This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

1284

Per. 3977 e. 184
1647(1)

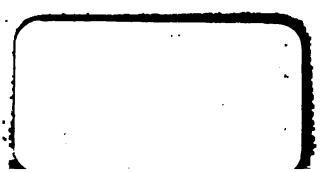

1284

Per. 3977 e. 184
1647(1)

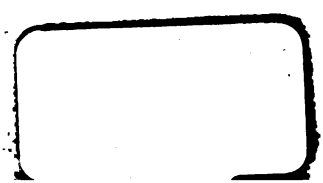

1284

Per. 3977 e. 184
1647(1)

BOEKBESCHOUWING,

VOOR

1847.

VADERLANDSCHE LETTEROEFENINGEN,

OF

TIJDSCHRIFT

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELIJKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRIJMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Kunsten en Wetenschappen, betrekkelijk.

EERSTE STUK.

VOOR

1847.

BOEKBESCHOUWING.

Te AMSTERDAM, bij

G. S. LEENEMAN VAN DER KROE

en

J. W. IJNTEMA.

1847.

BOEKBESCHOUWING,

VOOR

1847.

VADERLANDSCHE
LETTEROEFENINGEN,
OF
TIJDSCHRIFT
VAN
KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN,
WAARIN DE
BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELIJKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRIJMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Kunsten en Wetenschappen, betrekkelijk.

EERSTE STUK.

VOOR

1847.

BOEKBESCHOUWING.

Te AMSTERDAM, bij
G. S. LEENEMAN VAN DER KROE
en
J. W. IJNTEMA.
1847.

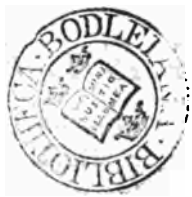
BODLEIANA
BIBLIOTHECA

BOEKBESCHOUWING.

Bundel Leerredenen, nagelaten door W. STORM, *laatst Predikant te Utrecht. Te Delft, bij* J. E. Heringa. 1846. *In gr.* 8*vo. XXII en* 352 *bl. f* 2-50.

Het is met een weemoedig gevoel, dat wij ons tot de aankondiging zetten der nagelatene Leerredenen van den naar menschelijke gedachten en wenschen te vroeg ontslapenen STORM. Hij was een brandende en lichtende kaars, en zoo gaarne hadden de gemeenten, die hij diende, zich lang in zijn licht verheugd. Maar anders behaagde het den Heer, die van zijne daden niet antwoordt. Na weinige weken te *Utrecht* het Evangelie verkondigd te hebben, werd hij onverwacht opgeroepen naar hoogeren werkkring. Wel waren de vier, daar uitgesprokene leerredenen voor zijne vrienden en betrekkingen reeds aanstonds eene hoogst welkome gave. Maar in de gemeente van *Delft* bleef het verlangen levendig, om van zijnen kanselarbeid nog eene meerdere nalatenschap te ontvangen. Zijne betrekkingen meenden daaraan gehoor te moeten geven, om alzoo zijn aandenken bij des te meerderen te bewaren. Door de uitgave van dezen bundel werd tevens eene weldadige inrigting te dier stede, welker vestiging hij bij zijn leven meermalen gewenscht had, (eene leer- en werkschool voor behoeftige meisjes) krachtdadig bevorderd. Eene talrijke lijst van inteekenaren toont ondubbelzinnig de belangstelling van ons godsdienstig publiek zoowel in den vroeggestorvenen leeraar als in dat weldadig doel.

De gedachte, dat wij het werk van eenen overledene aankondigen, houdt ons van zelve van alle beoordeeling terug, waarvoor trouwens de Schrijver, ook zoo hij leefde, niet had te vreezen gehad. Liever dus, dan in bijzonderheden op te geven, waar de inhoud minder met onze bijzondere denkwijze overeenkwam, of wat wij hier en daar

in den vorm anders zouden gewenscht hebben, prijzen wij (om de woorden van den Schrijver der voorrede te gebruiken) deze leerredenen aan als proeven »hoe hij gewoon was »over Gods bestuur en grootheid, over JEZUS en zijne ze»genrijke betrekking voor zondaren tot de gemeente te »spreken; met welken ernst Hij haar opwekte om in Hem »te gelooven en zich door zijnen Geest te laten leiden; hoe »gepast hij de geschiedenis bezigde om haar hare Christe»lijke roeping tot godsvrucht en liefde voor te houden; »welk gebruik hij van ieder deel der godsdienstoefeningen »maakte, om haar daartoe te stemmen; en met welken »gloed hij tot haar van de toekomst gewaagde en daartoe »ook van de natuur gebruik maakte." Dat de keuze uit eenen grooten voorraad niet gemakkelijk was, gelooven wij gaarne. Teregt heeft men niet alleen geraadpleegd met hetgeen men van zijn eigen oordeel wist en met de wenschen der vriendschap, maar ook heeft men zich op verscheidenheid van onderwerpen toegelegd. Toch gelooven wij, dat, wat men ook koos, het altijd iets goeds, ligt iets voortreffelijks zou geweest zijn, schoon zeker de Schrijver zelf hier of daar veranderingen in zijne opstellen zou gemaakt hebben, die aan geenen uitgever vrijstonden.

De leerredenen zijn twaalf in getal. Daar zij reeds in honderde handen zijn, achten wij het overbodig, eene inhoudsopgave mede te deelen, of van elk een kort overzigt te geven. In allen ademt ons dezelfde geest tegen, de geest van hooge ernst en hartelijke liefde, van gematigdheid en van kracht. Allen kenmerken zich door groote zaakrijkheid en bondigheid, dringen aan op een beoefenend Christendom, en geven beurtelings gezond voedsel aan het verstand en krachtige opwekking aan het gemoed. De leerrede ter inwijding van het orgel in de nieuwe kerk te *Delft, over de hooge waardij der verheerlijking van God door het godsdienstige gezang onder begeleiding der toonkunst*, prijst zich zoowel van hare homiletische, als van hare liturgische zijde aan. Die over *Gods onsterfelijkheid*, uitgesproken na het overlijden van eenen beminden vader, slaat hier en daar eenen hoogstverhevenen toon aan, die

evenzeer van de zeggingskracht des Sprekers getuigt, als zij in overeenstemming met het hartverheffend onderwerp is. Voor hen, die nog deze leerredenen niet kennen, geven wij tot staving van ons gunstig oordeel een overzigt der eerste, die in ons oog ook om haren inhoud de eerste plaats in dezen bundel verdient. Zij handelt, naar *Deut.* III: 23—29, over *Gods wegen met zijne vrienden, hoezeer schijnbaar donker, nogtans door de uitkomst opgehelderd.* De Redenaar plaatst *eerst* zijne hoorders op het standpunt van den tekst, om hen het bittere der teleurstelling van MOZES daardoor regt te doen gevoelen. In het tweede deel beschouwt hij deze beschikking van God eerst van hare donkere, daarna van hare lichte zijde. Aan den eenen kant is zij alleszins *hard*, schijnbaar *onbillijk*: er is geene *wijsheid*, veel minder *liefde*, allerminst *genade* in te ontdekken. En toch, waar het blad omgekeerd wordt, blijkt het aan den anderen kant, dat die weigering minder *hard*, door *gewigtige redenen gebillijkt*, bestuurd door diepe *wijsheid*, gekenmerkt door ware *liefde* en vergoed door naamlooze *genade* is te noemen. Ten slotte wordt het leerzame van die beschouwing in het laatste of derde deel vermeld, en Gods bestuur omtrent MOZES voorgesteld als een spiegel zijner handelwijze met ons, die ons *belangrijke waarheden, gewigtige pligten, rijken troost* en *gegronde hope* te onzer behartiging voorstelt.

Wij vertrouwen, dat niemand deze leerredenen uit de handen zal leggen, zonder geleerd en gesticht te zijn. De waardige SCHOLTE blijve ook door dit middel spreken, nadat hij gestorven is, en de nagelatene betrekkingen mogen in ruime mate die vertroosting en hope genieten, welke hij met zooveel kracht heeft verkondigd.

De groote Kerkhervormer MAARTEN LUTHER, *op den driehonderdsten verjaardag van zijn sterven, herdacht in de Hervormde Gemeente te Hasselt, door* G. BRUNA, *Predikant bij genoemde Gemeente. Te Zwolle, bij* J. J. Tijl. 1846. *In gr.* 8*vo. IV*, 20 *bl. f* :-30.

Niet elke leerrede, bij de gedachtenisviering van LUTHER's sterven onlangs uitgesproken, behoefde gedrukt en uitgegeven te worden. Voor ééne uitstekende zouden wij gaarne afstand hebben gedaan van tien en meer middelmatige. En de meeste van die wij kennen, zijn, hoezeer in vorm meer of minder verschillende, geheel gelijksoortig van inhoud en strekking. Dit neemt echter niet weg, dat wij het den Eerw. BRUNA geenszins ten kwade duiden, dat ook hij, daartoe aangezocht, zijne toen gehoudene leerrede, met opgave van het gezongene, in het licht gezonden heeft. Ofschoon geen meesterstuk, achten wij haar niet ongelukkig geslaagd. Naar aanleiding van *Hebr.* XIII: 7, een' tekst, te dier gelegenheid door velen als om strijd gekozen, wijst hij aan, dat LUTHER geweest is een Christelijk voorganger, een prediker van het woord Gods aan ons, een ijverig en gezegend arbeider van het werk des Heeren en een voortreffelijk geloofsheld. Het gedenken van LUTHER, dus luidt de opgave der toepassing, moet ons stemmen tot dankbaarheid aan God, die hem ten zegen van velen gesteld heeft, en ons daarbij opleiden tot blijmoedig werkzaam inwachten der zegepraal van het rijk des Heeren, en tot navolging van zijn geloof. Al ware er misschien uit een homiletisch oogpunt op dit plan iets aan te merken, het sluit zich blijkbaar allernaauwst aan den tekst aan. De ontwikkeling is geleidelijk. Alles loopt goed af. Er wordt hier een ernstige toon aangeslagen, bezield door een' echt Christelijken geest. Daarbij vergeten wij gaarne, wat de stijl hier en daar te wenschen overlaat. En het zou ons inderdaad bevreemden, indien de gemeente, die deze toespraak op dien gedenkwaardigen dag uit den mond van haren leeraar hooren mogt, bij derzelver uitgave niet getoond had, het gehoorde nog eens te willen lezen en herlezen. Daardoor heeft zij tevens eenige penningskens bijeengebragt tot ondersteuning van hare armen, ten wier voordeele de uitgave geschied is.

Kerkelijke Toespraak aan de Hervormde en Luthersche Gemeenten, bij gelegenheid der inwijding van het Orgel in de Willemskerk te Batavia, op den 16 *Julij* 1843 *gehouden door Dr.* S. A. BUDDINGH, *V. D. M. Ter drukkerij van het Bataviasch Genootschap.* 1843. *In gr.* 8*vo.* 33 *bl.*

Kerkelijke Rede, gehouden ter plegtige inwijding van het Kerkgebouw te Buitenzorg, op den 13 *April* 1845, *door denzelfden. Te Batavia, ter Landsdrukkerij.* 1845. *In gr.* 8*vo.* 19 *bl.*

Belangstelling in de kerkelijke aangelegenheden onzer koloniën, en vooral van het gewigtige *Java*, zal de aandacht, ook in ons vaderland, wel vestigen op deze beide gelegenheidsredenen, aan welke de oordeelkundige Opsteller teregt den ook voor *zulke* stukken algemeenen naam: *leerredenen* niet gegeven heeft. Wij hebben dezelve met veel genoegen gelezen. Gepaste herinneringen en besturingen gaan vergezeld van eenen hoog ernstigen toon en het komen op zaken, die men bij dergelijke gelegenheden niet altijd zoo sterk doet uitkomen. En ofschoon de aanleiding tot het opstellen en uitspreken dezer stukken meer van eenen uitwendig-kerkelijken aard was, zoo merkten wij met goedkeuring op, dat de *Evangeliepredikíng* geenszins bij dezelve op den achtergrond staat. Bij de eerste zijn de gebeden en koorgezangen (door den Redenaar gepastelijk vervaardigd), gelijk bij beide de gebruikte gezangen medegedeeld. Zoo zijn deze kerkelijke redenen bijdragen tot de liturgiek. Wij vergenoegen ons met aanprijzende aankondiging, en hebben op sommige in ons oog min juiste uitdrukkingen slechts hier en daar eene kleine aanmerking. — Het weldadige doel van beider uitgave bevordere het debiet!

1. *Uw koninkrijk kome! Een Vraagboekje over de Geschiedenis van het Godsrijk, volgens den Bijbel. Door* U. W. THODEN VAN VELZEN. *Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1846. *In kl.* 8vo. 50 *bl.* f :-25.

2. *Handleiding, om op de Catechisatiën te spreken over de Geschiedenis der Christelijke Kerk, en een en ander uit het Roomsche Kerkgenootschap, te toetsen aan den Bijbel, door* IS. DE WAAL, *Predikant te Biervliet. Te Middelburg, bij* van Benthem en Jutting. (Anno Domini...?) *In kl.* 8vo. 47 *bl.* f :-20.

3. *Gebedenboekje voor Christenen. Met een wegwijzer tot het lezen van het Nieuwe Testament. Door* E. J. DOMELA NIEUWENHUIS. *Te Utrecht, bij* W. H. van Heyningen. 1845. *In kl.* 8vo. 148 *bl.* f :-50.

Lezer, die hier regt van spreken hebt, wat dunkt u, moeijelijken werk, een goed vraagboekje op te stellen over de geschiedenis van het Godsrijk, volgens den Bijbel, of eene goede handleiding voor de catechisatiën bij de behandeling der kerkgeschiedenis, of een gebedenboekje voor Christenen te vervaardigen? Weet gij het niet? Ik vind ook het een al zoo moeijelijk als het ander. Maar geen der drie genoemde Schrijvers heeft zich daardoor laten afschrikken, en nu is het aan ons, de vraag te beantwoorden, of zij ook misschien beter gedaan hadden, de pen te laten rusten. Dat zullen we zien.

N°. 1. Eilieve, noemt mij het vraagboekje voor catechisatiën, dat niet te veel geeft en niet te weinig, waarin de antwoorden niet te groot en niet te klein zijn, zulk een, wat men gaarne gebruikt, omdat men er zich gemakkelijk aan kan aansluiten, en waarin ook de leerlingen behagen scheppen, omdat het zich schikt naar hunne bevatting. Noemt mij het vraagboekje voor catechisatiën, waarop bevoegde — zie, daarop komt het aan — waarop bevoegde beoordeelaars niet belangrijke aanmerkingen kunnen ma-

ken, aanmerkingen op zaken, die beter hadden kunnen voorgesteld worden, of op den vorm, die niet noodzakelijk zoo gebrekkig had behoeven te blijven. — Nu denkt gij misschien, dat deze inleiding moet voorbereiden op een streng afkeurend oordeel over het vraagboekje van Ds. TRODEN VAN VELZEN, door hem opgesteld ten dienste zijner leerlingen op de *Bergumerheide*. Maar dan bedriegt gij u. Dit vraagboekje heeft zoo uitnemend goede elementen in zich, iets zoo eigenaardigs, dat het alles eerder te vreezen heeft dan scherpe beoordeeling en wegwerpend vonnis. Dus volmaakt? Ook niet; onze aanmerkingen zullen u doen zien, dat ook in de vraagboekjesliteratuur wel vooruitgang, maar nog geene volmaaktheid is.

Hooren wij eerst den Schrijver in de voorrede: »Over de inrigting van hetzelve heb ik niets mede te deelen, dan dat ik de geschiedkundige ontwikkeling van het Godsrijk eenigzins in zamenhang heb pogen (gepoogd heb) voor te stellen, en in *dezelve* de Christelijke geloofs- en zedeleer heb opgenomen. Maar de leer van JEZUS is geene andere dan die van het Koninkrijk der hemelen. Het vraagboekje is voor een half jaar berekend." En ik moet zeggen, het is hem goed gelukt. — Het boekje heeft 3 afdeelingen.

I. *Het Oud Verbond.* 1. Gods openbaring aan de eerste menschen (vier lessen.) 2. De vervulling van Gods beloften in één geslacht (vier lessen.) 3. Het Godsrijk onder één volk — in Israël — (vier lessen.)

II. *De overgang van het oud tot het nieuw Verbond.* 4. Verval van het oud en voorbereiding tot het nieuw Verbond (twee lessen.)

III. *Het nieuw Verbond.* 5. CHRISTUS de Stichter van het Godsrijk voor alle volken (vier lessen.) 6. De oprigting van het Godsrijk op aarde (vier lessen.) 7. Het Godsrijk in ons (vier lessen.)

Hoe vindt gij dien vorm? Mij behaagt hij. Alleen geef ik in bedenking, of het in een vraagboekje wel duidelijk genoeg is uitgedrukt, eerst te spreken van een Godsrijk onder één volk en van de oprigting van het Godsrijk als

bestemd voor alle volken, en daarna van het Godsrijk *in ons*. Maar dit is van minder belang. Van meer belang is het, dat de Schrijver zijne vragen en antwoorden bijna altijd kort, bepaald, duidelijk, afgerond heeft voorgesteld, en zoo, dat elk antwoord wel bij die vraag behoort, waardoor het werd uitgelokt, maar toch ook weêr zoo, dat het antwoord eene zelfstandige periode uitmaakt, en daarom, zonder dat de leerlingen vergeten, waarover gehandeld wordt, door hen in het geheugen kan geprent worden. Bijv. bl. 8, vraag 3: »*Welke belofte deed God aan* ABRAHAM?" Antw. Dat God hem grootelijks zoude zegenen enz.; waar ook had kunnen geantwoord worden: dat Hij hem grootelijks zou zegenen; maar dan was het niet zoo tegen misvatting gevrijwaard.

Allergelukkigst is de Schrijver geweest in de voorstelling van de leer des Heeren over het Godsrijk. Die les, zij is de 17de, moet ik u toch even voor oogen stellen.

2. *Welk een oorsprong schreef* JEZUS *aan zijn Koninkrijk toe?*

JEZUS schreef de stichting van het Godsrijk toe aan Gods liefde jegens zondaren, die zelfs zijn Zoon niet spaarde, maar in de wereld zond, opdat een iegelijk, die in Hem geloofde, niet zou verderven, maar het eeuwige leven hebben. (De Vader in de gelijkenis van den verloren zoon, en de Heer in de gelijkenis van de booze landlieden.)

3. *Hoe beschreef* JEZUS *de heerlijkheid en zaligheid van zijn Koninkrijk?*

Als van groote waarde, en boven alles te begeeren, dewijl het ons de hoogste en reinste vreugde schenkt. (De gelijkenis van den schat in den akker, van den kostbaren parel, de bruiloft en het gastmaal.)

4. *In welk eene betrekking plaatste* JEZUS *zich zelven tot zijn Koninkrijk?*

Als den van Godswege gezonden Stichter, Heer, Onderhouder en Voleindiger van *hetzelve*. (Zijn naam als Zoon van God en Zoon des menschen; de gelijkenissen van den wijnstok, den goeden Herder, het water en brood, het licht, den Bruidegom enz.)

5. *Hoe stelde* JEZUS *deszelfs ontwikkeling en kracht voor?*

Als uit geringe beginselen allengskens tot grooten bloei voortgaande, en deszelfs leden bezielende en doordringende. (Het mostaardzaad en zuurdeeg.)

6. *Hoe stelde* JEZUS *deszelfs omvang voor?*

Als goeden en kwaden vergaderende en insluitende. (Het vischnet, het onkruid, de zaadzaaijer.)

7. *Welke eigenschappen vorderde* JEZUS *in deszelfs ware burgers?*

Ootmoed, nederigheid, barmhartigheid, vergevensgezindheid, getrouwheid, waakzaamheid, werkzaamheid, standvastigheid, enz. (De Farizeër en Tollenaar, de onnutte dienstknechten en het voorgestelde kind, de barmhartige Samaritaan en de rijke man en LAZARUS, de twee schuldenaars, de dienstknechten en talenten, de wijze en dwaze maagden, de vruchtboom en de rentmeester, de wijnstok en het huis op de rots en het zand enz.)

8. *Hoe stelde* JEZUS *deszelfs voleinding voor?*

Als gewigtig, moeijelijk en zeker in de toekomst der eeuwen. (De torenbouw, de uitrusting ten strijde, de naauwe weg en de enge poort, het veld des oogstes, door Gods engelen te maaijen, met scheiding van graan en kaf, het vischnet.)

9. *Welke waarde bevat dit Koninkrijk van* JEZUS *voor de zondige wereld?*

Hetzelve behoudt het menschdom voor verderf en ondergang. (Het verloren schaap, de verloren penning, het zout der aarde, JEZUS' namen als Verlosser en Zaligmaker.)

10. *Hoe kunnen wij het deelachtig worden en hoe moeten wij in hetzelve werkzaam zijn?*

Door ons geloof in CHRISTUS, onze bekeering tot God; en door de toewijding van al onze krachten en gaven aan *hetzelve*. (De landlieden, de verloren zoon, de talenten.)

Men ziet, het denkbeeld, ook onlangs nog door LANGE in zijn »Leben Jesu" en door anderen ontwikkeld, is hier voor het catechetisch onderwijs met vrucht toegepast, en dat wij niet te veel van de inrigting der vragen en ant-

woorden gezegd hebben, blijkt uit deze proeve. Overigens worden er bijna nooit teksten aangehaald.

Maar konden wij tot heden prijzen, wij mogen onze aanmerkingen ook niet terughouden. *Één* van bijna geene waarde is deze, dat in de antwoorden zoo dikwijls de woorden *dezelve* en *hetzelve* voorkomen (vergelijk boven antw. 4 en 9, waar »zelve" immers had kunnen wegvallen, even als in antw. 10), (*) woorden, die kinderen *nooit* gebruiken en niet alleen kinderen niet, maar niemand gebruikt ze ooit in de zamenleving. Het is vreemd, dat men zich het gebruik van die wanschapen woorden niet kan ontwennen. Ook zou ik vragen, of het woord *weshalve* in een antwoord kan geduld worden, zoo als op bl. 13, antw. 4. Wie *spreekt* zoo, wie ten minste, die als leerling nog de catechisatie bezoekt? Het zijn kleinigheden — maar in leerboekjes komt het immers ook op kleinigheden aan? — Eene *andere* aanmerking is, dat eenige antwoorden *onjuist* zijn. Tweede les, vraag 2. »Hoe heeft God den mensch geschapen? *Naar zijn beeld, om heerschappij te voeren over de schepselen der aarde.*" Bestaat het beeld Gods dan in dit laatste? Zoo geheel tegen de Schrift zal de Schrijver toch niet leeren. En wat beteekent dan dat bijvoegsel na *die* vraag? Vraag 3: »Munt de mensch boven de dieren uit? *Ja, hij ontving het spraakvermogen, en eene opgerigte gestalte.*" Maar het een zoowel als het ander behoort tot de organisatie des ligchaams. En de geest? Waarom niet van rede, oordeel enz. gesproken? Zesde les, vraag 5: »Welke was Gods leiding met JOZEF? *Zijne broeders verkochten hem als slaaf naar* Egypte, *en zeiden aan hunnen vader, dat* JOZEF *door een wild dier verscheurd was. Zeiden?* Dat lees ik niet *Gen.* XXXVII: 31—33. Achttiende les, antw. 6: »*en verscheen aan zijne discipelen, aan* MARIA MAGDALENA, *de andere vrouwen.*" De andere vrouwen? Verder houd ik de antwoorden in de tweeëntwintigste les over avondmaal en de

(*) En verder bl. 1, antw. 9, bl. 3, antw. 4, bl. 7, antw. 8 enz.

beteekenis van voetwassching voor zeer onjuist, omdat er uit het N. T. geen enkel bewijs kan worden bijgebragt tot staving van het gevoelen, dat het eten van het brood en het drinken van den wijn »beteekenen, aller gemeenschap aan het leven in CHRISTUS door aller afsterving van de zonde." Dit is een uit de lucht gegrepen verzinsel. Evenmin is het juist, dat JEZUS de liefde tot elkander aan de zijnen aanbeval »*door* zijne voetwassching der jongeren en in den laatsten avond van zijn leven." (*) De voetwassching was symbool van de uiterste vernedering, van zelfverloochening enz. En zegt men: »maar dat alles toch uit liefde tot anderen;" ik zeg: goed; maar stem gij mij toe, dat *liefde* hier niet het eerste is, wat *door* de voetwassching geleerd wordt. — Mijne *derde* aanmerking is, dat sommige vragen of antwoorden zoo gesteld zijn, dat er misverstand en verkeerde voorstellingen uit kunnen voortkomen, ja zelfs, dat er onwaarheid in kan schijnen te liggen. Tweede les, vraag 6: »*Waarom schiep God vele menschen op aarde?*" Ik wist niet beter, dan dat God er eigenlijk hoogstens *twee geschapen* had. Ik moet hier toch niet aan de gewone geboorte denken, want het lesje handelt over de schepping van den mensch. *Gen.* I: 26—31. Wel staat daarachter *Ps.* VIII aangehaald, maar dit neemt niet weg, dat er alleen van ADAM en EVA sprake zijn kan. Vijftiende les, antw. 9, leert mij, dat JEZUS in de woestijn ging om verzocht, beproefd en gesterkt te worden in zijn voornemen van geen aardsch Koning, geen Messias der Joden, maar de Heiland der wereld te zijn. Ongetwijfeld had de eigenlijke beteekenis der drie verzoekingen juister kunnen voorgesteld worden. Waaruit blijkt het, dat JEZUS in de woestijn is gesterkt in zijn voornemen, om Heiland *der wereld* te zijn, in den zin, waarin het hier bedoeld wordt, in tegenstelling van »Messias der Joden?" — Mijne *vierde* aanmerking geldt een paar uitdrukkingen, die ik in een vraagboekje meen te moeten afkeuren. Tweede les, antw. 7,

(*) Zeer onjuist uitgedrukt. Lees: in den laatsten avond vóór zijn' dood.

wordt gezegd, dat Gods liefde hierin vooral uitblinkt, dat Hij den mensch *eene onsterfelijke ziel heeft ingeplant.* Alles behalve fraai en juist. Twaalfde les, antw. 3, heeten de lessen, in SALOMO's Spreuken vervat »gouden appels in zilveren schalen." Als mijne leerlingen tot mij zeiden: »maar — gouden appels kunnen niet gegeten worden, zijn wel schoon voor 't oog, maar helpen niet als wij verkwikking zoeken," ik zou antwoorden: Gij hebt volkomen gelijk. Onze Heer vergeleek zich of zijn woord nooit met gouden appels, of wat dies meer zij, maar met levend brood en levend water; PAULUS sprak van melk en PETRUS ook. Zij begrepen, dat hongerige en dorstige harten veel meer verlangen naar iets, wat werkelijk kan gegeten en gedronken worden. Gouden appelen voor de verzadigden! Wij maken deze aanmerking al weêr, omdat het gekozen beeld niet alleen minder gepast is, maar ook nadeelig werken kan. — Mijne *vijfde* aanmerking geldt de derde les, waar in het vierde antwoord de gevolgen der ongehoorzaamheid van ADAM en EVA worden opgesomd, terwijl slechts éene kleinigheid vergeten is. *Gen.* III: 19: »— totdat gij tot de aarde wederkeert, dewijl gij daaruit genomen zijt; want gij zijt stof, en gij zult tot stof wederkeeren." Het baat den Schrijver niet, of hij al zegt: maar in het tweede antwoord is toch reeds van dien dood als bedreigde straf melding gemaakt. Immers, als dan de vierde vraag aldus volgt: Welke gevolgen had hunne ongehoorzaamheid? moest er dan niet opzettelijk van hun doodvonnis melding gemaakt zijn? Vooral omdat nu het laatste gedeelte van het antwoord op de tiende vraag in de lucht zweeft. — Mijne *zesde* aanmerking zou de geloofsleer treffen. Het komt mij voor, dat de vergeving der zonden niet zoo ten koste van het met CHRISTUS der zonde sterven op den achtergrond had moeten gesteld en de liefde niet met het geloof had moeten verward worden. De Christelijke liefde komt *uit* het geloof in CHRISTUS voort. Men leze eens de drieëntwintigste les en zie, dat de Schrijver hier dikwijls aan de vrucht des geloofs toekent, wat het geloof eigenlijk toekomt. Hier is in ons oog de zwakke

zijde van dit leerboekje. Wat geloof in CHRISTUS, bekeering, heiligmaking enz. eigenlijk is, blijft duister, terwijl dit helderder had moeten uitkomen, om *het leven der liefde tot* CHRISTUS juist te leeren kennen. Iets meer bij de leerlingen op het aanhoudend gebed aan te dringen, hun ernstiger onder het oog te brengen, dat zij door hunne geboorte en doop nog niet ware leden van het Godsrijk zijn, — zal hij die dit leerboekje gebruikt, vooral niet mogen vergeten. Hier is het niet alleen te weinig gedaan, maar ook worden de leerlingen somtijds in het denkbeeld *gebragt, dat zij reeds in* CHRISTUS *zijn.* Anders begrijp ik niet het antwoord op de tiende vraag in de drieëntwintigste les. »Hoe kunt gij daartoe medewerken?" (namelijk tot de eenheid des ligchaams van CHRISTUS, welks leden elkander moeten dienen.) »Door in CHRISTUS te blijven, zijn geest in mij te laten wonen enz. Wie zegt: in CHRISTUS te willen blijven, moet werkelijk veranderd zijn door de vernieuwing zijns gemoeds, en den Heer hebben aangenomen. Kunt gij dat kinderen van allerlei leeftijd laten zeggen? Zijn dan allen niet uit vleesch — zijn ze van nature uit den geest geboren? Hoe zullen wij onze hoorders van den predikstoel tegen zelfmisleiding, zelfverblinding, zelfverharding waarschuwen, als wij de kinderen in de catechisatie reeds in den waan brengen, dat zij reeds in CHRISTUS *zijn* en niets verder te doen hebben, dan te zorgen, dat zij in CHRISTUS *blijven?* Maar deze voorstelling hangt te naauw met het dogmatisch standpunt des Schrijvers te zamen, dan dat het ons baten zou, tegen haar alleen te velde te trekken. Genoeg — wie dit boekje gebruikt, moet zelf weten, wat hij er in wil veranderen, wat weglaten, wat bijvoegen. Wij van onze zijde moesten opmerkzaam maken op hetgeen in onze oogen eene gevaarlijke dwaling is.

Nu zal niemand meer vragen, hoe wij over dit vraagboekje denken. Met eenige verandering is het uitnemend geschikt ten gebruike. De Schrijver heeft getoond, dat wij van hem iets goeds mogen verwachten. Reeds gaf hij *iets goeds.* Hij geve ons iets beters. Want wij zijn niet

geheel tevreden. Het dogmatisch gedeelte verraadt nog op eenige punten niet volkomen helder inzigt in de leer der zaligheid, zoo als de Apostelen haar gepredikt hebben. En in die leer moeten wij immers volharden, verwerpende wat tegen haar is? De Schrijver van dit vraagboekje is mijt de bestaande vraagboekjes niet tevreden. Daarom toch stelde hij er een op ter dienste zijner leerlingen. Maar is zijn oordeel daartoe in alles rijp genoeg? Vergeten wij niet, dat de eerste indrukken op de catechisatiën en in de kerk niet ligt uitgewischt worden. En het opstellen van een vraagboekje voor catechisatiën is daarom zoo moeijelijk, omdat het zulk een hoogstgewigtig werk is, en menig kundig, maar gemoedelijk denkend man, schroomt op deze gladde baan den voet te zetten. Gaarne gelooven wij, dat de Schrijver dit alles ook bedacht heeft. Wij zeiden het ook niet, om het hem te herinneren, maar om te toonen, dat wij, die als zijne beoordeelaars optraden, ook ernstig over de zaak denken, en haar nimmer toevertrouwen aan lieden, die *illotis manibus* naar den ploeg grijpen.

Wat wij wenschen is, dat de Schrijver onze aanmerkingen eene nadere overweging moge waardig keuren en eens de vreugde moge smaken, van vele der aan hem toevertrouwde leerlingen tot ware discipelen van JEZUS gevormd te hebben.

N°. 2. De Eerw. DE WAAL geeft ons hier eene handleiding, om op de catechisatiën te spreken over de kerkgeschiedenis. Eerst bepaalt hij zich bij de drie eerste eeuwen (*vestiging* van het Christendom); dan bij de twaalf volgende eeuwen (*verbastering* van het Christendom); eindelijk bij de drie laatste eeuwen (*hervorming* van het Christendom). Men ziet, hij is het geheel eens met den Hoogleeraar KIST, dat de Hervorming wel begonnen, maar niet geëindigd is. Vreemd was het ons, dat hij de drie eerste eeuwen bij elkander en de drie volgende eeuwen bij de tweede periode voegde. Maar daarover willen wij niet twisten.

Vraagt gij nu: is deze handleiding bruikbaar? dan is mijne eerste vraag: is datgene, wat de Schrijver uit de

geschiedenis genomen en hier gegeven heeft, geschikt, om op de catechisatiën behandeld te worden, is alles, wat voor de leerlingen belangrijk is, opgeteekend, en wat voor hen niets ter zaak doet, weggelaten? Juist, omdat wij die vraag *moeten* doen, is het vervaardigen van zulk eene handleiding een moeijelijk werk, en vereischt nog al tact en studie. Of nu de Eerw. Schrijver zich wel veel moeite gegeven heeft, weet ik niet; maar dat het allen schijn heeft, alsof hij maar heeft opgeschreven, wat hem het eerst voor den geest kwam, is bij mij boven eenigen twijfel. Er is geen verband, geen zamenhang in, geen leidend beginsel, geene allesbeheerschende en allesdoordringende gedachte. Ik begrijp niet, hoe de leerlingen met deze handleiding ooit eenig *begrip* van den loop der geschiedenis, al is het nog zoo oppervlakkig, zullen krijgen. Men oordeele. De 17 § leert ons, dat CONSTANTIJN *de Groote* ruim driehonderd jaren na CHRISTUS' geboorte de Christelijke Godsdienst aannam; en § 18 meldt, dat zij, tot Godsdienst van Staat verheven, nog eenmaal veel te verduren had van JULIAAN *den Afvallige*, die echter gelukkig slechts kort leefde, stervende in 363. Wat beteekent hier nu dat sterfjaar, terwijl het jaartal, waarin CONSTANTIJN Christen werd, niet genoemd wordt, evenmin als het jaar van JULIAAN's troonbeklimming? § 32 zegt, dat GREGORIUS VII in 1073 Paus werd, en de volgende § spreekt weêr van het laatst der IXde eeuw. In eene zoo beknopte handleiding verlangen wij, dat alles met orde geschiede. Wat hebben de leerlingen overigens aan de kennis van ORIGENES, indien zij alleen van hem hooren, dat hij »beroemd is door zijne ingenomenheid met de Heilige Schriften," alsof de andere kerkvaders niet evenzeer met die Schriften waren ingenomen; — wat, aan de kennis van hetgeen hun omtrent *Nicea's* kerkvergadering geleerd wordt, »waar men bepaalde, hoe de onbegrijpelijke betrekking tusschen God en den Zaligmaker, als den Zoon van God, te begrijpen." En wat moeten leerlingen, die nog niets van de Hervormers weten, wel denken omtrent hunnen levenswandel, als zij, § 59, lezen: »Voor den

godvruchtigen zin der Hervormers zijn overvloedige bewijzen; maar of zij ook van berispelijke zeden waren geweest, redelijk denkende Protestanten verblijden zich wel, dat de Hervorming is tot stand gekomen, doch rekenen zich allezins te moeten onthouden van hetgeen de Hervormers verkeerds gehad of geleerd mogten hebben;" — wat moeten leerlingen, die niets van de Hervormers weten, nu wel van die geloofshelden denken, vooronderstelt ook al, dat zij zulk een' verdraaiden periodenbouw begrijpen?

Wij gelooven, dat de handleiding niet voldoende is. Het aanhangsel »een en ander uit het Roomsche Kerk-genootschap, getoetst aan den Bijbel," is niet kwaad. De Schrijver schijnt een liefhebber van Aphorismen. Eene tweede proeve moge hem beter gelukken, waartoe wij hem wel meenen te mogen opwekken, mits er dan met minder overhaasting gewerkt worde. Handleidingen te schrijven is zoo gemakkelijk niet; anders had ik het al voor langen tijd begonnen. Voorts mag de Schrijver zich dan wel op beter spelling toeleggen. Want bl. 32 wordt de eisch van den Paus vermeld, »dat men *den* muil van zijnen voet (!) kus*sche*," en bl. 33, dat JEZUS in het huis van PETRUS gekomen zijnde zijn*s* vrouws moeder zag te bed liggen. Ook het oog en het oor wil iets behagelijks hebben.

N°. 3. *Gebedenboekje voor Christenen!* — Voorwaar, wie dat schrijft, en bruikbaar werk levert, moet wel met den geest des gebeds zijn toegerust. Een goed gebed te *bidden* in eene heilige gemoedsstemming uit de volheid des harten, dat zich tot God verheft, is nog geheel iets anders, dan een goed gebed te *schrijven*, en wel een gebed, dat anderen moeten bidden, moeten kunnen gebruiken; anderen, die wij niet kennen, die wij ons alleen maar kunnen voorstellen. Eigenlijk moet er dus met de pen in de hand gebeden worden; want anders blijft het verstandswerk, en er komen redeneringen, niet verzuchtingen der tot den Heer roepende ziel. Wil ik gebeden voor anderen schrijven, ik moet mij in hunne zielsgesteldheid verplaatsen. Want geheel anders zal eene MARIA, die het eene noodige had, geheel anders een wetgeleerde, die niet verre van het

Koninkrijk Gods was, gebeden hebben; en weêr anders de man, die zeggen moet: »ik geloof Heer! kom mijne ongeloovigheid te hulp;" en weêr anders de Apostel, die zeide: »het sterven is mij gewin." Anders bidt hij, die den Heer zoekt, of Hij ook te vinden ware; anders hij, die als JOHANNES mag zeggen, gemeenschap met den Zoon te hebben. Het gebed van een' JACOBUS is weêr anders dan van een' PETRUS, en het gebed eener MAGDALENA anders dan dat eener zondares, zoo als die, welke in SIMON's huis weende aan de voeten des Heeren. In één woord, niet alle *geloovigen* bidden op dezelfde wijze, en de zoekende zielen evenmin. Is er verscheidenheid van gaven, er is ook verschil van toestand en stemming.

Heeft de hooggeleerde Schrijver van dit gebedenboekje er aan gedacht, op deze nuances van den zieletoestand te letten? Voor wie zijn deze gebeden bestemd? »Voornamelijk voor den stand in de maatschappij, die de meeste leden telt en de minste middelen heeft, en voor wiens geestelijk welzijn nimmer genoeg kan gezorgd worden." (Zie voorberigt.) Nu, ja — maar hiermede is alleen op den maatschappelijken toestand gelet. En het voornaamste — is het eigenlijk niet vergeten?

Die gebeden nu nog één voor één te toetsen is ondoenlijk. Zoo lang ik niet weet, aan wie zij in den mond gelegd worden, kan ik niet oordeelen, of zij in dien mond passen. Moet ik mij een' JOHANNES, of een' rijken jongeling (wat namelijk zijn' gemoedstoestand betreft), of eene MARIA, of eene MARTHA biddende voorstellen? — een' die leeft door het geloof, of een' die meent alles te bezitten, terwijl hem één ding ontbreekt? Zoo lang mij dit niet is gezegd — en uit de gebeden zelven is het moeijelijk op te maken, — zoo lang moet ik mijn oordeel terug houden. Zoo veel staat bij mij vast, dat het eerste gebed, het algemeen Christelijke, te lang is en te veel in een verhalenden toon. Of gij moest dit begin kunnen goedkeuren: »Eeuwige, onveranderlijke, alomtegenwoordige, alwetende, algenoegzame, heilige en regtvaardige, barmhartige en getrouwe! Gij zijt een geest, en wij moeten U aanbidden

in geest en waarheid. Den hemel en de aarde hebt Gij geschapen uit niets, en onderhoudt en bestuurt ze door Uwe kracht. Gij hebt ook mij geschapen naar uw beeld, een weinig minder gemaakt dan de Engelen, met eere en heerlijkheid mij gekroond. In uwe hand is onze adem, in U alleen leven en bewegen wij ons en zijn wij. Gij zijt de liefde en hebt ons eerst liefgehad, zouden wij dan U niet beminnen van ganscher harte en ganscher gemoede?" enz. enz. Wat wij hier overnamen, beslaat in het gebedenboekje vijftien regels. Het geheele gebed bestaat uit honderd zevenenzestig regels. Dat is te lang. Wel heet het een algemeen Christelijk gebed, en het is zeker in het geheel niet voor eenigen individuëelen toestand berekend, maar het kon daarom wel korter zijn.

Evenwel wenschen wij hartelijk, dat het boekje nut moge stichten en gebruikt moge worden. Wie het gebruikt, zal, wanneer hij nadenkt en gevoelt, wel kiezen, wat het best aan zijne behoefte voldoet.

De achter deze gebeden geplaatste wegwijzer tot het lezen van het N. T. is niet kwaad.

Voorlezing over den terugkeer der Krankzinnigheid en de middelen om denzelven te voorkomen; uitgesproken in de Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen (Departement Zutphen), door J. N. RAMAER, *M. D. Te Rotterdam, bij* H. A. Kramers. 1846. *In gr.* 8*vo.* 45 *bl.* *f* :-60.

Gaarne deelen wij aan de lezers van dit Tijdschrift een verslag mede van de boven aangekondigde verhandeling, vooral om het goede doel, hetwelk de Steller van dezelve bij het uitspreken voor oogen had en ook door de uitgave trachtte te bevorderen. De terugkeer der krankzinnigheid bij hen, die hersteld de gestichten voor krankzinnigen verlaten hebben, behoort voorzeker tot de schaduwzijde van de betrekking van den geneesheer, die zijne zorgen aan zoodanige lijders toewijdt; velen hebben, waarschijnlijk

uit goede inzigten, getracht te betoogen, dat dergelijke wederinstortingen niet zoo veelvuldig voorkomen, als men doorgaans meent; doch de Heer RAMAER begrijpt te regt, dat men, om het kwaad te voorkomen, het zooveel mogelijk in deszelfs geheelen omvang moet zoeken te leeren kennen, en hij schroomt dan ook niet, om in het eerste gedeelte zijner verhandeling uit de bestaande statistieke opgaven omtrent verschillende landen het niet zeer bemoedigend resultaat af te leiden, dat de terugkeer der krankzinnigheid zeer veelvuldig plaats heeft. Maar moeten wij ons door deze waarheid laten ternederslaan? »Moeten wij met het gros des volks de geneeslijkheid der krankzinnigen voor een droombeeld, hunne genezing voor eene onverschillige zaak houden, omdat zij zoo gemakkelijk weder instorten?" Geenszins; veeleer moeten wij de oorzaken van dit kwaad trachten op te sporen, en te onderzoeken of het ook te vermijden is. De Schrijver houdt zich in het tweede gedeelte zijner verhandeling met de opsporing dier oorzaken bezig. Eene der magtigste oorzaken is de armoede, welke reeds in vele gevallen op zichzelve tot het ontstaan van krankzinnigheid aanleiding kan geven, maar ook nog daarenboven meer middellijk, doordien de behoeftige zich door zijne bekrompene omstandigheden aan vele nadeelige invloeden niet kan onttrekken, waarvan de meer gegoede kan bevrijd blijven. De ondervinding der meest geachte krankzinnigen-artsen, zoo als van ESQUIROL, BURROWS, ELLIS, FALRET en anderen heeft dan ook geleerd, dat de wederinstortingen bij de meer gegoeden zeldzamer plaats hebben, dan bij de behoeftigen. Het valt ook reeds van zelf in het oog, dat voor den behoeftige de klove, welke er bestaat tusschen den van zorgen bevrijden toestand, waarin hij gedurende zijn verblijf in het krankzinnigen-gesticht verkeerde, en het maatschappelijk leven met al deszelfs beslommeringen en tegenspoeden veel grooter moet zijn, dan voor den meer vermogende, en dat dus reeds hierin voor den eerstgenoemde eene groote oorzaak van wederinstorting moet gelegen zijn. Om deze magtige oorzaak uit den weg te ruimen, moet

eene liefdadige hulp tusschen beiden treden; »ter voorkoming van al die ellende is een zekere weg geopend voor de liefdadigheid, de godsdienst en de wetenschap; men moet hun, die krankzinnig waren, bij voortduring dezelfde zorg en oplettendheid bewijzen, welke hen in het krankzinnigenhuis omgaven (FALRET)." In het derde gedeelte zijner verhandeling onderzoekt de Schrijver, wat er tot het bovengenoemd oogmerk reeds buitenslands is gedaan. Men heeft hiertoe in *Engeland*, *Duitschland* en *Frankrijk* verschillende middelen voorgesteld en ook reeds ten deele in het werk gesteld. Opmerkenswaardig zijn in dit opzigt de woorden, reeds eenige jaren geleden door CAZAUVIEILH uitgesproken: »Ik wil niet ontveinzen, dat eene smartelijke gedachte, die evenwel niet zonder hoop is, mij ernstig bezig houdt; het is deze, dat, terwijl in sommige plaatsen, en voornamelijk te *Parijs*, de liefdadigheid der menschenvrienden zich levendig bezig houdt met het lot der misdadigers, en, na tot de verbetering van de zeden dezer ongelukkigen, de ontwikkeling van hun verstand en de bevordering hunner gezondheid te hebben medegewerkt, hen na het verlaten der gevangenissen blijft voorthelpen, dat, zeg ik, terwijl dit geschiedt, de krankzinnigen, die de gestichten verlaten, zonder verblijfplaats en zonder bezigheid aan zichzelven worden overgelaten; en waarom zouden ook zij de hulpmiddelen niet vinden, welke de menschenliefde voor de misdadigers veil heeft?" De middelen, welke in de bovengenoemde landen zijn aangewend, om den veelvuldigen terugkeer der krankzinnigheid te verminderen, zijn van drieërlei aard: 1°. Het verschaffen van geldelijke ondersteuning bij het verlaten van het gesticht; 2°. gestichten voor behoeftigen, die krankzinnig zijn geweest, in welke zij voor armoede behoed en nuttig werkzaam kunnen zijn, waar zij godsdienstige behandeling en geneeskundigen raad kunnen vinden; 3°. genootschappen van bescherming, die, wanneer zij na het verlaten der gestichten wederom vrij in de maatschappij omgaan, een wakend oog over hen houden, hen met raad en daad bijstaan, hun werk of bezigheid zoeken te verschaffen, hunne

armoede te lenigen, hunne zedelijkheid te ondersteunen, hun godsdienstig vertrouwen te versterken, en bij beginnenden terugkeer der kwaal de hulpmiddelen verschaffen, die kunnen strekken, om eene algeheele uitbarsting der kwaal te verhoeden. — Deze middelen kunnen ook, althans ten deele, bij ons te lande tot het bovengemeld einde worden aangewend. Het eerste der drie opgenoemde middelen, het verleenen van geldelijken bijstand, wordt ook in ons vaderland, daar waar het wordt ingeroepen, zelden geweigerd; de aanwending van het tweede vereischt groote kosten, welke deszelfs toepassing op eene grootere schaal, althans vooralsnog, niet waarschijnlijk maken. Ook aan het derde middel staan bezwaren in den weg, vooral daar het aantal inrigtingen van liefdadigheid in ons vaderland reeds ongemeen groot is. Evenwel hier zijn de zwarigheden welligt niet onoverkomelijk, en Dr. RAMAER meent, dat de Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen*, »die hare takken door het geheele vaderland verspreidt," een genootschap, »hetwelk de edelsten en beschaafdsten uit de maatschappij tot leden heeft," ook hier ter bereiking van een menschlievend doel zoude kunnen medewerken. Als slotsom zijner beschouwing legt de Schrijver derhalve in het Departement *Zutphen* van gezegde maatschappij een voorstel neder van den navolgenden inhoud: 1°. Ieder departement van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen wordt uitgenoodigd, eene commissie zamen te stellen, bestaande uit twee, drie of meer van deszelfs leden, en belast met het toezigt op de behoeftigen, die van krankzinnigheid genezen zijn, ten einde, zoo veel zij vermag, de oorzaken, welke hen op nieuw krankzinnig konden maken, van hen verwijderd te houden, hen met raad en daad bij te staan, hunne zedelijke verbetering te bevorderen, hun godsdienstig onderwijs en geneeskundigen raad te verschaffen. 2°. Deze commissie zal de medewerking van eenige om haar verstand, menschlievende gezindheid en Christelijken ijver algemeen geachte vrouwen inroepen. 3°. In ieder departement der maatschappij zoowel als bij het hoofdbestuur zal eene bijzondere kas bestaan, strekkende tot ondersteu-

ning der van krankzinnigheid genezene armen; hare middelen zullen gedeeltelijk gevonden worden uit de gewone inkomsten der maatschappij, voor een gedeelte uit nieuwe jaarlijksche bijdragen, tot welke hare leden in staat gesteld zullen worden zich te verbinden. 4°. Ieder departement wordt verzocht jaarlijks aan het hoofdbestuur verslag te doen van de bemoeijenissen der commissie en derzelver uitkomsten, welke door het hoofdbestuur, tot een geheel gemaakt, ter algemeene vergadering der maatschappij zullen medegedeeld worden.

Dit is de hoofdinhoud en het beloop dezer welgeschrevene verhandeling, waarmede wij onze lezers, wegens de belangrijkheid der zaak, eenigzins uitvoeriger, dan gewoonlijk, hebben gepoogd bekend te maken. Zij werd voor eene gemengde vergadering uitgesproken, en het zoude derhalve onbillijk zijn, te eischen, dat de Schrijver zijn onderwerp nog meer van een wetenschappelijk standpunt had beschouwd; de Heer RAMAER heeft door zijne redevoering de impulsie tot het tot stand brengen eener goede zaak willen geven, en ieder onpartijdig lezer moet hem den lof toekennen, dat hij dezelve met ijver en warmte en tevens met zaakkennis heeft bepleit. Zijn ijver en warmte heeft op zijnen stijl doorgaans eenen gunstigen, nu en dan echter eenen minder gunstigen invloed gehad; somtijds zijn de uitdrukkingen wel eens een weinig hoogdravend en niet vrij van valsch vernuft; zoo als bijv.: »Te vergeefs worstelt gij tegen den honger, te vergeefs bedekt gij uwe naaktheid met een rein gemoed, te vergeefs strijdt gij tegen de wanhoop met de verwachting van eene betere toekomst, — en, wanneer zij u van die zijden onaantastbaar vindt, dan zal zij andere plaatsen vinden, die hare kracht niet weerstaan, want, der hydra gelijk, heeft zij duizende armen (?), van welke één ligt het gevoelige deel treffen zal, dat de kiem des doods kan ontvangen!"

In een *Naschrift* berigt de Schrijver, dat het voorstel, hetwelk uit zijne beschouwing voortvloeide, met algemeene stemmen door het departement *Zutphen* werd aangenomen en naar het hoofdbestuur der maatschappij opgezonden,

om onder de punten van beschrijving voor de eerstkomende algemeene vergadering te worden geplaatst. Het hoofdbestuur gaf daarop aan het bestuur des departements te kennen, dat, ofschoon het voorstel niet strijdig was met de wetten der maatschappij, hetzelve nogtans waarschijnlijk zoo vele zwarigheden ter algemeene vergadering zou ontmoeten, dat het hoofdbestuur aan het departement *Zutphen* meende te moeten voorstellen, het voorstel in te trekken. Het bestuur van het Zutphensche departement was van eene andere meening, en dien ten gevolge is het voorstel onder de punten van beschrijving voor de eerstkomende algemeene vergadering der maatschappij geplaatst. Met den Heer RAMAER verheugen wij ons in dit besluit van het Zutphensche departement, en wij hopen, dat het voorstel, wanneer het eenmaal ter algemeene vergadering moge worden gebragt, niet die tegenkanting moge ontmoeten, welke het hoofdbestuur schijnt te verwachten; wij wenschen althans hartelijk, dat het in zijn beginsel moge worden aangenomen, en dat men in ons vaderland, waar men eindelijk gedurende de laatste jaren begonnen is, zich het lot der ongelukkige krankzinnigen aan te trekken, ook niet bij andere landen moge achterblijven, waar het de belangen geldt van hen, die, van hunne krankzinnigheid hersteld, aan de maatschappij zijn teruggegeven.

Redevoeringen en Verhandelingen door J. VAN DER HOEVEN. *Te Amsterdam, bij* de Wed. R. Stemvers. 1846. *In gr. 8vo. VIII*, 190 *bl. f* 1 - 80.

Er zijn sedert de laatste jaren menigvuldige bundelsverhandelingen en redevoeringen uitgegeven, waaronder vele, die wel niet verdienden het tijdstip te overleven, waarin zij in onze vroeger zoo druk bezochte leesvergaderingen werden uitgesproken. Deze kleine bundel van den zoo zeer verdienstelijken Leydschen Hoogleeraar J. VAN DER HOEVEN maakt hierop eene eervolle uitzondering. Hoezeer sommige van de hierin voorkomende stukken in dit Tijdschrift werden opgenomen, bekomt men die gaarne hier met andere terug, en

al mogen zij niet allen van dezelfde waarde en gehalte zijn is er geen, dat niet weder met vrucht kan herlezen worden. Men ontvangt hier zaken, juiste opmerkingen, en eene weldoordachte behandeling der onderwerpen; in plaats van ledige woordenpraal of afgesletene gemeenplaatsen, in een' langdradigen of brommenden stijl voorgedragen. Men kan hier menigen nuttigen wenk opdoen, en van vele wetenswaardige bijzonderheden kennis verkrijgen, in een' netten, eenvoudigen en krachtigen stijl ingekleed.

Van de acht Verhandelingen en Redevoeringen, die deze bundel bevat, zijn er twee, namelijk die over de stelling van HERDER, dat de mensch een middelwezen is onder de dieren dezer aarde, en die over CICERO's droom van SCIPIO, welke reeds van het jaar 1822 dagteekenen, en, alhoewel zij veel goeds bevatten, kan men toch bespeuren, dat het voortbrengselen zijn uit des Schrijvers jeugd. Die Verhandelingen, welke hij in rijper leeftijd, sedert 1835, heeft vervaardigd, zijn dan ook meer degelijk van inhoud, en allen zijn rijk in daadzaken, nuttigheid van strekking, of geestig van behandeling te noemen. Wat de eerste hoedanigheid betreft, die kan men gerust op de Verhandelingen Over de voortreffelijkheid van de hedendaagsche beoefening der Natuurkundige Wetenschappen, Over de lucht, eene populaire natuurbeschouwing, en Over den waren aard der Geologie, toepassen; terwijl de nuttige strekking van die Over het Lezen, of den omgang met boeken, en Over den Vorm, dadelijk in het oog valt, en die beide, met de Redevoering over den strijd voor het Vaderland in vredestijd, door geestigheid van behandeling zich aanbevelen.

Ref. is geenszins een beminnaar van de lektuur der gewone Redevoeringen en Verhandelingen; hij vindt die zelfs dikwijls vervelend; maar hij kan hier met gerustheid verklaren, dat hij dezen bundel met de grootste voldoening gelezen heeft, ofschoon hij het genoegen had, velen daarvan door den Schrijver zelven te hooren uitspreken; hij kan dus allen, die met hem in dit zelfde geval verkeeren, en verder het overige beschaafde publiek, uitnoodigen zich deze verzameling aan te schaffen, om hetzelfde letterkundig en wetenschappelijk genot te smaken, hetwelk hem bij de lezing daarvan ten deel viel.

De daden der Zeeuwen gedurende den opstand tegen Spanje. *Door* R. B. SWALUE, *Th. Doct., Lid van onderscheidene binnen- en buitenlandsche geleerde Genootschappen, Predikant te Goes, Te Amsterdam; bij* P. N. van Kampen. 1846. *In gr.* 8*vo.* *f* 3 - 75.

De Schrijver begint zijn voorberigt met te zeggen: »*het bekende* nonum prematur in annum, *van* HORATIUS, *geldt letterlijk van dit werk, dat ik hier mijnen landgenooten aanbied.*" Dit geeft goede verwachting er van, en die verwachting wordt niet verminderd, wanneer wij dan verder lezen, dat eene prijsvraag, in 1837 door het *Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* uitgeschreven, den Schrijver bewoog de pen op te vatten, en, zoo als gevorderd was, nog vóór 1838 een antwoord in te zenden. Was de termijn ter beantwoording gesteld kort geweest, lang duurde het, eer het Genootschap uitspraak deed, want niet voor 1842 werd bekend gemaakt, dat de ingezondene verhandeling den prijs niet had mogen wegdragen. Dezelfde vraag werd andermaal uitgeschreven en den Verhandelaar werden de, door beoordeelaren gemaakte aanmerkingen medegedeeld. Andermaal vatte hij de pen op, doch zag al wederom zijnen arbeid niet met gewenschten uitslag bekroond. In 1845 werd den Schrijver wel veel lof gegeven wegens aangewende vlijt in het opsporen van bronnen enz., maar taal en stijl lieten nog veel te wenschen overig, om aan de Verhandeling den gouden eerpenning te kunnen toewijzen. Men bood den Schrijver de zilveren medaille aan, met vrijlating, om zijne Verhandeling op eigen naam uit te geven, en belofte van herhaalde mededeeling der door beoordeelaren gemaakte aanmerkingen. Dr. SWALUE heeft zich alstoen bekend gemaakt, heeft lust en moed gehad, zijnen arbeid voor de derde maal voor een groot gedeelte om te werken, en hierbij nu ook nog het weinig bekende Archief der West-Indische Compagnie te *Middelburg* te gebruiken, en heeft eindelijk zijne aldus eens en andermaal, ten gevolge van de aanmerkingen van verschillende Geleerden, verbeterde Verhandeling in het licht gezonden. De titels achter 's mans naam, het letterlijk gevolgde: *nonum prematur in annum*, en deze geschiedenis der herhaalde omwerkingen

doen bijna een *opus absolutum* verwachten. Wij zouden evenwel het publiek misleiden, wanneer wij het voor zoodanig uitgaven. Het is een boek van waarde en wel van blijvende waarde, wanneer men acht geeft op het vele verspreide, de Zeeuwen betreffende, dat hier wordt bijeengevonden; maar het is tevens een boek, waaraan nog menig gebrek is blijven kleven, in weerwil van des Schrijvers streven om het van alle smetten vrij de wereld te doen ingaan. Na eene Inleiding, waarin wordt opgegeven wat in *Zeeland* den opstand heeft voorbereid, heeft de Schrijver zijne eigenlijke Verhandeling in twee afdeelingen gesplitst. In de eerste worden medegedeeld de daden der Zeeuwen, gedurende den opstand tegen *Spanje*, binnen *Europa*, bl. 14—226. Zij is gesplitst in tien hoofdstukken, welke gepaste rustpunten opleveren. De tweede bevat de daden der *Zeeuwen* gedurende dat tijdperk, buiten *Europa*, bl. 227—336 en heeft vier hoofdstukken. Een Besluit, bl. 337—361, geeft nog een kort overzigt en beoordeeling van der *Zeeuwen* gewigtigste bedrijven.

Wij hebben, nu de Verhandeling niet langer beschouwd behoeft te worden in verband met de vraag des Zeeuwschen Genootschaps, met deze wijze van behandeling en deze verdeeling met hare onderdeelen vollen vrede. De vraag schreef evenwel eene andere voor; want het Genootschap had uitdrukkelijk verlangd weglating van al het overbodige, bepaling uitsluitend tot de hoofdzaken, voordragt der gebeurtenissen in groote omtrekken, en vooral een' krachtigen, schoonen, historischen stijl. Het ongunstig onthaal, dat de Verhandeling bij beoordeelaren heeft gevonden, in weerwil van al het erkende goede, laat zich dus eenigzins bevatten. Wij willen ons evenwel hiermede niet verder inlaten, maar ons bepalen bij het werk zoo als het er thans uitziet. En dit doende kunnen wij rondborstig verklaren, dat wij ons verheugen over de uitgave, ofschoon het ons spijt te moeten verklaren, dat de Schrijver hier en daar wel eens te snel over zijne bronnen is heengevlogen, hierdoor minder juist gezien heeft, en ten gevolge daarvan aanleiding gegeven tot verkeerde voorstellingen. SWALUE stelt het gezag der geschiedschrijvers, immers naar Refs. zienswijze, te veel gelijk, en onderscheidt dien ten gevolge niet scherp genoeg, wanneer zij elkander tegenspreken. Wij willen het met een voorbeeld ophelderen.

BENTIVOGLIO staat ook bij ons, onder de buitenlanders, die over de gebeurtenissen van den 80jarigen oorlog geschreven hebben, boven aan; maar wij hechten geene historische waarde aan de redevoeringen, welke hij den hoofdpersonen in den mond legt. Bij SWALUE heeft het tegendeel plaats. Een sterk voorbeeld hiervan treffen wij aan op blz. 72, waar wij, betreffende het ontzet van *Leiden* lezen: »De Prins »had het voorbeeld, dat de Zeeuwen gegeven hadden, ter »navolging voorgesteld, en met overleg der Staten van *Hol»land*, en na beraadslaging met LODEWIJK BOIJSOT, dien »hij uit *Zeeland* ontboden had, de dijken laten doorsteken, »en de landen onder water gezet." Hierbij behoort aant. (1). *Boijsot* schijnt vooral de Staten »te hebben overreed van »de noodzakelijkheid des maatregels, als 't eenig middel van »behoud. Zie zijne redevoering bij BENTIVOGLIO, bl. 212." — Intusschen stelt HOOFT, die ook voor den Schrijver lag opgeslagen, de zaak anders voor, en verhaalt, dat het denkbeeld om het land onder water te zetten, van WILLEM I uitging. »Hij droeg het dan voor (zegt hij) en zijne taalmagt »en redenen dreven deur." *Nadat* de dijken doorgestoken waren, zoo verhaalt hij verder, ontbood hij den admiraal BOIJSOT uit *Zeeland*. Heeft HOOFT hier de waarheid verteld, dan kan het niet waar zijn wat BENTIVOGLIO schrijft: »In deze Vergadering" (nl. der Staten van *Holland*) »was »LOUIS BOIJSOT, Admiraal van *Holland* enz." Er moest tusschen beide beroemde namen gekozen worden, en bij SWALUE heeft het gezag van BENTIVOGLIO meer gegolden dan van HOOFT, die op de volgende blz. zelfs een tik krijgt in aant. (4) »de beschrijving van HOOFT is welligt wat overdreven." Deze keuze verwondert ons intusschen, en zij verwondert ons te meer, daar dat »Admiraal van *Holland*" bij BENTIVOGLIO den Schrijver reeds tot behoedzaamheid had moeten aanmanen, ofschoon wij den Kardinaal dien misslag gemakkelijk vergeven kunnen. De Drost daarentegen is hier zeer naauwkeurig en volgt op den voet het berigt van 's Prinsen requestmeester JAN FRUYTIERS, die de dingen van nabij kende, ze gedeeltelijk aanschouwde, en in zijne korte beschrijving van het beleg van *Leiden*, reeds in 1577 voor de tweede maal te *Delft* uitgegeven, der nakomelingschap heeft medegedeeld. Deze zegt desgelijks: »uit haar »levende schilderye, zoo ze gehouwen en gekerft waren, »hoeven en armen af, mogten degene die ze zagen oordee-

»len, wat voor een volk het was." Hij beschrijft ze als »een wilde hoop, die hun nochtans onder de godvruchtige »kapiteynen en by de vroomen vroomelyk houden, en seer »strydbaar betoonen." HOOFT heeft dus niet overdreven, maar slechts den ooggetuige gevolgd. Maar SWALUE zelf overdreef, toen hij, blz. 76, schreef: »Bij de Meerbrug nog »geen genoegzaam water vindende, namen zij de schepen »op den taaijen nek en bragten ze in den polder van *Meer*»*burg*." NB. platgeboomde kanoneerbooten van 16 en 18 riemen, met een of twee metalen lepelstukken voorop, en een half dozijn bassen op de zijden, behalve den krijgs- en mondvoorraad, enz.! Bij wien der Ouden SWALUE dit gevonden heeft, weten we niet. FRUYTIERS schreef: »Hier »toonden hun de Zeelanders seer manlyk, die, haar sche»pen *ligtende*, in het water sprongen, en *scheen*, dat zy »dezelve liever wouden op haar schouders dragen dan ach»terlaten. Aldus begaven zij zich in *Meerburg*." En HOOFT »Maar de Zeeuwen, *gezind* liever de schepen op de schou»der voort te dragen, sprongen over boord, en *hieven* ze, »daar 't nood deed, tot dat zy 't in den polder van Meer»burg bragten." Zoo iets zouden onze zeebonken nog doen kunnen en ook doen, waar het te pas kwam, maar de schepen op den nek nemen? — de heeren van de Marine mogen het beslissen.

Dat SWALUE somwijlen over de bronnen wat al te snel is heengestreken, meent Ref. al verder te kunnen opmaken uit het niet, ten minste niet doelmatig gebruik maken van de historiepenningen. Niet dat SWALUE deze geheel zou hebben voorbijgezien. Nu en dan staat hij er bij stil, als bl. 81, 124, 193 enz. Maar hij voegt er, bl. 194, als ter verontschuldiging, bij: »Wij hebben gemeend deze geschied»kundige gedenkstukken te moeten vermelden enz." Ref. meent dat zoodanige verontschuldiging niet te pas komt, waar van Historiepenningen een doelmatig gebruik wordt gemaakt. Of SWALUE er zoodanig gebruik van gemaakt heeft, is intusschen eene andere vraag. Bl. 124 worden eenige, en zoo als de Schrijver zegt »de merkwaardigste" opschriften van de penningen, ter gedachtenis van den ondergang der Spaansche vloot geslagen, medegedeeld. Maar onder de medegedeelde is slechts één Zeeuwsch: *soli Deo gloria*. Waarom, in plaats van de andere, niet vermeld de penningen met de opschriften: *Post nubila Phoebus.* — *Venit*,

ieit; fugit. — Non nobis Domine, non nobis, sed nomini tuo gloriam. — ? De Schrijver kende ze zoo wel als de andere. — Ter gedachtenis van de overwinning bij het *Slaak* werden in *Zeeland* twee penningen geslagen. Swalue deelt er een van mede, maar spreekt bij dezen van een *om*schrift in plaats van *op*schrift, en wijst niet aan wat van dit laatste op de vóór- wat op de achterzijde gevonden wordt. De echtheid van den tweeden schijnt hem twijfelachtig, want hij schrijft bl. 193 »op eenen anderen, *waarschijnlijk* ook op »last der Zeeuwsche Staten vervaardigd." Beide evenwel voeren het wapen van *Zeeland*, en het opschrift van den laatsten had, wegens deszelfs historische waarde, wel verdiend in zijn geheel te worden gegeven, en niet afgebroken, zoo als het blz. 194 voorkomt. Er volgt nl. achter dissipavit, »*intra Vianen et Stavenisse* et post nebula circumfusam vadisque allisam, in manus suorum omnes dedit aut perdidit, solo praefecto Comite Johanne de Nassau, sociisque decem exceptis, LXXVI navibus et CIↃ CIↃ CIↃ CIↃ CXLI militibus captis perque castra principis Bergam ad zomam gregatim deductis. XIII Septembr. anno (het wapen v. Zeel.) 1631." Of wist de Schrijver deze inscriptie niet wel in overeenstemming te brengen met de Verhalen?

De Zeeuwsche gedenkpenningen staan met de daden der *Zeeuwen* in een naauwer verband, dan ons hier wordt voorgesteld. Dat zij al vroeg den storm zagen opkomen, blijkt uit den penning van 1562, met het omschrift *Domine salva nos, perimus;* en dat zij naar verlossing hijgden, uit eenen anderen van 1566, met de bede: *ad nihilum deduc inimicos meos.* Ook van de Middelburgsche en Zierikzeesche noodmunten en verlossingspenningen had, van wege de tegenstelling, partij getrokken kunnen worden. De Middelburgsche noodmunten (1572 en 1573) door de Spaanschgezinden geslagen, waren van *goud* en *silver*, de Zierikzeesche, (1576) die van de strijders voor de vrijheid uitgingen, van *tin!* Na de overgave van *Middelburg* sloegen de vrijheidvrienden slechts *silveren* gedenkpenningen; na de overgave van *Zierikzee* muntten de Spanjaarden dadelijk heele en halve daalders, met het opschrift: *regiae majt. reconciliata Zirizea* 2a *Julij* Ao. 1576. De Middelburgsche verlossingspenningen hadden

ten opschrift: *Midd. ab Hisp.* D. P. A. V. R. G. E. C. C. 1573 (*) en 1574 *Libert. rest.* S. P. Q. *Zel. Soli Deo honor.* Zouden hieruit geene gevolgtrekkingen zijn af te leiden, die ons, in verband met de geschrevene oorkonden, het Zeeuwsche voorgeslacht te beter leeren kennen?

Dat de Zeeuwen innig aan WILLEM I gehecht waren, wordt door SWALUE behoorlijk in het licht gesteld, maar hij zwijgt van de gedenkpenningen van 1580 *vos terra at ego excubo ponto si non nobis saltem posteris;* van die van 1581 bij 's Prinsen huldiging als Markies van *Vlissingen* en *Veere*, die der *Zeeuwen* werk was, met de opschriften: *nodus indissolubilis. auxilia humilia firma consensus facit.* Hij doet opmerken, hoezeer zij tegen alle vredeshandelingen met *Spanje* waren. Hij zou dit nog sterker hebben kunnen doen uitkomen, had hij het oog gevestigd op de gedenkpenningen, want door deze riep *Zeeland* reeds in 1592 den bondgenooten toe: *Ne temere: latet anguis sub herba. Pro aris et focis pars excubat optima.* In 1593 *Qui stat videat ne cadat.* 1594 *Pacem ostentat sed hoc agitur.* De onderhandelingen te *Middelburg* in 1595 sprongen dan ook dien ten gevolge af, en nu riepen zij wederom opgelijke wijze Prins MAURITS toe: *exspecta dominum, viriliter age, et ille roborabit cor tuum. Hi in curribus, hi in equis, Nos autem in nomine Jehovae Domini nostri.* Bij den aanvang der onderhandelingen in 1608 was het *Equo ne credite Teucri!* en toen het bestand gesloten was: *Quod non potest ratio sanat mora.* en *Non arma nec inducise, sed Deus protegit suos.* Doch wij moeten afbreken. Men ziet uit het gestelde, dat, ofschoon wij met het boek zijn ingenomen, wij evenwel niet blind zijn voor deszelfs gebreken en leemten, en dat wij hier en daar nog al eenige veranderingen zouden willen maken, indien dit mogelijk ware.

De druk is goed, maar de correctie is zeer slordig geweest, en de misstellingen zijn legio.

(*) De letters kunnen gelezen worden: *Middelburgo ab Hispanis duce principe Aurausoniensi vindicato, respublica* (of *reformati*) *gratitudinis ergo cudi curavit* (of *curaverunt*). Het jaartal 1573 is Hofstijl en duidt aan, dat de penning is geslagen vóór Paschen en na 21 Februarij 1574.

Het Nederlandsche Bijbelgenootschap in 1846: *Toespraak over den nieuwen weg, thans door het Nederlandsche Bijbelgenootschap ingeslagen, en de belangrijke uitzigten, voor de Bijbelverspreiding zelve daardoor geopend; gehouden bij het jaarlijksch Verslag voor de Leidsche Afdeeling van het Nederlandsche Bijbelgenootschap, den* 29 *Oct.* 1846. *Door* N. C. KIST, *Medebestuurder en Voorzitter. Te Leiden, bij* S. en J. Luchtmans. 1846. *In gr.* 8*vo.* 44 bl. *f* : - 40.

Het is verblijdend, wanneer Godgeleerden van naam niet alleen door degelijke geschriften toonen, dat zij het vak van hunne studie op zich zelf ijverig beoefenen en uitbreiden, maar ook blijken geven, dat het heil der Christelijke Kerk, de aankweeking van Bijbelkennis en Godzaligheid, hun ter harte gaan, door werkzaam deel te nemen aan instellingen, daartoe strekkende. Zoo toch bekrachtigen zij door hun voorbeeld de waarheid, die helaas! maar al te veel vergeten wordt, dat de Theologie eene wetenschap is, die niet, gelijk zoo vele andere, alleen het hoofd vereischt, maar die mede het hart, ja den geheelen mensch, omvat, en dat hij de Godgeleerde is, die bij grondige kennis warme liefde tot CHRISTUS voegt en die liefde ook in anderen wenscht over te storten. Wij mogen in dit opzigt den Hoogleeraar KIST noemen, die als een der ijverigste en gelukkigste beoefenaars der wetenschap, aan hem toevertrouwd, onder ons bekend staat, terwijl hij als Medebestuurder en Voorzitter der Leidsche Afdeeling van het Nederlandsche Bijbelgenootschap, zijne beste krachten aan de bevordering van de belangen dezer inrigting toewijdt. Hij geeft hiervan eene schoone proeve in het bovengenoemde geschrift, waaraan wij door eene korte aankondiging die meer algemeene bekendheid wenschen te geven welke het zoozeer verdient. Het is, gelijk de titel zegt, eene gelegenheidsrede, eene »Toespraak," waarvan de schikking en de stijl den eigenaardigen geest en toon te kennen geven, welke de aard van het onderwerp vordert. Kennis van zaken gaat er in gepaard met scherpzinnigheid van opmerking en klaarheid en kracht van voorstelling; men ziet aan alles, dat de Spreker zijnen leeftijd kent, en de eischen verstaat en weet te doen gelden, welke dezelve tot het Ne-

derlandsche Bijbelgenootschap rigt. In het eerste deel gaat hij den weg na, dien deze stichting van den beginne af voor zich heeft afgebakend en in 't vervolg van tijd, met eenige geringe afwijkingen, ook heeft blijven betreden, waarbij hij niet nalaat, op het eigenaardige er van opmerkzaam te maken, in onderscheiding met de Britsche Bijbelverspreiding. Daarna wijst hij op »den nieuwen weg, thans door het Nederlandsche Bijbelgenootschap ingeslagen." De aanwijzing van dezen weg, of de voorstelling van den grooten en beslissenden maatregel, door het genoemde Genootschap genomen, om voortaan niet langer in zijne behoefte te voorzien door Bijbels bij Bijbeldrukkers te koopen, maar door, in navolging van het Britsch en Buitenlandsch, ja van elk ander Bijbelgenootschap, waar ook gevestigd, Bijbels voor eigene rekening te laten drukken, en de exemplaren niet langer gratis uit te deelen, maar voor een' geringen prijs ten verkoop te stellen, maakt, gelijk van zelf spreekt, den voornamen inhoud uit van het eerste deel. In een tweede deel vestigt de Spreker de aandacht zijner hoorders op de belangrijke uitzigten, voor de Bijbelverspreiding zelve door het betreden van den nieuwen weg geopend. Die nieuwe maatregel zal, volgens hem, onder den zegen Gods, weldadige gevolgen hebben voor de *algemeenheid — de innerlijke waarde* — en *de goede vrucht der Bijbelverspreiding;* hetgeen overtuigend en met nadruk aangewezen wordt.

Men ziet uit deze korte aanstipping van den gang der »Toespraak," dat men er vele en belangrijke zaken in aantreft. Moge het stukje vele lezers vinden, opdat velen in hunne gehechtheid aan het Nederlandsche Bijbelgenootschap bevestigd, en anderen bewogen worden, om door hunne toetreding, de pogingen der mannen te ondersteunen, die hunnen tijd en hunne krachten over hebben, om die inrigting het schoone doel van hare roeping nader te brengen. Een gewigtige stap is daartoe gedaan, maar het is niet meer dan een eerste stap. De ingeslagen weg moet met vastheid en omzigtigheid vervolgd worden, en dit kan slechts geschieden door eene meer algemeene deelneming aan eene instelling, welke zich ter taak gesteld heeft, niet alleen om de verkrijging van Gods Woord uit eigen middelen ook voor de behoeftigen onder ons gemakkelijk te maken, maar ook om den zegen der Evangelieleer te brengen tot afgelegene gewesten, waaraan wij Nederlanders door de duurste verpligtingen verbonden zijn.

Toespraak bij het graf van JOHANNES CLARISSE, *in leven A. L. M. Theol. et Philos. Doct., Oud-Hoogl. in de Godgel. aan de Hoogeschool te Leyden, Ridder van den Nederl. Leeuw, enz. te Katwijk den 4 Dec.* 1846, *door* W. A. VAN HENGEL. *Te Leyden, bij* H. W. Hazenberg en Comp. *In gr.* 8*vo.* 10 *bl. f* :-30.

Zelden spreekt een titel zoo sterk als deze. CLARISSE, bij zijn graf door zijnen ambtgenoot en vriend VAN HENGEL gehuldigd! Hoe veel is in deze weinige woorden begrepen!.... De ontslapene verdiende deze hulde; en wie was meer bevoegd en geroepen om ze hem toe te brengen, dan hij dien wij hier hooren spreken? En hoe heeft hij aan deze roeping beantwoord? Men leze en erkenne dat VAN HENGEL door zijnen vriend te huldigen tevens de waarheid gehuldigd heeft. De vriendenhand heeft het beeld van den afgestorven met liefde maar getrouw geteekend. CLARISSE staat voor ons als de veelomvattende en toch grondige geleerde, als de diepdenkende en toch heldere wijsgeer, als de veelbeproefde en toch geloovige Christen. Neen, er is niemand die CLARISSE in zijn leven gekend heeft, die niet op ieder woord van deze Toespraak met een bewogen hart ja en amen zegt. Dat hebben gewisselijk de kweekelingen der Leidsche Hoogeschool gedaan, die het graf omringden, en zoo zal de diepbetreurde nog blijven leven, ook nadat hij gestorven is. Tijd en gelegenheid vergunden geene uitvoerige vermelding van hetgeen CLARISSE geweest is en hoe hij dit geworden is. Wij verhengen ons, dat de wensch, om dit in bijzonderheden te leeren kennen en den ontslapen als een voorbeeld aan de studerende jongelingschap voorgesteld te zien, niet onvervuld zal blijven. En wie is meer daartoe geroepen, dan hij, die met de piëteit van discipel aan CLARISSE verbonden geweest is, dan de Hoogleeraar BOUMAN!

Henri Picard, of: de Nederlandsche Zanger te Parijs. Blijspel, door Mr. A. VAN HALMAEL, JR., *Ridder der Orde van den Nederl. Leeuw enz. Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1846. *In gr.* 8*vo.* 54 *bl. f* :-60.

Er valt, dunkt ons, van dit blijspel veel goeds te zeggen.

Er is gang en levendigheid in, genoegzame actie, om op het tooneel wel te voldoen; de zamenspraak is doorgaans los en gemakkelijk, verscheidene tooneelen regt aardig. Het behoort niet tot de *comédies de caractère*, maar bezit toch in de détails vele verdiensten. Recs. groote aanmerking, maar die ook op zijn oordeel over het geheele stuk natuurlijk den beslissendsten invloed heeft, betreft den hoofdpersoon, gelijk die hier wordt voorgesteld. Zijne teekening is, naar het ons voorkomt, niet gelukkig; daar is eene ongelijkmatigheid, eene strijdigheid in zijn karakter, die aan den indruk van het geheel schadelijk is. PICARD is een *Nederlander*, die vermomd dagelijks op den *Pont Neuf* te *Parijs* als liedjeszanger optreedt, en vervolgens vrolijk en zelfs prachtig leeft. Hooren wij hemzelven spreken:

Mevrouw, het levenslicht zag ik in Nederland,
Niet verr' van Groningen. Uit ouderen geboren,
Wien 't grillenvol fortuin geen rijkdom had beschoren,
Werd ik nogthans student, om eens als advokaat
Of ambtenaar, ten nut te strekken van den staat.
Om echter met meer roems tot zulk een rang te stijgen,
Wilde ik den Doctorsgraad op Frankrijks grond verkrijgen.
Doch wat mijn' oudren, en ook mij, ontbrak, was goud.
Toen vormde ik een ontwerp, zoo roekeloos als stout.
Ik reisde als zanger met mijn harp; zij zou mij voeden,
'k Bereikte Frankrijk, buiten alle tegenspoeden.
Verkreeg in Orléans den zoo gewenschten rang
En leerde er uwe taal; maar 'k wilde meer; niet lang
Konde ik de zucht, die naar Parijs mij riep, weerstreven.
In deze waereldstad, in haren glans, te leven
Was mij behoefte, en ook, ik moest den Koning zien,
Geschapen om een land als Frankrijk te gebiên;
En altijd was 't mijn kunst, waarvoor ik immer blaakte,
Die mij steeds waarder werd, die me alles mooglijk maakte.
Bij de eerste schemering van elken dageraad
Vermom ik me in 't geheim, begeef mij, in den staat,
Die u bekend is, en bekend werd aan zoo velen,
Naar uwen nieuwen brug, om oor en hart te streelen
En op te zaamlen, wat ik Frankrijks kunstmin niet
Ontsteel of afpers, neen, wat zij den zanger biedt
Vrijwillig en met vreugd.

Eene zonderlinge liefhebberij zeker! Maar van die zonderlingheid van karakter ware partij te trekken geweest voor het blijspel. Nu staat met haar de ernsthaftigheid van den man, gelijk hij zich overigens vertoont, in groot kontrast. De geheele intrigue, waarom het stuk draait, de betrekking tot de Markiezin, krijgt daardoor eene vreemde houding. Men moet den zanger vrij uilskuikenachtig vinden, wanneer hij na zijne eerste ontmoeting met de Markiezin, die hem bij zich heeft ontboden, en na haren angst om een duël tusschen hem en den Graaf te verhoeden, dien haar vader tot haren gemaal heeft bestemd, na eene poos gepeinsd te hebben, zegt:

Hoe! indien het mooglijk was,
In dit hartstochtlijk land zou 't mooglijk kunnen wezen,
Dat zulk eene achting, zulk een vriendschap, zulk een vreezen
Iets anders ware, een iets van meerder teederheid?

Niet duidelijk is het ons, wat hij daarop bedoelt met de woorden:

O, bij den hemel, bij mijn leven, 'k ben bereid....

Potsierlijk wordt in ons oog die ernsthaftigheid wanneer het afschudden van het Spaansche juk er wordt bijgesleept, om aan den vader van de Markiezin te verzekeren, dat een *Nederlander* zich niet laat dwingen, en dat PICARD dus zijn hof aan des Barons dochter wil maken, al mint hij haar ook niet, in weerwil van den bestemden echtgenoot! Zeer vriendelijk en vereerend voor de Markiezin, die trouwens geheel eene ongelukkige rol heeft te spelen! De Fransche Hertog, die in het laatste bedrijf als bemiddelaar optreedt en den boel weer in orde brengt, was misschien niet zeer bijbelvast; anders had hij PICARD op diens taal:

Neen, ik gevoel het in mijn boezem, slechts de man,
Die boven allen één, en haar slechts, minnen kan,
Zal hier gelukkig zijn, en zal 't voor eeuwig wezen,
Want, die hij minde op aard' wordt ook zijn ga na dezen,

onder Matth. XXII: 30 ten antwoord hebben gegeven, dan wat hij nu zegt.

Het komt ons dus voor, dat de Heer VAN HALMAEL zijne krachten aan eene ondankbare stof heeft besteed, indien de

geschiedenis hem geene vrijheid gaf, om zijnen hoofdpersoon PICARD wat meer voor zijn blijspel geschikt te maken, en dat nu diens figuur te houterig is geworden, om te kunnen voldoen. Wij zouden meenen, dat hier meer poëtische vrijheid ware te nemen geweest, en dat er daardoor een aardiger en losser blijspel had kunnen worden vervaardigd.

ALMANAKKEN VOOR 1847.

(*Eerste Verslag.*)

Naar jaarlijksche gewoonte hervatten wij onze taak, en gaan onzen lezeren een kort verslag geven van de Almanakliteratuur voor het ingetreden jaar. Met den besten wil is het ons niet mogelijk, door afwisseling in den vorm, het eenzelve weg te nemen, dat in den aard van het onderwerp ligt. Wij zullen ons, behoudens kleine uitzonderingen, ditmaal meest tot algemeene opmerkingen bepalen, en alzoo minder, dan wij vroeger meestal deden, tot bijzonderheden afdalen.

Het belangrijkste eerst: daarom ga aan boekjes, die louter letterkundig genot bedoelen, datgene vooraf, hetwelk hooger goed des geestes beoogt. De

Christophilus. Te Nijmegen, bij J. F. Thieme. *f* 3-60

gaat, naar getuigenis der Redactie »eenen stillen, gelijkmatigen gang." Met haar verheugen wij ons over de belangstelling, die ons godsdienstig publiek er in blijft betoonen, zoodat men zich aangemoedigd vond, om ten *sevenden* male den heerschenden smaak voor dergelijke jaarboekjes dienstbaar te maken aan de bevordering van Christelijke stichting en Christelijk leven. Gepastelijk wordt deze jaargang geopend met een stukje van eenen ongenoemde (P. N.) ten onderwerp hebbende den *overgang van het oude in het nieuwe jaar*. Op de meeste *prosa*-stukken moeten wij onze vroeger gemaakte aanmerking herhalen, dat het meeste wel eene zeer geschikte, nuttige, godsdienstige lectuur oplevert, maar het eigenlijke Christelijke karakter mist, waardoor het aan den titel meer beantwoorden, en waarbij CHRISTUS, de Heer, op den voorgrond zou staan. Dit zij evenwel niet gezegd van: JEZUS, *de beste Huisvriend*, door L. S. P. REYBOOM, en: *eene proeve*

een JEZUS leerwijsheid, door J. WITKOP. En wanneer men dit bepaalde oogpunt minder vasthoudt, dan zijn ook de meeste andere bijdragen elke in hare soort lezenswaardig. Bijzonder trok onze aandacht *Moedersmart*, door B. TER HAAR, waarbij een plaatje. Het heeft ten onderwerp *den Bethlehemschen Kindermoord* in hare geschiktheid voor schilderkunst en poëzij. Van de laatste worden drie oude dichtstukjes, van PRUDENTIUS, BEDA en PAULINUS VAN AQUILEJA, vertaald medegedeeld, en voorts het dichterlijke gebruik herinnerd, dat onze letterkunde van deze roerende geschiedenis gemaakt heeft. VONDEL's beroemde rei: *o Kersnacht, schooner dan de dagen* staat hier, gelijk van zelf spreekt, aan het hoofd. Met een enkel woord, en eenigzins op eenen toon van afkeuring, spreekt de Schrijver over het gedicht van SARA MARIA VAN DER WILP, het noemende »niet geheel verwerpelijk"; onzes inziens wordt aan hetzelve daardoor onregt gedaan, want schoon het waar zij, dat er in voorkomt, wat zich niet boven het middelmatige verheft, zoo telt het toch ook fraaije coupletten. Hoe schoon is b. v. de *apostrophe:*

O Lentebloem der eerste martelscharen!
Het moordend staal dier woedende barbaren
Wijdde u wel vroeg aan d' onverzaadbren dood;
Maar heilig Kroost! gij stapt, dies wreed verslagen,
Van moeders schoot, in 't opgaan uwer dagen,
Op d' eigen stond in vader Abrams schoot.

en de heerlijke wending:

Gij (Herodes) mist uw doel;
Die Vorstenzoon, ter heerschappij geboren,
Zal hier uw rust in 't rijksgebied niet stooren:
— — — — — —
Wat wenteling de rijken om moog' keeren,
Die Koning zal van eeuw tot eeuw regeeren.

Ref. durft zich in het proeven van godsdienstige poëzij niet vergelijken met den uitmuntenden Schrijver der verhandeling over den invloed van het Christendom op de poëzij, maar acht toch dit dichtstukje veel hooger, dan »niet geheel verwerpelijk." Het stuk van J. H. CARPENTIER ALTING:

voor wie? is voor deze verzameling meer dan lang genoeg — *zestig* bladzijden.

Onder de poëzij zal men met genoegen vinden een kenzig stukje van TOLLENS, naar eene Fransche cantate; eene welgemeende hulde aan wijlen Prof. G. J. ROOIJENS van W. A. DWAAS, over welken uitmuntenden man iets uitvoerigers hier niet ware misplaatst geweest; een paar echt poëtische bijdragen van B. PH. DE KANTER, enz. De plaatjes stellen, behalve het genoemde voor: JUDITH, gereed om HOLOFERNES te onthoofden, waarbij een welgeschreven stuk van W. C. WANSLEVEN, JR.; de muren van *Jerusalem* met iets van A. E. VAN KORTSVELD. De uitvoering, zoo van de platen als van den letterdruk, is net, en ook in dit opzigt blijft zich dit jaarboekje gelijk.

Christelijke Volks-Almanak. IV Jaargang. Te Amsterdam, bij P. N. van Kampen. *f* :-60.

Ofschoon op verren afstand, te *Frederikstad, aan den Eider*, geplaatst, blijft de Eerw. VAN VOLLENHOVEN zich met de Redactie belasten van dit nuttige en goedkoope jaarboekje. Gelijk door dien arbeid een band blijft bestaan tusschen hem en zijne landgenooten, die eene kleinigheid voor een zoo nuttig boeksken ten beste hebben, zoo blijkt de broederlijke eenheid uit de plaatsing van bijdragen, door waardige mannen uit onderscheidene Christelijke kerkgenootschappen aangeboden. Hetgeen tot stichting dienen kan, of Bijbelgebruik en godsvrucht bevorderen, vindt hier zijne plaats nevens hetgeen geschikt is, om de belangstelling in verdoolde Medechristenen of blinde Heidenen te verlevendigen. Ook de dichtstukjes zijn in hunne soort voldoende, en met de vier houtsneden, die nevens een steendruk plaatje gegeven worden, zal men ligtelijk genoegen nemen, wanneer men op den prijs van dezen Almanak ziet. De kalender herinnert de geboorte- en sterfdagen van eenige in de geschiedenis der Christelijke kerk belangrijke mannen, benevens eenige voor Christenen belangrijke gebeurtenissen; hierin hadden wij, naar het doel van dit boekje, wel wat minder spaarzaamheid gewenscht.

Wij gaan over tot de *bellettristen*. De

Nederlandsche Muzen-Almanak. XXIX jaar. Te Amsterdam, bij J. H. Laarman. *f* 3-50;

meest eigenlijk zijn de bewaarder der geestvruchten van onze voortreffelijkste dichters, van die alleen, maar ook van die allen; hij is het niet; wij hebben er ons meer over beklaagd, maar kunnen de herhaling hier klagt niet onderdrukken. Zoo blijven wij het afkeuren, dat men in *dit* jaarboekje »der Muze van het proza eenen eerezetel heeft ingeruimd," ofschoon anders de *Gedachten en Beelden* van LUBLINK WEDDIK, en het verhaal van NOORDZIEK: *Granada en het Alhambra in* 1492, eenen »eerezetel" niet onwaardig zijn.

Het eerste, waarnaar wij bij den *Muzen-Almanak* doorgaans zien of vragen, is, van welken dichter de afbeelding gegeven wordt. Hetgeen wij half vermoedden is bewaarheid: VAN ZEGGELEN heeft dan ook wel eenige aanspraak op die eer; echter komt het ons voor, dat hij minder levendig is, dan vroeger. *De Zigeuners*, waarmede de trein wordt geopend, is los verhaald, maar het ontbreekt toch aan de bijkomende invallen en snaaksche zetten, die in de *Spa's* zoo bevallen; even zoo de *Nieuwejaarsdag*. Zijn *Paulus*, eene gelukkige navolging van den *Petrus* van BEETS (vroeger in de *Aurora*) en *de Weduwe* zijn in het ernstige *genre*, waarin hij mede niet ongelukkig schijnt te slagen. In de *Aurora* komt hij ons ditmaal voor met een stukje, dat wel wat stijf is, maar ook aan den band eener Engelsche plaat ligt. GEERTRUIDE's *Mijmering* door DOREK, is eene soort van navolging van *Jacoba's Weeklagt* van VAN LENNEP; het dunkt ons wat gerekt, wat kronijkachtig; het heeft veel van de breedsprakige *expositien* der oudere Treurspelen, en heeft ook in het werktuigelijke vrij wat gebreken. Moeijelijk kunnen wij ons voorstellen, waarom »de tijd zich misgreep aan den geest" der Gravin, omdat zij »vrouw werd, eer zij bemind had." Zij »beminde" dan, toen zij ROBERT *den Fries* zag, zij gevoelde zulks op één oogenblik, en toch, dat »beeld"

> 't Onthulde zich niet langzaam, als de vlinder
> Door 't masker breekt, waarin hij heel een winter
> Verscholen was, maar plotslijk, als de gloed
> Der son, die 't wolkgordijn verstuiven doet;

Wij vragen hier, of niet het kruipen des vlinders uit zijne pop juist ook iets is, dat niet trapswijze of langzaam, maar plotselijk geschiedt; het beeld is onjuist, en b. v. dat van

het zwellen der knoppen tot blad of bloem zou hier veel gepaster zijn. Ook de glans van een' vorstinnentroon, dien zij gaarne in *hand* van Hollands Staten (?) had afgelegd; »'t zoete eigendom der maagdelijke geest;" »*betaambre* waardigheid;" het *pleonastische er*, als in *droome er*, *vrede er*, om te rijmen op *zomer* en *neder*, is niet vrij van stijfheid, ofschoon verscheidene *enjambementen* zich zeer goed laten lezen, b. v.

'k Vermoedde niet, hoe aan zoo blijde dagen
Een nijdig lot met gifte tand kon knagen, —
Ten minste niet, dat stormend najaarsweêr
Die schoone gaard verwoesten zou, nog eer
De lente was verstreken, en de zomer
Genaderd. Zie, een sluimerend harte droome er
Van stoorloos heil — haast rolt een schrikbre knal,
Die 't pijnlijk uit dien sluimer wekken zal.

BEETS geeft een gedicht *aan* RACHEL, de beroemde tooneelspeelster; zijne hoop, dat zij nog eenmaal het ledige, dat hare ziel bij nadenken moet gevoelen, aanvulle met »de smaadheid des Heeren te begeeren boven iedere krans, en Hem het kruishout nadrage, die 't voor haar droeg op Golgotha," is echt Christelijk en dichterlijk tevens (want het hooge Christelijke element is de boogste, echtste poëzij); maar hare opentlijke tegenspraak in de nieuwspapieren van geneigdheid tot het Christendom doet pijnlijk aan, en deed het ons ook bij de lezing van dit fraaije gedicht. B. PH. DE KANTER geeft onberijmde *jamben*, vol poëzij van het eerste water; VAN LENNEP eene luimige beschrijving van het bad-leven te *Kreusnach;* TEN KATE een paar stukjes, die bewijzen, dat hij niet alleen zijne moeite als *Redacteur*, maar ook zijne gaven als dichter voor de Nederlandsche Muzen ten beste heeft gehad. DAUTZENBERG's *Kind in 't Doodkistjen* heeft eene roerende eenvoudigheid in uitdrukking, die regt past bij het onderwerp; ook vonden wij het eene proeve van fijn gevoel en smaak, dat hij met geen woord spreekt van de vreugde der verrukte moeder, die ook gevoeld moet worden, en voor geene beschrijving vatbaar is. Op VAN DEN BERGH's *Binnenhof* is de aanmerking van kronijkachtigheid van toepassing; de aanhef over het standbeeld van WILLEM I is wat scherp, en, gezwegen van het »belichamen"

dergenen, die zijn geweest, is de overgang van JACOBA VAN BEIJEREN op den hofbeer, en van dezen op de afzwering van *Spanje* al zeer leelijk.

De overige stukjes, van DE GENESTET, (*het penningsken der Weduwe*, met een plaatje) HOFDIJK, J. C. GEWIN en VIERHOFF, die met eene niet ongelukkige »proeve uit een grooter dichtstuk" *den Joodschen tempelbouw onder* JULIANUS bezingt, zijn over het geheel zuiver. De Redacteur geeft eene kleine *apostrophe* aan *Amsterdam* van A. HOOGVLIET. Bij een der plaatjes staat eene *episode* uit VAN DER HOOP's *Leyden*. Intusschen het meest *curieuse* stuk is ongetwijfeld dat van den ultra-romantischen ALBERDINGK THIJM, *eene Legende van Stolseneck*, zoo wild en woest, dat het ons schemert voor de oogen. Wij hopen, dat de lezer aan een stuksken genoeg zal hebben.

Gij zaagt de teedre Williswinde,
Sints de ongetroost voldragen rouw
Van vader beide en weduwvrouw,
Den steun en roem van 't *slotgesinde*;
Gij zaagt haar, zelve zonder hoeder,
Voogdesse van den blonden borst,
Haar Ottmar, God gedankten broeder,
Wien zij min zuster was, dan moeder;
En beide zóó toch, dat hun Vorst,
Hun Suzerein, ten krijg gevaren,
Aan Ottmar, even zestien jaren,
De kruistocht naauw vergunnen dorst.

Welk eene taalverknoeijing!

Almanak voor het Schoone en Goede. Te Amsterdam, bij G. J. A. Beijerinck. *f* 1-80.

De *zevenentwintigste* jaargang van dit goedkoope en bevallige jaarboekje begint met de fraaije vertaling van een gedichtje van HEBEL: *het Onweder*, door BRESTER, die na TOLLENS misschien de geschiktste is, om het eenvoudig gevoelige van dien dichter terug te geven, ofschoon VAN CHARANTE er in den *Nederlandschen Volks-Almanak* mede niet ongelukkig in is geslaagd. Nog meerdere goede vertalingen treffen wij in *het Schoone en Goede* aan; onder welke een tooneel (IIIde Bedrijf, 4de Tooneel) uit SCHILLER's *Maria*

Stuart door BOUDEWIJN bijzonder goed is uitgevallen. Onder de oorspronkelijke gedichten munt: *Morgen*, door C. M. VAN DER POT, zeer uit; het is jammer, dat een *naschrift* er verbeteringen op geven moest. WEISSMAN DE VILLEZ, VINKERLEB, PERK, VAN DEN BROEK, SIPPLE, WIJSMAN, DE HARRLE, SMIT, L. J. A. TOLLENS, TEN KATE, WITHUYS, BEETS en LESTURGEON ontmoeten wij met gedichtjes. GREB geeft een nog al hooggestoveld gedicht op het oude en nieuwe jaar, in den Haagschen Schouwburg voorgedragen. De eenvoudige romance: *het Weeuwtje* van C. VAN SCHAICK verdient afzonderlijke en loffelijke vermelding. Dezelfde geeft ook een verhaal in *prosa*, WILLEM RICHMONT, waarbij een der plaatjes behoort. Twee andere hebben betrekking op andere proza-stukjes, het eene van den Redacteur, het andere van den zich noemenden EVERARD. Ook het portret van den verdienstelijken beeldhouwer GABRIEL siert het boekje; 's mans leven wordt geschetst door Mr. J. DE VRIES, JZ.; men ziet er uit, hoe weinig, ondanks vaak grooten ophef, eigenlijk in ons vaderland voor de kunst gedaan wordt of werd.

Aurora; Jaarboekje, uitgegeven door Mr. J. J. D. HEPVEU. *Te 's Gravenhage, bij* K. Fuhri. *f* 4-90.

Behalve een keurig titelvignet in steendruk, heeft deze jaargang de volgende plaatjes: het portret van de Kroonprinses, met den Erfprins, aan welke Vorstin het boekje is opgedragen, en die, gelijk wij onder het schrijven van dit verslag vernemen, den Uitgever, zeker voor die opdragt, met een fraai geschenk heeft vereerd; eene plaat bij het volgeschrevene verhaal: *Heiligschennis*, van den Redacteur; eene Engelsche gravure, bij welke B. PH. DE KANTER een fraai vers *aan Venetië* geeft; eene oorspronkelijke, ten onderwerp hebbende de terugvinding van een' vóór vele jaren in eene Zweedsche kopermijn verongelukten jongeling, wiens roerende geschiedenis door A. J. VAN DEN BERGH in poëzij wordt herdacht. HOFDIJK verpligtte met een versje, dat althans eenigermate komt bij eene andere Engelsche plaat; VAN ZEGGELEN deed hetzelfde in een gedichtje, welks stroefheid wij daarom verschoonen; en eindelijk Mejufvrouw TOUSSAINT besluit het geheel met een Grieksch verhaal: LAETHENIA; waarbij mede eene Engelsche plaat is gevoegd.

KNEPPELHOUT, HENSINGA en VAN KORTSVELD leverden het overige *prosa*-werk; het verhaal van den laatste is, *en* om de zaak, *en* om de inkleeding, lezenswaardig. Wat het dichterlijke gedeelte aangaat, bevielen ons het beste: *aan de Hollandsche Jongens van Hildebrand*, door DE GENESTET; *de Brand*, door BREMER, in zijnen naïven toon; *aan* SOLIMAN-*Pacha*, door PERK; *de Negerslaaf*, door VAN DER POT, en meerderen. Doch, daar wij alles kunnen noch willen noemen, vergenoegen wij ons met in het algemeen te zeggen, dat geen der hier voorkomende stukjes ons berispelijk dunkt. TOLLENS geeft een fragment, dat het verlangen naar het geheel opwekt. In keurige uitvoering blijft zich dit fraaije jaarboekje gelijk. De

Vergeet mij niet. Te Amsterdam, bij Gebr. Diederichs. *f* 3-50,

verscheen ten vorigen jare niet. Het voorberigt meldt daarvan de reden. Daar de Uitgever te laat eigenaar werd van het kopijregt, om inlandsche platen te leveren, bestelde hij afdrukken buitenslands, die door verkeerde bezorging eerst in Maart aankwamen. Nu moet het jaarboekje voor twee jaren dienen. Wij hebben er vrede mede, maar bejammeren toch, dat men nu toch niets dan buitenlandsche prentjes geeft. Van de *zeven* bestaan *vijf* in het afgezaagdste aller onderwerpen, een vrouwenportret. Dat men nu, daar de afgedrukte *Vergeet mij niet* bijna een jaar moest blijven liggen, beter gedaan hadde met, in plaats van een paar dier gezigtjes, iets anders bij inlandsche kunstenaars te bestellen, kunnen wij geenszins ontkennen. Het ontbreekt althans niet aan gepaste onderwerpen, en een tooneel uit het stukje: *de Vergeet mij niet*, of uit *het Masker*, zouden meer sieraad aan dit prachtboekje bijzetten, dan de gezigtjes der hoofdpersonen, van welke de eerste er wat slaperig, de andere vrij zwart er uitziet. En dat spijt ons te meer, omdat het groote aantal pracht-almanakken eenige aanmoediging kon en moest verschaffen aan de vaderlandsche teeken- en graveerkunst, die waarlijk deze aanmoediging wel behoeven en ook verdienen.

De *prosa*-stukken hebben ons in deze verzameling goed bevallen. Vier verhalen geeft de zich noemende EVERARD, *de Vergeet mij niet*, *het Masker*, *de Oudejaarsavond* en

Ottilie, van welke de beide eerste onderhoudender zijn dan de beide laatsten. Mevrouw VAN HEEREN levert in *Julius en Leonie* een natuurlijk, zedelijk verhaaltje. Dat van den zich noemenden ADRIAAN, *Oome Kees* getiteld, is bijzonder aardig. *Op mijnen Toren* van HENSINGA is wat gemaakt; zijne *begrafenis van Trijntje* in de *Aurora* is beter; het jagtmaken op gevoels-expressies mist doorgaans zijn doel, en het *humoristisch* schrijven is niet iets, waartoe men zich zoo maar zetten kan. LUBLINK WEDDIK geeft gedachten *over het reizen*. De type van HASEBROEK, *de Groenvrouw van Rotterdam*, kunnen wij niet zoo heel mooi vinden; er is eigenlijk weinig in.

Uit ruim dertig veelal goede bijdragen bestaat het dichterlijke, behalve eenige puntdichten. Om ons verslag niet te lang te maken, te meer, daar wij zoo aanstonds nog iets over de Almanak-poëzij in het algemeen te zeggen hebben, bepalen wij ons tot de mededeeling van één, zeker niet het minst vernuftige puntdicht, *Minnenijd:*

»'k Ga met de Leydsche trein," zegt Louw.
»Dat zult ge laten," zegt zijn vrouw.
»Wel," zegt hij, »Trijn! wat doet je schreijen?"

»Niets," zegt zij, »maar ik volg je op straat,
»En laat mij daadlijk van je scheien,
»Als jij met andre Trijnen gaat."

Miniatuur-Almanak. XIde Jaar. Te Utrecht, bij L. E. Bosch en Zoon. *f* 1-25.

Onder de vier plaatjes ook een paar meisjesgezigtjes; onder de gedichten niets beneden het middelmatige, niets ook daar boven. Het eerste stukje is zeer gedwongen door den gekozen vorm, en, hoe net ook het boekje van voorkomen zij, het afkappen van lange regels voor het kleine formaat is altijd iets ongevalligs. Eene kleine aankondiging volsta voor het kleine boekje!

De aangekondigde behooren allę, door druk, plaatwerk, band en verguldsel, tot de zoogenoemde pracht-jaarboekjes. Deze zijn tegenwoordig de voorname bewaarplaatsen der poëzij. Als men de namen optelt van hen, die in dezelve als dichters optreden, vinden wij het getal priesters op onzen

zangberg waarlijk niet gering; het is nog grooter, wanneer men er de weinigen bijtelt, die rusten op hunne vroeger en later verkregene lauweren. In *getallen* uitgedrukt, levert de statistiek der vaderlandsche poëzij zeer gunstige resultaten. Doch wij vragen met eenig regt: wordt dat gunstige denkbeeld versterkt, wanneer men de gedichten *weegt*? Wij schromen, op deze voor de kennis onzer letterkunde belangrijke vraag een beslissend antwoord te geven. Denkbeelden en vorm hangen ten deze naauw zamen. De laatste is in onze dagen tot eene hoogte gebragt, die alleen door eenzijdige ingenomenheid met het vroegere kan in de schaduw gesteld worden, en die het jammer is, dat door *bizarre* woordvoegingen en grillige taalsprongen wordt ontluisterd. Doch dit laatste is niet algemeen, evenmin als de pronkerige keus van verouderde woorden. Gekuischte taal, vloeijende *versificatie*, losse inkleeding kenmerken de meeste verzen, in de voor ons liggende jaarboekjes verspreid. Maar onder dat nette, zorgvuldig getooide kleed is, wij mogen het niet ontveinzen, eene armoede aan oorspronkelijkheid, aan vlugt, aan nieuwheid van dichterlijke gedachten en beelden verborgen, die door den vriend onzer schoone letterkunde met smart wordt opgemerkt. Wij houden niets van die *bombarie*, van dat gezwollene, die »barst los," »heft aan," enz. hetwelk men wel eens voor verheven poëzij heeft willen doen doorgaan, en dat daarvoor ook lang en veel gegolden heeft; maar evenmin schijnt ons *poëzij* toe, wat op geen' hooger' lof kan aanspraak maken, dan op goede, hoewel prozaïsche denkbeelden in een kleed van maat en rijm. En als de *Franschen*, *Duitschers*, en vooral *Engelschen*, eens uitknipten, wat bij hen geborgd is, hoe menige bladzijde zou geschonden of gansch uitgesneden worden!

Eene andere vraag zou evenwel zijn naar den invloed der pracht-jaarboekjes op de beoefening der dichtkunst in ons vaderland. Die is onmiskenbaar; hij is ten deele gunstig, ten deele ongunstig. Gunstig, in zooverre de belangstelling bij zooveel, wat in onzen tijd naar het kond stoffelijke, streng wetenschappelijke heentrekt, wordt levendig gehouden, blijkens ook de aftrek, waardoor deze jaarlijksche bloemenkransen zich staande houden, te meer, daar ook vrij wat droppels uit den gedichten-regen neêrkomen in goedkooper almanakken, provinciale en anderen, zoodat zeker een dichter van deze dagen tienmaal meer lezers heeft, dan

een van iets vroegeren tijd, TOLLENS en sommige werken van BILDERDIJK misschien uitgezonderd. En de poëzij moge hare aanmoediging, even als de wijsgeeren van de deugd zeggen, in zich zelve vinden, dat is alles zeer fraai gedacht en gezegd, maar men wil toch ook wel gelezen worden; daartoe is de almanakken-menigte het voertuig.

Doch dit heeft ook zijne ongunstige zijde. Voorecrst is het voor de kunst schadelijk, dat uitgewerkte dichtstukken hoe langer zoo zeldzamer worden. Wij zijn nu wel verre van gedichten naar de lengtemaat te schatten; (eer dan nog het tegendeel!) maar als men gedurig in de jaarboekjes fragmenten aantreft van onvoltooide dichtstukken, die wel altijd onvoltooid zullen blijven, als men hoort van het sobere debiet, dat aan afzonderlijke gedichtenbundels te beurt valt, dan ziet men in dat groote getal Almanakken eene verhindering van uitgewerkte gedichten, waaronder wij vroeger wel vrij wat ontvingen, dat geen beter lot, dan het verdrinken in de *Lethe*, verdiende, maar toch ook juweelen telden van het eerste water. — Menig, die beter deed, een enkel huiselijk versje voor zich zelven te houden, althans niet als dichter moest willen optreden, omdat hij wel *versenmaker*, maar geen *Dichter* kan worden, vindt zich nu, na een paar plaatsingen van gedichtjes, aangemoedigd, of wel uitgenoodigd, om jaarlijks de sporen aan te gespen en zijnen Pegasus te zadelen. En zoo komt er veel, dat de vaderlandsche poëzij niet opluistert, en bij te ruime toejuiching die eerder onderdrukt. En die toejuiching moest men niet zoo uitbazuinen, maar begrijpen, dat hetgeen slechts een gezellig lampje aan haard en in huis is, noch verdient opgehangen te worden als eene nieuwe ster aan het firmament, noch uitgeblazen, omdat het zulks zijn kan noch wil.

Liever dan aan dorre titelopgave van de meeste, of beoordeeling van enkele der dichtstukjes in de aangekondigde Almanakken, besteedden wij een paar regels aan deze opmerkingen over de hedendaagsche vaderlandsche dichtkunst in het algemeen, en gaan thans over tot eenvoudiger en goedkooper bestanddeelen van de Almanak-*literatuur*. Wij beginnen met den

Nederlandschen Volks-Almanak. Te Schoonhoven, bij S. E. van Nooten. *f* : -90.

Volks-Almanak, — dat zal wel niet beteekenen: Almanak voor den minderen stand; want dan zouden vele stukjes in dezen, en de meesten in de provincialen, verre boven bereik en bevatting zijn. Het zal dus moeten zeggen: voor de middelklasse, voor wie de Almanakken, rondgebragt door nachtwachts en policiedienaars, te gering, en de prachtjaarboekjes te duur zijn. En uit dit oogpunt hebben wij vrede met hetgeen hier voorkomt, zoo proza als poëzij. Maar houdt men het denkbeeld vast der bestemming voor eene, wel niet wetenschappelijk gevormde, maar toch voor nuttige kennis vatbare soort van lezers, dan moeit het ons, hier, behalve eenige poëtische versnaperingen, niets aan te treffen, dan eenige romantische verhaaltjes. Ons dunkt toch, dat, even als de Almanakken der gewesten op hun eigen terrein vele topographische en historische bijzonderheden mededeelen, zoo ook de *Nederlandsche* Volks-Almanak het enkel zorgen voor *vermaak* moest overlaten aan *Blijgeestigen* en dergelijken, maar ook wel op eenig *nut* mogt zien. Hoeveel ware er op te nemen van levensbeschrijvingen, geschiedkundige bijzonderheden, ook van onze overzeesche bezittingen, Nederlandsche ontdekkingen en uitvindingen, opmerkingen uit het dagelijksche leven, de natuurlijke historie onzer huisdieren, nuttige planten, natuurkunde met hare ontelbare toepassingen, en hoeveel nog! Ons dunkt, een Almanak van dezen titel moest iets anders en iets meer hebben, dan gedichtjes en verhaaltjes, waarvan de laatste doorgaans uitloopen op een gelukkig huwelijk. Het zou ons genoegen doen, daarin *dezen* Almanak, die er door zijnen naam bijzonder toe geroepen is, te zien vooruitgaan.

Almanak voor Hollandsche Blijgeestigen. Nieuwe Serie; bij denzelfden. f : - 60.

Eene nieuwe Redactie schijnt, naar het voorberigt, zich met deze verzameling te belasten; vandaar de titel: *nieuwe serie*. Aanvankelijk heeft zij eer voor hare moeite. De scherts is nergens laf, noch de boert ergens onwelvoegelijk. Gaarne zeggen wij — zie het voorberigt — „tot wederziens," en prijzen het boeksken aan; niet om, gelijk Rec. ambtshalve (*nit venia verbo!*) moest doen, door te lezen, maar om, waartoe het regt geschikt is, nu en dan eene plooi van somberheid weg te vagen van het voorhoofd. Er is zoo veel op de wereld, dat ons somtijds ontstemt; en wie zal dan niet gaarne een boekje ter hand nemen, dat door onschuldige scherts in betere luim brengt?

Almanak tot gezellig onderhoud. IX Jaargang. Te Gorinchem, bij A. van der Mast. *f* : - 35.

Voor zijn geld geen kwaad boeksken, dat evenwel niet zoozeer tot het gebied der letterkunde behoort, maar voor *zijn* publiek aanprijzing blijft verdienen.

Van de provincialen ontvingen wij nog alleen den

Frieschen Volks-Almanak. XII Jaargang. Te Sneek, bij van Druten en Bleeker. *f* : - 75.

Wij keuren het allezins lofwaardig, dat provinciale gebouwen en kleederdragten in deze soort van Jaarboekjes worden medegedeeld. *De Waterpoort te Sneek* en *een Hindelopens Meisje* staan hier dan ook regt op hunne plaats. Het geschiedkundige stuk van H. BARRDT VAN SMINIA wordt uit den vorigen jaargang vervolgd, hetgeen toch minder gevallig is. Overigens zijn *prosa* en *poëzij* in dit weluitgevoerde jaarboekje regt provinciaal en gepast, voor zoo ver wij immers, met het Friesche dialekt, waarin het een en ander voorkomt, min bekend, oordeelen kunnen.

Eenigzins behoort tot de provincialen:

Zaanlandsch Jaarboekje. VII Jaar. Te Zaandijk, bij J. Heijnis, Tz. *f* : - 75.

Het eerste stuk is hier ook een vervolg van de *Proeve eener Geschiedenis der Zaanlanders* door J. KONIG. Ook de *Vertellingen van mijn' Oom, den Chirurgijn*, zijn eenigermate een vervolg, hoewel ieder verhaal op zich zelf staat. Een trein van gedichtjes vult de tweede en kleinste helft van het nette boekje. Van de meeste dier stukjes moet men evenwel vragen, hoe zij juist *hier* verzeild komen, daar zij noch in inhoud, noch van oorsprong Zaanlandsch zijn. Twee plaatjes versieren, als naar gewoonte, dezen jaargang.

Na dit dozijn Almanakken voor volwassenen laten wij de aankondiging volgen van twee jaarboekjes voor de jeugd, namelijk:

Almanak voor de Jeugd. Te Amsterdam, bij G. J. A. Beijerinck. *f* : - 40.

die met vele gekleurde plaatjes versierd is, en waarvan het *prosa* door Mevr. VAN HEERTEN, de *poëzij* door Mr. ROBIDÉ VAN DER AA vervaardigd is, en:

Almanak in miniatuur voor Kinderen; door T. VAN SPALL *en* P. J. V. DUSSEAU. *Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. *f* : - 50.

die ook nu de vroeger gegevene aanprijzing verdient.

De later tot ons komende Almanakken hopen wij in een volgend N°. aan te kondigen.

BOEKBESCHOUWING.

Tiental Leerredenen, door J. I. DERMOUT, *Hofprediker van Z. M. den Koning en Predikant te 's Gravenhage. Te Dordrecht, bij* Blussé en van Braam. 1846. *In gr.* 8*vo. XII en* 316 *bl. f* 3 -:

De Nestor onzer kanselwelsprekendheid behoeft geene verontschuldiging, waar hij met een tiental zijner leerredenen optreedt voor ons godsdienstig publiek. Te zeer is het van zijne hooge verdiensten overtuigd, met te hooge belangstelling heeft het vroeger 's mans uitgegevenen kanselarbeid ontvangen, om thans deze gave met weinig ingenomenheid te aanvaarden. Het strekt der 's Gravenhaagsche gemeente tot eer, dat zij nog bij zijn leven eene gedachtenis uit DERMOUT's hand begeerde, waarbij zij ook na zijnen uitgang zich zou kunnen in gedachtenis brengen, op welke wijze en in welken geest hij haar, gedurende zoo vele jaren, de zaligmakende leer des Evangelies verkondigd heeft. En het zou zeker geene gunstige getuigenis afleggen voor den godsdienstigen smaak der lezers, die de beroemde Redenaar ook buiten dien kring zal aantreffen, indien hij geene genoegzame aanmoediging vond, om naar den wensch van zijn hart aan dezen bundel nog éénen toe te voegen. Wij althans zien hem, na de lezing der meesterstukken, in dit boekdeel vervat, met opregte belangstelling tegen.

DERMOUT heeft zijnen eigenaardigen trant, die hem reeds lang eene welverdiende eereplaats onder de Nederlandsche Evangeliepredikers heeft gewaarborgd, en zeker aan velen reeds uit zijne vroegere geschriften te bekend is, om nu nog, aan den avond zijns levens, uitvoerig geteekend te worden. Er is in menig opzigt verandering in de predikwijze gekomen sints den tijd, dat hij optrad; jongere homileten slaan gedeeltelijk eenen anderen weg in, vooral wat den vorm der rede betreft; welligt heeft de

latere school in losheid en lenigheid van vormen zelfs veel boven die oude vooruit. Maar wij zouden het oordeel moeten verdenken van wie daarom aan den verdienstelijken grijsaard den roem zou willen ontzeggen, van op zijn standpunt eene ster van de eerste grootte, een meester in gewijde welsprekendheid te zijn. De kracht, de nadruk, de ernst zijner taal zijn met keurigheid van uitdrukking op de gelukkigste wijze vereenigd. De wijze, waarop de tekst wordt aangevat, is gansch niet gewoon, altijd oorspronkelijk, dikwijls hoogst verrassend, enkele malen allergelukkigst. Er zijn grepen, gedachten, overgangen in, die den meester verraden, en evenmin stoot gij hier op weelderigheid, die u vermoeit, als op armoede van denkbeelden, die u verveelt en naar het einde doet haken. Leerredenen van verschillende stof en dagteekening liggen hier voor ons, de laatste uit 1844, de vroegste uit 1819. En toch — wie durft nog beweren, dat de vrucht van den herfst minder rijk is en schoon, dan de bloemen van den zomer geweest zijn? Inderdaad, het is aan zeer weinigen gegeven, eenen welverdienden roem zoo lang en zoo goed te handhaven, als DERMOUT in dien bundel gedaan heeft.

Wij zouden ons de vervelende taak van het afschrijven der inhouds besparen, zoo wij niet meenden, dat de lijst der onderwerpen kon doen zien, hoe vele gewigtige, moeijelijke, ongewone of teedere punten hier ter sprake komen. Ziethier het overzigt. I. Over Gods woord, beschouwd als het aangenaamste voedsel voor den geest, *Ps.* CXIX: 103. II. Over het misverstand van JEZUS' eigen woorden, als eene voorname dwaling onder de Christenen, *Joh.* XXI: 23. III. Over Gods goedertierenheid en regtvaardigheid, beschouwd in verband met elkander, *Rom.* XI: 22a. IV. Over het verkeer van CHRISTUS in den afgescheiden staat, 1 *Petr.* III: 19, 20. V. Over de schadelijkheid van één zedelijk gebrek voor het wezen en den roem van iemands braafheid, *Pred.* X: 1. VI. Over de eenparigheid van keuze en karakter in het godsdienstig leven, *Matth.* VI: 24. VII. Over de kleinmoedigheid, *Gen.* XLII: 36b. VIII. Over JEZUS, het voorbeeld van

een' welbestuurden ijver voor de eer en de zaak van God, *Joh.* II: 13—17. IX. Over de gesteldheid van geest en hart, die Gods bijzondere opmerking en goedkeuring tot zich trekt, *Luk.* IV: 25, 26. X. Over de onderscheidene maat der vruchtbaarheid in het goede, *Matth.* XIII: 23.

Wij zouden te uitvoerig worden, indien wij de schetsen van al deze leerredenen wilden mededeelen: ook zou men uit zulke dorre geraamten, hoe evenredig en aaneengeschakeld ook, moeijelijk den schoonen bouw van het geheele ligchaam der rede kunnen leeren kennen. Slechts eene *enkele* ten proeve. Wij kiezen de leerrede over *de kleinmoedigheid*, die als fijne karakterteekening van vader JACOB (wiens woord »*alle deze dingen zijn tegen mij*" hier ten grondslag gelegd is), ons bijzonder behaagde. I. Eerst zien wij hier het beeld der kleinmoedigheid ons voor oogen gesteld, in haren *aard*, hare *bronnen* en hare *uitwerksels*. Tot de eerste behoort, blijkens JACOB's taal en gedrag, dat zij uit het verledene, en hetgeen ons daarin smartelijks wedervoer, tot eene ongunstige toekomst besluit — dat zij de bezwaren meer telt dan weegt en aan allen een gelijk gewigt geeft — dat zij waant, alle bronnen van geluk voortaan voor zich gesloten te zien — en zelfs gereed is, gunstige verschijnselen ten kwade uit te leggen. De *oorzaken* zijn deels *natuurlijke*, gegrond in de geaardheid en omstandigheden des lijders aan deze kwaal, — deels *zedelijke*, uit te groote gehechtheid aan de voorwerpen onzer begeerte ontstaan. De *uitwerkselen* bestaan hierin, dat zij òf tot werkeloosheid, òf tot verkeerde maatregelen drijft, en den mensch menig onheil berokkent, dat hij zich had kunnen besparen. II. Het verkeerde dezer stemming blijkt daaruit, dat zij 1°. het oogmerk vernietigt, waartoe God de toekomst voor ons verborgen heeft gehouden, 2°. op een bekrompen begrip van Gods gezindheid jegens ons berust, en 3°. het bestuur der Voorzienigheid eigenmagtig beperkt. III. Om zijne hoorders daartegen te wapenen, wekt de Redenaar hen op, om 1°. goedertieren (?) indrukken van God in de ziel aan te kweeken, 2°. zich te gewennen, om het goede in hun lot op te zoeken en te

erkennen, 3°. tijdig zich Gods vroegere weldaden te herinneren, en 4°. door geloof en godsvrucht hun hart in de zaligste betrekking tot God te plaatsen. (Wij hadden liever dit laatste voorop gesteld: dan zouden de overige hulpmiddelen daaruit meer geleidelijk zijn voortgevloeid. Doch — *variis modis bene fit.*)

Als proeve eener vruchtbare behandeling van een schijnbaar dor en polemisch onderwerp, roemen wij de leerrede over *Joh.* XXI: 23. De Spreker doet ons *eerst* het opmerkelijk voorbeeld van verkeerde opvatting der woorden van JEZUS verstaan, waarop de tekstwoorden wijzen. Wij hooren hier den aard, de ongerijmdheid en de oorzaak dezer misvatting kort en helder ontvouwen. In het *tweede* en voorname deel wijst DERMOUT *eerst* in proeven aan, hoe uit misverstand van JEZUS' eigen woorden, verkeerde begrippen onder de Christenen zijn in omloop gekomen, *daarna* stelt hij de naaste oorzaken der voortplanting van zulk een misverstand in het licht, en *eindelijk* maakt hij op de schade oplettend, hieruit in meerdere of mindere mate geboren. Bij het eerste wordt over misvatting van Evangelische *waarheden*, *pligten* en *beloften* gesproken, o. a. over *Matth.* XX: 16, *Joh.* VI: 44. — Bij het tweede komen vooral *vooroordeel* en *gezag* in aanmerking, wier invloed reeds in het voorbeeld van den tekst wordt aanschouwd. Bij het laatste wordt aangewezen, dat zulk een misverstand tot schade strekt voor anderen, tot nadeel voor ons zelven, tot onheil voor ons eigen hart. — *Ten slotte* worden hieruit de lessen afgeleid, dat wij 1°. ter besturing van ons geloof, onze zeden en verwachtingen ons alleen aan JEZUS' eigene en onverdenkbare woorden te houden hebben, 2°. behoedzaam moeten zijn in het volgen der meening van anderen, 3°. verdraagzaam verkeeren omtrent de misvatting van onze broederen, en 4°. leerzaam het oor neigen om te vernemen, wat de Heer gezegd heeft. — In langen tijd hebben wij zulk eene schoone Apologie voor het formeel beginsel der Reformatie niet gelezen.

In plaats van op alle andere leerredenen te wijzen, bie-

den wij eindelijk van ééne enkele een meer uitvoerig overzigt aan. Het betreft een onderwerp, dat weinig op den predikstoel behandeld wordt, en in den laatsten tijd door het geschrift van Dr. THODEN VAN VELZEN: *het Evangelie aan de dooden verkondigd?!* op nieuw veler aandacht heeft getrokken. DERMOUT behoort onder hen, die deze waarheid in 1 *Petr.* III: 19, 20 meenen te zien uitgedrukt, en tevens dezen korten geheimzinnigen wenk des Apostels als een blijvend bestanddeel der Christelijke geloofsleer te moeten beschouwen. De zaak zelve blijft *hier onbetwist*: het is ons slechts te doen om te toonen, met hoeveel bedachtzaamheid de Schrijver dit onderwerp behandeld heeft, en hoe gepast hij het practisch misbruik, dat van deze leer zou kunnen gemaakt worden, heeft weten af te snijden. »Daar bestaat," zoo spreekt hij, »eene groote klove tusschen de twee werelden, tot welke wij behooren, de aarde en het rijk der geesten." — Wat achter het voorhangsel der eeuwigheid verborgen is, weten wij niet. Zonder twijfel echter heeft ook die onzigtbare wereld hare geschiedenis: »één blad uit die geschiedenis »is op aarde gevallen en opgenomen in de boeken, waar»uit het God behaagt, ons te laten onderwijzen." Het is de bladzijde, die met een' enkelen trek de geschiedenis van JEZUS' verblijf in den staat der afgescheidenheid vermeldt. *Eerst* staaft de Spreker, dat in den tekst werkelijk van niets anders dan daarvan gesproken wordt. Hij beroept zich op de oudste kerkvaders, en geeft rede, waarom hij zich niet vereenigen kan met de nieuwere verklaring »van de werkzaamheid van CHRISTUS' Goddelij»ken Geest, in overoude dagen besteed aan die onheilige »menschen, die nu aan het eeuwig oordeel zijn onder»worpen, doch vroeger door Gods lankmoedigheid ten tijde »van NOACH zijn gewaarschuwd geworden." Het ligt in den aard der zaak, dat alle wetenschappelijk en taalkundig onderzoek hier moest worden buitengesloten, en dat het er slechts op aankwam, de resultaten van eigen onderzoek op eene voor allen verstaanbare wijze beknoptelijk mede te deelen. DERMOUT heeft dit gedaan, en houdt elke

andere verklaring der woorden voor gekunsteld en uit verlegenheid ontstaan. Hij doet zien, hoe de Apostel spreekt van CHRISTUS' werkzaamheid naar den geest, van de voorwerpen, tot welke zij zich uitstrekte, en van haren vermoedelijken inhoud, terwijl hij overigens alle vragen, waarop de Apostel zelf ons het antwoord schuldig blijft, mede onbeslist wil laten. Aan deze geheimzinnige bijzonderheid schrijft DERMOUT in het *tweede* deel zijner rede hooge belangrijkheid toe. Zij laat, zegt hij, *vooreerst*, een' helderen lichtstraal vallen op de duistere bladzijde van Gods hooge wereldregering; zij is *ten tweede* een opgerigt teeken van de heerlijkheid van het werk der verlossing; zij breidt *eindelijk* onze denkbeelden nopens den omvang van het rijk der zaligheid bevredigend en Godverheerlijkend uit. — De ondergang der oude wereld legt ons vragen op de lippen, die wij niet allen beantwoorden kunnen. »Hadden allen gelijkelijk gezondigd? Die opwassende jeugd, »was zij reeds zoo onverbeterlijk en onherstelbaar als die »grijsaards, die eeuwen van boosheid telden?" — Op deze vragen geeft de tekst ons een bevredigend antwoord. Hij doet zien, dat CHRISTUS, die de schuld der wereld aan het kruis verzoend had, »ook aan de oude bevolking »der aarde, na vijf en twintig eeuwen onder de tucht des »Allerhoogsten te hebben doorgebragt, eene boodschap »der genade deed hooren." Al meldt PETRUS ons van de vruchten dier prediking niets: voorzeker is zij toch niet nutteloos geweest, welligt zijn door haar duizenden en millioenen behouden. — Vragen wij al verder, waarom zulk een heil, als CHRISTUS bragt, niet vroeger aan de menschheid is geschonken, hier zien wij, dat »de kracht »der groote offerande, die hij gebragt heeft, zich niet al»leen achterwaarts, maar ook voorwaarts uitgestrekt heeft. »Al kenden wij van CHRISTUS' werkzaamheid buiten deze »aarde niets meer, dan deze ééne proef, dan nog zouden »wij de hooge wijsheid durven bespotten van een wijsgeerig »ongeloof, hetwelk deze stip der schepping een tooneel »durft noemen, te klein voor zulk eene liefde als de zen»ding van Gods eeniggeboren' Zoon moet heeten." — En

al heeft het den Heer eindelijk ook niet behaagd, de vraag stellig te beantwoorden: zijn er ook weinige, die zalig worden? al koestert het zwaarmoedig hart soms vreeze voor het eeuwig heil van zoo vele millioenen, die ons ongeschikt schijnen voor de erve der heiligen in het licht, wij zien het hier, feilbaar is die menschelijke berekening. »Het »is goed, dat het tellen en wegen ons niet is opgedragen: »de arke, die wij bouwen zouden, mogt te bekrompen »zijn. Hetgeen wij niet zouden vermoed hebben, staat »hier in heilig schrift te lezen: eene aanzienlijke menigte, »die wij zouden buitengesloten hebben, is door den groo»ten CHRISTUS, nadat Hij het werk onzer behoudenis »volbragt had, niet onvatbaar gekeurd, om de tijding der »zaligheid te hooren. Zou God dan onregtvaardig zijn »omtrent zoo velen, die buiten de gelegenheid zijn ge»weest, om Hem en CHRISTUS te leeren kennen?" Neen, gerustelijk kunnen wij die zaak Hem overlaten, en zeker zal het tot de genoegens der eeuwigheid behooren »ook »dezulken te ontmoeten, op wie wij hier niet gerekend »hadden."

En hier meent de Redenaar de taal eener ijdele hoop op de lippen van sommigen zijner hoorders te zien zweven: »Zoo is dan de hoop op zaligheid niet voor altijd ontzegd »aan hen, die het regt der Goddelijke wet op aarde niet »hebben vervuld. Zoo is het dan geen droom eener goed»hartige menschenliefde, dat God den ongehoorzamen, »na welverdiende tuchtiging, de gelegenheid niet zal ont»houden om weder te keeren tot de deugd: en wij mogen »van nu voortaan het schrikkelijk denkbeeld van eene »voortdurende vergelding in gindsche wereld ver ter zijde »stellen en uit de geloofsbelijdenis verwijderen." Hij eert het hart, waaruit die bedenking opwelt. Doch hij mag zijne hoorders niet wagen aan eene teleurstelling, waarvan het verschrikkelijke met niets zou kunnen vergeleken worden. Juist kan de behandelde tekst dienen, om eene meening te verzwakken, die eerst scheen daaruit te kunnen afgeleid worden. Om dus de gevolgtrekking uit de Evangeliepredikiug aan de oude wereld tot eene eindelijke

opheffing van straf ook voor ons tegen te gaan, wijst hij *en* op de genoegzaamheid der middelen, *ons* boven hen tot zaligheid geschonken, *en* op onze, veel zwaardere verantwoordelijkheid, wanneer *wij* die te vergeefs ontvangen. Of »is dan CHRISTUS niet onder ons, alsof wij Hem zagen? »Indien het ook mogelijk ware, dat Hij, nadat wij ont»slapen zullen zijn, den troon zijner heerlijkheid verliet, »om onder de ongehoorzamen te komen prediken, ik weet »niet, wat Hij ons verkondigen zou, dat wij niet weten, »of aanbieden, dat Hij ons niet geschonken heeft." Doch men leze zelf de krachtige toepassing op deze predikatie, welke wij zonder bedenking onder de schoonste en gespierdste bladzijden des bundels rekenen.

Wij gelooven genoeg gezegd te hebben tot aankondiging van een boek, dat zijne grootste aanbeveling in zichzelf heeft en in veler handen moge komen. Bij onzen dank voor zijne kostbare gave, neme de Eerw. Schrijver tevens onzen wensch aan, dat hem gezondheid en krachten gespaard worden, om ook den beloofden laatsten bundel nog voor de pers gereed te maken. God, die den waardigen man, ook bij het treffend verlies zijns zoons, zoo zigtbaar ondersteund heeft, en hem, na achtënveertigjarige dienst, nog met zulk eenen jeugdigen ijver bezielt, schenke hem het voorregt, om het halve eeuwfeest zijner Evangeliebediening te vieren, mits — onverzwakt van geest en ligchaam. Een avond des levens, die met zulk een' frisschen blik wordt aanschouwd, en met zulk eene welsprekende tong wordt begroet, kan liefelijk zijn en schoon!

De Christen bij en op het ziekbed. Woorden van bestuur en vermaning in deze dagen. Door NICOLAAS BEETS, *Theol. Doct., Herder en Leeraar te Heemstede. (Uitgegeven ten voordeele van behoeftige kranken aldaar.) Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1846. *In gr.* 8*vo.* 52 *bl.* *f* :-50.

De Heer BEETS had in de meer of minder gevaarlijke

koortsen, waardoor in het vorige najaar ook *Heemstede* bezocht werd, gereede aanleiding tot de uitgave van dit geschrift. Het bevat, behalve een woord *aan den lezer, ziek of gezond*, twee toespraken, die tot leerredenen gediend hebben, maar in eenigzins veranderden vorm; zoo het schijnt, worden medegedeeld; de eene, naar aanleiding van *Mark.* II: 3, 4, 5, handelende over de roeping van *den Christen bij het ziekbed* zijner kranken, de andere, volgens *Jac.* V: 14, 15, 16a, over hetgeen *den Christen op het ziekbed* betaamt. De inhoud is niet gewoon, maar *over het* algemeen regt Christelijk en hoog ernstig, hier en daar door opmerkingen van verschillenden aard, op het ziekbed betrekkelijk, afgewisseld. Aan naïveteit ontbreekt het evenmin, als aan den toeleg, om populair te zijn en in bestaande behoeften te voorzien. Soms schemert er iets door, wat den schrijver der *Camera Obscura* herinnert. Wij hebben dit boekje met genoegen en stichting gelezen, en prijzen het gaarne aan, ook om het weldadig doel, door de uitgave beoogd. Mogen wij iets aanmerken, het zou zijn, dat hier doorgaans te veel jagt gemaakt is op het gebruik van Bijbeltaal, uit *allerlei* gedeelten der H. S. ontleend. Ook komen hier en daar uitdrukkingen en passages voor, die ons een weinig overdreven toeschijnen. En aan *den Vriend der Kranken* van VAN KORTSVELD geven wij zonder aarzeling de voorkeur. Dit neemt echter niet weg, dat wij het door BEETS geschrevene van heeler harte aanbevelen aan gezonden en kranken. Het stichte allerwegen, waar het gelezen wordt, door hoogeren zegen nut, en uit den verkoop vloeije aan behoeftige kranken te *Heemstede* eene milde ondersteuning toe!

Aandenken aan zijne Land- en Geloofsgenooten bij zijn vertrek naar den Oost-Indischen Archipel. Getuigenissen aangaande Christelijk geloof en leven van L. J. VAN RHIJN, *Inspector der Nederl. Evang. Zending in Oost-Indië. Te Rotterdam, bij* van der Meer en Verbruggen. 1846. *In gr.* 8*vo.* 152 *bl.* *f* 1-40.

Wie, die in de uitbreiding van Gods koningrijk op aarde eenig belang stelt, heeft niet gehoord van de inspectiereis, waartoe het Nederlandsche Zendelinggenootschap, na ernstige beraadslaging, in het belang van deszelfs verschillende zendingen, besloten heeft?. De buitengewone maatregel moest allerwegen opzien baren. De man, tot die belangrijke taak gekozen, werd het voorwerp van veler bewondering en liefde. Gedurende zijn verblijf hier te lande verwierf hij zich door zijn persoonlijk verkeer niet weinige hartelijke vrienden. De algemeene belangstelling in hem werd verhoogd door de leerredenen, die hij van tijd tot tijd te *Rotterdam* en elders in verschillende Protestantsche gemeenten gehouden heeft. En het kan ons niet bevreemden, dat hij, bij zijn vertrek naar den *Oost-Indischen Archipel*, zich opgewekt gevoelde, om aan zijne land- en geloofsgenooten eenig aandenken achter te laten, waartoe de uitgave van een zestal leerredenen, door hem *getuigenissen aangaande Christelijk geloof en leven* genoemd, hem meest voegzaam en doelmatig voorkwam. In die uitgave verblijden wij ons hartelijk, omdat wij daaruit den Heer VAN RHIJN van eene gunstige zijde leeren kennen, zoowel wat zijnen aanleg en zijne gaven, als wat zijne denkwijze en gemoedsstemming aangaat.

De onderwerpen, in deze leerredenen behandeld, zijn van verschillenden aard: JAKOB's *droom* (*Gen.* XXVIII: 12—15); *wij struikelen allen in vele* (*Jac.* III: 2ª); *de gemeenschap der heiligen* (*Hand.* IV: 32); *de gelijkenis van de arbeiders in den wijngaard* (*Matth.* XX: 1—16); ADAM *en* CHRISTUS, *de vertegenwoordigers van het geheele menschelijke geslacht* (*Rom.* V: 18, 19); *de verheerlijking des Verlossers op den berg* (*Luk.* IX: 28—36). De plannen munten uit door eenvoudigheid en goede orde. De ontwikkeling is doorgaans even eenvoudig, maar levendig en bezield, soms verrassend en boeijend. De toon, die wordt aangeslagen, is de echt Christelijke en gemoedelijke, die den gereeden weg vindt tot het hart. De taal is zuiver, niet zelden beeldsprakig, maar altijd verstaanbaar en populair. De strekking, eindelijk, dezer leerre-

denen is regt praktikaal; en, daar zij niet ongelukkig werden voorgedragen, kan de indruk der voordragt op de gemengde schare over het algemeen niet anders dan gunstig zijn geweest.

Dit ons gunstig oordeel, dat wij met vrijmoedigheid uitspreken, belemmert ons echter niet, om ook op de schaduwzijde van dezen kanselarbeid opmerkzaam te maken. Ofschoon het onheusch zou zijn, de eischen en regten der homiletiek hier in al hunne gestrengheid te laten gelden, wij mogen het echter niet verzwijgen, dat deze leerredenen geene modellen zijn van kanselwelsprekendheid; dat eigenlijk gezegde diepte van ontwikkeling doorgaans ontbreekt; dat sommige plannen, vooral dat der tweede leerrede, den toets niet kunnen verdragen; dat er wel eens uitdrukkingen en gezegden voorkomen, die van eenige overdrijving getuigen; dat de stijl hier en daar den invloed der Hoogduitsche letterkunde verraadt, en dat de vijfde leerrede, juist omdat zij zich vrij onbestemd over leerstukken en waarheden uitlaat, die niet genoeg in duidelijke en verstaanbare bewoordingen kunnen worden voorgesteld, ons het allerminst heeft kunnen behagen. De Heer VAN RHIJN noemt haar in zijne *voorrede* de meest uitkomende belijdenis van zijn geloof. Wij zouden wenschen, dat hij zich daarin meer bepaald had uitgesproken, vooral ook tegenover zulken, die nog vasthouden aan de versleetene begrippen der oude dogmatiek.

In het algemeen is het aan deze leerredenen te bemerken, dat VAN RHIJN, na de akademische opleiding tot het predikwerk te *Leyden* genoten te hebben, in eene buitenlandsche gemeente, onder den invloed der Hoogduitsche godgeleerden, nader tot prediker is gevormd geworden. Zijn preêktrant, ofschoon oorspronkelijk de Hollandsche, heeft in meer dan één opzigt het karakter der Hoogduitsche aangenomen. Daaraan hebben wij de meerdere ongedwongenheid van stijl, den kunstcloozen vorm, misschien ook het meer levendige en gemoedelijke te danken, waardoor deze opstellen gekenmerkt worden. Maar daartegenover staat dan ook, dat zij minder de vrucht zijn van gestrenge

voorbereiding, minder diep doordacht, minder naauwkeurig ontwikkeld zijn; in één woord, dat zij meer den naam van stichtelijke toespraken, dan van eigenlijk gezegde leerredenen verdienen te dragen. Het is onmiskenbaar, al werd het ons door VAN RHIJN zelven niet verzekerd, dat de schriften van OLSHAUSEN, THOLUCK, NEANDER en STIER diepen indruk op hem gemaakt en diepe sporen in zijne denkwijze en zijne voordragt der Evangelische waarheid hebben achtergelaten.

Aanmerkingen op enkele bijzonderheden deelen wij niet mede. Alleen mogen wij niet verzwijgen, dat wij de mededeeling van een *gesprek*, naar aanleiding van de vierde preek, gehouden *over den afval der heiligen* (bl. 92—108), hier minder gepast achten, ofschoon wij anders den inhoud daarvan tot overtuiging van bekrompene gemeenteleden gaarne aanbevelen. Voorts neme een iegelijk, die den Inspector der Nederl. Evang. Zendingen meer dan bij name wenscht te kennen, dit *aandenken*, door hem bij zijn vertrek achtergelaten, dankbaar in handen! De indruk der lezing zal, zoo wij ons vleijen, gunstig zijn. Wie in dezen bundel bovendien stichting zoekt en geestelijk voedsel, zal denzelven evenmin onvoldaan ter zijde leggen. En niet één zij er, die, door 's mans Christelijke toespraken opgebouwd in den geloove, niet gaarne met de wenschen en gebeden instemt, over hem uitgeboezemd, toen hij vaderland en maagschap verliet, om de heilige Zendelingszaak in onze overzeesche bezittingen krachtdadig te bevorderen!

Wij vergaten nog te vermelden, dat de uitgave geschied is *ten voordeele van het Nederlandsche Zendeling-genootschap.*

De Menschenpokken en derzelver voorbehoeding, door Dr. J. M. ZIMMERMANN. *Uit het Hoogduitsch vertaald en met Aanteekeningen vermeerderd, door* N. D. SIJBRANDI, *Med. Doct. te Amsterdam. Te Alkmaar,*

bij H. J. van Vloten. 1846. *In gr.* 8*vo.* *XVI en* 373 *bl.* *f* 3-40.

Van de oudste tijden af aan heeft de kinderziekte in het Oosten gewoed en duizende slagtoffers geëischt, en ofschoon er enkele plaatsen bij oude geneeskundige schrijvers der *Grieken* voorkomen, die het twijfelachtig maken, of de ziekte hun geheel onbekend is gebleven, zoo kan men echter met zekerheid bepalen, dat zij tegen het einde der 5de Eeuw naar *Europa*, waarschijnlijk door de *Saracenen*, is overgebragt. Toen werden de pokken door besmetting medegedeeld, en voor zoo verre men uit de geschiedenis opmaken kan, hebben zij in de eerste tijden in ons werelddeel nog niet epidemisch geheerscht. Eerst later, toen de Europesche en Oostersche natiën gedurig met elkander in aanraking kwamen, en de smetstof dus op ontelbare wijzen werd vermenigvuldigd, werd de vatbaarheid voor deze ziekte bij de *Europeanen* zoo zeer bevorderd, dat zij eene inheemsche ziekte werd, die gedurig van zelve, dat is zonder bekende oorzaken, op den Europeschen bodem ontstond en volgens sommigen alle vier jaren, volgens andere berigten, die Referent meer gegrond voorkomen, alle vijf jaren in groote epidemiën *Europa* doortrok. Ontdekkingsreizen, volkplantingen en handelsverkeer verspreidden de pokken uit *Europa* over den bekenden aardbodem, zoodat er slechts weinige plaatsen zijn, waar de ziekte niet voorkomt. In ons vaderland zouden de pokken, volgens VAN SWIETEN, eerst in de dertiende eeuw epidemisch geheerscht hebben. Evenwel leest men in de geschiedenis, dat ELFRIDE, Gravin van *Vlaanderen*, in 907 van deze ziekte herstelde, die waarschijnlijk door *Hongaren* of *Noormannen* overgebragt was. (Zie H. F. THIJSEN, *Geschiedk. Besch. der ziekten in de Nederlanden*, bl. 216). Eerst in de laatste helft der achttiende eeuw schijnt de hevigheid der ziekte verminderd te wezen, ofschoon zij toen nog menigvuldiger dan vroeger waargenomen is. Hoe vreeselijk de woede der pokken geweest is, zoude door vele geschiedkundige berigten kunnen aange-

toond worden, indien de beperkte ruimte, waarover wij beschikken mogen, ons de mededeeling vergunde. Wij vergenoegen ons met het getuigenis van den Amsterdamschen Geneesheer en Burgemeester TULP uit de zeventiende eeuw aan te halen, die zegt, dat men, om de groote slagting en de treurige gevolgen, die bij vele menschen na deze ziekte achterbleven, alle andere ziekten als naauwelijks noemenswaardig kon aanzien. Moge de hevigheid der ziekte, zoo als wij zoo even zeiden, tegen het einde der achttiende eeuw door de inënting der natuurlijke pokken eenigzins afgenomen zijn, zeker is het, dat deze inenting niet weinig heeft bijgedragen, om de ziekte meer algemeen te verspreiden, en ANTONIE DE HAEN bewees, dat in *Engeland*, toen deze inënting daar den grootsten opgang maakte, in een gelijk verloop van jaren 7445 menschen meer aan de pokken waren gestorven. Ook was deze wijze van inënten niet altijd zonder gevaar, en bejaarde lezers zullen zich waarschijnlijk een of meer ongelukkige gevallen kunnen herinneren.

Groot is dus de verpligting, die de menschheid aan den onsterfelijken EDUARD JENNER heeft, die ons met het uitmuntende voorbehoedmiddel, de koepokinënting, bekend gemaakt heeft. Het is waar, er zijn berigten, dat de koepokinënting reeds in overoude tijden in *Hindostan* werd verrigt, en er zijn enkele voorbeelden, dat zij vóór JENNER ook in *Europa* met gewenscht gevolg is ondernomen. Evenwel komt JENNER de eer der uitvinding toe, daar hij door zijne veelvuldige proeven, uitgegevene geschriften, vooral door zijne volharding, de vooroordeelen met gelukkig gevolg bestreed en het middel algemeenen ingang deed vinden. Als bewijs voor de beveiligende kracht van de inënting der koepokken deelen wij hier de tienjarige sterflijsten aan kinderziekte, te *Amsterdam* gehouden, mede, waarbij men onder de aandacht moet houden, dat zij eerst in 1803 in ons vaderland is verrigt, terwijl het getal van hen, die uit vooroordeel of achteloosheid het middel verzuimen, later nog zoo groot was, dat zich bij de

epidemie van 1822 alleen 5729 personen aldaar ter inënting aangeboden hebben.

Van	1781—1790	stierven	aan pokken	7709.
»	1791—1800	»	»	6698.
»	1801—1810	»	»	3462.
»	1811—1820	»	»	1498.

In de eerste jaren na de invoering der inënting van koepokken hoorde men van geen geval gewagen, dat een gevaccineerde door de kinderziekte werd aangetast, ofschoon er in *Engeland* reeds, zoo wij meenen, in het eerste jaar na de vaccine een dergelijk voorbeeld gezien werd, terwijl er volgens naauwkeurige berigten, die men later heeft ingewonnen, van tijd tot tijd ook elders meerdere gevaccineerden door de kinderziekte werden getroffen. In onze dagen hebben deze voorbeelden zich, helaas! meer en meer vermenigvuldigd, en zelfs zijn, men kan het niet tegenspreken, sommige personen, die in hunne jeugd de inënting der koepokken ondergaan hadden, later aan de kinderziekte overleden. De reden voor dit verschijnsel werd vrij algemeen in eene ontaarding der koepokstof gezocht, daar anderen het met meer grond aan de onachtzame wijze toeschreven, waarop de inënting ondernomen was, *terwijl* zich vele stemmen verhieven, die in de koepokinënting een tijdelijk voorbehoedmiddel zagen, dat na verloop van eenige jaren, tot volkomene zekerheid, op nieuw beproefd worden moest. Dit laatste gevoelen won langzamerhand meer veld, daar velen ook op andere gronden de noodzakelijkheid eener tweede inënting der koepokken verdedigden. Zoo werd door eenigen betoogd, dat de natuurlijke pokken sommige personen meer dan eens konden treffen, en dat men daarom genoodzaakt zoude wezen, om bij ieder' persoon, na verloop van eenige jaren, de kunstbewerking te herhalen.

Bij den groeten ijver, die tegenwoordig op het wetenschappelijk gebied der geneeskunde in alle rigtingen aan den dag wordt gelegd, gaf dit alles tot vele onderzoekingen en nasporingen aanleiding. De natuur der koepokken

bij het rundvee, hare verschijnselen en kenteekenen van echtheid, verwantschap met sommige overeenkomstige uitslagziekten bij het schaap en het paard, hielden velen onledig, terwijl enkelen het overbrengen van menschenpokken op koeijen beproefd hebben. Deze proeven zijn niet aan allen gelukt, en de moeite, door het genootschap voor genees- en heelkunde te *Amsterdam* hieraan besteed, is zonder gevolg gebleven. De Engelsche Heelmeester CECLY heeft echter door zijne goed geslaagde inëntingen van menschenpokken op koeijen en door zijne vaccinatiën met deze stof bij kinderen, naar onze meening, de identiteit van beide ziekten volkomen bewezen, en zoo doende onwedersprekelijke bewijzen voor de waarde der koepokinënting gegeven.

Een ander punt, dat voor de geschiedenis der kinderziekte van het grootste gewigt is, betreft onderscheidene vormen van pokken, die met de kinderziekte in naauwe en innige verwantschap staan, zoo als de *varioloïden* en *varicellen* of zoogenaamde gewijzigde pokken en windpokken. Door sommigen worden zij als geheel identisch met de kinderziekte beschouwd, terwijl anderen deze drie ziekten als zelfstandige vormen aanzien, en hoe waarschijnlijk ook de meening der eersten moge wezen, zoo kan zij echter op het tegenwoordige standpunt nog niet als volkomen zeker beschouwd worden, en kan eerst door nieuwe en grondige geschiedkundige onderzoekingen nader bevestigd worden of wedersproken.

»ZIMMERMANN," zegt de geachte Vertaler in zijne Voorrede, bl. VII, »heeft genoegzaam alles, wat tot de »leer der inenting behoort, tot een organisch geheel ge»bragt; en moge ook menigeen zijne theoretische beschou»wingen niet ten volle beamen, de partijdigste beoor»deelaar mag hem de verdienste niet ontzeggen, de ver»schillende verstrooide waarnemingen in een zamenhan»gend werk, waarin orde en eenheid van behandeling »doorstraalt, vereenigd te hebben." Met dit oordeel van den Heer SIJBRANDI kunnen wij ons zonder moeite vereenigen, en gelooven met hem, dat zijne vrije overbren-

ging tot verspreiding van nuttige kennis bijdragen zal. Het is aan geen' twijfel onderhevig, dat eene vertaling een boek meer bekend maakt, en tot zijne verspreiding bijdraagt; terwijl het, wat men ook over mindere wetenschappelijkheid moge zeggen, niet ontkend kan worden, dat vele zelfs zeer kundige mannen liever een werk, in hunne moedertaal geschreven, in handen zullen nemen, dan een werk, waarbij de vreemde taal hun tot eene dubbele inspanning noodzaakt. Wij spreken niet over hen, die tot de eigenlijke geleerden behooren; maar de ondervinding heeft ons aangetoond, dat aan eene goede vertaling door velen, zelfs wanneer zij het oorspronkelijke genoegzaam verstaan, de voorkeur gegeven wordt. In *Engeland* en in *Duitschland* ziet men dan ook, dat belangrijke wetenschappelijke werken zeer spoedig in de landtaal worden overgebragt. Wij zien dus niet in, waarom ieder, die eene vertaling onderneemt, vooraf eenige woorden van verdediging tot zijne lezers rigt, en wij meenen, dat alleen de bescheidenheid van den Heer SIJBRANDI hem dit voorbeeld in zijne Voorrede heeft doen volgen. Integendeel verheugen wij ons over het verschijnen van dit boek in onze taal, te meer, omdat de geachte Overzetter het werk van ZIMMERMANN door vele en belangrijke aanteekeningen verrijkt heeft. In het werktuigelijke der vertaling is hij over het geheel goed geslaagd, ofschoon enkele plaatsen den oorsprong van het boek laten doorschijnen.

Aangenaam zou het Ref. wezen, zoo zijne aankondiging het debiet van het werk, dat hij in veler handen wenscht, mogt bevorderen.

---

1. *Behoort de Staat het Christelijk beginsel in het lager Onderwijs te verwijderen of te behouden? Eene nieuwe bijdrage ter beantwoording der vraag: zijn afzonderlijke Scholen voor de verschillende Kerkgenootschappen noodig of wenschelijk? Door* P. HOFSTEDE DE GROOT, *Hoogleeraar te Groningen. Te Groningen, bij* A. L. Scholtens. 1846. *In gr.* 8*vo.* 96 *bl.* *f* :-90.
BOEKBESCH. 1847. NO. 2.

2. *Het belang der Volksopvoeding, in een voorbeeld uit de Geschiedenis onzer Eeuw opgehelderd, door* P. HOFSTEDE DE GROOT. (*Vermeerderde afdruk van een stukje uit het Tijdschrift Waarheid in Liefde.* 1845. *IV.*) *Te Groningen, bij* J. Oomkens J. Zoon. 1845. *In gr.* 8*vo.* 20 *bl. f* :-30.

3. *Wenken over de eigene studie voor jeugdige Onderwijzers in de lagere Scholen. Door* P. HOFSTEDE DE GROOT. *Te Groningen, bij* C. M. van Bolhuis Hoitsema. 1845. *In gr.* 8*vo.* 58 *bl. f* :-50.

Deze drie geschriften van Prof. DE GROOT leveren overvloedige bewijzen van zijne belangstelling niet alleen in de opvoeding des volks, maar ook van zijne ijverige werkzaamheid als Schoolopziener.

In N°. 1, wijst de Schrijver *eerst* het bestaan van het Christelijk beginsel in ons lager onderwijs nader aan, onderzoekt *dan*, of het raadzaam zij, de nu bestaande verordeningen omtrent het Christelijk beginsel in ons lager onderwijs te veranderen, — waarbij vijf vragen worden beantwoord: *Of* er een openbaar onderwijs behoore ingevoerd te worden, met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen; *of* de gelijke regten der Israëlieten in onzen Staat een onoverkomelijk bezwaar zijn voor het behoud van het Christelijk beginsel in ons lager onderwijs; *of* het regt der kerkgenootschappen de regering verhindert, een Christelijk-godsdienstig onderwijs in de scholen te laten geven; *of* onze lagere scholen aan hare bedoeling beantwoorden, zoo het Christelijk beginsel er uit wordt weggenomen, (waarbij drie andere vragen een antwoord verlangden: of er in onze scholen onderwijs moge zijn zonder opvoeding; of er ware opvoeding mogelijk zij zonder godsdienst; of er godsdienst in de lagere scholen mogelijk zij, zoo het Christelijk beginsel er uit wordt weggenomen;) *of* er bij verwijdering van het Christelijk beginsel uit ons lager onderwijs rust in het land zal komen; — en doet *eindelijk* zien, hoedanig een Christelijk godsdienstig onderwijs in de

lagere scholen met de verordeningen van den Staat en de lessen der opvoedkunde overeenkomt. Op al de vragen, die bij het onderzoek, door den Schrijver in de tweede plaats ingesteld, gedaan worden, geeft hij een krachtig *neen* en nogmaals *neen* tot antwoord. Men moet het boek zelf lezen, ook de aanwijzing, hoe het Christelijk godsdienstig onderwijs in de lagere scholen met de verordeningen van den Staat en de lessen der opvoedkunde overeenkomt, om te erkennen, dat hier een man de pen voert, die in deze zaak *mag* spreken en gehoord *moet* worden.

N°. 2, een klein boeksken, dat ons op *Pruisen* wijst, waar PESTALOZZI's woorden ter harte zijn genomen. 't Verdient gelezen te worden, vooral door de mannen, die in aanzien zijn.

N°. 3, een woord, dat jeugdige (en ook wel meer bejaarde) onderwijzers in de lagere scholen ernstig moeten overwegen en met zorg ter harte nemen. Waaraan is het toe te schrijven, dat menig onderwijzer in de lagere scholen, vooral ook op het platte land, niets meer weet op zijn 40ste dan op zijn 25ste jaar, ja dat hij op zijn 25ste jaar nog weet, wat hij 15 jaren later zich niet meer herinnert? Omdat er geen lust, geen opwekking, geen aanmoediging genoeg tot eigene oefening is. Na den schooltijd wordt er doorgaans aan alles eerder dan aan studiewerk gedacht. En de eigene studie — och of allen het nog tijdig inzagen! — de eigene studie is onmisbaar, wil men niet langzamerhand koud en dor worden. Hebt gij nog lust tot eigene studie? gebruikt dan de wenken, die u in Prof. DE GROOT's boekje gegeven worden. Verflaauwt uw ijver? Ei koop u dan spoedig die bladen aan. Ziet gij het heil van eigen onderzoek niet in? Geloof mij nu ditmaal op mijn woord, dat gij het wel zult inzien, als gij de »Wenken," welke uit *Groningen* u gegeven worden, ter harte neemt. En met des Schrijvers woorden wil ik eindigen: »*Uw* gemoed," o jeugdige onderwijzers! »worde steeds meer een tempel van Gods geest; en gij zult de ware eigene studie kennen en daardoor steeds voortreffelijker onderwijzers en opvoeders worden!"

Brieven over de Natuurkunde van den Mensch. Voor beschaafde Lezers. Door C. VOGT. *Uit het Hoogduitsch. IIde. Stuk. Te Alkmaar, bij* H. J. van Vloten. 1846. *In gr.* 8*vo.* 204 *bl. f* 2-:

Met dit tweede Stuk is het werk besloten, hetwelk wij vroeger reeds hebben aangekondigd (*Vaderlandsche Letteroefeningen.* 1846. December, N°. XV, bl. 684—687) en van welks inhoud wij thans een algemeen verslag willen geven. Na eene inleiding, waarin vooral de grondslagen der physiologie zijn opgegeven, wordt in den eersten brief de omloop des bloeds behandeld. De tweede brief handelt over het bloed, de lympha en den chylus. Wij vinden hier op bl. 40, dat de bloedligchaampjes bij den mensch naauwelijks $\frac{3}{1000}$ streep in middellijn zouden hebben. Hier heeft of de Schrijver eenen ons onverklaarbaren misslag begaan, of de Vertaler heeft veelligt streep (millimeter) in plaats van lijn gesteld; $\frac{3}{1000}$ millimeter zou omtrent aan $\frac{1}{741}$ lijn gelijk staan, en zoo klein geven zelfs die schrijvers de bloedschijfjes niet op, welke van de gewone opgaven (en van de natuur) zich het verst verwijderen; men stelt die veeliger op $\frac{1}{150}$ tot $\frac{1}{160}$ mill., nagenoeg $\frac{1}{330}$ Par. lijn. In den derden brief wordt de spijsvertering behandeld. De vierde brief is aan de beschouwing der voedingsmiddelen toegewijd. In den vijfden brief wordt de ademhaling beschouwd. Als een bewijs van den waterdamp, die met onze ademhaling wordt uitgedreven, haalt de Schrijver hier het beslaan der glasruiten in den winter in bewoonde vertrekken aan; in onbewoonde kamers, zegt hij, worden 's winters de glazen niet beslagen, zij bevriezen niet (bl. 117). In een elementair werk voor beschaafde lezers moest zoo iets niet voorkomen, 't geen door de ondervinding zoo gemakkelijk weêrsproken wordt. De ontwijfelbare daadzaak, dat onze adem eene soort van damp vormt, moet niet door eene redenering gestaafd worden, die van allen grond ontbloot is. De hoeveelheid waterdamp, welke een gaz of mengsel van gazen kan

opnemen (de Schrijver zegt het zelf, eenige regels lager) hangt van de temperatuur van dat gaz of van dat mengsel van gazsen af; en, zoo de temperatuur plotseling daalt tegen de koude oppervlakte der glasruiten, moet de lucht der binnenvertrekken een gedeelte waterdamp afgeven. De Schrijver zal toch wel niet willen beweren, dat alle waterdamp in onzen dampkring uit de uitademing van menschen en dieren ontstaat? Wie heeft niet meermalen in onbewoonde vertrekken de glasruiten bevrozen gezien; wie zag niet, hoe *plotseling* zij in den zomer beslaan, wanneer na eene onweêrsbui de buitenlucht is afgekoeld? — De glasruiten zullen alleen dan *niet* bevriezen, wanneer de lucht door allerlei reten en scheuren eenen vrijen toegang heeft, en er *binnen* dezelfde koude heerscht als *buiten*. Heeft een glasruit in onze kamers een scheur, dan ziet men rondom die berst de gewone ijsfiguren, die de overige oppervlakte van het glas bedekken, ontbreken. Dit zijn bekende daadzaken, die slechts weinig opmerkzaamheid behoeven. De zesde brief handelt over de afscheiding. Op bl. 152 beweert de Schrijver, dat de anatomische zamenstelling der klier op den aard van het afscheidingsprodukt invloed heeft. Vooraf zou men deze stelling in 't algemeen gaarne aannemen, maar men meene echter niet, dat zij door de kennis, die wij van het maaksel der afscheidende klieren hebben, tot nogtoe gestaafd wordt. Müller, die, meer dan eenig ander der tegenwoordige physiologen, het fijner maaksel der klieren heeft nagespoord, is door die nasporingen tot een tegengesteld gevoelen gebragt. Geheel verschillende afscheidingen kunnen plaats hebben in klieren van denzelfden *typus;* de lange kanalen der *testes* komen het naast met de blinde buizen der nieren overeen; en omgekeerd kan dezelfde afscheiding in klieren van zeer verschillend maaksel plaats hebben. Vogt tracht deze feiten der vergelijkende ontleedkunde wel van bewijskracht te berooven, maar, ik vrees, dat hij het met weinig gevolg gedaan heeft. Hij zegt (t. a. p.): »Ofschoon het ook volkomen waar moge zijn, dat de lever van eene kreeft met hare fijne, niet met elkander zamenhangende buisjes

niet gelijkt op de korrelachtige, vaste lever van een zoogdier, zoo moet men hierbij ook tevens aan den anderen kant in het oog houden, dat ook juist kreeftengal en ossengal niet veel met elkander overeenkomen, en dat voorzeker de zamenstelling van deze beide vloeistoffen evenzeer van elkander verschilt, als derzelver kleur." Het laatste (dat kreeftengal en ossengal niet veel met elkander overeenkomen) willen wij gedeeltelijk toegeven, maar het doet niets af, wanneer men niet aantoont, dat kreeftengal meer met eenige andere secretie bij de zoogdieren, die in klieren, aan de kreeftenlever gelijkvormig, plaats heeft, dan met gal overeenkomt. Het is volstrekt willekeurig, wanneer men tusschen het speeksel der vogels en zoogdieren een even groot verschil aanneemt, als de ontleedkunde tusschen de speekselklieren bij deze beide dierklassen aanwijst. Het *sperma*, eene door het geheele dierenrijk zeer gelijkvormige secretie (ook de spermatozoïden der lagere dieren bewijzen zulks) is een product van klieren van zeer verschillenden vorm. — De zevende brief handelt over de opslorping; de achtste over de dierlijke warmte. Tot dus verre loopt het eerste Stuk.

Het tweede Stuk beschouwt de verrigtingen van het dierlijk leven, gevoel en beweging, mede in acht brieven of hoofdstukken. De negende brief handelt over het zenuwstelsel (een beknopt ontleedkundig overzigt), de tiende over de verrigtingen der zenuwen, de elfde over de centrale deelen van het zenuwstelsel, de twaalfde over de zenuwkracht en werkzaamheid der ziel, de dertiende over het oog, de veertiende over de overige zintuigen, de vijftiende over de bewegingen, de zestiende over de stem en de spraak.

Op deze volgorde willen wij geene aanmerking maken; wij kunnen ons daarmede over het geheel zeer wel vereenigen. Men ziet echter, dat een gewigtig gedeelte der physiologie, dat, hetwelk de Fransche school bij voorkeur *het leven der soort* noemt, geheel achterwege bleef; daardoor blijft ook de ontwikkelingsgeschiedenis geheel onvermeld. Wij beschouwen dit als een wezentlijk gemis en

weten niet hoe wij dit verklaren zullen; want voor lezeressen is het boek niet bestemd en het kan naauwelijks aan een gevoel van welvoegelijkheid worden toegeschreven, dat de Schrijver met opzet een groot deel der physiologie van zijne behandeling uitsloot. Ware dit gevoel bij hem zoo levendig, hij zoude menige platte uitdrukking achterwege gelaten hebben en ons vooral het walgelijke droomverhaal gespaard hebben, 't geen wij in het tweede Stuk, bl. 103, 104, vinden geschetst. Wij twijfelen ook niet, of de meeste beschaafde lezers zullen hun gevoel moeten pijnigen, om *het verhaal* van al de gruwzame proeven over het zenuwstelsel door te worstelen, waarmede de tiende en elfde brief zijn opgevuld. Wij weten wel, dat de zenuwphysiologie aan deze proefnemingen vele belangrijke daadzaken te danken heeft, maar de vorm, waarin deze daadzaken aan het beschaafd (niet genees- of natuurkundig) publiek daar worden voorgesteld, zal, vrees ik, weinig geschikt zijn om de physiologie bemind te maken. Daarbij hindert ons de grof materialistische voorstelling, dat de werkzaamheden van den geest niets anders zouden zijn dan verrigtingen van de hersenen (bl. 94), waartegen de Vertaler wel met eene aanteekening opkomt, maar die echter de geheele behandeling van al wat op de ziel betrekking heeft (vooral in den twaalfden en zestienden brief) doordringt. Of het aannemen der drie schedelwervels (bl. 99) teregt als eene *verouderde natuurphilosophische beschouwing* wordt gekenschetst, en of het zoo uitgemaakt is, als de Schrijver stelt, dat de dwarsstrepen der spierbundels van het dierlijke leven aan plooijen van de scheede, die de elementaire vezels tot bundels zamenvoegt, zijn toe te schrijven (bl. 169), zouden wij ten hoogste betwijfelen. Op bl. 132, 133 wordt de bekende SCHEINERSCHE proef op eene wijze verklaard, die tegen de eerste gronden der *optica* aandruischt. Wij vinden echter die zelfde verkeerde voorstelling ook bij WAGNER in zijn *Lehrb. der speziellen Physiologie*, 2te Auflage. 1843. S. 404, zoodat wij bijkans vermoeden, dat VOGT hier WAGNER heeft nageschreven. Of deze fout, waarop ik WAGNER na de eerste uit-

gave van zijn *Lehrbuch* opmerkzaam maakte (misschien te laat voor de zoo schielijk gevolgde tweede), ook nog in de derde voorkomt, weet ik niet, daar ik deze niet kan naslaan; maar eene fout is het ongetwijfeld, want wanneer een voorwerp digter bij het oog wordt gebragt dan de juiste gezigtswijdte (*distantia visionis distinctae*), dan zullen de stralen niet vroeger, gelijk VOGT op bl. 134 schrijft, maar later, niet *vóór*, maar *achter* het netvlies zamenkomen. Deze geheele zaak is bij de schrijvers vrij verward en uiteenloopend voorgesteld, gelijk men uit eene vergelijking van MULLER, VALENTIN en WAGNER zien kan, die wij, als de drie hoofdschrijvers over physiologie, thans alleen aanhalen. Het is hier de plaats niet, dit breeder uiteen te zetten. Geleerde uitweidingen komen ons in recensiën zeer ongepast voor, en het thans in zwang komen van verhandelingen te schrijven bij gelegenheid van boekbeoordeelingen, om die verhandelingen als recensiën te doen doorgaan, schijnt slechts eene navolging van Engelsche journalen door onze landgenooten, waarvan wij door de weinige vruchtbaarheid van den daaraan besteden tijd en daarmede verbondenen arbeid moeten worden afgeschrikt.

Hiermede willen wij dan onze aankondiging van VOGT's Brieven besluiten. Bij het vele goede, dat wij daarin opmerken, kunnen wij echter niet ontkennen, dat wij er niet in gevonden hebben, 't geen wij ons voorstelden. Aan dit werk ontbreekt die houding, dat betamelijk kleed, die vorm in één woord, welke bij het beschaafde publiek een onbekend vak van kennis aanbevelen en behoorlijk *introduceren* moest.

J. v. d. H.

De wetgevende magt der plaatselijke besturen, naar Art. 153 der Grondwet. Door Mr. G. DE VRIES, A. Z., Phil. Theor. Mag. Litt. Hum. Doct., Procureur bij de Arrondissementsregtbank te Haarlem. Te Haarlem, bij A. C. Kruseman. 1846. In gr. 8vo. VIII en 291 bl. f 3-:

Voorzeker behoort dit werk van den Heer DE VRIES tot

het gering getal der over ons Staatsregt uitkomende geschriften, die de algemeene aandacht en beoefening waardig zijn. Hier en daar is het dan ook reeds met hoogen lof vermeld, en wij kunnen niet anders dan instemmen met de reeds elders hem geschonkene toejuiching. Menige teregtwijzing erkent de Schrijver aan zijnen hooggeachten leermeester, Prof. THORBECKE, verschuldigd te zijn, en wij danken met hem den Hoogleeraar voor zijne aangewende moeite; maar tevens wenschen wij hem geluk met zulk eenen kweekeling, die eenen arbeid wist te leveren, welke de mededeeling der bedenkingen van zulk eenen leermeester *verdiende*.

Hetgeen ons inzonderheid in dit werk behaagt, is niet alleen doorgaans de juistheid der slotsommen, de gegrondheid van hetgene wordt aangeprezen; maar vooral de wijze, waarop die slotsommen zijn verkregen, de redenen, waarom iets wordt aan- of afgeraden. Rigtige wetverklaring, fijne onderscheiding maakt overal den grondslag uit, waarop, naar vast bestek, het gebouw regelmatig wordt opgetrokken. Men zie b. v. het tweede hoofdstuk: Hoeverre strekt zich de wetgevende magt der plaatselijke besturen uit? de eerste afdeeling, onderzoekende de kracht van het woord *huishoudelijk*, bl. 27 en volgende. Eveneens het derde hoofdstuk: Door welke dwangmiddelen kunnen plaatselijke besturen aan hunne verordeningen kracht bijzetten (bl. 173 enz.) waarbij (bl. 175 en volgende) eerst de *straffen*, daarna (bl. 218 en volgende) de *maatregelen van politie* worden beschouwd. *Straffen* zijn de boete en de gevangenis binnen de grenzen der magt, aan de plaatselijke besturen, naar verschil van omstandigheden, vergund; *maatregelen van politie* zijn zoodanige daden, waardoor de Regering de uitvoering van het gebodene bewerkstelligt, het verbodene verhindert of het onwettig verrigte weder vernietigt, b. v. als zij de vuilnis laat weghalen, welke de ingezetenen verzuimd hadden op te ruimen; het schouwen van stookplaatsen, voor zoo veel dit wettig geschieden kan (zie hierover bl. 232), het wegruimen van hetgeen in strijd met de verordeningen gebouwd is, enz. Maar zoo wel de op te leggen straffen, als de te nemen maatregelen behooren tot het gebied der *politie*. Wat *is* politie? — Deze is, volgens bl. 91, *geheel de inwendige regering, met uitzondering alleen van de finantiën, het regtswezen en de defensie*, en dat-

gene, hetwelk van die inwendige regering aan de plaatselijke besturen is opgedragen, is het voorwerp der *plaatselijke politie* of behoort tot het *huishoudelijk bestuur der gemeenten*. De politie, dus ook de plaatselijke, is in hare werking positief of negatief: *positief*, waar zij gebiedt; *negatief*, waar zij verbiedt. In hetgene zij verbiedt is zij daardoor van het strafregt onderscheiden, dat door dit laatste eene daad wordt gestraft, waardoor onregt gepleegd wordt, b. v. aanranding van eens anders eigendom. De politie daartegen bedreigt hare straffen tegen die daden, waardoor geen onregt gepleegd wordt, maar die evenwel nadeelige gevolgen voor de maatschappij na zich kunnen slepen. Daarom moet de strafwet ééne zijn voor geheel het Rijk; maar kunnen de door gemeentebesturen te bedreigen politiestraffen verschillen, dewijl in de ééne gemeente, b. v. waar een kruidmagazijn of waar deze of gene fabrijk is, iets veiligheidshalve verboden moet worden, wat elders, als overigens op zich zelf eene geoorloofde daad, aan geenerlei straf onderhevig is. — Aldus is overal met een' geest van onderscheiding te werk gegaan, die dit opstel tot een wezentlijk boek van studie maakt, hetwelk wij alle plaatselijke besturen aanbevelen, niet alleen om zoowel de uitgebreidheid als de grenzen hunner magt, maar ook de grondbeginselen, waarvan ze bij hunne verordeningen moeten uitgaan, meer en meer te leeren kennen.

Crito. Een dialoog van PLATO. *Vertaald en opgehelderd door Dr.* H. J. NOORDEWIER, *Rector van het plaatselijk Gymnasium te Winschoten. Te Groningen, bij* J. B. Wolters. 1846. *In gr.* 8*vo. XIII*, 70 *bl. f* 1-:

Phaedo, of de onsterfelijkheid der ziel. Uit het Grieksch van PLATO *in het Hollandsch overgezet en met ophelderende en beoordeelende Aanmerkingen voorzien door Dr.* D. BURGER, JR. *Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1846. *In gr.* 8*vo. VI*, 184 *bl. f* 1-80.

Veel is er vóór en tégen het nut der vertalingen van de schriften der Oudheid gezegd, en het pleit schijnt thans beslist te zijn. Hoe zoude men ook niet van het heilzame van goede vertalingen dier schriften overtuigd zijn? Het is hier-

door alleen, dat zij in hun geheel en meer algemeen bij den geleerden en den beschaafden stand bekend worden. Er zijn zeker weinig geletterden, die al de voornaamste oude schrijvers in hun geheel in het oorspronkelijke gelezen hebben; eene getrouwe vertaling, die zoo veel mogelijk den geest van het oorspronkelijke weder teruggeeft, is dus voor hen ook niet nutteloos; echte geleerden zullen hierdoor toch ook de studie van den grondtekst niet verzuimen. En waarom zou de beschaafde maar niet geletterde man van de kennis der klassieke schriften moeten verstoken blijven? De gang der letterkundige beschaving heeft hierover, reeds sedert meer dan eene halve eeuw, in *Frankrijk*, *Duitschland* en *Engeland* anders doen denken, en de voornaamste dichters, geschiedschrijvers, wijsgeeren en redenaars van *Griekenland* en *Rome* zijn daar, met uitstekend gevolg, in de taal des lands overgebragt. Vele vertalingen hebben een' verdienden roem verkregen, zoo als de *Homerus* van POPE en vooral die van VOSS, de *Herodotus* van LARCHER, en om ons bij PLATO te bepalen, de vertaling van SCHLEIERMACHER, om hare getrouwheid en de voortreffelijkheid harer inleidingen, en die van COUSIN, om haren vloeijenden stijl en de opheldrende *Argumens* voor sommige zamenspraken; die het doen bejammeren, dat men die voor de laatstuitgekomene dialogen mist. Zouden deze vertalingen de kennis der schriften van den beroemdsten wijsgeer der Oudheid niet meer hebben verspreid, dan de oorspronkelijke uitgaven dit alleen zouden gedaan hebben? Ref. is hiervan ten volle overtuigd en heeft er dikwijls de bewijzen van gehad; vroeger was PLATO alleen bij weinige geleerden bekend, en men had van dien wijsgeer slechts als bij overlevering zeer oppervlakkige begrippen. Onze voortreffelijke F. HEMSTERHUIS was de eerste, die, met den geest van SOCRATES en PLATO bezield, van het wijsgeerige gesprek op eene echt Grieksche wijze gebruik maakte, en hierom met alle regt den modernen PLATO kan genoemd worden. De verdienstelijke VAN HEUSDE heeft in zijne *Socratische School* ook veel bijgedragen om de kennis van zijnen geliefden wijsgeer meer algemeen te verspreiden. In de *Bibliotheek der Oude Letterkunde*, die tweemaal te vergeefs beproefde, om de kennis der oude schriften hier te lande onder een grooter publiek te brengen, zijn voor het eerst een paar kleine Platonische dialogen vertaald; maar deze loffelijke pogingen, van beide opgenoemde

beroemde mannen, en van den werkzamen Hoogleeraar J. TEN BRINK, die de *Gedenkwaardigheden van Socrates*, de *Cyropedie* en de *Anabasis* van XENOPHON, de *Zamenzwering van Catilina* van SALLUSTIUS, in het Nederduitsch overbragt, genoten niet dien bijval, dien zij verdienden; zoodat eene voorgenomene vertaling van HERODOTUS, door STEENBERGEN VAN GOOR, uit gebrek aan deelneming, geen' voortgang kon hebben. Het is te wenschen, dat thans de smaak van het publiek meer gelouterd en veredeld moge zijn, en het de beide Platonische gesprekken, die hier aangeboden worden, met bijval zal ontvangen.

Het viel alle beschaafde Grieken en Romeinen niet te beurt, om de onsterfelijke gewrochten van PHIDIAS, den JUPITER te *Olympia*, en de MINERVA op het *Parthenon*, met eigen oogen te aanschouwen, en toch waren zij met bewondering voor deze meesterstukken der kunst bezield, voortreffelijker dan het goud en elpenbeen, waarvan zij waren zamengesteld. Ieder beminnaar der kunst heeft het geluk niet, van de schoone overblijfselen der Grieksche beeldhouwkunst, den APOLLO, den LAOCOÖN, de VENUS DE MEDICIS, in het oorspronkelijk marmer te zien, hij moet zich meestal met afgietsels vergenoegen, die, hoewel niet alles, echter toch den vorm dier kunststukken teruggeven en zijn schoonheidsgevoel kunnen verheffen. Even zoo is het met de klassieke schriften der oudheid gelegen; goede en naauwkeurige vertalingen zijn als min of meer zuivere afgietsels aan te merken, die ons eenigzins met den geest en voornamelijk met den inhoud dier schriften bekend maken, die zoo veel schoons en waars bevatten en dienen kunnen om onzen smaak te verfijnen en onze kennis, vooral in geschiedenis, zede- en staatkunde, te vermeerderen.

Het zal niet ongepast zijn, hier eenige algemeene opmerkingen over de Platonische geschriften in het midden te brengen. Zij zijn, zoo als bekend is, allen, behalve de *Apologie* van SOCRATES, van eenen dialogischen vorm. Het is daarom moeijelijk, om met eene volledige zekerheid de denkbeelden van PLATO, zoo als zij in zijne menigvuldige zamenspraken verspreid liggen, tot een zamenhangend stelsel te brengen. Er is wel van tweederlei soort van geschriften, namelijk: van *esoterische*, alleen voor zijne bijzondere leerlingen geschikt, en van *exoterische*, die hij opentlijk uitgaf, gewag gemaakt. Men heeft de eerste als allen verloren

aangemerkt, en de zamenspraken als *exoterische* beschouwd, zoodat men uit deze, als het gevoelen van den wijsgeer omsluijerd voordragende, niets met zekerheid omtrent zijne ware denkbeelden kan vaststellen. Maar, vragen wij, met welk regt? Zouden juist alle *esoterische* werken van PLATO verloren gegaan zijn? zoo vroeg reeds, dat ARISTOTELES van slechts drie ter loops gewag maakt, of op dezelve toespeelt; maar zijnen meester bijzonderlijk in hetgeen hij in de *Republiek* zegt, zoekt te wederleggen. Dat er schriften van onzen wijsgeer verloren geraakt zijn, is zeker, onder anderen de *Hermocrates* óf *de Wijsgeer;* doch al het overige voor *exoterisch te* verklaren, is den knoop doorhakken. Wat hiervan zijn moge, wij moeten ons wel, tot het zamenstellen van het geheel van het Platonische stelsel, bij deze overgeblevene dialogen houden, als zijnde de eenige bouwstoffen, die wij voorhanden hebben. Het komt hierbij, volgens onze gedachte, voornamelijk op eene goede verdeeling der Platonische zamenspraken aan. In de vertaling van COUSIN vindt men dezelve volgens de oude volgorde van THRASYLLUS gerangschikt. SCHLEIERMACHER, AST, THIERSCH en SOCHER hebben andere schikkingen beproefd, die eindelijk tot eene vaste volgreeks der verschillende dialogen aanleiding kunnen geven. SCHLEIERMACHER tracht die naarmate van de daarin voorkomende min of meer duidelijke voorstelling van PLATO's eigene leer te schikken, en hij wil, wanneer in de eene een punt slechts aangestipt is, deze laten voorafgaan voor de nadere, waarin dit verder uiteengezet wordt. Hij merkt te regt aan, dat in sommige zamenspraken de denkbeelden van anderen slechts bestreden worden, gelijk de ongerijmdheid van de gevoelens van eenen LYSIAS, PROTAGORAS, HIPPIAS en anderen door hunne eigene tegenspraak aangetoond wordt, zonder dat men daarom tot een stellig besluit komt, of het eigen gevoelen van PLATO blijkt. Deze zijn dus eene soort op zich zelve, in welke meer de weg wordt gebaand tot de Platonische leer, door het wegnemen van de vooroordeelen zijns tijds, dan wel de leer zelve verklaard wordt. Daartoe behooren voornamelijk de *Phaedius*, *Protagoras*, *Parmenides*, en eenige kleinere zamenspraken, als de *Lysis*, *Laches*, de groote *Alcibiades* enz.

De tweede soort bevat die, waarin de eigene denkbeelden des wijsgeers duidelijker worden en boven die der Sophisten uitblinken, gelijk in de *Gorgias*, *Hippias*, *Meno*, *Theetetus*,

Sophist, *Politicus*, *Philebus*, maar vooral in het *Gastmaal* en de *Phaedo*, waaraan zich tot inleidingen de *Apologie* en *Crito* aansluiten. Het heiligdom van PLATO's wijsbegeerte, eindelijk, wordt voor ons ontsloten in die van de derde soort. Nadat alle tegenstrevers, zoo als een PROTAGORAS, PRODICUS, GORGIAS, THRASIMACHUS, tot stilzwijgen gebragt zijn, ziet men in de *Timeus*, de *Republiek* en de *Wetten*, de leer der wereldwording, der idéën en der zede- en staatsleer op eene meer onmiddellijke wijze ontwikkeld.

Deze rangschikking van PLATO's schriften vereenigt het meer stelselmatige des geheels met meerdere klaarheid, omdat hier de volgende zamenspraken ontwikkelen en ophelderen, wat in de voorgaande slechts aangeduid was.

AST heeft in zijn werk over PLATO's *Leben und Schriften* het mes eener scherpe, maar overdrevene kritiek op de Platonische dialogen aangewend; hij keurt slechts veertien gesprekken van de vijfendertig, die, tot hem toe, voor die van PLATO gehouden werden, voor echt. Hoewel wij dit geenszins kunnen toestemmen, gelooven wij, dat men met regt dit laatste getal gerust met eenige zoude kunnen verminderen. De *Axiochus*, de *Minos*, de *Hipparchus* en de zamenspraak over de *regtvaardigheid* worden niet meer aan PLATO toegeschreven. De redenen waarom AST onder anderen, de *Charmides*, de *Clitophon*, de *Ion*, de kleine *Hippias* en *Alcibiades*, de *Theagenes*, de *Medeminnaars*, de *Menexenus* en de *Epinonomis* als niet van PLATO, maar van den een' of anderen Socratiker of navolger van onzen wijsgeer, aanziet, komen Ref. niet ongegrond voor. Doch wij kunnen dit niet van de *Lysis*, de *Laches*, de groote *Hippias* en *Alcibiades*, de *Apologie*, de *Crito*, de *Meno* en de *Wetten* toestemmen. AST heeft hierin niet alleen het gevoelen der oudheid tegen zich, maar de inhoud der werken zelve. Hij is ook in *Duitschland* in sommige opzigten door THIERSCH en SOCHER grondig wederlegd geworden; maar tevens kunnen wij niet inzien, hoe deze twee laatste schrijvers tot het gevoelen hebben kunnen komen, om de *Sophist*, de *Politicus* en de *Parmenides* als onplatonisch te beschouwen. Men kan de Platonische schriften, behalve van de stelselmatige en wetenschappelijke zijde, nog volgens andere gezigtspunten rangschikken, zoo als volgens het bestanddeel der Socratische leerwijze, die in dezelve meer of minder doorstraalt, en ook volgens de zedeleer, die in de eene dialoog meerder of

minder, of wel in het geheel niet, wordt voorgedragen.

Ref. moet de Heeren NOORDEWIER en BURGER dankzeggen voor de moeite, aan de *Crito* en de *Phaedo* besteed. De eerste zamenspraak is met eene goedgeschrevene inleiding, betreffende SOCRATES, zijne leerwijze, zijn leven en zijn gesprek met CRITO in den kerker, zoo als ook met vele opheldernde aanteekeningen voorzien, die van de belezenheid des Vertalers getuigen; terwijl de *Phaedo* door Dr. BURGER zoodanig is bewerkt, dat de ongeletterde lezer gemakkelijk op het standpunt kan geraken, om dit eerwaardig gedenkstuk der *oudheid*, het eerste wijsgeerige betoog voor de onsterfelijkheid der ziel, te kunnen verstaan en de schoonheden er van te kunnen gevoelen. Eene uitvoerige inleiding, die over PLATO, zijne wijsbegeerte, en de personen in deze zamenspraak voorkomende, handelt, brengt ons tot de dialoog selve, welke door talrijke aanteekeningen toegelicht en opgehelderd wordt. Vervolgens wordt er een overzigt gegeven van de redekaveling, of van de argumenten, die hier voor de onsterfelijkheid van de ziel worden aangevoerd, hetwelk met eene beoordeeling dezer redekaveling besloten wordt, waardoor de lezer in staat is gesteld, om met meer vrucht deze Platonische zamenspraak in hare bijzonderheden na te gaan. Wij wenschen hartelijk, dat beide verdienstelijke Vertalers aanmoediging zullen ontvangen, om meerdere gesprekken, zoo als de *Protagoras*, *Gorgias*, *Meno*, *Alcibiades* en andere, van eene populaire strekking, te vertalen, ten einde zij eens tot de meer wetenschappelijke dialogen, zoo als de *Theetetus*, *Sophist*, *Parmenides*, *Philebus*, *Politicus* kunnen overgaan, om eindelijk in het *Gastmaal*, de *Timeus*, de *Republiek* en de *Wetten*, het Nederduitsch beschaafd publiek in het heiligdom der Platonische Wijsbegeerte te kunnen inwijden. Met genoegen zagen wij tevens, dat het den Heer NOORDEWIER door eene ruime inteekening, die tevens een bijzonder doel, tot het onderwijs der jeugd in de plaats zijner woning betrekkelijk, hielp bevorderen, niet aan belangstelling in zijne poging ontbroken heeft.

De geschriften van PLATO zijn, even als de Grieksche standbeelden, van eene schoonheid in vorm en stijl, die hen met eene eeuwige jeugd en frischheid versiert; zij verwelken niet, en men ontdekt er telkens nieuwe schoon- en bevalligheden in; de wijsheid, de diepe zin, de hooge zedelijkheid, die er in doorstraalt, is niet steeds en boven de

bevatting van den onwetenschappelijken, maar toch beschaafden lezer voorgedragen. Hij voelt zich zacht en als van zelf daarheen gevoerd, waar de wijsgeer hem wilde geleiden, en op het gewenschte standpunt gekomen, vindt hij zijn' blik verruimd, en zijn gevoel voor het schoone en verhevene veredeld en verhoogd. Om den smaak voor de echte wijsbegeerte te doen ontstaan, kan men niet beter doen dan de lezing der Platonische schriften gemakkelijk te maken. Zij zullen de onkunde doen verdwijnen, die nog algemeen over de voortreffelijkheid van de wijsgeerige schriften der oudheid heerscht, die een' schat van de verhevenste en meest praktische waarheden bevatten, welke alleen door hen kunnen worden mingeacht, die daarvan geene kennis hebben kunnen of willen verkrijgen.

Geschiedenis der Kruistogten, door JON. SPORSCHIL. *Uit het Hoogduitsch. II Deelen. Te Amsterdam, bij* M. H. Binger. 1845. *In gr.* 8*vo. Met* 12 *Staalplaten en eene Kaart. Te zamen* 708 *bl. f* 9-:

Onder de historische verschijnselen, die de middeleeuwen opleveren, steken de kruistogten bovenal uit. Zij beslaan op de lijn des tijds de aanzienlijke ruimte van twee eeuwen. Zij laten het oog weiden over de belangrijkste streken van de drie deelen der oude wereld. Zij doen elke der drie groote menschenmassa's in het onderscheid van karakter zien, dat, waardoor het Westen zich kenmerkte, hetwelk het Oostelijk *Europa* volgde, en *Asie* gelijk *Afrika* eigen was geworden.

Van den geest, die het westen, de volken van Germaanschen stam, had doordrongen, was de heilige oorlog een telg. Hij werd verwekt door het gevoel eener betrekking tot CHRISTUS, die het niet kon dulden, dat het land, door de verschijning van den Zaligmaker gekenmerkt, bleef in de magt der ongeloovigen; die het niet van zich kon verkrijgen, langer lijdelijk aan te zien, dat zij, die, van innig verlangen gedreven, het graf des Heeren bezoeken wilden, in die heilige taak belemmerd, of bij haar mishandeld werden. Te ontkennen valt het geenszins, dat niet allen, die het kruis namen, door deze drijfveeren bewogen werden; er waren ook, die mede andere bedoelingen, dan de bevrijding van het heilige graf zich voorstelden; maar te loochenen is het niet, de groote menigte werd door een beginsel

gedreven, dat niet is van deze wereld. De eeuwen zijn voorbij, die, in hare eenzijdigheid en bekrompenheid, den heiligen oorlog uit het standpunt van lateren tijd beschouwende, het eigenaardig karakter van denzelven overgaven aan miskenning. De geschiedenis heeft haar regt weder ingeroepen, om de groote gebeurtenissen van den vroegeren tijd, zich verplaatsende op het standpunt van dezelve, te beschouwen, en dat regt heeft bij de beschaving onzer eeuw eerbiediging gevonden.

Inderdaad heeft de historie zich verbazende inspanningen willen getroosten, om zich geheel op het standpunt der kruistogten te verplaatsen, ten einde niet alleen de gebeurtenissen naauwkeurig te leeren kennen, maar ook zoo diep mogelijk te dringen in de denkwijs en beginselen, en daarenboven de verschijnselen in verband te brengen met de gevolgen en uitwerkselen. Onder de *Duitschers* is WILKEN voorgegaan. Zijne *Geschichte der Kreuzzüge nach morgenländischen und abendländischen Berichten*, 7 *Theile*, bekleedt eene plaats onder de klassieke werken van zijn volk. Onder de *Franschen* is een MICHAUD; zijne *Histoire des Croisades*, 7 vol., behoort tot de beste historische schriften van zijne natie. De *Nederlanders* hebben aan VAN KAMPEN een werk te danken, dat verdient wel niet nevens, maar toch na de schriften van de beide vermelde mannen genoemd te worden. Zijne *Proeve eener Geschiedenis der Kruistogten naar het Oosten*, 4 Deelen, *Haarl.* 1824, zal den naam van den werkzamen man nog bewaren, wanneer vele andere schriften van zijne hand reeds lang zullen vergeten zijn.

Wanneer men dan weinige jaren, nadat zulke geschriften van onvermoeide studie zijn opgesteld, een werk ziet verschijnen, dat den naam *Geschiedenis der Kruistogten* aan het hoofd draagt, dan verwacht men met grond, dat het de gebreken der voorgangers verbeteren, — de nevelen, die nog op enkele afdeelingen rusten, verdrijven, — dat het nieuwe belangrijke bijzonderheden mededeelen, en alzoo zijne verschijning op het gebied der letterkunde wettigen zal. Wanneer daarenboven aan zulk een werk de eer der vertaling wordt bewezen, dan moet men aannemen, dat het ook op vreemden bodem de wetenschap verrijken en in éene behoefte voorzien zal.

Recensent nam met zulke verwachtingen de beide boekdeelen van SPORSCHIL in handen. Dat er noch van den Schrijver, noch van den Vertaler eenig voorberigt was gegeven,

bevreemdde hem; want hij had verwacht, het *standpunt* aangewezen te vinden, waarvan men bij de beschouwing van deze boekdeelen moest uitgaan. Doch slechts eene opgave van den inhoud staat er voor elk deel, en dus toch iets. Men ziet er uit, dat het werk eene *inleiding* heeft, en dan in *drie* boeken verdeeld is. Het eerste draagt het opschrift: *van den aanvang der kruistogten tot den tweeden kruistogt*, bl. 12—274. Boven het tweede boek staat geschreven: *van den tweeden grooten kruistogt tot het verlies van Jeruzalem*; het eene gedeelte van dit boek vindt men Deel I, bl. 282—348, het andere bl. 1—38 van Deel II; eene versnippering, die onregelmatig is en gemakkelijk had kunnen vermeden worden. Het derde boek handelt over *het verlies van de heilige stad tot het ganesche verlies van het beloofde land*, bl. 50—308.

Door de inleiding wordt de lezer op het punt des tijds gebragt, en hij vindt hier de vraag beantwoord, waarom de kruistogten niet eer, dan op het einde der elfde eeuw, begonnen zijn. Die inleiding is in eenen goeden stijl geschreven, doch laat, helaas! vele bijzonderheden onaangeroerd, wier kennis volstrekt noodzakelijk is, zal men een werk over de kruistogten wél verstaan. Rec. brengt hiertoe het leenstelsel bij de Germaansche volken met de daaraan verbondene ridderschap, en de scheuring van den *Islam*, die de *Mohammedanen* in *Schiiten* en *Sunniten* verdeelde.

Het eerste boek plaatst PETER *den Kluizenaar* en de kerkvergadering van *Clermont* aan het hoofd. Dan wordt de togt onder de aanvoering van PETER en vervolgens die onder de Ridders beschreven. Eene zinstorende fout loopt op bl. 51 in het oog. Er staat: »en oordeelde het raadzaam zijnen persoon aan den Griekschen monarch te vertrouwen;" hiervoor moet men lezen: »*niet* te vertrouwen." Door het verhaal van de inneming van *Nicaea* en de overwinning bij *Dorylaeum* worden de lezers geleid tot BOUDEWIJN's scheiding van het heir, waardoor het graafschap *Edessa*, (er staat in het opschrift verkeerdelijk *Odessa*) werd verkregen. Men ziet zich bij en in *Antiochië*, vóór en na de verovering dier stad, verplaatst. Tot de meest in het oog loopende fouten rekent Rec. die op bl. 93 en 107. Op de eerstgenoemde wordt namelijk verhaald, dat TATICIUS aankondigde, dat hij zijne troepen naar *Normandië* zou voeren, en wat verder: »doch hij begaf zich niet naar *Normandië*, maar schiepte zich in naar *Cyprus*." WILH. TYRIUS IV: 22 vermeldt niet den naam

van het land, waarhenen TATICIUS wilde gaan, maar ANNA COMNENA vermeldt het. Het was een geheel ander, dan het *Fransche Normandië*; het was het *Klein-Aziatische Nikomedië*. — Het verhaal van het vinden der heilige lans, bl. 107, is zeer verminkt. SPORSCHIL noemt den vinder eenen geestelijke en verheft hem vervolgens tot Monnik. De Vertaler wil dit in eene aanmerking verbeteren. Hij zegt: »RAIMOND DE AGILES noemt hem een armen boer, ROBERTUS MONACHUS een geestelijke (*Clericus*"). Dit is zoo niet. ROBERT zegt nergens, dat hij een geestelijke was. Hij zegt: *quidam peregrinus, nomine Petrus*, zie 's mans *Hist. Hier. Libr. VII.* Onder den titel *Clericus* komt hij eerst bij W. TYRIUS voor; het is, Lib. VII: 18: *Petrus Bartholomeus, Clericus quidem sed modice literatus, et, quantum ad humanum diem dijudicare pertinet, homo simplex videbatur.* — Den marsch van het kruisheir beschrijvende, zegt de Schrijver, dat het leger kwam te *Nikopolis*, »het *Emmaus* van den Bijbel"; en de Vertaler voegt er in eene noot bij, dat *Emmaus* dien naam had ontvangen van de *Romeinen* na de verwoesting van *Jeruzalem*. Zoo wel het eene als het andere is tegen de waarheid. Het *Emmaus*, dat later *Nikopolis* werd genoemd, komt in den Bijbel niet voor; het lag 22 Rom. mijlen of 176 stadiën van *Jeruzalem*; het vermelde in het N. T. lag van de hoofdstad slechts 60 stadiën. Het *Emmaus*, dat *Nikopolis* is genoemd, ontving dien naam niet van TITUS, in de *eerste* eeuw, maar van Keizer ELAGABUS in de *derde* eeuw, die de vervallen plaats herstelde; zie het *Chronicon Paschale*, anno 223. — Uit het verhaal van de verovering der heilige stad blijkt, dat de Schrijver eene verkeerde voorstelling van de *poorten* van *Jeruzalem* heeft. Hij heeft niet eens gevoeld, dat hij in tegenspraak met zich zelven kwam, toen hij, bl. 137, schreef: »in de onmogelijkheid, om de stad van alle zijden in te sluiten, kozen de Vorsten de *noordzijde* en de westzijde, van de poort des heiligen STEFANUS tot voorbij den toren van DAVID;" terwijl hij vervolgens, b. v. bl. 142, van den *oostelijken* muur spreekt, *waar* de *Stevenspoort* zich bevond. De aanmerking, bl. 137, zal dit verschijnsel ophelderen door de opmerking: »deze poort bevindt zich aan de oostzijde nevens de noordermuren." De zaak is kortelijk deze. De *Stephanuspoort* was in den noordermuur. W. TYRIUS, Lib. VIII: 6, zegt: *porta, quae hodie dicitur S. Stephani, quae ad Aquilonem respicit.* Ook in de *Gesta Fran-*

oorum; Com. XXIV, wordt gezegd: *septentrionalis porta S. Stefani*. Later echter verloor de poort in den noordermuur dien naam, en werd die naam overgedragen op de poort in den oostermuur, die thans nog *Stefanuspoort* heet. Ook uit aanmerking 3, bl. 134, blijkt, dat SPORSCHIL en diegenen, welke hij uitschreef, het *Jeruzalem tijdens de Kruistogten* niet wél kenden.

De Schrijver gaat over, om den gevestigden staat van het koningrijk *Jeruzalem* te beschrijven. Van de staatsregeling des rijks verneemt men hier bijna niets. Het ware beter geweest, daarvan eene juiste voorstelling te geven, dan vele min belangrijke zaken te verhalen. Zonderling is het, wat men leest, bl. 153, dat TANCREDO en EUSTACHIUS naar *Hiëropolis* getrokken waren. In geheel *Palestina* bestond er nooit eene stad van dien naam. W. TYRUS, Lib. IX: 11, zegt, dat de beide helden waren *evocati civibus Neapolitanis*. — Bl. 161 vindt men, dat TANCREDO de stad *Tiberias* aan het *meer Genezareth* veroverde en tot belooning van GODFRIED het gansche Vorstendom *Galilea* ontving. In eene aanmerking wordt hierbij gevoegd, als aanwijzing van *Galilea*: »de streek van het gebergte *Karmel* tot aan de zee." Doch de *Karmel* ligt aan de zee, en het *Galilea* van TANCREDO strekte zich van *Porphyrium*, (er staat verkeerdelijk *Porphinium*) aan de *Karmel*, verre oostelijk uit tot de *Jordaan* en het meer *Genezareth*.

In de schets der regering van BOUDEWIJN I is de ondergang van de drie kruislegers, die uit het westen kwamen, gevlochten, bl. 172—220. Het verhaal is goed uitgevallen; doch dat SPORSCHIL weinig van *Arabië* weet, blijkt uit de oppervlakkige vermelding van BOUDEWIJN's eersten en tweeden strooptogt naar die streken. Zij behooren tot de belangrijkste verschijnselen uit dien tijd, en zijn van hoog gewigt voor de kennis van den klassieken bodem, die er het tooneel van was. — Een land, dat *Korinthië* heet, bl. 179 vermeld, kent Rec. evenmin als eene rivier, die den naam *Cydnus* draagt en die bl. 214 voorkomt. Denkelijk is de *Kydnus* bedoeld, die, naar STRABO, 120 stadiën ten noorden van *Tarsus* ontspringt.

De regering van BOUDEWIJN II volgt, met twee episoden, de eene over de *Assasynen*, de andere over de Ridderorden. Deze afdeeling is zeer goed gesteld. Op bl. 258 staat *Silicië* voor *Cilicië*; eene fout, die van nu aan begint en in het

vervolg gedurig herhaald wordt. Het eerste boek wordt met Koning FULCO en het verlies van *Edessa* besloten. In de eerste afdeeling, bl. 263, merkt de Vertaler op, dat *Paneas* het aloude *Dan* der *Hebreën* is. Hij deelt in deze misvatting met velen, die *Dan* en *Paneas* verwisselen. Het *Onomasticon urbium et locorum S. S.* art. *Dan* zegt: *Dan viculus est quarto a Paneade milliario, euntibus Tyrum.* Ook JOSEPHUS onderscheidt de Jordaanbron van *Dan* en die van *Paneas*. *Paneas* bestaat nog als *Banias*; de overblijfselen van *Dan* zijn *Tell el Kady*. Het bl. 265 vermelde *Altsareb* zal zeker *Atsareb* moeten zijn, het *Sarepta* van ALB. AQUENSIS XI: 45 en het *Cerep* van W. TYRUS XII: 11. Bl. 273 wordt van de vestingen gesproken, die FULCO aanlegde. De *Blanche Guarda* is niet vermeld, doch er wordt van *Gibelin* nabij *Ascalon* gewaagd en van *Helim* bij *Lidda*. Rec. heeft nooit een *Helim* vermeld gevonden. Zou de Schrijver ook *Ibelin* bedoelen? Men moet toch beide deze kasteelen onderscheiden; het eerste werd gebouwd op de fundamenten van het oude *Eleutheropolis*, het andere nabij de zee, op de plaats, naar de kruisvaarders meenden, van het oude *Gath*.

Het tweede boek wordt geopend met den *Heiligen* BERNHARD en den tweeden grooten kruistogt, tot welken hij, door zijne bezielde taal, ontvonkte. De togten van het Duitsche en Fransche kruisleger zoowel, als de ondergang van beide, zijn breedvoerig beschreven. SPORSCHIL is getrouw aan den titel van zijn boek, om de *togten* vooral te doen uitkomen, waardoor echter aan de beschrijving van het Koningrijk en de Vorstendommen te veel ruimte onttrokken en aan deze de vereischte oplettendheid niet geschonken wordt. — Op bl. 322 worden onder degenen, die het met den Roomschen Koning KONRAAD hielden, geteld »WELF, Hertog BERTHOLD *van Corinthe*." Zeker zijn bedoeld WELF, Hertog van *Beijeren* en BERTHOLD, Graaf van *Karinthië*. Dit laatste land, men herinnere zich het straks reeds opgemerkte, schijnt de Schrijver of Vertaler niet te kennen; het grenst aan *Tyrol* en *Italië*, en is dus nog al op tamelijken afstand van de vermaarde stad *Corinthe!* — Onder het opschrift: »Koning BOUDEWIJN III" wordt over de ontaarding der Latijnsche Christenen in *Syrië* gehandeld, de zoogenoemde *Pullanen*. SPORSCHIL heeft wèl gedaan de treffende schets, die de Bisschop van *Acco* daarvan geeft, over te nemen. Hier leest men, bl. 332, dat de Bisschop spreekt van de *kluizenaars* uit *Pisa*, *Genua*, *Venetië* en

andere Italiaansche steden. Doch het is zoo niet; JAC. DE VITRIACO zegt, Cap. LXXIII: *illi autem, qui de Januensium, Pisanorum et Venetorum, praecluris civitatibus in Syria commorantur.* Hij wijst duidelijk genoeg de kooplieden aan, die in de zeesteden, als nakomelingen van hen, die deze hadden helpen veroveren, woonden. Zij waren er burgers en kooplieden geworden, die door schraapzucht en nijd werden gedreven. Noch zij, noch hunne vaders waren *kluizenaars* geweest. — Verder wordt in deze afdeeling over het gebeurde onder BOUDEWIJN's regering, zoowel in het Koningrijk als de Vorstendommen gehandeld. Den Vertaler is bl. 342, aanm. 1, een ongelukkige Germanismus ontslipt. Hij spreekt van den *redelijken* Aartsbisschop; het Hoogd. *redlich* is *braaf*. — Koning AMALRIK besluit dit Deel. — Bl. 350 wordt van SALADIN gezegd, dat hij in het voorbijgaan de stad *Ailah* aan de Roode Zee van de Christenen innam. Men heeft tot dusver in deze geschiedenis niet gevonden, dat *Ailah*, het oude *Elath*, in 't bezit der Christenen was gekomen. Dit had kunnen vermeld zijn bij den togt van BOUDEWIJN naar *Arabie*. *Elath* komt bij de geschiedschrijvers over de kruistogten onder den naam *Helim* voor; zij hielden het voor het *Elim* uit den togt der *Israëliten*. De uitdrukking *Roode Zee* doet denken aan de zee tusschen *Arabie* en *Egypte*. *Elath* lag echter aan de oostelijke golf, die ook wel naar deze stad de *Elathitische* genoemd wordt.

In het tweede Deel wordt het tweede boek voortgezet. Koning BOUDEWIJN IV opent dit boekdeel. De beschrijving van zijn persoon en den toestand des rijks is zeer juist; maar op bl. 6 leest men tot niet geringe bevreemding: »toen bragt de Aartsbisschop, WILLEM van *Tyrus*, den Graaf tijding, dat Koning BOUDEWIJN IV uit de gevangenis der Ongeloovigen teruggekeerd was." Hoe SPORSCHIL aan dat berigt komt, is onbegrijpelijk. BOUDEWIJN IV was nog een jongeling; hij had nog nooit tegen de ongeloovigen gestreden; hij was ook niet door een toeval in hunne handen gevallen. Hij leefde rustig, maar ziekelijk zijnde, in het koninklijk paleis. Indien een SPORSCHIL zulke dingen kan schrijven, dan had de Vertaler hem moeten te regt wijzen. De auteurs, waaruit de *Duitscher* zijn werk schreef, zullen wel »Graaf JOSCELLIN, Oom des Konings," geschreven hebben, — want deze was, zie w. TYRUS XXI: 14, de met RAIMOND *van Chatillon* uit de boeijen ontslagene gevangene.

Onder de sterkten, die deze Koning bouwde, wordt ook, bl. 8, de burg aan de *Jordaan* vermeld »op de plaats, waar de aartsvader JACOB over den vloed, lees: rivier, ging, toen hij uit *Mesopotamie* terugkeerde." Hier had men bij moeten voegen: »zoo als de kruisvaarders te onregte dachten, want de plaats van den overgang was tusschen het meer *Genezareth* en de Doode Zee." — Bl. 12 leest men: »de Christenen trokken nu naar *Krak* en legerden zich aan de bron *Sephoris* bij de stad *Galilaea*." Zoo staat er letterlijk. De eenvoudige lezer moet dus, naar SPORSCHIL, denken, dat *Krak* en *Sephoris* zeer nabij gelegene plaatsen zijn. Doch *Krak* lag aan de oostzijde der Doode Zee en *Sephoris* ligt nabij *Nazareth*. En de *stad Galilaea!!* — Bl. 13 wordt er van *Duren* gesproken, doch bl. 17 is het *Daroum*. *Darum* wordt bedoeld, de grensveste tegen *Egypte*. — »In Julij 1282" staat er in de aanmerking; het moet zijn 1182; bl. 14 leest men, dat de benoeming van VRIT *groot genoegen* verwekte onder de Vorsten en Baronnen. Het tegendeel is waar; het verwekte groot *ongenoegen*. — Is dat een en ander het gevolg van slordigheid of van onkunde? Waarlijk, het publiek heeft op meer achting aanspraak. Met Koning VRIT begint, bl. 20, het verhaal, dat over den slag bij *Hittin* tot den val van *Jerusalem* loopt. Het verhaal lijdt hier althans niet aan de grove fouten, die het voorgaande ontsieren; doch het is onjuist *Napels* te schrijven voor *Neapolis* (*Sichem*), bl. 21, en SOUDEWIJN *van Ramas*, bl. 22, (op bl. 23 is het *van Rama*), terwijl het *de Rames* moet zijn. Ook ligt er verwarring van denkbeelden tot grondslag bij de zinsnede: »*Krak*, de zuidelijkste grensburg van het rijk, die sedert twee jaren ingesloten was, gaf zich ingelijks over," bl. 37. Het sedert twee jaren ingeslotene *Krak* was niet de zuidelijkste grensburg van het rijk; maar het oude Moabitische *Kir* of *Kerek*. De zuidelijkste grensvesting, die ook wel *Krak* of *Kerek* genoemd wordt, moet van het andere worden onderscheiden. Dit is de *Mons Regalis* of *Schaubek*, iets ten noorden van *Petra* of *Sela* liggende. De beschrijving van *Jerusalems* val is treffend.

Het derde boek wordt geopend met den derden grooten kruistogt en deze is zeer goed verhaald. Nadat een blik op *Palestina* is geworpen, wordt de aankomst van de beide Koningen, die van *Frankrijk* en *Engeland*, vermeld. *Ptolemais* is het middelpunt der worsteling, RICHARD LEEUWEN-

HART de roem en het hoofd van het kruisheir. De *Duitschers* veroveren *Konstantinopel;* doch het bevordert de groote zaak evenmin als RICHARD's vermetele dapperheid. Het ellendig overschot van het rijk staat onder AMALRIK II en Koning JOHANNES. — Ook de vijfde groote kruistogt onder ANDREAS van *Hongarije* en LEOPOLD VII van *Oostenrijk* leidde niet tot herovering van het heilige land. *Damiate* in *Egypte* werd gewonnen, maar ook weder verloren. FREDERIK II ging te laat en beladen met den ban. — Eindelijk treedt LODEWIJK *de Heilige* op. *Egypte* wordt het graf van zijnen roem en van de verwachting van het Westen en Oosten. Nadat hij teruggekeerd is, vallen voor BIBARS, KALAWOUN en den zoon van dezen de steden aan de oostkust der Middellandsche zee en de nog verdedigde vesten.

Dit is de hoofdinhoud van het derde boek. Rec. heeft geene vrijmoedigheid gevoeld, eene lijst van de fouten, die ook hier voorkomen, op te maken en die den lezer mede te deelen. Hij had gewenscht, dat de Schrijver het werk had besloten met eene voorstelling van de voordeelige en nadeelige gevolgen der kruistogten. Hij had daarvoor hem vele gerekte verhalen van min belangrijken inhoud gaarne geschonken. Het einde althans zou dan mogelijk goed geweest zijn. Nu is het dit niet, evenmin als het midden en het begin. De wetenschap is er geen vingerbreed verder door gekomen. SPORSCHIL heeft WILKEN en anderen afgeschreven, en geene genoegzame kennis van zaken gehad, om niet ook hunne fouten te kopiëren. En die zijn, wat het geographische betreft, bij WILKEN vele, gelijk ook bij MICHAUD. SPORSCHIL had daarom beter gedaan, zijne zoogenoemde *Geschiedenis* terug te houden, en de *Nederlander*, die ze vertaald heeft, moest onze letterkunde er niet mede bezwaard hebben. Zij bezit in VAN KAMPEN's geschrift, dat de zedige man *Proeve eener Geschiedenis* noemt, een werk, dat zoowel in rijkdom van inhoud, als in regeling der zaken, als in stijl en taal, dit vreemde produkt verre overtreft. En toch zal het de plant van onzen eigenen bodem welligt verdringen. Waarom? omdat er twaalf *plaatjes* in zijn. Het schijnt inderdaad, dat de smaak van ons publiek meer en meer dien der kinderen nadert, die boekjes met prenten moeten hebben. Welaan, men kan hier zien, hoe Paus URBANUS te *Clermont* zegent, hoe men *Jerusalem* bestormt en BOUDEWIJN I de kroon opzet. Ook is te zien

Koning LODEWIJK VII bij *Laodicea*, en Keizer MANUEL als heelmeester. Er is te zien, hoe het kruis ontwijd wordt en BARBAROSSA verdrinkt; hoe dapper RICHARD er in slaat en zelfs de kinderen ten kruistogt gaan; hoe men *Damiate* binnentrekt, en LODEWIJK de zijnen het kruis aanhecht; en eindelijk ziet men den Patriarch NIKOLAAS, zoo als hij in het vaartuig stapt, waarmede hij verdrinkt. Doch die tafereelen (Duitsche staalgravures) zijn geene afbeeldingen, noch van de personen, noch van de gebeurtenissen. SPORSCHIL had beter gedaan daarvoor den platten grond van *Ptolemaïs* en *Jerusalem* uit MARINUS SANUTUS, bij wien hij denzelven kon vinden, te geven. Wij zouden dan iets wezentlijks gehad en hij zelf zou er iets door geleerd hebben.

VAN SENDEN.

Ruwaardes Geertruida, Historische Voorstelling in drie Bedrijven, door Mr. J. VAN LENNEP. Te Amsterdam, bij P. Meijer Warnars. 1846. *In kl.* 8vo. 53 *bl.* *f* : - 40.

Onder dezen eenvoudigen titel levert de Heer VAN LENNEP ons hier een dramatisch dichtstuk, dat op het tooneel met welgevallen werd ontvangen, en dat ook bij de lezing aangenaam bezig houdt. GEERTRUIDA, de weduwe van FLORIS I, als voogdes van haren jongen zoon DIEDERIK ruwaardes van *Holland*, wordt door de troepen van den Utrechtschen Bisschop in 't slot te *Dordrecht* belegerd. Hare alleenspraak en klagt bij den aanvang van het stuk strekt ter expositie van haren toestand en brengt den toeschouwer ongezocht op de hoogte tot regt verstand van het geheel. Zij ontvangt van ROBBERT, den verdreven voogd van *Vlaanderen*, de welgemeende aanbieding van zijne hulp, die zij, vertrouwende op zijne edelmoedigheid, niet weigert, indien hare edelen hare zaak nog niet als hopeloos beschouwen. Intusschen heeft de steevoogd van *Utrechts* Bisschop, die GEERTRUIDA voor het laatst tot onderwerping komt manen, *Vlaanderens* voogd herkend en poogt hem tot het verraden van hare zaak te bewegen; eene vruchtelooze poging, waarbij de steevoogd genoegzaam de zwakheid van het Utrechtsche leger bloot geeft. In het tweede bedrijf vinden wij GEERTRUIDA omgeven van hare edelen, raadplegende over

den toestand des lands en ROBBERT als haren nieuwen bondgenoot hun voorstellende. Deze wordt met achterdocht ontvangen en trekt zich terug, ten einde de ruwaardes niet van de trouw harer edelen te berooven. Inmiddels komt het berigt, dat de jonge Graaf DIEDERIK door het verraad zijner voedster en van twee der wachters door den steevoogd is ontvoerd en dus in 's vijands magt geraakt. De edellieden spoeden zich, om de roovers zoo mogelijk te achterhalen, en de ruwaardes in hare wanhoop roept uit:

Ja, wie hem mij hergeeft — hoort, hoort Geertruida zweren,
Zijn vraag wordt toegestaan, hy noeme zijn begeeren;
De dienstman, die 't volbrengt, eisch vrijheid, goud en land;
De vrije al wat ik heb... mijn erfgoed... ja, mijn hand.

In het derde bedrijf vinden wij de troostelooze moeder in angstige spanning en schier radelooze wanhoop, terwijl de kommer van hare getrouwen nog wordt vermeerderd door de vrees, dat ROBBERT zich uit wraak aan hare vijanden heeft aangesloten. Weldra evenwel wordt de angst door vreugde vervangen. AREL brengt het eerst de tijding eener behaalde zegepraal, waarbij een vreemd schip de overwinning heeft helpen beslechten. De aanvoerder van deze onverwachte hulpt blijkt weldra ROBBERT te zijn, die tevens door zijne ruiters den steevoogd heeft doen achterhalen, en den jongen Graaf uit diens handen heeft gered. Zoo heeft hij zich op het wantrouwen der edelen gewroken, en GEERTRUIDA's hand is de beloohing van zijnen moed.

Zoodanig is de gang van deze historisch-dramatische voorstelling, waarvan de verzen met de gewone gemakkelijkheid van den Heer VAN LENNEP zijn vervaardigd; eene gemakkelijkheid, die wel eens te ver gaat, en daardoor het gespierde benadeelt. De alleenspraak van GEERTRUIDA aan het begin van het stuk en de beschrijvingen van den geleverden slag geven gelegenheid, om een' hooger' toon aan te slaan, dan in de gewone zamenspraak van het stuk zou voegen, en daarvan heeft de Dichter ook gebruik gemaakt. Wij laten ter proeve uit de eerste eenige regels volgen:

Beklagenswaard is 't noodlot eener vrouw,
Als 't voorwerp van haar liefde en huwlijkstrouw,
Hy, wien zij eerde als echtgenoot en hoofd,
Voor eeuwig aan haar zijde werd ontroofd.

Ach! welig bloeit de klimop in het woud,
Zoo lang haar arm den eik omslingerd houdt;
En innig met zijn forschen stam vereend:
Steeds nieuwe kracht en frischheid hem ontleent;
Maar heeft de bijl medogenloos den tronk
In 't zand geveld, die haar zijn steunsel schonk,
Dan strekt zy ras, verdorrend over 't veld,
Een droeve prooi aan wind- en stormgeweld.
Zoo treurt en kwijnt de weduw', wie geen stut
Meer steunt, geen arm eens sterkren meer beschut.
Maar is met recht haar toestand deerniswaard,
't Is dan, wanneer by 't leed, dat haar bezwaart,
Nog 't yzren wicht der kroon zich voegen komt
En ze onder 't juk der staatzorg ligt gekromd:
Als heerschzucht, list, geweld en eigenbaat
De rampen van haar weduwlijken staat
Vergrooten, en by 't nijpend zielsverdriet
Haar naauw een uur tot weenen doerschiet.

In een paar dezer regels zien wij ook dat achteloore der versificatie, bijv.: *Maar is met regt haar toestand deerniswaard, 't Is dan*, in plaats van: *maar dan is met regt* enz.; en het *sich voegen komt*, waar *sich voegt* genoeg en beter ware.

Wij twijfelen niet, of toeschouwers en lezers beide zullen aan deze historische voorstelling des Dichters hunne goedkeuring niet onthouden.

Lach en Luim. Losse Dichtstukjes van W. J. VAN ZEGGELEN. *Te Haarlem, bij* A. C. Kruseman. 1846. *Post 8vo. VIII en* 152 *bl. f* 1-80.

Het is moeijelijk, om over dichtstukjes als die van den Heer VAN ZEGGELEN een oordeel te vellen, dat voldoet. Zoo ergens, dan hangt hier van de individualiteit van den lezer en beoordeelaar veel af. De een zal veel spoediger *lach en luim* vinden, dan de ander; de een is wat spoediger tevreden en is gemakkelijker op het punt van geestigheid, dan de ander. Over dit bundeltje heeft het publiek als 't ware reeds beslist; binnen zeer korten tijd was een tweede druk noodig; wat kan de Dichter meer begeeren? Wat kan den

Uitgever beter bewijs zijn, dat het gegevene ten minste in den smaak valt en naar de behoeften is van de lezers? De *Muzen-almanak* prijkt met VAN ZEGGELEN's portret — ergo, de zaak is afgedaan. Lastig is het maar, als men niet met den stroom kan medevaren, en alles niet zoo mooi kan vinden als anderen. En in dat geval verkeert Rec. Hij kan niet instemmen met de goedkeuring, die men zoo ruimschoots aan de stukken van dezen Dichter toezwaait. Ligt dat aan het door hem gekozene *genre*? Rec. gelooft het niet; hem is ieder *genre* goed, mits men het in zijne soort goed behandele. En het luimige, het geestige, het grappige zelfs en *burlesque* staat hem in het geheel niet tegen. Maar het moet dan ook wezentlijk luimig, geestig of grappig zijn, en zoo ergens, dan wordt hier een meesterschap over taal en versbouw gevorderd, dat lang niet aan iedereen gegeven is. Kort, puntig, gespierd moeten de verzen zijn. Zie eens de verhalen van STARING in dien trant; hoe rijk zijn zij aan gedachten, hoe kort van uitdrukking, hoe geestig niet enkel van vinding, maar van maat, van beeldspraak, van woord! Niets vervelender, dan eene gerekte aardigheid; wat in één regel kan gezegd worden, daar moeten er geen twee of zelfs anderhalf toe worden gebruikt. Er moet ook iets meer wezen, dan rijm en maat, dan goed afloopende volzinnen, indien wezentlijk iets goeds in dit *genre* zal worden geleverd. Wij nemen een staaltje uit het *Bezoek bij Jan Steen:*

Men keurde het best voor des pachters fatsoen,
Met hem in dien staat naar de wallen te spoen.
Men zeilde met hem naar de ligplaats der schuiten;
Die plek gaf op eens een idee aan de guiten:
De vrachtschuit van Leyden lag juist op vertrek;
Men sjorde den nuchteren pachter op 't dek,
En liet hem door 't luchtgat naar onderen glijden,
En 't duurde niet lang of de man voer naar Leyden.
Jan Steen gaf den schipper bijzonder in last
Een oogje te houden op d'olijken gast;
Hij moest hem dien avond in Leyden verzellen,
En hem aan het huis van Jan's vader bestellen —
— Want de oude, men weet het, bewoonde die stad —
En vragen of deez geen logies voor hem had;
Dan konden ze 's anderen daags, na 't ontwaken,

Als 't beiden behaagde, de kennis eens maken,
En als vader Havik zijn beurs dan ontsloot,
En om het te schikken maar 't pachtgeld verschoot,
't Zou stellig hem lijken, hy zei het gelaten:
Hij had nog geen slag om met pachters te praten.

En zoo gaat het voort. Wij vragen, wat is dat anders dan plat berijmd proza? Waar is hier iets van geest of luim of aardigheid te vinden? Of moet men die zoeken in het woord *zuchteren*, waar van eenen dronken'man wordt gesproken? En van dien aard is, in allerlei voetmaat, overvloed in dit boekje *te vinden*. Ons komt het voor, dat dergelijke dingen *geen dichtstukjes* mogen heeten; er wordt meer gevorderd voor poëzij, van welk *genre* ook. Het luimige is een vak, waar veel talent, veel oorspronkelijke geest, maar ook veel oefening en kunstvaardigheid worden vereischt. Het hoogere in dat *genre* zal de Heer VAN ZEGGELEN, gelooven wij, nooit bereiken, het eigenlijk *humoristische;* wat Rec. althans van hem gelezen heeft, geeft daarvan weinig verwachting. Maar voor het lagere ontbreekt het hem niet aan aanleg; er zijn ook in dit bundeltje verscheidene verzen, die daarvan getuigen. Bovenaan staat, onzes inziens, de *Ithaca van Jan Trochée*, die, wat vinding en uitwerking betreft, regt goed gelukt is, en waar naast ook *Hulda's pagegaai* verdient genoemd te worden, en *de bron van Sint Keyne*, benevens enkele andere. Van de vertalingen bevielen Rec. het minst die uit de *Ingoldby's Legends*. Misschien lag het aan hem, maar hij kon van de meeste de aardigheid niet vatten.

Het vignet voor dit overigens nette boekje is allerliefst en verzoent ons met het vers, waartoe het behoort.

Wij zouden den Heer VAN ZEGGELEN tot ijverige bestudering van voorbeelden als STARING willen opwekken; niet om die juist na te volgen, maar om van hen toch veel te leeren, wat versbouw en uitdrukking betreft; dan zou hij in dit vak betere dingen kunnen leveren, dan tot dusverre. Misschien prediken wij voor doove ooren, en het zou niet te verwonderen zijn bij den bijval, dien zijne stukken nu reeds vinden; maar enfin 't is ten beste van den Dichter en de vaderlandsche poëzij, dat wij dezen raad geven.

Wie is de Bruidegom? Door EMILIE FLYGARE CARLÉN. *II Deelen. Te Haarlem, bij* A. C. Kruseman. 1844. *In gr.* 8*vo.* 553 *bl. f* 5-60.

Een verhaal van vrolijker inhoud, dan die, waarop doorgaans deze Schrijfster het publiek vergast, en die haar bij ons het eerst haren naam hebben bezorgd. In dat opzigt behaagt het Rec. wel, die niet houdt van al de akeligheden, die tegenwoordig dikwijls noodeloos in romans worden opeengestapeld. Het sluit zich, wat den trant aangaat, dus veel meer aan haren *Ivar*, *of de man zonder titel*, dan aan de *Kerkinwijding* enz. *Ivar* intusschen beviel Rec. beter; het boek is wel los geschreven, maar het is eene heele kunst, om dien lossen, aardigen trant van schrijven twee deelen vol te houden, zonder dat het flaauw worde. Het komt Rec. voor, dat dit laatste hier wel eens het geval is. Wie op dit punt niet al te keurig valt, zal deze beide deelen met genoegen lezen. Deze roman behoort, onzes inziens, noch tot de minste noch tot de beste van de Schrijfster, maar behoeft dan ook, als onderhoudende lectuur, niet afkeurend beoordeeld of verworpen te worden.

WALLENSTEIN's *eerste liefde. Een geschiedkundige Roman, door* C. HERLOSZSOHN. *Uit het Hoogduitsch. II Deelen. Te Nieuwe-diep, bij* C. Bakker, Bz. 1845. *In gr.* 8*vo.* 647 *bl. f* 6-40.

De titel van dit boek beantwoordt slecht aan den inhoud; want de groote spil, waarom de intrigue van WALLENSTEIN's *eerste* liefde draait, is eene *vroegere* liefde, wier voorwerp vol is van wraakzuchtige plannen. Gelijk STARING ergens spreekt van lieden,

Die na het laatste woord graag nog een laatster hooren,

zoo is hier dus eene eerste liefde, die door nog een eerster is voorafgegaan. De geheele zaak laat den lezer dan ook onbevredigd. WALLENSTEIN boezemt bij zijne liefde geen sympathie in, maar eerder verachting, om de wijze, waarop hij daaraan ontrouw wordt, om met eene andere te huwen.

Het gekozen onderwerp mist, onzes inziens, het gevorderde voor eenen roman. Eene andere groote fout is de wijze, waarop hier geschiedenis en roman zijn behandeld. De eerste staat met de laatste in geen genoegzaam verband, en is tot de behandeling van het onderwerp eigenlijk onnoodig. Tot het geschiedkundige doet WALLENSTEIN zeer weinig, en de hoofdstukken, waarin over het historische wordt gehandeld, staan eigenlijk op zich zelve, schoon zij anders niet kwaad zijn bewerkt. Maar geschiedkundige romans te schrijven, is niet zoo gemakkelijk, als dat velen wel lijkt. Zoo het historische en romantische niet tot een onafscheidelijk geheel is vereenigd, en het eerste niet onmisbaar is voor het laatste, dan wordt het gebrekkig werk. Of uit dat oogpunt deze roman veel meer is, zou Rec. niet durven beweren. Maar aan avonturen, aan leven en beweging ontbreekt het er overigens niet; hetgeen menigen romanlezer genoegzame vergoeding zal zijn voor het gemis van de hoogere vereischten, die men als kunstwerk er van mag vragen.

PERCIVAL KEENE; *naar het Engelsch van Kapitein* MARRYAT. *II Deelen. Te Groningen, bij* A. L. Scholtens. 1846. *In gr.* 8*vo.* 573 *bl. f* 5-40.

Kapitein MARRYAT is genoegzaam ook bij ons bekend, om bij de verschijning van eenen roman, door hem geschreven, met een kort woord ter aankondiging te kunnen volstaan. De vraag is maar, tot welke soort zijner verhalen behoort het nieuwe werk, en moet het tot de betere of tot de mindere worden gerekend. *Percival Keene* moet worden gesteld naast *Pieter Simpel*, *Jacob Eerlijk*, *Vlaggejonker Easy*, en mag naast deze zijne plaats zeer goed bekleeden. Het is een onderhoudend boek, gelijk al de romans van MARRYAT, vol avonturen, gevaren en uitreddingen; de personen, die ten tooneele worden gevoerd, zijn natuurlijk geteekend en boezemen belangstelling in; met één woord, wij houden dezen roman van den Engelschen Zeekapitein voor een van die, welke tot de beste in zijnen trant mogen worden gerekend. Dien trant kent de lezer, en denkt hij daarover als Rec., dan zal hij dit boek met genoegen lezen, en zich met de vrolijke tooneelen vermaken, die hier bij menigte voorkomen. *Percival Keene* heeft ook nog in zijn voordeel, dat er bij ons in vrij langen tijd geen werk van MARRYAT in 't licht verscheen. Wij wenschen hem dan gaarne voorspoed en deelneming.

Verzameling van leerzame en onderhoudende stukken, ter vertaling in het Engelsch; met volledige aanwijzingen,

om de overbrenging naar behooren te doen, benevens eene menigte taalkundige en andere Aanmerkingen en een zorgvuldig bewerkt Woordenboekje; ten gebruike op de Scholen, bij het bijzonder onderwijs en van zelfoefenaren bewerkt, door H. A. HAMELBERG, *Lector aan het Gymnasium te Amersfoort. III Stukken. Te Dordrecht, bij* H. Lagerwey. 1843. *In kl. 8vo. XVI en 567 bl. f 2-30.*

Is de aankondiging van dit leerboek, door toevallige omstandigheden, verachterd, de aanprijzing er van aan hen, die het nog niet naar waarde kennen mogten, kan nu des te meer door de getuigenis van bevoegde onderwijzers, waaronder ook die aan stedelijke Gymnasiën, worden ondersteund, aan welke de ondervinding geleerd heeft, dat zij wèl deden met het op hunne scholen, of bij het privaat onderwijs, in te voeren.

Men vindt hier eene verzameling van vertaalde stukken uit de beste Engelsche schrijvers, die de leerling, met gebruikmaking van de gegevene aanwijzingen, weder zóó in het oorspronkelijk Engelsch kan overbrengen, dat zijne vertaling, als zij goed verrigt is, ook weder nagenoeg woordelijk met den oorspronkelijken tekst overeenkomt.

De keuze der stukken is met de meeste zorg geschied, en de verzameling, die eene groote verscheidenheid oplevert, wordt op den titel te regt leerzaam en onderhoudend genoemd; terwijl daarin niets gevonden wordt, wat, op eenigerlei wijze, aanstoot of ergernis zou kunnen geven, maar de inhoud integendeel volkomen berekend is, om den smaak voor het edele en schoone te helpen vormen.

Dat de aanwijzingen ter vertaling op zichzelve staan, en niet onder den tekst geplaatst zijn, heeft zijne voordeelen, die ieder oordeelkundig onderwijzer gereedelijk zal beseffen. Het Woordenboekje is, in verband met de Aanwijzingen, zóó ingerigt, dat de leerling meestal uit de verschillende Engelsche woorden, die soms ter vertaling van een Nederduitsch woord voorkomen, het regte er in den zin vereischte zal kunnen kiezen.

Aanmerkingen, die aan de wezentlijke waarde van dit werk iets benemen zouden, heeft Ref. niet. Hij kan het dus, door boven reeds vermelde ondervinding en getuigenis geruggesteund, gerust aanbevelen.

Druk en papier zijn zeer goed; ook de correctie is prijselijk, en de prijs niet te hoog.

Boekbesch. N°. I. bl. 38 v. b. staat DWAAS, lees: DWARS.

BOEKBESCHOUWING.

De onfeilbaarheid der Apostelen in de verkondiging van het Evangelie betoogd door H. VAN HEYNINGEN, *Predikant te Meppel. Te Utrecht, bij* W. H. van Heyningen. 1845. *In gr.* 8*vo.* 245 *bl. f* 2-50.

De geleerde en werkzame VAN HEYNINGEN gevoelde zich door de verschijnselen des tijds opgewekt en als dienaar des Evangelies verpligt tot een vernieuwd onderzoek naar het *onfeilbaar* gezag der Apostelen, en deelt, in de bewustheid van eigene feilbaarheid, de vruchten van dat onderzoek onbewimpeld mede.

Na in de vrij uitvoerige *Inleiding* (bl. 1—11) gezegd te hebben, dat hij aan de onfeilbaarheid der Apostelen gelooft, dat dit geloof tegenspraak gevonden heeft, niet slechts in *Duitschland*, maar ook onder ons, terwijl toch, zijns inziens, met dit geloof de Christelijke godsdienst en kerk staan of vallen moet, onderzoekt hij in het *eerste Hoofddeel*, wat de Schriften des N. V. ons leeren aangaande het gezag der Apostelen. Daartoe wijst hij aan, wat de Apostelen zijn en welk gezag hun behoort te worden toegekend, laat daarop de voorstelling en ontwikkeling volgen der beloften van JEZUS aangaande hunne onfeilbaarheid, zet de getuigenis der Apostelen zelve daaromtrent uiteen, en tracht eindelijk de bedenkingen te wederleggen, die uit hunne eigene geschriften daartegen worden ingebragt (bl. 12—110). Dit uitvoerig betoog, door vele uitweidingen en een' vloed van woorden uitvoeriger geworden dan noodig was, laat veel te wenschen overig. Het mist, naar ons gevoel, de overtuigende kracht, die het hebben moest. De oorzaak daarvan ligt in den bijzonderen toeleg van VAN HEYNINGEN, om niet het gezag der Apostelen in het algemeen, maar juist hunne *onfeilbaarheid* te bewijzen. En deze kan niet bewezen

worden uit het woord: *Apostelen*, uit de benamingen: *gezanten van God* en *van* JEZUS CHRISTUS, uit hunne zending, uit *Matth.* X: 40, *Luc.* X: 16, *Joh.* XIII: 20, XVII: 18, XX: 21, waarover hier met de meeste uitvoerigheid gesproken wordt, terwijl *Joh.* XIV—XVI, waarop het hier vooral aankomt, meer oppervlakkig wordt behandeld. Doorgaans wordt uit het een en ander, dat zich voordoet, aanstonds tot de onfeilbaarheid der Apostelen besloten, zonder dat het blijkt, met welk regt dit geschiedt. Ook zijn de ingebragte bedenkingen op verre na niet ontzenuwd. Zoo vergenoegt zich VAN HEYNINGEN met zich, wat de schijnstrijdigheden betreft, te beroepen op de schriften van DE GREUVE en DA COSTA, en enkel de geloofswaardigheid der gewijde schrijvers te redden. Waar hij erkennen moet, dat er moeijelijkheden overblijven, daar behelpt hij zich met de uitvlugt, dat zij tot de groote hoofdzaak niet in onmiddellijke betrekking staan. En wij vinden nergens de vraag beantwoord, waarom de Apostelen, indien zij onfeilbaar waren, zich zoo weinig gelden laten en op eigen gezag geloof vragen. Het is uit den geheelen gang der redenering blijkbaar, dat VAN HEYNINGEN, het gezag der Apostelen tot dat der onfeilbaarheid beperkende, eenzijdig en partijdig is geworden in zijn onderzoek. Daarbij komt, dat hij het denkbeeld der onfeilbaarheid niet vooraf streng genoeg bepaald en omschreven, en meer negatief dan positief ontwikkeld heeft. En eindelijk begaat hij, met vele zijner voorgangers, onwillekeurig den misslag van *eerst* uit de schriften der Apostelen hunne onfeilbaarheid te bewijzen, ten einde *daarna*, krachtens dat bewijs, aan dezelfde schriften onfeilbaarheid toe te kennen: een *circulus in demonstrando*.

Het *tweede Hoofddeel* is van geschiedkundigen inhoud. Daarin wordt aangewezen, welk gezag de Christelijke kerk van haren aanvang af tot in onze dagen aan de Apostelen heeft toegekend. In *vier* tijdperken is de geschiedenis van het leerstuk afgedeeld. Zij worden van elkander gescheiden door de kerkvergadering van *Nicea*, de stichting der Hervormde kerk en de wijsbegeerte van KANT. Zij worden

gekarakteriseerd door de opgave, dat de onbepaalde erkentenis van het gezag der Apostelen het *eerste tijdperk* kenmerkt, dat in het *tweede* dat gezag door kerkelijke meeningen bepaald en allengs verdrongen, in het *derde* door de kerkhervorming hersteld, en in het *vierde*, hetwelk nog voortduurt, vooral door den schadelijken invloed der wijsbegeerte miskend en verguisd is (bl. 111—188). Dat er aan dit geschiedkundig overzigt veel moeite is te koste gelegd, dat daarin veel goeds en wat ter zake dient voorkomt, valt niet te ontkennen. Maar het ontbreekt hier *toch*, evenzeer als in het *eerste* Hoofddeel, aan naauwkeurigheid in het onderscheiden. *Welk*, d. i. hoedanig een *gezag* aan de Apostelen in vroegere eeuwen werd toegekend, wordt doorgaans niet aangewezen. Allerminst vinden wij hier het bewijs van hetgeen in de *Inleiding* verzekerd was, dat het geloof aan hunne *onfeilbaarheid* te allen tijde in de Christelijke kerk geheerscht en stand gehouden heeft. En dit was het juist, wat tot versterking van het gevoerde betoog in het licht had moeten gesteld zijn. Ook doen wij VAN HEYNINGEN geen onregt, wanneer wij beweren, dat sommige geschiedkundige gedeelten, meer of minder uitvoerig vermeld, veilig hadden kunnen gemist worden. Hiertoe behoort, o. a., de geschiedenis der monniken (bl. 143—145), der pauselijke magt (bl. 147—150), der kerkelijke twisten in ons vaderland (bl. 171—173). Eindelijk wordt hier en daar nog al iets gezegd, wat moeijelijk zou te bewijzen vallen. Zoo lezen wij, bl. 179: »KANT vond in niets, FICHTE »in zich zelven, SCHELLING in het afgetrokkene, JA»COBI in het gevoel, FRIES in de menschelijke natuur, »HEGEL in zijne bewustheid zekerheid, maar allen ver»loochenden de waarheid, die uit God is." Wie, die meer naauwkeurig met de nieuwere wijsbegeerte bekend is, zal het wagen, deze woorden, één voor één, over te nemen?

In het *derde Hoofddeel* wordt uit dit onderzoek de volgende slotsom opgemaakt: de onfeilbaarheid in de verkondiging van het Evangelie is bepaaldelijk den Apostelen

eigen, zoodat zij wel niet uitsluitend aan hen alleen, maar aan hen ontwijfelbaar zeker moet worden toegekend; die onfeilbaarheid is aan hunne schriftelijke evenzeer, als aan hunne mondelinge Evangelie-verkondiging eigen, en maakt de H. Schriften des N. V. tot het woord van God; de H. Schrift is de volstrekt noodzakelijke, genoegzaam duidelijke en geheel volkomene bron der kennis van het Evangelie; aan den Bijbel, aan den Bijbel alleen, met verzaking van alle menschelijke bepalingen, hebben wij ons te houden (bl. 189—245). Indien iemand meenen mogt, dat deze stellingen meer gevolgtrekkingen zijn, uit het verhandelde afgeleid, dan wel de slotsom van het voorafgegaan onderzoek, wij zouden het niet tegenspreken. Soms is er vrij wat redenering noodig, eer zij eenigzins in het licht zijn geplaatst. Niet minder valt het in het oog, dat langs dezen weg de onderscheiding, die men gewoon is te maken tusschen *Bijbel* en *woord van God*, al hare beteekenis en kracht verliest; terwijl, na het betoog van der Apostelen onfeilbaarheid, het gezag van den *ganschen* Bijbel bewezen wordt geacht, alsof de Schriften des O. en N. V. alle evenzeer van de Apostelen afkomstig waren. Voorwaar, dit getuigt van eene onverschoonlijke voorbarigheid en onnaauwkeurigheid. Evenzoo klagen wij over berispelijke oppervlakkigheid in het betoog, dat de Bijbel de geheel volkomene bron van kennis is (bl. 228—230). Dit wordt, zonderling genoeg, afgeleid uit den eisch des geloofs en der bekeering, die daarin vervat is. En wat zullen wij zeggen van de bewering, die bl. 234 voorkomt, dat de hervorming der kerk door LUTHER *ontaard* is in de stichting eener hervormde kerk, en dat ERASMUS, *ook in kloekmoedigheid*, niet beneden LUTHER gesteld mag worden?

Wij komen aan het einde van ons verslag. Ondankbaar ware het, den werkzamen ijver van een' man, als VAN HEYNINGEN, te willen miskennen. Er is in dit geschrift velerlei goeds, dat niet mag worden voorbijgezien, en tegenover zoo menigeen, die zwijgt, prijzen wij het in hem, dat hij gesproken heeft. Maar desniettemin keuren

wij het af, dat hij niet meer bezadigd en naauwkeurig is te werk gegaan, al het overbodige bij zijn onderzoek niet heeft over boord geworpen, de gestrenge eischen der wetenschap niet meer heeft laten gelden, en eenzijdig geworden is door van geen ander gezag te willen hooren, dan dat der *onfeilbaarheid*. Wij beklagen ons daarover te meer, omdat wij vreezen, dat thans zijn geschrift, in weerwil van den arbeid, daaraan besteed, slechts geringen of geen' indruk zal achterlaten. Daartoe zal ook medewerken de hooge toon, waarop hij over de *Duitsche theologie en theologen* spreekt, blijkbaar zonder ze te kennen. SCHLEIERMACHER (doorgaans SCHLEYERMACHER genoemd) wordt met verachting bejegend, zoo dikwijls hij genoemd wordt, alsof niet door hem, in weerwil zijner afdwalingen, eene heilzame omwenteling in de godgeleerdheid ware te weeg gebragt, waarvan de zegenrijke gevolgen niet achterblijven. Van NEANDER, den man, wien *Duitschland* vereert als een' der meest geestrijke godgeleerden, wordt gezegd, dat hij aan dezelfde willekeur zich schuldig maakt, dien hij in STRAUSS berispt, zoodat hij, met den schijn van de waarheid der Evangeliegeschiedenis te handhaven, veel *gevaarlijker* is dan deze. En met welk regt het werk van den beruchten STRAUSS een *niets beteekenend* werk kan genoemd worden, verklaren wij, die het gelezen hebben, niet te begrijpen. De tijd is voorbij, dat de goede zaak des Christendoms gediend zou zijn met magtspreuken.

Nog iets. Waarom heeft VAN HEYNINGEN zich van alle aanhalingen onthouden? Hier en daar zouden zij wèlgeplaatst zijn geweest, en in een wetenschappelijk geschrift mogen de meest noodzakelijke niet ontbreken. Vroeger vervielen onze geleerden in een tegenovergesteld uiterste. Maar alle uitersten zijn schadelijk.

Het heil in Christus. Onderwijs in de Christelijke Godsdienst. Door J. J. SWIERS, *Predikant te Havelte. Te Groningen, bij* M. Smit. 1846. *In gr.* 8*vo.* 474 *bl. f* 3-70.

Waarom is de gekruisigde Christus zoo belangrijk voor zijne Gemeente? Zevental Lijdenspreken door J. J. SWIERS, *Predikant te Havelte. Te Groningen, bij* M. Smit. 1846. *In gr.* 8*vo.* 88 *bl. f* 1-:

Jezus Christus, de grond van de eenheid der Christelijke kerk. Woorden van vrede en vereeniging voor alle Christenen. Door P. HOFSTEDE DE GROOT, *Hoogleeraar te Groningen. Te Groningen, bij* M. Smit. 1846. *In gr.* 8*vo.* 144 *bl. f* 1-50.

Bijdragen ter bevordering van het Christelijk leven. Verzameld door M. A. AMSHOFF *en* W. MUURLING. *Ten voordeele van de geringere volksklasse en om in derzelver geestelijke behoefte te voorzien. Jaargang* 1846. 1*ste Stukje. Te Groningen, bij* M. Smit. 1846. *In gr.* 8*vo.* 68 *bl. f* :-40.

Wij voegen deze geschriften bij elkander, omdat zij voortbrengselen zijn van de Groninger rigting, derhalve in éénen geest opgesteld en met hetzelfde doel uitgegeven.

N°. 1 is een belangrijk onderwijsboek, dat voor huiselijk gebruik niet ongeschikt is opgesteld, met het doel, om jongelieden »tot eene geregelde voorstelling te brengen van de waarheden onzer gezegende Godsdienst; zoodat die waarheden, welke zij reeds kennen, zich tot één geheel vormen en zij het onderling verband, waarin de godsdienstige waarheden staan en de gronden waarop zij rusten, zoo wel als hare hooge waarde, mogen leeren inzien en beoordeelen." — De vorm zal velen wel eenigzins vreemd voorkomen, daar hij afwijkt van dien, welken men gewoonlijk bij het godsdienstig onderwijs verkiest. Maar die vorm heeft in zijne eigenaardigheid te veel goeds, dan dat men, om het vreemde daarvan, het boek minder zou mogen gebruiken. Wij hebben het met genoegen gelezen, zonder daarom onze oogen te sluiten voor het een en ander, wat wij meenen, dat juister en nog meer volgens de Schrift had kunnen voorgesteld worden. Reeds aanstonds

ontmoeten wij een gezegde, dat niet kan verdedigd worden. De eerste zinsnede luidt: »*Wij gelooven in Jezus Christus*, dat is: wij houden ons vastelijk overtuigd, dat wij bij Jezus Christus alleen alles moeten zoeken en kunnen vinden, wat wij tot onze zaligheid behoeven." Hoe is het mogelijk, dat iemand, die het Nieuwe Testament meer dan eens gelezen heeft, zulk eene scheve en geheel verkeerde bepaling van het geloof in CHRISTUS geven kan? Wanneer ik mij vastelijk overtuigd houd, dat ik dit werk van Ds. SWIERS *moet* lezen en er veel nut uit *kan* trekken, *is dit overtuigd zijn van de noodzakelijkheid en mogelijkheid* dan hetzelfde, als het *lezen van dat boek, zoodat ik er veel nut uit trek?* Dat is zeker iets nieuws. Als ik mij vastelijk overtuigd houd, dat ik bij JEZUS CHRISTUS alleen alles *moet* zoeken en *kan* vinden, wat ik tot mijne zaligheid behoef, is dit dan hetzelfde, als het werkelijk bij Hem te zoeken en te vinden, en is dit weêr hetzelfde, als het geloof in Hem, waardoor ik hoop zalig te worden? Wat ongelukkige bepaling van het wezen des geloofs aan het begin van dit boek? Te weten, dat gij iets *moet zoeken* en *kunt vinden*, is toch nog geheel iets anders, dan het *zoeken* en *vinden* zelf. Men misleide den zondaar toch niet, waar het Evangelie geheel andere woorden spreekt. Maar gelukkig heeft de Schrijver later eene betere definitie gegeven. Bl. 462 meldt ons, dat het geloof in God en in CHRISTUS de vrucht is der overtuiging des verstands en der toestemming des gemoeds, een volkomen vertrouwen op en overgeven aan den hemelschen Vader, zoo als CHRISTUS Hem leert kennen, en aan den Zoon Gods, als onzen Zaligmaker. Dit is veel beter, ofschoon de Zoon Gods eerst had moeten genoemd worden; daar wij door den Zoon tot den Vader komen, en wie niet in CHRISTUS gelooft, ook niet in God als Vader gelooft. Het geloof in CHRISTUS is het begin van alle heil. Men zegge nu niet, dat wij den Schrijver niet hard moeten vallen, daar hij toch later zich eenigzins naauwkeuriger heeft uitgedrukt. Het geloof in CHRISTUS is de hoofdzaak, en de vele dwalingen daaromtrent behoeven niet met nog

eene vermeerderd te worden. Wie voor jongelieden schrijft, moet elk woord op een goudschaaltje wegen. — Het werk kan overigens zeer nuttig gebruikt worden, en zij daartoe aanbevolen, mits de Heilige Schrift er niet om uit de hand gelegd worde. — Wat beteekent het toch, dat dit werk kerkelijk goedgekeurd is? Wat beteekent in het algemeen deze kerkelijke goedkeuring in onzen tijd?

N°. 2 geeft ons zeven lijdenspreeken, eenvoudig in den vorm — nu daarom schatten wij ze niet op lageren prijs, want als de inhoud goed is, en de vorm geene grove gebreken heeft, mogen wij ons voldaan rekenen — en belangrijk door het onderwerp. De gekozen en behandelde teksten zijn 1 *Cor.* II: 2, *Matth.* XXVI: 28^b, 2 *Cor.* V: 19—21, 2 *Petr.* II: 21, 2 *Cor.* V: 14, 15, *Rom.* III: 25, 26, *Hebr.* II: 18. Men ziet, het is hier CHRISTUS in zijn lijden en sterven, die aan de gemeente wordt gepredikt. En de Prediker bedient zich daarbij van eene algemeen verstaanbare, duidelijke en bevattelijke voorstelling, niet wandelende op de wolken, maar zoo, dat zijne hoorders gelijken tred met hem kunnen houden. Of de Prediker zijn onderwerp heeft uitgeput, is eene andere vraag. Hij zal zelf wel willen toestemmen, dat er nog belangrijke zijden en oogpunten zijn, die hier of niet in hun volle regt kwamen, of te veel op den achtergrond stonden. Maar wij nemen in dank aan, wat hij gegeven heeft, en hopen, dat ieder naar het inzigt, dat hem in de schriften des N. V. gegeven is, CHRISTUS en dien gekruisigd prediken zal, zoo dat de gemeente zich werkelijk nader tot Hem voelt gebragt, en den Heer met levendiger trekken voor de oogen ziet geschilderd.

N°. 3 brengt ons eenige opstellen van Prof. HOFSTEDE DE GROOT. Twee daarvan zijn als leerredenen uitgesproken. Een Aanhangsel bevat een woord aan Prof. KIST. Het geheel wordt geopend door eene opwekking, om de beweging der Christelijke kerk in onze tijden zoo te besturen, dat de gemeente worde opgeleid om den Heere JEZUS CHRISTUS zelven naauwkeuriger te leeren kennen en vuriger lief te hebben. Dan volgt eene voorstelling van

JEZUS CHRISTUS als den weg tot God als Vader, daarna een opstel over JEZUS CHRISTUS als de eenheid en de leer der menschen over JEZUS CHRISTUS als de verscheidenheid der Christelijke kerk; vervolgens over Hem als de vrijheid en onafhankelijkheid des Christens. Na een stukje over de vrije prediking des Evangelies van JEZUS CHRISTUS, het eenige middel om de Christelijke kerk te stichten, te reinigen en te beschermen, en na het antwoord op de vraag, hoe het gekomen is, dat de vrije prediking des Evangelies van JEZUS CHRISTUS in de Evangelische kerk is belemmerd geworden, volgt het aanhangsel: oplossing van bezwaren, daartegen ingebragt, dat de vrije prediking des Evangelies van onzen Heer JEZUS CHRISTUS hoofdzaak was bij de Apostelen en Hervormers, en nog bij ons hoofdzaak moet zijn. — Wij vinden hier bemoedigingswaardige wenken, al kunnen wij niet zeggen, dat hier geheel nieuwe gezigtspunten geopend worden.

N°. 4 is bekend genoeg en heeft geene bijzondere aanbeveling noodig. Prof. DE GROOT beschouwt hier het Christendom als Godsdienst der huiselijkheid. Ds. AMSHOFF deelt een' Zendbrief van AMALIA SIEVEKING aan hare vrienden onder de behoeftigen mede, en voegt er een woord tot Inleiding en opwekking bij. Prof. MUURLING geeft een woord over Christelijke liefde en liefdadigheid, naar 1 *Joh.* III: 16—22. Eenige kleinere stukjes voltooijen het geheel. Laat de waarheid er in liefde worden gepredikt, dan is er zegen op te wachten. Maar of uitvallen op de regtzinnigheid wel de ware stichting zullen aanbrengen, is zeer twijfelachtig. Waartoe dient dat verhaaltje van Ds. AMSHOFF, bl. 65, 66? Het bewijst toch waarlijk niets tegen de regtzinnigheid. Verbeeldt u, lezer, een' stervende, van wien ons niet berigt wordt, dat CHRISTUS door het geloof in zijn hart leefde. In plaats van een hoog ernstig woord, om den stervende op zijn' gevaarlijken toestand te wijzen, spreekt de Leeraar een in dit geval niet zeer aangrijpend woord van bemoediging. Iemand, die daarbij staat, vindt dit onverantwoordelijk, en maakt er teregt aanmerking op. En wat is nu het gevolg daar-

van? Dat de volgende uitroep hier gehoord wordt: »Ach, zóo wil de regtzinnigheid zelfs bij het sterfbed nog twisten. Gebruikt men niet hare klanken en termen, men ziet zich verworpen." Ernst bij het ziekbed is dus regtzinnigheid. Nu, God geve, dat er dan vele regtzinnigen gevonden worden. Maar moeten wij niet vragen: Wat doet hier de regtzinnigheid toe? En moeten wij niet uitroepen: Ach, waar is de rigting of school in Godsdienst en theologie, die niet het liefst *hare eigene* termen en geliefkoosde klanken overal hoort? Is men te *Groningen* dan nu alleen zoo liberaal geworden, dat men daar aan geijkte klanken en termen geen waarde meer hecht? Laat het waar zijn, dat de regtzinnigen hunne klanken en termen gaarne hooren; zij hebben dit dan met de van hen afwijkenden gemeen. En nu vraag ik: moet dat verhaaltje stichtelijk heeten?

Aan het eind van dit stukje staan »... nieuwe en oude dingen..." »*Elke dag is in het leven van den Christen een dag van geloofsbelijdenis.*" Een waar woord, dat niet verouderd. Om dit woord alleen reeds, en om het liefderijke doel te meer, en om het goede in den inhoud bevelen wij het stukje verder zeer ter lezing aan.

De Kerkvergadering van Trente, in hare geschiedenis en leer beknopt voorgesteld. Ter gelegenheid, dat men het derde Eeuwfeest van dezelve wil vieren, en de leer der R. kerk weder wil aanprijzen. Te Utrecht, bij W. H. van Heyningen. 1846. *In gr.* 8*vo.* 83 *bl.* *f* :-80.

Oratio de varia mutatione, quam, teste historia, in patria nostra subiit Ecclesia Lutherana, quam habuit FERD. JAC. DOMELA NIEUWENHUIS, Theol. Doctor V. D. M. d. 25 m. Septembris anni 1845, quum in Seminario ecclesiae Euang.-Lutheranae regio quod Amstelodami est Theologiae Professionem ordinariam solenniter auspi-

caretur. Traj. ad Rhenum apud *W. H. van Heyningen.* 1845, pagg. 25. *f* :-40.

Redevoering over de veranderingen in de Lutherschę Kerk in Nederland, gehouden door P. J. DOMELA NIEUWENHUIS, *vertaald door* J. TIDEMAN: *ibid. In gr.* 8*vo.* 33 *bl. f* :-40.

Onpartijdige Gedachten over de Duitsch-Katholijke beweging, door C. ULLMANN, *Professor te Heidelberg. Te Amsterdam, bij* Weytingh en van der Haart. 1845. *In gr.* 8*vo.* 48 *bl. f* :-50.

N°. 1 is zeer lezenswaardig, geeft een beknopt maar goed overzigt van hetgeen er op de Trentsche kerkvergadering verrigt is, na vooraf de aanleiding tot het bijeenroepen en houden van dat concilie herinnerd te hebben. Het is minder resultaat van een zelfstandig, uit de bronnen op nieuw puttend, onderzoek, dan wel voor het grootste gedeelte navolging van een werkje van HAUSZMANN, zoo als onze ongenoemde Schrijver in het voorberigt zelf te kennen geeft. Dit verhindert ons evenwel niet, om het met dank te ontvangen en ter lezing aan te bevelen, daar het zeer heilzaam zijn kan en zeer noodzakelijk geacht moet worden, te weten, wat de Trentsche vaders hebben bepaald, en op welke wijze zij hunne besluiten hebben genomen.

N°. 2 is de intreerede van Prof. NIEUWENHUIS. Zij geeft een beknopt overzigt van de verandering in de Luthersche kerk in *Nederland*, en is eene dankenswaardige bijdrage tot de kennis der geschiedenis van dit kerkgenootschap in ons vaderland. De Heer TIDEMAN heeft daarom ook een goed werk verrigt, door haar in onze taal over te brengen; anders ware de Latijnsche rede door velen niet gelezen. Met vrijmoedigheid komt NIEUWENHUIS voor zijn gevoelen uit, dat, terwijl de vormen eener schoolsche godgeleerdheid in de Evangelisch-Lutherschc kerk verworpen zijn, men echter geenszins datgene verkrachten mag,

wat het N. T. over de gewigtigste deelen der godgeleerdheid, over de goddelijke natuur van CHRISTUS, over den Heiligen Geest, over het algemeene verderf der menschelijke natuur en over de vergeving der zonden door CHRISTUS alleen, duidelijk en klaar leert (Oratio, p. 19, 20. Vert. bl. 26). Van harte wenschen wij, dat zijne werkzaamheid te *Amsterdam* voor wetenschap en kerk vruchten moge dragen tot verheerlijking van CHRISTUS.

N°. 3 is eene vertaling van ULLMANN's bekende verhandeling in de *Studien und Kritiken* 1845, *S.* 985—1026. Het publiek is nu wel in de gelegenheid, om zijn gevoelen over de zoogenaamde Duitsch-Katholijke beweging te leeren kennen, daar het meer dan eens eene vertaling van zijn opstel ontvangen heeft. Het make van die gelegenheid gebruik, om zich te laten inlichten omtrent de betrekkelijke waarde, die wij aan deze beweging in *Duitschland* mogen toekennen, en zie niet overal, waar men tegen *Rome* schreeuwt, aanstonds het ware Christendom. Beproeft de geesten, of zij uit God zijn!

Proeve eener zielkundige verklaring van Jezus lijden in Gethsemané. Door M. A. JENTINK, *Predikant te Harlingen. Te Leyden, bij* de Wed. D. du Saar. *In gr. 8vo.* 124 *bl. f* 1-25.

Dit werkje, reeds eenigen tijd in het licht, bleef toevallig tot heden onbeoordeeld bij ons liggen. En ofschoon thans weinig ruimte beschikbaar hebbende, willen wij het liever in den tijd der herinnering van 's Heilands lijdensgeschiedenis kortelijk aanmelden, dan een breedvoeriger verslag tot een minder geschikt tijdstip verschuiven. De Eerw. JENTINK kon zich niet vereenigen met het gewone gevoelen, dat de oorzaak van JEZUS' zoogenoemd zielelijden in *Gethsemané* meent te vinden in den indruk, dien de Hem boven het hoofd hangende mishandelingen te weeg bragten. Aan de wederlegging van dit gevoelen wordt een *eerste* — aan de ontvouwing en verdediging van zijne

eigene meening het *tweede* Hoofdstuk besteed. Die meening komt hierop neder, dat de bedoelde oorzaak te zoeken zij in JEZUS' menschenliefde, in de smart der zich opofferende liefde over JUDAS, de discipelen, zijne moordenaars, de zonde der menschen, die zoo zwaar een offer, als het Zijne, noodig maakte; en de wensch, dat de drinkbeker van den Heer voorbij mogt gaan, wordt eene bede, dat men niet komen mogt tot het verschrikkelijke uiterste, Hem te kruisigen. JEZUS bidt alzoo zijn lijden af, niet om zijnes zelfs, maar om der menschen wil. Dit gevoelen nu tracht de Schrijver aannemelijk te maken door de opmerking, dat het niet gedrukt wordt door de zwarigheden, die hij vroeger in het gewone had aangewezen, zoo met opzigt tot JEZUS' persoonlijkheid, als tot zijne geschiedenis, welker eenheid er niet, gelijk naar zijn inzien door het meest aangenomene, door verbroken wordt.

Wij zouden onbillijk doen, indien wij ontkenden, dat de Eerw. JENTINK met scherpzinnigheid zijn gevoelen heeft verdedigd, en het andere, vooral ook zoo als het door RIEHM en VAN DER WILLIGEN in hunne bekende verhandelingen bij het *Haagsche Genootschap* is voorgesteld en aangeprezen, gepoogd heeft te ontzenuwen, gelijk wij gaarne hulde doen aan de bekwaamheid en de goede bedoeling van den waardigen Opsteller. Of hij evenwel het meerendeel zijner lezers zal overtuigen, — dit betwijfelen wij. Bij de geheel eenige persoonlijkheid van JEZUS is het bedenkelijk en gevaarlijk, het *psychologische*, hoewel onmogelijk voorbij te zien, zoo geheel en al op den voorgrond te stellen, omdat men zich zoo ligt aan eene *petitio principii* schuldig maakt; en dat de Schrijver te eenzijdig het *objective* tegenover het *subjective* plaatst, valt bij de lezing aanstonds in het oog. Met dat al is elke grondig beredeneerde proeve ter opheldering van een der duisterste punten in de levens- en lijdensgeschiedenis van JEZUS ons en elken onderzoeker der waarheid, die in Hem is, hoogst welkom.

De Christen, beschouwd in sommige van zijne betrekkingen tot de Kerk, de Maatschappij en het Huisgezin. Huiselijke lectuur voor Evangelische Christenen. Te Groningen, bij J. Oomkens, Jzoon. 1847. *In gr.* 8*vo. VIII*, 451 *bl. f* 1-80.

Wij kunnen deze huiselijke lectuur aan Evangelische Christenen met vrijmoedigheid aanbevelen. In eene reeks van 27 opstellen wordt gesproken over *Christenen, andersdenkenden, kinderen, oudste zonen, broeders, echtgenooten, ouders, dienstboden, bloedverwanten, vrienden, burgers, vreemdelingen, priesters, koningen, rijken, armen, bezorgden, zorgeloozen, zondaren, gevallenen, gezegenden, beproefden, ouden, jongen, kranken* en *dooden*. Uit deze opgave der opschriften, die tevens tot verklaring van den titel verstrekken moge, blijkt de verscheidenheid der hier behandelde onderwerpen. Zij zijn belangrijk genoeg en omvatten de meest voorname betrekkingen des Christelijken levens. En de behandeling dezer onderwerpen is alles behalve eenvormig. Door een veelzijdig gebruik der gewijde, soms ook der ongewijde geschiedenis is er voor genoegzame afwisseling gezorgd. Nu en dan wordt er met fiksche hand in het leven ingegrepen. Een ernstige, doorgaans Christelijke toon is hier aangeslagen. En terwijl de preekvorm gelukkig vermeden is, verheft zich de stijl, waar daartoe aanleiding is, zelfs tot oratorische hoogte, gelijk het ook aan wèl gekozene beeldspraak niet ontbreekt. Wat eindelijk meer bijzonder den inhoud aangaat, niet alle opstellen zijn even goed geslaagd, sommige hadden wij zelfs gansch anders gewenscht; maar meestal is de inhoud derzelve verrassend, en altijd wordt er over het onderwerp zooveel belangrijks gezegd, dat men het boeksken niet ligt onvoldaan ter zijde legt. Wij zouden gaarne ons gunstig oordeel door eenige mededeelingen staven, maar zien ons daarin door gebrek aan ruimte verhinderd. Één aanmerking houde de ongenoemde

en ons volstrekt onbekende Schrijver ons ten goede. Hij wachte zich voor zekere onaangename scherpheid van toon, die wij hier en daar meenen opgemerkt te hebben, waar hij de gebreken of wanbegrippen onzer eeuw tracht tegen te gaan. Al wat verbittert, verbetert niet. Ook zie hij toe, dat zijne vrijzinnige denkwijze hem niet tot uitvallen verleide, die, naar ons inzien, bij huiselijke lectuur allermin st voegen. Zoo kwam ons tamelijk ongepast voor, wat bl. 3 gelezen wordt: *dat Gods toorn door een menschenoffer op Golgotha verzoend moest worden, is een sprookje, uit de Joodsche en Heidensche oudheid afkomstig, en door geen regtgeaard Christen meer geloofd.* Wij zouden meer soortgelijke proeven kunnen aanvoeren, maar laten het voor ditmaal bij de bijgebragte berusten. Wie zulke uitvallen niet verdragen kan, neme het overigens regt Christelijke geschrift liefst niet in handen.

Wat mag wel de oorzaak zijn, dat, terwijl het voorberigt geteekend is *Oogstmaand* 1846, en het boeksken ons eenige weken vóór het einde des jaars in handen kwam, de titel het jaartal 1847 voert?

Natuur- en zedekundige Gezondheidsleer voor den beschaafden stand, vooral voor zwakken en ziekelijken, door s. s. PENNINK, Med. Chir. et Art. Obst. Dr. enz. Te Deventer, bij A. ter Gunne. 1845. *In kl.* 8vo. *XII en* 152 *bl. f* 1-25.

Aanwijzing der voornaamste leefregels tot behoud der gezondheid en voorbehoeding van ziekte. Een nuttig Leesboek voor het algemeen, door A. H. KÖBBELEN. *1ste gedeelte, spijs en drank. Uit het Hoogduitsch. Te Leeuwarden, bij* Jacob J. van Gelder. 1846. *In kl.* 8vo. *VI en* 149 *bl. f* 1-:

De beide werkjes, waarvan wij den titel hierboven hebben afgeschreven, komen zoozeer in strekking overeen, dat wij meenden, dezelve gezamentlijk te mogen aankon-

digen. De Schrijvers bewegen zich beide op een gebied, hetwelk reeds vóór hen door mannen van grooten naam is betreden. De kunst, om het menschelijke leven te verlengen, maakte reeds in het laatst der vorige eeuw het onderwerp uit, waaraan een HUFELAND zijne krachten besteedde, en de duurzame opgang, welken zijn geschrift maakte, mogt ten bewijze strekken, zoowel voor de belangrijkheid des onderwerps, als voor de voortreffelijke wijze der behandeling. In strekking met het werkje van den Duitschen geleerde gelijk, en in populariteit voor hetzelve weinig onderdoende, mag men de verhandeling van onzen VOSMAER, *De kunst om lang te leven en wel te sterven*, noemen. Minder populair, en meer voor de hoogere standen berekend, schoon overigens ook zeer verdienstelijk, was het werkje van den overleden Hoogleeraar HARTMANN, waarvan, indien wij ons niet bedriegen, ook bij ons eene vertaling is verschenen. Nog beperkter is de grens, welke Dr. PENNINK en (Dr.?) RÖBBELEN zich getrokken hebben. De een (Dr. PENNINK) schrijft, blijkens den titel, eene Gezondheidsleer voor zwakken en ziekelijken; de ander, (RÖBBELEN), blijkens zijne inleiding, voor meer bejaarden: »Dezen ouderdom [na het vijf en veertigste jaar] en in het bijzonder der grijsheid een voor derzelver diëet of levensregeling dienstig rigtsnoer of maatstaf te geven, in kritische toelichting het nuttige en voordeelige voor oogen te stellen van de gewigtige en belang inboezemende ontdekkingen, welke eene afzonderlijke wetenschap tot hiertoe slechts voor den ingewijden ontsloot, de aandacht te vestigen op de voor het leven en de gezondheid schadelijke invloeden, en aan te toonen, hoe de voorzigtige stuurman de dikwerf verborgene en zeer gevaarlijke klippen weet te omzeilen, waarop reeds zoo menige levenshulk vóór den tijd strandde en verbrijzeld werd, in één woord, dit levenverlengende of makrobiotische vraagstuk praktisch op te lossen, ziedaar het doel der voorliggende bladen," (bl. 5 en 6). — Wij mogen niet ontveinzen, dat door deze beperking voor beide Schrijvers de taak gemakkelijker geworden is, dan

voor hunne voorgangers; intusschen is het bij de belangrijkheid der zaak en den omvang des onderwerps geenszins af te keuren, dat zij zich hun terrein eenigzins hebben afgebakend. Eene korte beschouwing der beide werkjes moge onze lezers eenigzins nader bekend maken met de wijze, waarop de Schrijvers hunne taak hebben volvoerd.

Het werkje van Dr. PENNINK bevat twee groote afdeelingen. In de eerste handelt de Schrijver *over de waarde van een zwak en teêrgevoelig gestel, vooral bij den geleerden stand.* Wij moeten betuigen, dat ons dit gedeelte van het werkje het minst beviel; volgens de redenering, welke de Schrijver ons in deze bladzijden opdringt, zoude het voor den zwakkelijken geleerde een bijzonder geluk zijn, dat hij zwak en niet sterk is, en zoude de gezonde en sterke er veel slechter aan toe zijn, dan de zwakke en ziekelijke; eene stelling, welke door weinigen beäamd zal worden, en waaraan ook wij ons zegel niet kunnen hechten. De Schrijver heeft hier te veel willen bewijzen en hierdoor waarschijnlijk minder overtuigd, dan indien hij, in plaats van eene lofrede op de zwakkelijkheid te schrijven, zich bij eene bloote verdediging had bepaald. Want zelfs de treffende voorbeelden, welke hij bijbrengt, van zwakkelijke geleerden, die eenen hoogen ouderdom hebben bereikt, bewijzen nog slechts, dat men, *in weerwil* van een zwak gestel, oud kan worden, terwijl het algemeen bekend is, dat men de voorbeelden van hoogen ouderdom over het geheel meer onder de gezonde en sterke landlieden, dan onder zwakkelijke geleerden moet zoeken. Eene andere aanmerking, welke wij op dit en ook eenigzins op het volgende gedeelte van het werk hebben, is, dat de Schrijver genoegzaam alleen van zwakkelijke geleerden en staatslieden spreekt, terwijl men, volgens den titel, in het algemeen voor *alle* zwakken en ziekelijken uit den beschaafden stand eene Gezondheidsleer zoude meenen te mogen verwachten; waarschijnlijk zweefde hem wat veel BILDERDIJK's *Ziekte der Geleerden* voor den geest, waaruit wij hier menige passage vinden aangehaald. In het tweede gedeelte handelt de Schrijver *over de kunst om*

wèl zwakkelijk te zijn en daardoor het leven te verlengen. Dit gedeelte beviel ons veel beter, dan het eerste; het is geheel praktisch, en de Schrijver bevindt zich eerst hier op zijn regte standpunt. Na eerst kortelijk te hebben aangegeven, hoe de zwakke gezondheid, inzonderheid bij den beschaafden en geleerden stand, ontstaat, wijst hij vervolgens de middelen aan ter verbetering van eene zwakke gezondheid. Ook hier hinderde ons weder, in de eerste afdeeling van dit tweede gedeelte, de eenzijdige opvatting van het onderwerp; het is altoos de *geleerde* stand, waarvan gesproken wordt; de Schrijver had, naar ons inzien, dieper in zijn onderwerp moeten ingrijpen en de oorzaak van het kwaad, — want zoo blijven wij de zwakkelijkheid van gestel noemen, — in de opvoeding reeds in de vroegste jeugd moeten zoeken; vertroeteling des ligchaams aan de eene zijde en onverstandige en te vroegtijdige inspanning van den geest aan de andere had hij als de veelvermogende oorzaken moeten schilderen van de zwakkelijkheid en ziekelijkheid, welke men thans zoo algemeen aantreft. Hij, die gelukkig genoeg is geweest, voorbij deze beide klippen heengevoerd te zijn, zal, indien hij overigens geenen erfelijken zickteaanleg bezit, niet zoo ligt op lateren leeftijd door letterarbeid een zwakkelijk gestel verkrijgen, tenzij hij hierin de maat te buiten gaat. Verre het grootste gedeelte van het werkje handelt over de middelen, om eene zwakke gezondheid te verbeteren (bl. 44—117). Dit gedeelte is met zorg en oordeel bewerkt en de voorschriften, door den Schrijver aldaar gegeven, zijn allezins behartigingswaardig; de wijze van bewerking getuigt, dat de diaetetica zijne lievelingsstudie is; de stijl is onderhoudend en door gepaste aanhalingen uit oudere en nieuwere dichters verlevendigd. In de volgende § § spreekt Dr. PENNINK *over de zelfleiding en dieet naar verschil van temperament en aanleg tot ziekte.* Dat wij hier in een populair en dus voor leeken geschreven werkje de (verouderde, — zouden wij bijkans zeggen) leer der temperamenten terugvinden, verwondert ons minder, dan dat de lezer in deze afdeeling *alleen* bij de temperamenten

wordt bepaald. Dit gebrek wordt wel eenigzins vergoed door de toevoeging van een laatste hoofdstuk *over de kunst om wel zwakkelijk te zijn, vooral voor teringachtige gestellen*, maar behalve het teringachtige gestel en de vier zoogenaamde temperamenten zijn er toch ook nog andere ligchaamstoestanden, waardoor de mensch aanleg tot ziekte heeft. Het zoo even genoemde laatste hoofdstuk is weder geheel praktisch en hierdoor ook, als al het overige van het werkje, waar de Schrijver zich op zijn terrein als practicus beweegt, van veel waarde. Wij vereenigen ons *ten volle* met de stelling op bl. 138 voorkomende, welke wij niet kunnen nalaten, in haar geheel af te schrijven: »Over het algemeen denken wij niet gunstig over het reizen van teringachtigen naar afgelegene gewesten in warmere luchtstreken. Doorgaans komen zij daar verzwakt en uitgeput aan, en zoeken er vergeefs gemakken, die er niet te vinden zijn. Vruchteloos worden er meestal de genoegens eener zorgelooze ontspanning en verkwikking gezocht. Op menig lijkgesteente te *Nice* en *Pisa* staat de naam gegrift van jeugdige teringlijders, die er aan eene kunst stierven, die hen te huis misschien zoude hersteld hebben." — Uit onze aankondiging van het werkje van Dr. PENNINK zal, hopen wij, blijken, dat wij de *gezondheidsregelen*, in hetzelve vervat, op hoogen prijs stellen; zij maken het grootste gedeelte en den hoofdzakelijken inhoud van het boekje uit, en wij aarzelen niet, aan hetzelve vele lezers toe te wenschen, opdat het veel nut moge stichten.

Het werkje van Dr. RÖBBELEN is oorspronkelijk in het Hoogduitsch geschreven, hetwelk ons, al stond het niet op den titel, wel reeds onder het lezen zoude gebleken zijn, al gingen wij niet verder dan den eersten volzin: »Vier groote tijdstippen merken des menschen leven van zijne wieg af tot aan het graf." Overigens is de zin doorgaans getrouw terug gegeven. Ook in dit werkje vinden wij veel nuttigs, veel wat men elders welligt zóó niet in een zamenhangend geheel bijeen vindt, en toch beantwoordde het maar ten halve aan onze verwachting. Vol-

gens de boven aangehaalde woorden zoude men eene Gezondheidsleer voor oude lieden verwachten, gegrond op eene natuurkundige en voor den leek bevattelijk voorgestelde beschouwing van den ouderdom. De Schrijver had deze, behalve uit algemeene physiologische werken, ook kunnen putten uit CANSTATT's *Krankheiten des höheren Alters*. Doch niets hiervan treffen wij aan; wij zouden zelfs niet eens, indien het ons niet van tijd tot tijd ter loops herinnerd werd, bespeuren, dat het behandelde hoofdzakelijk voor ouderen van dagen is bestemd. Na eene eenigzins hoogdravende inleiding begint de Schrijver onmiddellijk met de beschouwing van de spijzen, welke door den mensch gebruikt worden. Uitvoerig worden de eigenschappen der verschillende spijzen uit het dieren- en plantenrijk ontvouwd en met oordeel opgegeven, welke derzelve voor den mensch het geschiktst zijn; hetzelfde heeft ook met betrekking tot de dranken plaats, van het zuiver water, zoo als de hand der natuur het ons biedt, tot de verschillende soorten van edele wijnen, welke de kunst uit het druivennat heeft weten te bereiden. Geene wijnsoort wordt overgeslagen, elke wordt op hare juiste waarde geschat en zelfs de arts, die zijnen patient de eene of andere wijnsoort wenscht aan te bevelen, zal bij het bepalen zijner keus niet zonder vrucht onzen Schrijver raadplegen. Er wordt derhalve veel wetenswaardigs in het werkje van RÖBBELEN gevonden, terwijl de stijl doorgaans onderhoudend en volstrekt niet droog is. Wanneer men zich slechts van het begin af aan voorneemt, het denkbeeld, dat de Schrijver eene diaetetica voor oude lieden schrijft, ter zijde te stellen, zal men het boekje met genoegen doorlezen; men zal zich daarenboven met de meeste van zijne beschouwingen, bijv. met die over de watergeneeskunde, zeer goed kunnen vereenigen, en alleen maar wenschen, dat hij niet zoo dikwijls jagt op aardigheden hadde gemaakt. Dat hij den brandewijn in bescherming neemt, duiden wij hem minder ten kwade, dan de Vertaler, die partij trekt voor de Matigheidsgenootschappen. Indien de edele wijnen, de portwijn niet uitgezon-

derd, genade vinden in des Schrijvers oogen, vinden wij het niet meer dan consequent, dat hij den staf niet breekt over den brandewijn. Zoo lang de hoogere standen geen' afstand doen van den wijn, als dagelijkschen drank, kan hunne vereeniging tot de dusgenoemde Matigheids- of Afschaffings-genootschappen voor den gemeenen man van geenen morelen invloed zijn. Doch, om op het werkje van RÖBBELEN terug te komen; het aangekondigde is nog slechts een eerste gedeelte, en daar ons het oorspronkelijke niet bekend is, kunnen wij dus ook moeijelijk over het geheel oordeelen. Indien wij echter uit dit eerste gedeelte, over spijs en drank handelende, een besluit tot het geheel mogen trekken, dan zouden wij zeggen, dat des Schrijvers plan, om eene diaetetica voor oude lieden te schrijven, mislukt is, maar dat zijn werkje desniettemin vele wetenswaardige zaken bevat.

Geschiedenis der Katholieke Kerk. Een Volksboek voor beljders van alle gezindheden. Van JOHANN SPORSCHIL. *Met goedkeuring van het Katholiek-Geestelijk Opperbestuur in het Koningrijk Saksen. Naar het Hoogduitsch. Iste Aflevering. Te Amsterdam, bij* M. H. Binger. 1847. *In gr. 8vo. 80 bl. Bij inteek. f* 1-20.

Tot de meest zonderlinge verschijnselen, die de zeer produktieve vertalingszucht in ons lieve vaderland ooit heeft opgeleverd, behoort het werk, dat voor Rec. op de tafel ligt. Het zal eene *Geschiedenis der Katholieke Kerk* geven; het zal die zóó geven, dat het een *volksboek voor beljders van alle gezindheden* zijn kan. Wie moet door zulke beloften niet tot de hoogste verwachting opgewonden worden? Immers eene geschiedenis der kerk te schrijven is hetzelfde, als eene groote taak op zich te nemen. Die de pen opvat om dit te doen, moet den gang volgen van alle veranderingen en ontwikkelingen, welke de kerk van hare grondvesting af aan heeft doorgeloopen. Zijne pen dient een penseel te worden, dat het beeld der kerk, zoo als zij op verschillende tijdstippen zich vertoonde, met welgelijkende trekken schetst. Zijn vinger moet de omstandigheden aan-

wijzen; waardoor de kerk al die veranderingen onderging. Aan de hand van duizend vroegere en latere schrijvers moet hij diep dringen in het geloof, dat die kerk bezielde, in de inrigtingen, die zij trof om haar bestaan te bewaren en hare eerdienst te regelen; en niets mag hem ontgaan, terwijl hij het gebied beschouwt, waarover zij zich uitbreidde, niets ook, terwijl zijn oog rust op de betrekkingen, waarin zij met andere burgerlijke of godsdienstige vereenigingen trad of geplaatst werd. Inderdaad het is twijfelachtig, of de schrijver van eene kerkgeschiedenis meer door wetenschap uitblinken, of meer door scherpzinnigheid zich onderscheiden, of eindelijk meer door verhevenheid boven tektengeest zich kenmerken moet. Rec. zoude de vereeniging van al deze eigenschappen eischen, en er mede willen gepaard hebben eenen echt Christelijken zin, die aan de harten van JEZUS en zijne Apostelen in het binnenste gekweekt is geworden.

Rec. moet openhartig erkennen, dat de naam van den Schrijver geen gunstig vermoeden ten opzigte van de degelijkheid des werks opwekte. SPORSCHIL is bekend geworden, doordien hij eene *Geschiedenis van den dertigjarigen Oorlog* heeft saamgesteld. In dat werk doet hij zich als Protestant kennen, bewerende dat de Hervorming *noodzakelijk* was. — Een ander voortbrengsel van zijne pen is *de Geschiedenis der Kruistogten*, waarin des mans sterke overhelling tot het *Ultramontanisme* op meer dan eene plaats doorstraalt. Het laatstgenoemde geschrift is in onze taal overgebragt. Een onzer vaderlandsche Geleerden heeft zich de moeite gegeven, het, met de bronnen van de geschiedenis voor zich, te lezen (*). De slotsom van zijn onderzoek is geweest, dat SPORSCHIL die bronnen grootendeels niet heeft gekend; dat hij de werken van WILKEN c. a. heeft gekopiëerd; dat hij ook de fouten van hen, die hij uitschreef, *getrouwelijk* heeft overgenomen, en dat het in allen opzigte te betreuren valt, dat onze letterkunde met de vertaling van die beide boekdeelen is bezwaard geworden. — Intusschen onmogelijk achtte Rec. het niet, dat door SPORSCHIL sedert reuzenschreden op het gebied der wetenschappen waren gedaan, zoodat hij, in het vol gevoel van kracht,

(*) Zie dit Tijdschrift, het voorgaande Nommer, bl. 80 en verv.

de hand had uitgestrekt, om het groote werk eener *Kerkgeschiedenis* aan te grijpen; een werk, dat 20 à 25 Afleveringen in onze taal vullen zal. — Doch niet alleen eene kerkgeschiedenis zal SPORSCHIL geven: eene kerkgeschiedenis, geheel eenig van aard en strekking. Tot dus ver hadden de Protestanten hunne eigene kerkhistorieschrijvers; zij hadden die, sedert MATTHIAS FLACIUS en zijne geleerde medewerkers de *Maagdenburgsche Centuriën* uitgaven. — De Roomschen hadden hunne schrijvers over de kerkhistorie. Van BARONIUS aan trad zij in eene vijandige strekking tegen de Protestanten op. Eene eigendommelijk verschillende wijze van *beschouwing* was noodzakelijk, waar het eene kerkgenootschap uit de geschiedenis de verbasteringen aanwees, het andere die verbasteringen door de bladen derzelfde geschiedenis te bedekken, en haar bestaan te wettigen zocht. Zóó is het gebleven tot op onze dagen. — Nu zal het anders worden. SPORSCHIL zal eene kerkgeschiedenis geven, niet alleen voor Roomschen, ook voor Protestanten. *Grieken*, *Kopten*, *Armeniërs* — allen zullen bij dit boek zich neêrleggen. Een *volksboek* zal het wezen *voor belijders van alle gezindheden!* — En SPORSCHIL alléén is het niet, die dit belooft; de Israëlitische Uitgever M. H. BINNES heeft het ook verklaard. Op de keerzijde van den omslag, in het »aan den Lezer", verklaart deze, dat het werk, hetwelk door zijne hand in het licht treedt, *een boek is voor belijders van alle gezindheden.*

Dat wij zien, *of* en in hoe ver het de verwachtingen, waaronder het zich aankondigt en aangekondigd wordt, beredigt. Het werk wordt geopend met eene Inleiding, die 62 bladzijden vult. Op de dan volgende bladzijde is gedrukt: EERSTE TIJDVAK. — *Oude Geschiedenis der Katholieke Kerk, tot op de vestiging van het Duitsche Roomsche Rijk. — Eerste Boek. Sedert de uitstorting van den Heiligen Geest, tot de verheffing van de Christelijke leer tot Godsdienst van het Rijk onder* KONSTANTIJN *den Groote.* Rec. zal zich thans alleen tot de Inleiding, bl. 1—62, bepalen.

Het eerste, dat Rec. in de Inleiding zocht, was eene bepaling van het denkbeeld *Katholieke Kerk.* Hij mogt eene zoodanige billijk verwachten, omdat zij het onderwerp is, waarover het geheele groote werk zal handelen. Hij vleide zich daarenboven, dat hij in de eigenaardige opvatting van dat denkbeeld het raadsel zou opgelost vinden, hoe eene

Geschiedenis der *Katholieke Kerk* een *volksboek* voor *alle gezindheden* zijn kan. — Intusschen de Schrijver laat het aan de lezers over, om zelve uit zijn geschrift op te maken, wat hij onder *Katholieke* Kerk verstaat. Bl. 1 wordt het *eeuwige Rome* als middelpunt der Christenwereld voorgesteld en de heilige LEO *de Groote* als het hoofd der *Kerk*. — Bl. 2 heet het: »God deed de onsterfelijke Frankische Koningen PEPIJN en KAREL *den Groote* verrijzen, en wekte hen op, om den Heiligen Stoel en met hem de *Kerk* voor slavernij te behoeden." — »De Geest Gods wekte den grooten Koning OTTO op om naar *Rome* te gaan, waar de opvolging van den heiligen Apostelkoning PETRUS ligt ten eenemale verbroken had kunnen wezen, en zich de Keizerskroon op te zetten, die hem tot gekozen beschermer der *Kerk* maakte." — »God stond den heiligen man (GREGORIUS VII) op zijde, toen deze het besluit opvatte, om de *Kerk* van de wereldlijke heerschappij geheel te bevrijden, en toen hij den handschoen aan den Keizer toewierp." — »De viktorie was aan de zijde der groote Pausen ALEXANDER III en INNOCENTIUS IV; zij redden voor de eeuwigheid de onafhankelijkheid, de éénheid der *Katholieke Kerk*," bl. 3. — »Naast, (niet *in*) de *Katholieke Kerk* was het onkruid opgeschoten, dat gedeeltelijk (?) tot de hervorming had geleid," bl. 4. — »PIUS VI, van *Rome* weggevoerd wordende, werd weggevoerd van de gewijde bondsarke, door de Vorsten der Apostelen PETRUS en PAULUS hem toevertrouwd," bl. 5. — De omstandigheid, dat de Pausen tevens wereldlijke Vorsten zijn, is een schild voor hunne onafhankelijkheid als Opperhoofden der *Kerk*. — »Ieder van vooroordeel bevrijde denker zal de overtuiging deelen, dat die *Kerk* niet louter menschenwerk zijn kan," bl. 7. — »In haar werd het groote woord des Verlossers vervuld: ik zeg U, gij zijt PETRUS, en op deze rots zal ik bouwen mijne Kerk, en de poorten der hel zullen haar niet doen bezwijken," bl. 7, 8.

Uit deze aanhalingen, die nog met een aanzienlijk getal konden worden vermeerderd, blijkt volkomen, wat in het oog van SPORSCHIL *Katholieke Kerk* is. *Katholieke* Kerk is *niet verschillend* van *Roomsche* Kerk; zij is met haar één en dezelfde.

Hier moet Rec. een oogenblik vertoeven, eer hij den Schrijver verder volgt. Hij moet het doen, opgeroepen door de waarheid, die hare stem luide tegen SPORSCHIL verheft.

De benaming *Katholiek* is *niet* gelijk beteekenend met *Roomsch*. Zij komt, voor zoo ver Rec. weet, het eerst voor in den treffenden brief, dien die van *Smyrna* schreven, verhalende den marteldood van POLYCARPUS. Het is daar in het opschrift: *πάσαις ταῖς κατα πάντα τόπον τῆς ἁγίας καθολικῆς ἐκκλησίας παροικίαις, ἔλεος.* Zie EUSEBIUS, *Hist. Eccl.* Libr. IV, Cap. 15, pag. 129, *ed. Valesius*. Ook in den brief van IGNATIUS, *Epistola ad Smyrnam*, Cap. VIII, vindt men deze benaming. Dezelve werd weldra gebezigd, om de *algemeenheid* der leer, waarin men overeenkwam, aan te wijzen; zij, die zich, in tegenoverstelling van andersdenkenden, door haar verbonden gevoelden, noemden zich *ἐκκλησία καθολική*. Doch die *Katholieke Kerk* was niet onder één middelpunt vereenigd. Zoo vele Apostolische gemeenten er waren, zoo vele middelpunten ook, zonder dat daarbij eenige rangschikking plaats had, ten gevolge waarvan de eene boven de andere zoude zijn verheven geweest. — De *Katholieke* Kerk was vervolgens de over het geheele Romeinsche rijk uitgestrekte, de *οἰκουμενική ἐκκλησία*, zoo als CHRYSOSTOMUS heeft; de Kerk van den Staat. Bij de deeling van het groote rijk in het *Oostersche* en *Westersche* werd de *Katholieke* Kerk niet gedeeld; maar de Bisschoppen van *Rome* trokken partij van den ondergang van het *Westersche* Keizerrijk, verhieven zich tot politieke Heeren van *Rome*, en beweerden, dat zij niet alleen den eersten rang onder de Bisschoppen des rijks bekleedden, maar dat ook de opperheerschappij over de geheele Kerk hun toekwam. — Intusschen verhief zich tegen deze aanmatiging de stem der *Grieksche* Kerk met kracht. Sedert de scheiding, in het jaar 1053, bestaat historisch de Katholieke Kerk als eene *Grieksch-Katholieke* en eene *Roomsch-Katholieke*. De Kerk van *Rome* is genoemd en heeft zich zelve genoemd de *Roomsch-Katholieke*. — SPORSCHIL kent dus niet eens de eigenlijke beteekenis, die het woord *Katholieke Kerk* oorspronkelijk had; hij schijnt niet van de veranderingen te weten, die dit begrip in den loop der eeuwen onderging; hij gaat zelfs verder, dan *Rome* zelve, en, *Katholiek* met *Roomsch* gelijk stellende, laat hij de laatstgenoemde bepaling weg, terwijl de Roomschen zelv' die bezigen. De Katholieke Kerk *is* de Roomsche Kerk. — Het trof Rec. den man zoo klein en zoo beperkt te vinden. Alle *illusie*, die hij zich er van gemaakt had, dat SPORSCHIL iets zoude geven, hetwelk, bij-

aldien het dan ook geen volksboek voor alle gezindheden was, dan toch als eene voorbereiding daartoe niet geheel zonder waarde zoude wezen, verdween op de meest onaangename wijze. — Neen, SPORSCHIL heeft geen denkbeeld van eene verheffing van den geest tot hooger standpunt; tot *die Katholieke Kerk*, welke aanwezig is in de groote overeenstemming der Christenen ten opzigte van het wezentlijke in geloof en leven, kan hij niet opklimmen. Hij kent geene *Katholieke Kerk*, die evenmin de Kerk is van den *Paus* der Roomschen, als van den *Patriarch* der Grieken, noch van den *Katholikus* der Oostersche Christenen; — die alléén en geheel is *de Kerk van* CHRISTUS. — Maar hoe zal dan een werk over de Kerkhistorie, dat op het denkbeeld gebouwd wordt: »de *Roomsche* Kerk is bij uitsluiting de *Katholieke*," een werk zijn, dat zich kan aanbevelen bij alle gezindheden? Immers zij allen gevoelen, dat *Roomsche* Kerk met Katholieke gelijk te stellen eene zware beleediging is, hun, als beijders in andere Kerkgenootschappen, aangedaan. Het is hetzelfde, als hun te zeggen: gij keurt toch stilzwijgend al de middelen goed, die *Rome* tegen uwen andere Kerkgenootschappen heeft in het werk gesteld, om u en hen als scheurmakers en ketters of te vernietigen of tot *Rome* te brengen. Het is hetzelfde, als den heerschzuchtigen en onverdraagzamen ijver van *Rome* te voeden, en het in den waan te brengen, dat inderdaad *Protestanten*, *Grieken* en *Oostersche* Christenen zich met het denkbeeld kunnen vereenigen, dat de *Roomsche* Kerk de waarlijk *Katholieke* is. Inderdaad, er behoort veel onkunde, groote zelfverblinding, of al de sluwheid van het *Jezuitisme* toe, om op den titel van een werk, waarbij zulk een averregtsch en gevaarlijk denkbeeld aan Katholieke Kerk ondergeschoven is, te plaatsen: *een volksboek voor beijders van alle gezindheden!*

Rec. kan nu, bij de beschouwing van hetgeen de Inleiding behelst, kort zijn. Nadat de Schrijver op de eerste acht bladzijden zich geheel heeft uitgeput in den lof der *Katholieke* (Roomsche) Kerk, gaat hij over, om de uitnemendheid dier Kerk nader aan te toonen. Hij zegt: »In onze dagen, die getuigen zijn van zulke hevige aanvallen, tegen de *Katholieke* Kerk gerigt, en waarin vermetele stervelingen de stoute gedachte durfden koesteren, haar omver te werpen, is het noodzakelijk, eenige der grondwaarheden aan het licht te brengen, die door de Kerk in levende kracht

en overtuigenden invloed blijven bewaard tot aan de volheid der tijden."

SPORSCHIL handelt hier over het bestaan van God, bl. 8—17, de persoonlijkheid van God, bl. 17—20, de onsterfelijkheid der ziel, bl. 20—27; over haren toestand na den dood, bl. 27—32; de menschwording van den Zoon Gods, bl. 32—38; den plaatsvervangenden kruisdood van JEZUS, bl. 38—39; de verrijzenis en hemelvaart van JEZUS, bl. 40—46; de uitstorting van den H. Geest, bl. 46—50. Hierop volgt, van bl. 52, een onderzoek naar „de waarborgen van de echtheid der bronnen der ervenning (?) der christelijke openbaring," dat tot bl. 62 doorloopt en de Inleiding besluit. De Heer SPORSCHIL heeft zich hier dus gewaagd op het gebied der Theologie, zoo wel der natuurlijke als der stellige. Doch zoo wel de eene als de andere afdeeling is voor den man eene *terra incognita*, een onbekend zuidland. Veel goeds wordt er over de stukken uit de natuurlijke godgeleerdheid medegedeeld, maar dat een en ander is overgeschreven uit het Engelsche werk: *a discourse of natural theology, shewing the nature of the evidence and the advantages of the study, by* HENRY *Lord* BROUGHAM, *London*, 1835. Bij het leerstellige zijn vooral die partijen drogelijk, waar KÖHLER e. a. zijne gidsen zijn geweest. (*) Maar het geheel is één groote klagt. Het is eene aanklagt *tegen* het Protestantisme, tegen de Hervorming, die op de Heilige Schrift gebouwd is, als leidende aan ieder belijder het vrije onderzoek toe, waarvan het gevolg is, dat er veel ongeloof bestaat en er vele afwijkende meeningen zijn. De slotsom is telkens: „men moet komen tot de *Katholieke* Kerk," d. i.

(*) Doch uit KÖHLER heeft hij zeker niet uitgeschreven, dat de *Joden* „*wonderwerkende en voorspellende Profeten verwerpen*," en ook niet, dat JEZUS, *staande voor de verbondsarke* in den tempel, de vraag deed: „Wie uwer kan mij van eene zonde beschuldigen?" zie bl. 57. *Johannes* VIII: 20 wordt van de *schatkist* gesproken en niet van de *verbondsarke*. Deze had in den eersten tempel gestaan en daar in het allerheiligste, doch was in den tweeden tempel niet meer voorhanden; de schatkist stond, volgens JOSEPHUS, in het *voorhof der vrouwen*. Bij SPORSCHIL zijn dingen, zoo verschillend in aard, plaats en bestemming, *dezelfde!* — Doch dit in het voorbijgaan.

de *Roomsche*. »De Heilige Geest is de eeuwige leidstar van de *Katholieke* Kerk," bl. 27. »De *Katholieke* Kerk omvat en bewaart de gansche openbaring," bl. 32. »Haar hoofdbeginsel is éénheid in alle leerstellingen," bl. 50. »De wezenlijk grondvestende waarheden van het Christendom, waaruit al de overigen voortvloeijen, worden door de *Katholieke* Kerk het reinst, het volledigst, het duurzaamst bewaard," bl. 52. »De Kerk is op de Schrift en op de overlevering gebouwd; beide bewaart zij in hare zuiverheid, en, met behulp van den Heiligen Geest, verklaart zij beiden, met het gezag van wettigheid en van dwaling ontheven," bl. 53. »De Katholieke Kerk is de uitwendige zigtbare vorm van den Goddelijken Geest, die in het Christendom woont, en door welken zij tot aan het einde der tijden wordt geleid en beheerscht," bl. 61.

Rec. acht zich niet geroepen eene polemiek te schrijven. Hij gelooft, dat de perken, aan eene beoordeeling gesteld, te eng zijn, dan dat zij eene uitvoerigheid, hieraan verbonden, zouden toelaten. Hij gelooft ook, dat zulks minder noodig is, omdat SPORSCHIL geene enkele nieuwe en treffende bedenking in het midden brengt; het honderdmaal beter gezegde, dat honderdmaal wederlegd is, herhaalt hij. Zijne roemtaal op *Rome's* Kerk, als steunende op *traditie* en *hierarchie*, en blinde onderwerping eischende, is steeds die van kortzigtigen en bekrompenen geweest. Meer doorzienden hebben juist daarin de zwakke zijde van *Rome* opgemerkt, en de ervaring heeft geleerd, en zal het meer en meer leeren, dat de *Roomsche* Kerk daardoor in eene tegenspraak met de eischen en de behoefte eener voortgaande ontwikkeling is, waarvoor zij eindelijk zal moeten bezwijken. SPORSCHIL heeft feitelijk opgehouden Protestant te zijn. Of de man reeds is overgegaan tot de Roomsche Kerk, dan of hij nog in het duistere rondsluipt, ten einde des te beter onkruid te zaaijen, den schoonen schijn van Protestant te wezen aannemende, weet Rec. niet. Maar hij gunt hem den *Roomschen* broederen van ganscher harte. Zij zullen even weinig bij den man winnen, als de Protestanten bij hem verliezen. Proselieten brengen over het algemeen geen heil aan; en terwijl zij veracht worden bij degenen, van welke zij uitgaan, vinden zij geen vertrouwen bij hen, tot welke zij ingaan. — Mogelijk ziet het geschrijf van JOHANN SPORSCHIL in *Duitschland* reeds in zijn geheel het licht; mogelijk

vindt het, bij den verscheurden toestand van velen aldaar, zijne lezers. Maar Rec. vraagt, of het niet eene zware beleediging is van het *Protestantsch* geloof in *Nederland*, dat zulk een werk als *volksboek voor belijders van alle gezindheden*, en dus ook voor die van de *Hervormde*, de *Lutherscbe* en *Doopsgezinde* Kerkgenootschappen, wordt uitgegeven; hij vraagt, welke verontschuldiging er in het midden kan gebragt worden, wanneer men ziet, dat er alle pogingen worden beproefd, om het onder Onroomschen te verspreiden? — De eenige zou deze wezen, dat de Boekhandelaar BINGER een Israëliet is. Hij zal, bij de gewone diepe onkunde, die men bij de kinderen *Israëls* omtrent het Christendom vindt, niet begrepen hebben, wat de inhoud en strekking van dit boek is; en dat hij er inderdaad niets van begrepen heeft, blijkt uit hetgeen hij in het »aan den Lezer" zegt. Daar leest men van zijne hand: »wat overigens SPORSCHIL zelven betreft, zal ongetwijfeld een ieder, die hem reeds uit zijne geschriften kent, aan dit nieuwe voortbrengsel zijner vruchtbare pen het volste vertrouwen schenken; te meer, daar de Schrijver zelf te kennen geeft, dat in het werk niets te vinden is, dat, bij bedaarde overdenking, iemand in zijne geloofsbegrippen zal kunnen kwetsen." Zoo kan men van de uitgave eener vertaling van SPORSCHIL groote winst hem voorgespiegeld hebben. Waarlijk hij leeft in de hoop; »dat de zware kosten, aan deze onderneming verbonden, door eene algemeene belangstelling des publieks zullen worden op prijs gesteld en vergoed;" zie het »aan den Lezer." Hij zal zich, althans wat de belangstelling van het Protestantsch publiek betreft, zeer te leur gesteld vinden. Maar al kon de man dan ook niet uit het inwendige des boeks over de tegenstrijdigheid, die er bestaat tusschen den inhoud en tusschen de zoo misleidend opgegevene nuttige strekking, zelf oordeelen; hij had toch moeten opmerken, wat er op den titel onder den naam van JOHANN SPORSCHIL geschreven staat. Met zoo vele woorden leest men daar: *met goedkeuring van het Katholiek-Geestelijk Opperbestuur van het Koningrijk Saksen;* — en rook hij toen nog geen lont? — Hij had in allen gevalle niet zoo hoog moeten opgeven van de groote zorg, die hij gedragen heeft voor de keus van eenen degelijken Vertaler; hij had zich zelven en den Vertaler niet zoo veel complimenten daarover moeten maken. Hij zegt toch in het »aan den Lezer":

„In die kenze dan, durf ik seggen, ben ik volkomen geslaagd. Ik kan gerustelijk verzekeren, dat de overzetting is toevertrouwd aan eene allezins bekwame hand niet alleen, maar aan iemand, van wien ik de volle overtuiging heb, dat 's Schrijvers woorden getrouw, in diens eigen geest, zonder bijvoeging, verandering of verkorting, in één woord, met de meeste onzijdigheid zullen worden overgebragt, en ten einde het publiek hiervoor zoo veel waarborg als mij mogelijk is te geven, *stel ik mij*, als Uitgever, *voor de stipte nakoming er van, in persoon verantwoordelijk.*" Maar wat zal het publiek van BINGER halen, van wien het nu eene vertaling heeft ontvangen, die niet alleen krielt van Germanismen, maar tusschenbeiden ook ten eenenmale onverstaanbaar is geworden? Rec. zou eene geheele lijst van fouten kunnen geven; maar zulk eene lijst is eene bitter droege lektuur, en daardoor kan wat reeds zwart op wit gedrukt is toch niet meer worden verbeterd. Soms loopen deze fouten tot in het belagchelijke, b. v. waar men van den *ingeschapen* Zoon of van den *ingeboren* Zoon van den levenden God leest, bl. 26 en 57. In het Hoogduitsch staat *eingeschaffener* en *eingeborener*; de Vertaler heeft in zijne onnoozelheid zijn Hoogduitsch-Hollandsch Lexicon gevolgd, waarin hij leest, dat *ein* ook *in* beteekent. Dat hij hier met een ander *ein*, dan hetgeen *in* beteekent, met het telwoord *ein* te doen had, heeft hij niet begrepen. De *éingeschapen* en *eeniggeboren* Zoon van den levenden God is aldus tot den *ingeschapen* en *ingeboren* Zoon van den levenden God geworden! Rec. zou bijna vragen, of die Vertaler een Christen of ook, gelijk de Uitgever, een Israëliet is.

Het Protestantsch publiek van ons vaderland wachte zich voor schade; ieder hoede zich voor onderteekening zijns naams, wanneer hem een briefje wordt aangeboden, waarop staat: *Geschiedenis der Katholieke Kerk. Een Volksboek voor belijders van alle gezindheden. Van* JOH. SPORSCHIL. *Volgens voorwaarde van inteekening uit te geven door* H. H. BINGER, te *Amsterdam*. Hij zou 20 of 25 maal *f* 1-20 moeten betalen! De Uitgever doe verder niet, en late verder niet pogingen bij Protestanten doen; hij bepale zich tot de Roomsch-Katholieken. Deze zullen ook het borstbeeld van PIUS IX, dat zij vóór deze Aflevering vinden, kunnen gebruiken; het is zeer fraai, gelijk ook druk en papier van veel zorg getuigen.

Indien de uitgave van dit werk mogt vervolgd worden, zal Rec., bijaldien hem die ter hand kome, ook zijne aankondiging vervolgen.

Geschiedkundige Verhandelingen van Mr. D. M. DE SUPERVILLE. *Uitgegeven ten voordeele tot het bezoeken der Armen, binnen Middelburg. Te Middelburg, bij* J. C. en W. Altorffer. 1846. *In gr.* 8*vo.* 71 *bl. f* :-25.

Mr. D. M. DE SUPERVILLE, die een vlijtig beoefenaar der geschiedenis toont te zijn, geeft ons hier twee Verhandelingen. I. FREDERIK DE GROOTE *en* NAPOLEON met elkander vergeleken en tegen elkander overgesteld. II. De trapswijze vooruitgang in zedelijke zoo wel als stoffelijke beschaving der *Europeërs*, vooral van de 11de eeuw onzer jaartelling tot op den huidigen dag, en de algeheele stilstand van alle, ja gedeeltelijke verachtering van sommige der overige aardbewoners daarin gedurende hetzelfde tijdsbestek, door daadzaken gestaafd. Ofschoon dit geschriftje niet zeer aangenaam en vloeijend van stijl is, bevat het vele geschiedkundige bijzonderheden, die men gewoonlijk niet in alle algemeene geschiedenissen aantreft, en eene pragmatische wijze van de gebeurtenissen te beschouwen, die alleen de historische studie van nut tot de kennis van de lotgevallen des menschdoms, en van eene vruchtbare toepassing op het leven doet zijn. Het goede doel, waarmede de Schrijver deze Verhandelingen uitgaf, doet Ref. de lezing daarvan nog meer aanbevelen. — Ref. zou den Heere DE SUPERVILLE in bedenking geven, om, in plaats van kleine geschiedkundige verhandelingen te schrijven, die spoedig, onder de menigvuldige brochures, welke dagelijks uitkomen, vergeten worden, zijne krachten eens te beproeven aan eene geschiedenis der Europesche beschaving, in den smaak van WACHSMUTH's *Europäische Sittengeschichte*, of de voortreffelijke *Leçons sur l'Histoire de la Civilisation de l'Europe* door GUIZOT, in eenen niet al te uitvoerigen vorm, maar met juiste, breede en krachtige trekken, even als zijn beroemde Fransche voorganger. ZijnEd. zoude alsdan aan onze letterkunde eene niet geringe dienst bewijzen, en hierin een ledig vak aanvullen, dat reeds te lang voor hare eer bestaan heeft, ten einde wij ook eens, wat de behandeling der

pragmatische geschiedenis aangaat, met *Duitschland* en *Frankrijk* kunnen mededingen. Er zijn sedert eenige jaren genoeg geschiedkundige werken uitgekomen, die eene goede voorstelling der daadzaken leveren; maar de kern en het wezen der geschiedenis vond tot hiertoe bij ons weinig bevoegde bearbeiders.

Beschouwingen over SIBORNE's *Geschiedenis van den Oorlog van* 1815 *in Frankrijk en de Nederlanden, en wederlegging van de, in dat werk voorkomende, beschuldigingen tegen het Nederlandsche Leger. Door* W. J. KNOOP, *Kapitein der Infanterie aan de Koninklijke Militaire Akademie. Te Breda, bij* van Gulick en Hermans. 1846. *In gr.* 8*vo.* 86 *bl.* f : - 60.

Te regt begint de Schrijver met de opmerking, dat, hoe onaangenaam het voor de Nederlandsche legerhoofden en krijgslieden was, gedurende eene reeks van jaren, voor belangen, die ons vaderland vreemd waren, in de rijen der Fransche troepen te moeten strijden, zij echter het genoegen smaakten, door hunne Fransche wapenbroeders hunne verdiensten erkend te zien; terwijl daarentegen de *Engelschen*, aan wier zijde zij, in 1815, den kamp tegen NAPOLEON voerden, hunne daden stilzwijgend voorbijgaan of met minachting behandelen.

Niet elke vernederende bejegening van die soort verdient echter eene opzettelijke wederlegging. Maar nu heeft Kapitein SIBORNE zijne *History of the War in France and Belgium in* 1815 het licht doen zien. Dat werk wil aanspraak maken op blijvende geschiedkundige waarde, en wordt bij de *Britten*, vooral bij derzelver krijgsmagt, op hoogen prijs gesteld. Daarin nu worden de Nederlandsche troepen op de vreeselijkste wijze verguisd, zoodat zij noch bij den Viersprong, noch bij *Waterloo* zich eenigermate gunstig zouden hebben onderscheiden; terwijl integendeel bijna elke gedeeltelijke tegenspoed, of aan den kwaden geest, of aan de ongeoefendheid, of aan de lafheid der *Nederlanders* wordt toegeschreven.

Als een echt vaderlander ondernam het daarom Kapitein KNOOP, zonder zijne volksgenooten bovenmatig op te vijzelen of de verdiensten van *Duitschers* en *Engelschen* te ver-

korten, den smaad van ons leger en zijnen voortreffelijken aanvoerder, den Prins van *Oranje*, onzen tegenwoordigen Koning, af te weren. Daartoe onderzoekt de Schrijver in het eerste deel van zijn opstel alles, wat in SIBORNE's werk over het Nederlandsche leger voorkomt, en toont, vooral uit de eigene opgaven des Engelschen auteurs, achtervolgelijk aan, hoe ongegrond en overdreven zijne aantijgingen zijn, ja hoe opzettelijk hij al, wat den onzen tot eere strekt, in de schaduw stelt. In het tweede gedeelte wijst hij inzonderheid aan, dat SIBORNE geen bevoegd beoordeelaar der zaak is; dat het hem aan krijgskundige inzigten, vooral aan kennis der taktiek van NAPOLEON, ontbreekt, en zijn werk geene *blijvende* geschiedkundige waarde bezit.

Gaarne wenschten wij, dat dit geschrift van Kapitein KNOOP in de Fransche, Duitsche en Engelsche talen wierd overgebragt, om tot vrijmoedige wisseling van denkbeelden aanleiding te geven. Zoo zou de waarheid meer en meer aan het licht komen, en dáár alleen mag het den beoefenaar der geschiedenis om te doen zijn.

Overzigt der Landbouw-Scheikunde voor Nederlanders. Uitgegeven door de Overijsselsche Vereeniging tot ontwikkeling van Provinciale Welvaart. Te Zwolle, bij W. E. J. Tjeenk Willink. 1846. *In gr.* 8*vo. VI en* 66 *bl. f* :-75.

De ongenoemde Schrijver van dit Overzigt berigt ons, dat hij tot het opstellen daarvan aanleiding verkreeg door eene hem ter hand gestelde vertaling van JOHNSTON's *Catechismus der Landbouwscheikunde en Geologie*, en het aanzoek om dit werkje toe te passen op den landbouw van *Nederland*. Hij liet daarbij vooreerst den vorm van een' catechismus (de vragen en antwoorden) weg, maar veranderde tevens aan den inhoud zoo veel, dat hij het niet meer als eene vertaling van het werkje van JOHNSTON kon beschouwen. Daar ons het werkje van den Engelschen Scheikundige niet bekend is, kunnen wij niet beoordeelen, wat hij er al dan niet uit heeft overgenomen. Maar, hoe dit ook zij, wij betwijfelen *eenigzins*, of zijn Overzigt wel groote nuttigheid hebben zal. Voor landbouwers zal het grootendeels onverstaanbaar zijn, ten zij hun eene wetenschappelijke vorming is te beurt gevallen, die hun, wanneer zij dezelve bezitten, aan

den anderen kant weder weinig bevrediging in deze korte opgaven zal doen vinden. Het boekje zal dan ook veel meer de strekking hebben, om op het bestaan van eene gaping in onze vaderlandsche letterkunde, op de behoefte aan eene op landbouw toegepaste Scheikunde, opmerkzaam te maken. De Scheikunde wordt evenwel wat te hoog gesteld, wanneer men uit hare toepassing *de huisdieren* grondig zou willen leeren kennen, gelijk wij op bl. 1 lezen. Evenmin is het naauwkeurig gezegd, dat de spiervezels »geheel gevormd in het bloed aanwezig zijn," bl. 68. De hier ontwikkelde denkbeelden zijn overigens grootendeels aan de bekende werken van LIEBIG ontleend. Het is bekend, hoe deze scherpzinnige Scheikundige, door eene naauwkeuriger nasporing van 't geen de grond geeft, heeft aangetoond, wat men hem moet toevoegen, om hem niet uit te putten. Dit is het groote geheim der wetenschappelijke beoefening van den landbouw; en door die wetenschappelijke beoefening bij ons op te wekken, zal de Vereeniging tot ontwikkeling van Provinciale Welvaart niet alleen voor *Overijssel*, maar voor het geheele vaderland een zeer nuttig werk verrigten. Als eene eerste poging daartoe achten wij het in 't licht geven van dit Overzigt een belangrijk verschijnsel.

Handleiding tot opwekking van het gevoel voor Schoonheid en Smaak. Door C. H. DIECKMANN. *Uit het Hoogduitsch. Te Groningen, bij* J. Römelingh. 1845. *In* 12*mo.* 59 *bl. f* : - 25.

Dit kleine boekje, dat voor eenen zoo geringen prijs te bekomen is, bevat vele nuttige opmerkingen en regelen tot opwekking van het schoonheidsgevoel en ter ontwikkeling van den goeden smaak. Het is voornamelijk voor den eerstbeginnenden handwerksman geschikt, en in paragrafen afgedeeld. Hoe nuttig wij de wenken vinden, die er in voorkomen, gelooven wij, dat velen van hen, voor wie het bestemd is, de hier behandelde zaken nog niet volkomen zullen verstaan, zoo zij door een' deskundige hun hier en daar niet worden verklaard en door voorbeelden opgehelderd. Het ware te wenschen, dat op de industriescholen, die in onze voornaamste steden bestaan, ook de eerste beginselen der Aesthetika op eene populaire en verstaanbare wijze wierden

geleerd, ten einde het gevoel voor het schoone en den smaak voor het welstandige in den handwerksman, waar die nog bijna geheel ontbreken, te doen geboren worden. Hierdoor zou aan eene groote behoefte, die zich zoo zeer in vele gebouwen, meubelen en andere voorwerpen vertoont, worden voldaan. Het aangekondigde boekje zou zeer geschikt zijn, om bij dit onderwijs tot leiddraad te verstrekken. Het bevat vele juiste gedachten over *praktische schoonheid en smaak* (een titel, wiens beteekenis wij niet regt vatten; moet zulks niet praktische opmerkingen over schoonheid en smaak beduiden?) en over de *samenstelling der kleuren*, waarin wij vele wetenswaardige zaken aantreffen. Wij wenschen dit boekje in handen van vele bekwame handwerkslieden, en zelfs in die van liefhebbers van de beeldende kunsten; het kan dienstig zijn, om betere begrippen van smaak, vooral omtrent de bouwkunst, bij het publiek meer algemeen te doen worden, waaraan in ons land over het algemeen nog zoo veel gebrek is, dat meestal zij, die gebouwen voor zich laten optrekken, en daarbij niet door bekwame Architecten worden geleid, geen het minste denkbeeld hebben van derzelver inrigting, en daardoor, dikwijls met veel kosten, slechts bouwkunstige voortbrengselen verkrijgen, die tegen alle regelen van schoonheid en alle eischen van den goeden smaak aandruischen.

Voor Jongelingen, bijzonderlijk uit de beschaafde standen. Twaalftal Redevoeringen, door J. CLARISSE. *Tweede Druk. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1846. *In kl. 8vo. 279 bl. f* 1-90.

In twee deelen, elk een zestal behelzende, zagen deze Redevoeringen in 1818 en 1824 het licht. Dat er na zoo vele jaren, en nadat sedert dien tijd zooveel soortgelijks was uitgegeven, een herdruk van begeerd werd, bewijst wel de voortreffelijkheid van dit werkje. Het is een Christen-wijsgeer, die hier tot beschaafde jongelingen spreekt naar hunne behoeften in onderscheidene levensbetrekkingen, met wijsheid, met menschenkennis, naar rijke levenservaring. De groote zaakrijkheid en de eenigzins ingewikkelde stijl van den waardigen CLARISSE maken deze Redevoeringen minder geschikt tot eene vlugtige lezing; maar dat is ook de be-

doeling niet. Hetgeen hier met zoo veel wereldkennis wordt gezegd, aanbevolen, geraden, gewaarschuwd, vordert en verdient nadenken. Heil den jongeling, die het met een biddend hart leest en overdenkt! Wee hem, die door nietsbeduidende, geestelooze boeken en boekjes te verwend en verwilderd is, zoodat deze hoogernstige, diep in het gemoed indringende lessen hem zouden vervelen!

Wij danken den waardigen, grijzen Hoogleeraar in den geest voor dit uitmuntende lettergeschenk. Het verdient de nadrukkelijkste aanprijzing aan alle beschaafde jongelingen, opdat zij toch des levens hoogste goed, en hunner jaren grootste sieraad, een vrij geweten en eenen godsdienstigen zin, niet opofferen aan de korte genietingen des levens, die, al zijn ze op zichzelve niet zondig, dit worden, wanneer men *eeniglijk* voor tijdelijk belang en voor verstrooijing leeft; aan ouders, opdat zij het hunnen zonen in handen geven nevens den Bijbel, waarop hier gedurig gewezen wordt, en aan opvoeders, die hunnen kweekelingen, wanneer zij het werkelijke leven intreden, wel geen beter geschenk kunnen ter gedachtenis geven. Bij de heerschende ligtzinnigheid, en bij de overdrevene stoffelijke rigting van onzen leeftijd, zijn herdrukken van zulke boeken gezegende teekenen des tijds. God gebiede zijnen zegen over de lezing!

OLIVIER CROMWELL. *Historische Roman naar het Engelsch van* HENRY W^M HERBERT *Esq. II Deelen. Te Middelburg, bij* J. C. en W. Altorffer. 1846. *In gr. 8vo. XVI*, 769 *bl. f* 6-80.

Met wezentlijke voldoening vat Ref. de pen op, om dit werk aan te kondigen en er de aandacht op te vestigen, die het in meer dan één opzigt verdient. Het mag niet onopgemerkt voorbijgaan met den vloed van zoo vele vertaalde en niet vertaalde romans, die de pretensie maken van historisch te zijn. Het is dan ook trouwens geen roman, zelfs — in weêrwil van den titel — geen historische, in de gewone opvatting van het woord, waarbij de vinding, het dichterlijk spel der verbeelding, hoofdzaak is, en de geschiedenis slechts de lijst, die de meer of minder verdienstelijke schilderij invat. Men zou het veeleer eene romantische historie mogen noemen, een gelukkig gegrepen blad uit de zoo veel-

uits belangrijke geschiedenis van *Engeland*, misschien wel het meest belangwekkende blad er uit, ingevat in een romantisch lijstwerk. De bekende Protector OLIVIER CROMWELL, zoo als de titel aanduidt, treedt er in op als de hoofdpersoon, en wordt ons door den bekwamen Auteur niet in eene enkele handeling of situatie, naar de wijze des romandichters, maar in het geheel zijner openbare loopbaan voorgesteld in een licht, aanmerkelijk verschillende van dat, waarin velen dezen buitengewonen geest plegen te beschouwen. Het beeld van den man, die — eenvoudig Landedelman en later lid van het Huis der Gemeenten — in den *drang der* omstandigheden bij de beproefdste persoonlijke dapperheid de schitterendste veldheerstalenten en eene zelden gezienaarde wijsheid en doorzigt als staatsman en regent ontwikkelde, die met deze verhevene eigenschappen niettemin al de niterlijke ruwheid van zeden, al het bijgeloof, al den bekrompen godsdienstijver van zijn' tijd en zijne partij paarde; die ons nu een schijnheilige huichelaar, dan weder een opregt en hartelijk Christen schijnt, maar wiens strenge burgerdeugd en onberispelijke wandel, in weêrwil zijner onbegrensde, hem zelven misschien alleen verborgene eer- en staatszucht, boven alle verdenking is; van den man, die, in den ijver voor zijn vaderland en zijne kerk, het hoofd zijns Konings deed vallen en het Parlement bij herhaling met gewapende hand uit een dreef; die in de vreeselijkste burgeroorlogen het bloed als waterbeken deed stroomen, maar onder wiens krachtig bestuur *Engeland* eindelijk verademing en rust mogt vinden, van menige diepe wonde genas, en sterk en welvarend van binnen, en magtig, groot en gevreesd werd naar buiten, — het beeld van dezen wonderbaren man, die zijns gelijke noode vindt in de wereldgeschiedenis, wordt ons hier nader gebragt op eene niet gewone wijze, welke, terwijl zij dikwijls verrast en doorgaans bevredigt, de hand des meesters verraadt, die een' diepen blik zoowel in de geschiedenis als in het menschelijk hart heeft geworpen. De levendigheid en aanschouwelijkheid der voorstelling van zoo hoogst belangrijke gebeurtenissen, die elkander als verdringen in het korte tijdvak van weinige jaren, zal den gewonen romanlezer aantrekken en boeijen; het heldere licht, waarin hier menig min helder punt der geschiedenis wordt geplaatst, en de getrouwe voorstelling van die stormachtige en bloedige dagen, van dien tijd van

burger- en godsdienststwisten, van ridderlijken moed en opofferende trouw bij blinde geestdrijverij en vervolgzucht, zal zelfs den geschiedkundige van studie dit werk niet onvoldaan uit de hand doen leggen. Met historisch ware, afschrikkende kleuren heeft de Schrijver vooral de onuitsprekelijke rampen van den burgeroorlog geteekend, die de heechtste banden der natuur en der liefde verbreekt, die vriend en vriend, en vader en zoon, en bruidegom en bruid van elkander scheurt, en met ijzeren vuist zoowel het algemeen welzijn als het bijzonder levensgeluk der burgers verwoest. Eene les, ook in onze dagen nog niet geheel overbodig. — Het misschien wat al te ideale beeld der engelachtige SIBYLLE; het fiere, edele karakter van EDGAR ARDONNE, één' anderen ridder »zonder vrees noch blaam;" zijne betrekking tot CROMWELL, wiens goede engel, wiens verpersoonlijkt gewisse hij zou mogen heeten; de vriendschap tusschen hem en MILTON, den beminnelijken staatkundigen dweeper, en de wijze, waarop de onsterfelijke dichter van het *Verloren Paradijs* in het verhaal is ingeweven, geven eene gewenschte tegenstelling, en verpoozen den geest weldadig. — De keerzijde van den penning is over 't geheel zekere den *Engelschen* eigene omslagtigheid, die hoofdzakelijk in den beginne de maat wel eens overschrijdt, al wordt zij ook door eene fraaije dictie en eene levendige, regt aanschouwelijke beschrijving grootendeels vergoelijkt. Het overigens zoo schoone karakter van EDGAR is wel wat sterk geteekend in zijne alles ter zijde stellende liefde voor zijn ongelukkig vaderland; de liefde voor zijne SIBYLLE en de kinderlijke liefde voor zijn' grijzen vader hadden wellig meerder gewigt in de schaal mogen leggen, waar het vermeende belang des vaderlands die zonder verschooning deed omhoog stijgen. SIBYLLE's kloeke, vastberadene afstand van haren zielsbeminde, zoodra deze, door zijne overtuiging gedrongen, zich in het staatkundige van haren oom en weldoener, zijnen eigen vader, scheidt, kenschetst mede eene oud-Romeinsche piëteit en deugd, welke velen waarschijnlijk overdreven zal toeschijnen. Ref. maakt hierop echter minder aanmerking, dan op haar te spoedig aftreden niet alleen van den voorgrond, waartoe de loop der gebeurtenissen gereede aanleiding geeft, maar geheel en al van het tooneel. Zij ontsnapt ons als 't ware, verzinkt als voor ons oog. Wij hadden het anders mogen verwachten na de uitvoerigheid, waarmede de

Auteur haar eerst aan ons had voorgesteld. En het doet ons dubbel leed, bij de belangstelling, die hij ons voor haar had ingeboezemd. Jammer inderdaad, dat hij haar zoo aan ons ontsteelt. — KAREL I, die Koning zonder kracht en waardigheid, even ijdel als despotiek, even hardnekkig volhardend in zijne ontwerpen tot verkorting van de regten en vrijheden van zijn volk als vreesachtig en besluiteloos bij onverwachten tegenstand, edelmoedig en beminnelijk ter eene ure, trouweloos en verraderlijk ter andere, wiens bloedig lot met dat al deernis wekt bij schrik en huivering, — de verblinde, ongelukkige KAREL is, even als zijn tegenstander CROMWELL, zoover wij zien, waar en historisch getrouw geschilderd. Zulk een vorst verklaart zulke gebeurtenissen.

De Vertaler heeft zijne vrij moeijelijke taak over 't geheel wel volbragt. Het overbrengen der veelvuldig voorkomende zoogezegde *tale Kanaäns*, het schibboleth, waaraan de in eigen oog wedergeborenen elkander, toen gelijk nu, herkenden, waarvan een CROMWELL zelfs niet versmaadde zich te bedienen, en die noodwendig behoort tot het kostuum van tijd en plaats, moet hem wel eens lastig zijn gevallen, ten zij hij er zelf in bedreven ware. Hij is er vrij wel in geslaagd. Alles toont dan ook aan, dat hij *con amore* en niet zonder talent arbeidde, het dichterlijk gedeelte met name, waarvan wij ons niet kunnen onthouden den strijdzang der *Puriteinen*, Deel I, bl. 330, met de voorafgaande toespraak van CROMWELL aan zijne dappere IJzermannen *vóór* den slag op *Winsleyfield* bij *Horncastle*, tot proeve mede te deelen:

»»Broeders! en medestrijders in den Heere! De mannen Beliels staan voor u — de vervolgers der heiligen — de vergieters van het onschuldige bloed — de goddeloozen en verworden — die de zuigelingen en jonge kinderen vermoorden — die de vrouwen en jonge dochters onteeren — die de wet en de Profeten bespotten — die vervloekt zijn van Jehovah, den Heere! En daarom, weest niet zwak of kleinmoedig van harte, want voorwaar, op dezen dag zal de Heere hen overleveren in uwe handen, opdat gij zijne wraak zoudt mogen uitstorten over hunne hoofden en zijn oordeel zoudt ten uitvoer brengen. Want Hij heeft immers van ouds gezegd: Ziet! ik zal hen vertreden in mijnen toorn en hen vertrappen in mijne woede! en hun bloed zal

mijne kleederen besprenkelen en ik zal mijne gansche kleeding bevlekken. Want in mijn hart is de dag der wrake, en het jaar mijner verlossing is gekomen. Zoo spreekt de Heere der heerscharen. Amen! Amen! Selah!" "

»En met een dof en wraakzuchtig gemompel herhaalden de Puriteinen die woorden: »Zoo spreekt de Heer der heerscharen. Amen! Amen! Selah!"

»»En zijn wij niet," vervolgde de volijverige Zeloot met toenemende geestdrift, »en zijn wij niet — hoe verblind ook en onwetend en zondig — ik vraag het u, broeders! zijn wij niet de uitverkorenen des Heeren, en zullen wij dan niet aan zijne roepstem gehoorzamen? Smijt ze dan neder — smijt ze neder, die dwaze afgodendienaars, die vereerders van den ouden Antichrist, gelijk de godvreezende Elia de priesters van Baäl versloeg bij de beke Kison. Weest sterk en vreest niet. Want ziet! de Heere heeft gesproken: Gij zult niet toestaan dat een van hen het leven behoude! en wie zijn wij, dat we thans het gebod zouden weêrstaan van den Heere, ja! van den Heer der heerscharen! Verheft dus uwe stemmen en laat het die goddeloozen ontwaren, in wien wij ons vertrouwen stellen!"

»Op nieuw, en thans nog meer hartelijk en plegtig, begroette het goedkeurende gejuich der Puriteinen de ooren van hunnen aanvoerder, en toen dit verstomde, donderden zij, de zwaarden boven hunne hoofden zwaaijende, met ontvlamde gelaatstrekken en met stemmen, die de zwakkere muzijk der Kavalieren geheel en al deden verflaauwen, reeds verzekerd van de overwinning en blakende van onstuimigen godsdienstijver, hunnen geliefkoosden strijdzang uit:

»Hoort mij! spreekt de God der strijders, Hij, der legerscharen Heer.
Allen zult gij ze overwinnen, hoe hun mond ook roekloos zweer'!
Vreeslijk zult gij hen vernielen, roeijen ze uit door heel het land;
Want Ik-zelf zal kracht u geven, 'k vuur uw' strijdgloed aan tot brand.

»Op het wraakgeschrei van éénen ijlen duizenden ter vlugt,
Want ik hoor mijns volks gebeden en hun droevig noodgezucht.
'k Zal, vol kracht, mijn stem verheffen, dat ze heinde en ver weêr klinkt;
Bliksems zal mijn hand afslingeren, dat er 't oorlogsveld van blinkt.

»Wee hun! die hun vast vertrouwen vesten op's Egyptnaars magt,
Op zijn ruiters en zijn wagens, op zijn glorie en zijn kracht!
't Is een mensch, van wien men hulp wacht, 't is geen God, waarop men bouwt,
En zijn paarden zijn geen geesten, stof is 't waar men op vertrouwt!

»Als mijn hand zich uitstrekt vallen ze al te zamen stervend neêr:
Hij die hielp en werd geholpen; niemand, niemand rest er meer!
Reeds van ouds was zij verordend: voor den Koning blaakt de hel,
Als de gloed der dorenstruiken, als de mutsaardvlam, zoo fel.

»Maar gij zijt mijn vrijgekochten, gij het volk waarbij ik woon!
Glorie zal uw erfdeel wezen, 't nieuw Jeruzalem uw loon!
Nooit zal u de staf ontvallen, nimmer gaat de kroon te loor
Van 't getrouwe huis van Juda, dat mijn hart zich uitverkoor."

Jammer, dat er hier en daar vlekjes zijn overgebleven, die eene beschavende hand zonder moeite had kunnen wegnemen. Zoo is in den laatsten regel van het tweede couplet de klemtoon verkeerdelijk op de tweede syllabe van het woord *efslingeren* gelegd, wat gemakkelijk te vermijden geweest ware. Deel I, bl. 9, staat: ook de weg, welke tot dus ver vast en in goeden staat was, geleek hier, terwijl ze (lees: hij) tusschen hoogten en diepten heenliep, eerder naar een' waterstroom, die hare (lees: zijne) bedding was ontsnapt enz. Bl. 169 staat: noodeloosheid, waar het zijn moest: noodwendigheid. Bl. 171 staat: autocratie, lees: monarchie enz. Later komen zulke misstellingen minder voor, welke kennelijk veelal aan den corrector te laste vallen, die over 't geheel minder te prijzen is: de correctie laat zeer veel te wenschen over. De uitvoering daarentegen verdient lof: druk, papier en de beide verschillende vignetten (beide ontleend aan den inhoud van het tweede Deel) doen de Uitgevers eere aan. Mogen zij zich door een ruim debiet van dit veelzins interessante werk beloond zien, 't welk wij niet alleen aan alle Leesgezelschappen als eene goede, degelijke en onderhoudende lektuur aanbevelen, maar ook den liefhebber der geschiedenis durven aanprijzen.

M.

[redacted]

in aanmerking komen, typen van de gezelligheid, van de volksfeesten enz.; het eigenlijke landleven blijft er buiten. Men zal het zien uit de titels der hoofdstukken: I. *Zaturdagavond in ons dorp.* II. *De zondagmorgen.* III. *Schipper Westveer en zijne vrouw Elsje.* IV. *Eene vrouw en een zaturdagavond in de pastorij.* V. *Een trouwdag op ons dorp.* VI. *Onze dokter.* VII. *De dag vóór de jaarmarkt.* VIII. *De jaarmarkt.* IX. *Onze smid.* X. *Onze kerk.* XI. *Een bezoek van vreemden op ons dorp.* XII. *De brug.* XIII. *Portretten.* XIV. *Maanlicht.* XV. *De lotingsdag.* XVI. *De spekslagterij.* XVII. *Visites op ons dorp.* XVIII. *Eene begrafenis.* XIX. *Naschrift.*

De stijl, waarin deze schetsen zijn geschreven, is los, gemakkelijk en aangenaam, afwisseling naar gelang van het onderwerp, gelijk wij reeds zeiden niet vrij van provincialismen, maar die hier althans op hunne plaats mogen gerekend worden. Het zou ons moeijelijk vallen, zoo wij tusschen deze stukken eene keuze moesten doen. *De zaturdagavond in de pastorij* is waarlijk treffend en aandoenlijk. Als hoogst natuurlijke schilderingen noemen wij, *een trouwdag*, *de lotingsdag*, *de spekslagterij*, *visites*, *eene begrafenis*. Regt aardig is ook de schildering van hetgeen het oude kerkgebouw binnen zijne muren al zoo gehoord heeft gedurende de verschillende tijdperken van zijn bestaan. Wij zonden gaarne, ten slotte van onze gunstige beoordeeling, eenige proeven mededeelen; maar zoo de lezer daar iets aan zal hebben, dan moesten deze nog al uitvoerig worden, en met de keuze ware Rec. verlegen. Hij zou dan liefst een tooneeltje kiezen, waar de dorpelingen handelende en sprekende worden ingevoerd, en deze zijn doorgaans al te lang; hij zal zich dan slechts bepalen tot een van de *portretten*, niet juist omdat dit hem het best gelukt voorkomt, maar omdat het op zichzelf staat:

»Verandering van tooneel! In plaats van de statige figuur met zwarten jas en broek van onzen rentenier, verschijnt een kort dik posturtje, met een blozend bol gelaat, in een linnen pakje gestoken, dat alle kleuren van den regenboog voor het oog vertoont. Een ladder op den schouder, een verfpot in de hand passen goed bij dit costuum en verkondigen luide genoeg het beroep van hunnen eigenaar. In waarheid gij ziet hier baas Wonstra voor u, de mr. verwer en glazenmaker op ons dorp, gelijk groote vergulde letters

boven zijne deur dengenen vermelden, die vlug genoeg leest, om in het voorbijgaan die letters tot woorden te vormen. Indien het ooit waar is, dat op deze wereld ieder woont, waar het voor hem het best is zijne woonplaats te hebben, dan is zulks zeker met baas Wonstra het geval. Overal elders ware de man verkeerd geplaatst; op ons dorp is hij juist waar hij wezen moet. Niet dat zijne kunst elders overbodig zoude zijn of lager geschat worden dan bij ons; neen, wij gelooven, dat baas Wonstra overal klandizie en verwersroem zoude verkrijgen. Maar wij spreken hier minder van den verwer, dan van den man zelven, of meer eigenlijk van den geest, die in dat veelkleurig buis steekt en die alleen op ons dorp zijn en blijven konde gelijk hij is. De zaak is deze. Baas Wonstra ware overal elders te geleerd of niet geleerd genoeg. Zeker is hij de geleerdste van alle verwers, met wie wij immer de eer hadden kennis te maken. Reeds vroeg kreeg hij zin in boeken, en zat meer te lezen, dan men van een knaap op ons dorp gewoon is. De natuurkunde en de mathesis zijn zijne lievelingsstudie geworden, en hij heeft het daarin verder gebragt, dan men verwachten zoude. Het natuurkundig schoolboek van Buis is zijn handboek; de werken van Uilkens hebben, tegen hunne bedoeling aan, zijnen Bijbel verdrongen. Ondertusschen ligt de geleerdheid wel wat verward door die verwershersens en openbaart zich in zonderlinge toepassingen. Sedert jaar en dag is hij bezig, om het belangrijk vraagstuk op te lossen, hoe dikwijls zijn verwkwast, in de hoogte geworpen zijnde en steeds omdraaijende, zich omkeeren moest, om de zon te bereiken. Van de droogmaking van het Haarlemmermeer voorspelt hij niets goeds; want, bekend met de werking van de drukking der lucht op het water, of welke werking het ook zij, die in een *springvat* wordt aanschouwd, is hij zeer geneigd, te gelooven, dat, zoodra het meer droog gemalen zal zijn, door den aandrang van het water der Noordzee, dat, volgens zijn gevoelen, door onderaardsche buizen met het meer correspondeert, in eens een waterstraal van een paar uren dikte zich op de laatstgenoemde plaats als een monsterfontein zal verheffen, en den ondernemer doen zeggen: »*Oleum et operam perdidi!*" of, voegt hij er gewoonlijk bij: »de duinen zullen de stevigheid van achteren missen, die het meerwater hun nu verschaft en wel gaauw voor de Noordzee achteruit wijken. De tijd zal 't leeren!".

»Geen wonder, dat onze boeren hoog tegen den hooggeleerden verwer opzien, en, vrij zeker dat de verwoesting in Holland aan hunne akkers geen nadeel kan toebrengen, met Christelijke onderwerping den dag verwachten, waarop de courant hun een ijselijk verhaal van eene alles te boven gaande overstrooming zal mededeelen. »'t Is een mooi snoode kerel, die Wonstra!" luidt het oordeel op ons dorp. Ondertusschen hebben mathesis en natuurkunde niet zóó zeer de aandacht van onzen verwer tot zich getrokken, dat hij daardoor van alle aanspraak op andere kennis afstand zoude hebben gedaan. Integendeel zal er naauwelijks iets zijn, waarover baas Wonstra niet op zijne wijze medepraat. Zeker is het, dat hij de staatkundige tinnegieter van ons dorp mag worden genoemd, en zeer diepzinnig des zaturdagavonds in den scheerwinkel over de eerste en tweede kamer spreekt op eene wijze, dat noch zijn hoorder hem noch hij zich zelven begrijpt. Het vast besluit dier overdenkingen en gesprekken is steeds: dat de boel verkeerd gaat, dat er moord en doodslag zal komen, en dat de tijd het leeren zal..... Zeer vrijgevig met zijne geleerdheid — iets 't geen men van alle geleerden op verre na niet zeggen kan — vindt gij hem steeds gereed, met u te praten, en booze lastertongen hebben zelfs vermeld, dat hij wat praatziek viel. De waarheid is slechts, dat gij hem altijd straffeloos in zijn werk moogt ophouden en hem tot spreken gereed vindt, hetzij hij boven op een ladder staat, of u met de glazekast op den rug op den weg ontmoet. Verveelt u het gesprek niet, *hem* verveelt het nimmer; en wij hebben hem aanschouwd uren en uren lang in druk gesprek, terwijl zijn eene voet op de ladder rustte, de andere slap daarbij neêrhing, en de gevulde verfkwast onbewegelijk op dezelfde plek bleef. — Ziedaar baas Wonstra, mr. glazenmaker en verwer van ons dorp."

Wij eindigen onze aankondiging met ook den Uitgever om zijnen netten druk te prijzen, en aan het boek vele lezers toe te wenschen, overtuigd dat zij zich over onze aanbeveling niet zullen beklagen.

De Verborgenheden van Amsterdam; door L. VAN EIKENHORST. *IV Deelen. Te Amsterdam, bij* S. H. Spree. 1844. *In gr.* 8*vo.* 1262 *bl. De verminderde prijs f* 2-25.

Toen, vóór een jaar twee drie, de roman van EUGÈNE SUE, *les Mystères de Paris*, eenen ongehoorden opgang maakte, en door geheel *Europa* heen werd gelezen, zag men al spoedig niet alleen vertalingen, maar ook navolgingen. Men ontving *Verborgenheden van Londen;* men ontving ook *Verborgenheden van Amsterdam*. Dat deze roman niet vroeger werd aangekondigd, is de schuld niet van Rec., die hem eerst in de laatste dagen van het vorige jaar ontving, en daarom nu ook met zijne beoordeeling niet te lang wil toeven.

Dat wij hier eene navolging van de *Mystères de Paris* voor ons hebben, valt bij de lezing aanstonds in het oog. Niet alleen loopt de hoofddraad over dezelfde schijven: het in aanzien en rijkdom brengen van verwaarloosde kinderen; maar ook sommige personen vindt men met eenige wijziging vrij getrouw terug. ADAM SMITH is een andere JACQUES FERRAND; de Kolonel VAN BERGEN een tweede RODOLPHE, ofschoon met oneindig meer waarschijnlijkheid; NANCY HORST vereenigt min of meer in zich LOUISE MOREL en RIGOLETTE; de overeenkomst van HENRIETTE met LA LOUVE is niet te miskennen, evenmin als die van DAVID RAM met den *maître d'école*, schoon de eerste geene duivelin als LA CHOUETTE nevens zich heeft, maar een' zoon, die niets beter is, en de galg tiendubbel verdient. Ook FLEUR DE MARIE vindt men terug in CLARA; even zoo met sommige aanzienlijke personen. Even als in de *Mystères* toch wordt men beurtelings verplaatst in de prachtige zalen van rijkdom en weelde en in de gemeenste kroegen en holen der ondeugd. Even als daar, treft men de eigene taal van dieven en moordenaars aan. Even als daar, heeft men alle aandacht noodig, om den ingewikkelden draad der geschiedenis niet te verlieren. Even als daar, wordt het verhaal nu en dan afgewisseld met bedenkingen en voorslagen ten aanzien van misdadigers, gevangenen, en verbeteringen van het lot des gemeenen mans. Even als daar, is het doel niet zoozeer, het volksleven in onderscheidene standen, zoo als de Schrijver zegt, voor te stellen, want dan zou dit nog alleen de beide uitersten van het maatschappelijk leven gelden, maar meer de verborgene misdrijven bloot te leggen. En hoewel wij nu, wel bekend te *Amsterdam*, maar daar niet woonachtig, en niet ingeleid in de hoogste kringen noch in de gemeenste buurten, noch gelegenheid gehad hebbende tot aanschou-

welijke kennis der treken van de hoog geplaatste en laag gezonken ondeugd, ons niet vermeten te beoordeelen, in hoeverre de Schrijver daarin geslaagd zij, — wij gelooven gaarne, dat het zoo in de wereld is en toegaat. Tot eer der menschheid willen wij evenwel hopen, dat van de meer dan duivelsche boosheid van ADAM SMITH het levende beeld niet zal te vinden zijn; de Schrijver heeft hier bijkans alle denkbare misdaden in één persoon vereenigd. Aan het slot komt hij er veel te genadig af; en gelijk de geheele afzigtige man eene kopij is van JACQUES FERRAND, wien hij in verworpenheid minstens evenaart, zoo is hij het ook min of meer in zijn sterven. Maar kopijen zijn er vele in het werk, niet alleen uit de *Mystères*, maar ook van elders. Zoo is b. v. vrouw DE GERR met hare afgebrokene volzinnen eene schier letterlijke nabootsing van DORDES in FERDINAND HUYCK, die het weder heeft van JINGLE in PICKWICK, of van CORRAGUS in den *Japhet* van HARRYAT.

Als verdicht verhaal hebben wij evenwel in langen tijd niets gelezen, dat de aandacht zoo bezig hield, de verwachting zoo spande, en door gedurige nieuwe voorvallen en onverwachte *situatiën* tot tegen het einde gespannen hield. In *dat* opzigt ontbreekt het den Schrijver vooral niet aan vindingrijkheid. Ook heerscht bij alle voorvallen eene groote levendigheid en aanschouwelijkheid van voorstelling. Men ziet de personen handelen, hoort hunne gesprekken, volgt hunne schreden, en vindt zich niet zelden verrast door kleine karaktertrekken, die eene uitmuntende werking doen, waarvan wij alleen het verzetten van de wijzers der pendule door HENRIETTE ten bewijze bijbrengen. Kortom, wij zouden het als een hoogst onderhoudend boek tot uitspanningslectuur met volkomene vrijmoedigheid aanprijzen, indien niet één bedenking er ons van terughield. Het zijn een paar tooneelen, het eene in het kantoor, het andere bij *moeder* BIEN, waarin.... doch die het werk gelezen heeft, verstaat ons, en zal het met ons voor eene zeer schrale verdediging houden, wanneer de Schrijver in eene narede opmerkt, dat het tooneel tusschen CECILY en FERRAND onkieschen en zedeloozer is, dan één bladzijde in dit verhaal. Dat zij zoo; maar de ondeugd is bij SUE daarentegen ook met walgelijker kleuren geteekend. De bedoelde hoofdstukken bezoedelen dit verhaal zoozeer, dat wij groote voorzigtigheid moeten aanraden in het laten lezen dezer *Verbor-*

genheden, en ons niet kunnen begrijpen, dat bij een' Schrijver, die achting heeft voor zijn publiek, dergelijke bladzijden gevonden worden, die juist bij zijn talent van voorstelling eene des te gevaarlijker zijde hebben. Onkiesch achten wij ook, schoon goed gemeend, hetgeen de Schrijver zegt over de middelen tegen de *syphilis*.

Soortgelijke uitweidingen en voorslagen, wij gaven het reeds te kennen, met betrekking tot gevangenen, gijzeling, armoede en meer onderwerpen, wisselen, als in de *Mystères*, het verhaal hier en daar af. Wij zouden eene breedvoerige beoordeeling, of zelfs wel eene kleine verhandeling moeten schrijven, indien wij daaromtrent onze voornaamste bedenkingen wilden mededeelen, en vergenoegen ons, enkel te zeggen, dat de gronden tot verdediging der loterij ons niet hebben kunnen terugbrengen van onze overtuiging, dat die mogelijke voordeelen verre door de nadeelen worden overtroffen, dat wel veel goeds is in de voorslagen over gevangenissen, doch dat op de pogingen van het lofwaardig Genootschap tot zedelijke verbetering der Gevangenen al te laag wordt gevallen, en dat het aangemerkte nopens de *pistolen*, of afzonderlijke vertrekken voor gevangenen die het betalen kunnen, zoo mede nopens de kerken te *Amsterdam* en ten deele ook in andere groote steden, alle behartiging verdient. Aan den voorgestelden maatregel, om niemand het verblijf in groote steden te vergunnen, dan die zijn middel van bestaan kan aanwijzen, ontbreekt alleen de uitvoerlijkheid; en ons dunkt, dat, al is men geen voorstander der doodstraf, men dien toch den naam niet moest geven van geregtelijk vermoorden. Ook hinderden ons een paar *profane* uitdrukkingen. Dat eene jaloersche vrouw haren man bespiedt, wetende, *dat het niet goed is, dat de mensch alleen zij*, is zeer onvoegzaam gezegd; en: »wat er van PAUL, bijgenaamd *de barbier*, geworden is, is eene verborgenheid, welke eerst dan ontsluijerd zal worden, wanneer er geene verborgenheden meer zijn zullen.... op den jongsten dag!" vooral niet minder, want het is immers eene verdichte geschiedenis? Het hindert ons evenzeer, als wij op de besturing der goddelijke Voorzienigheid gewezen worden in verdichte verhalen, die de Schrijver laat afloopen gelijk hij goedvindt. Wij maakten er meermalen opmerkzaam op.

De zeer zuivere uitvoering wordt slechts zelden ontsierd door misstellingen, als: D. II, bl. 160, *f* 15 in plaats van

f 20; D. III, bl. 110, *wolven- en lammerenvacht*, voor *wolveren in lammerenvacht;* ald. bl. 270 »zoodat het moeijelijk is (voor *niet* moeijelijk) den *Kattenburger* onder de andere *Amsterdammers* te herkennen"; door drukfouten, als *ledig* voor *lenig*, en *gewaar* voor *zwaar;* en door *Germanismen*, als: zijne studien *vernalatigen*," enz.

Het moeit ons, dit allerlevendigst geschreven tafereel om eene reden, als gezegd, niet onbepaald te kunnen aanbevelen; maar, hoewel dronkenmans- en kroegtooneelen en tafereelen van mishandeling, bedrog, diefstal en moord eigenlijk even zedeloos zijn als onkiesche en wulpsche, zij doen minder kwaad. Als men moet toegeven, dat het maatschappelijke leven in vele opzigten geteekend is, gelijk het, helaas! bestaat, dan kan men eene pijnlijke aandoening niet onderdrukken, en men gevoelt, zoo als eene uitmuntende hand het vóór eenigen tijd schetste, dat eene maatschappij, die van enkel *materiéle* middelen haar heil verwacht, naar den treurigsten toestand heensnelt, en dat het alleen de verlevendiging van godsdienstige indrukken is, die in paleizen en achterbuurten de ondeugd beteugelen kan.

Wij eindigen met te zeggen, dat het, uit hoofde der groote aanschouwelijkheid van schildering, ons in geenen deele zou verwonderen, indien men hier of daar de *originelen* meende te kunnen terugvinden, zoo niet in alle kleine omstandigheden, dan toch in de hoofdtrekken.

Regtsgeding tegen CHRISTIANUS GEPKENS, *Roomsch-Catholijk Kapellaan te Groenlo, beschuldigd, en door het Provinciaal Geregtshof van Gelderland veroordeeld wegens poging tot moord, enz. Te Arnhem, bij* J. Az. Doijer *en* G. van Eldik Thieme. 1846. *In gr.* 8*vo.* 27, 88, 40, 19 *en* 3 *bl. f* 1 - 25.

Dit stuk bevat: 1°. *de acte van beschuldiging;* 2°. *het requisitoir, benevens de adstructie van hetzelve, door den Procureur-Generaal, Mr.* W. STAATS EVERTS (EVERS); 3°. *de verdediging van den beschuldigde, voorgedragen door Mr.* B. REIGERS; 4°. *het veroordeelend arrest van het Hof,* en 5°. *de toespraak van den President Mr. Jhr.* W. L. P. C. VAN RAPPARD, *tot den veroordeelde.* Een en ander wordt van een *kort voorberigt*, door de Uitgevers, voorafgegaan.

Het gebeurde met MARIA WIEGERINK, des namiddags van den 26 Julij 1846, in het, nabij *Groenlo* gelegen, boschje, genaamd de *Epsweide*, en hetgeen daarbij en ook later is voorgevallen, heeft, zoowel bij monde als in geschriften, tot eene menigte *men zegt's* aanleiding gegeven. Geen wonder; de, wegens poging tot moord, aangeklaagde en later, door den bevoegden Regter, veroordeelde was een *Geestelijke!!* Uit dien hoofde trok de zaak, zoo wel in als buiten

het Kerkgenootschap, waartoe hij behoorde, aller aandacht, en, van wege de wijd uiteen loopende geruchten nopens *schuld* of *onschuld*, veler belangstelling tot zich. Aan al die uiteen loopende geruchten is, door de uitgave van deze *officiële* bescheiden, een einde gemaakt, en de waarheid, de *vreeselijke* waarheid, in een wel *treurig*, maar toch *helder* licht gesteld.

Ja, *treurig* mogt de Procureur-Generaal, de zoo waardige als alom geachte STAATS EVERS, de *onaangename* taak noemen, waarbij hij optrad, »om de omstandigheden bloot te »leggen van eene misdaad van den afschuwelijksten aard, in »verband staande tot — en voorafgegaan door bedrijven, uit »aanmerking van de plaats, waar ze zijn bedreven, en van »de betrekking van den handelenden persoon, onzedelijk »boven alle bedenking en uitdrukking." Hooren wij verder hemzelven, wanneer hij aldus vervolgt: »Waar ik die be»schuldiging moet rigten tegen eenen man van den eerbied»waardigsten stand onder de menschen, geroepen om met »nadruk lessen van Godsdienst en deugd te prediken, met »kracht tot het goede te vermanen, tegen alle ondeugd en »verkeerdheid met ernst te waarschuwen, en door eene hei»lige en godsdienstige leefwijze aan anderen ten voorbeeld »te strekken ter navolging in al wat rein en edel is; — »waar het schier ongeloofelijke der schuld als van zelve dringt »om bewijzen te vorderen, ik zou haast zeggen van meer dan »genoegzame kracht, en die ter vestiging, zoo wel van de »regterlijke als van de gemoedelijke overtuiging, *niets* te »verlangen overlaten; — waar, eindelijk, een hartgrondige »wensch naar het doorstralen van eene zegevierende onschuld »mij en allen, die van dit rampzalige voorval kennis dra»gen, van den aanvang af aan heeft moeten bezielen; — »waar het aantreffen der schuld een iegelijk, in eene hoo»gere mate, zal moeten bedroeven."

Wie wanen mogt in deze treffende woorden niets anders te zien dan eene *rhetorische* figuur, of het jagtmaken op welsprekende *tirades*, die in den mond van regterlijke aanklagers of regtsgeleerde verdedigers niet zeldzaam zijn, dien durven wij de lezing van dit *Regtsgeding* gerustelijk aanraden, mits de huisvader zorg drage, dat deze bladen niet komen onder het oog van zijne vrouwelijke huisgenooten, die daarbij zouden moeten blozen.

Ook daarom treden wij niet in de vermelding van bijzonderheden, en nog minder in de ontwikkeling der gronden, die de regtvaardigheid van het gewezen veroordeelend arrest boven allen redelijken twijfel verheffen. Men behoeft geen Regtsgeleerde te zijn, om, na de lectuur der stukken — met name ook der *dusgenoemde* verdediging — het geslagen vonnis voor wel en wettig uitgewezen te verklaren.

Liever dus dan de bladen van dit Tijdschrift met de vermelding van schandelijkheden en gruweldaden te bevlek-

ken, willen wij onze eenvoudige aankondiging met twee opmerkingen besluiten:

Onze eerste opmerking bepaalt zich tot de zorg der Voorzienigheid, waardoor de *eenige* getuige van het misdrijf bij het leven bewaard is gebleven. De haar toegebragte halswonden hadden slechts *iets dieper* moeten geweest zijn, en de steekwonde eene *veranderde rigting* hebben genomen, om den dood te veroorzaken. In dit geval ware de dader verborgen gebleven, en waren de *bewijzen van schuld* tot den lageren rang van *waarschijnlijkheden* teruggebragt. Verder zien wij Gods vinger in de besluiteloosheid van den moordenaar. In eene wanhopige worsteling op dood en leven is de *moordpriem* hem ontwrongen en weggeworpen; hem blijft nog het *mesje* over, om de schrikkelijke daad te volvoeren; maar hij maakt daarvan geen gebruik. In zijne verwarring laat hij zijn slagtoffer ontsnappen, onder de woorden: »*gij hebt genoeg, ga nu maar heen!*" er niet aan denkende, hoe zij, na verloop van weinige uren, niet alleen *genoeg*, maar *meer dan noodig was*, aan den Regter zou kunnen openbaren. Zóó wordt de boosheid, door Gods beschikking, in hare eigene netten verward en gevangen! De schuldige heeft wel den gruwelijken moed om de daad te beginnen; maar bij de uitvoering verlaten hem list, veinzerij en welberadenheid, en werkt alles, naar Gods bestel, krachtdadig mede, om het bewijs voor zijne schuld *onwederlegbaar* te maken. Daaraan dacht hij in zijne boosheid niet, evenmin als dat een stomme slijpsteen en het opgedroogde afslijpsel van denzelven tegen hem zouden getuigen. Dát is de vinger Gods!

Onze tweede opmerking is van eenen anderen aard. Zullen *verstandige* Catholijken, zoo zij dit Regtsgeding *mogen* lezen, daardoor niet eindelijk tot de overtuiging geraken, dat de ongehuwde staat hunner geestelijke herders en leeraars tegennatuurlijk is, inloopende tegen Goddelijke geboden, menschelijke gebruiken en burgerlijke wetten, en eene wijde deur openende voor allerlei schandelijkheden en misdaden? GEPKENS en zijne *zoogenaamde* vrienden hebben dit dan ook zeer wel gevoeld, en van daar, dat men eerst zekeren *bekenden* RAPRECHT, later eenen *onbekenden* JAN BERENDT heeft doen optreden, en eindelijk den ellendigen TER LINDE heeft opgeschommeld, om, ware het mogelijk, *de eer der Geestelijkheid* te redden. Vruchteloos waren echter al die bemoeijingen; vermits zij het licht der waarheid niet konden verdragen. Maar, in stede van nu te erkennen, dat de *tegennatuurlijke ongehuwde staat der R. C. Geestelijken* tot allerlei ongebondenheid en ontucht, en eindelijk tot de grootste euveldaden aanleiding geven *moet*, en dat het derhalve niet slechts raadzaam, maar pligtmatig ware, den huwelijkenstaat onder de Priesters voor geoorloofd te verklaren, tracht men het tegen GEPKENS uitgesproken vonnis krach-

teloos te maken, door het opstellen, drukken en verspreiden van Godslasterlijke zoogenaamde *gebeden*, (*) tot den Heiland, de H. Maagd en den H. NEPOMUCENUS gerigt, waarbij de *maagdenschenner* en *moordenaar* GEPKENS tot een' *martelaar der H. kerk* wordt verheven! — Daardoor tracht men onkundige menschen, in den zoogenaamden *achterhoek* van *Gelderland*, te verblinden; maar *verstandige* Catholijken zullen eindelijk de oogen voor de waarheid openen, en de overtuiging verkrijgen, dat het meer dan tijd wordt, een einde te maken aan eenen toestand van zaken, die eigenaardig geschikt is, om *hunne* Geestelijken aan de zwaarste verzoeking voor zinnelijke wezens bloot te stellen, en daardoor den weg te banen tot onkuischheid, hoererij, overspel en al hetgeen *nog schandelijker is* dan dit alles, en waarin de R. C. Geestelijken, door middel van het *Compendium theologiae moralis* van Pater LIGNORIO, een zedenverpestend onderwijs ontvangen. *Tantum.*

. Het hier bedoelde Gebed luidt woordelijk aldus: '

(*) »O, JEZUS! die u gewaardigd hebt de onveranderlijke leer uwer Bruid, de H. Kerk, omtrent het geheim van het H. Sacrament der Biecht, te handhaven, door de standvastige belijdenis van uwen dienaar den H. Joannes Nepomucenus, die dezelve met zijn bloed en marteldood bevestigd heeft. Wij smeeken u ootmoediglijk, kom, door de voorspraak van dezen heldhaftigen Martelaar, uwen Priester en Dienaar, den zoo Eerw. Christiaan Gepkens te hulp; verleen Zijn-Eerwaarde de kracht, om met die standvastigheid, welke hij reeds zoo kloekmoedig heeft betoond, in het drukken der voetstappen van dien roemrijken Heilige tot het einde toe te volharden. Vervul, onophoudelijk, zijn gemoed met de vertroostende gedachte, dat gij zelf, o goede God! als mensch, ook, al zwijgende, den allervreeselijksten dood hebt willen ondergaan; eindelijk laat den Eerw. Gepkens uit dit benaauwde strijdperk met glans te voorschijn treden, tot troost uwer geloovigen, tot heil der H. Kerk en tot meerdere eer van u, die, met den Vader en den H. Geest, leeft en regeert in alle eeuwigheid. Amen!

»O, Heilige Maagd! en Moeder Gods, Maria! troosteres der bedroefden, bid voor den Wel-Eerw. Heer Gepkens, VERWERF HEM KRACHT TEGEN DE VIJANDEN VAN UWEN GODDELIJKEN ZOON (!!!). Amen!

»O, H. Joannes Nepomucenus, bid voor den Wel-Eerw. Heer Christiaan Gepkens, opdat hij, uwe voetstappen navolgende, waardig worde aan de beloften van JEZUS CHRISTUS. Amen!"

N°. II. *Boekbesch.*, bl. 61, reg. 7 v. o. staat THIJMEN, lees THIJSSEN.

BOEKBESCHOUWING.

Voorlezingen over de Geschiedenis der Opvoeding des Menschdoms door God tot op de komst van JEZUS CHRISTUS, *door* P. HOFSTEDE DE GROOT, *Hoogleeraar te Groningen. Iste Stuk. Te Groningen, bij* A. L. Scholtens. 1846. *In gr.* 8*vo.* 212 *bl. f* 2-25.

Met ware belangstelling ontvingen wij uit de hand van den onvermoeid werkzamen Hoogleeraar deze Voorlezingen, aan de nagedachtenis van HERMAN MUNTINGHE opgedragen. Het *vraagboekje* over ditzelfde onderwerp, dat in 1844 was voorafgegaan, had ons daarvan hooge verwachting ingeboezemd (*Vaderl. Letteroef.* 1844, bl. 655—659). Het verblijdde ons te zien, dat een genoegzaam getal inteekenaren de uitgave, waarvan de geldelijke opbrengst voor een weldadig doel bestemd is, had ondersteund. En het is ons eene aangename taak, onze lezers met den inhoud dezer *Voorlezingen*, die naar den leiddraad van genoemd vraagboekje zijn ingerigt, meer van nabij bekend te maken.

Aanleiding tot het houden derzelve werd gegeven door de zucht van den Hoogleeraar, om nuttig te zijn ook voor zulke inwoners der stad *Groningen*, die, zonder godgeleerden van beroep te zijn, op eene grondige kennis der Godsdienst prijs stellen. De behandeling van de geschiedenis der opvoeding des menschdoms door God scheen behoefte voor onze dagen. Daarbij is de volgorde der Bijbelsche geschiedenis, als de meest bekende, gekozen; en wat over *Egyptenaars* en *Phenicièrs*, *Babyloniërs* en *Perzen*, *Grieken* en *Romeinen* te zeggen valt, zal telkens daar ter plaatse worden ingevoegd, waar de *Israëliten* met deze volken in aanraking komen. Na dit een en ander als ter inleiding gezegd te hebben, ontwikkelt de Hoogleeraar nog in de *eerste* Voorlezing, wat de opvoeding

door God, en waarom de mensch een voorwerp dier opvoeding zij, en stelt voorts het begin der opvoeding van God bij de eerste menschen voor, als bestaande in hunne plaatsing in een lusthof, in de aanwijzing van arbeid, in de stichting van het huiselijk leven en in den omgang van God met hen. Onder de aanteekeningen, die aan deze Voorlezing, gelijk aan al de overige, zijn toegevoegd, is vooral de eerste belangrijk, waarin wordt aangewezen, in hoe verre vroegere werken hetzelfde onderwerp behandelen, en het denkbeeld van opvoeding des menschdoms door God in den Bijbel zelven voorkomt. — Na eene ingebragte tegenwerping beantwoord en over de verschillende gedenkstukken in *Genesis* iets gezegd te hebben, wijst de Hoogleeraar in de *tweede* Voorlezing aan, hoe God door zijnen omgang met de eerste menschen hen leerde, wie Hij is, wie de mensch is, en welke 's menschen verbindtenis met Hem is. Hierbij wordt van het verhaal, *Gen.* I: 1—II: 3, gebruik gemaakt en daaraan licht bijgezet. Ook het zoogenoemde proefgebod komt hier ter sprake. — De *derde* Voorlezing handelt over den val der eerste menschen, de mogelijkheid er van en de aanleiding er toe. Hier wordt gezegd, wat men van de slang te denken hebbe, hoe wij ons de verleiding door haar hebben voor te stellen, en of daarbij ook aan de werking des Duivels gedacht moet worden. Bij de uitlegging van den val wordt *Jac.* I: 13—15 ten grondslag gelegd en de daad der eerste menschen als *zonde* beschreven, ook in hare gevolgen. Bij de aanwijzing, hoe God ook de gevallene menschen nog bleef opvoeden, komt de straf der slang, de paradijsbelofte en de straf, aan de eerste menschen voltrokken, in aanmerking: welke straf gezegd wordt voor hen weldadig te zijn geweest. — Was de zonde der eerste menschen een val of een vooruitgang? Men weet, dat SCHILLER laatstgenoemde meening met kracht heeft voorgestaan. Zijn gevoelen wordt in de *vierde* Voorlezing beoordeeld en tegengesproken, en de betrekkelijke waarheid, die daarin vervat is, toegestemd. Voorts wordt hier Gods verdere opvoeding van de eerste menschen en hunne kinderen na

den val beschreven, de opvoeding van kinderen als eene opvoeding van ouders voorgesteld en aangewezen, in hoeverre de opvoeding der eerste kinderen gelukte en mislukte; terwijl eindelijk Gods handelwijze met KAÏN en de straf, aan hem voltrokken, beschreven en ook die straf als eene weldaad wordt aangemerkt. — Wij zouden te uitvoerig worden, indien wij met de inhoudsopgave dezer Voorlezingen zoo wilden voortgaan. Genoeg, dat de *vijfde* Voorlezing de gewijde geschiedenis tot op den watervloed vervolgt; dat de *zesde* is toegewijd aan de uiteenzetting der geschiedkundige, natuurkundige en wijsgeerige gronden, die voor de geloofwaardigheid der negen eerste hoofdstukken van *Genesis* pleiten; dat er in de *zevende* gehandeld wordt over NOACH's drie zonen, over SEM's afstammelingen, over hunnen zedelijken en godsdienstigen toestand, over het ontstaan van bijgeloof en afgoderij, en de middelen, door God aangewend, om ze eenmaal geheel te vernietigen; en dat de *achtste* of laatste Voorlezing de geschiedenis van ABRAHAM, IZAÄK, JAKOB en JOZEF omvat tot op de komst van dezen laatstgenoemde in *Egypte*.

Ons oordeel over deze *Voorlezingen* kan niet dan hoogst gunstig zijn. De inhoud is allerbelangrijkst. De toon, die hier wordt aangeslagen, is regt populair en tevens zoo onderhoudend mogelijk. Het voorname doel, de aanwijzing van de opvoeding des menschdoms door God, wordt streng in het oog gehouden. Aan menschkundige, verrassende opmerkingen, die van een' echt wijsgeerigen blik getuigen, ontbreekt het hier in geenen deele. Zelfs bekende zaken worden vaak onder een nieuw gezigtspunt voorgesteld. En hier en daar ontmoeten wij teregtwijzingen van zedelijken aard, die soms van hooge waarde zijn tot regeling van ons bestaan en gedrag. Op grond hiervan aarzelen wij niet, deze Voorlezingen zelfs als een stichtelijk huisboek aan te prijzen, waartoe het te meer geschikt is, omdat elke voorlezing genoegzame stof en maat aanbiedt voor de gezamentlijke lectuur van éénen avond; terwijl een iegelijk, die dieper wil nasporen, daartoe gereede aanleiding vindt in de doorgaans hoogst belangrijke aanteekeningen, waarin

eene rijke literatuur, tot de behandelde onderwerpen betrekkelijk, wordt aangetroffen.

Het zij ons vergund, aan deze onbewimpelde lofspraak de opgave der aanmerkingen toe te voegen, die ons onder de lezing voor de aandacht kwamen. Is het niet gewaagd, vroegen wij ons af, om, zoo als bl. 35 geschiedt, het scheppingsverhaal af te leiden uit de voorstelling van hetgeen elken morgen, bij den opgang der zon, is waar te nemen? Vanwaar dan de vermelding der *zes* scheppingsdagen in dat verhaal? Gelijk daarvan ter naauwernood gesproken wordt, zoo vonden wij ook over *Gen.* I: 1, in betrekking tot het overige des verhaals, niets gezegd. — Kan het er door, wat bl. 40 voorkomt, dat het meervoud *Gen.* I: 26, onder de sporen behoort, die, benevens andere blijken, toonen, dat de eerste te boek stellers dezer overlevering niet vreemd waren van het veelgodendom? Van dat meervoud kan, dunkt ons, wel eenige andere aannemelijke verklaring gegeven worden, zonder dat men nog op het leerstuk der *Drieëenheid* zich behoeft te beroepen. — Komt het met de voorstelling, die wij van het Paradijs ons plegen te vormen, overeen, te beweren, bl. 44, dat de eerste menschen wel reeds in een dier, in eene duif door een havik, of een lam door een wolf gedood, gezien hadden, wat *sterven* was? — Ook vragen wij, of de verklaring van de geschiedenis van den val, bl. 55, wel genoegzaam in overeenstemming is met de letter des verhaals, dat van geene slang gewaagt, die zich kronkelde om den boom en van de vrucht at, zonder te sterven. Ditzelfde bezwaar drukt op de verklaring van de straf der slang, bl. 63. Zoo wordt ook van den *boom des levens*, bl. 68, in het voorbijgaan en in gansch anderen zin gewag gemaakt, dan daarvan gesproken wordt, *Gen.* III: 22. En de verklaring van *Joh.* VIII: 44 uit 1 *Joh.* III: 8—12, bl. 57, laten wij geheel voor rekening van den Hoogleeraar. — Eenzijdigheid is het in ons oog, als er gezegd wordt, bl. 69: *alle straffen van God zijn weldaden.* Zonder het weldadige der straffen Gods te willen voorbijzien, meenen wij toch nog altijd haren laatsten

grond in God zelven te moeten zoeken. — In weerwil van onze hooge ingenomenheid met hetgeen, bl. 170—180, voorkomt over bijgeloof en afgoderij, kunnen wij de bepalingen, waarvan, bl. 170, wordt uitgegaan, niet onvoorwaardelijk goedkeuren. Is *geloof* de overgave des innerlijken menschen aan God, wat beteekent het dan, als er gezegd wordt, dat het *bijgeloof* is, wanneer men *bij* het *geloof* nog iets doet, zoodat men *gelooft* en *meer* dan gelooft? — Wij zouden ongaarne van LOTH's huisvrouw zeggen, bl. 196, dat zij een zoutpilaar werd. Zoo staat er wel in onze vertaling; maar het gevoelen van anderen, die vertalen: *zij viel het ziltige ten deel*, schijnt ons toe de voorkeur te verdienen. — Van JAKOB's geheimzinnige worsteling wordt gezegd, dat hij zich had afgezonderd in gebed en smeeking, dat hij biddende in geestverrukking kwam, zoodat het hem was, alsof een Engel met hem worstelde. Wij zouden deze verklaring toestemmen, indien ons eenigermate begrijpelijk ware, wat onmiddellijk daarop volgt: *Zóó worstelt hij in den gebede, dat hij door angstvolle kramptrekkingen zelfs eenen kreupelen gang ontvangt*, bl. 206. — Nog iets. Hebben wij wèl gezien, dat de *achtste* Voorlezing meer vlugtig bearbeid is, dan de voorgaande. De stof, daarin besproken, is, dunkt ons, voor ééne voorlezing te uitgebreid. In het straks vermelde *vraagboekje* wordt diezelfde stof in niet minder dan vijf §§, en wel in § 9—13, behandeld. Op grond daarvan hadden wij eenige meerdere uitvoerigheid mogen verwachten, al waren ook de bijzonderheden bekend genoeg.

Wij hebben deze vlugtige aanmerkingen niet willen terughouden, *deels* omdat zij van de belangstelling getuigen, waarmede wij dezen arbeid des Hoogleeraars ontvangen hebben, *deels* omdat zij de onpartijdigheid onzer lofspraak aan het licht brengen. Dat zij aan dien lof, aan deze Voorlezingen boven toegezwaaid, niets benemen, valt in het oog, daar zij meerendeels bijzonderheden betreffen, die tot het hoofdonderwerp niet regtstreeks in betrekking staan. Wij danken van heeler harte voor de ontvangene

goede gave. Wij wenschen haar allerwege in de handen van het beschaafd publiek. Wij verlangen naar de spoedige voortzetting der uitgave. En wij bidden den Hoogleeraar bij voortduring kracht en ijver toe in zijnen veelomvattenden werkkring, opdat hij voortga, licht en leven rondom zich te verspreiden.

Leerredenen ten gebruike bij de Godsdienstoefeningen op Zijner Majesteits Schepen van Oorlog, Koopvaardij- en andere bodems; benevens enkele bijlagen. Door G. C. VAN BALEN BLANKEN, *Predikant te Wognum e. a. II Deelen. Te Leyden, bij* D. J. Couvée. 1846. *In gr.* 8*vo.* 636 *bl. f* 5-80.

Dat in de laatste jaren zoo weinig tot zedelijk nut voor den zeemansstand gedaan is, trok de aandacht van den ijverigen Opsteller. Hij gevoelde zich opgewekt, om dit zelf te doen, en vormde het plan, eenige leerredenen te schrijven, die bij de openbare of gezette godsdienstoefeningen aan boord zouden kunnen gebruikt worden. Wij achten dit een zeer goed denkbeeld, en hebben wel eens door gezagvoerders als eene der oorzaken van het verzuim of de minder doelmatige inrigting eener godsdienstoefening op zondag aan boord, het gebrek aan geschikte, vooral tot dit doel bepaaldelijk bestemde stukken ter voorlezing hooren opgeven. Zien wij, in hoeverre zich de Eerw. VAN BALEN BLANKEN van zijne opgenomene taak in deze beide aan Z. Exc. den Minister van Marine opgedragene boekdeelen gelukkig hebbe gekweten.

Zij bevatten 35 leerredenen, en eene bijlage met aanmerkingen over het bidden op de schepen, benevens eenige gebeden. Sommige der eersten hebben betrekking op de zeereizen, gelijk de eerste: *het besluit, om ter zee te varen, of het pligtmatige, om alle dingen met God te beginnen;* de *derde: het uitzeilen, of de belofte van de leiding en hoede Gods;* de *twintigste: de komst tot de begeerde haven; gedachten aan het verledene;* de *laatste:*

de vaderlandsche reede; dankzegging aan God, en meerderen. Anderen op het scheepsleven, zoo als de *tweede: de scheepswetten, krijgsartikelen en monsterrol, of opwekking tot behoorlijke pligtsbetrachting;* de *dertiende: dagelijksch verkeer met zijne togtgenooten; algemeene dagelijksche pligten omtrent allen*, enz. Anderen op bijzondere omstandigheden, in welke de zeeman komt, b. v. de *zeventiende: het aandoen eenes eilands; opwekking tot dankzegging en vertrouwen;* de *achttiende* en *negentiende: vóór den slag* en *na de overwinning;* de *tweeëntwintigste: de storm en beveiliging tegen schipbreuk; God de behouder;* de volgende: *oproer en doodvonnis; de krijgsraad;* de *vierëndertigste: het sterfbed en de begrafenis eens reisgezels; doodsoverdenking.* Nog anderen op natuurverschijnselen, die de zee aanbiedt, gelijk de *vierde*; en twee volgende: *de zee, de nachtwake, de dageraad;* de *elfde: de winden, eb en vloed, blinde klippen en dergelijke voorwerpen;* de *twaalfde: een stille avond.* Of op scheepsbenoodigdheden, zoo als de *vijftiende: het anker;* de *zestiende: het kompas;* de *vierëntwintigste: de Nederlandsche vlag*, welke drie teregt godsdienstige toespraken genoemd worden, omdat het eigenlijk geene leerredenen zijn. Of op de Christelijke feesten, of bijzondere gedenkdagen: oude en nieuwe jaar, 's Konings verjaardag. Zoo ook waarschuwingen tegen bijzondere gebreken van den zeemansstand, in de *tiende: voorteekenen en voorgevoel*, eene waarschuwing tegen het bijgeloof; de *veertiende: waarschuwing tegen het bedrijf des kwaads en verleiding tot zonde.* Wij keuren het goed, dat in deze verzameling de godsdienstige feest- en gedenkdagen zijn opgenomen; de reden, die in de inleiding tot de *drieëndertigste* leerrede zijn opgegeven, waarom in plaats van de gewone Pinksterstof de invoering van het Christendom in *Europa* is behandeld, voldoet ons minder. Het gewone en meer bekende geldt evenzeer van de andere feesten, en juist aan de herinnering der daadzaken is de Christelijke feestviering niet minder gewijd, dan aan het daaruit ontleenen van opwekking en besturing. En geeft de Schrij-

ver eene leerrede *over* JEZUS' *begrafenis* voor den goeden Vrijdag, dan mogt toch eene over 's Heilands dood niet ontbreken, en ééne over zijn laatste lijden is ook te weinig, te meer, daar hier voor het publiek, dat zich de redenaar voorstelt, vrij wat partij te trekken ware van de personen, die in de lijdensgeschiedenis voorkomen. Het bevreemdde ons ook, hier geene leerredenen toegewijd te vinden aan Bijbelsche geschiedenissen, voor den zeeman als zoodanig bijzonder aantrekkelijk. De schipbreuk van PAULUS is de eenige; wij dachten ook aan de reis van JONA; JEZUS slapende in den storm, en leerende in een schip; de wonderbare vischvangst, enz. Ook hadde eene leerrede over de regte waardering van den schat der gezondheid, over het Christelijk dragen van de ontberingen aan het zeeleven verbonden, over geduld, b. v. bij windstilte, over het betamelijk genot van uitspanningen aan wal, en dergelijke, hier wel eene plaats verdiend, en wij achten de ondeugden van leugen, vloeken (waarbij het belangrijk voorbeeld van DE RUYTER moest vermeld zijn) en dronkenschap te gewigtig, om in ééne enkele leerrede (de *veertiende*) te zamen te worden behandeld, waardoor de aandacht te zeer wordt verdeeld. Dat eene leerrede gegeven wordt na eene onderstelde doodstraf aan boord, keuren wij op zich zelf niet af, maar het nut zou algemeener en het stuk bruikbaarder zijn, indien het op eene zware strafoefening in het algemeen betrekking had. Wij ontkennen alzoo in geenen deele het nut van de hier behandelde onderwerpen, maar zijn van oordeel, dat er nog al wat aan ontbreekt, om het een eenigzins volledig stel scheepsleerredenen te doen zijn. Ook schijnt het ons toe, dat de Eerw. Steller zich voor algemeen gebruik (uitwijzens den titel) al te eenzijdig de oorlogschepen heeft voorgesteld. Voor de visscherij wil hij, volgens een naberigt, iets afzonderlijks geven, maar de handel wordt naauwelijks vermeld, en overal staat op den voorgrond, dat de toehoorders zich in 's Konings dienst bevinden.

Beschouwen wij den inhoud dezer stukken van naderbij, dan valt al aanstonds in het oog, dat voor de voordragt

van iemand, wiens opzettelijke post dit is, en voor den tijd, die aan boord tot het houden der godsdienstoefeningen kan afgezonderd worden, deze stukken te lang zijn. Wanneer men de voor- en nagebeden, die zeer doelmatig bij iedere leerrede zijn gevoegd, uitspreekt, van de mede gepaste voor- en nazangen gebruik maakt, en de leerredenen langzaam en duidelijk voorleest, is ruim drie kwartier, of bijna een uur verloopen, en dan heeft men nog niet, wat naar ons gevoel aan geene godsdienstoefening, vooral voor eenvoudigen, mag ontbreken, de lezing van een gedeelte des Bijbels, waartoe ook geene aanwijzing gedaan is. De Schrijver, wien het blijkens o. a. het voorberigt en de bijlagen, niet schijnt te ontbreken aan zekere woordenrijkheid, heeft dit gebrek gevoeld, maar, naar 't schijnt, niet kunnen verhelpen. Zulke overbodige aanmerkingen als b. v. in de leerrede op het hemelvaartsfeest over het geloofwaardige der geschiedenis, ontmoet men wel zelden, maar de meeste leerredenen zijn op eene te breede schaal aangelegd; men lette slechts op het vrij ingewikkelde van vele schetsen. Populariteit is er over 't geheel niet aan te ontzeggen. Wij gaven reeds te kennen, dat ze onderwerpen behandelen, belangrijk voor den zeeman; wij voegen er bij, dat de natuurkundige opmerkingen en geschiedkundige herinneringen de aandacht vaak wekken en de belangstelling levendig houden. Van de kerspreek erkent de Schrijver, dat zij mijn duidelijk en meer voor de hoogere rangen is ingerigt. Uitdrukkingen, als: »De dagvorstin rijst hooger en hooger, statig, »*als de bruidegom, uitgaande uit zijne slaapkamer; vrolijk, als een held, om het pad te loopen*,"" (niet duidelijk voor die niet dadelijk *Psalm* XIX voor den geest heeft), en aanmerkingen, zoo als de wapenkundige in de toespraak *over de vlag*, ontmoet men zelden. Maar ofschoon Janmaat het aanstonds verstaat, wanneer men hem van een fikschen bries, van een oorlam en van de schoone sekse spreekt, gelooven wij toch, dat de mond, die hem bij ernstige, godsdienstige gedachten wil bepalen, er zich beter van onthielde. Wij vreezen, dat het den eerbied

verzwakt en den indruk verflaauwt. Als gebrek aan populariteit zou men er nog kunnen bijvoegen, dat Bijbelsche geschiedenissen te weinig verhaald, te veel bekend ondersteld worden. Eene levendige, aanschouwelijke voorstelling derzelve zou, verbeelden wij ons, de aandacht boeijen; de schipbreuk van PAULUS in de leerrede: *het anker*, is er eene gelukkige proeve van.

De Opsteller heeft in het algemeen goed in het oog gehouden, dat hij deze leerredenen een' ander in den mond legt; eene enkele maal verzuimt hij dit echter, b. v. in de leerrede *over de Christelijke waakzaamheid:* »Indien »ik nu als prediker des Evangelies in het vaderland voor »het oog van eene gemengde schaar stond; onderscheidene standen, verschillende maatschappelijke betrekkingen, gelijk zich aldaar in de tempelen op den eersten dag »der weke vereenigen, mijne toehoorders waren, zoo »zou" enz. Hier spreekt de Predikant VAN BALEN BLANKEN, niet de persoon, die aan boord voorleest. Zoo ook Deel II, bladz. 53, waar hij een ander geschrift van zich zelven aanhaalt met de woorden: »Wat ik elders daarover schreef, moge u hierbij met een woord herinnerd »worden. — In de leerrede over den sterrenhemel lezen wij: »Ons schijne het toe, dat de sterren nu eens meer»der, dan minder lichten, dat zij *verschieten*. Wij ver»gissen ons. Der sterren licht dooft niet uit, haar licht »taant nooit. Wij weten, wat het *verschieten* der sterren »is. Geen verlies van haar toebehoorend licht; — neen, »alleen eene uitlating van lichtstof, wat haar evenmin van »plaats veranderen, als haar altijd noodig licht verliezen »doet." Welk eene verkeerde voorstelling van verschietende of vallende sterren is dit! Als de zeelieden de natuurkundige en andere werken lezen, die hier en daar worden aangehaald, zullen zij den Prediker hier op eene groote onjuistheid betrappen. In dezelfde leerrede wordt tot onze groote verwondering bijna geene partij getrokken van het denkbeeld, dat de sterren de onmisbare leidslieden zijn op den oceaan. Het kompas wijst alleen de rigting van het schip aan; waarnemingen aan den sterren-

hemel moeten aanduiden, waar het zich bevindt. Hoe veel ware daarvan te zeggen, ook van de vorderingen in kennis, die het aan den dag legt. De boekenaanhalingen, van welke wij daar spraken, zijn ten deele vrij doelloos. Althans GLASIUS, *Geschiedenis der Nederlandsche kerk vóór de Hervorming*, DIEST LORGION en ROIJAARDS, *de invoering des Christendoms in ons vaderland*, zal men wel schaars bij de hand hebben. Eene misstelling is Deel I, bladz. 52: »Onze natuurkundigen willen, dat er *zes* »*millioenen* onzer aarde met water overdekt zijn, en »slechts *een derde* van de oppervlakte onzes aardbols »droog is." Dit zal moeten zijn: »tusschen de zes en »zeven millioenen vierkante Duitsche mijlen .... en *onge*»*veer een derde.*"

Geene vitlust, maar belangstelling in dezen arbeid gaf ons de bovenstaande aanmerkingen in de pen. Wij gelooven, dat de Eerw. VAN BALEN BLANKEN aan onze zeelieden een nuttig werk heeft in handen gegeven. Kome het nu maar daar, waar het zijn moet, stichte het er veel nut, en vergoede het eenigzins het gemis van geschikte godsdienstvoorgangers aan boord van onze schepen, waarover de Schrijver zich niet ten onregte beklaagt. Men bezitte en gebruike op iederen bodem dit werk, hetwelk wij ons daarom haasten, aan te prijzen. Het is niet alleen de pligt van hoofden en gezagvoerders, ook iets te doen voor de geestelijke behoeften van hunne schepelingen, maar ook hun welbegrepen belang. En hetgeen deze twee boekdeelen kosten, komt bij de uitgaven ter uitrusting van een zeeschip in geene aanmerking. Het zal den eerbied en de stichting niet weinig bevorderen, wanneer men de voorlezing niet aan ondergeschikten overlaat, maar een van de eersten op het schip die zelf op zich neemt, want het is voegzaam, dat de allergewigtigste dingen door de eerste personen worden gezegd. Dezulken kunnen ook het beste beoordeelen, welke wijzigingen en uitlatingen noodig zijn, en er iets anders voor in de plaats stellen.

De uitvoering is goed, maar het anker op den titel is

zoo ellendig misteekend, dat het de regtmatige bespotting van Jannaat onmogelijk ontgaan kan.

Zestal Leerredenen over het Koninkrijk der Hemelen, door den Duitschen Lichtvriend UHLICH, *Predikant (thans te Maagdenburg.) Te Utrecht, bij* van Paddenburg en Comp. 1846. *In gr.* 8*vo. VII*, 115 *bl. f* :-90.

De Vertaler schijnt een man, die het goede wil, maar nog al in uitersten valt. »Indien men geen voorstander is van triniteit, onmagt, voldoening en praedestinatie," zegt hij in de voorrede, »maar de leer van Vader, Zoon en Geest wenscht aangewend te zien ter bevordering van die zedelijke Godsdienst, van welke de Apostel, *Rom.* XII: 1 en volgg., spreekt, dan zal men met deze Leerredenen niet alleen vrede hebben, maar er ook mede ingenomen zijn en in zijn hart den man danken, die, al behoort hij dan ook tot de Duitsche Lichtvrienden, echter over het ééne noodige zoo opwekkend en stichtelijk weet te spreken. O mogten velen er door gewonnen worden voor het Koninkrijk der Hemelen!" Dit laatste wenschen wij ook — maar gelooven toch, dat dan de leer der zaligheid nog meer in haren geheelen veelomvattenden inhoud volgens het Evangelie van CHRISTUS en zijne Apostelen moet gepredikt worden. UHLICH's leerredenen bevatten wel goede elementen; maar ik weet niet, waarom zij vertaald moesten worden. Er komen in *Duitschland* en in ons land veel betere leerredenen uit. Men vertale dan liever wat nog beter voedsel geeft, en gebruikt wat op onzen vaderlandschen bodem gekweekt is. Dit verhindert ons niet, ieder, die UHLICH wil kennen, naar deze leerredenen te verwijzen. Verre zij het van ons, het geringere te versmaden, omdat wij iets beters hebben. UHLICH staat in allen geval boven RONGE en gelijkgezinden. — Maar men onderzoeke zelf, en toetse zelf aan het Evangelie, dat de eenige regter blijft over Christendom en anti-Christendom, en beantwoorde dan de vraag, die ons de Vertaler doet:

»of er over de behandelde onderwerpen (het verlangend uitzien naar het rijk Gods, *Matth.* III: 1—3, — door lijden tot het Godsrijk, *Matth.* XI: 28—30, — ook de zonde moet opleiden tot het Koningrijk Gods, *Luk.* VII: 36—50, — eerste Kersdag. Het Hemelrijk, *Luk.* II: 10, 11, — tweede Kersdag. De Koning van het Hemelrijk, *Dan.* VII: 13, 14, — op het Nieuwejaar. Het Christelijk geloof, *Mark.* XVI: 16) beter, dat is, stichtelijker, meer opwekkend, ernstiger en tevens meer algemeen duidelijk en verstaanbaar kan gepredikt worden, dan in deze Leerredenen geschiedt." Waarom niet gevraagd, of er over de behandelde onderwerpen Christelijker, d. i. zoo dat CHRISTUS zelf meer als middenpunt van de geheele leer des heils, als Koning van het Godsrijk op den voorgrond treedt, kan gepredikt worden tot vermeerdering van het getal dergenen, die alleen in Hem het licht en het leven der wereld zien?

De Zegepraal des Christendoms. Geschiedenis van de invoering en uitbreiding des Evangelies door de Zendelingen. Uit het Hoogduitsch van K. C. G. SCHMIDT, *Conrector en Professor aan de Domschool te Naumburg, door* R. P. VERBEEK, *Predikant te Doorn. II Stukken. Te Utrecht, bij* J. G. van Terveen en Zoon. 1846. *In gr.* 8*vo. Te zamen* 502 *bl. f* 4-30.

De geschiedenis van de uitbreiding des Christendoms op aarde is de openbaring der magt van den verheerlijkten CHRISTUS en der liefde Gods in Hem. Wat zou dan in de nieuwere wereldgeschiedenis meer onze aandacht tot zich trekken, dan de uitbreiding van het Godsrijk onder alle volken in alle landen? Daar zien wij, dat geene afstanden te groot en geene hinderpalen te hoog zijn, om de dienaars van CHRISTUS terug te houden en geene menschelijke zwakheid te klein in krachten en te spoedig in ijver verflaauwde, als de Geest van CHRISTUS den prediker doordringt en de kracht van CHRISTUS zijnen dienaar

sterkt. Wordt uit dit oogpunt ook de zegepraal des Christendoms door Prof. SCHMIDT beschouwd; doordringt dat denkbeeld het geheel; wordt zijn werk gedragen als het ware door die grondgedachte? Wij aarzelen niet te verklaren, dat wij geenszins te vergeefs naar zulk eene beschouwingswijze en doordringing en grondslag gezocht hebben. SCHMIDT's Geschiedenis van de invoering en uitbreiding des Evangelies door de Zendingen is geen drooge kronijk, geen dor verhaal, maar vrij levendige voorstelling en eene levendige schilderij. De Eerw. VERBEEK, onvermoeid in het vertalen van goede geschriften, heeft aanspraak op den dank onzer landgenooten, die het Duitsche werk niet kenden of niet konden lezen. Hij heeft het hun in behagelijken vorm in handen gegeven.

Wat den aanleg van dit werk betreft, het splitst zich in twee afdeelingen, waarvan de eerste de zegepraal des Christendoms gedurende het tijdvak van de Apostelen tot de kerkhervorming, de tweede die gedurende het tijdvak na de kerkhervorming tot op onzen tijd voorstelt, en wel zoo, dat niet alles door elkander, maar afzonderlijk naar de landen en streken, waar het Evangelie verkondigd is, geschetst wordt. Belangrijk is dan nog aan het einde het overzigt van de Evangelische Zendingen onder de Joden, Mohammedanen enz.; van de R. C. zendingen met hare bisschoppen, priesters, zendelingen en gemeenten; van al de Evangelische Zendelinggenootschappen met hunne posten, zendelingen, medehelpers en kweekelingen, benevens hunne jaarlijksche ontvangsten en uitgaven; en van de Bijbelgenootschappen en de Bijbelverspreiding. Zoodat, wie belang stelt in de uitbreiding van het Godsrijk op aarde, wie kennis wil dragen van de uitgestrektheid, die het akkerwerk Gods nu heeft, en niet langer onbekend wil blijven met de streken, waar nu geplant en nat gemaakt wordt, terwijl God de wasdom geeft, niet zonder vrucht dit werk zal raadplegen. Het is inzonderheid ook aan te bevelen als handboek bij het lezen der berigten van de Zending- en Bijbelgenootschappen, omdat daarin nu en dan voorkomt, wat wel eenige opheldering noodig heeft,

en door het werk van SCHMIDT opgehelderd wordt. Een uitvoerig register van personen, zoowel als een van landen, plaatsen enz. die in de geschiedenis der uitbreiding van het Godsrijk onder de Heidenen in aanmerking komen, is aan het einde van dit werk geplaatst en zeer bevorderlijk tot het vruchtbaar gebruik daarvan.

CESAR en zijne *Tijdgenooten*. *Door* P. VAN LIMBURG BROUWER. *IVde Deel*. *Te Groningen*, *bij* W. van Boekeren. 1846. *In gr.* 8*vo.* 309 *bl.* *f* 2-90.

Op den titel is afgebeeld de buste van CATO, gelijk bij de vorige die van CESAR, POMPEJUS en CICERO. Na het eindigen van eene lezing, met hooge belangstelling, en het nederschrijven hierboven van den titel voor dit laatste of vierde Deel, trof ons die afbeelding en wij herlazen wat de Schrijver bij den dood van den beroemden CATO schreef. Dat men in de Heidensche wereld een' CATO, den Stoïcijn, den zelfmoordenaar, verhief, die, gelijk de Schrijver, bl. 175 en vervolgens, zegt, *een einde aan zijn leven maakte, niet uit wanhoop, niet in woede, maar omdat hij niet meer op het tooneel der wereld blijven kon, zonder op te houden* CATO *te zijn*, laten wij gelden, maar verre zijn wij er van af, toe te stemmen, dat *bij* CATO's *zelfmoord wij bijna verzoend worden bij de voor ons gevoel zoo zeer stuitende verkrachting onzer eigene natuur*. Als dat *bedaard, kalm, welberaden*, verstandig, waarachtig moedig *onderwerpen heet aan de onvermijdelijke noodzakelijkheid*, hebben wij geen denkbeeld van den waren moed. Wij willen overigens CATO niet hard vallen en hem den lof ook toekennen van alles te hebben gedaan, ten einde te *Utica* meerdere slagtoffers te verhoeden, maar zijn er verre af van te onderschrijven, *dat hij zich met zijne gewone bedaardheid schikte naar de omstandigheden, dat hij zelf eene alleenheersching door* CESAR *nog als het minste kwaad zou beschouwd hebben*, veel min erkennen wij *eene beminnelijke hartelijkheid* in hem, die zoo hard en ontmenscht was, dat hij op den trouwhartigen slaaf, die het zwaard, tegen zijn meesters leven bestemd, op bevel des zoons had weggenomen, zijn eigen hand aan bloed sloeg; die zijn' eigen liefderijken, rade-

loozen zoon, die hem schreijend kwam te voet vallen, miskennende, op bitteren toon deed gevoelen, *dat hij meester verkoos te blijven van zijn lot* en *geen* zoo natuurlijken, zoo prijzenswaardigen *dwang duldde*, die, na zich niet doodelijk genoeg gewond te hebben en verbonden te zijn, het verband, door den zoon bevolen, los scheurde, en zoo den geest gaf. Wij gruwen van zulk eene zoogezegd Romeinsche grootheid en noemen het eene tegennatuurlijke hardheid, ja gebrek aan waren moed en onderwerping aan het bij Heidenen aangebeden Noodlot. Wij gelooven met den Schrijver niet, dat CATO niet anders kon handelen. Wij zien hierin niet die ware grootheid en echte wijsbegeerte. Men moge, naar den aard van CATO en zijne wijsgeerige dwaling, het zoeken te verontschuldigen, hem te prijzen, hem boven anderen, welken men telkens *gebrek aan moed* verwijt, te verheffen, dit trof ons.

De titel heeft ons tot een' min gunstig oordeel over een gedeelte van het laatste Deel van dit belangrijk werk gebragt. Zoeken wij een' tegenhanger en aanleiding tot meerdere goedkeuring. Wij vinden dit in hetgeen de Schrijver ons, na even te voren CICERO als een voorwerp zoo niet van spot, dan van medelijden, onverdiend te hebben beschouwd, van bl. 89—98, omtrent de verdiensten van TITUS POMPONIUS ATTICUS, zoo geheel naar waarheid, beknopt, uitnemend en onpartijdig schetst. Wij rekenen dit gedeelte onder de voortreffelijkste. Jammer, dat de Schrijver ook daar nog zich laat ontvallen de partijdige aanmerking, *dat men op* CICERO *nog meer zou hebben moeten aanmerken, zonder het verband van hem met* ATTICUS. Integendeel — aan dezen vriend opende CICERO zijne geheele ziel, iedere gewaarwording, iedere opwelling; en ATTICUS kende, doorgrondde zijnen vriend CICERO, met meerdere menschenkennis en dus *beter* en meer naar waarde, dan onze Schrijver; ja de vriendschap, zoo hartelijk en trouw, van ATTICUS voor CICERO is geene geringe lofspraak voor den laatste bij den waarachtigen en uitnemenden lof, den eerste zoo te regt toegekend. Wij bevelen de hoogst merkwaardige plaats ter lezing en herlezing aan. Zij is te lang om over te nemen. Met moeite bedwingen wij ons deswege en nemen alleen het slot over, waarmede wij geheel instemmen en hetgeen aldus luidt: »Ons besluit is, dat ATTICUS niet »alleen een goed, maar ook een groot man was, dat hij de

»eenige partij koos, die een verstandig man in die tijden »kiezen kon, wilde hij zich zelven rein bewaren van de we»reld, of zich vruchtelooze moeite besparen, om tegen den »stroom op te zeilen, dat hij desniettemin even nuttig, zoo »niet nog nuttiger was, dan die hun leven aan het vader»land toewijdden, dat hij den pligt der Liefde, in de uitge»strektste beteekenis van het woord, vervulde, en dat hij »alleen daarom minder beroemd is geworden, dan de beste »zijner tijdgenooten, omdat hij voor *anderen*, niet voor *zich* »*zelven*, leefde."

Eenmaal als uit het spoor geraakt van eene geleidelijke behandeling en beoordeeling van dit vierde en laatste Deel van dit hoogst belangrijk werk, willen wij dan maar voortgaan met te vermelden, wat onze bijzondere aandacht trof.

Daartoe behoort onder anderen hetgeen wij op bl. 183 omtrent den geschiedschrijver SALLUSTIUS en zijn bewind over de *Zamensers* in *Numidië*, hem door CESAR na den dood van CATO toevertrouwd, vermeld vinden, te weten, *dat hij, zeer ongelijk aan zijnen meester, tegen desselfs bedoeling, weldra het voorbeeld van bijna alle proconsuls en propretoren volgde, en de arme* Zamensers *deed gevoelen, dat zij, hoe wreed ook door* JUBA *behandeld, met den ruil niet veel gewonnen hadden, en dat* DIO CASSIUS *dus met het grootste regt zegt, dat* SALLUSTIUS, *in zijn uitnemend tafereel van de heb- en roofzucht der Romeinsche Grooten, niet anders gedaan heeft dan zijn eigen beeld te schetsen.* Dit is inderdaad bedroevend. Men denke hierbij aan hetgeen vroeger van CICERO als Proconsul en Propraetor in dergelijke omstandigheden door den Schrijver van dit werk tot lof van dezen is toegegeven. Of het gezag van DIO CASSIUS proefhoudend ten dezen is, laten wij in het midden.

Over CICERO, zijne huiselijke ongelukken en menigvuldige betrekkingen, over *zijn streven om met allen goede vrienden te blijven*, en dus, gelijk de Schrijver zegt, *van allen, lof, eer, hoogachting en bewondering te ontvangen, dat het doel zijns levens was*, vindt men eene opmerkelijke plaats, bl. 212 en 213. *Hoe veel deel wij ook nemen*, zegt hij, *in 's mans bittere droefheid over den dood van zijne geliefde* TULLIA, *doet het ons toch ook goed, in de brieven daarover eens de natuur te hooren spreken, den mensch, den vader en niet den eerzuchtigen redekunstenaar.* Het was eerst na dit verlies, dat hij zich meer afzonderde en op zijne

buitengoederen vertoefde. Na het *wangedrag van zijn' zoon, de ondankbaarheid van zijnen broeder en neef*, na de *scheiding van zijne tweede gade* vermeld te hebben, zegt de Schrijver, »*dit alles maakte hem meer en meer warsch van de wereld, maar schonk hem te meer tijd om die onsterfelijke werken te schrijven, welke nog heden de bewondering van ieder opwekken, die eenigen prijs stelt op goeden smaak en geleerdheid.*" Dat wij zulks aan hem dan toch te danken hebben, kon ook niet wel ontkend worden. De Heer VAN LIMBURG BROUWER zegt verder: »*Het is moeijelijk kort te zijn, als men van* CICERO *spreekt — van al de tijdgenooten van* CESAR *is* CICERO *ook de eenige, die zulk een' uitstap waardig is.*" Wij stemmen een en ander toe, en zullen dan ook, alvorens over het geheele werk meer bepaald ons uit te laten, den wenk des Schrijvers volgen, en hem verder nagaan bij het spreken over CICERO.

Wij zullen niet stilstaan bij de ongunstige en partijdige aanteekeningen over CICERO, bl. 251, N°. 21, bl. 253, N°. 31 en andere, vooral die op bl. 303—307, waartegen veel zou te zeggen zijn met het oog op die tijden, maar kortelijk de wijze mededeelen, waarop hij CICERO's nieuw optreden op het staatstooneel en de redevoeringen tegen ANTONIUS vermeldt, *waardoor hij zich den dood berokkende;* dit zal niemand tegenspreken. Het was *treuren, dat hij niet als weleer op het staatstooneel kon schitteren*, het was *eene beleediging hem door* ANTONIUS *aangedaan, die hem alle voorzigtigheid deed ter zijde stellen, het was eene woede, die paal noch perk kende, en die hij zelf* (*zoo als altijd*) *vaderlandsliefde noemde, woede tegen den man, dien hij toch, hoe verachtelijk hij ook was, om zijn magt had behooren te ontzien, het was gloeijende haat.* Was ANTONIUS zulk eene woede en haat dan niet waardig? In CATO zou het moed en geestkracht genoemd zijn, maar *die ontbraken*, volgens den Schrijver, *aan* CICERO. Ook de dood van CICERO was aan *gebrek van geestkracht* te wijten, *den moordenaars liep hij in den mond, het was de gewone besluiteloosheid van den goedhartigen, altijd alles goeds vertrouwenden man.* Dat hij zich in OCTAVIUS (OCTAVIANUS) vergiste, zal niemand ontkennen, en hoe kon CICERO zich zulk eene ontmenschtheid en ondankbaarheid in dien jongeling voorstellen, wien de vlek van in CICERO's moord te hebben toegestemd, den naam, later hem gegeven, van AUGUSTUS zoo niet ten eenemaal onwaardig maakt, ten minste deerlijk bezoedelt, een

ylek, die geen tijd, geen roem, geene vergoding hebben kunnen uitwisschen.

Maar wenden wij ons ook af van dezen gruwel, en bepalen wij ons liever bij een meer algemeen oordeel over dit anders uitnemend werk.

Het is waarlijk eene verkwikking, bij zoo veel nietig en speculatief geschrijf, waarbij de geschiedenis tot roman als verlaagd en verwrongen wordt, een geschrift te lezen uit klassieke bronnen geput, met klassische bekwaamheid veelal bewerkt, met vlijt en belezenheid zamengesteld. Het is strelend, als op klassieken grond ons te zien verplaatst, in een tijdperk, zoo belangrijk, zoo beslissend, in een' overgang van een zoo bloeijend gemeenebest tot eene zoo onbepaalde alleenheersching. Wien dit niet boeijen kan, hij blijve bij zijne vlugschriften en de verdichtselen van den dag; voor hem is de geschiedenis geene verlustiging, geen spiegel, geene wijsgeerige beschouwing; hij miskent den ijver, vlijt en geleerdheid van den waardigen Hoogleeraar, wien men, al meent men hem bescheidenlijk aan te mogen toonen, wat ons minder behaagt, moet aanmoedigen tot verder dergelijk degelijk werk. Dat werk zal en moet in waarde blijven, als de hedendaagsche nietigheden lang zullen en moeten vergeten zijn. Wij betuigen den Heer VAN LIMBURG BROUWER innigen dank voor dit in vele opzigten alleruitstekendst werk, wel waardig door den eersten Leeraar aan het Gymnasium te *Hanr*, Dr. LUDWIG TROSS, in het Hoogduitsch te zijn vertaald. Wij nemen zoo veel van *Duitschers* over, dat men dan ook dit, in vele opzigten voortreffelijk werk, tot *hen* overbrenge. In *vele opzigten voortreffelijk werk*, zeiden wij. In middelmatige werken is het opsporen van eenige mindere volkomenheden niet der moeite waard, maar in zulke als deze, is het een uitvloeisel van opgewekt nadenken en belangstelling. Alleen hieraan moge men de vroegere en ook de volgende aanmerkingen toeschrijven.

Na de gezette lezing toch van dit nu gelukkig voltooide werk, vroegen wij ons zelven: beantwoordt het geheel aan onze verwachting, aan den titel, zoo als wij dien in den eersten opslag althans opnamen: CESAR *en zijne Tijdgenoten*? Wij hadden niet zoo zeer eene *Geschiedenis van de Daden van* CESAR, elders op te sporen, maar eene grootsche, diepe en menschkundige ontwikkeling van den man, den mensch, den held zelven, zijne drijfveren, bedoelingen,

karakter, de aanleidingen van zijn bestaan, wezen, lotgevallen, leven en dood verwacht. Wij hadden ook die zijner Tijdgenooten daarmede in verband gebragt en meer gelijkelijk ontwikkeld, gaarne gezien en verwacht. Het werk ware daardoor korter, krachtiger, om zoo te spreken wijsgeeriger, minder geschiedkundig geworden. Aan het einde, bij den moord van CESAR vooral, waar de Schrijver, naar ons oordeel, veel te kort en oppervlakkig is, waren wij daarom niet volkomen tevreden. CESAR te kennen, geheel te kennen, zijne tijdgenooten, tegenstanders, begunstigers, moordenaars, en wat hen bewoog, in fiksche trekken geschetst, hadden wij verwacht en gewenscht. Wij zijn het, gelijk wij reeds vroeger aanmerkten, met den Schrijver niet eens, dat CESAR van den beginne af de alleenheersching zou bedoeld hebben. Daarvoor is geen grond. Neen, CESAR werd niet met zijn *doel*, maar door de *omstandigheden*, als zijnes ondanks, tot de alleenheersching gebragt; en vermoord, niet omdat hij vergevingsgezind was, maar omdat hij de hem verleende magt niet door kracht en klem, met altijd prijswaardige, nooit laakbare edelaardigheid vereenigd, behoorlijk handhaafde en gelden deed. Hij miskende die hem omringden, hij miskende den nog niet voor alleenheersching gerijpten tijd; hij miskende BRUTUS en de overige ondankbare Grooten; zijn anders heldere en snelle blik verliet hem, toen hij ten top van eer en magt, niet naar zijne eigene wenschen, maar naar zijne heldere inzigten ten beste van het vaderland, van *Rome*, gestegen was. Zoo zoude, meenen wij, aan CESAR beter regt wedervaren zijn, het Cesarsgesternte beter uitgekomen, beter geschitterd hebben, meer naar waarheid CESAR ons zijn aangewezen.

De Schrijver zegt, bl. 214, van CESAR's bestuur: »Het »is eene gewone opmerking, door de geschiedenis ten allen »tijde gestaafd, dat de zoogenaamde liberale beginselen, groo»tendeels alleen worden voorgestaan door de zwakken en de »verdrukten, of door hen, die zich eenen weg tot het be»stuur willen banen, en dat deze niet zoodra hun doel be»reikt of hunne onderdrukkers ten onder gebragt hebben, »of zij nemen die zelfde wetten en beperkingen in hunne »bescherming, tegen welke zij vroeger als tegenschreeuwen»de onregtvaardigheden geijverd hadden." Dit en hoe CESAR den invloed van het volk op de regering verminderde, nadat hij

de magt in handen had, bewijzen ons, dat de Schrijver den tijd van revolutie, welken hij beleefd heeft, tot dien van CESAR overbrengt; daardoor wordt, CESAR hier en daar bijna een NAPOLEON, met het denkbeeld en plan van eene wereldheerschappij te stichten. Zulke aanmerkingen, de meerdere of mindere algemeene waarheid daargelaten, kwamen, onzes oordeels, hier minder te pas. Neen, niet het *volk*, hetwelk blijkbaar CESAR genegen was en bleef, ook in en na zijn' dood, en dat hij niet eerst *vleide* en toen *verdrukte* (trouwens hij was ook geen liberaal van den boven aangewezen stempel) maar de *grooten*, de aanzienlijken, de Aristocraten en Oligarchisten *bragten* hem ten val. Dezen had hij mogen weldoen en vergeven, maar hen moeten blijven mistrouwen, hun zijn overmagt moeten doen gevoelen, hen op een' afstand houden, zich zelven, al waré het voor een' tijd, blijven verheffen, uit het volk de besten als tegen hen over moeten stellen en handhaven, en hun alzoo ontzag voor zich inboezemen en met een' nieuwen kring van waardige, onbedorvene en inderdaad edele en bekwame mannen zich moeten omringen.

Wat de Schrijver, bl. 289, zegt, dat CESAR de *ware stichter der Romeinsche monarchie* was, is buiten bedenking. »Hij *stichtte* die door zijne bekwaamheid om te regeeren, »door zijne menschenkennis en door zijne grootmoedigheid." Minder beviel ons de aanmerking: »dat zijn kleinneef OCTA»VIUS zijn opvolger werd, was evenmin het gevolg van dap»perheid, als van eenige andere begaafdheid, die hem die »eer waardig maakte." Dit is toch in allen gevalle zeker, dat OCTAVIANUS behield, wat CESAR verloor, dat hij ANTONIUS overwon, en zich medehelpers koos, die welligt meer dan hij zelf zijn' roem en heerschappij handhaafden en bevestigden. Hij wist zijne menschen wel te kiezen, en dit is reeds veel in een' Alleenheerscher. Echter in vele opzigten waar verheven, krachtig is dit slot van het werk, al is het niet zeer streelend, welligt wat hard voor AUGUSTUS, (bl. 296 en 297.) De merkwaardige slag van *Actium* bevestigde de door CESAR's dood slechts opgeschorte staatsomwenteling. »*Rome* boog het hoofd andermaal voor den over»winnaar, die laaghartig en wreed, zoo lang hij de magt »niet in handen had, na zijne verheffing niet zonder reden »onder de doorluchtige Vorsten is genoemd geworden. Dank »aan de groote talenten, die zijne regering opluisterden, »heeft het den man, die bijna alle de groote hoedanigheden

»miste, die zijnen voorganger onderscheideden, mogen gebeu»ren zijn naam te geven aan de eeuw, in welke hij leefde. CESAR »regeerde bij lang niet zoo vele maanden als AUGUSTUS jaren. »AUGUSTUS stierf gerust op zijn bed als een erkend Vorst, »CESAR werd als een dwingeland vermoord. Had men CESAR »dien zoo benijden haarband toegestaan en daarbij het Ko»ningschap door wijze bepalingen beperkt, zeker zouden »nooit monsters als CALIGULA en NERO, COMMODUS en CA»RACALLA, hun spel gedreven hebben met al wat heilig en »eerbaar was, en het menschelijk geslacht door hun voor»beeld getoond hebben, welk een ondier de mensch is, die, »zonder eenige beperking en in volkomen bandeloos gezag, »geheel aan zich zelven en aan zijne eigene natuur wordt »overgelaten. AUGUSTUS werd niet vermoord, en toch ver»kreeg hij alles, wat men CESAR had toegestaan, en nog »meer. Het onbepaaldste despotisme werd geënt op de in»stellingen eener vrije republiek, en, omdat men den moed »niet had, die republiek voor afgeschaft te verklaren, en »te erkennen, dat men een' Heer gekregen had, werd de »geschiedenis van het zoogenaamde Keizerrijk de geschiede»nis van eene steeds voortgezette en gedurig hernieuwde »overweldiging; terwijl het werktuig van die usurpátie, »de krijgsmagt, de ware en eenige beschikker werd van het »lot der wereld; wie weet hoe geheel anders dat lot zou »geweest zijn, als het den grooten CESAR vergund geweest »ware de heerschappij, die hij gesticht had, op hechte grond»slagen te vestigen. Het is althans meer dan waarschijnlijk, »dat de dolksteken, door BRUTUS en CASSIUS, hunnen vriend »en weldoener toegebragt, der vrijheid, die zij in den mond »hadden, oneindig meer kwaad gedaan hebben, dan de zoo»genaamde tyran haar immer gedaan had of zou hebben »willen doen. Met het volste regt van de wereld verklaarde »CESAR zelf, dat de staat meer belang had bij zijn leven, »dan hij zelf, dat zijn roem gevestigd was, maar dat zijn »dood den staat dezelfde, en nog grootere jammeren berok»kenen zou, dan die hij nu reeds had uitgestaan. Dat hij »zich niet bedroog, heeft de geschiedenis bewezen."

Belangrijk is de aanteekening (bl. 46) bij deze plaats van dit werk, waar het gezegde van den Graaf DE CHAMPAGNY in zijne *Geschiedenis der* CESAR's *tot op* NERO, wordt aangehaald: »dat het gevaarlijke van CESAR's toestand juist »daarin gelegen was, dat hij een' dubbelen strijd te strijden

»had, eenen tegen den uitstervenden geest der Republiek, »eenen anderen tegen den opkomenden geest der Monarchie."

De Schrijver zegt ten slotte, na deze aanteekening, dat het oorspronkelijk zijn oogmerk was, dit werk te besluiten met *een algemeen oversigt van den maatschappelijken, zedelijken en godsdienstigen toestand van het Romeinsche volk in het tijdperk, waarover hij gehandeld had, maar dat dit toevoegsel zoo uitgebreid geworden is, dat het dit laatste Deel tot eene onmatige grootte zou hebben doen uitdijen, terwijl hij het niet van zich verkrijgen kon, het door inkorting of besnoeijing te verminken of onvolledig te maken, en dat hij het dus in zijn geheel heeft terug gehouden.* Wij hopen, dat dit terug houden zal geschied zijn eenig en alleen met het oogmerk van eene spoedige uitgave, waarnaar wij zeer verlangende zijn, en waartoe wij den bekwamen en bevoegden Hoogleeraar met volle ruimte aanmoedigen. De Schrijver voegt er bij: »Kom ik er nog eens ter eeniger tijd toe, op »het voetspoor van den Heer DE CHAMPAGNY de CESAR's te »behandelen (waarbij ik mij dan echter niet tot NERO bepa»len zou), dan moge het zoo even gedachte opstel tot Inlei»ding dienen." Wij hopen, dat òf de Schrijver daartoe ras komen zal, òf dat eene *afzonderlijke* uitgave van het zoo even gemelde opstel de uitgave van dit Vierde Deel spoedig zal volgen.

Wij geven intusschen den Schrijver in bedenking, of hij zich ook tot de meest belangrijke CESAR's zou bepalen, om van veel zedeloosheid, dwaasheid en wreedheid ons bevrijd te laten. De tijden b. v. van eenen TRAJAAN en de ANTONIJNEN regt te kennen en te doorgronden, kan niet anders dan hoogst belangrijk zijn. Wij zouden echter niet gaarne den bekwamen Schrijver in een welligt reeds begonnen werk en alzoo in het volbrengen van zijn oogmerk ten deze belemmeren. Het nu volbragte werk: CESAR *en zijne Tijdgenooten*, heeft te zeer getoond, hoe uitnemend de geleerde man, over het geheel genomen, voor dergelijk werk, en dus voor dit te vervolgen en ook de volgende CESAR's te behandelen, berekend is.

Legenden en Mengelpoëzij door J. J. L. TEN KATE. *Te Monnikkendam, bij* J. L. van Marle. 1846. *In gr.* 8*vo.* 201 *bl. f* 2-:

Het was ons inderdaad eene regt genoegelijke verademing, toen wij, na den vermoeijenden arbeid, aan de beschouwing en de beoordeeling van het gedicht des Heeren ALBERDINGK THIJM (*de Klok van Delft*) besteed, den bundel des Heeren TEN KATE in handen namen, en ons al dadelijk aangetrokken gevoelden door menige fraaije strophe, die ons, bij het vlugtig doorbladeren, in het oog viel en onze aandacht boeide. — Door de Redactie van dit Tijdschrift tot het Overzigt en het Verslag ook van dezen bundel verzocht, hebben wij ons tot de aandachtige lezing en herlezing er van gezet, en daarbij vele genoegelijke oogenblikken genoten. Wij gaan thans ons gevoelen over dezen bundel mededeelen, dankbaar voor het gesmaakt genot en ons verheugende, dat wij hier zoo veel toe te juichen en te prijzen hebben mogen vinden.

Het eerste gedeelte van den bundel bevat een kestal *Legenden*, die alle hare veelzijdige verdiensten hebben, duidelijk van dictie en bevallig van versbouw zijn. Aan het stukje *de Engel* getiteld, zouden wij den voorrang toekennen, zonder de waarde der overige te willen verkleinen. Het is roerend, verteederend en vol van diepen zin, bij de meeste helderheid en eenvoudigheid van voorstelling. — Wij kunnen niet alle deze stukjes opzettelijk en afzonderlijk beschouwen. Niet een, dat zijne eigendommelijke verdienste niet heeft, en geen bewijs oplevert evenzeer van den juisten blik als van de vaste hand des Dichters.

De *Proeven uit een gedicht getiteld: de dag des Heeren*, bevatten zeer fraaije gedeelten, en ook *de Godspraak over Ninivé* vloeit over van uitmuntende poëzij. Van den zwaarmoedigen tint en het mystisch waas, dat deze en andere stukjes in den bundel aankleeft, is de Auteur aan niemand rekenschap verschuldigd, zoo als niemand het regt heeft, zijne godsdienstige gevoelens te beoordeelen of zijne overtuiging te bestrijden. Wij hebben alleen met zijne poëzij, niet met zijne geloofsbegrippen te doen, en, schoon ook de laatste niet in alle deelen de onze waren, de eerste zou daarom niet minder voortreffelijk in onze schatting zijn.

De tweede helft van den bundel bestaat uit *losse dichtstukjes*, waarbij wij meer dan één juweeltje aangetroffen hebben. Wij kunnen alweder dat vijfentwintigtal verschillende gedichten niet afzonderlijk beschouwen. De *liedekens*, in verouderde taal en spelling gesteld, zijn vol van geest en

naïve wendingen. *Blonde Roosjen* zouden wij de voorkeur geven en de *Geestenstemmen* onderaan plaatsen, niet alleen omdat het wat al te fantastisch, maar ook omdat het te lang is. De tallooze *zerkjens*, *vlerkjens*, *bloemekens*, *boeiekens*, *lipjens*, *tipjens*, *handetjens*, *tandetjens*, *genoghjens*, *bedroghjens*, *achjens*, *ochjens* en honderd soortgelijke, worden walgelijk en vervelend, even als het telkens herhaalde *stilligh*, *killigh*, *reegnend*, *seegnend*, *kronklend*, *vonklend*, *luchtigh*, *vluchtigh* en zoo al meer! Dat is voorzeker geen rijkdom, maar wansmaak en overlading.

De bevalligste en uitmuntendste stukjes, in deze rubriek vervat, zijn vooral *Kinderen*, *Kinderziekbed*, *Kindersterfbed*, *Aan mijn twee gestorven Broeders*, *Zucht*, *Naar boven*, enz. *Kindersterfbed* overtreft ze allen, omdat er het minste vernuft en het meeste gevoel in spreekt. Dit stukje alleen zou voldoende zijn om den Dichter eene eervolle plaats op den vaderlandschen zangberg te verzekeren en hem den voorrang boven den ganschen zwerm van al de jongere dichters onzer dagen te doen waardig keuren. Geen zanger van vroegeren of lateren tijd, die zich op een zoodanig juweeltje niet zou mogen verhoovaardigen.

De vertaalde stukjes zijn alle met een meesterhand overgebragt. Misschien kan men de bedrevenheid van den Dichter in het werktuiglijke der kunst en zijn gezag over de dichterlijke taal nergens beter aan toetsen, dan aan zijne overzettingen. Hoe vele, anders beroemde poëten, zijn bij de proefneming te kort geschoten en hebben door stijfheid en onnatuurlijkheid de nabootsing van een voorbeeld verraden! De overzettingen van den Heer TEN KATE zijn zoo ongedwongen en los, alsof zij in 't Hollandsch gedacht waren.

Na al dezen welverdienden lof, dien wij door tallooze proeven en aanhalingen zouden kunnen regtvaardigen, willen wij eenige bedenkingen mededeelen, die wij bij de lezing en herlezing dezer fraaije verzameling opgeteekend hebben. Wij doen zulks met te minder terughouding, omdat men, bij zoo vele talenten, de afwezigheid van den waan, als ware hij boven alle aanmerkingen verheven, in onzen Dichter vooronderstellen mag. — Zelfverheffing, aanmatiging en geloof aan eigen onfeilbaarheid zijn de kenmerken van bekrompenheid en onvermogen. Nederigheid en erkentenis van onvolkomenheid zijn de gezellinnen van ware verdiensten.

De verzen van den Heer TEN KATE vloeijen uit een volle

en welige bron; men kan het hen als aanzien, dat zij gemakkelijk en zonder inspanning zijn neérgeschreven. Maar die zelfde gemakkelijkheid verleidt wel eens tot uitweidingen en herhalingen, waarop gespierdheid en zakelijkheid schipbreuk lijden. Van 't gebrek, dat onze beroemde romanschrijfster TOUSSAINT aankleeft, een al te gulle vloed van woorden namelijk, die niet altijd nieuwe denkbeelden aanvoeren, is de poëzij des Heeren TEN KATE niet vrij te pleiten. Wij zouden hem de les van den koelen, maar verstandigen wetgever op den Franschen zangberg ter beharti-ging durven aanbevelen:

Ajoutez quelque fois, mais effacez souvent,

of, zoo als POPE zegt:

To write with zeal, to correct with phlegm.

Dezelfde gemakkelijkheid en vlugheid, waarmede hij zijne verzen schrijft, verlokt dan ook onzen Dichter wel eens tot vrijheden niet alleen, maar zelfs tot zeer gewaagde en bezwaarlijk te verdedigen zinuitingen. Wij willen niet hechten aan uiterst onvolkomen rijmklanken als *naauw* op *zou*, *hout* op *blaauwt*, enz., waarvan onze jongere dichters geen gewetenszaak meer maken; — zelfs willen wij *faliën* en *maliën*, die ons voor slepende rijmen van twee lettergrepen gegeven worden, stilzwijgend voorbijgaan; — maar wij willen toch den Dichter gevraagd hebben, of uitdrukkingen als bij voorbeeld de volgende, den toets van den goeden smaak en het gezond verstand kunnen doorstaan?

Op bladz. 6 lezen wij namelijk van *een Lusthof, dien de droom op doet duiken uit de struiken van zijn wonderstroom.*

Op bladz. 10 van *zielsverlangen, dat den stroom gevangen neemt.*

Op bladz. 128 van *Ouderliefde en Kindermin, die hour bloemen om de smarten slaan.*

Op bladz. 132 van *lauwerbladen, die tusschen wonden gestrooid worden.*

Op bladz. 137 van *een ingeslapen harp.*

Op bladz. 161 van *kozen niet Moederswangen*, enz. enz.

Wij hebben dit zestal gewaagde expressies niet moedwillig gezocht; het heeft zich ons aangeboden, waar het boekje openvallen wilde. Zoekende, zouden wij deze met vele andere hebben kunnen vermeerderen. Een enkele maal zegt

ook de Dichter volstrekt het tegendeel van hetgeen hij bedoelde. Zoo lezen wij op bladz. 163 van *wroegingloos berouw;* waar de meening voorzeker *berouwlooze wroeging* geweest is. Wroeging zonder berouw laat zich denken, het omgekeerde niet. Alle soortgelijke en ondersoortige leemten zou een dichter, die, als de Heer TEN KATE, niet de slaaf, maar de meester van zijne taal is, bij eenige mindere voortvarendheid, hebben weten te vermijden of te herstellen. Welligt ook had hij, na rijper beraad, de herhaling van deze en gene beeldsprakige of zinnebeeldige uitdrukking van geestelijke denkbeelden, als aanstootelijk voor sommiger gevoel, vermeden, en misschien waren de *Drieëenheid van de dichtressiel* en de *Drieëenigheid van de Min* wel geheel weggevallen.

Niet altoos is de verwisseling der versmaten of de overgang van de eene maat in de andere, waarmede de zangerige Dichter wel eens wat heel kwistig is, even welluidend en bevallig. Voor ons gehoor klonk het, onder anderen, zeer onbehagelijk en wanluidend, toen wij op bladz. 102 lazen:

Zalig, zalig, die hem kennen,
Hij wischt aller tranen af:

en onmiddellijk daarop in dezelfde strophe:

Niets zal de duisternis
Ooit meer doen dalen, enz.

Onder de nieuwigheden, die de Dichter in zijne weelderigheid schijnt te willen invoeren, behoort zijne willekeurige splitsing of vermeerdering van versregels, als een hem verrassend rijmwoord er hem toe verlokt. Op bladz. 5, bij voorbeeld, zou men in het doorloopend metrum van het stukje denken te zullen lezen:

En toen hij 't oog waagde op te slaan,

maar bij het nederschrijven van *oog*, drong het rijmwoord *omhoog* zich aan hem op, en nu krijgen wij voor éénen regel er drie:

En toen hij 't oog
Omhoog
Dorst slaan.

Op bladz. 39 zou men in éénen regel kunnen lezen:

Of de lange reize 't zieltjen bloô doet zijn,

maar wij krijgen er weêr drie:

Of de lange reize 't zieltjen
Bloode
Doet zijn,

en zulks alleen omdat *bloode* nog tusschenbeide eens toevallig op een vorigen regel, die reeds zijn weêrklank had, wilde rijmen. — Ook deze voorbeelden van overgroote gulheid zouden met vele te vermeerderen zijn.

Eene andere liefhebberij van onzen Dichter bestaat in het bezigen van verouderde woorden en eene verouderde spelling. Wij geven gaarne voor een enkele maal aan die aardigheid toe, mits zij volgehouden worde, zoo als in de *Liedekens*, waarvan het ouderwetsche aanzien nog winnen zou, als zij met middeleeuwsche karakters waren gedrukt. Maar als het beuzelkunstje niet vol te houden is en zich tot enkele regels of woorden moet bepalen, vinden wij het hinderlijk en wanstaltig. Zoo vangt onder anderen SINT-CHRISTOPHORUS, in de legende van dien naam, zijne rede aan met te zeggen:

Neen, 'k wil dat laf muzeeren (1) *niet!*
Mijn vuchtel (2) *hongert in de scheide,*

(1) *peinzen, leegloopen.* (2) *vechter, zwaard.*

maar hij vergeet al dadelijk zijne rol, door te vervolgen:

Mijn ros verdartelt in de weide,
En 's levens beste tijd vervliedt.

Men gevoelt, dat de twee laatste regels eenige eeuwen jonger zijn, dan de twee eerste. Dit enkel voorbeeld zal weder volstaan. De Heer TEN KATE heeft inderdaad te veel wezenlijke verdiensten, dan dat hij zich langer met dergelijke nietswaardige grapjes afgeven zoude. Hij late dat aan anderen over, die er hunne onbeduidendheid meê trachten te vermommen. Ook moesten de liefhebbers van soortgelijke prullerijen eens wat nieuws verzinnen, want het nu reeds zoo dikwijls aangewend kunstje wordt oud. Wij zouden hen in overweging durven geven, of het niet oorbaar zou zijn.

de aardigheid nu eens geheel om te keeren, in den tekst de thans gebruikelijke woorden op te nemen en de verouderde in een noot te plaatsen; bij voorbeeld:

Neen, 'k wil dat ledig mijmren (1) *niet;*
Mijn ros loopt door de wei in vrede (2),
Mijn slagzwaard (3) *hongert in de schede* (4) enz.

(1) *muzeeren*. (2) *pais*. (3) *vuchtel*. (4) *scheide*.

Tot de stukjes, waaraan wij, bij eene afzonderlijke beschouwing, den minsten lof zouden toekennen, behooren *Hollands Muze* en *Hollandsche Kritiek*. In het eerste beschrijft de Dichter met zwarte kleuren de verlaging, waartoe de Hollandsche muze in onze dagen vervallen is. Vroeger stond zij in eere: zij wandelde op de zee, en *ieder golf werd haar hymne*. — Vreeselijk heeft hij het op de navolgers van SCOTT en BYRON geladen, ofschoon hij zelf, zoo wij meenen, bij hen ter schole geweest is. Wij kunnen al den verguizenden smaad niet terug geven, waarmede hij de rijmelbende van onzen tijd overlaadt. Verre echter zijn wij er af, van de partij voor haar te willen opnemen: zij heeft het erg genoeg gemaakt en het schijnt er nog weinig op te beteren. Niettemin willen wij den Dichter in bedenking geven, of zijne verontwaardiging niet wat al te heftig losbarst, als hij, onder anderen op bladz. 133, de *ontvleugelde, blinde* en *vervuilde* muze toeroept:

Gij wierdt een bedelkind, met kakelbonte lompen
En kopren franjes opgefraaid,
Dat, kunkrend om een duit en bibbrende in de klompen,
Het jankend kermisorgel draait.

Zie, dat is wel heel kras en krachtig, maar dat het edel en verheven is, zouden wij niet durven beweren. — Wie de Dichter in 't bijzonder op het oog heeft, is ons onbekend: wij kunnen slechts gissen; waarschijnlijk zullen het in de eerste plaats de romantische verhaalmakers en de legendefabrikanten zijn. Maar wie zijne woede ook moge hebben bedoeld en mogt willen treffen, zijn gramschap is zoo geweldig en verpletterend, dat wij waarlijk tot zelfs met de rijmelbende van onzen tijd eenig medelijden hebben gevoeld.

Het laatste stukje van den bundel heet *Hollandsche Kritiek, ter bladvulling*. Wij wenschten wel voor de eer des

Dichters, dat deze bladzijde wit gebleven ware, want zij is op geene hem waardige wijze gevuld. Hij is even boos op de Recensenten als op de rijmelaars. — Nu ja! men heeft voorzeker ook al zeer onhandige Recensenten, vooral waar het poëzij en werken van smaak betreft; beoordeelaars zonder tact en gevoel, die, in een meestal erbarmelijken stijl, over eene kunst wagen mede te spreken, waarvan zij zoo min het wezen als het werktuigelijke kennen. Elke maand voert er nieuwe bewijzen van aan. Misschien is de Heer TEN KATE door dezulken op de teenen getrapt, maar hij heeft ongelijk, er kwaad bloed om te zetten. Misschien is hem ook vroeger met eenige scherpte, maar niet zonder oordeel, den dwaalweg aangewezen, waarop hij doolde, en in dat geval zou hij dubbel onregt hebben om boos te zijn. Wat er van wezen moge, wij gelooven niet, dat er, zoo als hij voorgeeft, een clubs van Recensenten zou bestaan, die geen ander licht wil zien opgaan, dan dat uit haar midden schijnt; een Maandschriftbent, die alles uitjouwt wat niet door haar gepatenteerd is. Ons is althans nooit het lidmaatschap van zulk een nobel collegie aangeboden. Eer zouden wij geneigd zijn, te gelooven aan het bestaan van eene clubs of bent van jonge dichters, of die zich dichters noemen, waarin men elkander toejuicht, bewierookt, bedwelmt, en met elkander om een gulden kalf danst, dat men er zich heeft opgerigt. De Heer TEN KATE is voorzeker even weinig lid van zulk een honorabel gezelschap. Hij zou zijner onwaardig zijn: hij staat te hoog, om zich zoo laag te vernederen. — Ten slotte: mogen wij ons al niet met de somtijds vreemde kleur, den fantastischen vorm en het mystisch waas, dat enkele zijner gedichten aankleeft, kunnen vereenigen, zijne verzen vloeijen over van waarachtige poëzij, en, in 't bezit van een jeugdigen dichter van zoo veel aanleg en zulk een gunstige ontwikkeling, deelen wij in zijne zorgen en zijn beklag ten aanzien der ongunstige uitzigten voor onzen vaderlandschen zangberg niet zoo zeer. Dichters zijn ten allen tijde zeldzaam geweest; rijmelaars en versenlijmers waren er altijd in menigte: men herinnert zich het laatste maar niet zoo goed, omdat de naam en de faam der rijmelbende niet verre reiken.

Wij bevelen den fraaijen bundel van den Heer TEN KATE aan alle beminnaars en hoogschatters van onze vaderlandsche dichtkunst met volle ruimte aan. Een dergelijke ver-

zameling mag in geen poëtische boekenkast ontbreken. (*)

(*) Toen wij het laatste punt bij ons verslag gezet hadden, viel ons in N°. 2 van het *Algemeen Letterlievend Maandschrift* voor dit jaar, een aanval van J. J. D. NEPVEU tegen onze recensie van *de Klok van Delft* in 't oog. De schrijver, die den Heer ALBERDINGK THIJM een zeer dubbelzinnigen lof toezwaait en dien daarenboven met een *sarcasme* besluit, noemt onze beoordeeling zoo hatelijk en vinnig, *dat hij dadelijk aan het niet ongewoon verschijnsel dacht van* HET KOELEN *eener personeele vete of minstens* VAN EEN *verregaande* ONBESCHOFTHEID, en wat al meer liefelijks in dien zelfden geest volgt. Wij willen J. J. D. NEPVEU, die den Heer ALBERDINGK THIJM al de slechte dienst van een onverstandigen vriend bewijst, de eer doen van hem te informeren, dat wij zoo min den Heer ALBERDINGK THIJM als eenig ander dichter, wiens werk wij mogten hebben beoordeeld, zelfs van verre kennen of immer tot hem in eenige betrekking of aanraking hebben gestaan, en dat wij huiveren zouden, den arbeid van een ons persoonlijk bekend auteur openlijk te beoordeelen, uit naauwgezette vrees dat eenige vooringenomenheid, hetzij *gunstig* of ongunstig, op ons oordeel invloeijen mogt. Wij willen alverder aan J. J. D. NEPVEU onder het oog brengen, dat *onbeschoftheid* eene onmogelijkheid is, waar alle personaliteit is uitgesloten, — alle gemaakte aanmerkingen met bewijzen en voorbeelden zijn gestaafd, en de beoordeeling der uittreksels en aanhalingen aan den lezer zelven wordt overgelaten. Wij willen insgelijks aan J. J. D. NEPVEU herinneren, dat wij het dichtwerk van den Heer ALBERDINGK THIJM als een *type* van den bedroevenden wansmaak onzer jongere dichtschool en van de zelfverheffing en de buitensporigheden, waaraan zij zich overgeeft, opzettelijker dan het anders verdiende, hebben uiteengezet, niet tot teregtwijzing van den Heer ALBERDINGK THIJM alleen, maar van allen, die onze jammerlijk mishandelde muze onteeren, of haar, om met den Heer TEN KATE te spreken, tot eene orgeldraaister verlagen. Eindelijk zij J. J. D. NEPVEU berigt, dat wij ons *zelfs ten zijnen aanzien* van alle personaliteit, als een beschaafd en fatsoenlijk man onwaardig, onthouden en hem niet eens zijne eigen woorden teruggeven willen. Integendeel, wij willen hem door een goeden raad als ons verpligten, en deze is, dat

hij zich op zelfkennis en een beteren stijl toelegge. 't Zal toch wel gebrek aan zelfkennis zijn, dat J. J. D. NEPVEU eene min gunstige beoordeeling van een openlijk uitgegeven werk eene *onbeschoftheid* durft noemen, terwijl hij op den omslag van hetzelfde boekje, waarin hij zich daartoe verstout, een particuliere briefwisseling laat afdrukken, ten einde een ongeletterd man in een bespottelijk licht te stellen. En wat zijnen stijl betreft, geven wij J. J. D. NEPVEU in consideratie, of iemand, die zijnen naam op titels van boeken en onder beoordeelingen zetten durft, niet beter behoorde te kunnen schrijven, dan dat hij *dacht aan het niet ongewoon verschijnsel van het* KOELEN VAN — EEN *verregaande* ONBESCHOFTHEID! De Heer LAARMAN, wiens stijl en uitdrukking op den omslag van het door J. J. D. NEPVEU geredigeerd Maandwerk wordt gepersifleerd, doe zijn voordeel met dit exempel.

Het leven en sterven van R. PASSCHIERS VAN DIJK, *wegens gepleegden moord veroordeeld tot de straf des doods en teregt gesteld binnen Leeuwarden, den* 16 *October* 1846. *Door* S. K. THODEN VAN VELZEN, *Theol. Dr. en Predikant. Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. *In gr.* 8*vo.* 208 *bl. f* 1 - 80.

Recensent had de onaangename taak vervuld, om eenig verslag te geven van het *Regtsgeding* tegen den moordenaar GEPKENS, toen hem het hierboven vermeld geschrift werd gezonden. Geschokt en verontwaardigd door de voorstelling van eene aaneenschakeling van gruweldaden en schandelijkheden, waardoor die misdadiger eene even treurige als walgelijke beruchtheid verkreeg, ontbrak het hem aan opgewektheid, om zich anderwerf de beschouwing der misdrijven van eenen *moordenaar* ter taak te stellen. VAN DIJK had aan den Koning om gratie verzocht, en het had Z. M. behaagd, dat verzoek van de hand te wijzen, en het schrikkelijk doodvonnis te laten voltrekken. Bij gevolgtrekking vermeende Rec. daaruit hoogst ongunstig over den nog jeugdigen booswicht te moeten denken, als die zich, van wege de schrikkelijke mate zijner wanbedrijven, 's Vorsten genadebetoon hadde onwaardig gemaakt. En zoo werd dan de levensbeschrijving van den *anderen* moordenaar ter zijde ge-

schoven. Het menschelijk gevoel heeft toch ook zijne regten.

Eene toevallige omstandigheid, wier vermelding niets ter zake afdoet, bragt het boekje Rec. weder in handen, en hij begon de lektuur. Maar welk een verschil ontwaarde hij tusschen den eenen en den anderen misdadiger! Het is zoo, reeds op jeugdigen leeftijd gaat VAN DIJK den weg der misdaad op, en, hoewel daarvoor gestraft, strekt die straf nog geenszins om hem van het kwaaddoen af te schrikken. Hij geeft zich aan een ongebonden leven over, begaat nieuwe diefstallen, en eindelijk komt hij tot moord! In handen van den regter gevallen, poogt hij aanvankelijk, door ontkennen, zijn misdrijf te verbergen en de straf te ontgaan; maar de stem der Godsdienst doet zijn geweten ontwaken; hij komt tot bekentenis zijner schuld, tot berouw en boete, slaat den weg tot bekeering en verbetering in aan de hand van waardige en getrouwe leidslieden, en blijft daarop voortgaan, tot dat, na een onberispelijk gedrag vóór en na zijne veroordeeling, de hand des beuls een einde maakt aan zijn bestaan hier beneden.

In vroegere jaren was het leven van VAN DIJK doodarm in alwat goed mag heeten; maar gedurende de laatste maanden van hetzelve waren zijne gedachten, gesprekken en gedragingen, bij vergelijking, rijk te noemen in ootmoedig geloof, gelijk in hoop en in liefde. Het ware niet onnatuurlijk, wanneer, onder zijne treurige omstandigheden, het opgewonden gevoel zich lucht gaf in eene hartstogtelijke maaier van uitdrukking; maar, raadpleegt men zijne doorgaande wijze van denken, spreken en schrijven, dan vindt men daarin niets van dat piëtistisch gewawel en mystiek geteem, dat de geschriften van een aantal hoogorthodoxe en de zoogenaamde tale Kanaäns bezigende, gemoedelijke menschen als tot een vroom *schibboleth* verstrekt. Op bezadigden toon draagt hij zijne gedachten voor, overeenkomstig de uitspraken der waarheid en van het gezond verstand. Na de vreeselijke beslissing van zijn lot en het afwijzen der gratie, zegt hij, als een eerste woord: »Ik heb het immers »regtvaardig verdiend! — Maar Jezus is mijn Borg en Mid»delaar. — Op Hem verlaat ik mij — die ook mij niet zal »verlaten. — Hij heeft mij zijn woord gegeven en dat woord »is immers waarheid. — Ik had nu nog wel gewenscht om »wat te leven, — niet om mijzelven, want wat zoude ik »voor mijzelven vragen en wenschen — maar om die ge-

»nade, die zoo wonderbaar groot aan mij bewezen is, nog »te verheerlijken." Die ongekunstelde taal der onderwerping, der boetvaardigheid, en der onbepaalde overgave aan zijnen Heer en Heiland JEZUS CHRISTUS, wiens liefde hij diep in zijn binnenste scheen te gevoelen, en van wiens trouw, tot over graf en dood, hij zoo vast verzekerd scheen te wezen, trof zijne ziekzorgers en ook Recensent. Onwillekeurig dacht hij aan dien anderen, onboetvaardigen moordenaar en de, te zijnen behoeve, verspreide schandelijke en Godslasterlijke gebedekens!

Maar, genoeg gezegd, om het stichtelijk boekje, dat elk huisvader zijnen kinderen vrij in handen kan en mag geven, een aantal lezers toe te wenschen. Ten slotte nog een paar opmerkingen:

De *eerste* is, dat men aan de zedelijke verbetering van misdadigers nooit moet wanhopen. Er worden wel dweepers met de dusgenaamde voorverordinering gevonden, die tegen de mogelijkheid daarvan allerlei zotteklap inbrengen; maar het gegeven voorbeeld van den ongelukkigen VAN DIJK levert het bewijs, dat de mensch — de misdadiger, de moordenaar zelfs — zich, met Gods hulp, zedelijk verbeteren kan, en geen kerkelijk-regtzinnig systeem in staat is daadzaken tegen te spreken.

De *tweede* opmerking betreft de toepassing der doodstraf. Wanneer zal men eens, in een Christenland, onder eene Christelijke regering en bij een Christelijk volk, die oud-Israëlitische strafbepaling, ten tijde harer invoering wijs en weldadig, maar door het Christendom geenszins gebillijkt, de doodstraf, rangschikken onder de middeleeuwsche overleveringen, die gelukkig zijn voorbijgegaan!

Van al de lezers, welken wij dit belangrijk geschrift aanbevelen, zal er niet één gevonden worden, die, na voleindigde lektuur, niet zeggen zal: »Ware *ik Koning* geweest, ik had aan VAN DIJK gratie van de doodstraf geschonken."

De Proponent, of het Leven van een' jongdigen Godgeleerde. Te Groningen, bij M. Smit. 1846. *In gr.* 8vo. 230 *bl. f* 2-40.

Deze verdichte geschiedenis verhaalt de lotgevallen van een' jongeling, die, zonder eenen buitengewonen aanleg te

bezitten, door moederlijken hoogmoed uit den zoogenoemden burgerstand gerukt en voor het leeraarsambt bestemd werd, en wien, na jarenlange herhaalde teleurstellingen in het bekomen eener standplaats, en na het sterven zijner geliefde, in het einde niets overschoot, dan naar eenen anderen werkkring in de maatschappij uit te zien. Zoo heeft Ref. er maar al te velen aan de Akademie gekend, en het geheele tafereel is, ook in de beschrijving van het studentenleven, dat hier eene grootere plaats inneemt, dan men naar den titel vermoeden zou, geheel en al naar de werkelijke wereld. In sooverre het de dwaze keuze van sommige ouders kan te keer gaan, zou het zijn nut kunnen hebben; maar de, helaas! groote overvloed van kandidaten (want *proponenten* heeten zij eigenlijk nog slechts in het dagelijksche leven) en de daaruit voortvloeijende ongunstige uitzigten zullen daaraan wel veel meer toebrengen. Het lot dier jongelingen is waarlijk beklagenswaardig; nog meer betreuren wij den ongunstigen invloed, dien deze overvloed bij nouswijze dorpskerkeraden heeft op de beschouwing en behandeling van den leeraarstand. En het is, om dit hier in het voorbijgaan te zeggen, wel jammer, dat er geene maatregelen te nemen schijnen, om hen, die naar eene standplaats wachten, te behoeden tegen vernederingen en miskenningen, die maar al te veel op den eerwaardigen en nuttigen stand zelven overgaan, tot groote tegenwerking van waardige leeraars, en schade der gemeenten zelve. Ref. kent daarvan voorbeelden, die de diepe verontwaardiging van elken weldenkende opwekken.

In een verloren uurtje laat zich deze roman niet onaangenaam lezen. Hij houdt de aandacht genoegzaam bezig, en als men eens iets wil ter hand nemen, waarbij juist niet veel behoeft gedacht te worden, zal men zich niet beklagen, daartoe dezen Proponent te hebben gekozen.

De Hulpprediker. Tafereelen uit de papieren van Oom Adam, (C. A. WETTERBERG). *Naar het Zweedsch. Te Nieuwe-diep, bij* C. Bakker, Bz. 1846. *In gr.* 8*vo.* 272 *bl. f* 2-70.

Dit boek is eigenlijk geen roman, ten minste knoop en ontwikkeling zoekt men er te vergeefs in. Het is eene hoogst

eenvoudige voorstelling van het leven en de verrigtingen eens hulppredikers ten platte lande in *Zweden*, waar het kerkelijke leven veel van dat bij ons verschilt. De hoofdpersoon is een regtschapen man, wel niet toegerust met uitgebreide kundigheden, maar des te meer bezield met godsdienstigen ijver en eenvoudigen, reinen zin. Dat eenvoudige der gansche voorstelling heeft iets aantrekkelijks, zoodat het gemis van tooneelen, die de aandacht spannen, in geenen deele hindert. Men ontmoet hier ook zoogenoemde volkspredikers, eigenlijk oefeninghouders, wier zonderlinge redenen en Bijbelaanhalingen wel iets hebben van hetgeen ook in ons vaderland niet vreemd is. De voornaamste aanmerking, die wij op de voorstelling van den braven, gemoedelijken hulpprediker hebben, zou deze zijn, dat, ofschoon hij blijkbaar diep doordrongen is van godsdienstig gevoel, het eigenlijke *Christelijke* element niet genoeg op den voorgrond treedt. Hoe, gelijk bl. 52 wordt gezegd, de „Natuur een aanhangsel op den Bijbel" heeten kan, is ons niet helder. Liever zouden wij dan nog het omgekeerde zeggen, en hetgeen daar verder is voorgesteld van de betrekking en studie der geestelijken is zeer plaatselijk. Maar de zuivere, Christelijke gevoelens, hier zoo beminnelijk in werking gebragt, vinden overal weêrklank, en gelijk de leek er bij opmerkzaam gemaakt wordt op de hooge waarde der Evangeliebediening, zoo zal geen leeraar het boek zonder nut voor eigen geest en hart uit de hand leggen.

Herinneringen uit het Leven van een' Hulppreeker. Te Amsterdam, bij J. C. Sepp en Zoon. 1846. *In gr.* 8*vo.* 110 *bl.* *f* 1 - 20.

Schetsen, tafereelen, ontmoetingen uit het leven van eenen hulpprediker in den smaak van de *Pastorij te Mastland*; — zietdaar, wat wij dachten in dit boeksken te zullen aantreffen. En wij gisten al bij voorraad een gedeelte van den inhoud; de reis naar en aankomst in de pastorij, den prediker in aanraking met kerkeraads- en andere gemeenteleden, en wat dies meer zij. Doch het is geheel iets anders. Het zijn vertoogen, gesprekken, opmerkingen, van welke de strekking is, aan te toonen, van hoe hooge waarde de Evangeliebediening zij, en dat, zoo als het aan het slot juist wordt

uitgedrukt, »de Evangeliedienaar alleen dan met zegen zijne taak kan vervullen, wanneer hem Christus in alles ten voorbeeld en rigtsnoer is." Men leert het hier levendiger gevoelen, dat de Evangeliedienaar het best aan de verpligtingen van zijn heilig ambt beantwoordt, indien CHRISTUS, de Heer der gemeente, in hem leeft, en indien vurige liefde voor dien Heer zijn gemoed vervult. Die ingenomenheid met en verhevene beschouwing van het leeraarsambt kweekt geene minachting van kennis en wetenschap; zij heiligt die. Wat echter de Schrijver, bladz. 17, bedoelt met de woorden: »ik wil geen geleerd Evangeliedienaar, maar een Evangeliedienaar, die geleerd is," vatten wij niet regt, en wordt ons ook door de verdere ontwikkeling niet helderder. Hoe de leeraar naar het Christelijke, hier aangegevene levensbeginsel al zijne werkzaamheden, ook die niet regtstreeks tot zijn ambt behooren, zijne maatschappelijke en huiselijke betrekkingen, hebbe in te rigten, wordt hier op warmen toon voorgesteld en aangedrongen.

Wanneer deze hulpprediker geen verdicht, maar een waarlijk bestaand persoon is, betreuren wij zeer, dat hij zich niet genoemd heeft, want dan ware hij eener spoedige plaatsing overwaardig. Ref., die sedert jaren in de bediening des Evangelies geplaatst is, vond er zich op nieuw door bevestigd in zijne ingenomenheid met dezelve, en in zijnen wensch, om meer en meer met dien Christuszin vervuld te worden, zonder welken de schitterendste gaven slechts klinkend koper zijn; en hij twijfelt niet, of zijne medebroeders, en zij, die de Evangeliebediening wenschen te vervullen, zullen dit kleine boeksken met nut lezen. Valt het in handen van leeken, dat zij er door komen tot of bevestigd worden in de overtuiging, dat een waardig Evangeliedienaar aanspraak heeft op eerbiedige hoogachting om zijns heerlijken werks wille!

Schetsen uit de Kosterie te Kleihuisen. Ernst en luim uit het leven van den Nederlandschen Dorpsonderwijzer. Te Amersfoort, bij W. J. van Bommel van Vloten. 1846. *In gr.* 8*vo.* 162 *bl. f* 1 - 60.

Wie onzer lezers kent niet de schetsen uit de Pastorij van

Mastland, dat geestige boek, dat zulk eenen opgang maakte, en in korten tijd drie drukken beleefde? Nu, als gij ziet, dat de titel hier letterlijk is overgenomen, slechts met verandering van *pastorij* in *kosterie* (?), van *Mastland* in *Kleihuizen* en van *leeraar* in *onderwijzer*, dan wacht gij natuurlijk wel eene navolging van den predikant door den schoolmeester, maar gij wacht daarin nog al vrij wat van den meester, die er zich aan gewaagd heeft, door het letterlijk overnemen van den titel eens zoo seer toegejuichten boeks, de aandacht op het zijne te vestigen en onwillekeurig eene vergelijking uit te lokken. En daarmede heeft hij zich zelven en zijn werk juist de slechtst mogelijke dienst bewezen. Want Rec. moet het bekennen: het was hem onmogelijk, niet gedurig te vergelijken; en heeft altijd eene navolging iets tegen zich, zij heeft dit nog veel meer, wanneer het eene tamelijke navolging is van een uitstekend origineel. Ja', wij gelooven zeker, dat we den schoolmeester van Kleihuizen met genoegen zouden hebben hooren verhalen, wanneer hij zich niet getooid had met het kostuum van dominé. Nu, op een dorp beschouwt zich de meester ook als een minder persoon in de kerkelijke en burgerlijke wereld, dan den eerstgenoemde. En heeft hij in zijn' kring en bij de verschillende ambten, die hij vervult, en de verschillende menschen, met welke hij in aanraking komt, nog al eens gelegenheid tot onderscheidene ontmoetingen, hij vertelt ze hier op zijne manier nog al zoo kwaad niet, al is zijne scherts niet zoo fijn en zijne luim niet zoo geestig als die des predikers op het dorp, waar — gij weet wel — *Arie Ploegstaart* woont, en eens zulk een leven was over den haan des burgemeesters. En de vrolijke, goedhartige priester in den tempel der wijsheid te Kleihuizen zegt over zijnen stand, en over zijne boeren, en over zijn inkomentje (ja wel *tjel*) en over onderwijzersgezelschappen het een en ander, dat zoo heel gek niet is. Hij doet het zonder de erfzonde van zijnen stand — *pedanterie*, welke echter heden ten dage op verre na niet meer zoo algemeen den onderwijzer aankleeft. Als wij de oogen digt houden, en bij gevolg het elders geleende predikantsgewaad niet zien, zeggen wij gaarne op zijne vertellingen, wat de jeugd zoo gaarne in sierlijke krullen, ach! ook al door neuswijze prozaïsten verbannen, op hare schriften zou zien: *Bon!*

Zonderlinge Lotgevallen en Ontmoetingen van Charles O'Malley, den Ierschen Dragonder. Naar het Engelsch van CHARLES LEVER. *III Deelen. Te Amsterdam, bij* H. Frijlink. 1846. *In gr.* 8*vo.* 683 *bl. f* 7-20.

O'Donohu. Een Iersch Volksverhaal uit den tijd der Fransche landing in 1797. *Door* CHARLES LEVER. *Uit het Engelsch. II Deelen. Te Nieuwediep, bij* C. Bakker, Bz. 1846. *In gr.* 8*vo.* 668 *bl. f* 6-70.

Wij voegen deze beide werken, als van denzelfden Schrijver, in onze aankondiging bijeen. Bij eene vroegere gelegenheid, over des Schrijvers *Jack Hinton* sprekende, hebben wij onze lezers eenigzins met hem bekend gemaakt. *De Iersche Dragonder* is in vele opzigten een tegenhanger van het zoo even genoemde verhaal, en verplaatst ons ten deele zelfs op dezelfde tooneelen. Doch, zoo het begin des verhaals in *Jack Hinton* ons in *Dublin* bragt en het leven in *Ierlands* hoofdstad schilderde, hier vinden wij den Ierschen landjonker met al zijne eigenaardigheden. Verreweg het grootste gedeelte intusschen is toegewijd aan de avonturen van den jongen dragonderofficier, gedurende den oorlog op het schiereiland, eene onuitputtelijke bron van herinneringen voor den Engelschen krijgsman, zoowel om het belangrijke van den strijd, als om de velerlei eigenaardigheden, die hij als van zelven aanbood. Het is een verhaal vol leven en beweging, vol afwisseling, gevaren en avonturen, doormengd met allerlei tusschenverhalen uit den mond der optredende personaadjen, een boek van vrolijken inhoud, los en aangenaam geschreven, zoo het ons voorkomt goed vertaald, behalve dat wij vermoeden, dat ons van tijd tot tijd de liedjes zijn onthouden, waarvan gesproken wordt, maar wier vertaling waarschijnlijk achterwege is gebleven. Men moet natuurlijk in zulk een verhaal geene eigenlijke ontwikkeling van een bepaald plan verwachten; het is eene reeks van ontmoetingen, die aan elkander geknoopt worden, en waarachter ten slotte een huwelijk een punt zet. Wij twijfelen intusschen niet, of het boek zal met graagte gelezen worden, althans zoo het anderen gaat gelijk ons. De Uit-

gever heeft door een aantal niet onaardige platen zijn boek nog uitlokkender zoeken te maken.

Het tweede werk van denzelfden Schrijver, *O'Donohue*, is van eenigzins anderen aard. Het maakt meer een bepaald en gesloten geheel uit; het hangt geregeld te zamen en loopt op één punt uit. In dat opzigt zouden wij het hooger stellen, dan *de Iersche Dragonder*, omdat het als kunstwerk meer eenheid bezit en alzoo eene geregelde bewerking heeft gevorderd. Het is al weder eene natuurlijke schildering van Iersche toestanden, vooral van dien van een vervallen Iersch geslacht, met al het eigenaardige, wat het Iersche karakter daaraan geeft. Het kenmerkende van des Schrijvers manier verloochent zich ook hier niet, noch ten goede noch ten kwade; het laatste omdat het veel meer schets is gebleven dan uitgewerkt, en personen ten tooneele worden gebragt, die eene groote rol schijnen te zullen spelen, en die eensklaps weder als geheel verdwijnen; het eerste openbaart zich in natuurlijke schildering, in levendigheid en onderhoudendheid. Het boek zal ongetwijfeld zijne lezers vinden.

De Uitgever heeft voor eenen netten druk gezorgd; maar de Vertaler en Corrector — wij zijn niet gewoon op enkele drukfouten te zien, maar eene slordigheid, als hier is, en in vertaling en in correctie, is verregaande. Zij is dikwijls hinderlijk in het lezen, omdat de drukfouten den zin onverstaanbaar maken, of de vertaling zelve eenen weinig duidelijken zin oplevert; dat laatste is vooral het geval daar, waar de Schrijver redeneert; een enkel staaltje (I. bl. 314): »De regtvaardigheid moet inderdaad wel eene groote deugd zijn, *wanneer slechts hare schaduw de natuur van den mensch kan veredelen* (!) Dan zoodanig waren hier de beweegredenen niet KITTY's bewondering voor de ongeveinsde opregtheid van SYBELLA's inborst *was evenmin zoo schuldeloos*, als die van het Iersche meisje voor die van SYBELLA." Behalve dat het weglaten van een punt na *niet* de zinnen verwart, hoe onverstaanbaar en slecht vertaald is het geheel! En zoo vindt men maar al te veel in dit boek. De Uitgever (getuige andere bij hem uitgekomene vertalingen) heeft wel bekwamere menschen tot dien arbeid. Hij make dan van deze liever gebruik!

De Boezemvriendin. Naar het Engelsch van Mrs. GREY. *II Deelen. Te Amsterdam; bij* de Wed. L. van Hulst en Zoon. 1846. *In gr.* 8*vo.* 628 *bl. f* 6-60.

Bij de meeste Engelsche romans van de goede soort vindt men een bepaald thema, dat uitgewerkt wordt. Dat geldt zoowel van den historischen roman, als van den zoogenoemden *roman intime*. De laatste vooral stelt zich doorgaans de schildering van eene bepaalde situatie, van een bepaald karakter voor, en maakt daaraan al het overige dienstbaar. Het groote voorregt, hierdoor verkregen, is eene zeer prijselijke eenheid van plan en uitwerking; het nadeel somtijds eene zekere beperking van de vlugt der verbeelding en eene eenzelvigheid, die niet dan met groote kunst is te vermijden. Doch behalve die eenheid is het vooral ook de karakterteekening der hoofdpersonen, die door zulk eene wijze van behandeling wint. Er wordt meer bepaald rekenschap gevorderd van de gedachten, aandoeningen en gewaarwordingen, die hen bezielen moeten in de bijzondere omstandigheden, waarin de verbeelding hen plaatst. Dat maakt eigenlijk den hoofdinhoud van het boek uit; het is als de ontleding van het menschelijke hart onder deze of gene ondervindingen. Geene opeenstapeling van gebeurtenissen, geen jagt maken op effect is daarbij te wachten. De schrijver of schrijfster staat gaarne stil bij elke bijzonderheid, om den indruk te doen zien, dien iedere situatie op den held of de heldin maakt. Het is juist daardoor, dat zoo vele Engelsche romans rijk zijn aan wenken ter vermeerdering van onze menschenkennis, en dikwijls daartoe meer aanleiding geven, dan de opzettelijkste vertoogen over dat onderwerp. De verwende smaak van het publiek, die door de jammerlijke Fransche romantiek is overprikkeld, legt wel eens den meer degelijken kost als langwijlig ter zijde; maar op den duur zal men toch tot dezen moeten terugkeeren, omdat men, weldra van al de lekkernijen walgende, naar dagelijksch gezond voedsel voor den geest verlangt.

De Boezemvriendin van Mrs. GREY (eene Schrijfster, met wie ons publiek, zoo wij meenen, hier voor het eerste kennis maakt) behoort tot die klasse van romans, die zich zulk eene ontwikkeling van een bepaald karakter in één bepaald

punt ten doel heeft gesteld. Het is de voorstelling van den rampzaligen invloed, dien de bewustheid van het gemis aan uiterlijke bevalligheid en het daardoor veroorzaakte wantrouwen op zich zelve en op de mogelijkheid om zich bemind te maken, op het vrouwelijke gemoed en karakter hebben kunnen. Het geheele verhaal is de uitwerking van dit thema, dat eene treurige en zeker voor het vrouwelijk gemoed minder vereerende waarheid behelst, maar ook daarom niet zonder toepassing is op het werkelijke leven.

Het kan niet anders, of de heldin moet daardoor weinig beminnelijk worden; maar de Boezemvriendin, die den titel aan het boek geeft, is haar juist ter zijde geplaatst, om het gevoel van onwil over hare verkeerdheid door medelijden te temperen, en haar althans eenigzins te verschoonen, als de speelbal van de boosaardigheid van anderen. De poëtische waarheid vorderde zulk eene verzachting, indien niet alle belangstelling zou verloren gaan. Tegenover de ongelukkige staat het liefelijke beeld harer beminnelijke zuster, wier daarstelling en let noodig waren, om den hoofdpersoon naar eisch te doen uitkomen. Gelukkig gebruik is ook gemaakt van den overmeesterenden invloed, dien priesterlist en de bedriegelijke droomen van zielerust, in de uitwendigheden der Roomsche Godsdienst te vinden, op een gejaagd en zwaarmoedig gestemd gevoel hebben kunnen.

Uit het gezegde blijkt genoegzaam, dat ons oordeel over dezen roman gunstig is. Wij hebben hem met belangstelling gelezen, en op nieuw eene proeve gezien, hoe vele er onder de Engelsche vrouwen worden gevonden, die met bekwaamheid en talent de pen weten te voeren. Trouwens, het vrouwelijke hart is immers het boek, dat vooral voor de vrouw openstaat; en zoo dikwijls zij zich, toegerust met de noodige vereischten, nederzet, om ons eenen blik in de schuilhoeken van dat hart te doen werpen en die voor ons bloot te leggen, mogen wij verwachten, dat het hare voorstelling noch aan waarheid noch aan belangrijkheid zal ontbreken.

Wij bevelen dus ook dit verhaal met volle ruimte aan onze lezers aan, althans aan dezulken, die den smaak voor degelijke romanlectuur niet verloren hebben, en niet terstond over langwijligheid klagen, als geen avonturen op avonturen worden gestapeld, maar het menschelijke hart en zijne aandoeningen getrouwelijk worden ontleed.

Groote Lotgevallen eener kleine Familie. Oorspronkelijk romantisch Verhaal van S. DE BRUIN. *Te Amsterdam, bij* J. M. E. Meijer. 1846. *In gr.* 8*vo.* 271 *bl. f* 2-70.

Indien het op den titel geplaatste *oorspronkelijk*, naar de bedoeling van den auteur, moet beteekenen *niet vertaald*, maar door eenen Nederlandschen schrijver vervaardigd, dan zouden wij er ons zeer aan ergeren, wanneer eenig bevoegd uitheemsch kunstregter door dit woord aanleiding verkreeg, en *dezen* roman als maatstaf te nemen tot beoordeeling van den smaak onzer beschaafde landgenooten. Eene meer smakeloze vrucht heeft onze vaderlandsche bodem voorzeker in langen tijd niet voortgebragt, en met meerdere verwaandheid is er zeer zeker geene aan het publiek aangeboden, dan dit door den Auteur in zijne voorrede gedaan wordt. Het lust ons niet, van deze vertelling nader verslag te geven. Wij verzoeken in dit geval onzen lezeren ons op ons woord te gelooven. Indien niet, het publiek *is* door ons gewaarschuwd.

Amerika. Loevestein. Twee Zangen des tijds, door O. S. REKMA. *Te Maastricht, bij* W. J. van Haren Noman. 1846. *In gr.* 8*vo.* 20 *bl. f* :-30.

De titel van uw werkje, Heer REKMA, heeft ons evenmin als uwe *vaerzen* (?) verleid, om ze met die van den dichter TEN KATE te vergelijken. Ge scheent, volgens het voorberigt, te vreezen, dat zulks bij uwe lezers en beoordeelaars weleens het geval zou kunnen zijn: bij ons had dit echter geen plaats; want, zonder over den titel bepaald na te denken, keken wij al spoedig het boekje eens in, en toen ons oog viel op: »*Naar 't land, dat nog niet door beschaving gezogen is;* en toen wij zes malen *verraad is 't* in zes regels zagen, en lazen van *eene liefde, die in u is gevroren;* en van *illusie, die thands nog de karten streelt;* en: *daar is geene weeld' niet met tranen bedropen;* en: *waar niemand u kennen noch achten u zal;* en als wij op bl. 18 stootten op de phrase, waar gezegd wordt dat een galg het

hoofd van HERMAN DE RUYTER ontving; maar dat, starende op zijne daad en van weelde dronken (!), ons alles toch toeroept: *Zanger, sing!* dan verstommen wij van verbazing, hoe iemand zoo opgeblazen zijn kan, om dergelijke rijmen in 't licht te zenden. Wij zouden vermeenen de gedichten van TEN KATE hoogelijk te verongelijken, wanneer wij uwe *vaersen*, voor eenige vergelijking, er naast plaatsten. Ge hebt ons immers bovendien daarbij niet in den waan willen brengen, uwe *vaersen* voor zangen van BILDERDIJK aan te zien, omdat ge, gelijk hij, *macht, throon* enz. schrijft? Dat is ook al het geval niet geweest. Neen, heer REKMA! zijt *gij* van weelde dronken, bij *ons* is het nog niet: *Crapula ingenium offuscat.*

Gedachten, beelden, versificatie, taal, constructie, welluidendheid, maat, alles draagt hier de blijken van de armzaligste rijmelarij. En wat zullen wij er nu nog bijvoegen? Onwillekeurig zagen wij de regels van TEN KATE, door u in het voorberigt opgenomen, nog eens in; en daar vonden wij een' halven regel, die ons zeer te stade kwam, om den aard uwer *vaersen* nog beter te doen kennen. Deze spreekt daar van *wanschepsels van den geest*, en, met ook dien halven regel aan te halen, hebt ge zelf het vonnis over uwe *vaersen* uitgesproken; terwijl er nog een woord in den laatsten regel voorkomt, te weten *koorensmoé*, (en dat zijn wij van de toonen uwer ontstemde lier) wat hier ongelukkig door u is aangehaald. De landverhuizers zullen door uwe zangen niet verlokt worden om in *Nederland* te blijven; en de Nederlandsche helden hebben, God lof! nog bekwamer lofdichters dan gij.

Wij raden u welmeenend, van uw plan, waarvan ge in uw voorberigt gewag maakt, om een' *grooteren bondel* uit te geven, af te zien; want, indien de daarin op te nemen stukken zoo naar zijn als deze zangen, dan deedt ge beter, gelijk DE RUYTER *de lont als zijne echtvriendinne* (?!) greep, om het slot in brand te steken, eenige lucifers, als uwe beschermengelen tegen de wraak der Zanggodinnen, te bezigen, ten einde uw handschrift in vlammen te doen opgaan.

BOEKBESCHOUWING.

Het Evangelie aan de dooden verkondigd? ! Eene proeve om de zoogenaamde nederdaling van Christus ter helle tot derzelver Bijbelsche beteekenis en hooge belangrijkheid voor de leer des heils terug te brengen. Door s. k. THODEN VAN VELZEN, *Theol. Dr. en Predikant te Nijmegen. Te Nijmegen, bij* J. F. Thieme. 1845. *In gr.* 8*vo.* 177 *bl.* *f* 1-80.

Daar wij ons meenen te mogen rekenen tot diegenen, die niet vragen, of een gevoelen, waarvoor een verdediger optreed, *oud* of *nieuw* is, maar of het de kenmerken der waarheid heeft, namen wij het aangekondigde geschrift met belangstelling in de hand, evenmin vóór als tegen des Schrijvers gevoelen ingenomen. Het ging ons toch, gelijk het velen met het hier behandelde onderwerp gaat; wij wisten niet, wat daarvan te denken, wat daarvan als altijd geldende waarheid aan te nemen. Zoo heeft de Schrijver reeds hierom alleen aanspraak op onze dankbaarheid, al is het dan ook, dat wij niet in alles door hem overtuigd zijn geworden van de waarheid der door hem gegevene en met hooge ingenomenheid verdedigde voorstelling.

Na zijne poging, om de zoogenaamde nederdaling van CHRISTUS ter helle op nieuw opzettelijk te beschouwen, voldoende geregtvaardigd te hebben — wat geenszins overtollig was, daar er nog altijd gevonden worden, die meenen, dat, wat de hoogverlichte negentiende eeuw als afgedaan beschouwt, ook voor afgedaan mag gehouden worden — worden eerst de hoofdbewijsplaatsen (1 *Petr.* III: 18—20, IV: 6, *Ephes.* IV: 8—10, *Col.* II: 15, 1 *Tim.* III: 16), daarna wenken en aanduidingen van den Heer (*Matth.* XII: 40, *Joh.* V: 25, 28, 29, *Luc.* XXIII: 43) met een oplettend oog van nabij beschouwd. Uit de beide plaatsen in den brief van PETRUS leidt de Schrijver de ge-

volgtrekking af, »dat het verlossingswerk van CHRISTUS, wel verre van zich alleen te bepalen tot de te zijnen tijde en na Hem op aarde levende menschheid, zich ook uitgestrekt heeft tot de menschen, die vóór Hem en buiten kennis van Hem op aarde geleefd hebben — en dat voorts — onze Heer ook in den dood niet gerust heeft, maar naar zijnen levend gemaakten, door het vleesch niet meer gebonden, onzondigen, vrijen, heiligen Geest, in en door dien geest ook aan dat gedeelte des menschdoms, hetwelk door het vleesch gestorven, nog in gebonden staat der slavernij verkeerde, gelijk hier op aarde het Evangelie verkondigd heeft der genade, des vredes en des levens, opdat ook *dáár*, gelijk *hier*, het oordeel over het vleeschelijke en zondige leven geveld zou worden, en ook zij nog Gode en heilig zouden leeren leven in den geest," (bl. 25 en 26.) In de aangehaalde plaatsen uit de Paulinische brieven vindt hij insgelijks die nederdaling tot de *onderaardelingen* in het doodenrijk, waarop ook JEZUS zou gedoeld hebben. En het eindresultaat wordt, bl. 70, aldus opgegeven: »Christus op aarde gekomen, om alle menschen zonder onderscheid door het geloof deelgenooten te maken van het eeuwige leven, *heeft na zijn' dood*, als waarmede Hij *het* eigenlijke *verlossingswerk* van de gansche zondige menschheid volbragt had, dat zelfde werk als de onverderfelijke nog uitgestrekt tot, en bewerkstelligd aan hen, die buiten de kennis van Hem, den Volmaakten, op aarde geleefd hadden, of in de hope op Hem ontslapen waren. In die wereld der *geesten*, welke van die der levenden op aarde door eene groote klove is *afgescheiden*, heeft Hij, gelijk op aarde, het Evangelie van Gods genade *gepredikt*, voornamelijk, gelijk hier op aarde, door zich zelven aan hen *te openbaren*, als de tijdelijke en zigtbaar tegenwoordige." Dat werk begint daar met 's Heeren dood en eindigt als tijdelijke werkzaamheid en persoonlijke verschijning met zijne opneming in heerlijkheid. Dat werk is analoog met zijn werk op aarde, eigenlijk voortzetting daarvan, met het doel, om allen te behouden en te verlossen. De vrucht van dit werk was natuurlijk verschillend, *volmaking* van hen, die in hope

op Hem vroom geleefd hadden, *ontwikkeling* des waarachtigen, goddelijken levens in hen, die zonder kennis van Hem het goede betracht hadden op aarde, *veroordeeling* van het vleesch en *levendmaking* naar den geest voor hen, die zonder hoogere opvoeding gebleven, meer of minder onbewust het vleesch gedient hadden, eene *stem* ten leven, maar bij voortdurende verharding *rampzaligheid* voor hen, die het bepaald en radicaal booze met bewustheid er van gedaan hadden.

Wij zouden niet ongeneigd zijn, om de plaatsen uit den brief van PETRUS en uit die van PAULUS te laten gelden, voor zoo ver men daaruit eene nederdaling in het doodenrijk tusschen het tijdstip van 's Heeren dood en dat van zijne opstanding wil bewijzen. In *Joh.* V: 25, 28 en 29 vinden wij voor ons niets van al wat de Schrijver er in vindt; *Matth.* XII: 40 geeft in het geheel geen regt, om daarbij aan de nederdaling in het doodenrijk te denken in den zin, waarin PETRUS er van spreekt, en wat *Luc.* XXIII: 43 betreft, hier vooral moet ieder gevoelen, dat de Schrijver *vooraf* bepaalder en opzettelijk (niet hier en daar in eene noot, zoo als nu gebeurt) het O. en N. Testamentisch begrip van doodenrijk, paradijs, *scheool*, enz. had moeten uiteenzetten, om te zien of JEZUS zich naar tijdvoorstellingen en volks-uitdrukkingen schikt, dan wel, of Hij werkelijk heeft aangenomen, dat er een tusschenstaat is tusschen het oogenblik der scheiding van ziel en ligchaam en de opneming in de hemelsche zaligheid.

Wat echter al de genoemde plaatsen ook mogen leeren, zij leeren *niet*, dat onze Heer *voortdurend*, d. i. na zijne opstanding en verheerlijking in den hemel, in het doodenrijk, onverschillig op welke wijze, blijft werkzaam zijn. Aangenomen, dat het N. T. eene nederdaling ter helle leert in dien zin, waarin de Schrijver haar verdedigt, het kent geene werkzaamheid van CHRISTUS aldaar, dan onder de vóór Hem geleefd hebbende menschheid. De redenering des Schrijvers, bl. 105, bevreemdde ons. »Als wij nu echter," zoo schrijft hij, »deze verschijning en dit werk van Christus, in de wereld der zoogenaamde afgescheidene gees-

ten, eene tijdelijke verschijning en een tijdelijk werk noemen, en als zoodanig gelijk stellen met 's Heeren persoonlijke verschijning op aarde, die ook binnen zekere tijdgrenzen is besloten, wij willen dan daarmede geenszins zeggen, dat de verlossende werkzaamheid van Christus daar met weinige dagen zou zijn afgedaan". (Dit is evenwel de vraag ook niet. Wij begeeren te weten, of volgens de Apostelen, of volgens den Heer, deze verlossende werkzaamheid in het doodenrijk met weinige dagen was afgedaan. Hierbij alleen hebben wij belang. *Onze* gissingen toch hebben bij dergelijke vraagstukken geene waarde.) »Neen, deze voorstelling willen wij dáár evenmin laten gelden, als wij het werk van Christus, aan de levende menschheid op aarde volbragt, besluiten binnen den engen kring van zijne geboorte tot op zijne hemelvaart." Maar de gevallen staan niet gelijk. CHRISTUS voortdurende werkzaamheid tot heil der *op aarde* levende menschheid wordt overal geleerd. Van zijne voortdurende werkzaamheid in het doodenrijk wordt ons niets geleerd. Wij kunnen deze wel *waarschijnlijk* vinden uit analogie met zijne andere werkzaamheid; Rec. vindt het ook niet onwaarschijnlijk; maar zekerheid hebben wij hier niet, en zoolang deze ontbreekt, zouden wij niet gaarne op vooronderstellingen en gissingen zooveel bouwen, als de geleerde Schrijver er op gebouwd heeft.

De *nadere gronden*, waarmede de Schrijver zijn gevoelen tracht te bevestigen, zijn uit het gebied der waarschijnlijkheid, der Gode- en CHRISTUSwaardigheid, der noodzakelijkheid. Zij mogen groote kracht hebben en uitnemende diensten bewijzen voor het gevoelen, dat de Heer tusschen zijnen dood en zijne opstanding — laat het zijn ook tot aan zijne Hemelvaart — in het doodenrijk werkzaam was, zij kunnen, nu eenmaal de *voortduring* dier werkzaamheid in de Schrift niet geleerd wordt, voor de voortdurende werkzaamheid niets bewijzen. Waar het *schrift*bewijs niet kan geleverd worden, baat het ons weinig, iets waarschijnlijk, en Gode- en CHRISTUSwaardig te vinden, ja achten wij het voor zeer gevaarlijk »naar

analogie van de wijze, waarop God de op aarde levende menschheid in Christus, uit den dood der zonde geroepen heeft tot het leven in zijne heilige en zalige gemeenschap, tot het *innerlijke noodzakelijke* van de genoemde verschijning van Christus te besluiten" (bl. 91). Wij moeten niet aldus redeneren: het is noodzakelijk, daarom zal het ook wel gebeurd zijn; maar: het is gebeurd, daaruit blijkt dat het noodzakelijk was. De aprioristische bewijsvoering, ter bevestiging van eene vooronderstelling aangaande eene gebeurde zaak, heeft geene inwendige kracht.

De *tegenwerpingen*, die de Schrijver verwacht, zijn 1. dat deze daadzaak met den ons bekenden *persoon* des Heilands niet schijnt te strooken, (van christologischen), 2. dat zij zielkundige onwaarschijnlijkheden bevat, (van psychologischen), 3. dat zij met de leer des heils, zooals die ons in CHRISTUS geopenbaard is, niet overeenkomt (van soteriologischen), 4. dat zij kerkelijk-geschiedkundige zwarigheden oplevert (van historischen), 5. dat zij oordeelkundig geen genoegzame zekerheid heeft (van kritischen aard). De wederlegging daarvan is, als wij dit gedeelte in het afgetrokkene beschouwen, en aannemen dat de *voortdurende* werkzaamheid van CHRISTUS in het doodenrijk door de H. Schrift geleerd wordt, over het geheel voldoende en wèl gelukt. Alleen, dat ons somtijds eene op eene vooronderstelling gebouwde gissing als bewijs bijgebragt wordt, moet ons voortdurend tegen den Schrijver op onze hoede doen zijn. Men hoore slechts: »Alles is hier op aarde voor Christus verschijning voorbereid, en waarom zouden wij het dan dáár" (namelijk in het doodenrijk) »niet kunnen aannemen, waarheen ze allen zijn heengegaan, die vóór die verschijning op aarde leefden en vóór Hem gestorven zijn? Origenes zegt van Johannes den Dooper: dat hij daarom vóór Christus gestorven was, om, naar de benedenwereld henengaande, ook aldaar zijne komst te prediken. Elders noemt hij hem den voorlooper van Christus (πρόδρομος) ook in de Hades en spreekt het uit, met het oog op Mozes, Samuel, Elia en Abraham, dat Christus, gelijk Hij hier op aarde door de profeten verkondigd is, alzoo ook buiten twij-

fel daar verkondigd is geworden. Wij laten dit bijzonder gevoelen op deszelfs plaats, maar vinden het evenwel niet alleen zeer aannemelijk, maar ook ontwijfelbaar, dat de Almagtige, die zijne dienaren, zelfs zijne hemelsche, gebruikte ten dienste der op aarde levende menschheid, hen ook aan de gestorvenen niet zal hebben onthouden, en dat alzoo alles, ook dáár, gelijk hier, voor de verschijning van Christus zal zijn voorbereid. Is nu dit het geval, dan kunnen wij te minder zwarigheid zien in die kortstondige verschijning van Christus, alsof zij ongenoegzaam ware, om zulke groote en duurzame gevolgen te weeg te brengen" (bl. 104). Eerst wordt het gevoelen van ORIGENES op deszelfs plaats gelaten, dan toch zeer aannemelijk gevonden; 't wordt vervolgens ontwijfelbaar en met een: »is nu dit het geval," de conclusie gemaakt. Gelijk hier, zoo wordt door dit geheele geschrift van gevoelens en woorden der oude kerkvaders een gebruik gemaakt, dat ons zou doen vragen, of de Schrijver aan de dogmatische traditie niet grooter gewigt hecht, dan het Protestantismus kan veroorloven.

Vraagt men, hoe de Heer dan nu in het doodenrijk werkt, de Schrijver wijst ons op hen, die Hem op aarde lief hadden door het geloof, en, na hun weggaan van deze aarde, in het rijk der geesten den Heer verkondigen, gelijk CHRISTUS onmiddellijk na zijnen dood hun het Evangelie gepredikt had. De eenige zwarigheid, die in onze oogen dit gevoelen drukt, is, dat wij hieromtrent volstrekt niets weten, en dat zelfs de Apostelen dienaangaande niets schijnen geweten te hebben. PAULUS althans zou dan niet geschreven hebben, wat hij *Phil.* I: 21—24, vooral wat hij 1 *Tim.* IV: 7 (»ik heb den goeden strijd gestreden, *ik heb den loop geëindigd*") geschreven heeft. Of zou hij werkelijk 1 *Thess.* V: 10 zooals de Schrijver dit aanneemt (bl. 108) geschreven hebben: die voor ons gestorven is, opdat wij, hetzij wij waken (dat is, hetzij wij hier op aarde), hetzij wij slapen (dat is, hetzij we hier namaals verkeeren), *te zamen met Hem* leven zouden? Volgens welken hermeneutischen regel verklaart de Schrijver *καθεύδειν*, dat, als

er door den zamenhang geen regt gegeven wordt, om aan eene overdragtelijke beteekenis te denken, niet anders dan *slapen* in den gewonen, eigenlijken zin des woords beteekenen kan, en dat vooral nu het tegen γρηγορεῖν, *waken*, overstaat, die eigenlijke beteekenis houden moet, door »in de geestenwereld" na den den dood »verkeeren"? Volgens welken hermeneutischen regel kan γρηγορεῖν van het leven op de aarde, in tegenstelling van het leven onder de aarde in het doodenrijk worden opgevat? En deze exegese, zoo geheel met het gewone spraakgebruik in strijd, zoo door niets in het onmiddellijk voorafgaande geregtvaardigd, wordt met geen enkel woord tegen de allernatuurlijkste, eenvoudigste en noodzakelijkste verklaring verdedigd. Eene gelijksoortige exegetische *tour de force* heeft, bl. 50 en verv. met *Joh.* V: 25, 28, 29 plaats. Wanneer zal men toch begrijpen, dat gedwongene exegese de verdediging van een gevoelen te meer afbreuk doet, naar mate men des te moeijelijker de gedachte van zich weren kan, dat het er op toegelegd is, om een geliefkoosd idee door te drijven?

De Schrijver maakt ook veel gebruik van de gelijkenis van den rijken man en LAZARUS. Wij zouden meenen, dat zij niet alleen niets voor hem, maar integendeel zeer veel tegen hem bewijst. Vooreerst toch is het duidelijk, dat de Heer wil aantoonen, hoe ieder na den dood vergelding ontvangt, de een, als hij in overvloed geleefd heeft en onbarmhartig was, de smarten der hel; de ander, als hij verdrukking geleden heeft, vreugde des hemels (dat LAZARUS gezien wordt *in* ABRAHAM's *schoot* is een bewijs, dat hij het goede gedaan had bij zijn leven). Dit is het hoofddenkbeeld. Nu is de rijke man in de pijn en verlangt lafenis. Aan wien zal hij die vragen? Daartoe moest er iemand zijn, die hem lafenis zou *kunnen* geven. Zoo gelooven wij dan, dat de Heer den rijken man voorstelde, als ABRAHAM en LAZARUS ziende, om van den eerstgenoemde eenige verkwikking te kunnen afsmeeken — maar ook om aldus deze waarheid duidelijk voor oogen te stellen: na den dood regtvaardige vergelding — geen zaligheid meer, voor wie op aarde den tijd voorbij liet gaan. Wij zouden ons

derhalve wel wachten, om ons op deze gelijkenis te beroepen ter verdediging eener voorstelling, als die van den Schrijver, dat de gestorvenen, vromen en goddeloozen voorecrst nog bij elkander, al is het dan ook door eene klove gescheiden, blijven voortleven. Wij vinden hier slechts eene voorstelling te hulp geroepen, om den rijken man in de onveranderlijkheid van zijn ellendig lot te schilderen. En wil men hier meer zien, — niets geeft regt om aan een' tusschenstaat te denken, daar ABRAHAM niet de minste moeite zich geeft, om den rijken man tot bekeering te brengen, geen troost voor hem heeft — niets dan de verkondiging der treurige waarheid, dat hij zijn goed *in zijn leven ontvangen had.* In de geheele gelijkenis is geen spoor te vinden, dat de rijke man niet zou blijven waar hij was, geen spoor, dat LAZARUS niet de gelukzaligheid genoot, welke voor de reinen van hart bereid is, niets wat den Schrijver regt geeft, om op bl. 60 te beweren, dat de schoot van ABRAHAM de rust of woonplaats der aanvankelijk zalige, maar nog niet verheerlijkte vromen van den ouden dag zou zijn.

Uit het behandelde leidt de Schrijver eenige *gevolgtrekkingen* af, tot verklaring, waardeering en aanwending van Gods openbaring, waarvan wij in het algemeen zeggen, dat zij groote waarde zouden hebben, indien al het voorafgaande slechts op betere gronden steunde. Nu komt het ons voor, dat de grond voor hetgeen hier beweerd en verzekerd wordt, ontbreekt. Om slechts iets te noemen, wat zal men zeggen, als de Schrijver verzekert (bl. 157): »Het is noch met de genade van Christus, die haar ook aan reeds gecordeelden en verdoemden verheerlijkt heeft, noch met de uitspraken van Hem en zijne Apostelen, die op de toekomst en het oordeel van Christus doelen, strijdig, — het is integendeel duidelijke leer der Apostelen, dat Christus eindelijk zijne laatste vijanden overwinnen zal door zijne eeuwige liefde"? Wij mogen het hopen, wij mogen het bidden — maar geen Apostel kon het verzekeren, dat alle vijanden van CHRISTUS, vrienden van CHRISTUS zouden worden, omdat er altijd zullen blijven, die *niet willen*,

waarom ook de Schrijver zelf, spreekt van dezulken, die in hunne ingekankerde ongeregtigheid zullen openbaar gemaakt, en bij voortdurende verharding aan eene vreeselijke vermeerdering der in de zelfbewuste vervreemding van God gelegene rampzaligheid, aan een' tweeden dood zullen overgegeven worden. Als men dus zelf toegeeft, dat er altijd zullen overblijven, die zich verharden, die zich door 's Heeren eeuwige liefde niet zullen laten overwinnen, moest men de wederherstelling aller dingen niet zoo onbepaald verdedigen, en de waarheid, dat CHRISTUS al zijne vijanden eindelijk *krachteloos* en *magteloos* zal maken, niet verwarren met de vooronderstelling, dat Hij ze allen aan zich als vrienden onderwerpen zal.

Het is waar, als de voorstelling van den Schrijver op de leer der Heilige Schrift gegrond is, dan vallen vele klagten weg, die duizende malen tegen Gods regtvaardig wereldbestuur werden aangeheven; dan hebben wij hier een' troost voor vele bekommerde en verslagene harten, — maar dan moet de voorstelling van den Schrijver ook de voorstelling zijn van CHRISTUS en zijne Apostelen, of van deze laatsten alleen (want het is in allen gevalle niet te verwachten, dat de Heer veel van zijne nederdaling in het doodenrijk geleerd zal hebben.) Evenwel kunnen wij niet anders, dan de voortdurende werkzaamheid van CHRISTUS in het doodenrijk voor niet meer dan eene fictie houden, waarvan ook Rec. wel het wenschelijke en wat niet al levendig gevoelt en helder inziet, maar waarvoor hij in het N. T. geene bewijzen vindt.

Indien nu evenwel iemand, die het door ons aangekondigde werk niet gelezen heeft, meenen mogt, dat door deze voorstelling aan de waarheid, door den Heer in deze woorden: »Niemand komt tot den Vader dan door mij," uitgesproken, wordt te kort gedaan, dien kunnen wij geruststellen met des Schrijvers woorden, bl. 176: »Kan iets ter wereld ons krachtiger aansporen, om aan de uitbreiding van zijn zalig koningrijk volstandig te arbeiden, dan de erkentenis, dat zijne komst en verschijning ook daar nog noodzakelijk waren, ten bewijze, dat er *nie-*

mand, wie hij ook zijn moge, *zonder geloof in Hem*, zonder kennis van Hem, zonder deelgenootschap aan zijnen geest, zijne eeuwige Heerlijkheid en *de zaligheid kan deelachtig worden.*" Bovendien, dat de voorstelling des Schrijvers in geen geval aan zorgeloosheid, of den lust om het op de toekomst te laten aankomen, voedsel geeft.

Bedriegen wij ons niet, dan zal het den geleerden Schrijver niet aangenaam zijn, dat wij een denkbeeld, door hem met voorliefde verdedigd, niet tot het onze konden maken. Evenwel ligt de oorzaak daarvan niet in het onhandig gebruik der voor zijne voorstelling pleitende bewijzen; want wat hij bij eenige mogelijkheid kon aanvoeren, zonder al te onhoudbare argumenten bij te brengen, is door hem te hulp geroepen. Maar de reden ligt in het stilzwijgen der H. Schrift, die, ten minste voor ons, de *voortduring* der werkzaamheid van CHRISTUS in het rijk der gestorvenen niet leert.

Voor het overige zal ieder de zorg moeten roemen, waarmede de Schrijver zijn onderwerp behandeld heeft, en als hooge ingenomenheid met eene zaak iets zou kunnen uitwerken, om haar bij anderen bijval te doen vinden, dan behoeft hij zich zeker niet te beschuldigen, indien men zich niet overreden laat. Dat Dr. THODEN VAN VELZEN op wetenschappelijk gebied niet als een vreemdeling rondziet, is weêr op nieuw gebleken.

Zoo wij nog eene aanmerking maakten van ondergeschikt belang, het zou zijn op den hier en daar minder gemakkelijk vloeijenden stijl, op het geheel onnoodig gebruik van vreemde woorden (bl. 46, uit *respect*, bl. 102, *evenement*) op het zoo dikwijls voorkomende, zeer onwelluidende »*onderhavige daadzaak*," inzonderheid op de onnaauwkeurigheid der spelling van eigennamen, als bl. 5 en later *Ruffinus* voor Rufinus, bl. 11 en later *Hieronimus* voor het elders voorkomende Hieronymus, bl. 19 *Capellus* voor Cappellus, bl. 32 *Schötgenius* voor Schöttgenius, bl. 57 *Hippolitus* voor het elders voorkomende Hippolytus, bl. 46 en later *Chrysosthomus* voor het elders voorkomende Chrysostomus, bl. 51 *Eckerman* voor Ecker-

mann, *Sonius*, *Zwaagman* voor Sonius Swaagman, bl. 78 *Radamantus* voor Rhadamantus, bl. 89 *Caesarius Arelato* voor Caesarius van Arles, bl. 115 *Coteler* en 116 *Koteler* voor Cotelier, bl. 124 en elders *Witzius* voor het ook elders voorkomende Witsius, bl. 125 *Taddeus* voor Thaddeus — *Gallilea* voor Galilea, *Ninive* en *Niniviten* voor Nineve en Ninevieten, wat ongetwijfeld door naauwkeurige correctie had kunnen verholpen worden en in een wetenschappelijk geschrift niet onopgemerkt blijven mag.

Leerredenen over de Feeststoffen door G. H. VAN SENDEN, *Theol. Doctor en Predikant te Zwolle. Te Zwolle, bij* J. J. Tijll. 1846. *In gr.* 8*vo.* 382 *bl.* *f* 1 - 30.

Wanneer wij met deze aankondiging ons voorstelden, den bovenstaanden arbeid van den onvermoeid werkzamen VAN SENDEN ter kennis van ons godsdienstig publiek te brengen, zouden wij zekerlijk veel te laat komen. Dat publiek heeft dien arbeid, reeds dadelijk bij de uitgave, op den regten prijs weten te schatten; het is er mede bekend, en honderden, ja misschien duizenden hebben er gewis menig stichtelijk en verheffend uur aan te danken. Even min willen wij er ons toe zetten, om dit werk aan eene eigenlijke beoordeeling te onderwerpen. De bekwame man behoort niet meer tot onze jongere predikers, voor wie eene grondige en bescheidene toetsing gepast en nuttig zou kunnen zijn. Hij heeft zijnen geheel eigenaardigen preektrant, die hem uit hoofd en hart als gegroeid is, en met zijn' geheelen in- en uitwendigen mensch zamenhangt, een' preektrant, dien hij niet veranderen of zelfs wijzigen kan, en ook niet veranderen moet, al ware dit hem mogelijk. Gaarne nemen wij dan ook de gave aan, zoo als zij ons aangeboden wordt, zonder ons genoegen er door te laten verstoren, dat ze naar wezen en vorm wel eens minder of geheel niet beantwoordt aan 't geen wij, naar de eischen der kunst, er in zouden wenschen te vinden. • Liever dan koude aanmerkingen op enkele partijen te maken, die zoo

ligt den schijn verkrijgen van uit vitzucht voortgevloeid te zijn, verheugen wij ons dankbaar in het vele goede en schoone dat wij hier ontmoeten, in de belangrijke toelichtingen, treffende denkbeelden en stoute of roerende teekeningen, waarvan de twee stukken, het *Hemelvaarts*- en het *Pinksterfeest*, als overvloeijen. Deze beide stukken voltooijen nu, te zamen met het *Geboortefeest* des Heeren, het schoon geheel, den bundel *Leerredenen over de Feeststoffen*. Wij vinden den Prediker hier weder, gelijk wij hem uit vroegere proeven kennen, met name uit zijne »Leerredenen over de Geschiedenis van JEZUS' lijden en sterven," alsmede uit het eerste stuk van deze Feeststoffen, vroeger (zie *Vaderl. Letteroef.* 1845. N°. XV, bl. 657 env.) door ons aangekondigd, als den man van een' schranderen blik, die het eigenaardige en interessante van eenen tekst weet te vatten en geleidelijk te schikken, als den man van vele en veelsoortige kundigheden, die hij kwistig en toch met losheid uitstort, van eene rijke verbeelding, waardoor hij den toehoorder telkens in 't midden der gebeurtenissen weet te verplaatsen, van een warm en levendig gevoel, waardoor hij tot het binnenste der handelende personen doordringt; gaven, waarmede hij eene magt over de taal vereenigt, die hem het middel aan de hand geeft, om hetgeen in zijn binnenste omgaat in anderen over te storten, en hen alzoo te roeren, te treffen, te ontvonken en mede te slepen. Bepaalde zoogenoemde schriftverklaring en de toon van stichting, die in hart en leven dringt, den zondaar aan zich zelv' ontdekt en hem verkwikt door den rijkdom van Gods genade in CHRISTUS, moge den lezer hier al minder boeijen, dan de zoo prachtige als ware schilderingen van gebeurtenissen, personen en toestanden: wie zal zijne belangstelling aan een werk onthouden, omdat het niet alles geeft, wat in het ideaal besloten ligt, en nog iets te wenschen overlaat? Het moge ons desgelijks toeschijnen, dat de Prediker wel eens te ver gaat in zijne schilderingen, door zich aan toestanden te wagen die zelfs de magt van het stoutste penseel te boven gaan: (zoo als bladz. 125—127) wij willen ons gaarne houden aan de

schoonheden, die den Prediker toebehooren en hem alleen eigen zijn. Tot die schoonheden rekenen wij mede de levendige en, om het met een thans veel gebruikt, hoewel onnederduitsch, woord uit te drukken, de aanschouwelijke voorstellingen, welke vaak door de groote bekendheid van VAN SENDEN met de oude landen en volken op eene wijze verlevendigd worden, waarvan wij bij onze vaderlandsche predikers de wederga niet aantreffen. Men leze b. v. bladz. 317 tot 320 en bladz. 324 en 325, welke laatste plaats wij ten slotte als eene proeve mededeelen:

»Daar zijn er, die afdaalden van *Medië's* rijk bevochtigde bergen, die opklommen uit *Perzië's* paradijsachtige vlakten, die kwamen van het verre *Parthië*, van het nog verder gelegene *Indië*. Zij hebben gezocht, de boorden van den snelvlietenden *Tigris* te bereiken. Vereenigd met den *Mesopotamiër*, zijn ze den statig golvenden *Euphraat* genaderd. Zij zijn die rivier overgestoken, om langs den weg, waarop bijna zes eeuwen te voren de ballingen uit *Babel* terugkeerden, het Heilige land te bereiken. Daar zijn er, die komen uit het Noorden, waar de zee *Pontus* bespoelt, — die, *Kappadocië's* min vruchtbare velden doortrekkende, daar reisgenooten gevonden hadden. Uit *Frygië's* vlakten, doorkronkeld van rivieren, zijn er opgedaagd, en de bekranste heuvelen, waarmede *Pamfilië*, als hangende aan hooge bergen, zich uitstrekt, zijn door andere verlaten. De rijkdom en de zegen van *Azië* hebben den *Jood*, die te midden van dezelve leeft, niet kunnen wederhouden, om te gaan naar *Jeruzalem*. De weg, die uit *Arabië* naar het beloofde land geleidt, moge door onafzienbare vlakten loopen, zonder water en zonder groei, — daar zijn er, die het gevaar van den togt niet ontzagen. Het zand van *Libye* heeft hen niet afgeschrikt, om de bevallige streek, waarin *Cyrene* ligt, voor een tijdlang vaarwel te zeggen. De *Egyptische Jood* is den *Nijl* afgedaald; de *Kretenser* heeft zich toevertrouwd aan de ranke kiel, en de gevaren niet ontzien van eenen togt over zee; *Rome* heeft met al zijne grootheid, het hart niet

kunnen boeijen, dat zijne begeerte uitstrekt naar *Jeruzalem.*"

Wij besluiten met den wensch, dat de Heer VAN SENDEN ons nog meermalen op zijn predikwerk moge onthalen; maar voegen er den wensch bij, dat onze aankomende Evangelieverkondigers voor de verzoeking van navolging mogen bewaard blijven. Zoo iets laat zich niet nádoen of námaken.

Zes Kinderpreken; door N. A. VAN CHARANTE, *Predikant, vroeger te Rockanje, nu te Zaandam. Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. 1846. *In kl.* 8*vo. Ieder afzonderlijk* f :- 12½, *bij twaalftallen* f 1-25.

Regt doelmatig, zelfs boven sommige andere, zijn deze kinderpreken; welgekozen de onderwerpen: OBADJA, 1 *Kon.* XVIII: 12b; *de schotel met linzenmoes, Gen.* XXV: 33b; *de twaalfjarige* JEZUS, *Luk.* II: 42—49; *de broeder van den verloren zoon, Luk.* XV: 28, 29; *de ondeugende kinderen van Bethel,* 2 *Kon.* II: 23, 24, en *bescheidenheid, een sieraad der jeugd, Phil.* IV: 5a — dus meest geschiedenissen, en zoo is het ook best. Deze geschiedenissen worden goed verhaald, met zeer duidelijke, naar de vatbaarheid van kinderen berekende opheldering, en de lessen ongezocht afgeleid en liefderijk ernstig aangedrongen. Zeer gepast is de keuze van gezang, zoo voor de kinderen zelven, als voor de gemeente, in welker tegenwoordigheid zij werden uitgesproken. Het is niet gemakkelijk, den echten kindertoon, vooral bij godsdienstige onderwerpen, te vatten en, zonder tot het platte af te dalen, te houden. Wij zouden onbillijk doen, indien wij aan deze proeven den ruimen lof onthielden, op welken zij aanspraak hebben.

Over den Priester, de Vrouw en het Huisgezin. Naar het Fransch van J. MICHELET, *door den Vertaler van* MICHELET *en* QUINET, *over de Jezuiten. Te Amster-*

dam, bij D. H. Fikkert. 1845. *In gr.* 8*vo. VIII en* 178 *bl. f* 1 - 30.

Het geschrift, dat wij aankondigen, kan als vervolg worden aangemerkt op de veelbesprokene *Voorlezingen over de Jezuiten*, die door den beroemden Schrijver en zijnen welsprekenden ambtgenoot QUINET in 1843 zijn uitgegeven. Doch hier strekken de beschouwingen des Hoogleeraars zich uit tot eenen wijderen kring. Gelijk hij in het eerstgenoemde werk met wegslependen nadruk het gevaar heeft geschetst, waaraan *Frankrijk* bloot staat door den toenemenden invloed der Jezuiten-orde, spreekt hij hier over de Ultramontaansche geestelijkheid in het algemeen. Naauw is het verband, waarin het een met het ander staat. Een Fransch Bisschop heeft gezegd: » Wij zijn Jezuiten, wij zijn allen Jezuiten," en niemand heeft hem gelogenstraft. Geen wonder, dat de vriend van beschaving en verlichting die woelingen met onrust en bezorgdheid aanschouwt. MICHELET althans gevoelde zich opgewekt, om zijne stem luide en krachtig te verheffen, en in krachtige trekken te schetsen, hoe vele geestelijken den invloed, dien zij bezitten, misbruiken tot de onwaardigste bedoelingen. Welk gewigt de Roomsche Curie aan zijne oppositie gehecht heeft, blijkt reeds daaruit, dat zij het werk terstond op den *Index librorum prohibitorum* heeft doen plaatsen. Ook voor ons publiek, dat zoo veel vernoemt van den invloed, dien zekere partij dezer dagen op het godsdienstig en staatkundig gebied uitoefent, kan het nuttig zijn, om door dit geschrift tot verdubbelde waakzaamheid en bedachtzaamheid te worden aangespoord.

De Schrijver gaat grootendeels eenen *historischen* weg. In het eerste gedeelte handelt hij over de geestelijke besturing in de zeventiende eeuw. Hier leeren wij den invloed der Jezuiten op de vrouwen en kinderen, en vooral de betrekking tusschen den heiligen FRANCISCUS VAN SALES met Mad. DE CHANTAL, hier het verderfelijk quietisme in al zijne kleuren kennen. Op wat wijze in dit tijdperk de vroomheid gemakkelijk werd gemaakt, hoe de

priesterdwang van lieverlede alle zelfstandigheid in hare slagtoffers wist te onderdrukken, hoe het Jezuitisme zich wist te verheffen boven den slag, dien het van ARNAUD en PASCAL had ontvangen, wordt met onnavolgbare levendigheid afgemaald. Bijzonder belangrijk is hetgeen over MOLINOS, over Mad. DE GUYON en den zoogenaamden mystischen dood, zoo als die in haar boek *les Torrents* is beschreven, en vooral over den eigenaardigen vorm, dien het quietisme door FENELON aannam, wordt medegedeeld. Met klimmende belangstelling volgen wij den Schrijver, waar hij ons BOSSUET als geestelijk bestuurder leert kennen, en de eerdienst van het heilige hart in al hare zinnelijkheid en dubbelzinnigheid teekent. — Maar ofschoon men door al deze verschillende mededeelingen zich den invloed der geestelijkheid in de 17de eeuw gemakkelijk voorstellen kan, zou echter de bedenking kunnen rijzen, dat de tegenwoordige, meerendeels arme en eenvoudige priesters zulk eenen verstandelijken en zedelijken invloed niet meer uitoefenen kunnen. De Schrijver beantwoordt die bedenking bij den aanvang van het *tweede gedeelte*, dat over de geestelijke leiding in het algemeen, en vooral over die der 19de eeuw zal gaan spreken. Hij toont aan, wat huiveringwekkende kracht voornamelijk de biechtstoel nog uitoefent op het maatschappelijk en huiselijk leven onzes tijds. Groot is toch het onderscheid tusschen den tegenwoordigen biechtvader, en dien der middeleeuwen, die in waarheid geloofde, zijn vleesch doodde, in hooge beschaving uitmuntte en veel minder ondervragen moest, in een' tijd, waarin de Casuïstiek nog slechts weinig was ontwikkeld. Men huivert bij de schilderij van de wijze, waarop de geestelijke bestuurder zich vaak in de innigste betrekking der ziel tot eene vrouw, zelfs boven haren echtgenoot, plaatst, en de geheime spion is in de vreedzame woning. De sluijer wordt afgeligt van menig misbruik, dat nog heden ten dage de kloosterlijke inrigting bezoedelt. En met eene zielkundige waarheid, die den lezer krachtig aangrijpt, doet MICHELET ons aanschouwen, hoe van de

priesterlijke heerschappij over de ziel tot aan die over het ligchaam slechts eene schrede kan zijn.

Eindelijk leidt hij ons *het huisgezin* binnen. Ook daar vindt de vader in gade en kroost vaak verborgene vijanden, voor zoo verre zich beide laatsten onbepaald door den geestelijken laten besturen. Zelfs de betrekking tusschen de moeder en haren opgroeijenden zoon wordt ontheiligd door de kerkelijke opvoeding. En nimmer wordt onder den invloed der bestaande kerk de huiselijke kring, wat zij naar Gods bedoeling en tot heil van den staat moet wezen.

Het is ons onmogelijk, na dit korte overzigt, een denkbeeld van den rijkdom en de kracht dezer voorlezingen te geven. De stijl is schitterend. Geene bladzijde kan men opslaan, of er is eene gedachte, eene wending, eene beeldspraak, die treft. Wij zouden jegens eene andere schoonheid van vorm onbillijk worden, wanneer wij er eene bij voorkeur ter proeve wilden aanvoeren. Men moet alles in zijn verband lezen, om aan de meesterlijke wijze, waarop MICHELET vooral het quietisme met al zijne vertakkingen heeft beschreven, regt te laten wedervaren.

Of wij het in alles met zijne beschouwing van de zaken zelven eens zijn, dit is eene geheel andere vraag, die wij zonder aarzelen ontkennend beantwoorden. Soms is de redenering meer schitterend, dan grondig: de oratorische kleur van het geheele geschrift vervoert meermalen den Schrijver tot eenzijdigheid, en zijn afkeer van de geestelijkheid doet hem meermalen het goede voorbijzien, dat zij zonder bedenking gesticht heeft en nog sticht. Voorbeelden behoeven wij niet aan te voeren, daar zij aan iedereen, die met onbevangen oordeel leest, van zelven in het oog zullen vallen. Wij vreezen, dat de Schrijver, door de loffelijke zucht om misbruiken tegen te gaan, zich meermalen heeft laten verleiden, om ook datgene weg te rukken, wat niet slechts heilig en dierbaar is voor menig gemoed, maar ook met het positieve Christendom in het algemeen ten naauwste verbonden is. De waarde van zijn geschrift is daarom bijna uitsluitend *negatief*. Hij breekt

af, maar bouwt niet op, gelijk er volgens de grondbeginselen van het eeuwig Evangelie kon opgebouwd worden. Of zal het opbouwen heeten, wanneer men eindelijk bijna geene andere Godsdienst, dan algemeene humaniteit, naar het voorbeeld van CHRISTUS, wenscht te prediken, en wil, dat ieder in zijne jeugd krijgsman, in den ouderdom daarontegen Priester zal worden? Wij betwijfelen het ten sterkste, en meenen daarom de lezing van dit geschrift slechts aan hen te mogen aanbevelen, die, aan het *jurare in verba magistri* ongewoon, zich door een' geest des onderscheids laten besturen.

De Vertaler heeft zich van zijne gansch niet gemakkelijke taak doorgaans op eene zeer loffelijke wijze gekweten. Ook de uitvoering verdient goedkeurende vermelding.

De Oudejaars-avond. Ernstige lektuur voor de laatste dagen des jaars; door C. E. VAN KORTSVELD, *Predikant te Schoonhoven. Tweede, herziene en vermeerderde Druk. Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. 1845. *In gr.* 8*vo.* 290 *bl. f* 3-:

De Vriend der Kranken. Een Bijbelsch Huisboek voor de Ziekenkamer; door denzelfden. Tweede Druk. Te Amsterdam, bij Ipenbuur en van Seldam. 1846. *In gr.* 8*vo.* 320 *bl. f* 3-25.

Naarmate het aantal grooter is van stichtelijke geschriften, die elkander gedurig verdringen, pleit de noodzakelijkheid van herdruk voor eenen goeden opgang. De Eerw. VAN KORTSVELD heeft in dit opzigt eene meer dan gewone goedkeuring ook op deze beide schriften. Den eersten druk van den *Oudejaarsavond* hebben wij in der tijd (*) beoordeeld. Van deze nieuwe uitgave behoeven wij dus alleen te zeggen, dat de vertoogen onder den algemeenen titel: *de Portefeuille van een' Dorpspredikant*, met een

(*) *Vaderl. Letteroef.* 1842, *Boekbesch.* bladz. 87.

drietal zijn vermeerderd; dat de *proeven eener berijming van den Prediker* teregt zijn weggelaten, en verder het een en ander is verschikt en hier en daar veranderd. Het vignet heeft een ander onderwerp, en is beter dan het vorige. De druk heeft eene behagelijke netheid. Wij bevelen het werkje op nieuw aan.

De Vriend der Kranken was eerst een klein boekske. Het werd later tot een meer uitvoerig huisboek uitgewerkt. Dit vond een zoo gunstig onthaal, dat reeds na een paar jaren een herdruk noodig was. De Schrijver, door veelvuldig lijden zwaar beproefd, gevoelde uit dien hoofde op dit zijn geschrift eene naauwe betrekking. Aan den hartelijken, onopgesmukten toon heeft het dan ook zeker wel dat onthaal te danken. De gebeden munten boven vele anderen uit. Het stichte verder veel nut!

Om te gemoet te komen aan hen, voor wie dit boek te kostbaar is, heeft de Schrijver zich de moeite eener verkorting gegeven, die later het licht heeft gezien onder den titel:

De Vriend der Kranken. Een Bijbelsch Huisboek voor de Ziekenkamer; door en bij dezelfden. Verkorte uitgave. 1846. *Postformaat* 110 *bl. f* 1-:

hetwelk, als voor meer eenvoudigen geschikt, vooral in de Bijbelsche vertoogen verkort is, en de spreuken en gebeden daarentegen behouden heeft; waarom het, ofschoon de denkbeelden natuurlijk op den Bijbel gegrond zijn, misschien beter *godsdienstig*, dan *Bijbelsch* heette.

De Kern des Bijbels, of de zakelijke inhoud van Gods woord, verstandelijk toegelicht en voorgesteld in onderhoudende, duidelijke en aaneengeschakelde verhalen; ten nutte van alle Christenen, en van jongelieden, die wenschen zich behoorlijk voor te bereiden tot het doen hunner geloofsbelijdenis. IIde Stukje. Te Am-

sterdam, bij C. J. Borleffs. 1846. *In kl.* 8*vo.* 191 *bl. f* :-60.

Nog vóór onze beoordeeling van het *eerste* Stukje (*Vaderl. Letteroef.* 1846, bl. 643) is dit *tweede* Stukje in het licht verschenen. Het is op dezelfde leest geschoeid, volgt het gewijde verhaal op den voet, en brengt de geschiedenis tot op den dood van ELI. Onze vroeger gemaakte aanmerkingen zijn ook op dit gedeelte van toepassing, en wij nemen daarvan niet één enkele terug. Aan naauwkeurigheid ontbreekt het niet, maar aan *pragmatische* behandeling en *practische* aanwending der geschiedenis, terwijl de voorstelling droog is en de stijl doorgaans alle afwisseling mist. Desniettemin durven wij dit werkje, nu het eenmaal verschenen is, wel aanprijzen ten gebruike. Er is voor jongelieden veel goeds uit te leeren. En de weinige stuivers, waarvoor het verkrijgbaar is, maken de verspreiding gemakkelijk. Gaat de ongenoemde Schrijver met de uitgave voort, wij zouden wenschen, dat hij dan, voor hetgeen hem nog ter behandeling overig is, zoo veel mogelijk onze aanmerkingen ter harte nam, en wij bidden hem op zijnen niet geringen arbeid, hoe gebrekkig die ook in sommige opzigten zijn moge, Gods zegen toe.

Nieuw practisch Tijdschrift voor de Geneeskunde in al haren omvang, voor het jaar 1847, *uit de nieuwste buitenlandsche werken, uit oorspronkelijke bijdragen van Nederlandsche Geneeskundigen en uit eigene waarnemingen, inzonderheid ook ten dienste van jonge Artsen en van Heelmeesters ten platten lande verzameld door* C. VAN ELDIK *en* S. J. GALAMA. *Januarijstuk. Te Gorinchem, bij* J. Noorduyn en Zoon. 1847. *In gr.* 8*vo.* 64 *bl. f* :-60.

Wanneer een geneeskundig Tijdschrift gedurende eene reeks van vijfentwintig jaren een genoegzaam debiet heeft

kunnen vinden, zoodat de uitgave zonder eenige stoornis of oponthoud heeft plaats gehad, kan men niet zeggen, dat het bij den aanvang van eenen nieuwen tijdkring eene bijzondere aanprijzing noodig heeft, indien het althans niet in aard en strekking veranderd is. De lezers, die hunne weetgierigheid door den inhoud der vorige jaargangen bevredigd vonden, zullen zich in dit geval ook gaarne met de volgende Serie vereenigen: zij daarentegen, die in een geneeskundig Tijdschrift nog iets meer verlangen dan eene mededeeling van verstrooide waarnemingen, welke, hoe belangrijk ook op zich zelve, eenigzins bont dooreenstaan; die in de periodieke geneeskundige literatuur als 't ware eene afspiegeling wenschen te zien van het standpunt, waarop de geneeskundige wetenschap voor het oogenblik staat, zullen, indien de vorige jaargangen van eenig Tijdschrift niet aan dit ideaal beantwoorden, ook evenmin in de volgende Serie genoegen vinden, wanneer deze met de voorgaande volkomen in aard en strekking gelijk blijft. Het Practisch Tijdschrift voor de Geneeskunde, vroeger door Dr. MOLL en Dr. VAN ELDIK en, na het overlijden van den eerstgenoemde, alleen door Dr. VAN ELDIK geredigeerd, heeft zich gedurende een vijfentwintigtal jaren onafgebroken staande gehouden, terwijl meer dan een geneeskundig Tijdschrift zijne loopbaan moest staken; bij deszelfs eerst ontstaan voorzag het in eene wezentlijke behoefte en heeft ook duurzaam, vooral voor den geneeskundige ten platte lande, veel nut gesticht. Dat er intusschen nevens hetzelve verscheidene andere Tijdschriften optraden, waarvan sommige bleven voortbestaan, andere te gronde gingen, bewees althans zooveel, dat er ten onzent geneeskundigen waren en zijn, die in een geneeskundig Tijdschrift nog iets meer verlangen, dan het Practisch Tijdschrift hun opleverde. Het te gronde gaan van enkele dezer Tijdschriften bewees niet zoo zeer, dat deze wensch onregtmatig was, als wel dat dezelve weinig sympathie vond bij het meerendeel onzer geneeskundigen. Ref. meent bij de aankondiging van deze nieuwe Serie van het practisch Tijdschrift te kunnen volstaan met aan beide partijen,

aan de tevredenen en aan de ontevredenen, te berigten, dat het in aard en strekking volkomen aan de voorgaande jaargangen gelijk gebleven is en zich van deze door niets onderscheidt, behalve alleen daardoor, dat nevens den naam van den vroegeren Redacteur ook die van Dr. GALAMA op den titel staat, die zich aan de Redactie heeft aangesloten en dezen jaargang opent met een welgeschreven verslag omtrent de epidemische ziekte, welke in den herfst van 1846 in *Friesland* en elders geheerscht heeft. Behalve dit beknopt en bondig geschreven stuk (bl. 1—26) en eenige mededeelingen van Dr. ASCHENDORP omtrent het bad te *Bentheim* (bl. 40—54), treft men in dit eerste Nommer overgenomene stukken uit buitenlandsche Tijdschriften aan, even als zulks ook in de vorige jaargangen het geval was. De medegedeelde ziektegeschiedenissen zijn niet onbelangrijk.

Ref. eindigt zijne aankondiging met den wensch, dat het Practisch Tijdschrift even veel nut moge blijven stichten, als het gedurende vijfentwintig jaren heeft gesticht. Hij mag evenwel zijne meening niet onderdrukken, dat dit nut nog grooter zoude zijn, indien het Tijdschrift meerdere blijken droeg van aan de rigting, welke de geneeskunde gedurende de laatste jaren verkregen heeft, deel te nemen. Een Tijdschrift, hetwelk door een vijfentwintigjarig bestaan zekere populariteit heeft verkregen, is wellig meer, dan eenig ander, minder algemeen gelezen of nieuw opgerigt Tijdschrift, in staat, om bij het groote geneeskundig publiek de meer positieve wijze van beoefening der wetenschap aannemelijk te maken.

Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden, bijeengebragt door A. J. VAN DER AA, *onder medewerking van eenige vaderlandsche Geleerden. VIIIste Deel. N. O. Te Gorinchem, bij* J. Noorduyn en Zoon. 1846. *In gr.* 8*vo.* 796 *bl. f* 6-50.

Wij behoeven den lof niet te herhalen, dien wij meer-

malen aan de groote naauwkeurigheid van dit kostbare, maar ook allerbelangrijkste werk hebben gegeven. Doch wij vinden tevens bij ieder uitkomend gedeelte, en ziende op den omvang en de daaruit voortvloeijende kostbaarheid, telkens redenen, om den wensch te uiten, dat de verdienstelijke Verzamelaar zich, zoo veel het met het plan en de naauwkeurigheid des werks bestaanbaar is, bekorte. En dat hij dit niet genoegzaam doet, maar bijna alles opneemt, wat hem door zijne correspondenten of door anderen wordt medegedeeld, daarvan draagt het voor ons liggende Deel wederom verscheidene bewijzen. Wij brengen daartoe onder anderen de opgaven van gansche reeksen van voormalige bezitters der adellijke huizen, b. v. van *Nijevelt*, van *Nijerode*, waar het een paar bladzijden innemt. Zoo ook mededeeling van breedvoerige opschriften op graftombes, die dan nog wel in het oorspronkelijke Latijn en met eene Nederduitsche vertaling voorkomen. Ja, droeg het onze goedkeuring weg, dat de namen van dijken en wegen niet in het plan waren begrepen; wij troffen in dit Deel ook hiervan onderscheidene afwijkingen aan; men zie de artikelen: *Nieuwendijk*, *Noordweg*, *Oldewijveweg*, *Ossegang*. Zelfs bekomt de *Nieuwebrug* te Amsterdam een artikel van anderhalve bladzijde, en op het woord: *Nederlandsche ontdekkingen* vindt men eene opgave dier ontdekkingen van meer dan *vier* bladzijden, terwijl dit onderwerp geheel niet *aardrijkskundig*, maar zuiver *geschiedkundig* is.

Men mist hier en daar eenige bijzonderheden, elders gemeld: de wapens te *Neede*, *Nieuwpoort*, *Noordbroek*, *Noorddijk*, *Nuland*, *Opmeer;* het aantal schoolkinderen te *Olland;* den eersten predikant te *Ommeren;* de grootte der Protestantsche gemeente te *Ommerschans;* den met zoo veel lof bekenden predikant J. VAN LOO te *Ootmarsum;* de herinnering, dat het dorp *Oostkerke* algemeen den naam draagt van het eiland *Wolfaartsdijk*, waarop het ligt; de opgave, dat de Admiraal PIETER VAN HOUTEN in het Zeeuwsche gehucht *Othene* geboren is, — en misschien meer van dien aard.

Voorts doet het ons leed, te moeten aanmerken, dat de correctie van dit Deel hier en daar nog al wat te wenschen overlaat; sommige taalfouten zijn daarvan meer dan waarschijnlijk het gevolg. Misstellingen zijn echter: *Nederwelten*, 110 inwoners, en 320 communicanten; *Netersel* 2½ uur Z. ten W., lees: W. ten Z. van de kantonshoofdplaats; *Neuzen* 1000 lidmaten, op 1950 hervormden (?); *Nieuwerkerk*, dorp op het *voormalig* eiland Duiveland; *Noordwelle* (bij het Avondmaalszilver) 1838, lees: 1828; *Nieuwewerk* niet ten O. van Rotterdam achter de marinewerven, maar W. Deze teekenden wij aan. Anderen zouden welligt bij het doorbladeren andere fouten opmerken. Doch die betreffen alle slechts kleinigheden; en verre van daarop te vitten, achten wij ons verpligt hoogen lof te blijven geven aan de juistheid van dit uitvoerige werk, waartoe allerlei berigten uit alle oorden des vaderlands, en dat zeker niet altijd zonder groote moeite, moeten worden bijeenverzameld.

MAURITS VAN NASSAU, *Prins van Oranje, in zijn leven, waardigheden en verdiensten voorgesteld door Mr.* C. E. VAN DER KEMP. *IIde Deel. Te Rotterdam, bij* van der Meer en Verbruggen. *In gr.* 8*vo. VIII*, 122 *en* 550 *bl. f* 3-40.

Dit tweede deel van het genoemde werk, bevat de bedrijven van Prins MAURITS, tusschen 1595 en 1606, en gedurende het glorierijkste tijdperk van zijn krijgsmansleven. Het ruitergevecht bij *Turnhout* op den 24 Jan. 1597, met hetgeen er in dat jaar nog volgde, en den slag bij *Nieuwpoort* 2 Julij 1600; de belegering en inneming van *Grave*, in het gezigt des vijands, in 1603, en den togt naar *Vlaanderen* in 1604, waarvan de verovering van *Sluis* en de omliggende plaatsen de schoone vrucht was; behoeven wij meer dan deze opnoeming, om onze qualificatie van het tijdperk voor geregtvaardigd te houden? 122 blz., aan hetzelve toegewijd, zullen dan ook gewis door niemand beschouwd worden als te veel voor eene behoorlijke ontwikkeling der feiten. Maar aan dezelve zijn 550 andere toegevoegd met justificatoire

stukken, uittreksels uit of afschriften van de Resolutiën der Staten Generaal, der Staten van de Prov. en des Raads van State, brieven van en aan MAURITS enz. Eenige van deze konden wel zijn achtergehouden; andere daarentegen zijn weêr zeer gewigtig, en veel is er onder, dat zelfs de bijzondere belangstelling moet trekken van den krijgskundigen beoefenaar der vaderlandsche geschiedenis, ofschoon gewone lezers het zullen overslaan, als weinig tot de hoofdzaak doende. En hebben zij BOSSCHA's arbeid vroeger reeds onder de oogen gehad, en in denzelven gelezen het hoofdstuk: *de krijgsverrigtingen onder* MAURITS, dan zullen zij, hoewel ook op deze nog al wat aan te merken kan vallen, er des te gereeder toe besluiten, om zich aan *dat* geschrevene te houden en VAN DER KEMP's arbeid ongelezen te laten. De vorm trouwens is niet behagelijk; nergens levendige, aanschouwelijke voorstelling; maar in plaats er van drooge, oorspronkelijke brieven, berigten enz., die gedeeltelijk onverstaanbaar zijn voor hem, die geene vrij goede plaatskaarten heeft uit den tijd der gebeurtenissen! Ref. stelt MAURITS als krijgsbevelhebber zeer hoog, hooger welligt dan Mr. VAN DER KEMP zelf, die vrij gulhartig de helft van 's Prinsen lauwerkrans bij *Nieuwpoort* afstaat aan VERE, den lofredenaar op zich zelven en op zijne natie. Wij hadden even zoo gaarne eenige bladen er van aan de *Zeeuwen*, de *Hollanders*, de *Friezen* enz. geschonken gezien, en ze te gulhartiger gegeven, nadat de Heer SWALUE in zijne: *Daden der Zeeuwen* enz. ons heeft doen zien, dat bij *Nieuwpoort* allen steun vonden in elkander; dat allen, hetzij door beleid, hetzij door blinde gehoorzaamheid medewerkten, en dat aller vereenigde werkzaamheid die overwinning heeft veroorzaakt, welke thans met gouden letteren in onze geschiedboeken staat aangeschreven: aangeschreven, ja als een grootsche trek van heldenmoed en persoonlijke onverschrokkenheid, (blz. 71); maar waarom ook niet als bewijs van het slim beleid des heldhaftigen veldheers? Dit laatste ziet men wel veelal voorbij, maar het verdient toch te worden opgemerkt. MAURITS kende het gevaarlijke der onderneming ten volle; slechts ééne week *na* zijne landing monsterde de Aartshertog reeds zijne benden te *Gent*. MAURITS wist dit. VERE zegt wel, dat de Graaf, "*traag van aard om te besluiten, hoewel zeker gaande*," dit *niet* geloofde; maar hij blijft het bewijs schuldig. MAURITS onderdrukte

alle kwade tijdingen; hij zond de boodschappers van de nederlaag van Graaf ERNST, en te zelfden tijde ook alle zwakken en onweêrbaren, naar de schepen, zoodat er slechts mannen overig bleven toen de schepen afvoeren. En dat afvaren der schepen, in verband met die nederlaag, was het niet voor de overmoedig geworden Spaanschen een lokaas? Meenende reeds aanvankelijk vlugtenden nog meer in verwarring te zullen brengen, snelden zij voort en — en stootten op mannen, die hen moedig afwachtten, omdat hun slechts de keuze was gelaten tusschen dood en overwinning, doorslaan of sterven. Het doen afvaren der schepen was het bedrijf van MAURITS alleen. Toen hij er het bevel toe gaf, was er geene gelegenheid meer om krijgsraad te houden; hij achtte het daarenboven niet raadzaam, er met meerderen over te spreken, uit vreeze, dat de een den ander vervaard zou maken; hij besloot alzoo *zijn eigen insigt te volgen*. Misschien was VERE hierover wat mismoegd. Diens meening gold trouwens nog al iets, en nu was er niet eens gevraagd, hoe hij over een zoo stout besluit dacht! Zeker is het, dat ijverzucht hem deed plukken aan 's Prinsen lauwerkrans, en dat Mr. VAN DER KEMP hem de helft er van toekent. Wij hebben hiertegen op zichzelf niets; want wij houden het er voor, dat de veldheer MAURITS aan zijne eigene pluimen genoeg, en, om in het licht te treden, in het geheel niet noodig heeft, dat anderen in de schaduw worden geplaatst. Wij hechten ook weinig aan de tegenspartelingen der Staten, wanneer het zaken van oorlog aanging. Zij beoordeelden die als kabinetsmannen. Uit hetgeen ginds en elders gebeurd was, maakten zij op, wat ook op andere punten *zou kunnen* geschieden, en vorderden, dien ten gevolge, wel eens het zoo goed als onmogelijke. Hij, de beproefde krijgsman, beoordeelde daarentegen het gevraagde van uit zijn standpunt, volgens de begrippen der krijgswetenschap en de lessen der ervaring; en het gevolg moest dus zijn, niet alleen verschil van gevoelen, maar ook, gelijk het niet zelden was, wanneer de Staten hunne meening hadden doorgezet, mislukking van het ondernomene. Of is niet een gedeelte van onze kracht verloren, wanneer wij worden geroepen tot het uitvoeren van ontwerpen, die tegen onze inzigten en onze raadgevingen aan zijn vastgesteld? Die mislukkingen van het aan MAURITS opgedrongene komen intusschen in deze levensbeschrijving vrij wat

sterker uit, dan behoefde: hetgeen, onzes inziens, strijdig is met het erkende oogmerk van den Schrijver, die er rondborstig voor uitkomt, dat hij den Vorst wil doen huldigen, als »toegevend; eerbiedig en gehoorzaam aan de Staten; altijd gezeggelijk; en alles behalve roemzuchtig!" Ten minste al deze loffelijke bijvoegsels worden bij herhaling gebezigd, maar wel eens op zoodanige wijze, dat men bijna twijfelen moet, of het er den Schrijver wel wezentlijk ernst mede is. Eene enkele proeve slechts. Blz. 96—99 lezen wij: 96 »Hij (namelijk MAURITS) sloeg de belegering van *Hulst*, *Grave* »of *'s Hertogenbosch* voor. Dan dit viel *volstrekt niet* in den »zin der Staten. — Zij wilden of eenen aanslag op de »Spaansche galeiën van *Sluis*, of eenen strooptocht in 's vijands land. MAURITS *altijd gehoorzaam liet zich gezeggen*. — Inmiddels waren MAURITS en Graaf WILLEM naar »*Zeeland* getrokken, om tot den aanslag op de galeiën alles »in het werk te stellen; ook de Staten Generaal zelven gingen er heenen, maar moesten nu met eigene oogen bevinden, dat de aanslag ondoenlijk was en mislukte. Dien »ten gevolge drongen de Staten wederom op eenen tocht in »*Brabant* om het land te brandschatten en te verwoesten; »doch MAURITS kon zich niet verder laten bewegen, dan tot »eenen aanslag tegen de gemutineerden des vijands, die zich »te *Weert* verzameld hadden. Maar ook deze aanslag mislukte, dewijl er de vijand bijtijds kennis van kreeg. Aldus »teleurgesteld besloot hij — *datgene te doen waarop hij van »den beginne af had aangedrongen*, namelijk *'s Hertogenbosch* te belegeren. Hij trok er dus den 2 Nov. met zijn »*leger* van 7000 man voor, *en gaf er kennis van aan de »Staten*, *die*, hoewel *met* eenigen *weerzin*, de onderneming »goedkeurden en beloofden te ondersteunen," 97 »Wel »deed hij nu alles wat in zijn vermogen was, om meester »van de stad te worden: dan gebrek ens. — deden MAURITS besluiten, om na twintig dagen beleg zijn leger op te »breken. Hij deed zulks, *al weder met blijkbaren tegenzin »der Staten*, die gaarne gezien hadden, dat hij het vijandelijke leger had afgewacht en slag geleverd."

Zoo gaat het nog eene wijle voort. Ten jare 1602 werd besloten tot een' strooptogt in *Brabant*, die door MAURITS werd afgekeurd als roekeloos; doch hij liet zich eindelijk gezeggen. De togt mislukte evenwel, »MAURITS geen kans »ziende, om aldaar iets uitterichten, besloot tot den terug-

»tocht en de belegering der stad *Grave*." Hij kwam den 18 Julij voor die vesting. »Dat deze belegering aan de Staten »*maar gants niet aangenaam* was, bleek duidelijk genoeg »daaruit, dat zij terstond besloten met den Raad van State in »volle vergadering naar het leger voor *Grave* te trekken enz.", blz. 98. Wat dunkt u lezer! is er tegen *dergelijke* bewijzen voor de stelling, dat MAURITS den Staten *altijd gehoorzaam* was, wel iets in te brengen?

Voor 's Prinsen *toegevendheid* vinden we in het boek even treffende bewijzen. Dat hij, gelijk blz. 15 verv. verhaald wordt, met HOHENLO twistte over het regt van Eersten Edele in *Zeeland*, zal wel niemand den Vorst euvel duiden. Hij won het geding; maar »toen HOHENLO op den »14den Oct. 1596 een prachtig feest gaf, ter eere van den »Hertog van *Bouillon*, door den Koning van *Frankrijk* al»hier afgevaardigd, had ook MAURITS zich daar wel laten »vinden, doch hem tevens met zoo veel minachting beje»gend, hem in 't komen en heengaan naauwelijks aanzien»de, dat HOHENLO zich deswegens aan een paar Gedepu»teerden van *Holland* bitterlijk beklaagd had." blz. 41. Mr. VAN DER KEMP voegt er ter opheldering bij: »Zijn twist »met MAURITS, aangaande het recht van Eersten Edele in »*Zeeland*, zal wel weder tot die onvriendelijke behandeling »veel bijgedragen hebben." De Staten van *Zeeland* hadden intusschen dien twist reeds den 15 Maart van dat jaar, naar MAURITS wenschen, beslist. Hoe toegevend derhalve! — Een ander bewijs voor die gezindheid was reeds blz. 39 gegeven, waar gesproken wordt over het huwelijk van Prinses EMILIA met Don EMANUEL, en verhaald, dat de Staten, berigt ontvangen hebbende, »dat MAURITS zich op eene »hevige wijs over dezen zou hebben uitgelaten, en daar zij »bevreesd waren, *dat hij hem eenig ligchamelijk leed zou* »*aandoen*, besloten EMANUEL te gelasten, zich dadelijk bui»ten *den Haag*, en wel naar *Schiedam*, te begeven, uit »hoofde MAURITS ieder oogenblik uit het leger terug gewacht »werd." Mr. VAN DER KEMP voegt er bij: »MAURITS toorn »echter bestond meer in woorden dan in daden." — Wij houden het derhalve voor toegestemd, dat de Vorst, driftig als hij van nature was, niet altijd zijn tong in toom hield. Van zijne drift vinden wij nog een staal op blz. 22. MAURITS deed de nog niet vermeesterde schansen rondom *Hulst*, schoon verloren posten, nog bezetten. Een kapitein maakte

zwarigheid, de hem aangewezene schans in te trekken, omdat hij alzoo met zijn volk op de slagtbank werd gebragt, en »MAURITS werd hierover *zóó vertoornd*, dat hij hem da»delijk casseerde, en verbood weder bij de compagnie te »komen, of hij zou hem den kop doen afslaan." — De krijgstucht ja moet gehandhaafd worden; maar des Prinsen *toorn* was toch immers wel geene krijgsmansdeugd, en ook die bedreiging overtollig. Of is Mr. VAN DER KEMP van andere meening? Wij kennen reeds eenigermate zijne denkwijze uit D. III, waar vermeld wordt (blz. 46) dat MAURITS »*vol van drift en toorn* den Fransche gezanten hevige woor»den te gemoet voerde;" en (blz. 48), zelfs liet MAURITS zich »*woorden ontvallen*, die Koning JACOB lafhartigheid of ge»brek aan moed schenen aan te wrijven." — Dit wordt door onsen Advocaat goedgemaakt met te zeggen: »Men mag »hieruit opmaken, dat de twist hoog liep, en dat MAU»RITS, die een man was van een open karakter, en steeds »sprak zoo als hij het meende, *zich werkelijk heeft verge»ten*." — Maar wanneer de Prins zich, jegens *vreemde gezanten*, zóó ver *vergeten kon*, waar vinden wij dan het bewijs voor »*de zedelijke onmogelijkheid*," waarvan hier gesproken wordt, blz. 87 en 88, »dat MAURITS zich tot de on»hebbelijkheid zou hebben laten vervoeren," welke hem door enkelen wordt ten laste gelegd, van OLDENBARNEVELD met een oorveeg te hebben toegeduwd: *Schelm, gij hebt ons verkocht, maar God heeft u de leverantie belet?*

Mr. VAN DER KEMP laat zich door bitterheid tegen OLDENBARNEVELD meermalen vervoeren tot het vergeten van zijn *hoofddoel*, het schrijven namelijk eener lofreden op Prins MAURITS, »*wiens* HAAT" (zoo als hij zelf erkent D. III. blz. 47) »tegen »'s Lands Advocaat iederen dag *vermeerderde*, terwijl er geene »mogelijkheid was, hem *dien te ontnemen*, ten ware OLDENBAR»NEVELD *zich naar zijnen zin wilde voegen*." Om MAURITS blank te wasschen, moet OLDENBARNEVELD worden zwart gemaakt en *de haat eene deugd* worden. Blz. 14 is het reeds: »dat »OLDENBARNEVELD, gelijk wij NB. reeds meer dan eens zagen, (*men vergelijke intusschen onze aankondiging van het* 1e *deel*) »der Gereformeerde kerk en haren bedienaren vijandig was." Maar blz. 88 enz. gaat het alle grenzen te buiten. Mr. VAN DER KEMP zegt: »Het is er zeer ver van af, dat wij OLDEN»BARNEVELD van zulk een boos oogmerk, als hem wordt toe»geschreven, zouden durven beschuldigen. Intusschen is het

»*niet te ontkennen*, dat het leger (bij *Nieuwpoort*) inderdaad »als geleverd geweest is. —— En als men dan hiermede »vergelijkt, hoe OLDENBARNEVELD na eene zoo wonderbaar»lijke en ongedachte overwinning dreef, dat er niets dege»lijks meer zou worden uitgericht, en het eindelijk door»zette, dat men den vijand voor dit jaar met rust zou laten (*maar* MAURITS *had immers, boven anderen, aangedrongen op het verlaten van Vlaanderen, verg. blz.* 81—84) en 's lands »leger verminderen, dan *kan men er naauwelijks van tus»schen, en is het in zich selve geene ongerijmdheid*, om »eenen man van dat doorzicht en beleid in staatszaken, we»gens die allerzonderlingste houding, *van onzuivere oogmer»ken te verdenken.*" (*Hoe brengt Mr.* VAN DER KEMP *dit overeen met* 1 *Kor. XIII:* 5?) »Wij hebben het reeds ge»zien, hoe men al te dien tijde verraad *vermoedde* en voor »verandering vreesde, ziende dat de voet van raden en rege»ren zoo zeer veranderd werd. Het is *niet onwaarschijnlijk*, »(NB) dat ook MAURITS hier voor gevreesd, en *deze vrees* »zijn verzet en verstoordheid tegen OLDENBARNEVELD heeft »gaande gemaakt." — Kan dit den Vorst *tot eer* gerekend worden, of strekt zoodanige onbewezene achterdocht hem *tot schande*? — Zij is niet onbewezen, zal Mr. VAN DER KEMP zeggen, en ons wijzen op het onmiddelijk volgende, blz. 89 enz. »Er is nog iets, hetwelk aan MAURITS *eenig achter»denken heeft kunnen verwekken*; de gunst namelijk, die »laatstgemelde betoonde voor MAURITS *oudsten broeder*, PHI»LIPS WILLEM VAN ORANJE. Deze was, na eene acht en »twintigjarige gevangenis in *Spanje*, ten jare 1595 ontslagen »geworden en in de *Nederlanden* teruggekeerd, waar hij met »alle achting en eer ontvangen en behandeld werd." *Hinc illae lacrymae!* »Het was (wel) in MAURITS belang (*vooral bij den twist tusschen* MAURITS *en* HOMBERG) zijnen broeder »zoo lang mogelijk buiten ons land te doen sluiten;" doch van een' Vorst, die zoo »*alles behalve roemzuchtig*" was, liet zich vermoeden, dat hij zijnen ouderen en verongelijkten broeder met opene armen zou ontvangen, en dat hij met genoegen kon zien, dat anderen hem, zoo veel mogelijk, het geledene deden vergeten. — Maar wat zegt nu Mr. VAN DER KEMP?:

»Welke *te dezen tijde* (1600) de gezindheid van OLDEN»BARNEVELD jegens PHILIPS WILLEM was, *kan men niet »met zekerheid zeggen.* Zeker is het, dat hij hem eenige »jaren daarna, groote gunst en bescherming heeft toegedra-

»gen, en dat er, gelijk wij *hierna* zien zullen, ten jare 1602 »eenige poging door de Staten Generaal werd aangewend, »*om den Prins aan het hoofd der Provinciën van de andere »zijde* te doen plaatsen." — Was dit dan, vragen we, iets kwaads in menschen, die te zelfden tijde er over dachten, om aan Prins MAURITS de grafelijke kroonen van *Holland* en *Zeeland* aan te bieden? Kon men wijlen WILLEM I wel beter bewijs van hulde brengen, dan door de *Nederlanden* alzoo te verdeelen tusschen zijne beide oudste zonen! — VAN DER KEMP zegt verder: »*Niet zoo ongerijmd derhalve is de »gissing*, dat OLDENBARNEVELD ook nu reeds die genegen»heid voor hem koesterde en hem *betergezind* was dan MAU»RITS?" (*was die dan omtrent zijnen broeder kwalijk gezind?*) »die een minder buigzaam, meer zelfstandig karakter had. »*Zou het zoo vreemd zijn*, dat MAURITS zich uit die gezind»heid van OLDENBARNEVELD, dat doordrijven van dien Vlaam»schen tocht verklaard heeft? *Naar alle waarschijnlijkheid*, »toch zou MAURITS er het graf of de gevangenis hebben moe»ten vinden: hij ware dan met eere verwijderd geweest: en »wat nood? er was nog een Prins van Oranje, dien men in »MAURITS plaats kon verkiezen en die zich gemakkelijker »zou laten leiden. Maar de kans had gemist. —— *Zou het »zoo vreemd zijn*, dat MAURITS eenige achterdocht tegen hem »heeft opgevat?" —— Mr. VAN DER KEMP laat hier of Prins MAURITS oordeelen, gelijk hij zelf, in diens geval zijnde, zou geoordeeld hebben; of hij stelt zijne individualiteit in de plaats van den Rijksadvocaat, en wij leeren hier hoe hij, op diens standpunt staande, zou hebben gedacht en gehandeld. Geschiedenis hebben wij hier niet, want Rec. is een: *één kan niet met zekerheid zeggen; niet zoo ongerijmd is het; zou het zoo vreemd zijn; naar alle waarschijnlijkheid is*, gissen; maar wij hebben hier eene karakterschildering van den Prins, die alles behalve gunstig is. Grondde zij zich *niet* op VAN DER KEMP's gissingen, maar op welbewezen feiten, wij zouden den eer- en zelfzuchtigen man, den achterdochtigen valschaard, verfoeijen; want valsch is het, *zulke* vermoedens in het hart te kweeken, en toch »in brieven en openbare verklaringen zich steeds *zeer eerbiedig, toegevend en ge»hoorzaam*" jegens denzelfden persoon te gedragen. Dat MAURITS dit tegen OLDENBARNEVELD was, lezen wij intusschen op bls. 92. Mr. VAN DER KEMP moge het bij de vereerders van den Vorst verantwoorden.

Er is meer, waarop wij aanvankelijk hechten willen; zoo als b. v. het gezegde, blz. 103, dat het gegist en misschien waarschijnlijk geacht mag worden, maar toch alle bewijs mist, dat de Prins naar de Souvereiniteit heeft gestreefd, en dergelijk; — doch wij laten het rusten, omdat er onwillekeurig iets bitters in onzen toon is gekomen, en wij nog niet ten einde van onze aankondiging zijn. Alleen willen wij nog opmerken, dat sommige bijzonderheden, zoo als de aanslag van PR. PANNE tegen het leven van den Prins in 1598, in dit Deel te zijner plaatse *niet* vermeld zijn geworden; hetgeen niet pleit voor de volledigheid.

Landbouw, Fabrijkwezen en Koophandel in Nederland, of Beschouwing van de meest gepaste middelen voor de welvaart van Neêrlands ingezetenen, voor den bloei van den Staat, en voor de vermindering en wering der toenemende Armoede, door M. H. DE GRAAFF. *Te Leeuwarden, bij* D. Meindersma, Wz. 1845. *In gr. 8vo. X en 434 bl.* *f* 3-:

Als men de achter dit werk gedrukte lijst van andere opstellen des Schrijvers inziet, zal men bevinden, dat hij al in zeer wijd uiteenloopende vakken werkzaam is: want dáár ontmoet men I. Handboek der Nederlandsche Brievenposterij, en van alle andere middelen van vervoer te land en ter zee; II. Middeleeuwsche Vertellingen, Volksoverleveringen en Noordsche Gedichten; III. Luimige en ernstige Gedachten; IV. Historisch-romantische Verhalen uit de Geschiedenis van *Friesland*, *Vlaanderen* en *Spanje*. V. Satirieke, boertige en ernstige Schetsen en Fantasiën. Bij dat alles en velerlei komt nu het hier aangekondigde werk over Landbouw, Fabrijkwezen en Koophandel in *Nederland*, opgedragen aan de landbouwers, fabrikanten en kooplieden in ons Rijk, en in het bijzonder aan een aantal der onder die allen meest uitstekende, met namen opgesomde, mannen. Laat ons zien, hoe de Schrijver zich van zijne veelomvattende taak gekweten heeft.

Na eene vrij hoog, en voor een zoo praktisch werk welligt al te dichterlijk gestemde inleiding, waarin het door niemand betwijfelde nut van den landbouw, het fabrijkwezen en den koophandel wordt betoogd, handelt de Schrijver

eerst over het fabrijkwezen in het algemeen, bl. 15—55; daarna, in het tweede hoofdstuk, over de fabrijken, welke in ons vaderland, in verband met de uitbreiding van den landbouw, het geschiktst kunnen worden uitgeoefend, bl. 56—198. Het derde hoofdstuk spreekt over de middelen, welke het fabrijkwezen en den landbouw kunnen bevorderen, bl. 199—244; het vierde, over den arbeid en de industriëele opleiding der jeugd, bl. 245—305; en het vijfde, over het ontstaan, de behandeling en de wering der armoede, bl. 306—390: terwijl het zesde of laatste hoofdstuk, van dáár tot het einde, de vraag beantwoordt: Wat eischt *Nederlands* landbouw, fabrijkwezen en koophandel van de Regering, van de Nederlandsche Handelmaatschappij en van het volk?

Men ziet, dat wel het meeste over landbouw en fabrijkwezen gesproken wordt, en de handel, bij uitstekendheid zoogenoemd, (want ook de landbouwer en de fabrikant zijn, wel beschouwd, handeldrijvenden, zoo wel als de zeehandelaren, winkeliers enz.) slechts aan het einde in het overzigt mede begrepen wordt. Doch men zou zich bedriegen, zoo men meende, dat derhalve de Schrijver aan het gewaande belang van landbouw en fabrijken den groothandel wilde prijs geven. Verre er van daan! Integendeel behoeven landbouw en fabrijken de vrijheid van den handel, zullen zij natuurlijk en bestendig kunnen bloeijen. Deze leer staat overal bij den Schrijver op den voorgrond, en hij vereenigt zich geheel met het oordeel der beroemdste Auteuren in het vak van handel en staathuishoudkunde. Bijzonder veel nieuws, ofschoon het aan eigene opmerkingen niet ontbreekt, zal men dus hier wel niet vinden; maar de verdienste van het werk schijnt ons meer gelegen in de zamenvatting der denkbeelden van anderen, en dat wel in onderling verband met betrekking tot de drie hoofdvoorwerpen van zijn onderzoek, dan in het nieuwe of treffende van zijne eigene begrippen. Dat de Heer DE GRAAFF echter zelfstandig weet op te treden, ziet men vooral in de hoofdstukken over de industriëele opleiding der jeugd; over het ontstaan, de behandeling en het weren der armoede, en over hetgene tegenwoordig door *Nederlands* landbouw, fabrijkwezen en koophandel gevorderd wordt. Uit dat laatste hoofdstuk schrijven wij tot besluit dezer aankondiging, en tevens tot aanbeveling van het werk, het volgende, bl. 414 enz., hier af als proeve.

heid van wil en karakter, waardoor zij zich onderscheidden. Ook meent hij, dat wij er bovenal belang bij hebben, dat het Latijn de taal der geleerden blijve (bl. 16). In de derde plaats onderzoekt de Schrijver, of de totale — ik weet niet waarom hij juist dit woord kiest — of de totale vereeniging van oude en nieuwe letterkunde op de scholen nadeelige gevolgen hebben kan, vooreerst voor de beoefening der oude letterkunde. Hij meent die vraag toestemmend te moeten beantwoorden. De oude letterkunde ligt als buiten de maatschappij (bl. 19), om haar te kennen moet men in de oude wereld als overgeplant worden (bl. 21); zij moet uitsluitend en in haren vollen omvang beoefend worden (bl. 25). In de vierde plaats onderzoekt de Heer HIRSCHIG, of de totale vereeniging van nieuwere en oude talen ook schaden kan aan de vruchten der beoefening van de laatsten? Eigenlijk is deze vraag, zoo het mij voorkomt althans, met de vorige reeds behandeld; want zoo die *totale* vereeniging nadeelige gevolgen heeft voor de beoefening der oude letterkunde, dan moet zij ook nadeelig werken op de vruchten, die van die beoefening te wachten zijn. Het komt den Schrijver voor, dat men zich bij één ding moet leeren bepalen (bl. 28), dat de veelheid verstrooijing veroorzaken zal. In de vijfde plaats vraagt de Schrijver: »Eischt de trap, waarop thans de wetenschappen staan, of de toestand der scholen en de geest van het onderwijs en des tijds nog thans eene reorganisatie der Latijnsche scholen?" (bl. 33). Hij zegt, dat de Latijnsche scholen al langzamerhand verbeterd waren, dat men dien gang niet had behooren te stuiten enz., maar het is nu eens zoo ver gekomen en het is thans noodzakelijk, *dat de Latijnsche scholen allen in Gymnasiën worden veranderd*, (bl. 40). De redenen, die hij daarvoor bijbrengt, zijn niet alle van hetzelfde gewigt en gedeeltelijk uit het voorafgaande gemakkelijk op te maken; maar de Schrijver voegt er (bl. 41 en verv.) nog eene nieuwe reden bij, dat namelijk de Latijnsche scholen niet meer in verband staan met het lager en middelbaar onderwijs en dus veel van hare waarde verloren hebben. Vroeger, toen het lager onderwijs nog op zeer lagen trap stond, waren de Latijnsche scholen de scholen bij uitnemendheid voor letterkundige en wetenschappelijke beschaving; zij werden door een zeer groot aantal jongelieden bezocht, waarvan vele echter niet voor de hoogescholen waren bestemd. De laatste vraag, die de Schrijver behandelt,

zij die veranderingen en wijzigingen algemeen ondergaan, waardoor zij in zoogenoemde Gymnasiën herschapen worden. Daartoe zoude eene nieuwe organisatie van Regeringswege moeten worden voorgeschreven. Rec. beschouwt dit mede als zeer wenschelijk. De Regering laat bij ons het Besluit van 1815 bestaan, en meent genoeg gedaan te hebben met een nieuw besluit omtrent het Staatsexamen, waarbij de Latijnsche scholen, zoo als zij vroeger waren, niet kunnen blijven bestaan, en in kleinere steden, wanneer er geene tijdige voorziening komt, noodwendig langzamerhand moeten uitsterven. Daarover zou men zich later zeker beklagen. Wij hopen dus, dat er nog tijdig in voorzien worde.

Overigens is de brochure, zoo als die daar ligt, eenigzins bont, en de Schrijver heeft het zelf gevoeld, dat hij niet geheel consequent is. Hij zegt in zijne voorrede, dat hij het vroeger met de oude inrigtingen volkomen meende te moeten houden, maar dat hij langzamerhand van gezigtspunt veranderd is, en de voordeelen, die de nieuwe inrigtingen aanbieden, op prijs heeft leeren stellen, zonder nogtans die van de oude te vergeten. Het eerste gedeelte van deze brochure bevat meer zijne vroegere denkbeelden over dit onderwerp het laatste die, welke hij later vormde of van anderen overnam. Hij vraagt eerst of de inrigting der stedelijke Gymnasiën in ons vaderland een gevolg van grondig onderzoek of wel meer door den drang der omstandigheden veroorzaakt is? De redenen dier inrigting vindt hij eerst in den geest des tijds; hij brengt dat in verband met de groote winkels van SINKEL; men wenschte monsterscholen, waarop de jonge lieden alles te gelijk zouden leeren (bl. 9); vervolgens vindt hij eene oorzaak in de Instituten, waar men, bij het onderwijs van nieuwe talen en verschillende vakken van menschelijke kennis, ook het onderwijs der oude talen gevoegd heeft; daardoor ontstond concurrentie, de Latijnsche scholen werden ontvolkt; wilde men ze in stand houden, men moest ze tot Gymnasiën uitbreiden en daarop ook hetzelfde onderwijzen, wat op die Instituten onderwezen werd (bl. 11, 12). In de tweede plaats vraagt hij, of de verwerping der Latijnsche scholen nadeelig werken kan op den geest der natie? Hij meent, dat de gewetensvrijheid in ons vaderland grootendeels eene vrucht is geweest van de beoefening der oude letteren (bl. 13). Deze beoefening bezielde bij de *Nederlanders* het bedaard nadenken, de vast-

wen wij als een zeer bijkomend en ondergeschikt punt, wanneer men van het belang en den invloed van de beoefening der oude letterkunde spreekt.

Er zijn in dit werkje vele drukfouten, waarvan de Schrijver er eenige heeft aangewezen, andere heeft over het hoofd gezien, zoo als b. v. bl. 14, r. 3 v. o. *ingewikkelste* voor *ingewikkeldste*, bl. 42, r. 11 v. o. *inrigtingen* voor *inzigten*, bl. 50, r. 1 v. b. *vatst* voor *vastst* enz. Ook ontbreekt het hier en daar den Schrijver aan helderheid van stijl, en hadden wij wel gewenscht, dat hij minder op bijzaken gelet en meer de groote hoofdpunten in het oog gehouden had. 't Komt ons voor, dat bij hem de reorganisatie der scholen in Gymnasiën een punt is, dat hij toegeeft, dat hij gedwongen toegeeft, maar geenszins toe zou geven, als hij er de noodzakelijkheid niet van gevoelde; zijne overtuiging was nog niet gevestigd. Maar er zijn voor die zaak betere gronden bij te brengen dan navolging en dwang, die door concurrentie is ontstaan. Wij vragen het gerust aan elk af, die met den tegenwoordigen stand der beschaving en der wetenschappen bekend is, of het voldoende kan geacht worden, dat men Latijn en Grieksch geleerd heeft, om tot het hooger onderwijs over te gaan? En zoo het niet voldoende is, dan *moet* men meer leeren hetzij op de Gymnasiën, hetzij buiten dezelve, maar altijd gelijktijdig met de oude letteren; want werpt men alles, wat buitendien te leeren valt, in den leeftijd, die het bezoeken der Gymnasiën of der Latijnsche school voorafgaat, dan zal de knaap eerst zeer laat op die Latijnsche school komen, 't geen nog het geringste nadeel is, of hij zal, 't geen naauwelijks uit kan blijven en veel meer schade doet, bij den overgang tot de Hoogeschool weder bijkans alles verleerd hebben, wat hij zich vroeger eigen maakte. Vooral echter meenen wij te moeten waarschuwen, dat men niet denken moet genoeg gedaan te hebben, wanneer men het onderwijs in nieuwere talen bij dat der oude letterkunde voegt; 't geen meer nog dan deze onze Latijnsche scholen tot Gymnasiën, tot ware kweekscholen van voorbereiding voor de Hoogescholen en voor het leven vervormen zal, is een grondig onderwijs in wiskunde, in geschiedenis en in natuurkundige zoo wel als politieke, nieuwere en oudere, aardrijkskunde. 't Is ongeloofelijk, hoe onkundig vele onzer geleerden dikwerf in al die vakken zijn!

Proeve van een kritisch Woordenboek der Nederlandsche Mythologie. Door Mr. L. PH. C. VAN DEN BERGH. *Te Utrecht, bij* L. E. Bosch en Zoon. 1846. *In gr.* 8vo. *XXXVI en* 392 *bl. f* 4-20.

Een werk, als wij heden het genoegen hebben aan te kondigen, was sedert lang eene onvervulde behoefte voor de onderzoekers en liefhebbers onzer oude Geschiedenis. Wat de Nederlandsche Mythologie betreft, hiervan had men, tot vóór slechts weinige jaren, niet dan verwarde, onvolledige en ongegronde voorstellingen. Doch toen is de lust tot het opsporen der vaderlandsche oudheden ontwaakt, en heeft onze Mythologie de belangstelling van velen opgewekt. Het ontbrak ons echter aan een werk, dat deze geheele Mythologie omvatte, al de verschillende bijdragen waren verstrooid, ongeordend, en meestal nog weinig toegelicht en onderling in verband gebragt. Deze moeijelijke taak heeft Mr. VAN DEN BERGH beproefd, en hij begint, in eene uitvoerige en wèlgeschrevene Inleiding, rekenschap van zijne onderzoekingen te geven, en de hoogte aan te wijzen, op welke die wetenschap thans bij ons gekomen is. Wat de kronijkschrijvers der 15e en 16e eeuw van onze Mythologie mededeelden, werd door de kritiek der twee volgende eeuwen als ijdele fabelen verworpen. De klassieke schrijvers der *Grieken* en *Romeinen*, waaronder JULIUS CESAR en TACITUS de voornaamste waren, bleven de eenige, wier gezag men erkende. Sedert de laatste 25 jaren kwam men het eerst in *Duitschland* van dit eenzijdig standpunt terug, en men bebouwde daar, even als in vele andere wetenschappen, eenen nog woest liggenden grond. Het eerste werk van dien aard, dat hier te lande de gewone denkwijs omtrent de Mythologie deed veranderen, was MONE's *Geschichte des Heidenthums im nördlichen Europa*, ten vervolge op CREUZER's *Symbolik*. Deze Schrijver nam ook de Friesche Mythologie in zijn werk op, en, hoe onbeduidend die berigten ook waren, zij wekten de belangstelling, en deden de overtuiging ontstaan, dat nadere onderzoekingen niet vruchteloos zouden blijven. De Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te *Leiden* stelde toen de inlandsche Mythologie tot het onderwerp eener prijsvraag voor, die door Ds. WESTENDORP in eene zeer uitvoerige verhandeling beantwoord werd. In dit werk is de in-

vloed van MONE's denkbeelden overal zigtbaar; dezelfde zucht om overal Symbolen te zien en aan de Mythen een' geheimen zin toe te schrijven, maar ook tevens werd hier het eerst de aandacht op de volkssprookjes, de *Sagen*, en het bijgeloof gevestigd, en daaruit menige belangrijke bijdrage geleverd. Doch men miste hier nog naauwkeurigheid en scherpe kritiek, en het raadplegen der oorspronkelijke bronnen; echter was WESTENDORP met een' warmen ijver voor de wetenschap bezield, en vermeldde ook in zijne *Antiquiteiten*, zijne *Verhandelingen* en andere Schriften veel belangrijks, dat tot hiertoe den geleerden ontsnapt was. STARING gaf vervolgens zijne *Proeven van Heidensch bijgeloof in het Zutphensche*, en de Schrijver zelf, kort daarop, zijne *Verhandeling over de Nederlandsche Volksoverleveringen en Godenleer*. Hij erkent openhartig, dat MONE's gezag en WESTENDORP's voorbeeld hem toen nog te veel medesleepten, en hoezeer hij iets bijdroeg om de zaak verder te brengen, zijn thans deze pogingen geheel onvoldoende geworden. De verschijnende provinciale Almanakken leverden belangrijke bijdragen tot de kennis van het oude volksgeloof; van nog meerder waarde waren HALBERTSMA's *Verhandeling over de witte Wijven* en het zonderlinge werk van FRENSTRA, *Volksverhalen en Legenden*, dat bij veel heterogeens ook menige goede bouwstoffen bevat. De Verhandeling van Ds. AB UTRECHT-DRESSELHUIS, *over de Godsdienstleer der oude Zeelanders*, is, volgens het oordeel van Mr. VAN DEN BERGH, te weinig positief; terwijl hem BUDDINGH's *Verhandeling over het Westland*, even als SCHRODER's *Germanische Mythologie*, geheel onbruikbaar voorkomt.

België leverde aangaande dit belangrijk onderwerp veel minder op. In het *Belgisch Museum* van den verdienstelijken WILLEMS, treft men eenige belangrijke *Sagen* aan. SCHAYES in zijne *Essais historiques*, REIFFENBERG in de *Archives historiques*, en vooral SNELLAERT in het *Kunsten Letterblad*, gelijk ook de *Bijdragen tot de Gazette van Gend*, leverden veel bruikbaars op. WOLF's *Recherches sur l'ancien culte germanique dans les Pays-Bas* kwamen den Schrijver niet ter hand; maar hij maakte van diens *Niederländische Sagen*, 1843, een vlijtig gebruik. De overige Duitsche Mythologen UHLAND, ZEUSS, SCHREIBER, zijn voor ons land minder gewigtig. Gelijktijdig begon zich ook de studie der Archeologie weder te verheffen. REUVENS bragt

die het eerst weder op de hoogte van onzen tijd; hem volgden WESTENDORP, JANSSEN, ZEEMANS, HELDRING, MACARÉ, DRESSELHUIS en anderen. De geleerde Verhandeling van Mr. DE WAL, *over de Moeder-Godinnen*, verscheen gelijktijdig met dit werk. De Nederlandsche Mythologie, had zich evenwel als wetenschap vermoedelijk nog lang op dit standpunt blijven bewegen, ware niet JACOB GRIMM opgetreden, die door zijne *Deutsche Mythologie* de zaak een gansch ander aanzien gaf. Alles vereenigde zich hier, om de wetenschap verder te doen vooruitgaan; rijkdom van bouwstof, scherpe kritiek, doelmatig gebruik der beste en zuiverste bronnen, alles verraadde hier de meesterhand. De verschijning van dit klassieke werk deed eene omwenteling in de zienswijze van den Schrijver ontstaan; hij werkte de zaken, die hij tot de uitgave van een nieuw werk, over de Nederlandsche Godenleer, bestemde, geheel om. Hij nam ook den vorm, dien GRIMM aan zijne *Mythologie* gegeven had, eenigzins over, zoodat het werk, waaraan hij thans den zedigen titel van eene *Proeve* geeft, in de gedaante van een Woordenboek verschijnt, omdat, volgens hem, hetgeen tot nog toe van onze Mythologie bekend is, dikwijls te weinig zamenhangt, om het in de omtrekken van een stelsel in te sluiten. Het is daardoor ook beter geschikt om nageslagen te worden, en levert overal de blijken, dat Mr. VAN DEN BERGH vlijtig gebruik van de bronnen en van de nasporingen zijner voorgangers gemaakt heeft; men behoeft slechts de Artikels *Goden*, *Godenbeelden*, *Hemel*, *Hel*, *Matres Matronae*, *Nehalennia*, *Tempels*, *Tempeldienst*, *Thunar*, *Tooverij*, *Toovermiddelen*, *Tooverspreuken*, *witte Wijven*, *Wodan*, *heilige Wouden* enz., op te slaan, om hiervan overtuigd te worden. Ref., die hier slechts als aankondiger optreedt, moet erkennen, dat wij thans, zoo veel mogelijk is, eerst alles bijeenverzameld en toegelicht vinden, wat de Nederlandsche Mythologie betreft, en eindigt met den Heere Mr. VAN DEN BERGH hartelijk dank te zeggen voor zijne zoo wèl geslaagde poging op een veld, dat nog zoo weinig bearbeid was; terwijl hij deze *Proeve* aan de aandacht van bevoegde beoordeelaars, en aan alle beoefenaars en liefhebbers van onze oude Vaderlandsche Geschiedenis aanbeveelt, daar zij een ledig aanvult, dat te lang in dezelve was blijven bestaan, en men hier datgene vereenigd vindt, wat, overal verspreid, voor weinigen was weggelegd. Wij wenschen echter, dat

de Heer VAN DEN BERGH eenmaal in staat gesteld worde, om, in plaats van een *Woordenboek*, een *stelselmatig geheel* der Nederlandsche Mythologie te leveren.

Aan welke personen is de Landverhuizing aan te bevelen? Een woord aan allen, die het voornemen hebben opgevat, om hunnen geboortegrond te verlaten en naar Noord-Amerika te verhuizen. Te Zwijndrecht, bij J. Boden. 1846. *In gr.* 8vo. 38 *bl. f* : - 30.

Wegwijzer en Raadgever voor Landverhuizers naar Noord-Amerika, inzonderheid naar de westelijke Staten; Ohio, Michigan, Indiana, Illinois, Missouri, Wisconsin en Iowa. Te Zwijndrecht, bij J. Boden. 1846. *In kl.* 8vo. 63 *bl. f* : - 35.

De groote J. G. HERDER zegt ergens in zijne *Briefen tot bevordering der menschelijkheid*: »Als AVERROËS geloofde, »dat het geheele menschdom maar één ziel had, aan welke »ieder bijzonder mensch op zijne wijze nu eens dadelijk, dan »eens lijdelijk deel nam, zoo zou ik deze dichting liever op »*den geest der tijden* toepassen. Wij staan allen onder zijn »gebied, nu dadelijk, dan lijdelijk." Wij herinnerden ons dit gezegde reeds een en andermaal bij het veel besprokene en het zoo veler belangstelling opwekkende der tegenwoordig heerschende neiging tot verhuizing naar *Noord-Amerika*, voor velen wel het *Eldorado* van eene opgewondene verbeelding, maar ook voor anderen, 't is niet te ontkennen, het nieuwe vaderland van nuttige en, zij het! gezegende werkzaamheid. Nog is de zucht tot landverhuizing een dier verschijnselen, »waarover de wereldgeest broeit, en wij willen wenschen, dat hij in zachte stilte een gelukkig ei moge uitbroeijen." Wij durven dan ook over dit verschijnsel niet beslissend oordeelen. De bovenstaande werkjes verdienen de aandacht van een ieder, die over dit onderwerp in zoo verre wenscht te worden ingelicht, dat hij ten minste er over kan medepraten. Zij prijzen de landverhuizing niet onbepaald aan, maar keuren ze ook niet geheel af. De hier gegevene inlichtingen stellen zelfs den eenvoudigsten in staat, een eenigermate met kennis te oordeelen.

ADOLF VAN MELISKERKE *bij het beleg van Middelburg. Een Verhaal uit den tachtigjarigen oorlog, door* P. KOSTER. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* C. F. Stemler. 1846. *In gr. 8vo. 496 bl. f 4-90.*

Wanneer gij eenen »oorspronkelijken Nederlandschen historischen Roman" ziet aangekondigd, wed dan, al staat het niet op den titel, gerust tien tegen één, dat hij uit den grouten worstelstrijd onzer vaderen tegen de Spaansche overheersching, en wel uit het tijdvak vóór het bestand, is ontleend, en nog eens tien tegen één, dat hij zeer weinig om het *lijf* heeft. Deze twee boekdeeltjes zullen u niet doen verliezen. Die ze zich voor eenen historischen Roman laat aanrekenen, vindt zich bedrogen; want zij bezitten er niets van, dan den uiterlijken vorm, een verdicht verhaal, dat zich min of meer aan enkele voorvallen en personen uit de geschiedenis vastknoopt. Vraagt men nu, of de laatsten in een valsch licht worden gesteld... och neen! maar of hunne karakters worden ontwikkeld, of de Schrijver hen in situatiën weet te brengen, waarin de koele (of, gelijk zeker iemand bijzonder behagen schept te schrijven: nuchtere) geschiedkenner hen ook nameloos zou herkennen — ook neen! Trouwens, behalve VARGAS, die nog al op den voorgrond staat, bekleeden de historische personen slechts eene ondergeschikte rol. En behalve het beleg en de overgave van *Middelburg*, benevens een paar scheepsgevechten, vooral de slag bij *Romerswaal*, zijn ook geene geschiedkundige voorvallen ingevlochten.

De hoofdpersoon van het verhaal: ADOLF VAN MELISKERKE, aanvoerder van eene bende boeren tegen de *Spanjaarden*, is een model van dapperheid, edelmoedigheid en ridderlijkheid. Zijn zoogbroeder EMANUEL, die in het grootste gedeelte van den Roman den *Spanjaard* dient, schijnt ons wat al te droefgeestig, droog en Jan-salieächtig voor eenen krijgsman van dien tijd. De gezworen vijand van ADOLF, ALONZO DE AVANDA, zijn medemin naar, een afschuwelijke valschaard, verdient niet, dat hij zoo herhaaldelijk door zijnen edelmoedigen tegenstander gespaard wordt. De vrouwelijke hoofdpersoon treedt slechts nu en dan op den voorgrond, en het schijnt den Schrijver ontbroken te hebben aan genoegzame vinding,

om haar meer te doen uitkomen. Hare moeder, de Barones, doet dit meer; maar deze is weder geene hoofdfiguur. En ofschoon het ons genoegen deed, geene zulke afgezaagde personaadjen aan te treffen, als gewoonlijk in deze soort van schriften optreden, dronken, wraakgierige, wellustige monniken, listige spionnen, meisjes van duistere afkomst, — er is weinig voor in de plaats gegeven. Het geheel ademt armoede in vinding, ontwikkeling en voorstelling. De scheepstrijd bij *Romerswaal*, hoe kort ook, is te dezen nog het beste. Wij raden den ons geheel onbekenden Schrijver aan, om zich meer toe te leggen op het scheppen van meer voorvallen, vooral met meer verwikkeling en verscheidenheid; want die herhaalde vijandelijke ontmoetingen van ADOLF en ALONZO hebben iets zeer eenzelvigs. En wil hij liever de pen voor goed op den inktkoker laten liggen, althans met betrekking tot den historischen roman, onze letterkunde zal er weinig bij verliezen, en de Schrijver houde het daarvoor, dat men in allen opzigte een zeer achtingwaardig mensch kan zijn, zonder voor romanschrijver in de wieg gelegd te wezen. Men reist ook in dit werkje naar en uit *Spanje* en correspondeert met het Spaansche hof met bijzondere snelheid.

Wij kunnen aan deze proeve geenen hoogeren lof geven, dan dien, dat het verhaal zeer weinig boeit, maar ook slechts hier en daar dadelijk verveelt. Het onderwerp: de bevrijding van het zoo hoogst belangrijke *Zeeland* van het Spaansche juk, ware eene betere bewerking waardig.

Paul Werning. Avonturen van eenen jongen Scheeren-bewoner, door E. FLYGARE-CARLÉN, *Schrijfster van de Roos van Tistelon, enz. Te Sneek, bij* van Druten en Bleeker. 1846. *In gr.* 8*vo.* 359 *bl. f* 3-60.

Bij de aankondiging van nieuwe werken van eene Schrijfster, zoo bekend onder ons, als FLYGARE-CARLÉN, kan men doorgaans volstaan met de aanwijzing, tot welke klasse harer werken het aangekondigde boek behoort, en welke plaats het onder deze beslaat. Wij verheugen ons, dat sedert eenigen tijd ons geene verhalen van hare hand worden toege-

zonden, die door de zucht, om hevige hartstogten van wraakgierigheid of andere dergelijke hatelijke aandoeningen te schilderen, onaangename indrukken achterlaten. Zij beweegt zich thans meestal op een natuurlijker terrein, en is daar wel zoo goed te huis. Het verhaal, dat wij aan het hoofd dezes noemen, telt Rec. onder die, welke hij met groot genoegen heeft gelezen, en die door eenvoudigheid en schoonheid van teekening uitmunten. Wat aan dit verhaal iets eigenaardigs bijzet, is de schijnbare armoede van het onderwerp. De Scheerenbewoner is een armoedige knaap, die het niet verder brengt, dan tot koffijhuisknecht of letterzetter; de heldin is in stand en betrekking niet boven hem verheven, en begaat daarenboven eenen, helaas! zeer dagelijkschen misstap. Al de overige *dramatis personae* zijn van zoodanigen stand en rang, als bij zulk eenen held en eene heldin voegen. Dronkenschap schijnt in de geringere standen daar te lande, ook bij het vrouwelijk geslacht, iets zeer gewoons, zoodat hier alleen door het walgelijke voorbeeld wordt ten toon gesteld, wat men te onzent bij vrouwen uiterst zelden ontmoet. Maar desniettemin heeft de Schrijfster door hare schildering een levendig belang weten op te wekken, en in de daad een in vele opzigten treffend verhaal geleverd. Het karakter van PAUL WERNING en zijne handelwijze ten opzigte van de ligtzinnige en schuldige NORA, hare eigene verbetering door het ongeluk, dat het gevolg is van haren misstap, zijn wezentlijk fraai geteekend, en de geheele schrijftrant is in overeenstemming met het eenvoudige onderwerp. Wij bevelen het boek gaarne en met *ruimte* aan.

Gunstig is ook Rec^{s}. oordeel over eenen anderen roman van dezelfde Schrijfster, getiteld:

De Overburen. In het Nederduitsch vertaald door Mr. C. J. ZWERTS. *Te Nieuwediep, bij* C. Bakker, Bz. 1846. *In gr.* 8*vo.* 328 *bl. f* 3-50.

In zeker opzigt maakt *Paul Werning*, ten gevolge van de schijnbare armoede van het onderwerp en de daardoor meer verrassende bevalligheid van bewerking, misschien meer indruk, dan *de Overburen*. Menige lezeres zal zich misschien ergeren over het gedrag der heldin MARIA, en haar niet

romanoek genoeg vinden. Maar met den Vertaler stemmen wij over het algemeen in, wanneer hij zegt: »De karakters zijn van het begin af tot het einde toe met eene naauwkeurige getrouwheid volgehouden, en de tafereelen, die ons geschetst worden, zijn van zoodanigen aard, dat zij ons, zonder iets van het gezochte te bezitten, hetwelk men niet zonder grond aan menigen roman te laste mag leggen, het alledaagsche leven voorstellen zoo als het is, en ons niet verplaatsen in eene maatschappelijke wereld, die haren oorsprong alleen aan eene meer dan al te weelige verbeeldingskracht te danken heeft." Een roman behoeft geen zedepraek te zijn, maar het is te prijzen, zoo er ongemerkt eene zedeles in ligt opgesloten; misschien zal bij MARIA's karakter en gedrag in het binnenste van sommige lezeressen wel eens eene beschuldigende stem zich laten hooren, die de toepassing op eigen hart en daden voorhoudt. Het is juist dat minder zonderlinge maar natuurlijke der getoeckende karakters, wat aan het verhaal waarde bijzet; en mogt de onwil, bij het lezen als van zelven opgewekt door MARIA's wijze van handelen, waarschuwen tegen een gebrek, wat zeker, in verschillende wijzigingen, niet onder de geheel vreemde geslachten behoort, dan zou het boek, behalve eenige uren van uitspanning, ook een wezentlijk nut hebben verschaft.

Van beide boeken zijn de vignetten zeer middelmatig; van *de Overburen* hoogst onbehagelijk. Moet er een prentje zijn, waarom dan niet gezorgd, dat het beter zij?

Schaduwbeelden. Uit de brieven en het geschrijf van Eutyphron aan zijnen neef en hartvriend Alcimus. Afzonderlijke uitgave, ontleend uit den Mengeloogst van J. J. CHRISTOMEIJER. *Te Utrecht, bij* L. E. Bosch en Zoon. *In kl.* 8vo. *66 bl. f* 2.-50.

Het is moeijelijk, van een humoristisch werk een doorgaand verslag te geven. Ook is de inhoud van het thans door ons aangekondigde boekje van dien aard, dat wij door geene proeven of uittreksels onze lezers met hetzelve kunnen bekend maken. Wij zouden daartoe een' der negen brieven, waaruit het bestaat, in dezelfs geheel moeten plaat-

ten. Het zij dus genoeg, dat wij door het opgeven van de boventchriften dezer brieven doen blijken, dat in dezelve over belangwekkende onderwerpen wordt gehandeld. Voorafgaat een *Brief tot Toewijding*. Vervolgens vinden wij: *Zoo wat over Mysticismus*, *over Licht en Duister*, *over Licht- en Nevelen*, *over Wasdom en Ontwikkeling*, *over Regtzinnigheid*, *over Steilten en Hoogten*, *over Stelsels en wat daaraan is*, *over Tegenstrijdigheden*. Over deze onderwerpen wordt in eenen soms leerzigen en naïven toon, soms met hoogen ernst, altijd in een' goeden, echt Christelijken geest gesproken. Dus houden wij het er voor, dat de Schrijver of Uitgever, door de besorging van dit kleinere bundeltje uit den *Mengelooyst*, een aangenaam geschenk geleverd heeft voor hen, wier leeslust zich gaarne bezig houdt met opstellen in dezen trant.

Zeeuwsche Volks-Almanak voor 1847. *XIIde Jaar. Te Zierikzee, bij* P. de Looze. *f* :-75.

Het niet inzenden van onderscheidene Almanakken heeft het voortzetten van ons gewoon verslag belet. Wij moeten ons dus bij nog een tweetal bepalen.

Verandering van Uitgever is oorzaak, dat de Zeeuwsche Volks-Almanak ook op eene andere pers en met eene andere letter dan de vroegere jaargangen gedrukt is. Men vreeze daarom echter geenszins een' gemoeiden aanblik in handen te krijgen; integendeel, het formaat is iets grooter geworden, en de gehalte van dezen jaargang vooral niet minder degelijk dan vroeger. Het kalenderwerk is met zorg en naauwkeurigheid bearbeid. Het vertoog over de eklipsen, door een' der Redacteuren, Ds. H. M. C. VAN OOSTERZEE, geeft een zeer duidelijk begrip van deze verschijnselen aan den hemel, en wint in belangrijkheid door de opgave van de bijonderheden der aanstaande groote zonneklips van 9 October 1847, en door het daarbij behoorend plaatje, de schijngestalte dier eklips voorstellende, waarbij, ten gerieve der beuitters van het jaarboekje, eene maanschijf van doorschijnend papier gevoegd is, met aanwijzing van het gebruik daarvan. Genoemde Mederedacteur levert verder, in

het Mengelwerk, eene bijdrage *over het dorinkdelven*, bij welke het andere plaatje behoort; *historische kleinigheden*, (in de inhoudsopgave abusivelijk op een' anderen naam gesteld) en eenige *dichtregelen aan den geleerden* AB UTRECHT DRESSELHUIS, bij diens benoeming tot Ridder van den Nederlandschen Leeuw. Dat Mengelwerk behelst, overigens, bijdragen in proza van de Heeren R. C. H. RÖMER, Mr. A. HOLTS VAN BLOOIS, J. WAS, E. B. SWALUE, G. J. BETHE en een' ongenoemde; en in dichtmaat van de Heeren R. C. H. RÖMER, R. NIEMEIJER, C. S. ADAMA VAN SCHELTEMA, A. VAN GRONINGEN, J. WAS, J. SCHREUDERS en verscheidene ongenoemden. Sommige dezer dichtstukjes zijn zeer verdienstelijk, de prozabijdragen leerzaam en onderhoudend. Deze Volks-Almanak vinde den blijvenden aftrek en toenemenden bijval, die hij ten volle verdient.

Jaarboekje voor de Stad en het Kanton Schiedam. 1847. *Te Schiedam, bij* P. J. van Dijk. *In kl.* 8*vo.* 142 *bl.*

In alle opzigten voorziet dit Jaarboekje in eene te *Schiedam* bestaande behoefte; want, behalve een' naauwkeurigen kalender, de opgave der zons- en maansverduisteringen en standen der Planeten, benevens de jaartellingen en feestdagen, en de verjaardagen van het Koninklijk huis, bevat het eene zeer naauwkeurige opgave der verschillende autoriteiten te *Schiedam*, en een overzigt der Maatschappijen, Administratiën, Societeiten ter geneeskundige verzorging, enz. aldaar bestaande. Wij twijfelen dus niet, of de *Schiedamsche* ingezetenen zullen er den uitgever dank voor zeggen. Bovendien is er eenig Mengelwerk bijgevoegd, dat voor het grootste gedeelte, zoo wel proza als poëzij, op *Schiedam* betrekking heeft. Vooraan is een berigt gevoegd, inhoudende eene belofte, om in den volgenden jaargang eene levensbeschrijving te geven van eenen in onze geschiedenis beroemden, maar te weinig bekenden man, den verdienstelijken *Schiedammer* Mr. CORNELIS HAGEN. Wij hopen, dat de Uitgever door een ruim debiet aangemoedigd mag worden, om dit loffelijk voornemen in eenen volgenden jaargang ten uitvoer te brengen. Druk en uitvoering verdienen allen lof en doen den smaak des Uitgevers eer aan.

BOEKBESCHOUWING.

Dissertatio theologica de Christi e cruce pendentis, vocibus, quam — pro gradu doctoratus summisque in Theologia honoribus ac privilegiis — publico ac solemni examini submittit GERARDUS JOANNES VINKE, e pago Jutphaas; SS. Antistes in vico Hoevelaken. Trajecti ad Rhenum, apud *Kemink et filium* (*), typogr. 1846. *XIV en* 223 pagg.

De Heer VINKE, Predikant te *Hoevelaken*, toen hij tot Doctor in de Godgeleerdheid werd bevorderd, heeft van het door hem gekozen onderwerp zooveel mogelijk partij weten te trekken. Wij zouden haast zeggen, hij heeft zijn onderwerp letterlijk uitgeput. Dat onderwerp, de zeven kruiswoorden, schijnbaar niet zeer vruchtbaar voor eene Theologische Dissertatie, heeft den Schrijver toch stof genoeg opgeleverd, om in een belangrijk geschrift proeven van zijne kennis, van zijn gezond oordeel, van zelfstandig onderzoek te geven. Dit zal ons blijken uit eene nadere beschouwing van hetgeen wij hier ontvangen.

De Inleiding begint met de juiste opmerking, dat wij in den tegenwoordigen tijd voornamelijk, ja bijna alleen, op den persoon onzes Heeren JEZUS CHRISTUS de aandacht moeten vestigen. De Schrijver wil daarom toch niet de geheele dogmatische Theologie uit dien persoon afgeleid hebben, en wij vereenigen ons daarin volkomen met hem, ook als hij zegt: »mihi certe nondum perspicuum est, quo tandem modo omnis omnino Theologia dogmatica, nominatim gravissimus, qui est de *peccato* locus, ex sola *personae* Christi contemplatione, tamquam principio ac fonte unico, possit derivari." Maar dit verhindert hem niet, om toch aan de geheel eenige belangrijkheid van de kennis der levensge-

(*) Zou het eigenlijk niet moeten zijn: apud Kemink en Zoon?

schiedenis onzes Heeren, regt te laten weêrvaren, wat hem ook bewoog, aan een naauwkeurig onderzoek te onderwerpen hetgeen de Heer aan het kruis gesproken heeft.

In het eerste deel zijner Dissertatie (Pars exegetica) levert VINKE eene naauwkeurige verklaring der zeven kruiswoorden. Teregt merkt hij aan, dat wij omtrent den zin van Ps. 22: 2 tot zekerheid moeten gekomen zijn, om te weten, wat JEZUS wilde te kennen geven met den uitroep, door de onzen aldus vertaald: »Mijn God, mijn God, waarom hebt gij mij verlaten?" De slotsom van zijn onderzoek is, dat deze woorden niets anders beteekenen, dan: Mijn God, mijn God, verlaat mij niet, d. i. verlos mij. Wat VINKE aanvoert, om te bewijzen, dat dit alleen de bedoeling des Heeren geweest is, komt ons voor, niet ten onregte de aanmerking van den Recensent in den *Gids* uitgelokt te hebben. — Met betrekking tot de bede: »Vader vergeef het hun, want zij weten niet wat zij doen," oordeelt de Schrijver, dat JEZUS daar niet slechts voor de Romeinsche krijgsknechten en het Joodsche volk (plebs), maar ook voor PONTIUS PILATUS en de Joodsche grooten bidt. Ik geloof, dat hiertegen niets is in te brengen. — Bij het woord »paradijs" wil VINKE in het algemeen gedacht hebben aan den staat van gelukzaligheid na den dood, en terwijl hij het woord *heden* niet met het voorgaande (ik zeg u), maar met het volgende (zult gij — zijn) verbindt, stelt hij, dat de inhoud der belofte van JEZUS deze is: »aanstonds zult gij deelgenoot zijn van de gehoopte zaligheid." Naar het mij voorkomt, wederom zeer juist. — Roept de Heer: »mij dorst," VINKE oordeelt, dat het voorgaande: »opdat de Schrift vervuld zou worden," eene aanmerking is van JOHANNES, die in dien uitroep eene vervulling ziet van de Schrift. Die aanmerking leidt hij dan af uit het typologisch pragmatisme des Apostels. Ik denk er niet anders over en twijfel niet, of men zal VINKE toestemmen, als men de gronden, die hij voor zijne verklaring bijbrengt, zorgvuldig toetst. Hadden wij hierop geene aanmerkingen te maken, evenmin vinden wij iets in zijne verklaring der

woorden: »Vrouw, zie uw zoon; — zie uwe moeder;" noch in die der beide laatste woorden des Heeren: »het is volbragt" en »Vader, in uwe handen zal ik mijnen geest nederleggen." De onverbiddelijke kritiek moet, dunkt mij, voldaan zijn. Te meer, daar de tekstkritiek door den Schrijver niet is vergeten. Ofschoon hier geene moeijelijke lezingen te beoordeelen waren, mogt toch eene opgave van het verschil der oude getuigen voor den echten tekst niet gemist worden. VINKE geeft ze en zelfs zoo naauwkeurig, dat hij de schrijffouten niet voorbijgaat. Immers is de lezing van den Rheno-Trajectinus: σαβαχθαχθανι, eigenlijk geen variant, heeft geene kritische waarde. Zou het dan wel noodig zijn, dergelijke afwijkingen bij het onderzoek naar de echte lezing in aanmerking te laten komen? Voorts gaat hier de tekstkritiek aan de exegese vooraf, wat wij allezins goedkeuren, terwijl wij zeker niet zouden geopponeerd hebben tegen de tweede der achter deze Dissertatie geplaatste quaestiones: In librorum Sacrorum interpretatione a Critica est incipiendum.

Het tweede deel (Pars apologetica) verdedigt en bewijst de geloofwaardigheid der Evangelische berigten, waar zij deze kruiswoorden ons overleveren. Na een woord ter verdediging van de stelling, dat er *zeven* kruiswoorden moeten geteld worden, volgt eene opgave van de orde, waarin JEZUS moet geacht worden ze uitgesproken te hebben; het tweede kruiswoord is volgens VINKE: Vrouw zie uw zoon; — en tot JOHANNES: zie uwe moeder; het derde: heden zult gij met mij in het paradijs zijn; het vierde: Eli, Eli, lama sabachthani; het vijfde: mij dorst; het zesde: Vader in uwe handen zal ik mijnen geest nederleggen. Wat dan het eerste en zevende kruiswoord geweest is, kunt gij gemakkelijk gissen. Nu worden zij eerst in bescherming genomen tegen de redeneringen, die STRAUSS er over houdt. Wat VINKE tegen hem in het midden brengt, is, zooals het zijn moet: kort en ad rem. Daarna stelt hij het apologetisch belang dezer kruiswoorden in het licht, zoowel »habita ratione ipsorum Christi dictorum," als »habita ratione reliquae Jesu vitae," waaruit blijkt, dat de Evangelisten zoowel hier

als in al wat zij verder van JEZUS berigten, geloof verdienen, en het duidelijk wordt dat alles een schoon geheel vormt, waarin de deelen harmonieus te zamen stemmen.

Het derde deel is dogmatisch (Pars dogmatica). Hier wordt onderzocht, wat uit de kruiswoorden voor de Christologie (dit in een afzonderlijk eerste hoofdstuk), eigenlijk gezegde Theologie, Anthropologie, Soteriologie en Eschatologie (dit alles in het tweede hoofdstuk) kan afgeleid worden. Niet gemakkelijk zal iemand hier iets te vergeefs zoeken. Zie slechts, hoe de Schrijver van alles weet partij te trekken. Pag. 180 sq.: »— jam videamus, quid de Deo nos doceant ultima Conservatoris, de cruce pendentis verba. Primum *esse* Deum, recte ex iis efficitur. Namque ter Deum invocat, precibus ad Eum missis, semel *Dei sui*, bis *Patris* nomine Eum appellans. Deinde eadem dicta haud obscure docent, *unum* esse Deum, ut adeo Christus moribundus confirmasse dici possit gravissimum hoc de *Deo uno* placitum, quod et populares Ejus profitebantur, et Ipse antea professus fuerat. Quodsi porro quaeritur, quo sensu unus ille Deus *esse* dicendus est, utrum *subjectivo* q. d., an *objectivo*, novissima Christi dicta diserte respondent, cogitasse Eum Deum, ut *naturam a mundo, hominisque spiritu diversam*, at *humanas* tamen *res benigne sancteque curantem*. Itaque, auctore Jesu Christo —— non *Atheismi* tantummodo, sed et Pantheismi ac Deismi q. d. errores rejiciendi sunt." Dit wordt dan verder ontwikkeld, ofschoon wij hier en daar wel wat meer diepte zouden gewenscht hebben. Altijd kunnen wij hem ook niet in het gelijk stellen. Hij meent zoowel uit de woorden: »in uwe handen zal ik mijnen geest nederleggen" (*παραθήσομαι*), als uit hetgeen de Heer tot den moordenaar zeide, te mogen opmaken, dat JEZUS den mensch niet uit ligchaam, ziel en geest te zamen gesteld gedacht heeft (uit die woorden »recte duci videtur, cogitasse Eum hominem, ex corpore et animo constantem." Ik zou dan toch liever geschreven hebben »*ex corpore et spiritu* constantem," daar *πνεῦμα* immers *geest*, *spiritus*, beteekent, zooals VINKE het ook bl. 50 sq. verklaard en vertaald heeft). Naar het mij voorkomt, is er

uit des Heeren kruiswoorden niets vóór of tegen de trichotomisten af te leiden, omdat JEZUS van zijn πνεῦμα kan gesproken hebben, ook al dacht hij den mensch uit ligchaam, ziel (ψυχή) en geest bestaande.

In het vierde deel (Pars moralis s. practica) wordt onderzocht, wat des Heeren woorden, aan het kruis gesproken, leeren »de animi sensibus ac voluntatibus, quas omnes singulique Christiani fovere debent ac manifestare, (a. erga Ipsum, b. erga Deum, c. erga naturae suae socios;) 2. quas ss. Antistes fovere debet ac manifestare (a. principium quo duci debet Antistes, b. ratio qua fungi suo munere oportet ss. Antistitem, c. animi sensus, quos ss. Antistitem, morti proximum, fovere ac manifestare oportet). Den inhoud van dit laatste deel meende ik in bijzonderheden te moeten opgeven, opdat men zou kunnen zien, dat er niets is vergeten, ook daar, waar men misschien zou meenen, weinig te zullen vinden.

En nu zult gij dan ook wel kunnen begrijpen, hoe het den Heer VINKE mogelijk was, over de zeven kruiswoorden eene dissertatie van meer dan 200 bladzijden te schrijven. Oogenschijnlijk biedt zijn onderwerp daartoe geen stof genoeg aan. Maar hij heeft het vruchtbaar weten te maken, en dit rekenen wij hem tot geen geringe verdienste. Het bewijst voor een goed gebruikten studietijd en toont, dat hij geen vreemdeling is op Theologisch grondgebied. Wij bemerken dit dan ook spoedig uit zijne oordeelvelling over onderscheidene zaken, waarin ons onder andere ook deze merkwaardige bekentenis voorkwam: »Etenim haudquaquam hoc volumus, ab omni philosopha hujus placiti disquisitione esse abstinendum; sed eam tantummodo explanationem rejiciendam existimamus, quae neque sacrorum librorum doctrinae innitatur, et cum verae philosophiae effatis non conveniat. Quodsi igitur quis ejusmodi hujus dogmatis expositionem dederit, quae èt e Christi Apostolorum doctrina ducta sit, èt discrimen inter humanam divinamque naturam non tollat, hanc lubenter accipiemus. Ea autem adhuc desideratur." Als zulk eene voorstelling op dit oogenblik nog ontbreekt en zij »cum

verae philosophiae effatis" moet overeenstemmen om waar te zijn, let dan eens op mijne voorspelling. Of ik heb dit niet geschreven, óf in het jaar 2047 — wij zullen de tijdruimte niet te eng nemen — zal de Theoloog het VINKE nog wel kunnen naschrijven: ea autem adhuc desideratur. Want dat er ooit een tijd zou komen, waarin de wijsbegeerte, indien hare leerstellingen niet identisch met de Christelijke leerstukken zijn, in CHRISTUS eene onderscheiding van Goddelijke en menschelijke natuur zal erkennen, is waarlijk al te ongelooflijk, om er nog op te wachten.

Maar wij eindigen. Wij hebben deze Dissertatie met groot genoegen gelezen en danken den Schrijver, dat hij de laatste woorden van den stervenden CHRISTUS met een mikroskoop heeft bezien. Het zij toch niet de laatste maal, dat hij ter verdediging der Christelijke waarheid is opgetreden. Er is nog te véél te doen, dan dat wij aan Doctoren in de Godgeleerdheid hun stilzwijgen zouden kunnen vergeven, waar zij geroepen zijn, CHRISTUS en Christendom te verdedigen. En ook stellen wij te veel prijs op de medewerking van den Heer VINKE, om lijdelijk te kunnen toezien, als hij zich niet verder liet hooren. *Tit.* II: 1!

Libri Symbolici Ecclesiae Reformatae Nederlandicae. Edidit HENR. EGB. VINKE, Theol. Doct. et in Acad. Rheno-Traject. Prof. ord. Trajecti ad Rhenum, apud *J. G. van Terveen et fil.* 1846. c. XI, 498 pagg. *f* 4-90.

Is eene nieuwe uitgaaf der Symbolische Boeken van het Hervormde Kerkgenootschap in *Nederland*, zoo als Prof. VINKE haar geeft, wenschelijk en noodig? Op deze vraag zal het antwoord wel zeer verschillend luiden. Er zijn er, die deze schriften te laag, er zijn er, die haar te hoog stellen. Sommigen zien er met minachting op neder en noemen allen, die in denkwijze met de voorstellingen dier schriften overeenkomen, bekrompen, afkeerig van vooruit-

gang en verlichting, en wat niet al. Anderen toetsen alle leer aan die symbolische boeken, verwerpen en veroordeelen wat er niet mede overeenkomt, en worden inconsequent, indien zij den Bijbel als den eenigen toetssteen der waarheid erkennen. Voor den een is de overeenkomst in denkwijze met die schriften alles eerder dan een aanbevelingsbrief; voor den ander dient zij juist ter aanbeveling. Sommigen wenschen niets liever dan die schriften in de vergetelheid te begraven — daarom ignoreren zij ze en bestrijden ze zijdelings. Anderen handhaven haar voortdurend verbindend gezag met al de hun ter dienste staande wapenen. Den een vaart een onaangenaam gevoel, eene soort van panischen schrik, door de leden, als hij hoort van die rigting, voor wie de symbolische boeken groote waarde hebben. Anderen daarentegen reiken de broederhand aan hen, die de verdediging van hare waarde en kracht op zich nemen. Het is natuurlijk, dat het antwoord op de boven gestelde vraag naar het wenschelijke en noodzakelijke der aangekondigde uitgaaf van de Symbolische Boeken der Nederlandsche Hervormdo Kerk zeer verschillend moet uitvallen, naar mate men zich aan de eene of de andere zijde schaart.

Wij, die de genoemde uitgave meeten aankondigen, kunnen ons noch met de eene noch met de andere partij vereenigen, daar wij gelooven, dat de Schriften des O. en N. Verbonds de eenige toetssteen zijn voor elke voorstelling van de leer der zaligheid; wij kennen iedereen de vrijheid toe — wanneer hij er namelijk bekwaam toe is — om de Kerkleer aan de Schriftleer te toetsen, en uit de eerste te verwijderen, wat niet met de laatste overeenkomt. Wij meenen, dat het Hervormd Kerkgenootschap, evenmin als eenig ander, regt heeft, om te beweren, dat hare belijdenisschriften de leer der Schrift volkomen teruggeven, en derhalve aan deskundigen het regt moet laten, om die belijdenisschriften gestadig aan den Bijbel te toetsen.

Juist hierom achten wij eene uitgave als die van Prof. VINKE wenschelijk en noodig. Want wie zal de Kerk-

leer kunnen beoordeelen, die haar niet naauwkeurig kent, en bij wien zal die kennis gevonden worden, indien hem ontbreekt, wat Prof. VINKE hier geeft, eene kritisch bewerkte en met goede Prolegomena voorziene uitgaaf dier schriften?

Ontbrak dan zulk eene uitgaaf? Voldeed NIEMEIJER's *collectio* niet? Prof. VINKE zegt, neen. Want zij geeft de Nederlandsche Geloofsbelijdenis naar de recensie van FESTUS HOMMIUS, die geen wettig gezag heeft. Van den Heidelbergschen Catechismus geeft zij de editie van 1563. De Apostolische, Niceensche en Athanasiaansche Geloofsbelijdenissen ontbraken er in, even als registers der aangehaalde bijbelplaatsen en der behandelde zaken. Deze aanmerkingen op de Niemeijersche collectie zijn juist, en het is noodig, dat het ontbrekende aangevuld worde. Hiermede reeds is het wenschelijke en noodige eener nieuwe uitgaaf bewezen. Wat Prof. VINKE verder laat volgen, moet echter niet minder in aanmerking komen. De Symbolische Godgeleerdheid wordt in onzen tijd meer dan vroeger beoefend, maar in ons land eenigzins verwaarloosd. Studenten in de Godgeleerdheid en Leeraars der Kerk moeten de Kerkleer van hun Genootschap goed kennen. Redenen genoeg, om handen aan het werk te slaan, en van de belijdenisgeschriften van het Nederlandsche Hervormde kerkgenootschap eene kritische uitgaaf te bezorgen, met eene zorgvuldig bewerkte Inleiding en goede registers. Prof. VINKE heeft dat werk ondernomen en is gelukkig geslaagd.

Wij durven de Voorrede, die tot Inleiding dient, belangrijk noemen. Na aangetoond te hebben, dat de *Canones Dordraceni* ook tot de belijdenisschriften van ons Hervormd Kerkgenootschap behooren, handelt hij afzonderlijk over elk dezer belijdenisschriften, over hunnen oorsprong, schrijvers, erkenning, tekst, uitgaven enz. en trekt daarbij ook de Apostolische, Niceensche en Athanasiaansche Geloofsbelijdenis in den kring zijner beschouwing.

De inhoud biedt u het volgende aan. *Confessio fidei Belgica*, eerst in de Fransche, dan in de Hollandsche,

eindelijk in de Latijnsche taal, met den brief aan den Koning van *Spanje* ter begeleiding, insgelijks in de drie genoemde talen. Van den Latijnschen tekst hebben wij hier twee uitgaven (tegenover elkander gedrukt), de eene uit de *Harmonia Confessionum fidei*, Geneve 1581, de andere uit de Handelingen der Dordsche Synode. Hierop volgen de in Art. IX der Nederl. Geloofsbelijdenis genoemde Symbolen, het *Niceensche* en *Athanasiaansche*, terwijl voor het *Apostolische* wordt verwezen naar het antwoord op de 23e vraag van den Heidelbergschen Catechismus. Gij vindt vervolgens den tekst van den *Catechismus* in het Hoogduitsch en Latijn (tegenover elkander) met de Voorrede van FREDERIK den Paltsgraaf, Keurvorst enz. enz. (in dezelfde talen). Eindelijk de *Dordtsche regelen* in het Latijn. Welke uitgaven of welken tekst u hier telkens gegeven wordt en waarom juist dezen, vindt gij in de reeds genoemde Voorrede uitvoerig en naauwkeurig medegedeeld. Een *index locorum Scripturae sacrae* en *een index rerum praecipuarum* maken deze uitgaaf regt bruikbaar en verhoogen hare waarde niet weinig.

Als gij nu bedenkt, dat alles met groote naauwkeurigheid is bewerkt, en op de hoogte der wetenschap staat, zult gij niet kunnen ontkennen, dat Prof. VINKE in eene bestaande behoefte heeft voorzien op eene wijze, die eene nieuwe uitgaaf onzer belijdenisschriften, naar het mij voorkomt, overtollig maakt.

Bijbelsche Overdenkingen van C. J. P. SPITTA. *Naar het Hoogduitsch. Met eene Voorrede van* C. H. VAN HERWERDEN, CHZ., *Theol. Doct. en Pred. te Groningen. Te Groningen, bij* M. Smit. 1846. *In gr.* 8*vo.* 93 *bl.* *f* :-30.

Wij loopen hoog met dit eenvoudige boeksken. Reeds de naam van SPITTA, dien het aan het hoofd voert, beveelt het aan. Men weet, dat deze voortreffelijke man, predikant in de nabuurschap van *Bremen*, door zijne *Psal-*

ter und Harfe onder de hedendaagsche gewijde zangers van *Duitschland* eene eerste plaats bekleedt. De titel noemt, nevens zijnen naam, dien van VAN HERWERDEN; en ook dit achten wij eene aanbeveling voor het werkje. En als wij nu uit de korte voorrede vernemen, dat VAN HERWERDEN, den Dichter bezoekende, van hem zelven een Exemplaar zijner *Biblische Andachten* ontving, en dat eene liefderijke, Christelijk-welwillende hand het werk der vertaling volbragt, en de geldelijke opbrengst der uitgave tot een weldadig doel bestemde, dan nemen wij deze bladen met gunstige vooringenomenheid in handen. En wat vinden wij bij de lezing? Niet minder dan *zes en veertig* korte *overdenkingen*, alle met eene korte Bijbelspreuk aan het hoofd, alle even kort en kernachtig, echt populair van toon, echt Evangelisch van inhoud en van hoogst ernstige strekking, zoodat wij, gereed, om iets daaruit mede te deelen, verlegen staan, wat te kiezen. Daar valt No. 8 open, getiteld: *twee wegen*. Dus luidt de aanhef: »*Spreuk.* 4 vs. 18 lezen wij: *het pad des regtvaardigen is een schijnend licht, voortgaande en lichtende tot den vollen dag toe.* Dat is een goede weg. Wel is waar, wandelen de regtvaardigen in geloof en niet in aanschouwen, door een donker dal, vol zijpaden en dwaalwegen, steile rotsen en diepe afgronden, waar de brieschende (l. brullende) leeuw omgaat, zoekende wien hij zal mogen verslinden, de giftige slang aan zijne voeten schuifelt en sist, moordenaren uit hunne sluiphoeken dreigen en dwaallichten zich rondom hem bewegen; — maar al omringt hen ook de donkerste nacht met al zijne gevaren en verschrikkingen, — desniettemin is het pad, dat zij in (het) geloof betreden, een goede weg. Gods woord is daarop hun licht, de lamp voor hunnen voet. Mogen dan stormen hen omloeijen (l. om hen loeijen), regenvlagen zich over hen uitstorten, het licht op hunnen weg wordt niet uitgedoofd, het blijft lichten, en schijnt tot aan den vollen dag. Zoo gaan zij op dit pad niet den avond, maar den morgen, niet den nacht, maar den dag te gemoet. Wel overvalt hun aan het einde eene kille huive-

»ring, maar dit is niet de koude van den naderenden nacht, »neen, het is de adem van de frissche, koele morgenlucht, »vóór het aanbreken van den vollen, heerlijken dag der »eeuwigheid." En dan wordt, naar *Spreuk.* 4 vs. 19, *de weg der goddeloozen*, als een donkere en gevaarlijke weg daartegenover geplaatst.

Genoeg tot aanbeveling. Wij achten het hart wèlgestemd, waar deze Bijbelsche Overdenkingen weêrklank vinden, en prijzen het huisgezin gelukkig, waar het boeksken gebezigd wordt tot dagelijksch godsdienstig gebruik.

De heerlijke kracht van het Evangelie. Leerrede ter gedachtenisviering van vijf-en-twintigjarige Evangeliedienst, uitgesproken den 7 Febr. 1847, *door* H. J. E. BURGERHOUDT, *Pred. te Schiedam. Te Schiedam, bij* J. de Munnik. 1847. *In gr.* 8*vo. VI en* 32 *bl. f* :-30.

Met genoegen wordt deze feestrede aangekondigd. De Eerw. BURGERHOUDT predikte zichzelven niet, maar deed zijne feestviering strekken tot aanprijzing van het Evangelie. Zijne warme ingenomenheid daarmede betuigde hij niet alleen, maar betoonde hij in den geest en den gang van zijne gansche rede. Wij verwonderen ons dus niet, dat er vrienden waren, die deze goede woorden wenschten gedrukt te zien, en de steller behoefde niet te schromen, ze tot een bewijs van aandenken te geven voor degenen, aan wie zijne dienst in den loop van 25 jaren besteed was.

De uitspraak van PAULUS, *Rom.* I: 16b, *het (Evangelie) is eene kracht Gods tot zaligheid eenen iegelijken die gelooft*, bezigt de feestvierende prediker tot zijn doel, door I. deze heerlijke betuiging des Apostels in hare waarde nader te doen kennen; II. de nadere bevestiging, welke zijne ervaring gedurende 25 jaren hem opleverde, in eenige bijzonderheden mede te deelen; en III. de gevoelens en voornemens en wenschen open te leggen, welke, in verband

met die herinneringen, thans bij hem verlevendigd zijn. Het *laatste* deel is minder ontwikkeld; maar in het *eerste* wordt niet alleen aangewezen *wat* de Apostel betuigt, maar ook *op welken grond* dit geschiedt, t. w. van *duidelijk en helder inzien* en van *eigene onwedersprekelijke ervaring*, zoo wel in zichzelven, als bij allen, die het Evangelie geloovig hadden aangenomen; en in het *tweede* deel schetst BURGERHOUDT, hoe hij gedurende zijne ambtsbediening in gemeenten en onder menschen, zeer verschillende in mate van kennis en beschaving en in godsdienstige rigting, gezien en ondervonden heeft, dat het Evangelie voldoet aan de groote behoeften des menschen, namelijk verzoening met God, verlossing uit de dienstbaarheid der zonde, vertroosting onder de bitterheden dezer aarde en bevrijding van de vreeze des doods.

Gaarne zouden wij eenige plaatsen ter proeve afschrijven; maar liever bevelen wij de geheele rede ter lezing en behartiging aan. Zouden wij er geene aanmerkingen op kunnen maken? Meer dan genoeg, in velerlei kleinigheden. Dit weet de auteur zelf ook wel, getuige zijne voorrede. Maar de hoofdzaak is gezond, en daarom leggen wij der kritiek het zwijgen op, bij eene feestrede, die vernieuwde stoffe tot blijdschap geeft, dat in de Hervormde Kerk onzes vaderlands, het Evangelie der zaligheid zoo duidelijk, zoo krachtig en uit zoo innige overtuiging gepredikt wordt.

Abraham's opvoeding tot Vader der Geloovigen, de grondslag van het Godsrijk op aarde. Door A. R. BERGHEGE, HZ., *Predikant te Hillegondsberg. Te Rotterdam*, bij van der Meer en Verbruggen. 1846. *In gr.* 8*vo. X en* 187 *bl. f* 1-70.

Bekend is BERGHEGE's geschrift over JOSEF, in 1837 in het licht verschenen. Met welverdiende goedkeuring ontvangen, wekte het de begeerte op naar meer soortgelijke

van dezelfde bekwame hand. Aan die begeerte is aanvankelijk voldaan door de uitgave van het belangrijke opstel, dat wij thans aankondigen, en dat, zoo wij hopen, door meerdere zal gevolgd worden.

Het doel, dat de Schrijver zich voorstelde, was niet, om de verschillende levensbijzonderheden van ABRAHAM te verklaren, maar meer bepaald, om de hoogst wijze en uiterst doelmatige wegen des Allerhoogsten te doen opmerken, welke Hij, ter uitbreiding van zijne kennis en dienst op aarde, met en door ABRAHAM insloeg. Zich ABRAHAM voorstellende als den man, door God aan het hoofd geplaatst van die nieuwe inrigting van zaken, die, ter bevordering van 's menschen hoogste belangen, alle eeuwen omvatten, alle geslachten der aarde in zich opnemen moest, trachtte hij aan te toonen, *deels* dat ABRAHAM, tot bereiking van dit verheven doel, de bij uitstek geschikte persoon was, *deels* en vooral, hoe hij door de opvoedende leiding des Allerhoogsten juist die persoon geworden is. En was er in die opvoedende leiding van den Aartsvader veel persoonlijks en buitengewoons, dat zij echter, van eene andere zijde beschouwd, eene gewoon menschelijke heeten mag, waarin wij allerwege eenen voortgang als van stap tot stap aanschouwen, moest overal zorgvuldig worden aangewezen.

BERGHEGE is hierin, naar ons oordeel, hoogst gelukkig geslaagd. Eene welgeschrevene *inleiding* plaatst den lezer op het gekozen standpunt, en in *tien* hoofddeelen worden dan de levensbijzonderheden van ABRAHAM achtereenvolgens van dat standpunt beschouwd. Er wordt hier gewezen op Gods hooge wijsheid in ABRAHAM's roeping, op het geloof, als den grondslag en het doel zijner opvoeding, op het hooger en meer bepaalde geloofsleven, bij zijne komst in *Kanaän*, op de Goddelijke trouw bij SARA's schaking, op zijne naauwere en meer uitsluitende verbindtenis aan God, toen hij scheidde van LOT, op zijne verheffing tot den hoogen rang van Gods vriend en vertrouweling, op de instelling der besnijdenis, eene proeve

van de verhevener rigting van het Godsplan, op de verzekering, die hij bij IZAÄK's geboorte ontving, dat God de Almagtige en onwankelbaar Getrouwe is, op de groote geloofsproeve, bij de opoffering van IZAÄK gegeven, en op onderscheidene familieschikkingen in verband met de verdere ontwikkeling van het Godsplan, in zijne laatste levensjaren. Men ziet, elke levensbijzonderheid van ABRAHAM, door de gewijde geschiedenis vermeld, wordt tot het doel, dat BERGHEGE zich voorstelde, met zorg aangewend en daaraan dienstbaar gemaakt. Overal wordt verband en zamenhang gevonden, overal het aanbiddelijk bestuur van Gods Voorzienigheid in helder licht geplaatst. Het moge zoo zijn, dat soms op enkele weinigbeduidende berigten een te hoog gewigt gelegd en hier en daar aan het vindingrijk vernuft eene te groote speelruimte gegeven is, doorgaans toch bewonderen wij den wijsgeerigen, echt *pragmatischen* blik, waarmede hier de heilige oorkonden onderzocht en doorzocht worden. Dat derzelver geloofwaardigheid daardoor tevens in meer dan één opzigt gehandhaafd wordt, en dat alzoo dit geschrift, ook van wege deszelfs *apologetische* strekking, hooge waarde bezit, valt in het oog. Te meer wenschen wij het in aller handen, omdat het geacht kan worden den arbeid van Prof. HOFSTEDE DE GROOT, (*Voorlezingen over de Opvoeding van het Menschdom door God*), waarin ABRAHAM's geschiedenis meer oppervlakkig behandeld is, op dit punt aan te vullen.

Eene *kritische* gissing komt bl. 132 voor. Wij vermeldden haar, omdat zij elders, zooveel wij weten, niet gevonden wordt. De inhoud van H. XX komt BERGHEGE, wat de plaatsing betreft, vrij verdacht voor. Op inwendige gronden zou hij dat hoofdst., verg. met H. XVII: 17, liefst tusschen den oorlog in *Sodom* en de verbondssluiting willen plaatsen, vooral omdat de aard van dit voorval en ABRAHAM's handelwijze daarbij meer met zijn toenmalig standpunt van ontwikkeling schijnt overeen te komen, dan met zijn tegenwoordig. Wij be-

ten het onbeslist, in hoe verre eene dergelijke gissing gewaagd moet heeten. Het schijnt, dat zij is voortgekomen uit de vergeefsche poging, om dat gedeelte der geschiedenis dáár ter plaatse met zijne beschouwingswijze te rijmen.

Wij hebben genoeg gezegd tot aanbeveling van een geschrift, dat misschien nog niet genoeg verspreid en bekend geworden is onder onze landgenooten.

Verslag over de inwendige Cliniek der Clinische School te Rotterdam, gedurende den cursus van 1 *Sept.* 1842 *tot* 30 *Junij* 1843, *door* G. PH. F. GROSHANS, *Lector aan gemelde School. Te Amsterdam, bij* J. H. en G. van Heteren. 1844. *In gr.* 8*vo.* 63 *bl. f* :-75.

De cursus van 1 *Sept.* 1845 *tot* 30 *Junij* 1846. *Te Utrecht, bij* J. G. van Terveen en Zoon. 1847. *In gr.* 8*vo.* 128 *bl.*

De beide verslagen, welke wij met een enkel woord wenschen aan te kondigen, zijn oorspronkelijk in geneeskundige Tijdschriften geplaatst, maar uit deze overgedrukt en ook afzonderlijk in den handel verkrijgbaar gesteld. Het eerste was opgenomen in het IVe deel, 1^e^ en 2^e^ stuk van het *Archief voor geneeskunde*, geredigeerd door Dr. HEIJE; het laatste in de *Kliniek* IIIe deel, 3^e^ en 4^e^ stuk, uitgegeven door Dr. C. GOBEE. De vertraging, welke er in de uitgave der volgende stukken van het Archief heeft plaats gehad, en de hierop gevolgde geheele staking der uitgave is oorzaak geweest, dat de beide verslagen over de jaren 1843 en 1844 niet op den bestemden tijd in het licht zijn verschenen, en de Schrijver, die voor zijn verslag over 1845 reeds eene zoo groote ruimte in het tijdschrift van den Heer GOBEE had verkregen, oordeelde het raadzamer, dezelve thans liever geheel achterwege te houden. Er is een tijd geweest, dat klinische verslagen bij ons te lande tot de

groote zeldzaamheden behoorden, en ook thans nog is het er verre af, dat het voorbeeld, door enkelen gegeven, algemeene navolging vindt. Intusschen zal er wel niemand zijn, die het nut van dergelijke verslagen, wanneer zij op de regte wijze worden opgesteld, zal durven ontkennen. Minder als contrôle over den geneesheer, — wij achten het standpunt van den aan een gasthuis geplaatsten arts te hoog, dan dat wij aan de noodzakelijkheid eener dergelijke contrôle zouden willen denken, — dan wel als de eenige zekere bron, waaruit men putten kan, om den aard der ziekten hier te lande te leeren kennen, en als eene verzameling van belangrijke en door lijkopeningen toegelichte ziektegevallen, zoo als de privaatpraktijk dezelve niet aanbiedt, achten wij dergelijke verslagen van het hoogste belang. Wij verheugen ons dan ook, dat Dr. GROSHANS er toe heeft kunnen besluiten, om de verslagen over de Cliniek der Clinische School te *Rotterdam* door den druk algemeen bekend te maken, en wij wenschen, dat hij zich opgewekt moge gevoelen, om voortaan jaarlijks een dergelijk verslag mede te deelen. Bij elk der beide verslagen is een tabellarisch overzigt van de ziektegevallen gevoegd, welke gedurende den afgeloopenen cursus in de zalen van het clinicum zijn voorgekomen, terwijl de nadere bijzonderheden in de verslagen zelve zijn ingelascht. Wanneer wij vergelijkenderwijze ons oordeel over beide verslagen moeten uitbrengen, dan zien wij kennelijk vooruitgang; dat over het jaar 1845—1846 beviel ons beter, dan dat over 1842—1843; de resultaten der lijkopeningen worden uitvoeriger en naauwkeuriger in hetzelve medegedeeld, dan in het laatstgenoemde, en ook de epicrises zijn vollediger. Hiermede willen wij niet zeggen, dat er in het verslag over 1842—1843 ook niet veel belangrijks voorkomt; verre van daar. De beschouwingen over de typheuse koortsen, zoo als die volgens de ondervinding des Schrijvers (met welke ook die van Rec. grootelijks overeenkomt) bij ons te lande zich vertoonen, bevatten veel, wat onze aandacht allezins verdient; zoo ook kennen wij veel waarde toe aan hetgeen

hier wordt aangetroffen over phthisis pulmonalis, haar voorkomen in deze gewesten, de belangrijkheid van het onderzoek van den pols in deze ziekte, over het gebruik der digitalis in hartziekten en de voorzorgen, welke men bij het voorschrijven van dit middel heeft in acht te nemen. Doch over het geheel is er van alles, wat de cursus van 1845—1846 opleverde, meer partij getrokken; de Schrijver gaat zelfs niet zelden buiten de grenzen van een gewoon verslag, en treedt meermalen in eene kritische vergelijking met datgene, wat andere klinische leeraars over gelijke onderwerpen hebben waargenomen. Hierdoor wordt de lezing van het tweede verslag niet alleen onderhoudender, maar men vindt zich na dezelve ook meer bevredigd. De orde, waarin de verschillende ziektegevallen worden afgehandeld, is nagenoeg dezelfde, als die in het eerste verslag. Eerst worden de typheuse koortsen, daarna de tusschenpoozende koortsen, de galkoortsen enz. en vervolgens de ontstekingziekten beschouwd. Ook hier maakt de Schrijver opmerkzaam op het zeldzamer voorkomen van den typhus abdominalis bij ons te lande; de typheuse koorts vertoont zich hier meer als de typhus fever der Engelschen: dat personen, die aan tuberculosis pulmonum lijden, niet door typhus zouden worden aangetast, vond de Schrijver niet bevestigd. Belangrijk is het medegedeelde omtrent meningitis; de Schrijver maakt opmerkzaam op de moeijelijkheid der diagnose, zoodat bij de lijkopening dikwijls ontsteking der hersenvliezen wordt aangetroffen, waar men deze gedurende het leven óf in het geheel niet, óf eerst gedurende de laatste uren of dagen had vermoed. Ter bevestiging van deze stelling zijn een zestal waarnemingen, welke evenwel niet alle gedurende den afgeloopen cursus waren voorgekomen, medegedeeld; deze waarnemingen zijn ons over het geheel belangrijker voorgekomen uit een pathologisch-anatomisch, dan uit een diagnostisch oogpunt; wij hadden de ziektegeschiedenissen wel eenigzins vollediger gewenscht, vooral bij de 3e en 4e waarneming; uitvoerigheid en naauwkeurigheid komen vooral te pas bij ziekten, waarvan de

herkenning zoo moeijelijk is, en het is beter, hier eenige onbeduidende symptomen *te veel*, dan een enkel afdoend verschijnsel *te weinig* op te noemen. Belangrijke mededeelingen ontvangen wij in dat gedeelte, waar de Schrijver over apoplexie en hemiplegie handelt. Het uitvoerigst is het hoofdstuk over borstziekten, met name dat over tubercula pulmonum, bewerkt; de Schrijver deelt een belangrijk geval van pneumothorax mede en handelt vervolgens over het voorkomen van fistula ani bij teringlijders, waaromtrent zijne bevindingen van die van LOUIS en ANDRAL verschillen; evenzeer ook trof hij bij zijne teringlijders andere pathologische veranderingen der lever (overvulling met bloed) aan, dan beide genoemde schrijvers: hypertrophie van het hart nam hij ook bij lijders aan phthisis tuberculosa waar. Onder de belangrijke medegedeelde gevallen noemen wij verder nog een geval van perforatio intestini en een van dilaceratio renis ten gevolge van eenen val. — Er zijn derhalve in beide verslagen en vooral in het laatste vele belangrijke onderwerpen behandeld, welke de uitgave allezins billijken en waarom wij aan deze stukken vele lezers toewenschen. Daarenboven kenmerken beide rapporten zich door eene groote mate van opregtheid, welke, onzes inziens, eene aanbeveling voor klinische verslagen is: feilen in de diagnose of in de behandeling erkent de Schrijver, waar zij voorgekomen zijn, openhartig. De stijl is vloeijend en duidelijk; doch waarom gebruikt de Schrijver in dit tweede verslag bij voorkeur telkens de Nederduitsche benamingen voor de geneesmiddelen? Zulks bevordert voorzeker niet de duidelijkheid, daar de Latijnsche benamingen burgerregt hebben verkregen: ook zijn zij niet altijd juist, zoo als b. v.: *kwikzilver* voor *calomel* of *mercurius dulcis*. Deze aanmerking maken wij slechts in het voorbijgaan en besluiten onze aankondiging met den wensch, dat het voorbeeld van Dr. GROSHANS, Dr. SCHNEEVOOGDT, Dr. GOBÉE, Dr. KLOPPERT, navolging moge vinden bij anderen, die aan het hoofd van clinica of van gasthuizen staan; op hen rust de verplig-

ting, het praktische gedeelte der wetenschap vooruit te brengen, iets, waartoe de geneesheer in de privaatpraktijk slechts weinige gelegenheid heeft.

De Vrouw uit een natuur-, ziekte- en geneeskundig oogpunt beschouwd. Door Dr. D. W. H. BUSCH, *Koninklijk Pruissisch Geheim Medicinaal-Raad enz. Uit het Hoogduitsch vertaald. IIIde tot VIIIste Deel. Te Amsterdam, bij* H. Frijlink. 1843—1845. *In gr.* 8*vo. Te zamen* 2854 *bl. f* 25-50.

Wij gaven vroeger van het eerste en tweede deel dezes werks een uitvoerig verslag (*Vaderl. Letteroef.* 1843 bl. 634—639, 1844 bl. 317—322). Het zou weinig nuttigheid hebben, zoo wij eveneens den inhoud van de voor ons liggende zes boekdeelen, waarmede dit uitgebreide werk voltooid is, in bijzonderheden wilden opgeven. Over de strekking van het werk hebben wij vroeger ons gevoelen gezegd, en wij kunnen dus tot de aangehaalde aankondigingen verwijzen. Wij vergenoegen ons met te herinneren, dat, volgens het plan der bewerking, drie hoofdafdeelingen door den Schrijver zijn aangenomen. De eerste Afdeeling bevat de algemeene leerstukken der physiologie en pathologie van de Vrouw. Daaraan waren de twee eerste deelen toegewijd, waarover vroeger gehandeld is, en het derde deel behelst het slot van die afdeeling, de aetiologie, de diagnose, de algemeene therapie en de diaetetiek. De tweede afdeeling behandelt de bijzondere ziekte- en genezingsleer van de geslachtsziekten der vrouw, en hieraan is het slot van het derde deel, benevens de vier volgende deelen, toegewijd. Het achtste deel eindelijk behelst de behandeling van kunstbewerkingen in de geslachtsziekten der vrouw, hetgeen de derde afdeeling van des Schrijvers taak uitmaakt. Wij zien in al deze stukken eene groote uitvoerigheid van behandeling, met eene rijke kennis der tot het onderwerp in betrekking staande geschriften der geleerden. De behandeling der zielsziekten, die het

begin uitmaakt der tweede afdeeling, zou veelligt hebben kunnen achterwege blijven, daar dezen niet tot de ziekten der vrouw als zoodanig behooren, hoezeer dezelven zekerlijk door het *sexueel* verschil gewijzigd worden; maar dit geldt evenzeer van alle andere ziekten, en de Schrijver had dus, uit dat oogpunt, de geheele nosologie in zijn werk kunnen opnemen. Doch de Schrijver is niet vrij van eene zekere omslagtigheid, waardoor hij, b. v. bij de beoordeeling der onvruchtbaarheid, allerlei oude, fabelachtige zaken opdischt, hoezeer er zelf bijvoegende dat zij ongerijmd zijn. Merkwaardig in den tegenwoordigen tijd is de vermelding van het *dierlijk Magnetismus* (IVe Deel, bl. 113—137), van welks aanwending hij niet afkeerig is, en waaromtrent hij zich met groote uitvoerigheid verklaart.

Wij kunnen omtrent de vertaling verwijzen naar hetgeen vroeger gezegd is. De correctie had hier en daar naauwkeuriger kunnen zijn; wij hielden daarvan geene aanteekening, maar herinneren ons, *afwijking* voor *aanwijzing*, *zedelijkdeid* voor *zedelijkheid*, en vele dergelijke drukfouten gelezen te hebben. Wij twijfelen echter niet, of Ds. HAGEMAN heeft met deze vertaling velen onzer landgenooten eene gewigtige dienst bewezen. Het werk van den Heer BUSCH is eene soort van *Encyclopaedie* over het behandelde onderwerp.

Tweede Verzameling van Regtsgeleerde Adviezen. In 's Gravenhage en te Amsterdam, bij de Gebr. van Cleef. 1845. *In gr.* 8*vo.* 227 *bl. f* 2-20.

Inzonderheid wegens de behandeling der tot de eerste afdeeling dezer verzameling behoorende vragen uit het *Staatsregt*, is deze bundel belangrijk, meer nog dan de vorige, gelijk met reden in het *Weekblad van het Regt*, No. 635, is opgemerkt. Intusschen verdienen ook de tweede afdeeling: *Burgerlijk regt* en *Regtsvordering*; de derde: *Handelsregt*, en de vierde: *Strafregt en Strafvordering*, door

elken jurist te worden geraadpleegd. Uit de eerste afdeeling is, in het *Weekblad van het Regt*, No. 634, Advies No. III, de niet verbindbaarheid der nimmer, door inlasching in 't Staatsblad, afgekondigde Militaire Wetboeken ter beschouwing gekozen: op de gronden, door den Adviseur daarop in deze verzameling en door den Referent in 't Weekblad medegedeeld, moeten ook wij ons verklaren voor de stelling, dat die militaire wetboeken regtens alle verbindende kracht missen. Maar op Advies No. I, houdende, dat de regterlijke magt onbevoegd zou zijn, om te beslissen over de actie tot bekomen van pensioen door een' burgerlijk ambtenaar, niet uit eenig speciaal fonds, maar uit 's lands kas, schijnt ons het betoog, onder den titel *Pensioenen*, Weekblad voorn., No. 639, zoo grondig toe, dat bij ons geen twijfel overblijft, of de Ambtenaar, die zich eene jaarlijksche korting getroost, ten einde na zijn ontslag en mits voldoende aan de overige voorwaarden, een pensioen uit 's lands kas te bekomen, heeft, krachtens den daaruit tusschen den Staat en hem ontstanen *nexus civilis*, eene *actio quasi ex contractu* tegen den Staat. Dit nu is eene burgerlijke regtsvordering, de gegrondheid of ongegrondheid waarvan te beoordeelen *bij uitsluiting* behoort tot de kennisneming der regterlijke magt, die, uit hoofde de aanspraak op pensioen een *gekocht* regt is, niet kan nalaten den Eischer, mits bij overigens in de termen valle, zijne vordering toe te wijzen. En met het *Weekblad van het Regt* kunnen wij, onder de bevoegdheid, den Koning bij de Grondwet verleend, om de tractementen der ambtenaren te regelen, met geene mogelijkheid de magt begrijpen, om over hunne aanspraak op een pensioen te oordeelen, waarvoor zij jaarlijks hebben betaald. Ook wat Advies VII dezer afdeeling aangaat: »Kan een predi»kant, tegen zijn' wil, bij een' Koninklijk besluit op pen»sioen worden gesteld? Heeft een predikant eene regts«vordering tegen den Staat tot uitbetaling van zijn tracte»ment?" meenen wij met den Recensent in 't meergemelde Weekblad, No. 638, dat de Adviseur te regt beweert, dat geen Predikant (of geestelijke), tegen zijnen wil, door den

Koning op pensioen kan worden gesteld; maar dat de Adviseur ten onregte aan de Predikanten eene actie tegen den Staat toekent, tot uitbetaling van tractement: en zulks omdat eigenlijk de erkende *gezindten*, als zedelijke ligchamen, aanspraak hebben op de uitbetaling der tractementen aan hunne predikanten; dezen dus de kerkelijke gemeente, waar zij werkzaam zijn, moeten betrekken, en die weder den Staat kan dagvaarden, hetzij incidenteel tot vrijwaring, hetzij regtstreeks en afzonderlijk. Advies No. II kent den Koning het regt toe, om *gratie* te verleenen, ook indien de veroordeelde hetzelve (lees dezelve) niet inroept. Dat het regt van gratie den Koning geschonken is, niet alleen in het belang der veroordeelden, maar vooral in dat der Maatschappij, stemmen wij den geëerden Adviseur gaarne toe. Doch dit neemt niet weg, dat de veroordeelde een regt heeft, om volgens de wet behandeld te worden, en hem, in plaats eener hem welligt minder gestreng schijnende straf, naar billijkheid en naar regt zelfs, geene andere hem zwaarder schijnende kan worden opgedrongen. Wij zouden dus onderscheid maken tusschen *gratie* en *commutatie* van straf. Iemand is, bij voorbeeld, tot een aar criminele opsluiting veroordeeld met voorafgaande te pronk stelling. Al vraagt hij nu geene gratie, kan de Koning hem wel of geheel genade geven, of hem van de te pronk stelling ontslaan en zijne opsluiting tot b. v. twee maanden beperken. Maar zou de Koning dien man, wien het langdurig gemis van vrijheid het zwaarste gedeelte zijner straf schijnt, van de te pronkstelling kunnen ontheffen, doch hem b. v. in de plaats daarvan één jaar *langer* confinement, of wel in plaats van *één* jaar confinement, hem, als eene gunst, eene *vijfjarige* correctionnéle gevangenis kunnen opleggen? Zou de Koning den ter dood veroordeelde, die meent, zich voor de eeuwigheid te hebben voorbereid, tegen zijnen wil tot een vijftienjarig confinement met voorafgegane geeseling en brandmerk kunnen verwijzen? Naar regt voorzeker niet. Volkomene of gedeeltelijke kwijtscheldïng van hem geregtelijk opgelegde straf kan alleen, buiten des gecondemneerden verzoek, hem

worden geschonken; maar wil men hem die genade niet verleenen, dan straffe men hem niet naar willekeur met eene straf van geheel andere soort! — Is men van de doodstraf afkeerig, men doe haar uit de wetgeving verdwijnen; maar zoo lang zij er in geschreven staat, behoorde men den ter dood veroordeelde, tegen zijnen wil, geene hem door den Regter niet opgelegde straf te doen ondergaan, die hem vreeselijker schijnt, dan onthoofding of verworging.

In de tweede afdeeling: *Burgerlijk Regt en Regtsvordering*, vereenigen wij, onder anderen, ons met des geachten Adviseurs gevoelen, zie Advies XXVI, dat men tegen vonnissen, houdende weigering van toelating om gratis te procederen of stukken te bekomen, zich voorzien kan in cassatie, en houden dus het Arrest van den Hoogen Raad van 25 April 1844 (*Weekblad van het Regt*, No. 495) voor strijdig met Art. 875 *Wetb. v. Burg. Regtsv.*, onder welks verbod, om *in hooger beroep* te komen, niet begrepen is de voorziening in cassatie, welke overal van hooger beroep of *appèl* onderscheiden wordt. Wenschelijk is het, dat de Hooge Raad van zulk eene in het oog vallende dwaling terugkeere. Minder bevalt ons Advies VII, over de beëediging door den Voogd, ook van notariëele Inventarissen. Wel maakt Art. 444 B. W. geen onderscheid tusschen notariëel en onderhands opgemaakte boedelbeschrijvingen, maar spreekt ook alleen van de beschrijving der goederen, den *minderjarige* behoorende *tijdens het aanvaarden der voogdij*. Dit onderscheid nu, waarop de Minister van Justitie door de Procureurs Generaal de Regterlijke Autoriteiten ten jare 1844 heeft opmerkzaam gemaakt, terwijl de Officieren van Justitie zulks ter kennis van de Kantonregters en Notarissen hebben gebragt: dit onderscheid is, in bedoeld advies, volstrekt niet aangewezen. In boedels, waarbij minderjarigen slechts *belang* hebben, is dus die beëediging overtollig.

In de derde afdeeling: *Handelsregt*, trok onze opmerkzaamheid onder anderen Advies VIII, en wij meenen den Adviseur, tegen Mr. A. DE PINTO (*Handl. Wetb. Kooph.*

2e stuk 2e ged. pag. 471, § 621) te moeten bijvallen in zijne stelling, dat het privilegie voor de geregtskosten van den Curator in een faillissement gaat boven het regt van den hypothecairen schuldeischer op de opbrengst van het verkochte pand, ook dan, wanneer die schuldeischer, gebruik makende van de onherroepelijke volmagt van Art. 1223 B. W., het pand zelf verkocht heeft. Recensent denkt er aldus over met den geachten Adviseur, op grond van Art. 1195 B. W. No. 1, vermits in elk geval het gehypothekeerde goed tot den boedel des gefailleerden behoort, en de kosten, door den Curator gemaakt, kosten van boedelredding zijn.

Eveneens vereenigt zich Referent onder anderen, in de vierde Afdeeling: *Strafregt en Strafvordering*, tegen de leer van Mr. GODEFROI in de *Ned. Jaarb. voor Regtsg. en Wetg.* I, 2, pag. 271 en volg. en I, 3, pag. 394 en volg., vooral pag. 413, met het gevoelen, uitgedrukt in Advies V, dat Art. 354 Cod. Pénal niet toepasselijk is, als het iemand geldt, die den leeftijd van 21 jaren reeds heeft bereikt. Trouwens Mr. LEVYSSOHN, *Themis* V bl. 468, is insgelijks de meening des Adviseurs toegedaan, en teregt, omdat de strafwet geene uitbreidende uitlegging ten nadeele des beschuldigden toelaat.

Waarlijk, sedert de invoering der Nederlandsche Wetboeken, hoe veel gebreken hun hier en daar mogen aankleven, is de beoefening der Regtsgeleerdheid in ons land als uit de asch herrezen. Doch wanneer zullen wij met een beter Wetboek van Strafregt dan het Fransche, wanneer met een beter Militair Wetboek dan het tegenwoordige, dat met den staat onzer beschaving strijdt en niet eens wettig is ingevoerd, worden begiftigd? Op het Nederlandsche Wetboek van Strafregt wachten wij sedert 30 jaren, en op een beter Militair Wetboek, dan de Wetboeken, gearresteerd bij de Wetten van 20 Julij 1814 en 15 Maart 1815, wachten wij ten minste sedert 15 jaren, toen de afscheiding van *België*, ook in dit opzigt, eene echt nationale wetgeving deed hopen; nationaal, niet door overeenkomst met verouderde begrippen onzer vaderen, maar door overeenkomst met de eischen der beschaving hier te lande, in den tegenwoordigen tijd.

Geschiedenis der Tariefshervorming in Engeland. Door Mr. D. A. PORTIELJE *en Mr.* S. VISSERING. *Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1847. *In gr.* 8*vo. XVI en* 329 *bl. f* 3 - 75.

Schoon wij erkennen, dat wij liever aan een' meer bevoegden, meer bekwamen Referent, de taak hadden zien opdragen, om dit werk hier aan te kondigen, willen wij ons echter ongaarne daaraan onttrekken, omdat het ons een lust zal wezen, na de gezette en aangename lezing, het nu, bij het beknopt verslag, dat wij daarvan wenschen te geven, nog eens andermaal in handen te nemen en te doorloopen; zoo als het eene lezing en herlezing allezins waardig is. Het is ons dan ook niet te doen, om er hier een breed, beredeneerd, uitvoerig en zaakrijk verslag van te geven, nog minder, om deze doorwrochte *Geschiedenis* aan eene gezette beoordeeling te onderwerpen; wij achten dit meer de roeping van eenig handelskundig Schrijver en van een staathuishoudkundig of regtsgeleerd Tijdschrift. Wij voldoen hier slechts aan de behoefte, die wij gevoelden, om aan dit werk, uithoofde van de belangrijkheid der stoffe *vooral in deze laatste dagen*, allereerst, naar den eisch van dat belang, eene *spoedige* aankondiging te verzekeren, en willen het slechts beschouwen uit het standpunt der vaderlandsche Letterkunde in hare beoefening en toepassing op hetgeen elders plaats vond, doch hetgeen in een zoo naauw verband met de belangen van *Nederland* staat.

Wij hebben 't reeds vroeger, in het vorige jaar, in de *Vaderl. Letteroef.*, getuigd gezien, bij de aankondiging van: *Sir Robert Peel's Redevoering over de voorgenomene Hervorming in het Engelsch Tarief; vertaald door Mr.* S. VISSERING, bij denzelfden Boekhandelaar verschenen, en bij de geopende Inteekening, in het krachtig gestelde Prospectus van het thans voltooide boekwerk: »de Heeren Mrs. PORTIELJE en VISSERING, advocaten te *Amsterdam*, zijn beide reeds bekend als bekwame Schrijvers over Handel en Handelswetgeving; mannen beide, die zich op de hoogte van den tijd weten te plaatsen en er, door ervaring, oefening en navorsching, de bevoegdheid en kennis toe bezitten." Ook die uitgegevene Redevoering van Sir R. PEEL, ook dat beredeneerd en oordeelkundig Prospectus alzoo, welke men als

voorloopers van het uitgebreider werk, dat wij thans in het licht zien verschijnen, beschouwen moet, bewezen het reeds: de Schrijvers waren berekend voor zoodanige taak. De verwachting, die men koesterde, heeft zich dan ook niet gelogenstraft.

Wij hebben deze *Geschiedenis der Tariefshervorming in Engeland* met aandacht gelezen; wij rekenen haar, gelijk wij boven zeiden, eene belangrijke bijdrage, ook tot de beoefening van hetgeen elders in naauwe betrekking staat tot ons dierbaar Vaderland. Die de letterkunde bezigt, om dát in 't licht te stellen, maakt zich waarlijk verdienstelijk tot heil van zijne Landgenooten. Het is opmerkelijk, hoe de Heeren PORTIELJE en VISSERING geene veelvuldige moeite gespaard hebben, om hetgeen anders in Staatkundige Vlugschriften of Dagbladen, slechts naar gelang van den loop der gebeurtenissen vermeld en ontwikkeld wordt en als verspreid ligt, in dit hun werk terug te brengen tot een geheel, tot eene Geschiedenis, waarbij wij tevens, van den oorsprong af, bron, oorzaak, werking, wording, ontwikkeling en voltooijing zien omvat. Dit is hier geschied. Na eene Voorrede, waarin de redenen worden opgegeven, die de Schrijvers bewogen hebben tot het bewerken van deze *Geschiedenis*, en eene gepaste Inleiding, waarin echt wijsgeerig en oordeelkundig de Vrijheid van Arbeid beschreven en gehuldigd wordt, splitst zich het geheele Werk in drie Hoofdstukken. Het eerste Hoofdstuk behandelt: *Engeland's* nijverheid en handelswetgeving tot aan het einde van de oorlogen tegen NAPOLEON. Het tweede Hoofdstuk loopt: van den Vrede in 1815, tot aan den aanvang van het Bestuur van Sir ROBERT PEEL in 1841. Het derde Hoofdstuk behandelt: de Tariefshervorming in *Engeland*, onder het Ministerie van Sir ROBERT PEEL, van Augustus 1841 tot Julij 1846; waarbij nog ten slotte de regeling der Suikerkwestie, onder een later Ministerie, wordt aangewezen; terwijl een regt helder Overzigt en krachtig Besluit aan dit laatste gedeelte van het werk wordt toegevoegd.

De geëerde Schrijvers ook slechts van verre op den voet te willen volgen, bij de onderscheidene gezigts- en rustpunten, die zij zich bij ieder dezer drie tijdvakken, in de drie Hoofdstukken, in paragraphen verdeeld, gekozen hebben, willen wij hier niet beproeven; de aaneenschakeling van 't geheel is er te bondig, te hecht, te gesloten voor, en het

is ons altijd voorgekomen, dat men eene verkeerde vordering aan eenig Maandschrift doet, indien men zoodanige nadere uiteenzetting verwacht. Wij willen echter eenige groote trekken hier opgeven, uit het gansche voorkomen, dat dit werk aanbiedt, gekozen. Hiertoe moet vooral gebragt worden de klare ontwikkeling van *Engelands* constitutionele vorming; het karakter eerst van het beschermend stelsel, daarna van het onvoldoende van hetzelve, door de Geschiedenis en veelal door den natuurlijken loop der zaak gestaafd en hoe langs hoe meer aan het licht gebragt; verder, de grootsche hervorming door RUSKISSON daarin reeds gebragt, de groote verdienste onder anderen der *League*, die ROBERT PEEL's Voorstellen heeft voorbereid en mogelijk gemaakt, en eindelijk de beschouwing van den merkwaardigen weg, dien *Engelands* eerste Minister bewandeld heeft, dáárin vooral merkwaardig, daarin welligt nog het méést te waarderen, te roemen en ten voorbeeld van den regten aard eener Vrijgevige, Liberale Staatkunde, aan te prijzen, namelijk daarin opgesloten: dat de edele hervormer van *Engelands* Handelspolitiek zich niet geschaamd, maar integendeel het zich tot pligt en eer rekende, ook als Christen, en uit ware vaderlandsliefde, op vroeger gekoesterde en geuite gevoelens terug te komen en, geplaatst op een zoo hoog standpunt als Minister, niettemin met waardigen ootmoed eenen geheel anderen, schoon moeijelijker weg in te slaan, dan zij zelve, die hem tot dien rang, dien hij bekleedde, verheven hadden, eenen anderen weg, dan dien hij zelf vroeger als den eenigen besten bewandeld had.

Zijdelings en slechts zeer zeldzaam werpen de Schrijvers, (althans in de loop dezer Geschiedenis zelve) den blik op *Nederland*. De spiegel, dien *Engelands* Tariefshervorming, aan ieder' opmerkzamen Lezer, reeds van zelve en als onwillekeurig en onwederstaanbaar aanbiedt, ontsloeg de Schrijvers van zoodanige dadelijke en doorloopende toepassing of opzettelijke aanwijzing; en het gansche werk wint er door in waardij. De kunst, ook over het algemeen, om af te snijden, (eene benijdenswaardige kunst), hebben de Schrijvers zich meesterlijk verstaan. Slechts, waar zij iets te behandelen hadden, onmiddellijk in verband met het doel van hun schrijven, wordt een nevenpunt even aangeroerd, doch dan weder spoedig opgegeven. Iets heeft ons, wat vorm en zaak betreft, inzonderheid getroffen. Het is de kalme toon, de ge-

spierde en toch nooit geswollen stijl, en vooral de strenge bewijsvoering, waarbij niets wordt beweerd, zonder grondige uitéénzetting van beweegredenen, uit feiten geput, door statistieke tabellen gestaafd, alsmede de hulde, die overal (in navolging van ROBERT PEEL zelven) door de Schrijvers gedaan wordt aan de beginselen en de theorie der Staathuishoudkundige *wetenschap*. Vrijheid van den Arbeid, Vrijheid van Handel en Nijverheid prijzen zich niet slechts aan door de geschiedenis, ervaring en praktijk; maar de praktijk is hier in volkomene overeenstemming met de theorie en met de leer, aan de werken van ADAM SMITH en J. B. SAY zoo veel verpligt. Regt zaakrijk is ook het betoog en de herhaalde in het licht stelling, hoe weinig de vrijgevigheid in de handelspolitiek de schatkist behoeft te benadeelen; leerrijk ook in dit opzigt is de taktiek van Sir R. PEEL voor *Neerlands* wetgeving, in dezen tijd, waarin zich bij ons het denkbeeld van een mogelijk tekort tegen menige hervorming, tegen het afschaffen ook van schaalregten op de granen, wel eens schijnt te verzetten. Leerrijk ook zijn hier vele wenken, niet alleen voor het Bestuur, maar ook voor de kern onzer Natie zelve, daar de Hervorming in *Engeland*, door het meerendeel der Natie, ja zelfs door eenvoudige burgers, zoo krachtdadig ondersteund is; — maar — hoe verschilt ook de ontwikkeling van burgerzin en staatsburgerschap in *Engeland* van die in ons vaderland!

Wij willen over den inhoud van dit werk niet breeder uitweiden. Wij hebben over den vorm een even gunstig gevoelen te uiten, als over de bewerking selve. Zonderling is het inderdaad, dat de geëerde auteuren niet alleen, blijkens de gezamentlijke uitgave dezer *Geschiedenis*, in zin, maar ook in stijl, zoozeer overeenkomen, dat wij, bijkans nergens, geslaagd zijn, de hand van een' van beide deze Heeren te onderkennen. Wij hebben wel gedacht: zou de juiste schets en beoordeeling van het *armwezen* (Prof. TYDEMAN wees reeds lang geleden aan in zijn Magazijn, dat men *armenwezen* schrijven moet) in betrekking tot den Staat, aan den Heer PORTIELJE te danken zijn, die zich reeds in vele opzigten aan het *pauperisme* met woord en daad liet gelegen liggen? — Zoude men voor de Tabellen, voor de Statistiek in het algemeen (hier echter steeds omzigtig aangewend) bij voorkeur veel aan den Heer VISSERING moeten dankweten, gelijk mede de losse, gemakkelijke overzetting uit het

Engelsch in de medegedeelde parlementaire stukken, waarin men zich den Vertaler en bewerker van BULWER's *Leven van* SCHILLER, en van de bereids vroeger uitgegevene *Redevoering van Sir* R. PEEL herinnert?... Doch het is ijdel, misschien onbescheiden en zeker te vergeefs, dit uit te vorschen. Het is eene verdienste, dat men het *niet* ontwaren kan.

Nog iets; wij hebben slechts zelden een werk gezien, zóó correct gedrukt. (*)

Wat zullen wij nog tot deze aankondiging toevoegen? Alles vereenigt zich hier, om het werk op hoogen prijs te doen schatten. Het gewigtige voor ons dierbaar vaderland eener *Hervorming* in de Handelswetgeving, het voorbeeld, het licht der Geschiedenis — ook hier vooral eene leermeesteresse des menschdoms? — Inderdaad zoo dat voorbeeld van *Engeland*, de overige Staten en vooral *Nederland* niet ten spiegel is en navolging vindt, dan wordt de natuur verkracht, dan is er geene les meer, geene leering meer van theorie of praktijk, dan is men willens blind!

Ten slotte willen wij hier nog eenige weinige regels uit dit werk afschrijven, als proeve van den kernachtigen en gespierden stijl, die het geheele werk kenmerkt; het doet ons leed, dat voor meerdere proeven ons hier de gegunde ruimte ontbreekt. Bl. 293: »Er is geen stelsel, dat meer de enkelen verrijkt en de massa's verarmt, dan het stelsel van regeling, van *bescherming* der nijverheid. Ge kunt, ja enkele industrieën in het land behouden, en zelfs eene zekere mate van bloei doen genieten, die bij vrijheid van den arbeid zouden verloren gaan; ge kunt u daarbij achter den schoonblinkenden mantel verschuilen, dat ge het land in zijne nijverheid onafhankelijk maakt van alle andere deelen dezer wereld; maar zulk een bloei der industrie, zulk eene onafhankelijkheid worden gekocht met offers van de menigte uwer

(*) Als blijk, dat over het gansche werk de ingeslopene feilen slechts weinige zijn, noemen wij hier de eenige op, die ons zijn voorgekomen: bl. 19, *beide is*, voor: *beide zijn*; bl. 57, *bevoorregtten*, voor: *bevoorregten*; bl. 265, *dringender ooit*, voor: *dan ooit*; bl. 271, l. r. *de zijnen*, voor: *de zijne*; en slechts eenmaal, bl. 81, *Brittannie* voor *Britannie*; terwijl ons de spreekwijs van *omgedoopte Tories*, bl. 81, te gezocht is, even als bl. 292 *levend water* van te gewijden stijl, en in den dagelijkschen, gewonen stijl min gebruiklijk is.

landgenooten, die onberekenbaar zwaarder drukken, dan al die schijnbare bloei, dan al die onafhankelijkheid voordeel vermag aan te brengen. En die zoo hoog opgegevene onafhankelijkheid, waar komt zij op neder? Is er één mensch op de wereld, die zich geheel onafhankelijk kan maken van de hulp zijner medemenschen? Is er één volk, dat niet, naarmate het in beschaving toeneemt, tevens afhankelijker wordt van alle overige natiën? Ziet het in *Engeland!* Daar heeft men getracht, eeuwen lang heeft men het getracht, de nijverheid door bescherming te doen bloeijen, het land onafhankelijk te maken. En daar aanschouwt ge de onmetelijkste rijkdommen van sommigen, naast de ellendigste armoede eener menigte; daar, een volk hetwelk in alle oorden der wereld met weêrgalooze inspanning alle hulpmiddelen opspoort, om in zijne behoeften te voorzien, hetzij door den inkoop van voedingsmiddelen, hetzij door dien van de grondstoffen voor zijne nijverheid ter markte te brengen. Welk land ter wereld is er bijna zoo afhankelijk van anderen, na zoo groot eene inspanning, om onafhankelijk te worden?" —

Men vraagt ons, of wij dan geene aanmerkingen hebben?

Eigenlijk geene; en dit ligt eenigzins deels in den aard van dit werk, omdat het in waarheid eene getrouwe Geschiedenis, de opgeteekende loop der gebeurtenissen en der ervaring is; wij achten, dat die zuivere Geschiedenis hier zoo na op den voet gevolgd, zoo onpartijdig, zoo sprekend en afdoende wedergegeven is, dat men haar bezwaarlijk ergens loochenen kan; terwijl de inkleeding, de beoordeeling dier Geschiedenis hier zoo juist is, de toepassing of de uitstappen, die de Schrijvers zich veroorloven, zoo spaarzaam zijn, dat men daartegen slechts zeer zelden eene gegronde wederlegging zou kunnen in het midden brengen. Dit neemt echter niet weg, dat men soms in eenige bijkomende bijzonderheden of gezigtspunten zou kunnen verschillen van de geachte Schrijvers. Dit zou b. v. kunnen plaats vinden onder anderen, in het begin en in het later gedeelte van dit werk, het eerste, waar de invloed van het Christendom op de vrijheid, ook van den arbeid, geschetst wordt; het laatste, waar, gelijk in den loop van het gansche werk, bronnen der armoede worden aangewezen. Wat het Christendom betreft, gaarne zagen wij die snaar, ook hier, geroerd, zooals de groote les van het Evangelie: »heb uwen naas-

ten lief als u zelven," teregt door de beide Schrijvers, aan het slot van dit werk, is toegepast op de bevordering van het *belang* van 't algemeen! Wij erkennen ook wel allezins met de Schrijvers den invloed van het Christendom op de staatkundige vrijheid, behoudens gehoorzaamheid aan de gestelde magt; maar vonden het eenigzins vreemd, bl. 7, de *wedergeboorte* van 's menschen geest daarmede in verband te zien gebragt: men vergete toch nooit, dat de door onverdraagzamen en naam-liberalen zoo vaak misbruikte en miskende bijbelwoorden: *de waarheid zal u vrijmaken*, welke het brandpunt des ganschen Evangelies in zich sluiten, naar het verband ook, waarin die woorden *Joh.* VIII: 32, 34, 36, 44 en 46 daar geschreven staan, beteekenen niet juist de vrijheid van Godsdienst of eenige andere vrijheid, (schoon wij ook *die* vrijheid Evangelisch noemen), maar de vrij- en losmaking van eigenen zondenlast, meer dan iets anders ons ongeluk uitmakende, een' last, dien de Heer voor de boetvaardigen heeft op zich genomen, door zijn verzoenend bloed; dat is de kern, het wezen van het Christendom, onze éénige troost, ons éénig plegtanker, onze éénige genezing. — Het tweede was de aanwijzing van eenige bronnen der Armoede. Wij zijn het wel daarin eens met de Schrijvers, dat algemeene welvaart en alzoo ook vrijheid van handel en nijverheid, wat het stoffelijke betreft, veel armoede kan wegnemen, veel eenvoudiger en natuurlijker, dan alle andere kunstmatige onderstand of werkverschaffing, en dat die welvaart ook vele misdaden, inzonderheid tegen den eigendom, gelijk de meeste zijn, verhinderen kan; maar men vergete toch niet, dat de armoede vooral opbeuring behoeft door geestelijke, zedelijke, Christelijke middelen, vereenigd met de stoffelijke en geldelijke. Zoo lang de mensch mensch is, dat is, niet enkel stof noch werktuig, maar ook bezield en op deze aarde, vooral, ja alléén, geplaatst tot hooger roeping, daaraan verbonden, zóó lang zal men ook meer en meer tot de overtuiging moeten komen, (almede door de Geschiedenis, zoo wel de oude als de nieuwere, de gewijde vooral, even als door de ongewijde gestaafd,) tot de meerdere en algemeener vaste overtuiging, dat alle stoffelijke welvaart en hulp, en betere verdeeling van den rijkdom, en hoogere dagloonen niet baten, wanneer de behoeftige vooral, helaas zoo vaak, en de rijke niet minder, een Christelijk beginsel derft, een pligtge-

voel, een pligtgevoel jegens zich zelven betamend. Met *dat* pligtgevoel ontkiemt er eerst eenige waarborg, dat u de hulp, die ge biedt, *iets* zal of kan baten, en dat zij niet dikwerf tot stijving en uitbreiding zal strekken van het kwaad zelf. Hoe menig daglooner, hoe menig bedeelde, is er nog verslaafd aan den onnoodigen sterken drank, aan de loterij en aan ergerlijke zonden, en zal er 't noodige door ontberen van dagloon en voor verschuldigde huur; hoe menige derft vooral het ééne noodige, ook al wegens de onverschilligheid zijner meerderen. — Ziedaar ons gevoelen, uit ervaring bij armenbezoek geput.

Doch wij erkennen het, de Schrijvers hebben 't niet geloochend wat wij hier in beider opzigten en wat betreft de beteekenis der Christelijke vrijheid, en wat ééne van de hoofdbronnen der armoede betreft, aanvoerden, zij hebben slechts, naar aanleiding van de hoofdstrekking huns werks, zich een ander gezigtspunt, dan wij, gekozen: zij erkennen het gewis met ons, dat in beide, én in stoffelijke én in zedelijke opbeuring de ware welvaart van het vaderland begrepen is, en dat het eene dwaling is, te meenen, dat uit de stoffelijke opbeuring de zedelijke eerst zou kunnen of moeten volgen: beide moeten zamengaan, maar de zedelijke moet, uit den aard der zaak, der geschiedenis en van het Evangelie, de onmisbare worden gerekend, vanwaar men moet uitgaan, waarmede men werken moet en overwinnen kan.

Wij hebben hier slechts nog éénen wensch uit te drukken. Tegenover het titelblad voor dit werk, dat aan het hoofd van deze onze aankondiging is afgeschreven, heeft de Uitgever nog een tweede titelblad toegevoegd, vermeldende niet alleen de *Geschiedenis*, maar ook het *doel* en de *gevolgen der Tariefshervorming in Engeland*, in een tweede deel of verdere uitbreiding van dit werk te schetsen. Dit tweede algemeener en uitgestrekter titelblad doet alzoo de hoop koesteren (en de Voorrede doet die hoop tot verwachting klimmen) dat men nog een vervolg op de degelijke bewerking dezer Geschiedenis te gemoet mag zien. Wij wenschen dus aan de Schrijvers kracht en tijd toe, om dit hun voornemen ook te volbrengen; — aan lust en ijver; het reeds geleverde is er ons borg voor; — zal het hun gewis niet ontbreken! —

CANDIDUS.

Twee Brieven over Weldadigheid in verband met het Armwezen, door C. *Te Sneek, bij* van Druten en Bleeker. 1846. *In gr.* 8*vo.* 38 *bl. f* : - 45.

In dit welgeschrevene stukje wordt aangetoond, hoe schadelijk en ondoelmatig het in 't algemeen zij, door eigenlijke giften in de behoeften der armoede te willen voorzien, zoowel van de zijde der gevers, als in betrekking tot de behoeftigen. De Schrijver wil meer onderscheid gemaakt hebben tusschen degenen, die met arbeid en die met liefdadigheid moeten geholpen worden. Daar het hoog tijd is, om maatregelen, doortastende en afdoende maatregelen te nemen, tegen de hand over hand toenemende verarming, en elke ontwikkeling van denkbeelden over dit gewigtige punt van Staatshuishouding iets kan bijdragen, om tot helderder bewustzijn te komen van den aard en de uitgestrektheid des kwaads, en de middelen, om het te stuiten, prijzen wij deze *brochure* aan. Schoon niet in allen deele met de denkbeelden des Schrijvers instemmende, achten wij vele van zijne wenken behartigenswaardig. Gaven en bedeelingen verminderen de armoede niet; zij vermeerderen haar integendeel. Dat was sedert lang de overtuiging van *Ref.*, en zij is het nog meer geworden, nadat hij in den laatsten tijd meer dan vroeger gelegenheid gehad heeft, van nabij de gevolgen van dat geven en bedeelen te zien. Hem is van zeer nabij eene vrij uitgebreide gemeente bekend, waar dat stelsel van bedeelingen het plaatselijke *budget* tot eene schrikbarende, gedurig nog vermeerderende hoogte heeft opgevoerd, en waar desniettemin de armoede op de deerniswaardigste wijze toeneemt; waar scharen bedelaars rondloopen, en bij den gegoede letterlijk geen dag omgaat, zonder dat hij door afzonderlijke armen, waarachtige armen, die niets hebben om te eten, aan de huisdeur geroepen wordt. De menigte derzulken neemt met ieder jaar belangrijk toe. En in die gemeente is veel gelegenheid tot werken; zij bezit in hare gegoede inwoners, in hare algemeene eigendommen, in plaatselijke gelegenheden zulk eenen buitengewonen schat van hulpmiddelen, dat er buiten ouden, zieken en gebrekkigen *geene* armen (dat zegt geenen, die niet voor zich zelven, althans bijna geheel kunnen zorgen) *behoefden* te wezen. Maar niets van dat alles wordt ge-

bruikt. Eigenbaat, onwil, vrees voor »ick en weet niet wat," slapheid, het volgen van den ouden sleur, houden de zaak zoo als zij is. Het moet ons van het hart, want het is op vele plaatsen zoo: de meer aanzienlijken zien te gemoet, dat zij de armen zoo niet meer kunnen onder den duim houden, drukken, van zich afhankelijk stellen, wanneer deze meer arbeid en meer verdienste hadden. En wanneer men dit durft zeggen, heet men in onze dagen een *communist!* Zoo is het ter plaatse, van welke *Ref.* spreekt. Zoo laten de rijke grondbezitters zoo weinig maar immer mogelijk is arbeiden; de hulpbronnen worden niet geëxploiteerd, en de *subsidie* der plaatselijke aan de armenkas neemt toe op eene wijze, die de betalers van het hoofdgeld best gevoelen. Man en paard verkiest *Ref.* nu niet te noemen; voor de bevoegde *autoriteit* wil hij het wel, want dit alles is waarheid, die, men houde er zich toch niet doof voor, op vele, op zeer vele plaatsen, met kleine wijzigingen, gelijke toepassing vindt. En in plaats van de kwaal in de hartader aan te tasten, gaat het, gelijk de Schrijver van dit stukje juist opmerkt, »thans zoo ver, dat men het voor fijne politiek houdt, den hoop schreeuwers, die eene demonstratie maakt, maar een paar maanden vroeger den mond met soep te vullen." Wij doen alle hulde aan de liefdadigheid; maar als liefdadigheid bestaat in giften en bedeelingen, dan is zij een *palliatief*, en *palliatieven* helpen niet lang.

De onderhoudende, hier en daar luimige toon maakt dit vlugschriftje niet onaangenaam om te lezen.

Het Huwelijk, beschouwd in het licht des Christendoms. Een werk, in het bijzonder gerigt tot jonggehuwde vrouwen, die in de hoogere kringen der maatschappij verkeeren. Naar de tweede en herziene uitgave van Mevr. de Gravin AGÉNOR DE GASPARIN. *Uit het Fransch vertaald door* L. PATOIR. *III Deelen. Te 's Gravenhage, bij* K. Fuhri. *In 8vo. Postform.* 1204 *bl. f* 7-90.

Naarmate de ongodsdienstigheid, zedeloosheid en ligtzinnigheid hare besmetting meer over de Fransche natie, ook in de hoogere standen, heeft uitgestort, is het opmerke-

lijker, dat eene aanzienlijke Fransche vrouw een werk van zoodanigen inhoud schrijft, en verblijdender, dat eene herhaalde uitgave er de gunstige ontvangst van bewijst. Het is hooge zedelijke ernst, die hier spreekt, godsdienstig gevoel, dat het hart roert, en onverholen opregtheid, die de gebreken der maatschappelijke zamenleving in geenen deele verbloemt. De Schrijfster heeft het gevoeld, en in haar werk treffend uitgedrukt, dat het huwelijk meer is, dan een burgerlijk verdrag; dat het, door het Christendom veredeld, eene heilige, godsdienstige vereeniging wordt, die niet alleen voor de reinste zedelijke genoegens den weg opent, maar echtgenooten ook dienstbaar maakt aan eigene en elkanders volmaking voor eene hoogere wereld. Zij zet zich over den gewonen toon des maatschappelijken levens in haren kring heen, om de vrouw hare plaats aan te wijzen, niet zoo als zij daarop gesteld is door eene bespottelijke overbeschaving, die haar aan de eene zijde op het onnatuurlijkste verheft, en haar aan den anderen kant verlaagt en miskent, maar zoo als de wijze en liefderijke Schepper haar die heeft aangewezen. Zij schetst met waarheid en warmte den invloed, dien de vrouw, wanneer zij die plaats inneemt, op echtgenoot en huisgezin en maatschappij uitoefent, en wijst te gelijk, zonder overdrijving, met wijsheid en godsdienstigen zin, haren zusteren aan, wat zij te doen en wat te vermijden hebben, om aan dat ideaal te beantwoorden. Eene heldere kennis van het menschelijke en vrouwelijke hart, een juiste blik in het leven en deszelfs behoeften, eene levendige overtuiging van het hooger goed des geestes, dat zoo ligt voorbijgezien wordt te midden van de verstrooijingen en bemoeijingen des dagelijkschen levens, een warme ijver voor menschenheil en Christuszin; — dat zijn de hoofddeugden, die wij, bij rijkdom van denkbeelden en weldoordachte verplaatsing in verschillende betrekkingen, in dit geschrift aantreffen. En daaraan vergeeft men gemakkelijk, hetgeen eene onpartijdige beschouwing niet kan ontkennen, dat daarnevens staat zekere uitvoerigheid van voorstelling, die het onderwerp wel eens uitput en te weinig overlaat aan het nadenken der lezeressen, die men zich vooorstelt; het gebrek aan juiste onderscheiding van het godsdienstige element in het algemeen en het Christelijke in het bijzonder, blijkbaar onder anderen in het op éene lijn plaatsen van voorstellingen des Ouden

en des Nieuwen Verbonds, waaraan de in den Bijbel gansch niet vreemde Schrijfster zich meermalen schuldig maakt; en, wat den vorm aangaat, de te groote lengte, en van de meeste volzinnen, en van de hoofdstukken, waardoor geene genoegzame rustpunten worden aangeboden. Doch ondanks deze kleine gebreken is het een voortreffelijk geschrift, dat der aanzienlijke vrouw, uit wier welbestuurde pen het vloeide, grootelijks tot eer verstrekt.

Met dat al, en ofschoon het voor vrouwen in beschaafden en aanzienlijken kring, ook buiten het vaderland der Schrijfster, vele belangrijke wenken en raadgevingen bevat, zouden wij de Nederduitsche vertaling van hetzelve, zoo als het daar ligt, niet hebben aangeraden. Daartoe is er te veel plaatselijks in. Reeds het overzigt over de beschouwing van het leven en de bestemming der vrouw door eenige nieuwere Fransche Schrijvers en Schrijfsters in het eerste hoofdstuk: *de vrouw en hare bestemming op aarde*, geeft er het bewijs van. En juist de scherp afgebakende gepastheid voor *hare* lezeressen, het diep ingrijpen in de gebreken, gewoonten en levenswijze van dezen, maakt, dat veel daar, maar ook daar alleen van toepassing is, en voor Nederlandsche vrouwen goeddeels zijnen nadruk en zijn nut mist. Indien men, dit in het oog houdende, tot eene omwerking, eene overgieting naar onze zeden en de behoeften van onze aanzienlijke vrouwen hadde besloten, dan ware wel veel behouden, maar ook veel weggelaten en gewijzigd. En hadde eene Nederlandsche beschaafde, tot dezen arbeid geschikte vrouw zich dien laten welgevallen, het werk zou er zeer veel bij gewonnen hebben in bruikbaarheid. Bij deze reden, om welke wij de *oversetting* minder doelmatig achten, komt nog eene andere, die wij niet zonder leedwezen noemen. Zij ligt in de voorkeur, die meer en meer bij de »hoogere kringen" in ons vaderland doordringt, voor het lezen van Fransche boeken. Wij kunnen de vrees niet onderdrukken, dat er zijn, die een werk, in deze taal geschreven, wij zeggen niet: beter verstaan, maar meer lezen zouden, en een Hollandsch boek met eenig vooroordeel ter zijde leggen; de vrees, dat de kennis en het gebruik van dit, beide toch zoo waardige, boek er minstens niet door zal bevorderd worden. En dat zou ons leed doen. Een ruim debiet bewijze de ongegrondheid dier vrees, geve den Vertaler voldoening op zijnen over 't geheel welgeslaagden arbeid en daaraan nuttig besteden tijd, en stelle den

Uitgever schadeloos, ook voor de moeite der keurige uitvoering, welke zoodanig is, dat het gerust onder de oogen mag komen van die vrouwen en in die kringen, voor welke het vooral bestemd is.

Een breeder verslag van den inhoud achten wij onnoodig, ook omdat de vertaling reeds eenigen tijd het licht ziet en wel reeds aan velen zal bekend zijn. Dat wij haar niet vroeger aankondigden, werd daardoor veroorzaakt, dat wij het *derde* deel eerst onlangs ontvingen. Bij de menigte later uitgekomene boeken, die op onze aankondiging wachten, hebben wij ook de plaatsruimte niet tot opmerkingen over bijzonderheden, hoewel wij er nog al eenige aanteekenden, en, al ware het over het punt der echtscheiding alleen, vrij wat zouden te zeggen hebben.

SPENER *te Dresden. Een Verhaal uit het laatst der zeventiende Eeuw. Uit het Hoogduitsch van* C. A. WILDENHAHN *Evangeliedienaar te Bautzen, door* R. P. VERBEEK, *Predikant te Doorn. II Deelen. Te Utrecht, bij* J. G. van Terveen en Zoon. *In gr.* 8*vo.* 554 *bl. f* 4-80.

RICHARD VAN WOODVILLE, *of de Slag van Agincourt. Door* G. P. R. JAMES. *Naar het Engelsch. III Deelen. Te Haarlem, bij* A. C. Kruseman. *In gr.* 8*vo.* 729 *bl. f* 7-80.

HERMIEN. *Naar het Engelsch van de Gravin* VAN BLESSINGTON. *II Deelen. Te Arnhem, bij* J. A. Nijhoff. *In gr.* 8*vo.* 551 *bl. f* 5-80.

Zullen wij met onze aankondigingen niet al te zeer achterlijk geraken, dan zijn wij genoodzaakt, deze drie Romans slechts met weinige regelen te vermelden.

De eerste, genoemd naar den in de kerkelijke geschiedenis, vooral die der Christelijke *moraal*, bekenden SPENER, schetst dien uitmuntenden man en zijnen tijd in het godsdienstige naar waarheid en met levendige, fiksche trekken. De tegenstelling van eene dorre, angstige zoogenoemde regtzinnigheid en de ware gemoedelijkheid, het *goede* Piëtisme, is hier voorgesteld op eene wijze, die aan den eenen kant den gewonen Romanlezer voldoet, wiens begeerte zich alleen naar eene *onderhoudende* lectuur uitstrekt, en tevens

aan de andere zijde niet nalaat, op ongezochten toon eenen Christelijken zin aan te kweeken. De vertaling is uitmuntend, en het portret van den man, die als *Pietist* wel eens miskend is en wordt, maar evenmin als de zaak zelve dit verdient, versiert het werk.

Richard van Woodville is een historische Roman in den bekenden trant des Engelschen veelschrijvers. Hij is ook hier, gelijk doorgaans, getrouw aan de Geschiedenis, en dit voortbrengsel zijner vruchtbare pen zal ongetwijfeld nevens zijne talrijke broeders eene goede ontvangst vinden in de romanlezende wereld.

Aan de verbeelding en den verhaaltrant van de *Gravin* VAN BLESSINGTON doen wij gaarne hulde; maar die eindelooze tafereelen uit de Engelsche groote wereld, met het onophoudelijke reizen naar het vaste land en verblijven in *Italië*, begint toch eindelijk te vervelen, en van te groote waarschijnlijkheid zal niemand dit verhaal beschuldigen.

En hiermede wenschen wij, SPENER bijzonder en boven vele anderen aanprijzende, aan deze Romans eene gelukkige reis door leesgezelschappen en leesbibliotheken.

De vernietigde vloek. Een Verhaal uit den tegenwoordigen tijd. Door H. W. HASELHOFF. *Te Leeuwarden, bij* L. Schierbeek. 1845. *In gr. 8vo.* 216 *bl. f* 2-20.

Het hoofddoel, dat zich de Schrijver met dit Romannetje schijnt te hebben voorgesteld, is, aan te toonen, dat Protestanten en Roomschkatholijken, wanneer zij niet aan doode geloofsvormen en kerkelijke namen hechten, onderling in genoegen leven en, ieder in zijn kerkgenootschap blijvende, gelukkig gehuwd zijn kunnen. Wij laten dit gelden bij een Katholicisme, zoo als het hier wordt voorgesteld, en dat geheel en al op de leest der nieuwe Duitsch-Katholieke Kerk geschoeid is, ofschoon het boekje reeds was opgesteld vóór het opstaan van RONGE. Maar daarnaar ziet het er voor het tegenwoordige niet uit in ons vaderland, waar de *Ultramontanen* met elken dag onbeschaamder het hoofd opsteken. Zelfs zouden wij vreezen, dat liefdegeschiedenissen als deze eerder kwaad dan goed doen. Want bij verliefden van verschillende geloofsbelijdenissen — dat wij hier niet aan Protestanten onderling denken spreekt van zelf — wordt doorgaans hoog op-

gegeven van verdraagzaamheid; dat men gelukkig kan zijn, al gaat men niet naar dezelfde kerk, en wat dies meer zij; maar men late zich niet verblinden! Onder die fraai schijnende verdraagzaamheid schuilt, honderd tegen één, *of* onverschilligheid in het godsdienstige, en welk huwelijk kan daarbij gelukkig zijn? *of* het zoete fluiten van den vogelaar, waardoor hij zijne prooi in het net zoekt te krijgen. Is men eenmaal gevangen, dan wordt het fluitje weggeworpen, en Rome rust niet, eer het, al koste het huiselijken vrede of liefde van bloedverwanten, of schending van beloften en eeden, haar offer heeft! — Wij beamen in het algemeen de verdraagzame gevoelens van den Schrijver ten volle (*); wij wenschten niets vuriger, dan dat zijn tafereel in de huisgezinnen der Christenen van verschillende kerkgenootschappen waarheid ware; dat kon het ook, zonder dien enzaligen zieledwang en knellende priesterheerschappij; dan zou veel

(*) »Verdraagzaamheid," heet het in onze dagen, »is die schoone Christelijke deugd, welke den broeder ondanks een ander kerkgeloof evenzeer acht en bemint. En de verlichte Roomschgezinden zelven willen verdraagzaamheid. Slechts een enkele heetheofd wil haar niet; maar dat is eene uitzondering." Nederlanders! Protestanten! zullen u dan nooit de schillen van de oogen vallen? Zult gij nooit ontwaken uit uwen zorgeloozen slaap, waarin het Jezuitische wiegelied van verdraagzaamheid u gedompeld heeft? Laten zij zelve verdraagzaam zijn, dan zullen wij de eersten wezen, die hun de broederhand reiken. Maar wij kennen van nabij die verdraagzaamheid in hunnen mond. Wij weten, dat zij haren beminnelijken naam moet leenen aan de onbeschaamdste heerschappij. Reeds beginnen zij zich sterk genoeg te achten, om er voor uit te komen, wat zij door verdraagzaamheid verstaan. Terwijl Rec. dit schrijft, komt hem juist in handen *de Noord-Brabander* van 26 Mei des vorigen jaars, N°. 62, waarin een brief voorkomt van den *Praef. Apost. Emer.* SCHOLTEN, die met ronde woorden schrijft: »Ook de Katholijken willen burgerlijke verdraagzaamheid; maar eene verdraagzaamheid, die ware godsdienst en ketterij op eene en dezelfde lijn plaatst, is eene verfoeijelijke verdraagzaamheid." Nederlanders! naneven van den grooten vader WILLEM! Wanneer zullen u toch de oogen eens opengaan? Als het te laat is? Dat verhoede God! — *Rec.*

huiselijke smart voorgekomen worden en menig huwelijk gelukkiger zijn. Maar de onverzadelijke magt wil *alles* hebben. Hare onderdanen zijn blinde volgers der leidslieden, welke hunne leeken geblinddoekt brengen waar men goedvindt. Wij komen er rond voor uit, dat wij het verkeerd achten, de zoogenoemde gemengde huwelijken aan te moedigen, onder den schijn eener verdraagzaamheid, waardoor de argeloosheid wordt verstrikt.

Als Roman beteekent dit boekje weinig. Het is de gewone geschiedenis van een paar, eerst gescheidene, daarna vereenigde gelieven, toonbeelden, dat spreekt van zelf, van engelächtige deugd. In een ledig uurtje mag men het verhaal zonder verveling lezen, *mais voilà tout!* De taal is hier en daar beneden het middelmatige. *Zich* voor *elkander* zijn wij reeds gewoon, in bijna ieder boek te moeten slikken. *Zich lieven* (bladz. 158) is een krasse *Germanismus*. *Meest deftigste* en *meest bezochtste* (26, 118) zijn stoute *superlativen*. Verlangen naar eenen *eenmaligen* echtgenoot (31) en het hopen op eene *eenmalige* gewenschte uitkomst (64) is eene nieuwigheid in onze taal. Eene eenvoudige huismoeder wil zeggen, dat tot haar genoegen de huiselijke vrede hersteld is; hoor, hoe zij dat doet: »Het ijs is gebroken, en de ademtocht der liefde waait weer als een zachte zéfir door den tuin onzes huiselijken levens." (Bladz. 62).

Het middelmatige titelvignetje heeft ééne verdienste, die niet zeer algemeen is. Het is die, dat het de hoofdknoop voorstelt van het verhaal; iets, waarop men anders bijna nooit let.

Verhalen, door J. KNEPPELHOUT. *'s Gravenhage, bij* J. L. Van der Vliet. 1846. *In gr.* 8*vo. Vl en* 313 *bl. f* 2-90.

Voor het grootste gedeelte zijn deze verhalen stukken, die reeds vroeger in onderscheidene tijdschriften of almanakken het licht zagen. Eene lijst der stukken zal dit doen zien: I. Doodendienst. II. Waanzinnig Trouw. III. Een vorstje. IV. Op zee. V. Spel. VI. Eene heel lieve soirée. VII. Schwetzingen. VIII. Geen paard te rijden. IX. De vermakelijke en onderhoudende geschiedenis van *soo veel lieflijkheên* en *de kuischheid selve*. X. Naar Zomerzorg. XI. Een quiproquo. XII. De *Salon des Variétés*. Van deze

stukken zijn alleen VII en IX thans voor de eerste maal gedrukt; de overigen waren reeds bekend. De Schrijver had daarom tot titel verkozen: *Oude Vrienden;* maar boekverkooperspeculatie van zijnen uitgever deed hem de opregtheid van dien titel opofferen. Wij kunnen ons de auteursliefde zeer wel begrijpen, die de aldus verstrooide vruchten van zijnen geest weder bijeenzamelt, en duiden die ook niet ten kwade, wanneer de stukken zulk eene herzameling en bewaring verdienen. Opmerking verdient zij doorgaans ter waardering en karakterisering van den Schrijver, die, indien de zaak niet eene ellendige geldspeculatie is; daardoor toont, wat hij zelf waardig acht, om der vergetelheid ontrukt te worden, en aldus zijn eigen oordeel over zijne vroegere stukken uitspreekt, nadat er genoegzame tijd verloopen is sedert hunne zamenstelling, om ze met minder opgewekte eigenliefde gade te slaan. Uit dit oogpunt beschouwd, is er in de opname van deze en gene der vroegere verhalen of schetsen nog al een en ander, wat Rec. bevreemdt. Wanneer men de gave bezit, gelijk de Heer KNEPPELHOUT die ongetwijfeld heeft, om op eene losse, bevallige manier te schrijven, brengt welwillendheid, om aan het verzoek van den uitgever van deze en die tijdschriften of jaarboekjes te voldoen, er ligtelijk toe, om met eene luchtige hand een weinig beduidend stukje op te stellen, wat aan den wensch van het oogenblik beantwoordt, met genoegen zich vlugtig laat lezen, en ook geene hoogere aanspraak maakt, dan die van zulk eene voorbijgaande voldoening. Doch is het nu goed te keuren, zulke stukken na verloop van tijd uit de vergetelheid terug te roepen, die natuurlijk hun deel en ook hunne bestemming is, en ze door eene vernieuwde uitgave eene duurzame waarde toe te kennen? Wij zouden er aan twijfelen; wij zouden meenen, dat er in dezen bundel onderscheidene stukken zijn opgenomen, die zich met het kortstondig bestaan in een tijdschrift of jaarboekje hadden moeten vergenoegen, die men daar met welgevallen en genoegen las, maar van welke men toch vraagt, als men ze hier wedervindt: verdienden zij nu zulk eene onderscheiding? Zijn ze zoo belangrijk, zoo uitstekend òf van inhoud òf van vorm, dat ze nog eens moesten worden opgedischt? Rec. zou dat b. v. van N°. III, IV, X, XI niet durven beweren. Zij zijn al te onbeduidend, ook met opzigt tot de kunst, om nog-

maals te worden opgedrongen. Het is in ons oog te pretentieus, om voor zulke nietigheden de aandacht van het publiek voor de tweede maal te durven vergen. Waarom heeft de Heer KNEPPELHOUT niet liever eene beperkter keuze gedaan uit den reeds gedrukten voorraad, en daarbij nieuwe, zorgvuldig bewerkte stukken gevoegd? Hij zou daarmede voor zijnen roem beter hebben gezorgd en ook onzer letterkunde meer dienst hebben bewezen. Onder de reeds vroeger uitgegevene zijn er, die de opname wel weder verdienden, ja die wij in hunne soort als meesterstukjes beschouwen. De titel van *Verhalen* doet wel iets anders verwachten, dan wij hier doorgaans vinden; maar stukjes, als N°. II, VI, XII, zijn inderdaad proeven van een wezentlijk en groot talent. Vooral het laatste, *de Salon des Variétés*, onderscheidt zich door eene juistheid en scherpheid van teekening, door eene getrouwheid naar het leven, door eene gemakkelijkheid en natuurlijkheid, die van groote kunst getuigen. De *heel lieve Soirée* is misschien hier en daar een weinig geoutreerd, schoon anders in denzelfden trant en ook niet onverdienstelijk. *Waansinnig Truken* is aardoenlijk en treffend geschreven. *Geen paard te rijden*, schoon inderdaad weinig beteekenende, is toch om de regt goed geschilderde situatie piquant. Wanneer wij den Schrijver in zijne Voorrede hooren betuigen, dat »het steeds zijn streven was om tot diegenen der letterkundigen gerekend te worden, die aan den Hollandschen verhaalstijl en de Hollandsche zamenspraak een eenvoudiger, meer met de taal des dagelijkschen levens overeenkomenden toon trachten te geven," dan zal men hem niet ligt den lof weigeren van daarin gelukkig te zijn geslaagd; wij beschouwen uit dit oogpunt vooral de door ons geprezene stukken als belangrijker, dan hun onderwerp en inhoud oppervlakkig zouden doen vermoeden. Wij wenschten, dat velen hem deze kunst afzagen, waardoor onze schoone moedertaal van eene zijde wordt ontwikkeld, waar zij inderdaad ontwikkeling noodig heeft.

Wij zeiden boven, dat wij liever meerdere nieuwe stukken hadden ontvangen, dan sommige der herdrukte. Wij deden dat met het oog op het wezentlijk talent, dat in de beste der hier andermaal medegedeelde verhalen zich openbaart, minder met het oog op de beide stukken, die hier voor het eerst zijn gegeven. Wij laten *Schwetsingen* aan

zijne plaats, maar begrijpen niet, hoe N°. IX, eene vrije vertaling naar het Fransch van ALPHONSE KARR, door den Schrijver kan zijn gekozen; het stukje is in inhoud en strekking, in trant en manier zoo geheel Fransch, dat Rec., die eerst later, aan het einde van het boek gekomen, de inhoudslijst vond, het zich niet kon verklaren, hoe KNEPPELHOUT zulk eene anomalie had kunnen dulden, en een stuk opnemen, wat met de andere zoo weinig in overeenstemming was. Dat verwondert hem nog; ofschoon het hem genoegen doet, dat het geen oorspronkelijk verhaal is.

De Heer KNEPPELHOUT, zoo hij onze aankondiging mogt lezen, ziet, dat wij regt aan zijne bekwaamheid en zijn talent laten wedervaren, schoon wij niet voetstoots alles, wat wij hier vinden, kunnen goedkeuren. Wij wenschen, dat hij ons bij tijd en wijle nieuwe en bewerkter stukken moge leveren in zijnen besten trant, en houden het er voor, dat hij in staat is, om daardoor wezentlijk onze letterkunde te verrijken.

De Pleegdochters. Een Verhaal van HENRIETTE HANKE, *geb.* ARNDT, *Schrijfster van de Schoonmoeder. Uit het Hoogduitsch. Te Zutphen, bij* A. E. C. van Someren. 1845. *In gr.* 8*vo.* 270 *bl. f* 3-:

De Voorrede van den Vertaler is vrij hoog gestemd. Hij spreekt van schilderijen, waarvan sommige geheele groepen van beschouwers tot zich trekken, andere in een verborgen hoek één, hoogstens twee personen aanlokken. De eersten geven luide hunne goedkeuring en verrukking te kennen; de laatsten staan sprakeloos, hunne oogen onafgewend gerigt houdende op het kleine schilderijtje, waarvan zij elk détail met de hoogste opmerkzaamheid gadeslaan, en een verholen traan is al, wat van hunne bewondering getuigenis geeft. Dat wordt op boeken overgebragt, en het kleine schilderijtje, ziedaar natuurlijk het verhaal, dat wij moeten aankondigen; die soort »komt meer overeen met den smaak der vrouwen, die in het teederste gevoel des harten zoo bekoorlijk, zoo verheven schoon zijn. Dit bekoorlijke en verhevenschoone door de *Liefde* heeft mevrouw HANKE trachten te schetsen in hare *Pleegdochters.*"

Toen Rec. dat gelezen had, begon hij bang te worden voor de taak der aankondiging; en toen hij het boek zelf ten einde was, moest hij volmondig zeggen, dat het »zijne lezers, zijne liefhebbers" hebben mogt, maar dat *hij* daaronder geenszins behoorde. Maar »het komt meer overeen met den smaak der vrouwen, die" enz. Welnu, de proef genomen, en het eener vrouwe in handen gegeven, die het althans aan gevoel niet ontbreekt, en die in andere romans van mevrouw HANKE wel eens smaak had gevonden — en tot zijn eigen groot genoegen vond Rec. zijn ongunstig oordeel bevestigd. Het is, dunkt ons, een proefje, hoe men romans *niet* moet schrijven. Het tooneel opent met een jong meisje, dat eenen brief ontvangt, en als het boek op acht bladzijden na uit is, vinden wij haar terug, en de rest is — de geschiedenis van hare grootmoeder en hare moeder! Beide moeten toonbeelden van voortreffelijkheid zijn, maar zijn in ons oog alles behalve dat. De eerste, overigens een goed, zacht schepseltje, verspeelt door eigene schuld de liefde van haren echtgenoot, doordien zij als eene martelares zich voordoet, omdat zij met hem de gezelschappen der groote wereld moet bezoeken. Men kan naauwelijks nalaten haar evenzeer te beschuldigen als haar' echtgenoot, en moet althans het begin van het kwaad niet minder bij haar zoeken. En nu de moeder, waarlijk, die speelt ook al eene zeer wonderbare rol! Terwijl haar hart vol is van liefde voor een ander, verlooft zij zich met iemand, die vroeger hare zuster het hof heeft gemaakt, en om wien die zuster, na vruchtelooze pogingen om hare liefde te overwinnen, wegkwijnt. Als zij dat bemerkt, doet zij weder afstand, hetgeen haar nog al iets schijnt te kosten, en vlugt weg, en laat naam, stand en vermogen achter, vindt dan haren eigenlijken geliefde, trouwt en leeft met hem vergeten en zonder zich aan de haren bekend te maken. Het is eene zonderlinge romaneske verwarring, waarvan men het eigenlijke doel niet vat, en die, onzes inziens, niet strekt, om ons het beeld van dat »bekoorlijke en verheven-schoone door de liefde" in duidelijke trekken af te malen. De stijl is in dien sentimentelen trant, die in vroegere tijden en romans te huis behoort, en dien wij meenden doorgeworsteld te zijn. Het zou ons spijten, als ook ons vrouwelijk publiek dit boek bij het schilderijtje vergeleek, waarop men sprakeloos onafgewend de oogen gerigt houdt, en dat den verholen traan der stille bewondering doet vloeijen. Wij hopen, dat de smaak niet alzoo tot het gelukkig voorbijgegane lafzoete terugkeert, maar aan degelijker kost gewoon is geworden — wel te verstaan en te onderscheiden van het overpiquante, dat mede in de mode is. Wij hopen, dat de Vertaler in het vervolg gelukkiger keuze moge doen, en waarschuwen hem ook tegen woorden als »zorgzame opmerkzaamheid" en een »opzigtende pligt," van eenen voogd gesproken.

BOEKBESCHOUWING.

Leerredenen door J. P. HASEBROEK, *Predikant te Breda. Te Breda, bij* Broese en Comp. 1846. *In gr.* 8*vo. X en* 374 *bl. f* 3-40.

Een bundel leerredenen van den Schrijver van *Jonathan.* Steller van dit beoordeelend berigt verheugde zich over deszelfs uitgave; want hij verwachtte een werk, den meester waardig: gemoedelijke ernst en kennis van het menschelijke hart, orde en eenheid, helderheid van begrippen en duidelijkheid in derzelver uiteenzetting. Hij meende overal den gevoelvollen dichter te zullen hooren spreken en zich uitdrukken in sierlijken stijl en bewoordingen. Met één woord, hij verwachtte leerredenen, die beide voor oor en hart veel zouden aanbieden, dat het nut konde doen begrijpen, hetwelk door den Evangelie-dienaar, die dezelve uitsprak, onder den Goddelijken zegen, rijkelijk mogt zijn gesticht.

Hoe gretig wij deze leerredenen dus in handen namen en als 't ware verslonden, laat zich uit onze hooggespannen verwachting gereedelijk afleiden. Maar, heeft die lezing ons bevredigd? Heeft zij voldaan aan de billijke eischen, die wij op den kanselredenaar hebben, inzonderheid als hij *de chefs d'oeuvres* zijner opstellen in het licht zendt, en ze alzoo aan het meer bedaarde oordeel en onderzoek van een uitgebreider publiek, dan dat zijner gemeente, onderwerpt? Hebben wij daarin den helderdenkenden godgeleerde, den grondigen bijbeluitlegger, den geleidelijk en duidelijk sprekenden leeraar gevonden, die, toegerust met vele noodige gaven, op verstand en hart zijner toehoorders gewerkt heeft? Hebben wij ons kunnen overreden, dat deze leerredenen in de Bredasche gemeente waarlijk het afgebedene en gewenschte nut hebben te weeg gebragt en verder aanbrengen zullen, als zij buiten den kring der ge-

meente des Schrijvers door velen (waaraan wij om des naams wille van den Eerw. HASEBROEK niet twijfelen) zullen gelezen worden? Neen, Lezer! Het doet ons leed, te moeten erkennen, dat wij in onderscheidene opzigten zijn te leur gesteld.

Doch gij behoeft mij op mijn woord niet te gelooven, en hebt alle regt te vragen naar de reden, waarom ik niet voldaan ben. Sla daartoe met mij uw oog in het werk zelf.

In de voorrede geeft HASEBROEK het verlangen te kennen, dat men zijne thans uitgegevene leerredenen zal beschouwen als eene prediking in geschrifte, gelijk hij den *Brief van Paulus aan de Romeinen* genoemd had. Indien wij ons echter niet bedriegen, straalt uit de volgende zinsneden zekere ontevredenheid door, alsof zijn openbaar werk, als redenaar, wel eens kwalijk beoordeeld wordt, en er onder zijne hoorders gevonden worden, die, niet gedreven door de opregte begeerte om van den spreker geleerd en gesticht te worden, veeleer met de gemeente zamenkomen om hem te beoordeelen in zijne Theologische denkwijze als anderzins. Gevoelt de Schrijver daardoor iets smartelijks, of verraden zijne woorden zekeren wrevel, alsof er op zijn werk geene aanmerkingen waren te maken en hij voor ieders behoefte altijd sprak? Indien dit laatste het geval mogt zijn, hetgeen wij hopen noch gelooven, omdat de Eerw. HASEBROEK zeer wel weten zal, dat hij zulke beoordeelingen van kundigen en onkundigen met al zijne medebroederen gemeen heeft, dan zouden wij zijn Eerw. aanraden dit verslag niet ten einde toe te lezen; want ook wij achten ons verpligt en geroepen, nevens den lof, dien zijn werk verdient, tevens onze aanmerkingen met bescheidenheid ter neder te schrijven.

Volgens oude gewoonte zou ik gaarne aanvangen met de korte opgave van den inhoud der leerredenen, in dezen bundel te zamen gevat, maar moet den lezer naar het werk zelf verwijzen, opdat hij zie, of zij daarvoor al of niet vatbaar zijn. Ik geef dus de teksten met derzelver motto's I) *Joh.* XI: 26b *ongeloof, kleingeloof, geloof.* II) *Joh.* XVIII: 40b *Jezus voor Barrabas verworpen.* III) *Jes.* V:

4b *Het lied van den wijngaard.* IV) I *Joh.* II: 18a *De laatste ure.* V) *Joh.* XIX: 31b *De groote feestdag.* VI) *Joh.* I: 5a *De wereld vóór de komst van Christus.* VII) *Joh.* VII: 37—39. *De belofte en gaven van den Heiligen Geest.* VIII) *Joh.* XIX: 19. *Het opschrift boven het kruis.* IX) I *Cor.* XIII: 13. *Geloof, hoop, liefde.* X) *Joh.* XVII. *Het Hoogepriesterlijk gebed.* XI) *Rom.* I: 17b *De regtvaardiging door het geloof*, en XII) *Matth.* V: 4. *De treurenden zalig gesproken.*

Het ontbreekt, voor zoo veel mij voorkomt, in deze leerredenen nergens aan gemoedelijken ernst; integendeel spreekt de Schrijver overal met gepaste vrijmoedigheid, zonder aanzien van personen en zonder verschooning, en toont zich zijne roeping van Christelijk zedeleeraar wel bewust. Evenzoo doet ZEerw. van tijd tot tijd eenen stouten doch altijd waren greep in het menschelijke hart, die getuigt, dat het hem niet ontbreekt aan voldoende kennis en opmerking van deszelfs deugden en gebreken.

Orde in de behandeling der gekozene onderwerpen hebben wij meestal niet of althans niet zoodanig aangetroffen, als ons voorkomt wenschelijk, ja zelfs volstrekt noodig te zijn in leerredenen, die voor eene gemengde schare van toehoorders moeten worden uitgesproken. Eene verdeeling vindt men dikwijls geheel niet, althans niet opgegeven. Wij hebben dit niet kunnen goedkeuren; want, indien eene leerrede door eene duidelijke en onder het spreken aangewezene verdeeling zich kenmerkt, komt de spreker zoodoende het geheugen zijner hoorderen te hulp, en maakt zijne rede langs dien weg voor hunne bevatting aanmerkelijk geschikter. Wij weten toch, dat de gemeente, tot welke de leeraar van den kansel spreekt, doorgaans zamengesteld is uit aanzienlijken en onaanzienlijken, uit meer geoefenden en minder geoefenden, uit geletterden en ongeletterden, waarvan echter de laatsten overal, in de steden zoowel als ten platte lande, verreweg het grootere deel uitmaken. Dit gedeelte der gemeente, dat gedurende de zes overige dagen der week in beroeps- of huiselijke bezigheden onvermoeid en ongebroken werkzaam is, hoort, behalve op den dag

des Heeren, zelden aaneengeschakelde redenen, waaruit voortvloeit, dat zij den redenaar niet geregeld volgen kunnen, indien hij van zijnen kant niet alles aanwendt, wat in zijn vermogen is, om zich niet alleen duidelijk voor hen uit te drukken, maar ook eenvoudig is in de verdeeling van zijn onderwerp, en hun die verdeeling vooraf doet kennen. Dan treffen bovendien zijne hoorders van tijd tot tijd kleine rustpunten aan, die hen in staat stellen om daarna met den spreker gemakkelijker voort te gaan en hem te volgen. Daarenboven houdt Referent, door ondervinding geleerd, het altijd, met zijnen waardigen en hooggeachten leermeester, Prof. VAN HENGEL, voor nuttig en wenschelijk, meestal zóó te werk te gaan, dat de leeraar zijne gemeente althans de hoofdverdeeling zijner rede opgeve. Niet, dat hij het misprijzen wil, nu of dan anders te handelen. Het tegendeel is waar. Eene al te eenvormige wijze van spreken kan voor den geregeld opkomenden en goeden hoorder op den duur wel eens onaangenaam, ten minste minder bevallig worden; maar ook de aandacht des besten toehoorders wordt somwijlen afgetrokken van den mond des sprekers, en eene kleinigheid kan hem aanleiding geven, dat hij den draad der rede, die tot hem gerigt wordt, voor een' oogenblik verliest. Laat nu de spreker geene verdeeling hoegenaamd in zijne rede opmerken; heeft hij haar geheel niet aangewezen, dan loopt de hoorder gevaar, van al wat nog volgen moet geen of niet noemenswaardig nut te trekken, en hij verlaat het Godsgebouw ontevreden, onvoldaan over den leeraar, omdat hij, ja, wel eenige volzinnen gehoord heeft, die op zich zelven goed waren, maar, bij gemis van zamenhang, zich de geheele leerrede niet meer herinneren kan.

Of wij met eenig regt deze aanmerking ter neder schreven, en of zij op de voor ons liggende leerredenen van den Eerw. HASEBROEK van toepassing heeten mag, beoordeele de Schrijver zelf, en vestige daartoe zijn oog vooral op N°. 3, waaraan als tekst is toegewezen *Jezaia* V: 4ª (waarvoor, bij vergissing, staat vers 4ᵇ): »*Wat is er aan mijnen wijngaard meer te doen, hetwelk ik aan hem niet gedaan*

heb?" Handelt deze rede inderdaad over die woorden, of zou men het er voor kunnen houden, dat zij uit onderscheidene brokstukken is zaamgesteld, waarvan de eerste negen bladzijden eene omschrijvende verklaring derzelven aanbieden, en waarna de Schrijver vervolgens overgaat, om de bijna gelijkluidende, althans in doel en leering daarmede zoo naauw overeenstemmende gelijkenis van den Zaligmaker, *Matth.* XXI: 33—41, op gelijke wijze te behandelen, en, zonderling genoeg, plotseling besluit met het uitspreken eener derde gelijkenis van onzen Goddelijken Leeraar J. C., te vinden *Lukas* XIII: 6 sqq. Indien wij den uiterlijken vorm dezer leerrede alleen in aanmerking nemen, komen wij bijkans tot het vermoeden, dat zij is zaamgesteld uit brokstukken, hier bij elkander gevoegd, of dat de Schrijver, onder het opstellen de moeijelijkheid heeft ingezien van het overbrengen der bijzondere omstandigheden van *Israëls* volk, waaraan JEZAJA schreef, op een Christelijk terrein, en hij, zich de gelijkenis van den Heiland herinnerende, den tekst heeft losgelaten en met eenen duchtigen sprong zich gered. Dit neemt echter niet weg, dat verder in deze leerrede zeer veel voortreffelijks en juist van pas is gezegd, en, liet de ruimte ons toe, veel ter proeve daaruit over te nemen, wij schreven dan volgaarne alles af, wat op bladz. 68 tot 73 gelezen wordt, ja zelfs verder. Maar wij geven slechts een verslag, en willen den lezer, die prijs stelt op nuttiger lektuur, dan die in onze dagen meer algemeen in den smaak schijnt te vallen, ongaarne den indruk benemen, dien deze en dergelijke plaatsen, door verrassende en diep ingrijpende wendingen, maken kunnen op zijn gemoed. Hij leze zelf, en hij zal gewis, met ons, ten hoogste voldaan zijn.

Doch keeren wij nu terug tot het begin dezes bundels, namelijk om de eerste leerrede kortelijk te beschouwen. Wij meenen op dezelve eene degelijke aanmerking te moeten maken. De Schrijver verkoos tot tekst *Joh.* XI: 26^{b}. Bij het hooren daarvan zou gewis niemand denken, dat in het algemeen over de opwekking van LAZARUS door den grooten Wonderdoener zou worden gesproken, en evenmin,

dat de bijzondere aandacht bepaaldelijk, niet op den aanbiddelijken JEZUS, die hier vooral zich in al zijne verhevenheid zoo luisterrijk doet kennen, maar op de overige daarbij voorkomende en meer of min handelende personen gevestigd wordt. Dit kan echter zeer wel worden over het hoofd gezien, als nu de beschouwing dier personen slechts overeenkomt met de waarheid en derhalve juist is; maar hier heeft HASEBROEK, naar het ons voorkomt, zich grootelijks vergist.

In de *Joden*, die deze wonderverrigting van JEZUS hebben aanschouwd, ziet HASEBROEK het ongeloof, en vindt hiertoe aanleiding in hunne woorden vs. 37: »*kon Hij, die de oogen des blinden geopend heeft, niet maken, dat ook deze niet gestorven ware?*" Wij zien daarin geen ongeloof hoegenaamd; integendeel strekt ons deze vraag der *Joden* ten bewijze, dat zij werkelijk reeds overtuigd waren van JEZUS' Goddelijk vermogen, om van den dood te redden. Wij vinden daarin geene proeve van twijfeling, die verlangt naar een sterk bewijs, om zich tot overtuiging te laten brengen. En wie der hier tegenwoordige *Joden*, die reeds vernomen hadden wat JEZUS vroeger gedaan had, zou ook niet geweten hebben, wat Hij te *Naïn* verrigt en hoe Hij het dochtertje van JAÏRUS in het leven teruggeroepen had? Hetgeen vs. 37 gezegd wordt, wordt door den Schrijver aangevoerd als bewijs voor hun ongeloof, maar het bewijst daarvoor niets en pleit integendeel voor hun geloof aan JEZUS' wonderkracht. Alleen hebben zij blijkbaar toen het oogmerk des Heeren met zijn wachten nog niet begrepen, en konden dit ook niet; want ook de jongeren van JEZUS hadden dit niet ingezien, toen zij Hem van zijne reis naar *Bethaniën* wilden terughouden: en wie zal hen nogtans daarom beschuldigen van ongeloof en als ongeloovigen opentlijk voorstellen? Zelfs in de vijanden van JEZUS, vs. 46 en 47, zien wij duidelijk, dat zij de vele teekenen, door Hem gedaan, gekend hebben en door dezelve in verlegenheid zijn gebragt.

Insgelijks komt het ons voor, dat de Eerw. Schrijver MARTHA kwalijk beoordeelt en haar onregt aandoet, als

hij haar eene kleingeloovige noemt. Ons schijnt het toe, dat deze edele vrouw een zoo hard vonnis niet verdiend heeft. Hare gehechtheid aan den goeden Meester, hare liefde voor den waardigen Huisvriend, en haar ijver, bij eene vroegere gelegenheid betoond, spreken te duidelijk voor haar, dan dat wij haar zóó ver beneden MARIA zouden durven stellen. Het is waar, zij begreep niet aanstonds JEZUS' voornemen, om, door een groot wonderwerk, aan haren broeder te verrigten, de kroon te zetten op al zijne vorige verrigtingen van dien aard, en de lasteringen tot zwijgen te brengen, waarmede men zijne groote daden had gepoogd te bezwalken; maar van kleingeloof, zwakheid of twijfeling zien wij in hare woorden geen enkel bewijs. Is het niet de taal des sterksten geloofs, die vs. 21 en 22 uit haren mond spreekt? Is het niet de volkomenste overtuiging van JEZUS' grootheid en magt, als zij vs. 27 zegt: »*Ja, Heer, ik heb geloofd, dat Gij zijt de Christus, de Zoon Gods, die in de wereld komen zoude.*" Zij sprak niet anders dan MARIA, vs. 32, en wien zal het in de gedachte komen, hierom ook deze van kleingeloof te beschuldigen? Misschien werpt HASEBROEK ons tegen, wat door MARTHA gezegd is vs. 39b; doch ook dit doet niets ter zake, omdat daar de bezorgdheid voor JEZUS uit haar spreekt, wien zij het onaangename besparen wil der stiklucht, die uit het graf onmisbaar stroomen moest, zoodra het geopend werd. Wij blijven dus in onze meening vaststaan, dat de Eerw. HASEBROEK in zijne beoordeeling der, bij deze gebeurtenis handelende personen, onbillijk is te werk gegaan, en dat ZEerw. óf den zamenhang niet regt ingezien heeft, óf zich door vooringenomenheid met MARIA heeft laten verleiden, óf dat zijn verlangen, om over *ongeloof*, *kleingeloof* en *geloof* te prediken, hem uitgelokt heeft, om deze gebeurtenis daartoe te misbruiken.

Eene gunstige uitzondering op de straks gemaakte aanmerking op het niet aanwijzen der verdeeling maakt de vierde leerrede, getiteld: *De laatste ure*, naar I *Joh.* II: 18a. Deze oordeelen wij, nevens de achtste, een der beste en meest ordelijke stukken uit den geheelen bundel; of-

schoon wij niet ontveinzen, bl. 95, met zekere spijt den Satan ten tooneele te zien voeren, dewijl wij voor ons tot hiertoe gemeend hebben, en meer en meer meenen, de regtvaardigheid van God, met behoud der waardigheid zijner openbaring aan den mensch, allerbest te kunnen handhaven, indien wij ons den val der eerste menschen voorstellen als gevolg van den overheerschenden invloed der zinnelijkheid op zijne zedelijke kracht en gevoel, en bij den verleider denken aan de gewoonte der ouden, om het kwaad toe te schrijven aan de werking van booze geesten: HASEBROEK gebruikt dien naam meermalen, zoo ook nog op bladz. 145. Ook het toepasselijke gedeelte munt in deze leerrede uit boven dat van velen der overigen, waarin blijkbaar daarvan weinig of geen werk gemaakt is. Intusschen geven wij den Eerw. Schrijver in bedenking, of hij den tekst wel juist verklaard heeft. Dat deze slechts als motto gebruikt wordt, is duidelijk. Het is klaar, dat zijn Eerw. hier is uitgelokt door de woorden, zonder op het redebeleid te letten. Naar het ons met VAN DER PALM, GROTIUS en anderen voorkomt, heeft de Apostel hier niet gedacht aan de wederkomst van CHRISTUS, maar integendeel zijne lezers willen doen denken aan de met rassche schreden naderende verwoesting van stad en tempel en de verdelging van den Joodschen staat. Wel is waar, als men enkel op den klank der woorden afgaat, en deze, uit derzelver zamenhang gerukt, inziet en gebruikt, gelijk zij daar geschreven staan, bieden zij eene heerlijke gelegenheid aan, om een onderwerp te behandelen, als dat van deze leerrede. Doch of eene gezonde bijbeluitlegkunde en de regelen eener goede homiletiek dusdanig gebruik veroorloven, zouden wij niet bevestigend mogen beantwoorden. Immers ieder, die met opmerkzaamheid het verband naleest, ten einde zich nog eens het gehoorde levendig te herinneren, ziet weldra, dat de leeraar van den waren zin der woorden afgeweken is, en gesproken heeft over een geheel ander onderwerp, dan waaraan de heilige schrijver heeft gedacht. — In allen gevalle leert ons de ondervinding, hoe ligtelijk leeken, en zelfs zekere soort van leeraren, uit vroe-

gere en latere tijden des Christendoms, genegen zijn, de bijbelplaatsen uit haar verband te rukken; en, enkel afgaande op den klank der woorden, dezelve aan te halen, als bewijzen voor gefingeerde waarheden of liever dwalingen, die ons nergens worden gepredikt. Men denke slechts aan de onderscheidene systemata der oudere godgeleerden, en aan de bewijsplaatsen der Separatisten, voor hunne leerstellingen aangevoerd wordende.

Nog ééne aanmerking zij hier gemaakt, en wij maken haar te dezer plaatse, omdat de vierde leerrede er ons bijzondere aanleiding toe gaf, hoezeer zij geldt van de meeste leerredenen in dezen bundel voorkomende; zij is deze: De Eerw. Schrijver heeft de gewoonte, het motto, of liever den tekst, die bij zijn spreken tot grondslag ligt, gedurig te herhalen. Die herhaling, wij erkennen het, imposeert niet zelden op het gevoel der hoorders, en kan somwijlen het verrassende en plegtige eener rede verhoogen; maar men ga er dan, naar het ons voorkomt, spaarzamer mede te werk, dan de Heer HASEBROEK, die het misschien tot vervelens toe vermenigvuldigt; bij voorbeeld: wij lezen in de 2de leerrede 12 malen »*niet dezen, maar Barrabas*;" in de 4de leerrede 29 maal »*het is de laatste ure*;" in de 5de leerrede 19 maal »*die dag des sabbaths was groot*;" enz. gezwegen van de menigvuldige geparaphraseerde herhalingen van denzelfden uitroep; ja de Schrijver is daarmede zoozeer ingenomen, dat hij nu en dan dien uitroep plaatst, zonder dat hij in eenig verband met het reeds gezegde en dus geheel en al op zich zelven staat en eene kwade figuur maakt.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

De Landverhuizing. Leerrede over Gen. XI: 8ª; door C. W. PAPE, *Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw en Predikant te Heusden. Te Heusden, bij* A. F. G. de Pinéda. 1846. *In gr.* 8*vo. IV en* 29 *bl. f* :-20.

Wij kunnen van deze leerrede met lof gewagen en wenschen haar in veler handen. Een hoogst belangrijk onderwerp, waarover de gevoelens hemelsbreed verschillen, wordt daarin met gematigdheid en kalmte besproken. Naar aanleiding van de groote landverhuizing, die ten gevolge van *Babel's* mislukten torenbouw, onder Gods bestuur, heeft plaats gegrepen, wordt hier aangewezen, dat de landverhuizing in onze dagen evenzeer onder het oog en het hoog bestuur van God geschiedt, dat daarin de vrije werking van menschelijke meeningen en driften merkbaar is, en dat deze, terwijl zij tot landverhuizing aanleiding geven, dienstbaar zijn aan Gods wijze bedoelingen. De ontwikkeling hiervan had misschien geleidelijker en dieper kunnen zijn, maar is toch duidelijk en overtuigend genoeg. En de leeringen (bl. 6 staat: *leerringen*), die daaruit worden afgeleid, verdienen algemeene behartiging. Het geheel strekt minder, om van de landverhuizing af te schrikken en daartegen te waarschuwen, dan wel om het oordeel daarover voor te lichten en verstandig te leiden. En waarlijk, indien een zoo zorgwekkend verschijnsel van onze dagen ons bekommert, wij mogen daarin allerminst het hooge Godsbestuur voorbijzien, dat het kwade der menschen weet te leiden ten goede. Zonder daarom de volksleiders en hunne bedoelingen te verontschuldigen, gevoelen wij, opwaarts ziende, dat de landverhuizing, hoe meer zij zich uitbreidt, een belangrijke schakel is in de keten der wereldgebeurtenissen, en onder het opzigt staat van den grooten Koning der eeuwen, den onverderfelijken, den onzienlijken, den alleen wijzen God, wien eere en heerlijkheid zij in alle eeuwigheid!

Tijdschrift ter bevordering van Christelijken zin in Neêrland's Indië. Eerste jaargang. I. Batavia, ter drukkerij von het Bataviaasch Genootschap. 1846. *In gr.* 8*vo. XV en* 154 *bl. f* 10-: *per jaarg.*

Het is ons eene aangename taak, de aandacht onzer

lezers op dit *Tijdschrift* te vestigen, hetwelk, onder medewerking van de Heeren Predikanten in *Neêrland's Indië*, en ten voordeele van het weeshuis te *Parapattan*, begonnen is uitgegeven te worden door Dr. VAN HOËVELL, Predikant te *Batavia*. Inderdaad een hoogst belangrijk verschijnsel en dat iets goeds belooft voor de toekomst! Reeds de mogelijkheid der uitgave strekt ten bewijze van godsdienstige belangstelling en zedelijken vooruitgang in eene kolonie, waar langen tijd de materiëele belangen, op den voorgrond geplaatst, alle hoogere schenen te verdringen. De eenmaal opgewekte behoefte aan goede lectuur, door middel van een dergelijk tijdschrift, schijnt, blijkens de breede lijst der inteekenaren, zich daar allerwegen te openbaren. De gereede toestemming van den Gouverneur-Generaal tot de uitgave getuigt gunstig van den geest, die zijn oppermagtig bestuur kenmerkt. De redactie, die Dr. VAN HOËVELL, in weerwil zijner vele en veelsoortige werkzaamheden, op zich genomen heeft, kon wel niet in betere handen vallen. Meer nog waarborgt de beloofde medewerking der overige Predikanten, ofschoon niet alle evenzeer de bekwaamheid bezitten om de pen te voeren, eenen gewenschten uitslag. Voorts draagt de aanleg van het tijdschrift, dat, in *vier* afdeelingen, deels verhandelingen over CHRISTUS en Christendom, deels opmerkingen van practischen aard, deels verhalen uit het gebied der kerkelijke geschiedenis, deels berigten en mengelingen bevatten zal, in het algemeen onze goedkeuring weg. En de inhoud der *eerste* aflevering, die thans voor ons ligt, stelt de goede verwachting, door dit een en ander ons ingeboezemd, niet te leur.

Eene gestrenge beoordeeling van den inhoud ligt buiten ons plan. Al konden wij ons daartoe ook geroepen achten, het ware onbeusch tegenover eene zoo lofwaardige, ter naauwernood aangevangene onderneming. De ijver van den Redacteur en zijne medeärbeiders verdient aangemoedigd te worden door het moederland, al ware het zelfs dat hun arbeid veel te wenschen overliet. Wij haasten ons echter, om te verzekeren, dat de uitgave van dit tijdschrift

daarop regtmatige aanspraak maakt van wege de deugdelijkheid van den inhoud. Ja, wij maken zelfs geene zwarigheid, om de lezing daarvan aan allen zonder onderscheid aan te bevelen. Zij zullen er in vinden, nevens vermeerdering hunner godsdienstige kennis, voedsel voor hun Christelijk geloof en leven. Men meene daarom niet, dat alle opstellen, hier voorhanden, ons evenzeer hebben behaagd. Dat van Ds. VAN DER MEER VAN KUFFELER, waarmede deze aflevering geopend wordt, heeft zeker geene eigenlijk gezegde wetenschappelijke waarde en is tamelijk oppervlakkig, ofschoon het zich goed lezen laat. Het handelt *over de Profetiën des Ouden Verbonds, in verband beschouwd met de Evangelische waarheid* (bl. 1—33), en staat vervolgd te worden. Maar des te hooger zijn wij met de stukken ingenomen, door den Redacteur zelven geplaatst. De *gedachten bij het openen der versnelde gemeenschap tusschen Neêrland's Indië en Europa* (bl. 35—50), die hij ons mededeelt, getuigen van een' echt Christelijken zin. Met groot genoegen lazen wij zijn opstel over *zonde en vergeving, naar het Hoogduitsch* (bl. 51—61), omdat het diep ingrijpt in de waarheden van het Evangelie der verlossing. Evenzeer verdient *een woord voor treurende ouders*, getiteld: *jonge dooden*, naar aanleiding van *Openb.* XIV: 1—5 (bl. 63—79), algemeene behartiging, ofschoon velen in de opvatting dier bijbelplaats van hem verschillen. En boven alles kennen wij hoogen lof toe aan zijn geschiedkundig onderzoek omtrent *de Maleische Bijbelvertaling, een monument van den godsdienstigen zin onzer vaderen* (bl. 83—127). Het getuigt van grondige studie, veelomvattende kennis van zaken, naauwkeurigheid en waarheidsliefde, en brengt, ofschoon misschien niet geheel volledig, veel aan het licht, wat nog verborgen gebleven was. In hoe verre het noodig was, de voorstellen, door de afdeeling *Haarlem* in overweging gebragt op de eenëndertigste algemeene Vergadering van het Nederlandsche Bijbelgenootschap, daarin op te nemen, laten wij onbeslist. Maar het staat bij ons vast, dat zulke geschiedkundige onderzoekingen, zóó beschreven, rijke winst aanbrengen ook voor

het moederland. Wat eindelijk het *overzigt van den uitwendigen toestand der Protestantsche Kerk in Neêrland's Indië* betreft (bl. 131—154), waarmede deze aflevering besloten wordt; aan de erkentenis van deszelfs belangrijkheid paart zich als van zelve de begeerte naar meerdere bijdragen van dien aard, waarop dan ook hope gegeven wordt.

En hiermede zij er van dit *Tijdschrift*, bij deszelfs eerste verschijning, genoeg gezegd. Onze beste wenschen vergezellen de uitgave der volgende afleveringen, waarvan wij de toezending verlangend te gemoet zien. In een' Christelijken geest geschreven, naar de vatbaarheid en behoeften der Christenen in *Indië* ingerigt, en door verscheidenheid van inhoud dubbel belangrijk, ga het in de kolonie rond, vinde in vele huizen en harten eene goede ontvangst, wekke en bevredige alomme de hoogere behoeften, die daar te veel sluimeren, en zij alzoo den bloei des Christendoms, aan gindsche zijde van den oceaan, in ruime mate bevorderlijk!

Kerkelijke Wetten voor de Hervormden in het Koningrijk der Nederlanden. Verzameld en met Aanteekeningen voorzien, door C. HOOIJER, *Predikant te Zalt-Bommel. Te Zalt-Bommel, bij* J. Noman en Zoon. 1846. *In gr.* 8*vo.* 407 *bl. gecartonneerd. f* 4-00.

Voor ieder, die bij het Hervormde Kerkgenootschap eenige betrekking bekleedt, en inzonderheid voor Predikanten, is eene juiste kennis der kerkelijke Wetten en Reglementen eene groote behoefte. Diegenen, welke in hoogere of lagere kerkbesturen zijn geplaatst niet alleen, maar ook alle anderen, zoo in hunne betrekking tot den kerkeraad hunner eigene, of als consulent eener vakante gemeente, als tot Diakonie- en kerkelijke administratie, komen gedurig met de Reglementen in aanraking, die vele zijn, verscheidene bovendien veranderd, uitgebreid, ingekort, gewijzigd. Niet ieder heeft al die bepalingen, waarvan sommige weder in

de eene Provincie verschillen van die in de andere, in het hoofd. Daarom is het hoogst nuttig, daarvan eene welgeordende verzameling te bezitten, ten einde telkens met een' oogopslag de eene of andere bepaling te kunnen naslaan. Daartoe is het in der tijd nuttige *Handboek* van VAN DER TUUK te uitvoerig en, bij zoo vele veranderingen en revisiën, ook ongeschikt. Het *compendium*, dat wijlen de werkzame man in 1834 uit dat grootere werk heeft getrokken, mist, behalve natuurlijk de latere voorschriften, ook de *Provinciale Reglementen op de kerkelijke administratie en de Kerkeraden*. Het was dus eene gelukkige gedachte van den Eerw. HOOIJER, al de kerkelijke Reglementen, welke nog van kracht zijn, in goede orde bijeen te brengen, en nog gelukkiger, daar tevens iets nopens derzelver oorsprong en strekking bij te voegen.

Nopens het eerste hebben wij genoeg gezegd, wanneer wij opgeven, dat in twee hoofdafdeelingen, de eerste: de Reglementen, de tweede: de Wetten en Besluiten, *alles* in eene goede orde gerangschikt, en de tekst der artikelen naauwkeurig afgedrukt is. Ten aanzien van hetgeen de kundige Schrijver zelf heeft geleverd; dit bestaat ten deele in *inleidingen*, en ten deele in *aanteekeningen*. Gelijk het geheel aanvangt met een naauwkeurig overzigt over de voornaamste Oud-Nederlandsche kerkordeningen, zoo gaat eene historische inleiding, die beknoptheid aan naauwkeurigheid paart, aan ieder der medegedeelde Reglementen vooraf, waardoor niet zelden wordt in het licht gesteld, waarom dezelve bij of na de organisatie van 1816 aldus zijn vervaardigd. Dat die organisatie op eene onwettige wijze, zelfs tegen de Grondwet is ingevoerd, wordt met ronde woorden erkend, gelijk ook met vrijmoedigheid in de aanteekeningen hier en daar wordt aangewezen, in welke opzigten het Staatsbestuur buiten zijne bevoegdheid en in de regten der Kerk zelve getreden is. Het is toch volkomen waar, wanneer, om een paar voorbeelden te geven, HOOIJER op art. 17 van het algemeene Reglement, de *alinea:* »Alle de leden der eerste Synodale vergadering worden door den Koning benoemd," aanteekent: »Het was dan niet genoeg,

dat de grondslag der geheele Kerkregering in het Algemeen Reglement door den Koning is gelegd. Ook al de leden van de eerste en allergewigtigste kerkvergadering worden, zonder medeweten der Kerk, door den Koning eigenmagtig gekozen en benoemd. En wie waren die eerste leden? Hetzelfde elftal der consulerende Commissie, die het Algemeen Reglement onderteekend hadden, met toevoeging slechts van drie andere Predikanten, éénen Ouderling en Quaestor, benevens de drie præadviserende Professoren." Even waar en even vrijmoedig is de aanteeking op art. 32: »Dat de Koning de leden der Provinciale kerkbesturen, al is het ook uit een aangeboden drietal, benoemt, is eene daad van *Bestuur*, dat de Grondwet den Koning over de godsdienstige Gezinden niet verleent. Zullen de Provinciale kerkbesturen ook gezegd worden de kerken hunner Provincie te vertegenwoordigen, dan doet die Koninklijke benoeming aan het beginsel van ware vertegenwoordiging te kort. En, indien de leden der Prov. kerkbesturen niet vrij gekozen zijn, kan de Synode, die uit de leden der Prov. kerkbesturen grootendeels bestaat, geene goede vertegenwoordiging der Kerk wezen." Het is onbegrijpelijk, dat men in 1816 den *servielen* geest zoover heeft kunnen drijven, om zulke bepalingen aan te nemen. Even vrijmoedig is het oordeel over het Synodaal Besluit van 18 Julij 1842 nopens de admissie van kandidaten, als die ook moeten getoond hebben, de leer, die in de symbolische schriften vervat is, te zijn toegedaan, en over de ministeriële dispositie van 15 April 1821 omtrent de waarneming der vakaturbeurten in gemeenten, die achterlijk zijn in de betaling der klassikale *quota*. Teregt zegt HOOIJER: »Wij gelooven niet, dat de klassikale Besturen door dit schrijven des Ministers zich zullen laten verleiden, om te kost te komen in de waarneming der vakaturen, door het synodaal en koninklijk goedgekeurde Reglement op de vakaturen enz. voorgeschreven." Wij voegen er bij: bestaat er, of moest er niet bestaan, een middel, om dergelijke willekeurige dispositiën van de zijde des ministeriëlen Departements voor te komen? Indien het Gouvernement zich veroorloofde het

duizendste deel van willekeurige heerschappij in de Roomsche kerk, die het zich in de Hervormde aanmatigt, men zou andere dingen hooren! HOOIJER stelt dit in nog meerdere aanteekeningen in het licht; maar er was nog veel meer van te zeggen.

Aanmerkingen op dergelijke bijzonderheden zijn niet het eenige, wat men in de aanteekeningen vindt. Wij willen een paar plaatsen mededeelen ten bewijze, hoe scherpzinnig de leemten der tegenwoordige Hervormde kerkordening in ons vaderland worden blootgelegd: Op art. 17 van het Algemeen Reglement wordt aangeteekend: »*Één lid* uit deszelfs midden." Dus ook een *Ouderling*. De Provinciale kerkbesturen schijnen dit nooit zoo begrepen te hebben. Ook op het voorstel van Ds. RUITENSCHILD, om meer Ouderlingen aan de kerkbesturen toe te voegen, heeft geen hunner in bedenking gegeven, dat dit voorstel, voor zoo ver het de Synode aanging, onnoodig kon geacht worden, wijl elk Prov. kerkbestuur, in plaats van een' Predikant, een' *Ouderling* tot de Synode afzenden kon, en de Synode dus wel grootendeels uit Ouderlingen zou kunnen bestaan." Op art. 19: »*Vaste leden*, met *rang* en *stem*, als de overige, behooren niet toegelaten te worden in eene vergadering van vertegenwoordiging, gelijk de Synode zich beroemt te zijn. Vooral niet, wanneer die vaste leden door geen deel der Kerk tot dat hoogste kollegie zijn afgevaardigd. Geen lid der tweede kamer van volksvertegenwoordigers is voor zijn leven vast benoemd, en geen vast benoemde Griffier dier vergadering heeft, als de leden, rang en stem. Dit geldt den vasten en stemhebbenden *Secretaris der Synode*, en evenzeer den *Quaestor Generaal*." Op art. 46: »In plaats van *Kerkeraadsleden* moet staan: *Ouderlingen* en *Diakenen*. De *Predikanten*, eerst genoemd, zijn immers ook Kerkeraadsleden? De *Diakenen*, niet genoemd, zijn immers ook afzetbaar door het Prov. kerkbestuur? (*Ref.* begrijpt niet, wat deze vraag beteekent.) En de *Oud-Ouderlingen*, die geene Kerkeraadsleden meer zijn, maar in hoogere kerkelijke Besturen zitting hebben, behooren immers ook afzetbaar te wezen?" Op art. 4 van de *In-*

structie voor de Alg. Synodale Commissie: »Was het niet wenschelijk geweest, dat der Algemeene Synodale Commissie ook ware opgedragen de behandeling der Appèllen van Provinciale kerkbesturen, den wandel en de ambtsbediening der kerkelijke personen betreffende, wijl dezelve zelden tot eene eerstvolgende Synode kunnen worden uitgesteld, zonder dat daarbij eenig algemeen of bijzonder belang, van Gemeenten of personen, schade lijdt?" Eindelijk op art. 58 van het *Reglement van opzigt en tucht:* »Onder deze bestraffingsmiddelen zijn wederom de *broederlijke vermaningen en bestraffingen* vergeten. Behalve dat die voor alle beklaagden nuttig wezen kunnen, geldt dit vooral de *kandidaten*, die, in jeugdige onnadenkendheid misdoende, dikwijls door hartelijke vermaning of ernstige bestraffing voor de schande der schorsing of het ongeluk van intrekking hunner acte kunnen bewaard worden. — De bestraffingsmiddelen, uit welke de Besturen ten aanzien der Predikanten kiezen moeten, zijn bij de veelheid der graden van schuld te weinig in getal. Behalve de herhaalde vermaningen en bestraffingen, kón men ook gebruik maken van onbevoegd-verklaring, om in zeker aantal van jaren zitting te hebben in eenig Kerkbestuur, hooger dan de Kerkeraad. Bij de schorsing voor *bepaalden* tijd moest een *minimum* en *maximum* bepaald, b. v. van één tot zes jaar. Bij de schorsing voor *onbepaalden* tijd diende die onbepaaldheid binnen de ruimte van zekere jaren beperkt: opdat de Gemeente des geschorsten niet al te lang van een eigen Leeraar verstoken zij. Het ontslag uit de dienst kon ook gesplitst worden, dat het was *of* met behoud van aanspraak op de weduwenbeurs, kinder-, school- en akademiegelden, en met genot van eene meerdere of mindere geldelijke toelage (*), *of* afzetting met verlies van alle emolumenten."

(*) Hoe dit zou kunnen geschieden, zien wij niet in. Een *Kerkelijk Bestuur* spreekt het ontslag uit, doch de *Staat* betaalt traotementen, pensioenen en emolumenten. Alzoo zou dan een kerkelijk Bestuur de bevoegdheid erlangen, om den Staat te verwijzen tot betaling, hetgeen niet geschieden kan zonder eene aanranding van deszelfs regten, waarvan de

Onze lezers zien, dat Ds. HOOIJER bij lang geen onbepaald bewonderaar is van onze Kerkelijke Voorschriften. Hij is die ook niet vijandig: hij wil derzelver volmaking, gelijk de Synode die in hare Vergadering van 1846 besloten heeft, om met de herziening der Reglementen eenen aanvang te maken. Dit werk geeft daartoe belangrijke wenken, die echter, maar dat behoeft ook niet, geenszins op algemeene toestemming kunnen rekenen. Ook wij stemmen niet met alles, zelfs niet met al het aangehaalde in, maar hopen, dat de nuttige arbeid van den Eerw. HOOIJER de kerkelijke wetgeving helpe kennen en verbeteren, waartoe ook, wenscht *Ref.*, de beide thans in het licht verschijnende kerkelijke nieuwsbladen, beter dan het ellendige kerkelijke oorgaan, dat zich *Boekzaal der geleerde* (?!) *wereld* noemt, zullen medewerken.

Klinische Ervaringen, gewonnen in de Koninklijke Poliklinische Inrigting der Hoogeschool te Berlijn, door Dr. EDUARD HENOCH, *Assistent bij de voornoemde Inrigting, en uitgegeven door Dr.* MAURITS HENDRIK ROMBERG, *gewoon Hoogleeraar etc. etc. Te Utrecht, bij* J. G. Terveen en Zoon. *In gr. 8vo. VIII, 247 bl. en 2 Platen. f 2-50.*

Hoewel Klinische Ervaringen uit eene Polikliniek bij velen twijfel zullen opwekken over de waarde dier Ervaringen en over die van het boek, waarin zij vervat zijn, zoo waarborgt ons echter de naam van den hooggeëerden Zeeuw-Patholoog, de naam van ROMBERG, niet alleen genoegzaam voor de waarheid der feiten, maar belooft ook eene leerrijke en aangename lectuur. Het werkje begint met eene Voorrede van den Uitgever, waarin over de voor- en nadeelen der observatiën in eene Polikliniek gesproken wordt; over de pligten van den klinischen Leeraar, en bo-

Kerk zich te zorgvuldiger moet onthouden, naarmate zij meer op hare hoede moet zijn voor het tegendeel. — *Ref.*

venal is op te merken een verwijt van onzen tijd, als te weinig achting hebbende voor de therapie, »zoodat men van dag tot dag meer moet vreezen, dat het doel om te genezen bijzaak zal worden" enz. Deze uitspraak zal hard in de ooren klinken; zij is evenwel waar, alhoewel het envel uit zeer verschillende bronnen ontspruit. De een is een geleerd geneeskundige, observeert alles en geeft overal *Decoctum altheae* met *oxymel;* de ander ziet overal *Irritatio mucosae intestinalis* en kan hoogstens *Decoctum hordei* toedienen, en op deze en op vele andere wijzen redeneren zij zich over den moeijelijken weg heen, tot dat zij welbehouden in de gemakkelijke haven, der *methodus exspectativa*, (het nietsdoen) aankomen. Zij bedwelmen hun geweten met de gedachte: ik heb er geen kwaad aangedaan; maar hij, die het goeddoen achterwege laat, doet kwaad. Voor deze groote klasse van Practici kan dit werk van veel nut zijn. — De inhoud is naar geen bepaald stelsel ingedeeld, en begint met het geliefkoosde thema van den geachten Schrijver, met de Ziekten van het Zenuwstelsel. I. *Sensibiliteitsneurosen.* 1. *Hyperaesthesieën* (bl. 1—14). 2. *Anaesthesieën* (14—23). II. *Motiliteitsneurosen.* 1. *Hypercinesen*, waaronder *Choreä St. Viti* en derzelver behandeling, in hardnekkige gevallen met *arsenicum; Hysterie*, *Eclampsie* (der kinderen). Sprekende van de overeenstemming der aanvallen van convulsiën met *eclampsie*, die bij kinderen niet zelden het begin van *meningitis* zijn, neemt de Schrijver de gelegenheid te baat, om hoogst belangrijke aanmerkingen over deze ziekte en derzelver behandeling er bij te voegen. Daarna volgt Epilepsie en Kinkhoest, met de klagt over de volledige werkeloosheid van alle, tot op den huidigen dag, in deze ziekten beproefde middelen (23—58); 2. *Acineses*, verlammingen (58—88). III. *Logoneurosen* (88—92). IV. *Trophoneurosen* (92—98). Het hier medegedeelde uiterst belangrijke geval van gebrekkige voeding ten gevolge van vernietigde zenuwwerking heeft aanleiding gegeven tot eene zeer interessante Dissertatie van Dr. BERGSON (*De Prosopa dysmorphia sive nova atrophiae facialis specie*),

waarvan Ref. slechts in het voorbijgaan kon gewag maken.

Hierop volgen ziekten van het bloed (98—144): 1. *Anaemia*, het meest, doch niet bij uitsluiting, op het vrouwelijke geslacht waargenomen. 2. *Cyanosis*, waargenomen bij eenen knaap van 4 jaren, die nog leeft, en afhankelijk van eene aangeborene hartziekte. 3. *Purpura*. 4. *Morbus Brightii*, waarvan drie belangrijke gevallen medegedeeld worden, in het laatste tevens eene analyse van bloed en urine. 5. *Diabetes mellitus*, slechts eenmaal bij eenen 36jarigen raffinadeur waargenomen; na een lijden van 15 maanden bezweek de lijder; de nieren werden door Dr. REMAK onderzocht en geanalyseerd; suiker evenwel was op geenerlei wijze uit de zelfstandigheid der nieren daar te stellen. 6. *Rachitis*.

Onder de benaming van bloedvergiftiging volgen *Febr. typhosa* en *acute exanthemata*, *Febr. Scarlatinâ*, mazelen en *varioloïden*, en ten slotte Rheumatismus en *Arthritis*, als wordende veroorzaakt door veranderingen van het bloed.

Onder de ziekten van het kanaal der spijsvertering en deszelfs aanhangsels vindt men afgehandeld: 1. Ontstekingachtige aandoeningen van het slijmvlies van den mond, *stomatis aphtosa*, *soor* (*muguet* der Franschen), *stomacace gangr.* en *noma*. Hier het nut aangetoond van het *cuprum sulphuricum*. 2. Ziekten van den *Oesophagus*, bestaande in scirrheuse ontaarding, tweemalen waargenomen. 3. Van den maag. In die gevallen, waarin men regt had, een ontstekingachtig of zelfs ulcereus proces op het slijmvlies van dit orgaan aan te nemen, werd veel meer gehecht aan de leefwijze dan aan pharmaceutische behandeling. Van de melkkuur wordt een voorbeeld van radicale genezing aangehaald. 4. *Haematemesis*, ook onafhankelijk van eene organische ziekte van de maag waargenomen. 5. Ontstekingachtige aandoeningen van het slijmvlies van de maag en darm, vooral bij kinderen waargenomen. 6. *Peritonitis* en aanmerkingen over lever- en miltziekten (144—172).

Ziekten van de geslachtsdeelen en urin-werktuigen (172

—186). Om de onanie bij kinderen op het spoor te komen, wordt het volgende opgegeven: wanneer men bij gezonde kleine kinderen met de toppen van de vingers over de huid van de inwendige oppervlakte der dijen, inzonderheid op de plaats van de *fossa ovalis* der *fascia transversalis* strijkt, dan ziet men bijna oogenblikkelijk eene snelle optrekking der *testis* van dezelfde zijde. Deze reflectiebeweging nu wordt bij kinderen, aan onanie overgegeven, gemist. Alhoewel in den laatsten tijd als ontdekkingsmiddel opgegeven, werd het door den Schrijver ook bij onanisten waargenomen.

Verwondering baarde het Ref., dat bij de opsomming der aangewende geneesmiddelen ter behandeling van *syphilis* slechts gewag gemaakt wordt van *calomel*, *merc. solub. Hahnemanni* en *merc. praec. ruber*. Bij *Condylomata* inwendig sublimaat.

(186—210) Ziekten van de ademhalingswerktuigen. (211—218) Ziekten van den toestel der circulatie. (218—247) Ten slotte volgen zeer belangrijke opmerkingen over huidziekten, met de afbeelding van eenen lepreusen. Eene tweede achter het werk gevoegde plaat behoort bij het merkwaardige ziektegeval (bl. 92) onder *Trophoneurosen* voorkomende. Het is onmogelijk iets meer uit het boek te geven dan den korten inhoud. Het bestaat bijna geheel uit practische lessen en belangrijke ziektegevallen. Vooral vindt de kinderarts vele wenken daarin omtrent de aanwending van krachtige middelen, zoo als *arsenicum*, *lapis infernalis*, *Tokayerwijn* enz. Men weet niet, of men den *Diagnosticus* of wel den *Therapeut* meer moet bewonderen. — Om al deze redenen zijn wij den ongenoemden Vertaler dank verschuldigd voor de verrijking onzer litteratuur met dit echt practische werk. De vertaling is goed te noemen. Daarom zullen wij enkele aanmerkingen en zinstorende fouten met stilzwijgen voorbijgaan, en wenschen van harte, dat velen dit werk zullen lezen en herlezen.

..M...

Handboek der rationele Pathologie, door Dr. J. HENLE, Professor der Anatomie en Physiologie te Heidelberg. Uit het Hoogduitsch vertaald, met eene Voorrede, door JAC. MOLESCHOTT, *Med. Chir. et Art. Obst. Doctor te Utrecht. Iste Deel. Te Utrecht,* J. G. van Terveen en Zoon. 1846. *In gr. 8vo. XX en 576 bl. f 4-75.*

Algemeene ziektekunde is in haren aard rationeel; waar zij het niet is, moent zij althans het te wezen, de bijzondere ziektekunde alleen kan empirisch opgenomen worden. In zoo ver is het eenigzins duister, waarom HENLE zijn Handboek zoo uitsluitend als »*Handbuch der* RATIONELLEN *Pathologie*" betitelt, althans voor het algemeene gedeelte, hetwelk in dit deel behandeld is; maar bij het doorlezen van het werk wordt het meer blijkbaar, dat hij zulks in tegenstelling van andere Werken doet, die hij *mythisch*, *orthodox* enz. noemt. In het algemeen schijnt ons deze polemische kleur van het werk, die dikwerf niet vrij van overdrijving blijft, geene bijzondere aanbeveling aan hetzelve te geven. Overigens zal elk, die met den tegenwoordigen toestand der Physiologie bekend is, in dit Handboek zeer veel voortreffelijks vinden. Het is geen Handboek in den gewonen trant, waarbij het dieper inzigt en het eigen onderzoek door eene verklaring van namen onderdrukt wordt. FRIES heeft in zijn *System der Logik* dat gebrek van een groot aantal *compendia* duidelijk aangewezen: »*Wer anstatt eines Wortes eine Reihe Worte zu sagen weiss, welche zusammengenommen dasselbe bedeuten, meint der Wissenschaft schon genug zu thun. Wo sich die Schule mit ihrer Logik in Besitz einer philosophischen Disciplin gesetzt hat, findet sich dieser geistlose Mechanismus..... Die Wissenschaften werden bei uns meist nur für den Unterricht gebildet, da ist das bequemste, sich mit blosser Beschreibung der Gegenstände zu begnügen, welche doch eigentlich nur das Vorläufige seyn sollte, um zur erklärenden Einsicht zu führen. Wie viele unsrer systematischen Handbücher bestehen nicht aus lauter Tabellen von Definitionen und Eintheilungen von Begriffen, so dass man vergebens auf die Wissenschaft selbst wartet, in der nun diese Begriffe angewendet werden sollen.*" (S. 306). Hierin onderscheidt zich de Pathologie van HENLE zeer voordeelig;

eene rationele wetenschap is hier ook rationeel behandeld. Het gronddenkbeeld, dat hier is uitgewerkt, bestaat hierin, dat physiologie en pathologie niet onderscheiden zijn, dan in zoo ver in de eerste levensverschijnsels (*Lebensprocesse*) ondergewone, in de tweede onder buitengewone en schadelijke invloeden beschouwd worden. Alleen daardoor, door deze uitwendige invloeden, verklaart zich, dat ziekte, d. i. *afwijking van het normale of typische*, ontstaan kan. Vele nieuwere schrijvers hebben van het wezen der ziekte een beeld ontworpen, hetgeen als een nieuw levend wezen in het zieke voorwerp ontstond, zich ontwikkelde en verging, of wel, met het gezonde leven strijdende, dit leven overwon. Zoo algemeen is die beschouwing echter niet geweest, dat men het gronddenkbeeld van HENLE niet ook reeds vroeger bij andere schrijvers vinden zou. Ik weet althans niet, hoe ik anders de woorden van onzen BOERHAAVE moet opvatten (wiens naam, zonderling genoeg, in de historische inleiding van HENLE niet eenmaal genoemd is): »*Omnis humani corporis conditio, quae actiones vitales, naturales vel et animales laedit, Morbus vocatur.*" (*Aphorismi de cognosc. et curand. Morbis* § 1); of: »*Omnes morborum quorumcunque naturae cognoscendae et inveniendae sunt in variis conditionibus diversimode affecti corporis bene observatis, enarratis explicatisque.*" (*Instit. medic.* § 697). De abnormale aanleg (de *seminia praedisponentia* der pathologen) is altijd verkregen; zij is ontstaan, voortgebragt, door uitwendige schadelijke oorzaken (*wenn auch dem Individuum, an welchem sie erscheint, schon durch die Zeugung mitgetheilt.* S. 127). Met dit gronddenkbeeld zijn, als ondergeschikt, vele andere verbonden, waardoor de metaphorische uitdrukkingen der school dikwerf op eene scherpzinnige wijze wederlegd worden.

Dit eerste Deel behelst vooreerst eene Inleiding, waarin de geneeskundige methoden, de geneeskundige wetenschappen, de plaats, die de rationele Pathologie daaronder inneemt, de methode der rationele Pathologie, haar inhoud en verdeeling beschouwd worden, waarbij nog een geschiedkundig overzigt der geneeskundige *stelsels* is gevoegd. Hierop volgt het algemeene gedeelte der rationele Pathologie. Hierin wordt eerst over het begrip en het wezen der ziekte gehandeld; vervolgens over de algemeene aetiologie; daarna over de ziekte in betrekking tot hare uitbreiding, (*die räumliche*

Beziehungen der Krankheit; de Vertaler noemt dat, niet bijzonder gelukkig, »de ruimte-uitgebreidheden der ziekte") en eindelijk over de ziekte in betrekking tot den tijd (*die zeitlichen Beziehungen der Krankheit*, hetgeen hier vertaald wordt door »de tijdsuitgebreidheden der ziekte"). Hierbij wordt, behalve het beloop der ziekte, ook haar uitgang, hetzij in genezing, hetzij in eene nieuwe ziekte, hetzij in den dood, beschouwd. Bij den loop der ziekte wordt met veel scherpzinnigheid over het onderscheid tusschen acute en chronische ziekten gehandeld, en hetgeen over *crisis* gezegd wordt verdient vooral de aandacht van elken denkenden geneesheer. Vooral evenwel onderscheidt zich het derde Hoofddeel, over de uitbreiding der ziekte, door eene uitvoerige behandeling van de sympathie (*synergie*) en het antagonismus. Als algemeene grondslagen dier verschijnsels, welke men onder den naam van *consensus* zamenvat, zijn het bloed en het zenuwstelsel te beschouwen; de *consensus* der deelen door het bloed vertoont zich steeds onder den vorm van *antagonismus*; de zenuwsympathiën vertoonen zich onder beide vormen; de laatstgenoemde sympathiën worden hier op eene zeer leerrijke wijze in alle bijzonderheden nagegaan, waarbij de anatomisch-physiologische kennis, voor zoo ver die vooral door de jongste nasporingen verworven is, ten grondslag is gelegd.

Het gezegde zal voldoende zijn, om het werk van HENLE in het algemeen te doen kennen, welks beoordeeling hier veelligt minder in aanmerking komt, dan die der vertaling. Wij zijn die, gelijk vele andere letterkundige ondernemingen, aan den onvermoeiden ijver van een' jeugdigen Geleerde verschuldigd, die door zijne vorming aan eene Hoogduitsche Hoogeschool met de taal en het bijzonder karakter der wetenschappelijke litteratuur onzer Hoogduitsche naburen eene meer dan gewone bekendheid verkregen heeft. Of hij daarbij altijd genoeg het bijzonder karakter der moedertaal in zijne vertaling heeft weten te bewaren, souden wij niet durven beweren. In het Hollandsch spreekt men niet, van de *standvastigheid*, *nuchterheid* en *onverbiddelijkheid*, *waarmede sich* de verschijnselen van de ligchamelijke wereld *herhalen*," bl. 9. Het kan zijn, dat »geestige ontwikkeling," (geestig niet in den zin van vernuftig, maar enkel als tot den geest betrekkelijk genomen) »wisselwerking," »een begrip opstellen" en soortgelijke uitdrukkingen het burgerregt verkrijgen

zullen, — wie kan het bepalen, bij de gedurige metamorphosen, waaraan de levende talen onderworpen zijn? — maar voor alsnog klinken zij ons een weinig vreemd in de ooren, en wenschen wij althans haar het burgerregt niet toe. Intusschen moeten wij erkennen, dat de taak des Vertalers niet gemakkelijk was, en, voor zoo ver wij hebben vergeleken, komt het ons voor, dat hij den zin des oorspronkelijken Schrijvers, op zeer enkele uitzonderingen na, getrouw heeft overgebragt. (Onjuist is b. v. *Aber schwerlich hat Jemand geahnt*, op bl. 527, door »waarschijnlijk heeft niemand *voorspeld*" overgebragt; men leze liever »vermoed.") Uitdrukkingen zoo als *Staatszeitungsschreiberlogik* kunnen niet wel vertaald worden. Genoegen deed het ons op te merken, dat de vertaling, bij eene al te platte of naakte uitdrukking van den Schrijver, hem een kleed heeft aangetrokken; de plaats, die wij bedoelen, is deze: *Man fand es so natürlich, dass die Krankheit, wenn sie sich mit etwas breitem Steisse irgendwo niederlässt, die Umgebung mit beschattet*" (S. 247); hetgeen, vrij vertaald, aldus luidt: »Men vond het zoo natuurlijk, dat de ziekte, wanneer zij met een wijden rok gaat zitten, ook den omtrek beschaduwt," bl. 399. Over het geheel is Ref., misschien door een overblijfsel van conservatismus, eenigzins meer op het *decorum* gesteld, en hij kan daarom in de zonderlinge vergelijkingen, waarmede de Schrijver zoo *mild is*, (b. v. van een kat, die haar katje van het eene hok naar het andere brengt, waarmede de theoreticus vergeleken wordt, die de oorzaak van de ziekte van de verschijnsels scheidt, bl. 255) geen bijzonder behagen vinden.

De uitwendige uitvoering der vertaling is goed; alleen is de druk, in zonderling contrast met den zeer compressen Hoogduitschen, (men kent dien bij al wat van VIEWEG uit *Brunswijk* komt) vrij ruim uitgevallen.

Beknopt Handboek der Natuurkunde van den Mensch. Ten gebruike van studerenden uitgegeven door Dr. LUDWIG FRANKEL, *praktiserend Geneesheer. In het Nederduitsch uitgegeven door* J. E. C. VAN CAMPEN, *Officier van Gezondheid der derde klasse. Te Utrecht, bij* J. G. van Terveen en Zoon. 1846. *In gr.* 8*vo. X en* 351 *bl. f* 3-:

FRAENKEL is (de Vertaler zelf noemt hem zoo in zijne Voorrede) een *compilator*, en zijn *Compendium der Physiologie des Menschen* (*Berlin*, 1844) is een mozaïkwerk uit eenige nieuwe handboeken, grootendeels echter een excerpt uit MÜLLER's Physiologie, met omzetting der orde van behandeling. Of het noodig is, zulke boeken, die volstrekt geene blijvende waarde hebben, te vertalen, weten wij niet; maar dat dit boek koopers vinden zal, durven wij naauwelijks betwijfelen. Het is velen aangenaam, de wetenschap in een klein bestek bijeen te hebben; zij willen *poculo rorantia, minuta, sicut in symposio Xenophontis*, en keeren de spreuk, die RUDOLPHI voor zijne *Bibliotheca entozoologica* plaatste, »*Drink deep or taste not*," in »*Taste — but drink not*," om. Voor deze liefhebbers van *kernachtige*, regtineengedrongen studie kunnen wij het boek van FRAENKEL gerust aanbevelen, hetgeen goed vertaald is, voor zoo ver wij kunnen zien, en daarbij zeer net uitgevoerd. *Crustaceae*, bl. 308, houden wij voor eene drukfout voor *Crustacea*.

Wanneer nu nog verder kleine Physiologiën *noodig* zijn, raden wij den liefhebbers van vertalingen en den uitgevers te dien einde aan: BURKARD EBLE, *Handbuch der Physiologie des Menschen*, 2te Auflage, *Wien*, 1837, 8vo., WAGNER's *Physiologie* en W. CARPENTER's *Manual of Physiology*, (with 108 illustrations) *London*, 1846 (in kl. 8vo. 581 bl.) Veelligt ware het regt goed, als men ons niet al te lang liet wachten; alleen van overproductie der vertalingen in dit vak van wetenschap verwachten wij eene wending in deze liefhebberij. — De genoemde werken willen wij echter met FRAENKEL's *Compendium* niet gelijkstellen; zij verdienen daarboven verreweg de voorkeur, vooral de uitmuntende Physiologie van WAGNER en het keurig net uitgevoerde *Manual* van CARPENTER; zij zijn echter minder beknopt.

België sedert de Omwenteling in 1830. *Naar het Hoogduitsch van* IGNAZ KURANDA. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* H. Frijlink. 1846. *In gr.* 8*vo. XII en* 452 *bl. f* 5-90.

De Schrijver, ofschoon een vreemdeling, een *Bohemer* van geboorte, is door een langdurig verblijf in *België* met het door hem hier beschrevene land even zoo goed bekend ge-

werden, als ware hij er geboren en opgevoed. Door zijn verblijf in den vreemde, ook elders dan in *België*, heeft hij geleerd de zaken van verschillende zijden te beschouwen en te onderscheiden wat goed is van hetgeen slecht is. De blinde vooringenomenheid van den *Belg* met de jongst verworvene nationaliteit benevelt zijne oogen niet. Als zoodanig wordt ons in de Voorrede door den Vertaler de Schrijver aangekondigd. En, ofschoon dit *eklekticismus* niet zoo volmaakt is, of het blijkt toch, dat voor hem altijd *Duitschland* en niet *België* zijn vaderland is, en hij dikwijls den *Duitscher* door zijne taal verraadt, neemt dit niet weg, dat hij veel belangrijks in een' onderhoudenden toon en doorgaans fraaijen stijl mededeelt. Hooren wij onder anderen den Schrijver, wanneer hij, door het bekoorlijke dal der *Vesdre* tusschen *Aken* en *Luik* op den spoorweg voortsnellende, zegt: »Indien het de spoorweg niet ware, zonder welken wij dit tooverachtig *Vesdre*-dal ter naauwernood bezocht hadden, dan zouden wij den spoorweg verwenschen, die ons, even als het onophoudelijk voorwaarts rollende noodlot, met de snelheid des stormwinds door dit bijna fabelachtig landschap voert. O welk een genot zou het zijn, zoo men tijd en vrijheid had hier uit te stappen, om, met den wandelstaf in de hand en het teekenboek onder den arm, een der talrijke stroompjes, welke dit plekje van den aardbodem, dit paradijs besproeijen, schrede voor schrede te volgen. Hier schijnt de stroom de weide te ontvlieden, om zich onder met bouwvallen gekroonde rotsen te verbergen; daar breekt het water op duizend klippen zijne schuimende als zilver glinsterende golven. Hier weder zijn het hooge bosschen en donkerkleurige heideplanten, die de kruinen der bergen bedekken, in wier binnenste geheimzinnige grotten verborgen zijn. Eensklaps meent men in eene grenzelooze woestijn verdwaald te wezen; maar zie, wanneer men eene rots omgaat, worden wij somtijds door eene stoute en bevallige gieterij verrast, met groote raderen, die hunne aren in de golven van ons stroompje baden. Door het geruisch van de boomen des wouds heen klinkt de eentoonige, maar geweldige hamerslag van het een of ander krachtig werktuig ons in de ooren; of wij hooren het aanbeeld der wapensmeden onder de slagen der met hamers gewapende armen dreunen; of de vermoeide, uitgedroogde spillen van de raderen eener door ossen getrokkene kar knarsen en kner-

pen ons te gemoet; in plaats van eene woestijn, die wij meenden te vinden, vertoonen zich overal de sporen eener werkzame-, menschelijke bedrijvigheid."

Ofschoon het werk van KURANDA geen reisverhaal is, geeft echter de Schrijver aan zijne beschrijving veelal den vorm van zulk een verhaal. Hij schildert de afwisselende tooneelen der reize van de Duitsche grenzen tot *Luik*, handelt over die stad, en, den loop van den spoorweg volgende, spreekt hij over *Mechelen*, en komt zoo te *Brussel*. Gelijk aan eenen reiziger, die zich in de hoofdstad een' geruimen tijd verpoost, verledigt zich de Schrijver aldaar meer gezet, om over hetgeen hem voor de aandacht komt te oordeelen en te berigten. Daar handelt hij over de geschiedenis van *Brussel*, over het onderscheid tusschen de *Vlamingen* en de *Walen*, en over de Belgische vrouwen. Over deze velt hij het niet zeer hoffelijke oordeel: »De Belgische vrouw is het meest prozaïsche, het vervelendste schepsel, dat de Hemel ooit met poezele leden en zijden lokken heeft gezegend." Met eene groote vooringenomenheid daarentegen spreekt hij allerwegen in het werk over de *Duitschers* buitenslands, en over die in *België* in het bijzonder. Van zulk een' *Duitscher* zegt hij: »Zijn goede naam is hem heilig, want hiervan hangt zijne toekomst af. Zijne aangeborene eerlijkheid en regtvaardigheid komen hem te hulp; en zoo gelukt het hem inderdaad, zich weldra tot een geacht burger van den Staat te verheffen, waarin hij zich gevestigd heeft." — Na gehandeld te hebben over *Brussel*, deszelfs bewoners, gebouwen en kunstwerken, verdiept zich KURANDA in staatkundige bespiegelingen, en nu spreekt het van zelf, dat JOZEF II en WILLEM I aan de beurt liggen om beoordeeld te worden. Van JOZEF heet het: »Een tiran zijt gij geweest." Maar zeer uitvoerig handelt de Schrijver over de *hoofdgebreken*, aan welke zich, tijdens de vereeniging der beide landen, de *Hollanders* en WILLEM I, naar zijn gevoelen, hebben schuldig gemaakt. Niet altijd echter is hij vooringenomen tegen de *Hollanders*. Onder anderen zegt hij: »Tegenwoordig, nu over de hartstogten van dat tijdstip (1830) eene vijftienjarige schors is gegroeid, heeft men niet meer noodig de gebeurtenissen met schoonklinkende phrasen te omsluijeren. De *Belgen* hebben sedert dezen tijd weder raadzaam geoordeeld met *Holland* als goede buren te leven, en het ware de pligt hun-

ner geschiedschrijvers, wanneer zij van dat tijdstip spreken, hunnen vijanden meer geregtigheid te laten wedervaren. Het Hollandsche Koningshuis heeft zich in dien tijd, toen er om het bezit zijner schoonste en rijkste provinciën gedobbeld werd, op eene zoo menschelijke wijze gedragen, dat men er in de geschiedboeken naauwelijks een tweede voorbeeld van vinden zal." — »Had de Kroonprins, had Prins FREDERIK slechts geluisterd naar de stem van het koude verstand en van het egoïsmus, dan lag *Brussel* misschien voor de helft in puinhoopen; doch de *Oranje*-dynastie zou nog op den troon zitten."

De belegering der citadel van *Antwerpen*, den slag bij *Leuven* gaat de Schrijver met stilzwijgen voorbij, »als (zegt hij) meer behoorende tot de bijzondere geschiedenis, waaraan hier geene plaats kan gegeven worden." Eene uitvoerige vermelding der bijzonderheden van deze gebeurtenissen zou nu ook moeijelijk overeen te brengen zijn geweest met den lof, die nog al ruimschoots door geheel het werk heen aan de *Belgen* en aan hunnen Koning wordt toegezwaaid, en zou, vooral wat den laatsten betreft, een zonderlinge tegenhanger opleveren van het ridderlijke karakter, door den Schrijver toegekend aan den Prins van *Oranje*, tegenwoordig Koning der *Nederlanden*. Nadat hij uit *Brussel* over *België* in het algemeen gehandeld heeft, begeeft hij zich naar *Antwerpen*, en geeft nu een verslag van de geschiedenis en tegenwoordige gesteldheid der Belgische schilderkunst. Vervolgens geeft *Gent*, als de hoofdstad der Vlaamsch-sprekende gewesten, gelegenheid om te handelen over de Vlaamsche taal; terwijl *Brugge* herinneringen opwekt aan deszelfs bloei en grootheid in de middeleeuwen, en *Ostende* den lezer als badplaats wordt afgeschilderd. Na zijn uitstapje naar de groote Belgische steden, keert de Schrijver weder binnen *Brussel* terug, en handelt over de Kamer der Vertegenwoordigers, over de Gedeputeerden en Ministers, over den Staat en de Kerk, over de beteekenis der partijnamen Katholijken en Liberalen, over de buitenlandsche staatkunde van *België* en de staatkundige en godsdienstige volksfeesten, eindelijk over de Belgische vrijheid der drukpers en letterkunde.

Zoo hebben wij, niet den inhoud van het werk opgegeven, maar de meest in het oog vallende onderwerpen, die behandeld worden, aangestipt. De Schrijver neemt geene

systematische rangschikking in acht, maar laat zich geleiden door occasionele aanleidingen. Daardoor zijn de verschillende deelen, die tot eene en dezelfde rubriek behooren, dikwijls zeer ver van elkander verwijderd. Wij merken dit niet op als een gebrek; integendeel, de wijze, op welke de Schrijver de behandelde zaken in eene losse en bevallige afwisseling ondereen mengt, even als de bloemen in eenen ruiker, veraangenaamt de lezing. Ofschoon wij hem niet willen vrijpleiten van hier en daar zucht tot aanmatiging en partijdigheid aan den dag te leggen in zijne oordeelvellingen over personen en zaken, vonden wij echter in het werk veel goeds, veel hetwelk, indien ook al niet onbepaald toegestemd, de opmerking en toetsing waardig is. En moeten wij *Noord-Nederlanders* nog al eens eene bittere pil slikken, het werk behoort ook van onze zijde zonder vooroordeel gelezen te worden. Niemand zal ontkennen, dat er, bij en tijdens onze vereeniging met *België*, aan beide zijden misslagen begaan zijn. Hebben wij reeds eene en andere proeve in ons verslag ingelascht, die tot een blijk verstrekt, dat KURANDA's werk eene aangename lektuur kan verschaffen, zoo willen wij ook eene aanmerking maken, ten bewijze voor die partijdigheid, van welke wij sommige van des Schrijvers beweringen geenszins kunnen vrijspreken. »Koning LEOPOLD heeft zijnen roem als een der wijsste Monarchen gevestigd," zegt de Schrijver. »In dit opzigt moet men LEOPOLD zelfs boven zijnen hem in genie overtreffenden schoonvader (LODEWIJK FHILIPS) stellen." Ook nog elders in het werk wordt »de hoogere wijsheid des Konings" geroemd. Welke bewijzen voert nu de Schrijver aan voor de waarheid van deze bewering? Geene andere, dan die ons het leven van LEOPOLD afschilderen als een *dolce fare niente*. De Vorst is een vlug lezer, leest dagelijks zeker twee boekdeelen van romans; hij is een voortreffelijk kruidkundige; hij verdiept zich in geneeskundige boeken, en twist met de artsen, even gelijk de ongelukkige, maar als regent onbeduidende, LODEWIJK XVI een bekwaam slotenmaker was. Maar de Schrijver levert zelf het bewijs van het volslagen ongegronde zijner bewering, als hij zegt: »Te *Brussel* woont de Koning — doch te *Mecheln* woont de Kardinaal-Aartsbisschop! Van hier loopen alle wegen uit, die deze natie bewandelt; van hier worden zoowel de balen koopgoederen der nering- en hantering-doende wereld, als de wachtwoorden der priesterlijke staatkunde verzonden.

Hier is de hartkuil der beide hoofdaderen, die leven en beweging door het land verspreiden: van Industrie en Catholicismus is hier het tolhuis, de haven. — Hoe doodstil is het achter de *St. Rombouts*-kerk, in het Aartsbisschoppelijk paleis! Is men daarom hier minder werkzaam? Integendeel. De geestelijkheid brengt hier — wel is waar met zoo weinig gedruisch als mogelijk is, doch tevens met eene ijzeren volharding — het magtige, het ver grijpende raderwerk in beweging. Berigten uit alle hoeken der aarde stroomen hier binnen; besluiten, decreten worden hier uitgevaardigd. — *Hij* is het, aan wien alle rijkaards onderworpen zijn, die *zijne* scholen onderhouden, *zijne* kerken bouwen, *zijne* gedeputeerden kiezen. — In elke stad, ja bijna in iedere dorpsgemeente, heeft de geestelijkheid scholen voor het elementair en middelbaar onderwijs opgerigt, waar de jeugd uitsluitend onder hare leiding staat. — Om haar werk de kroon op te zetten, heeft de Kerkregering op eigene kosten de van ouds beroemde Hoogeschool van *Leuven* voor het akademisch onderwijs overgenomen, op een' nieuwen voet ingerigt, en haar den titel geschonken van Katholijke Universiteit, om den geest harer leiding aan te duiden. — De wijsgeerige wetenschap, de geschiedkundige waarheid, het vrije onderzoek, deze moet men hier niet zoeken. — De Belgische huisvaders, wat vragen dezen naar vrije wetenschappen, waardoor men fabrikant noch grondbezitter, ja niet eens kiezer kan worden? — Eene magt, die op zulk eene nadrukkelijke wijze zich nu reeds van haren invloed op de volgende geslachten zoekt te verzekeren, — eene Kerkregering, die door eene naar hare grondstellingen opgevoede jeugd de zuilen harer toekomst thans reeds oprigt, dat deze voor de verzekering van haar tegenwoordig bestaan nog ijveriger hare krachten inspant, is natuurlijk. Men zou dan ook inderdaad te vergeefs in alle Katholijke landen naar een tweede voorbeeld zoeken, waar de geestelijkheid zoo onmiddellijk en openbaar in alle maatregelen der regering de hand heeft."

Wij wenschen, dat de lezing van dit werk onze landgenooten, die waarde hechten aan het behoud van burgerlijke en zedelijke vrijheid, aansporen moge, om, een ieder in zijnen kring, toe te zien, dat het ook in ons vaderland niet zóó ver kome, dat men, op dit aangehaalde wijzende, grond hebbe om te zeggen: *Mutato nomine de te fabula narra-*

tur (*). — *Provideant consules ne quid respublica detrimenti capiat.* (†)

Onder de taal- of spelfouten trokken onze opmerkzaamheid *disciplam* voor *disciplinam*, *te Henegouwen* voor *in Henegouwen* en *Campines* voor *de Kempen*. Voor het overige heeft de Vertaler door zijne overbrenging van dit werk, en vooral ook door de teregtwijzingen, die hij in zijne aanteekeningen onder den tekst der vertaling hier en daar geplaatst heeft, zich verdienstelijk gemaakt bij ons lezend publiek.

Leerrede over de wijsheid, welke ons betaamt bij het waarnemen van de treurige omstandigheden des Vaderlands, zoowel als bij het letten op de goedertierenheden Gods, waarin wij, nog boven anderen, mogen deelen. Naar aanleiding van Psalm CVII: 43, gehouden op den algemeenen Biddag, den 2 Mei 1847, *door* H. J. VELDWIJK, *Predikant te Arnhem.* (*Uitgegeven ten voordeele der noodlijdenden in en bij den Boemelerwaard.*) *Te Arnhem, bij* G. W. van der Wiel. 1847. *In gr.* 8*vo.* 20 *bl.* *f* : - 25. (§)

De uitvoerige titel van deze leerrede doet haren hoofdinhoud en het oogmerk van hare uitgave genoegzaam kennen. Het beiden vereerend aanbod van den Boekhandelaar aan den Eerw. VELDWIJK, om *kosteloos* haar te drukken en uit te geven, bewoog den steller haar af te staan. De opbrengst komt dus geheel ten voordeele der genoemde noodlijdenden, die, zoo als thans algemeen bekend is, aan krachtige ondersteuning dringende behoefte hebben. De koopers van het »preekske" (zooals de Eerw. VELDWIJK zelf zijn opstel noemt) ontvangen daarin een eenvoudig maar hartelijk woord, geheel op de tijdsgelegenheid toepasselijk. De beide hoofddee-

(*) Onder eenen verbloemden naam wordt uwe geschiedenis verhaald.

(†) De Regering behoort te zorgen, dat de Staat geen nadeel lijde.

(§) Deze Leerrede, pas bij de Redactie ingekomen, oordeelde zij, om dés doels wille, beter lager geplaatst dan later vermeld.

len der leerrede worden in het thema aangewezen. De wijsheid bij het waarnemen van de treurige omstandigheden des vaderlands wordt nader ontvouwd als de wijsheid des geloofs aan eene goddelijke voorzienigheid, die alles regelt; van wie wij gaarne afhangen; op wie wij vast vertrouwen; terwijl tot haar behoort de ijverige toeleg om de pligten getrouw te vervullen, die op ons rusten, naar gelang van onze onderscheidene betrekkingen en omstandigheden. Het verstandiglijk letten op de goedertierenheden Gods, waartoe in het tweede deel wordt opgewekt, is het, met dankbaarheid aan God, opmerken en erkennen van de stoffelijke en geestelijke voorregten, die wij bezitten, en het ten nutte maken van dezelve. De ontwikkeling dezer hoofdpunten is zeer praktikaal, de stijl eenvoudig en duidelijk, de toon hartelijk en innemend. De woorden van den Koning bij het uitschrijven van dezen Biddag worden in deze toespraak herhaaldelijk bijgebragt en ten rigtsnoer genomen. De arbeid van Spreker en Uitgever drage, onder Gods zegen, rijke vrucht!

Leerrede over Joh. VI: 5. *Uitgesproken op den Algemeenen Bededag voor het Gewas*, 2 *Mei* 1847, *door* H. M. C. VAN OOSTERZEE, *Predikant te Oirschot. Uitgegeven ten voordeele der noodlijdenden in den Bommelerwaard. Te 's Hertogenbosch, bij* Gebr. Muller. 1847. *In gr.* 8*vo.* *f* :-40. (*)

Bij den vreeselijken nood, ten gevolge der schaarschte van levensmiddelen, die vooral in den *Bommelerwaard* zoo algemeen geheerscht heeft, en, ofschoon door de algemeene liefdadigheid ten deele gelenigd, zich nog lang in de gevolgen zal doen gevoelen, is iedere poging, om iets tot verzachting daarvan bij te dragen, welkom. Het was met het doel om hieraan het zijne toe te brengen, dat de Eerw. VAN OOSTERZEE besloot, zijne op den Algemeenen Bededag gehouden Leerrede voor de pers af te staan. En hij handelde daardoor dubbel wèl; want hij helpt, (dat hopen en vertrouwen wij) door het debiet er van, zijne noodlijdende Landgenooten aan voed-

(*) Van deze aankondiging gelde hetzelfde als van de voorafgaande.

sel en dekzel, en schenkt, voor den daartoe bestemden geringen prijs, aan zijne Godsdienstlievende Landgenooten eene Kanselrede, in welke het spreken naar tijdsgelegenheid op eene gelukkige wijze met de zuivere en heldere prediking van CHRISTUS, die steeds het hoofddoel des Evangeliedienaars zijn moet, vereenigd is. Na, in de Inleiding, JEZUS CHRISTUS voorgesteld te hebben als de openbaring van God, die zich in het tekshoofdstuk doet kennen als het beeld van den almagtigen Heer der Natuur, die over hare krachten gebiedt en ze tot het geven van tijdelijke nooddruft bezigt, wordt, naar de gelegenheid van den dag, gesproken: 1) over de aanleiding der voorstelling van de vraag: »van waar brood voor zoovelen?" 2) over den grond harer beantwoording, en 3) over den invloed der overpeinzing van de vraag: »van waar brood?" of het nut der omstandigheden, die ons tot deze vraag nopen: 1) Aldus worden wij door God beproefd (vs. 6); 2) aldus worden wij van het genot der spijze opgeleid tot Hem, die ze ons geeft (vs. 22—26); 3) aldus worden wij van ligchamelijke spijze gebragt tot die, welke in eeuwigheid blijft (vs. 27).

De Eerw. Schrijver had zich, in het korte Voorberigt, over de uitgave, om des doels wille, niet behoeven te verontschuldigen. Men zal zijne Leerrede met genoegen en stichting lezen. Van een spoedig en ruim debiet hangt veel af. Wij hopen, door onze korte aankondiging, daaraan iets toe te brengen.

FLORIS I EN II VAN PALLANT, *Graven van Culemborg, door* G. D. J. SCHOTEL, *Predikant te Chaam, Alphen en Baarle-Nassau. Met Portret. Te Arnhem, bij* Is. An. Nijhoff. 1846. *In gr.* 8*vo. VI*, 254 *en* 84 *bl. f* 3.- 60.

Van al hetgeen de geleerde en werkzame SCHOTEL voor onze Geschiedenis en Letterkunde gedaan en bearbeid heeft, is het bovengenoemde werk zeker niet het minst belangrijke en minst geschikte, om zijnen naam als geleerd, onderzoeklievend en waarheidminnend Schrijver aan geheel *Nederland* bekend te maken. Het is toch aan den eenen kant, als bijdrage tot de kennis van twee onzer beroemde landgenooten, den geleerden welkom; terwijl het aan de andere zijde dient-

haar is, om den minder geletterde en geschiedkundige met een belangrijk tijdvak onzer geschiedenis, in fiksche trekken en op eene wegsleepende wijze, bekend te maken. Wij ontvangen niet alleen in het aangekondigde werk eene gewone levensbeschrijving van twee merkwaardige personen, maar tevens een naauwkeurig verhaal van de gebeurtenissen des tijds, toen FLORIS I EN II VAN PALLANT op het staatkundig tooneel des vaderlands optraden, goed en bloed, rust en vrede voor dat vaderland veil hadden, en eindelijk het hoofd nederlegden, elk op een tijdstip, dat de een *het vergenoegen had gehad te zien, dat de goede en gemeene zaak triumpheerde*; en de ander het vaderland zag bloeijen onder het bestuur van een dapper Vorst, geacht en ontzien door den nabuur, en van wien het toen niet meer twijfelachtig was, of hij zou *Nederland* geheel van de Spaansche verdrukking bevrijden.

Op de hem eigene, dat is naauwkeurige, innemende en boeijende wijze, geeft ons de geleerde Schrijver de levensgeschiedenis van twee mannen, aan welke het vaderland de duurste verpligting heeft, doch wier verdiensten nimmer zóó zijn opgemerkt en gewaardeerd. Teregt toch zegt SCHOTEL, in zijne Inleiding, van FLORIS I: »Had zijn bloed, zoo me»nigmaal in gevaar van vergoten te worden, het schavot te »*Brussel* gevaerwd, of ware zijn lijk onder de gesneuvelden »te *Daalhem*, *Jemmingen*, of aan de boorden der *Maas* be»graven geworden, zijn naam had op de lippen der burgers »blijven leven, en de lier der Dichters ter zijner eere ge»klonken;" en van FLORIS II: »Hij was een dier groote »mannen, die de grondvesten van het gebouw, door WIL»LEM I gelegd, met MAURITS en FREDERIK HENDRIK vol»trokken; die, terwijl de laatste nieuwe lauweren aan de »kroon der republiek op het slagveld hechtte, hare staat»kundige belangen in de hoogste vergaderingen handhaafde." Maar beide waren vergeten, vergeten met zoo vele anderen, bij alles, wat er door onze geleerden en geschiedkundigen ter de kennis onzer beroemde Mannen gedaan is. Wel dan, dat er thans iemand is opgestaan, die hulde, waardige hulde brengt aan hunne roemrijke nagedachtenis!

Dank zij den Heere SCHOTEL voor dien arbeid! Ieder, die belang stelt in den roem des vaderlands, zal met dien dank volkomen instemmen, vooral wanneer hij er bij bedenkt, hoe gering voor hem de bouwstoffen waren, die vroegere schrijvers hem hadden nagelaten, hoe weinig en hoe oppervlakkig

er over FLORIS I en FLORIS II VAN PALLANT geschreven, en hoe groot de moeite geweest is, om, op des Schrijvers toenmalige standplaats, al de bronnen te naderen, die hij tot zamenstelling van zijn werk noodig had. Ondanks die bezwaren is de taak loffelijk afgewerkt. Gelijk hij zelf zijne helden voet voor voet op den levensweg gevolgd is, zoo ook hebben wij zijnen arbeid gadegeslagen; en gaarne willen wij het bekennen, dat, bij al wat de Schrijver tot deze beschrijvingen gebruikt heeft, (en hoeveel gebruikte hij niet, dat anderen niet konden bekomen?) onze bronnen te kort schieten, om op zijne belangrijke en naauwkeurige berigten aanmerkingen te maken.

En zullen wij onzen Lezeren nu een verslag van het werk geven? Wij zouden eene bloote opsomming moeten doen van de gebeurtenissen, die FLORIS I en FLORIS II VAN PALLANT beleefden, waarin zij handelden, waarin zij uitblonken, waarin zij rampen hadden, waarin zij vreugde beleefden; maar de rijkdom der stof is zoo uitgebreid, dat wij niet zouden weten waar te beginnen, waar te eindigen, welke gebeurtenissen te vermelden, welke achterwege te laten. Wij raden dus liever allen aan, het boek zelf te lezen, ten einde bekend te worden met de uitnemende parel, die SCHOTEL wederom aan *Neêrlands* letterkundige kroon geschonken heeft.

Wij wenschen hem, in zijn' tegenwoordigen meer uitgebreiden werkkring, lust en krachten om voort te gaan op de baan der wetenschappen, door hem zoo roemvol bewandeld; terwijl wij hopen, dat, door een ruim debiet van dit belangrijke werk, de Uitgever vergoeding moge vinden voor de nette, ja uitmuntende uitvoering.

De Beurs van Amsterdam, door P. SCHELTEMA, *Phil. Theor. Mag. Lit. Hum. Doctor, enz. Met Staalplaten. Te Amsterdam, bij* G. Portielje. 1846. *In gr. 8vo. 86 bl. f 3-80.*

Naarmate voorwerpen, hetzij ze door de hand des tijds vernield of door de krachten van hamer- en mokerslag gesloopt zijn, meerdere of mindere merkwaardigheden, belangrijk voor voorgeslacht of tijdgenoot, opleverden; naar die mate is het van te grooter gewigt, om het aandenken er van te bewaren; en daarom zijn zoo vele beschrijvingen en afbeeldingen

van gebouwen en kasteelen, van kerken en gestichten, ons van vroeger tijd nagelaten, den letter- en oudheidlievende steeds hoogst welkom, daar zij ons niet zelden in zulke tijdvakken verplaatsen, die niet alleen voor de Geschiedenis des Vaderlands, voor die der Menschheid, der Godsdienst, des Handels of der Kunst van bijzondere aangelegenheid zijn, maar ons tevens stoffe tot zeer nuttige overwegingen en leerrijke gevolgtrekkingen aan de hand geven.

Zoo één gebouw, nu ook, om gebreken in gewelven en grondslagen, gesloopt, eene opzettelijke beschrijving en getrouwe afbeelding waardig was, dan was het voorzeker de oude Beurs van *Amsterdam*, waarvan onze DE DECKER reeds zeide, dat zij *eene Borse was, die alleen all's Werelds Borsen stijfde;* en het was dus een zeer gelukkig denkbeeld van den Heer SCHELTEMA, om een Gedenkboek dier Beurs zamen te stellen; teregt schrijft hij daarom: »Overtuigd van het hooge belang, hetwelk men hier te lande stelt in eene inrigting, waaraan niet slechts de Hoofdstad van ons Rijk, maar ook geheel ons Vaderland zooveel te danken heeft, geloof ik aan mijne Stad- en Landgenooten geene ondienst te doen, met een Gedenkschrift der oude Beurs te *Amsterdam* en van de opening der nieuwe Beurs aldaar te leveren."

De Heer SCHELTEMA geeft eerst eene beschrijving der oude Beurs, waarbij belangrijke aanteekeningen zijn gevoegd; vervolgens zegt hij iets over de geschiedenis van den handel der Stad, en besluit zijn werk met een beknopt verslag van het oprigten en openen der nieuwe Beurs.

Al wat van de geschiedenis, lotgevallen, bijzonderheden, herstellingen en wat dies meer zij van dat koopmans-kapitool gezegd wordt, is zeer lezenswaardig; terwijl het gespierde vers van VAN VONDEL, *aen de Beurs van Amsterdam*, de beschrijving op eene waardige wijze opent. Zeer gepast heeft de Schrijver het dorre en drooge, aan zulk eene beschrijving anders zoo zeer eigen, afgewisseld door nog andere dichtregelen van dien Prins onzer Nederduitsche Dichters, of door die van DE DECKER, ANTONIDES en anderen in den tekst te vlechten, waarbij een en ander nog in belangrijkheid wint door de onmisbare aanteekeningen, die er onder geplaatst zijn.

Het komt ons voor, dat het geleidelijker ware geweest, de geschiedenis van den handel der Stad meer als inleiding

te bezigen; de beschrijving had dan een beter geheel uitgemaakt, en onze aandacht (13 bladzijden beslaat deze beschrijving) zou zoo niet van de hoofdzaak, de Beurs, zijn afgeleid geworden. Het is slechts eene aanmerking, die echter niets ontneemt aan de waarde ook van dit historische gedeelte.

Wat de beschrijving van de nieuwe Beurs betreft: het ontbreekt deze niet aan juistheid en orde. De Schrijver spreekt echter van de bouwkundige verdiensten der nieuwe Beurs evenmin, als hij van die der oude heeft gewag gemaakt, en zegt: »Ik zal ook over die van de nieuwe het stilswijgen bewaren, begrijpende, dat ik niet bevoegd ben, een oordeel uit te spreken, hetwelk alleen aan deskundigen toekomt." Wij willen hierbij niets voegen; er is zoo veel voor en tegen het plan, de plaats en den bouw, zoo door bekenden als ongenoemden, door bevoegde beoordeelaars en minbevoegde berispers, ingebragt, dat wij ons over de gegrondheid der daartegen gemaakte bedenkingen niet uitlaten; en — wat zoude het ook baten? De Beurs staat er, zoo als zij is, en daarmede is de zaak afgedaan! Men weet, en de Schrijver maakt er ook melding van, dat de Commissie, uit den Raad der stad benoemd, belast met het nemen van maatregelen om een plan van eene nieuwe Beurs te kunnen voordragen, wel den uitgeloofden prijs, voor het eerste *emplacement*, aan den alreeds met roem bekenden jeugdigen Architect WARNSINCK heeft toegewezen, en voor het tweede aan den niet minder verdienstelijken Heer SPRINGER; doch dat men begreep, geene der teekeningen tot model te kunnen aannemen, en dat eindelijk de Heer J. D. ZOCHER een nieuw plan heeft ingeleverd, hetwelk door den Raad, met eenige wijzigingen, is goedgekeurd geworden. Of nu de nieuwe Beurs een gedenkstuk van architectonische schoonheid is, en alles in zich vereenigt, wat de bestemming des gebouws moet aanduiden, willen wij daarlaten; maar dát is zeker, dat van de tegenwoordige Beursbezoekers geene lofrede op de beurs gehoord wordt, daar zij noch op hare doelmatigheid, noch op hare aangename standplaats roemen, en dat men nu reeds ter wegneming van togt en koude hulpmiddelen heeft moeten in het werk stellen; terwijl er sprake is haar te overdekken: alle welke aanmerkingen dus geenszins voor de volmaaktheid des gebouws pleiten.

Maar wij willen niet afdwalen, en keeren tot de beschrij-

ving der oude Beurs door SCHELTEMA terug; en dan herhalen wij, dat alles, wat hij van *deze Borse tot gerief der Coopluyden te Amsterdam*, door onzen DE DECKER genoemd *de koopmerkt van Euroop*, gezegd heeft, belangrijk, juist, lezenswaardig en als een gedenkstuk voor het nageslacht kan beschouwd worden.

In de noot, bl. 44, vindt men, dat de zalen boven de Beurs ook onder anderen gestrekt hebben tot de trekking der Loterij; men zou hierbij kunnen voegen de Negotiatie-Lotorij tot instandhouding der O. I. Compagnie in 1791. Zoo ook, bl. 49, soude het niet overtollig zijn geweest, na de vermelding, dat er in vorige tijden een opzigter of bewaarder van het Beursgebouw was aangesteld geworden, doch dat thans die bediening met die van den geëmploijeerde der Beurs is vereenigd en aan één persoon opgedragen, wien de naam is toegevoegd van *Concierge der Beurs*, nog op te geven, dat er thans eene Commissie van toezigt is, bestaande uit de Heeren BORSKI, BRAK en WURFBAIN.

Ofschoon de Schrijver getracht heeft den oorsprong van de vergunning op te sporen, den Amsterdamsche knapen gegeven, om, gedurende de eerste week der kermis, op de Beurs met trommel en fluit, of als krijgslieden toegerust, te mogen spelen, en zich den geheelen dag aan ongestoorde vreugde over te geven, doch daarvan in geen boek of papieren der Stad zelfs het minste heeft aangeteekend gevonden; zoo belet dit niet, dat de jeugd voortgaat met zich op deze wijze te vermaken. Ze schijnt zich, trots besluiten zelfs, hiertoe geregtigd te rekenen. Toen in 1803 (dit zij hier door Rec. ingelascht), eene belangrijke herstelling aan de Beurs noodig werd (de Heer SCHELTEMA spreekt van deze herstelling op bl. 68) en deze na eenigen tijd was afgeloopen en de Beurs op nieuw in orde gebragt, doch voor koopmansgebruik nog niet was geopend, omdat men ze bij de toen plaatshebbende kermis, in September, niet dadelijk door de kinderen wilde ontsierd hebben, trokken zij echter ter bepaalde ure naar de Beurs; doch toen zij deze gesloten vonden, en, tegen de hekken opklauterende, geweerd werden, vereenigden zij zich in massa en togen naar het Stadhuis; waar zij met hunne grootere en kleinere trommels, vaandels, geweren enz. zulk een geraas op de groote zaal maakten, waarbij zich velen der ouders gevoegd hadden, dat de Wethouders in hunne beraadslagingen werden

gestoord en men goedvond de oude gewoonte aan de jeugd weder te vergunnen; en nog denzelfden morgen, tegen half twaalf ure, stond de schoone Beurs voor haar open, die zij zegevierend betrokken. Wij misgunnen der jeugd hare vermaken niet; en zij moge dus, volgens oude gewoonte, wat ons betreft, haar hart op de nieuwe Beurs, altijd geschikt en ordelijk, als bijdrage tot hare kermisvreugd, ophalen.

Het werk is net gedrukt en heeft een behagelijk voorkomen. De platen zijn zeer goed uitgevoerd. De afbeeldingen der penningen, door den Heer STEURWALD bezorgd, hebben wij met genoegen gezien, hoewel zij niet gelijkstaan met die, voorkomende in den *Trésor de Numismatique et de Glyptique* van ACHILLE COLLAS, vóór eenige jaren te *Breda* bij BROESE EN COMP. uitgegeven; en wel jammer, dat de Afleveringen niet vervolgd zijn. De geschaduwde letters van *Amsterdam* op den titel vinden wij smakeloos.

De Heer SCHELTEMA heeft een lofwaardig werk verrigt. Is de oude Beurs rijk aan herinneringen betreffende den bloei en de welvaart van de Koningin der Steden, al wat hare geschiedenis en lotverwisselingen, rampen en dagen van voorspoed betreft, wordt hier in het helderst licht gesteld; en wij brengen hem onzen welgemeenden dank en lof voor hetgeen zijne onvermoeide nasporingen ons geleverd hebben, waartoe de toegang tot de Archieven der stad hem veel gelegenheid tot bouwstoffen ontsloten heeft: het Stedelijk Bestuur wordt dan ook door den Schrijver hiervoor in de Opdragt welverdiende hulde gebragt.

Met den wensch, dat *Amsterdam* steeds de woonstede van MERCUUR, de scheeprijkste aller steden, en hare Beurs de hoofdbron van hare welvaart en ten zegen van armen en rijken wezen moge, sluiten wij onze aankondiging van dit welgeschreven Gedenkboek.

De Mensch in de Wereld. Tafereelen uit het Huwelijksleven, ter bevordering van waar huiselijk geluk, door T. VAN SPALL. *Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. 1845. *In gr.* 8*vo.* 281 *bl. f* 2-75.

De Eerw. VAN SPALL, reeds vroeger als Schrijver gunstig bekend, onder meer andere geschriften door *De Mensch bij*

zijne intrede in de Wereld, heeft ten doel, in den thans aangekondigden bundel, den mensch voor te stellen, niet meer als jongeling en jongedochter, maar als man en vrouw werkzaam op het bedrijvig tooneel der wereld, vooral in zoo ver eene aangegane echtverbindtenis en het gedrag der echtgenooten jegens elkander, hunne beginselen, hartstogten, bedoelingen, en derzelver natuurlijke en zedelijke gevolgen, invloed hebben op hun levenslot. Deze bundel bevat vijf korte verhalen. In het eerste verhaal, onder den titel *Mijne eerste standplaats*, wordt het huiselijke leven en de maatschappelijke toestand van den dorpspredikant met eene waarheid, waartoe alleen de naauwkeurigste bekendheid met dien stand in staat kan stellen, afgeschilderd, en het nut, hetwelk een voorbeeldig huiselijk leven van den Evangeliedienaar en van zijn gezin heeft tot bevordering zoowel van zijn eigen geluk en dat der zijnen, als van het heilzame van zijne bediening voor de gemeente, in een belangwekkend voorbeeld aangetoond. In het verhaal, genaamd *Augusta*, leeren wij eene vrouw kennen, welke, niettegenstaande het bezit van schoonheid, een beschaafd verstand en een hart gevoelig voor eer en deugd, bij deze en andere goede hoedanigheden minder bedeeld was met nederigheid en zachtmoedigheid; dit vervreemdde haren ligtzinnigen echtgenoot van haar, en berokkende haar, na schampere verwijtingen en grove beleedigingen, het grievend verdriet, dat hij haar zelfs ontrouw werd. De opvolging van den heilzamen raad van eene godvruchtige en verstandige vriendin heeft de herstelling van den huiselijken vrede ten gevolge; hare liefderijke en van nu voortaan zachtmoedige bejegening brengt haren ontrouwen echtgenoot tot nadenken, doet hem den misdadigen weg verlaten en met getrouwheid aan zijne echtgenoote zijne liefde toewijden. Van de *Drie vriendinnen*, welke in het derde verhaal worden voorgesteld, maakt Amalia, door hare ontevredenheid met hare huisgenooten van minderen rang, zooals b. v. dienstboden, die haar met den besten wil nooit konden voldoen, haren echtgenoot uithuizig, daar hij door hare ongezindheid, om van tijd tot tijd eene betamelijke uitspanning tot verpoozing van zijne ambtsbezigheid en hare huiselijke zorgen met hem te zamen te genieten, zich tot het spel en andere kostbare uitspattingen laat vervoeren. Hare zuster *Laurina* daarentegen had

door te ver gedrevene vrees voor de zorgen des levens zich laten afschrikken van het aangaan van een huwelijk, maar ondervindt op eene smartelijke wijze, dat ook het ongehuwde leven zijne zwarte zijde heeft. Door het verkeer echter met, en door den raad en invloed van eene derde vriendin, die, als gehuwde vrouw, het volmaaktste geluk genoot, hetwelk in deze betrekking te genieten valt, vooral ook ten gevolge van haar verstandig gedrag en hare godsdienstige beginselen, wordt alles nog in zoo ver hersteld, als dit met het verkeerde en verwaarloosde in het leven het geval kan zijn. *Het ongelijke huwelijk* behelst eene waarschuwing, der behartiging in allen deele waardig, tegen het ligtvaardig aangaan van een huwelijk met eenen man of eene vrouw van al te zeer verschillenden, te aanzienlijken of te geringen stand, maar geeft ook tevens heilzamen raad aan de echtgenooten, aan ouders en bloedverwanten, in het geval dat zulk een huwelijk werkelijk aangegaan of onvermijdelijk is. Eindelijk in het laatste verhaal leeren wij, dat het versaken van het heiligste en het dierbaarste, dat de mensch heeft, de Godsdienst, en dat tegen de overtuiging zijns harten aan, enkel om aardsch genot en gewin, de eerste aanleidende oorzaak was van het ongeluk van den held des verhaals, die zich, uit onverschilligheid en om tijdelijk belang, schuldig maakte aan het belijden van eene Godsdienst, wier dwaasheid en bijgeloovigheid hij in zijn hart bespotte en verachtte. — Al deze verhalen zijn ook door hunne beknoptheid onderhoudend voor den leser, en hebben blijkbaar de strekking, om levenswijsheid en godsvrucht te leeren kennen en aan te prijzen, als welke eigenschappen het levensgeluk der echtgenooten onder lief en leed, onder alle teleurstellingen, beproevingen en verzoekingen kunnen bewaren, en hen tevens te waarschuwen voor die verkeerde bedoelingen, afdwalingen en te hoog gespannen verwachtingen, waardoor zoo menige echtverbindtenis verkeert in eene verbindtenis van smart en naberouw. Wij wenschen, om het aangevoerde, dat aan dezen bundel bij onze landgenooten eene vriendelijke ontvangst ten deel valle, en dat deze verhalen veel mogen bijdragen tot bevordering, bewaring en herstelling van waar levensgeluk.

Blikken in de Wereld. Te Amsterdam, bij de Wed. L. van Hulst en Zoon. *In gr.* 8*vo.* 273 *bl. f* 2-90.

Toen wij eene blikken in dit boek lieten rondwaren, om te zien, wat de blikken, door den Schrijver in de wereld gelegen, voor ons zouden opleveren, gevoelden wij telkenreise, na de inzage, eene zekere onvoldaanheid, niet omdat hetgeen hij heeft opgemerkt geene verhevene en heilige waarheden bevat, maar omdat die opmerkingen zich niet genoeg, door eenvoudige en kunstelooze zamenstelling aanbevelen. De Schrijver wil ze, volgens het Voorberigt, die kenmerken wel toegegeven; maar ieder, die de hier voorkomende schetsen leest, zal spoedig ontwaren, dat zij juist door een' te sierlijken, te bloemrijken stijl (bijna is het alsof sommige uit het *sentimentele* tijdperk onzer letterkunde afkomstig zijn) dat indrukwekkende, dat kernachtige, dat degelijke in denkbeelden en voordragt missen, waardoor ze ons roeren en ook meer tot ernstig nadenken leiden kunnen. Het zijn schetsen uit het menschelijke leven, waarvan de inkleeding zoowel naar de eischen der geheimhouding als naar die der waarschijnlijkheid gewijzigd is, doch die doorgaans eene zekere eentoonigheid in vorm bezitten, waardoor ze, naar ons oordeel, geene genoegzame belangstelling opwekken. Het zijn wel alle nuttige zaken, die hier voorkomen, maar gerekt door de opeenstapeling van bloemrijke perioden. En dan vertoonen ons ook meerendeels die schetsen de schaduwzijde van het leven; terwijl er toch nog wel menig kantlichtje is, waarbij wij, bevredigend voor ons gevoel, belangrijk voor onze menschenkennis, de vruchten der dankbaarheid, der liefdadigheid, der nederigheid, des stillen verborgen godsdienstigen levens opmerken kunnen; maar weinig treffen wij hiervan aan, of het meest, wat het laatste betreft, de schets: *het gebed* zijn, die dan ook, om de meerdere eenvoudigheid, die ze bezit, ons wel het best van de negentien stukken heeft bevallen.

In *zielestrijd* o. a., om van die bloemrijke perioden eene proeve te geven, waar een jongeling, door de magtige opwelling van den hartstogt der liefde, in tweestrijd geraakt, of hij de hand van een meisje vragen zal, ja dan neen, en waar hij in een' doolhof van de tegenstrijdigste gevoelens

ronddwaalt en zich in de ruime Natuur begeeft om koelte en verfrissching in te ademen, doch geene ruste vindt; daar, Lezer! Zoudt gij meenen, dat een schrijver zich zeer doeltreffend zoude hebben uitgedrukt, wanneer hij, om den onrustigen toestand des jongelings te schetsen, gezegd had: De kalmte was uit zijne ziel geweken; de tweestrijd duurde voort; nu was het de behoefte aan eene innige vereeniging der zielen, dan weder waren het liefde en hoogachting voor eigene betrekkingen, die hem beurtelings schokten en overmeesterden; met die denkbeelden sluimerde hij in, met die gedachten ontwaakte hij; hij was, als 't ware, verloren voor zichzelven en voor anderen; geen wereld was in staat hem den vrede der ziel weder te geven. Maar neen! wij lezen: »Hij werd niet kalmer of met het lot verzoend. Overal toch klonk hem de stem der liefde tegen. Uit het ruischen der boomen, die hunne toppen tot elkander neigden; uit het lied der vogelen, die hunne blijdschap uitschaterden; uit de golfjes, die zacht murmelende elkander voortstuwden; uit het dartel opschieten der vischjes, die door het heldere watervlak zigtbaar waren; uit het loeijen der runderen" (de schapen schijnen zich neutraal te houden) »en het brieschen der paarden, die vrolijk rondsprongen over de weide; ja, zelfs uit het suizende windje, dat met zijne lokken speelt, ontving hij voedsel voor zijn hoogsten wensch op aarde." Neen! Zulk een schrijftrant behoort in onze tegenwoordige letterkunde niet meer te huis. Gelukkig, de tijden, waarin men op dergelijke wijze over de FANNY's en JULIA's, de WERTHERS en CHARLOTTE's schreef, zijn voorbij; en van dusdanige flaauwheden heeft de goede smaak thans eenen afkeer. Meest over al deze schetsen ligt die zoetsappigheid verspreid, waardoor ze dan ook dat zaakrijke missen, bij het schrijven over dergelijke onderwerpen zoozeer een vereischte, en waardoor zij voor de kennis van het menschelijke leven en van menschelijke toestanden grootere aanwinst zouden kunnen opleveren. Met één woord, er ontbreekt hier eenvoudigheid en natuurlijkheid. Wij zouden dit nog door meerdere voorbeelden kunnen staven; b. v. er wordt van een meisje gezegd: »De uitgeweende oogen waren als uit schaamte weggezonken, de wangen waren als door den engel der smart gegroefd, en de haren vielen als een sluijer voor den zwijgenden mond;" welk laatste beeld, buiten en behalve de gemanierdheid van den geheelen zin, (een sluijer van haren voor een' zwijgenden

mond) zeer onbehagelijk is. Of, waar gesproken wordt van achterdocht en argwaan, die het harte doorwonden: »Alles zoudt gij willen geven, om nog eenmaal, in het frissche rozengewaad en met den helderen dauw der ongerepte teederheid, uwe liefde te zien pralen." (Wie kan zich zulk een gewaad voorstellen?) »Maar gij kunt die slang van uwen boezem niet afweren, die giftige slang van het wantrouwen. Zij omkronkelt u, zij benaauwt u, zij perst u den gorgel toe." Een bewogen of in anderer lot deelnemend hart drukt zich niet zoo weelderig, maar kort en krachtig uit; zoo wordt ook de aandacht niet geprikkeld en verlevendigd; maar het wordt voor den lezer, zoo als ergens eens gezegd is, »gelijk aan het gestadig geruisch eener murmelende beek, die een slaapverwekkend vermogen heeft."

Al deze aanmerkingen hebben wij op den vorm, niet op den inhoud dezer schetsen. Ze zullen voor hart en geest aan vele vrienden van waarheid en Godsdienst wel voedsel aanbieden; maar wij gelooven niettemin, dat ze in meerdere handen zouden komen, wanneer ze fikscher van omtrek waren: de bloemranden, waarin ze gevat zijn, doen veel van de waarde verloren gaan.

Daar de Schrijver, zooals hij zegt, met dergelijke lettervruchten voor het eerst optreedt, raden wij hem, natuurlijker, ongekunstelder te schrijven; wat zijne blikken dan, in het vervolg, in de menschenwereld zullen opmerken, zal krachtiger aan anderen worden medegedeeld en voor leven en wandel van nog heilzamer en bestendiger vrucht wezen.

De correctie van het werk kon wel beter zijn; druk en papier zijn goed; en met den wensch, dat het doel, 't welk de Schrijver zich met zijnen arbeid heeft voorgesteld, om menigeen, die door zijne overspannen verbeelding gemoedsrust en waarheidsliefde verloren heeft, eene kalmer stemming en eene edeler rigting aan den geest terug te geven, moge bereikt worden, eindigen wij onze aankondiging van dit overigens stichtelijke boek.

Nicolaas ruychaver, *of Geloof, Liefde en Vaderland. Tafereelen uit de jaren* 1566—1578. *Door* j. konig, jsz. *Jr. II Deelen. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1846. *In gr.* 8vo. 750 *bl. f* 7.20.

NICOLAES RUYCHAVER, volgens HOOFT een *Haarlemmer*, maar, gelijk WAGENAAR met meerdere waarschijnlijkheid beweert, een *Amsterdammer* van geboorte, was een der helden, die gezegd mogen worden in den worstelstrijd tegen *Spanje* het ijs gebroken en den weg gebaand te hebben tot herstel van de vrijheid van ons vaderland door de bekende verovering van *den Briel* in het jaar 1572. 's Mans edele inborst, fraaije manieren en beproefde dapperheid deden RUYCHAVER van dien tijd af meer en meer in gunst komen bij Prins WILLEM I, die zich van hem bediende tot ondernemingen, in welke kunde en vertrouwen noodig waren. Zoo bevorderde hij de bezetting en verdediging door de Staatschen van *Alkmaar*, was een der drie bevelhebbers, aan wie, na den gewonnen scheepsstrijd op de Zuiderzee, de Spaansche Admiraal, Graaf VAN BOSSU, zich in het jaar 1573 gevangen overgaf, hielp *Leiden* ontzetten en *Zierikzee* zoo lang mogelijk verdedigen, maar vond den dood bij eenen aanslag der Staatsgezinden op het toen nog Spaanschgezinde *Amsterdam* ten jare 1577. Van het bijzonder leven van dezen held vermeldt de geschiedenis van dien tijd weinig of niets. En het is van deze omstandigheid, dat door den Schrijver partij is getrokken om RUYCHAVER tot den hoofdpersoon van een romantisch verhaal te maken. Voor zooveel het openlijk leven van RUYCHAVER, ja de gebeurtenissen van dat, voor ons vaderland in het algemeen en voor *Amsterdam* in het bijzonder, zoo woelige tijdperk betreft, vinden wij in het werk over 't geheel de historische waarheid getrouw wedergegeven, ja zelfs, uitgenomen hier en daar wat te groote breedvoerigheid, onderhoudend voorgesteld. Het strekt den Schrijver tot lof, dat hij, bekend met de meesterstukken van onze vaderlandsche schrijvers en schrijfsters in dit *genre*, het niet dan met schroom gewaagd heeft, over eene gelijke stof een verhaal het licht te doen zien; maar het thans aangekondigde werk leert ons hem kennen als eenen landgenoot, die, door eenen goeden geest bezield, geschikt is, om, voor zoo veel er behoefte is aan lektuur tot uitspanning, onschadelijk, ja, wat de zedelijke strekking betreft, nuttig onderhoud te verschaffen.

De donkere Rozen. Roman uit den tijd der Fransche Staatsomwenteling. Naar het Hoogduitsch van JULIUS DORNAU.

II Deelen. Te Sneek, bij van Druten en Bleeker. 1846. *In gr. 8vo. 794 bl. f. 7-80.*

De donkere Rozen zijn twee zusters, in *Beijeren* geboren, later wegens familieëangelegenheden, die met de ontwikkeling dezer geschiedenis in verband staan, te *Parijs* gekomen, en zoo daar, als elders in *Frankrijk*, betrokken in de omwenteling van 1789, welker aanvang en eerste voortgang hier geschetst worden met meer naauwkeurigheid, dan men in eenen Roman zou verwachten. Beurtelings wordt de lezer verplaatst op een kaperschip, in eenen bergpas bij *Tyrol*, in een woud in *Boheme*, te *Parijs*, ook aan het hof van LODEWIJK XVI en in de *salons* der *aristocratie*, en vooral ook in de *Vendée*. Die zich verlustigen wil in tooneelen van roof en moord en burgeroorlog, met al derzelver ijselijkheden, kan hier het hart ophalen. Ons waren de voorstellingen, vooral van de belegering van het slot *Bourbon met de torens*, bloedig genoeg. Ook aan snoode karakters ontbreekt het niet; maar de eigenlijke hoofdpersoon, is een edel jong mensch die herhaaldelijk de *donkere Rozen* en haren broeder uit doodsgevaar redt en eindelijk de gelukkige echtgenoot van eene der Rozen wordt. Er is in dezen Roman eene levendigheid van voorstelling en een rijkdom van situatiën, die hem boven vele anderen eene gunstige ontvangst verzekeren. Ook het geschiedkundige is met uitvoerigheid en naauwkeurig voorgesteld. Wij twijfelen niet, of dit verhaal van eenen, zoo ver wij weten, tot nog toe bij ons onbekenden Schrijver zal door velen hoog worden geprezen.

De vertaling is over het geheel niet kwaad. »Een gesprek van vrij éénlettergrepigen aard" (I. 55) is eene zonderlinge uitdrukking, voor welke men denkelijk zal moeten lezen; »Hun gesprek scheen kortaf te zijn." — »Gij riept de Laren uit hunne vreedzame rust" (I. 216) zal wel niemand verstaan, die niet weet, dat *lares* bij de *Romeinen* huisgoden waren, en voor »bevreemdende scheiding" (I. 374) zal in het Hoogduitsch zeker *befremdende* staan, hetwelk beteekent, hetgeen ook eenen goeden zin oplevert, »eene scheiding, waardoor wij elkander vreemd zouden worden."

De Vertaler wenscht door dezen Roman de overtuiging te verspreiden, »dat de liberale beginselen, eenmaal tot rijpheid gekomen, zegepralen over al wat hen wil tegenhou-

den." Indien dit moet worden verzinnelijkt door de overwinning van het leger der *revolutionairen* tegen de *royalisten*, dan is het voorbeeld van weinig kracht. Vooreerst, omdat het eene verdichting is, die de Schrijver kon laten uitvallen gelijk hij goedvond; en ten tweede, omdat men moeijelijk, zonder aan de beteekenis der woorden het schromelijkste geweld te doen, kan beweren, dat de bloedkreet der Jakobijnen »liberale beginselen" ademde. Het was het vreeselijkste volks-*despotismus*, waaruit zich, onder de leiding der Voorzienigheid, liberale beginselen hebben ontwikkeld; maar de *ochlokratie* (regering van het graauw) en de hier geschilderde moordtooneelen zijn waarlijk niet geschikt, om voor zulk eene zich noemende *liberaliteit* in te nemen.

Vrolijke Tooneelen uit het Leven van HELDEWIJS, *in zijn' tijd Pastoor der Gemeente Lapscheure, Provincie West-Vlaanderen; meer algemeen bekend onder den naam van Paap Lapscheure. In losse verzen door twee Aardenburgers. Te Middelburg, bij* E. Hendrikse. 1846. *In gr.* 8vo. 103 *bl. f* 1-25.

Op het Vlaamsche dorpje *Lapscheure* woonde in de helft der vorige eeuw een Pastoor, met name HELDEWIJS, van wien in dien omtrek eene menigte snaakschezetten en grappen verhaald worden, ja aan wien allerlei aardigheden, die slechts immer uit den mond van eenen geestelijke kunnen gevloeid zijn, omtrent met hetzelfde vertrouwen worden toegeschreven, als anecdoten, in welke een Vorst betrokken is, aan FREDERIK *den Groote*. Deze *Paap Lapscheure*, gelijk hij in de wandeling doorgaans heette, moge dan minder vernuft hebben bezeten, dan zijn beroemde ambtgenoot *Pater* ABRAHAM VAN ST. CLARA, hij was zeker een geestig man. Eenige van zijne grappige gezegden en daden worden hier, zoo het heet »in losse verzen," aangeboden door »twee *Aardenburgers*." Blijkens het Voorberigt zijn dat de Heeren DE LIGNY en ROOS. De verzen zijn over het geheel nog al los, maar zij missen toch ook bijna geheel dat puntige, die kluchtige wendingen en tusschenzinnen, waardoor dergelijke stukjes het meeste boeijen. Het vrolijke, dat men hier vinden mag, ligt alzoo geheel en alleen in het paar dozijn anecdoten, niet het minste in de inkleeding, die weinig meer is dan berijmd *prosa*.

N°. V. Boekbeoord. bl. 240, reg. 5 v. o. staat HAGEN voor HAGA.

BOEKBESCHOUWING.

Leerredenen door J. P. HASEBROEK, *Predikant te Breda.*

(*Vervolg en slot van bl.* 293.) (*)

Bij de lezing der vijfde leerrede hebben wij met zeer groot genoegen het aantal van schoone plaatsen gelezen, dat daarin voorkomt, en de aangename bewijzen bij hernieuwing in handen gekregen, dat de Schrijver rijk is aan denkbeelden, en, meester van zijne taal, als hij is, dezelve als milde beeken uit zijne pen ziet vlieten. Ieder denkbeeld op zichzelf is waardig van den kansel te worden gesproken en gehoord; maar wij moesten het bejammeren, dat deze rijkdom zoo geheel ordeloos zijne gaven daarhenen geworpen heeft. Het geheele stuk, zooals het daar voor ons ligt, gelijkt eene verwarde mengeling van edele gesteenten, waaraan de bekwame hand nog niet gearbeid heeft, om dezelve te rangschikken. Ging het anderen, na voleindigde lezing dezer rede, als referent, dan hebben zij ongetwijfeld zich zelven de volgende vragen gedaan: Is de Schrijver getrouw gebleven bij den verkozen tekst, of heeft ZEerw. zich afwijkingen veroorloofd, die de eenheid en den zamenhang van het geheel benadeelen? Heeft ZEerw. bij het kiezen van den tekst deszelfs geschiktheid voor de waarlijk hoogst belangrijke, allezins gewigtige en indrukwekkende plegtigheid, waartoe hij dienen moest, wel vooraf overwogen, en bedacht, dat de herinnering op goeden Vrijdag voor Christenen niet verder gaat, dan tot de begrafenis des Heilands, en dus geenszins met den Joodschen Sabbath iets te maken heeft? Is ZEerw. niet te ver gegaan in de vergelijking der rust, welke, na voleindigde zesdaagsche schepping, aan JEHOVA, op den zevenden dag, wordt toegekend, met den Joodschen Sabbathdag voor het Paaschfeest, en de rust,

(*) In de vorige beoordeeling van dit werk staat de prijs *f* 3-40, moet zijn *f* 3-:

welke de mishandelde en verguisde Zaligmaker in het graf genoten heeft? Ja heeft ZEerw. wel regt verstaan, wat het eigenlijk ten opzigte van den Wereldschepper zegt, dat Hij rustte van zijn werk? En indien het alzoo is, wat de Schrijver, bladz. 116, zegt: zouden wij dan de Apostelen niet moeten veroordeelen, omdat zij, na des Heeren hemelvaart, den eersten in plaats van den laatsten dag der week verkozen hebben, om denzelven aan God en Godsdienst te heiligen? Wij twijfelen, of de antwoorden, daarop te geven, wel tot genoegen des Eerw. Schrijvers zullen uitvallen, indien men onpartijdig in zijne overwegingen te werk gaat. En toch blijft ons nog eene vraag over, die wij van grooter gewigt achten dan de vorigen, te weten: Hoedanig zal het antwoord der hoorderen geweest zijn, als zij, na geëindigde godsdienstoefening, zichzelven hebben afgevraagd, wat zij gehoord hadden? »Eene mooije preek," zullen zij welligt gezegd hebben; maar van den inhoud hebben zij waarschijnlijk niet veel meer dan eenige losse gezegden kunnen navertellen. — Ook zouden wij niet onvoorwaardelijk durven toestemmen, wat de Eerw. HASEBROEK op bladz. 120 zegt: *dat het werk, door* JEZUS *volbragt, ons werk is*, en *zijne rust* (natuurlijk in het graf,) *onze ruste.* Nog meer; bladz. 114 wordt gezegd: »*de gekruiste schaft door zijnen gevloekten dood den Sabbath af, werpt den tempel van Jeruzalem neder, stort de heilige stad in puin, maakt het Paaschfeest en de andere feesten der Joden tot eene ijdele plegtigheid, zonder zin, zonder beteekenis, zonder waarde, heerlijkheid of kracht.*" Is dit alles waar, zooals het daar gezegd wordt?

Nog ééne aanmerking veroorlove ons de Heer HASEBROEK op dit gedeelte van zijn werk. Heeft ZEerw. zich niet vergist, zeggende, op bladz. 128: »*De gemeente, die hier de plaats van God vervangt, heeft uwe gelofte gehoord?*" Wij hebben altijd geloofd, en hopen tot aan onzen laatsten stond het geloof vast te houden, dat Gods bijzondere tegenwoordigheid in het huis des gebeds mag worden vastgesteld. DAVID toch betuigde geene ijdele verwachting, als hij *Psalm* XXIII: 4 schreef: »*Al ging ik ook in een dal der schaduwen des doods, ik zou geen kwaad*

wreezen; want gij zijt met mij;" en *Psalm* CXXXIX: 3 volg.: »*Gij omringt mijn gaan en mijn liggen, en gij zijt al mijne wegen bekend.*" Mag en moet eene Christelijke gemeente, in het heiligdom des Heeren opgekomen, dan niet volkomen staatmaken op het woord eens door den mond der waarheid gesproken (*Matth.* XVIII: 20:) »*waar twee of drie in mijnen naam vergaderd zijn, daar ben ik in het midden van hen?*" Neen, de nietige sterveling, de mensch, die in het stof leeft en aan hetzelve zoo naauw verwant is, kan nooit de plaats van God vervangen. Mij dunkt, daarenboven, een beroep op de tegenwoordigheid van God, wiens oogen aan alle plaatsen zijn, en die reeds van verre onze gedachten verstaát, en op die van JEZUS CHRISTUS, wien men niet misleiden kan, zou op de jeugdige gemoederen dieperen indruk gemaakt hebben, dan een beroep op de tegenwoordigheid van menschen, van gelijke bewegingen als wij, die, behalve dat zij vaak den schijn voor het wezen nemen, bovendien niet altijd bij ons zijn, onze gangen niet kunnen weten, en van daar ons meestal kwalijk beoordeelen.

Eindelijk in de toespraak aan de doopelingen komt, bladz. 132 en 133, nog al het een en ander voor, dat naar holklinkende woorden gelijkt, en de uitdrukking: »*ziet niet op hen! ziet op Hem, die hen doopen zal, op God!* hadden wij vooral gaarne gemist; want een gevoel van onwillekeurige verontwaardiging doordrong ons bij het lezen derzelven; ja wij konden ons niet begrijpen, hoe de Heer HASEBROEK die woorden heeft kunnen schrijven en uitspreken en nog veel minder, dat hij ze durfde laten drukken.

Doch gaan wij over tot de zesde leerrede: *De wereld vóór de komst van Christus* behandelende. — Indien men, deze rede gelezen hebbende, niet tevreden is over het vele goede en schoone, dat haar kenmerkt, durft referent bijkans zeggen, dat de zoodanige geen waar gevoel voor het schoone en goede bezit en wel nimmer met vrucht eene leerrede lezen zal.

Aanmerkingen, zijn ook hier te maken, maar, behalve het meer algemeene, dat ook hier toepasselijk is, slechts

van luttel aanbelang; en het is alleen uit hooge achting voor den Eerw. Schrijver, dat wij er enkelen opteekenden, zooals: bladz. 145, zegt ZijnEerw. »*dat eene bijna geheel in nacht omzwervende menschheid te vergeefs in het ingewand der dieren woelde, om daarin een enkele vonk van waarheid te vinden.* Dit zal wel onverstaanbaar geweest zijn voor het grootste deel zijner hoorders, die met de wijze van raadplegen der orakeltaal, waarop hier gedoeld wordt, onbekend waren. Zulke beeldspraak sticht niet, maar keert ledig tot den spreker terug.

In het voorbijgaan vragen wij thans, waarom de Heer HASEBROEK, VAN JEZUS CHRISTUS sprekende, Hem, gelijk elders bladz. 337, 340, 348 enz., noemt ZONE *des menschen*, ZONE des timmermans, en waarom ZEerw. bladz. 37 zegt VRAGE voor *vraag*, daar deze woorden geen goed Nederduitsch zijn?

De zevende leerrede levert ons het bewijs, dat de Schrijver zeer wel in staat is eene aangename, en nuttige tekstverklaring te leveren, indien hij zich dit voorneemt. Alleen, wij vragen ZijnEerw., of het loofhuttenfeest op den laatsten of zoogenaamden grooten dag met de waterplenging besloten werd? Wij meenen, dat deze op elken der overige zeven feestdagen insgelijks plaats had; want hetgeen in het gansche jaar niet geschiedde, gebeurde op dit feest, namelijk: dat men water en wijn te gelijk offerde. Evenmin durven wij toestemmen, dat de CXVIIIde Psalm daaronder bij uitnemendheid gezongen werd, dewijl wij gelooven, meerderen grond te hebben voor de onderstelling, dat daartoe de 15 dusgenaamde liederen *Hamaäloth*, *Psalm* CXX tot CXXXIV, of, gelijk dit woord door VAN DER PALM vertaald is, *der optogten* of ook *Trapliederen* genaamd, gebruikt werden. — Is de uitdrukking bladz. 178, regel 10 en 11, niet wat al te los daarhenen geworpen, en zoo, dat zij ligtelijk aanleiding zou kunnen geven, om bij sommige lezers zekere bijgeloovigheid te verwekken? terwijl wij ons verpligt rekenen, den Schrijver te zeggen, dat, hoe sierlijk en gepast het dikwijls is, in beelden en gelijkenissen eenige leerrijke zaak voor te stellen, het ons ech-

ter min gepast voorkomt, als van den kansel gesproken wordt van eenen *hemel, die, op* ELIA's bevel, *koper wordt*; en die *koperen hemel*, op 's mans gebed, weder *regen geeft*. Zulke uitdrukkingen klinken als grof metaal, maar zijn onbegrijpelijk voor allen, die de geschiedenis, waarop gedoeld wordt, niet genoegzaam kennen. — Overigens laten wij den Schrijver vrijheid, als hij de steenrots in de woestijn eene type wil geacht hebben van CHRISTUS, zooals bladz. 184 geschiedt, ofschoon wij met deze verouderde denkbeelden en voorstellingen geen' vrede hebben. Doch wij bejammeren het, dat bladz. 188, in de bepaling, *wat de Heilige Geest is*, eene zoo zigtbare verwarring bestaat, die ons doet vermoeden, dat de Schrijver zelf niet regt geweten heeft, wat hij dienaangaande zeggen moest. Waarom er dan niet liever van gezwegen? Immers hij maakt geen behoorlijk onderscheid tusschen den Heiligen Geest, die op de harten en gemoederen der menschen werkt, en den Heiligen Geest van CHRISTUS, waardoor Christenzin en Christelijke stemming aangewezen worden.

De achtste leerrede laat zich met genoegen lezen, te meer, omdat zij eenen geregelden gang heeft, waardoor zij zich van de meeste anderen kennelijk onderscheidt.

Op welke gronden van degelijke uitlegkunde des Schrijvers redenering, bladz. 237 van onderen en 238 van boven, in de 9de leerrede, over I *Cor.* XIII: 13, berust, erkennen wij niet te weten. Doch ook hier handelt Zijn-Eerw. als bijkans overal. Hij grijpt een denkbeeld aan, (uit de lucht, hadden wij bijkans gezegd) en draaft daarop door, zonder er zich eenigermate om te bekreunen, of het al of niet bij het stuk behoort. Vandaar het eigenlijk te dezer plaatse niet passende, wat nu verder, bladz. 238 tot 242 van boven, volgt, en waarin het ons verwonderde, den Schrijver kort na elkander iets te zien verklaren en bijna terstond weder te hooren tegenspreken, te weten: bladz. 238 wil hij het als algemeen bekend doen doorgaan, dat de mensch van nature de gaven des geestes, *geloof, hoop en liefde*, niet bezit, en, weinige regelen later, vangt hij reeds aan, juist het tegendeel te betoogen. Waarlijk, de leer-

rede van Prof. ROOIJENS over dezelfde woorden, ten vorigen jare in het licht verschenen, zal door de uitgave der thans voor ons liggende in waarde niet verliezen.

Gelijk wij dit reeds meermalen ontmoet hebben, zoo vinden wij wederom bij de 10de leerrede, dat de inleiding op dezelve meer ruimte beslaat, dan wij geschikt keuren. Van waar mag dit voortkomen? vroegen wij ons zelven af en antwoordden, omdat de Schrijver, naar het ons toeschijnt, den loop zijner gedachten niet genoeg in bedwang heeft, en hij haren rijkdom niet zoodanig matigt of ten minste wijzigt, dat zij vrij blijven van eenen omhaal van woorden en zaken, die, hoe schoon ook op zich zelven, echter niet volstrekt te pas komen daar, waar zij staan.

Vraagt gij, lezer! of het hoofdonderwerp des gebeds van JEZUS, *Joh.* XVII, *de heerlijkheid van God* is, zooals het hier door HASEBROEK wordt opgegeven, wij antwoorden, dat JEZUS gedurende zijne gansche omwandeling op aarde niets gesproken of gedaan heeft, dat geene openbaring van Gods heerlijkheid heeten mag; maar dat de Heer dit gebed heeft uitgestort alleen tot openlijke prediking dier heerlijkheid gelooven wij niet, en, onder het lezen dezer leerrede kwam het ons voor, dat het XVIIde hoofdstuk van JOHANNES' Evangelie welligt ook voor den Schrijver het diepzinnigste uit geheel de Schrift geweest is, (bladz. 267 v. o.) zoodat ZijnEerw. het niet begrepen heeft. Maar waarom dan zich gewaagd aan deszelfs behandeling? of zou het alleen geweest zijn, omdat de vele zaken, daarin voorhanden, ruime stof aanbieden, om een uur lang over *allerlei* te spreken? Indien de Schrijver gewenscht had, over *het Hoogepriesterlijk gebed*, gelijk aan het hoofd dezer rede staat, waarlijk nuttig te prediken, zou hij, onzes inziens, beter gedaan en zekerder doel getroffen hebben, indien hij hetzelve bij kleine gedeelten behandeld had, waarvoor het allezins vatbaar is. Dan zou hij het ware doel des Verlossers gemakkelijker gevat, en gezien hebben, dat dit gebed inzonderheid dienen moest om de jongeren te vertroosten en hen zijnen Vader nadrukkelijk aan te bevelen; dan zou

ZijnEerw. meer gelet hebben op de inhoudsopgaven, door VAN DER PALM in zijnen *Bijbel* boven dit hoofdstuk geplaatst; dan had hij van deze bede, met DE WETTE, liever gesproken als van een »*Abschieds-gebet I., Zusammenfassung alles bisher Gesagten und Steigerung zur höchsten Gedanken- und Gefühls-Erhebung; unstreitig, das Erhabenste, was uns die evang. Ueberlieferung aufbewahrt hat, der reine Abdruck von I. hohem Gottes-Bewustseyn und Gottes-Frieden*," en niemand zou gedwongen zijn geworden, den Schrijver te beschuldigen van een' verkeerden greep te hebben gedaan, of dat hij eenige onkunde ten aanzien der woorden of der bedoeling des Zaligmakers heeft verraden.

Wij willen nu ten opzigte van hetgeen verder volgt niets zeggen, waarin wederom veel woorden worden gebruikt, maar die niets ter zake afdoen, veel schoons, maar te veel omhaals, en waarin de Schrijver zeer ver afwijkt van het door hem gekozene onderwerp, doch uit al hetwelk ons tevens blijkt, dat ZijnEerw. eene flaauwe schemering voor oogen gehad heeft van zijnen misgreep, en na welks doorlezen het ons genoegen deed, den Eerw. HASEBROEK, bladz. 293, zelf te hooren zeggen: »*Ik heb iets gestameld van dat Goddelijk gebed.*"

De elfde leerrede, over *Rom.* I: 17^{b}, heeft wederom hetzelfde gebrek der tiende, dat namelijk hare inleiding zeven bladzijden beslaat, en dus te uitvoerig is. En, lezer! wilt gij ook hier eene proeve van de gegrondheid onzer aanmerking, dat de Schrijver vaak afdoolt van zijnen tekst en geen' voet bij stek houdt, gelijk men zegt, zie dan, bladz. 306—310, zijne uitweiding over *Habakuk* II: 4, vervolgens de breedsprakige redenering over PAULUS' vroegere en daarna veranderde inzigten aangaande het in den tekst uitgedrukte, bladz. 310—322. Daarna gaat de Schrijver over om te onderzoeken, langs welken weg de dwaling: »*de regtvaardige zal leven door — de werken*" in de kerk gedrongen is, en eerst volgt nu weder eene beantwoording der vraag: »*wat is geloof?*" bijkans twee bladzijden lang; en nu zal dan eindelijk de geschiedenis worden geraad-

pleegd, en dat wordt zij, maar hoe? in algemeene door elkaar geworpene volzinnen, na welker lezing men even wijs het boek nederlegt, als men was, toen men hetzelve in handen nam. En maakte HASEBROEK er aan het hoofd dezer rede, alsmede bladz. 328 en 329, niet opmerkzaam op, wij zouden waarlijk niet vermoed hebben eene leerrede te lezen, die op den *gedenkdag der Hervorming* uitgesproken was.

Nog ééne aanmerking; zij is onze laatste op deze leerrede. Misschien heeft HASEBROEK begrepen, wat hij bladz. 331 reg. 7 van onderen en verder schreef; *wij* hebben zijne bedoeling niet gevat, en twijfelen er aan, of het anderen niet eveneens zal zijn gegaan.

Wel mogt de Schrijver, bladz. 355 van de twaalfde leerrede zeggen: »*Ik heb een langen uitstap gemaakt, om tot mijn doel te komen;*" want die uitstap was lang, zeer lang, ja veel te lang, en konde en moest eenige bladzijden korter geweest zijn, indien hij bovendien nog vereischt werd. Wij hebben meermalen op zulke omhalen gestooten en daarvan melding gemaakt. Zij hinderden ons, en zijn ongetwijfeld voor de meeste toehoorders, indien niet voor allen, zonder vrucht uitgesproken. Indien ZijnEerw. zich hier wat meer beperkt had, zou deze laatst in den bundel voorkomende leerrede, die nu 37 bladzijden beslaat, wel aan uitgebreidheid verloren, maar welligt daarentegen aan degelijkheid gewonnen hebben, althans beknopter en geschikter geworden zijn, om in de bepaalde tijdruimte, den Hervormden prediker onder ons toegestaan, naar behooren te worden uitgesproken.

Ziedaar lezer! ons verslag van en onze aanmerkingen op den aan het hoofd dezes genoemden bundel. Het spijt ons, dat zij reeds zoo vele zijn, en nog meer, dat wij nog zoo vele verzwegen hebben, om niet onbescheiden te zijn of zelfs te schijnen. Wij hebben echter ook opmerkzaam gemaakt op het vele goede, dat wij mogten aantreffen, en, ware ons verslag niet reeds uitgebreider geworden, dan wij ons aanvankelijk voorgesteld hadden, wij gáven gaarne eene en andere proeve van des Schrijvers taal en stijl. Intusschen

durven wij den Eerw. HASEBROEK in gemoede aanraden, uit den schat van goede en voortreffelijke leerredenen, dien wij reeds bezitten, velen te bestuderen en als modellen ter meerdere of mindere navolging zich in het geheugen te prenten. Zoo zal ZEerw. leeren, zich zelven geheel en al uit het oog te verliezen en alleen bezig te zijn met zijne toehoorders.

Spel- en taalfouten zijn ons slechts zeldzaam voorgekomen. Alleen, wij lazen steeds voor *reden* geschreven *rede*, onder anderen bladz. 187, en op bladz. 196 staat *juichtet* voor *juichte*, *jubeldet* voor *jubelde*, *begroettet* voor *begroette*.

Overigens ontvange de Eerw. Schrijver onzen welgemeenden wensch, dat hij gelukkig arbeiden mag in den wijngaard des Heeren, vele vruchten van zijn werk zie rijpen voor den grooten dag des oogstes, en nog vele jaren zich verblijde, te mogen bezig zijn tot bevordering van den waarachtigen bloei van het koningrijk der hemelen, en het toebrengen van velen tot het genot der genade Gods in CHRISTUS door geloof, hoop en liefde.

Den Heeren uitgevers zij eere gegeven voor hunne welvolbragte taak; papier, druk en correctie zijn goed, en de prijs dezes werks, in evenredigheid der bladzijden, niet te hoog gesteld. Zij hebben blijkbaar zich beijverd, om het boek met een uiterlijk innemend voorkomen in de wereld te zenden.

....L....

Des Christens roemtaal, bij de ondervinding van den heilrijken invloed, welken het lijden dezes tijds, onder Gods genadigen zegen, op zijn hart en leven uitoefent. Leerrede naar Rom. V: 3b—5; *door* F. J. HESSE, *Predikant te Tjummarum. Uitgesproken den* 22 *Nov.* 1846, *bij gelegenheid van zijne herstelling uit eene zware krankheid. Te Leeuwarden, bij* L. Schierbeek. 1846. *In gr.* 8*vo. VI en* 36 *bl. f* :-30.

Dat de gemoedelijke leeraar van zijne ervaring, in dagen van ernstige krankheid opgedaan, ten nutte zijner gemeente tracht gebruik te maken, behoeft geene verschooning. Wij achten dat even natuurlijk als pligtmatig. Het bevreemdt ons evenmin, dat eene eerste leerrede, na zijne herstelling door hem uitgesproken, doorgaans diepen indruk maakt. En wanneer dan de getroffene hoorders de woorden, die met bewogene stem hun werden toegesproken, nog eens wenschen te lezen en te herlezen, dan volgt niet zelden de uitgave: Maar of daarom de uitgave onbepaald is aan te raden, of er van zulk eene leerrede, in ruimeren kring verspreid, buitengewone zegen verwacht mag worden, en of niet meestal de uitkomst die verwachting te leur stelt, zietdaar vragen, waarop wij ontkennend meenen te moeten antwoorden. De Eerw. HESSE duide het ons niet ten kwade, dat wij zijn opstel, hoeveel goeds er ook in gevonden worde, niet ter algemeene lectuur kunnen aanbevelen. Het heeft daartoe te geringe waarde, hier en daar ook te bepaalde strekking. Bovendien achten wij de opvatting van δοκιμὴ, vs. 4, door de Onzen *bevinding* vertaald, hoogst betwistbaar. Onjuist is het, als er bl. 20 gezegd wordt, dat de Apostel hier eene uitdrukking bezigt, die wij elders in den Bijbel niet aantreffen. Het woord komt ook 2 *Cor.* II: 9, VIII: 2, IX: 13, XIII: 3 en *Phil.* II: 22 voor; maar de Onzen hebben het op die plaatsen anders vertaald, en hadden ook, te dezer plaatse, zoo wij meenen, anders moeten vertalen. Hiermede vervalt dan al wat, bl. 21—23, gezegd wordt over de *ware* bevinding, die *het gezegende werk des Geestes* zijn zou *en een nieuw uitvloeisel van Gods genade, hetwelk Hij in de harten der geloovigen onder de beoefening der lijdzaamheid uitstort.* En gelijk dit geen' hoogen dunk ons inboezemt van 's mans uitlegkundige bekwaamheid, zoo hadden wij ook hier en daar de dogmatische opvatting van sommige leerstukken een weinig milder gewenscht. Dit neemt echter niet weg, dat wij den man lief hebben gekregen, wien het met de Evangelieverkondiging regt ernst schijnt te zijn, en dat wij van deze leerrede voor zijne gemeente, voor wie zij in de eerste

plaats bestemd is, nog wel iets goeds verwachten; te meer, daar zij ten voordeele van hare behoeftige weduwen is uitgegeven.

PETRUS TAMBURINI, *het ware denkbeeld van den H. Stoel. Uit het Italiaansch, door* J. H. VAN BUUL, *Lector aan het R. K. Bisschoppelijk Collegie en Seminarie te Amersfoort. Te Utrecht, bij* Kemink en Zoon. 1845. *In gr.* 8*vo.* *XVIII en* 293 *bl. f* 2-:

Niet zonder reden gaat aan dit werk in het *Voorberigt* eene korte levensschets van den Schrijver, PETRUS TAMBURINI, vooraf. Wij vernemen daaruit, dat hij, in 1737, te *Brescia* geboren, na volbragte wijsgeerige en godgeleerde studiën, aldaar tot Hoogleeraar bevorderd werd; dat CLEMENS XIV hem naar *Rome* riep en tot Rector benoemde van het collegie voor *Ierland;* dat hij, minder aangenaam aan PIUS VI, zich, op verlangen van MARIA THERESIA, naar *Pavia* begaf, en daar den leerstoel beklom van de Christelijke zedeleer, en ook later in andere betrekkingen werkzaam was, dat hij eindelijk, na nog eenigen tijd te *Brescia* zich onthouden te hebben, tot aan zijnen dood toe, 14 Maart 1827, den luister der Akademie van *Pavia* door gansch *Europa* heeft helpen verspreiden, in vereeniging met mannen als VOLTA en SCARPA. Onder zijne geschriften is zijne *Vera idea della santa sede*, in 1784 in het licht verschenen, vooral merkwaardig. Het wordt door den Heer VAN BUUL ons hier vertaald aangeboden. Hieruit kunt ge reeds tot den inhoud, den geest en de strekking besluiten. Het is lijnregt aangekant tegen de verderfelijke stelsels van het ultramontanisme en curialisme, en moet tevens dienen, om het ingeworteld vooroordeel te bestrijden, alsof men, de volstrekte onfeilbaarheid en het onbeperkt gezag van den Paus ontkennende, eene buitensporige regeringloosheid wilde invoeren, alle ondergeschiktheid verwijderen, en daarvoor in de Kerk verwarring en wanorde in de plaats brengen. Daartoe wordt *eerst* gehandeld van het

onderscheid, dat er bestaat tusschen Kerk en Bisschop, tusschen den Zetel en den Persoon, die op denzelven zit. De daarbij ontwikkelde denkbeelden worden vervolgens toegepast op den H. Stoel, en eene schets geleverd van het Hof van *Rome*, van het Collegie der Kardinalen en van de Roomsche Congregatiën, tot berekening van wier waarde eenige opmerkingen worden medegedeeld. Het *tweede* deel van dit geschrift handelt over den oorsprong, de natuur en de uitgestrektheid der wezentlijke regten van den H. Stoel. Hier wordt het Primaatschap van PETRUS en zijne opvolgers verdedigd met bewijzen, uit de Schrift en de overlevering ontleend. Dat Primaatschap van den H. Stoel is een Primaatschap, niet alleen van titel of van eer, maar ook van handeling, van uitvoering en van gezag. Het is eene louter geestelijke magt, niet te verwarren met het Bisschoppelijk gezag, en die zekere grenzen heeft, buiten welke haar regtsgebied zich niet uitstrekke, en die onderworpen is aan de besluiten der algemeene Kerk. Zoowel de wezentlijke regten, aan het Primaatschap verbonden, en hunne uitgestrektheid, als eenige algemeene grondregelen ter wijziging van de onderwerping, welke men verschuldigd is aan de besluiten van *Rome*, worden hieruit afgeleid.

Eene beoordeeling van dit merkwaardig geschrift kan van ons niet verwacht worden. Wij kondigen alleen aan, dat het verschenen is, en hebben het met belangstelling leeren kennen. De Schrijver, een geleerd en aanzienlijk man, staat op echt Catholiek standpunt, en is verre van Protestant te zijn. Maar hij is een gematigd Catholiek, die tegen de onfeilbaarheid van den Paus protesteert, terwijl hij zijne opperhoofdigheid, zijn Primaatschap geloovig erkent en eerbiedigt. Op hem en op zijn geschrift wijzen wij de dolle Ultramontanen, die hun overdreven stelsel voor het algemeen gevoelen hunner Kerk uitventen, en niet hooren willen van meer gematigde gevoelens, door velen hunner mede-Catholieken in stilte aangekleefd en hier opentlijk en krachtig uitgesproken. Ook achten wij de kennismaking met dit geschrift voor allen nuttig, die van de meeningen der zoogenaamde Jansenisten onder ons iets meer willen weten, dan

men gewoonlijk weet. Zij vinden daarvan bij TAMBURINI de uitvoerige ontwikkeling. Wij herhalen het, eene eigenlijk gezegde beoordeeling van dit geschrift ligt buiten ons bestek. Van een Protestantsch standpunt, als het onze, zou beoordeelen enkel wederleggen zijn; en dat wederleggen, uitgaande van de bewijzen der H. Schrift, zou ons zelfs niet moeijelijk vallen. Maar wij verblijden ons desniettemin over de uitgave, en wenschen TAMBURINI's werk in veler handen, opdat het aan de beginselen van het ultramontanisme vooral dáár paal en perk zette, waar geen Protestantsch geschrift immer doordringt.

Het schijnt, dat de Heer VAN BUUL zijn werk met naauwkeurigheid en getrouwheid heeft verrigt.

Een wandelend Christen, zoekende naar gronden van rust, voor alle Volken. *Door* T. VAN DUYNHOVEN. *(Voor rekening van den Schrijver.)* *Te 's Hertogenbosch, bij* Gebr. Muller. 1846. *In gr.* 8*vo.* 51 *bl.* *f* :-50.

In den vorm van eenige reisontmoetingen en gesprekken ontwikkelt de Schrijver van dit boekje zijne overtuiging, dat voor iederen mensch onder alle omstandigheden van het leven het ware goed en de blijvende rust alleen te vinden is in een verlicht, werkzaam en vooral verdraagzaam Christendom. Vraagt men nu, of dit alles niet meermalen en helderder gezegd en gedrukt is geworden, dan kan het antwoord niet dan bevestigend zijn. Zelfs achten wij dit vlugschriftje noch door inhoud, noch door vorm eenige bijzondere aandacht waardig. Maar daar wij vernemen, dat de Schrijver een Noord-Brabandsch Katholijk is, achten wij het een zeer gezegend teeken des tijds, en een verblijdend bewijs, dat ook daar, waar de looden hand der priesterheerschappij de menschen drukt en de krachten des geestes verlamt, eene enkele flikkering van licht en leven wordt bespeurd. Daarom prijzen wij dit kleine geschrift, waarin overigens geen woord gevonden wordt,

dat de Katholijk niet kan beämen, gaarne aan, en doen hulde aan de Christelijke denkwijze van dezen Christelijken broeder.

Handboek voor de Leer van de Krachten der Geneesmiddelen, door M. DABBEN, H.J.ZOON *Med. et Art. Obst. Doctor enz. II Deelen. Te Groningen, bij* A. Oomkens, J.zoon. 1846. *In gr.* 8*vo. X en* 370 *en XX en* 508 *bl. f* 8-50.

Men ondervindt inderdaad eene aangename gewaarwording, wanneer men onder de menigte van geschriften, welke de geneeskundige litteratuur oplevert, nu en dan een werk aantreft, waaraan de lof van oorspronkelijkheid in den ruimsten zin mag toegekend worden. Er is in onze wetenschap zooveel, waarin men elkander napraat, oude dwalingen erven zoo ligtelijk van den meester op den leerling over en blijven ook dezen in den practischen sleur zoo gemakkelijk bij, dat er waarlijk eene groote mate van zelfstandigheid noodig is, om zich aan een onbevooroordeeld onderzoek der op school ingezogene beginselen toe te wijden en er, des gevorderd, toe te komen, het grootste deel der met zooveel moeite bijeenvergaarde — grootendeels conventionele — kennis, als onbruikbaar, van zich af te werpen. Men moet den tegenwoordigen tijd het regt laten wedervaren, dat dezelve zich meer dan de naast voorgaande door zelfstandig onderzoek van de zijde der geneeskunstoefenaars heeft gekenmerkt. Niet alleen heeft men het door naauwkeuriger kennis en juistere waardeering der objectieve teekenen tot meerdere zekerheid in de herkenning der ziekelijke toestanden gebragt, maar ook hebben de resultaten der mikroskopische anatomie van de gezonde en zieke deelen des ligchaams en de vorderingen der physiologie tot een helderder inzigt in het wezen van verscheidene dier ziektetoestanden geleid. HENLE's *rationelle Pathologie* met hare strenge kritiek van het verouderde en slechts bij traditie overgenomene vond dan ook eenen ge-

reeden weerklank bij alle geneeskundigen, die aan het streven van den lateren tijd niet vreemd waren gebleven, gelijk zij dan ook zelve het uitvloeisel was van dit streven, — het gebouw, hetwelk door eenen genialen bouwmeester uit de verstrooide bouwstoffen was opgetrokken. Hoeveel intusschen ook in de bovenvermelde rigting voor de pathologie was gedaan, de leer der geneesmiddelen was, in vergelijking met haar, stiefmoederlijk behandeld. »Terwijl andere gedeelten van de geneeskundige wetenschappen met reuzenschreden vooruitgaan," — dus spreekt te regt Dr. DASSEN in zijne voorrede, — »wordt de leer van de krachten der geneesmiddelen dikwerf met eene ligtvaardigheid, ja met eene ware onachtzaamheid behandeld, die verbazing zoude verwekken, ware het uit den aard der zaak niet hoogst moeijelijk, ook hier die stellige uitkomsten te verkrijgen, welke elders mogelijk zijn." Intusschen, dit gedeelte der wetenschap is van geen minder belang, dan de andere. Het is daarom, dat de verdienstelijke Schrijver, die als ijverig onderzoeker op het gebied der Physiologie (zoowel van planten als van dieren) gunstig bij ons bekend is, sinds jaren getracht heeft, zich licht in dit gedeelte der wetenschap te verschaffen, het ware van het valsche te onderscheiden en inzonderheid het overtollige, het schadelijke of onzekere te erkennen, hetwelk in dit gedeelte der wetenschap in ruime mate aanwezig is. Het door ons aangekondigd werk is het resultaat van dit veeljarig, onpartijdig onderzoek, en op hetzelve is de lof van oorspronkelijkheid, waaraan wij zooveel waarde hechten, in den ruimsten zin toepasselijk. In het algemeen is dan ook, gelijk de Schrijver zelf zegt, de strekking van zijn werk meer afbrekend, dan opbouwend. Het sluit zich onzes inziens in dit opzigt allezins aan het in 1845 uitgekomen werk van Prof. OERSTERLEN (*Handb. der Arzneimittellehre*) aan; beide ademen gelijken geest, den geest van zuivering; zulks is des te opmerkelijker, daar beide geleerden onafhankelijk van elkander en omstreeks denzelfden tijd werkten en geene kennis van elkanders arbeid konden

dragen (*). Hiermede willen wij niet zeggen, dat er in wijze van behandeling en in de verschillende bijzonderheden groote overeenkomst tusschen de werken van beide schrijvers bestaat. Niet alleen dat Dr. DASSEN uit den aard der zaak al het pharmacologische voorbijgaat, hetwelk OERSTERLEN met het pharmacodynamische (hoezeer dan ook kortelijk en veel minder uitvoerig dan PEREIRA) behandelt, maar ook plan en verdeeling der beide werken loopen geheel uit elkander. Terwijl OERSTERLEN de *wijze van werking* als hoofdbeginsel zijner verdeeling der geneesmiddelen aanneemt (*alterantia*, *roborantia*, *excitantia*, *acria*, *cerebrospinantia*, *toxica*, *nutrientia* en *diaetetica*), waarbij alleen de VIIIe Klasse (*imponderabilia*) eenigzins inconsequent is achteraangevoegd, neemt Dr. DASSEN als grondslag zijner verdeeling het deel aan, waarop de middelen invloed uitoefenen, waardoor hij vier groote afdeelingen verkrijgt, naar mate de middelen hoofdzakelijk op de zenuwen, op de vaten, of op de werktuigen der afzonderingen werken, of hunnen invloed uitoefenen zonder in de vaten opgenomen te worden (?). De onderafdeelingen vormt OERSTERLEN meestal uit de physische of chemische eigenschappen der tot zijne hoofdklassen behoorende middelen; terwijl Dr. DASSEN zijne onderverdeelingen eerst uit de wijze van werking afleidt en daarna uit de omstandigheid, of de tot de hoofdafdeeling behoorende middelen ook tevens op andere stelsels werken. Hoeveel Dr. DASSEN ook in het IXe Hoofdstuk van het I^e^ Deel (*over de verdeeling der geneesmiddelen*) in het midden brengt, om zijne wijze van classificatie tegenover die van anderen te verdedigen, wij moeten onze overtuiging uitspreken, dat die van OERSTERLEN ons geleidelijker voorkomt, minder omslagtig is en voor minder inconsequenties bloot staat. Wij verwonderden ons te meer, dat de Schrijver eene dergelijke

(*) Het grootste gedeelte van het werk van Dr. DASSEN was reeds in den loop van het jaar 1845 (onuitgegeven) afgedrukt, dus genoegzaam gelijktijdig met het werk van Prof. OERSTERLEN.

verdeeling niet is gevolgd, daar wij uit het IIIe Hoofdstuk (*over de werkingen der geneesmiddelen*) meenden te moeten opmaken, dat hij voornemens was, de werkingswijze als grondslag zijner classificatie aan te nemen. Dáár onderscheidt hij de geneesmiddelen volgens hunne werking op het gezonde ligchaam in de zoodanige, die op het gezonde ligchaam geene werking uitoefenen tenzij als voedingsmiddelen — *medicamenta nutrientia*, waartoe de *mucilaginosa*, *gummosa*, *farinacea*, *albuminosa*, *saccharina* en *pinguia* behooren; de zoodanige, die, zonder bepaalde verschijnselen voort te brengen, de plaatsgrijpende werkzaamheden wijzigen, hetzij door dezelve te vermeerderen of te verminderen, — *medicamenta alterantia* (*amara*, *aromatica*, *stimulantia*, *irritantia*, *adstringentia*, *diluentia*, *temperantia*); en de zoodanige, die bepaalde verschijnselen opwekken, welke, lang genoeg onderhouden, den dood veroorzaken — *medicamenta venenata* (*acria*, *narcotica* en *narcotica acria*). Daar de Schrijver deze verdeeling niet gevolgd heeft, bevreemdde het ons eenigzins, dezelve zoo uitvoerig ter aangeduide plaatse te zien opgegeven, met bijvoeging van alle middelen, welke tot dezelve kunnen gebragt worden; overigens zijn wij het niet altoos eens met de plaats, welke Dr. DASSEN aan sommige middelen bij deze laatste classificatie aanwijst; zoo is het ons b. v. niet regt duidelijk waarom *murias calcis*, *sulphuretum calcis* en *potassae*, *alumen*, *magnesia usta*, *carbo vegetabilis*, *radix Helenii*, *radix Chinae*, *lignum Guajaci* en *l. Sassafras* tot de verdunnende middelen gebragt worden, waarom de *digitalis* onder de *narcotica pura* en de *belladonna* onder de *narcotica acria* geplaatst wordt, van welke laatste orde het uitdrukkelijk heet: »zij verdooven dus het zenuwstelsel en prikkelen althans sommige afscheidende werktuigen." Doch reeds genoeg over de classificatie der geneesmiddelen, welk punt, hoe gewigtig ook in zeker opzigt, daar men er uit den aard der zaak, het geheele werk door, gedurig aan herinnerd wordt, toch over het algemeen van minder belang is, dan het schijnt, vermits de Schrijver bij zijne behandeling der afzonderlijke middelen

zich niet door zijne verdeelingswijze aan banden heeft laten leggen en bij zijn onderzoek onpartijdig is te werk gegaan. Behalve wat de verdeeling betreft, verschillen Prof. OESTERLEN en Dr. DASSEN ook niet zelden van elkander in de afzonderlijke beschouwing van verschillende geneesmiddelen. Dit is inderdaad de schaduwzijde van de leer der geneesmiddelen, dat mannen, welke beide onpartijdig te werk gaan, die beide met een kritisch oog het kaf van het koren trachten te scheiden en hierbij klaarblijkelijk met zaakkennis werkzaam zijn, tot zulke ongelijksoortige resultaten kunnen geraken, vooral waar het óf zeer gebruikelijke, óf zeer krachtig werkende middelen betreft. Om slechts een paar voorbeelden te noemen: aangaande den *aethiops antimonialis* zegt OESTERLEN: »*Dieses Praeparat schliesst sich hinsichtlich seiner absoluten oder doch sehr bedeutenden Unwirksamkeit an die vorhergehenden an;*" terwijl Dr. DASSEN (D. II, p. 141 sq.) zoowel aan dit middel als aan den *aethiops mineralis* groote waarde hecht. Dr. DASSEN oordeelt de vrees voor loodvergiftiging bij het gebruik van loodmiddelen zeer overdreven en acht het gebruik van het *saccharum saturni* in sommige gevallen niet alleen zonder gevaar, maar zelfs door dat van andere middelen niet te vervangen. OESTERLEN noemt daarentegen de waarde der loodmiddelen »illusorisch;" zoo ook hecht de laatste aan het gebruik van *sulphas cupri* bij croup volstrekt geene meerdere waarde, dan aan andere emetica, terwijl Dr. DASSEN aangaande dit middel zegt (bl. 229, Deel II): »Men heeft dikwerf vermoed, dat het koperzout in deze ziekte (*croup*) eeniglijk door deszelfs braakverwekkende kracht hulp aanbragt. Ik geloof dit tegen te moeten spreken; althans ik heb door *tartarus emeticus*, noch door *pulv. ipecacuanhae* geenszins die gevolgen zien ontstaan." Aan den anderen kant waarschuwt Dr. DASSEN tegen het inwendig geneeskundig gebruik van het arsenik en vraagt — wij gelooven te regt — »waarom een onzeker middel, dat tevens hoogstgevaarlijk is, toegediend?" Daarentegen noemt Prof. OESTERLEN hetzelfde middel in hardnekkige huidziekten »unser wirksamstes

Mittel, welches sich durch kein anderes bis jetzt ersetzen liess (S. 247)." Wij zouden nog verscheidene dergelijke voorbeelden kunnen aanvoeren, doch hopen, dat het medegedeelde genoegzaam moge zijn, om aan te toonen, hoe individueel nog het oordeel over de werkzaamheid van verscheidene geneesmiddelen is, en hoeverre wij nog van positieve kennis in dit gedeelte onzer wetenschap zijn verwijderd, in weerwil van de talentvolle pogingen van mannen als OESTERLEN en DASSEN, om ook op dit gebied meerdere zekerheid te brengen. Doch het wordt tijd, dat wij onze lezers nader met den inhoud van het werk van Dr. DASSEN bekend maken.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

Verhandelingen, Redevoeringen en losse Geschriften, door J. H. VAN DER PALM. *Vde Deel. Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1846. *In gr.* 8*vo. XX en* 368 *bl. f* 3-60.

De WelEerw. BERTS heeft den vereerders van den Hoogleeraar VAN DER PALM eene aangename dienst bewezen door het bijeenzamelen van 's Mans vroegere en latere, afzonderlijk uitgegevene of in andere werken verspreide opstellen, waarvan sommige zeldzaam geworden en enkele naauwelijks of wel niet dan bij naam bekend waren, deze in het licht te zenden, en alzoo aan de vier deelen der door den Schrijver zelven (van den jare 1810—1829) uitgegevene Verhandelingen, Redevoeringen en losse Geschriften, een vijfde deel toe te voegen.

Hoe verschillend de onderwerpen ook zijn, hier door den begaafden Redenaar behandeld, alles draagt toch den stempel van dat smaakvolle, dat behagelijke, dat keurige, hetwelk eenen diepen indruk op ons gevoel voor het ware en schoone achterlaat.

Het ligt geheel buiten ons plan, om van de XV hier voorkomende stukken afzonderlijke melding te maken. Vraagt

men ons echter, of wij alles, wat hier gevonden wordt, zouden hebben opgenomen? dan antwoorden wij volmondig, neen! Vele stukken behooren tot een vroeger tijdvak, en dragen de kleur van den tijd, waarin ze werden opgesteld. Om de staatkundige denkwijze van VAN DER PALM in 1795 te doen kennen, behoefden ze hier geene plaats, daar deze buiten dat genoegzame bekendheid heeft, en als stalen van zeldzaam en buitenwoon belang voor staatkunde en welsprekendheid hadden zij gerustelijk kunnen achterwege blijven; of men moest ze, met den Heer BEETS, beschouwen als behoorende tot de geschiedenis en ontwikkeling zijner gaven en overtuigingen. Als nalezing, na hetgeen VAN DER PALM zelf aangeboden had, hebben wij er vrede meê, te meer omdat wij, bij die losse aan- en toespraken, de beide Redevoeringen op de Ridderfeesten van de Orde der Unie aantreffen, die ons, zoo als het Voorberigt teregt aanmerkt, geheel verplaatsen in den tijd, waarin VAN DER PALM wederom, en met de gelukkigste vrucht, voor de letteren was begonnen te leven; en het zijn dan ook deze stukken, door den Hoogleeraar in de jaren 1809 en 1810, bij gelegenheid van de plegtigheden der algemeene vergadering van de Ridders, uitgesproken, die het Redenaars-talent van den beroemden Man schitterend doen uitkomen. Wij beamen ten volle, wat BEETS van deze stukken zegt: »Naar ons gevoelen behooren zij zoo geheel in den stijl en de kracht van het *Gedenkschrift van Nederlands Herstelling*, en, daarmede alleen te vergelijken, tot het beste, wat ooit uit VAN DER PALM's pen gevloeid is." Ref. verklaart dan ook gaarne, dat de lezing en herlezing dier Redevoeringen den welsprekenden Redenaar ons geheel voor oogen stelden, en hem, in zijne wegslepende, muzikale voordragt, zouden wij haast zeggen, als in het leven terugriepen. Iedere wending, iedere schildering, iedere voorstelling, alles verraadt den Meester. Waar VAN DER PALM, in die Redevoeringen, hulde brengt aan de nagedachtenis der overledene Ridders, daar schildert hij ons hun beeld, gelijk hij ons een' FALCK, een' KEMPER en anderen in zijn Gedenkstuk heeft afgemaald. Zoo ver-

rijzen door zijn penseel de beeldtenissen van een' HINLOPEN, RAU, en vele staatkundige, geleerde en krijgshaftige mannen, als voor onze oogen. Verwonderlijk schoon en treffend is dat gedeelte der hulde, aan RAU toegebragt, waar VAN DER PALM den Koning van *Holland* te binnen brengt, dat hij, als Redenaar der Orde, de plaats van RAU vervangt. Hier verheft zich de kracht zijner welsprekendheid, om de welsprekendheid van RAU, die anders in de luistervolle gehoorzaal zou hebben geschitterd, af te malen en te verheffen; en terwijl hij al meer hoogsels en diepsels aanbrengt, om de schilderij te voltooijen, maakt hij, bij wijze van overgang en om in zijne rede niet te dalen en den Koning tevens zonder vleijerij of kruipend eerbetoon hulde en dank te brengen, van de ramp van *Leyden* in 1807, waarbij RAU en VAN DER PALM beiden zoo veel verloren hadden, een alles overtreffend en diep indrukwekkend gebruik. Ref. zou zich beschuldigen van den Lezers dezer aankondiging een wezentlijk genot onthouden te hebben, wanneer hij niet een gedeelte van het slot der Redevoering, in 1809 gehouden, mededeelde.

Nadat VAN DER PALM RAU in al zijne beminnelijkheid als mensch en in al zijnen glans als geleerde, als redenaar, als gevormd voor het fijnste kunstgevoel had afgeschetst, zegt hij: »Sire! Hoe zou de kracht en gloed zijner welsprekendheid in deze luistervolle zaal hebben uitgeschitterd! Met welk eene onweêrstaanbare geestvervoering, Ridders! zou hij uw aller harten hebben doordrongen! Hoe zou de onnavolgbare schoonheid en waardigheid zijner gestalte en houding U, als door eene onbekende tooverkracht, hebben geboeid! Hoe zou de uitdrukking van zijn edel en sprekend gelaat.... Doch wat waag ik dezelve af te malen? Gij zaagt ze, Sire! en gevoeldet haren magtigen indruk, in dien ontzettenden nacht, toen Gij hem, op de puinhoopen zijner nog blakende woning, U als een Engel der verlossing hoordet begroeten! In dien nacht, Sire! toen uwe grootheid en goedheid over de harten van al uwe goede onderdanen voor altijd heeft gezegepraald!" En verder, nadat hij geschetst had, hoe de Koning zich te mid-

den van rampzaligen en wanhopigen, die alles misten, alles zochten, alles verloren achtten, gewaagd had, eindigt hij: »Daarvoor, Sire! brengt U de dankbare Natie hare eerbiedige hulde toe!.... Ontvang dezelve uit den mond van hem, die *Leydens* ongeluk en uwe grootheid waarderen kan..... van een' vader, die een geliefd kind onder *Leydens* puinhoopen zag omkomen, en die, al kon hij deze rede waardiger besluiten, door zijn snikken zou verhinderd worden voort te gaan!" Aan zulke trekken kent men den Meester; bij zulke lettervruchten zien wij, dat de kunst der Ouden wel schaarsch is geworden, maar niet verloren gegaan; zoo kan het eenvoudige, het bezielde en roerende meer uitwerken, dan men thans niet zelden door pracht en opschik van beelden en gedurige verrassingen wil te weeg brengen.

Eene Biddagsleerrede, door VAN DER PALM in 1826 uitgesproken, en die vóór de verschijning van het vierde deel reeds in druk bestond, getuigt op nieuw van zijn talent als Prediker, daar zij als eene voortreffelijke proeve van eenvoudigheid van plan, gepastheid van verdeeling, kracht van schildering en gemoedelijken ernst, kan beschouwd worden.

De Voorrede van den Eerw. BEETS wijst den Lezer meer bijzonder aan, waar vroeger de stukken, in dit deel voorkomende, eene plaats hadden, of wel afzonderlijk uitgegeven zijn; terwijl de opstellen hier naar tijdsorde zijn opgenomen. VAN DER PALM's gevoelen over zijn letterkundig onderzoek aangaande Reuzen der oude Wereld wordt ook in dat voorberigt gevonden; en wat daarover verder gezegd wordt, weêrhoudt ons om van deze kleine bijdrage tot de gewijde Letterkunde opzettelijk te gewagen.

Het verhaal der inwijding van het gedenkstuk voor BERKMAN en de Redevoering, te dier gelegenheid door den hoogbejaarden Redenaar gehouden, zal men hier met genoegen aantreffen. De gloed van VAN DER PALM's welsprekendheid is hier nog niet uitgedoofd; en teregt maakt de Heer BEETS ons opmerkzaam op het laconische, aan het slot van dat stuk voorkomende: »Zeg haar, (de moeder des ge-

sneeuwvelden) dat zij niet meer weene!" als een trek, die bij de schoonste zijner welsprekendheid mag worden opgeteld.

Ref. eindigt zijne aankondiging met de woorden van den Hoogleeraar, uit zijne Verhandeling over Eenheid en Verscheidenheid, in dit deel te vinden: »Mogten we ons verheugen, dat er niet maar enkele, dat er vele lettervruchten op onzen bodem groeiden, die, in smaak en geur aan die der Grieksche Muze gelijk, nimmer behoefden door andere vervangen, met andere afgewisseld te worden!" Dat zal het deel onzer Vaderlandsche Letterkunde zijn en blijven, zoo lang hare beoefenaars de studie der Ouden op prijs en zich VAN DER PALM ten voorbeeld stellen.

MEHEMED ALI *en desselfs gebied. Door den Schrijver der Brieven eens Afgestorvenen* (*Prins* PUCKLER MUSKAU.) *Neder-Egypte. Te Amersfoort, bij* W. J. van Bommel van Vloten. 1846. *In gr.* 8*vo. VIII en* 310 *bl. f* 3-:

Voordat Rec. over het boek spreekt, een enkel woord over dat *desselfs* op den titel. Hij behoort niet tot het getal derzulken, die eenen Don Quichotachtigen strijd tegen het woord *deselve* voeren, en er op afgeven, als ware het gebruik majesteitschennis tegen de taal. Integendeel, hij maakt geene zwarigheid, om het te bezigen, zoo dikwijls de zin en de duidelijkheid dat vorderen, en hij heeft nog nooit eene afdoende reden gehoord, die hem van zulk een gebruik moest of kon afschrikken. Maar hij beijvert zich toch, om het niet zonder noodzaak te bezigen, en het hindert hem hier op den titel geweldig, waar het door niets hoegenaamd wordt gevorderd of gewettigd. Hoe kan men het alzoo zetten?

Het boek zelf levert eene aangename en onderhoudende, maar ook belangwekkende lectuur op. Prins PUCKLER MUSKAU is ook onder ons te zeer bekend om zijnen losse, gemakkelijken schrijftrant, dan dat wij in dit opzigt hem nog eene aanbeveling zouden behoeven mede te geven. Men mag aan de grondigheid zijner wijze van beschouwen en beschrijven twijfelen, dat hij met levendigheid schildert, en dat zijne wijze van voorstelling de opmerkzaamheid verdient, zal men niet ligt ontkennen. Dit geldt vooral van het boek, dat wij

thans moeten aankondigen. Het oordeel van den Duitschen Vorst, reeds te voren hier en daar uitgesproken, over den merkwaardigen Onderkoning van *Egypte*, had hem van vele kanten aanvallen en beschuldigingen bezorgd; het werk, dat wij hier voor ons hebben, moet vooral ook dienen, om dat oordeel te staven; en Rec. moet zeggen, dat hij zich met de wijze, waarop PUCKLER MUSKAU over MEHEMED ALI spreekt, zeer wel zou kunnen vereenigen. Doorgaans valt het den meesten menschen moeijelijk, om zich te verplaatsen in omstandigheden en betrekkingen, die geheel verschillen van die, waaraan zij gewoon zijn, en in hun oordeel laten zij zich veel te veel leiden door de begrippen en denkbeelden, die hun zelven gewoon en eigen zijn. Wij zien dat dagelijks ten aanzien van de meest onderscheidene personen en zaken bevestigd. Hoe afkeerig b. v. Rec. ook van de slavernij zijn moge; hoe vurig hij wenscht, dat er middelen, verstandige middelen mogen worden beraamd, om haar af te schaffen, — hij is niet dwaas genoeg, om dezelfde begrippen en gewaarwordingen, die hij zelf daaromtrent koestert, ook bij den gewonen Negerslaaf te vooronderstellen, en houdt zich overtuigd, dat deze in honderd gevallen zijnen toestand uit een geheel ander oogpunt beschouwt, dan de welmeenende philanthroop. Zoo gaat het ook ten aanzien van MEHEMED ALI. Wie dezen en zijne handelwijze uit het oogpunt van het Europische volkenregt beschouwt, wie op hem en zijn bestuur de beginselen wil toepassen, ik wil niet zeggen van eenen constitutioneelen regeringsvorm, maar zelfs van eene Europische absolute monarchie, en daarnaar zijne daden wil beoordeelen, die handelt dwaas en ongerijmd. MEHEMED is een Oostersch despoot, zijn volk sedert eeuwen aan zulk een despotisme gewoon, ongeschikt voor eenen anderen regeringsvorm, en geheel vreemd aan de denkbeelden en begrippen, die Europische beschaving en ontwikkeling medebrengen. Hoogstmoeijelijk is daarom het vellen van een billijk oordeel. Van den eenen kant kunnen wij onmogelijk goedkeuren de maatregelen van geweld, waarmede de Onderkoning zijne plannen doorzet; van de andere zijde moet men erkennen, dat zonder maatregelen van geweld geene veranderingen of zelfs verbeteringen zijn tot stand te brengen. Ongetwijfeld is MEHEMED een buitengewoon man, en dragen zijne ondernemingen den stempel van geestkracht, schranderheid en van de zucht, om zijn rijk te verheffen uit vroegere laagte. De

Europische staatkunde heeft niet toegelaten, dat hij als onafhankelijk Vorst zich van de *Porte* losrukte, en daardoor ontegenzeggelijk vele zijner plannen den bodem ingeslagen; maar eene ongerijmdheid blijft het niettemin, dat de magtige Onderkoning vazal is van het ellendige Turksche rijk; en of daardoor aan de zaak der toekomende verlichting en beschaving van het Oosten voordeel zij gedaan, dat zal de tijd moeten leeren.

Hoe dit zij, het boek van Vorst PUCKLER MUSKAU levert ons vele wetenswaardige en belangrijke zaken omtrent MEHEMED ALI en zijn gebied. Bekend is des Schrijvers talent in het schilderen zoowel van personen, als van natuur en kunst. Wij vinden hier dan ook eene rijke afwisseling van onderwerpen. De Onderkoning zelf niet alleen, maar ook al de onderscheidene mannen, die hem omringen, en die hem in een of ander opzigt in zijne uitgebreide plannen behulpzaam zijn geweest, of ook die hebben tegengewerkt, worden den lezer voorgesteld. Wat door hen is tot stand gebragt, wordt beschreven, en daarbij het land en deszelfs eigenaardigheden geschilderd. Met blijkbare ingenomenheid zeker voor zijn onderwerp schetst de Prins de verbazende werken, welke de Onderkoning heeft doen ondernemen; het arsenaal, de vloot, de fabrijken, die hij in het aanzijn heeft geroepen. Schoon niet alles goedkeurende, is hij blijkbaar zeer ingenomen met zijnen held, en schrijft veel verkeerds op rekening van zijnen bijzonderen toestand. Wij zouden te uitvoerig worden, wanneer wij eene schets van den inhoud van dit boek wilden geven, en moeten ons tot een enkel punt bepalen. Ons trof vooral ook, wat wij hier lazen omtrent datgene, wat door den Onderkoning voor het onderwijs is verrigt. »Behalve de tallooze reeds aangelegde fabrijken, kanalen en andere groote waterwerken, hospitalen, scholen en stichtingen van allerlei aard, die de ontwikkeling en den voortgang der beschaving ten doel hebben," lezen wij op bl. 174, »heeft men op nieuw alleen in *Kahira* en deszelfs omstreken vijfennegentig openbare gebouwen ondernomen, en elfduizend kinderen en jonge lieden worden door den Onderkoning in steeds toenemende gestichten met eene bij ons onbekende mildheid *gekleed*, *gevoed*, *onderwezen* en zelfs BEZOLDIGD! — Deze inrigting voor de opvoeding, welke in zulk eene uitgebreide, waarlijk vorstelijke milddadigheid nergens geëvenaard wordt, heeft veel voortreffelijks. Ik kan haar

echter slechts in enkele korte trekken afschetsen. In iedere provincie worden verscheidene grondscholen voor het eerste elementair-onderwijs gevonden, in welke de kinderen, even als in alle andere opvoedingsgestichten des Onderkonings, vrije woning, voedsel, kleeding en eene maandelijksche soldij van vijftien tot dertig piasters ontvangen. (*) Uit deze grondscholen gaan zij in de groote voorbereidingsscholen over, van welke zich eene in *Kahira*, eene andere in *Alexandrië* bevindt, en op welke de soldij van dertig tot vijftig piasters opklimt. Na vierjarige oefeningen komen zij in de hoogere scholen. Deze zijn de zoogenoemde polytechnische in *Boelak*, waar vreemde talen worden onderwezen in *Kahira*, die der artillerie in *Toera*, der kavallerie in *Djisee*, der infanterie in *Damiette*, der marine in *Alexandrië*, en der geneeskunde in *Aboe-Zabel*, op welke de soldij der leerlingen 100—150 piasters bedraagt. Uit deze scholen, bij welke onlangs ook nog eene afzonderlijke muzijkschool gevoegd is, zijn reeds vele leermeesters en een groot gedeelte der tegenwoordige staatsambtenaren voortgekomen. Daarenboven worden er aanhoudend zeer vele afzonderlijke personen naar *Europa* gezonden, om zich aldaar op kosten des Onderkonings in allerlei handwerken, kunsten en wetenschappen te vormen. Diegenen, welke een handwerk leeren en van bekwaamheid daarin voldoende bewijzen geven, ontvangen zeer dikwerf van MEHEMED ALI eene gift, tot, zelfs van 12,000 piasters, terwijl hij daarenboven al de kosten hunner inrigting betaalt, tot zelfs de werkplaatsen en winkels toe, van welke men er in alle straten der stad gedurig nieuwe ziet ontstaan, die men zeer gemakkelijk aan derzelver fraaiheid en hechten bouw kennen kan."

Dit is slechts een staaltje van de kolossale wijze, waarop

(*) Eene mildheid, het is waar, die in zeker opzigt overtreft, wat in *Europa* veelal voor landskweekelingen gedaan wordt. Men moet haar echter, veelligt misleid door het denkbeeld, dat gewoonlijk aan het woord piaster gehecht wordt, niet hooger aanslaan, dan zij werkelijk verdient. Er wordt hier niet van de Spaansche, maar van de Turksche piaster gesproken. Deze munten, de Groesch, of, zoo als de *Grieken* haar noemen, de Grosia, zijn, ten gevolge der gedurige verslimmeringen van het gehalte, thans slechts tusschen de elf en twaalf Nederlandsche centen waard.

de dingen door den Onderkoning worden ondernomen, die daarbij zelf zeer wel gevoelt, dat eerst zijne nakomelingen de vruchten kunnen inoogsten van hetgene hij gezaaid heeft (bl. 158). Wij bevelen dan gaarne dit boek allen aan, die omtrent *Egypte* en zijnen Onderkoning meer verlangen te weten, en verzekeren hun, dat zij zich de lectuur niet zullen beklagen.

Eene fraaije gesteendrukte plaat, den Vorst te paard voorstellende, versiert dit boek. Bl. 106 wordt van eene plaat gesproken, die nergens te vinden is, behalve misschien in het oorspronkelijke werk.

Geschiedenis van het Spaansch Schiereiland, gedurende de jaren 1807—1814. *Naar het Engelsch van* ARCHIBALD ALISON, *door* G. KUYPER, H.Z., *Luit. Ing. bij de Koninklijke Militaire Akademie. Iste Deel. Te Breda, bij* Broese en Comp. 1846. *In gr. 8vo. LX en* 308 *bl. f* 3-:

ALISON's *Geschiedenis van Europa, van het begin der Fransche Omwenteling in* 1789 *tot aan het herstel der* BOURBONS *in* 1815, is het uitvoerigste en degelijkste werk, dat over dit belangrijk tijdvak der hedendaagsche historie is uitgekomen. Het munt uit door volledigheid en eene onpartijdige beschouwing der daadzaken, die hier op eene juiste wijze geordend voorkomen, zoodat het ook tevens een schoon geheel oplevert. Wenschelijk ware het, dit werk ook in onze taal te bezitten; doch de groote uitgebreidheid (wel tien lijvige boekdeelen) maakte zulks voor den Uitgever moeijelijk. Hij wilde het echter beproeven, door vooreerst eene Episode van het werk, namelijk de *Geschiedenis van het Spaansch Schiereiland*, in twee deelen, door den verdienstelijken en werkzamen G. KUYPER, H.Z. met eenige vrijheid vertaald, het licht te doen zien. Van de ontvangst van dit gedeelte zou de voortgang der geheele onderneming voornamelijk afhangen.

Deze Geschiedenis van *Spanje* en *Portugal* gedurende 1807 tot 1814 maakt op zichzelve een zeer belangrijk werk uit, hetwelk nog niet in onze letterkunde bestond. De Vertaler heeft niet alleen veel moeite aan de overbrenging besteed, maar zijne taak met eene Inleiding van 69 bladzijden ver-

rijkt, waarin hij de lotverwisselingen van *Spanje*, sedert de troonsbeklimming van PHILIPS DEN II tot op het jaar 1807 behandelt. Wij vinden deze Inleiding niet alleen een noodzakelijk vereischte, om den lezer niet plotseling te midden der staatkundige verwikkelingen op het Spaansch Schiereiland te voeren, maar ook een wezentlijk sieraad, aan dit voortreffelijk Geschiedwerk toegevoegd; de bronnen, die de Vertaler hierbij gebruikt, namelijk de Geschriften van WEISS, CHAUSSIL DE STELLA, en DE SAUTEÜL, SCHEPELER, VACANI en ALISON zelf, zijn waarborgen voor de grondigheid zijner wijze van beschouwing en behandeling.

Ref. wenscht hartelijk, dat deze Geschiedenis van het Spaansch Schiereiland wezentlijke deelneming bij het Nederlandsch publiek moge vinden. Vooreerst omdat, zoo als wij reeds aanmerkten, er geene volledige Geschiedenis van den Spaanschen Oorlog onder NAPOLEON's regering bestaat, daar de voortreffelijke *Histoire de la Guerre de la Péninsule*, door den Generaal FOY, slechts tot aan de capitulatie van *Baylen* loopt, en men die hier met alle uitvoerigheid behandeld ontvangt; en ten andere, omdat van die deelneming de voortzetting van het geheele werk van ALISON zal afhangen, dat onder de hand van den kundigen Vertaler een schoon geschiedkundig gedenkstuk kan opleveren.

Bij het tegenwoordige werk zal ook een Atlas van Kaarten en Strategische Plans der Veldslagen worden uitgegeven, 48 stuks, à *f* 3-:, voorzeker een geringe prijs, en eene bijvoeging, welke deszelfs waarde aanmerkelijk zal verhoogen. De druk is, hoewel zeer compres, duidelijk, en de uitvoering geheel overeenkomstig met de gehalte des werks, waarop wij den Uitgever een' goeden uitslag toewenschen, en den Vertaler alsdan lust en ijver in zijne breedvoerige en moeitevolle taak.

HENDRIK VAN BREDERODE *te Amsterdam in* 1567. *Geschiedkundig overzigt, uit echte bronnen en met authentieke bewijzen gestaafd door* P. SCHELTEMA, *Phil. Theor. Mag. Lit. Hum. Doctor, enz. Te Amsterdam, bij* G. Portielje. 1846. *In gr.* 8*vo.* 128 *bl.* *f* 1-50.

De geschriften van Mr. H. C. VAN HALL en van Mr. GROEN VAN PRINSTERER, over de verdiensten en het karakter van HENDRIK VAN BREDERODE, liggen een ieder nog versch in

het geheugen. Veel betreffende dien merkwaardigen persoon, uit het belangrijkste tijdvak onzer Vaderlandsche Geschiedenis, is daardoor aan het licht gekomen. Echter blijven er twee omstandigheden uit het leven van VAN BREDERODE over, welke nog niet zoo duidelijk opgehelderd zijn, dat zij nog niet eens eene opzettelijke behandeling zouden verdienen. De eerste is, volgens den Schrijver van het boven aangekondigde werkje, hoe hij aan het hoofd der verbondene Edelen als voorstander van 's lands regten optrad; de andere betreft zijn verblijf te *Amsterdam* vóór zijn vertrek naar buitenslands, in den jare 1567. Veel, wat het eerste punt aangaat, is opgehelderd in het werk van TE WATER en de belangrijke en uitvoerige recensie der geschriften van de Heeren VAN HALL en GROEN VAN PRINSTERER, voorkomende in den *Gids* van 1845; en het laatste maakt het doel des onderzoeks van den Heer SCHELTEMA uit. Minder is het tot dusver gebleken, wat er met hem te *Amsterdam* is voorgevallen, en hoe zijne komst aldaar moet beschouwd worden. De verdediger van BREDERODE heeft zijne onderneming, om zich in de stad *Amsterdam* te werpen, genoemd een' stap, zoo wèl overlegd, als onverschrokken ten uitvoer gebragt; terwijl anderen, zoo als BILDERDIJK, die daad hebben beoordeeld als een onberaden bedrijf, uit vertwijfeling ontsproten. De Heer SCHELTEMA schrijft dit verschil van gevoelen te dezen opzigte gedeeltelijk daaraan toe, dat de inzage der stadsregisters vroeger aan niemand, uitgezonderd het Bestuur der Stad zelve, veroorloofd was, waardoor veel, hetwelk tot opheldering van BREDERODE's gedrag alhier zou kunnen strekken, tot nu toe bedekt is gebleven.

Den vrijen toegang tot de Archieven der stad *Amsterdam* bezittende, heeft de Heer SCHELTEMA zich van deze gelegenheid bediend tot het nasporen en bijeenbrengen van alwat, betreffende de komst en het verblijf van BREDERODE aldaar in het jaar 1567, in de stads papieren vermeld is; hetgeen, vergeleken met de berigten van andere handschriften en geschiedkundige werken, hem in staat gesteld heeft, een naauwkeurig verhaal op te stellen, waarin, zoo hij hoopt, de handelwijze van den Graaf in een nieuw en helderder licht zal worden geplaatst.

Het werkje van den Heer SCHELTEMA is eene belangrijke bijdrage tot de Vaderlandsche Geschiedenis niet alleen, maar behoort deszelfs plaats naast de geschriften van Mr. VAN HALL

en Mr. GROEN VAN PRINSTERER in iedere boekverzameling in te nemen. Het heeft den Schrijver, met authentieke stukken gewapend, mogen gelukken, BREDERODE van de blaam van onberadenheid, betreffende zijn verblijf te *Amsterdam*, te zuiveren, door aan te toonen, dat zulks met voorkennis en goedkeuring van Prins WILLEM plaats had, om, van hier uit, nog zoo lang mogelijk der Spaansche overheersching het hoofd te bieden, en tevens, dat zijn gedrag aldaar, hoewel de uitslag niet aan de verwachting beantwoordde, allezins lofwaardig was. De Schrijver heeft zich door de uitgave van dit werkje den dank van alle beminnaars der Vaderlandsche Geschiedenis waardig gemaakt.

BILDERDIJK's *Epos; of de vijf bestaande Zangen van den Ondergang der eerste Wereld, uitgegeven met eene Inleiding, Varianten, Aanteekeningen en Verhandelingen, door Mr.* ISAAC DA COSTA. *Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1845. *In gr.* 8*vo.* 533 *bl. f* 7 - 80.

Het is een gelukkig denkbeeld van den Heer DA COSTA geweest, om eene met zorg bewerkte uitgave van BILDERDIJK's meesterstuk in het licht te doen verschijnen. Zoo eenig dichtstuk zulk eene uitgave verdiende, het waren voorzeker de vijf bestaande zangen van den *Ondergang der eerste Wereld;* zoo iemand bevoegd en geschikt was, om dit op eene voortreffelijke wijze ten uitvoer te brengen, het was DA COSTA, de leerling en vriend van den dichter, in vele opzigten naar den geest naauw met hem verwant, en van wien men vertrouwen mogt, dat hij ook daardoor diep zou zijn ingedrongen in den gang zoowel, als in de afzonderlijke schoonheden van dit merkwaardige gedicht. Wij vinden ons in onze verwachting niet bedrogen; het werk, dat wij voor ons hebben, is eene belangrijke bijdrage voor onze letterkunde, een boek, dat elken beminnaar der vaderlandsche poëzij welkom moet zijn, en dat zoowel ter regte waardering van BILDERDIJK als dichter, als tot aanleiding eener grondige studie van taal en versbouw van hoog gewigt is. Een verslag van den inhoud dezes werks zal dit ons oordeel staven.

Na de Voorrede vinden wij eene *Inleiding, of eenige voorbereidende opmerkingen omtrent den Dichter en de geschiedenis van zijn ontworpen heldendicht.* Daarop volgt de Voor-

rede van den dichter zelven en de zangen van het heldendicht, zoover die afgewerkt zijn, met varianten en aanteekeningen. Ten slotte wordt in afzonderlijke verhandelingen gesproken over *het ontwerp des geheels*, *de hoofdpersonen en karakters van het dichtstuk*; wij ontvangen een' *terugblik op het dichtstuk en op den dichter*, en eene *vergelijking tusschen* BILDERDIJK *en* GOETHE, die, reeds vroeger uitgegeven, hier, als niet vreemd aan het onderwerp, nogmaals wordt medegedeeld. In al deze stukken wordt veel belangrijks gevonden; veel, wat tot de kennis en de waardering van den dichter en het dichtstuk zelf van onschatbare waarde is.

Dat geldt reeds van de *Inleiding* of de voorbereidende opmerkingen. Daarin wordt aangetoond, hoe BILDERDIJK door natuurlijken aanleg, door vorming en omstandigheden tot het heldendicht werd gebragt, en wat het heldendicht, van zijn Christelijk standpunt beschouwd, bij hem worden moest. De zin voor den krijgsmansstand was evenzeer als de poëtische geest van der jeugd af bij hem levendig, en slechts ligchamelijke beletselen, die hem van zijne kindschheid aan tot eenen lijder maakten, dwongen hem, om het geliefde plan voor zijne volgende levensbaan op te geven en zich aan een ander vak te wijden. Doch het is deze als aangeborene neiging, die ongetwijfeld op zijn geheele bestaan, op zijn denken, schrijven en handelen op den duur eenen grooten invloed heeft geoefend. »BILDERDIJK's maatschappelijke levensloop draagt overal hetzelfde kenmerk van moed, van strijdlust," zegt DA COSTA, bl. 17. »Zijne keuze van het vak der rechtsgeleerdheid b. v. geschiedde die anders, dan met uitzicht, dat de Advocatie hem in wezenlijkheid zoude zijn, hetgeen de *Romeinen* haar noemden: een krijgsmansberoep in den tabbaard? En wat is dan ook zijn geheele loopbaan in dat vak, gedurende de moeilijke tijden van 1782 tot 1795, anders geweest, dan een gedurig strijdvoeren? als hij tegen den opbrnischenden vloed der Vrijheidstheoriën het beginsel der eenhoofdigheid met de hem eigene vastheid en vurigheid voorstond, en terwijl zoovele zijner mededichters en geleerden en vrienden en hoogschatters aan de tegenovergestelde zijde stonden, al wat hij had, en was, en vermocht, voor het huis van Oranje, zeer bepaaldelijk voor den persoon van den Stadhouder, over had, tot dat hij door de fel beleedigde omwenteling ten lande uitgezet werd. Maar ook

daarmede hield de kamp niet op met rampen van allerlei aart van buiten af, met lichaams en zielslijden van binnen, tevens altijd tegen den tijdgeest, zoo op het veld van politiek, als vooral op dat van Godsdienst, en voorts met gelijke overgegevenheid voor al wat waarheid en recht was naar zijne overtuiging, in wat vak van menschelijke kennissen of aangelegenheden dan ook." Misschien vindt men hierin meer verklaring van hetgene BILDERDIJK geweest is, dan zijne vrienden en bewonderaars zullen toegeven; juist die geest van strijd werkte ligt mede tot bevestiging van overtuigingen, die anders misschien minder vast en onwrikbaar zouden geweest zijn, ook zonder het zelf te willen en te weten, wordt de strijdlustige mensch er toe gebragt, om bij voorkeur het tegendeel te stellen van hetgeen algemeen wordt aangenomen, of althans daar, waar vroegere overtuiging of opregte aanneming voorafging, met meer dan betamelijke heftigheid deze te handhaven en zich tegen andersdenkenden te verzetten. Hoe zou de strijdlust van BILDERDIJK hebben gewerkt, wanneer de algemeene geest des tijds eene tegenovergestelde rigting had genomen? Zietdaar eene vraag, die men, bij de hevigheid zijner aanvallen en bij de hier gegevene schildering van zijn karakter, zich onwillekeurig doet!

Hoe dit zij, dat krijgszuchtige van zijnen aanleg had ook invloed op zijn dichtgenie, gelijk dit wederkeerig op het eerstgenoemde werkte en hem de krijgskunst uit een dichterlijk oogpunt deed beschouwen. Zeer fraai wordt hier dan ook ontwikkeld hoe BILDERDIJK door aanleg zoowel, als door studie en ondervinding beide, tot heldendichter werd gevormd. Onder het vele schoone en belangrijke, dat in deze *Inleiding* wordt gevonden, rekenen wij ook de vergelijking tusschen VONDEL en BILDERDIJK. Wij deelen er eenige trekken uit mede. »De vergelijking tusschen de beide dichters op het stuk van maat en versbouw zal, meen ik, bij gelijke kracht van adem en spieren, bij gelijke welluidendheid voor het meest en rijke verscheidenheid, aan BILDERDIJK de meerderheid in de fijnheden der kunst zoowel als in de hoogheid en grootschheid der muzijk verzekeren, aan VONDEL daarentegen in die tot op dit oogenblik nog onovertroffene frischheid, welke hem ook in alles eigen was, eene frischheid, als die ons wel eens in het dagelijksch leven aantrekt bij den kloeken, gezonden en fikschen man des volks, en over diens woorden en bewegingen soms eene soort van naïveteit, vol

pit en behagelijkheid, verspreidt, die door geen kunst is na te bootsen, die in geen anderen toestand van het leven aldus is over te nemen. .... BILDERDIJK, zijnen voorganger zekerlijk oneindig vooruit in hoogte van denkbeeld en van schepping, in wijsgeerige diepte van opvatting en bewerking, heeft hem ten aanzien van het werktuiglijke der taal en het meesterschap in hare vrije en stoute behandeling wel niet in de schaduw gesteld. Daar is één greep in VONDEL's dichterkunst, eene soort van gemeenzaamheid (zal ik het zoo noemen) met het dichterlijke der eigenlijke volkstaal in hare, zelfs meer of min ruwe oorspronkelijkheid, die hem BILDERDIJK niet heeft *kunnen*, niet heeft *moeten* afzien. .... BILDERDIJK, van zijn vroegsten tijd af aan in allerlei onmiddelijke aanraking met de klassieke oudheid, — VONDEL, althans de Grieksche modellen voor het meest niet kennende dan door tusschenkomst van geleerde vrienden en van overzettingen; VONDEL, de man van onzen ouden Nederlandschen burgerstand, kloek en levenvol zoo er immer één was, maar waarvan de taal en toon toch tusschenbeide wat vreemd klinkt in den mond van Engelen, Patriarchen, Israëlitische, Grieksche of zelfs Middeneeuwsche Vorsten en helden; — BILDERDIJK, de man, wiens richting in alles, bij forschheid van geestkracht en hevigheid van gemoedsbeweging, verwant was aan denkbeelden van ridderlijken edelmoed en uitgezochte fijngevoeligheid; VONDEL, in wien een gelukkige natuur, even als bij HOMERUS, schier zonder zelfbewustheid en meer of min aan zich zelven overgelaten, hare poëtische schatten uitstortte, — BILDERDIJK, die bij een rijk begaafden, vooral nog zoo veel ruimer en meer omvattenden aanleg, eene wijsgeerige zelfbeschouwing, eene kracht van zelfoefening en zelfbearbeiding bezat, niet minder verwonderlijk, als wij zagen, dan zijn in zich zelven reeds zoo verwonderlijk genie en dichtvermogen; beide voorzien met een kennisschat van zaken en woorden uit allerlei vakken van menschelijk streven en weten, maar VONDEL (gelijk zijne levensgeschiedenis uitdrukkelijk vermeldt) door opzettelijk daartoe gezochten omgang met menschen van allerlei stand en beroep, — BILDERDIJK, meer als geleerde uit boeken en schriften onderwezen, maar toch ook vooral door die stille opmerking te midden van wereld en menschen, en door die soort van aangeboren vatbaarheid, aan zuivere *intuitie* genzende, om in alles da-

delijk het zamenstel der voorwerpen in te zien en de juiste uitdrukking voor elke bijzonderheid in zich op te nemen." — Wij mogen niet meer uitschrijven; maar genoeg ook, om het belangrijke dezer beschouwingen te doen zien.

Wij gaan over tot de nieuwe uitgave van het dichtstuk zelve, die wij voor onze taal en letterkunde voorzeker niet het minst gewigtige gedeelte van dit werk mogen rekenen. Het stuk is met varianten en aanteekeningen voorzien. Bij de uitgaven van oude schrijvers dient de mededeeling der varianten doorgaans als hulpmiddel ter bepaling van de juiste lezing; dit is natuurlijk hier het geval niet; de dichter zelf heeft zijn gedicht in het licht gegeven, en door zijne uitgave de ware lezing bepaald. Maar toch hebben die varianten voor de studie van taal en versbouw dikwijls eene niet geringe belangrijkheid. Zij zijn afkomstig uit een keurig met BILDERDIJK's eigen hand vervaardigd afschrift, dat op de auctie zijner bibliotheek voor *f* 77-: door den Heer B. KLINKERT, te *Amsterdam*, werd gekocht. »Sommigen daarvan," zegt de Heer DA COSTA, »in meer eigentlijken zin des woords *varianten*, zijn in des Dichters Handschrift meest boven den regel aangeteekend zonder schrapping van het onderstaande, zoodat door hemzelven daartusschen geene keuze gedaan is, dan eerst bij de uitgave zelve. Anderen had hij reeds in het Handschrift doorgehaald, soms tot onleesbaar wordens toe. Bij eene studie van het dichtstuk, als waartoe men door deze nieuwe uitgave wenschte bij te dragen, begreep men, dat ook de vergelijking dezer laatste en reeds vroeger door den dichter veroordeelde woorden of zinnen niet onbelangrijk zoude zijn." Te regt heeft de uitgever aldus geoordeeld; het is de studie van den aankomenden dichter, van den beoefenaar der vaderlandsche taal- en letterkunde waard, na te gaan, waarom een man als BILDERDIJK van het eens ternedergestelde weder afweek, de redenen op te sporen, waarom deze of gene uitdrukking later door hem verworpen werd, om welke oorzaak hij aan een of ander woord de voorkeur gaf. Men zal ook hier meestal den juisten takt des grooten dichters bewonderen, en het zich niet beklagen, het dichtstuk met deze varianten en met de aanteekeningen des uitgevers, aldus met het oog op taal, versbouw, uitdrukking, keuze en klank van woorden en wat dies meer zij, naauwkeurig te beschouwen. Rec. althans wil gaarne erkennen,

dat menige schoonheid van *détail*, die vroeger zijne opmerkzaamheid was ontgaan, daardoor hem duidelijk is geworden, en dat de aanteekeningen van DA COSTA hem daardoor het genot van het herhaalde lezen dezer heerlijke zangen niet weinig hebben verhoogd. Geheel vereenigt hij zich ook met het denkbeeld, om de aanroeping der dichtkunst, waarmede in de vroegere uitgaven het afgewerkte besloten werd, tusschen twee haakjes te plaatsen, als oorspronkelijk zeker niet tot den gang van het stuk behoorende, maar bij de uitgave er bij gemaakt, om een voegzaam einde aan het bestaande te geven. De weinige regels, die nog op een los strookje papier zijn gevonden, sluiten zich onmiddellijk aan het afgebroken verhaal, en bij verdere voltooijing had de dichter zeker de aanroeping daar niet tusschen gelascht. Helaas, die voltooijing bleef achterwege, en Rec. kan niet deelen in de vrees, dat zij tot te groote vermetelheid zou hebben aanleiding gegeven, en dat wij in hare afbreking als 't ware eene vervulling zouden hebben te zien van des dichters bede bij den aanhef:

Verlosser! zie, zie neer op dit vermetel pogen!
Begunstig 't, is 't iets meer dan dichterlijke logen!
Maar, stijgt het stouter, dan eens Christens Godsvrucht past,
Verstoor het uit genade en leg mijn waanzin vast!

Voor BILDERDIJK'S roem, voor den roem der vaderlandsche letterkunde is het een onherstelbaar verlies, dat de dichter eenen arbeid gestaakt heeft, die hem met de eerste geniën van alle eeuwen althans op éène lijn zou hebben gesteld, en die onze literatuur met een heldendicht zou hebben verrijkt, gelijk onder de nieuwere volken misschien geene natie zou hebben kunnen aanwijzen.

Te algemeen is deze waarheid erkend, dan dat wij nog op de twee eerste der volgende verhandelingen behoeven te wijzen, om haar te staven. Maar deze verhandelingen zullen toch voor menigen lezer zoowel over de waarde van het geheele stuk, als over de bijzondere schoonheden, een helderder licht doen opgaan. De eerste spreekt over *het ontwerp des geheels*. Kan dit uit het bestaande gedeelte van BILDERDIJK'S ondernomen heldendicht, met eenige zekerheid nagespoord worden? Zie daar eene vraag, die ook voor het

regte verstand en de waardering van het afgewerkte gedeelte van niet weinig belang is. Men zou zeker ligt van dit onderzoek kunnen worden afgeschrikt, wanneer men den dichter in zijne voorrede hoort verklaren: » Hetgeen hier van het dichtstuk gegeven wordt, schoon het het ontwerp daarvan duidelijk uitdrukt en, vertrouw ik, in levende werking stelt, zal echter aan niemand den gang van het plan verraden, even weinig als de menigte van Epizodes of byverdichtsels, die het insluiten moest, en wier naauwe aaneenschakeling eerst volmaakt in de geheele zamenvloeijing mag blijken. Niet licht zal men zich uit dit voorgedeelte een denkbeeld maken van 't geen ik met SEGOL of zijne ZILPA voorheb; en misschien weinig beter, wat gewichtigen rol de ongelukkige. ELPINE of haar hooge minnaar te vervullen heeft." De Heer DA COSTA heeft zich daardoor niet laten terughouden. En teregt! Het was niet te vooronderstellen, dat een man als BILDERDIJK een vijftal zangen van zulk een dichtstuk zou kunnen afwerken, zonder dat het plan van het geheel in zijnen geest ware vastgesteld. In honderde bijzonderheden mogt het waar zijn, dat de » byverdichtsels" eerst bij de volledige uitwerking zich behoorlijk konden ontwikkelen, ja dat de dichter zelf onder den arbeid eerst een aantal nieuwe denkbeelden zou krijgen, die op de uitwerking der afzonderlijke deelen invloed moesten hebben, het groote en algemeene plan, de eigenlijke gang van het dichtstuk moest onafhankelijk zijn van de opwellingen des oogenbliks; en zoo men niet tot de ongerijmde stelling wilde komen, dat de afgewerkte zangen doellooze, onzamenhangende brokstukken waren, dan moest er uit eene opmerkzame beschouwing van deze veel licht over den zamenhang van het geheel opgaan. Zeker was dat licht niet door ieder te ontsteken; slechts een naauw verwante geest kon doordringen tot de geheimen van den geest des dichters; slechts hij, die met de denkbeelden van BILDERDIJK innig bekend en gemeenzaam was, kon uit de voorbereidselen en wenken eenigzins opmaken, wat het doel met deze was. Met groot genoegen hebben wij dan ook de verhandeling des uitgevers gelezen, waarin hij alles opzamelt, wat er van voorbeduidsel, voorbereiding, wenk en wat dies meer zij in de afgewerkte zangen te vinden is, en door dit alles te combineren en op eene natuurlijke wijze uit te breiden een denkbeeld

geeft van datgene, wat het geheel had moeten worden. Bij het lezen van deze verhandeling kon Rec. meermalen den wensch niet onderdrukken, dat DA COSTA zoo geheel van het onderwerp doordrongen en bezield mogt worden, dat hij zelf de handen aan het werk sloeg, en voortzette, wat zoo voortreffelijk is begonnen: de arbeid van meester en leerling zou een schoon geheel kunnen uitmaken. Wij vreezen, dat dit wel een ijdele wensch zal blijven; hij zou ook alleen in waarheid vervuld kunnen worden, wanneer het voor den dichter zelven als behoefte was geworden, om in zangen uit te storten, wat zijne met geestdrift volbragte studie van BILDERDIJK's meesterstuk in zijne ziel heeft doen geboren worden.

De volgende verhandeling, over *de hoofdpersonen en karakters van het dichtstuk* is eene nieuwe proeve, hoe zeer DA COSTA in den geest van deze zangen en van het geheele ontwerp is ingedrongen. Datzelfde geldt van zijnen *Terugblik op het dichtstuk en op den dichter*, waarin nogmaals op de schoonheid van het zamenstel en de uitnemendheid der uitvoering, op het Bijbelsch-Christelijke van het geheele plan en op het karakterestiek-nationale in taal, in uitdrukking van 's dichters individualiteit en in onderwerp gewezen wordt.

De laatste verhandeling, eindelijk, voert tot opschrift: BILDERDIJK *en* GOETHE, en is, gelijk alles, wat wij hier vinden, rijk aan belangrijke opmerkingen, rijk aan aanwijzingen en wenken, die ons tot regte waardering en kennis van BILDERDIJK kunnen opleiden; terwijl tevens ter karakterisering van GOETHE veel goeds en treffends wordt gezegd. Het eenige, wat Rec. hier en elders hinderde, is dat gedurig spreken over de miskenning, die aan BILDERDIJK te beurt zou zijn gevallen. In proza en poëzij heeft de Heer DA COSTA, en hebben met hem sommige anderen dit thema op allerlei wijze gevarieerd, en hen van de onwaarheid hunner stelling te overtuigen, zal bij hunne moedwillige overdrijving wel onmogelijk zijn. Op dit punt met woorden schermen, is weinig kunst; eene onpartijdige beschouwing van de waarheid leert het tegendeel van hunne bewering. Zoo zij wilden beweren, dat BILDERDIJK nooit de dichter des volks is geweest, niemand zal dit tegenspreken. Doch zoo men billijk zal zijn, dan moet men ook erkennen, dat hij datgene miste,

wat hem daartoe maken kon, juist omdat hij groote, verheven eigenschappen als dichter bezat, die in de daad verhinderden de dichter des volks te worden. Wij spreken niet van den geest, die hem bezielde, en die in het godsdienstige en staatkundige in vele opzigten in strijd was met den geest der natie (schoon ook dit natuurlijk niet weinig medewerkte, om zijne populariteit te verminderen); maar al ware zijn geest de algemeene geest der natie geweest, of al had die der natie hem bezield, toch ware hij de volksdichter niet geworden. Waarom leeft vader CATS na zoovele geslachten nog in zoo veler gedachtenis, terwijl, in vergelijking, VONDEL schier onbekend is? Voorzeker niet omdat CATS grooter dichter was dan VONDEL; maar omdat hij eenen toon aansloeg, die weerklank vond in het hart des volks, om zijne gemakkelijkheid, eenvoudigheid, om zijnen praktischen zin, omdat hij in het werkelijke, dagelijksche leven ingrijpt, omdat hij den nationalen geest uitdrukt. Zullen wij daarom nu zeggen, dat VONDEL miskend is? Neen; door hen, die eenen VONDEL konden begrijpen en verstaan, door hen, voor wie een VONDEL eigenlijk dichtte, werd hij altijd hooggeschat en als de vorst van *Neêrlands* dichteren geroemd. BILDERDIJK staat hierin met VONDEL gelijk. De toon van zijne poëzij is te hoog voor het algemeen; de groote schoonheden zijner dichtstukken zijn van te verheven aard, dan dat zij door het gros kunnen gewaardeerd worden. Men leze slechts de vergelijking, die DA COSTA zelf tusschen BILDERDIJK en VONDEL maakt, zoo men zich overtuigen wil, dat de poëzij van den eerste, nog minder, dan die van den laatste, poëzij des volks kon worden. Daartoe was zij juist door hare edelste eigenschappen ongeschikt. Dat zij dit niet geworden is, kan dat miskenning, versmading worden genoemd? BILDERDIJK bedoelde het niet, of zoo hij het bedoelde, dan *miskende* hij den geest van zijn volk, door toonen aan te slaan, die geenen weerklank konden vinden en dat niet hadden kunnen vinden, al waren zijne denkbeelden en begrippen omtrent de gewigtigste punten meer in overeenstemming geweest met die van zijnen tijd. Tot het genieten van zijne dichtstukken behoorde meer oefening, meer ontwikkeling van geest; het was slechts een gedeelte des publieks, der natie, dat de schoonheden van zijne poëzij kon waarderen; maar bij dat gedeelte stond hij ook als dichter in hooge, in

onovertroffen achting. Het waren zij, op wier oordeel een man als BILDERDIJK prijs moest stellen; zij die in hem den grootsten vaderlandschen dichter huldigden, toen de Maatschappij van Letterkunde te *Leyden* aan hem en aan VAN DER PALM ongevraagd den gouden eerepenning toereikte. Daar waren er onder hen velen, zeer velen, die met zijne gevoelens niet instemden, die in hunne verspreiding eene stoffe van droefheid vonden voor de vaderlandsche kerk en voor het vaderland in het algemeen; maar desniettemin erkenden zij gaarne en volmondig zijne groote verdiensten als dichter en geleerde, en bragten hem de hulde van hunne bewondering toe. Maar als hij de bitterheid van zijne gal over allen uitstortte, die met hem verschilden, als hij zich vergreep aan de eerwaardigste namen onzer geschiedenis, en zijn heerlijk talent tot schelden en razen misbruikte — waarlijk, het was zijne eigene schuld, zoo toen veler harten en ooren zich voor hem sloten! De tijd zal die gebreken van den veelzins grooten man bedekken en doen vergeten, de nakomelingschap zal dat gedeelte van zijnen arbeid ter zijde leggen en als de vrucht van tijdelijke en persoonlijke omstandigheden beschouwen; maar zijne meesterstukken, zijne vele heerlijke gedichten, waardoor hij naast VONDEL in den rei onzer dichters prijkt, zij zullen leven en op den duur gewaardeerd en bewonderd worden. Ook in de toekomst kan hem de algemeene opgang van den eigenlijken volksdichter niet ten deel vallen; daartoe worden eigenschappen gevorderd, die met zijne individualiteit in strijd waren; maar het denkend, het best ontwikkeld gedeelte der natie heeft hem niet miskend en zal hem niet miskennen. Juist dezer dagen kwam ons een stukje weder in handen, dat vóór eenige jaren bij eene soortgelijke, toen in verzen door DA COSTA uitgebragte beschuldiging is in het licht gezonden. Daar is veel waarheid in de volgende daaruit ontleende regelen:

Heeft BILDERDIJK niet roems genoeg verworven?
In 't perk der eer op 't zelfgeteekend spoor.
Praalt niet zijn naam, nadat hij is gestorven,
In 't marmer van *Sint Bavoos* tempelkoor?

Wat wil men meer?... Moest de aarde voor hem buigen?
Moest *Nederland*, in 't rouwkleed, bij zijne asch,
Uit ijdle zucht naar eigen grootheid, tuigen,
Dat hij de JUPITER van alle dichtren was.

Waartoe die boetbazuin, dat noodgeschrei, dat klagen,
Als werd hier de eer — des dichters eer — veracht?
Hij, die voor 't goede en schoone een toon heeft aangeslagen,
Behoeft in *Nederland*, Goddank, geen lof te vragen;
Hem dankt de tijdgenoot; hem roemt het nageslacht.

Dat moge BILDERDIJK, waar hij het goede en schoone bevorderde, dat moge DA COSTA, waar hij dat, gelijk in deze uitgave van het dichtstuk zijns meesters, bevordert, op den duur ondervinden! Daar, waar de een schadelijk werkte en de ander nog ten nadeele van het waarachtig goede en schoone werkt, mogt daar nooit partijdige vooringenomenheid de loftrompet steken!

Wij eindigen ons verslag met onzen dank aan den Heer SURINGAR voor de zorg, aan de uitgave besteed, en den wensch, dat de gegraveerde titel en gedrukte omslag, die bij de derde aflevering worden beloofd, maar door Rec. althans nog niet ontvangen zijn, spoedig mogen volgen.

Togten naar Borneo van JACOB BROOKE, *thans gevestigd te Sarawak, en van Britsche oorlogsschepen, tot demping der zeerooverij; uitgegeven door den Britschen Scheepskapitein* HENDRIK KEPPEL. *Vertaald en met opheldering en teregtwijzingen vermeerderd. II Deelen. Te Amsterdam bij* G. J. A. Beijerinck. 1846. *In gr.* 8*vo.* 840 *bl. f* 9-60.

Dat dit werk, bij deszelfs verschijning in *Engeland*, grooten opgang maakte, zoodat weinige maanden na den eersten een tweede druk noodzakelijk was geworden, zal niemand bevreemden, die eenigzins bekend is met den geest dier Natie. Het werk toch bevat niets meer of minder dan de nederzetting van eenen *Engelschman* op een gedeelte van *Borneo*. *Borneo*, een eiland zoo rijk aan verschillende voortbrengselen uit de drie rijken der Natuur, na *Nieuw-Holland* het grootste van alle bekende eilanden, en waarop wij aan de West-, Zuid- en Oostkust zulke belangrijke bezittingen hebben.

Na al hetgeen in de Tweede Kamer der Staten-Generaal

en in de Dagbladen over de nederzetting der *Engelschen* op *Borneo* verhandeld en geschreven is, kon het niet twijfelachtig wezen, of er zou, bij het bekendworden van bovengenoemd werk, wel spoedig eene Nederduitsche vertaling daarvan in het licht worden gezonden. Zij volgde dan ook weldra, en bevat, onder bovenstaanden titel, een uittreksel uit het dagboek van den Heer BROOKE, uitgegeven door den Engelschen Scheepskapitein KEPPEL; waarbij gevoegd zijn de togten tegen de zeeroovers van *Borneo*, door gemelden kapitein en eenige anderen gedaan; verder eenige bijvoegsels, en als aanhangsel het tractaat 17 Maart 1824 tusschen *Nederland* en *Groot-Brittanje* gesloten, beschouwd in betrekking tot de bemoeijingen der *Engelschen* met *Borneo*.

Ref. vermeent in dit werk zoo geheel de bedoelingen der *Engelschen* te zien: men begint met iemand uit te zenden, om, onder den schoonklinkenden schijn, van beschaving en verlichting te bevorderen bij die volken, die er zoo lang van verstoken waren, voet aan wal te krijgen; inmiddels poogt men een weinig ruilhandel te drijven; men wordt het oneens; men dreigt met zijn gouvernement, en het slot is, dat men bekomt wat men eigenlijk van den beginne af aan beoogd heeft, namelijk vermeerdering van grondgebied. De Nederduitsche Uitgever zegt in zijn voorberigt, bl. XI: «Dit alles belet niet, dat ons veel wordt gegeven, wat hoogstbelangrijk is, omtrent de zeden en gebruiken van de oorspronkelijke bevolking, van hunne Maleische beheerschers, van de andere natiën, die zich op *Borneo* hebben gevestigd, en van de betrekkingen dier volkenstammen of natiën onderling. Voor den oppervlakkigen lezer is het een onderhoudend en aangenaam boek; voor hem, die *Borneo* uit het oogpunt van Land- en Volkenkunde wenscht te leeren kennen, zal de lezing tot eene gewigtige uitbreiding zijner kennis van dat eiland strekken; maar voor den *Nederlander*, die *Borneo* het zij dan geheel, het zij gedeeltelijk, beschouwt als een gedeelte vormende van de Nederlandsche Oostindische Bezittingen, en als kunnende bijdragen tot verlevendiging van de scheepvaart, den handel en de nijverheid onzes vaderlands, voor dien zullen de Togten naar *Borneo* van BROOKE en KEPPEL een merkwaardig boek zijn, dat de lezing en herlezing verdient, dat bespiegelingen en overwegingen zal uitlokken, welke niet altijd van den aangenaamsten aard;

niet altijd even vrolijk gekleurd zullen zijn." Ref. beaamt volmondig dit geuite gevoelen, zoo wel als hem de regelen voor ons *Nederlanders* alles behalve aangenaam dunken, voorkomende in het Iste Deel, bl. 35, 53, 131, IIde Deel, bl. 256, die alle duidelijk genoeg te kennen geven, hoe de *Engelschen* omtrent ons gezind zijn.

Het werk is wèl vertaald en van belangrijke aanteekeningen en opheldering voorzien. Papier en letter zijn goed. De correctie kon echter wel naauwkeuriger zijn. De platen en kaarten zijn over het algemeen vrij goed uitgevoerd. Ref. wenscht het in veler handen, vooreerst om daardoor te beter een eiland te leeren kennen, waarvan wij tot dus verre nog zulke onvolkomene berigten hebben, en waarop wij reeds zoo vroeg handel hebben gedreven, en ten andere om de belangstelling meer en meer op te wekken bij hen, die, door hunnen rang en stand in de Maatschappij, in de gelegenheid zijn om mede te werken, dat onze zoo rijke Oostindische Bezittingen niet verwaarloosd worden, en daardoor voorgekomen, dat de vreemde er den klaauw niet naar uitsla. Men zie (Ref. beveelt dit zeer aan) over *Borneo* en onze Bezittingen aldaar: *Toelichtingen aangaande de nasporingen op Borneo van* G. MÜLLER, *door* C. L. BLUME, in de *Indische Bij*, n°. I. 1842. bl. 103, en *Levensberigt van* G. MÜLLER, *Zaakgelastigde en Inspecteur der Nederlandsche Oostindische Bezittingen op Borneo; Indische Bij*, n°. II. 1842. bl. 177.

GUNNAR, *of de gevolgen van een' enkelen misstap; een Tafereel uit het Zweedsche Volksleven. II Deelen Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. *In gr.* 8*vo* 748 *bl. f* 5-:

Uit het voorberigt van den vertaler leeren wij de omstandigheid kennen, welke aan de schrijfster, voor welke vrij algemeen gehouden wordt Mevrouw KNORRING, in *Zweden*, haar vaderland, als eene geletterde vrouw met roem bekend, aanleiding gaf tot het vervaardigen van dezen Roman. De geruchtmakende stellingen namelijk van den Zweedschen Simonist ALMQUIST, die ten doel hebben de *emancipatie* van het vleesch en de afschaffing van het huwelijk te prediken, hebben hier en daar in *Zweden* meer opgang gemaakt, dan

voor de Godsdienst en de deugd nuttig is, zoodat zelfs aldaar vrouwen van een schitterend maar *infernaal* talent, zulke de zedelijkheid ondermijnende leeringen trachten te verbreiden. De regtmatige verontwaardiging hierover heeft de pen van eene deugdzame vrouw gescherpt; zij heeft getracht, in een eenvoudig verhaal, de heiligheid en onverbrekelijkheid van den huwelijksband te handhaven. En hoe heeft zij zich van hare taak gekweten? Wij gelooven, dat het werk, wat betreft het reeds genoemde oogmerk, meer doeltreffend is voor het Zweedsche dan voor het Nederlandsche publiek. In *Zweden* toch worden de bedienaren van de Luthersche Godsdienst nog voor priesters gehouden, en moge men ook aldaar het huwelijk geen sacrament noemen, men kent er echter eene sacramenteele kracht toe aan de kerkelijke inzegening van het huwelijk. Maar om op onzen landaard eenen heilzamen indruk te maken, is het voorbeeld al zeer ongelukkig gekozen. Een braaf jongman wordt, gedeeltelijk door verleiding, gedeeltelijk door misbruik van burgerlijk en kerkelijk gezag, bewogen tot het aangaan van een huwelijk met eene ligtekooi. Al zeer spoedig ontdekt men, dat zij ten tijde van het aangaan van het huwelijk reeds zwanger was, ten gevolge van een losbandig verkeer met den hooggeplaatsten Heer, die zijn gezag misbruikt had om GUNNAR te noodzaken tot het huwelijk met zijne bijzit. Zou niet, vragen wij, in *Nederland* het gezag der algemeene opinie en der burgerlijke wetten zich, overal waar de zin van het Evangelie op eene verstandige wijze wordt opgevat, met het gezag der Christelijke kerk vereenigen, om den bedrogene van zulk eene onwaardige verbindtenis te ontheffen? Ware het huwelijk van GUNNAR bij tijds ontbonden, hoe veel leeds ware dan voorgekomen! Dan ware GUNNAR geen moordenaar geworden.

Maar verre zij het van ons, dat wij aan het verhaal, als eene frissche, levendige voorstelling van het Zweedsche volksleven, geene belangrijkheid zouden toekennen. Ja zelfs, als eene afschrikkende schilderij der rampzalige, zich ver uitstrekkende gevolgen van de losbandigheid der aanzienlijken en der zorgelooze ligtzinnigheid van jonge lieden van den minderen stand, door welke GUNNAR tot den eenigen misstap werd gebragt, die hem voor geheel zijn leven ongelukkig maakte, heeft het boek eene zeer heilzame zede-

lijke strekking, en aanspraak op eene gunstige ontvangst bij ons lezend publiek, aan hetwelk tevens deze Roman eene aangenaam onderhoudende lektuur zal verschaffen.

HELENA PERCY, *of het nut der rampen tot de vorming van het menschelijk hart. Een zedelijke Roman van* MARY BRUNTON. *Uit het Engelsch. II Deelen. Te Alkmaar bij* H. J. van Vloten. 1846. *In gr.* 8*vo.* 702 *bl. f* 6-50.

Den Roman, die onder bovenstaanden titel aan onze landgenooten vertaald wordt aangeboden, weten wij niet beter aan te bevelen, dan door het getuigenis, hetwelk wij denzelven gaarne geven, dat namelijk de geschiedenis der heldin van het verhaal op eene belangwekkende wijze het nut voorstelt der rampen, om den mensch van vele gebreken der ziel te genezen en het hart te veredelen. Wij bejammeren het, dat dit goede werk bij de vertaling aan eene ongeschikte hand is toevertrouwd. Zonder opzettelijk naar fouten te zoeken, stootten wij op *gegibber* en *gibberende* voor *spotternij* en *spottende*, *gentlemen* voor *fatsoenlijke* of *edellieden*, een *root* voor een *kransje*, gezelschap, hetwelk, ieder op zijne beurt bij zich ontvangt, *Frederick* voor *Frederik*, *nijging* in plaats van *neiging*, *sij* in plaats van *hij*. Ware het werk een *keukenboek* of een dergelijk opstel, dan zou de grootste schade, welke door zulk eene gebrekkige vertaling kon veroorzaakt worden, die zijn, dat de soep te zout of te laf zou wezen; maar schadelijker voor het lezend publiek, die bij den invloed, op deszelfs manier van schrijven en spreken wordt uitgeoefend door het lezen van zulk een boek, is het, wanneer een werk van smaak in onze taal wordt overgebragt door eenen vertaler, die blijken geeft, dat hij noch het oorspronkelijke genoegzaam verstaat, noch de bekwaamheid bezit, om zijne moedertaal, in welke hij vertaalt, zuiver te schrijven. Is onachtzaamheid de oorzaak van deze fouten, begaan door eenen anders niet onbekwamen vertaler, dan verraadt deze een gebrek aan achting voor den lezer, even zeer af te keuren als onkunde. Bij gebrek aan eene betere uitgave, kunnen wij niet anders dan het op zichzelf goede werk, zoo als het daar ligt, aanbevelen, maar hopen tevens, dat het aangemerkte onbevoegde vertalers zal af-

schrikken, en de uitgevers in ons vaderland zal aansporen tot naauwkeuriger toezigt op hetgeen zij hunnen landgenooten ter lezing aanbieden.

De Improvisator. Door H. C. ANDERSEN. *Uit het Deensch vertaald door Mr.* C. J. N. NIEWENHUIS. *II Deelen. Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. 1846. *Gr.* 8*vo.* 510 *bl. f* 5-40.

In 1805 werd te *Odense*, op *Funen*, een arme schoenmakersknaap geboren, wiens familie betere dagen had gekend, maar thans in armoede leefde. De knaap groeide op, werd op eene fabrijk gedaan, en later bij eenen kleedermaker in de leer besteld. Maar hij meende voor iets anders en beters te zijn geboren; eene oude waarzegster had aan zijne moeder voorspeld, dat men eens ter eere van haren zoon *Odense* zou illumineren. De vader stierf, en de achttienjarige knaap, die bij toeval eenige komediën en gedichten in handen had gekregen, ging met 13 rijksdaalders, als zijnen eenigen schat, naar *Kopenhagen* op reis, om daar zijne fortuin te beproeven. Het tooneel lokte hem; maar men weigerde hem aan te nemen, omdat hij te mager was. Zijne fraaije stem won hem vrienden; maar hij verloor die stem en werd weder kleedermakersgezel. Figurant op het tooneel geworden, vatte hij het voornemen op, om treurspelen te schrijven; maar een verstandig tooneeldirecteur zond hem eerst naar het gymnasium, om althans ordelijk te leeren schrijven, voordat hij treurspelen schreef. Daar zat de negentienjarige jongeling onder kinderen en knapen, om de eerste beginselen van alle kennis aan te leeren. Maar hij hield vol, kwam aan de Akademie, vond vrienden, die hem voorthielpen, kreeg eene beurs om het zuiden van *Europa* te bezoeken, en werd, door beproeving en moeite gevormd, tot hetgeen hij nu is, de schrijver en dichter ANDERSEN.

Vraagt gij, lezer! waartoe Rec. u met deze korte woorden de geschiedenis der jeugd van den Schrijver voor den geest roept, wiens *Improvisator* hij moest aankondigen, het is omdat de herinnering aan die jeugd ANDERSEN heeft bezield bij het opstellen van dezen roman. Wel verplaatst hij den lezer in *Italië*, het land, dat hij na het doorworstelen

van zoo vele moeijelijkheden mogt bezoeken, en dat, gelijk uit dit boek duidelijk blijkt, diepen indruk op hem heeft gemaakt; maar zijne eigene ondervindingen zweefden hem toch voor den geest; zijne eigene gedachten, gevoelens en gewaarwordingen gaven hem ten deele althans de stof, waaruit dit werk bestaat; ja, men heeft hem in zijn vaderland te laste gelegd, dat hij in de begunstigers van zijnen Italiaanschen *Improvisator* geene *Italianen* heeft geschetst, maar dat men er portretten kan herkennen van hen, met wie hij zelf in dergelijke betrekking en aanraking is geweest. Hoe dit zij, het boek kon slechts winnen bij dezen bijzonderen oorsprong, bij deze onmiddellijke betrekking tot den Schrijver zelven.

Men meene intusschen niet, dat door dit kenmerkende van het boek het locale in voorstelling en teekening verloren is gegaan. Dat is het geval niet, en het komt ons voor, wel het Italiaansche leven te zijn, dat ANDERSEN heeft geschilderd, en waarin zijn poëtische geest zich misschien meer te huis voelde, dan in het Noorden.

Wij behoeven zeker ten slotte niet te zeggen, dat wij dezen roman gaarne aanbevelen, ook als een uitstekend middel, om den Schrijver regt te leeren kennen en waarderen. De vertaling laat zich zeer goed lezen, en de uitvoering is vrij wel, zoo men de oogen sluit voor het leelijke vignet, dat het eerste deel ontsiert.

Groote Kleinigheden. Verhalen van HEINRICH ZSCHOKKE. *Te Groningen, bij* H. R. Roelfsema. 1846. *In gr.* 8vo. 283 *bl. f* 2-90.

Een ongenoemde vriend van den Vertaler heeft, op het verzoek van dezen, in de plaats van eene voorrede, het werk door eene recensie doen voorafgaan, dewijl eene recensie, vooral wanneer zij eene eerste is, veel invloed heeft op de ontvangst van een werk door het publiek. Daar echter deze recenserende voorrede te gelijk met het werk ter kennisse van het publiek komt, zal de Vertaler en zijn vriend moeten toestemmen, dat ons beoordeelend verslag daarom niet overbodig is. Daarenboven, zulk eene recensie bij wijze van voorrede kan ligtelijk door het publiek als te partijdig be-

schouwd worden om zoo maar onbepaald voor goede munt te worden aangenomen. Om de als voorrede geplaatste recensie ook eens te recenseren, die recensie is eigenlijk slechts eene aanprijzing, die al te oppervlakkig is om op den naam van beoordeeling aanspraak te kunnen maken. Wat nu den inhoud van dezen bundel betreft: de in het eerste verhaal voorkomende Hernhutter is eigenlijk meer een Hernhutter, zoo als ZSCHOKKE meent dat een Hernhutter behoort te zijn, dan zoo als zij in de wereld werkelijk voorkomen. Het karakter van den gek der negentiende eeuw, in het tweede verhaal, is te overdreven, om waarschijnlijk te zijn. In de *Kleine oorzaken*, den *Vorstenblik*, en *Het is ligt mogelijk* (als wij het wel hebben een oude bekende, reeds vroeger vertaald) vonden wij meer de wereld gelijk zij is. Voor het overige zijn wij het met den Schrijver eens: Vele dwaasheden — maar ook soms wel iets ergers, worden hier door ZSCHOKKE geestig ten toon gesteld; en gelijk alles, wat deze beroemde man levert, zullen ook deze verhalen, bij de goede en zedelijke strekking, die zij hebben, tevens bij de lezing wereldwijsheid en menschenkennis verschaffen, en tot een aangenaam onderhoud verstrekken.

Eliza, de Vrouw, gelijk zij behoort te zijn. Te Gouda, bij G. B. van Goor. 1847. *In kl.* 8*vo.* 130 *bl. f* :-90

Dat dit verhaaltje naar den zevenden druk uit het Hoogduitsch vertaald is, bewijst den aftrek van het oorspronkelijke. 't Heeft reeds vóór jaren in onze taal het licht gezien, en werd in der tijd gevolgd door vele soortgelijke; 't was zoo wat in den natijd der sentimentele epoque. Of echter het zeer overdrevene der schets van eene volmaakte vrouw thans bij ons wel zooveel bijval vinden zal, durven wij betwijfelen. Een meisje, dat, ten gevalle van den wensch eener liefdelooze zuster en van eene even liefdelooze moeder, afstand doet van eenen geliefde, met wien zij in allen opzigte een gelukkig huwelijk kon te gemoet zien, en eenen man huwt, van wien zij een' afkeer heeft, eene vrouw, die, door haren man schandelijk behandeld en verwaarloosd, haar vermogen voor hem opoffert — dit is nog zedelijke grootheid. Maar dat diezelfde vrouw hare juweelen opoffert, om de schulden der maitres van haren man te betalen — dit is niet »de

vrouw gelijk zij *behoort* te zijn;" het is de vrouw zoo als zij *zou kunnen* zijn, en dit nog naauwelijks. En die man, die na dit tooneel van de maitres afscheid neemt, NB. in tegenwoordigheid van zijne grenzenloos grootmoedige vrouw, met de woorden: »Vaarwel, Rosalie; na mijne gade zult gij mij steeds onder alle vrouwen de liefste wezen," wordt dan nu ook een goed echtgenoot enz. Het is kras, heel kras; maar wij zouden niet durven zeggen, dat eene vrouw zoo *behoort* te wezen, en achten het kiezen van zulk een' titel voor zulk een verhaaltje eene beleediging voor vrouwen, die in allen opzigte den lof verdienen van te zijn gelijk zij behooren te wezen, en toch zichzelve niet zóó verre zouden kunnen verloochenen. Maar 't is *fictie*, en dan nog liever, als men in uitersten wil vallen, een overdreven schoon dan een afzigtig portret.

Waarschuwing tegen en teregtwijzing van de brochure: Waarom is er te Leyden geprotesteerd tegen het beroep van Ds. A. RUTGERS VAN DER LOEFF. *Te Leyden, bij* P. Engels. 1847. *In gr.* 8*vo.* 23 *bl.* *f* :-25.

Na de bekende beslissingen, zoo van het klassikaal Bestuur van *Leyden*, als van het Provinciaal Kerkbestuur van *Zuid-Holland*, is het onnoodig; na de bevestiging van den waardigen RUTGERS VAN DER LOEFF te *Leyden* misschien eenigzins onkiesch, dit stukje nog aan te kondigen, en alzoo de aandacht van sommigen nog eens te vestigen op eene zaak, over welke de *liefde*, waarin de *waarheid* moet worden betracht, het zwijgen gebieden zou. Maar het stukje geeft meer, dan de titel belooft. En moge al ons vermoeden miszien, dat den Schrijver van zeker *Iets over* enz. meent te herkennen, dit gelooven wij niet mis te zien, dat menschen als de protestmakers tegen de beroeping van eenen man, dien wij niet aarzelen onder de waardigste Leeraars in de Nederlandsche Hervormde Kerk te plaatsen, eigenlijk meest zichzelven geprostitueerd en aan de zaak, die zij voorstaan, of zeggen voor te staan, vrij wat meer nadeel gedaan hebben, dan zij wenschten of bedoelden. Dit stukje is met meer grondigheid van *exegesis* en *dogmatiek* geschreven, dan men misschien wel verwachten zou, en heeft in zooverre ook blijvende waarde.

BOEKBESCHOUWING.

Tafereelen uit de Openbaring van Johannes. De drie eerste Hoofdstukken. Door U. W. THODEN VAN VELZEN. *Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1846. *In gr.* 8*vo. XVI en* 312 *bl. f* 2-40.

Moge er ook veel zijn geschreven over de Openbaring van JOHANNES, er blijft nog genoeg over voor een vernieuwd onderzoek, vooral wanneer men daarbij niet alleen aan den eisch der wetenschap, maar ook aan de behoefte der gemeente denkt, en omgekeerd niet alleen de stichting der gemeente, maar ook de vordering der wetenschap in het oog houdt. De Schrijver behoefde daarom niet te vreezen, dat hij een overtollig werk verrigtte, toen hij het laatste boek uit den bundel der schriften van het N. T. in handen nam, met het doel: »om eenige tafereelen uit het openbaringsboek nader in te denken en aan te wenden, tot verhelderíng der Christelijke waarheid, tot verspreiding van eenig licht over het Evangelie van Gods koningrijk, tot stichting en volmaking der gemeente en haren opwas in Hem, die het hoofd is van alle zijne leden; misschien ook tot toetsing van onze dagen aan den toestand der eerste Gemeente, om alzoo door vergelijking het hoog gewigt van onzen tijd en de dure pligten, die op ons rusten, zoo levendig mogelijk op het harte onzer lezeren te drukken." (bl. 10). Wij aarzelen niet te getuigen, dat de Schrijver zich voortreffelijk van zijne taak heeft gekweten.

Voordat hij overgaat tot de beschouwing van enkele tafereelen uit het boek der openbaring, leidt hij zijne lezers in tot de kennis van het geschrift, waarvan een gedeelte met groote zorg zal behandeld worden. Eerst iets over den inhoud en den vorm van het boek. Den inhoud deelt onze Schrijver in vier groote afdeelingen: Hoofdst. I—VII als Inleiding; VIII—XVIII, de eigenlijke eerste hoofdafdeeling,

het eerste hoofdtafereel; XIX en XX, de voorstelling van den Messiaanschen tijd, het duizendjarig rijk van CHRISTUS, en XXI, XXII, de volmaakte toekomst. Wij onthouden ons van elke aanmerking op deze verdeeling, daar wij liefst nog nader de gronden aangevoerd zagen, waarop de Schrijver haar bouwt. Zonder uitvoeriger verklaring en toetsing der gevoelens van andere uitleggers der Openbaring, die een gedeelte van hetgeen onze Schrijver tot de Inleiding rekent, daartoe niet willen gerekend hebben, achten wij dit punt niet voor afgedaan. — Wat hij over den vorm zegt behaagde ons zeer. Het leidt den lezer op tot hetgeen nu volgen zal. Overigens wil hij het geschrevene over inhoud en vorm slechts als wenken beschouwd hebben, en als zoodanig zijn zij juist op hunne plaats.

Maar had er toch nog niet iets meer over de echtheid en over den tijd der vervaardiging van dit boek moeten gezegd worden? Het is nu wel goed, aan te merken, dat dit niet noodig was, daar er slechts eenige tafereelen der Openbaring zullen beschouwd worden. Maar toch — ons dunkt, het was niet kwaad geweest, daarover wat meer te zeggen. Wat den tijd betreft, waarin de Openbaring is geschreven, verzekert ons de Schrijver in eene noot, bl. 54: »indien het zich bewijzen laat, dat hetzelve (lees: het) vervaardigd is tusschen het 44ste en het 47ste jaar onzer Christelijke jaartelling, en dus ongeveer 12 jaren na den dood des Heeren en 24 jaren voor den ondergang van den Joodschen staat, dan zou dit een sterk argument zijn voor de echtheid der Apokalypse, als van den Apostel Johannes." Maar het bewijs zouden wij er toch gaarne ook bij gehad hebben. Op twee bladzijden laat zich in kernachtige taal nog al wat bewijzen. Het is niet om de waarde van hetgeen THODEN VAN VELZEN ons geeft te verkleinen, dat wij meer wilden hebben. Neen — maar omdat wij hem wel wederom hierover willen hooren.

Op de inleiding volgen nu elf afdeelingen, waarin de drie eerste hoofdstukken der Openbaring zeer naauwkeurig worden behandeld. I. Last van Johannes aan de gemeente van Christus. II. De zegewensch over de Gemeente. III.

Christus in zijne heerlijkheid. IV. De gemeente van Efesus (achteruitgang). V. De gemeente van Smyrna (geestelijke rijkdom). VI. De gemeente van Pergamus (rust bij gevaar). VII. De gemeente van Thyatire (strijd zonder zegepraal). VIII. De gemeente van Sardes (geestelijke doodslaap). IX. De gemeente van Filadelfia (getrouwe liefde). X. De gemeente van Laodicea (Farizeeuwsche hoogmoed.) Telkens worden eerst de woorden en zaken zonder noodeloozen omhaal van geleerdheid verklaard, en als de inhoud der brieven zoo is bloot gelegd, dat er niets duisters in overblijft, volgt wat wij op den predikstoel doorgaans de toepassing, maar hier liever de aanwending tot zelfonderzoek en zelfkennis van den lezer zouden noemen. Het is inderdaad een gelukkig denkbeeld, die zeven brieven met hetgeen er voorgaat op die wijze te behandelen. En 't is den Schrijver goed gelukt, dat verzeker ik u. Mij ten minste heeft hij eene wezentlijke dienst gedaan, en met klimmende belangstelling volgde ik hem, als hij de gemeenten van onzen tijd de zeven brieven als spiegel voorhoudt, opdat zij er zich in zouden beschouwen en niet slechts de heerlijkheid van CHRISTUS haar voor oogen zien geschilderd, maar ook ernstig de vraag zouden ter harte nemen: in welke betrekking staan wij nu tot dien verheerlijkten Heer? Welke van die zeven gemeenten zou in ons hare gelaats- en karaktertrekken terugvinden?

In de verklaring heeft de Schrijver naar onze meening bijna altijd het juiste punt getroffen. Alleen gelooven wij, dat als JEZUS (*Openb.* I: 11) zegt: »ik ben de Alpha en de Omega," niemand regt heeft om te beweren, dat hem die naam door God is *verleend* en gegeven. Ik weet niet, of het gronddenkbeeld, waarop bij onzen exegeet deze verklaring rust, wel in de Christologie van den Schrijver der Openbaring past. Verder is het minder juist, bij de woorden I: 5, »die ons van onze zonden gewasschen heeft met zijn bloed," aan de reiniging van het hart te denken. Er wordt immers van *zonden*, niet van *de zonde* gesproken, en de reiniging van de zonde (waaruit de zonden of overtredingen voortkomen) vindt gij nooit in het N. T. aan het

bloed van CHRISTUS toegeschreven. »Al wie met zijn dood gemeenschap houdt wordt geheiligd van de zonde," lees ik bl. 89. Met den besten wil begrijp ik hiervan niets, vooral niet, als het tot nadere verklaring moet dienen van de zoo even aangehaalde woorden, I: 5. Ook hebben wij eene bedenking tegen de verklaring der woorden III: 14, *het begin der schepping Gods*. VAN VELZEN schrijft, bl. 271: »Maar Christus is ook het begin der schepping Gods. Voor de schepping van alles is Christus voortgebragt. Hij is de eerste openbaring van Gods wezen in de rij aller geschapene wezens, of gelijk Johannes het in zijn Evangelie noemt: In den beginne was het Woord, en het Woord was bij God, en God was het Woord." (Dit laatste is onjuist vertaald. Het Grieksche καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος moet in het Hollandsch luiden: en het woord was God. Wij moeten ons spraakgebruik niet verwarren met het Grieksche. *Joh.* IV: 24 lees ik: πνεῦμα ὁ θεὸς. Dat mag ik niet aldus vertalen: Geest is God; maar: God is Geest.) — »Heet Christus dan het begin van Gods schepping, er wordt op zijn hooge en eenige natuur gewezen, waardoor hij vóór de schepping bestond, en uit God voortgekomen de aanvang, het begin der schepping was." Als hij het begin der schepping in dezen zin is, dan moet gij niet zeggen, dat hij vóór de schepping bestond. Één van beiden, óf CHRISTUS bestond niet vóór de schepping; dan is hij het begin der schepping in den aangewezen zin; óf hij bestond vóór de schepping, en dan valt de verklaring van THODEN VAN VELZEN. Maar waarom neemt gij hier dien naam: *het begin der schepping Gods*, niet in denzelfden zin, waarin wij CHRISTUS elders het licht der menschen, het leven enz. hooren noemen? Is hij het leven, omdat het leven der menschen in hem zijn' grond heeft, omdat zij door hem leven, waarom kan CHRISTUS dan ook niet het begin der schepping Gods heeten, omdat de schepping Gods in hem haren grond heeft, d. i. omdat God door hem alles geschapen heeft? Houdt gij de Openbaring voor Johannesch, dan kunt gij dit te eerder, daar in het vierde Evangelie, I: 3, alle dingen gezegd worden door het Woord gemaakt te zijn, en volgens I: 1 het Woord reeds

was, toen de schepping, derhalve ook de tijd, begon. In den beginne *was* het Woord! Is nu hij, dien JOHANNES het Woord noemt, het allereerst door God geschapen of voortgebragt, dan moeten wij zeggen: In den beginne *werd* het Woord. Dat is niet Johanneïsch.

Anders hebben wij geene aanmerkingen, die noemenswaardig zijn. Ja, integendeel maken wij opmerkzaam op de juiste verklaring van den brief aan de Laodiceesche gemeente, welker laauwheid men gewoonlijk door den Heer berispt acht, maar waartegen onze Schrijver zeer juist en duidelijk aanwijst, dat laauwheid hier niet in een' eigenlijken, maar in een' oneigenlijken zin, als zinnebeeld van een' onnatuurlijken toestand der gemeente, moet opgevat worden. Niet omdat Laodicea laauw is verwerpt haar de Heer; maar door haren Farizeeuwschen hoogmoed is zij in zulk een' onnatuurlijken toestand, dat zij bij laauw water vergeleken wordt. Dit verdient zeer de opmerking en mij dunkt ook goedkeuring.

Zijn de zeven brieven afzonderlijk beschouwd, als zoovele tafereelen, die ons den toestand dier zeven gemeenten schetsen, tot opwekking en waarschuwing, tot leering en troost voor de Christelijke gemeenten van onzen tijd, de Schrijver vat nu in de XIde Afdeeling alles te zamen, en rigt zijn' blik op de zeven Godspraken als één geheel. Hier schetst hij *eerst* de betrekking der geheele Christelijke gemeente tot haren Heer uit de voorliggende Godspraken en slaat dus haren *toestand* gade; licht *ten tweede* de betrekking van CHRISTUS tot zijne gemeente uit diezelfde Godspraken toe, om alzoo CHRISTUS' *waardigheid* te leeren kennen, en schildert *eindelijk* de ware betrekking tusschen CHRISTUS en de gemeente, om het *opgerigte Godsrijk* te doen aanschouwen, volgens de beloften aan de overwinnaars gegeven.

Inderdaad, het geheel maakt een' verkwikkenden en hartverheffenden indruk. De Schrijver moge de vreugd smaken, dat hij een goed werk heeft verrigt en geleverd, waarop God zijnen zegen geve! Niet alleen beschaafde Christenen, maar ook wetenschappelijk gevormde Godgeleerden

zullen het boek niet uit de handen leggen, zonder niet alleen voor hun verstand, maar ook voor het hart iets, ja veel ingezameld te hebben. Inhoud en voorstelling is belangwekkend. De stijl zou nog meer lof verdienen, als niet hier en daar het onaangename *hetzelve* en *dezelve*, het vreemde *daadzakelijke*, dien ontsierden. Maar bij kleine vlekjes staan wij niet stil, al moeten wij er opmerkzaam op maken. Liever erkennen wij, dat de Schrijver in dit werk een zeer ondubbelzinnig bewijs van zijne kennis geeft, al loopt hij dan ook groot gevaar van (niet ons, maar) sommige recensenten aanstoot te zullen geven door de weglating van eene massa aanhalingen van boekentitels. Mijnentwege moge hij ze in zijne adversaria opteekenen, zonder ze te laten drukken. Maar het publiek wordt nog wel eens graag vergast op een honderdtal namen van schrijvers en titels van boeken. Ik hoop, dat het langzamerhand die kwade gewoonte zal afwennen. Waartoe aanhalingen, als zij niet dienen om bronnen op te geven, waaruit geput is, of te verwijzen naar schriften, waarin het beter te lezen staat dan de Schrijver het geeft? Uit de Voorrede blijkt, dat VAN VELZEN de literatuur van zijn onderwerp kent. De inhoud getuigt niet tegen hem. Houdt u daarmede tevreden.

En nu mogen wij immers nog meer tafereelen uit de Openbaring van dezelfde hand verwachten? Ja, wij laten den Schrijver niet los. Eens begonnen — nu voortgezet. Dan tot wederziens.

Het Christendom erkent geen bijgeloof, of bewijzen uit de door het Christelijk geloof gezuiverde rede en de Heilige Schrift, dat de onreine leer van eenen invloed van booze geesten uit de hel op des menschen hart ongerijmd, onredelijk, onuitleegkundig, den Bijbel niet verstaande en onmogelijk is. *Te Rotterdam, bij* H. T. Hendriksen. (*Zonder jaartal.*) *In gr.* 8*vo.* 108 *bl.* *f* :-90. *Gedrukt voor rekening van den Schrijver.*

De vertoogen van den *Handhaver* over de voortdurende

werking der booze geesten op den mensch gaven in 1843 en 1844 tot eene briefwisseling aanleiding met een' ongenoemde te *Rotterdam*, die zich op het stelligst daartegen verklaarde. Die briefwisseling werd door den *Handhaver*, na een kort en weinig beduidend antwoord, afgebroken. Zijn tegenschrijver, daardoor niet gewonnen, besloot nu de gronden zijner overtuiging, de vrucht, zoo hij zegt, van veeljarig onderzoek, ter kennisse van allen te brengen, die belang stellen in de waarheid. En de uitgave van dit geschrift, onder bovenstaanden veelbelovenden titel, is daarvan het gevolg.

Men zal niet van ons vergen, dat wij in eene breede ontwikkeling treden van den inhoud van dit geschrift. De brieven, in der tijd aan den *Handhaver* geschreven, gaan vooraf. Dan gaat de Schrijver tot de behandeling van het belangrijke onderwerp over. Het gevoelen, dat de oude Heidenen van de Goden en geesten hadden, wordt opgegeven. Dat dezelfde dwalingen der rede bij de Heidenen van lateren tijd te vinden zijn, wordt vervolgens aangewezen, en wat de Joden en de Mohammedanen daarvan gelooven, en hoe het Christendom, met den tijd, ook weder deze gevoelens heeft aangenomen. De voorstelling van dit een en ander is vrij gebrekkig en onzamenhangend. Men kan zien, dat de man uit allerlei geschriften heeft bijeengezocht, wat hem eenigzins dienen kon, zonder tot eene naauwkeurige kennis en dieper opvatting der verschillende gevoelens te zijn doorgedrongen. Het bewijs uit de rede, dat er voor den geloovigen Christen maar één God bestaat, die alles in allen is, en dat er alzoo geene werking van booze geesten kan zijn, wordt terstond daarop met weinige woorden geleverd en laat in meer dan één opzigt veel te wenschen over. En als de Schrijver vervolgens ditzelfde tracht te bewijzen uit de Openbaring, waartoe het grootste gedeelte van zijn geschrift is afgezonderd, dan bewonderen wij wel 's mans Bijbelkennis en geven hem den lof van naauwelijks één enkele plaats, tot zijn onderwerp betrekkelijk, onaangeroerd gelaten te hebben, maar mogen tevens niet ver-

zwijgen, dat zijn betoog, door gebrek aan vaste uitlegkundige beginselen en aan eene geregelde orde, die overtuigende kracht ten eenenmale mist, die hij zelf daaraan toekent. Daarbij is het bevreemdend, dat hier, te midden van zoo heftige bestrijding van de werking der booze geesten, het bestaan zoowel van Duivelen als van Engelen wordt aangenomen, en zelfs erkend, dat de eerste zonde door de verleiding des Duivels is veroorzaakt geworden. En zeker doen wij den ijveraar geen onregt, wanneer wij beweren, dat door zijn onderzoek, hoe wèlgemeend ook, de zaak in *quæstie* alles behalve uitgemaakt en *ad liquidum* gebragt is. Dit neemt echter niet weg, dat hij velerlei goeds tot zijn oogmerk heeft aangevoerd. En als hij aanwijst, dat er geene verschijningen van booze geesten noch duivelsche droomen mogelijk zijn of eenig ander tooverwerk, dan kan hij op onze onvoorwaardelijke toestemming rekenen. De laatste bladzijden moeten strekken, om te doen gevoelen, dat het Christelijk geloof met het geloof aan dadelijke werking van booze geesten niet kan bestaan, en geven eenige hulpmiddelen aan de hand, om dit dwaalbegrip te keer te gaan.

Wij kennen den Schrijver niet, ofschoon hij zegt, rijk en meer dan 50 jaren oud en te *Rotterdam* woonachtig te zijn, en voor andere werken zijnen naam, dien hij hier verzwijgt, gesteld te hebben. Wij prijzen zijnen ijver en de onafhankelijkheid van zijn onderzoek, al meenen wij ook, dat hij doorgaans te hoogen toon voert en, wèl beschouwd, niet veel heeft uitgewerkt. Van zijn geschrift verwachten wij voor zulken, in wie het bijgeloof, dat hij bestrijdt, gevonden wordt, slechts geringe vrucht. En de uitgave, ofschoon niet onbepaald te misprijzen, had, onzes inziens, zonder schade kunnen achterwege blijven.

Op de laatste bladzijde lezen wij: *Si laicus optimo consilio id conatur, ut superstitionem et atheismum a Christianorum ecclesia propulset, quid a clericis et ministris exspectandum? B.*

Christus en de Paus, of de leer van God, en de dienaren zijns woords. Door J. B. BOUCHÉ, *van Clunij. Naar het Fransch. Te 's Gravenhage, bij* H. C. Susan, CHz. 1846. *In gr.* 8*vo.* 140 *bl. f* 1-50.

Dat het Christendom door *Rome* en het Ultramontanisme misvormd is tot een ellendig zamenraapsel van ziellooze en troostelooze heidensche plegtigheden, is meer gezegd, maar kan nooit te veel herhaald worden, niet zoozeer om de oogen der misleide slagtoffers van priesterhebzucht en Jezuitenlist te openen; want de satellieten der heilige (!) kerk waken zorgvuldig tegen de lezing van hetgeen ook maar de minste schemering in deze dikke duisternis zou kunnen geven. Maar het kan slapende Protestanten wakker schudden, die zich maar al te zoetvoerig hebben laten in den dommel wiegen door den sirenenzang: *verdraagzaamheid*. Voor ware verdraagzaamheid in het godsdienstige zouden wij strijden tot onzen laatsten droppel bloeds; maar eerst moet men weten, wat verdraagzaamheid heet in den mond van het naar wereldheerschappij over zielen, staten, schatten dorstende en nooit verzadigde *Rome*. Wij nemen het hoog op voor het verdragen van ieders godsdienstige begrippen, welker veiligheid een' waarborg vindt in de grondwet, die geschreven is in ieder onbedorven gemoed; maar wij kunnen onze verontwaardiging niet bedwingen, wanneer de geldschrapende kerk, gelijk men het hier met de stukken vindt aangetoond, de vergeving der schandelijkste zonden volgens tarief te koop aanbiedt. Als dat waarheid is, dan noemen wij het schandelijk, de menschheid ontëerend, godslasterlijk. En indien het onwaar is, dan mag de Roomsche kerk zoo gruwelijken laster niet op zich laten kleven, maar moet den leugenaar haren handschoen voor de voeten werpen. Zij schuive het niet van zich met een: dat geldt *Frankrijk*, maar *Nederland* niet. Dat kan zij niet, of zij zwijge van hare hooggeroemde, met opgeblazenheid voorgewende eenheid. Onze toon is warm, maar het met

waarheid (*). en met warmte geschreven boekje heeft ons geanimeerd. *Rec.* ziet het ook van nabij. — Dat priesterlist de menschen dom houdt, als het redelooze vee, dat verantwoorde zij voor God en voor den Heer, die ook *die* gemeente kocht met zijn bloed; het is buiten ons, Protestanten! Maar iets anders is niet buiten ons. Dat de pracht der kerken in ons vaderland gekocht wordt voor het penningsken, dat men der armoede uit de hand wringt; dat de *kerk* eene schuldige medeoorzaak is van het *pauperisme*, dat zijn schrikkelijken klaauw ook over ons vaderland uitstrekt, dat feesten en heiligdagen aan de kerk schatten in den schoot werpen, terwijl zij den daglooner uitputten; dat rijkdommen zich in kerken en kloosters beginnen op te hoopen, terwijl huisvaders naar den bedelstaf grijpen, of in *Amerika* een nieuw vaderland zoeken; — dat is niet buiten ons. Want die misleiden, uitgezogenen zijn onze landgenooten, en die schatten, in kerken en kloosters opgestapeld, zijn voor den Staat gevaarlijk. Het geld regeert tegenwoordig de wereld. Men zij op zijne hoede! De buurman hebbe volle vrijheid, om naar welgevallen te stoken, maar hij hoede zich van het huis zijns buurmans in brand te steken; daar zorgt eene goede policie voor, en het is een onredelijke gek, der vrijheid onwaardig, die het onderdrukking noemt, wanneer men hem een paar blokken van het vuur neemt in het belang der openbare veiligheid. Men zie tijdig toe!

Eenvoudig onderwijs over den weg der zaligheid. Bijzonderlijk tot eene handleiding bij den kleinen Catechismus over den weg der zaligheid, door J. J. SWIERS, *Predikant te Havelte. Tweede, vermeerderde en verbeterde uitgave. Te Groningen, bij* M. Smit. 1846. *In kl.* 8*vo.* 144 *bl. f* :-75.

Wanneer de leerlingen het regte nut van de katechisa-

(*) Eene kleine misstelling is bladz. 98 *aant.*, waar LEO X in plaats van LEO IX genoemd is.

tie zullen hebben, is hun bij het zoogenoemde vraagboekje eene uitvoeriger uiteenzetting noodig, die er zich aan sluit in orde en ontwikkeling. De Eerw. SWIERS heeft daarom een zeer nuttig werk gedaan met dit boekje in handen te geven van diegenen, welke zich van zijnen Katechismus en kleinen Katechismus bedienen. Aan *Ref.* beviel het zoo bijzonder van wege duidelijkheid, volledigheid en beknoptheid, dat hij op eene zijner katechisatiën, daartoe geschikt, het genoemde vraagboekje heeft ingevoerd, latende zijnen leerlingen dit *Eenvoudig Onderwijs* ter hunne huiselijke voorbereiding en herinnering daarbij gebruiken. Alzoo kan hij uit ondervinding eenigzins oordeelen over de doelmatigheid, en vindt allen grond, om het ook anderen aan te prijzen. De indeeling is hoogst eenvoudig, in *tien* lessen. Wat tot onderwijs in de Christelijke Godsdienst behoort, is er in opgenomen, maar ook met wijsheid overgeslagen hetgeen vroeger in de leerboekjes gevonden werd, maar eigenlijk tot de *Godgeleerdheid*, niet tot de voorstelling van den *weg der zaligheid* behoort. Wij moeten in dit Tijdschrift ons tot eene bloote aankondiging bepalen, en wenschen voortdurend zegen over het gebruik van dit, blijkens den noodig geworden herdruk, ook elders met vrucht gebruikte boekje, hetwelk men bij sommige meergevorderden door des Schrijvers uitvoeriger onderwijs: *Het heil in Christus*, kan vervangen. Het is volgens de beschouwingswijze der zoogenoemde Groninger school; men kan er in zien, dat deze waarlijk niet, zooals men haar wel eens durft te laste leggen, de waarheid verkracht, die in JEZUS CHRISTUS is.

Handboek voor de Leer van de Krachten der Geneesmiddelen, door M. DASSEN, H.J.ZOON *Med. et Art. Obst. Doctor enz. II Deelen.*

(Vervolg en slot van bl. 351.)

Ons bestek gedoogt niet, eene volledige inhoudsopgave

van dit werk mede te deelen, welke ook uit den aard der zaak bij de aankondiging van een dergelijk boek zeer dor zoude zijn. Even als de meeste soortgelijke werken vervalt ook dat van Dr. DASSEN in een algemeen en in een bijzonder gedeelte, van welke het eerste als 't ware de inleiding van het volgende uitmaakt. Uit die inleiding leeren wij al dadelijk den Schrijver kennen, als iemand, die zijn onderwerp met eenen echt wijsgeerigen geest wil behandelen; men ziet het terstond van den aanvang af, dat geene theorie, maar gezonde ervaring den grondslag van zijn werk zal uitmaken. In de eerste plaats, nadat hij zijne denkbeelden over het wetenschappelijk onderzoek in het algemeen en bepaaldelijk over dat der geneesmiddelen had ontwikkeld, moest de Schrijver opgeven, wat hij onder den naam van geneesmiddel wil bevatten. Al, wat tot genezing werken kan, is geneesmiddel; van deze maken evenwel alleen de pharmaceutische het onderwerp van behandeling van den Schrijver uit. De pharmaceutische geneesmiddelen vormen dus eene vereeniging van stoffen, hetzij natuurlijke, hetzij kunstige, welke geen' anderen band bezitten, dan dien van hunne aanwendbaarheid, terwijl men er geene andere toe brengen kan, dan die wezentlijk met voordeel beproefd en dus aanwendbaar zijn. Het is dus onnoodig, verschillen op te sporen tusschen de geneesmiddelen, de vergiften en de voedselmiddelen; want vergift en voedselmiddel worden geneesmiddel, wanneer dezelve met het doel aangewend kunnen worden, om eene ziekelijke aandoening te genezen. De Schrijver geeft de vijf voornaame bronnen op, waardoor wij de thans gebruikelijke geneesmiddelen kennen, en tevens de wegen, waardoor wij ook thans nog tot de kennis van nieuwe geneesmiddelen kunnen komen. In het tweede Hoofdstuk wijst hij het verband aan, waarin de leer van de krachten der geneesmiddelen tot de overige wetenschappen staat, en handelt in het derde Hoofdstuk over de werkingen der geneesmiddelen, waar hij het onderscheid in hunne werking op het gezonde en die op het zieke ligchaam aantoont, op het onderscheid tusschen de primaire en secundaire werkingen der genees-

middelen opmerkzaam maakt en de werkingen der geneesmiddelen onder twee hoofdklassen brengt, namelijk als de bestaande werkzaamheden vermeerderende en verminderende. Geheel physiologisch is het IVde Hoofdstuk (*over de wijze waarop de geneesmiddelen hunne werking volbrengen*); met de meeste nieuweren neemt de Schrijver, geheel op physiologische gronden, aan, dat de werking der geneesmiddelen alleen dan plaats heeft, wanneer zij in de vochtmassa zijn opgenomen; de opslorping heeft zoowel door de chylvaten, als door de aderen plaats, schoon het grootste gedeelte door de laatstgenoemde wordt opgenomen; in het bloed opgenomen zijnde, ondergaan zij waarschijnlijk nog vele veranderingen; de tijd, gedurende welken zij in het bloed blijven, is verschillend, doch het is waarschijnlijk, dat zij uit hetzelve in de verschillende weefsels overgaan; schoon zij toch in allen gevalle naderhand weder uit de weefsels in het bloed op nieuw moeten worden opgenomen en door verschillende afzonderingswegen worden uitgescheiden. Intusschen blijft de *wijze, waarop* de geneesmiddelen hunne werking uitoefenen, nog duister; »wil men echter een woord voor de onbekende werking der geneesmiddelen, zoo kan men zeggen, dat ze plaats heeft door catalyse;" doch wat weten wij van de catalyse zelve anders, dan dat het een woord is, hetwelk men heeft uitgedacht, om sommige scheikundige werkingen, welke zich moeijelijk langs den gewonen weg laten verklaren, als door eenen collectiefnaam zamen te vatten? In het vijfde Hoofdstuk gaat de geleerde Schrijver de verschillende wegen na, langs welke de geneesmiddelen worden aangewend (door de maag, huid enz.) Het volgende Hoofdstuk (*over de hoeveelheden der aan te wenden geneesmiddelen*) zal den receptenschrijver, die uit zijne handboeken gaarne vastbepaalde getallen ontleent, waarbij het verstand weinig te doen heeft, minder bevredigen, dan den rationelen geneesheer, die weet dat de natuur niet overal denzelfden weg volgt. Er is in het algemeen geene bepaalde verhouding tusschen de dosis der geneesmiddelen bij de verschillende leeftijden op te geven; de aard van het middel en verscheidene omstandigheden,

welke binnen en buiten het individu liggen, moeten hierin vele veranderingen te weeg brengen. Wat den ligchaamstoestand betreft, zoo geldt als algemeene regel, dat die geneesmiddelen het best verdragen worden, welke den tegenovergestelden toestand kunnen voortbrengen van dien, waarin dat ligchaam verkeert. De beide volgende Hoofdstukken (over den *vorm* en over de *zamenstelling* der geneesmiddelen) ademen denzelfden geest van eenvoudigheid, welke het geheele werk van Dr. DASSEN kenmerkt. Het IXde is, zooals wij boven reeds zeiden, aan de verdeeling der geneesmiddelen toegewijd. Hierop volgt (p. 134, D. I) het bijzondere gedeelte van het werk, waarin de verschillende geneesmiddelen afzonderlijk worden behandeld op de plaats, welke de Schrijver aan dezelve in zijn cadre heeft aangewezen. Wij onthouden ons van aanmerkingen, welke op deze plaatsing hier en daar zouden te maken zijn, zulks voor dengene overlatende, die het werk van Dr. DASSEN in een geheel geneeskundig Tijdschrift moge aankondigen. Veel liever willen wij aan onze lezers de verzekering geven, dat dezelfde physiologische zin, dezelfde geest van eenvoudigheid, welke den Schrijver in het algemeene gedeelte van zijn werk kenmerkten, hem ook in het bijzondere gedeelte bijblijven. De lof aan menig geneesmiddel in menig handboek der geneesmiddelen toegezwaaid (wij wijzen hier slechts, om een voorbeeld te noemen, op het handboek van SOBERNHEIM, aan hetwelk, welligt omdat het in kolommen gedrukt is, vijf of zes uitgaven zijn te beurt gevallen), — wordt merkelijk ingekort; en menig practicus zal zich door den Heer DASSEN zijn geliefkoosd plegtanker uit de handen gerukt zien. De toon, waarop de Schrijver zijne verschillende onderwerpen behandelt, is dan ook niet zelden ironisch, en deze wijze van bewerking en de kritische strekking van het geheel maakt de lezing van het werk van Dr. DASSEN doorgaans zeer onderhoudend, iets, hetwelk men van de meeste handboeken der geneesmiddelleer niet zeggen kan. Wij zouden ons bestek verre te buiten gaan, indien wij den Schrijver bij de behandeling der verschillende geneesmiddelen wilden volgen; onder meer andere

wijzen wij onze lezers slechts op de behandeling van het opium, van de antimonialia, mercurialia, martialia, van de kinamiddelen enz. Bij de laatstgenoemde vindt de Schrijver gelegenheid, zijne meening omtrent het wezen der koorts te ontwikkelen, waarvan hij de naaste oorzaak alleen in het bloed en in de bloedvaten wil zoeken, de zenuwen geheel buitensluitende. Rec. wil niet als kampvechter optreden voor de verschillende theoriën, waarbij men de oorzaken der koorts hetzij in het zenuwknoopstelsel, hetzij in het ruggemerg heeft willen zoeken; maar het kwam hem toch voor, dat des Schrijvers redenering, als zij moet dienen, om de werking der China of liever der Chinine als febrifugum te verklaren, hier minder bondig en *ad rem* was, dan op andere plaatsen, waar Dr. DASSEN zijne beschouwingen omtrent andere punten blootlegt. Het periodische der koorts en de werking der Chinine tegen dat periodisch terugkeeren wordt hier geheel in het midden gelaten; en juist dit is het toch, wat in de verklaring der tusschenpoozende koortsen de meeste zwarigheden oplevert; des Schrijvers verklaring moge op ieder koortsparoxysme afzonderlijk hare aanwending kunnen vinden, op het *geheel* der ziekte, welke uit een zeker aantal paroxysmen bestaat, is zij niet toepasselijk. Ook de indicatiën voor de aanwending der Chinine als febrifugum voldeden Rec. niet in allen deele. Beter kon hij zich vereenigen met de beschouwingen van Dr. DASSEN omtrent de gevallen, waarin het geoorloofd is, emetica toe te dienen, en hij gelooft met hem, dat het heil, door dezelve in zoogenaamde febres biliosae aangebragt, veeltijds denkbeeldig is; minder gaarne evenwel zoude Rec. met de verschoonende wijze instemmen, waarmede Dr. DASSEN handelt over de toediening van het emeticum in het begin van typheuse koortsen; ook zoude Rec. niet gaarne de woorden onderschrijven, welke Dr. DASSEN op p. 209 bezigt, waar hij verklaart, zeker te weten, dat de braakwijnsteen (in groote doses) op *pleuritis* en *bronchitis* geenen invloed uitoefent; althans wat bronchitis betreft, moet hij des Schrijvers stelling tegenspreken. Doch wij bespeuren, dat ongevoelig onze aankondiging langer geworden is,

dan zij, volgens den aard van dit Tijdschrift, behoorde te zijn en dat zij onwillekeurig de eigenschappen van eene recensie begint te verkrijgen. Aangenaam zoude het ons evenwel zijn, indien zoowel de Heer DASSEN zelf, als de lezers van dit Tijdschrift, in deze meerdere wijdloopigheid en in de aanmerkingen, welke wij ons hier en daar hebben veroorloofd, het bewijs mogten zien van de belangstelling, waarmede wij de beide boekdeelen hebben doorgelezen, en van de hooge waarde, welke wij er aan toekennen. Wij wenschen dezelve in veler handen; en moge men zich al niet met alle beschouwingen van den Schrijver kunnen vereenigen, men zal gewisselijk niet beter in den geest van den Heer DASSEN kunnen handelen, dan door twijfelachtige of door den Schrijver minder juist onderzochte punten aan een nieuw en onpartijdig onderzoek te onderwerpen. Jammer, dat het uitmuntende boek door een legio van drukfouten wordt ontsierd; omtrent dit punt heeft de lezer eene regtmatige grieve tegen den uitgever, die niet gezorgd heeft, dat aan een goed boek een goede corrector ten deel viel.

Leerboek der algemeene Aardrijksbeschrijving, of Handboek der aardrijkskundige Wetenschappen voor alle standen, uit de nieuwste bronnen geput, door J. C. BEIJER, *gepensioneerd Leeraar van de Koninklijke Nederlandsche Militaire Akademie. In één Deel. Aflevering* 3—6. *Te 's Gravenhage en te Amsterdam, bij* de Gebr. van Cleef, 3, 6. *In gr.* 8*vo. Bl.* 231—896. *compl. f* 11-20.

Wij hebben de eerste bladen van dit werk vóór geruimen tijd beoordeeld, en daar tusschen het uitkomen der *vierde* en *vijfde* aflevering drie jaren verloopen zijn, ligt de schuld van die vertraging niet aan ons. Opdat zulks ook het geval niet worde, willen wij de verdere voortzetting en het einde des werks niet afwachten, maar eenig verslag geven van den inhoud dezer ons vóór eenigen tijd ter hand gekomene afleveringen.

Na eene korte beschouwing van de planten- en dierenwereld ging de Schrijver reeds in een vorig stuk over tot *den mensch;* hij geeft, na eenige algemeene aanmerkingen, een overzigt over de verschillende menschenrassen, zoo volgens de klassificatie van BLUMENBACH, als volgens die van BORY DE ST. VINCENT. Daarna eene globale opgave van het getal menschen op aarde, naar verschillende begrootingen, die van 60 tot 4000 millioen uiteenloopen; een bewijs, hoeveel grooter het aandeel van willekeurige onderstelling hieraan is, dan dat van bepaalde waarneming. En hoe zou die ook over het meeste buiten *Europa* kunnen bestaan? — Voorts het geslachtsverschil in het aantal geboorten, en uitvoerige statistieke tabellen, ook ten aanzien van levensduur en sterfgevallen (*), waarbij zelfs, meest naar Duitsche tafels, beroepen en bedrijven in aanmerking komen. Merkwaardig is te dezen eene geringe afneming van de sterfelijkheid in de jaren, die den ouderdom voorafgaan. De Schrijver zegt: »de beschaving heeft het leven aangenamer en duurzamer gemaakt." Wij gelooven, dat eene meer verfijnde levenswijze, eene meerdere weekelijkheid, het toenemend gebruik van prikkelende spijzen en dranken, gevolgen der beschaving, eerder het leven verkorten dan verlengen, en schrijven de waargenomen afneming der sterfelijkheid eerder toe aan de volmaking der genees-, heel- en verloskunde. Belangrijk zou het zijn, tafelen van volken, op de tegenwoordige hoogte der beschaving levende, te kun-

(*) Zonderling is, wat men leest bladz. 316: »Reeds DAVID zeide, dat onze levenstijd 70 tot 80 jaren is, en in moeite en verdriet bestaat, wanneer wij uitnemend geweest zijn." DAVID zegt dit, zoover wij weten, nergens; maar MOZES, *Psalm* XC: 10: »Aangaande de dagen onzer jaren, daarin zijn 70 jaar, of, zoo wij zeer sterk zijn, 80 jaar, en het uitnemendste van dien is moeite en verdriet;" d. i. het beste van het leven, het leven van deszelfs schoonste zijde bezien, is, wèl beschouwd, slechts moeite en verdriet te noemen. Dat is gezonder zin, dan dat onze levenstijd moeite zou wezen, *wanneer wij uitnemend geweest zijn.* Zoo dwaas sprak MOZES niet. — *Rec.*

nen leggen naast die van zoodanige, welke nog in den natuurstaat leven; daardoor zou de vraag kunnen worden beantwoord, in hoeverre de volmaking der geneeskunde de zoo even aangestipte physieke nadeelen der beschaafde levenswijze overwint. Nog eene menigte uitvoerige tabellen van allerlei omstandigheden, die tot het natuurlijk leven van den mensch betrekking hebben, als wasdom, gewigt, polsslag enz., worden hier medegedeeld; zoo ook van het aantal van krankzinnigen, van zelfmoorden, van misdaden, ook weder naar de onderscheidene beroepen ingedeeld, zoodat men hier veel bijeenvindt, wat elders verspreid is, en ook nog al het een en ander, dat men hier niet zoeken zou. Jammer is het echter, dat deze tabellen over verschillende landen loopen, waardoor het trekken van gevolgen bezwaarlijker wordt. Daarna een overzigt over de talen, godsdiensten, regeringsvormen en hulpbronnen der Staten, waarmede het eerste deel, het algemeene, besloten wordt. In dit laatste gedeelte stooten wij op het een en ander, dat wel wat heel eenvoudig is, b. v. wat een *kruisdorp* en een *ringdorp*, wat eene *opene* en wat eene *ommuurde* stad zij, enz.; ja zelfs: »men noemt de steden *klein* of *groot*, naarmate van de uitgebreidheid en bevolking (!) Zal eene stad *schoon* heeten, dan verlangt men, dat dezelve breede, regte, goed geplaveide, zindelijke, des nachts goed verlichte straten, met smaak gebouwde, regtlijnige en in goede verhouding tot elkander staande huizen hebbe, en dat de pleinen ruim en regelmatig zijn." Bladz. 372. Nu ja, dat zal wel waar zijn!

Het *tweede* deel beschouwt de aarde in hare bijzondere verdeeling, en wel eerst *Europa*, deszelfs natuurlijke beschrijving, of grenzen, grootte, zeeën, golven, straten, kapen, schiereilanden, rivieren, meren, eilanden, gebergten, hoogvlakten, vulkanen, dalen, vlakten, woestijnen, steppen, heiden, klimaat en voortbrengselen. (Bladz. 397 worden NB. de walvisschen en zeehonden tot de *visschen* gerekend!) Eene zonderlinge verwarring heerscht in een paar regels van bladz. 382, waar men leest: »de eilanden *Walcheren*, *Zuid-Beveland*, *Schouwen*, *Goedereede* en *Over-*

»*flakkee* [deze laatste zijn sedert lang slechts één eiland], »en in het Z. *Texel*, *Vlieland*, *Terschelling*, *Ameland*, »*Schiermonnikoog* in het Noorden van het Koningrijk der »Nederlanden den Nederlandschen Archipel," hetwelk, ook naar het overige van den volzin, zal moeten zijn: »den Nederl. Arch., de eil. *Walcheren* enz. in het Z., en *Texel* enz. in het N. van het Kon."

Daarna volgt de staatkundige beschrijving, beginnende met *Portugal*, voorts *Spanje*, *Frankrijk*, *Zwitserland*, *België*, *de Nederlanden*, *Engeland*, *Denemarken*, *Zweden en Noorwegen*, *Rusland* en *het Duitsche verbond*. Verder gaan de ons toegezondene afleveringen niet. Van ieder rijk heeft men: ligging, grootte, grenzen, bestanddeelen, bergen, eilanden, meren, rivieren, kanalen, spoorwegen, godsdienst, regeringsvorm, rijkswapen, ridderorden, geldmiddelen, maten, gewigten en munten, een allernuttigst bijvoegsel, bij *Portugal* en *Spanje* niet opgegeven, hetwelk in geene aardrijkskundige beschrijving behoorde te ontbreken, maar in de meeste te vergeefs gezocht wordt; voorts: land- en zeemagt, nijverheid, koophandel, geldmiddelen, verdeeling, plaatsbeschrijving, buitenlandsche bezittingen, en eindelijk een kort overzigt van de geschiedenis, welke echter bij vele landen eigenlijk meer eene geschiedenis der Vorsten dan der landen en volken zelve is.

Eenige leemten en misstellingen, die wij in dit gedeelte des werks aantroffen, teekenen wij aan.

Bladz. 421 wordt van de hoofdkerk te *Burgos*, een van de prachtigste kerkgebouwen, die er bestaan, blootelijk gezegd, dat zij groot is en versierd met een aantal torenspitsen.

Bladz. 439 heet het van de Fransche taal, dat zij zich door hare zachtheid, duidelijkheid en juistheid onderscheidt. De eerste eigenschap staan wij toe, maar de anderen betwisten wij. De Fransche taal is niet juist, want zij is arm, en heeft b. v. voor *staan*, *liggen* enz. niet eens een woord, en zij leent zich allermoeijelijkst tot woordkoppelingen, waarin zij verre bij het Nederduitsch achterstaat, zij is ook

niet duidelijk, wegens het groote verschil tusschen uitspraak en schrift, (dat in het Engelsch ook wel bestaat, maar minder hinderlijk is) hetwelk tot tallooze duisterheden en dubbelzinnigheden aanleiding geeft. Slechts één voorbeeld: *honderd, zonder, zin* is op den klank — dus wanneer men het hoort — hetzelfde woord. Dat de Fransche taal de algemeene taal van het beschaafde *Europa* en die der *diplomatie* is geworden, schrijve men niet toe aan hare geschiktheid, want zij is er eene der minst geschikte van ons werelddeel toe, maar aan geheel andere oorzaken, die het hier de plaats niet is te ontwikkelen.

Bladz. 437 wordt van de rivier *de Vire* in *Frankrijk* gezegd, dat zij »aan den Oceaan cijnsbaar is." Wat die bijzondere aanteekening beduidt, begrijpen wij niet.

Bladz. 470 is verzuimd te zeggen, dat te *Rouaan* een standbeeld van JEANNE D'ARC gevonden wordt, ofschoon aangeteekend wordt, dat zij er verbrand is.

Bladz. 535: »*Aargau* werd bijna *klakkeloos* veroverd." Deze triviale uitdrukking zal den Schrijver *klakkeloos* uit de pen gevloeid zijn.

Bladz. 550 heet *Bouillon* vroeger de hoofdstad van het *gelijkvormige* Hertogdom; dit zal ongetwijfeld *gelijknamige* moeten zijn.

Bladz. 556 worden wel de beide Nederlandsche ridderorden opgenoemd, maar niet, gelijk in andere landen gedaan is, de overige militaire eereteekenen, gelijk het metalen kruis, de dienstmedaille, enz.

Bladz. 563 is te *'s Hertogenbosch* geene melding gemaakt van het *Provinciaal Noordbrabandsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen*, hetwelk zulks, om de strekking, het bereids verrigte, de bibliotheek en de kleine verzameling van provinciale oudheden, toch wel verdiend had.

Bladz. 571 lezen wij van *Westkapelle binnen en buiten, twee dorpen in Zeeland.* Waar haalt de Schrijver dit vandaan? Er is slechts één dorp van dien naam, en de vischvangst te *Zierikzee* op dezelfde bladzijde bestaat ook alleen in de verbeelding van den Schrijver. Die vroeger bloeijen-

de, voorts kwijnende, later in het leven teruggeroepen tak van welvaart is sedert verscheidene jaren geheel te niet, tenzij men misschien eene enkele boot als vischvangst wilde vermelden. Maar dat zal niemand er bij denken, wanneer men van vischvangst spreekt. De prachtige kustlichttoren te *Haamstede*, en het aldaar gelegene stamkasteel der aloude heeren van dien naam, hadden melding verdiend, even goed als het badhuis te *Domburg*.

Bladz. 579 wordt de kaart bij SMALLEGANGE *Chronijk van Zeeland*, A°. 861, nog als eene *autoriteit* aangehaald. Men is het echter vrij algemeen eens over den verdachten oorsprong van dat kaartje.

Maar wij zouden al te breedvoerig worden. Daarom merken wij alleen nog aan, dat bladz. 569 de sluiting der *Schelde* 1548 (1648), bladz. 575 lavezatien (havezathen), bladz. 626 eene zuil bij *Woodstock* ter hoogte van 1301, bladz. 648 de onoverwinnelijke vloot in 1558 (1588) ongetwijfeld drukfeilen zijn; dat hier en daar bij de beschrijving der steden de merkwaardige historische herinneringen, zelfs te *Chattham*, zijn overgeslagen; dat in *Denemarken* het voor *Nederlanders* merkwaardige *Frederiksstad aan den Eider* niet is vermeld, en eindelijk, dat de vorm, in twee kolommen met eene zeer willekeurige afwisseling van groote en kleine letters, (b. v. de beschrijving van *Parijs* is met de eerste, die van *Lissabon* en *Madrid* met de laatste) zeer ongevallig is.

Wij zullen het vervolg van dit belangrijke werk aanmelden, doch kunnen niet nalaten op te merken, dat de titel het belooft *in één Deel*, hetwelk evenwel meer dan waarschijnlijk van eene zoo wanstaltige dikte zal worden, dat wij liever twee matige boekdeelen hadden ontvangen.

Wereldgeschiedenis voor alle standen, van de vroegste tijden tot het jaar 1831. *Door* CARL VON ROTTECK, *Dr. Hofraad en Prof. te Freyburg. Naar den vijfden druk uit het Hoogduitsch. II—IVde Deel. Te Groningen, bij* J. Römelingh. *In gr.* 8*vo.* 1135 *bl. f* 7-50.

Toevallige omstandigheden hebben Ref. tot hiertoe verhinderd deze deelen aan te kondigen. In dezelve wordt een zeer belangrijk werk voortgezet en besloten. Wij achten de vertaling van een zoo nuttig werk eenen nuttigen arbeid. Wel is het te beknopt, om op den naam eener eigenlijke *Wereldgeschiedenis* te kunnen aanspraak maken; het is meer eene uitvoerige schets, een algemeen overzigt, hetwelk uit den aard der zaak onvoldoende is, om meer dan eene oppervlakkige geschiedkennis te geven, maar dat tevens uitmuntend geschikt is, ten einde, na het bestudeeren van uitvoeriger werken, eenen blik over het geheel te doen gaan, of zich tot het eerste voor te bereiden door het geven van het laatste.

Wij hadden aanvankelijk het voornemen, een kort verslag van het werk te geven, doch zijn daarvan teruggekomen, ten deele omdat het nu reeds eenigen tijd het licht ziet en, zoo wij vertrouwen, in veler handen is, en ten deele omdat eene dorre schets toch ook onvoldoende is, om het hoogst zaakrijke, beknopte, heldere van ROTTECK's behandeling der geschiedenis te doen uitkomen. De middeleeuwen hebben ons, mogen wij onder het voortreffelijke eene keuze doen, nog boven het overige voldaan. Gelijk de bekende staatkundige denkwijze van den Schrijver zich — en dat kon of behoefde niet anders — op vele plaatsen verraadt, zoo valt zijn oordeel b. v. over de hervorming en eenige punten in de nieuwste geschiedenis nog al anders uit, dan men het van eenen Roomschgezinde zou verwachten.

Naarmate de lectuur van den tegenwoordigen tijd zich meer bepaalt tot onbeduidende Romans, of ook wel tot de zoodanige, waardoor men zonder genoegzame voorafgaande kennis gevaar loopt, van geschiedkundige tijdvakken en daadzaken een verkeerd denkbeeld te krijgen, naar die mate prijzen wij dit grondige werk te ernstiger aan, en danken den Vertaler voor zijnen welgeslaagden arbeid, den Uitgever voor de nette uitvoering en hoogst matige prijsbepaling.

Bijdragen tot de Geschiedenis der Mikroskopen in ons Vaderland, door P. HARTING. *Te Utrecht, bij* van Paddenburg en Comp. 1846. *In gr.* 8*vo.* 70 *bl.* *f* :-60.

Dit stukje, de zakelijke inhoud eener door den Hoogleeraar in het Natuurkundig Gezelschap te *Utrecht* gehoudene Voorlezing, wordt in het licht gezonden als voorlooper van eene meer uitvoerige algemeene geschiedenis der mikroskopische ontdekkingen. De kundige, bescheidene opsteller wil, zoo door deze voorloopige uitgave, als door eene korte inhoudsopgave van het uitgebreide opstel, anderen uitnoodigen, om hem mogelijke leemten aan te wijzen. Daarom kondigen wij het aan; voor ons zelven kunnen wij den Hoogleeraar, die waarlijk zijn onderwerp van alle zijden bezien heeft, en, zoover wij kunnen nagaan, met alles, wat er betrekking toe heeft, bekend is, met geene mededeelingen dienen. Wij hopen, dat hij zijn voornemen zal ten uitvoer brengen, en alzoo ook de buitenslands meestendeels onbekende verdiensten van Nederlandsche geleerden en ontdekkers aan de wetenschappelijke wereld bekend maken.

Handleiding tot beoefening van het Notarisambt, ingerigt voor jonge lieden, met aanteekeningen, inhoudende: decisiën, resolutiën enz. betrekkelijk de wetten op het Notarisambt, het regt van zegel, registratie en overschrijving, en aanwijzing der betrekkelijke wetsbepalingen; benevens eenige bepalingen betreffende de gemeenschap volgens de oud-Hollandsche en Fransche wetgeving en verdere bijlagen. Tevens geschikt voor kantoorgebruik. Door TH. VAN UIJE PIETERSE, *Candidaat-Notaris te Goes. Te Amsterdam, bij* J. M. E. Meijer. 1846. *In gr.* 8*vo. XV en* 400 *bl.* *f* 4-20.

De breedvoerige, geheel hierboven uitgeschreven, titel geeft dadelijk een overzigt van den inhoud. Na al wat er

over het Notarisambt reeds is uitgekomen, is dit voortreffelijk werk nog gansch niet overtollig, en beantwoordt volkomen aan zijn tweeledig hoofddoel.

Het is geenszins door een' Regtsgeleerde, althans niet door iemand, wien die titel geschonken is, geschreven: en juist daardoor ziet men er uit, hoe verre zelfs een niet gegradueerde en waarschijnlijk in de klassieke talen weinig of niet ervarene het brengen kan. Referent meende daarom er zeer goed, overeenkomstig het verlangen des Schrijvers, gebruik van te kunnen maken bij het afnemen van examina van ongegradueerde Aspirant-Notarissen, waartoe de gekozen vorm, in vragen en antwoorden, naar het voorbeeld van GOUX, dit werk ook zeer geschikt maakt; en ook deze proefneming heeft de arbeid van den Heer PIETERSE gelukkig doorgestaan. Bij eigene ondervinding kunnen wij dus dit boek zoo daarvoor, als voor handleiding en bij kantoorgebruik, ruimschoots aanbevelen. Eenige aanmerkingen houde ons de jeugdige Schrijver, wien wij eene voordeelige standplaats toewenschen, ten goede.

Bij eene tweede uitgaaf zou hij zich het antwoord op vraag 15 (bl. 5) gemakkelijker kunnen maken, en de aanteekening op dat antwoord weglaten, daar zelfs in het Staatsblad de in de officiële uitgaaf van de Wet op het Notarisambt voorkomende drukfout reeds verbeterd is, en tegenwoordig ieder weet, dat men Art. 21 dier wet *niet* lezen moet: »hetzij in hoedanigheid als partij, voorkomen;" maar aldus: »De zoodanigen, waarin zij zelven enz., hetzij in »persoon, hetzij door gemagtigden, hetzij in hoedanigheid, »als partij voorkomen." De achter *partij* oorspronkelijk geplaatste comma heeft men slechts weg te nemen en te zetten achter hoedanigheid. Hiermede valt alle zwarigheid en duisterheid weg, en men heeft den tekst der wet naar de bedoeling des Wetgevers.

Op vraag 22 (bl. 7) zou men welligt meer algemeen kunnen antwoorden: »Zoodanige akte [namelijk waarbij ver»bodene getuigen gebezigd zijn], voor zooverre die geene »uiterste wilsbeschikking inhoudt, geene schenking daar»stelt, of in 't algemeen volstrekt notariëel behoort te zijn,

»als in al welke gevallen zij nietig is, heeft overigens al-»leen kracht van onderhandsch geschrift, mits zij door de »verschijnende personen onderteekend zij; onverminderd de »verpligting van den Notaris tot vergoeding van kosten, »schaden en intresten jegens de belanghebbenden, indien »daartoe termen zijn. Zulk eene schadevergoeding is dus »ook verschuldigd, voor zooveel des debiteurs persoonlijke »verbindtenis ontoereikend is, in geval van nietigheid eener »hypothecaire obligatie."

Antw. 77 (bl. 29) lezen wij de zeker bij vergissing uit de pen gevallene uitdrukking *kopijen authentiek* of vergelekene afschriften. Dat eerste moet blijkbaar wezen *gecollationeerde copiën*.

Met de noot op antw. 241 (bl. 72) kan Referent zich, wat de verkieslijkste wijze van *tellen* der graden betreft, niet vereenigen. Niet *ik* besta *mijzelven*, maar mijn *vader* bestaat *mij* in den *eersten* graad. Men behoeft derhalve tot het kunstmiddel, om den gemeenen stamvader niet mede te tellen, de toevlugt niet te nemen. Voor de praktijk maakt het intusschen geen verschil, daar men ook naar de door den Schrijver verkozene en door vele Regtsgeleerden voorgestane wijze van berekening tot dezelfde slotsom komt.

Deze weinige aanmerkingen mogen den Schrijver bewijzen, met hoe veel aandacht wij zijn werk hebben gelezen.

De Inrigting voor Onderwijs in Koophandel en Nijverheid te Amsterdam. 1846. *N°.* 1. *Te Amsterdam, bij* M. Schooneveld en Zoon. 1846. *In gr.* 8*vo.* 122 *bl. f* 1-80.

Dit eerste Nummer van stukken en bijdragen betreffende de Inrigting voor Onderwijs in Koophandel en Nijverheid te *Amsterdam* behelst, 1°. Een woord over de opening dezer Inrigting; 2°. de namen van de Leden der Commissie van Toezigt en Bestuur, den Directeur, de Heeren, aan wie het onderwijs in de verschillende leervakken is opgedragen, van de Intéekenaren der rentelooze Geldleening groot *f* 30.000 (in

aandeelen van *f* 500) ten behoeve dezer Inrigting, en eindelijk ook de namen van hen, die voor het onderwijs bij de afdeelingen van de 3de klasse der School voor den Koophandel zijn ingeschreven, welker aantal te zamen 41 bedraagt; en voornamelijk 3°. de Inwijdingsrede op den 9 Oct. 1846 door Mr. H. J. KORNEN, Lid der Commissie van Toezigt, gehouden, met Aanteekeningen; 4° de Toespraak door J. J. ALBERDA, Directeur dezer Inrigting, insgelijks met Aanteekeningen; 5° het Programma der School, (reeds vroeger afzonderlijk in 't licht verschenen); 6° de Bibliotheek, bevattende o. a. de ingezondene Boekgeschenken. — Na deze opgave van den inhoud van dit eerste Nummer dezer bijdragen, hetwelk op verlangen van vele Stadgenooten, in deze Inrigting belangstellende, is uitgegeven, en van tijd tot tijd, door mededeeling van voor de uitgave geschikte stukken, zal vervolgd worden, bepalen wij ons thans bij deze onze aankondiging, slechts tot de Inwijdingsrede van den Heer KORNEN en de toespraak van den Heer ALBERDA. Alleen staan wij vooraf nog even stil bij hetgeen bij de opening door den Heer Burgemeester is gesproken. Wij zien daaruit, dat er met volle regt door dezen waardigen en wakkeren man gewezen is op de zegeningen, door ons lager onderwijs verspreid, maar ook op de nog veel rijkere vruchten, die daarvan zouden verkregen zijn, indien men op den ingeslagen weg ware voortgegaan en het zoogenaamd middelbaar onderwijs, zooals bij de overige beschaafde natiën, eene gelijke verzorging had doen genieten, ten einde de jonge lieden, na het verlaten der burgerscholen, ook de vorderingen, in de beroepen en bedrijven veralgemaakt, tijdig te doen kennen. Deze gedachte, door den Heer HUIDEKOPER vervolgens toegepast op de behoefte en vestiging der School voor Koophandel en Nijverheid te *Amsterdam*, moge ook in 't algemeen behartiging vinden! Het middelbaar onderwijs, naar de overtuiging en ondervinding van Ref., verkeert hier te lande nog in eenen toestand, die zeer veel te wenschen overlaat; er is tusschen bewaarschool, lager schoolwezen en middelbaar onderwijs geen verband, gelijk elders, geene aansluiting, geene opvolging, en daardoor gaat er veel van de vruchten te loor. Mogt er eenmaal, gelijk men dit door particulieren, bij enkele Diaconiën en andere Instellingen poogt te doen, ook voor het openbare onderwijs meer gedaan worden, waar-

door, met klem van gepaste middelen, die de Wet toch nog aanbiedt, deze aansluiting, dit verband beter behartigd wierd, en dan tevens het middelbaar onderwijs eene betere inrigting zou bekomen, vooral ook door de oprigting van *Ambachtscholen*, gelijk er elders te *Parijs* en te *Berlijn* bestaan!

De Inwijdingsrede van den Heer Mr. H. J. KORNEN, medelid der Commissie van Toezigt en Bestuur, (sedert tot Wethouder van *Amsterdam* benoemd) had reeds de ondubbelzinnige toejuiching zijner hoorders gewekt; alleen eene enkele stem vernamen wij wel eens, (vooral van hen, die hem niet gehoord hadden en die rede slechts als bij overlevering beoordeelden) alsof het gesprokene vooral aan 't slot, zooals men zich doorgaans uitdrukt, « te ernstig" was. De onpartijdige lezing nogtans van dit doorwrochte stuk heeft er ons wederom voldingend van overtuigd, dat juist de geheime innerlijke kracht dezer geheele Toespraak, hare voortreffelijkheid en bewijsvoering, op den éénigen waren, onomstootelijken grondslag berust, en dat die Rede haar licht, leven en luister, ja hare ware liberaliteit, alleen ontleent van datgene, waaraan die enkele oppervlakkige beoordeelaars, welke haar daarom berispten, zich gestooten hebben. De kracht der geopenbaarde Godsdienst wordt overal in de Rede van den Heer KORNEN gehuldigd, vereenigd met een' schat van kennis, bewijzen van veel belezenheid, kern van inhoud, bondigheid van oordeel en een' diepen blik in de behoefte van onzen tijd. Wie opregt, onpartijdig, onvooringenomen is, *kan* dit niet loochenen. Beschouwen wij nu den hoofdinhoud dezer Rede in eenige weinige trekken.

Eerst wijst de Spreker op de ijdele zelfverheffing van onzen tijd; op de noodzakelijkheid, om met het oog op God, die altoos werkzaam, nooit werkeloos rustend is, de hulpmiddelen van vooruitgang, die Zijne goedertierene Voorzienigheid onze natie nog liet, te bezigen; daarna wordt de Handelsgeest geschetst, als gelegen in de geheele inrigting van 's menschen aard en natuur, en, moge bij allen ijver alles blijven afhangen van eene hoogere, dikwijls onnaspeurlijke Magt, het staat vast, dat echte Handelsgeest een geest is van wijsheid, doorzigt en kennis. Dit geldt bijzonder van den Koophandel: alles dringt den *Nederlander* tot vooruitgang. *Venetië*, de *Hanze-steden*, vroeger zoo

bloeijend, bleven de mededinging door geen hernieuwden ijver volhouden, en behielden eene plaats alleen in de Geschiedenis. Dat ons Vaderland zich aan dat *Venetië* en de Duitsche *Hanze-steden* spiegele! De ondernemingsgeest van den koopman zij wakker. Men vindt dien thans schier nergens meer dan in *Engeland*; ingespannen vlijt, als dáár, doe ons alle middelen aanwenden, in eenen tijd, waarin theorie en praktijk zoo noodig moeten vereenigd worden. Hetzelfde geldt ook van de Kunstvlijt. Het redelooze dier blijft altoos op dezelfde hoogte van kunstvaardigheid staan, bij zijn instinct; de mensch, van Gods geslachte door den Apostel genoemd, is tot inspanning van krachten geroepen; vooral in onze dagen, daar er geene uitvindingen of vorderingen, dan door studie, navorsching en grondige kennis verkregen worden. Zoo is dan ook de School voor Nijverheid ons even onontbeerlijk geworden als die voor Koophandel is.

Hierop schetst de Spreker het ontstaan van dergelijke Inrigtingen. In *Duischland:* eerst de pogingen van FRANCKE, den godvruchtigen stichter van het beroemde weeshuis te *Halle;* van zijnen leerling, den Graaf VAN ZINZENDORF, te *Hernhut;* daarna, vooral sedert 1767, de eigenlijke instelling van dien aard van BUSCH te *Hamburg* en in andere Duitsche steden, vooral te *Bremen* en *Leipzig.* In *Frankrijk:* de beroemde Polytechnische School, in 1794 te *Parijs* gesticht, en de bijzondere School voor handel en nijverheid aldaar in 1820. In *Engeland* is 't de gewoonte van jonge lieden, om degelijke kennis van koophandel op de belangrijkste plaatsen buitenslands op te doen, en aan gelegenheid voor grondige oefening in de Nijverheid ontbreekt het in *Engeland* zelve mede niet. In ons Vaderland stichtte de Regering de Akademie te *Delft.* Pogingen zijn er aangewend, inzonderheid door den Heer Dr. SARPHATI te *Amsterdam*, om deze school aldaar geplaatst te zien, als meer eigenaardig en beter aan eene Handelstad te verbinden. Dit geen gevolg hebbende, vereenigden zich Dr. SARPHATI, die de Instellingen buitenslands ook bezocht, en Mr. W. J. C. VAN HASSELT, met den Heer KOENEN en de Heeren P. KUIDEKOPER, V. D. OUDERMEULEN en J. P. INSINGER, om zelven eene School in de Hoofdstad te vestigen met eene Bibliotheek, een Kabinet, enz. Eenige uitstekende Geleerden en van practische kennis doortrokkene mannen belastten zich,

zonder vaste bezoldiging, voorloopig met het onderwijs. Een renteloos kapitaal werd door bevorderaars dier Instelling weldra volteekend. De inschrijving der leerlingen had in Junij en Julij 1844 plaats.

Eindelijk gewaagt de Spreker nog van de uitzigten, die deze School voor koophandel en nijverheid opent. Voortaan zullen jonge lieden niet behoeven buitenslands te reizen, om de noodige theoretische en practische kennis en ervaring in deze vakken op te doen. Na het verdwijnen der gilde-proeven, (in eenen tijd, waarin een patent de bekwaamheid schijnt te geven voor het uitoefenen van een beroep of ambacht!) zullen echte kennis en verbetering van boven naar beneden, van de aanzienlijker standen der maatschappij moeten afdalen op de werklieden. De Armoede ontstaat voor een groot deel uit gemis van kennis en bedrevenheid in velerlei ambachten en beroepen, waardoor tot heden zoo vele vreemden hier te lande den arbeid verrigten, uit gebrek aan kunde bij onze Landgenooten. De Handel, beter gekend, kan ook inzonderheid, meer dan eenig ander stoffelijk middel, die armoede verminderen. Betere Handelskennis gaat doorgaans, gelijk VAN HOGENDORP dit van *Hamburg* voorspelde, met handelsvrijheid en handelsbloei zusterlijk gepaard, zoodat ook de vrijheid van Handel in 't algemeen en die van den Graanhandel tevens hierdoor aanmerkelijk kan winnen. (*) Ziedaar, waarom zich de gunstigste vooruitzigten voor deze Inrigting schijnen te openen! De geachte Spreker sluit zijne doorwrochte Rede met de inroeping van 's Hemels zegen over deze School, in zeer weinig woorden en geene meerdere dan bij dergelijke Redevoeringen voegen en gansch niet ongewoon zijn. In de Aanteekeningen worden sommige punten toegelicht en uitgebreid, ook met de getuigenis gestaafd van mannen als S. STIJL, VAN HOGENDORP, J. BOSSCHA, BEETS, wiens merkwaardige woorden in zijne uitgegevene *Twaalf Preken*, hier te regt eene plaats vinden, en van anderen meer.

Over de Toespraak van den Heer ALBERDA, met breede Aanteekeningen, behoeven wij weinig te zeggen. Gewis was het zeer moeijelijk voor den geachten man, om hier

(*) Ook de Hoogl. DEN TEX heeft dit in zijne beide openbare en later uitgegevene Voorlezingen bij deze School voldingend aangetoond.

een geschikt woord te spreken. Er straalt echter in door, eene hooge ingenomenheid met het vak van onderwijs, en ook wakkere ijver en moed, om zijne betrekking van Directeur bij de Inrigting voor onderwijs van Koophandel en Nijverheid waardig te bekleeden. Moge hij en' al wie eenigen invloed op het onderwijs in deze School kan hebben het vooral behartigen, dat praktieale kennis bij het theoretisch onderrigt niet ontbreke, dat er in alles afscheiding zij tusschen hetgeen eene gewone School voor den beschaafden, deftigen burgerstand dient te wezen en tusschen eene School aan Handel en Nijverheid gewijd! Moge ook eene *Ambachtsschool* op grooter schaal, dan die thans te *Amsterdam* bestaat (*), zich eenmaal met deze School voor Koophandel en Nijverheid vereenigen of naast haar gesticht worden!

Wij hopen dit eerste Nummer van deze Bijdragen, door vele volgende even belangrijke Nummers gevolgd te zien.

Geschiedenis der achttiende eeuw en der negentiende tot op den ondergang van het Fransche Keizerrijk; door F. C. SCHLOSSER, *Hoogleeraar te Heidelberg. IXde en Xde Deel. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. *Gr.* 8*vo. Te samen* 762 *bl. f* 7-:

Met het negende deel van dit belangrijke werk vangt een nieuw tijdperk der geschiedenis bij SCHLOSSER aan. Het is het vierde der achttiende eeuw, van den afval der Noord-Amerikaansche provinciën van *Engeland* tot 1788. Het eerste hoofdstuk behandelt de tijden van den Noord-Amerikaanschen oorlog tot op het ministerie VAN PITT den jongeren in 1784, de eerste § de geschiedenis van *Engeland*, *Frankrijk* en *Spanje* tot op de gewapende neutraliteit. Wij vinden in *Engeland* nog het ministerie van lord NORTH aan het hoofd der zaken, die, terwijl hij den vruchteloozen strijd met *Amerika* voortzette, millioenen schats ten behoeve van het koninklijke huis aan het volk wist te ontlokken. En dat geschiedde op een oogenblik, waarop een oorlog met *Frankrijk* onvermijdelijk werd en tot nieuwe opofferingen kon dwingen. Die oorlog werd daarbij althans in

(*) Wij hebben hier het oog op de Ambachtsschool van den Heer HANA in de Halsteeg te *Amsterdam*.

den beginne met geenen gelukkigen uitslag gevoerd, vooral toen ook *Spanje* zich met *Frankrijk* vereenigde en de verbondene vloten *Engelands* overmagt ter zee met groot gevaar bedreigden. Daarbij kwamen in het jaar 1780 de oproerige tooneelen in *Londen*, waarbij het gemeen een tijdlang aan zijnen vernielingsgeest den teugel vierde, en die door Lord GORDON waren veroorzaakt door ophitsing van de fanatieke dweeperij des volks tegen de Roomschen.

De Admiraal RODNEY herstelde in datzelfde jaar wel de zaken eenigzins, wat den roem der Engelsche zeemagt betrof, maar hij kon toch niet verhinderen, dat de *Spanjaarden* in Augustus 1780 vijfenvijftig Engelsche schepen namen, die met al de benoodigdheden voor den oorlog in *Oost-* en *West-Indië* beladen waren; terwijl op denzelfden tijd de *Amerikanen* 14 schepen van de Britsche naar *Canada* bestemde zoogenaamde *Québec*-vloot vermeesterden.

De gewapende neutraliteit en de oorlog met *Holland* levert de stoffe op voor de volgende §., waarbij *Engelands* kwade trouw en schandelijke politiek in een helder licht verschijnt, maar ook de toestand van ons vaderland en deszelfs regering, gelijk wij vreezen, met ware en niet zeer vleijende trekken wordt afgemaald. De slag bij *Doggersbank*, die laatste flikkering van onzen zeeroem, was het bloedigste gevecht, dat in dezen oorlog werd geleverd, en de Schrijver doet aan den heldenmoed onzer vlootvoogden regt wedervaren.

In de derde §., die de Engelsche geschiedenis voortzet, en den zeekrijg, de belegering van *Gibraltar* en de ministeriën tot op 1784 ten onderwerp heeft, treedt voor het eerst de man op, die gedurende een aantal jaren op het lot van *Engeland* en *Europa* den grootsten invloed heeft gehad, en die in het woelige tijdvak der Fransche revolutie en van NAPOLEON's heerschappij aan het hoofd der zaken heeft gestaan. WILLIAM PITT trad in het nieuwe parlement, dat in 1781 bijeenkwam, voor het eerst op, te gelijk met SHERIDAN. Over beiden velt SCHLOSSER het volgende oordeel: »PITT vertoont zich dadelijk in den beginne als voorzigtig staatsman en pleitbezorger, die zich nu voor, dan tegen het hof verklaart, dat hij niet ontberen kan, maar door ideën nimmer in het practische verkeerd geleid wordt, en dus voor Koning GEORGE de regte man is. SHERIDAN past daarentegen wel voor Koning GEORGE III niet, maar was

toch als geboren tot makker voor den woesten Prins van *Wales*, aan wien hij zich later ook aansloot. SHERIDAN was belletrist; hij schreef drama's; hij heeft als tooneeldichter, als schrijver, als vlug en innemend redenaar, als geestig man in gezelschappen roem en aanzien verworven, en had zich misschien ook wel kunnen staande houden, zoo hij door neiging tot den drank niet ten laatste te laag gezonken ware; maar staatsman of diplomaat was hij nooit. PITT was volstrekt practisch, had daarbij juist zooveel eerlijkheid en geweten als een staatsman en diplomaat van de negentiende eeuw hebben mag, en geen greintje meer; zijne welsprekendheid was geheel naar zijn karakter gewijzigd." Lord NORTH kon de herhaalde aanvallen van het parlement niet uithouden, en was genoodzaakt zijn ontslag in te leveren. Het nieuwe ministerie had met nieuwe moeijelijkheden te kampen. Eene overwinning van RODNEY droeg niet de gewenschte vruchten, en hoewel na eene hardnekkige en eervolle verdediging door de kleine bezetting, moest *Minorca* zich aan de *Spanjaarden* overgeven. Deze overgave zette nieuwe kracht bij aan de belegering van *Gibraltar*, waaraan sedert drie jaren kosten en moeiten vruchteloos waren verspild en die nu met verdubbeld geweld werd voortgezet. Men maakte daarbij gebruik van drijvende batterijen. »Tien schepen van 600 tot 1100 ton last werden te dezen behoeve ontmast, om aan de met eene verbazende massa van boomstammen op hen te bouwen batterijen tot onderlaag te dienen en de belegeraars in staat te stellen dezelve van de eene plaats naar de andere te brengen. Men berekende de massa van zwaar hout, welke tot den aanbouw dezer batterijen zelven gebruikt werd, op 200,000 kubieke voeten. De onderste vaste bodem werd boven door een elastiek dak van ankertouwen, die met natte huiden bedekt waren, beschut, dat schuins afhelde, opdat de van boven geschoten kogels, die door een stevig schutdak zouden heengeslagen zijn, daarbij konden neêrrollen. Kurkhout en nat zand waren kunstmatig in het inwendige verdeeld, en zouden, van tijd tot tijd door ingepompt water op nieuw bevochtigd, beletten, dat de hier of daar inslaande gloeijende kogels het drooge hout vuur deden vatten.« Voegt men daarbij de kanonneer- en bombardeerbooten, zoo telde men 1200 stukken zwaar geschut en 83,000 vaten kruid. Deze verbazende toerustingen, waarbij zich van de landzijde niet minder groote

batterijen openden, hadden geen ander gevolg dan teleurstelling, schade en verlies voor de *Spanjaarden* en onsterfelijken roem voor de Engelsche aanvoerders.

In de volgende §., die den strijd tusschen FOX en PITT behandelt, zien wij *Noord-Amerika* voorloopig erkend, den vrede met *Frankrijk* bepaald, en overigens de hoogste belangrijke binnenlandsche gebeurtenissen in *Engeland*, die tot vestiging van de magt van WILLIAM PITT aanleiding gaven, waarbij tevens eene ontwikkeling van den staat en het bestuur van de Oostindische Compagnie en van de maatregelen, te haren opzigte voorgeslagen, de aandacht zeer boeijen.

Wij komen alzoo tot het tweede hoofdstuk, waarin gesproken wordt over *de tijden der onrustige beweging in het innerlijke der Staten van het vasteland tot op de eerste voorteekenen der Fransche revolutie.* Een belangrijk tijdvak treden wij hierbij in, waarin wij hoe langer hoe meer worden voorbereid tot de gewigtige gebeurtenissen, waarvan de gevolgen in bijna geheel *Europa* nog worden gevoeld. De eerste §. handelt over Keizer JOZEF II, *van den dood zijner moeder tot op den Turkschen oorlog;* een merkwaardig verschijnsel, een vorst, «die met monarchaal geweld wil bewerken, wat men in andere monarchale-Staten met geweld zoekt te verhinderen, en die diensvolgens om eene geheel tegenovergestelde reden dan andere autocraten met het volk en met den tijdgeest in twist geraakt." Een zeer groot gedeelte van deze § is toegewijd aan de verbeteringen, die de Keizer vooral ook in zijne Oostenrijksche Staten beproefde, en waarbij de godsdienstige en kerkelijke aangelegenheden eene belangrijke rol speelden. »Hij liet eene algemeene tolerantie aankondigen, hief den onmiddellijken zamenhang van de monniken- en nonnenkloosters met *Rome* op, en beperkte de magt, welke de Paus over de geestelijkheid der Oostenrijksche landen had uitgeoefend." Later ging hij tot de opheffing over van zoodanige kloosters, die hij voor overtolling of schadelijk hield, en stelde paal en perk aan het gedurig toenemen van het aantal van hen, die daarin werden opgenomen. In acht jaren verminderde hij het getal nonnen en monniken met 30 à 36,000, en liet toch nog 1324 kloosters over, met eene bevolking van 27,000 zielen. Vruchteloos werd hier door de geestelijkheid

vooral tegenstand geboden; vruchteloos was zelfs eene reis, door den Paus naar *Oostenrijk* ondernomen; de Keizer hield vol, en vond alleen in *België* onoverwinnelijke tegenkanting; in andere provinciën had een verlichte geest de overmagt. Het laatste gedeelte der § stelt ons Keizer JOZEF in een veel ongunstiger licht voor; het loopt over de twisten met onze eigene Republiek over het barrière-tractaat en over de willekeurige wijze, waarop de Keizer het regt van den sterksten tegen ons wilde doen gelden, en eindigt met den afloop der onderhandelingen, waardoor, onder bemiddeling van *Frankrijk*, de zaak tot eene verzoening werd gebragt.

Het overige van dit deel behelst een verhaal van de binnenlandsche beroeringen en staatkundige geschillen in *België*, *Holland* en *Frankrijk* tot op het jaar 1788. Deze eerste onlusten in *België*, die later in 1789 door nieuwe gevolgd werden, welke tot de oprigting eener kortstondige Belgische Republiek aanleiding gaven, moesten JOZEF geleerd hebben, hoe weinig zijne plannen in den geest des volks vielen en hem omsigtiger hebben gemaakt. Zullen wij nu SCHLOSSER volgen op het tooneel onzer eigene binnenlandsche onlusten, waarbij, helaas, weinig edels of goeds te verhalen valt, en wij den grond gelegd zien tot den kommer en ellende, die later zoo rijkelijk over ons Vaderland is uitgestort? Nog veel minder is het ons mogelijk, om den Schrijver op den voet te volgen, wanneer hij in het laatste gedeelte van het negende en de eerste helft van het tiende deel *Frankrijks* geschiedenis behandelt tot op het einde der eerste (constituerende) nationale vergadering. De belangrijkheid der gebeurtenissen en hare talrijkheid van den eenen kant, hare meerdere bekendheid van den anderen, zouden eene dorre schets weinig uitlokkend maken. Het is ook hier de verstandige, scherpzinnige onderzoeker, die ons op ieder bladzijde tegentreedt. Onafhankelijk van het oordeel van anderen, gaat hij zijnen eigenen weg, en zijne beoordeeling van onderscheidene personen, die eene belangrijke rol in de omwentelingsgeschiedenis spelen, getuigt daarvan meermalen. De revolutie zelve heeft bij SCHLOSSER eenen dieperen grond, dan oogenblikkelijke verlegenheden, gebeurtenissen en omstandigheden van de dagen, die haar onmiddellijk voorafgingen. Zij was onvermijdelijk noodzakelijk, omdat eene geheele verandering der staatsregeling gevorderd

werd, en het onmogelijk was, om van de middelen, welke de tijd en zijne wetenschap aan de hand gaven, ter verhelping van het kwaad gebruik te maken, zonder al het bestaande om te keeren. Deze meer en meer zich openbarende noodzakelijkheid voerde van stap tot stap verder op den weg der omwenteling, die bij bekwameren tegenstand misschien een tijd lang verschoven, misschien anders gewijzigd had kunnen worden, maar die in haar wezen onvermijdelijk moest plaats hebben. Het is er verre van daan, dat men in SCHLOSSER een onvoorwaardelijk lofprijzer zou vinden van alles, wat door de omwentelingsgezinden is verrigt; maar merkwaardig is zijne korte optelling van de hoofdvoordeelen, welke het nieuwe *Frankrijk* aan de constituerende vergadering verschuldigd was, en die bewijzen, »dat, in spijt van alle onvolmaaktheden der nieuwe staatsregeling en niettegenstaande de tienjarige ellende, waarmede men haar betalen moest, zulke wezentlijke voordeelen, die den lateren geslachten blijken zullen, niet te duur konden worden gekocht." Wij laten zijne optelling volgen: »Met één woord zouden wij de voordeelen deze noemen, dat eene bepaalde wettelijke orde (hoe gebrekkig deze in vele opzigten ook wezen mogt) voor de militaire willekeur of het onbepaalde, slechts uit oorkonden op te sporen gebruik, werd in de plaats gesteld. Meer bijzonder werden de *Franschen* thans eindelijk door de nieuwe verdeeling des rijks en door centralisatie der regering tot één natie, en geregtigheid en regt werkelijk verbeterd. De crimineele justitie werd geheel veranderd, de verbetering der burgerlijke justitie aangekondigd, de pijnbank afgeschaft, mitsgaders alle barbaarsche straffen der middeleeuwen; de regtbank van gezworenen ingevoerd, ook voor het in staat van beschuldiging stellen, wat BUONAPARTE afschafte. Geheele verdraagzaamheid werd ingevoerd; de kloostergeloften benevens gilden en corporatiën opgeheven; de individuele vrijheid verzekerd en de gevangenbrieven (*lettres de cachet*) afgeschaft. Eene volslagene gelijkheid van belastingen naar gelang van het vermögen ingevoerd; alle binnenlandsche tollen opgeheven. De tienden, de feodale regten, van wat aard ook, afgeschaft. De verdeeling en verkoop der geestelijke goederen en der domeinen gaf duizenden een aandeel aan den bodem en ontrok hen aan den bedelstaf. De finantiën en de heffing der

belastingen werden stelselmatig geregeld; de vrijheid van drukpers verkondigd, en het regt van eerstgeboorte, alsmede de substitutiën bij testament opgeheven. Men rekent, dat de beide laatste punten alleen bewerkt hebben, dat *Frankrijk* bij een ongehoord verlies van menschen, toch zijne bevolking omtrent een vijfde heeft zien toenemen. De koopbaarheid der posten hield op."

Van de beschouwing eener krachtvolle natie, die hare aloude staatsregeling omverwerpt, om eene geheel nieuwe orde van zaken te vestigen, worden wij in de laatste helft van het tiende deel gevoerd tot de geschiedenis van bedorvene en zedelooze hoven en vorsten. GUSTAAF III van *Zweden*, maar vooral CATHARINA van *Rusland*, met hare gunstelingen en minnaars, worden ons in een levendig tafereel voorgesteld. Wij zien den eersten vroeger geschenken van de laatste aannemen, later gebruik maken van den Turkschen oorlog, om *Rusland* insgelijks den krijg aan te doen, en daarbij, ondanks eene zegepraal op zijnen adel behaald, waarbij de koninklijke voorregten werden herwonnen en uitgebreid, jammerlijk te kort schieten, tot dat de vrede, te *Wereld* gesloten, toonde, »dat alle bloed voor niet vergoten, alle schatten van het armste rijk moedwillig verkwist waren." De Turksche oorlog levert de stof voor de derde § van deze afdeeling op; waarin vooral ook SOUWAROW eene groote rol speelt. De ellendige Belgische revolutie, waaraan zoo spoedig een einde werd gemaakt, en de treurige gebeurtenissen, die tot de tweede verdeeling van *Polen* voerden, besluiten dit deel. Welk een zamenweefsel van ongeregtigheden vindt men in deze laatste geschiedenis! Hoe hebben de *Polen* zich hunnen eigen val berokkend! Hoe vruchteloos was latere heldenmoed!

En hiermede eindigen wij ons kort overzigt dezer beide deelen van SCHLOSSER's belangrijk werk. Op de vertaling blijft hier en daar nog al wat te zeggen, en wij zouden onder anderen wel eens willen vragen, welk denkbeeld de vertaler hecht aan het woord *wereldgeestelijkheid;* had hij het verstaan, hij zou het gebruikelijke wereldlijke geestelijken, in tegenoverstelling van hen, die tot bepaalde orden behooren hebben gebezigd.

MOHAMMED *de Profeet, zijn leven en zijne leer. Uit Handschriften en uit den Koran geput en voorgesteld door Dr.* GUSTAF WEIL, *Bibliothecaris aan de Universiteit te Heidelberg, enz. In het Nederduitsch bewerkt door* JZ. J. LION. *Te Amsterdam, bij* J. M. E. Meijer. 1846. *In gr. 8vo. XIV en 619 bl. f 6 - 40.*

De man, die een rijk stichtte, hetwelk, kort na zijnen dood, het Perzische verslond en het Byzantische de diepste wonden toebragt, die eene Godsdienst in het leven riep, welke nog ten huidigen dage het schoonste gedeelte der oude wereld tot hare belijders telt, verdient in alle opzigten, zoo wel in de geschiedkundige daadzaken als in de over hem loopende mythen, gekend te worden. De Schrijver toont aan, dat er nog geene levensgeschiedenis van dezen man, MOHAMMED namelijk, bestond, die beantwoordde aan de vorderingen der historische kritiek, en zette er zich sedert het jaar 1837 toe, om het leven en de leer van dezen buitengewonen man tot het voorwerp van zijne studiën te maken, en de uitkomst daarvan aan het geleerd publiek mede te deelen. Na zesjarigen arbeid, dus in 1843, verscheen het werk in het licht, en mogt in *Duitschland* welverdiende goedkeuring verwerven. Toen de Vertaler het voornemen had opgevat om dit werk in het Nederduitsch over te brengen, meende hij het er voor te moeten houden, dat de geleerden, die hier te lande de Oostersche taal- en letterkunde beoefenen, zich WEIL's oorspronkelijk werk wel reeds zouden hebben aangeschaft, en heeft daarom den Arabischen tekst der bijlagen en dien van vele aanhalingen weggelaten. Hierdoor werd het werk meer geschikt en bruikbaar, in 't bijzonder voor alle beoefenaars der geschiedenis, zonder dat zij daarbij bekend zijn met de Oostersche letterkunde. Zoo als het werk nu in onze taal in 't licht verschijnt, bevat het in de *Inleiding* de vroegste geschiedenis van *Mekka*, MOHAMMED's afkomst, den godsdienstigen, zedelijken en staatkundigen toestand en beschaving der *Arabieren* in de zesde eeuw; vervolgens, in *negen* Hoofdstukken, de verschillende tijdperken van zijn leven. Wij zouden den inhoud van deze Hoofdstukken hier kunnen opgeven; maar wij zouden daarmede niets toebrengen tot opwekking der belang-

stelling in dit werk, en niets bijdragen tot het leeren kennen van deszelfs eigenlijke waarde. Niettegenstaande de behoefte, die er bestond, aan een werk als het onderhavige, ontbreekt het niet aan zoodanige levensbeschrijvingen, waarin, op even zulk eene oppervlakkige wijze als door het kortelijk opgeven van den inhoud des werks zoo geschieden, eene schets wordt geleverd van MOHAMMED's levensgeschiedenis, en zelfs mogen wij vooronderstellen, dat ieder, die met vrucht de Geschiedenis beoefend heeft, zulk eene schets in zijn geheugen, al ware het slechts uit eenig leerboek, geprent heeft. Alleen achten wij het noodig te melden, dat door den Vertaler aan het laatste Hoofdstuk, om het werk geheel volledig te maken, het belangrijkste toegevoegd is, wat in een later werk van denzelfden Schrijver: *Historisch-Kritische Einleitung in den Koran*, over den *Koran* en den *Islam* gevonden wordt. Van de 619 bladzijden der beide deelen bevat de grootere helft alleen aanteekeningen, welker waarde ook nog daardoor verhoogd wordt, dat de Hoogleeraar P. J. VETH, wiens stuk over MOHAMMED en den *Koran*, in het tijdschrift *de Gids*, jaargang van 1845, den Vertaler voornamelijk had opgewekt tot de overbrenging van dit werk, bij die des oorspronkelijken Schrijvers onderscheidene opheldering, bestemd voor niet geleerden, gevoegd heeft; gelijk ook de Vertaler met dankbetuiging vermeldt, dat deze geleerde hem bij geheel deze onderneming in het belang der wetenschap met zijne inzigten en meerdere kennis wel heeft willen inlichten.

Wat nu ons oordeel over het werk zelf betreft, moeten wij verklaren, geen grondiger werk over MOHAMMED te kennen, dan dat, hetwelk de geleerde Schrijver geleverd heeft. Het komt ons voor, dat hij, het aan merkwaardige gebeurtenissen zoo rijke leven van MOHAMMED zonder vooroordeel onderzoekende, stap voor stap de bronnen nagegaan en ten ijverigste gepoogd heeft, de geschiedkundige waarheid uit den nevel, waarin zij gehuld is, te doen te voorschijn treden, en het raadselachtige karakter van dezen merkwaardigen man te doorgronden en te schilderen, en dat deze zijne moeijelijke taak met den besten uitslag is bekroond geworden. Alleen om aan te toonen, dat wij niet onoplettend zijn geweest omtrent de wijze, waarop de Vertaler zijn werk volbragt heeft, wijzen wij op de benaming

hesrin voor *meesteres*, en op de Germanisme: »De storm *legde sich*" voor »*bedaarde*." Voor het overige doen wij gaarne hulde aan de bekwaamheid, door hem aan den dag gelegd in de overbrenging van zulk een belangrijk werk, ten nutte van onze letterlievende landgenooten, bij wie wij wenschen dat aan zijnen arbeid eene gunstige ontvangst ten deel valle.

Zie opwaarts, om en in u! of Gedachten en Opmerkingen van JEAN PAUL. *Met Portret. Te Groningen bij* W. van Boekeren. 1846. *In gr.* 8*vo. VIII en* 174 *bl. f* 1-80.

Nadat Mr. J. A. WEILAND door de vertaling en uitgave van de *Gedachten* van JEAN PAUL, uit 's mans schriften bijeenverzameld, de belangstelling in de werken van dien Humorist bij ons lezend publiek opgewekt en verlevendigd heeft, is men voortgegaan met nu en dan nog andere proeven uit zijne werken in het licht te zenden, of geheele boekdeelen van den Duitschen Hofraad in onze taal over te brengen, zoo als de *Titan*, de *Hesperus* en andere stukken; terwijl wij ook nader op eene *Nieuwe Verzameling van Beelden en Gedachten*, te *Schoonhoven* uitgegeven, zijn onthaald geworden.

De zucht, om bloemlezingen uit JEAN PAUL's werken te leveren, schijnt nog niet gesmoord te zijn, daar wij er nu weder eenige uittreksels, onder den boven opgegeven titel, uit ontvangen. *Gedachten en Opmerkingen*, die, buiten twijfel, ons wel tot het hoogere en onzienlijke verheffen; ons wel nopen om een' opletten den blik rondom ons te slaan, en er zeer toe te leiden, om, nu en dan, eens ernstig tot ons zelven in te keeren; waarom zij, van dien kant beschouwd, belangrijk en nuttig zijn.

De Vertaler heeft beproefd, om het werkje meerdere eenheid te geven, de gedachten onder rubrieken te brengen, waarin hij gelukkig is geslaagd, en waardoor den lezer nu aangename rustpunten worden aangewezen. Dat dit geen gemakkelijke arbeid is, en daartoe veel onderzoek en smaak vereischt wordt, zal wel niemand ontkennen; maar velen zullen het toch ook toestemmen, dat de meeste van zulke gedachten en opmerkingen, zoo maar uit JEAN PAUL's werken gegrepen, nog wel zoo kruchtig en kernachtig uitkomen,

wanneer men ze leest gelijk ze daar in verband staan, met hetgeen voorafgaat en volgt.

De bezitters van Mr. WEILAND's verzameling en van de uitgegevene *Beelden en Gedachten* zullen ook dit bundeltje, als bloemen in den hof van den geestigen en oorspronkelijken Schrijver geplukt, met genoegen ontvangen.

Wij moeten echter ronduit verklaren, dat wij van dergelijke uittreksels uit 's mans schriften, daar er van de hier geleverde reeds veel bij WEILAND voorkomen, nu genoegzamen voorraad hebben; en wij ontveinzen het niet, (het moge dan slechts ons individueel gevoelen zijn) dat, hoe hoog men ook met den *humor* van JEAN PAUL moge loopen, die van den innemenden en meer verstaanbaren en ongedwongenen CLAUDIUS ons beter bevalt, meer tot ons gevoel spreekt, en voor ziel- en menschenkunde, voor smaak en godsdienstige veredeling ons meer lief en waard is. De beeldspraak, de zonderlinge vergelijkingen, de vreemdsoortige bijeengebragte denkbeelden, — al zijn die sprongen, welke schijnbaar bij den Humorist uit de hoogte en de diepte gaan en omgekeerd, niets anders dan overgangen van den geest van het eene onderwerp op het andere, alles werpt toch, ja, wel een' eigenaardigen maar toch niet minder bonten tooi ook over deze Gedachten en Opmerkingen; en, hoe genialisch en rijk 's mans schrijftrant ook wezen moge, goede en gekuischte smaak wordt wel eens geweld aangedaan door het duistere, onbepaalde, overdrevene en gansch niet van valsch vernuft vrij te pleitene, dat hier en daar voorkomt.

Onder de vele schoone, meer uitvoerige uittreksels, die wij hier aantreffen, behoort voorzeker N°. 137, dat een juweeltje is; wat onder dat nommer over ouderlijk huis, school en gezin gezegd wordt, is hoogst gevoelig, zoo geheel uit de kinderjaren, waar en wegslepend geschreven, en zal met nog andere hier voorkomende, even als *de Oudejaarsnacht van een' ongelukkige* en *het sterfbed van Amandus* uit Mr. WEILAND's verzameling, met belangstelling worden gelezen. Hier barst ons als 't ware het hoofd niet, om al de denkbeelden te verzamelen, die ons soms worden aangegeven, bij de moeijelijkheid tevens om den zin van het geheel te bevatten. Zoo was het ons met N°. 51, de *Rede, den gestorven Christus in den mond gelegd, in geval het geloof aan God en de eeuwigheid ijdel was.* Buiten het gezwollene en het vreemde, den altijd zoo duidelijk en eenvoudig spreken-

den Heiland in den mond gelegd, vinden wij daar, dat CHRISTUS, bij het wegzinken des Heelals, »het schurend gedrang der hortende werelden, den fakkeldans der hemellichten zag, die als dwaallichten werden," en dat »de eene wereldbol na den anderen zijne flikkerende zielen in de zee des doods uitschudde, even als een waterkogel schitterende vlammetjes op de golven schiet," enz. En toen alles in een droomgezigt gehoord en gezien was, ontwaakte de slapende, en zag »de reuzenslang der eeuwigheid zich in kronkelingen rondom het Heelal slingeren; zich digter en digter windende om de natuur, de werelden tegen elkander verpletterende en den onmetelijken tempel tot één kerkhof ineendrukkende"..... Maar wij duizelen! Ook hier worden, gelijk een bevoegd kunstregter zegt, groote gedachten verzwakt en ontzenuwd door zwierigen opschik en woordenpraal; en, hoe opgetooid, zij treffen ons niet, maar laten het hart koud en onbewogen. Het zou niet voor den smaak onzer landgenooten pleiten, wanneer ze met dergelijken stijl en schrijftrant waren ingenomen; en het is ook niet te hopen, dat zulke voorbeelden zullen worden nagevolgd: want, zien wij ons in onze dagen, wat de Dichtkunst betreft, nu en dan reeds in een labyrinth van duisterheden en onzin omgevoerd, zulk proza zou op den duur afmatten en van alle lectuur afkeerig maken.

Hetgeen wij vroeger zeiden, dat hier vele gedachten voorkomen, die reeds bij WEILAND worden gevonden, heeft de Vertaler zelf als niet onmogelijk beschouwd, en zegt dan ook: »Men leze haar en troostte zich daarmede, dat zij de lezing dubbel waard moeten wezen." Er zijn er misschien meer in gekomen, dan de verzamelaar zelf heeft vermoed: de verzameling van WEILAND hadden wij te dikwijls gelezen, om niet dadelijk de oude kennissen aan te treffen. Zoo zijn hier N°. 1, 5 en 6 te zamen in N°. 239 bij WEILAND te vinden; 28 in 173; 86 in N°. 70; 157 in N°. 11; 80 en 81, hier gesplitst, zijn als N°. 16 bij WEILAND; 165 als 41; 121 bijna geheel als 292; 279 bijna als 385, en meer andere, die wij zoo spoedig, voor de aanwijzing, niet vonden; maar die of afzonderlijk, of hier en daar in uitvoerige uittreksels bij WEILAND verspreid liggen.

Dan genoeg: het werkje heeft eenen waardigen aanbevelingsbrief in eene voorrede van den Weleerw. LUBLINK WEDDIK, die, zoo iemand, met JEAN PAUL gemeenzaam,

en zelf als humoristisch schrijver gunstig bij ons bekend, met regt zeggen kan, hetgeen wij ten volle beamen: dat er in menige gedachte, in menig beeld van JEAN PAUL eene kleine wereld van gedachten en waarheid ligt, die men, des verkiesende, voor zichzelven daaruit ontwikkelen of medenemen kan, en waarover niemand zich zal beklagen.

Als zoodanig is dan ook hier voor den beschaafden en zelfdenkenden lezer veel nuttigs en aangenaams voorhanden; en onze wensch is die van den Heer LUBLINK, dat al het goede in de schriften van JEAN PAUL de menschen steeds beter make, het minder goede niemand kwetse of ergere.

Druk en uitvoering bevelen zich aan.

ANITTA D'ULLOA, *of de dubbele eed van trouw; Drama in III Bedrijven, door* JORIS BROMMINCK. *Te Deventer, bij* A. ter Gunne. 1846. *In kl.* 8*vo.* 72 *bl.* *f* :-60.

Belangwekkend zijn de karakters der personen, die in dit Drama het tooneel betreden: de zwaarmoedige PIETROT DE PERÉ, de ridderlijke MELCHIOR D'ALAVA, en de heldin van het stuk, ANITTA D'ULLOA, in bangen tweestrijd tusschen hetgeen, waartoe zij door haren eed verbonden is, en hare liefde voor PIETROT, eindelijk de door hartogt tot misdaad vervoerde BENEILDE. Het levende der schildering wekt sympathie voor de handelende personen. Van onwaarschijnlijkheid is het stuk niet geheel vrij te pleiten; zoo als, onder anderen, dat de bandiet CARLO zich, alleen om MELCHIOR te redden, tot het ondergaan van den dood op het strafschavot overgeeft. Voor het overige is het Drama wel geschikt voor het tooneel of eenige andere vereeniging tot beoefening der declamatie, en is, wat de zedelijke strekking betreft, althans niet schadelijk.

De Keizer en de Hofnar. Historische Roman uit de eerste helft der 13*de Eeuw. Naar het Hoogduitsch van* HERMANN RAU. *III Deelen. Te Amsterdam, bij* J. M. E. Meijer. 1846. *In gr.* 8*vo.* 1029 *bl.* *f* 9-75.

Een historische roman behoort de maatschappelijke gesteldheid, de zeden, de gewoonten van het tijdvak, waartoe

hij behoort, juist voor te stellen. De historische romanschrijver moet door eene grondige kennis der historische oudheid zich geheel in den toestand en de denkwijze der personen, die hij laat optreden, weten te verplaatsen. Het is van uit dit standpunt dat wij, den thans aangekondigden roman beoordeelende, niet durven verklaren, dat hij aan deze vereischten beantwoordt. De Schrijver laat Vorsten en menschen van minderen rang in het begin der dertiende eeuw niet, gelijk toen wel plaats had, uit wrevel tegen *Romes* heerschzucht, met middeleeuwsche ruwheid over de pauselijke dwingelandij spreken, maar in den hedendaagschen toon der verlichte liberalen. Wel was in dien tijd concubinage en andere losbandigheid zeer heerschende; maar wij gelooven niet, dat die schoonklinkende redeneringen in gebruik waren, door welke in onzen tijd de man naar de wereld zulke buitensporigheden gewoon is te verschoonen. Met goedkeuring zegt de Schrijver van zijnen held: »Die man kon zich niet bewegen in de beperkte grenzen, (het huwelijk namelijk) waarin een kleingeestig geslacht deszelfs hartstogten geboeid hield." — »De liefde," zegt hij, »opent onvoorwaardelijk den hemel, ook zonder den portier in het priestergewaad." Van zulk eene betrekking zegt hij ook nog: »Hunne liefde was schuldeloos en vroom." Dat het met de zedelijke strekking van dezen roman maar sober gesteld is, zullen wij niet met vele woorden behoeven te vermelden. Ook hinderden ons verscheidene onwaarschijnlijkheden in het werk; onder anderen geheel de persoon en het gedrag van den Hofnar rekenen wij onder de onwaarschijnlijkheden. Wellicht zullen oppervlakkige lezers het bonte mengsel van allerlei voorvallen gretig innemen; maar wij vertrouwen, dat zij, die smaak en oordeel bezitten, het met ons eens zullen zijn, dat deze roman niet had behooren vertaald te worden.

Anna van Lint, of de brave Dienstbode. *Door* J. J. BOËSEKEN, *geb.* PELTENBURG. *Te Doesburgh, bij* A. Mengers en Zoon. 1846. *In gr.* 8*vo.* 91 *bl. f* :-90.

Onder bovenstaanden titel wordt aan ons lezend publiek een bruikbaar volksboek aangeboden, hetwelk, wegens den goeden geest, het eenvoudige van den verhaaltrant, het verstandige der lessen en raadgevingen, voorzeker met een nuttig

gevolg door dienstboden en anderen van den geringeren stand kan gebruikt worden; terwijl tevens de uitgave als een goedkoop middel en met vrucht gebezigd is tot gedeeltelijke vergoeding van het verlies, door de Schrijfster bij eenen zwaren brand ondergaan. Onze aanbeveling strekke dan ook tot bevordering der bereiking van dit doel, en doe velen aan hunne dienstboden dit werkje ten geschenke geven, als eene bijdrage, om ook onder deze klasse van menschen eene voor hunnen stand berekende levenswijsheid en deugdsbetrachting te verbreiden.

De Amsterdamsche Plantaadje. Door J. P. BOSDIJK. *Amsterdam, bij* Weytingh en van der Haart. (*Zonder jaartal.*) *In post* 8*vo.* 31 *bl. f* :-25.

Verbeeld u een landschap of eenige andere groep van levendige en levenlooze voorwerpen vereenigd binnen één en dezelfde ruimte, en beschouwd door glazen van verschillende kleuren; gedoscht, nu eens in het rood der opgaande zon, dan eens beschaduwd door het donkere der bewolkte lucht, dan weder schitterende in den geelen glans van het vlammende vuur. Beter weten wij het bovenstaande stukje niet te beschrijven. De Schrijver zelf spreekt van het voorbijglijden der voorwerpen in een Camera Obscura en van het dooreenwriemelen der veelkleurige insekten onder een zonnikroskoop. De Amsterdamsche plantaadje voorgesteld op verschillende dagen en uren van den dag, en zoo als zij op verschillende tijden de plaats is van uitspanning voor Amsterdams veelsoortige bevolking, voor velen van welken de hier groeijende boomen en grasperken het eenige levendige groen zijn, hetwelk zij gedurende hun gansche leven, anders doorgebragt tusschen de doode muren van winkels, werkplaatsen en kantoren, mogen aanschouwen. De autheur vertoont tafereelen uit het volksleven, nu eens in karikaturen geschetst en aan de bespottting prijs gegeven, dan eens gehekeld door den gestrengen tuchtmeester. Het geheele stukje is zeer onderhoudend geschreven en getuigt van het onmiskenbaar talent van den Schrijver, om naar den aard van zijn onderwerp van stijl te verwisselen en dien met vlugheid en bekwaamheid te voeren.

BOEKBESCHOUWING.

Hermeneutica Codicis Sacri. Edidit L. G. PAREAU, Phil. Theor. Mag. Litt. et Theol. Doct. atque in Acad. Groning. Prof. ordin. Groningae, apud *J. Oomkens, J. fil.* 1846. Formâ 8^{a}. maj. IV et 494 pagg. *f* 4-80.

Met dit Handboek der Hermeneutica besluit de Hoogleeraar PAREAU de *Series Compendiorum Theologicorum* ten behoeve van het Akademisch onderwijs, door hem in vereening met zijnen ambtgenoot HOFSTEDE DE GROOT uitgegeven. Terwijl wij den werkzamen Schrijver van harte geluk wenschen met de voltooijing van zijnen zoo veel omvattenden arbeid, en het teregt een merkwaardig verschijnsel in de geschiedenis onzer vaderlandsche Theologie mogen noemen, dat de voornaamste vakken der wetenschap door twee mannen zijn behandeld, op hetzelfde standpunt geplaatst en dezelfde beginselen toegedaan, spoeden wij ons om den lezers een kort overzigt van dit Akademisch leerboek te geven. Wel is het minder dan zijne voorgangers geschikt, om het kenmerkende van de Groningsche opvatting der Christelijke waarheid aanschouwelijk in het licht te doen treden; maar reeds achten wij het op zichzelf verblijdend, dat door dit geschrift eene belangrijke gaping op het gebied der Nederlandsch-Theologische letterkunde aangevuld is, en wij den vreemdeling, die ons naar eene oorspronkelijke Hermeneutica in ons vaderland vraagt, het antwoord niet langer behoeven schuldig te blijven.

De inleiding handelt eerst over de noodzakelijkheid van goede schriftverklaring voor elken Christen, voor den Godgeleerde, voor den Protestantschen Theoloog bovenal; vervolgens over de nuttigheid der *Hermeneutica* tot bereiking van dat doel; eindelijk over de wijze, waarop zij hier behandeld wordt. De Hermeneutica des O. en des N. T.

wordt te zamen vereenigd. En terwijl de Schrijver in het *eerste* deel den aard der ware Schriftverklaring wil leeren kennen, zal hij in het *tweede* en uitvoerigste over de middelen handelen, die tot regt verstand der Schrift kunnen leiden. Ofschoon wij deze Inleiding hoogst belangrijk achten, zouden wij echter gaarne gewenscht hebben, dat de vereeniging van Hermeneutica des O. en N. T., die ons veel bedenking baart, nog uitvoeriger ware gemotiveerd, en dat de bezwaren, tegen die zamenvoeging meermalen ingebragt, meer opzettelijk uit den weg geruimd waren. Vooral baarde ons de vraag bedenking, in hoever zij op het bepaalde standpunt des Hoogleeraars en bij de wijze, waarop hij het O. T. beschouwt, is aan te bevelen. In zijne *Encyclopaedie* werd immers de uitlegging des O. T. slechts tot de *praeparatio* van den Christelijken Godgeleerde gerekend, en over het wezen, de geschiedenis en de methode van de verklaring des N. T. als eene hoofdzaak afzonderlijk gehandeld, waartoe *onder anderen* de kennis des O. V. hem den weg moest banen? Bovendien gelooven wij, dat, hoeveel punten van overeenkomst het O. en N. T. moge bezitten, het onderscheid nog grooter is, en dat niet overal op beiden dezelfde regelen van interpretatie in gelijke kracht toepasselijk zijn. Doch, gelijk wij de zienswijze des geleerden Schrijvers gaarne eerbiedigen, verklaren wij tevens, dat zijne practijk menig bezwaar tegen zijne theorie in onze schatting verminderd heeft, en dat meer dan *één* klip, uit de vereeniging voortvloeijende, gelukkig ontweken is.

In het *eerste deel* wordt naar de *recta S. C. interpretandi ratio* onderzocht. Als pligt van den Exegeet wordt opgegeven: *e verborum signis, scripto conservatis, intelligere, quae mens et quis animus fuerit dicentium aut scribentium, atque hoc ipsum aliis ita, ut intelligent, exponere.* Dan volgt eene korte geschiedenis der uitlegkunde bij de Joden en de Christenen tot op onze dagen, waarin wij een' grooten rijkdom van zaken op weinige bladzijden bewonderen. De Schrijver verdeelt deze geschiedenis niet in scherp afgescheiden perioden, maar wijst met

korte trekken de afwisseling der verschillende verklaringsmethoden in den loop der eeuwen aan. Ware het niet ondankbaar, waar zooveel geleverd is, nog meer te vragen, wij zouden vooral gewenscht hebben, dat de weldadige invloed der Hervorming op de Schriftverklaring nog meer bepaald en helder in het licht gesteld ware. — Uit deze geschiedenis wordt nu het besluit opgemaakt, dat men te allen tijde gevoeld heeft, van grammaticale verklaring der woorden te moeten uitgaan, maar tevens daarbij niet te mogen blijven staan, en daarom gepoogd heeft, langs verschillende wegen, nog dieper in den geest der gewijde Schrijvers in te dringen. Tevens wordt de noodzakelijkheid aangewezen, om bij de grammatische ook historische, logische, psychologische en aesthetische Schriftverklaring te voegen. — Nu tracht de Schrijver nog dieper in het wezen der echte interpretatie af te dalen. De Exegeet moet in den *geest* eens schrijvers doordringen. Hij behoort dien geest uit zijne *woorden* op te delven. Hij moet dit doen in overeenstemming met de wijze, waarop de menschen *gewoonlijk* hunne gedachten en gevoelens in woorden openbaren. Daarom gelden ook voor de verklaring der H. Schrift geheel dezelfde regels, die bij de verklaring van menschelijke schriften worden in acht genomen, schoon er op hetgeen bij elken schrijver der eerste eigendommelijk is naauwkeurig acht moet worden geslagen. De hoofdzaak is slechts, dat men door naauwkeurig onderzoek rekenschap wete te geven, wat *die* Schrijver met *die* woorden tot *die* menschen, aan welke zijn werk gerigt is, heeft willen te kennen geven. Het gemoed van den Exegeet zij daartoe waarheidlievend, zuiver, godsdienstig; zijn geest door de noodige vóórstudie in staat, om zijne moeijelijke taak waardig te vervullen.

Het *tweede* en voornaamste deel handelt over de *hulpmiddelen* daartoe. Het *eerste* onderdeel, § 10—19, wijst aan, hoe men afzonderlijke *woorden* en *spreekwijzen* moet leeren verstaan. Hier wordt de waarheid van het woord der Hervormers in het licht gesteld: *non posse scripturam intelligi Theologice, nisi ante intellecta sit Grammatice,*

en met gepaste voorbeelden wordt gestaafd, hoe zonder taalkennis de belangrijkste gedeelten der H. S. ons een gesloten boek moeten blijven. Om echter hier niet af te dwalen, moet eerst het spraakgebruik der oudheid in het algemeen, dan dat van den bepaalden Schrijver, die behandeld wordt, eindelijk het kenmerkende der uitdrukkingen op elke bijzondere plaats worden in acht genomen. — *Allereerst* handelt nu de Schrijver over de geschiedenis der Hebreeuwsche taal, en over de verschillende hulpmiddelen om haar wèl te verstaan. Meer, dan het raadplegen der Joodsche overleveringen aangaande de beteekenis van sommige woorden, wordt het te baat nemen der oude vertalingen en de studie der verwante dialecten, vooral van het Arameesch en Arabisch, aangeprezen; terwijl bij de ontwikkeling van dit een en ander het nut dezer hulpmiddelen met voorbeelden van de belangrijke dienst, die zij doen, in het licht wordt gesteld. Met dankbaarheid wordt erkend, hoeveel er langs dezen weg reeds gedaan is, om over de Hebreeuwsche letterkunde licht te verspreiden, maar tevens herinnerd, wat er nog te doen overblijft. — Tot het *Hebreeuwsch-Grieksch*, de taal des N. T., overgaande, wijst PAREAU ons op haar ontstaan, bloei en verval, om alzoo wederom tot de aanwijzing van den weg, die tot hare regte kennis leidt, op te klimmen. Daarna wordt op de *analogia linguarum* het oog geslagen, als middel niet om den zin van onbekende spreekwijzen te vinden, maar om de gevondene beteekenis te beter op te helderen. Vervolgens komen de idiotismen in het taaleigen des O. en N. V. nog nader ter sprake; eene afdeeling, even rijk aan hoogstbelangrijke en fijne opmerkingen, als aan gelukkig gekozene voorbeelden. Zoo is de weg gebaand om aan te wijzen, hoe, bij het ontstoken licht der taalkennis, de zin van elke plaats moet worden vastgesteld, waarbij uitdrukkelijk tegen de klip wordt gewaarschuwd, *ne vel ex ipsius, de qua agimus, orationis serie contextâ, vel ex aliorum comparatione ullam unquam cogamus verborum sententiam, quam non aut suadeat aut ferat certe loquendi usus.* Het onderscheid tusschen *sensus* en *significatio* wordt verworpen;

het beginsel, dat elk woord slechts ééne beteekenis heeft, tegenover de voorstanders van dieperen Schriftzin gehandhaafd. Het hermeneutisch gebruik van den naderen en meer verwijderden *context* wordt binnen de juiste grenzen beperkt, en aangaande den *parallelismus membrorum* de belangrijke wenk gegeven: *quae dicuntur synonima, plerumque non omnino ejusdem sunt significationis, quae* — Doch wij kunnen niet afschrijven. Liever leze men de opmerking met de toelichtende voorbeelden zelf, op bl. 159, en hoore den Schrijver tevens het nut van de vergelijking van parallele plaatsen bewijzen. De 18de § toont aan, hoe die plaatsen behandeld moeten worden, waar *figuurlijke* en *tropische* gezegden voorkomen. PARRAU leert ons zulke plaatsen zoowel aan bepaalde teekenen *onderkennen*, als volgens beproefde regelen *beoordeelen*.

Wij komen tot het *tweede* onderdeel, § 20—26. Hier wijst de Schrijver aan, hoe de denkbeelden, die in de woorden en spreekwijzen des Bijbels liggen, moeten worden uitgevonden en gekend. Zoo komt hij van de grammaticale tot de historische verklaring, en begint met ons een kort overzigt van dit hoogst uitgebreide grondgebied te geven, de moeijelijkheid van deszelfs onderzoek te erkennen, maar ook de volstrekte noodzakelijkheid daarvan in het licht te stellen. De Exegeet heeft *en* den aard en geest der geheele oudheid, waartoe zijn Schrijver behoort, wèl te onderzoeken, *en* in den bepaalden toestand van dien Schrijver bepaaldelijk in te dringen, *en*, na alzoo behoorlijk te zijn voorbereid, op den bepaalden inhoud van elke afzonderlijke plaats te letten. Zoowel tegen natuurlijke en wijsgeerige, als tegen mythische verklaring en aprioristische constructie wordt ernstig gewaarschuwd, en aangaande het te hulp roepen der *analogia doctrinae* is de Schrijver van gevoelen, dat zij bij de behandeling der Bijbelsche Theologie goede diensten bewijst, maar voor den Exegeet, die slechts op afzonderlijke plaatsen het oog heeft te vestigen, geene of geringe nuttigheid heeft. (Het verwonderde ons, de Commentatie van RUITENSCHILD over dit onderwerp, in de *Annalen der Leidsche Akademie*, 1822—1823, bewaard,

hier niet in herinnering gebragt te zien.) Bronnen tot kennis der Joodsche oudheid zijn deels *gedenkstukken*, deels *getuigenissen*. Tot de eersten behooren, behalve het O. en N. T. zelf, de Apocryphen des O. T., sommige *pseudepigrápha*, PHILO, JOSEPUS, en eenige gedeelten der LXX en der Chaldeeuwsche paraphrase. Tot de anderen brengt de Hoogleeraar den Talmud, de Kabbala, de boeken der Sabaers, de Apocryphen des N. T., de *Patres Apostolici*, de oudste kerkvaders en ketters, en enkele Grieksche, Romeinsche, Arabische schrijvers en reizigers; terwijl hij eindelijk aanwijst, hoe zeer het getal der historische hulpbronnen na SEMLER's tijd is toegenomen. Nu volgt de aanwijzing, hoe deze verschillende hulpmiddelen tot verklaring des O. en N. V. kunnen aangewend worden, van hoe velerlei nuttigheid zij voor de zaak eener goede uitlegkunde zijn, maar ook tot wat gevaarlijk misverstand hunne verkeerde aanwending voeren kan. Daarop wordt de bedachtzame vergelijking van den geest en de denkwijze van andere volken aanbevolen, die met het Israëlitische eenige overeenkomst bezaten, altijd met inachtneming van het eigenaardige, dat aan het laatste uitsluitend eigen was. Is het nut daarvan in het licht gesteld, dan wijst de Schrijver eindelijk de noodzakelijkheid en de hulpmiddelen aan, om het karakteristieke van elken bijzonderen Bijbelschrijver nader te leeren kennen, daar ook dit ons vaak den sleutel tot regt verstand zijner meening in handen kan geven.

Het *derde* onderdeel, eindelijk, handelt *de integrorum locorum et monumentorum indole et dispositione cognoscendâ atque aestimandâ*. Ten einde niet al te uitvoerig te worden, kunnen wij hier slechts door opgave der paragraphen den lezer een flaauw denkbeeld geven van den rijkdom der zaken. § 27 wijst de *noodzakelijkheid* der kennis aan, waartoe dit Hoofdstuk ons wil opleiden; § 28 spreekt over de *wijze* om tot dit doel te geraken; § 29 onderzoekt de wijze, waarop de beschouwing van den geheelen geest der gewijde oudheid in het algemeen en der bepaalde Schrijvers in het bijzonder moet ingerigt worden;

terwijl daaruit eindelijk (§ 30—32) regels voor de logische, psychologische en aesthetische Schriftverklaring afgeleid worden. Eindelijk komt, ten besluite, (§ 33), de wijze ter sprake, waarop de Exegeet het resultaat zijner onderzoekingen aan anderen mede moet deelen, zoowel met behoud zijner individualiteit als ingerigt naar de behoeften zijner hoorders. Teregt oordeelt echter de Schrijver, dat hij hier kort zijn kan, daar de *stof*, die de uitlegger aan anderen moet mededeelen, natuurlijk geene andere is, dan die hij zelf langs den vroeger aangewezen weg heeft gevonden; terwijl de leer aangaande den *vorm* dier mededeeling niet uitsluitend tot het gebied der Hermeneutica behoort. Belangrijk is hier overigens het geschiedkundig overzigt van de wijze, waarop men in verschillende eeuwen te werk gegaan is in het verklaren van de Schrift voor anderen, bepaaldelijk ook in godsdienstige zamenkomsten.

Hoe beknopt ons overzigt was, wij hopen, dat het menigeen zal hebben opgewekt, om persoonlijk kennis te maken met een geschrift, dat de aandacht onzer Godgeleerden zoo ruimschoots verdient. Ieder, die van het belang eener goede theorie van uitlegkunde voor zijne Dogmatiek en Moraal met ons overtuigd is, zal, gelijk wij vertrouwen, den Hoogleeraar danken, die hier wederom van zijne geleerdheid en scherpzinnigheid eene zoo schoone proeve heeft gegeven. Behoort de wetenschap, die door dit handboek bevorderd is, ook niet tot de aangenaamste, zij is voorzeker eene der nuttigste, en de wijze, waarop zij hier wordt aanbevolen, kan, onder hoogeren zegen, dienen, om de Exegese aan de eene zijde voor laxe waterigheid te bewaren, en haar van den anderen kant te behoeden, dat zij geene bloote philologische liefhebberij worde, die uitsluitend op het ziften der woorden gerigt is en den geest der Schrift verloren laat gaan. Zeer complete Indices van opgehelderde zaken, woorden en Schriftplaatsen verhoogen de bruikbaarheid van het geheel. Mogten welligt velen met ons oordeelen, dat hier en daar eene meerdere beknoptheid van uitdrukking het gemak en genot der lezing

zeer zou bevorderd hebben, zij zullen tevens het streven naar grondigheid en volledigheid der voorstelling niet voorbijzien. Eenigzins verwonderde het ons, dat de theorie der Critiek niet met die der Exegese in dit handboek verbonden is geworden, daar die beiden in § 42 der Groningsche Encyclopaedie teregt naauw zijn vereenigd. Doch welligt mogen wij later eene nog meer opzettelijke behandeling van dit onderwerp wachten. Hoe het zij, wij twijfelen niet, of ook dit geschrift zal, naar den wensch des Schrijvers, niet slechts voor de Akademische jongelingschap, maar ook voor allen, die zich op de kennis der gewijde Schriften toeleggen en daartoe deze handleiding bedachtzaam en met oordeel des onderscheids gebruiken, eene hoogst nuttige gave zijn.

Het wezen en de geschiedenis der Hervorming, in verband beschouwd met de verschijnselen van onzen tijd. In Voorlezingen, door Dr. K. R. HAGENBACH, *Hoogleeraar te Bazel. Uit het Hoogduitsch vertaald. In X Deelen, met een Aanhangsel. Te Rotterdam, bij* van der Meer en Verbruggen. 1836—1845. *In gr.* 8*vo. f* 34-70.

Het is ons eene aangename taak, de aandacht onzer lezers te vestigen op de Voorlezingen van HAGENBACH, waarvan de Nederduitsche uitgave in *tien* deelen ten vorige jare is voltooid geworden. Te meer gevoelen wij ons daartoe opgewekt, omdat alleen van de beide eerste deelen in dit Tijdschrift melding is gemaakt (1837, bl. 49—55 en 1838, bl. 101—106, 145—148). Eene niet minder gunstige aankondiging van het derde deel, die bij de redactie reeds ontvangen was, is door toevallige omstandigheden niet geplaatst geworden. En toen daarop de geleerde Steller dier aankondiging door den dood uit dit leven was weggerukt, is ook de beoordeeling der overige, later in het licht verschenen deelen achterwege gebleven, totdat het gansche werk

voltooid zou zijn. Daarom zij het ons vergund, dat verzuim thans te herstellen door eene beknopte aankondiging van het geheele werk.

Het is algemeen bekend, dat de Voorlezingen van HAGENBACH, te *Bazel* gehouden en in *twee* deelen uitgegeven, naar het oorspronkelijke plan alleen de eeuw der Hervorming (1517—1555) omvatteden. De behandeling der stof was echter te breed opgezet, om binnen zóó enge grenzen zich te beperken; want van de *twaalf* Voorlezingen des *eersten* deels waren ongeveer *acht* van voorbereidenden inhoud, en in de beide deelen werd voornamelijk, indien niet uitsluitend, over *Duitschland* en *Zwitserland* gehandeld. Ook vonden die Voorlezingen, zoowel bij derzelver voordragt als toen zij waren uitgegeven, zoo grooten bijval, dat de Hoogleeraar werd aangemoedigd tot de voortzetting, en daartoe, na eenige aarzeling, besloot. Vooral was het hem van toen af te doen, om aan te wijzen, hoe het beginsel van het Evangelisch Protestantismus, zooals het zich in de geschiedenis der Hervorming openbaart, in den loop der tijden verder voortgewerkt heeft, en welke vruchten het heeft voortgebragt. Hij vattede alzoo de geschiedenis der Hervorming in meer uitgebreiden zin op, en begon eigenlijk de nieuwe geschiedenis sedert de Hervorming te behandelen, doch meer van hare kerkelijke, zedelijke en letterkundige dan van hare staatkundige zijde, en onderscheidde daarin *drie* tijdperken. Het *eerste* tijdperk mag dat der vervolgingen en godsdienstoorlogen heeten, en loopt voort tot op het sluiten van den Westphaalschen vrede in 1648; het *andere* is het overgangstijdperk tot den nieuweren tijd, en strekt zich uit tot na den aanvang der XVIIIde eeuw; het *derde* tijdperk, dat omstreeks het midden van de eerste helft dier eeuw begint, plaatst ons uit de kerkelijke twisten in het midden van het strijdperk der geesten, in het uitgebreide gebied der menschelijke Wijsbegeerte over. Naar deze tijdverdeeling strekte HAGENBACH zijne geschiedkundige beschouwingen nu ook over *Frankrijk*, de *Nederlanden*, *Engeland*, *Schotland*, *Italië* en *Polen* uit, zonder zelfs het Katholicismus te vergeten. En

met het *vierde* deel sloot zich weder de reeks zijner Voorlezingen, ofschoon zijne taak op verre na niet voltooid was. Slechts het eerste tijdperk was afgehandeld, en ook dit niet geheel, daar de geschiedenis van den dertigjarigen oorlog, die den Westphaalschen vrede voorafging, tot eene nieuwe reeks van voordragten bespaard was. Maar van toen af is de geleerde man geregeld voortgegaan, en niet minder dan *zes* deelen van gelijke grootte zijn gevolgd, twee aan twee de Voorlezingen van een' geheelen winter bevattende. Met het *zevende* deel neemt de zoogenaamde *nieuwere* geschiedenis een' aanvang. Trekt reeds het vroegere in hooge mate onze aandacht tot zich, dit latere meenen wij, is voor onze dagen niet minder belangrijk en lezenswaardig. Het schetst ons de groote verschijnselen, die onzen leeftijd zijn voorafgegaan, den tegenwoordigen stand van zaken hebben voorbereid, en wier veelzijdige gevolgen nog voortduren. Dit gedeelte der geschiedenis is bovendien nog slechts door enkelen in aaneengeschakelde volgorde beschreven en meerendeels alleen bij hengenis ons bekend. Het verhaal daarvan wordt voortgezet tot op onze dagen en met een kort overzigt der Katholieke Kerkgeschiedenis besloten, waarbij bijzonder is acht geslagen op het in haar zich bewegende Protestantismus.

Zullen wij nu de vele voortreffelijkheden van HAGENBACH's methode optellen? Zij heeft met eene dorre kroniekmatige opgave der daadzaken niets gemeens. Zij is eene pragmatische voorstelling der gebeurtenissen, onderling in verband beschouwd. Overal wordt aangewezen, hoe de eene ingrijpt in de andere, hoe het latere de ontwikkeling is van hetgeen voorafging. HAGENBACH beweegt zich vrij genoeg, om zich, waar de aard der onderwerpen het minder gedoogt, door geene tijdorde te gestreng te laten binden. Hij geeft geene bloote Kerkgeschiedenis, maar handelt ook over letterkunde, wijsbegeerte en kunst, in betrekking tot godsdienst en kerk. Hij schetst niet slechts de gebeurtenissen, maar ook de personen, die achtereenvolgens zijn opgetreden. Het *persoonlijke* en *individuële* komt overal sterk uit, waar hij handelt over het leven en

de geschriften van uitstekende mannen, in welke zich de geest van het Protestantismus op de eene of andere wijze heeft uitgedrukt of bij wie het tegendeel zigtbaar was. Daar gaat hij niet zelden op het gebied der levensbeschrijving en der letterkundige geschiedenis over. Niet slechts Godgeleerden en kerkelijke personen in den striktsten zin, maar ook beroemde staatsmannen, krijgslieden, wijsgeeren, dichters en kunstenaars, tot hoogbegaafde vrouwen toe, worden naar het leven geteekend, en moeten dienen, om den geest eener eeuw of eener bijzondere rigting te karakteriseren. Daarbij is het doel der Voorlezingen niet zoozeer geschiedkundig, minder nog staatkundig, als wel zedelijk-godsdienstig, *practisch-theologisch*. Met een' onbevangen', vrijen blik overziet HAGENBACH de vroegere en latere gebeurtenissen, om er als ongemerkt lessen uit af te leiden voor het tegenwoordige. In dit opzigt vooral prijst zich zijn werk voor onze dagen en de behoeften van onzen leeftijd aan, tegenover de bekrompenheid van velen in hoogere en lagere kringen. Het valt niet te ontkennen, dat zekere enghartigheid de plaats van overdrevene liberaliteit hier en daar heeft ingenomen. Men wil onvoorwaardelijk tot het oude terugkeeren, alsof geene drie eeuwen met hare veelbeduidende gebeurtenissen de eeuw der Hervorming waren opgevolgd. Men wil kerk en wetenschap in den engen vorm van belijdenisschriften en geloofsbegrippen besluiten. Men wil eenvormigheid en vervalt daardoor tot eenzijdigheid. Alleen de geschiedenis kan onzen leeftijd van dat heillooze kwaad genezen en den voortgang daarvan beperken. Zoo als zij door HAGENBACH wordt geschetst, doet zij ons zien, in wat verscheidenheid van vormen het Christendom zich te allen tijde heeft geopenbaard, zonder zijnen oorspronkelijken geest te verloochenen. Zij doet ons in elk verschijnsel het betrekkelijk goede opmerken en waarderen, en het verkeerde en gebrekkige evenzeer opmerken en schuwen. Daarom wenschen wij, dat de talrijke bezitters van dit uitmuntend werk het niet bij de enkele lezing zullen laten berusten, en dat velen het, nu de uitgave voltooid is, zich zullen aanschaffen, om er winst mede te doen.

Het zou kunnen schijnen, dat de aanmerkingen, die op de vertaling gemaakt zijn, deze aanbeveling eenigermate van hare kracht berooven. Nadat de twee eerste deelen, met eene aanprijzende Voorrede van Prof. CLARISSE voorzien, in het licht verschenen waren, is de vertaling door overlijden in andere handen overgegaan, onder opzigt van Ds. LE ROY, te *Oude Tonge*. Ten gevolge hiervan is de overbrenging der overige deelen minder naauwkeurig geschied, en er zijn zelfs hier en daar grove feilen, proeven van onhandigheid, om niet sterker te spreken, ingeslopen, die de uitgave ontsieren. Ook zijn de aanmerkingen, door Ds. LE ROY daaraan toegevoegd, doorgaans overbodig en onbeduidend, vooral omdat zij niet dien edelen, Christelijk liberalen geest ademen, dien wij in HAGENBACH liefhebben. En allermeest is het te betreuren, dat de Vertaler zich in de Hervormingsgeschiedenis van ons vaderland, gelijk ook op enkele plaatsen in die van *Engeland*, bijzonder in die der Puriteinen en Presbyterianen, meer of min uitgebreide veranderingen of korte bijvoegselen veroorloofd heeft, opdat men zich — zooals hij het uitdrukt — niet stooten zou aan de liberaliteit des Schrijvers. Maar, ofschoon wij met de afkeuring instemmen, die zulk eene willekeurige handelwijze allerwege gevonden heeft, wij nemen daarom van onze onbepaalde aanbeveling niets terug. Met lofwaardige onbekrompenheid hebben de uitgevers, VAN DER MEER en VERBRUGGEN, herstellende wat te herstellen was, aan de bezitters of koopers van het geheele werk *gratis* een aanhangsel afgeleverd, waarin die gedeelten, die veranderd waren, naar het oorspronkelijke met getrouwheid zijn teruggegeven.

Een uitvoerig register, aan het einde van het *tiende* deel, heeft de bruikbaarheid van het geheele werk verhoogd.

Het licht van het Evangelie bij het donkere der wegen van God, in het vroegtijdig afsterven onzer betrekkingen. Te 's Gravenhage, bij A. Kloots en Comp. 1847. *In kl.* 8*vo.* 120 *bl. f* 1-20.

Herinnering aan onze Christelijke belijdenis, naar aanleiding van den Katechismus, tot bevordering van geloof en Godzaligheid; door T. VAN SPALL. *Bij denzelfden. In kl.* 8*vo.* 132 *bl. f* 1-20.

Het eerste dezer werkjes is geschreven naar aanleiding van het betreurenswaardig omkomen van negen menschen bij het overvaren en omslaan der veerboot van *Gorinchem* op *Woudrichem*, den 14 Maart 1846, (waarvan een plaatje is bijgevoegd) en schijnt, naar de inleiding te oordeelen, ten voordeele van nageblevene betrekkingen der slagtoffers te zijn uitgegeven. De Schrijver zegt, dat hij in deze bladen gebruik gemaakt heeft van vroegeren arbeid in het *Bijbelsch Dagschrift*. Zulks doet ons de aankondiging van deze eenvoudige, maar hartelijke troostwoorden vereenigen met die van het andere werkje, waarin de Eerw. VAN SPALL zijne in den jaargang 1845 van het *Dagschrift* geplaatste korte vertoogen over de 52 Katechismuszondagen afzonderlijk aanbiedt. Ze zijn te kort, om anders te kunnen zijn dan hoogst oppervlakkig; en of deze herdruk van die korte overdenkingen, dáár welgeplaatst, wel veel nut zal hebben, betwijfelen wij. Is zulks echter het geval, dan blijkt het, dat de Heer VAN SPALL wèl heeft gedaan met deze uitgave.

De heete Hersenwaterzucht en hare behandeling, beschreven door J. R. BENNETT. *Uit het Hoogduitsch, volgens de met pathologisch-anatomische Aanmerkingen van Prof.* C. ROKITANSKY *vermeerderde bewerking van* D. A. M. LANG. *Te Alkmaar, bij* H. J. van Vloten. 1846. *In gr.* 8*vo. VIII en* 312 *bl. f* 2-75.

Onder de ziekten, welke voor den kinderlijken leeftijd het gevaarlijkst zijn en waaraan deze leeftijd zeer veelvuldig blootstaat, bekleedt de zoogenaamde heete hersenwaterzucht eene eerste plaats. In die landen, waar men statistieke

opgaven bezit omtrent de ziekten, waaraan de verschillende overledenen bezweken zijn, heeft men in de jaarlijksche sterflijsten eenen vrij goeden maatstaf, waardoor men de sterfte aan deze treurige ziekte eenigzins kan beoordeelen, en men ontwaart er met ontzetting uit, hoevéle offers dezelve jaarlijks opeischt. Het voor ons liggende werk wijdt aan deze statistieke opgaven een geheel hoofdstuk (het tweede, p. 43—71) toe, en de daarin bevatte, met groote zorgvuldigheid, ten deele ook uit onuitgegevene bescheiden, bijeengebragte bijzonderheden, welke men, voor zooverre Ref. bekend is, nergens zoo volledig bijeen vindt, leggen het sprekendste getuigenis af voor de belangrijkheid van het onderwerp, hetwelk de Schrijver zich ter behandeling heeft gekozen. Maar ook bij ons te lande, waar van eene wetenschappelijke statistiek zoo weinig werk gemaakt wordt, behoeft men slechts de advertentiën in de dagbladen te raadplegen, om zich te overtuigen, hoevele kinderen ten gevolge van hersenlijden bezwijken. Nu eens zijn het zenuwzinkingkoortsen, dan is het hersenontsteking, dan weder zijn het stuipen, zeer dikwijls zijn het de tanden, waardoor de dood van zoo menig kind wordt veroorzaakt, om niet te spreken van roodvonk en mazelen, waarbij hersenlijden niet zelden de oorzaak van den doodelijken uitgang is. Doorgaans, althans zeer dikwijls kunnen al deze toestanden onder het nomen collectivum van *hydrocephalus acutus* gebragt worden. Maar zijn dan al deze met verschillende namen bestempelde ziektetoestanden van denzelfden aard? Verre vandaar, en het is juist hierin, dat de moeijelijkheid van elke beschrijving van de heete hersenwaterzucht is gelegen, dat men namelijk onder dezen gemeenschappelijken naam de meest verschillende ziektetoestanden heeft zamengebragt en zoodoende ziekelijke afwijkingen, welker aard hemelsbreed van elkander verschilt, onder eene enkele rubriek heeft willen plaatsen. Nam men hersenlijden bij kinderen waar, dan was men spoedig met den naam *hydrocephalus* gereed en verdeelde stoutweg de waargenomene verschijnselen in die van prikkeling, ontsteking en uitstorting, zonder te vragen, of er wel altoos ontsteking aanwe-

zig was of geweest was, zonder te onderzoeken, of er wel een oorzakelijk verband tusschen ontsteking en uitstorting bestaat, zonder zich er over te bekommeren, of er wel altoos bij doodelijken afloop uitstorting gevonden wordt, en zoo dezelve er is, of wel aan haar de doodelijke afloop mag toegeschreven worden. Zoolang de pathologische anatomie meer als een curiosum, dan als eene wezentlijke studie werd beoefend, bleef men den *hydrocephalus acutus* als 't ware volgens traditionele beginselen behandelen; maar toen men de lijkopeningen op eene grootere schaal was begonnen te bewerkstelligen en de verschillende ziekelijke afwijkingen had leeren kennen, welke in de hersenen der aan zoogenaamden *hydrocephalus* bezweken kinderen worden aangetroffen, is men met regt aan de juistheid der tot hiertoe gevolgde wijze van behandeling gaan twijfelen; men heeft leeren inzien, dat men niet altoos van bloedontlastingen zijn heil moet verwachten; ja dat er niet zelden een toestand aanwezig is, lijnregt tegenovergesteld aan dien, waartegen men met antiphlogistische middelen te velde trekt. Intusschen toen op deze wijze de grondslagen van het oude gebrekkige gebouw allengs waren weggerukt, was men er nog verre van verwijderd, een nieuw en hecht gebouw er voor in de plaats te hebben; de menigte waarnemingen lagen verstrooid uiteen en eene onpartijdige kritiek derzelve bleef altoos eene wenschelijke zaak. Als zoodanig moet men de verhandeling van Dr. BENNETT, welke in 1843 onder den titel van: *The Causes, Nature, Diagnosis, and Treatment of acute Hydrocephalus* in het licht verscheen, als eenen zeer verdienstelijken arbeid beschouwen. Al wat tot dusverre omtrent het op den titel vermelde onderwerp bekend was, is in dezelve bijeengebragt en kritisch beschouwd door eenen man, die door grondige studie en door eigene waarneming in een gasthuis de bevoegdheid had, zijn oordeel over de waargenomene feiten uit te spreken. De *London medical Society* heeft dan ook aan deze verhandeling de gouden ROTHERGILL'sche medaille toegewezen: deze onderscheiding mag voorzeker tot waarborg voor hare degelijkheid verstrekken. Eenige maanden,

nadat de oorspronkelijke uitgave in het licht was verschenen, werd door Dr. LANG, te *Weenen*, eene Duitsche vertaling onder toezigt van Prof. ROKITANSKY bezorgd; ja deze laatste geleerde achtte haar belangrijk genoeg, om door het toevoegen van eenige aanmerkingen het pathologisch-anatomisch gedeelte vollediger te maken. Hierdoor is inderdaad deze Hoogduitsche uitgave belangrijker geworden, dan de Engelsche, want daar BENNETT zelf slechts weinige lijkopeningen heeft gedaan, mist zijn werk vooral in het pathologisch-anatomische gedeelte die oorspronkelijkheid, welke den arbeid van den beroemden Weener Hoogleeraar zoozeer kenmerkt. Wij moeten het derhalve allezins goedkeuren, dat de Nederduitsche Vertaler zich niet van de Engelsche, maar van de Hoogduitsche uitgave heeft bediend. Het werk vervalt in zeven Hoofdstukken. In het eerste worden de algemeene kenteekenen der verschillende vormen van de heete hersenwaterzucht opgegeven; in het tweede worden statistieke opgaven omtrent deze ziekte medegedeeld; het derde is aan de ziektekundige ontleedkunde, het vierde aan de behandeling der oorzaken, het vijfde aan de pathologie, het zesde aan de herkenning vooral der verschillende vormen en het zevende aan de behandeling toegewijd, terwijl eenige waarnemingen in een aanhangsel ter nadere opheldering worden medegedeeld. Hier en daar heeft de Vertaler eenige weinige aanmerkingen bijgevoegd en met name aan het derde Hoofdstuk, hoofdzakelijk uit de pathologische anatomie van Prof. ROKITANSKY, eenige uitbreiding gegeven. Wij rekenen het aan BENNETT als eene wezentlijke verdienste toe, dat hij aan zijne lezers als 't ware gedurig voor oogen houdt, dat onder den naam van *hydrocephalus acutus* de meest verschillende ziektetoestanden der hersenen zijn zamengevat, welke men van elkander moet onderkennen, indien men in de behandeling niet grootelijks zal mistasten. Het is hetzelfde beginsel, hetwelk genoegzaam omstreeks denzelfden tijd eenen Duitschen geleerde (Dr. H. COHEN) noopte, om den geheelen naam van *hydrocephalus*, waarmede van den aanvang af een onjuist denkbeeld verbonden is, te laten varen en door

dien van *hersenlijden* te doen vervangen. Van zeer veel belang zijn dan ook in het werk van BENNETT de hoofdstukken over de oorzaken en over de pathogenie der ziekte; de kennis der oorzaken is vooral bij eene ziekte als deze van het hoogste gewigt. Dat de scrofulosis eene hoofdrol speelt, is zeer natuurlijk; schoon de Schrijver, en te regt, haar niet zoo uitsluitend als voorbeschikkende oorzaak opgeeft, als zulks door anderen, b. v. door SCHARLAU, is geschied. In het hoofdstuk over de behandeling wordt de waarde der ontstekingwerende methode, schoon deze op haren regten prijs wordt geschat, eenigzins beperkt. Intusschen verwonderde het ons nog al, dat de Schrijver, in weerwil van zijne vrees voor te groote bloedontlastingen, zoozeer de algemeene bloedontlastingen bij den ontstekingachtigen vorm der ziekte voorstaat. Wij gelooven, dat men zich slechts in zeer enkele gevallen van aderlatingen bij hersenlijden van kinderen kan bedienen en wij zouden in allen gevalle er groote zwarigheid in zien, om te dien einde de *vena jugularis* te openen (Men zie p. 224 en elders.) De Schrijver is over het algemeen minder bevreesd voor het gebruik van opium-preparaten in de kinderpraxis dan anderen. Wij hadden evenwel de aanwijzingen voor het gebruik van deze middelen eenigzins duidelijker uiteengezet verlangd. — Over het geheel echter vereenigen wij ons ten volle met de beschouwingen van den Schrijver en heeten deze welgeslaagde vertaling van harte welkom; wij hopen, dat zij veel nut moge stichten en dat zij moge medewerken, dat velen ook deze ziekte minder volgens eenen vasten slender, maar meer volgens eene rationele beschouwing behandelen.

Geschiedkundige Beschouwing van het oude Handelsverkeer der Stad Utrecht, van de vroegste tijden af tot aan de helft der twaalfde Eeuw. Door Jhr. Mr. H. M. A. J. VAN ASCH VAN WIJCK, in leven Staatsraad, enz. IVde Stuk. Te Utrecht, bij L. E. Bosch en Zoon. 1846. *In gr.* 8*vo. VIII*, 231 *en VI bl. f* 2-50.
BOEKBESCH. 1847. NO. 10.

In een zoogenaamd *Voorwoord* (?), het *Voorberigt* nog voorafgaande, deelt de Heer H. A. M. VAN ASCH VAN WIJCK ons mede, dat slechts de vier eerste bladen van dit vierde stuk, hetwelk de *bijlagen* tot het eigenlijke in drie deelen bestaande werk bevat, bij het leven van zijnen Vader waren afgedrukt. De tweede bijlage was nog niet geheel afgewerkt. Van de derde en volgende bestonden slechts korte aanteekeningen, die aanvulling en herziening zouden hebben ondergaan, alvorens de stukken ter perse te zenden, indien de geachte Schrijver door den dood niet verhinderd ware geworden zijnen arbeid te voltooijen. Teregt besloot echter de zoon het door hem in de nagelaten papieren zijns Vaders gevondene ons niet te mogen onthouden: want, al moge het hier en daar onvolledig zijn, het is toch alles belangrijk en verhoogt de waarde van het werk, welks inhoud voor de vier stukken aan het einde dezer bijlagen vermeld staat. Die bijlagen zelve zijn de volgende: I. Proeve van beantwoording der vraag: Is *Utrecht* te houden voor de *Civitas Tricesimae* of het *oppidum Tricensima*, door AMMIANUS MARCELLINUS vermeld? II. Over de oude toegangen te water en te lande naar *Utrecht*. III. Over de staatsregterlijke betrekking der Hertogen van *Neder-Lotharingen* tot de stad *Utrecht*. IV. Over het Burggraafschap van *Utrecht*. V. Over *Noord-Friesland* en de uitgebreidheid des Friesohen handels. VI. Over de uitgebreidheid van den wolhandel op *Engeland*, in verband met den bloei der Friesche lakenfabrieken. VII. Indeeling der stad in parochien of kerspelen. VIII. Mededeeling van eene plaats uit een Manuscript van CLAES GOERTE. IX. Charters voorkomende in het *Codex* TIBERIUS. X en XI. Charter, door Keizer HENRICK DEN V verleend te *Utrecht* in 1122. XII. Charter van Bisschop GODEBALD in 1127, betrekkelijk de groote jaarmarkten te *Utrecht* uitgevaardigd. Gelijk de mededeeling der vorengezegde Charters van bijzondere dienst is bij de navorsching der geschiedenis, zoo zijn onderscheidene andere bijlagen, vooral de eerste en de zesde, zeer geschikt, om ons dieper in den toestand van *Utrecht*, gedurende den Romeinschen tijd en de Middel-

eeuwen, te doen doordringen. Dat *Utrecht* de *civitas tricesimae* of *unius tricesimae* (*legionis*) is, schijnt ons door Bijlage I toereikend bewezen; terwijl in dat geval er wel moeijelijk meer aan getwijfeld kan worden, of in de streek bij *Domburg* en *Westkapelle* lag *Heraclea* of de *Castra Herculis*, en bij de *Katwijken* de *civitas Quadrivica* of *Quadriburgi vicus*, zijnde het door de zee overstelpte vierhoekige *Brittenburg* alsdan het *Quadriburgum* van AMMIANUS. De namen der zeven *civitates*, door JULIANUS versterkt, alvorens hij van *Mentz*, waar zijn leger zich verzamelde, tegen de *Alemannen* optrok, zijn dan door AMMIANUS, Lib. XVIII, C. II, naar volgorde medegedeeld, als *Castra Herculis* (*Domburg*), *Quadriburgum* (*Brittenburg* bij *Katwijk*), *Tricesimae* (*Utrecht*), *Novesium* (*Nuis*), *Bonna* (*Bonn*), *Antunnacum* (*Andernach*) en *Bingio* (*Bingen*).

Wij wenschen aan het nu voltooide werk van wijlen den onderzoeklievenden Heere ASCH VAN WIJCK eene plaats in de boekerij van elken beoefenaar der geschiedenis van ons vaderland.

Geschiedkundig Overzigt van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, voorgelezen in de algemeene Vergadering van het Genootschap op den 14 *Jan.* 1846, *door het mede-besturend Lid Dr.* S. A. BUDDINGH. *Batavia* 1846. *In gr.* 8*vo.*

Dit geschriftje zal door allen, die belang stellen, niet alleen in den stoffelijken bloei onzer Oostersche bezittingen, maar ook in derzelver verstandelijke en wetenschappelijke beschaving, met deelneming gelezen worden. Wij zien hier de Geschiedenis van het Bataviaasch Genootschap met korte doch juiste trekken geschetst; en hoe het, bij een bijna 70 jarig bestaan, zich in een' vernieuwden bloei mag verheugen. Veel heeft het gedurende dien geruimen tijd voor de kennis der volken, talen, geschiedenis en oudheden van

den *Indischen Archipel* verrigt, even als voor die van den grond en deszelfs menigvuldige en rijke voortbrengselen. De reeks van werken, die het uitgaf en die tot 18 deelen aangegroeid zijn, kunnen hiervan ten bewijze strekken. Het was wenschelijk, dat hun inhoud meer in het vaderland bekend was, waar men over het algemeen nog weinig omtrent de inwendige gesteldheid onzer Oostersche volkplantingen ingelicht is, en er niet dat belang in schijnt te stellen, dat deze zoo in alle opzigten verdienen. Mogt dit Geschiedkundig Overzigt hiertoe bijdragen, en de lezing daarvan aansporen, om zich door andere werken met den toestand van onze Oostindische Volkplantingen meer gemeenzaam te maken!

Inleidingsrede over de ontwikkeling van den Geest tot, door en in de Wetenschap. Uitgesproken door Dr. W. HECKER, *Lector Paedagogices aan de Hoogeschool te Groningen. Ter eerste opening zijner Lessen over de Paedagogica. Te Groningen, bij* M. van Bolhuis Hoitsema. 1846. *In gr.* 8*vo.* 32 *bl.* *f* :-40.

Deze redevoering bevat vele nuttige wenken en gezonde denkbeelden omtrent de wetenschap van opvoeding en onderwijs, waarover in de laatste jaren zóó veel geschreven is, dat het niet te verwachten was, hier veel nieuwe en oorspronkelijke gezigtspunten aan te treffen. Het is echter een verblijdend verschijnsel, dat aan de Groningsche School voorlezingen over deze belangrijke wetenschap zijn begonnen. Dr. HECKER geeft hier eene schets van den aard en de strekking derzelve, waaruit blijkt, dat de voortreffelijke *Brieven over het Hooger Onderwijs* van VAN HEUSDE hem voornamelijk tot gids verstrekt hebben: eenen beteren kon hij voorwaar ook niet kiezen. Wij wenschen, dat zijne voorlezingen mogen bijdragen, om de ware beginselen en grondslagen der Paedagogica meer algemeen bekend te doen worden, en alzoo de Groningsche Hoogeschool in het vervolg echte opleiders der jeugd, voornamelijk

voor het middelbaar en hooger onderwijs, moge opleveren.

Beknopte Hebreeuwsche Spraakkunst voor de Gymnasiën en tot eigen voorbereiding voor de Akademische Lessen. Door P. J. VETH, *Hoogleeraar in de Oostersche Talen aan het Athenaeum Illustre te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* A. W. Rietveld. 1847. *In gr.* 8*vo.* 223 *bl.* *f* 2-50.

Toen men in ons land het voorbeeld der Duitsche Gymnasiën begon te volgen, en te *Amsterdam* en *Leyden* voor den aanstaanden Theologant de gelegenheid openstelde, om zich, vóór het bezoeken der Akademie, de beginselen der Hebreeuwsche taal eigen te maken, ontstond er behoefte aan een leerboek, dat met den aard van het Gymnasiaal onderwijs hier te lande overeenkwam. Duitsche leerboeken kon men bezwaarlijk op een Hollandsch Gymnasium invoeren, en de Grammatica van den Hoogleeraar ROORDA, hoe voortreffelijk op zichzelve, is voor den discipel van een Gymnasium ongeschikt; hare breedvoerigheid overstelpt hem, en ontzegt hem het onmisbaar overzigt over het geheel. In de dus ontstane behoefte is thans door den Hoogleeraar VETH, door het schrijven der Hebreeuwsche Spraakkunst, die voor ons ligt, op eene meesterlijke wijze voorzien: niet alleen op zichzelve, als leerboek voor den eerstbeginnende, heeft deze beknopte Spraakkunst hare hooge waarde, maar ook in verband beschouwd met de Grammatica van Prof. ROORDA heeft zij hare verdiensten; daar zij het laatstgenoemde werk in plan en aanleg doorgaans op den voet volgt, is zij allergeschiktst om als eene voorbereiding tot hetzelve te dienen, en daar nu ROORDA's Grammatica gewoonlijk aan de Akademiën wordt gebruikt, wordt de leerling, die op zijn Gymnasium VETH's beknopte Spraakkunst gebruikt, thans langzamerhand ingeleid in het leerboek, dat hij aan de Akademie zal moeten gebruiken, en dat om zijne uitvoerigheid vroeger voor zoo menig jong student een struikelblok geworden is.

Deze Spraakkunst in haar geheel overziende, moeten wij vooral onze hooge ingenomenheid met de Syntaxis uitspreken; zelden zagen wij zaakrijkheid, kortheid en helderheid

zoo schoon vereenigd; zoo wij wel onderrigt zijn, wordt dan ook te *Leyden* bij de lessen over de Syntaxis tegenwoordig VETH gevolgd. In de Etymologie en vooral ook in het eerste deel, over de spelling, zouden wij nog meer kortheid verlangd hebben, en vooral op sommige plaatsen eene juistere rangschikking der regels: zoo vinden wij p. 31 en 32 als twee eigenschappen der gutturaalletters opgenoemd, ten eerste: »dat zij liefst met den klinker *a*, het minst gaarne daarentegen met *i* worden uitgesproken," en ten tweede: »dat zij van nature in de uitspraak van meer klank vergezeld gaan." Naar onze meening is deze orde verkeerd; de eigenschap, die hier de tweede genoemd wordt, moest als algemeene voorafgaan, en dan de andere volgen; of liever de twee eigenschappen moeten tot ééne algemeene gereduceerd worden: »de gutturaalletters gaan van nature in de uitspraak van meer klank vergezeld," en dan moest als gevolg van deze eigenschap worden opgenoemd: »dus worden zij het liefst met den klinker *a*, het minst gaarne daarentegen met *i* uitgesproken." Van de hooge bedenkelijkheid, om aan de *Vau conversivum* vóór den *Aoristus perfectus* alleen verbindende kracht toe te kennen, heeft het gezegde op p. 72 ons niet kunnen overtuigen; wij blijven hierin overeenstemmen met hetgeen ROORDA op p. 130 zijner Grammatica zegt.

Zoo wij nog ééne aanmerking mogen maken, het zou zijn op het gebruik der Nederduitsche kunsttermen in deze Spraakkunst. Zoo overal, in plaats van *leesmoeders*, *beweegbare Scheva*, *betrekkelijke Vau*, *zwakke Dagesch*, enz. geschreven ware *matres lectionis*, *Scheva mobile*, *Vau conversivum*, *Dagesch lene* enz. zou dit aan den leerling het voordeel verschaffen, dat hij de terminologie, die hij uit deze Spraakkunst leert, niet behoefde te verwisselen, zoodra hij het Akademisch onderwijs bijwoont.

De uitvoering is goed, de correctie vrij onnaauwkeurig.

Regtsgeding tegen JAN TER LINDE, *eene Bijdrage tot het Regtsgeding tegen den Kapellaan* CHRISTIAAN GEPKENS. *Te Arnhem, bij* J. Az. Doijer *en* G. van Eldik Thieme. 1847. *In gr.* 8*vo.* 54 *bl.* *f* :-50.

Luidens den inhoud eener uit de processtukken medegedeelde briefwisseling, was een zekere schoenmaker LUBBERTUS HENNELDER, te *Groenlo*, (dezelfde persoon, bij wien die curieuse gebedekens, ten behoeve van den moordenaar GEPKENS, verkrijgbaar waren) gedurende dagen en weken, in de weer, om voor genoemden Kapellaan een' *remplaçant moordenaar* op te sporen, en hij deed dit met zoo veel ijver en getrouwheid, dat hij zich, in een' brief van den 25 December, aan zekeren koopman en winkelier, ELIAS CHRISTOFFEL STITZINGER, te *Arnhem*, beroept op *de meerderheid van zijne diensten, boven die van den Advocaat* BRIGERS; dezelfde, die de taak op zich had genomen, om als verdediger van GEPKENS op te treden.

Geen wonder! HENNELDER schrijft, op den 7 December, o. a.: »*hij had het met die zaak zoo goed staan, met behulp* »*van twee geleerde geestelijken, om den dader niet in veel* »*handen te laten komen, die niet rein waren*" ens. en, omgekeerd, geeft gezegde STITZINGER, in dato 18 December, aan HENNELDER »*zijne bezorgdheid te kennen wegens de* »*deugdelijkheid van diens opgaven, en doelt op de gevolgen* »*eener mislukking, dewijl de zaak ter kennis van Bisschop-*»*pen en andere hooge personen is gebragt.*" Een en ander is bl. 41, 42 en 43 van het *requisitoir*, onder meer andere proeven van de werken der duisternis in het regtsgeding tegen GEPKENS, te lezen; ten gevolge waarvan de Regtbank te *Zutphen* JAN TER LINDE, bij verstek, heeft veroordeeld tot eene gevangenisstraf voor den tijd van vijf jaren en in twee geldboeten; met ontzegging van de uitoefening der regten, beschreven in artikel 42 van het Strafwetboek, gedurende den tijd van tien jaren, benevens in de kosten van den processe, en zulks ter zake dat het wettig en overtuigend is bewezen, dat hij zich heeft schuldig gemaakt aan het uiten der lasterlijke uitdrukkingen, zoo jegens MARIA WIEGERINK als den Heer Kantonregter te *Groenlo*, zoo als die bij de acte van dagvaarding zijn beschreven.

Opmerkenswaardig is het, dat de Arrondissementsregtbank te *Zutphen* heeft verstaan: dat het niet bewezen is, dat JAN TER LINDE, *uit eigene beweging*, de geïncrimineerde denunciatie bij den Heer Kantonregter te *Groenlo* heeft ingebragt, en dat dezelve, gevolgelijk, noch misdaad, noch wanbedrijf, noch overtreding oplevert; hem ontslaande van

alle regtsvervolging, ter zake van de tegen hem ingebragte klagte, wegens eene calumnieuze denunciatie.

Het blijkt toch, bij de lezing van dit *Regtsgeding*, aan een ieder, die niet willens blind is, dat JAN TER LINDE *door anderen*, hoe dan ook genaamd en hoe hoog dan ook geplaatst, is overgehaald, om zich aan te geven, als schuldig aan den aanslag tegen het leven van MARIA WIEGERINK, op den 26 Julij 1846.

Bevreemdt het welligt dezen of genen, hoe het mogelijk is, dat iemand zich tot iets van dien aard laat overhalen; die bevreemding verdwijnt, wanneer wij den *Officier van Justitie* volgenderwijze hooren spreken: »Om mijne beschouwingen tot behoorlijke volledigheid te brengen, vermeen ik nog een woord te moeten zeggen over den persoon van TER LINDE, en over de middelen, die zijn gebezigd, om hem als beschuldiger van zichzelven te doen optreden. De handelingen, waartoe hij is vervallen, en waartoe de diepstverzonken onverlaat ter naauwernood in staat kan worden geacht, verraden van zelven eenen gewetenloozen auteur. En zijne vroegere levensbedrijven hebben hem inderdaad als zoodanig aan de maatschappij doen kennen. Dat getuigt het zoo ongunstig oordeel, dat omtrent zijne zedelijkheid, eerlijkheid en kuischheid, in de gemeente zijner vorige woonplaats en in derzelver omstreken, zoo algemeen wordt geveld; dat getuigen die twee veroordeelingen ter zake van diefstal, en dat getuigt vooral de afschuw, dien hij meer dan eenmaal door zijne gedragingen heeft ingeboezemd; zij doen zijne nabijheid schuwen, gelijk den omgang met die diepgevallen wezens, wier wellust bestaat in de vervulling der dierlijkste lusten en van het *crimen nefandum!* Met dezen man was ELSINGHORST (nevens HERMELDER een der *bekende* leiders) bekend, en misschien heeft hij meer dan eens de opmerking kunnen maken, dat eerlijkheid, waarheid en zedelijkheid geene waarde of regten bezaten in het oog van TER LINDE. Een man van dien stempel is juist degeen, bij wien hulp te wachten is voor de uitvoering en goeden uitslag van het gesmede ontwerp. Op hem kan dus de proef gewaagd worden."

Maar HERMELDER, die, blijkens zijn' eigenhandigen brief, »*met behulp van twee geleerde geestelijken, die zaak zoo goed had staan*," en ELSINGHORST, die, o. a. vertelde: »*dat*

»hij veel moeite heeft gehad om TER LINDE *het gemoed week »te maken; het zoo veel geld heeft gekost, en hij wel veertien »dagen met hem heeft rondgereisd"* — deze beide werktuigen in de dienst van anderen — hadden er niet op gerekend, dat diezelfde TER LINDE, wanneer het er op aan zou komen, noodig zou hebben, om door den Advocaat ABEGERS eenigzins te worden gerustgesteld met de woorden: *»Jan! ik geloof niet, dat men u aan het leven kan komen;"* en later, dat de man, op wien zij al hunne hoop hadden gesteld, voor den *Raadsheer-Commissaris* van het Hof van *Gelderland* gebragt, te zeer in het naauw zou geraken, om hulp en uitredding in nieuwe logens te zoeken, en, onder blijkbare teekenen van onrust en aandoening, de bekentenis zou afleggen: *»dat hij den 26 Julij 1846 te Haaks»bergen is geweest en gebleven en zich niet te Groenlo heeft »bevonden."*

Daarop hadden die twee leiders en hunne hoofden en medestanders niet gerekend, eensdeels omdat zij te weinig gezond verstand en menschkunde bezaten, anderdeels omdat zij te veel op de domheid en onderwerping van een' onverlaat vertrouwden. Maar daarom mislukte ook de gewaagde onderneming, om, door het opschommelen van een' gewaanden moordenaar, den dader aan het over hem uitgesproken oordeel te ontrukken.

De vriend van waarheid en regt, hij zij Katholiek of Protestant, verheugt zich over die mislukking; want hoewel, na de uitgave der stukken van het Regtsgeding tegen GEPKENS, aan de regtvaardigheid van het over hem gevelde vonnis wel niet meer getwijfeld konde worden, zoo bleven gemoedelijke beoordeelaars toch nog altijd eenigzins hechten aan de *mogelijkheid*, dat een ander dan GEPKENS den moordaanslag *kon* gepleegd hebben; en wees men dan de zoodanigen op de processtukken, dan ontbrak het niet aan de aanhaling van een of ander regtsgeding, waarbij een zamenloop van omstandigheden had medegewerkt, om eenen geheel onschuldige — maar die den schijn tegen zich had — te doen veroordeelen; en tegen *dit* argument was geene tegenspraak bestand.

Het Regtsgeding tegen TER LINDE moet elken twijfel, uit gemoedelijke naauwgezetheid ontstaan, geheel doen vervallen; maar strekt tevens, om de wettigheid der veroordee-

ling van den Groenloschen Kapellaan zegevierend te doen uitkomen.

Maar is de ervaring hiervan verblijdend voor den vriend van regt en waarheid, bedroevend is het, aan den anderen kant, in dit Regtsgeding niets anders te ontdekken dan een zamenweefsel van laaghartigheid en opzettelijke boosheid; van list, bedrog, misleiding, logen en schijnheiligheid bij het meerderdeel van hen, die in dit schandelijk drama optraden, of wel, achter de schermen verborgen, het spel der duisternis bestuurden. Behoorden zij tot die Orde, die zich, helaas! langs zoo meer, over den vaderlandschen bodem heeft weten uit te breiden, dan is de wijze, waarop zij zich hier in hunne werken openbaarden, eene reden te meer, om, Katholieken zoowel als Protestanten, tot alle mogelijke waakzaamheid op te wekken. Ten opzigte van TER LINDE hebben zij de woorden van den stervenden LOYOLA: *Perinde ac cadaver* (*gelijk een lijk*) getrouw opgevolgd. Gelukkig nog, dat het geweten den rampzalige heeft doen ontwaken!

Men leze dit stukje, en men zal de waarheid van hetgeen wij opmerkten schier op elke bladzijde van hetzelve bevestigd zien. (*)

Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden, bijeengebragt door A. J. VAN DER AA, *onder medewerking van eenige vaderlandsche Geleerden. IXde Deel. P—R. Te Gorinchem, bij* J. Noorduyn. 1847. *In gr.* 8*vo.* 800 *bl. Bij inteek. f* 7 - 50. *Buiten inteek. f* 10 - :

Wij haasten ons, dit pas ontvangen en doorgeloopen deel aanstonds aan te kondigen. Eene zoo belangrijke onderne-

(*) Na het schrijven dezer aankondiging berigten de nieuwspapieren, dat het den Koning behaagd heeft, om de over CHRISTIAAN GEPKENS uitgesprokene straffe des doods te veranderen in die van het zwaaijen met het zwaard over het hoofd en eene twintigjarige opsluiting in een tuchthuis. Den rampzalige is alzoo de tijd gelaten, om tot berouw en bekeering te kunnen komen. Mogt hij van dat voorregt gebruik maken, en niet langer halsstarrige ontkentenis bij zijne overige schandelijke wandaden blijven voegen!

ming, aan welke geene moeite gespaard wordt, ten einde aan dit Woordenboek den hoogstmogelijken graad van naauwkeurigheid bij te zetten, heeft op die spoedige aanmelding alle aanspraak. *Ref.* zou kunnen volstaan met te zeggen, dat het werk zich gelijk blijft; dat zegt, dat eene doorgaande volledigheid en naauwkeurigheid slechts zeldzaam door eene misstelling of een verzuim worden ontsierd. Het weinige, dat wij er van aanteekenden, diene tot aanvulling of verbetering.

Niet vermeld vonden wij: de wapens te *Pannerden* en te *Papendrecht;* de namen van sommige eigenaars van buitenplaatsen, als: *Paradijs*, *Perel*, *Rustenburg;* wij rekenen, bij het gedurig uit de eene in de andere hand overgaan dier eigendommen, zoodanige vermelding overbodig, maar men was er nu eenmaal mede begonnen, en geeft haar ook thans nog dikwijls: daarom moest hierin meerdere gelijkvormigheid bestaan. Zoo wordt ook aan de *Plantagie* te *Tiel* een afzonderlijk art. gegeven; aan die te *Rotterdam*, *Schiedam* en elders niet. Het is ook niet noodig, want bij de beschrijving der steden komt het van zelf. Eveneens hadden wij gewenscht, dat de Schrijver zich van de vermelding van eenige dijken (*Rampartsche*) en wegen (*Poelweg*) hadde onthouden; hier is het veld eindeloos en nutteloos. Bij het art. *Putten* ware het doelmatig geweest, het bestaan en de grootte der voormalige Puttensche landmaat (ook elders vóór de invoering van het metrieke stelsel in gebruik) mede te deelen. Het *Reigerbosch*, waarover zié den *Zeeuwschen Volksalmanak*, 1845, bl. 39, is geheel overgeslagen; want uit de plaatsaanduiding van de *Reigerij* in de gemeente *Koewacht* (dus eenige uren zuidoostelijker) blijkt, dat men aan dit laatste niet te denken hebbe.

Om dit uit den aard reeds zoo breedvoerige werk niet nog meer te doen uitdijen, hadden wij wel gewenscht, dat de geschiedkundige bijzonderheden ook in dit gedeelte meer bekort waren, en dat de Schrijver zijne lezers van het mededeelen der ellendige en nietsbeduidende afleidingen b. v. van de *Peel* hadde verschoond.

Dat de polder *Pannekoek vermoedelijk* in 1813 is bedijkt, is *vermoedelijk* eene drukfout; zoo ook, dat van de Oosterkerk te *Rotterdam* de eerste steen den 18 *Nov.* 1680 gelegd, en de inwijding van het gebouw den 1 *Jan.* 1681 geschied zou zijn. — Op het art. *Repast* staat, dat de westelijke punt

Kloosternolle heet. Volgens naauwkeurige kaarten ligt de aldus genoemde landpunt wel een kwartier oostelijker.

Doch dit zijn kleinigheden, waarbij anderen, elders beter bekend, misschien nog andere kleinigheden zouden kunnen voegen. *Alle* fouten te ontgaan, is ook bij zulk een werk onmogelijk. Wij blijven het met ruimen lof aanbevelen.

Verscheidenheden betrekkelijk booze kunsten en wetenschappen, door eene phantastische wereld geschapen, en wel inzonderheid die der tooverijen en waarseggerijen; zijnde eene Rapsodie van sprookjes van vroegere en latere dagen, uit onderscheidene schrijvers en mondelinge mededeelingen verzameld, door den Schrijver van de Volksverhalen en Legenden. Te Kampen, bij K. van Hulst. 1846. In gr. 8vo. 317 bl. f 3-:

De breedvoerige titel wijst duidelijk genoeg aan, wat men in dit boek te zoeken hebbe, eene verzameling van allerlei bijgeloovigheden nopens tooverijen, heksen, bezetenen, duivelbanners en duivelbezweerders. Sommige dier dwaasheden zijn voor de meerdere verlichting van onzen leeftijd verdwenen; andere vinden onder de min beschaafde volksklasse nog onvoorwaardelijk geloof, hetwelk noch door de uitbreiding en verspreiding van natuurkennis, noch door betere godsdienstbegrippen is uitgeroeid. Gelijk men in onderscheidene streken onzes vaderlands te dezen verschillende wanbegrippen aantreft, zoo schijnt de Schrijver met die in *Groningen* het best bekend. Het ware niet onbelangrijk, ook elders de in zwang gaande volksbegrippen en vooroordeelen te verzamelen, waartoe de provinciale Volksalmanakken eene geschikte plaats aanbieden, waarvan dan ook in sommige van tijd tot tijd gebruik wordt gemaakt; en hoe meer er van wordt medegedeeld, des te meer zal men zich verbazen over het onzinnige bijgeloof, dat nog blijft heerschen, meer dan velen denken. Zulke mededeelingen zijn niet enkel om te lagchen, maar verspreiden dikwijls veel licht over oudheden, volksgebruiken, inrigtingen, en wat dies meer zij. Daarom wenschten wij wel, dat onze letterkunde niet zoo arm ware aan zulke belangrijke bijdragen tot de geschiedenis en kennis van het volksleven.

SCHELTEMA gaf vóór eenige jaren de geschiedenis der heksenprocessen, als eene *episode* in het groote treurspel: *het bijgeloof*. Men kan bij hem zien, hoe rijk de Duitsche literatuur is over volksgeloof en vooroordeelen.

Met ruimeren lof zouden wij het voor ons liggende boekdeel aankondigen, indien niet hier en daar, vooral over den nestelknoop, te zeer tegen de kieschheid ware gezondigd, indien de correctie minder slordig ware, (zoo leest men van *jus primi nocti*) en indien niet bij het noemen ook van nog levende personen eene scherpte van toon heerschte, die zich vooral ook uitstrekt tot het uiten van politieke denkwijzen, hetwelk hier minder te pas komt. Het is ook meer, zoo als trouwens de titel aanduidt, eene verzameling van allerlei sprookjes en anecdoten, dan eene oordeelkundige ontwikkeling, in verband tot volkszeden, regtspleging en dergelijke, waartoe het slechts bouwstoffen bevat, zonderling dooreen geworpen. De Schrijver belooft een vervolg over waarzeggingen, waarin wij hopen, dat hij zich meer moeite voor den vorm geven zal.

Over Volksverhuizingen in het algemeen en over die naar Noord-Amerika in het bijzonder. Een ernstig woord aan alle vrienden des Vaderlands, bijzonder in betrekking tot het geschrift van BRUMMELKAMP *en* VAN RAALTE. *Te Amsterdam, bij* D. H. Fikkert. 1846. *In gr.* 8*vo.* 38 *bl.* *f* : - 40.

De Stephanische Landverhuizing. Eene waarschuwende proef van geestelijk bedrog. Te Amsterdam, bij D. H. Fikkert. 1846. *In gr.* 8*vo.* 30 *bl.* *f* : - 40.

Landverhuizing uit een volkshuishoudkundig oogpunt beschouwd. Eene Voorlezing gehouden den 4 *Febr.* 1847, *te Deventer, door Mr.* J. P. G. MOORREES. *Te Deventer, bij* A. ter Gunne. 1847. *In gr.* 8*vo.* 32 *bl.* *f* : - 30.

Over de Landverhuizing in 't algemeen en die naar de Nederlandsche Indiën in 't bijzonder. Een woord tot den Heer Mr. S. VISSERING. *Te Deventer, bij* A. ter Gunne. 1847. *In gr.* 8*vo.* 16 *bl.* *f* : - 20.

Bij de aankondiging van werkjes over hetzelfde onderwerp hebben wij vroeger reeds verklaard, dat wij over de hier behandelde zaak zelve nog geen beslissend oordeel kunnen vellen. De neiging tot landverhuizing (wij gebruiken liever in dit geval dezen naam, dan dien van volksverhuizing) komt uit zoo vele verschillende oorzaken voort, dat zij nu eens als eene heerschende kwaal behoort bestreden, dan weder aangemerkt te worden als eene heilzame poging der natuur, om de maatschappij te genezen van verderfelijke kwalen. Somtijds ook is zij eene zoo onwederstaanbare aandrift, dat het vergeefsche moeite, of welligt zelfs gevaarlijk zou zijn, haar te willen stuiten. Ook zijn wij in deze zaak niet gaarne profeten, of aankondigers van eene toekomst en van gevolgen, die toch meestal zulke voorzeggingen beschamen. Niettegenstaande wij in dit gevoelen staan, verklaren wij evenwel het verdienstelijke te erkennen der pogingen van hen, die zich aan de behandeling van het genoemde, thans zoo veel besprokene onderwerp, wagen. Zij dragen er het hunne toe bij, dat zulk een belangrijk verschijnsel van onzen tijd niet onopgemerkt voorbijga, en daar deze neiging zich ook in ons vaderland begint te openbaren, en velen aangelokt worden door het hun voorgespiegelde voornitzigt, om door eene verhuizing naar elders hunne omstandigheden te verbeteren, kan de veelzijdige beschouwing van dit onderwerp dienen, om hen niet zonder kennis van zaken in dezen te doen kiezen. Uit dit oogpunt beschouwd, bevelen wij dan ook de werkjes, aan het hoofd van dit verslag aangekondigd, onzen landgenooten aan.

N°. 1 is eene waarschuwing tegen het bedrog van geestelijke leidslieden, die voorgeven, dat men hun in hun vaderland de verlangde vrijheid van Godsdienst weigert, en die alles aanwenden, om tegenzin tegen den geboortegrond op te wekken.

In N°. 2 worden de oorzaken opgenoemd, en derzelver gegrondheid of ongegrondheid beoordeeld, die de meesten opgeven voor hunne neiging tot verhuizing: drukkende tijdsomstandigheden, de kwijnende handel, de wegens de hoogopgedrevene pachten en koopprijs der landerijen weinig voordeel gevende landbouw, de ondragelijke last der openbare opbrengsten, het gebrek aan arbeid door overbevolking, enz.

N°. 3, zijnde de voorlezing van den Heer MOORREES, onderscheidt zich daardoor van de meeste werken van deze soort, dat zij vooral onderzoek doet naar het geoorloofde of ongeoorloofde der verhuizing uit het vaderland.

N°. 4 is eene wederlegging van een artikel, door den Heer VISSERING geplaatst in den *Gids*, jaargang 1847, bladz. 89 enz. en gerigt tegen eene brochure, ten vorigen jare uitgegeven onder den titel: Wat moet het zwaarste wegen? De ongenoemde Schrijver toont in den thans aangekondigden brief, dat hij (de uitdrukking is wel wat triviaal; maar het gaat ons hier als CICERO, die ook wel eens zegt: »naderhand zal ik een ander woord gebruiken, als ik er een beter voor gevonden zal hebben") geen kat is om zonder handschoenen aan te tasten. De Heer VISSERING wordt hier in het geheel niet met fluweelen pootjes gestreeld. Maar voor den lezer is het aanschouwen van den strijd, de lezing van het stukje amusant.

Verder willen wij niet treden in bijzonderheden van deze werkjes, die allen in hunne soort welgeschreven en der lezing waardig zijn. Tot slot van ons verslag diene eene anecdote. Een boerenarbeider, aangezocht door eenen gegoeden landman om hem naar *Noord-Amerika* te vergezellen, vroeg, waar *Amerika* ergens gelegen was; de landman antwoordde: »Aan het eindje van de wereld." — »Dan (hernam gene) wil ik gaarne met u medetrekken: want ik heb een' broeder in de *Ommerschans;* die ligt, naar ik vernomen heb, ook aan het eindje van de wereld; dan heb ik de kans om mijnen broeder nog eens weder te zien." — Indien zulke menschen kwaad doen met te verhuizen, dan geldt ook hier: »Zij weten niet wat zij doen."

RICHARD COBDEN, *het Verbond en de Bondgenooten. Beknopt Overzigt van de Geschiedenis der laatste staathuishoudkundige en financiële Omwenteling in Engeland; door* JOSEPH GARNIER. *Uit het Fransch. Te Rotterdam, bij* H. A. Kramers. *Post 8vo. 94 bl. f* : - 90.

Wij mogen dit kleine boekje aanbevelen, aan hen, die over COBDEN en zijne loopbaan ter bereiking van het groote doel, dat hij zich had voorgesteld, en dat grootendeels door de

laatste maatregelen van den vorigen Engelschen Minister PEEL is bereikt, iets meer willen weten. Het is een kort verslag van zijne werkzaamheden en aangaande de personen, die hem het ijverigst hebben bijgestaan. Dat hier aan geene wetenschappelijke behandeling der groote vraagstukken valt te denken, spreekt van zelf. Het is een eenvoudig berigt voor hen, die aangaande den man onkundig zijn, over wien in de laatste tijden zoo veel is gesproken. Andere waarde heeft het, onzes inziens, niet, en maakt daarop ook geene aanspraak.

Tijdschrift ter bevordering van Christelijken zin in Nederlands Indië. Eerste Jaargang. II. Batavia, ter Drukkerije van het Bataviaasch Genootschap. 1846. *In gr. 8vo. IV en* 176 *bl. f* 2-50.

Hebben wij onlangs de *eerste* aflevering van dit *Tijdschrift* met warme belangstelling begroet (bl. 294—297), wij haasten ons, om ook van de *tweede*, die thans voor ons *ligt*, verslag te doen. Onze goede verwachtingen zijn niet teleurgesteld. Moge onze lofspraak, ofschoon niet onvermengd, der jeugdige onderneming tot aanbeveling strekken, ook onder onze landgenooten!

Van de hand van Ds. V. D. HEER V. KUPPELER vinden wij hier de voortzetting van zijne verhandeling over *de Profetiën des Ouden Verbonds, in verband beschouwd met de Evangelische geschiedenis* (bl. 3—16). De versnipperde mededeeling bevordert het regt verstand van den zamenhang niet. Ons oordeel over dit gedeelte is niet gunstiger uitgevallen, dan over het vroegere. Bij de behandeling van een zoo moeijelijk en hoogst aangelegen onderwerp hadden wij meer degelijkheid van onderzoek en minder *declamatie* gewenscht. — Met meer genoegen lazen wij het stuk, getiteld: *waarheid en logen*, afkomstig van dezelfde hand (bl. 19—51). Den inhoud daarvan achten wij vooral voor onze overzeesche Christenen bij uitnemendheid gepast. En de ontwikkeling zoowel van de gevolgen der leugen, als van de wijze, waarop de liefde tot de waarheid in beoefening moet gebragt worden, geeft aanleiding tot nuttige en behartigenswaardige wenken. — Hoog zijn wij ingenomen met hetgeen Dr. VAN HOËVELL, naar aanleiding van *Openb.* III: 14—22, heeft medegedeeld over *de onverschilligheid omtrent* CHRISTUS, (bl. 53—69). De

juistheid en keurigheid der teekening verdienen evenzeer, als de hooge ernst, die er in spreekt, onbepaalden lof. Waar dat woord ingang vindt in de harten, daar is er een goed zaad in uitgestrooid, dat goede vruchten belooft. — In de *Brieven over het lot, dat den Bijbel is te beurt gevallen en over hetgeen hij bewerkt heeft* (bl. 73—151), die nog vervolgd moeten worden, vinden wij denzelfden bekwamen Schrijver niet terug. Zij zijn dan ook niet oorspronkelijk, maar *naar het Hoogduitsch* bewerkt. Hoeveel goeds er ook in vervat zij, de vorm, waarin het ons wordt opgedischt, beviel ons minder. De brieven zijn ook over het algemeen te kort, en de zamenhang is niet overal even helder. — Belangrijk zijn ons weder voorgekomen de *Berigten omtrent de Protestantsche Kerk in Nederlands Indië*, die wij ten slotte ontvangen (bl. 155—162). Het *Overzigt der Nederlandsche Evangelische Zendelingposten in Oost-Indiën* (bl. 163—169), door den Inspector VAN RHIJN gegeven, beantwoordt aan het doel, waartoe het gegeven werd. En wat hier overigens nog voorkomt: *Aanprijzing van liefdadigheid jegens de armen in het moederland* (bl. 170—173), *Toespraak, gehouden bij het leggen van den eersten steen aan de Willemskerk te Batavia, door den Gouverneur-Generaal* BAUD, thans Minister van Koloniën (bl. 174, 175), en dichtregelen: *bloemen op het kerkhof* (bl. 176), verdient, als bladvulling, de ingeruimde plaats.

Wij hebben genoeg gezegd, bij zoo beperkte ruimte, als waarover wij beschikken kunnen, om den inhoud van deze *tweede* aflevering aan onze lezers te doen kennen.

De Bijbel in Indië. Redevoering, gehouden in de algemeene Vergadering van het Nederlandsch Oost-Indisch Bijbelgenootschap, op Donderdag den 9 Julij, des avonds ten zeven ure, in de Willemskerk te Batavia, door W. R. VAN HOËVELL, *Theol. Doct. en Predikant te Batavia. Batavia, ter Drukkerij van het Bataviaasch Genootschap.* 1846. *In gr.* 8vo. 52 *bl.* f :-75.

Nevens het *Tijdschrift tot bevordering van Christelijken zin in Nederlands Indië*, hetwelk in 1846 begonnen is uitgegeven te worden, en vele andere geschriften, getuigt deze

Redevoering, die wij met belangstelling ontvingen, van den ijver en de bekwaamheid van den waardigen VAN HOËVELL. Reeds mag de uitgave van zulk eene Redevoering, te *Batavia* gehouden, eene zeldzaamheid heeten. Wij schatten haar te hooger om haren hoogstbelangrijken inhoud, dien wij kortelijk vermelden. *Eerst* wordt de waarde van den Bijbel voor *Indië* in het licht gesteld, omdat het Evangelie, de blijde boodschap aangaande de verlossing, die in CHRISTUS is, daarin vervat is. *Daarna* wordt er een blik geworpen op den toestand der Christelijke, Mahomedaansche en heidensche bevolking van den Archipel, ten bewijze, dat er in *Indië* groote behoefte bestaat aan de verspreiding van den Bijbel. *Vervolgens* wordt er gesproken van de wijze, waarop die verspreiding in *Indië* behoort plaats te hebben, en daarbij opgemerkt, dat men aan deze volken den Bijbel brengen moet in hunne eigene taal, dat men hun den Bijbel moet leeren lezen, dat men hun in den Bijbel het Evangelie moet aanwijzen, en hun achting en eerbied inboezemen voor den levenden CHRISTUS, den inhoud van dat boek. En *eindelijk* worden allen opgewekt, om tot dit groote doel, elk naar zijn vermogen, mede te werken. De ontwikkeling dezer bijzonderheden is even kort als krachtig en met kennis van zaken geschied. Hooge ernst spreekt in 's mans woorden. Zij grijpen het gemoed onder de lezing magtig aan. Hoeveel te meer mag er dan door de mondelinge voordragt wat goeds op de hoorders zijn uitgewerkt! Wij zullen ons verblijden, wanneer wij vernemen mogen, dat de belangstelling in het Bijbelgenootschap en de deelneming aan deszelfs werkzaamheden, die in *Indië* kwijnt, er krachtig door is opgewekt en verlevendigd.

Aan deze Redevoering, wier algemeene verspreiding wij, op grond van het gezegde, ook onder onze landgenooten wenschen, zijn bij de uitgave eenige aanteekeningen toegevoegd, die daaraan in ons oog nog hoogere waarde bijzetten. Zij vestigen onze aandacht op meer dan één merkwaardige bijzonderheid. Wij vinden hier, onder anderen, den wensch uitgesproken, dat er zich in het vaderland eene vereeniging vorme tot opvoeding van de Christeninboorlingen in *Nederlands-Indië*. Wij ontvangen belangrijke mededeelingen aangaande den toestand van het *Mahomedanisme* op *Java* en onder de *Javanen*, en aangaande de gebrekkige vorming hunner Priesters. Ook op het gebrek aan verband en zamenhang

tusschen de werkzaamheden van het Bijbel- en het Zendelinggenootschap wordt er gewezen, en voor de Bestuurders van beide Genootschappen is hier, zoo wij ons niet bedriegen, veel te leeren. Wel zijn het meerendeels slechts meer of minder vlugtige wenken, die gegeven worden; maar wenken, die van een helder inzigt in de zaak der Bijbelverspreiding en Evangelieprediking getuigen, en die tot wenschelijke verbeteringen aanleiding kunnen geven. En ook daartoe zij de lezing van deze Redevoering met bescheidenheid aan allen aanbevolen en daarover Gods zegen afgesmeekt!

Levensverhaal van FREDERIK DOUGLASS, *een' gewezen' Slaaf. Door hemzelven geschreven. Uit het Engelsch. Met gegraveerd Portret. Te Rotterdam, bij* H. A. Kramers. 1846. *Post* 8*vo. XXIV en* 160 *bl. f* :-90.

Er is geen onderwerp, wat in de laatste jaren de aandacht, zoowel der staatslieden als der philanthropen, meer heeft bezig gehouden, dan de afschaffing der slavernij. De geest onzer eeuw vordert dit dringend, en het staatsbelang eischt, dat men middelen opspore, om haar op zulk eene wijze te doen plaats hebben, dat de verkregene regten van anderen niet worden geschonden, en dat de overgang van slavernij tot vrijheid niet tot verkeerdheid en buitensporigheid leide.

Dat wij voorstanders zijn der afschaffing, behoeven wij wel naauwelijks te zeggen; wie is dat niet, zoo hij althans zelf geen slavenhouder is of bij de voortduring der slavernij belang meent te hebben? Wij ontvangen dan ook elke bijdrage, die tot dit groote doel kan medewerken, met welgevallen; ook het boekje, dat wij hier aankondigen. Wanneer gij het openslaat, lezer, dan neemt u het gezigt vol uitdrukking, dat tegenover den titel ons de trekken van FREDERIK DOUGLASS vertoont, gunstig voor den gewezen slaaf in. Hij geeft u zijne eenvoudige levensbeschrijving; eene voorstelling van den staat der slavernij in *Noord-Amerika*, geheel overeenstemmende met dat, wat wij van elders daaromtrent weten. Hij maakt u deelgenoot van datgene, wat er in de ziel van den slaaf omgaat; hij toont u, hoe de zucht naar vrijheid bij hem ontwaakt, hoe de ondervinding van barbaarsche behandeling die zucht onderdrukt en uitdooft, hoe de ontdekking van eigene kracht, waarvoor zelfs de tiran siddert,

den moed weder opwakkert, en hoe alles dan op het spel wordt gezet, om het hoogste goed, de vrijheid, te verkrijgen.

Het verhaal van DOUGLASS is een welsprekend pleidooi voor de zaak der afschaffing. Wij hooren uit zijnen mond de taal der waarheid; hij is een onwrikbaar getuige van dat, wat er in de ziel van den slaaf omgaat, en wij kunnen ons gereedelijk voorstellen, welk eenen indruk zijn optreden in de *meetings* van de *Antislavery-societies* in *Amerika* en in *Engeland* moet maken. DOUGLASS, namelijk, is sedert eenigen tijd aan deze verbonden, en besteedt zijnen tijd, om hare zaak, en daarmede die van zijne voormalige lotgenooten, te bevorderen. Zeker doet hij dat ook in ruimeren kring door dit eenvoudig en welgeschreven boekje, dat wij aan onze lezers van harte aanbevelen.

Er komt bij het lezen van dit boekje, en in het algemeen bij de bemoeijingen van vele voorstanders der afschaffing van de slavernij, de vraag wel eens op, in hoeverre de daadzaak zelve, dat men in slavernij gehouden wordt, uit een godsdienstig oogpunt regt geeft, om zich van de boei te ontslaan en de vrijheid te vermeesteren. In hoeverre is hier van toepassing het voorbeeld, dat PAULUS in zijnen brief aan PHILEMON geeft, wanneer hij den weggeloopen ONESIMUS aan zijnen meester terugzendt? Theorie is hier zeker moeijelijk met de praktijk in overeenstemming te brengen, en het is ook daarom wenschelijk, dat langs wettige middelen aan de slavernij onder Christenvolken een einde worde gemaakt. Daartoe zegene God de ijverige en welgemeende pogingen, die hier en elders worden aangewend, en beware voor overdrijving, die tot gevaarlijke botsingen en reactie aanleiding geeft!

Kern van Levenswijsheid, of: hoe bereikt de Jongeling zijne bestemming? De tweede Hoogduitsche uitgave vrij gevolgd, door K. H. HEPPEN, Evang. Luth. Predikant te 's Gravenhage. Te Amsterdam, bij G. Portielje. 1845. In gr. 8vo. 197 bl. f 2-30.

Gelijk de Vertaler in het voorberigt teregt opmerkt, ontbreekt het niet aan oorspronkelijk Nederlandsche en vertaalde handleidingen en raadgevingen voor jongelingen, die

als in het voorportaal staan des bedrijvigen levens; maar even waar is de opmerking, dat die allen niet genoegzaam worden gelezen en gewaardeerd, als te droog en vervelend ter zijde gelegd, en daarom te weinig doel treffen. Een schrijver of overzetter, die deze aanmerkingen voorafzendt, legt zich daardoor min of meer onder de verpligting, om iets beters, aangenamers, doelmatigers te leveren, dan zijne voorgangers. Men heeft althans eenig regt, om zulks van hem te verwachten. En als wij nu daaraan het voor ons liggende geschrift toetsen, dan moeten wij bekennen, dat deze navolging of vertaling (het oorspronkelijke is ons niet bekend) van het werk eens niet genoemden Zwitserschen Hoogleeraars ons veel minder voldaan heeft, dan wanneer wij het op zich zelf als eene nuttige lectuur voor jongelingen beschouwden. Dat het niet ontbreekt aan verstandige raadgevingen in de belangrijkste levensomstandigheden, in welke de jongeling is of komen kan, aan ernstige waarschuwingen tegen de voornaamste verkeerdheden, waaraan hem zijn leeftijd blootstelt; dit spreekt wel van zelf, want zonder dat zou een man als de Eerw. HEPPEN deze vreemde lettervrucht niet op onzen bodem hebben overgeplant. Maar de wenken en besturingen zijn ook niet overdreven (een gewoon gebrek anders van dergelijke schriften); de toon is geschikt om te overtuigen en te roeren, hoewel misschien geschikter voor het eerste dan voor het laatste; het ontbreekt niet aan gepaste voorbeelden, uit de Geschiedenis ontleend, en wat dies meer zij. Twee hoofdbedenkingen heeft echter de gezette lezing ons doen maken, en wij zijn daarin bij eene herlezing nog meer versterkt geworden. Zoo welgemeend onze lofspraak is over het goede en nuttige in dit boek, zoo bescheiden zij ook onze opgave van die aanmerkingen.

De eerste betreft den vorm. Gelijk vader CATS zijne *vrouw* door de verschillende tijdperken van haar leven voert onder het beeld der jaargetijden, zoo leveren hier de onderscheidene gedeelten van den dag: *opgang der zon*, *morgenstond*, *voormiddag*, *middag*, *namiddag*, *avond* en *ondergang der zon* de opschriften der hoofdstukken, in welke het werkje is afgedeeld; en wordt alzoo den jongeling herinnerd hetgeen hij was, is en worden zal. Het tweede is natuurlijk het uitvoerigste; het is ook de hoofdzaak, de spil, waarom zich alles beweegt. Maar dat volgen van eene

soort van pragmatisch-zedelijke levensbeschrijving geeft nu aan het laatste gedeelte een zeer stijf en gewrongen voorkomen. De Schrijver zelf, of de Nederduitsche bewerker, indien de overbrenging zeer vrij is, heeft dit gevoeld; de titel spreekt van het *bereiken zijner bestemming* door den jongeling: van deze bestemming behoorde dus iets gezegd te worden, en nu ontstond iets, dat over de verschillende levenstijdperken heenstrijkt, als het stokje over de groepen in de prent, van het eerste tot het laatste. Ons hadde toegeschenen, dat, vooral bij eene *vrije bewerking*, beter ware geweest, op den voorgrond te stellen: Wat is des jongelings bestemming? waarbij in breede, fiksche trekken werd aangewezen, welke beginselen den mensch moeten bezielen, hoe zijn karakter moet gevormd zijn, enz., wanneer hij als lid van de maatschappij in onderscheidene betrekkingen, als echtgenoot, vader enz., optreedt. Die schilderij zou bij den jongeling den indruk des verlangens achterlaten om zóó te worden, en dit reeds den weg gebaand hebben, om ingang te geven aan de aanwijzing, *hoe* hij daartoe geraken kan, waarbij dan ook de onderscheidene pligten en verkeerdheden, over welke hij wordt onderhouden; minder, gelijk nu, *op zich selven* zouden staan, maar in meer dadelijk verband gebragt worden *tot de* omschrevene *bestemming*. Wij behoeven nu niet in de bijzonderheden aan te wijzen, hoe wij het een en ander bedoelen; de waardige HEPPER zal ons de gemaakte opmerking misschien toestemmen, althans zeker ten goede houden, en voor hetgeen wij wenschten ware hij ook genoeg berekend.

Hetgeen wij nog wilden zeggen is, dat, ofschoon de zedekunde, hier voorgedragen, geene bloot wijsgeerige zij, maar de Godsdienst wel degelijk als de krachtigste aansporing ten goede en afmaning van het kwade wordt voorgedragen, — en zou men het ook uit de pen van eenen Godsdienstleeraar anders verwachten? — evenwel het *Christelijke* element niet genoeg uitkomt. Dat vordert de waarheid, want hoe meer men JEZUS CHRISTUS leert kennen, des te hooger wordt men met Hem en zijn Evangelie ingenomen, als het beginsel van alle waarachtige deugd en beantwoording aan menschenbestemming, waarvan wij het *ideaal* zien in Hem, die het *ideaal* der menschheid is. En dat vorderen ook de behoeften van onzen tijd, op welke het voorberigt opmerkzaam maakt. Evenwel wordt van den

Bijbel en meer bepaald van het Christendom weinig gebruik gemaakt, en het voorbeeld of het zieldoordringende en hartreinigende Evangelie van onzen Heer naauwelijks aangehaald. Dit mishaagde ons nog meer dan de vorm, of liever het liet ons nog meer onbevredigd. De Vertaler had *dit* vooral moeten verhelpen.

Overigens wenschen wij den besten zegen over het gebruik van dit nuttige werkje, welks uiterlijke zich, b. v. tot geschenk aan jongelingen bij het verlaten der scholen, bijzonder aanbeveelt.

Een woord van herinnering, bemoediging en raad, bij den aanvang van het jaar 1847. *Aan een' ieder, die het wèl met Nederland meent. Door Alethophilus. Te Amsterdam, bij J.* van der Hey en Zoon. 1847. *In gr.* 8*vo.* 47 *bl. f*: - 50.

Alethophilus herinnert aan de waarheid, dat het ligter valt geregeerd te worden dan te regeren, en waarschuwt daarom tegen heerschzucht. Bij het jaarlijksche rentebedrag der staatsschuld tot *vier boven de dertig millioenen gulden* is het niet te verwonderen, dat het budget een buitengewoon hoog cijfer aanduidt. Maar eere den Vorst, die in 1844 een nieuw en groot offer van de natie vroeg, de leening van *honderdzeventwintig millioenen*, die met de grootste bereidwilligheid tot stand kwam (!) *Nederland* kan de *hand* niet genoeg zegenen, die dit redmiddel *bedacht*. Door die hand wordt zeker de hand bedoeld van *den* een' of anderen Minister. (De leening van honderdzevenentwintig millioenen is alzoo *bedacht*, niet door het *brein*, maar door de *hand* van een' Minister.) Maar de Schrijver stemt ook toe, dat dit geneesmiddel wat *vaanemakelijk* is; dit is misschien aan deszelfs vreemden oorsprong te wijten. Even als Bagchus uit de dij van Jupiter geboren werd, kan de leeningswet wel *uit de hand* van een' staatsdienaar gekomen zijn. Maar intusschen zien wij hieruit, hoe onregtvaardig diegenen zijn, die onze Ministers *onhandig* noemen. Even zoo handig als *Alethophilus* de regering verdedigt, bepaalt hij het volk bij deszelfs gebreken. Ieder wil den Staat regeren. Het land wordt overstroomd van dagbladen en politieke geschriften. Elke stad heeft haar dagblad. Wie zijne berigten voorheen twee- of driemalen in de week ter leesing gaf, (b. v. de Haarlemsche Courant) overlaadt u

thans elken dag met bekend of onbekend nieuws. Weinigen gaan een huwelijk aan, of zij moeten rijk kunnen trouwen. Deze omstandigheid wordt door den Schrijver opgenoemd onder de oorzaken van het steeds toenemende pauperisme. En dan de landverhuizing: ware het nog naar de *Sarasnacca*, of naar *Java* en andere Nederlandsche Oostindische eilanden; maar naar *Noord-Amerika!* Daar zal uw oog, o landverhuizer! door krankheid afgemat, zich menigmaal te vergeefs naar het Vaderland wenden. In *Amerika* wacht u niets dan ellende, omdat..... gij er niet geboren zijt. Maar, moge *Alethophilus* de verhuizing naar *Suriname* of *Java*, waar wij toch ook niet geboren zijn, minder afkeuren, het beste oordeelt hij te huis te blijven, ten einde hier te lande in de voorregten en zegeningen, welke wij onder het vaderlijk bestuur des Konings genieten en voortdurend genieten zullen, te blijven deelen. Op den vaderlandschen bodem is niemand ongelukkig, dan die zichzelven in het verderf wil storten. Nog lacht ons eene schoone en heldere toekomst bemoedigend tegen, al zijn ook de lasten der natie niet weinig te noemen. Gij hebt het uitzigt, dat de handel allengskens vrij en van knellende banden ontslagen zal wezen. Gij leeft onder goede wetten. Ziet daar, lezers, welke geest in dit geschrift heerschende is. Wanneer gij niet veel nadenkt over de gegrondheid van des Schrijvers redeneringen, (en dat is toch op den duur het gemakkelijkste) dan kan de lezing van het boekske veel toebrengen tot uwe bemoediging en tevredenheid met uwen toestand. Zeer mogelijk is het, indien de Schrijver onder zijnen waren naam bekend is of wordt, dat hij behoort onder het getal van hen, die met een Ridderkruis prijken, of, indien hij voor zichzelven minder bedeeld is door de fortuin, dat hij in het bezit is of geraakt van eenen voordeeligen post, of, voor 't minst, van eene benoeming als Broeder van den Nederlandschen Leeuw.

HEMBYSE *en* WILLEM VAN ORANJE. *Een Verhaal uit het begin der XVIde Eeuw. IIde Deel. Te Utrecht, bij* L. E. Bosch en Zoon. *In gr.* 8*vo.* *f* 3 - 50.

Toen wij in de maand April 1844 (*Vaderl. Letteroef.* 1844, N°. 5, bl. 235) het eerste deel van dit op het laatst van 1843 in 't licht verschenen werk aankondigden, konden wij niet

vermoeden, dat er drie jaren zouden voorbijgaan, eer het tweede en laatste deel van dien historischen Roman zou uitgegeven worden. Menigmaal dachten wij, of soms daarvan ook de schuld voor een gedeelte daarin liggen kon, dat de Schrijver afgeschrikt was óf door eene in zijne oogen te strenge beoordeeling, óf door de geopperde bezwaren wegens de door ons verwachte tegenstelling van WILLEM VAN ORANJE tegenover Jonker JAN VAN HEMBYSE; en niet zonder schroom namen wij het nieuwlings verschenen tweede deel in handen, om te zien, wat de eigenlijke reden der vertraagde uitgaaf was. Wij hebben ons echter teleurgesteld gevonden, daar de Schrijver het ondienstig geacht heeft, om er ons kennis van te geven. Wij hebben daarentegen uit het naschrift vernomen, dat de onderwerpelijke Roman eene oorspronkelijk Fransche lettervrucht is, die door den Schrijver is bewerkt, en, na voor onzen landaard geschikt gemaakt te zijn, aan het lezend publiek wordt aangeboden. Het zal noodig zijn te herinneren, dat het eerste deel ten afzonderlijken titel voerde: *de Volksleider;* waaruit door ons werd opgemaakt, dat in het tweede deel de Grondlegger der Nederlandsche vrijheid de hoofdpersoon der tweede hoofdafdeeling van het werk zoude zijn, zoo als Jonker JAN VAN HEMBYSE de hoofdpersoon was geweest, dien men had voorgesteld. Hoe geheel anders blijken nu des Schrijvers gedachten geweest te zijn! Het tweede deel toch voert ten afzonderlijken titel: *de Verrader*, 1583—1584; en ook in die hoofdafdeeling blijft Jonker JAN VAN HEMBYSE de hoofdrol vervullen, er wordt ook hier wederom van WILLEM VAN ORANJE niet anders gesproken, dan voor zoo ver het verband der geschiedkundige waarheden zich aan de romantische voorstelling best liet vastknoopen. Gerustelijk had men dus den naam van den onvergetelijken man, die onder velerlei opzigten de Redder en de Vader des Vaderlands mogt heeten, op het titelblad kunnen achterwege laten, dewijl die beide namen niet wel anders nevens elkander gesteld of in éénen adem uitgesproken kunnen worden, ten ware bij tegenstelling. Die tegenstelling van het karakter en de roerselen der bedrijven dier beide personen hadden wij gehoopt hier niet in eene enkele zinsnede, maar in eene doorloopende karakterschildering ten duidelijkste voor oogen gesteld te zien; en dit ware des te belangwekkender geweest, bij het gepast gebruik maken van de in de laatste jaren toegankelijk gewordene bronnen, die

wel hebben doen zien, dat WILLEM VAN ORANJE, bij al zijne pogingen om het vaderland los te maken van den Spaanschen dwang, zijne persoonlijke belangen en zijne eigene inzigten daarbij steeds in het oog hield, maar die niettemin, als een toonbeeld van een waarachtig groot man, waar het pas gaf, alles wist op te zetten voor de belangen van dat Volk, hetwelk hij zich had aangetrokken, en die nooit, als Jonker JAN VAN HEMBYSE, eigenbaat en zelfverheffing door alle mogelijke middelen tot beginsel van handel en wandel heeft gehad. Die tegenstelling had des te gewigtiger en des te boeijender kunnen geweest zijn, indien men het staatsbeleid van WILLEM VAN ORANJE, hetgeen den geheelen toenmaligen staat der Europesche magten omvatte, hadde vergeleken bij de listige treken om het bestuur van eene stad en van enkele omliggende streken in handen te krijgen; en niet minder hoogst wetens- en overdenking waardig zoude die tegenstelling geweest zijn, indien men hadde doen uitkomen de waarheid van het door HOOFT (*Nederl. Hist.* XXI boek, bl. 917, van de uitgave door SIEGENBEEK, 6 deel, bl. 141) te boek gestelde: »Een man van woest gemoedt, trotse zeden, loos »hart, los oordeel: door wien 't Hervormde kerkgebruik, tot »*Gent*, bij oprooijing der gemeente geplant was; door wien, »met het weigheren der geloofsvreede, en 't verbitteren der »Waalen, 't welk hij op gelijke wijze doordreef, het uitrooi»jen van denzelfsten Godsdienst, niet alleen te dier steede, »maar eyndtlyk ten ganschen Lande van Vlaandre en Bra»bant, neevens 't verlies dier gewesten, veroorsaakt werd." Dan toch zoude de nakomelingschap vernieuwde stof gehad hebben, om dengene, dien men eeuwen lang had gehouden voor den verhevensten en beminnelijksten man zijns tijds, en voor den minst baatzuchtigen en meest verdienstelijken staatsman, die immer de belangen des volks voorstond, op overtuigende gronden en bij vergelijking met anderen als zoodanig met erkentelijkheid te huldigen, en de banden der gehechtheid aan zijne nazaten nog inniger en hechter vast te snoeren.

Laat ons zien, wat de Schrijver in dit tweede gedeelte van zijn werk aan het Nederlandsche publiek voordraagt. Jonker JAN VAN HEMBYSE wordt in zijne wijkplaats te *Frandendaal*, waarheen hij met DATHENUS zich begeven had, na den omwekeer van zaken te *Gent*, opgezocht ten jare 1583 door ADRIAAN ROELANDS, den zoon des *Texelschen* Burgemeesters, die, onder den naam van MATTHIAS BLEIDEL, hem

voorstellen namens de Roomsche partij komt doen, om *Gent* geheel in handen der *Spaanschen* te spelen; en, uit wraakzucht tegen den Prins van *Oranje*, neemt HEMBYSE het aanbod aan, om, schijnbaar ijverende voor de Hervorming, zich aan het hoofd der *Gentsche* overheid wederom te doen plaatsen, om des te gereeder de stad aan PARMA te kunnen overgeven. Na een kort overzigt der gebeurtenissen, die ANJOU's komst hier te lande hadden veroorzaakt, vermeldt de Schrijver HEMBYSE's intogt te *Gent*, en hoe hij al dadelijk jagt maakt, om den door hem gehaten VAN RIJHOVE, Heer van de *Kethulle*, te vangen, die echter naar *Dendermonde*, alwaar zijn volk in bezetting lag, weet te ontvlugten. Hier volgt nu, men moet het erkennen, eene voorstelling van de uitwerkselen van liefde en haat, van wraakzucht en grootmoedigheid, welke met eene meesterlijke hand geschilderd is. RYHOVE, door HEMBYSE achterna gejaagd, zoekt zijn heil in de hut van eenen monnik, die een deel van een vervallen klooster bewoont. Die monnik bewijst hem gastvrijheid, en doet zich later kennen als den gewezen medeminnaar van RIJHOVE, die, denkende zijnen meer gelukkigen medeminnaar FRANÇOIS D'ANNAN te treffen, in hooge, door jaloezij ontstane, opgewondenheid, zijne verloofde doorstak. FRANÇOIS D'ANNAN heeft zich destijds weten meester te maken van het hoofd dier maagd, welke hem, eenvoudigen burger, verre stelde boven den rijken zoon van den Heer van de *Kethulle*, en houdt nu, daar hij zich kenbaar maakt aan RIJHOVE, dezen het doodshoofd der door door hem vermoorde onschuldige maagd voor. Desniettemin weet de monnik zich boven RIJHOVE te verheffen; en, terwijl HEMBYSE met de zijnen de verblijfplaats des eenzamen omringt, en daarna van D'ANNAN den vlugtenden RIJHOVE opvordert, laat D'ANNAN zich liever door HEMBYSE in de gevangenis werpen, dan den man te verraden, wien hij eerst gastvrijheid bood en daarna den weg wees, om zich in veiligheid te kunnen stellen. — Verder treft men in dit deel aan, hoe ADRIAAN ROELANDS lagen legt aan HEMBYSE; hoe zijne beminde MARGARETHA ontdekt wordt zich op te houden in het Sint Anna-klooster. Hierop volgt eene beschrijving van den staat der stad *Gent*, tijdens den hongersnood in 1584, en van de onderhandelingen met den Prins VAN CHIMAY. Ook vindt de Schrijver gelegenheid om hier op te voeren zekeren te *Dordrecht* gebo-

ren *Broeder* CORNELIS, (*) wiens schijnheiligheid en wellustige aard hier vermeld worden, met opgave van bijzonderheden der penitentiën, te ondergaan door de geestelijke zusters van de orde der *Devotharissen*. Na nogmaals den inwendigen toestand van het ongelukkige *Gent* in 1584 breedvoerig uiteengezet te hebben, komt de Schrijver tot het door HEMBYSE, in overleg met den vijand, gepleegde verraad, in Maart 1584, 't geen den toeleg om *Gent* in handen van PARMA te spelen, moest begunstigen. ADRIAAN ROELANDS wordt alsnu wederom voorgesteld als de man, die eindelijk opentlijk optreedt tegen HEMBYSE, het zoo lang door hem gedragen masker afwerpt, en HEMBYSE beschuldigt van verraad, en diens briefwisseling met den vijand te voorschijn brengt. Dat HEMBYSE afgezet, door FRANS TRIEST als Eerste Schepen vervangen en daarna gevonnisd en ter dood gebragt wordt, wordt daarop in eenige hoofdstukken afgehandeld; terwijl de Schrijver de door hem gestelde vraag: Stierf HEMBYSE Katholijk of Protestant? niet durft beslissen. In een laatste hoofdstuk deelt de Schrijver eenige bijzondere lotgevallen der nevens HEMBYSE ten tooneele gevoerde personen mede; waaronder, zoo als het zich liet vooruitzien, de echtvereeniging van ADRIAAN ROELANDS met zijne MARGARETHA. Die plegtigheid stelt hij voor als door FRANÇOIS D'AMMAN verrigt.

De Schrijver voegt achter zijn werk eene narede, welke zevenendertig bladzijden druks beslaat, en waarin hoofdzakelijk eenige aanteekeningen omtrent personen en gebeurtenissen worden aangetroffen, die tot toelichting moeten strekken van het in het eerste en tweede deel geschrevene. Het boek is zindelijk gedrukt, en dit tweede deel versierd met een vignet, voorstellende D'AMMAN het doodshoofd zijner beminde aan RIJHOVE voorhoudende.

Wat nu de voorstelling der geschiedenis betreft, zoo is dezelve geheel en al overeenkomstig met de daadzaken, zoo als die vermeld worden bij VAN METEREN, derde druk, 3de deel, bl. 177 en 321 en 332, en 4de deel, bl. 160 en volg.; HOOFT, deel 4, bl. 366 en volg. en deel 6, bl. 67, 93 en 141; VAN DER VIJNCKT *Brux.* 1822, tome 3, pag. 45 suiv.; omtrent welke aangelegenheden BILDERDIJK, in zijne *Geschiedenis*

(*) Niet, zoo als de Schrijver zegt, in 1584, maar in 1548 werd hij monnik.

des Vaderlands, 7de deel, bl. 15, zich zeer kort verklaart, noemende het bestuur onder Jonker JAN VAN HEMBYSE »een ouderwetsche Gentsche Tyranny."

De twee Studenten. Tafereel uit het huiselijk leven in Jutland; door CARIT ETLAR, *vertaald door* D. INGES. *Te Amsterdam, bij* Weytingh en van der Haart. 1846. *In gr.* 8*vo.* 220 *bl. f* 2-25.

De romans van Deenschen of Zweedschen oorsprong hebben het met de voortbrengselen der Engelsche romantiek gemeen, dat zij doorgaans vrij zijn van die weelderige en dartele schilderingen, die dikwijls de Fransche en somtijds de Duitsche, ja ook wel eens Nederlandsche voortbrengselen van deze soort ontsieren. Deze negative verdienste bezit ook deze *novelle*, gelijk de Vertaler dit tafereel noemt; terwijl het de getuigenis verdient, dat het boeijende huiselijke tafereelen, natuur- en karakterschilderingen levert. Eene en andere onwaarschijnlijkheid zal den oordeelkundigen lezer wel een weinig hinderen; maar de ontknooping is zoodanig, als wij ze den voortreffelijken LODEWIJK, den held des verhaals, gaarne gunnen, en zoo vinden wij er geene zwarigheid in, dezen roman aan te bevelen, als verschaffende zoo wel aangename als onschadelijke, ja veeleer nuttige lektuur.

Losse Gedichtjes, door eenen Israëliet, tot Christus bekeerd. Te Amsterdam, bij G. van Peursem. 1846. *In gr.* 8*vo.* 32 *bl. f* :-50.

Wat zullen wij van deze losse Gedichtjes zeggen? De, tot het Christendom overgegane, Israëliet staat, uit den inhoud te oordeelen, zoo men op gemoedelijke klanken en uitdrukkingen mag afgaan, wel vast in het geloof aan de leer der Gereformeerde kerk, en men zal hem van geene onregtzinnigheid beschuldigen. Hoezeer wij niet worden geroepen om hierover bepaald onze meening verder uit te spreken, zoo willen wij het toch niet bij zeggen laten, maar het door citatiën uit 's Mans gedichtjes bewijzen, die dan tevens ter proeve zullen kunnen verstrekken van zijne dichterlijke (!) gaven.

Ook hem nam de Heer aan:

Verlaat uw maagschap en uw woning,
Zoo sprak mijn God en Vredekoning,
Gaf licht en vreugd, en steun en kracht;
'k Geloofde in Hem. — Het is volbragt!!

Hij geloofde, en daarom

Triomph! triomph! den Ongezienen,
In 't vleesch gekomen om te dienen.
Hem zingt ons hart een melodij,
Wien toebehoort en roem en glorie,
Als sterke God behaalt viktorie,
Wien toekomt Zang en Poëzij.

Met dat geloof zegt hij nu verder (bl. 11) tot zijne ziele:

Mijn siel! ga met Jezus uw weg op en neêr
Geloof en houdt vast enz.

. . . . . .
Wiens lijden en sterven u 't leven verwekt.

Die waarheid, in den laatsten regel voorkomende, vinden wij vervolgens, bl. 12:

God! Verzoen- en Heilbewerker,
Voert gevank'lijk weg én kerker
Én gevank'nis naar omhoog!

En heeft hij, bij zijnen overgang, belijdenis afgelegd van die waarheden, hij houdt het aan anderen ook ten pligt voor; o. a. op bl. 13:

Ofschoon God, wien Hij wil, genâ
In Jezus bloed, op Golgotha,
Verleent, hem redt, behoudt, — gewis!
De Heere vraagt: Belijdenis.

Dan vloeit ons ook in alle wederwaardigheden des levens troost toe; en daarom zegt hij aan eene moeder, bij het afsterven van haar kind: (bl. 21)

Maar de Heer, met u bewogen,
Zag uw tranen uit den hoogen,

Redde 't wichtje uit den nood.
't Leeft bij Hem! zeg niet: 't is dood. —
't Is bij Vader, Zoon, en Geest
Op een hemelsch kinderfeest.

Welk eene gedachte rijst u, Lezer! hier wel voor den geest?....

Doch genoeg! wij schrijven niet meer af. Alleen willen wij nog zeggen, dat het zoo maar geene gewone onderwerpen zijn, die de Dichter bezingt; neen! wij vinden hier ook drie coupletten op de Drieëenheid, getiteld: *Deze drie zijn een.* Maar het leerstuk is ons niet duidelijker geworden, al lezen wij, dat het eenigst goed, hem door Gods verkiezing weggelegd, Jehova zelf is: de Heer,

In wiens Godheid drie personen
Onderscheiden zich vertoonen,
In hun naam en werkzaamheên;
Vader, Zoon, en Geest zijn Één.

Wij besluiten met den wensch, dat de man moge volharden in zijne bede en voornemen:

Den weg des levens, eng en teêr (?)
Die tot u leidt, o God en Heer!
Wil mijne ziel betreden.

Ziedaar nu eenige proeven van 's Mans geloof en dichttrant. De Lezer oordeele zelf. Zoo zijn overgang tot het Christendom der Kerke van onzen Heer eene aanwinst moge zijn, voor het rijk der Dichtkunst zijn het zijne losse Gedichtjes niet. Hij make verder zijne roeping en verkiezing *vast;* doch rukke zich daarbij niet minder *los* van eene ingebeelde roeping, om de verhevenste waarheden in de taal der Poëzij te verkondigen: voor Godsdienst en Dichtkunst beide achten wij het niet wenschelijk. Het stukje: *des Christens uitzigt*, in den trant van LODENSTEYN, is nog al dragelijk. Overigens zij den Man, waar zijne Muze neem schijnt verlaten te hebben, de grepen vergeven, die hij nu en dan uit de Evangelische Gezangen, bij de Hervormden in gebruik, heeft gedaan.

Biddag — Kermis, of Opwekking tot Dankbaarheid. Dichtregelen door D. DE KONING. *Te Rotterdam, bij* Mensing en van Westreenen. 1847. *In gr.* 8*vo.* 18 *bl. f* : - 20.

Ofschoon deze dichtregelen nergens de meesterhand kenmerken, zelfs hier en daar leemten hebben, ademen zij een'

goeden, vromen geest, en verdienen gelezen en behartigd te worden. De vervaardiger herinnert de rampen en angsten, elders en hier te lande, ten gevolge van den andermaal mislukten oogst, geleden en doorgestaan; den Biddag, op welken Vorst en Volk zich vereenigden, om zegen over velden en akkers af te smeeken, en de gunstige vooruitzigten op een' beteren oogst, die zich reeds vroeg in den zomer opdeden. Niet alleen tot dankbaarheid, zegt hij, moet dit opwekken, maar tot een Godé welgevallig gedrag, als vrucht dier betamende dankbaarheid. De op handen zijnde Kermis in de stad zijner woning zal maar weder al te veel aanleiding geven, om, te midden der ijdelheden, God en de deugd te vergeten. (Dit is op de kermissen, die ook elders nog gehouden zullen worden, mede van toepassing.) En wat zouden de gevolgen zijn, als God een Volk, dat hem, na zoo vele nieuwe zegeningen, vergat, op nieuw door misgewas bezocht? De vervaardiger dezer dichtregelen vertrouwt dus, dat wij wijzer zijn zullen, en erkentelijk aan God getrouw blijven. Ziedaar hoofdzakelijk den loop zijner uitboezeming, en de verklaring van het eenigzins vreemdluidend opschrift. Mogen zijne goede wenschen vervuld worden!

Zeven Klaagliederen in Proza. Voorgesteld en toegelicht door JEREMIAS ELST. *Te Haarlem, bij* J. B. van Loghem, Jr. 1847. *In kl.* 8*vo.* 63 *bl. f* : - 50.

Geloof niet, lezer! dat de Schrijver van dit boeksken heusch den voornaam van eenen Profeet (welk eene laffe spotternij met den Schrijver der roerende *klaagzangen!*) en den geslachtsnaam van een zeer scherp en stekend schoenmakerswerktuigje draagt: och neen! hij zelf zegt, dat het slechts een verdichte naam is. Nu, dat is ook goed; want men behoeft zich om de eer waarlijk niet als schrijver van een zoo onbeduidend boekje aan te kondigen. Er is niets wezentlijk aardigs in, dan hier of daar misschien een enkel toontje bij ongeluk, en ook niets roerends of treffends, zoo als men het zoeken zou in *klaag*liederen in proza. Nu, dat *liederen* in *proza* is ook al eene *contradictio in terminis*, zoo als de geleerden zeggen. De beste regel is eigenlijk de laatste: »de klaagliederen, alsmede de toelichtingen van *Jeremias Elst* hebben een einde." Als bij geval een herdruk van deze beklagelijk flaauwe klaagliederen noodig werd, zouden wij wel wenschen, dat zij met nog één vermeerderd werden: eene klagt van het bedrogen publiek over de vodden, die men het in de hand stopt.

N°. IX. *Boekbesch.* bl. 420, reg. 15 en 28, lees *levende*, en 35 *onmiskenbaar.*

BOEKBESCHOUWING.

Oratio de pugna Theologiam inter atque Philosophiam recto utriusque studio tollenda, quam habuit JOHANNES HENRICUS SCHOLTEN, Litt. et Theol. Doct. et Prof. ord., die VIII Februarii MDCCCXLVII, quum Academiae regundae munus poneret. Accedit fatorum Academiae anno MDCCCXLVI—MDCCCXLVII enarratio. Lugduni-Batavorum, apud *P. Engels.* Formâ 8^{a}. 38 pagg. *f* :-60.

Het liet zich verwachten, dat de Hoogl. SCHOLTEN, bij het nederleggen van het Rectoraat aan de Hoogeschool te *Leyden*, zich een onderwerp kiezen zou, dat meer of minder in betrekking stond tot de gewigtige geschilpunten onzer dagen, in wier behandeling hij zelf regtstreeks betrokken was. Naauwelijks echter vernamen wij het door hem gekozen onderwerp, of wij meenden den inhoud en de strekking zijner rede reeds eenigermate te kunnen berekenen. Zijne gevoelens over de verhouding tusschen Godgeleerdheid en Wijsbegeerte waren ons, deels uit zijne vroegere geschriften, deels uit mondelinge mededeelingen zijner leerlingen, niet onbekend. Wij vinden ze hier dan ook, meer ontwikkeld, terug. Na, ter inleiding, te hebben opgemerkt, dat er tusschen beide wetenschappen, die vroeger onderling vrede hielden, in lateren tijd oneenigheid en strijd ontstaan is, een strijd, die in onze dagen nog op verre na niet geëindigd is, stelt hij voor en beoordeelt achtereenvolgens de grieven, door de wijsgeeren tegen de Godgeleerdheid en door de Godgeleerden tegen de wijsbegeerte ingebragt, en tracht ten slotte aan te wijzen, dat die strijd, waarvan hier sprake is, als van zelven zal zijn opgeheven, wanneer beide wetenschappen slechts op de regte wijze beoefend worden. Daarbij beroept hij zich op SOCRATES, HEMSTERHUIS, JACOBI en SCHLEIERMACHER, en tee-

kent zoowel den weg af, dien de wijsbegeerte, als het pad, dat de Godgeleerdheid te bewandelen heeft, om tot dat punt van broederlijke overeenstemming en zamenwerking te geraken. *Futurum speramus*, dus lezen wij bl. 27, *ut dum Theologus Philosophiae jura, ipsis imbutus* CHRISTI *principiis, agnoscit, libertatemque cogitandi et inquirandi vere philosopham adversus hominum in edoctorum clamores vindicat, Philosophus vicissim ad hoc esse destinatam intelligat religionem Christianam, ut sit in genere humano principium, divinitus omnia regenerans, fermenti instar per nullas non res humanas pertinens* (l. perpetrans), *spiritûs denique effectrix, sine quo nulla rerum divinarum scientia, nec ulla Philosophia vera existere unquam poterit.*

Wij vreezen, dat het standpunt, door den Hoogl. SCHOLTEN gekozen, maar al te zeer onderhevig is aan de gewigtige bedenkingen, daartegen ingebragt door Dr. DONDERS in zijn jongste geschrift: *het regt des Christendoms tegenover de wijsbegeerte gehandhaafd* enz. bl. 85—94. Ook meenen wij, dat evenmin de Godgeleerdheid, zoo als zij hier wordt voorgesteld, aan al onze Theologen behagen zal, als de wijsbegeerte, zoo als zij volgens SCHOLTEN worden moet, aan onze hedendaagsche Philosophen. De tijd der verzoening langs den' aangewezen' weg is, onzes inziens, nog verre verwijderd, en die verzoening zelve zal vooreerst nog wel onder de *pia vota* behooren. Dit neemt echter niet weg, dat wij deze *Oratio* met belangstelling gelezen hebben en niet aarzelen te verklaren, dat zij getuigenis aflegt van de bekwaamheid des Hoogleeraars. Ook de latiniteit is uitnemend goed. Jammer is het, dat wij hier, hoogstonvoorzigtig, vinden gewag gemaakt van het *monstrum transsubstantiationis*. Evenmin mogen wij onze bevreemding onderdrukken, dat hier het vraagstuk *over de wonderen*, dat groote struikelblok onzer wijsgeeren, niet meer regtstreeks is behandeld en zelfs ter naauwernood aangeroerd. En allerminst heeft dat gedeelte, waar *de mysteriis* gesproken wordt, ons voldaan. Met het bloot uitlegkundig onderzoek naar de beteekenis van *μυστήρια* in het N. T. is de *quaestie*

zelve nog geenszins uitgemaakt. En het heugt ons nog, den Hoogl. in zijne *oratio de Docetismo* te hebben hooren spreken van het *præ-existentiæ mysterium.*

Het verhaal van de lotgevallen der Hoogeschool, gedurende het laatste Rectoraat, laat zich aangenaam lezen.

De Kerken der Woestijn, of Geschiedenis van de verdrukking der Protestanten in Frankrijk, van het einde der regering van LODEWIJK XV *tot op de Fransche omwenteling. Meerendeels naar oorspronkelijke en onuitgegevene stukken bewerkt. Door* C. COQUEREL. *Met eenige verkorting uit het Fransch vertaald. IIde Deel. Te Groningen, bij* M. Smit. 1846. *In gr.* 8*vo.* 545 *bl. Buiten inteekening f* 5-10.

Rec. heeft in den vorigen jaargang van dit Tijdschrift (Boekbeschouwing bl. 397 en verv.) het eerste deel van dit belangrijke werk aangekondigd, en daarbij zijn oordeel over de wijze van behandeling medegedeeld. Hij vindt geene reden, om na de lezing van dit tweede en laatste deel dat oordeel te veranderen of te wijzigen. Wij vinden hier weder eene menigte van hoogstbelangrijke zaken, maar die dikwijls met eene in bijzonderheden gaande uitvoerigheid worden medegedeeld, die meer bij den schrijver van gedenkschriften dan bij den eigenlijken historieschrijver te huis behoort. Gaarne erkennen wij de moeijelijkheid, om dit bij het bewerking eener geschiedenis, gelijk deze, geheel te vermijden. Zij bestaat voor een goed gedeelte uit de afzonderlijke lotgevallen van dezen en genen; de aard der bronnen, waaruit zij geput wordt, lokt natuurlijk tot zulk eene uitvoerigheid, tot zulk eene mededeeling van bijzonderheden uit; maar wij blijven bij ons gevoelen, dat het boek bij eene gepaste omwerking zou hebben gewonnen.

Dat het ook in den vorm, waarin wij het nu bezitten, der opmerkzame lezing overwaardig is, en ons den toestand van het Protestantisme in *Frankrijk* in de tijden der vervolging op eene treffende wijze schildert, behoeven wij naau-

welijks te herhalen. Het derde boek, waarmede dit deel aanvangt, omvat een tijdperk van tien jaren, van 1750 tot 1760. De Akensche vrede, »die aan Europa eenige jaren rust bezorgde, schonk geenen duurzamen vrede aan de kerken der woestijn." Integendeel nieuwe vervolgingen braken los. »Wij hebben gezien," zegt de Schrijver, »dat de Raad des Konings, welke voornamelijk een besturend ligchaam was en bijzonder aan den uiterlijken vorm hechtte, onophoudelijk aan de geestelijkheid aanbeval, om voor het zonderlinge in den burgerregtelijken toestand der nieuwbekeerden het oog te sluiten. De geestelijkheid bood tegenstand; zij besloot zich ten opzigte van die zoogenaamde bekeeringen niet te laten misleiden; zij wilde het masker, hetwelk de vervolging verschoonlijk maakte, afrukken. Nu stonden de beide partijen op nieuw tegenover elkander. De goede trouw der katholieke geestelijkheid steeg tot onverdraagzaamheid; die der protestanten tot heldenmoed. Hieruit werden nieuwe verdrukkingen, die voornamelijk vijf jaren lang, van 1750 tot 1755, plaats hebben, benevens voorvallen geboren, even wreed als gedenkwaardig. Het scheen, alsof de oude dweepzucht in het midden der 18de eeuw zich haastte, om eene laatste poging voor eene bijna verloren' zaak te wagen." Van deze vervolgingen geven ons de hoofdstukken van dit boek een getrouw en uitvoerig verslag. Men ging daarbij op de gewone wijze te werk; het verstoren en uiteenjagen der bijeenkomsten, het dwingen der ouders, om hunne kinderen, die in de woestijn gedoopt waren, naar de Roomsche kerken te brengen, om naar Catholijk gebruik de doopplegtigheid te ondergaan, geldboeten enz. waren de middelen, die gretig werden aangegrepen. Doch ook daarbij bleef het niet; het kwam tot nieuwe dragonnades; het bloed stroomde, en op nieuw waren er, die hun protestantsch geloof met den marteldood moesten bezegelen. Te verwonderen was het niet, dat dergelijke ondervindingen de gemoederen op nieuw grootelijks ontrustten, en dat er enkele tooneelen van gewelddadigen tegenstand plaats hadden. Zoo werden in de *Cevennen* eenige Roomsche geestelijken de slagtoffers van hunnen

voorbarigen ijver, en geraakte de bevolking daardoor in groote spanning. PAUL RABAUT, zeker een van de verdienstelijkste mannen onder de predikanten der woestijn, en wiens werkzaamheid voor geen gering gedeelte de stof tot dit tweede deel heeft opgeleverd, beijverde zich, om de gemoederen weder tot kalmte te brengen. Gelijk vroeger, zoo bleven ook nu de smeekschriften der Protestanten zonder gevolg. Als een staaltje van de onmenschelijke vervolging deelen wij mede het gebeurde met den predikant LAFAGE, waarover in het zesde hoofdstuk wordt gehandeld. LAFAGE had zich eens voor eenen nacht, in de nabijheid van *Vabres*, op de landhoeve van zekeren hervormde, JACQUES NOVIS genaamd, verscholen. Een verklikker, door een toegezegd loon van duizend kroonen bewogen, had zijne schuilplaats aangewezen. »Bij het aanbreken van den dag bezette eene afdeeling van het garnizoen van *Monoblet* al de uitgangen der landhoeve. De predikant trachtte zich op het dak te redden; maar ras werd hij bemerkt en met een schot begroet, hetwelk hem den arm verbrijzelde en eene wonde onder de kin toebragt." Men handelde daarmede geheel overeenkomstig met de strenge bepalingen, die in den laatsten tijd ten aanzien van de predikanten waren gemaakt, en waarbij de militaire overheden waren gelast, om op hen te vuren, zoo dikwijls zij zich door de vlugt zochten te redden. »Het was nu gemakkelijk zich van den ongelukkige meester te maken; men hield een wakend oog op hem, totdat men hem onder bedekking van eene uit *Collognac* aangekomene versterking naar *Monoblet* voerde. Het geheele gezin NOVIS, de ouders met hunne drie kinderen deelden in het lot van hunnen leeraar, en werden met hem gevat." Men voerde de gevangenen van plaats tot plaats en scheidde hen te *Alais* van elkander. LAFAGE had hier nieuwe verdrietelijkheden. Door allerlei listige strikvragen poogde men hem bekentenissen te ontlokken, geschikt, om het gezin, dat hem eene schuilplaats had verleend, meer en meer in een kwaad daglicht te stellen. Van den anderen kant poogde de abt RICARD hem tot godgeleerde rede-

twisten te bewegen. »De ongelukkige predikant was genoodzaakt hem te verklaren, dat hij zich daartoe niet in staat bevond, dat hij reeds door eene bijna doodelijke wonde getroffen was, en dat hij aan niets anders denken kon, dan om wel te sterven." Te *Montpellier* werd het proces van den predikant met eenen barbaarschen spoed aangevangen en ten einde gebragt, hij werd ter dood veroordeeld, »en door het vuur der troepen reeds gevaarlijk gewond, onderging hij zijne straf, zonder zich door de toebereidselen of door het oogenblik der executie zijne helderheid van geest en standvastigheid van ziel te laten nemen. De soldaten, die het schavot omgaven, konden, bij het aanschouwen van dit slagtoffer van een zoo onwankelbaar geloof, hunne tranen niet bedwingen." Hiermede was evenwel de zaak nog niet afgedaan. Den meêdoogenloozen intendant DE ST. PRIEST »bleef nog overig dat gezin te straffen, hetwelk intusschen slechts te vergeefs een toevlugtsoord aan deszelfs verbannen leeraars had kunnen verschaffen. Hij deed het punt van het verblijf der leeraars op de hoeve van NOVIS op het naauwkeurigst behandelen. Zich de moeite van een spitsvindig onderzoek tot in de kleinste bijzonderheden toe getroostende, wilde hij zich ongetwijfeld het genoegen verschaffen om alles, wat deze soort van regtspleging, door de intendanten uitgeoefend, afschuwelijks bevatte, te vereenigen en gaf hij zelfs bevel, om van gezegde landhoeve door deskundigen eene schets en een meetkundig plan, ja zelfs zoo noodig eene afbeelding in relief te doen maken. De uitkomst van dit proces was, dat twee maanden later te *Montpellier* door denzelfden intendant een nieuw vonnis werd geveld, waarbij het hoofd van het gezin, J. NOVIS, veroordeeld werd, om voor eeuwig op de galeijen van den Koning als roeislaaf te dienen; na alvorens op den regter schouder met de letters G. A. L. gebrandmerkt te zijn, en om zijne goederen op een derde gedeelte na, ten dienste van zijne vrouw en kinderen, die buiten proces gesteld werden, te zien verbeurd verklaren. Gelukkig ontkwam de brave burger door de vlugt de uitvoering van zulk eene ontee-

rende uitspraak; de intendant kon alleen het vonnis aan een' op het plein Notre-Dame te *Montpellier* opgerigten paal doen aanplakken, en het heiligdom der edelste gastvrijheid, de woning van NOVIS, tot op den grond toe doen afbreken en slechten."

Zoo dergelijke tooneelen ons met droefheid vervullen, het zevende hoofdstuk schenkt daarvan eenige verademing. Daarin wordt gesproken over de onderhandeling tusschen den prins VAN CONTI en PAUL RABAUT over de vrijheid der kerken. Het scheen, dat men op gunstiger tijden mogt hopen, toen een prins van den bloede, LOUIS VAN BOURBON CONTI, zich de zaak der vervolgde Protestanten begon aan te trekken. Jammer slechts, dat het doorgaande karakter van dezen man van dien aard is, dat wij moeijelijk daarbij aan geheel zuivere bedoelingen kunnen denken. Het bleef ook grootendeels bij onderhandelingen en plannen, die tot weinige uitkomst leidden, ofschoon RABAUT zelfs persoonlijk naar *Parijs* trok en op eene geheimzinnige wijze eene zamenkomst met den prins hield. Nog merkwaardiger misschien is de in ditzelfde hoofdstuk vermelde memorie van den procureur-generaal van *Aix* in *Provence*, RIPPERT DE MONCLAR, waarin deze, schoon een opregt Catholijk, de zaak der verdraagzaamheid ten behoeve van de verdrukte Protestanten verdedigt.

Het vierde boek brengt de geschiedenis ten einde. Wij naderen daarin met rasse schreden de tijden, waarin geheel andere begrippen veld winnen, waarin de wijsgeerige denkbeelden van de laatste helft der achttiende eeuw op den geheelen toestand der maatschappij den onmetelijksten invloed oefenen. Er gingen intusschen nog jammerlijke treurtooneelen vooraf. Nog in Februarij 1762 werden de predikant FRANÇOIS ROCHETTE en de drie gebroeders GRENIER om het geloof ter dood veroordeeld en gebragt. De rampzalige geschiedenis van JEAN CALAS moest plaats hebben, om de oogen wijd en zijd te openen, en eenen kreet van verontwaardiging te doen opgaan. Zij wordt hier in haar geheel, onopgesmukt en ontdaan van haar schier ro-

manesk belang, voorgedragen, en haar invloed op de algemeene denkwijze aangetoond. Terwijl op deze wijze de zaak der vrijheid van godsdienst door op zichzelve hoogstbedroevende gebeurtenissen werd bevorderd, werd er van de andere zijde door de regering zelve een plan geopperd, waardoor die vrijheid voor geld zou worden gekocht. Men wilde bij den nood, waarin 's lands middelen verkeerden, op groote schaal eene bank oprigten, waarin de Protestanten zouden kunnen deelnemen. Zij zou het geregeld disconteren van koopmanswissels of van mandaten op de koninklijke schatkist ten doel hebben gehad, en men stelde de deelneming daaraan voor als het eenige middel voor de Protestanten, »om de aandacht van den souverein tot zich te trekken en zich zijne toegenegenheid te verwerven, ten einde in het vervolg gunsten en voordeelen te erlangen." Gelukkig zagen de Protestanten den strik, dien men hun spande. RABAUT vooral bevroedde duidelijk, dat zij door het geven van hun geld zich deerlijk zouden verzwakken en der regering het heft tegen hen geheel in handen zouden geven. Veeleer raadde hij tot het geven van eene vrijwillige gift, en daarbij had men tevens een ander plan op het oog. Men verlangde, »dat de Koning voor het aanbod eener vrijwillige gift wederkeerig de Protestantsche gelastigden zou magtigen, om dezelve bij hunne broeders te verzamelen. In deze eenvoudige handelwijze lag eene geheele erkenning (der Protestanten) opgesloten. Het ware in het vervolg bezwaarlijk geweest, hen of hunne predikanten met welke men onderhandeld had, en wier geld men aangenomen had, naar de galeijen te zenden of ter dood te brengen. Maar de leeraren der woestijn oordeelden wijselijk, dat men de verdraagzaamheid eerst moest bekomen, alvorens men haar betaalde; zij verwierven haar niet, het was er verre van daan; maar zij behielden ook hunne vrijwillige gift."

Langzamerhand begint er nu eene betere betere toekomst aan te breken. Van tijd tot tijd hernieuwen zich nog wel tooneelen van geweld, maar van den anderen kant ziet men ook daden van geregtigheid, die van eenen beteren geest

getuigen. Onder deze verdient vooral vermelding het arrest, hetwelk het parlement van *Toulouze* in de maand September 1769 uitsprak, en waarbij het huwelijk van zekere Protestantsche vrouw, in der tijd door RABAUT voltrokken, op een certificaat van dezen, ondanks de aanspraken van eenige zijdelingsche erfgenamen van haren overleden echtgenoot, als wettig werd verklaard. »Het was misschien voor het eerst in *Languedoc*, dat een stuk, van een' predikant afkomstig, in regten geldig was."

Men zou zich intusschen bedriegen zoo men meende, dat reeds nu alles gewonnen was. Er verliep nog een geruime tijd, voordat aan de Protestanten ook slechts eenigzins regt geschiedde; het duurde nog verscheidene jaren, voordat kerkers en galeijen hen, die om des geloofswille tot gevangenis of galeistraf veroordeeld waren, aan hunne betrekkingen teruggaven. Eerst in 1787 vaardigde LODEWIJK XVI een voor de Protestanten gunstig edict uit, waarbij hunne burgerlijke regten werden gewaarborgd. Zeker was dit stuk voor hen van groot belang; maar hoezeer het nog eenen bekrompenen en uitsluitenden geest ademde, en hoe weinig het in overeenstemming was met de denkbeelden, die meer en meer veld wonnen, dat mogen deze woorden van LODEWIJK XVI bewijzen, welke daarin worden gevonden. »De katholieke godsdienst, welke wij het geluk hebben te belijden, zal alleen in ons koningrijk de regten van openlijke uitoefening en de daaraan verbondene eer genieten, terwijl onze overige niet katholieke onderdanen — verstoken van allen invloed op de in onze staten vastgestelde orde, nu en voor altijd onbevoegd verklaard om in ons koningrijk tot eenig staatslighaam te behooren,— aan de gewone policie onderworpen, wat de waarneming der feesten betreft, — aan de wet niets anders te danken zullen hebben, dan hetgeen het regt der natuur niet toelaat hun te weigeren, om namelijk hunne geboorten, hunne huwelijken en hunne sterfgevallen te doen bekrachtigen, ten einde even als al onze overige onderdanen de burgerlijke voorregten, die daaruit voortvloeijen, te mogen genieten." En elders:

»Vóór de herroeping van het edikt van *Nantes* hadden de Protestanten een godsdienstig aanzijn; mijn edikt geeft er hun geen; de protestanten worden er zelfs niet in genoemd." Waarlijk, een koning, die zoo weinig den geest van zijnen tijd begreep, moest wel in den stroom der omwenteling ondergaan. Uit deze omwenteling zelve moest de vrijheid van geweten voortkomen, die wij als eene van hare weldadige vruchten mogen beschouwen.

Met het edikt van LODEWIJK XVI eindigt dit boek. Het zou er niet bij verloren hebben, wanneer een beknopt overzigt de gevolgen van dat edikt en van de omwenteling zelve aanschouwelijk had voorgesteld. Het slot is nu onzes oordeels abrupt genoeg.

Eenige bijlagen, naamlijsten en een register vormen de laatste bladen van dit lijvige boekdeel.

Wij beschouwen het als eene belangrijke bijdrage tot de geschiedenis van het Protestantisme en twijfelen niet, of het zal door velen met gretigheid zijn ontvangen.

Brieven van Bato en Gruno, over Gods heiligheid en liefde; uitgegeven door M. A. JENTINK, *Predikant te Harlingen. Te Leyden, bij* C. C. van der Hoek. 1845. *In gr.* 8*vo.* 122 *bl.* *f* 1-:

De gekozen briefvorm geeft hier en daar iets levendigs aan de voorstelling, maar somtijds toch ook, b. v. met den vijfden, iets onbeduidends, bijna belagchelijks, hetwelk eenigzins stoot bij de behandeling van een zoo belangrijk onderwerp als het verband tusschen heiligheid en liefde in het Goddelijke wezen. Voor iemand, die bekend is met de verschillende rigtingen in dogmatische opvatting van het Evangelie, zoo als zich die in de laatste jaren bij onze vaderlandsche Godgeleerden hebben geopenbaard, behoeft niet gezegd te worden, hoe tijdig, hoe gewigtig dit onderzoek zij, en die daarmede niet bekend is, kan het niet worden door de weinige regelen, die wij er over zouden kun-

nen schrijven. De tegenwoordige standpunten van beschouwing worden met juistheid opgegeven; hoe de Utrechtsche Hoogleeraren er vóór ruim 20 jaren over dachten, doet hier al zeer weinig ter zake, of het zou moeten zijn, opdat men wete, hoe de Schrijver het zich heeft hooren voordragen. Ref., die ROYAARDS en VAN OORDT niet meer in hun onderwijs gehoord heeft, leerde HERINGA kennen als eenen fijn scherpzinnigen *exegeet*, doch die zich met wijsgeerige opvatting van het Evangelie minder afgaf; en de aanteekening, dat de Hoogleeraren in de Geschiedenis, Grieksche, Latijnsche en Nederlandsche letterkunde, zich niet over hunne opvatting van het verband tusschen Gods heiligheid en liefde hebben uitgelaten, is vrij overbodig, daar de levenden en de overledenen van hen zeker de eersten zouden zijn geweest, om op te komen tegen aanhaling van hunne autoriteit in deze zaak van dogmatisch-philosophischen aard. Hoezeer de voorstellingen deswege uiteenloopen wordt niet zonder eenige scherpheid aangewezen; gelijk de aanhaling eener (ware of voorgewende?) leerrede geheel in den oudtestamentischen geest dergenen, die gekomen waren tot schrik en vreeze (verg. *Hebr.* XII: 18—21), en wat daarbij behoort, wel zoo wij gelooven naar waarheid, maar juist daardoor niet zeer malsch uitvalt.

Het geheele stukje — dat de kundige Schrijver wel niet voor eene afgewerkte wetenschappelijke behandeling van het *summum principium* des Goddelijken wezens wil doen doorgaan — is met veel scherpzinnigheid geschreven; maar hij heeft, zien wij niet verkeerd, zijne partij niet ontwapend, en zal denkelijk de beschuldiging eener eenzijdige voorstelling der opvatting van deze niet volkomen ontgaan.

Over de uitwerking der inademing van Etherdampen, over haren invloed op den gezonden mensch en als pijnverdoovend middel bij heelkundige operatiën; volgens de waarnemingen in den laatsten tijd gedaan

door ROUX, VELPEAU *enz. Door Dr.* PAJOT. *Uit het Fransch vertaald. Te Arnhem, bij* Is. An. Nijhoff. 1847. *In gr.* 8*vo.* 59 *bl.* *f* :-50.

Wij haasten ons dit werkje aan te kondigen, als betreffende een vraagstuk van den tegenwoordigen tijd. De ongenoemde Vertaler heeft geen' onnutten arbeid verrigt, door dit product op Hollandschen bodem over te brengen. Moge het meerendeel der geneeskundigen, juist om het belangrijke van de nieuwe uitvinding, zich op de hoogte der ontdekking gehouden hebben, er blijft een groot gedeelte over, vooral op kleinere plaatsen, en te platten lande, die niet in de gelegenheid waren iets meer hiervan te weten, dan hetgeen de dagbladen hun geliefden mede te deelen. Wij hechten dan ook om deze reden *alleen* onze volkomene goedkeuring aan het denkbeeld, om niet het werkje, maar wel de ontdekking op deze wijze te verspreiden. Ref., die verklaren kan tot op den huidigen dag bijna alles gelezen te hebben wat de Aetherliteratuur opleverde, moet het verwonderen, dat de ongenoemde Vertaler, in plaats van dit werkje in onze taal over te brengen, niet zelf eene compilatie van daadzaken heeft geleverd. Immers de *Gazette des Hôpitaux* en GORSCHEN's *Jahrbücher* hadden hem in ruime mate stof opgeleverd om niet alleen, zoo als nu, de Fransche (partijdige) experimenten mede te deelen, maar ook die van Duitschen en Engelschen bodem. Hij zoude dan met een ander oog zijne feiten verzameld hebben, zoowel ten voor- als ten nadeele. Nu zal ieder geneeskundige gaarne inzien, dat voor het vervolg deze ontdekking groot nut kan opleveren (naar Ref. oordeel mogelijk na verloop van tijd het allerminst wat het verdooven van pijn bij operatiën betreft). Gaat hij evenwel na, dat de Schrijver van het Fransche werkje Dr. PAJOT de *chef de clinique* van Professor VELPEAU is, dus de volgeling van den ijverigsten Franschen voorstander en grooten operateur, dan zal hij ligtelijk erkennen, dat de uitgezochte daadzaken niet van

partijdigheid zijn vrij te pleiten. Wel is waar worden ten slotte eenige overzeesche noodlottige gevallen medegedeeld; de menigte van den Franschen grond worden evenwel verzwegen. Berusten wij hierbij; de tijd is nog niet gekomen, om de aanwijzing voor de toediening der aetherdampen te bepalen. Dat men echter voorzigtig te werk ga, want een enkele ongunstige afloop doet meer nadeel aan de zaak dan honderd gunstige gevallen. Men herinnere zich slechts de twee doodelijk afgeloopen gevallen in *Engeland;* welk een zwaard kregen de tegenstanders hierdoor niet in handen! Wachten wij daarom onzen tijd af, en veel nut zal, naar Ref. oordeel, van deze ontdekking te wachten zijn. Dat daarom dit boekje in veler handen kome; dan zal het doel van den Vertaler bereikt zijn. Later evenwel zoude hij eene nuttige zaak verrigten, indien hij, zoo als Ref. hierboven zeide, eene verzameling zocht daar te stellen van alle tot hiertoe door den druk bekend gemaakte belangrijke gevallen, voegende hierbij de discussiën daaromtrent gehouden in de verschillende geleerde Genootschappen; dan zal een voor ons land allerbelangrijkst werk geschied zijn; want dan eerst zal men niet blindelings behoeven te volgen, men zal kunnen vergelijken, oordeelen en handelen.

Julij 1847. ..M....

Proeve van Onderzoek over het verschil tusschen den voormaligen en hedendaagschen vorm van Procedéren, met betrekking tot de leer van het bewijs der misdrijven; naar aanleiding van de gevoerde Procedure, in zake van den Procureur-Generaal bij het Provinciaal Geregtshof van Noord-Holland, tegen J. H., *beklaagde wegens moedwillige brandstichting in een gebouw. Briefsgewijze voorgesteld door een oud Regtsgeleerde aan zijnen voormaligen Ambtgenoot in 's Hage. Te Amsterdam, bij* Weytingh en van der Haart. 1845. *In gr.* 8*vo.* 77 *bl.* *f* :-80.

Hard is wel voorzeker het oordeel, hetwelk Mr. A. DE PINTO over dit stukske geveld heeft in de *Themis*, zesde jaargang, N°. 4, bl. 635 tot 645 ingesloten. Hij begint met te zeggen: »Ik heb met dit vlugschrift, dat, in mijn »oog althans, niet de minste wetenschappelijke waarde heeft, »weinig op." En hij eindigt aldus: »Met de weinige »stellingen, welke het boekje levert, ben ik het niet eens. »Dit echter bewijst niets meer tegen dan vóór hetzelve. »Maar, indien men, na een boek gelezen te hebben, geen »antwoord weet te vinden op de vraag, wat men er nu ein»delijk uit geleerd heeft, wat er in bewezen en betoogd »wordt, en op welke gronden? dan verdient zulk een boek »zeker weinig lof." — »Ik houd het er dan ook voor, dat »het verstandiger geweest ware, dezen brief maar stil te »laten begraven in de scheurmand van den geachten Heer »Collega. De regtsgeleerde wetenschap zou er zeker niets »mede hebben verloren, en de Schrijver misschien óók niet, »als zijn collega zijnen brief eenvoudig had gelezen, en »gezegd: *requiescat in pace:*

»*delere licebit.*
»*Quod non edideris: nescit vox missa reverti.*"

Hoe gaarne zou Referent dit gestrenge vonnis over het hier aangekondigde opstel tegenspreken, indien hij er slechts gronden toe vond! Maar helaas! zoo als hij het vlugschrift ontvangen en gelezen had, vóór hem nog het aangehaalde nummer der *Themis* was geworden, zag hij zich in zijne verwachting, een geleerd, kernachtig en oordeelkundig stuk van een' oud' Regtsgeleerde (al ware het tot staving van anderzins verouderde denkbeelden en al mogt hij zich overigens met de strekking niet kunnen vereenigen) in zijn bezit te hebben verkregen, jammerlijk te leur gesteld; en hetgeen hem reeds dadelijk hier en daar voor den geest was gekomen, vond hij slechts door den Heer DE PINTO wat breedvoeriger uiteengezet en betoogd, dan zulks in dit Tijdschrift, van meer algemeene strekking dan de *Themis*, geschieden mag. Hoofdzakelijk moeten wij dan ook tot be-

wijs der dengdelijkheid van ons gevoelen naar de aangehaalde, daarin voorkomende en zoo uitgebreide, beoordeeling verwijzen.

De Schrijver is er over geërgerd, dat 28 Febr. 1845 een man, die van brandstichting in eigen woonhuis beschuldigd was, is vrijgesproken, dewijl het Provinciaal Geregtshof van *Noord-Holland*, »overwegende, dat al de »afgelegde verklaringen wel *vermoeden* doen ontstaan, »dat gemelde brand moedwillig zou zijn gesticht, en de »gedragingen van den beschuldigde wel *bezwaren* te zij»nen aanzien hebben doen rijzen, dat hij de dader van »het feit zou *kunnen* zijn; doch dat niet *wettig* en *over»tuigend* gebleken is, dat in den nacht van den 12 op »den 13 Sept. 1844 moedwillig brand in des beschul»digdens woning gesticht is, noch dat de beschuldigde »aan die misdaad zou schuldig zijn." Maar indien nu dezelfde Raadsheeren, naar de Fransche wijze van regtspleging, alleen naar *innerlijke overtuiging* uitspraak hadden moeten doen, meent hij dan, dat de zaak *anders* zou zijn uitgevallen? — Naar ons inzien volstrekt niet. Immers Art. 428 van het tegenwoordige Wetboek van Strafvordering neemt ook *aanwijzigingen* onder de wettige bewijsmiddelen op. Art. 442 zegt: »Door aanwijzingen worden verstaan daadzaken, gebeurtenissen of omstandigheden, welker *bestaan* en *overeenstemming*, zoo onderling als met het misdrijf zelve, klaarblijkelijk aantoonen, dat er misdrijf gepleegd is, en wie hetzelve bedreven heeft." Bij Art. 444 wordt de beoordeeling der kracht van bewijs, welke aanwijzingen in elk bijzonder geval hebben, aan de *bescheidenheid des regters* overgelaten, en wordt deszelfs *geweten* op het ernstigste belast met de inachtneming van de alleruiterste zorgvuldigheid in dat onderzoek. Wij vinden hier niets anders, dan eene goede omschrijving van hetgeen *intime convictie* is. Ook deze was geene *inbeelding*, geen *vermoeden;* het was eene vaste, innige overtuiging van schuld, die nooit op iets minders, dan op dergelijke aanwijzingen, als de Nederlandsche wetgever verdert, kon gevestigd zijn. Indien nu, onder de Fransche wetgeving,

uit de afgelegde verklaringen bij de gezworenen, of naderhand bij de Leden van 't Hof, slechts *vermoeden* van moedwillige brandstichting ontstaan ware, en er wel *bezwaren* ten nadeele van den beschuldigde waren gerezen, zoodat men inzag, dat hij wel de dader zou *kunnen* zijn, zou men hem *dan* reeds dáárom alleen hebben veroordeeld? Zeker neen! want er is slechts *intime convictie*, wanneer het den Regter *overtuigend* gebleken is, dat er misdaad is gepleegd, en zulks door den beschuldigde. — Maar de Schrijver wilde ook slechts, bij uitzondering, eenen beklaagde in ordinair proces ontvangen, zoodat er tegenover den openbaren aanklager een verdediger optreedt. In den regel wenschte hij geene regtsgeleerde verdediging. Daarom zet hij ook in dezen al de gronden van den Procureur-Generaal breedvoerig uiteen, maar van hetgeen daartegen is ingebragt zwijgt hij bijna geheel. Hij vergoelijkt het *scherp examen*, in den goeden ouden tijd gebruikelijk, toen de regters nog *als vaders* straften.

Ja! er zijn lieden, die een *vaderlijk* gouvernement, eene *vaderlijke* strafvordering en strafoefening willen. Men verstaat daardoor, dat de Overheden aan wet noch regel zoo gebonden zijn als thans, maar dat zij handelen naar hetgeen hun hart hun ingeeft. Maar wij vragen: Bestaat er dan tusschen regenten en onderdanen, tusschen regters en beschuldigden, die *natuurlijke* band, welke de ouders met hun kroost vereenigt, en de oorzaak is, dat kinderen, in die van hooger hand ingeplante toegenegenheid der ouders, voor zoo veel deze laatsten niet ten eenemale ontaard zijn, eenen waarborg hebben tegen misbruik van magt; eenen waarborg, sterker, dan alle menschelijke staatsregelingen en wetboeken? — Ieder zal inzien, dat zulk een *natuurlijke* band tusschen overheden en onderdanen, regters en aangeklaagden, *niet* bestaat, maar vandaar ook de behoefte aan wetten, tot bescherming der persoonlijke vrijheid.

C. C. TACITUS, *Boeksken van de Geleegenheit, Zeeden en Volken van Germanië. Door* P. C. HOOFT. *Te Leyden, bij* P. Engels. 1846. *In kl.* 8*vo.* 20 *bl.* *f* :-30.

Ds. J. J. DE GELDER heeft deze vertaling van den beroemden Drossaard afzonderlijk in het licht gegeven, tot eene oefening in de Hollandsche taal en letterkunde. ZijnEd. gaf aan *Germania* van TACITUS, boven zijn *Leven van* AGRICOLA, hiertoe de voorkeur, schoon het ook wel verdiende om in een nieuwerwetsch gewaad van het midden der negentiende eeuw uit zijn bestoven schuilhoekje voor den dag te komen. Dit verdiende het voorzeker, omdat het als het meesterstuk onder alle levensbeschrijvingen kan aangemerkt worden.

De geheele TACITUS had ook eene gegronde aanspraak om in een' hedendaagschen vorm in onze taal te verschijnen; want de vertalingen van PERACOLIUS en P. C. HOOFT, hoe krachtig en kernachtig de laatste moge zijn, kunnen, als te veel verouderd, den hedendaagschen lezer niet meer behagen. Het ware te wenschen, dat een bekwaam letterkundige hieraan zijne krachten eens beproefde. TACITUS is onder de Romeinsche geschiedschrijvers die, met welken *Nederland*, even als *Duitschland* in het algemeen, in de naaste betrekking staat.

Om op het boeksken van *Germanië* terug te komen, dit is een der belangrijkste geschriften, die ons de oudheid voor de kennis onzer Duitsche voorvaderen heeft doen toekomen, en nog andere opmerkingen maken dit geschrift hoogst belangrijk. TACITUS vertoont zich hierin niet alleen een diepzinnig geschiedschrijver, maar een juist en scherpziend waarnemer. Hij begint eenvoudig, op de wijze der Ouden, die nimmer in hunne inleidingen de trompet gestoken hebben. De Germanen treden alleen op. Nadat hij zijn onderwerp aangeduid heeft, volgen de algemeene karaktertrekken van Germanië in eene geregelde orde, hij schildert dezelve met eene krachtige gedrongenheid, die hem nimmer verlaat; alles schakelt zich aaneen, de daadzaken, de opmerkingen en de tafereelen. De algemeene schets van het land en volk gegeven zijnde, neemt de geschiedschrijver de verschillende volkstammen, die tusschen den *Rijn*,

en den *Donau* gelegen zijn, ieder afzonderlijk in oogenschouw, en vindt hierin het middel om vele belangrijke en nieuwe gezigtspunten aan te geven, zelfs nadat het reeds schijnen dat hij het onderwerp had uitgeput. Als hij niets meer te zeggen heeft, besluit hij met de woorden: »Ik laat in hunne onzekerheid de daadzaken, die niet genoeg opgehelderd zijn." TACITUS heeft zijne verhandeling *over de Zeden der Germanen* niet met de ijdelheid van eenen sophistischen redenaar geschreven; hij schetste zijne tafereelen met die mannelijke en vrije kracht, die uit eene gelukkige verbinding van verstand, gevoel en verbeelding voortspruit; het is meer dan een schrijver die spreekt, het is een van de onzen, het is een mensch. Men behoeft hem niet te wantrouwen; hij schrijft te natuurlijk om de waarheid niet te zeggen; hij is te levendig in zijne schildering om niet waarachtig te zijn. De tafereelen van TACITUS van de gewoonten en van den aard der *Germanen* zijn van eene sprekende oorspronkelijkheid; hoe meer men in den geest van het oud-Germaansche leven indringt, hoe meer men van de getrouwheid der teekening overtuigd wordt, ons door den Romeinschen geschiedschrijver nagelaten. Het is een belangwekkend verschijnsel in de letterkunde, hoe de beschaafde *Italiaan* den ruwen, onbedorven barbaar met zoo veel juistheid en onpartijdigheid heeft weten voor te stellen, TACITUS' werkje en het heldendicht der *Niebelungen* zijn de eerste grondsteenen der oud-Duitsche inwendige geschiedenis.

Geschiedenis der Godsdiensten, behelsende de oude en hedendaagsche godsdienstige gebruiken, plegtigheden en leerbegrippen van alle volken der aarde, door T. F. B. CLAVEL; *opgehelderd door eene menigte Staalgravures. II Deelen. Te Gouda, bij* G. B. van Goor. *In gr. 8vo.* 710 *bl. f* 12-:

Bij de verschijning van de eerste aflevering dezer geschiede-

nis, zijn de lezers der *Vaderl. Letteroefeningen* reeds met een kort woord op dezen letterkundigen arbeid opmerkzaam gemaakt (*). Thans, nu het werk in zijn geheel voor ons ligt, willen wij trachten het met algemeene trekken te leeren kennen, schoon natuurlijk de omvang en de rijkdom der zaak het geven van een geregeld overzigt onmogelijk maakt.

De Schrijver heeft zich ten doel gesteld, in geleidelijke orde een verslag te geven van de geschiedenissen, de leerstellingen, zinnebeelden, gebruiken en plegtigheden van al de Godsdiensten, die »sedert den bekenden oorsprong der maatschappijen tot op onze dagen *eene rol* op het tooneel der wereld »*hebben gespeeld*" (sic.). Vooraf wil hij echter een blik op allen te gelijk werpen, ter inleiding. Hij erkent, dat de Godsdienst berust op eene oorspronkelijke openbaring der Godheid, die als schepper van het menschdom dezelfde wet aan alle natiën gegeven heeft, en wel op die wijze, door die personen en op die tijden, als zij dit heeft gewild. Daaruit zal dan de hoogere overeenkomst der verschillende Godsdienstvormen te verklaren zijn. Over den aard, den inhoud en de kenbronnen dier aloude openbaring laat zich de Schrijver niet verder uit, en vreemd staat tegenover dit vastgesteld beginsel aanstonds daarop de stelling, dat het Pantheïsmus in waarheid de oudste Godsdienst is. Deze Godsdienst, herinnert hij ons, drukte zich uit in symbolen. Deze moeten niet als spelingen van een' beschaafden geest, maar als gevolgen van de armoede der gebezigde taal opgevat worden. Eenigen van die, zoo als de *lingam* of *phallus*, gelijk ook zulken die aan dieren, planten of getallen ontleend zijn, worden ter proeve medegedeeld. Eindelijk wijst hij aan, hoe ook verschillende volken aan getallen en kleuren eene symbolische beteekenis geven, en overeenkomen in het geloof aan een' val, een toekomstig leven, een' middelaar ter verzoening, enz.

In het *eerste hoek* wordt het *Bramaïsmus* onderzocht, de Schrijver houdt het voor ouder dan alle andere geloofsstelsels. Na een kort overzigt van de gewijde litteratuur, leidt hij ons allereerst in tot zijne *Cosmologie*, vervolgens tot zijne *Theogonie* — waarbij de verschillende incarnaties van VISCHNOU uitvoerig ter sprake komen, en ook aan de Goden van den

(*) *Vaderl. Letteroef.* 1845, bl. 7.

tweeden rang eene bijzondere opmerkzaamheid gewijd is — eindelijk tot de leer, aangaande het *toekomstig leven*. — De beschouwing van de *burgerlijke en Godsdienstige zedeleer* vangt aan met het denkbeeld van praedestinatie, en, meestal met de eigene woorden der oude wijzen, worden de pligten herinnerd, die de vereerder van BRAMA aangaande ouders, gade, voorgeslacht, vaderland, vrienden en vijanden te vervullen heeft. Tegenover dat goede, dat wij met welgevallen gadeslaan, leeren wij in een volgend Hoofdstuk echter eene treurige schaduwzijde opmerken, waar wij met de *bijgeloovige gevoelens en gebruiken der Braminen* bekend gemaakt worden. Ook hier ontbreekt het niet aan veelsoortige stof; wij worden verplaatst bij de offeranden en goochelstukken der Braminen, wij hooren wat beteekenis aan goede en kwade ontmoetingen, geeuwen, niezen, betooveringen en bezweeringen gehecht wordt; wij krijgen eene voorstelling der kracht van talismans en amuletten, en worden van Godsoordeelen en regterlijke proeven getuige. Dan leidt ons de Schrijver *de gebouwen* in *voor de openlijke Godsvereering bestemd*. Teregt ziet hij in de Pagoden een bewijs voor de hooge oudheid van de beschaving der Hindo's, en zegt »gelijk het licht »opging uit de Egyptische hieroglyphen, toen het geheim ha»rer vertolking nog niet was verloren gegaan, zoo schieten »er ook stralen uit het oud-indisch beeldhouwwerk, wanneer »men het met de taal en de boeken van BRAMA beoefent." Na eenige dier pagoden wat meer van nabij beschreven te hebben, handelt hij over de Braminen, de Bayaderen, en de verschillende kasten der Hindo's. Ten slotte wordt er nog een enkel woord bijgevoegd over de *Tzengaris* (Zigeuners of heidens), daar CLAVEL meent dat *Hindostan* de wieg is van dit raadselachtig geslacht. In het hoofdstuk, dat over de openbare en huiselijke eeredienſten handelt, trok vooral de naauwkeurige beschrijving van het huwelijk met al zijne plegheden en wetten onze aandacht, als ook het tafereel van de wijze, waarop zich de weduwen met hare mannen verbranden. Eindelijk worden nog de *onthoudingen* en zelfkastijdingen behandeld, waarmede de Hindo's hunne zonden trachten te boeten en zich de gunst der goden te verwerven, de *feesten*, vooral dat van YAGGERNAUT en het Hindoosch carnaval beschreven en alles met de geschiedenis van de *secten en scheuringen* der Brama-vereerders besloten. De Schrijver

is van oordeel, dat de Hindosche natiën het *spiritualisme* het eerst beleden hebben. Hij gelooft dit op grond van het zeggen van PAUSANIAS, dat zij de eersten zijn, die den mensch voor onsterfelijk hebben verklaard, en onderscheidt vijf voorname Phasen in de ontwikkeling hunner Godsdienst. 1°. Het zuivere Bramaïsmus, zoo als de eerste *Vedas* en de *Mânava Sastra*, welke slechts een kort begrip dier boeken is, het leeren. 2°. Het *Sivaïsmus*. 3°. Het *Vischnouïsmus*. 4°. Het *Buddaïsmus*. 5°. De *djaïna's*. Deze laatste, de kettersche secten van *Indiën*, worden nog kortelijk in hunne eigenaardigheid geschetst en het geheele Hoofdstuk met de volgende opmerkingen aangaande de innerlijke waarde van het Buddaïsme besloten. »Het is niet mogelijk den heilzamen »invloed te loochenen, die door deze Godsdienst is uitgeoe»fend op de half wilde natiën, welke haar aanvankelijk heb»ben omhelsd, zij heeft haar algemeene denkbeelden van »zedelijkheid, den geest van gezelligheid en vrede en den »smaak voor de schoone kunsten en pracht ingeprent. Maar »van een' anderen kant zijn de krachten, die aan het Gods»dienstig geloof en het waarnemen van uiterlijke plegtighe»den worden gehecht, het vermogen om de grootste mis»daden door beuzelachtige of wreedaardige boeten uit te »wisschen, zoo vele omstandigheden, welke zeer veel heb»ben toegebragt, om den zedelijken zin der Hindo's te ver»basteren. Men moet ook in het oog houden, dat de ver»beteringen, die door de onmiddellijke uitwerking van het »toepassen der veda's in de maatschappelijke inrigting en »het karakter van dit ras te weeg gebragt worden, in hun»nen loop moesten gestuit worden, zoodra de daaruit voort»vloeijende instellingen de zeden en het temperament der »Hindos naar den eisch dier boeken hebben geplooid. De »kleingeestige, volstrekte voorschriften der Veda's in welke »in alles, wat het openbaar en huisselijk leven van het in»dividu betreft, is voorzien, alles aan regels is gebonden, »hebben het veld van den vrijen wil boven mate beperkt, »de neiging van den geest tot onderzoek aan kluisters ge»legd en eene onoverkomelijke grens aan den vooruitgang »gesteld. De volkeren van Indië zijn heden wat zij waren »*zesduizend* (?) jaren geleden, en zij zullen dezelfde blij»ven, zoolang zij onderworpen blijven aan het juk van een »Godienstig wetboek, waarin alles kunstmatig is berekend,

»om hen in alle zaken aan eene volslagene onbewegelijk-»heid te boeijen." Zonder het te weten of te willen, heeft de Schrijver door deze laatste aanmerking de volstrekte noodzakelijkheid betoogd van de verspreiding des Christendoms in *Indië*, als het eenige middel, om deze ontzettende menschenmassa's uit hunnen doodslaap te wekken.

Hebben wij, ter proeve der geheele bewerking van dit boek, bij het eerste gedeelte wat uitvoeriger stilgestaan, aangaande het overige zal men zich met eene beknopte inhoudsopgave willen vergenoegen. Het *tweede* Boek is aan de beschouwing van het *Buddaïsmus* gewijd, en behandelt den oorsprong, de vestiging, de voortplanting, de priesterschap, de gewijde litteratuur, de tempels en eeredienst eener Godsvereering, die thans nog op het eiland *Ceilon*, in het *Birmannisch* rijk, in dat van *Annam*, in *Tibet*, in *China*, op *Corea*, in *Japan*, en in het grootst gedeelte van Russisch en Chineesch *Tartarije* de heerschende is. Dat het *Buddaïsmus* veel ouder dan het Christendom is, acht de Schrijver ontwijfelbaar zeker. Hij vindt merkwaardige overeenkomsten tusschen het *Buddaïsme*, inzonderheid in *Tibet*, met sommige gebruiken der Roomsche kerk, b. v. de gebeden voor de dooden, de oorbiecht, de voetkussing, de litaniën, de processiën, het wijwater. Eindelijk handelende over de Godsdiensten, die met het *Buddaïsmus* in verband staan, brengt hij bepaaldelijk de eerdienst der *Chinezen* en het *Sintoïsmus*, de oudste Godsdienst van *Japan*, ter sprake.

Het *derde Boek* handelt over het *Polytheïsme* in *Amerika* en *Oceania* (*Malesië*, *Australië* en *Polynesië*). Hij acht ook deze Godsdienst afkomstig uit *Indië*, en meent te kunnen aanwijzen, dat de gewijde overleveringen, vooral der *Amerikanen*, slechts verbasteringen van de Hindosche zijn. Uitvoerig worden de verschillende fabelen van de Mythologie der *Nieuw-Zeelanders*, *Sandwich-eilanders*, *Karolinen* en anderen verhaald. De Schrijver kent aan al deze volken eenen gemeenschappelijken oorsprong met de *Amerikanen* toe, vindt ook in al de verschillende vormen van beider Godsdienst eene treffende overeenkomst, en houdt het *Sabeïsme* voor de oorspronkelijke Godsdienst der *Mexicanen* en *Peruvianen*. Doch wij kunnen hier geene meerdere bijzonderheden mededeelen, daar wij ons moeten voortspoeden tot het

Vierde Boek, dat den zonderlingen titel van *Heidendom*

draagt (als ware al 't voorgaande iets anders). Onder deze rubriek behandelt de Schrijver 1°. het *Magisme* (de Perzische Godsdienst). Hier worden wij dus bij ZOROASTER en de *Zendavesta* bepaald, en de Schrijver vereenigt zich met den lof, door CREUZER aan deze Godsdienst gegeven, zelfs zoozeer, »dat men aan de volgelingen eener zoodanige leer niet zonder ongeregtigheid den blaam van afgodendienst kan toeschrijven." Te zonderlinger dan, dat hij juist haar bij de beschouwing van het *Heidendom* op den voorgrond geplaatst heeft. 2°. Het *Druïdisme*, de Scandinavische Godsdienstleer. Ook deze wordt volgens het lievelingsdenkbeeld van CLAVEL weder van *Indië* afgeleid: ODIN zal slechts eene verbastering van den naam van BUDHA zijn!! Groot is de verpligting, die noordelijk en westelijk *Europa* aan de Druïden heeft. »Deze Godsdienst heeft de voortgaande kiemen ontwikkelt, die het Christendom bevatte, *en daaraan de kracht en waardigheid, die het miste, geschonken. Zij* heeft de door den oorlog vermengde en ineengesmolten volksstammen voorbereid tot de staatkundige denkbeelden en instellingen, die het grootste gedeelte der hedendaagsche maatschappij besturen, *en die ook eerlang het overige onder hunne wetten zullen brengen.*" 3°. De *Slavonische Godsdiensten*, almede een mengsel van plaatselijke bijgeloovigheden en Aziatische Mythologie. 4°. De *Egyptische* en 5°. de *Grieksch-Romeinsche Godsdienst*, beide spruiten van denzelfden wortel.

Het *vijfde Boek* is aan het *Judaïsme*, het *zesde* aan het *Christendom*, het *zevende* aan het *Islamisme* gewijd, terwijl het *achtste* of laatste, onder den algemeenen naam van *Deïsme*, handelt over de *natuurlijke Godsdienst*, maar ook over — de *republikeinsche eeredienst*, *theophilantropie en Sintsimonismus*. Onder de *legenden* van het eerste behoort, dat God op *Sinaï* met zijn volk een verbond had gesloten, dat — doch wij zien bl. 225 al de geschiedverhalen van het O. V. onder den titel *Bijbelsche legenden* behandeld, zonder dat er zelfs een woord wordt bijgevoegd, waarmede de Schrijver deze zijne opvatting, die het geloof van millioenen vertrapt, regtvaardigen kan. De Joden zijn uit Egypte afkomstig. De Godsdienstbegrippen, zedeleer en instellingen van MOZES en de Rabbijnen worden in éénen adem behandeld, zonder dat ergens beider onderscheid wordt in 't oog gehouden, de profeten worden als monniken voorgesteld en van den Messias

gezegd o. a. dat de Joden, *gelijk schier alle andere volken*, een' Verlosser verwachtten, en dat God aan JACOB uitdrukkelijk beloofd had, dat hij uit *Juda* zou voortkomen. (Waar toch?) De Godgewijde Nasaraeërs waren eene afzonderlijke secte der Joden, en de lofspraak op de betrekkelijke waarde hunner Godsdienst, die zelfs den Hindo geschonken werd, wordt aan Israël — onthouden. — En wil men eenige *curiosa*, wat het Christendom betreft? De Evangelische geschiedenis wordt ook al weer onder de rubriek *Christelijke legende* behandeld. Zelfs schijnt het den Schrijver twijfelachtig, of het Christendom van zekeren JEZUS van Nazareth zijnen oorsprong mag afleiden, immers hij verzekert ons »dat er eerst omstreeks »de tweede eeuw bij de ongewijde schrijvers op stellige wijze »van Christenen gesproken wordt, en dat de stad *Alexan»drië* de plaats is, waar wij hen voor het eerst zien optre»den, terwijl hij het hoogst waarschijnlijk acht, dat het Chris»tendom niet, gelijk de legende wil, uit *Judea*, maar uit »*Hindostan* of *Persië* afstamt" (voor zulke ongehoorde logens wordt weder geen zweem van historisch bewijs bijgebragt). »MACEDONIUS randde de Godheid van CHRISTUS aan! NESTO»RIUS leerde dat CHRISTUS uit twee personen bestond!! »ROMEZ eerbiedigt al de leerstellingen en de meeste gebruiken van de Catholijke Godsdienst, schoon hij het beginsel van »vrij onderzoek aannam!!!" En nu het resultaat, na een overzigt der Christelijke Godsdienstleer en feesten, dat van onjuistheden krielt »Het Christendom heeft oudere leerstel»lingen, beginselen enz., slechts met een nieuw kleed om»hangen. Lang vóór hetzelve had het Buddaïsme de afschaf»fing der vasten en de menschelijke broederschap verkondigd. »Wel verre ook dat de Christelijke Godsdienst het regt op de »vrijheid zou geleeraard hebben, beveelt zij de volstrekte »onderwerping van den geest, en voorzeker door het ver»stand aan boeijen te leggen, maakt men ook het ligchaam »niet vrij." (»En dat is immers het hoogste ideaal, de eman»cipatie van het vleesch?" Ref.) »Doch dit is niet alles. »Door den mensch het voorschrift te geven, *dat hij, die op »de regterwang geslagen is ook de linkerwang moet voor»houden*, verbiedt zij den wederstand tegen alle geweld, »baant den weg om de kiem van alle gevoel van persoonlijke »waarde te vernietigen: *alleen het Druïdismus heeft deze »treurige gevolgen der Christelijke leer in Europa verhinderd*,

»maar in het Oosten, waar dit tegengif niet bestaat, kluistert »zij den geest in onkunde en onwetenheid. Een wezenlijken »vooruitgang heeft zij echter bevorderd door hare voorschrif»ten van liefde en zelfopoffering, schoon ook deze niet tot »haar in 't bijzonder behooren." — Wij laten het aan den goedgunstigen lezer zelven over, om eene bloemlezing van dergelijke absurditeiten uit het zevende en achtste Hoofdstuk te maken, om hem slechts het resultaat van alles op de laatste bladzijde mede te deelen, *dat er namelijk geen leerstuk, geen verdichtsel, geen Godsdienstgebruik op eenige plek der aarde en ten eenigen tijde heeft bestaan of bestaat, dat niet zijnen oorspronkelijken oorsprong in het Bramaïsmus vindt.*"

Wij zijn eenigzins uitvoerig in onze mededeelingen geweest, om het hoogst ongunstig oordeel, dat wij ons verpligt zien, over den arbeid van CLAVEL uit te brengen, reeds vooruit met proeven te staven. Wij willen niet ontkennen, dat de Schrijver over den oorsprong en de gebruiken der verschillende Godsdiensten, *multa*, *imo plurima* verhaalt, op eene wijze die geschikt is om den lezer met een rijk détail van plegtigheden en leerstellingen bekend te maken — maar tot het schrijven van eene goede geschiedenis der Godsdiensten rekenen wij hem geheel onbevoegd. 1°. Ontbreekt het hem aan het juiste *begrip van Godsdienst*. Dat de Godsdienst iets meer is dan instelling of gebruik, dat zij haren zetel heeft in een oorspronkelijk en onuitroeibaar gevoel, waarvan de verschillende Godsdienstplegtigheden slechts de natuurlijke, zij het ook verbasterde maar toch altijd eerbiedwaardige openbaringen zijn, daarvan weet CLAVEL niets. 't Is als of wij door hem eenige marionetten-theaters voorbijgevoerd worden, en als of hij aan het einde ons toeroept: »zie, in alle andere vindt gij slechts met andere kleuren terug wat gij in het eerste gezien hebt." 2°. Ontbreekt het hier aan de noodige orde. Het *Feticisme*, de laagste trap van het *Polytheïsme*, wordt eerst Deel II, bl. 221—223, in korte woorden aangestipt, als aanhangsel op de — Grieksche en Romeinsche Mythologie!! Het *Heidendom* in het vierde Hoofdstuk, nadat de Godsdiensten van *Azië* en *Amerika* reeds grootendeels zijn behandeld. Zoo worden, bij de Hindosche feesten, te gelijker tijd de paascheijeren, bij hun Nieuwjaarsfeest, dat der Joden; bij eene legende der Druïden, het narrenfeest, bij hunne vuurplegtigheden, het St. Jansvuur, de

katten, het Lampenfeest der Grieken en het Hanuca der Joden behandeld. En evenmin moet zich iemand verwonderen, als hij bij de regterlijke proeven, door de *Manâva Sastra* voorgeschreven, eene uitvoerige excursie over de Godsoordeelen der middeleeuwen ontmoet — zulk eene *olla podrida* moet men nu eenmaal slikken, als men zich aan de hand van dezen gids laat rondleiden op het groote grondgebied van het Godsdienstig leven der menschheid. 3°. Hebben wij nergens eene grondige en zelfstandige bronnenstudie kunnen ontdekken; de Schrijver heeft zijne zeer goede reden gehad, waarom hij nergens opgeeft, wat bronnen hij geraadpleegd heeft: hij compileerde, bijna van het begin tot het einde, en dan nog — zonder naauwkeurigheid en behoorlijk oordeel des onderscheids, uit schrijvers van allerlei denkwijs en rigting, vooral NORK en NOACK. Wij zouden daarop minder aanmerking maken, wanneer hij zich slechts geen oordeel over de waarde der verschillende Godsdiensten had aangematigd, maar dit oordeel — hoe oppervlakkig, hoe eenzijdig, hoe onchristelijk en onwijsgeerig beide het is, wij hebben het niet meer aan te wijzen, maar ons alleen op de beide, door ons medegedeelde beschouwingen van *Bramaïsme* en *Christendom* te beroepen, of naast des Schrijvers begin »alle Godsdienst berust op openbaring," zijn besluit te leggen »alle Godsdiensten zijn uit het Bramaïsme ontstaan," waaruit noodzakelijk een dezer beide stellingen volgen moet, *of* eene valsche, *Pantheïstische* Godsdienst is geopenbaard," of »het Bramaïsme is tevens de eenige ware Godsdienst." Welke dezer stellingen voor den Schrijver de ware is, kunnen wij niet beoordeelen, daar wij niet weten, tot welke der verschillende hoofdgodsdiensten op aarde hij behoort. Naar onze meening kan men in den geest en de waarde van alle andere Godsdiensten slechts indringen, wanneer men de ééne ware kent en in haar den toetssteen ter beoordeeling van alle anderen vindt. Naar het gevoelen des Schrijvers schijnt men, om volkomen juist en onpartijdig over de verschillende vormen des Godsdienstigen levens te kunnen oordeelen, geene overtuiging te moeten bezitten, of zijne eigene meening te moeten verbergen. Het is, als wilde hij b. v. den *Nieuwzeelanders* eene even objective schets van het *Christendom*, als den Christenen een tafereel van de Godsdienst der *Nieuwzeelanders* geven. Wanneer echter het werk onder de *Nieuwzeelanders* doordrong

en er de eer eener vertaling genoot, zou die vertaler voorzeker, zoo hij ten minste in de waarheid zijner Godsdienst geloofde, hare karikatuur niet hebben kunnen overbrengen zonder een woord van protest. Onze (toch Joodsche of Christelijke?) vertaler was niet zoo bekrompen, om voor zijne Godsdienst (immers slechts eene uit den hoop, volgens CLAVEL) te velde te trekken, en terwijl hij bladzijden vol verguizing der openbaring vertolkte, had hij geene andere aanmerking, dan alleen »dat dit geheele Hoofdstuk met den geest des onderscheids gelezen moet worden!" (bl. 279.) — Of de uitgever de zedelijke verantwoordelijkheid der uitgave van zulk een oppervlakkig en irreligieus (ik zeg niet eenmaal onchristelijk) geschrift, door zeer fraaije uitvoering en eenige staalplaten, voor zijn eigen geweten verantwoorden kan, blijve aan hemzelven overgelaten. De Schrijver heeft over de Godsdiensten geschreven, gelijk men dat van een' Franschman kon verwachten, die alleen voor het St. Simonisme nog eenig hart toont te hebben, en toont geen hooger beginsel dan het materialisme te huldigen. Wij zouden meer kunnen en moeten zeggen, indien het oordeel, door CLAVEL over zaken van Godsdienst geveld, eigenlijk niet te bespottelijk was, om gevaarlijk te zijn, behalve alleen voor lezers, die alles zonder nadenken aannemen. Doch dit weinige wilden wij niet verzwijgen, om het in eene proeve te toonen, wat onrijpe pennevruchten de vertaalwoede en speculatiegeest onzer eeuw al opdisschen kan. Komt deze aankondiging al niet meer tijdig genoeg, om het publiek te waarschuwen voor *dit* product, zij kan althans strekken, om velen wat voorzigtiger te maken, als men zich later andere opstellen van dezen Schrijver ziet aanbieden. Onze natie staat, Gode zij dank, nog op een te Godsdienstig en Christelijk standpunt, dan dat zij theoriën zou kunnen toelaten, die met hare heiligste overtuigingen strijden.

De Oppositie en hare organen in Nederland, door P. W. VON HAUVILLON. *Te Gouda, bij* G. B. van Goor. 1847. *In gr.* 8*vo.* 59 *bl.* *f* : - 60.

Men verkeert in eene dwaling, indien men gelooft, dat *Nederland* een constitutionele Staat is. Het moge eene door

de Grondwet getemperde monarchie als regeringsvorm bezitten, het mist vele dier waarborgen, die eene gematigd vrijzinnige staatsregeling aanbiedt. Vooreerst bestaat er geen eigenlijke volksvertegenwoordiging, omdat de verkiezingen, driemaal overgehaald, volstrekt niet als eene volkskeuze kunnen worden aangemerkt; 2°. bestaat er de verantwoordelijkheid der Ministers slechts in naam en in den vorm van het contreseign der koninklijke besluiten; 3°. zijn de kamers niet in eene juiste verhouding tot den troon geplaatst; omdat de tweede niet ontbindbaar is, en dus ingeval van botsing met de regering die werkeloos zoude kunnen maken. De Grondwet van 1815, hoe gebrekkig ook, had toch een' zekeren algemeenen geest, die, hoezeer alleen ten voordeele der bevoorregte standen, er toch een geheel van maakte; de herziening van 1840 heeft dit geheel door enkele meer vrijzinnige bepalingen zonder zamenhang verbroken, en dus, in plaats van de gebreken weg te nemen, die nog meer vergroot en sterker doen uitkomen. Het was dus niet onnatuurlijk, dat het verlangen naar eene geheele en volkomen herziening dezer Grondwet hoe langer hoe meer algemeen werd, naarmate de regering en de zoogenaamde behoudende partij te sterker voor het tegenovergestelde gevoelen uitkwamen, en alle pogingen in het werk stelden, om alle maatregelen, die strekken konden om tot deze herziening te geraken, te verijdelen. Er is hierdoor in *Nederland* eene spanning, een staat van *malaise* ontstaan, die door den immer vermeerderenden druk der belastingen en het geheel onvoldoende en ondoelmatige der geringe bezuinigingsmaatregelen nog vergroot wordt. Eene oppositie tegen de regering moest dus onvermijdelijk geboren worden. Sedert de Belgische oppositie had zij van 1830 tot 1839 geslapen; — enkele mannen hadden wel, maar te vergeefs, hunne stem tegen het heilloos volhardingsstelsel doen hooren, dat ons eenige honderde millioenen nutteloos heeft doen verspillen; eerst toen ontwaakte zij, en wantrouwen en vrees vervingen een blind vertrouwen en gerustheid op de maatregelen der regering. Echter kon deze oppositie noch in de kamers, noch onder het volk tot eene stelselmatige eenheid komen; het was slechts eene, die bij zekere gelegenheden, bij enkele onderwerpen ontstond, die geen vast doel en geene bepaalde rigting had; in één woord,

die, even als de regering, zonder vast stelsel, slechts bij den dag leefde. Zulks was het geval in de tweede kamer, waar men somtijds krachtige vertoogen hoorde, waar voorstellen tot herziening en doortastende bezuinigingen gedaan werden, die echter alle op het gebrek van aaneensluiting tot eene ontzagverwekkende meerderheid schipbreuk leden. Even zoo was het met de oppositie der drukpers gesteld; vele persoonlijke aanrandingen en beschuldigingen van Ministers en hooggeplaatste staatsambtenaren, maar geene algemeene beginselen, die het publiek op het ware standpunt konden brengen en deszelfs staatkundige opvoeding en verlichting bevorderen. Dit alles is in de aangekondigde brochure van den Heer VON HAUVILLON op eene duidelijke wijze aangetoond, echter niet zonder hier en daar scherpe aanmerkingen op de staatkundige laauwheid der *Noordnederlanders*, op hunnen koopmansgeest en weinige belangstelling in de algemeene zaak, indien het eigenbelang hierbij niet in het spel komt. Deze aanmerkingen zijn echter doorgaans niet ongegrond, en toonen klaarblijkelijk aan, dat de publieke geest in *Nederland* nog in deszelfs geboorte is en dat onze natie door den smeltkroes des tegenspoeds staatkundig moet en zal gelouterd worden. Dat dit echter zonder hevige schokken gebeure, hiertoe kan de regering veel bijdragen, indien zij zich eindelijk op de hoogte der omstandigheden en vooral van hare roeping wil plaatsen. Het werkje van den Heer HAUVILLON is zeer lezenswaardig. Ref. zal niets over het naschrift zeggen, omdat het niet tegen hem, maar tegen een' zijner medeärbeiders in dit Tijdschrift gerigt is.

Belegering en verdediging des Kasteels van Antwerpen. Door A. J. LASTDRAGER, *Lid der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden. Met Platen en Kaarten. Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1846. *In gr.* 8*vo.* *X*, 270 *en* 80 *bl.* *f* 4-80.

Ofschoon in der tijd wel het een en ander het licht heeft gezien, waardoor het grootere publiek een vrij juist denkbeeld kon verkrijgen van de merkwaardige verdediging der citadel van *Antwerpen*, drie weken lang, met beleid, ge-

duld en volharding volgehouden tegen eene zoo ongehoorde overmagt, ontbrak het, zoover wij weten, tot hiertoe aan eene volledige krijgskundige beschrijving van dat beleg en die verdediging, die, ofschoon door eindelijke nederlaag gevolgd, echter een dier weinige krijgsbedrijven geweest is, bij welke de grootste roem aan de zijde des overwonnenen was. Wij weten ons niet alles in de kleinste bijzonderheden meer te herinneren, en hebben ook in der tijd alleen de openbare berigten kunnen raadplegen, geenszins bijzondere stukken, rapporten, aanteekeningen, en wat dies meer zij; zoodat wij alleen in het algemeen de naauwkeurigheid kunnen beoordeelen van het voor ons liggende boek, waarin de Heer LASTDRAGER die leemte in onze geschiedboeken van den lateren tijd getracht heeft aan te vullen. Geene misslagen, dan in een paar onbeduidende kleinigheden, zijn ons in het oog gevallen, en ook bij deze nog kan Ref. het wel mis hebben, waar hij meende, dat de Heer LASTDRAGER het had. Voor iemand, die geen *militair* belang stelt in de geschiedenis van het beleg; zal eene zoo uitvoerige beschrijving, zoo vele jaren later in het licht gekomen, eene weinig aantrekkelijke lectuur opleveren; te meer, daar, met allen eerbied voor den onsterfelijken heldenroem van CHASSÉ en zijne onderhoorigen, de gebeurtenissen der latere jaren op de *vaderlandlievende* belangstelling in het weigeren der overgave en dien ten gevolge belegerd zien der citadel nog al vrij wat hebben afgedongen, en het volhouden onzer stelling tegenover het afgevallen *België*, negen jaren lang, uit eenigzins andere oogpunten doen beschouwen, dan men in den eersten tijd van geestdrift en spanning mogelijk zou hebben geacht of durven uiten. Maar daarover niet meer — het behoort tot de Geschiedenis, die aan de toen heerschende opgewondene stemming der natie regt zal doen wedervaren. Maar die opgewondene stemming bestaat niet meer, en dit zal zeker het gretig grijpen naar dit boek — vóór 13 jaren ware het in weinige weken uitverkocht geweest! — veel verflaauwen; niemand zal meer eten en drinken laten staan, om het door te vliegen; velen misschien zeggen: »nu nog al iets over dat beleg!" En dat zou toch verkeerd zijn, want het waren *onze* dapperen, die den vijfhoek verdedigden; het waren *onze* landgenooten, *onze* tijdgenooten, die er gekwetst

werden of sneuvelden; *Nederlands* wapenroem klonk door *Europa* over eene zoo heldhaftige verdediging. En laat ons waarlijk niets veronachtzamen van onzen roem; wij hebben de herinnering daarvan waarlijk wel noodig!

Om het boek te kunnen verstaan, moet men ingewijd zijn in de *technische* termen van het *militaire* wezen. En uit dien hoofde heeft deze belegsbeschrijving dit met alle soortgelijke (tenzij doodoppervlakkige courantenberigten) gemeen, dat het groote publiek er niet veel aan heeft. Er is evenwel nog al veel in het boek, dat hiervan moet uitgezonderd worden, en belangrijke bijdragen bevat voor de kennis van dit gedeelte der geschiedenis van de scheiding der beide deelen van het voormalige Koningrijk der *Nederlanden*; maar het *hors de saison*, het dure van zulk een boek ook door de afbeeldingen, en het *militaire* van eene menigte bladzijden zal, denken wij, geen voordeel doen aan het debiet.

De platen stellen voor: het praalgraf van DE GUNOËNS; den VAN SPEYKS-toren; gedenkpenningen (2 platen); voorts eene kaart, met aanwijzing van de *positie* der Fransche en Belgische legers in December 1832, welke ten aanzien van de ligging der verwijderde plaatsen nog al wat te wenschen overlaat, en eindelijk een plan der belegering zelve.

Met den stijl is in zulke soort van schriften weinig eer te behalen: de aard van het onderwerp en de tallooze onduitsche kunsttermen verhinderen den zuiveren stijl der geschiedenis; *esplanades*, *glacis*, *contre-garde*, *face*, en wat dies meer zij. Zooveel het kan, is de voordragt duidelijk en eenvoudig.

Het verkeerd spellen van eenige namen, gelijk *Rammeliers* (*Rammekens*), *Yrsche* (*Yerseke*), getuigt van onachtzame correctie, en *arcem* voor *arcis* op den derden gedenkpenning van slordige gravure.

Levensschetsen van merkwaardige Krankzinnigen, vooral naar hunne zielkundige ontwikkeling voorgesteld. Naar het Hoogduitsch van Dr. K. W. IDELER, *Hoogleeraar in de Geneeskunde enz. te Berlijn. Te Amsterdam, bij* S. J. Prins. *In gr.* 8*vo. XXII en* 212 *bl. f* 2-20.

Indien de benaming *merkwaardige* krankzinnigen moet beteekenen personen, wier krankzinnigheid door buitengewone omstandigheden ontstond, of dat bij hen de krankzinnigheid zich in buitengewone, zeldzaam voorkomende verschijnselen openbaarde, dan komt het ons voor, dat de inhoud van het werk niet aan den titel beantwoordt. Men vindt hier krankzinnigen geschetst, zoo als ieder opmerkzaam beschouwer ze in het gewone leven bijna allerwegen kan waarnemen, en zoo als hoogmoed, onbeteugelde ijdelheid, onbevredigde zinnelijkheid, zelfbevlekking, gebrek aan behoorlijke verzorging bij ziekte, benarde huiselijke omstandigheden, verdriet en krakeel- en ijverzucht al dikwerf krankzinnigheid ten gevolge hebben. Maar, wanneer, zooals voor den Schrijver, bij behoorlijke kundigheden, de gelegenheid aanwezig is, om de krankzinnigen, gelijk zij in het werkelijke leven voorkomen, waar te nemen, dan is voorzeker ieder krankzinnige merkwaardig. Daar nu in dit werk meer zielkundig de oorzaken van en de aanleiding tot de ziekten der ziel worden behandeld, daar de verschijnselen der krankzinnigheid worden voorgesteld, schoon niet zoo zeer de geneeswijze, door den arts aangewend, wordt beschreven, is het boek niet slechts voor den geneeskundige, maar voor ieder, die zich toelegt op de verkrijging van menschenkennis, niet zonder belang. Ofschoon dan ook geene romaneske opsiering deze levensschetsen verfraait en de lezing tracht te veraangenamen, gelooven wij, dat de opmerkzame lezing van dit werk dienen kan, om de gevaren te doen kennen en vermijden, die in iederen stand en leeftijd ligtelijk het verlies van de kostelijke gave des verstands ten gevolge hebben.

Merkwaardige Misdaden van vroeger en later tijd. Te Haarlem, bij A. C. Kruseman. *In gr.* 8*vo.* 360 *bl. f* 3 - 70.

De Vertaler levert in dezen bundel vier verhalen. Het eerste behelst de geschiedenis van een monster in de gedaante van eene bekoorlijke vrouw, namelijk der beruchte Markiezin DE BRINVILLIERS, welke, in de laatste helft der zeventiende eeuw, te *Parijs*, wegens de vergiftiging van hare

geheele familie, door beulshanden werd onthoofd en haar ligchaam verbrand. In dit verhaal trok onze aandacht de vereeniging in dezelfde vrouw van de afschuwelijkste ondeugden met eene allerbijgeloovigste devotie, door welke zij haar geweten trachtte te stillen. Het tweede verhaal: *de Evenbeelden*, is nog onlangs in een' dergelijken bundel van tafereelen uit de lijfstraffelijke regtspleging, door ons vroeger aangekondigd, geplaatst geweest. Het is de reeds door onzen dichter J. CATS behandelde geschiedenis van MARTIN GUERRE en BERTRANDE. Het derde verhaal handelt over den moord van KOTZEBUE door CARL LUDWIG SAND. Insgelijks eene overbekende gebeurtenis, maar die hier met levendige kleuren door DUMAS geschilderd is. Van een niet alleen vroom en echt Christelijk, maar ook zeer verstandig schrijven der moeder van SAND aan haren zoon zegt de ligtzinnige *Fransch-man*: »In geheel dit antwoord ademt het Duitsche mysticisme," en had er bijgevoegd: »waarvan wij ons in *Frankrijk* geen denkbeeld kunnen vormen." De Vertaler schijnt zoo geheel onbekend met den geest, die bij het beste gedeelte van onzen landaard gevonden wordt, dat hij den Franschen Schrijver niet letterlijk vertaalt, maar naklapt, »waarvan wij ons in *Nederland* geen denkbeeld kunnen vormen." Eenige weinige woorden uit dezen brief leeren ons reeds, hoe zeer DUMAS de vrome vrouw miskent, daar zij als eene verstandige moeder haren zoon reeds op veertienjarigen leeftijd waarschuwt: »Leg er u op toe, mijn dierbaar kind, om on»ophoudelijk over uzelven te waken, opdat gij geene groote »en schoone, doch op zichzelve staande daden voor eene we»zentlijke deugd moogt houden." — Het laatste verhaal, NISIDA genaamd, maakt ons met eenen vader bekend, die in persoon zijnen zoon doorsteekt, om hem aan den dood door beulshanden te ontrukken. Behalve de reeds gemaakte aanmerking, loopen wij ook overigens niet hoog met dezen bundel, omdat wij ons herinneren, de daarin voorkomende verhalen reeds vroeger, zoo wij meenen ook in onze taal, te hebben gelezen.

Het Pinksterfeest, of het eerste Avondmaal. (*Eene Idylle in hexameters van* E. TEGNÉR.) *Naar het Zweedsch, door* BORKHUIZEN. 1847. no. 11.

P. F. L. C. VON RICHSTORFF, *voorheen Eerste Luitenant der Artillerie, thans Visiteur der Belastingen en beëedigd Translateur aan den Helder. Te Nieuwediep, bij* C. Bakker, Bz. 1847. *In gr.* 8*vo.* 22 *bl.* *f* :-60.

Weinig is bij ons bekend de dichter TEGNÉR, geboren in 1782 te *Wermland* in *Zweden*, eerst Hoogleeraar in de Grieksche Letterkunde te *Lund*, later Bisschop van *Smaaland* en laatst van *Stockholm*, waar hij ten vorigen jare overleed. De Heer VON RICHSTORFF vond zich opgewekt om het idyllische gedicht *het Pinksterfeest* in onze taal over te brengen. Het is hoogst eenvoudig: de beschrijving der aanneming als leden der gemeente van eenige jonge lieden en hunne avondmaalsviering, terwijl de toespraak van den eerwaardigen grijsaard bij die gelegenheid het grootste gedeelte van het gedicht uitmaakt. De uitwerking is even eenvoudig als het plan, en dichterlijke verheffing of rijkdom van beelden zal men er te vergeefs zoeken. Maar het heeft iets roerends, iets hartelijks, dat inneemt. Jammer is het, dat de volgende regels een' onaangenamen wanklank geven in dien bevalligen toon; het is een gedeelte van des leeraars toespraak vóór de Avondmaalsviering:

— — hij, die
Nadert den heiligen disch, onwaardig, met haat in den boezem,
Menschen misleidende en God, is schuldig aan 't ligchaam des Heeren,
Schuldig aan 't bloed des gekruisten; — hij eet en hij drinkt zijn oordeel,
Dood en verdoeming — o daarvoor bewaar ons, barmhartige Vader! —

Gezwegen nu van dat onaangename: hij drinkt (waarom dan niet liever: hij eet en drinkt zich een oordeel), zoo vragen wij, waar staat dat, dat die met haat in den boezem het Avondmaal gebruikt schuldig is aan het ligchaam des Heeren? En vooral, dat »zijn oordeel, dood en verdoeming" eten en drinken, welk eene ellendige, onjuiste voorstelling, met grof misverstand van 1 *Cor.* XI! Maar

de Zweedsche Bisschop mogt goed dichter zijn, goed Theologant was hij niet (vooronderstelt, dat de Heer VON EICHSTORFF goed heeft vertaald, dat wij, bij mangel van het oorspronkelijke, niet kunnen beoordeelen); daarvan dragen meerdere uitdrukkingen de sporen. — Zonderling is de uitdrukking van God,

die zijn schietlood
Pelloos hing in 't Niet, toen Hij de werelden bouwde.

En plat prozaïsch het volgende: De leeraar zegt, dat het wel aanstaanden Zondag eerst de tijd der Avondmaalsviering is, maar

Zondag, wie weet? — welligt dan rust ik in de aarde (*);
welligt zinkt
Een uwer hier, als een bloem, ontijdig geknakt in de lente,
Neder in 't zwijgende graf; — wat draal ik? — het tijd-
stip is gunstig;
Warm is het hart: en de feestlijke dag rijpt (†) zaad voor
den hemel.
Wat ik begonnen heb, eindig ik heden,

Zoover gaat nu alles goed; maar nu volgt, als ijs:

en wat ik verkeerd doe,
Neem ik op mij voor God, *en den waardigen Bisschop van Carlstad.* —

Men moet vragen, hoe het mogelijk zij, zulk een plat denkbeeld zoo smakeloos in die godsdienstige toespraak te vlechten!

De vertaling is over het algemeen, voor zoo veel wij kunnen oordeelen, wèl geslaagd. Doch kleine vlekken heeft de Heer VON EICHSTORFF over het hoofd gezien, die de beschavende hand nog hadden noodig gehad:

rondom den rand des altaarblads,
Aan den voet des altaars, (bl. 8)

(*) Hoe dichterlijk ware het geweest, met de verwezentlijking van dit voorgevoel des grijzen leeraars het gedicht te besluiten! *Ref.*

(†) Dichterlijke vrijheid voor: doet rijpen.

Prijkte met loof en met bloemen *des Meis* (bl. 2)
Thans met eenvoudigen ernst ging voort de godsdienstige viering, (bl. 3)
Die met doordringenden blik doorgrondt de harten der hoorders, (bl. 4.)

Zulke *hexameters* zijn niet zeer vloeijend. Ook stoot men herhaaldelijk op het verwaarloozen der ineensmelting: de jonger der liefde op Patmos; stonden weenend de ouders; heilige erfnis; de englen des hemels; de aarde, enz.

Over het geheel wordt het aan onze taal meer vreemde dezer versmaat niet door zoetvloeijendheid vergoed; *de Kusikens* van EBERARD, door WINKLER PRINS vertaald, winnen het ver van deze *hexameters*, waarin te veel opeenstapeling van *monosilben* bijna elken regel ontsiert.

Vaderlijke Uitboezemingen van Mr. P. J. GALLÉ, *Officier van Justitie te Amersfoort. Aldaar, bij* W. J. van Bommel van Vloten. *In gr.* 8*vo*. 64 *bl. f* :-90.

In een beknopt *Voorberigt* geeft de Heer GALLÉ de redenen op, die hem tot de opentlijke uitgave van deze gedichten hebben doen besluiten; daarbij zedigelijk te kennen gevende, dat hij daarmede geenszins eenigen roem als *dichter* bedoelt en geen anderen wensch daarbij koestert, dan dat velen, die vroeger of later zijne lotgenooten zullen worden, ook nog op rijperen leeftijd, met hem in denzelfden troost mogen deelen, dien het Christelijk gestemd gemoed ondervindt bij het verlies van dierbare kinderen, door den dood aan het ouderhart ontrukt.

Eerst vindt men hier een gedicht, in twee zangen, onder den titel van: *Herdenken aan mijne vroeg gestorvene kindertjes*; hetwelk door een dichtstuk, met het opschrift: *de ouderlijke liefde*, wordt afgewisseld. Daarna volgt een achttal *losse stukjes*, waarvan sommige vroeger in de *Mnemosyne* werden opgenomen; en die allen in verband staan met ouderlijke vreugde, of de smart over het verlies van geliefde kinderen.

Al deze stukken en stukjes dragen het kenmerk van een innig vaderlijk gevoel en van het Christelijk geloof aan onsterfelijkheid en wederzien, zoo als dit de weldadige strekking heeft, om kinderlievende ouders, bij het afsterven hunner dierbare huwelijkspanden, te troosten en op te beuren. Gewis zal niemand, die zich in die omstandigheid bevindt, dit bundeltje zonder stichting en bemoediging inzien en weder uit de hand leggen.

De Heer GALLÉ verklaart — wij merkten dit bereids op — dat hij geen' roem als *dichter* bedoelt, en deze zou hem ook zeker niet te beurt vallen in eenen tijd, waarin de verbasterde kunstsmaak van sommigen de Dichtkunst, door allerlei middelen, tot eene zoogenaamde hoogte tracht op te voeren, die ons de oogen schemeren en het hoofd duizelen doet; — noch ook geschonken worden door hen, die het wezen der Poëzij in zinledige klanken en duistre bewoordingen wanen gevonden te hebben en naar dien armhartigen maatstaf anderen beoordeelen, ja zich als kunstregters in het gebied van den goeden smaak durven opwerpen.

In zoodanigen tijd en van zulke keurmeesters zal den Amersfoortschen Officier van Justitie weinig lof, maar veeleer afkeuring, als niet op de hoogte zijnde, mogen wachten. Daarenboven — ja, het hooge woord moet er uit! — de dichter der »*vaderlijke uitboezemingen*" is kennelijk, ofschoon hij dit niet te kennen geeft, een leerling uit de school van FEITH en DE KRUYFF; mannen, wier namen, voor eene halve eeuw, niet dan met eerbied op den Nederlandschen Zangberg werden uitgesproken, doch die thans, bij niet weinigen, in vergetelheid geraakt zijn, of met een' medelijdenden glimlach of bedenkelijk schouderophalen begroet worden.

Dan, er worden er nog gevonden, die, zonder de zoo aanstonds genoemde Mannen te vergoden of met hunnen arbeid te dweepen, hunne nagedachtenis in eere houden en zich in hunne werken verlustigen, en voor dezen zal de poëzij van den Heer GALLÉ gewis welkom zijn, als de *eenvoudige*, *ware* en *natuurlijke* uitdrukking van het gevoel des harten; — eene uitdrukking, die door het hart verstaan wordt en begrepen, zonder dat zich het hoofd (gelijk met zoo menig zoogenaamd kunstproduct dezer dagen) behoeft te vermoeijen, om te ontcijferen, wat de dichter wel eigen-

lijk gedacht heeft of wilde te kennen geven met volzinnen, die, hoe getrouw de spelling van den dichter BILDERDIJK daarbij gevolgd zij, te ingewikkeld zijn om zijne bewondering te wekken.

In de hier aangebodene gedichten hebben wij eene enkele reize op eene drukfout en een paar keeren op den wezentlijk onderscheiden klank van *ei* op *ij*, in het rijmend slotwoord, gestooten; maar deze kleine gebreken hebben het genoegen niet kunnen verminderen, dat wij smaakten bij het hooren aanslaan van toonen, die, behoudens enkele uitzonderingen, thans niet veel meer van den Nederlandschen Pindus weêrgalmen. Ons waren zij welkom, als aangename herinneringen aan blijde dagen, waarin het *dichterlijk schoone* bestendig in het gewaad van *eenvoud*, *natuur* en *waarheid* te voorschijn trad.

Theodoor en Lucile, of de zegepraal der waarheid. Een godsdienstig Verhaal uit onsen tijd. Naar het Fransch van A. MONOD, *door* J. PRINS, *Predikant te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* S. J. Prins. *In gr.* 8*vo.* 183 *bl. f* 1-60.

Theodoor en *Lucile* waren echtgenooten, de man van Roomschgezinde afkomst, zijne echtgenoote geboren van Protestantsche ouders. Zij waren echter beiden, ten gevolge van eene, alleen wat de Godsdienst betreft, verwaarloosde opvoeding, onbekend met en onverschillig voor de waarheden van het Christendom. Het bezoeken van een kerkhof, op hetwelk de begraafplaatsen van Roomschgezinden en Protestanten van elkander waren afgescheiden, deed bij *Lucile* de gedachte aan de Godsdienst ontwaken, en bewoog haar, om tot een' verstandigen Roomschgezinden geestelijke hare toevlugt te nemen, ten einde door hem in het onderzoek van de leer des Christendoms geholpen te worden. Allengs houdt ook *Theodoor* zich met dit onderzoek bezig. De Abt *Favien* overtuigt hen beiden van de geloofwaardigheid der Heilige Schrift. Maar hij slaagt minder gelukkig in de poging, om hen, op grond van den inhoud dier Heilige Schrift, te overtuigen van de waarheid der

kenmerkende stellingen van de Roomsche Kerk, en te vergeefs is het, hen te willen overhalen, om de leerstukken, op welke het geloof van die Kerk steunt, aan te nemen op de getuigenis dier Kerk in hare eigene zaak.

Nu ontvangen zij het bezoek van eenen vriend, *Mercier* genaamd, die, Roomschgezind van geboorte, sedert een paar jaren door het lezen van den Bijbel Protestantsch geworden was. Deze maakt hen bekend met de leer van den Bijbel, in tegenstelling van die der Roomschgezinden. De nu verkregene kennis beweegt hen, om, uit volkomene overtuiging, belijders te worden van de Christelijke leer der Protestanten. Het spreekt van zelf, dat in een geschrift als het onderhavige geene romaneske tafereelen, geene verrassende ontknoopingen te verwachten zijn. Nogtans, de zoo natuurlijk geschetste toestand van menschen, die lang, onverschillig voor de gewigtigste belangen van den redelijken mensch, alleen voor de bevrediging der belangen en wenschen, die tot dit aardsche leven behooren, hebben geleefd en werkzaam zijn geweest, maar die door een schijnbaar onbeduidend toeval worden bewogen tot ernstig nadenken, houdt bij den verstandigen lezer voorzeker de belangstelling levendig. Wij achten het geschrift zeer geschikt, om het doel te bereiken, hetwelk de Schrijver zich voorgesteld heeft, om zoo wel den verachter van het Christendom in het algemeen, als den met den Bijbel onbekenden Roomschgezinde, van desselfs Goddelijke waarde te overtuigen en beiden tot het lezen der H. Schrift op te wekken en als te dringen.

Graaf Ugolino della Gherardesca en de Gibellijnen van Pisa. Geschiedkundige Roman door Prof. GIOVANNI ROSINI. *Naar het Italiaansch. II Deelen. Te Deventer, bij* M. Ballot. 1846. *XII en 607 bl. f 6 -:*

Wie kent niet, hetzij in het oorspronkelijke, hetzij uit eenige navolging, b. v. die van onzen FRITS in zijn gedicht *het Leven*, of van BILDERDIJK in zijne *Nieuwe Opraking*, bl. 579, de beroemde plaats uit den drieëndertigsten zang der *Hel* van DANTE, waarin de hongerdood van Graaf UGOLINO te *Pisa* met zulke ijselijke verwen wordt afge-

maald, en die men als een echt voorbeeld van het pathetieke mag aanvoeren? Deze UGOLINO, benevens de personen, die als zijne vrienden of vijanden, als *Guelfen* of *Gibellijnen*, mede werkzaam waren in het verschrikkelijke drama, worden door den Schrijver in dezen roman sprekende en handelende voorgesteld. Daarenboven, hetgeen natuurlijk te verwachten is van den geleerde, die al zijn' tijd en vlijt besteedt aan zijn groot werk: *De Geschiedenis der Italiaansche Schilderkunst in de Gedenkstukken voorgesteld*, geen beroemd schilder, dichter of beeldhouwer van dien tijd uit *Italië*, of hij verschijnt in dit werk; en treedt hij weder af, hij heeft ons, gelijk de Vertaler te regt zegt, van zijnen kunstzin in het gemoed nagelaten.

Als roman beschouwd, is het werk van ROSINI niet gelijk te schatten met hetgeen wij b. v. van MANZONI kennen. Maar als bron voor de geschiedenis van *Italië*, als opheldering der oorzaken van het tragische uiteinde van UGOLINO, als eene rijke bijdrage tot de kennis der personen, die optreden in de *Divina Comedia*, bezit het groote waarde.

Misschien is het accommodatie naar den heerschenden smaak, om bij voorkeur romantische voortbrengsels te ontvangen. Anders vinden wij er geene reden voor, waarom de Schrijver niet liever een zuiver geschiedkundig werk geleverd heeft, dewijl toch deze zoogenaamde roman bijna niets behelst dan wezentlijk gebeurde zaken. Ofschoon wij er, om met HORATIUS te spreken, ook niet voor zijn, dat MEDEA hare kinderen in het openbaar vermoordt, zouden wij echter het droevige einde van UGOLINO en de zijnen wel wat omstandiger voorgesteld willen hebben: Hij toch is de held des verhaals, en het is voornamelijk zijn dood, die zijnen naam aan de vergetelheid ontrukt heeft; en, door eenig gebruik te maken van de onsterfelijke zangen van ALIGHIERI, den lezer binnen te leiden in dat graf van levenden, ware een zeer vergeeflijk plagiaat geweest. Maar het werk, zoo als het daar ligt, verdient met belangstelling ontvangen te worden, en zal een ieder, die niet geheel vreemd is op het gebied der geschiedenis van *Italië*, ook zeer zeker eene onderhoudende lektuur verschaffen.

De Keizer TCHING TIH *en zijne Hovelingen. Een oorspronkelijk Chineesch Verhaal. Op aanbeveling en onder medewerking van* JAMES LEGGE, *Theol. Dr., Voorzitter van het Anglo-Chinesche Collegie te Malacca, in het Engelsch vertaald door* YKIN SHEN, *Student aan genoemd Collegie, en daaruit in het Nederduitsch overgebragt. II Deelen. Te Amersfoort, bij* W. J. van Bommel van Vloten. 1844. *In gr.* 8*vo.* 460 *bl. f* 5-50.

De Nederduitsche Vertaler voorspelt, dat men bij de lezing zal ontwaren, dat de Romantiek in *China* als 't ware zich nog in hare kindschheid bevindt, en bij lange na de hoogte niet bereikt heeft, waarop zij bij de onderscheidene volken van *Europa* staat. Tot bevestiging van hetgeen voorts in de voorrede wordt beweerd, dat het verhaal zich onderhoudend (!) laat lezen, plaatsen wij hier eene proeve: »Vreezende, dat hij niet herstellen zoude, beval de Keizer den gesnedene van het binnenpaleis, onder andere de volgende hooge ambtenaren naar het paleis te ontbieden, om zijne bevelen te ontvangen. Eerst LIENG TCHOE, Grootkanselier van *Kin Shin Hall.* Deze was uit *Shun Tih hien* van *Kweng Tchoe foe*, in de provincie *Kweng Tung;* voor dat hij dit ambt bekleedde, was hij de eerste geweest der letterkundigen van den derden graad. Vervolgens LENG TING HO, Groot-kanselier van *Yoe Ying Hall.* Deze was uit *Tsing Kieng Hien* van *Lin Kieng foe*, in de provincie *Kieng Sie*, en had, vóór het aanvaarden van zijnen toenmaligen rang, de tweede plaats bekleed onder de letterkundigen. Ten derde LO KIEN, Groot-kanselier van *Wan Hwe Hall.* Deze was uit *Hwe Ning hien*, van *Tchin Tchou foe*, in de provincie *Ho Nan;* hij had den hoogsten letterkundigen rang verworven, eer hij eene bediening aannam. Eindelijk SIËZ TSIEN, Groot-kanselier van *Wen Yien Hall.* Hij was uit *Yeng Kioek Hien*, van *Tee Yoen foe*, in de provincie *Shin Sie;* alvorens een ambt te bekleeden, had hij den rang van *Han Lin* verkregen."

De Keizer TCHING TIH is eene soort van Chinesche REHABEAM, die evenwel, na zich eenigen tijd aan dwaze en schadelijke uitspattingen te hebben overgegeven, eindelijk wijzer wordt.

Daar het mogelijk is, dat vele van onze landgenooten onbekwaam zullen zijn om het onderhoudende van den Chineschen roman te gevoelen, zouden wij bijna het boek alleen aanbevelen aan de beoefenaars der Chinesche letteren, voor zoo veel zij het in de kennis der Chinesche taal nog zoo ver niet hebben gebragt, dat zij het verhaal in het oorspronkelijke kunnen lezen, of zich van de Engelsche vertaling niet kunnen bedienen; maar wij vreezen, dat het aantal lezers dan zoo gering zal worden, dat het vertier niet aan het oogmerk van den uitgever zal beantwoorden. Wij hebben dus ons kort verslag zoo ingerigt, dat onze lezers daaruit reeds eenigermate kunnen oordeelen, in hoe ver het boek geschikt is, om onder het getal der werken te worden opgenomen, die hun tot nuttige en aangename uitspanning dienen kunnen.

De Withemden, of Ierland in 1822. *Naar het Engelsch van Mrs.* S. C. HALL. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1846. *In gr.* 8*vo.* 672 *bl. f* 6-80.

Wie heeft in de laatste maanden niet met eene treurige belangstelling de berigten gelezen, welke uit het ongelukkige *Ierland* tot ons kwamen? De vreeselijke tooneelen van hongersnood en ellende, die zij schilderden, deden het hart van menigeen ineenkrimpen, en moesten met innige dankbaarheid doen erkennen, dat onder ons de nood tot zulk eene hoogte niet was gestegen. De treurige stand van zaken, waarin *Ierland* thans verkeert, moet onwillekeurig de belangstelling verhoogen in het boek, dat wij hier aankondigen. Het is niet de eerste maal, dat *Ierland* door soortgelijke plagen geteisterd wordt, en het jaar, op den titel van dezen roman vermeld, was een van die jaren, waarin honger en ziekte het ongelukkige volk deerlijk plaagden. Mrs. HALL, wier bekwaamheid in het schilderen van het Iersche volkskarakter algemeen erkend en gewaardeerd wordt, heeft juist dit tijdperk gekozen, omdat het haar de gelegenheid gaf, om het kenmerkende van het Iersche karakter en van de Iersche handelwijze, het edele en het verkeerde door de opgewondenheid der hartstogten sterk te doen uitkomen. Men zou zich intusschen bedriegen, indien men meende,

hier bij voorkeur de ijselijkheden van hongersnood en ziekte te zullen vinden geschetst. Van zulke akeligheden is Mrs. HALL gelukkig geene vriendin. Zij behoefde dat niet, om haar verhaal belangrijk te maken. Het jaar 1822 was ook door woeling en onrust gekenmerkt, waardoor de opgewonden *Ier* zich van het Engelsche juk hoopte te ontslaan; de Withemden (*Whiteboys*) staken toen het hoofd op, en de geest van vrijheid en onafhankelijkheid gloeide in de borst van elken hut- en bergbewoner. De zonderlinge toestand eener maatschappij, die in twee uiterste partijen is verdeeld, waar de stem der gematigdheid allen een gruwel is, waar de mindere standen, bijna zonder uitzondering, hetzij uit eigene beweging of gedwongen, leden en deelgenooten zijn van een verbond, dat eene geheele omkeering van zaken ten doel heeft, waar een stelsel van bespieding is ontwikkeld, waarvoor niemand gewaarborgd is, waar onder duizenden en tienduizenden, onder jongen en ouden, vrouwen en kinderen geheimen getrouw worden bewaard, voor wier ontdekking groote sommen zijn uitgeloofd, en dat op eenen tijd, als honger en armoede om brood schreeuwen, — die zonderlinge maatschappelijke toestand, met al de bijzondere trekken, die het eigenaardige volkskarakter der *Ieren* daaraan toevoegt, hunne opgewondenheid, hunne zorgeloosheid, hunne woeste wraakzucht tegen hunne onderdrukkers, hunne edelmoedigheid, hunne luim en onverstoorbare vrolijkheid, worden hier levendig en boeijend geschetst. Met volle ruimte bevelen wij daarom dezen Roman aan, niet alleen als lectuur van uitspanning, maar ook om zich een denkbeeld te vormen van Iersche toestanden en zeden. De goede naam, dien de Schrijfster door hare *Marianne* bij ons reeds bezat, zal door deze *Withemden* niet verminderd worden, en menigeen zal begeerig zijn, om meer van haar te lezen.

De Sluiker. Naar het Engelsch van G. P. R. JAMES, *door* J. P. BOSDIJK. *Te Amsterdam, bij* D. H. Fikkert. 1847. *In gr.* 8*vo.* 336 *bl. f* 3 - 60.

Deze roman van den veelschrijvenden JAMES laat zich wel

lezen, en zal met den grooten toevloed van verdichte verhalen ongemerkt den stroom mede afzakken. Hij is niet bestemd om blijvende indrukken achter te laten, en bezit de gewone mate van verdiensten, die men doorgaans bij de boeken van JAMES mag verwachten, zonder zich door bijzondere voortreffelijkheden te onderscheiden en daardoor naast zijne uitstekendste werken eene plaats in te nemen. Trouwens, het is onmogelijk, dat alles, wat uit de pen komt van dezen vruchtbaren Schrijver, even goed zoude kunnen zijn; het kan niet anders, of er moeten stukken onderloopen, waarbij hij verbeelding en talent minder heeft ingespannen en van de gemakkelijkheid, waarmede hij schrijft, gebruik heeft gemaakt, om maar voort te pennen en het gevorderde getal bladzijden te vullen. Het komt ons voor, dat de *Sluiker* onder deze soort van verhalen behoort.

De Keizersdochter, of de hut in het Ligurische gebergte; door A. D. VAN BUREN SCHELE. *Te Amsterdam, bij* D. H. Fikkert. 1847. *In gr.* 8*vo.* 302 *bl.* *f* 2-90.

Zekere *Sage* van eene dochter eens Duitschen Keizers, men weet niet regt welken, die met eenen ondergeschikten edelman heimelijk huwde, jaren lang met dezen haren echtgenoot vergeten en gelukkig in nederigen staat en armoede leefde, moeder werd van zeven zonen, en eindelijk ontdekt, van haren vader vergiffenis verwierf en hersteld werd in vorstelijken rang, — dat is het hoofdbeloop van dit romantische verhaal, dat zich noch door inkleeding noch door stijl bijzonder aanbeveelt. Wij troffen er minder fouten tegen het kostuum in aan, dan wij vroeger wel eens in andere verdichtingen van den Heer VAN BUREN SCHELE te berispen hadden, en vonden er ook niets in, dat bepaalde afkeuring verdient; waarom wij het wel mogen aanbevelen aan allen, die nog wel eens gaarne eenen Roman lezen, in welken de liefde, en niets dan deze, schering en inslag is.

BOEKBESCHOUWING.

Leerredenen van J. J. VAN OOSTERZEE, *Theol. Dr. en Predikant te Rotterdam. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1846. *In gr.* 8*vo. XVI en* 388 *bl.* *f* 3-90.

De auteur van dezen bundel Leerredenen heeft zich in zr korten tijd een' zoo welverdienden roem in onze gelee: e wereld verworven, dat ik het voor aanmatiging houde, door mijne woorden dien roem te willen verhoogen. Sedert de Eerw. VAN OOSTERZEE met zijn voortreffelijk akademisch proefschrift de theologische loopbaan is ingetreden, heeft hij zoo groote verwachtingen van zich opgewekt, en ze op eene zoo uitstekende wijze vervuld, dat alle der zake kundigen met hooge belangstelling hem hebben gadegeslagen en met klimmende blijdschap hem in zijne voortgaande ontwikkeling hebben gevolgd. Naauwelijks heeft hij de helft van den gewonen menschelijken leeftijd bereikt, en reeds staat hij daar in 't bezit van een meesterschap op het theologisch gebied, dat veelal eerst door langdurige oefening en ondervinding verkregen wordt, en biedt hij vruchten aan, die evenzeer door overvloed, als door rijpheid, van eene studie getuigen, welke zelfs den man van meer gevorderde jaren tot eer zou verstrekken. Men weet inderdaad niet, of men meer 's mans werkzaamheid zal bewonderen, dan zijne vlugheid; zijne veel omvattende kennis, dan zijne scherpzinnigheid; de gemakkelijkheid, waarmede hij den rusteloozen voortgang der theologische wetenschap nagaat en de slotsommen er van opmaakt, dan de zelfstandigheid, waarmede hij ze beoordeelt en tot zijn' eigendom verwerkt; den moed, waardoor hij de moeijelijkste vraagstukken durft aanvatten, zonder zich aan de verdenking van stoutheid te zeer bloot te stellen, dan de bescheidenheid, welke hij bij het behande-

len van zijn onderwerp, of het verdedigen van zijn gevoelen, na gerezen tegenspraak, aan den dag legt. Waarlijk, Dr. VAN OOSTERZEE handhaaft, naast en benevens zijnen vriend DORDES, met waardigheid de eer van Nederland op het theologisch gebied. Hoe veel mag zijn vaderland nog van hem verwachten, en welk eene schoone toekomst belooft hij aan de wetenschap, waarvoor hij als 't ware schijnt geboren te zijn!

Bij deze niet geringe verdienste voegt VAN OOSTERZEE eene andere, die er niet altijd mede gepaard gaat, en die hem, althans in een' uitgebreider' kring, eene vermaardheid verworven heeft, waarvan ons Land schaars eene wederga oplevert; het is deze, dat hij een even voortreffelijk prediker als Godgeleerde is. Men denke niet, dat ik door deze woorden den Christelijken Godgeleerde van den Christelijken prediker wil afscheiden. Het idée van den echten verkondiger des Goddelijken woords bevat, naar mijne innige overtuiging, ook het idée van den echten theoloog. Doch wie weet niet, dat de ondervinding de eenheid van die beiden maar al te veel tegenspreekt en, helaas! leert, dat de kunst van prediken wel eens gedacht en bejaagd wordt, afgescheiden van, en ten koste van theologische vorming. Of zijn er niet, die arm aan grondige Godgeleerde kennis, hoewel bezield van zekeren warmen en welmeenenden ijver, de noodige geschiktheid voor de Evangeliepredikíng meenen te hebben verkregen, wanneer zij eenige bekwaamheid in taal, stijl en voordragt zich hebben eigen gemaakt, waardoor zij hunne toehoorders weten te treffen en in staat te zijn de harten voor godsdienstige indrukken te openen? Wie kent hen niet, die door het jagt maken op korte, vreemdluidende, pikante en frappante teksten, zoo vele aanleidingen tot halsbrekende sprongen op 't gebied der predikkunde! door het aannemen, of liever nabootsen van een' hoogernstigen toon, dikwijls zoo wonderlijk klinkende bij hunnen leeftijd en levenslust, door zekere vrijmoedigheid in 't vermanen en bestraffen (*Derbheit* zouden de *Duitschers* zeggen), met één woord, door al de kunsten en kunstenarijen eener zoogenoemde oratorie, aan hunne roeping van Evangeliepredikers het best

meenen te voldoen, en de algemeene en duurzame toejuiching van wier arbeid de noodzakelijkheid van eene echt theologische vorming voor die roeping ook schijnt tegen te spreken?

Terwijl de belangstellende vriend der Evangeliepredikiing zich over zulk eene miskenning en verlaging van het heiligste werk bedroeft, verheugt hij zich, als hij eenen man mag ontmoeten, bij wien de twee genoemde hoedanigheden tot één harmonisch geheel zamensmelten, want dan ziet hij in een levend beeld zijne overtuiging uitgedrukt, dat de verkondiging des Goddelijken woords de Godgeleerdheid niet kan ontberen, maar van haar stof en voedsel ontleenen moet. De gewone toehoorder bewondert in het predikwerk van zulk eenen man eene volheid van diepe inzigten in Schrift en Evangelie gepaard met eenen rijkdom van treffende denkbeelden. Hij wordt verrukt en geboeid door de schoonheid, kracht en gloed van stijl en taal. Hij gevoelt, dat al wat hij verneemt, nieuw en toch waar, helder en toch belangrijk, leerzaam en toch stichtelijk, eenvoudig en toch indrukwekkend is. Het verband der Christelijke geloofsleer met zijne vertroosting en heiligmaking ontvouwt zich voor zijn oog, en menig leerstuk, dat hem tot hiertoe weinig vruchtbaar toescheen, wordt nu voor hem eene bron van heilige aandoeningen, gezindheden en besluiten. Maar terwijl hij dat alles opmerkt en ter harte neemt, weet hij zich geene rekenschap te geven van de kracht die het voortbrengt, en blijft de rijke ader waaruit het welt, voor hem verborgen. Die ader is zigtbaar voor het oog van den geoefenden toehoorder. Hij alleen ontdekt ze in de theologische vorming van den spreker en ziet met blijdschap de waarheid bevestigd, dat de beste Evangeliepredikér de beste Godgeleerde is.

Men versta mij echter wèl. Wanneer ik van het noodzakelijk verband tusschen theologie en predikkunde spreek, bedoel ik geenszins, dat theologische kennis op zich zelve voldoende is, om den verkondiger des Evangelies te vormen. Die bloote kennis geeft niets meer dan de stof, ja zij vermag niets, wanneer niet andere vereischten er bij komen. En daartoe behoort wel in de eerste plaats een hart, vervuld en doortrokken van de kracht des Christelijken geloofs,

en de gave der welsprekendheid. Zonder deze is de theologie voor de Evangeliepredikiug onvoldoende ja onvruchtbaar, en niet gaarne zou ik de stelling willen onderschrijven, dat de beste Godgeleerde ook de beste verkondiger is des Goddelijken woords.

Het spreekt dus wel van zelf, dat ik door het gezegde geenszins het zoogenoemde geleerde preken wil aanbevelen, 'twelk in de geschiedenis der homiletiek, ook hier te lande, met eene zwarte kool aangeteekend staat, dat preken namelijk, waarbij men de grensscheiding tusschen de kennis van het noodige voor de Gemeente en de onderzoekingen van den geleerde uit het oog verliezende, de wetenschap zelve in plaats van hare vrucht, der Gemeente tot versterking van haar Christelijk leven aanbiedt. Ik bedoel dit, dat hij alleen, die door grondige studie van de Christelijke dogmatiek in haren geheelen omvang, zich eene zelfstandige overtuiging heeft verworven, en deze als proefhoudend bij ondervinding heeft leeren kennen, zoodat hij in waarheid gezegd kan worden een geoefend en geloovig Christen te zijn, bij het bezit van de gave der welsprekendheid, bekwaam en geschikt is om als Evangeliepredikor op te treden, d. i. om de Openbaring zelve en de feiten, waarop zij rust en waarin zij bestaat, als één zamenhangend en welgeordend geheel, tot onderwijzing, vertroosting en heiliging, met één woord, tot stichting van de Gemeente, met klem en nadruk voor te dragen. En ik mag vertrouwen, dat deze stelling geene tegenspraak zal ontmoeten, ja men zou het voor den tegenwoordigen staat der predikkunde onder ons allezins wenschelijk mogen achten, dat deze waarheid bij onze vaderlandsche predikers meer ingang vond. Welligt ware zelfs eene opzettelijke behandeling van dit onderwerp door een' bevoegden schrijver geenszins overtollig. Gaarne erken ik, dat leerredenen, zoo als ik bedoel, in onze homiletische Letterkunde niet geheel ontbreken, doch bij onze Duitsche naburen is deze Evangeliepredikiug reeds meer doorgedrongen. Daar toch ontbreekt het niet aan mannen, die op den kansel niet slechts over het dogma spreken, maar die het dogma zelf blootleggen en in zijnen zamenhang met het

geheel der Goddelijke heilbedeeling, met het Christelijk geloof en het Christelijk leven, doen kennen; die niet slechts eene veelal uitwendige zijde er van laten zien, maar die het voordragen als eene kracht Gods en eene wijsheid Gods ter behoudenis ten leven.

Het mag daarom een geluk voor de predikkunde in ons vaderland geacht worden, dat een Godgeleerde als Dr. VAN OOSTERZEE, ook haar beoefent, en dat hij de vruchten van zijnen arbeid niet alleen aan zijne Gemeente aanbiedt, maar het genot daarvan ook in wijder' kring mogelijk maakt. Ik althans, die het voorregt niet bezit, den man zelfs van aangezigt te kennen, heb mij om mij zelven zoowel, als om de Evangelieprediking onder ons, innig verheugd, toen ik zijnen bundel in handen kreeg, en ik weet den indruk, dien het boek op mij gemaakt heeft, niet beter te beschrijven, dan met de woorden, waarmede wijlen mijn vriend ISAAK MOLENAAR zijne aankondiging der eerste Leerredenen van VAN DER PALM begon. (*Vaderl. Letteroefeningen* 1809, bladz. 129.) »Leerredenen van VAN DER PALM! riepen wij uit, met een gevoel, niet ongelijk aan de blijdschap over de onverwachte verschijning van iemand, wien wij, ter bekrachtiging eener stille hoogachting, voor hem opgevat en lang in het binnenste gekoesterd, reeds dikwijls wenschten te ontmoeten. Alles toch, wat ons van tijd tot tijd van dezen man voorkwam, bevestigde ons in het denkbeeld, dat de gewijde welsprekendheid zijn eigenlijk vak, en dus de kansel de plaats wezen moest, waar hij, om zoo te spreken, eerst in zijne ware gedaante zou verschijnen." Waarlijk, niet anders ging het mij met den bundel van VAN OOSTERZEE. Alles wat ik van hem gelezen, of ook van anderen, en daaronder van bevoegde beoordeelaars, omtrent hem had vernomen, had mij begeerig gemaakt, hem als prediker, al was het dan maar door de doode letter, te leeren kennen. Gaarne nam ik dan ook de taak op mij, om een beoordeelend verslag van zijnen arbeid voor dit Tijdschrift op te maken. Redenen, voor het publiek van geen belang en van het werk afgescheiden, hebben het stellen en drukken van dit verslag

vertraagd. Dat publiek heeft intusschen bewezen, dat het geene opzettelijke aanprijzing van het boek behoefde, om het te leeren kennen en waarderen. Binnen weinige maanden heeft het een' tweeden druk er van noodig gemaakt, en alzoo den stempel van eene hoogst zeldzame, hier te lande, zoo ik meen, voorbeeldelooze goedkeuring er op gezet. Maar zou ik vreezen, dat, na zoo vele blijken van toejuiching, het oordeel van een' belangstellenden, al is het bij den auteur onbekenden, vriend der homiletiek, hem onverschillig wezen zou? Die vrees zou weinig vereerend zijn voor den even bescheiden als bekwamen man. Of zou de beslissende goedkeuring van het publiek alle verdere beoordeeling overtollig maken? Maar het is juist de groote verdienste van deze preken en de wijdstrekkende invloed, dien Dr. VAN OOSTERZEE als homileet op de vorming van aankomende Evangeliepredikers moet en ook voorzeker zal verkrijgen, die eene naauwgezette, bezadigde en zelfs ziftende beoordeeling er van noodzakelijk maakt. In 't vertrouwen derhalve, dat hij ook mijn gevoelen over zijnen arbeid, al mogt het in enkele opzigten minder gunstig zijn, zal beschouwen als een blijk van hoogachting jegens hem en van liefde tot eene wetenschap, die ons beiden evenzeer aan 't harte ligt, begin ik mijne taak met de uitvoerige Voorrede, welke den bundel opent.

De auteur geeft daarin de redenen op, die hem tot de uitgave van preken hebben bewogen; hij wijst de hoofdbeginselen aan, die hij in de Christelijke Evangeliepredikiug voor zich zelven meent te moeten vasthouden; hij erkent, »de gebreken die zijnen arbeid ontsieren" zelf te gevoelen, ja »als prediker tegen niets sterker te strijden te hebben, dan tegen het neêrdrukkend gevoel van magteloosheid, om ooit aan het ideaal te beantwoorden, dat hem zoo bekoorlijk voorzweeft in de hoogste en heiligste oogenblikken zijns levens," waarna hij zijne lezers zich onderscheidenlijk voorstelt, en hen in de regte stemming voor het gebruiken en beoordeelen van zijn werk zoekt te brengen. Voorzeker zal een ieder deze nog al uitvoerige inlichtingen, verklaringen en bekentenissen met genoegen lezen, al

moet hij weleens eene kleine tegenspraak onderdrukken. Zonder dat ik mij tot eene tegenspraak van gewigt voel opgewekt, acht ik het nogtans niet zonder belang, eene enkele uitdrukking op te helderen en scherper te bepalen. Zij is deze, dat Dr. VAN OOSTERZEE »betuigt te vrezen," dat er onder zijne lezers zijn zullen, die »zijnen bundel uitsluitend uit een homiletisch of aesthetisch oogpunt beschouwen." Deze woorden bevatten blijkbaar een afkeurend oordeel over de aangewezen beschouwing, doch het is mij niet helder, waarop die afkeuring berust. Een Evangelieprediker, die verklaart en ook toont »te weten, wat hooge eischen de gewijde welsprekendheid in onze dagen doet," moet immers eene homiletische of aesthetische waardering van zijnen arbeid niet vreezen, maar veeleer wenschen. En het lijdt bij mij geen' twijfel, of de bekwame man stelt prijs op zulk eene beoordeeling; maar zijne vrees schijnt gerigt te zijn tegen eene »uitsluitende" beschouwing van zijn werk uit het aangewezen oogpunt. Daarom laat hij de woorden volgen: Zulke beoordeelaars »bidde ik te bedenken, dat zij Christenen heetten vóór zij kunstregters werden; bij het beoordeelen niet slechts hun critisch oog te scherpen, maar ook hun gemoed te stemmen en uit dankbaarheid voor elken hartverheffenden indruk, dien zij onder het lezen mogten ontvangen, mij eene homiletische zonde broederlijk aan te wijzen en edelmoediglijk te vergeven." Ik moet bekennen, den bepaalden zin van deze woorden niet te vatten. Waarop toch berust de opmerking, of de bede, dat men in 't aanwenden van de kunst der kritiek zich door het Christendom late besturen? En hoe kan men zich dus op de Christelijke gezindheid van den kunstregter beroepen, ter verontschuldiging van »eene homiletische zonde?" Wilde ik ontkennen, dat zulk eene zonde ooit »eenen hartverheffenden indruk" kan te weeg brengen, zoo zou ik de ondervinding moeten tegenspreken. Maar het begaan van die zonde is immers daartoe geenszins noodzakelijk, en om deze reden kan zelfs dan, wanneer zulk een indruk daardoor bewerkt wordt, er geene sprake van wezen, dat de kritiek die zonde »edelmoediglijk vergeve." Men zou toch het

wezen der kritiek miskennen, indien men haar aan dien eisch des Christendoms wilde onderwerpen, gelijk in de bovenstaande woorden schijnt gevraagd te worden. De kritiek als zoodanig kan nooit Christelijk zijn. De hier bedoelde kunstregter moet voorzeker een Christen zijn, voor zoo ver hij zelf mensch is, en tot het begrijpen van Christelijke dingen Christelijk geloof en Christelijke ervaring vereischt worden. Ook moet de kritiek in dien zin in de dienst des Christendoms staan, dat het Christendom er belang bij heeft, dat er zoo goed mogelijk gepredikt worde en derhalve de kritiek niet ontberen kan. Zoekt de kunstregter dit doel te bereiken, dan stelt hij zich in de dienst des Christendoms. Maar aan de kunst der kritiek als zoodanig schrijft het Christendom niets voor, allerminst een »edelmoedig vergeven van homiletische zonden." Daarentegen, hoe beter Christen de kunstregter is, des te scherper zal hij toezien, des te gemoedelijker zal hij zijne taak verrigten, des te strenger zal hij zijne kunst oefenen, alles ter wille van het Christendom, maar hij zal tevens die kunst zelve geheel en al onafhankelijk verklaren van het Christendom.

Ik mag niet twijfelen, of de Heer VAN OOSTERZEE stemt met het gezegde even gereedelijk in, als hij een ander woord met mij afkeurt, dat omtrent het waarderen van leerredenen dikwijls gehoord wordt en dat welligt ook op mij, als beoordeelaar van zijn werk, zal worden toegepast. Velen namelijk zijn van gevoelen, dat de mannen van 't vak doorgaans minder bevoegde beoordeelaars zijn van het predikwerk hunner medebroeders, dan de gewone toehoorders. Men gaat hierbij van de stelling uit, dat de eersten, bij 't kritiseren van eene preek, alleen op het zoogenoemde kunstmatige van zamenstel, inkleeding en uitvoering letten, terwijl de laatsten daarentegen hun hart voor den verheffenden indruk er van openzetten, waarin toch het wezen en de verdienste van zulk een product bestaan. Dat gezegde is intusschen eene ganschelijke miskenning van de predikkunde. Het zou, ja, waarheid behelzen, indien deze wetenschap niets meer ware, dan eene zamenvoeging van regelen en voorschriften, door overeenkomst, gewoonte en heerschenden smaak uit-

gedacht en vastgesteld, en indien het eerbiedigen en volgen der kunstregelen het hart noodwendig sloot voor den verheffenden indruk van eene preek. Doch wel verre, dat de homiletiek dit gevolg heeft, is zij veeleer bestemd en geschikt, om aan elke preek die verheffende werking te geven, of liever om den prediker de kunst te leeren, zijne rede zoodanig in te rigten, dat zij het hart, niet slechts voor een oogenblik maar op den duur, in heiligen ijver voor het goede ontsteekt en alzoo aan de dienst van God en Christus verbindt. Hare uitspraken gelden daarom niet alleen voor den man van 't vak, maar evenzeer voor den gewonen toehoorder, en indien deze er van verschilt of ze tegenspreekt, zoo bewijst hij alleen zijne onbevoegdheid tot een afdoend oordeel in dezen. Wel mag het gevoelen van den gewonen toehoorder voor den prediker niet onverschillig zijn, voor zoo veel het hem de gesteldheid en de behoeften van 't menschelijk hart leert kennen: het is een gevaarlijke toetssteen, als hij een beslissend gezag over de waarde van zijn werk er aan toekent. Neen, de prediker zelf is de ware beoordeelaar van zijnen arbeid, indien hij door eigenliefde zich niet laat verblinden; en hoe meer hij in de predikkunde en in zelfkennis is gevorderd, des te beter zal hij in staat zijn, het gebrekkige van zijn eigen werk zoowel als van het werk van anderen in te zien, het goede er van op juisten prijs te stellen en een bepaald en proefhoudend oordeel er over op te maken. Laat mij, om het belang der zaak, het navolgende nog hierbij voegen.

Een Evangeliepredikant die indruk maakt en daarom grooten bijval vindt, heeft voorzeker eene of andere uitstekende verdienste, en het is van groot belang voor de predikkunde, de regte oorzaak van dezen bijval op te sporen. Desgelijks heeft een Christelijk prediker, hoe bekwaam ook, die dezen bijval mist, zonder twijfel een of ander bepaald gebrek, en ook dit op te sporen is van 't grootste gewigt. Het kan bijdragen om het goede en het kwade te beter te onderscheiden en vooral om zich bewust te worden van al datgene wat den toegang tot het menschelijk hart sluit of opent; de kunstregter kan niet genoeg op al die verschijnselen letten. Maar voor de wezenlijke waarde en onwaarde van de homiletische produc-

ten in hun geheel, beslist het oordeel der groote menigte niets. Een prediker die geene hoorders vindt, kan oneindig hooger staan, dan om wien de schare zich verdringt; alleen mist hij eene bepaalde gave, die namelijk, waardoor de ander uitmunt, terwijl het bezit van die ééne gave het gemis der overige vereischten slechts in 't oog der onwetenden kan goedmaken.

Na deze lange inleiding, waarvoor ik den lezer verschooning vraag en die toch welligt voor het regt verstand van mijne volgende beoordeeling niet overtollig, ja zelfs in wijderen kring niet zonder nut is, zal de Heer VAN OOSTERZEE het mij ten goede houden, dat ik zijne boven vermelde opmerking over de homiletische en aesthetische beschouwing van zijnen arbeid als niet voor mij geschreven moet aanmerken. Voorts hoop ik in mijn beoordeelend verslag mij van de aanmatiging vrij te houden, dat ik eene »homiletische zonde edelmoediglijk te vergeven" heb, maar gaarne zal ik, bij het in 't licht stellen der veelvuldige en groote verdiensten van deze leerredenen, tevens aan het verzoek van den auteur trachten te voldoen, om hem zulk eene zonde »broederlijk aan te wijzen," waar ik die zal meenen op te merken. Inzonderheid wensch ik mij voor het gevaar te wachten, om mijne eigene subjective overtuiging tot maatstaf te nemen; het is althans mijn voornemen, alleen de algemeene eischen der predikkunde te raadplegen, waarvoor een ieder onvoorwaardelijk eerbied hebben moet.

S. MULLER.

(Het vervolg hierna.)

Geschiedenis van het kerkelijke leven der Christenen gedurende de zes eerste eeuwen, door W. MOLL, *Hoogleeraar in de Godgel. en Kerk. Gesch. te Amsterdam. IIde Deel. De openbare eeredienst en kerkelijke zeden. Te Amsterdam, bij* S. J. Prins. 1846. *In gr.* 8*vo.* 521 *bl.* *f* 5-20.

»CHRISTUS leeft in mij."

Al wie in de ontwikkeling van het kerkelijke leven onder

ons eenig belang stelt, heeft ook de *Geschiedenis* gelezen *van het kerkelijke leven der Christenen gedurende de zes eerste eeuwen*, ons beschreven door de pen van den Heer MOLL. Vóór ongeveer twee jaren verscheen het *eerste* deel in het licht; en nadat het met ongemeene graagte ontvangen was, werd de verschijning van het *tweede* door velen reikhalzend te gemoet gezien. De verwachting is niet te leur gesteld. Het heeft den Schrijver, die, na een kortstondig verblijf te *Arnhem* als Evangeliedienaar, in de plaats van den waardigen ROOIJENS tot Hoogleeraar te *Amsterdam* beroepen werd, mogen gebeuren, weinig tijds na de aanvaarding van zijn gewigtig ambt, zijne gedane belofte te vervullen. Wij staan gereed, om van den belangrijken inhoud van dit *tweede deel* aan onze lezers verslag te doen (*).

Men zal zich herinneren, dat het *eerste* deel, behalve eene uitvoerige inleiding, de beschrijving bevatte der kerkelijke maatschappij, en ons deed zien, wie en wat de leden der Kerk waren, en hoe zij, in verschillende betrekkingen tot elkander geplaatst, ook door verschillende banden met elkander vereenigd waren. Hier, in het *tweede* deel, wordt onze aandacht gevestigd, gelijk de titel uitwijst, op de openbare eerdienst en de kerkelijke zeden der Christenen. Hunne *openbare eerdienst*, wordt er gezegd, was de gemeenschappelijke, openlijke en plegtstatige uitdrukking van hun bewustzijn aangaande de onderlinge betrekking, waarin zij door den Zaligmaker tot God geplaatst waren. Zonder de juistheid dezer bepaling toe te stemmen, merken wij op, dat de schets der openbare eerdienst, hier geleverd, over *drie* bijzonderheden loopt, die hier in aanmerking komen; de *plaatsen*, waar de gemeente zich tot hare godsdienstoefening verzamelde, de *tijden*, welke zij daartoe koos, en de *handelingen*, waardoor zij haar ten uitvoer bragt. Volgens deze gewone verdeeling vinden wij in de *eerste* plaats gesproken over de vergaderplaatsen der

(*) De beoordeeling van het eerste deel wordt gevonden in de *Vaderl. Letteroef.* voor 1845, bl. 45—52.

Christenen, gedurende de drie eerste eeuwen, der Christenen kerkenbouw na de derde eeuw, de benamingen, plaatselijke ligging, bouwstijl en verschillende vormen der kerken, den algemeenen grondvorm der Christelijke basiliken, derzelver drie hoofddeelen, de doophuizen en andere nevengebouwen der kerken, beelden, sieraden, opschriften enz. in de kerken, reliquiën, de wijding der kerkgebouwen en de vrijplaatsen in dezelve; *daarna* over der Christenen denkwijze aangaande heilige tijden, hunne dagelijksche en wekelijksche tijden van godsdienstoefening, het Kersfeest, het feest van 's Heilands besnijdenis, het Epiphaniënfeest, het Paaschfeest, het Pinksterfeest, de gedenkdagen der heiligen, en de plaatselijke gedenk-, vast- en boetedagen; en *eindelijk* over den oorspronkelijken vorm en de aanvankelijke ontwikkeling der Christelijke godsdienstoefening gedurende de twee eerste eeuwen, het gezang, de voorlezing der H. Schriften, de homilie, het gebed, de instelling en verschillende benamingen van het H. Avondmaal, het liefdemaal, tijd en plaats der Avondmaalviering, wie de plegtigheid bedienden en aan haar deelnamen, de offers en Avondmaals-elementen, de Avondmaalsviering zelve, de instelling en verschillende benamingen des Doops, de personen, aan wie en door wie de Doop bediend werd, tijd en plaats der Doopsbediening, en die bediening zelve, met de plegtigheden, die haar voorafgingen en volgden. — Onder *kerkelijke zeden* worden die zeden van het burgerlijk en huiselijk leven der menschen verstaan, welke door hunne gemeenschap aan de Christelijke kerk eene nieuwe rigting verkregen en eene eigenaardige ontwikkeling ondergingen. Hierbij komen in aanmerking de Christelijke trouwplegtigheden, de (huiselijke) godsdienstoefeningen, het kruisteeken, het monogram en de Christelijke symbolen in het huiselijk leven, de bedevaarten, de Christelijke uitvaart en de haar voorafgaande zorgen voor de dooden, de Christelijke begraafplaatsen met hare schilderwerken, inscriptiën enz. en de nagedachtenis der dooden.

Wij hebben ons de moeite van deze verkorte inhoudsopgave getroost, opdat men eenigermate over den rijkdom

en de volledigheid van deze geschiedenis des kerkelijken levens zou kunnen oordeelen. Zooveel wij zien kunnen, is hier niets vergeten, wat eenigzins ter zake dient. Ook de verdeeling der stof schijnt ons onberispelijk toe. Eerst bevreemdde het ons, de *reliquiën*, die toch ook het eigendom waren van bijzondere personen, onder de plaatsen der openbare eerdienst vermeld te vinden; maar onze bevreemding was na de lezing geheel geweken. Zoo vereenigen wij ons ook gaarne met de redenen, bl. 141 opgegeven, voor de orde, in de behandeling der Christelijke feesten hier gevolgd, en stemmen het toe, dat zij evenzeer boven de chronologische van RHEINWALD te verkiezen is, als boven die van AUGUSTI, waarbij de verschillende feestdagen in drie *cycli* worden verdeeld. En wordt in onze inhoudsopgave het *vasten* der Christenen niet uitdrukkelijk genoemd, wij kunnen echter de verzekering geven, dat daarvan op meer dan éene plaats, en vooral bl. 170—182, waar van de groote veertigdaagsche vasten vóór Paschen sprake is, genoeg gezegd wordt. Wat eindelijk de wijze van behandeling aangaat, zij is ongeveer dezelfde, als die van het eerste deel. De lof, daaraan vroeger in ruime mate gegeven, komt evenzeer aan dit tweede gedeelte toe. Zijn de bronnen met naauwgezette, oordeelkundige zorg geraadpleegd, de voorstelling zelve is levendig en aanschouwelijk en brengt den lezer *in mediam rem* over. Door gepaste mededeelingen van allerlei stukken uit de Kerkvaders en andere oude schrijvers ontbreekt het niet aan afwisseling en verscheidenheid. Men wordt in staat gesteld, om als met eigene oogen de toenmalige uitwendige gedaante der Christelijke Kerk te aanschouwen. En de stijl laat, over het algemeen, niets te wenschen over.

Terwijl wij alzoo dit tweede deel met de meeste vrijmoedigheid allen aanbevelen, mag de vraag niet onbeantwoord blijven, in hoe verre de Schrijver is voortgegaan aan de vereischten te voldoen, die de geschiedkundige behandeling van het kerkelijke leven der Christenen vordert. Het antwoord op die vraag is eenigermate verschillend. Zoo gereed wij zijn, om, in weerwil zijner ingenomenheid met de

behandelde stof, aan zijne *onpartijdigheid* hulde te doen, even zoo moeijelijk valt het ons te erkennen, dat hij overal even zorgvuldig *onderscheid* gemaakt heeft *tusschen plaatsen, tijden en volken.* Het is ons voorgekomen, dat het verschil, dat er is tusschen het Oosten en Westen, tusschen vroegere en latere eenwen, niet altijd genoegzaam is in acht genomen. Soms, meenen wij, is uit eene enkele aanwijzing meer afgeleid, dan daarin ligt. Wij erkennen de groote moeijelijkheid, aan de behandeling van zoo velerlei verbonden, en het gevaar, dat er bestaat, om mis te tasten; maar dit neemt onze bedenking niet weg, dat de verschillende tijden en plaatsen niet zelden een weinig zijn *geamalgameerd.* Aan het derde vereischte: zorgvuldige onderscheiding der beginselen, waaraan de instellingen en gebruiken der Kerk haren oorsprong te danken hebben, is, onzes inziens, beter voldaan, zonder dat wij daarom beslissen willen, of er te dezen opzigte niet nog meer had kunnen geschieden.

Ons is overig, om nog op enkele gedeelten het oog te vestigen, die meer of ook minder gelukkig schijnen geslaagd te zijn.

Men weet, dat de Schrijvers der kerkelijke archaeologie, sprekende over *den algemeenen grondvorm der Christelijke basiliken*, gewoon zijn op den Jeruzalemschen tempel te wijzen, als ware deze het groote voorbeeld geweest, waarop de Christelijke architecten van den beginne aan den blik vestigden. Oppervlakkig beschouwd, beveelt dit gevoelen zich aan; maar eene naauwkeuriger vergelijking van den tempel met de Christelijke basiliken getuigt daartegen. En als hier bl. 34—46 wordt aangewezen, dat de burgerlijke basiliken hunne voorbeelden waren, dan verdient dit betere gevoelen, uitvoerig gemotiveerd, de opmerkzaamheid der geleerden. — Menschkundig en schoon is de schets van den *oorsprong der feestdagen*, zoo als zij, in weerwil der Paulinische denkwijze, allengs ontstaan zijn, bl. 109—118, en niet minder belangrijk noemen wij de opgave, bl. 118—120, van het even diepzinnige als natuurlijke *grondidee* van de jaarlijksche, de wekelijksche, ja zelfs van de dagelijk-

sche tijden van godsdienstoefening. Hare vaste tijden en dagen werden, namelijk, dienstbaar gesteld aan de eeuwigdurende vernieuwing in den geest van hetgeen God door CHRISTUS tot verlossing der menschheid gedaan heeft, zoodat des Zaligmakers lotgevallen niet slechts de middelpunten werden van de onderlinge gemeenschapsoefening, maar ook en bovenal de krachten tot voortdurende heiliging en wijding van eens ieders leven. — Met meer dan gewone zorg is de viering van *het Paaschfeest*, met al wat haar voorafging en kenmerkte, beschreven bl. 162—192. Wel verre van den Schrijver zijne uitvoerigheid eenigermate ten kwade te duiden, danken wij hem daarvoor. — Dat de geschiedenis van het *kerkgezang* bij uitstek volledig is, bl. 228—254, behoeven wij wel niet van eenen man als Prof. MOLL te verzekeren, die, zelf gelukkig beoefenaar der muziek, reeds in zijne studiejaren, blijkens zijne te *Leyden* bekroonde *commentatio*, daarmede vertrouwd was. — Indien eenig gedeelte voortreffelijk genoemd mag worden, dan komt vooral aan de beschrijving der *Avondmaalsviering*, bl. 338—359, hooge lof toe; terwijl de *epicrisis*, daaraan toegevoegd, getuigenis draagt van kritische onpartijdigheid. — Zoo zouden wij ook nog van de *bediening des Doops*, bl. 385—400, kunnen gewagen, en van hetgeen wij hier vinden aangaande het huwelijk en de huwelijksplegtigheden der Christenen, hun huiselijk gebruik der H. Schriften enz., vermeld onder de *kerkelijke zeden*. En indien iemand den oorsprong van het bijgeloof in de Christelijke kerk aan de hand van den Hoogleeraar wenscht na te gaan, hij sla bl. 70 op, waar van *beelden* en *beeldendienst*, bl. 84, waar van *reliquiën* en derzelver hooge waardeering, bl. 437, waar van het *kruisteeken*, bl. 448, waar van de *bedevaarten* gesproken wordt, en meer andere gedeelten van dit werk, waarin de krachtige stem der geschiedenis luide getuigt tegen de aanmatigingen der Roomsche Kerk in onze dagen, die zich uitgeeft voor de éénig ware, Apostolische.

Aan het einde van ons verslag mogen wij het niet ontveinzen, dat wij hier en daar minder gevonden hebben, dan

wij zochten, en in onze verwachting op sommige punten eenigermate werden te leur gesteld. Onvolledig komt ons voor het medegedeelde omtrent het *Kersfeest* en de twisten daarover gevoerd, bl. 141—149, en wij hadden vooral gewenscht, dat het meer, wat den oorsprong aangaat, in betrekking ware beschouwd met het *Epiphaniënfeest*, dat niet slechts als gedenkdag van 's Heeren doop, maar ook als een dubbel feest werd gevierd in het Oosten, waarop men te gelijk aan JEZUS' geboorte te *Bethlehem* dacht (bl. 159). Het is toch ook hoogst opmerkelijk, dat het laatstgenoemde uit de Oostersche Kerk is overgegaan tot de Westersche, even als het Kersfeest van de laatste tot de eerste overging. En hieruit laat zich reeds eenigermate besluiten tot de naauwe verwantschap der beide feesten, die echter niet genoegzaam in het licht is gesteld. — Met belangstelling sloegen wij het Hoofdstuk op over *het liefdemaal*, een zoo duister punt in de oudste geschiedenis der Kerk, bl. 300—305. Wij vonden echter weinig opheldering, en bleven reikhalzend uitzien naar meerder licht, tot dat de Hoogl. VAN HENGEL, in de *Jaarboeken voor wetenschappelijke Theologie*, ons te hulpe kwam. Zijn scherpzinnig onderzoek, waarbij het onderscheid van tijden, plaatsen en volken scherp in het oog gehouden is, levert meer bevredigende resultaten op, dan wij hier hebben aangetroffen. De Hoogl. MOLL is welligt de eerste geweest, die dit van heeler harte heeft erkend. — Bij de vermelding van de gewoonte, die in de Oostersche Kerk, en ook elders, ingang vond, om den doop tot later leeftijd uit te stellen, bl. 369—372, vonden wij geen gewag gemaakt, zoo als wij verwacht hadden, van KONSTANTIJN *den Grooten*, van wien het bekend is, dat hij, ofschoon zich na de overwinning van LICINIUS in 324 voor het Christendom verklarende, zich eerst in 337, kort vóór zijnen dood, door EUSEBIUS, Bisschop van *Nikomedië*, doopen liet. Het verhaal toch van BARONIUS en anderen, alsof hij reeds te *Rome* in 324 door SYLVESTER ware gedoopt geworden, verdient geen geloof. Men zie GIESELER, *Lehrb. d. Kirchengeschichte*, I. S. 227, 339.

Aan dit deel is, behalve een uitvoerig *Register*, eene

gelukkig uitgevoerde uitslaande plaat toegevoegd, eenige afbeeldingen vertoonende van Christelijke oudheden, meerendeels berustende in het Leydsche Museum, waartoe de Heer LEEMANS den toegang opende, en op de *kerkelijke zeden* betrekkelijk. Schrijver en Uitgever beide hebben door de uitgave van die plaat de waarde van het werk in ons oog verhoogd.

De Hoogleeraar staakt hiermede vooreerst de beoefening van de geschiedenis des kerkelijken levens, waarmede hij, nog Predikant te *Vuursche*, een' aanvang heeft gemaakt. Hij had toen niet kunnen berekenen, dat hij zoo spoedig reeds tot zulk eene zware en veelomvattende taak, als hem te *Amsterdam* is opgedragen, zou geroepen worden. Hoezeer het ons smart, dat zijne studiën daardoor eene onvoorziene wending gekregen hebben, wij hebben ons echter in zijne bevordering verblijd, en wenschen hem in zijnen nieuwen werkkring die aanmoediging en dien zegen toe, dien hij op zijnen wetenschappelijken arbeid tot nu toe ontvangen mogt. Maar tevens blijven wij ons vleijen met de hoop, dat hij, bij het leven gespaard, eenmaal zal terugkeeren tot de voortzetting van dien arbeid, welks voltooijing het voorwerp is van een der warmste wenschen zijns levens. Aan belangstelling van de zijde des publieks zal het hem, zoo wij vertrouwen, wel allerminst ontbreken.

De Ziekten onzer Huisdieren, welke op den Mensch kunnen overgaan, als zoodanig vergelijkend beschreven door J. LEVIN, *M. et Ch. Doct. Naar zijne, door de Medische Faculteit te Berlijn, bekroonde Prijsverhandeling in het Hollandsch bewerkt door* S. JENNES, *Rijks-Veeärts van de eerste klasse te Zwolle. Te Zwolle, bij* J. J. Tijl. 1846. *In gr.* 8*vo. VIII en* 223 *bl. f* 2-40.

De Veeärtsenijkunde heeft bij ons te lande te weinig de belangstelling der geneeskundigen in het algemeen

opgewekt. Doorgaans beschouwt men de ziektekunde van den mensch en die van het vee als twee op zichzelve staande wetenschappen, welker beoefening zeer goed afzonderlijk kan plaats hebben; en terwijl de physioloog reeds sinds langen tijd zijne kennis aangaande de verrigtingen van het menschelijk ligchaam door de vergelijkende ontleedkunde en door *vivisecties* heeft zoeken te vermeerderen, bleef de practicus nog steeds met zekere minachting op de beoefening der Veeärtsenijkunde nederzien. En toch, hoeveel punten zijn er, waar beide takken der geneeskunde in elkander grijpen! Wij behoeven hier slechts te wijzen op de *vaccine* en hare voorbehoeding tegen de menschenpokken. Door haar heeft de geneeskundige eerst proefondervindelijk geleerd, dat zich hetzelfde *genus morbi* onder de meest verschillende diersoorten, doch bij elk in het bijzonder gewijzigd, kan vertoonen. De pokziekte bij den mensch, de koepok bij het rund, de mok bij het paard, de *ovine* bij het schaap, zij behooren alle tot dezelfde categorie en kunnen elkanders plaats als 't ware vervangen. Andere ziekten, welke oorspronkelijk niet aan den mensch eigen zijn en bij het vee voorkomen, kunnen hem door besmetting worden medegedeeld, en nemen alsdan bij hem een verloop, dat wel in vele opzigten overeenkomt met dat, hetwelk zij bij het dier plegen te hebben, maar toch gewijzigd is naar het organisme van den mensch: wij wijzen hier op den kwaden droes, het miltvuur, de hondsdolheid. Het was voorzeker in de overtuiging van de belangrijkheid van het onderwerp, en in het besef van de onvolledigheid der literatuur in dit opzigt, dat de geneeskundige faculteit te *Berlijn*, in 1837, de navolgende prijsvraag uitschreef: »*Eine vergleichende Darstellung derjenigen Krankheiten der Hausthiere, welche auf Menschen übertragen werden können, und eine Auseinandersetzung der Art und Weise, wie diese Uebertragung geschieht, zu liefern.*" De verhandeling, waarvan wij hier de vertaling aankondigen, werd der bekrooning waardig gekeurd, en reeds deze omstandigheid verschafte ons eenigen waarborg voor de degelijkheid der bewerking. Bij de lezing werden wij niet in

dezen goeden dunk te leur gesteld, en wij verheugden ons, dat de Heer JENNES door zijne vertaling het zijne heeft willen toebrengen, om haar ook ten onzent meer algemeen bekend te maken. De Schrijver behandelt achtereenvolgens den kwaden droes, het miltvuur, het mond- en klaauwzeer, de koepokken, de mok, de schaapspokken (door den Vertaler bewerkt,) de schurft, en de hondsdolheid. Bij elk dezer onderwerpen wordt eerst de ziekte beschreven, zooals zij bij de dieren voorkomt; daarna de verschijnselen, welke zij bij den mensch oplevert; vervolgens het besmettend vermogen derzelve; in de vierde plaats eene vergelijking tusschen de verschijnselen bij den mensch en die bij het dier, en eindelijk de geneeswijze en bij sommige de voorbehoedmiddelen tegen deze ziekte. De verschillende zaken zijn geleidelijk beschreven, en vooral het symptomatologische gedeelte des werks verdient grooten lof; terwijl ook het therapeutische zoo volledig is bewerkt, als op het tegenwoordig standpunt onzer kennis mogelijk was. De pathogenesis der meeste ziekten is minder volledig behandeld, en wij zijn den Vertaler dank schuldig, dat hij hier en daar, door aanmerkingen en bijvoegselen, dit gemis heeft pogen te vergoeden. Zoo maakt hij, onder anderen, op bl. 142, hoezeer kort, opmerkzaam op de proeven van GASNER, NEUMANN, MACPHAIL, SONDERLAND, THIELE en CRELY, die *variolae* op runderen overbragten, door welke proeven zooveel licht over de betrekking, welke er tusschen *variola* en *vaccine* bestaat, wordt verspreid, en welke proeven aan Dr. LEVIN niet bekend konden zijn. Over het geheel moeten wij den Vertaler onzen dank zeggen niet slechts voor zijne zorgvuldige vertaling, maar ook voor zijne aanteekeningen, waarmede hij het werk niet overladen heeft, maar welke hij daar, waar zij noodig waren, beknopt heeft aangebragt, en voor welke hij de bouwstoffen voorzeker uit vele verspreide bronnen heeft moeten bijeenzamelen. Wij wenschen het boek in veler handen; wij hopen, dat onze geneeskundigen er uit zullen leeren, dat ook voor hen de Veeärtsenijkunde hare belangrijke zijde heeft.

Leiddraad tot onderrigt in de populaire Geologie of Natuurlijke Geschiedenis der Aarde. Door K. C. V. (ON) LEONHARD, *Geheimraad en Professor aan de Hoogeschool te Heidelberg. Uit het Hoogduitsch vertaald, met Aanteekeningen, door* E. H. BEIMA, *Math. Mag. et Phil. Nat. Doctor en Conservator aan 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie te Leiden. Te Amsterdam, bij* C. G. Sulpke. 1846. *In gr.* 8*vo.* 176 *bl. f* 1 - 50.

Het is onlangs door eenen rijkbegaafden taalkenner teregt opgemerkt, dat men hier te lande lezen en schrijven geleerd te hebben voor verlichting houdt, en vergeet, dat deze kunsten slechts *middelen* tot verlichting zijn, die, niet aangewend, ook tot niets dienen. Er is waarschijnlijk geen land ter wereld, waar de verhouding van menschen, die lezen *kunnen*, tot de geheele bevolking zóó groot is als in ons Vaderland; maar dat er daarom in ons Vaderland meer *gelezen wordt* dan in andere landen, zouden wij niet durven beweren. Wetenschappelijke boeken in het Nederduitsch hebben althans doorgaans een kwijnend leven. De Duitsche Physioloog CARUS heeft eenmaal van een *latentes Leben* gesproken; dat is van een leven, dat zich houdt alsof het dood was. Zulk een, op een haar naar den dood gelijkend leven is dat der wetenschappen, (wij bedoelen hier der *sciences*, zoo als de *Franschen* zeggen, de *Sciences physiques, mathématiques et naturelles*) onder de algemeene volksmassa van *Nederland*. In dien toestand kan in de eerste jaren geene verandering komen. Zij moet van de hoogere standen uitgaan. Bij dezen moet wetenschap geschat, geëerd, door hen nagejaagd en gekoesterd worden; dan volgt het *servum imitatorum pecus*, als het eenmaal mode is even zoo veel belang te stellen in BERZELIUS als in FREDERICA BREMER of in JENNY LIND, of in LEVERRIER als in GUDIN of in Mademoiselle RACHEL, in ORRSTED als in ANDERSON, en welke onbekende (!) namen wij nog al meer naast de, in ons Vaderland aan elk bekende namen van buitenlandsche belletristen, virtuosen en kunstenaars voegen wilden. En nu de boeken van buitenslands? In Nederduitsch gewaad gestoken, zullen zij in een' toestand van kwijning eenige jaren voortsukkelen, tot zij komen:

> ..... *In vicum vendentem thus et odores*
> *Et piper et quidquid chartis amicitur ineptis.*

De weinige mannen van het vak bezitten die werken reeds in de oorspronkelijke taal, en de overige twee of drie, die wel eens weten willen wat *Geologie* of zulk eene wetenschap eigenlijk is, kunnen aan het boek toch geen' aftrek bezorgen. Van daar dat de uitgevers altijd klagen, dat ons land te klein is voor zulke werken.

Het zoude Rec. zeer verwonderen, zoo de uitgever SULPKE over het debiet van het boek, 'tgeen thans voor hem ligt, bijzonder tevreden was. Intusschen is het eene beknopte handleiding tot een vak van kennis, in hetwelk in de laatste jaren zeer groote vorderingen gemaakt zijn, en dat in *Engeland* onder alle standen, en zelfs bij de schoone sekse, geacht en beoefend wordt. Over die wetenschap bezitten wij nog niet veel geschriften in de moedertaal, 't zij oorspronkelijke, 't zij vertaalde. Een der nieuwste en meest uitvoerige is dat van denzelfden Schrijver, 't welk thans door denzelfden Vertaler in afleveringen wordt uitgegeven. Reeds is de vertaling van VON LEONHARD'S *populaire Vorlesungen über Geologie* tot het derde deel gevorderd, en wij mogen dus hopen, dat zij, al is het dan ook langzaam, voltooid zal worden. De thans aangekondigde *Leiddraad* is een beknopt overzigt der wetenschap, in dezelfde volgorde behandeld. Voor de bezitters van dat werk is het derhalve, als kort begrip ter herinnering van het gelezene, en voor anderen als overzigt der hoofdzaken, bijzonder aan te bevelen. De Vertaler heeft zich van zijne taak met zorg gekweten. Zijne bijgevoegde aanmerkingen zijn meest van *etymologischen* aard: sommige bevatten vrij onzekere gissingen, en over 't geheel komt het ons voor, dat hij spaarzamer had moeten zijn in deze uitstapjes op een gebied, dat aan het eigenlijk onderwerp der wetenschap vreemd is; doch hieromtrent heeft misschien bij velen eene tegenovergestelde meening plaats. Zoo het er nog iets toe kon bijbrengen, om dit werk eenigermate meer bekend te maken en de kennis der Geologie daardoor bij ons te bevorderen, zouden wij ons verheugen van de aandacht op hetzelve gevestigd te hebben. J. v. d. H.

Redevoering over de natuurlijke voordeelen van bodem en luchtstreek op Java, in betrekking tot den maatschappelijken toestand der bevolking van dat eiland, door W. L. DE TUALLE, *Ridder der militaire Willemsorde en Oud-Ma-*

joer van het Indische Leger. Te Groningen, bij J. Oomkens, J.Zoon. 1847. *In gr.* 8*vo.* 39 *bl.* f :-40.

De vruchtbaarheid van *Java* en het hoog belang van het bezit van dat eiland voor ons Vaderland zijn onderwerpen, welke overvloedig bekend zijn; bepaalde inzigten, die den Schrijver eigen zijn, nieuwe ophelderingen of wenken, hebben wij in deze Redevoering niet aangetroffen. De Schrijver is geen vriend »eener inmenging der wetgevende magt van het moederland in het huishoudelijk bewind der Koloniën," bl. 21. Wanneer deze aanmerking echter de strekking heeft om de pogingen van die leden onzer Staten-Generaal af te keuren, welke daaromtrent volledíger inlichting verlangen, gelooven wij, dat dezelve misplaatst is. In allen gevalle had dezelve nadere ontwikkeling vereischt. Eene dadelijke inmenging in *huishoudelijke* bepalingen is op den afstand, waarvan wij van onze Koloniën gescheiden zijn, en bij de mindere kunde aan plaatsen en omstandigheden, die de meesten onzer vertegenwoordigers hebben moeten, noch wenschelijk, noch ook zelfs denkbaar; zij zou den gang van elk bestuur verlammen. Maar het is ook niet dat, wat men begeert. — Voor 't overige gelooven wij, dat deze Redevoering door het Natuurkundig Genootschap te *Groningen*, in welks vergadering van 24 Maart 1847 zij werd uitgesproken, met genoegen en nut is gehoord, voorgedragen met dien eigenaardigen toon, welken de levendige indrukken van eigene aanschouwing en ondervinding den opsteller geven konden, en opgeheldérd (zoo als wij uit bl. 28 bespeuren) door de dadelijke vertooning van modellen van werktuigen, die op *Java* tot den landbouw gebezigd worden. De lezer moet dat alles missen, en wij betwijfelen daarom, of de Verhandeling wel gedrukt had moeten worden.

J. v. d. H.

Grondbeginselen der Mensch- en Zielkunde naar de Leer van Dr. K. C. F. KRAUSE, *ontvouwd in twaalf Voorlezingen te Parijs door Dr.* K. AHRENS, *Hoogleeraar der Wijsbegeerte en Lid van den Raad des bestuurs der Universiteit te Brussel. Vrij vertaald, met verbeteringen en bijvoegsels, den Vertaler medegedeeld door den Auteur zelven,*

. en met een voorberigt en aanteekeningen van Dr. J. NIEUWENHUIS, *Oud-Hoogleeraar der Wijsbegeerte aan de Leidsche Hoogeschool enz. Iste Deel. Te Utrecht, bij* Kemink en Zoon. 1847. *In gr. 8vo. IX en 273 bl. f 2 - 80.*

Het is voor den beoefenaar der wijsbegeerte een zeldzaam, maar tevens een verblijdend verschijnsel, in onze taal een degelijk en uitvoerig geschrift over deze wetenschap te zien uitkomen, te meer als het verschijnt in eenen tijd, waarin de aandacht door andere geschriften en door eenen strijd over wijsgeerige en godgeleerde beginselen op haar gerigt is. Die strijd moge tot eene zekere hevigheid geklommen zijn, des te aangenamer is dan de lezing van een werk, waarin met eene kalmte en bedaardheid, die de eigenschappen der echte wetenschap zijn, onderwerpen behandeld worden, welke de grondslagen der wijsbegeerte uitmaken, en waardoor allen, die belang in haar stellen, op de hoogte gebragt worden, om zich met de noodige kundigheden te voorzien, die hen alleen geschikt kunnen maken, om, hetzij voor henzelven, hetzij voor het publiek, een oordeel uit te spreken over den strijd, die eenigen tijd geleden zoo veler aandacht bezig hield en zoo vele pennen in beweging bragt.

De wijsgeerige wetenschappen gaan slechts door een aanhoudend en naauwkeurig onderzoek vooruit, en geenszins door eene behandeling, waaronder zich persoonlijke twist en hartstogt mengen. Iedere bijdrage tot dit onderzoek is dus van gewigt, kan ons een' stap nader tot de waarheid brengen, en verdient daardoor eene opzettelijke beschouwing. De Vertaler, Dr. NIEUWENHUIS, geeft in een Voorberigt kennis, dat hij reeds vóór twee jaren de zielkundige lessen van Dr. AHRENS, verbeterd en vermeerderd door den Auteur zelven, met eenige aanteekeningen voorzien, voor den druk gereed gemaakt had. Doch een zamenloop van ongunstige omstandigheden, het gering aantal inteekenaren op dit werk, het schraal debiet van wijsgeerige geschriften, verhinderde vooreerst de uitgave, die eindelijk voortgang had. Het werk van Dr. AHRENS, dat deze beschouwt als een der beste hand- of leerboeken der mensch- en zielkunde, welke sedert de laatste jaren verschenen, heeft ook in geheel *Europa* den grootsten bijval gehad, en is reeds in het *Engelsch*, *Spaansch*, *Italiaansch* en *Hoogduitsch* vertaald geworden. Dr. NIEUWENHUIS achtte vroeger eene vertaling

van een wetenschappelijk werk uit het *Fransch* onnoodig, uithoofde van de algemeene bekendheid dezer taal; wij zouden zulks ook met hem gedacht hebben; maar hij kwam weldra tot de ervaring, dat een eenigzins ingewikkeld betoog in dezelve voor de meesten moeijelijk te volgen is, vooral door de onbekendheid met de beteekenis der Fransche wijsgeerige woorden en terminologie, schoon men al bedreven in het gebruik dezer taal mogt zijn; terwijl anderen, vooral in onze meer landelijke provinciën, meer gemeenzaam zijn met de *Hoogduitsche* dan met de *Fransche* taal- en letterkunde. — Indien de schriften van COUSIN, JOUFFROY, DAMIRON en anderen hier meer algemeen gekend en beoefend waren, zouden voorzeker zoo velen niet op deze wijsgeerige woorden en terminologie schipbreuk lijden, en daardoor eene vertaling van de zielkundige lessen van Dr. AHRENS meer ontbeerlijk hebben gemaakt.

Naar de overtuiging van den Vertaler, moet de studie der bespiegelende wijsbegeerte op die der letter-, wis- en natuurkundige wetenschappen volgen; naar ons gevoelen moet zij liever hiermede gepaard gaan, omdat zij den grond van deze wetenschappen bevat, en dan beginnen niet bloot met eene anthropologische empirische, maar voornamelijk met eene analytische wijsgeerige zielkunde, waartoe hij geen geschikter en aangenamer handboek dan deze Lessen kent. Voorzeker is eene zoodanige psychologie het aanvangspunt der wijsgeerige wetenschap, die ons opleiden kan tot de verhevenste vraagstukken, welke daarin voorkomen. Hoe kan men het ook ver in de kennis der denkwetten brengen, indien men den mensch als denkend wezen niet naauwkeurig beschouwd heeft? Het psychologisch standpunt in deszelfs ruimere opvatting is de draad van ARIADNE in den doolhof der verschillende gevoelens op het wijsgeerig gebied, geschikt om ons tot het middelpunt der wetenschap, tot het begrip van het *absolute*, dat is tot God, te brengen.

Dr. AHRENS heeft in deze Lessen de zielkunde uit dit hooge, veelomvattende standpunt behandeld, en dus meer dan eene enkele menschkunde geleverd; zijne Voorlezingen gaan van den mensch tot de natuur en van deze tot het Goddelijk wezen over hetgeen zoo wel in de wijsbegeerte als in de werkelijkheid, in het *denken* zoo wel als in het *zijn*, den grond der eenheid uitmaakt, die alles tot een zamenwerkend geheel verbindt.

Prof. NIEUWENHUIS maakt ten slotte van zijn voorberigt eene aanmerking over het scherpe oordeel van Dr. AHRENS over de oude *Aristotelische* Logica, dat door de bedenkingen van zijnen beroemden leermeester KRAUSE en diens uitgegevene proeve eener nieuwe verbeterde Logica aanmerkelijk wordt verzacht. De nieuwere Duitsche wijsgeeren, en vooral HEGEL, hebben, naar ons gevoelen, deze wetenschap der denkvormen en wetten, met den inhoud van het denken, met de ideën en begrippen der rede verward, en daardoor met de metaphysica en zelfs met de ontologie dooreengemengd. Dr. AHRENS, als een leerling van KRAUSE, is van deze beschouwingswijze niet vreemd, en gaat daarin verder dan zijn meester of zelfs dan sommige zijner medeleerlingen, zoo als Dr. H. S. LINDEMANN, Hoogleeraar te *Solothurn*, in zijne *Denkkunde oder die Logik*, 1846, van wien in het vorige jaar ook eene voortreffelijke *Anthropologie* uitkwam. Het ligt in den aard der *Krausische* wijsbegeerte, die de leer van SCHELLING en HEGEL als momenten in haar opneemt en tot eene hoogere eenheid tracht op te lossen, om de Logica niet slechts als eene formele wetenschap, zooals ARISTOTELES, te beschouwen, maar die, even als PLATO, als eene dialectica aan te merken, om daardoor op te klimmen, langs den steilen weg der waarheid, tot het beginsel en oorspronkelijk wezen der dingen. De Vertaler eindigt met de betuiging, dat hij deze Lessen aan de *Socratische* School niet zal behoeven aan te bevelen, daar zij in alles trachten te beantwoorden aan het voorschrift van hunnen meester: *ken uzelven!* Indien hij daardoor de leerlingen van den voortreffelijken VAN HEUSDE verstaat, die door zijne Socratische School gevormd zijn, deze kunnen hier voorzeker aanleiding vinden, om hunnen blik in de kennis van den menschelijken geest en van denzelfs aanleg en vermogens te verruimen.

Volgens de Voorrede van den Brusselschen Hoogleeraar Dr. AHRENS zelven, is dit werk de vrucht van eenen *cursus*, dien de Minister van openbaar onderwijs in *Frankrijk*, GUIZOT, hem opdroeg in het jaar 1834. Het doel, dat hij zich met deze Lessen voorstelde, was, om, naar eene geschikte methode, *Frankrijk* met de voornaamste slotsommen bekend te maken, waartoe de philosophie in *Duitschland* gekomen is. Opmerkzaam op het uiteenloopende der Fransche en Duitsche wijsbegeerte, vormde hij het voornemen, eenen overgang te maken tusschen de wetenschap der beide landen, door de

onderwerpen te behandelen, die den grondslag aller wijsgeerige navorschingen uitmaken. Door eene opmerkzame beoefening der Fransche philosophische werken gaf hij zich veel moeite, om deze regt te leeren kennen; hij vond daarin klaarheid en naauwkeurigheid, en de analytische methode daarin heerschende. *Duitschland* had sedert LEIBNITZ en WOLFF bijna uitsluitend de tegenovergestelde gevolgd, namelijk de synthetische en metaphysische, zoo bijzonder geschikt voor de uitdrukking der algemeene begrippen en de voorstelling der eenheid, die de verschillende deelen van een stelsel verbindt. Het kwam hem ondertusschen ongeschikt voor, de slotsommen der Duitsche wijsbegeerte volgens die methode in *Frankrijk* voor te dragen; hij koos daarvoor de analytische wijze van betoog. — Aan den anderen kant, zegt Dr. AHRENS, is de tegenwoordige toestand der philosophie in *Frankrijk*, waarin zij tot eene bloot zielkundige ontleding (*analyse*) gebragt is, zoo beperkt, dat zelfs het hoofddoel der wijsbegeerte er naauwelijks schijnt vermoed te worden. Wij vinden deze uitspraak te sterk; en de Fransche wijsbegeerte der 19de eeuw verdient dit verwijt niet. Dr. AHRENS was zeker in 1834 niet onbekend met de schriften van ROYER-COLLARD, MAINE DE BIRAN, en vooral niet met die van COUSIN en JOUFFROY. Hij wist zeer wel, dat het sensualismus, dat in de 18de eeuw zoo onverdeeld in *Frankrijk* heerschte, door den invloed der Schotsche School, en voornamelijk door de historisch-wijsgeerige studiën van COUSIN, geheel van gedaante veranderd was; dat het spiritualismus zijne regten had hernomen, en dat de synthetische methode voor de analytische niet geheel werd veronachtzaamd. De nieuwe Fransche wijsgeerige school nam, onder de leiding van den vertaler van PLATO en den uitgever van PROCLUS en DESCARTES, integendeel eene zoo onbeperkte methode aan, dat zij zich de *eclectische* konde noemen. Het is waar, een analytisch-psychologisch beginsel was haar aanvangspunt, om van hier tot de hoogste waarheden van den menschelijken geest op te klimmen, in tegenoverstelling van de stoute constructiën *a priori* der nieuwste Duitsche wijsbegeerte. Het oude materialismus, uit de eenzijdige opvatting der leer van LOCKE door CONDILLAC ontsproten, en tot in deszelfs uiterste consequentiën in het *Système de la Nature* voorgesteld, was toen reeds bijna verdwenen en telde weinig aanhangers meer. Het is dus maar gedeeltelijk waar, hetgeen Dr. AHRENS zegt, dat in *Frank-*

rijk, na de baan, door DESCARTES ontsloten, verlaten te hebben, en daarna door al de gevolgen van het stelsel van LOCKE te zijn heengegaan, de philosophie zelfs de bewustheid schijnt verloren te hebben der hoogere metaphysische navorschingen, waarop toch de psychologie moet uitloopen. *Frankrijk* heeft, wel is waar, DESCARTES in de 18de eeuw verlaten, maar is in de 19de tot hem weder teruggekeerd, en het hoofddoel der wijsbegeerte, in plaats van naauwelijks vermoed te worden, is ook daar, zoo wel als in *Duitschland*, in het oog gehouden, ofschoon men een' anderen weg dan hier insloeg om het te bereiken. COUSIN en JOUFFROY hadden reeds in 1834 de hoogere metaphysische navorschingen begonnen, alhoewel zij tot eenigsins andere resultaten dan de volgelingen van SCHELLING, HEGEL en KRAUSE, waren gekomen.

Dr. AHRENS nam de taak op zich, om door psychologische onderzoekingen aan te wijzen, hoe men weder moet opklimmen tot de metaphysica; hij volgde hierin het voorbeeld van eenen man, die in *Duitschland* reeds lang daarheen gewezen had, die in zijne talrijke werken getracht heeft de tegenstrijdigheid van het ideale en reële, van God en natuur, van het Pantheïsmus en het Theïsmus in eene hoogere eenheid op te lossen, waardoor de geest moest opgeleid worden tot de kennis van het eerste beginsel, tot het idee van God. Dit *idee* stond wel reeds, als dat van het onvoorwaardelijke *absolute* wezen, aan het hoofd van die belangrijke stelsels, waarvan SCHELLING en HEGEL de grondleggers waren. Dooh het werd daar te eenzijdig opgevat, en kon geene genoegzame verklaring van het verband met het voorwaardelijk eindige en voorbijgaande geven. Dit poogde de wijsgeer KRAUSE te doen; hij gaf daarvan de eerste proeve in zijne *Vorlesungen über das System der Philosophie*, *Göttingen* 1828, van welke Dr. AHRENS zegt, dat zij in strengen betoogtrant zelfs de *Ethica* van SPINOZA verre achter zich laten (?). De onverwachte dood van dien scherpzinnigen denker had hem niet veroorloofd, zelf al zijne talrijke werken in het licht te geven. Zijne leer- en volgelingen trachten door de uitgaaf van zijne *Handschriftlicher Nachlass* hieraan te voldoen.

Dr. AHRENS heeft aan zijne Voorlezingen den titel van psychologische Lessen gegeven, omdat deze titel het best zijne bedoeling voor zijne *Fransche* toehoorders uitdrukt.

Het is dus geen enkele zielkundige beschouwing van den menschelijken geest, die men hier te verwachten heeft; maar wel de ruimste toepassing van het psychologische beginsel, van uit de daadzaken en de beschouwing van den menschelijken geest op te klimmen tot de kennis der menschelijke natuur in het algemeen, tot die der natuur en hare wetten, en eindelijk tot het begrip der oneindige oorzaak, die alles in alles en boven alles is.

Men vindt dus hier eene geheele voorstelling van een stelsel der philosophie, dat ook sedert eenige jaren in *Nederland* eenigzins is bekend geworden, voornamelijk door het werkje van Dr. BURGER over het opklimmend deel der Wijsbegeerte volgens KRAUSE, wiens leer voornamelijk door hem en andere jeugdige beoefenaars dezer wetenschap aangenomen is. De verdere beschouwing van het werk van Dr. AHRENS zal ons gelegenheid geven, om ons nader over de beginselen van eene wijsbegeerte te verklaren, die tot nog toe in ons land weinig bekend was, evenmin als die van SCHELLING en HEGEL, en waardoor zoo vele verkeerde oordeelvellingen ontstonden. Het is in de wijsbegeerte niet genoeg, eene oppervlakkige kennis van de elkander opvolgende stelsels, uit handboeken en zelfs uit beslissende uitspraken van godgeleerde schrijvers ontleend, te bezitten, om een grondig oordeel over haar te vellen, en het verwerpend vonnis van idealismus en pantheïsmus over haar uit te spreken; men moet de oorspronkelijke schriften van mannen als KANT, FICHTE, SCHELLING, HEGEL, JACOBI, HERBART, FRIES en KRAUSE, men moet de Schotsche School van REID en DUGALD STEWART, de werken van de Fransche eclectische School, vooral die van COUSIN, JOUFFROY, SAISSET, BOUILLIER en anderen, hebben bestudeerd, om een juist oordeel over den tegenwoordigen toestand der wijsgeerige wetenschappen te kunnen uitspreken.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

OLDENBARNEVELD, *de Staten van Holland en* LEYCESTER *in* 1585 *en* 1586. *Eene bijdrage tot de kennis van de geschiedenis dier tijden en tot de waardering van eenige historische voorstellingen in den Roman* Leycester in Nederland *van Mej.* TOUSSAINT, *alsmede Teregtwijzing voor den Heer*

Predikant J. A. M. MENSINGA, *en Antwoord aan den Hoogleeraar* M. SIEGENBEEK, *door Mr.* HUGO BEIJERMAN. *Te Deventer, bij* A. ter Gunne. 1847. *In gr.* 8*vo. XII en* 228 *bl. f* 2-40.

De taak, welke ik alleen op dringende uitnoodiging van de redactie der *Letteroefeningen* heb op mij genomen, is geene gemakkelijke; want het geldt hier niet alleen eene historische vraag, welke voor een Nederlandsch hart veel aantrekkelijks heeft, maar ook een onderwerp, in de laatste tijden veel besproken, in het gezellige verkeer zoo wel als in de kringen van geletterden, en door talenten van den eersten rang voor het publiek behandeld. De titel van het werkje, dat ik zal aankondigen, prijkt reeds met eenige namen, welke in *Nederland* boven andere bekend zijn en met achting genoemd worden, en met het onderwerp, er in behandeld, kan niemand zich op eene waardige wijze bezig houden, zonder te zelfden tijde gebruik te maken van den arbeid van nog meer anderen, die almede verdienen in hooge eere te worden gehouden. Het kan dus niet anders, of elke aankondiging van dit boek moet de aandacht van het publiek trekken, en wie er zich toe zet om zoodanige neder te schrijven met eenige beoordeeling van den inhoud, kan er ook staat op maken van zelf, op zijne beurt, honderdvoudig beoordeeld en welligt veroordeeld te zullen worden. Het grenst trouwens bijna aan het onmogelijke, als recensent te dezen het een ieder naar den zin te maken; want het geldt de vraag: *Met wat hart hebben de Staten van Holland en* OLDENBARNEVELD *den Graaf* VAN LEYCESTER *in* 1585 *uit Engeland verwelkomd?* — Naar waarheid zegt Prof. BEIJERMAN, bl. 4, dat er te dezen »eene hoogst opmerkelijke en zeldzaam aan te treffen over»eenkomst is tusschen de scholen van WAGENAAR en BIL»DERDIJK. Beide stellen die Staten, of liever OLDENBARNE»VELD, voor, als het er vooraf op toeleggende, om den vreem»deling, dien zij hebben ingeroepen, en die zich bereid toont »hen bij te springen, op allerlei wijze te dwarsboomen, ja »zelfs hem te krenken. In WAGENAAR's oog is dat hoogst»loffelijk. Bij BILDERDIJK is het zeer verfoeijelijk; en dat »moest het wel zijn, want hij neemt de reden van dit gedrag, »zoo als WAGENAAR die bijbrengt, niet aan, en geeft er geene »andere voor in de plaats, dan heerschzucht en geest van in»trigue." Deze laatste opvatting nu, welke in de laatste ja-

ren in zekere kringen meer en meer veld had gewonnen, verkreeg in 1845 eene krachtige voorstandster in de talentvolle romanschrijfster TOUSSAINT, die zich langen tijd verdiept had in een onderzoek van dit, nog altijd duistere, punt onzer geschiedenis, en daarna, volgens hare eigene bekentenis, »eene tweejarige studie niet wilde opgeofferd hebben, om »nog dommelend voort te sukkelen in een of ander gebaand »spoor, en nog veel minder met het gewetenlooze doel, om »onware voorstellingen op te dringen aan een volk, over zóó »iets eerwaardigs als de geschiedenis van het vaderland!" Zij bood hierom de resultaten van haar onderzoek *in een romantisch kleed* haren landgenooten aan, wel wetende, dat zij alzoo, bij den roem van haren naam, ook dáár, ingang zouden vinden, waar het oor anders gesloten bleef voor de stemmen der eigenlijke historieschrijvers. Die resultaten waren intusschen juist niet vereerende voor de nagedachtenis van OLDENBARNEVELD en eenige anderen, wier namen doorgaans vermeld worden als de namen van mannen, die zich omtrent het vaderland verdienstelijk hebben gemaakt. Deze verschenen dus ook in den roman in een zoo tamelijk ongunstig licht; sommigen werden zelfs verachtelijk in stede van eerbiedwaardig. En dit in een boek, hetwelk, door den te regt bewonderden naam der schrijfster, bij het meestbeschaafde gedeelte des Nederlandschen publieks opgang moest maken! Was het vreemd, dat dit bij eenigen verwondering, bij enkelen zelfs ergernis veroorzaakte? en dat dit vooral plaats had bij diegenen, die, zoowel als Mej. TOUSSAINT, zich den moeijelijken arbeid van bronnenstudie hadden getroost, ten einde op dit punt de waarheid te vinden, maar die, in tegenstelling met haar, tot andere besluiten waren gekomen? was het vreemd, dat deze, bij vermeende misvatting aan hare zijde, hierin eenig gevaar zagen voor de eer der vaderen, omdat de door haar te weeg gebragte indruk én sterker én algemeener moest zijn, dan wanneer dezelfde gevoelens in eene eigenlijke geschiedenis des vaderlands waren ontwikkeld geworden? Was het vreemd, eindelijk, dat er onder hen waren, die tegen hare, naar hun inzien scheeve, voorstellingen hunne stemmen verhieven, niet enkel in kleinere kringen, maar ook voor het gansche vaderland? Ref. meent, dat dit lag in den aard der zaak; en toch, uit consideratie voor de geachte landgenoote, heeft slechts éene stem zich meer luide laten hooren. Alleen de Hoogleeraar Mr. H. BEIJERMAN heeft

eene *Voorlezing* uitgegeven tegen deze strekking van den lijvigen en toch nog slechts ten halve voltooiden roman: *de Graaf* VAN LEYCESTER *in Nederland*, (opgenomen in de *Vaderl. Letteroef.* voor 1846, N°. III, *Meng.* bl. 101 enz.), en deze eenige trad hierbij nog niet zoo zeer op tegen Mej. TOUSSAINT en haar boek, als wel tegen de scholen van WAGENAAR en BILDERDIJK beide, bewerende, dat zij te zamen ongelijk hadden; dat men zich, ter beoordeeling van dat gewigtige overgangstijdperk, op een ander standpunt moest overplaatsen; en dat, naar *zijne* overtuiging, noch OLDENBARNEVELD en de Staten van *Holland* vóór LEYCESTER's komst eenige vijandige bedoelingen tegen dezen hadden, noch ook ELIZABETH en LEYCESTER verdacht konden worden van kwade trouw aan hunne zijde, daar zij veeleer hoogstverpligtend omtrent het *Nederland* van 1585 te werk waren gegaan. Hij trad dus meer op als bemiddelaar dan als partij. Was hij hiertoe bevoegd? Wie zal het betwijfelen?

Mr. BEIJERMAN heeft zijne Voorlezing aan het publiek gegeven, gelijk hij haar in den engeren kring vroeger had medegedeeld, gesteld als zij was in gemeenzamen stijl, met aanvoering van gronden, maar zonder den ballast van citaten. 't Was derhalve blijkbaar, dat hij een nieuw onderzoek der feiten door deskundigen wilde uitlokken. Tot strijdschriften vóór of tegen den roman aanleiding geven, kon zijne bedoeling niet zijn. Zijne Voorlezing was ook aan velen hoogstwelkom, en heeft bij eenigen gewis tot scherper onderzoek aanleiding gegeven. Was hiervoor grond? Wij willen het onderzoeken.

Een later beoordeelaar van Mej. TOUSSAINT's roman, Mr. C. L. SCHÜLLER, *Gids*, 1847, N°. 6, heeft, bl. 512, gezegd: »Ik vorder van den historischen beoordeelaar van TOUSSAINT's »*Leycester* òf haar genie òf hare studie: beide toch hebben »dezelfde regten, dezelfde resultaten. — Ook Mej. TOUSSAINT »heeft, even als CERVANTES, hare pen te hoog opgehangen, »dan dat een ander dan een waar geschiedschrijver, die »*ook* »volle twee jaren van zijn leven" aan LEYCESTER wil toe»wijden, haar afneme en gebruike, zonder haar te ontwij»den." Een weinig vroeger had hij gezegd: »De verdediging »van haar, die jaren lang zich uitsluitend met het bestuderen »van haar onderwerp en zijne bronnen heeft bezig gehouden, »zal, mijns inziens, *zegevieren* over elken aanval van den de-

»sultorischen geleerde, of halfgeleerden dilettant, of ongeleerd»den betweter, soms geput uit het opslaan van een' enkelen »historieschrijver, b. v. WAGENAAR, soms uit de herinnering »van de op de school gegevene indrukken van den meester"

Of Mr. SCHÜLLER dit alzoo geschreven heeft met het oog op het vroeger uitgegevene, dan wel om zijn eigen niet optreden als historisch beoordeelaar te bemantelen, waag ik niet te beslissen. Mij schijnt intusschen zijne uitdrukking, of, wil men, zijne bepaling van bevoegdheid tot beoordeelen, niet volkomen juist; want men zou alzoo den meer bejaarde, die aan het onderzoeken van het tijdvak, waarover sprake is, reeds »twee volle jaren van zijn leven" besteed *heeft*, ware het ook vóór dat Mej. TOUSSAINT er hare aandacht op vestigde, wel eens minder bevoegd kunnen achten tot medepraten, dan den jongeren dilettant, die twee zulke jaren aan LEYCESTER besteden *wil*. Met andere woorden, men zou Prof. BEIJERMAN's bevoegdheid kunnen betwijfelen en die van Ds. MENSINGA daarentegen erkennen, naar gelange óf beider genie óf beider studie resultaten hebben verkregen, welke met die van BILDERDIJK al of niet overeenkomen.

Ref. kent noch Mr. BEIJERMAN noch Mr. SCHÜLLER; hij heeft almede nimmer de eer gehad om Mej. TOUSSAINT of Ds. MENSINGA te ontmoeten. Hij kent allen alleen uit hunne uitgegevene schriften, en meent uit dien hoofde op volkomen onzijdig grondgebied te staan bij het genieten en beoordeelen van hunne lettervruchten. Tot het laatste acht hij zich daarenboven niet geheel en al onbevoegd, omdat hij zich sedert meer dan vijfentwintig jaren ook met het bestuderen van de bronnen der vaderlandsche historie, uit vrije keuze, zonder ambtsverpligting en zonder tot eenige school te behooren, heeft bezig gehouden. Geheel onbevangen nam hij TOUSSAINT's roman in handen, en las dien, dikwerf met bewondering van de te regt gevierde Schrijfster. En toch legde hij het boek ook meermalen met onaangename gewaarwordingen ter zijde; toch was hem BEIJERMAN's *Voorlesing*, bij hare eerste verschijning, regt welkom. Met minder genoegen daarentegen las hij MENSINGA's bombastische apologie van den roman. Had Mej. TOUSSAINT voor het aangevallen historisch gedeelte eenen kampvechter tegen BEIJERMAN *noodig*; dan, zoo meende hij, verdiende zij er eenen harer waardig; een' kloeken, tot de tanden gewapenden en in den strijd geoefen-

den ridder, b. v. een' Mr. VAN DER KEMP, of liever nog een' Jhr. VAN PRINSTERER, die thans, zoo zij al strijdlustig waren, gedwongen werden te wachten, tot dat BEIJERMAN's kamp met MENSINGA geëindigd zoude zijn; een kamp intusschen, waarvan de uitslag niet wel twijfelachtig kon wezen voor wie de betrekkelijke krachten der partijen eenigzins kende, indien BEIJERMAN dezen voorvechter eene lans waardig keurde. Uit het voorberigt voor diens boek blijkt, dat hij te dezen ook een tijdlang in twijfel heeft gestaan. Maar de uitdaging was te stout, te tartend, en opwekking van vrienden kwam er bij. Daarenboven werd de *Voorlezing* ook nog van eene andere zijde aangevochten. De grijze hoogleeraar SIEGENBEEK, die reeds in 1835 voor de eer van WAGENAAR als historieschrijver tegen BILDERDIJK in het strijdperk was getreden en met kracht de wapenen had gebruikt, tastte de resultaten van Prof. BEIJERMAN desgelijks aan, en tegenover dezen *mogt* hij niet zwijgen. Hij moest zich óf overwonnen verklaren óf weten te verdedigen. Dit was hij aan zichzelven en tevens aan het publiek schuldig. Tot het laatste heeft hij besloten, zegt hij, vermits het hem niet ondoenlijk voorkwam, en het hem ook aangenamer viel dan het eerste. — Zóó is het boek ontstaan, hetwelk wij thans aankondigen, en waarvoor wij hem, als behelzende eene aanwinst voor de beoefenaren der vaderlandsche historie, opregtelijk dankzeggen. De vorm is in den eersten opslag niet zeer aangenaam. Dit erkent BEIJERMAN zelf, Voorb. bl. VII: »Weinig tekst, »vele aanteekeningen, en twee schriften om mij te verdedi»gen — het is zeker de vorm niet, dien ik gekozen zou heb»ben; maar (de) omstandigheden hebben er mij toe genood»zaakt." Intusschen valt het ook niet te ontkennen, dat wij nu aan dezen vorm eene afwisseling van stijl te danken hebben, welke de lezing veraangenaamt, en dat het boek, dienten gevolge, ook meer geschikt is geworden voor ons alleen romanlezend publiek.

Het geeft ons, namelijk, allereerst de van twee zijden aangevallene *Voorlezing*, zoo als zij reeds in de *Letteroef.* te vinden was. Als *corpus delicti* was zij behoefte ter beoordeeling van het volgende. Ref. herlas haar met genoegen; want zij geeft veel zaken op weinig bladzijden; wekt op tot eigen nadenken door het aanwijzen van nieuwe standpunten, en prikkelt tot hernieuwd onderzoek van het vroeger, welligt

reeds meermalen, getoetste; en dit alles, zonder in het minst te kort te schieten in het betuigen en betoonen van achting voor eene Vrouw, op welke *Nederland* niet zonder reden roem draagt. Hij zag dus eenigzins vreemd op, toen hij, niet lang na de eerste uitgave, in een ander Maandwerk, *Rec. a. d. Rec.* N°. 7, 8, 9, eene, op zijn zachtst, zonderling te noemen *Wederlegging* van BEIJERMAN van de hand van Ds. MENSINGA aantrof, waarin des Hoogleeraars *Voorlesing* geteekend wordt als »eene getabberde recensie, ex ca»thedra uitgesproken; daar eenig op aangelegd, om Jufvr. »TOUSSAINT te kapittelen wegens hare impiëteit," en hijzelf beschuldigd van »een blaam te hebben geworpen op de »aesthetische zijde van den roman, op den vorm, op den »roman als roman." Hoe MENSINGA hier aan kwam, is moeijelijk na te gaan, even als het niet gemakkelijk is te vatten, hoe dat alles, wat hier verder wordt overhoop gehaald, ter zake dient; want het is een zonderling mengelmoes van allerlei, dat niet zonder ostentatie van geleerdheid wordt uitgestald, maar het is geene historische wederlegging *van*, geene handhaving der geschiedkundige waarheid *tegen* het gevoelen door BEIJERMAN geuit. Men kon die ook bezwaarlijk verwachten van een' man, die verklaart »tijd noch lust »te hebben om een half jaar te besteden om alle *bronnen* »na te lezen, welke door Mej. TOUSSAINT gebezigd zijn," en zegt: »Ik bekommer mij weinig om het hart van den »Advokaat. Zijne staatkundige positie en het geheele ver»band der geschiedenis te begrijpen, gaat mij meer aan het »hart; ik heb voor mij meer op met de Vaderlandsche Ge»schiedenis dan met Vaderlandsche Karakterkunde." — Kan men dan het verband der geschiedenis leeren begrijpen, wanneer men tijd noch lust heeft, om door bronnenstudie de waarheid der feiten na te speuren? Kan men over de gezindheid der voorgeslachten oordeelen, wanneer men met de karakterkunde niet op heeft? — MENSINGA heeft zijne eigene onbevoegdheid, om over het onderwerp in quaestie mede te praten, erkend, en toch heeft hij gesproken als waren de waarheid en de wijsheid alleen bij hem te vinden! — Maar wij leggen MENSINGA's *Wederlegging* ter zijde, om tot het boek van BEIJERMAN terug te keeren.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

Liberté du Commerce. l'Origine, les torts et la chute prochaine du système entravant. Par A. ELINK STERK, JR., ancien Commis-en-chef au Ministère des Finances à la Haye, etc. La Haye, chez *W. P. van Stockum*. 1846. Gr. en 8vo. VI et 77 pag. *f* : - 70.

De begrooting van Oorlog getoetst aan de verdediging des Vaderlands en den staat der geldmiddelen; door Jhr. J. KOCK, Oud-Officier der Genie en van den Gen. Staf, Lid der Ridderschap en der Provinciale Staten van Zuid-Holland. Te Leiden, bij S. en J. Luchtmans. 1846. *In gr. 8vo. 82 bl. f* : - 80.

Men zal van het werkje van den Heer ELINK STERK over de *vrijheid des handels* wel geene schets verlangen: of is het niet reeds in het bezit van elken handelaar en staathuishoudkundige? In den gunstig bekenden geest des Schrijvers, ontwikkelt hij ook hier de gronden van zijn stelsel, om trapswijs tot de volkomene handelsvrijheid te geraken, en lost de bezwaren daartegen op. Daar het opstel niet alleen voor *Nederland* geschreven, maar van algemeene strekking is, keuren wij het goed, dat de Heer STERK zich van de Fransche taal, die hij toereikend meester is, heeft bediend.

Meer uitsluitend tot ons Vaderland betrekkelijk is de toetsing der begrooting van oorlog, door Jhr. KOCK, wiens voormalige ambtsbetrekking hem in staat stelde met kennis van zaken zijn onderwerp te behandelen. De aanmerking op het overtollige en alzoo noodeloos kostbare eener zoo talrijke rijdende artillerie, en zoogenaamde daarmede in waarheid gelijk staande ligte veldartillerie, scheen ons inzonderheid juist; en vooral vereenigen wij ons met den wensch des Schrijvers, dat er toch eens eenige mannen, met krijgs- en zeewezen bekend, oude hoofdofficieren te zee en te lande, tot leden der tweede Kamer van de Staten-Generaal mogten worden verkozen. Voor eene goede volksvertegenwoordiging is het onmisbaar, in haren boezem leden te hebben, die andere mannen, in andere vakken van wetenschap meer te huis, in dezen kunnen voorlichten. De Regering zelve moet dit verlangen: want, wordt al eens, uit vertrouwen en uit gebrek aan kennis der zaken, deze of gene post op het budget van

Oorlog of van Marine goedgekeurd, die anders, zoo deskundige leden der Kamer de verkeerdheid hadden aangewezen, zou bestreden, ja verworpen zijn; aan de andere zijde is het ook waar, dat de Ministers een aantal oplossingen van ongegronde bezwaren niet zouden hebben te geven, en zich dikwerf minder zouden bemoeijelijkt zien, als zij posten voordragen, waarvan de deugdelijkheid alleen bij mannen van het vak in het oog kan vallen. Daar nu de meerderheid, indien zij op het oordeel van anderen hier en daar zich verlaten moet, dat ligter zal doen op dat van onzijdige medeleden, dan op dat van een' Minister, die steeds zijn eigen voorstel verdedigt en alzoo partij in de zaak is, zoo volgt daaruit, dat zelfs de Regering verlangen moet de Kamer zóó te zien zamengesteld, dat zij uit haar eigen midden zich, op alle punten van wetgeving en begrooting, het noodige licht kunne verschaffen.

De Zeemagt beschouwd in verband met de Oostindische Bezittingen van het Rijk. Te 's Gravenhage, bij de Erven Doorman. 1847. *In gr.* 8*vo.* 96 *bl. f* :-90.

Onder de verschillende brochures, die van tijd tot tijd over de Nederlandsche Marine, en wat tot deze in verband staat, uitkomen, en die allen met meer of minder zaakkennis zijn geschreven, komt het Ref. voor, dat de wijze, waarop de Schrijver van het bovenstaande stukje de zaak wil beschouwd hebben, over het geheel genomen, zeer gepast is. Een land toch, hoe klein het dan ook wezen moge, dat zulke belangrijke Koloniën heeft, kan en mag niet nalaten, om alles, wat tot den bloei en de welvaart dier Bezittingen kan bijdragen, (en waaraan de voorspoed van het Moederland zoo naauw is verbonden) in het werk te stellen. Hiertoe behoort dan ook wel in de eerste plaats, dat men steeds in die Bezittingen eene goede en welingerigte Marine hebbe, met de daarbij behoorende Etablissementen. Iedere gulden, waarmede het budget voor het Hoofdstuk Marine wordt verhoogd, zal, mits doeltreffend en naar eisch besteed, alsdan ruimen intrest kunnen opbrengen.

Ref. beveelt dit welgeschreven stukje zeer ter lezing aan, en twijfelt niet, of diegenen zijner landgenooten, die belangstellen in den voorspoed van het vaderland, en die

daartoe, door hunne maatschappelijke positie, kunnen medewerken, zullen daarin wel het een en ander vinden, dat het nadenken overwaardig is; terwijl Ref. deze korte aanbeveling eindigt met de woorden van een geacht Fransch schrijver: »*Un système colonial ne peut se maintenir que par une marine formidable, et, quand elle n' existe point, c'est en vain qu'on jette des troupes sur les points éloignés.*" (*)

Het bovenstaande was reeds geschreven toen Ref. de dagbladen van den 3den Augustus l.l. in handen kwamen, waaruit hij, ter versterking van het aangevoerde, de navolgende belangrijke regelen, door het lid der Tweede Kamer VAN RIJCKEVORSEL, in de zitting van 2 Augustus, bij de beraadslaging over de staatsbegrooting, uitgesproken, overneemt. Na gesproken te hebben over de wederregtelijke handelingen der *Engelschen* in de Nederlandsche O. I. Bezittingen, vervolgt Z. E. M.: »Onze Geschiedenis is daar, om te toonen, wat eene kleine maar moedige en veerkrachtige natie, zelfs in de moeijelijkste omstandigheden, tegenover magtige aanrandingen vermag. Men versterke op eene doelmatige wijze onze zeemagt, en gebruike die waar zij wezentlijk nuttig, ja noodzakelijk is. In de Indische zee, in *Indië* ligt de toekomst van *Nederland!* Waakt dan, raadgevers der kroon, en bedenkt, hoe groot uwe verantwoordelijkheid is jegens de natie en het nageslacht!"

Verhalen uit de oude Wereld. Naar den 7den druk uit het Hoogduitsch van K. F. BECKER. *Iste Deel. Ulysses van Ithaka volgens* HOMERUS. *Te Deventer, bij* J. de Lange. 1847. *In kl.* 8*vo. VIII en* 284 *bl. f* : - 80.

Dit werkje van Dr. K. F. BECKER is, zoo als men op den titel gewaar wordt, met uitstekenden bijval in *Duitschland* ontvangen geworden. De geleerde Schrijver van den *Charicles* en den *Gallus* heeft de *Odyssea* van HOMERUS tot grondslag genomen, om in de lotgevallen van ULYSSES van *Ithaka* de zeden, gebruiken en den aard van beschaving der naïve heldeneeuw van *Griekenland* aanschouwelijk voor

(*) *L' Europe pendant le Consulat et l' Empire de* NAPOLEON, *par Mr.* CAPEFIGUE, Tom. V. p. 86.

te stellen. Hij is hierin even als in zijne vroegere geschriften, die de verfijning der zeden, door weelde, rijkdom en de vorderingen in kunsten en wetenschappen, te *Athene* en *Rome* veroorzaakt, in sprekende tafereelen beschreven, gelukkig geslaagd. De *Ulysse van Ithaka* schijnt het begin van eene rij van verhalen uit de oude wereld uit te maken, geschikt om ons met den geest der *Grieksche* oudheid nader bekend te doen worden. De Schrijver heeft hierin getracht den *Ionischen* Bard zoo na mogelijk op den voet te volgen, zoodat niets, wat tot de hoofdzaak betrekking heeft, is overgeslagen, en aan het geheel de vorm van een aangeschakeld verhaal gegeven, hier en daar met aanmerkingen doormengd, die enkele opheldering bevatten van hetgeen te voren verteld was.

De Vertaler heeft zich de moeite niet ontzien, om het geheele verhaal op nieuw met het oorspronkelijke gedicht, de *Odyssea* zelve, te vergelijken, en zich daardoor van de bewonderenswaardige naauwkeurigheid des Duitschen Schrijvers overtuigd. Hij heeft zich echter op verscheidene plaatsen nog nader bij den tekst van HOMERUS gehouden; ook heeft hij hier en daar eigene aanmerkingen ingelascht, tot opheldering van oude zeden en gewoonten, of tot vergelijking met die van andere volken.

Het aangekondigde werkje kan dus als een tegenhanger van den beroemden *Telemachus* van FENELON beschouwd worden. Het moge in schoonen vorm en stijl niet met dezen te vergelijken zijn, het zal voorzeker een getrouwer tafereel leveren van het eenvoudige maar krachtige heldentijdvak der *Hellenen*, en is daarom een aangenamer en nuttiger geschenk vooral voor jongelieden, die smaak vinden in de studie der oudheid, of die zich daarop, voor hunne verdere bestemming, bijzonder hebben toe te leggen.

Geertruida, of de Liefde des Geloofs. Naar het Engelsch door C. S. ADAMA VAN SCHELTEMA, *Predikant te Hoorn. II Deelen. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1847. *In gr.* 8*vo.* 594 *bl. f* 5 - 80.

Uit het Voorwoord (beter Voorrede) van den Vertaler, die ook van dezelfde Schrijfster, CATHERINE SINCLAIR,

de *Olivia en Mathilda* uit het Engelsch overbragt (*), ziet men, dat dit verdichte verhaal bestemd is, »om, vrij van alles, wat verkeerden hartstogt of ongeregelde verbeelding zou kunnen prikkelen, en bepaald binnen de grenzen van eenvoudige waarschijnlijkheid, met geoefende menschenkennis door te dringen tot de teederste verwikkelingen des huiselijken levens, en den diepen indruk na te laten, dat, in welke levensbetrekking ook, alleen het levende, in liefde werkzame geloof waarlijk gelukkig en beminnelijk maakt."— Hoe moet men alzoo dezen Roman beschouwen? De Vertaler geeft hierop het antwoord: »Het verdichte verhaal is meer en meer de vorm onzes tijds geworden, om gewigtige waarheden of geliefkoosde denkbeelden te doen doordringen tot de menschheid. Ook zedekunde en Godsdienst hebben het niet beneden zich geacht, hare lessen te hullen in dit gewaad. Waarom zouden wij het niet goedkeuren? Zoo wordt ook het goede en schoone op meer aanschouwelijke wijs voor oogen gesteld, en, bij waarheid van teekening, de zucht tot navolging van toonbeelden, waarin de kracht des Evangelies afstraalt, krachtiger gewekt, dan doorgaans door afgetrokkene voorstelling geschieden kan. Zoodanige vrucht althans belooft men zich van het aangekondigde werk."

Ref. is het bovenstaande met den Vertaler geheel één's, als men slechts goed onderscheidt. De éénige bron toch voor Christelijk geloof en Christelijke liefde (de laatste is altoos eene vrucht van het eerste) is en moet steeds blijven de Heilige Schrift selve. Geen ander stichtelijk boek zou aan iemand ooit of immer het gemis van de lezing van Gods Woord eenigzins kunnen vergoeden. Geene *Uren aan de Godsdienst gewijd*, welke wij voor ons bovendien tot christelijke lectuur niet verkiezen zouden; geen *Weg der Zaligheid* van ROELING, ofschoon zich naauw vastklemmende aan den inhoud des Bijbels zelven; geen *Christelijk Maandschrift;* geen *Bijbel voor de Jeugd*, een naam, dien wij daarom ook nog altoos ongepast vinden, mogen in de plaats van den Bijbel zelven tot lectuur voor Christenen gesteld worden; en zoo ook niet het verdichte Verhaal, al zijn ook vorm en inhoud daarvan christelijk. Vraagt men, of hier-

(*) De vertaling door dezelfde bekwame hand van *Le Culte Domestique* (Huiss. Godsdienstoeff. of Korte Overdenkingen over de vier Evangeliën) door N. ROUSSEL bevelen wij hier aan.

voor dan waarlijk eenige vrees kan zijn? Vraagt men, of onze opmerking hier niet geheel ongepast is? Wij antwoorden rondborstig, het is de geest des tijds, die onze meening billijkt. Wij hebben dikwijls hooren beweren: » Het meerendeel des Bijbels, Oud en Nieuw Testament, is mij veel te duister, ja onverstaanbaar; de Profetiën, de Brieven, de Openbaring van JOHANNES vooral; men kan zoovéél niet verstaan; dan lezo men liever een Hoofdstuk uit de *Uren*, of uit den *Bijbel voor de Jeugd*, of uit den *Salomo* van VAN DER PALM! Waarlijk, zegt men, een goede zedekundige Roman zelfs kan ons dikwijls meer stichten dan een onverklaarbaar Kapittel uit den Bijbel: om dát uit te leggen, daarvoor dienen de Preek, de tegenwoordige Bijbellezingen in de Kerk, of de Katechisatiën!" — Deze taal is zeer algemeen, algemeener dan men welligt veronderstelt. Men moet daartegen waken. Neen, niets kan, niets mag de lezing van den Bijbel zelven verdringen of vervangen. Die zuivere bron moet ons Christenen allen laven, en zij, die naam-christenen of nog heidenen zijn, brenge men alleen tot die éénige, ware, reine bron; eenige andere Schriftuur is er niet, die Gods Woord behelst. Dáár alleen vindt ge de waarheid, ook wel dáár deels gehuld in den vorm van verdichte verhalen, zooals de gelijkenissen zijn, *aanschouwelijk* en gansch niet *afgetrokken* voorgesteld: wie toch leest zonder aandoening de gelijkenis van den Verloren Zoon of van den barmhartigen Samaritaan? En dan vindt men daar nog zoo veel te meer Verhalen van *waarachtig gebeurde* zaken, boeijende Geschiedenissen uit de Aartsvaderlijke tijden, waarheden, die nimmer door eenig mensch zoo krachtig kunnen wedergegeven worden, als de Heer door Zijnen Heiligen Geest ze aan de Schrijvers der heilige oorkonden in de pen gaf; waarheden en woorden van den Heer zelven, den mensch verkondigd, waarom aan dien éénigen Bijbel zoo te regt door onze Vaderen de naam van *Gods Woord* geschonken werd. Men verzuime dus de lezing van den Bijbel zelven nooit bij de lezing van éénig ander boek ter wereld, al ware het voor 't overige het beste, het boeijendste, het bekoorlijkste, het meest vervulde met echt Christelijke beginselen; men wane toch niet, dat er ooit iemand een waar Christen zou kunnen worden, dan door de kennis van Gods Woord! — Helaas! er zijn er nog zoo velen, die den Bijbel zelven niet lezen en zich met andere stichtelijke lectuur behelpen.

Zóó ernstig hebben wij moeten waarschuwen, omdat, hetgeen anders eene zeer goede vrucht is van onzen tijd, eene zeer wrange vrucht dreigt te worden ten verderve, als men dat niet in 't oog houdt, wat wij zoo even uit volle overtuiging hebben terneêrgeschreven. En waarom dit? Omdat een Roman, zelfs die de liefde uit het geloof op 't natuurlijkst schetst, toch nog altoos de zaken anders voorstelt, dan zij zijn. Is dit reeds bij iederen Roman het geval, het heeft nog veel sterker plaats in den zoogenaamden godsdienstigen en Christelijken Roman, en het heeft, kwalijk begrepen en kwalijk gevolgd, dáár, in verband met en toegepast op het werkelijke leven, nog veel meer gevaar in, dan bij het lezen van eenen gewonen Roman. Tegen dat gevaar bij Romans in het algemeen is dan ook reeds te dikwijls en te ernstig gewaarschuwd, dan dat wij er hier verder meer over zouden willen zeggen; maar tegen dat zelfde en nog veel erger gevaar, bij de zoogezegde *Christelijke* Romans van onzen tijd, is, naar ons inzien, nog niet of niet ernstig genoeg gewaarschuwd. Of is het niet waar? — blijft een verdicht verhaal niet altoos eenigzins aan het schouwspel ten Tooneele gelijk, waarin, ja, wel menschkundig en naar waarheid hartstogten en gebeurtenissen, zelfs van het huiselijk en Christelijk leven, geschetst worden op leerrijke wijze, maar waarin toch steeds (en dit spruit juist uit alle verdichting voort) alles sterker gekleurd, anders gewijzigd, en dus uit den aard der zaak min natuurlijk ingekleed wordt, dan het werkelijke leven en de Heilige Oorkonden, ons de zaken in waarheid leeren kennen. — Wij kunnen ditzelfde hier uit den Roman *Geertruida* ook zien. Zeer oordeelkundig heeft de Schrijfster het, wel is waar, gevoeld, dat *Geertruida* geene volmaaktheid behoorde te wezen: een paar malen wordt er in haar eene kleine afwijking bespeurd, een kleine misstap van haar ingevlochten, en toch moet ieder erkennen, wanneer hij onpartijdig oordeelt, dat *Geertruida* steeds een zoodanig toonbeeld van voortreffelijkheid in dezen Roman blijft, dat het nimmer door eenig lezer van dit verhaal in het dagelijksche leven zóó ontmoet is of ooit ontmoet zal worden. Evenzoo wordt het karakter van *Editha*, *Eduard* en *Laura*, tegenover dat van *Geertruida* geplaatst, ook wederom veel langer in zijne zwakheid volgehouden, dan dit in het werkelijke leven geschiedt; en zoo is het met al de karakters in allé Romans gelegen, hierin, zoo als wij zei-

den, aan tooneelvoorstellingen gelijk, die, al zijn zij uit de natuur der zaak genomen, echter nimmer van overdrijving geheel vrij zijn.

En echter (om tot een besluit te komen) durven wij — onder beding van de bovenstaande voorwaarde en gemoedelijke waarschuwing — dezen Roman regt goed noemen. Als lectuur van uitspanning loopen wij met denzelven zeer hoog; hij boeit, ja, wij mogen het er bijvoegen, hij leert; zelfs zouden wij dezen Roman, in zeker opzigt, naast of boven eenen Roman als b. v. den *Predikant van Wakefield* durven plaatsen. Uit dezen toch, dien wij hier als punt van vergelijking willen kiezen, om onze meening des te beter te doen verstaan, leert men echte menschenkennis; men leert er een groep in 't leven door verkrijgen, die vernuftig en naar waarheid geschetst wordt. Ja, wij kennen in dat opzigt geen' Roman, dien wij daarboven stellen. Maar de *Geertruida* gaat verder; zij brengt de menschenkennis, den groep in 't leven, den *tact* in 't godsdienstige, op een nog veel gewigtiger grondgebied over; zij brengt dien over op Christelijk, op Evangelisch grondgebied. In één punt nogtans heeft deze Roman een gebrek, waardoor ook vele andere Romans van onzen tijd bij den *Predikant van Wakefield* verre achterstaan: het is de weinige beknoptheid, vooral in den aanvang, in het Eerste Deel, en bij het verhaal van het Schuttersfeest, dat bijna het geheele Tweede Deel beslaat.

Ziet hier kortelijk het plan en den inhoud van het werk. — Wij kunnen dien inhoud opgeven (hetwelk anders bij de aankondiging van een' Roman eene ongerijmdheid wezen en den Lezer alle genoegen der ontknooping benemen zou) zonder de verrassing weg te nemen. De hoofdinhoud dan is deze: twee Christinnen, schijnbaar van hetzelfde Christelijk standpunt des geloofs uitgaande, verschillen daárin, dat de eene, EDITHA genaamd, van minder liefde doordrongen, of althans met minder *tact* begaafd, in al hare ondernemingen ten beste van hen, die haar omringen, faalt; terwijl de andere, GEERTRUIDA, die bij of liever uit haar reiner geloof met Christelijke liefde en met den waren *tact* te werk gaat, in alles slaagt, wat aan hare zuster, EDITHA, mislukt. Zietdaar eene zeer leerzame voorstelling; zietdaar iets, waaruit de Lezer eene les kan ontleenen in onzen tijd, waarin menig gemoedelijk en geloovig Christen, helaas! dikwerf zóó onhandig is, dat het vooral *hier* gelden mag, dat de kinderen

des lichts een voorbeeld, ten opzigte van gevoorloofden *tact* en behendigheid, mogen nemen aan de kinderen dezer wereld, en zoo worden er dan kostelijke waarheden van echte levenswijsheid in dit Verhaal, op een Christelijk gebied, helder in 't licht gesteld. De Lezer voelt het: Schrijfster en Vertaler, beide, hebben het goede voor, en hebben dat goede uitmuntend en boeijend in dezen Roman pogen te doen uitkomen, ten einde velen Christenen ten nutte te wezen, en ook, op de wijze, die thans zoo in trek is, van een verdicht verhaal, iets bij te dragen tot uitbreiding van dat Godsrijk op aarde, welks bevordering ieder Christen onder zijne hartelijkste wenschen tellen moet, en waartoe de wegen en middelen, naast den éénigen Bijbel zelven, zoo vele en zoo verschillende zijn, terwijl het eene middel het andere niet behoeft uit te sluiten.

Wij hebben bij de vertaling slechts zelden op eenige barbarismen en onnaauwkeurigheden gestuit. *Rond sich* voor *rondom sich*; *thands* voor *thans*; *ontdacht* voor *vergeten*; *onwel* voor *kwalijk*; *jufvrouw* voor *juffrouw*; enz. Somwijlen had de Vertaler beter gedaan, de Engelsche gewoonten door Hollandsche te doen vervangen; hierin heeft hij zich, naar onze meening, wat al te naauw aan het oorspronkelijke vastgeklemd. Het uitdeelen van *thee* en koek aan kinderen op de armenschool of van *steenkolen* onder de armen, is meer Engelsch dan Hollandsch. Het stichten van eene kerk door een' particulier ware beter vervangen geworden bijv. door 't oprigten eener bewaarschool.

Wij willen hier, ten slotte, nog eenige proeven mededeelen, waaruit zich de vorm en uitmuntende geest van dit werk doen kennen.

»Lijden en verdriet brengen ons eene onzienlijke wereld nabij, en stellen ons in de tegenwoordigheid van een heilig God: berouw en verbetering is er het doel van."

» Men moet reeds verre gevorderd zijn in liefde, om in verdriet aan anderen te kunnen denken."

» Er zijn pligten, die volbragt moeten worden, op 't gevaar af van door anderen onregtvaardig beoordeeld te worden."

» Zijne verkeerdheden waren *dwalingen* in de oogen zijner medemenschen, maar in die van God waren zij *zonden*, zonden jaren aaneén volgehouden, in spijt van de waarschuwingen en vermaningen des Algoeden, en jaren moesten er voorbijgaan, eer hij weder dien vrede des gemoeds kon smaken,

die alleen bij eene dankbare kinderlijke gehoorzaamheid aan den wil des Hemelschen Vaders bestaan kan."

» *Geertruida*, vervuld met een angstig gevoel, poogde zelfs niet met zich zelve te redeneren en zich van het ijdele harer inbeelding te overreden; maar, de deur gesloten hebbende, wierp zij zich op hare knieën, boog haar hoofd op hare handen, en stelde zich op ééns op een grondgebied, waar alle vrees gemakkelijk wordt buitengesloten. Biddende gevoelde zij, dat God over haar de wacht hield, dat haar Zaligmaker haar gade sloeg, dat de Heilige Geest haar zwak gemoed krachten wilde schenken, en dat de Engelen des vredes haar nabij waren; en uit het gebed stond zij kalm en bemoedigd op, en leide zich, vertrouwende op het wakend Vaderoog, te slapen."

» Het is iets onuitsprekelijk bitters, om uit de jeugdige droomen van geluk tot de koude waarheid des ongeluks te worden gewekt, en te moeten erkennen, dat men zich, van nu aan, aan die vrolijke droombeelden niet meer overgeven mag, — iets onuitsprekelijks bitters, om, als eene almagtige, doch niet minder genadevolle hand onze gekoesterde hersenschimmen heeft verstoord, te ontdekken, dat alle uitwendige vormen wel dezelfde bleven, maar dat haar betoverend waas voor immer is geweken. Mogten wij al reeds meenen, dat ons gemoed op zulk een omkeer was bereid, door ons den donkersten en moeijelijksten levensweg voor ons mogelijk en te onzer vorming heilzaam te denken, — toch zal het ondervinden van wezentlijk verdriet ons eerst leeren, wat geene voorbereiding ons mededeelen kan. Het zal ons onze eigene zwakheid doen kennen en de kracht der genade van Hem, die ontfermend wilde afdalen tot ons, om deelgenoot te worden eener natuur, die zoo groote vatbaarheid voor lijden heeft. Het zal ons dringen, om met een gereinigd en denkend oog naar de ons onbekende, groote toekomst uit te zien, en terwijl het ons wekt, om de herinneringen aan vroeger genot dankbaar in onze harten te bewaren, ons verlangen doen naar den Hemel, als naar het vaderland van vreugde en zaligheid, omdat de bewustheid ons eigen geworden is, dat slechts kleine tusschenpoozen van rust ons van nu aan wachten, tot dat het graf boven ons hoofd zal gesloten zijn."

Zietdaar inderdaad plaatsen, die met de beste voorschriften van Christelijke zedekunde kunnen wedijveren! De gemoedelijke Christen, en ieder die leeren wil, hoe men bij een vast geloofsvertrouwen, met tact en menschenkennis en vooral in liefde, het Christelijk geloof bij anderen wil doen ontkiemen en opwekken, hoe men zich ondanks, Christelijke opregtheid en waarheidszin, beminnelijk kan maken, die leze, ja herleze dit verdicht Verhaal, voor welks vertaling wij den Heer ADAMA VAN SCHELTEMA hartelijk dank zeggen.

CANDIDUS.

BOEKBESCHOUWING.

Leerredenen van J. J. VAN OOSTERZEE, *Theol. Dr. en Predikant te Rotterdam.*

(*Vervolg van bl.* 522.)

De leerrede welke den bundel opent, heeft, gelijk de meeste, niet een thema, maar zij draagt eenvoudig het opschrift: *Jezus eerste Evangelieprediking te Nazareth*, volgens *Luk.* IV: 16—22ª. Ze is door VAN OOSTERZEE gehouden bij zijne intrede te *Rotterdam*, den 24 November 1844. De vooraf spraak is er bijgevoegd, en teregt, want deze behoort tot de preek zelve, die met haar één geheel uitmaakt. Dat begin is gepast, rijk en fraai en kan tot eene proeve strekken, hoe men op een' waardigen en bescheiden toon over zich zelven kan spreken, gelijk bij eene intrede en meer andere gelegenheden geschieden moet. Aankomende predikers inzonderheid kunnen het niet genoeg bestuderen, om van hunnen medebroeder deze moeijelijke kunst te leeren. De overgang tot de tekstbehandeling kon korter en ook eenvoudiger zijn. Het eerste deel bestaat in »een kort woord tot tekstverklaring" dat zich door levendigheid en kracht van voorstelling, gepaard met juistheid van opvatting, onderscheidt.

Het tweede deel behelst de aanwijzing van *het belangrijke van Jezus eerste Evangelieprediking te Nazareth, voor den Evangeliedienaar bij de aanvaarding van zijn werk*, in eenige bijzonderheden. Hieromtrent, zoo lezen wij, »deelt de tekstgeschiedenis den Evangeliedienaar belangrijke wenken mede." Het is vreemd, dat de spreker hier, en op zeer velé andere plaatsen, zich van het woord *wenken* bedient, naar 't schijnt, ook bij hem bijzonder geliefd. Dit woord, bevattende het begrip van eene algemeene, niet bepaalde aanwijzing of aanduiding, past weinig te dezer plaats en ook elders, waar men zeer bepaalde denkbeelden

mag verlangen en ook verwacht. Maar — onderscheidt de geheele schets der preek en ook de uitbreiding er van zich wel overal door de zoo noodige bepaaldheid? En mag men, ziende op al de bijzonderheden, welke het tweede deel uitmaken, niet met reden vragen: wat is het algemeene, waaronder al die bijzonderheden gesubsumeerd worden? De eerste en natuurlijke gedachte bij het kiezen en behandelen van zulk eenen tekst is voorzeker deze: JEZUS het voorbeeld van den Evangeliedienaar, of de Evangeliedienaar ziende op zijnen Heer, terwijl deze zelf het predikambt waarneemt. Kiest men echter een ander oogpunt: het zij zoo, maar het dient dan toch een bepaald oogpunt te wezen. Doch welke bepaaldheid is er in de uitdrukking »het belangrijke van JEZUS eerste Evangelieprediking enz"? Laat ons echter verder gaan.

De belangrijke wenken, welke de prediker in den tekst vindt, betreffen 1°) het *oogpunt*, waaruit de Evangeliedienaar zijn werk moet *beschouwen;* 2°) de *wijze*, waarop hij het heeft te verrigten; 3°) de *vruchten*, waarop hij daarbij moet *rekenen* en 4°) de *stemming*, waarin hij eene (niet *zijne?*) nieuwe taak mag aanvaarden. Deze vier bijzonderheden omvatten zekerlijk veel van 'tgeen men bij eene intrede, over de Evangeliebediening zou wenschen te zeggen; doch de geoefende lezer vraagt met regt, of ze alle uit den tekst zijn afgeleid? of zij door een natuurlijk en inwendig verband er mede zamenhangen en derwijze zijn ontwikkeld, dat zij tot bepaalde uitkomsten leiden?

In de eerste onderafdeeling zal de prediker »belangrijke wenken mededeelen" aangaande het *oogpunt*, waaruit de Evangeliedienaar zijn werk mag *beschouwen*, welke min bepaalde uitdrukking hij daarna verwisselt met het meer bepaalde woord »aanwijzen." Vervult hij echter deze belofte, zoodat hij inderdaad het oogpunt aanwijst? Mijns achtens blijft men in 't onzekere waarin dit oogpunt bestaat, terwijl men een en ander ontvangt, 'twelk men volgens de opgave, òf geheel niet, òf althans niet in dien vorm, zou verwachten, eene uitweiding namelijk over den *verheven oorsprong*, het *onveranderlijk middelpunt* en het *heer-*

lijk doel der *Evangelieprediking*. Al wat in de uitbreiding van deze punten voorkomt, is op zich zelf waar en stichtelijk, maar het is mij niet helder, hoe de aanwijzing van het *oogpunt*, waaruit de Evangelieprediking moet beschouwd worden, de behandeling der drie genoemde bijzonderheden kan vereischen.

De *verheven oorsprong* der Evangeliebediening wordt afgeleid uit de woorden van den tekst: *de Heer heeft mij gezonden, om het Evangelie te prediken;* het tweede onderdeel, of het *middelpunt* dier prediking, wordt door geen bepaald gedeelte van den tekst, maar alleen daardoor gemotiveerd, dat JEZUS zijne eerste prediking begint met van zich zelven te getuigen, terwijl het derde, of het *heerlijk doel*, zich aansluit aan de woorden, dat Hij gezonden was, *om den armen het Evangelie te verkondigen, om te genezen*, enz. Eene bescheidene vraag. Waarom den verheven oorsprong der Evangelieprediking niet gebouwd op de woorden, waarmeê de Heer zijne toespraak begint, welke door den redenaar hier geheel met stilzwijgen worden voorbijgegaan: *de Geest des Heeren is op mij; daarom heeft Hij mij gezalfd?* Ze maken toch een zoo wezentlijk bestanddeel uit van den tekst, dat ze wel verdienen gebruikt te worden, en ze zijn ook uitnemend geschikt, om den verheven oorsprong der Evangelieprediking aan te wijzen. Dan zou de spreker er niet toe gekomen zijn, om de woorden: *de Heer heeft mij gezonden om den armen het Evangelie te verkondigen*, naar 't mij voorkomt willekeurig, af te scheiden van derzelver interpretament: *om te genezen die gebroken zijn van harte* enz. De bekwame man schijnt dit zelf eenigermate gevoeld te hebben, daar hij, bij 't aanwijzen van het *doel*, (bladz. 21) de woorden herhaalt, welke hij als grondslag van het eerste deel, *den verheven oorsprong* namelijk, (bladz. 16) gebruikt heeft: »Hij was gezonden om den armen het Evangelie te verkondigen, om te genezen die gebroken zijn van harte enz." Welligt is dit toe te schrijven aan eene overgroote zucht tot symmetrie in de verdeeling. De tweede bijzonderheid, dat namelijk JEZUS het *middelpunt* der Evangelieprediking uitmaakt, is wel

zeer waar en op zich zelf belangrijk, maar ze is toch meer in den tekst gelegd, dan er uit genomen. De ontwikkeling is voortreffelijk, maar de redenering zou alleen klemmen, als JEZUS bij zijn eerst optreden als Leeraar anders had kunnen prediken, dan Hij deed, en niet eigenaardig ja noodwendig, van zich zelven had moeten beginnen. Hetgeen de spreker (bladz. 11) zegt: »de Heer ontrolt de heilige bladen, en *zoekt* weinige oogenblikken naar de *stof*, die Hem het *onderwerp* zijner rede zal aanbieden," is ook niet gunstig voor zijne opvatting en voorstelling.

Dezelfde aanmerking geldt eenigermate van de volgende tweede afdeeling, van de *wijze* namelijk, waarop de Evangeliedienaar zijn werk verrigt. Daartoe worden gebragt de drie bijzonderheden, dat JEZUS 1°) zijne prediking *bouwt op de profetische schriften*, 2°) *ze naar de behoefte zijner hoorders inrigt*, en 3°) *op eene innemende wijze voorstelt*. Het betoog schijnt mij ook hier niet zeer klemmend te zijn. Of bewijst de bijzonderheid, dat JEZUS zich op de getuigenissen der profeten beroept, ter staving van zijne Messiaswaardigheid, dat de Evangeliedienaar van onze dagen in zijne prediking zich noch moet schikken naar den heerschenden tijdgeest, noch de menschelijke rede, of een feilbaar menschelijk gezag moet huldigen, maar alleen het woord Gods raadplegen en volgen? Bij het tweede punt komt de vraag op: of dan de prediking van JEZUS hier zoo geheel verschilt van 't geen Hij bij andere gelegenheden verkondigde, en of Hij b. v. *Matth.* XI: 2—6 niet andere toehoorders vóór zich had, terwijl Hij nogtans veelzins gelijke bewoordingen gebruikte? Het derde punt ligt wel niet geheel in den voorgelezen tekst, maar de Heer VAN OOSTERZEE heeft vooraf gezegd (bladz. 8), dat hij zich voorbehoudt »hier en daar gebruik te maken van de belangrijke wenken, die ook in 't vervolg zijn te vinden," waardoor dit punt gewettigd is. Vraag ik mij nu, of deze afdeeling mij zóó zeer heeft voldaan, dat zij mij een helder inzigt gegeven heeft in de eigenaardige wijze, waarop JEZUS zijne eerste prediking begon, zoo moet ik tot mijn leedwezen ontkennend antwoorden. Met zulke algemeene opmerkingen vor-

dert men weinig, als men zich voorstelt, eene zaak van zoo diepen zin en grooten omvang te doorgronden.

De derde afdeeling, welke de *vruchten* der Evangelieprediking opgeeft, is vernuftig en scherpzinnig met den tekst verbonden. De figuurlijke aankondiging der onderdeelen, waartoe de tekst niet de minste aanleiding geeft, strijdt evenwel te zeer met ware eenvoudigheid, dan dat de predikkunde ze zou kunnen goedkeuren. De punten luiden: *bloesem is nog geen zeker bewijs van vrucht; die vrucht kan verstikken door de treurigste oorzaken; de oogst kan echter nog beter slagen, dan het aanvankelijk scheen.*

Het minst kan ik mij vereenigen met het laatste deel. Vooreerst zijn de woorden »wenken aangaande de *stemming* (bladz. 16) of de *gewaarwordingen* (bladz. 35) *waarmede de Evangeliedienaar eene nieuwe taak mag aanvaarden,*" zoo algemeen mogelijk, en even algemeen zijn de drie *gewaarwordingen*, welke, zegt de prediker, op grond van »den geest en letter der geschiedenis," (ik kan dit niet zien) bij JEZUS zijn *dankbare herinnering van het voorledene, heilige geestkracht voor het tegenwoordige* (vreemd genoeg gemotiveerd door den aanhef van den tekst: »de Geest des Heeren is op mij") en *stille wenschen voor het toekomende.* Niemand voorzeker zal durven ontkennen, dat deze *gewaarwordingen* op het bedoelde oogenblik JEZUS hebben kunnen vervullen, maar niemand zal ook durven beweren, dat deze algemeene opmerkingen ons het binnenste van den Zoon Gods in die gedenkwaardige ure ontsluiten. Blijkbaar zijn die drie punten gekozen voor het bepaalde doel, waartoe de behandeling van dezen tekst moest dienen, om namelijk te toonen, hoe de prediker des Evangelies ook nu nog, bij eene soortgelijke gelegenheid, behoort gesteld te zijn. Dat doel is echter niet getroffen. De genoemde punten gelden van ieder godsdienstig mensch, die, eenen belangrijken werkkring in de maatschappij met een' anderen verwisselende, zijne nieuwe betrekking aanvaardt. Ze kunnen, ja, *ook* op den Evangeliedienaar toegepast worden, maar alleen voor zoo veel ook hij »*eene* nieuwe taak"

aanvaardt, gelijk de spreker zelf zich uitdrukt. Wil men de *gewaarwordingen* (liever *gezindheden*) waarmede, niet *een* Evangeliedienaar in bepaalde omstandigheden, maar DE *Evangeliedienaar* ZIJN ambt moet aanvaarden, juist uitdrukken, dan is het bovenstaande, wegens de groote algemeenheid der gekozene punten, onvoldoende. Die punten moeten uit het diepste wezen der Evangeliebediening zelve, naar het voorbeeld van JEZUS, genomen worden, zullen ze in waarheid iets afdoen. Bovendien geeft de tekst geenen grond voor de drieledige verdeeling, die zich aan den Heer VAN OOSTERZEE als geboren *Rotterdammer*, als voorheen geliefd Leeraar te *Eemnes* en *Alkmaar*, en als voortaan Predikant in de Gemeente zijner geboortestad, moest aanbevelen. Men ziet eindelijk uit de bovenstaande ontleding der preek, dat al de vier hoofddeelen in drie onderdeelen gesplitst zijn; eene splitsing, die niet op eene inwendige noodzakelijkheid berust.

De auteur bezit eene zeldzame magt over taal en stijl, en zijne leerredenen, ook de eerste, zijn rijk in proeven van eene welsprekendheid, die in waarheid roerend en wegslepend heeten mag. Het is echter juist dit voortreffelijke, dat mij de vrijmoedigheid geeft, ja mij noodzaakt, mijn »kritisch oog te scherpen" en het wijd open te zetten voor al wat de juistheid, zuiverheid en schoonheid van den stijl benadeelt. Ik vraag daarom ook geene verschooning, wanneer ik zoodanige kleine vlekken op het anders zoo helder gelaat meen te moeten aanwijzen. Onkunde alleen kan daarin onedelen vitlust opmerken: de Schrijver zal er een nieuw bewijs in zien voor mijne hoogschatting van zijnen arbeid en voor mijne verwachting van zijnen grooten invloed op de vorming van aankomende en jeugdige ambtsbroeders. Onder de gebreken van stijl en taal heb ik de meest in 't oog loopende opgeteekend. *Ontgloeijen* en *ontvlammen* komen voor in active beteekenis bl. 3, 7, 29, 46 (op welke laatste plaats het begrip zelfs, een *ontgloeid* of *brandend gevoel*, niet zuiver is) en meermalen elders. Constructiën als de volgende zijn niet boven de keur: »Zonder dat *Hij* u iets ontnam,

zendt u *de Heer* — een' medewerker," (bl. 5) »naar *zijne* gewoonte gaat *de Heer* de Synagoge binnen;" (bl. 11) »Verstomme liever onze mond, dan dat wij eenen enkelen straal zouden willen verdonkeren (!) van JEZUS heerlijkheid." (bl. 7.) Deze twee figuurlijke spreekwijzen voegen niet wel bij elkander in één en dezelfde periode. Het gezegde op bl. 9: »De merkwaardige plek, waar wij thans den *Verlosser* ontmoeten," is niet precies, daar het onderscheiden gebruik der benamingen van Jezus, van zijne waardigheid en zijn werk ontleend, telkens door het verband moet gemotiveerd worden. Uitdrukkingen als: »het *eerste daglicht* aanschouwen," »van *jongeling* tot *mannelijke jaren* opgroeijen," zijn ook min naauwkeurig. (bl. 10) »Niet slechts was geen Profeet nog uit Nazareth opgestaan," (ib.) is eene harde constructie. »Voorzeker rust zijn oog op menig bekend gelaat, maar thans verschijnt Hij hier in een geheel ander karakter dan vroeger." (bl. 11). De apodosis in deze periode is meer dan vreemd bij de protasis. De volgende uitdrukkingen kunnen even min op juistheid aanspraak maken: »Eene plegtige *stilte doorzweeft* het bedehuis;" (bl. 11) »eerbiedige aanbidding;" (bl. 17) »toonen *be*luisteren" (ib.) »met eene *parel winst doen*" »eenen *spiegel ontsluijeren;*" (bl. 19) »de *rolle* des boeks, die voor ons ligt *opgeslagen*; (bl. 21) of *toegeslagen* (bl. 11) een *boek ontrollen* (bl. 15) »*terugblijven*," (bl. 32) Voorts verneemt men hier en daar meer rhetorischen klank, dan de deftigheid van den prediktoon, ja zelfs de waardigheid van den goeden prozastijl gedoogt. Tot een staal kan bl. 17 en 18 verstrekken, waar de hoogheid van den stand (niet de oorsprong van het ambt) geschilderd wordt, dien de Evangeliedienaar bekleedt. En hiermede gaat op vele plaatsen gepaard een zeker spel met puntigheden en tegenstellingen, waarboven ik Dr. VAN OOSTERZEE verheven rekende. Eene enkele proeve moge volstaan. Op bladz. 14 spreekt hij aldus: »Het vleeschgeworden *Woord* leest het *woord*, dat op Hem had gewezen." »Hij, de *hoofdinhoud der profetie*, neemt *de rolle der profetie* in handen." Ook dacht ik, dat een man van een zoo

helder hoofd en fijnen smaak, het overbekende gezegde: »men heeft mijnen Heer (uit het Evangelie) weggenomen;" (bladz. 21) zou hebben overgelaten aan wie zulke vrome woordspelingen behagen. De duizendmaal gebruikte en toch niet juiste uitdrukking (bl. 34) dat de »*bewoners* van Nazareth *schitteren* als *parelen* aan Zijn hemelsche *kroon*," is mede geen sieraad van stijl.

Bij een overzigt van het geschrevene, schrik ik waarlijk van de onmatige lengte mijner beoordeeling van één leerrede. Ik meende voor eene enkele reis in zoo vele bijzonderheden te mogen ja te moeten treden, om het door mij vooraf gezegde eenigzins te staven en alzoo te toonen, dat de kritiek het regt, ja de verpligting heeft, om in eene preek, dat is, in een kunstwerk van de edelste soort, op gebreken te letten, die alleen schijnbaar nietsbeduidende kleinigheden zijn. Men meene intusschen niet, dat het scherpen van mijn kritisch oog mijn hart voor de groote verdiensten van dit stuk heeft gesloten. Neen voorwaar, bij alle mijne bedenkingen kan ik volkomen begrijpen, dat de Gemeente van *Rotterdam* door deze preek zoo zeer is getroffen, dat zij den druk er van dringend heeft begeerd. De groote rijkdom van gansch niet gewone denkbeelden, de verheffende en hartroerende welsprekendheid, die het begin, het midden en niet minder het slot, de aanspraken bevattende, kenmerkt, de heilige ernst die uit alles spreekt en de hooge gloed die er over verspreid ligt, verklaren genoeg, hoe die intreerede terstond eene innige betrekking tusschen Gemeente en Leeraar heeft kunnen vestigen. Bij en in weerwil van de aangewezene »homiletische" en aesthetische »zonden," moest zij hartverheffende indrukken, vruchtbaar voor ware Godzaligheid, te weeg brengen; doch waren die zonden daarvoor noodzakelijk? konden ze niet vermeden worden? en zou het geheel dan niet nog vrij wat hebben gewonnen aan eenheid, diepte en kracht? Ik vlei mij, dat de Heer VAN OOSTERZEE in het antwoorden op deze vragen van mij niet zal verschillen.

Boven deze eerste leerrede onderscheidt zich de volgende, die, naar *Matth.* X: 2—6, »de Apostellijst" voorstelt I als

bijdrage tot onze Christelijke kennis, II als steun voor ons Christelijk geloof en III als leerschool voor ons Christelijk leven. — Dit stuk vereenigt een' zoo grooten rijkdom van gewigtige zaken met eene zoo schoone inkleeding, dat het onder de sieraden van dèn bundel behoort geteld te worden en op het gebied van onze homiletische Letterkunde eene aanzienlijke plaats beslaat. Men wordt onder 't lezen gedurig op nieuw verrast door de volheid van even oorspronkelijke, als treffende gedachten, door de diepte en juistheid van inzigten in Bijbel en Evangelie, en door een even ongedwongen als vruchtbaar gebruik van de H. Schrift, als het eeuwig levende Woord van God, tot heiliging van hart en wandel. En dat alles is op eene wijze voorgesteld en in eenen stijl gekleed, die even zeer door kracht en gloed, als door sierlijkheid, weelderigheid en zangerigheid wegsleept. VAN OOSTERZEE geeft hier eene voldingende proeve, dat de Christelijke prediker onderwijst terwijl hij sticht, en dat hij sticht terwijl hij onderwijst, met één woord, dat onderwijzen en stichten bij den waren verkondiger des Evangelies in zijne leerredenen tot één schoon geheel zamensmelten. Mijn oogmerk vordert, dat ik de verdeeling kortelijk aanstip. De Apostellijst wordt genoemd eene *bijdrage* tot onze Christelijke *kennis*, omdat zij beslaat 1°) eene *heldere* bladzijde in de geschiedenis der menschheid, 2°) eene *verhevene* bladzijde in de geschiedenis van Jezus, 3°) eene *gedenkwaardige* bladzijde in de geschiedenis van het Godsbestuur. Die lijst is een *steun* voor ons Christelijk *geloof*, omdat zij ons versterking geeft voor ons geloof aan 1°) de geschiedkundige *waarheid*, 2°) de *verhevenheid*, 3°) de *Goddelijkheid* en 4°) de *onvergankelijkheid* van 't Evangelie. En zij blijkt eene *leerschool* te zijn voor ons Christelijk *leven*, doordien zij ons voorstelt 1°) den *toestand*, 2°) de *roeping* en 3°) de *voorregten* van Jezus Gemeente nog in onze dagen. Doch terwijl ik dit schrijf, gevoel ik, dat het niet wel mogelijk is, door de voorstelling van een dor en levenloos geraamte een duidelijk en klaar begrip te geven van een ligchaam, vol van leven, geest en kracht.

Liefst zou ik hier eindigen, of gaarne nog eenige zieraden *en detail* van deze leerrede in 't licht stellen, voelde ik mij door de onpartijdigheid der kritiek niet gedrongen te erkennen en aan te wijzen, dat zelfs dit veelzins zoo schoone kunstwerk, als een geheel beschouwd, door gebreken ontsierd wordt, welke de wetenschap niet mag voorbij zien. Dit gebrekkige is mijns achtens hierin gelegen, dat VAN OOSTERZEE in de geheele behandeling der tekstwoorden van de stelling uitgaat, dat de Evangelist de Apostellijst opzettelijk heeft vervaardigd, als proeve van eene wijsheid, die in »het werk onzer verlossing" en in de gedenkschriften van dat werk even zeer zigtbaar is, als zij in »de voortbrengselen der schepping en der kunst" zich vertoont. De spreker waarschuwt zijne hoorders, om den tekst »eene zoo dorre en schrale bijzonderheid uit het Evangelie," niet te minachten, zeggende (bl. 47) dat »de voorgelezen Apostellijst, bij oppervlakkige lezing van weinig beteekenis, bij gezette overdenking, zoo vele bijdragen voor Christelijke kennis-, geloof en godzaligheid oplevert, dat wij haar ongaarne zouden missen in de rol, die den naam van Evangelie tot opschrift draagt." Hij besluit met de opwekking, die zijn standpunt in deze geheele preek aanwijst: »Leert naar deze één proef de waarde des Bijbels afmeten ook in het vermelden van schijnbare kleinigheden;" waarop hij nog de betuiging laat volgen, dat »wij reden hebben, den Heer der Gemeente te danken, die door Mattheus (*Mark.* III: 14, 19 en *Luk.* VI: 15, 16?) trouwe pen de namen zijner eerste getuigen heeft vereeuwigd."

Het is niet vreemd, dat deze naamlijst, als tekst, eenen man als VAN OOSTERZEE heeft aangetrokken. Men weet, dat twee beroemde vaderlandsche predikers, door hetzelfde gevoel geleid, dien tekst op hunne, zeer eigenaardige, wijze hebben behandeld. Dat zal zekerlijk ook hem niet onbekend geweest zijn, doch al veronderstelt men dit, zoo zal men toch met genoegen zien, dat hij toont, geen slaafsch navolger, maar een oorspronkelijk homileet te zijn. Het is intusschen eene andere vraag, of hij, met het eene oog op den weg, door zijne twee voorgangers ingelagen en met het

ander een pad voor zich zelven zoekende, niet op een dwaalspoor is geraakt? Naar 't mij toeschijnt, heeft hij zijnen voet er op gezet, zoodra hij is begonnen den tekst in 't aangewezen licht voor te stellen; hij is er op voortgegaan, toen hij die voorstelling vastgehouden en ze tot grondslag van zijne gansche preek gemaakt heeft, met andere woorden, toen hij den inhoud der Apostellijst met de lijst zelve heeft verwisseld. Alleen een streng inspiratie-geloof zou dit kunnen regtvaardigen. Wil men het eigenlijke belang van deze lijst leeren schatten, zoo moet men blijven staan bij de wijsheid en liefde van ZEUS in de keuze der Apostelen door Hem gedaan, waarvan die lijst voor ons het gedenkteeken is. De spreker heeft echter het rhetorisch gebruik der metonymie aangegrepen, maar hij heeft vergeten, dat het eene bloote metonymie is. Daarnaar is de gansche leerrede aangelegd en reeds de inleiding is er naar geschoeid. Het onderscheid, dat hier alles afdoet en dat in de preek wordt voorbijgezien, komt mij voor hierin te bestaan, dat die lijst op zich zelve niets meer is, dan de *opgave* der namen van eenige mannen. Al wat over de Apostelen gezegd wordt, is waar en schoon; het berust echter niet op die naamlijst, maar op haren inhoud. Afgescheiden van *dien* inhoud, heeft deze lijst geene waarde, terwijl de zoogenoemde kleinigheden in de schepping, waarop wij gewezen worden, *op zich zelve* Gods wijsheid openbaren. Daarom vervalt ook de inleiding, voor zoo veel zij neerkomt op eene vergelijking van de kleinigheden in de werken der schepping met de kleinigheden in de bijbelsche Schriften, zoo als de Apostellijst. Het is eene illusie, eene speling van het vernuft, die geenen grond heeft. Zulk een spel van het vernuft ontsiert mede de opgave van de onderdeelen in de eerste hoofdafdeeling der leerrede, bij welke opgaven het nogtans zoo zeer aankomt op precisie van denkbeelden en uitdrukkingen. Die opgave is onduidelijk en onbepaald; zij kan zelfs in een stilistisch opzigt evenmin op juistheid aanspraak maken, als de aankondiging der drie hoofdafdeelingen. Het is toch reeds vreemd, dat de Apostel*lijst* een *steun* genoemd wordt,

maar hoe die *lijst* eene leer*school* kan heeten, dat gaat mijn begrip te boven. Desgelijks mag het ons bevreemden, dat wij van eene *bladzijde*, niet in een geschied*boek*, maar in de *geschiedenis* hooren spreken. En die bladzijde wordt bovendien nog genoemd *helder*, *verheven* en *gedenkwaardig*. Behalve dat deze epitheta elkander niet uitsluiten, zijn zij ook niet alle juist. Men kan eene bladzijde, ja, *helder* noemen, maar het woord *verheven*, daarvan gebezigd, geldt alleen van een boek voor blinden gedrukt, die met hunne vingeren lezen, terwijl het woord *gedenkwaardig* veel te algemeen is, om te kennen te geven wat hier moest uitkomen. Jammer, dat ook deze preek, die anders in schoonheid van taal en stijl uitmunt, ontsierd wordt door onjuiste periodes en uitdrukkingen als de volgende, die mij op de acht eerste bladzijden in 't oog vallen.

De *waarde* van een' wijze *afmeten* voor *schatten*, *berekenen* (bl. 45.) Is de oceaan door zijne *oneindigheid* een »wonder van majesteit en wijsheid"? (ib.) Wat in het eerste en tweede voorbeeld het woordje *ook* beduidt, is mij niet helder; het is in het derde voorbeeld, en teregt, weggelaten. Zou (bl. 49) »de meesten" niet eene schrijf- of drukfout zijn voor »de menschen"? Men denke aan de voorafgaande tegenstelling van »Abrahams zaad" en aan het ἄνθρωποι bij *Joh.* III: 19 verg. I: 4. In hetzelfde verband lezen wij: »Was er dan niemand, die dat Godsgeschenk aannam en den Heer eene plaats in het harte bereidde?" en daarop volgt zeer emphatisch: »*De namen der Apostelen zijn deze*, en die naamlijst is eene eere der menschheid. Zoo waren er dan toch enkelen, die het oor voor Christus' roepstem ontsloten enz." Had de prediker zich door zijn rhetorisch talent niet laten wegslepen, hij zou gevoeld hebben, dat het gezegde niet ten volle waarheid is en er een zeker bepalend woord, b. v. »onder anderen" ingelascht hebben. Op bl. 50 is mede een blijk van rhetorische overdrijving en dus van verkeerde voorstelling der zaak. Wij lezen er namelijk: »De vijand dreigt, en als schapen scharen zij (de leerlingen) zich *rond* (een overal

voorkomende anglicisme ‚voor *rondom*) den omsingelden herder." Doch waar verhaalt een van Jezus levensbeschrijvers, dat de leerlingen zich rondom Hem hebben geschaard, toen Hij door den vijand bedreigd werd, en wel ter verdediging (!) even als schapen rondom den omsingelden herder? Bij de gevangenneming toch worden alleen JOHANNES en PETRUS genoemd. Is »bestendig geheiligd" goed voor »beslissend gewijd" of »voor altoos geheiligd?" (ib.) en moet het dan ook niet zijn: Christus *is* hun eenige roem?" »In geen martel*vuur* wordt het *vuur* van hunnen (der Apostelen) ijver *verdoofd*." (bl. 51) Bij deze zinsnede is elke vraag overtollig. »Pareiën waart gij aan de kroon van onzen Heer, te midden harer distels gevlochten." (ib.) Wat zal toch de doornenkroon in deze pompeuse phrase? De Apostelen worden er ook genoemd »licht en zout eener *halve* wereld." Doch waarom de tegenwoordige gedeeltelijke uitbreiding des Christendoms hier en elders, tot maatstaf genomen, en niet zijne algemeene strekking? Op de volgende bladzijde vraag ik: of »eene kaars de oogen naar de zon kan wenden?" Het zwakke licht van eene kaars kan het oog wel aan het sterke licht der zon gewennen. Ook vind ik bl. 53, (23, 63 en doorgaans) de blijkbaar verkeerde en nog onlangs door een' van onze fijnste taalkenners afgekeurde constructie: »CHRISTUS die *het* toont, ook JUDAS te doorgronden" »Meent *het* niet, dat" enz. »de Apostelen des ongeloofs durven *het* verkondigen, dat" enz. Nog valt mijn oog bij het doorbladeren der preek, op de volgende periode (bl. 65) «Zoo was dan zelfs de kleine *kring* van JEZUS eerste getuigen met het *onkruid* der zonde *besmet*, en naast den vriend *Zijner* ziel zocht eene doodelijke adder eene rustplaats aan de borst *onzes Heeren*." (!)

(*Het vervolg hierna.*)

De zending door de gemeente, of de verkondiging des Evangelies aan alle volken een werk des heiligen geestes in de Apostolische gemeente. Een woord ter voor-

bereiding voor de feestviering van het vijftigjarig bestaan van het Nederlandsche Zendelingsgenootschap. Door P. HOFSTEDE DE GROOT, *Hoogleeraar te Groningen. Te Groningen, bij* J. Oomkens, J.zoon. 1847. *In gr.* 8*vo.* 24 *bl. f* :-25.

Al is de feestviering van het Nederlandsche Zendelinggenootschap reeds voorbijgegaan, toch verdient dit woord van den Hoogl. DE GROOT, tot hare voorbereiding uitgegeven, bij voortduring de algemeene opmerkzaamheid. Naar aanleiding van *Hand.* XIII: 1—3 worden hier vier vragen beantwoord, in dezer voege: *Welk werk* deed men te *Antiochië?* men deed van daar het Evangelie elders verkondigen. *Wie* deed dit werk? de gemeente te *Antiochië* deed het. *Welk beginsel* bragt haar hiertoe? Gods heilige geest in de gemeente. En *welke uitwerking* had het? eene van alle zijden gezegende. De ontwikkeling dezer bijzonderheden munt door groote eenvoudigheid, klaarheid en gepastheid uit. Er komen hier en daar opmerkingen in voor, die door allen verdienen behartigd te worden. En het geheel moet strekken, om helder te doen inzien en diep te doen beseffen, dat, naar het voorbeeld der Apostolische gemeente, het *werk* der Evangelieverkondiging onder alle volken, door de *gemeente* gedaan, bij haar voortkomt uit den *heiligen geest* in haar, en tot een' rijken en veelzijdigen *zegen* verstrekt. Het verblijdt ons daarom, dat dit opstel, afzonderlijk afgedrukt uit het Tijdschrift *Waarheid in Liefde*, 1847. II, algemeen verkrijgbaar is gesteld, en wij danken den onvermoeid werkzamen Hoogleeraar voor zijne feestgave.

Biddagsrede over Jakobus V:7—9ª, *uitgesproken den* 2 *Mei* 1847, *door* R. T. P. REUDLER, *Evangeliesch Luthersch Predikant te 's Gravenhage. 's Gravenhage, bij* de Erven Doorman. 1847. *In gr.* 8*vo.* 2½ *bl. f* :-40.

Wat zullen wij van deze Biddagsrede zeggen? *Uitgege-*

ven op verzoek van Diakenen ten voordeele van de Armen der Gemeente, maakt zij aanspraak op een zachtmoedig en toegevend oordeel. Ook was het een kort tijdsbestek, binnen hetwelk zij moest vervaardigd worden. En nu de plegtige Biddag reeds eenige maanden achter ons ligt, en de bange vrees, die wij toen koesterden, is beschaamd geworden, laat het zich niet verwachten, dat deze rede nog zal worden aangekocht en verspreid in den lande. Wij zouden haar daartoe ook niet boven andere uitgegevene durven aanbevelen. Wij houden ons zelfs overtuigd, dat er vele op dien gedenkwaardigen dag zijn uitgesproken, die boven deze de uitgave hadden verdiend. Het zou ons niet moeijelijk vallen, op haren vorm en inhoud vrij gewigtige aanmerkingen te maken. Hoe veel goeds er ook in vervat moge zijn, zij beantwoordt slechts ten deele aan hetgeen wij regt hadden van haar te verwachten. Het positief-Christelijke ontbreekt daaraan, onzes inziens, te veel. Er had althans op zulk een' dag een krachtiger woord tot de gemeente kunnen gesproken zijn, om haar tot ernst, tot ootmoed en tot vertrouwen te stemmen. Maar genoeg reeds, en welligt meer dan genoeg.

De kerkelijke viering van een' gedenkwaardigen dag aangeprezen door J. HERMAN DE RIDDER. *Evangeliedienaar te Waddingsveen. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1847. *In gr.* 8*vo.* 15 *bl. f* :-20.

De gedenkwaardige dag, welks kerkelijke viering in dit welgeschreven stukje wordt aangeprezen, is de Hervormingsdag, de 31ste October. Het synodaal besluit, waarbij de jaarlijksche viering der Reformatie op den eersten dag des Heeren, na den 31sten October invallende, werd vastgesteld, voldoet den Eerw. Schrijver slechts ten halve. Hij wenscht, dat er alomme aan den avond van dien gedenkdag zelven in de gemeente werd feest gevierd. Hij dringt dien wensch aan door een eenvoudig verslag van zulk eene feestviering, door de voorstelling van hare betamelijkheid,

door de wegneming van eenige bedenkingen, daartegen ingebragt, en door de hope op velerlei gezegende vruchten, daarvan te verwachten. Wij mogen het niet ontveinzen, dat zijn voorslag ons behaagt. Of echter de algemeene invoering, vooral ten platten lande, geene groote bezwaren ontmoeten, of de nieuwheid der zaak de algemeene deelneming, die niet zou mogen ontbreken, niet grootelijks verhinderen, en of alzoo het gewenschte doel wel overal gelukkig bereikt zou worden, betwijfelen wij. De gelijksoortige kerkelijke viering van den *goeden Vrijdag* is nog op verre na niet, wat zij wezen moest. En heeft de instelling daarvan door de Synode aan haar oogmerk ter naauwernood beantwoord, het zou gewaagd kunnen schijnen, daaraan eene nieuwe toe te voegen, te meer, daar toch de gedachtenisviering der Hervorming, op den eersten Zondag van November, niet ontbreekt. Gaarne echter doen wij hulde aan de goede bedoelingen van den Remonstrantschen broeder, en prijzen de lezing van zijn geschrift, om meer dan ééne reden, allen aan.

Een woord van Christelijke opwekking aan nieuwe Ledematen onzer Hervormde Gemeente. Door A. H. PAREAU, *Pred. te Assen. Nieuwe uitgave. Te Deventer, bij* J. de Lange. 1847. *In gr.* 8*vo.* 12 *bl.* *f* :-10.

Dit *woord* schijnt reeds vroeger uitgegeven te zijn en hier en daar gebruikt te worden in de gemeente. Het is een ernstig en Evangelisch woord, wèl geschikt voor het doel, waartoe het bestemd is. De vragen, die bij de bevestiging der nieuwe leden plegen gedaan en beantwoord te worden, liggen bij de vermaningen, hier medegedeeld, ten grondslag. Toon en stijl hadden welligt een weinig meer populair kunnen zijn. Over het algemeen kunnen wij echter dit geschrift met vrijmoedigheid aanbevelen. Het stichte, waar het gebruikt wordt, door Gods zegen, veel nut!

Handboek der Bijbelsche Aardrijkskunde, of zooveel mogelijk volledige beschrijving der landen, plaatsen en volken, voorkomende in de heilige Schrift; ten dienste van alle beoefenaren der gewijde oorkonden; uit de beste bronnen en naauwkeurigste landkaarten opgemaakt door J. WATERMAN, *Hoofdonderwijzer der Nederlandsche Israëlitische School te Kampen. Te Kampen, bij* Gebr. Fels. 1846. *In gr.* 8*vo.* 452 *bl. f* 3-50.

Het breedvoerige tweede gedeelte van den titel dezes boeks wijst met overgenoegzame duidelijkheid aan, wat de Schrijver verstaat door *Bijbelsche Aardrijkskunde.* Doch dit neemt niet weg, dat men hier ten deele meer, ten deele minder zal vermeld vinden, dan verwacht wordt. Meer, — in zooverre ook volledigheidshalve gewag wordt gemaakt van landen, die of slechts eene enkele maal van ter zijde genoemd worden, zoo als *Indië*, (alleen *Esth.* I: 1 en VIII: 9 vermeld als grens van AHASVEROS' rijk) of met de hoogste waarschijnlijkheid niet, zoo als *China*, dat toch *Gen.* X: 17 wel niet onder den naam van *Sini* zal zijn aangeduid, of *Jes.* XLIX: 12 onder dien van *Sinim*, daar ter laatste plaatse hoogstwaarschijnlijk *Syene* in *Opper-Egypte* bedoeld is, en ter eerste ongetwijfeld de bewoners der stad *Sin* aan den zuidwestelijken voet van den *Libanon* worden genoemd, gelijk de Schrijver zelf, deze stad bladz. 295 vermeldende, deze plaats heeft aangehaald. Er staat wel *Gen.* X: 7, maar daar wordt het woord niet genoemd; het is dus eene drukfout voor vs. 17 (en drukfouten zijn *legio!*) Het is evenwel eene zonderlinge tegenspraak met zichzelven, in welke de Schrijver vervallen is, daar hij zegt: »Den naam van *China* of *Sinae* treffen wij in den Bijbel reeds in *Gen.* X: 17 onder dien van *Sini* aan," en weinige regels verder: »Het is opmerkelijk, dat in de Hebr. taal een met de Grieksche benaming van *China* volkomen gelijkluidende geographischen (e) naam in het bergvolk van den *Libanon*, *Sini*, (*Gen.*

X: 17) voorkomt." Hoe hebben wij het nu daarmede? Dergelijke slordigheden treffen wij meerder aan. En ook van landstreken, in het O. V. (daarover aanstonds) volstrekt niet, zelfs niet van ter zijde vermeld, wordt eene korte beschrijving gegeven, gelijk van *Pontus*, *Paphlagonië*, *Bythinië*, *Mysië*, *Carië*, *Lycië*, *Pamphilië*, *Pisidië*, *Cilicië*, *Lycaönië*, *Phrygië*, *Galatië*, *Cappadocië*, waaromtrent de geographische en historische aanteekeningen hier eigenlijk een *hors d'oeuvre* zijn.

Maar aan de andere zijde zal het grootste deel dergenen, die dit Handboek willen naslaan, zich hier zeer teleurgesteld vinden. Want daar het een *Israëliet* is, die het geschreven heeft, zal men alle aanhaling van het N. V. en van de plaatsen en streken, daar alleen genoemd, geheel en al te vergeefs zoeken. Slechts bij enkelen, gelijk *Gethsemane*, *Golgotha*, *Kapernaum*, enz. leest men, dat ze »bekend zijn in de geschiedenis des Christendoms" (*). En vandaar, dat voor den Christelijken lezer dit Handboek geheel en al onvolledig en ook ten deele onbruikbaar is. Want niet zelden wijkt de spelling van den Schrijver zoozeer af van die in onze gewone Bijbels, dat men niet weet, hoe in den bladwijzer teregt te komen. Zoo vindt men er niet *Sodom*, maar *Sedom*, niet *Gomorra*, maar *Amora*, niet *Kanaän*, maar *Kenaän*. Welke de eigenlijke Hebreeuwsche uitspraak zij, daarover willen wij met een' kundigen *Israëliet* niet twisten; de eerste letter van *Gomorra* is ook in de Westersche talen niet terug te geven; maar het komt ons voor, dat, zoo men reden heeft om zich niet naar het gewone gebruik te schikken, althans de bladwijzer naar de gekozene spelling moest hebben heengewezen.

(*) Het is zeer zonderling en *inconsequent*, dat men hier herhaaldelijk gewag vindt gemaakt van het zooveelste *jaar naar Christus*. Gelooft de Schrijver het bestaan van JEZUS als historisch persoon, dan is hem het N. V. — deszelfs Goddelijk gezag daargelaten — ook eene bron voor de aardrijkskunde van *Palestina;* en gelooft hij het niet, dan was hij wel zoo *consequent* niet van de *gewone* of *Christelijke jaartelling* te spreken.

En men behoorde zich dan ook gelijk te blijven, en niet MOZES, maar MOSCHE, niet REBEKKA, maar RIBKA te schrijven. Dit verschil van spelling tusschen ons en de *Israëliten* (want dat het *hunne* aangenomene is, blijkt o. a. uit schriften van MULDER) maakt voor ons het gebruik van dit boek zeer bezwaarlijk. En de bladwijzer heeft eene zoo onoordeelkundige overnaauwkeurigheid, dat hij plaatsen vermeldt, ook waar ze geheel ter zijde worden *genoemd*, b. v. *Joppe achtmalen!* Men vindt zich dus herhaaldelijk teleurgesteld. Daarentegen hebben wij *Aphra* of *Beth-Aphra* (*Mich.* I: 10) er niet in kunnen vinden. Alles zocht Rec. natuurlijk niet na.

Eene andere algemeene aanmerking, die wij op het boek hebben, is het ongeloofelijk droge der voordragt. Wij weten zeer wel, dat de hier en daar zwellende stijl van den bekwamen VAN SENDEN in de beschrijving van zijnen *Bijbelschen Atlas* zich beter tot een overzigt, als daar, dan tot een wetenschappelijk handboek, als hier, leent; maar, hebben dan de roemrijkste herinneringen van zijne natie in het land hunner vaderen geen vonkje van warmte aan den droogen, schrikkelijk, snijdend droogen stijl kunnen bijzetten? Wij betwijfelen zeer, of een ijskoude *Samojeed* eene zoo bevrozene beschrijving van zijn verkleumd vaderland zou kunnen geven, als hier de afstammeling van een der merkwaardigste volken uit de geschiedenis geeft van het land zijner voorvaderen, het tooneel van zooveel roem, waar de namen van eenen DAVID en SALOMO nog ruischen in palmbosch en cederenloof, en de harptoonen van *Israël's* zangers nog klinken over heuvelen en bouwvallen. Wat moest, dachten wij, eene beschrijving van *Palestina's* heerlijke landouwen in het schitterendst tijdperk van *Israël's* grootheid; — wat moest de beschrijving van rijkbebouwde akkers, van geurige wijngaarden, van welvarende steden in den tijd, toen SALOMO zijn rijk uitbreidde en de Palmstad der woestijn stichtte; — wat moest die niet worden onder de pen van eenen *Israëliet*, die de kronijken en harpzangen en redevoeringen zijner natie in het oorspronkelijke leest! — *point du tout!* Het boek is nog drooger dan

kurk, en alleen bij de beschrijving van den togt uit *Egypte* door de woestijn en van dat huis der slavernij geeft eene enkele aanhaling van reisbeschrijvingen eenig leven aan de kille stijfheid, bij welke men het doodsche van de Doode Zee of het eenzame van *Thadmor's* ruïnen vergelijken kan. Waarlijk, men moet den inhoud van het koude boek wel willen weten, om eene bladzijde te lezen. Gij kunt het u niet dor genoeg denken. Geen eikenbosch van *Mamre*, geen *Libanon*, geen *Jeruzalem*, geen *Karmel*, geen *Jericho*, de liefelijke Palmstad, werpt één vonkje van geest en leven in de voordragt van — *eenen Israëliet!*

Dat doode heeft ons zoo ontstemd, dat het ons bijna allen lust heeft ontroofd om het boek te beoordeelen. En al wilden wij ook eene zeer breedvoerige recensie schrijven van de opvattingen des Heeren WATERMAN, dan zou ons nog weerhouden het denkbeeld, dat het gansche boek te bepaald *Israëlitisch*, *Oud-Testamentisch* is, om aan de Christelijke wereld meer dan een gering belang in te boezemen. Wij bepalen ons dus tot eenige weinige opmerkingen.

Bladz. 179 wordt de melding verzuimd, dat het Rijk van *Israël* na de scheuring ook dat van *Ephraïm* heet, naar den stam, waarin de hoofdstad lag; vooral bij *Hosea*.

Bladz. 184 volg. dacht het ons vreemd, dat bij de beschrijving der gedeelten van *Kanaän*, die door de onderscheidene stammen van *Israël* werden bezet, geene de minste melding gemaakt is van JAKOB's zegensprekingen, *Gen.* XLIX, ten aanzien van de ligging, grondgesteldheid en voortbrengselen dier stammen, waarop toch in de voorzeggingen aan JUDA, ZEBULON, ASER en NAPHTHALI sterk wordt gezinspeeld.

Bladz. 185 leest men, dat *Jeruzalem* mede den naam draagt van *Ohalibah* (*Ezech.* XXIII: 4). Het heeft echter eene zeer zonderlinge houding, eene zinnebeeldige benaming, gebezigd in eene profetische strafrede, tot eenen aardrijkskundigen *naam* te verheffen. Zoo zegt de Schrijver ook, dat *Babylonië* en *Chaldea* (ald. en bladz. 75 *aant.*) *Merathaïm*, ongehoorzamen, genoemd worden. Op de tweede der daar aangehaalde plaatsen (*Hos.* XIV: 1) heet niet *Ba-*

bylon of *Chaldea*, maar *Samarië* eene *Marta*, d. i. eene *wederspannige* (wel een *epitheton*, maar geen *naam*.) En op de andere plaats (*Jerem.* LI: 21) is niets dergelijks te vinden. In kapittel en vers is 't geene drukfout, gelijk wij eerst dachten, want op beide plaatsen staat het evencens. En het woord מרד komt bij *Jeremia* alleen voor (LII: 3) van ZEDEKIA, (V: 23) van het *Israëlitische volk*, en (IV: 17), van *Jeruzalem*. Wij weten dus niet, waar bij dezen Profeet te zoeken, dat *Babylon* en *Chaldea Merathaïm* genoemd worden. En al ware het zoo, dan kon men met hetzelfde regt zeggen, dat *Jeruzalem* ook den naam draagt van *Chub-ra*, de welgebouwde, wegens *Psalm* CXXII: 3.

Blad. 215 is wel aangeteekend, dat *Bethlehem* vroeger *Ephrath* heette, en later, ter onderscheiding van een ander *Bethlehem* in den stam *Zebulon*, *Bethlehem in Juda*, maar niet, dat het, *Mich.* V: 1, den naam van *Bethlehem-Ephratha* draagt.

Bladz. 231 is te *Jericho* niet vermeld, dat JOSUA eenen plegtigen vloek had uitgesproken over hem, die de vestingwerken dier stad zou herstellen, (*Jos.* VI: 26) hetgeen evenwel door ACHAB (I *Kon.* XVI: 34) beproefd werd. Ook leest men wel van *Jericho*, maar niet van *Bethel*, dat er eene profetenschool was (2 *Kon.* II: 3). Het ziet er daar ook vrij verward uit; want, van *Bethel* sprekende, doet de Schrijver het onderscheiden van *Beth-aven;* noemt daarna onder de steden van *Juda* ook *Sebarim;* vermeldt vervolgens eenen berg, 1 *Sam.* XIII: 2 genoemd, en begint nu weder over *Bethel* te handelen.

Bladz. 249 staat, dat *Endor* bekend is als de woonplaats der doodenbezweerster PYTHONIFFA, hetwelk wel zal moeten zijn PYTHONISSA.

Bladz. 338 wordt bij de beschrijving der luchtgesteldheid en landkwalen van *Egypte* geen woord gesproken van de tien plagen bij *Israël's* uittogt; meestendeels gewone Egyptische landplagen, slechts nu in heviger graad, na elkander op MOZES' bevel (in welke drie bijeenkomende bijzonderheden het wonderdadige bestaat) ontstaan, die daarom in eene *Bijbelsche Aardrijkskunde* wel eene plaats hadden ver-

diend. Zoo zou het ophelderen van het droogvoets gaan door de Roode Zee en den *Jordaan*, het vloeijen van water uit eene rots in de woestijn, het nederdalen van het manna en andere bijzonderheden hier wèlgeplaatst zijn geweest, welke opheldering verkrijgen uit de natuurlijke gesteldheid dier landen, en waarvan het wonderdadige bij onze tegenwoordige kennis niet wordt weggeredeneerd, maar teruggebragt tot het gebeuren op *dat* oogenblik, onder *die* omstandigheden. Zoo ook vele andere zaken, betrekking hebbende op geschiedenissen, zeden, gebruiken, enz. Wij noemen slechts één voorbeeld. De geschiedenis der redding van MOZES verkrijgt licht door de beschrijving van de *Nijl*-oevers, van het gebruik der *papyrus*-plant enz. Moest men dit niet in eene *Bijbelsche Aardrijkskunde* vinden? Maar van dat alles — *rien du tout!*

Er is ook nog al het een en ander, dat de Schrijver als onbetwistbaar nederstelt, maar waarvoor het bewijs hem zeer moeijelijk zou vallen. Wij noemen alleen de bepaalde opgave, dat *Saphir* en *Zaänam* (*Mich.* I: 11) in den stam van *Juda* gelegen waren, terwijl de ligging dier plaatsen alleen gegist wordt, doch met zekerheid volstrekt niet bekend is.

Kortom, (want wij behoeven geene meerdere aanmerkingen te maken tot staving van ons oordeel) het boek is wel niet geheel zonder verdienste, maar noch door inhoud, noch door vorm beantwoordt het aan eene zeer gematigde verwachting. Het is voor Christenen hoogst onvolledig, en kan, op het tegenwoordige standpunt der wetenschap, geene aanspraak maken op voldoening aan hetgeen men in eene Bijbelsche Aardrijkskunde mag vorderen.

Algemeene Grondbeginselen der Aardrijkskunde. Door [*wijlen*] L. A. SCHROEDER STEINMETZ. *Derde vermeerderde en verbeterde Druk. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1845. *In gr.* 8*vo.* 416 *bl.* *f* 4-00.

De eerste druk van dit nuttige leerboek voor de Latijn-

sche scholen werd in 1835 uitgegeven. Vier jaren daarna, toen intusschen de waardige Schrijver reeds was overleden, was eene tweede uitgave, en ten vorige jare eene derde noodig. Het toezigt over de laatste was opgedragen aan Dr. G. WILHELMIJ, die na het veranderen en bijwerken van de twee eerste afdeelingen stierf, en wiens taak voor de derde en vierde afdeelingen, waarin vooral eene menigte van getallen (der bevolkingen) herziening vorderde, is opgevat door den Heer G. R. VOORMEULEN VAN BOEKEREN, *Litt. Hum. Cand.* Aan beiden komt de lof toe, dit met naauwkeurigheid gedaan te hebben. Dat op de laatste ontdekkingen acht is gegeven, blijkt onder anderen daaruit, dat in het sterrekundige overzigt, waarmede naar de gewoonte der meeste aardrijkskundige leerboeken wordt begonnen, de nog niet lang geleden gedane ontdekking van den afstand van twee vaste sterren tot de Aarde vermeld wordt. De kometen van FAIJE en DE VICO daarentegen waren hem nog niet bekend. Het lijstje der mijlen op bladz. 10 is zeer onvolledig. Eene naauwkeurige opgave daarvan moest aan geen handboek tot aardrijkskundig onderwijs ontbreken.

Een klein verzuim is bladz. 100 onopgemerkt gebleven, alwaar onder de landen, die koper voortbrengen, *Japan* niet is genoemd. In de volgende zinsnede is eene blijkbare misstelling: »Van de geheele oppervlakte der aarde, welke 9,282,000 v. m. bedraagt, maakt die van het vaste land of der vijf werelddeelen [*met inbegrip der eilanden* had er bij moeten staan] gezamentlijk slechts een vierde gedeelte uit, dus naauwelijks 2,380,000 v. m. of, meer bepaald, ruim 2,382,000 vierkante mijlen." Bladz. 129. Het laatste getal moet zijn 2,360,000.

De correctie, waarop in zulk een boek veel aankomt, is zuiver. Bladz. 121, reg. 23, staat 52° N. B. moet zijn Z. B. Deze kleine opmerkingen benemen niets aan den lof, waarop deze herdruk aanspraak heeft.

Om de gelijksoortigheid van onderwerp kondigen wij te gelijk aan:

Handboekje ten behoeve der groote Schoolkaart van Europa; vervaardigd door P. BEST, *Onderwijzer te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1846. *In* 12mo. 40 *bl. (Met de Kaart) gekl. f* 3-25. *Op katoen met stokken f* 8-50.

De groote uit twaalf bladen bestaande Kaart, op de steendrukkerij van MIELING te *'s Gravenhage* vervaardigd, is tot haar doel zeer geschikt. Grensscheidingen, rivieren, bergen en groote steden zijn op eenen afstand duidelijk genoeg te onderkennen, behalve in en om *Zwitserland* en *Griekenland*, waar de grenzen zoo sterk zijn gekleurd, de bergen zoo zwaar geschaduwd of de eilanden zoo breed gestreept, dat de duidelijkheid er door belemmerd en het oog vermoeid wordt. Waarom moeten ook altijd de gebergten op landkaarten zoo uitvoerig worden geteekend? Gestippelde lijnen konden dezelfde aanwijzing geven. De kaart bevat hier en daar jaartallen ter aanduiding van merkwaardige gebeurtenissen. De zeeën, golven, straten, rivieren, eilanden zijn aangewezen met nommers, in het Handboekje vermeld. Voor schoolgebruik moest eigenlijk noch eenige naam, noch eenige aanwijzing op de kaart zelve gevonden worden, maar de verklaring aan het mondelinge onderrigt geheel overgelaten zijn, hetgeen ook bij het ondervragen der leerlingen zeer veel nut heeft. Het Handboekje is doelmatig, maar de geschiedkundige herinneringen nopens de meeste rijken van *Europa* voor zulk een boekje breedvoerig genoeg. *Campo Tornio* voor *Formio*, bl. 17, en *Speijer* voor *Spiers*, bl. 31, zijn kleine misstellingen.

Grondbeginselen der Mensch- en Zielkunde naar de Leer van Dr. K. C. F. KRAUSE, *ontvouwd in twaalf Voorlezingen te Parijs door Dr.* H. AHRENS, *Hoogleeraar der Wijsbegeerte en Lid van den Raad des bestuurs der Universiteit te Brussel. Vrij vertaald, met verbeteringen en bijvoegsels, den Vertaler medegedeeld door den Auteur zelven,*

en met een voorberigt en aanteekeningen van Dr. J. NIEUWENHUIS, *Oud-Hoogleeraar der Wijsbegeerte aan de Leidsche Hoogeschool enz. Iste Deel.*

(*Vervolg en slot van bl.* 540.)

De eerste Les of Voorlezing van Dr. AHRENS handelt *over het doel, geschiedenis en plan der Zielkunde.* Volgens hem is de Zielkunde de wetenschap van den geest en de ziel der menschen. Deze wetenschap is een bijzondere tak der Wijsbegeerte; men moet dus vooreerst nagaan, welke plaats zij bekleedt in het gebied der wijsgeerige wetenschappen, het eigenlijk grondgebied harer navorschingen bepalen, en den invloed, dien zij als *methode* heeft op alle wijsgeerige bespiegelingen. Maar, daar de wijsbegeerte als wetenschap naauw verbonden is met het leven, zal het tweede punt van zijn onderzoek bestaan in het onderzoeken van den bijzonderen invloed op geheel het zedelijk leven van den mensch.

»De zielkunde als wetenschap van den geest en de ziel zoekt in te dringen in de kennis van des menschen inwendige natuur, den geest na te gaan in zijne verschillende vermogens en werkzaamheden. Zij beschouwt hem op de verschillende trappen van ontwikkeling in zijn denken, gevoelen en willen, en tracht in te dringen in de verhoudingen, welke hem met andere voorwerpen en wezens verbinden. Zij onderzoekt den inwendigen grond zijner zedelijke betrekkingen met zijne natuurgenooten en zijne godsdienstige met de Godheid; zij leidt uit dit onderzoek de beginsels af, die den mensch moeten besturen in al zijne handelingen. Het gebied dezer wetenschap is derhalve een der meest uitgestrekte, welke men zich kan voorstellen. Men zoude zelfs kunnen vragen, welke wetenschap uitgestrekter en verhevener is, dan de wetenschap van den menschelijken geest? Vele voorname wijsgeeren hebben haar beschouwd als de eenige, waarin de geest, met behulp eener gestrenge *methode*, eene zekere kennis kan verkrijgen. Doch indien men de wijsbegeerte moet bepalen naar het doel, dat zij zich altijd heeft voorgesteld, is zij geene bloote zielkunde, en bepaalt zij hare navorschingen niet enkel tot het onderzoek van den geest. — Te oordeelen naar het doel, dat zij altijd vervolgd heeft door alle groote stelsels der oude en latere tijden heen, is zij de algemeene wetenschap, die de algemeene wetten aller rangen en wezens des heelals naspoort, ten einde ieder wezen zijne plaats aan te wijzen, eene ver-

klaring van dezelve te geven, en de betrekking te bepalen van den mensch in het geheele zamenstel der wezens, die met hem deel nemen aan het oneindig gebied des levens, en eindelijk, ten einde zich boven al het eindige te verheffen tot de gedachte van het hoogste Wezen, om, van deszelfs beschouwing afdalende, eene zekere kennis te verkrijgen en door deze een nieuw licht te verspreiden over alle wezens, over alle levensbetrekkingen, over de natuur, over den mensch en zijne bestemming."

Wij hebben dit met de woorden van Dr. AHRENS zelven aangehaald, om een denkbeeld te geven van den ruimen omvang zijner zielkundige Voorlezingen, en de *methode*, die hij hierin gevolgd is. Hier is dus het opklimmend en afleidend gedeelte van het stelsel van KRAUSE gevolgd, dat van de beschouwing van des menschen geest en ziel tot het absolute Wezen, of God, opklimt, om verder hieruit alles te verklaren en af te leiden; een gang, dien men geene eenvoudigheid en grootheid van gedachte kan ontzeggen.

De geschiedenis der Psychologie is in deze Les volledig met eene groote uitvoerigheid behandeld. Niets is hier vergeten; van de zoogenoemde wijsgeerige stelsels der *Indiërs* en *Chinezen* wordt zelfs gewag gemaakt, ofschoon het met regt betwijfeld kan worden, of zich het Oosten wel ooit tot het wijsgeerig begrip heeft kunnen verheffen. Na van THALES en de *Ionische* School, van ANAXAGORAS, de *Pythagoristen* en de *Eleaten* gewag te hebben gemaakt, wordt aan de verdiensten van SOCRATES, PLATO en ARISTOTELES ten opzigte van de zielkunde volkomen regt gedaan en het geschrift van den laatste *over de Ziel* als het diepzinnigste onderzoek over dit onderwerp, dat de Oudheid aan ons heeft overgeleverd, gewend. (Verleden jaar verscheen er in *Frankrijk* eene vertaling van door BARTHELEMY DE ST. HILAIRE, die zich bezig houdt met al de werken van ARISTOTELES over te brengen, welke met eene voortreffelijke inleiding en met belangrijke aanteekeningen voorzien is.) Na ZENO en EPICURUS en PYRRHO verschijnen de *Nieuw-platonisten*, die aan de ziel een nieuw tot nog toe onbekend vermogen toeschreven, om zich door de verrukking (*extase*) tot de onmiddellijke aanschouwing van het *absolute* Wezen, de eenheid of God te verheffen. Na de Kerkvaders komen ook de *scolastici* in aanmerking; maar de strijd tusschen de *Realisten* en de *Nominalisten*, die voor het onderwerp wel eene vermelding verdiende, wordt er niet in aangeroerd. Even als in de oude wijsbegeerte SOCRATES als

de stichter der zielkundige wetenschap kan aangemerkt worden, was zulks DESCARTES voor den nieuweren tijd. Van zijne gevoelens daaromtrent wordt, even als van die van MALLEBRANCHE, SPINOZA, LEIBNITZ, WOLFF, LOCKE, BERKELEY, met zekere uitbreiding gewag gemaakt, tevens van de *Schotsche* school en van de nieuwere *Fransche*, die van ROYER COLLARD, JOUFFROY, en vooral van COUSIN, waarvan op eene andere en meer eervolle wijze gesproken wordt, dan zulks in de inleiding gedaan was. De nieuwere *Duitsche* wijsgeeren, van KANT, aan wien, als een' der volmakers van de zielkundige wetenschap en den grondlegger van een nieuw gebouw der Wijsbegeerte, regt wordt gedaan, en FICHTE, tot op SCHELLING en HEGEL, beslaan eene uitgebreide plaats in deze geschiedkundige schets, die met de voorstelling van de gevoelens van KRAUSE eindigt, waaruit wij het volgende als minder bekend overnemen: »In den beginne volgde KRAUSE nog de algemeene rigting, die SCHELLING aan de philosophie had gegeven: maar weldra zag hij het oppervlakkige en onvolledige van dit stelsel in. Hij versterkte zich hoe langer zoo meer in de overtuiging, dat men nog eens terug moest keeren tot het werk, door KANT begonnen, maar niet voltooid; dat de Philosophie moest beginnen met het onderzoek van den menschelijken geest, ten einde in dezen den grond te vinden, waarop men zich zoude kunnen verheffen tot de sfeer der algemeene begrippen, betreffende het wezen van God, van de natuur, van den mensch, van het leven, en de ontwikkeling der menschheid. Aldus onderscheidde KRAUSE in zijn stelsel twee hoofddeelen, die zich aaneenschakelen en onderling staande houden, waarvan het *eerste* bestaat in de zielkundige ontleding van den geest naar de verschillende openbaringen van zijn wezen en de onderscheidene trappen zijner ontwikkeling, en het *tweede* zich bezig houdt met het onderzoek van God, van de natuur en de menschheid." De zielkundige lessen van Dr. AHRENS gaan voornamelijk over dit eerste gedeelte.

Hij begint dus met den mensch in het algemeen te beschouwen, zooals hij voorkomt in de middenstof, waarin hij leeft, en hem den rang aan te wijzen, dien hij bekleedt in het algemeene stelsel der natuurwezens. Vervolgens keert hij terug tot het zelfbewustzijn van den menschelijken geest en de verhouding, die tusschen dien geest en het ligchaam

bestaat. Tot het onderzoek van deszelfs werkzaamheid gekomen, gaat hij tot de beschouwing der begrippen van tijd en ruimte over. Daar zij de grondvesten van elk wijsgeerig stelsel zijn en eene levensvraag daarvan uitmaken, vorscht hij dezelve naauwkeurig na, en onderzoekt, of tijd en ruimte slechts bloote vormen zijn onzer aanschouwing, gelijk KANT beweerde, dan of zij tevens blijvende vormen zijn der dingen zelve.

Na tot het inzigt van de natuur en het wezen van den geest op zichzelven gekomen te zijn, gaat hij de verschillende takken zijner werkzaamheid beschouwen. Vooreerst betoont hij zich werkzaam in *gedachten*. Hij klimt van den laagsten trap der zinnelijke kennis, door de afgetrokkene begrippen des verstands heen, tot op de *ideën* der rede. Hieruit volgt een nader onderzoek over den aard der rede, die, eigenlijk gesproken, niets individuëels is, maar de algemeene bron van gemeenschap voor alle geesten, die te zamen een geestelijk rijk uitmaken, dat onderworpen is aan de hoogste wet, de grondwet der rede.

Het hoofd-*idee* der rede is dat der Godheid; hierin vereenigen zich alle oneindige *ideën;* het is, om met KANT te spreken, het *ideaal* der rede, dat wij te zoeken hebben. In de Godheid zullen wij eerst de verklaring vinden van onze rede, van dat wezen, dat in ons is, en meer is dan wijzelven zijn. Wij worden daardoor in staat gesteld om het *idee* der Godheid zelve te bepalen, en zoo den eersten grondslag der redelijke Godsdienst te leggen.

Wanneer de taak van het onderzoek van den geest in betrekking tot het denkvermogen volbragt is, beschouwt de Schrijver het *gevoel* in deszelfs verschillende graden, als zinnelijke gewaarwording, en verder als gevoel voor het schoone, het verhevene, de kunst in het algemeen, voor de natuur en de menschheid, eindelijk in het hoogste, het oneindigheidsgevoel, of dat der Godheid.

Na het gevoel blijft er nog de ontleding van den *wil* over. Deze wordt op dezelfde wijze behandeld als die der *gedachte* en het *gevoel*. Men klimt daarbij van den eigen persoonlijken wil tot God op als het *hoogste goed*, waarheen de wil moet gerigt zijn.

Daar echter de leer van den geest in een naauw verband met het ligchaam staat, en zich hierin zeer gewigtige verschijnsels voordoen, worden die verschijnsels ook onder-

zocht, vooral die betrekking hebben tot den zieken toestand van den mensch, gelijk de krankzinnigheid, de ijlhoofdigheid, de zotheid, het dierlijk magnetismus en den staat van helderzien (*clairvoyance*).

Eindelijk wordt door al deze beschouwingen de geestontwikkeling bepaald, zoo van den enkelen individuelen mensch, als van de geheele menschheid, overeenkomstig de ontdekte zielkundige wetten. Hierdoor wordt de overtuiging bevestigd, dat voor den mensch en de geheele menschheid de groote taak des levens nimmer is afgedaan; dat het leven op aarde niet de laatste grenspaal is; dat de onsterfelijkheid de eenige voorwaarde uitmaakt, waaronder de mensch en de menschheid hunne bestemming kunnen bereiken. De overweging van de leer der onsterfelijkheid bekroont dus op eene waardige wijze deze belangrijke zielkundige Voorlezingen.

Dr. AHRENS heeft echter, toen hij dezelve vóór de drukpers gereedmaakte, eene andere orde van ontvouwing gevolgd. In het eerste Deel, dat wij aankondigen, heeft hij alles vereenigd, wat betrekking heeft tot de natuur van den Mensch in het algemeen, of de algemeene menschkunde (*Anthropologie*) behandeld, en in het tweede eene meer bondige verklaring van de zoogenoemde Zielkunde (*Psychologie*) en van de eerste beginselen der Bovennatuurkunde (*Metaphysica*) te zamen gevoegd.

De tweede Voorlezing handelt *over de Natuur in het algemeen en hare verschillende levenstrappen, en over de bepaling der bijzondere natuur van den mensch.* Hier treft men eene krachtige, stoute en volledige voorstelling van het Heelal aan, de vrucht van eene juiste natuurkennis, door eenen wijsgeerigen blik geleid en verhelderd. Het denkbeeld der eenheid, die het geheelal en deszelfs deelen op de verschillende trappen van bestaan en ontwikkeling te zamensnoert, is een treffend bewijs, dat de natuurkundige wetenschappen zonder de wijsbegeerte niet in staat zijn ons een volledig denkbeeld van het wereldstelsel te geven, dat om zijne verhevene orde door de *Grieken* zoo eigenaardig *Kosmos* werd genoemd; een naam, dien een der grootste natuurkenners van onzen tijd, A. VON HUMBOLDT, weder in zwang gebragt heeft. De mensch, als het voortreffelijkste gewrocht der natuur, is, op zichzelven beschouwd, een afbeeldsel van de wereld, een spiegel, waarop zich al hare

voorwerpen terugkaatsen; hij is ook daarom door de oude Grieksche Wijsgeeren als een *Mikrokosmos* aangemerkt.

De derde Voorlezing spreekt *over de onderscheiding van ligchaam en geest, en van beider verhoudingen.* Een veelomvattend en moeijelijk vraagstuk, dat hier tot eene hoogstvoldoende oplossing gebragt wordt. Ligchaam en geest in den mensch zijn meestal te scherp van elkander afgescheiden; het eerste is door de *Spiritualisten* veeltijds ten koste van den laatste veronachtzaamd en op een' te lagen trap gesteld; terwijl daarentegen de *Materialisten* den geest hebben getracht weg te redeneren, en dien uit het organismus van het ligchaam hebben afgeleid. Hier treden ligchaam en geest, door eene aan het ligchaam eigendommelijke ziel vereenigd, als een schoon geheel op, dat den mensch uitmaakt, zooals hij zich in de zigtbare natuur vertoont. De harmonie tusschen het zinnelijke en onzinnelijke in den mensch is daardoor hersteld.

De vierde en vijfde Voorlezing handelen *over de voorbijgaande en van den gewonen staat afwijkende verhoudingen tusschen geest en ligchaam, of over het waken, den slaap, het somnambulismus, het levensmagnetismus en de krankzinnigheid.* Onderwerpen, die tot nog toe niet genoegzaam door de fakkel der wijsbegeerte waren toegelicht, maar die hier op eene scherpzinnige en tevens verstaanbare wijze voorgesteld worden. De onderzoekingen van Dr. AHRENS doen ons hier dieper indringen in den geheimzinnigen invloed, dien de verwonderlijke zamenstelling des ligchaams op de ziel, en daardoor op den geest uitoefent. Hij doet hier de vorderingen van de Physiologie van den mensch, gepaard met de naauwkeurige waarnemingen der geneeskundigen, dienstig zijn, om de moeijelijkste vraagstukken der Psychologie op te lossen; terwijl zijne oplossingen meestal gegrond en gelukkig zijn en voor den weetgierigen denker weinig meer te vragen overlaten.

Dit is de rijke inhoud van het eerste Deel van AHRENS' *Grondbeginselen der Mensch- en Zielkunde.* Hoezeer wij het over 't algemeen met de behandeling der onderwerpen en de strekking der denkbeelden meestal eens zijn, hadden wij echter eenige aanmerkingen te maken en eenige vragen te doen; doch dezen zullen wij, uithoofde der uitgebreidheid van deze aankondiging, tot het einde van die van het tweede Deel besparen, hetgeen wij met verlangen te gemoet

zien. Ref. moet intusschen verklaren, dat hij de vertaling van het werk van Dr. AHRENS als een belangrijk geschenk aan onze wijsgeerige letterkunde aanmerkt, hetgeen bij velen onzer denkende landgenooten den lust tot een wijsgeerig onderzoek kan opwekken, en hun een denkbeeld geven van de meerderheid der buitenlanders hierin boven ons; terwijl het ongemeen geschikt is, om hen van alle dwaze en bekrompene vooroordeelen omtrent die verhevene wetenschap te genezen, waarvan zij zulk een voortreffelijk en leerzaam geschrift heeft ontvangen.

J. A. BAKKER.

OLDENBARNEVELD, *de Staten van Holland en* LEYCESTER *in* 1585 *en* 1586. *Eene bijdrage tot de kennis van de geschiedenis dier tijden en tot de waardering van eenige historische voorstellingen in den Roman* Leycester in Nederland *van Mej.* TOUSSAINT, *alsmede Teregtwijzing voor den Heer Predikant* J. A. H. MENSINGA, *en Antwoord aan den Hoogleeraar* H. SIEGENBEEK, *door Mr.* HUGO BEIJERMAN.

(*Vervolg en slot van bl.* 546.)

Op de *voorlezing* volgen 126 bladzijden *aanteekeningen*, tot aanwijzing van bronnen, verklaring of staving van sommige uitdrukkingen in het onderzoek, en uiteenzetting van eenige bijzonderheden, welke, ter juiste beoordeeling der hoofdzaak, in het ware licht moeten worden gesteld. Gezamenlijk strekken zij ten blijke van 's Hoogleeraars grondige studie, zelfstandige beschouwingswijze, en eigenaardige manier van voorstellen. Belangrijk vooral zijn Ref. voorgekomen, de 13de aant., bl. 30—53, over de politiek van ELIZABETH jegens *Frankrijk*, vooral met betrekking tot de *Nederlanden*; de 15de, bl. 54—80, over de politieke betrekking tusschen ELIZABETH ter eenre en FILIPS II met den Paus ter andere zijde; de 27ste, bl. 102—120, bijeenvoeging van hetgeen LEYCESTER's briefwisseling ons zegt betrekkelijk den last aan hem door zijne meesteres gegeven; de 32ste, bl. 121—132, oorzaken van de latere twisten met LEYCESTER; en de 33ste, bl. 132—148, waarin de handelwijze van OLDENBARNEVELD en de Staten behoorlijk wordt uiteengezet. Van hetgeen door onze voornaamste geschiedvorschers in de laatste jaren is ge-

zegd geworden, is met onbevangenheid gebruik gemaakt. BEIJERMAN noemt ze evenwel doorgaans alleen bij de gevallen, waarin hij hen niet behoeft tegen te spreken. Waar dit plaats heeft, is HENSINGA's uitdrukking op hem van toepassing: »Gij ziet, dat Prof. BEIJERMAN evenzoo doet als de »voorlezer, die zeide: quâ woorden stichten niet, en hij »sloeg ze over." — Hij werpt voorstelling tegen voorstelling, feit tegen feit in de schaal, en stelt alzoo den lezer in staat de zaken tegen elkander te wikken en te wegen, zonder dat beroemde namen eenigen invloed oefenen. Wie geen vreemdeling is in de geschiedenis des vaderlands, weet daarenboven zelf, tegen wien het gestelde gerigt is, en heeft alzoo geene aanwijzing noodig. Wil iemand bewijs voor deze bewering, hij leze b. v. de 33ste aant., en zal door deze tevens overtuigd worden, dat BEIJERMAN »geen strijdlustige" is.

Somwijlen geeft hij zelfs wel eens meer toe, dan Ref. meent dat noodig is. B. v bl. 31, waar gezegd wordt, dat MORGAN's komst met 300 Engelsche vrijwilligers te *Vlissingen*, in Aug. 1572, *kan* te zamen hebben gehangen met den raad des Engelschen afgezants te *Parijs*, om *Vlissingen* voor ELIZABETH te bezetten. De komst op *Walcheren* van MORGAN met zijne 100 *Engelschen* en van BALFOUR met zijne 100 *Schotten*, had reeds plaats gehad in Mei, en was wel meest waarschijnlijk een gevolg van het schrijven der *Vlissingers* aan de Kerken in *Engeland*, van 26 April: » Speramus Deo iuvante nos non magno labore coacturos urbem illam (Mediob.) officio fungi, si modo vos velitis, et alii, quorum interest, nobis, sine mora tamen, et milite et pecunia, succurrere, quod alacriter facturos nobis persuademus. Militem nos requirimus potius numero exiguum, modo sit probus, et rei militaris peritus, sed pyraticae prorsus expers."

Bl. 45 stemt hij toe, dat DE GROOT *schijnt* te zeggen, dat ELIZABETH tot de aanbieding der Souvereiniteit zou *geraden* hebben. In eene aant. aan den voet der bladzijde wordt er evenwel bijgevoegd: »Als GROTIUS niet zulk een schrijver »was, als hij is, zou men geneigd zijn, de woorden zoo te »verklaren, alsof de *Engelschen* juist wel niet *met woorden* »de aanbieding der Souvereiniteit aan *Frankrijk* aangeraden, »maar zulks, als in weerwil van zich zelven, alleen door »hunne mindere aanbieding gedaan hadden," enz. Ref-

meent, dat men de woorden van GROTIUS niet wel anders opvatten *kan*, wanneer men ze leest in den zamenhang, van »Sed dubitatum fuit utrius regimen praeoptaretur" af. Het is een wikken en wegen. Het voor en tegen werd in de schaal gelegd, maar leidde tot geene beslissing, vermits het eene het andere opwoog, tot dat men op de eischen kwam. *Frankrijk* had geene voorwaarden gesteld bij zijne beloften tot hulpbetoon. »Angli subsidia duntaxat, et acceptis pignoribus, offerebant." Was het dus niet alsof de *Engelschen* hunne eigene minderheid en *Frankrijks* meerderheid erkenden? alsof zij zelve *aanraadden*, om eerst aldaar eens te beproeven, of er, op voordeeliger voorwaarden, bescherming te verkrijgen ware? — Die pandgeving van *Brielle* en *Vlissingen*, de sleutels van *Holland* en *Zeeland*, woog toch bij de Staten der beide gewesten zwaar. Zij wenschten haar te ontgaan, en van daar dan ook het verschijnsel: »praelata est Gallia." Dat *hier* de knoop zat, blijkt, naar Ref. meening, uit het gezegde van GROTIUS, Lib. V. (p. m. 130.) »Obligatae pignori maritimae urbes, Brila et Flissinga cum Zeburgo Walachriae castello, Anglorum praesidiis traduntur, *non sine metu in posterum*, *quem tunc praesens necessitas averterat.*"

Bl. 85 vinden wij, ten opzigte van Prof. SIEGENBEEK, een *peccavi* over een overigens vrij onbeduidend punt, dat alle kenmerken van den humor heeft. Het heeft ten minste aan Referent een' glimlach afgedwongen met een »dat is ondeugend;" want BEIJERMAN verschuilt zich, tegenover den eerbiedwaardigen veteraan onzer Letterkunde, achter den Staatsraad VAN PRINSTERER, doch niet dan na alvorens zichzelven te hebben blank gewasschen en tevens den Staatsraad te hebben verdedigd. Men oordeele. In de *Voorlezing* was gezegd: »*denkelijk* hebben zij (nl. de Staten) onder de hand verzocht, dat hij (LEYCESTER) en niemand anders de man zou zijn." Vader SIEGENBEEK schreef hiertegen (Brief, bl. 10): »Voor dit door U ter neer gestelde »zoek ik vruchteloos het bewijs, dat door U niet gegeven »is." Hierop deelt BEIJERMAN eerst eenige plaatsen mede uit de brieven van ORYEL enz., bij BOR te vinden, waarbij wij alleen die op bl. 633 missen, vervolgens het gezegde van VAN PRINSTERER op gezag van BOR; en nadat op deze wijze eindelijk *bewezen* is geworden, dat het *denkelijk* wel in *waarschijnlijk* had kunnen worden veranderd, besluit hij

met een *pater! peccavi*, en zegt, dat hij, »alles rijpelijk »wikkende en wegende, welligt nu eene andere bewoor»ding zou gebruikt hebben."— Dat het eene sterkere zou hebben moeten zijn, verswijgt hij evenwel. Kunt ge nog twijfelen, lezer! of hij is alzoo »van de zwarte kleur?" Hij heeft eerbied nooh voor de sekse, al schittert deze door uitstekende talenten, nooh voor den ouderdom, al is de kroon der grijsheid, die deze draagt, eene sierlijke, welverdiende en op den regten weg verkregene.

Enige bijzonderheden zijn in de *Aanteekeningen* met opzet voorbijgegaan, vermits zij beter voegden in de *Bijlagen*, zijnde: a) *Teregtwijzing voor den* WEW. ZG. *Heer* J. A. H. HENSINGA, enz. bl. 151—196, een opstel in geheel anderen stijl, hetgeen den naam, dien het draagt, letterlijk verdient. Dikwerf speelt BEIJERMAN met HENSINGA; maar dikwerf ook brengt hij hem verpletterende slagen toe. De Predikant te *Sijbekarspel* mogt willen, dat hij het nooit in het hoofd had gekregen eene *Wederlegging van* BEIJERMAN's *kritiek* te schrijven. En toch kunnen wij niet zeggen, dat BEIJERMAN hem ongenadig heeft behandeld, in aanmerking genomen, dat deze de aangevallene is en den Hoogleeraarerang had op te houden.

b) *Antwoord op den Brief van den Hoogleeraar* H. SIEGENBEEK enz. bl. 197—228, even als deze gesteld op den toon, welke aan mannen voegt, die hun leven aan de beoefening der letteren hebben toegewijd. Dit antwoord intusschen komt Ref. voor, minder afdoende te zijn dan het vroegere, en wel op één hoofdpunt vooral.

SIEGENBEEK had, bl. 4 van zijnen Brief, geschreven: »Hetgeen ik niet kan toestemmen is, dat zij (de Staten) geen »grond tot wantrouwen hadden en dus ten onregte op maat»regelen bedacht waren, om zich tegen zijne (LEYCESTER's) »verkeerde bedoelingen in veiligheid te stellen." — Wanneer men bij de woorden »verkeerde bedoelingen" *alleen* denkt aan het tot zich nemen der Souvereiniteit, hetzij voor zijnen persoon, hetzij ten behoeve zijner meesteres, dan kan men Prof. BEIJERMAN gelijk geven. Ref. houdt zijne stelling op *dat* punt voor bewezen. Hij houdt het mede voor genoegzaam uitgemaakt, dat OLDENBARNEVELD en de Staten van *Holland* te dezen geen argwaan koesterden. Maar BEIJERMAN houdt toch de Heeren Staten voor verstandige en voorzigtige mannen, en schreef bl. 149: »Wie voorzorgen neemt, waar

»die noodeloos zijn, is niet voorzigtig, maar een tobber, een »zwaarhoofd; en dus een zwakhoofd." Dat zij intusschen voorzorgen namen leert hij uitdrukkelijk bl. 141; want zij deden MAURITS *in functie treden* als Stadhouder. »Werd er niet »bij tijds in voorzien, LEYCESTER mogt het er eens voor hou»den, dat die post onbezet, dat hij vacant was; hij mogt »eens het nog niet erkende, het nog slapende regt van »MAURITS miskennen; hij mogt eens, of een ander *Neder»lander*, of, erger nog, zich zelven of een' ander vreemde»ling, met dien post begiftigen; dan had de zoon van WILLEM »bitter weinig aan zijn verkregen regt — en men had een »gast binnen zijne woning, die mogelijk, bij nadere kennis»making, zeer lastig zou blijken te zijn." — Hoe kan deze redenering gebillijkt worden, zonder de vooronderstelling, dat er toch eenige reden bestond om zoo iets te duchten? De voorslag er toe ging uit van *Zeeland*, waar VALCKE zoo grooten invloed bezat; VALCKE, die ook tot de gezanten naar *Engeland* had behoord en dus LEYCESTER kende, die hem wederkeerig beschrijft (*Corr.* p. 409) als »een loos en fijn man," en hem (p. 425) »slim" noemt. Nu is het bekend, dat VALCKE, evenzeer als OLDENBARNEVELD, uit dankbare vereering van WILLEM, het oppergezag over *Holland* en *Zeeland* voor het Huis van *Oranje* bewaard wilde hebben; en dat hij niet zeer LEYCESTERS-gezind was, kan wellligt ook daaruit worden afgeleid, dat hij reeds den 9 Jan. 1586, en dus slechts twee dagen na LEYCESTER's komst in *den Haag*, zijn ontslag uit den Staatsraad verzocht, hetgeen hem evenwel geweigerd werd. Zij het nu al, dat liefde voor den jongen MAURITS hem en anderen te bezorgd hebbe gemaakt, beide genoemden waren toch te schrandere mannen, om zich door hersenschimmen te laten beangstigen, en hadden daarenboven in *Engeland* goede gelegenheid gehad om veel te zien, veel te hooren en op te merken. Het moge dus al niet volkomen duidelijk zijn, wat zij vreesden; genoeg, zij vreesden *iets*, zij namen voorzorgen, en, niet zonder schroom voor de toekomst, zagen zij LEYCESTER komen, en *den Briel* met *Vlissingen* aan de *Engelschen* overgeven. »Maar ik weet niet," zegt BEIJERMAN, bl. 206, »of de Regenten het zouden hebben kunnen »tegenhouden, als het volk de Souvereiniteit onvoorwaarde»lijk had verkiezen op te dragen. Hun gezag was bijster »gering. Hun argwaan had hun ten slotte dus bitter weinig

»geholpen; reden te meer om dien niet te voeden." — Op gelijken grond zou men de voorzorg ten opzigte van MAURITS voor overbodig hebben kunnen verklaren; hiermede kan het dus Prof. BEIJERMAN niet wel volkomen ernst zijn.

Wij gaan intusschen een' stap verder en wagen het te gissen naar eenen grond van vreeze, afgescheiden van de Souvereiniteitsaanmatiging. WILLEM I en zijne meestvertrouwde raadsmannen waren, sedert lang, voor de Engelsche staatkunde meer beducht dan voor die van *Frankrijk*. Van daar de overhelling naar die zijde, zoo lang hij leefde. Niet slechts VAN MARNIX en DE VILLIERS, beiden na zijn' dood van het staatstooneel zoo goed als afgetreden, ten minste buiten betrekking geraakt, deelden zijne denkwijze, maar ook VALCKE, OLDENBARNEVELD en anderen, die tot den grooten man in betrekking hadden gestaan. En waarom? Zij meenden, dat het den lande alleen bij verdraagzaamheid in het stuk van Godsdienst wèl konde gaan, omdat bij onverdraagzaamheid de, reeds zoo zwakke, krachten nog meer verlamd zouden worden; zij vreesden, dat de minder verdraagzamen en sterker voor Gereformeerde regtzinnigheid ijverenden, bij overwegenden invloed der *Engelschen*, te veel den boventoon zouden verkrijgen en schade doen; ja ook, dat dit aanleiding zou kunnen geven, om de gewesten, met den tijd, wederom geheel cijnsbaar aan vreemden te doen worden. Had men thans al met *Engeland* dezelfde belijdenis, terwijl men die in *Frankrijk* zocht te onderdrukken, »hinc contra, spes Borboniorum, qui eadem sacra propugnabant; inde ambigua successio, et inter inhiantes Scotorum Regina, Romae et Hispanis devincta!" (GROTIUS, l. l.) Wat moest er worden van *Nederland*, wanneer de Schotsche Vorstin aldaar eens zegepraalde, en *de Briel* en *Vlissingen* alsdan in handen der *Engelschen* waren? Zou deze vrees niet gemotiveerd hebben kunnen worden, zonder dat men persoonlijken argwaan tegen ELISABETH of LEYCESTER koesterde? Zou men, schoon gedrukt door zorg te dezen, LEYCESTER niet met een goed hart hebben kunnen welkom heeten? Maar ook, moest deze zorg niet toenemen, toen LEYCESTER, van den beginne af, door godsdienstige pralerij aan het volk zocht te behagen, en het volk zich verheugde, omdat hij »zyne regieringhe van Religionssaken begost — jae waren »meer van hem verwachtende, als van den Prins van Oraig»nien selfs, die welcke, als sy seyden, in vele wichtige sa-

»ken met die vyanden van de Religie hadde door de vinger »gesien, so om haet ende afgonst teghens zyne persoon te »myden, als oock by ghebreck van ontsicht ende middelen; »daer ter contrarien dese eenen steroken rugge aan de Co»ningin hadde, ende met derzelver macht ghewapent was, »ende daerom niet en behoefde met yemants te veynsen, ge»lyck hy oock selfs dickwils hem verluyden liet, dat hy »niemants in saken van de Religie ende de ghemeyne wel»vaert ghemeent ware te sparen, daerby voeghende, dat de »Prins van Oraignien veel te goet ende te weeck over de »heymelycke Malcontenten was geweest." (VAN REYD, bl. 115. 4°.) — Moest deze zorg bij de vrienden van *Oranje* en bij de liefhebbers van het vaderland niet tot wrevel overslaan en in tegenstand ontaarden, toen LEYCESTER reeds in Febr. 1586, om redenen, welke zij niet vermoeden konden, met de Staten rusie zocht, »vermits hij zich liever om dergelijke reden aan de dienst zou onttrekken, dan er op eene andere wijze uit gezet te worden?" (Vg. BEIJERMAN, bl. 130).

Doch onze aankondiging van het kleine boekdeel is reeds tamelijk breed uitgevallen. Wij moeten eindigen. De Heer BEIJERMAN houdt van kortheid, mits de duidelijkheid er slechts niet onder lijde. Kan men, vraagt hij, met weinige toe, waarom er vele gespild? en hij is waarlijk over het algemeen niet kwistig geweest met woorden, maar heeft des te meer stof gegeven tot nadenken. Wij verheugen er ons over, en hechten, ook hierom, aan zijnen arbeid bijzondere waarde. Geen beoefenaar der Vaderlandsche Geschiedenis kan dien missen. Intusschen doet de aanleiding tot dit schrijven den Ref. innig leed. Hij wenscht met Prof. SIEGENBEEK, dat onze voortreffelijke Romanschrijfster haar werk vervolge en voltooije; en velen wenschen dit met hem. Zij luistere slechts niet te veel naar haren vriend HENSINGA, dewijl die te veel overhoop haalt, te weinig nadenkt, te stellig spreekt, en, zelfs waar hij als verdediger optreedt, met remarques voor den dag komt, om zijne eigene, allesomvattende, wetenschap eens te luchten te hangen. (Vg. *Rec. v. d. Rec.* bl. 328). — Ik erken, dit laatste woord is hard. Ik zeg ook, met HENSINGA: »Een hard woord, eene »beleediging, blijft hard en beleedigend, om het even of »hij, wien het aangaat, u op de *punt* roepen kan, of dat »zijn stof reeds lang vergaan is. — Hij is mensch!" — Maar ik voeg er bij: wie kaatst moet den bal terug wachten.

MENSINGA heeft dien op BEIJERMAN trachten te werpen, doch met duchtigen slag teruggekregen. Hij wilde dezen schaakmat zetten, en — is schaakmat geworden; ten minste naar Ref. oordeel. Dat hij dit niet zal erkennen, is te voorzien. En zoo niet, dan roept hij Ref. welligt ook op de *punt*. — Waarvan? — van zijn hoofddeksel? — of van zijne Recensent ook der Recensenten pen? — *Sit.* — *Nous verrons.* — Ref. heeft wel niets »van de olifanten, die het over jaar en dag nog weten;" maar toch nog iets ter verdediging; — en even als Ds. MENSINGA, heeft hij ook iets gedaan aan alles, maar het echter nog niet zóó ver gebragt, dat hij, gelijk deze, over alles eene *beslissende* uitspraak zou durven doen.

Hij legt thans de pen ter zijde, na aan de Heeren VAN DER KEMP, *Maurits*, D. I, bl. 186, en BEIJERMAN bl. 182, in bedenking te hebben gegeven, of PAUL (KRUSEE) niet zou moeten zijn, PAUL (KNIPPE). Hij houdt het voor eene drukfout in den *Maurits*, ontsnapt aan Prof. BEIJERMAN; doch zal desniettemin, in het tegengestelde geval, met dien KRUSEE gaarne wat nader bekend worden.

Voorlezing over den invloed van de opmerking en nabootsing der Natuur op 's menschen ontwikkeling en volmaking, door L. S. P. REYBOOM, *Th. Dr. en V. D. M., gehouden bij het Natuurkundig Genootschap te Nijmegen. I. Te Nijmegen, bij* D. J. Haspels. 1847. *In gr.* 8*vo.* 40 *bl.* *f*: -40.

Deze Voorlezing is de eerste eener reeks van dergelijke meerdere voordragten, door den Schrijver bij het Natuurkundig Genootschap te *Nijmegen* gedaan, en op verzoek van den Uitgever afgestaan voor den druk. Op zichzelf is het niet onbelangrijk, maar integendeel aangenaam, om in het zomerseizoen door deze Voorlezing te worden in staat gesteld de schatten der Natuur voorgesteld te zien als dienstbaar ter ontwikkeling van 's menschen geest, ter volmaking van zijn verstand, ter vorming van zijn hart. En echter was er iets bij het lezen van deze Verhandeling, dat ons, bij de vele goede opmerkingen, die wij daarin aantroffen, vreemd is voorgekomen en dat wij niet anders gewild hadden. Zien wij kortelijk den inhoud. De natuur noemt de Schrijver hier: »niet

slechts de stoffelijke, onbezielde schepping, maar ook al wat geschapen is, stoffelijk en zedelijk: al wat bestaat buiten God, voor zoo ver dat onder het bereik van 's menschen kenvermogen valt." Blijkt het nu niet reeds uit deze omschrijving, dat het onderwerp te ruim genomen is? Kan men reeds vooraf niet verwachten, dat de stof te onbeperkt zal wezen, om haar in eene reeks van voorlezingen, al ware die reeks nog zoo uitgebreid, volledig te behandelen? Moet het niet alzoo van dieverlede gebeuren, dat de Schrijver op een vreemd terrein geraakt, verwijderd van het gebied eener natuurbeschouwing, en, terwijl hij een wijsgeerig en zedelijk onderzoek beoogt, dit op eene schevе en onvoldoende wijze doet en de zedeleer, van het Christelijk standpunt genomen, geheel en al mist? Moeijelijk is de grens tusschen wijsbegeerte en Christendom, en door deze Verhandeling is 't ons al wederom gebleken, dat men beter en voorzigtiger doet, óf een bloot wijsgeerig óf een zuiver Christelijk oogpunt te kiezen; en zoo is het ook met het zedelijk standpunt. Na de geopenbaarde Godsdienst des Evangelies, bestaat er eigenlijk geene andere zedekunde meer voor den Christen, dan de zuiver-Christelijke zedekunde. En ziedaar nu, wat hier gemist wordt; ziedaar de klip, waarop wij ieder moeten opmerkzaam maken, die zich eene natuurbeschouwing uit een wijsgeerig en zedelijk oogpunt heeft voorgesteld. Die klip heeft onze vaderlandsche Schrijver HARTINET, toen hij zijn *Katechismus der Natuur* schreef, naar de kennis, die men toenmaals daarvan had, uitnemend weten te vermijden: en al had hij ook, in ruimeren omvang, de zedelijke wereld, wijsgeerig, zooals Ds. MEYBOOM, onder zijne toenmalige beschouwing der stoffelijke natuur mede willen opnemen, wij zouden ons gewis in denzelfden echt Christelijken geest door HARTINET die voorstelling hebben geloverd gezien. — Gaan wij verder. Bij den *invloed der natuuropmerking op de ontwikkeling en volmaking van den mensch*, wordt door Ds. MEYBOOM wederom gesproken van den invloed op de ziel der menschen. Doch ook hier valt het weder duidelijk in 't oog, dat alles meer wordt toegepast op het ligchaam, op kunst, wetenschap en verstand, en dat het zedelijk-wijsgeerig oogpunt den Schrijver verlegen laat en schraal behandeld wordt. In alles is het ook hier wederom blijkbaar, dat zonder Openbaring, zonder Christelijk beginsel, de natuur, althans voor den Christen, weinig vermag

ter ontwikkeling en *volmaking*. In dit gedeelte trof ons bovendien ook, gelijk in den geheelen loop der Voorlezing, menige passage, die beter bij mondelinge voordragt dan bij gedrukte uitgave voegde: er is in het geheele stuk veel, dat zóózeer van zelf spreekt en zonder aanwijzing blijkt, dat er hierdoor iets flaauws, soms iets onbeduidends in is, hetwelk bij dergelijke afgetrokkene of algemeene onderwerpen wel meer plaats heeft. De omschrijving dan ook, die hier van 's menschen volmaking gegeven wordt, is ongenoegzaam: is men toch eenmaal Christen, dan is er geene *volmaking* mogelijk, dan alleen in naauwe gemeenschap met den Verlosser.

Het tweede deel der Voorlezing, bestemd om ons *den invloed* der opmerking en nabootsing der natuur op 's menschen ontwikkeling en volmaking te schetsen, beschouwt daartoe *a.* de *taal*, waarbij eenige lezenswaardige opmerkingen worden medegedeeld, om den invloed der natuur op den gemeenschappelijken oorsprong der oude talen te bewijzen, *b.* het *letterschrift* en *c.* de *kunst*; onderscheiden in de *industriële*, *sprekende* en *beeldende* kunst; en de wetenschappen. Alles doorloopende, wacht men nu weder de schets van den invloed der opmerking en nabootsing van de natuur op den *zedelijken* mensch en in betrekking tot de *godsdienst*, doch men vindt hier niet veel meer, dan de aanleiding, die de voorwerpen der natuur gaven tot afgodische vereering, waarbij de schrale slotsom alléén deze is, »ten laatste werden menschen vergood en goden menschelijk gemaakt, waarbij men wederom de natuur copiëerde, God voorstellende als eenen woesten, grilligen dwingeland, als oppermagtigen bestuurder, als regtvaardigen regter, als weldoener, *als Vader....*" Is dit laatste, vragen wij, waar? —

Nu volgt eindelijk het derde deel dezer Voorlezing, en wij wachten dan nu iets meer, daar de Schrijver ons ten leste belooft, de ontvouwing, hoe de opmerking en nabootsing der natuur een krachtige hefboom is en blijft ter volmaking van den mensch, terwijl hij belooft dit te zullen bewijzen »én uit 's menschen aard, én uit den aard der natuur, *in den Christelijken zin genomen.*" Bepalen wij ons tot het laatste oogpunt, door den Schrijver gekozen. Allerzonderlingst inderdaad is de uiteenzetting van dit gedeelte van het betoog. »De natuur," zegt de Schrijver, »leert ons den Schep»per als een' Vader kennen en de schepping als een vaderhuis;

»de opmerking en nabootsing van wat de mensch daar ziet »en hoort, moet zoo lang voor hem een noodwendige en heil»rijke arbeid blijven, tot dat hij in alle deelen van dat Va»derhuis zich op zijne plaats en *op zijn gemak gevoelt!*" Wij vragen het ieder onbevooroordeelde, of *dit* dan waarlijk het resultaat moet zijn van eene natuurbeschouwing, in den Christelijken zin genomen? — Wij meenden ook minder te kunnen instemmen met hetgeen de Schrijver van den Verlosser zegt: »Aan het hoofd van eene ontelbare menigte van »onvolkomene individuën, staat Christus als de volmaakte »*mensch.*" Hetgeen echter daarop volgt kon ons meer bevredigen, immers is het uit die volgende woorden op te maken, dat de Schrijver in dien Verlosser meer ziet, dan *den volmaakten mensch.*

Indien er van de Natuur gesproken wordt in de H. Schrift, dan moeten wij voor ons, als wij met den Schrijver een Christelijk wijsgeerig en zedelijk standpunt kiezen, rondborstig verklaren, iets meer en iets anders te vinden; wij voor ons wenschen ons zegel liever te hechten aan eene natuurbeschouwing tot 's menschen ontwikkeling en volmaking, zooals BEETS haar in zijne *Twaalf Preeken*, of THEREMIN in den IXden Bundel van zijne *Predigten*, of reeds vroeger de vermaarde kanselredenaar ALLARD HULSHOFF haar ons geleverd heeft. Dit neemt echter niet weg, dat ook de voorstelling des geëerden auteurs haar nut heeft, en dat wij 't stukje ter lezing en toetsing gaarne aanbevelen. Men vindt hier althans geene natuurbeschouwing, waarin het Christelijk element geheel ontbreekt. Dat het stukje ook van geenen bondigen en goeden stijl ontbloot is, blijkt uit de slotwoorden, die wij hier als eene proeve aanhalen: »Mijne taak is voleindigd. Wij leerden de natuur kennen als een groot boek, door God geschreven, waarvan ons reeds hier op aarde eene enkele bladzijde ter lezing wordt aangeboden. Wij hebben in dat boek gedurende den verloopen winter op eene wetenschappelijke wijze met elkander zoeken bekend te worden: wij eindigen daarmede thans. Met de komende lente zal zich het groote Boek zelf weêr in verjongde schoonheid voor ons openen. Blijven wij daarin lezen zoo lang het ons gegund wordt. En is de bladzijde ten einde, laat ons den Vader vragen: keer

het blad, en toon ons ook andere, opdat wij het grootboek uwer waarheid geheel mogen kennen en geheel ontwikkeld en volmaakt mogen zijn." — Wij noodigen Ds. MEYBOOM tot de voortzetting der uitgave zijner Voorlezingen uit; hij neme onze aanmerkingen ten beste, zij waren opregt, maar feilbaar in de opvatting. Wij zullen misschien het best zamenstemmen in hetgeen HULSHOFF in zijne *Kerkelijke Redevoeringen* ergens zeide: »de Natuur is eene ongeschrevene openbaring."

CANDIDUS.

Reis naar het Eiland Java en uitstapje naar het Eiland Madura. Vrij vertaald, naar het Hoogduitsch van Dr. EDUARD SELBERG, ***door*** W. L. DE STURLER, ***Ridder, Oud-Majoor van het Ned. O. I. Leger. Met eene Kaart. Te Amsterdam, bij*** P. N. van Kampen. 1846. *In gr.* 8vo. 378 *bl. f* 3-90.

De Schrijver, reeds bij het Nederlandsche publiek bekend door zijn werk: *Vergangene und gegenwärtige Lage der Insel Java, Rinteln und Leipsig* 1840, mede door den Majoor DE STURLER vertaald, heeft, onder bovenstaanden titel, andermaal een werk uitgegeven, dat door Ref. met veel genoegen is gelezen. Het bevat onder anderen de reis naar *Java;* de beschrijving van *Batavia;* over den toestand der geneeskunde op het eiland *Java;* de geneeskunde bij de *Javanen, Chinezen* en *Europeanen* op *Java;* de constructiewinkels en munt te *Soerabaija;* de schouwspelen der *Javanen;* over *Maleische* taal- en dichtkunde; de *Javanen,* ligging en klimaat van het eiland, enz. enz. Men ziet uit deze slechts gedeeltelijke inhoudsopgave, dat de Schrijver den tijd, die hem van zijne betrekking als Scheepsdoctor overbleef, wèl heeft besteed, en, zijn kort verblijf op *Java* in aanmerking genomen, veel heeft opgemerkt; zelfs de reize derwaarts is niet vruchteloos voor hem geweest: de beschrijving van het lichten der zee en zijne opmerkingen daarover zijn zeer belangrijk, zoo ook over de *Maleische* en *Javaansche* talen en letterkunde, waarvan hij zeer veel werk heeft gemaakt.

Het werk heeft veel goeds, vooral voor hen, die zich naar onze O. I. Bezittingen willen begeven. De vertaling is wèl, en de aanteekeningen strekken zeer tot opheldering van een en ander. Eene schets van het eiland *Java* versiert het werk.

Eenige drukfeilen zijn bij Ref. niet onopgemerkt gebleven, vooral in de *Maleische* woorden, o. a. bl. 88, *inie toewan adahmakarian* voor *ieni toewan adamakan-an*, *maasdari Padang* voor *maasderi Padang*, *spatoe roepia perrak* voor *sapdtoe roepia pejrakh* en meer andere, bl. 96 *ini settan* voor *ieni Sjethan*, *orangblanda* voor *orang belanda* enz. Bladz. 27 staat: *uit de inrigting van het takelwerk zoekt*; zal wel moeten wezen *uit de samenstelling van het tuig zoekt*. Bl. 134 *dakstoelen* voor *dakstijlen*; bl. 376 de *Sebastiaansbaai* voor de *Simonsbaai*.

Wandelingen door Gelderland en aangrenzende Noordbrabandsche, Limburgsche en Pruisische gewesten, door Mr. A. W. ENGELEN. *Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1847. *In gr.* 8*vo.* 331 *bl.* *f* 3-60.

Vóór eenige jaren gaf de Heer ENGELEN het publiek gelegenheid, om hem te vergezellen op zijne wandelingen in en om *Brussel*, en zijn boek werd met graagte en belangstelling ontvangen. Wie zich dat werk nog herinnert, voor dien zal het voldoende zijn, wanneer wij zeggen, dat de *Wandelingen door Gelderland*, die wij thans aankondigen, in denzelfden geest zijn geschreven. Het is geene gemakkelijke taak, om streken, die ten deele bekend zijn, ten deele, wat natuurschoonheden betreft, weinig treffends of opmerkelijks opleveren, zoodanig te beschrijven, dat de aandacht en belangstelling des lezers worden geboeid. Er moet van andere zaken partij worden getrokken, die aan de voordragt afwisseling en levendigheid bijzetten. Hierin is de Heer ENGELEN dan ook niet in gebreke gebleven. Zijne liefhebberij leidt hem als van zelf tot geschiedkundige herinneringen, en ook die plaatsen, welke overigens weinig belangwekkends bezitten, leveren daardoor dikwijls veel stoffe op tot beschrijvingen en schilderingen van den ouden tijd. Men gevoelt, dat wij daarbij niet altijd geheel op historischen bodem kunnen staan, maar dat de overleveringen en oude kronijken

meermalen het hunne moeten aanbrengen; overleveringen en kronijken, die den toets eener strenge kritiek geenszins overal kunnen doorstaan. Wij hopen niet, dat er daarom lezers zijn zullen, die vragen, waarom dergelijke verhalen worden medegedeeld. Zij behooren tot de schildering van plaatsen, tijden en menschen, en verdienen reeds daarom bijeengezocht te worden, omdat zij ons eenigzins den geest aanduiden, die de oude dagen bezielde, toen zij werden opgesteld. De geschiedenis van *Gelderland* en de omliggende streken is rijk aan belang inboezemende tooneelen van den meest onderscheiden aard. Men vindt deze hier in groot aantal medegedeeld, en zij verdringen schier de natuurbeschrijvingen, over wier te groote uitvoerigheid of langwijligheid hier wel niet valt te klagen.

Met uitzondering van enkele streken, waarover ENGELEN daarenboven in vergelijking slechts kort handelt, heeft hij zich op zijne wandelingen vooral zulke plaatsen uitgekozen, die minder algemeen door den grooten stroom van reizigers in *Gelderland* worden bezocht. Menigeen zal daardoor den wandelaar volgen in oorden, die hij niet der moeite waardig had gerekend op te zoeken, en die toch misschien in eenvoudig landelijk schoon niet behoeven onder te doen voor plaatsen, die den algemeenen roem van schoonheid als bij uitsluiting bezitten. De lezer zal dit kunnen beoordeelen, wanneer wij hem achtereenvolgens de opschriften mededeelen der onderscheidene wandelingen, die hij hier onder het geleide van den bekwamen Schrijver maken kan. Hij gaat uit van zijne toenmalige woonplaats *Elburg*, en zijn eerste togt is van daar naar *Apeldoorn*. Reeds op deze eerste wandeling is rijke stof van historische herinneringen voorhanden. Niet het minst belangwekkende, ofschoon in tijdsorde tot onzen leeftijd behoorende, was ons dat, wat wij hier vonden over DAENDELS en zijne landbouwkundige werkzaamheden op de *Veluwsche* heide. Van *Apeldoorn* voert eene tweede wandeling ons naar *Arnhem*, die tot uitstapjes naar het *Beekberger* woud en naar *Hoenderlo*, bekend door de ijverige bemoeijingen van Ds. HELDRING, aanleiding geeft. De omstreken van *Arnhem* zelf leveren de stoffe op tot eene derde wandeling, die vooral zeer rijk is aan historische herinneringen. Van *Arnhem* gaat de schrijver naar *Nijmegen*. Daarbij echter wijkt de wandelaar, na het dorpje *Elst* te zijn

doorgetrokken, ter linkerzijde af, en bezoekt *Bemmel*, *Gent*, *Doornenburg*, *Pannerden*, *Lobith*, *Elten*; en, van daar op *Lobith* teruggekeerd, gaat hij met de stoomboot naar het aloude *Oppidum Batavorum*. *Nijmegen* zelf (vooral weder zijne geschiedkundige belangrijkheid) vindt de lezer in de vijfde afdeeling behandeld. Van daar gaat de togt naar *Mook*, welks heide natuurlijk den wandelaar in oude dagen verplaatst, toen zij hare treurige beruchtheid heeft gekregen. *Groesbeek*, *Bergendaal* en *Beek*, plekjes, bekend bij bijna allen, die ooit *Gelderland* bezochten, verdienen ten volle de bladzijden, die hier aan haar worden toegewijd, en daarop trekt de reiziger naar *Venlo*, dat, met *Roermonde*, het doel van den togt wordt. *Baesweiler* en *Gulik*, *Gelder* en *Goch* leveren rijke stof op voor de beide volgende afdeelingen. Over *Gennep* gaat de wandelaar daarop naar *Grave*, naar *Battenburg*, naar *Ammerzode*, en eindigt zoo, over *Loevestein* en *Gorcum*, zijn togtje.

Deze eenvoudige opgave, kan intusschen slechts een denkbeeld geven van den rijkdom van zaken, die wij hier aantreffen, en waartoe bijna ieder plekje het zijne aanbrengt. De wijze, waarop ENGELEN schrijft, is te bekend, dan dat wij daarvan zouden behoeven te spreken, gelijk wij ook niet op enkele onnaauwkeurigheden in stijl en correctie willen vitten. Op bl. 280 geeft de Schrijver zich vrij duidelijk te kennen als den auteur van *Eduard Dalhorst* en *de Grot van Fosto*, beide onder den naam van HERMAN VAN APELTERN in het licht verschenen, en waarvan de eerste vooral de verdienste bezit van in een toen nog bij ons bijna geheel onbeoefend vak van literatuur eene zeer loffelijke proeve op te leveren.

Wij bevelen gaarne dit boek onzen lezers aan, dat het aangename met het nuttige paart.

Een Keizer en zijn Veldheer. Tafreelen uit den dertigjarigen Oorlog. Naar het Hoogduitsch van E. WILLKOM. *III Deelen. Te Haarlem, bij* de Erven Bohn. *In gr.* 8*vo.* 1028 *bl. f* 9-80.

De titel van het oorspronkelijke, WALLENSTEIN, de naam

van den held des verhaals, geeft duidelijker datgeen te kennen, wat het werk bevat, de geschiedenis namelijk van den bekenden Keizerlijken Veldheer uit den dertigjarigen oorlog. Wel heeft het verhaal veel van eenen roman, maar de opsiering, om ze geene verdichting te noemen, is zoo moeijelijk van het wezentlijk gebeurde te onderscheiden, dat deze tafereelen even zooveel regt hebben op den naam van ware geschiedenis, als de gewrochten van velen, die op den naam van geschiedschrijvers aanspraak maken, maar zich door hunne eigene inzigten of door hunne verbeelding laten beheerschen. De aan de geschiedenis ontleende tafereelen, die elkander hier onafgebroken opvolgen, geven aan het werk van WILLKOM meer van een geschiedverhaal, en zijn zoo afwisselend en boeijend, dat zij het onderhoudende van den roman met het naauwkeurige der geschiedkundige voorstelling doen gepaard gaan. Dat de schrijver Keizer FERDINAND II en WALLENSTEIN zelven somtijds te gunstig beoordeelt, is niet in strijd met deze onze bewering. Ook als geschiedschrijver zou hij hetzelfde gedaan hebben; het schijnt bij hem het gevolg van zijne overtuiging te zijn, en wij maken daarop alleen opmerkzaam, om den lezer onder het oog te doen houden, dat, ofschoon de Schrijver voorbedachtelijk niets strijdigs met de geschiedkundige waarheid moge verhaald hebben, hij, van de vrijheid gebruikmakende, die de schilder van tafereelen heeft, om zijne verbeelding te laten werken, een ruim veld had, om zijne eigene meeningen te laten gelden. Niemand verlate zich dus op het werk als eene onfeilbare bron; maar het verdient aanbeveling, als eene levendige voorstelling der ware gebeurtenissen, wèlgeschikt om ons deze te doen beschouwen even alsof wij ze voor oogen hadden, en op het tooneel, waar zij plaats hadden, tegenwoordig waren. Naar het ons voorkomt, heeft de Vertaler zich op eene loffelijke wijze van zijne taak gekweten, en, in eenen goeden stijl en zuivere taal, ons lezend publiek eene aangename en belangrijke lectuur aangeboden.

Het blanke Meisje onder de Roodhuiden. Eene schets van Noord-Amerikaansche zeden. Naar het Hoogduitsch van CHARLES SEALSFIELD. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* J. D. Sijbrandi. 1847. *In gr.* 8*vo.* 537 *bl. f* 5-70.

Wanneer men op den titel van dit boek den geheel Engelsch klinkenden naam des Schrijvers leest, en tevens de verklaring, dat het boek uit het Hoogduitsch is vertaald, zou men ligtelijk tot het vermoeden komen, dat wij hier eene vertaling van eene vertaling vinden. Men zou zich echter in dit vermoeden bedriegen. De ondervindingen van SEALSFIELD als Schrijver zijn vrij zonderling. Hij is eigenlijk een *Amerikaan*, en, schoon zijn naam dit niet aanduidt, van Duitschen oorsprong. Hij is een voorbeeld, hoe dikwijls letterkundige naam van toevallige omstandigheden afhangt, en hoe dwaas men dikwijls doet, wanneer men zonder eigen onderzoek afgaat op den roep, die van dezen of genen uitgaat, of onachtzaam de werken laat liggen van hem, wiens roem in het eerste oogenblik niet luide werd uitgetrompet. SEALSFIELD ving zijne loopbaan als Schrijver in *Amerika* aan; maar, welke omstandigheden daartoe ook aanleiding gaven, hij zag zijne eerste schriften, in het Engelsch opgesteld, met onverschilligheid ontvangen. Hij schijnt later *Amerika* verlaten en zich in *Zwitserland* te hebben gevestigd. Daar hervatte hij zijne letterkundige werkzaamheden, en schreef zijne Amerikaansche schetsen in het Hoogduitsch. En ziet, uit den vreemde dringen zijne stukken naar *Amerika* door! Men stond nu verbaasd over de juistheid, de getrouwheid, de fraaiheid zijner schilderingen, en haastte zich, om in het Engelsch te vertalen de schriften van hem, die oorspronkelijk in die taal had geschreven, maar toen verwaarloosd werd en nu met geestdrift wordt gelezen. Zonderlinge loop van zaken! Ontmoedigend voorbeeld voor hem, die naar letterkundigen roem streeft, en die ziet, hoe weinig daarop te rekenen valt, hoe ligt deze of gene vooroordeelen hem in vergetelheid begraven kunnen; terwijl niet altijd een gelukkig toeval hem daaruit weder te voorschijn roept.

Wat hiervan zijn moge, de *Amerikanen* hebben SEALSFIELD regt gedaan, toen zij zijne werken uit den vreemde ontvingen en gretig opnamen. Ook ons verwondert het, dat hij eerst nu onder de aandacht schijnt gevallen te zijn van onze uitgevers en vertalers; dat verwondert ons te meer, omdat zij er natuurlijk op uit moesten zijn, om het publiek op zoodanige werken van smaak te vergasten, die iets nieuws en piquants bezitten. Eene zekere hoeveelheid romans wordt nu eenmaal voor den leeshonger gevorderd; maar waarlijk de eentoonigheid van het genre moest, ook bij den onverzadelijksten leeslust, verveling en eindelijk walging wekken. Wat Rec. van SEALSFIELD las, geeft iets anders; iets, dat afwijkt van den gewonen inhoud der meeste romans. In zeker opzigt

heeft hij wel eenen voorganger in zijnen landgenoot COOPER; maar de overeenkomst is toch niet zeer groot. Beide leveren Noord-Amerikaansche schetsen; maar de tooneelen, die zij ter schildering uitkiezen, verschillen nog al. Zoowel daar, waar SEALSFIELD u onder de *Indianen* verplaatst, als waar hij het leven der *Amerikanen* schetst, is het hem minder te doen om effect te maken, dan om naar waarheid en getrouw beider zijn en leven af te schetsen. In dit opzigt komt ons het boek, dat wij thans aankondigen, vooral uitstekend gelukt voor. Onderhoudend geschreven, wekt het door het vreemde en ongewone der tooneelen in dubbele mate de aandacht. Het eerste deel verplaatst ons in het midden van een' kleinen Indiaanschen volksstam, die voor de meer en meer indringende volkplantelingen de wijk heeft genomen en zich tot over de grenzen van *Mexico* heeft teruggetrokken. De teekening dezer natuurmenschen is zeer fraai en geeft ons een juist denkbeeld van hunne levenswijze en hunne betrekking tot elkander en de *Amerikanen*. Met deze laatsten maken wij in het tweede deel nader kennis, en het kontrast tusschen deze beide volksstammen geeft aan het geheel iets zeer eigenaardigs. Het is dat kontrast, wat de Schrijver zeker vooral bedoelde te teekenen, hetgeen ook de titel van het oorspronkelijke aanduidt, die wijst op de legitime bewoners en de republikeinen. De Hollandsche titel drukt meer den inhoud van den roman, de Duitsche dien van het boek uit.

Over dien titel willen wij intusschen niet strijden, en zullen hem goed vinden, zoo hij tot lezen uitlokt. Wij gelooven, dat men niet zonder belangstelling den Schrijver hier vergezellen zal, hetzij onder de *Indianen*, hetzij onder de *Amerikanen*, en dat dit boek, evenzeer als het onlangs verschenen *In de Kwjuit*, van denzelfden auteur, den lezers eene aangename afwisseling zal geven van den gewonen historischen roman, van welken het wel eenige bestanddeelen ontleent, maar toch ook aanmerkelijk verschilt.

De teekenaar van het vignet is, naar het ons voorkomt, in zijne tinten van het Indiaansche gelaat niet gelukkig geweest. De vertaling laat zich doorgaans met genoegen lezen.

BOEKBESCHOUWING.

Leerredenen van J. J. VAN OOSTERZEE, *Theol. Dr. en Predikant te Rotterdam.*

(*Vervolg van bl.* 569.)

In de derde preek behandelt Dr. VAN OOSTERZEE een moeijelijk onderwerp, *het Godsbestuur over kleinigheden*, of liever, gelijk wij bl. 77 lezen, *over het kleine en schijnbaar toevallige*, volgens het verhaal van den dood van ACHAB, I *Kon.* XXII: 34ª. De wijze, waarop hij zulks doet, geeft een helder inzigt van de zaak te kennen en getuigt weder van groote bekwaamheid om ze duidelijk voor te stellen. De verdeeling der stof komt mij intusschen voor, meer in schijn, dan in der daad puntig en juist te zijn. De waarheid namelijk wordt genoemd I. te zeker, om betwijfeld, II. te heerlijk, om gering geacht, III. te leerrijk, om vergeten te worden. Het eigenlijk puntige of treffende der opgave, waardoor de prediker niet alleen het groot belang, maar ook het geheel eigenaardige van het Godsbestuur over het schijnbaar toevallige wenscht in 't licht te stellen, schijnt mij toe, juist door dit streven naar kortheid en puntigheid, verzwakt te zijn. Welke waarheid van de Godsdienst is er toch, waarvan men deze verdeeling niet zou kunnen laten gelden? Er is ook geene tegenstelling van de twee leden der drie hoofddeelen; en VAN OOSTERZEE zal door het behandelen der bovenstaande waarheid toch wel iets meer bij zijne toehoorders hebben willen uitwerken, dan dat dezen er *niet aan twijfelen*, ze *niet gering achten* en *niet vergeten*. Het leerrijke bepaalt ons bij de twee algemeene opmerkingen, dat de ontwikkelde waarheid eene *waarschuwende* strekking heeft voor den dienaar der zonde, terwijl zij *vertroostende* is voor den vereerder van God. Hoe vele waarheden toch, waarvan men dit kan beweren, en hoe

weinig komt het geheel eigenaardige uit van de leer, welke de tekst aan de hand geeft! Voor 't overige erken ik gaarne, dat ook deze preek treffelijke stukken behelst, waartoe ik inzonderheid het eerste hoofddeel reken, en meer bepaald de eerste onderafdeeling, behelzende de voorstelling der waarheid, in het tekstverhaal vervat.

Het opschrift der vierde leerrede luidt eenvoudig: *de Sterrenhemel;* de tekst is ontleend uit de grootsche schilderij, of het heerlijk poëtisch betoog, voorkomende in het XLste Hoofdstuk van JESAJA, meer bepaald in het 26ste vers. Dat een man, begaafd met eene zoo rijke verbeelding en een zoo levendig gevoel, en uitgerust met zoo veel kennis bij zoo groote magt over de taal, een' zoo verheven tekst interessant zou behandelen, was vooraf te verwachten. En in die verwachting ziet de lezer zich ook niet geheel te leur gesteld. Reeds de inleiding, over de gelijke waardering van het boek des Bijbels, der Voorzienigheid en des eigen' levens, wekt de aandacht, de verdeeling houdt ze vast, terwijl de wijze, waarop de onderscheidene punten zijn uitgewerkt, ons nieuwe en schitterende proeven geeft van den grooten rijkdom van denkbeelden, die VAN OOSTERZEE te dienste staat, alsmede van de gemakkelijkheid en bevalligheid, waarmede hij dien ter onderwijzing, verheffing en vertroosting zijner toehoorders uitstort. Hij vindt in den Sterrenhemel I. eene treffende verkondiging van Gods majesteit in het rijk der Natuur, II. eene welsprekende verdediging van Gods leiding in den weg der Voorzienigheid, en III. eene heerlijke lofspraak op Gods grootheid in het werk der Verlossing. Ik moet hier in 't voorbijgaan opmerken, dat het plaatsen van epitheta bij de substantiva in de opgave der deelen, een vast en karakteriserend gebruik van den prediker is. Dit getuigt voorzeker van eene behoefte aan, alsmede van een streven naar juistheid van denkbeelden en uitdrukkingen, maar het ontaardt wel eens in eene zucht tot opsiering, of ter bevordering van het numereuse van den stijl, en mist alsdan het doel. Zoo is het, dunkt mij, hier gelegen. De drie gebezigde epitheta sluiten elkander niet uit; ze kunnen zonder onderscheid ge-

plaatst worden, en ze zouden dus kunnen wegvallen, zonder schade voor de juistheid of de kracht van het betoog.

Het eerste punt ligt geheel in den tekst en wordt ook door eene getrouwe ontleding van al de bijzonderheden, daarin vervat, duidelijk en bepaald aangewezen. Ook het tweede is, door het raadplegen van den zamenhang, waarin de tekst voorkomt, (vs. 27 H:) en van den gang der geheele redenering, volkomen geregtvaardigd, maar het derde?... de Heer VAN OOSTERZEE houde mij ten goede, dat ik er mij niet mede kan vereenigen, ja uit naam der wetenschap, er tegen meen te moeten protesteren. Hij is veel te bekwaam en te scherpzinnig, dan dat hij het min juiste van deze dispositie voor zich niet zou hebben ingezien en erkend, ja hij zelf geeft mij het regt dit te veronderstellen. Of wat is het anders, dan eene poging om goed te maken wat hij zelf gevoelt niet volkomen bestaanbaar te zijn met de voor en bij hem geldende regelen der predikkunde, wanneer hij, bl. 122, bij 't begin der behandeling van het derde punt, aldus spreekt: » Wat ik u tot nog toe zeide, had ook JESAJA aan zijne tijdgenooten kunnen verkondigen, al had hij het ook op eindeloos waardiger wijze gedaan. Maar waar ik tot Christenen spreek, mag de trouw aan den tekst mij niet tot ontrouw aan het Evangelie van CHRISTUS verleiden. Daarom voorspelde (!) ik u *ten derde*, dat de Sterrenhemel u eene *heerlijke lofspraak* zou doen hooren op *Gods grootheid in het plan der Verlossing.*" Deze woorden toch behelzen niet een bewijs voor de gegrondheid der dispositie, maar veeleer eene belijdenis van hare ongegrondheid. Of zijn ze wel iets meer dan eene rhetorische phrase, weinig geschikt om het gemis van bondige redenering te vergoeden, of te bedekken? Ik gevoel wel, wat de puntige uitdrukking »trouw aan den tekst," in tegenstelling met het woord »ontrouw aan het Evangelie van CHRISTUS," hier zeggen wil, en ik ben ook zeer gereed, de waarheid, die er in ligt, te erkennen. Het is zoo; de Christelijke prediker moet, bij het kiezen en behandelen van eenen tekst uit het O. V., zijn Evangelisch standpunt niet alleen niet met het Israëlitische verwisselen,

neen, hij moet het veeleer getrouw blijven handhaven en alzoo toonen, dat hij de twee deelen van den Bijbel als ééne voortgaande Openbaring beschouwt. Zulk preken is zeer verdienstelijk, maar niet zoo gemakkelijk, als men wel denkt, doch dit moeijelijke geeft nog geene vrijheid, tegen de regelen der predikkunde te zondigen, of te zeggen, dat deze, »behalve de logische ook de oratorische en psychologische rangschikking der denkbeelden" (Voorrede bl. VIII) vordert. En zulk eene »homiletische zonde" meen ik hier te bespeuren. Men kan, met het oog naar boven geslagen, in waarheid zeggen, dat de Sterrenhemel Gods majesteit in het rijk der natuur verkondigt; hier ligt de kracht van het bewijs in den aard der zaak. Men kan, den tekst in zijn verband nagaande, in den Sterrenhemel zien eene verdediging van Gods leiding in den weg zijner Voorzienigheid; hier is het gebruik, door den profeet van het grootsche natuurtooneel gemaakt, onze gids. Ieder godvruchtig natuurbeschouwer en verstandig bijbellezer gevoelt dit terstond. Bij het derde punt ontbreekt echter alle inwendige zamenhang evenzeer als alle verband, uit den tekst ontleend. Men zou zich, ja, kunnen beroepen op het bekende gezegde: *Novum foedus in Vetere latet, Vetus in Novo patet*, maar volgens dat gezegde heeft God zelf door JESAJA in het XLste Hoofdstuk van diens profetie gesproken, en dus ook daarbij werkelijk gedoeld op het werk der Verlossing door zijnen Zoon, als het middel- en eindpunt van alle zijne openbaringen en aanwijzingen. Juist dit ontkent echter VAN OOSTERZEE, door te zeggen (bl. 122), dat JESAJA, bij het wijzen op den Sterrenhemel, *niet*, even als hij, op de Verlossing heeft kunnen wijzen. Er blijft dus niets anders over, dan te vermoeden, dat de op zich zelf loffelijke behoefte, om elke preek, ook over eenen tekst uit het O. V., tot eene Christelijke rede te maken, bij het streven om al wat tot een onderwerp kan gebragt worden, op te nemen en tot een symmetrisch geheel te schikken en te verbinden, ook hier den rijk begaafden man verleid heeft. Men behoeft, om zich daarvan te overtuigen, slechts na te gaan, hoe hij het derde punt behandelt. Vooreerst vindt hij een blijk van *Gods*

grootheid in het plan der Verlossing daarin, dat *Gods Zoon de heerlijkheid des hemels verwisselde met het nietige stof dezer aarde.* Het is mij duister, hoe de prediker de heerlijkheid des hemels, welke de Zoon verlaat, in verband kan brengen met den Sterrenhemel. Het zijn toch twee zeer onderscheidene dingen, alleen door ons woord *hemel* verbonden, weshalve men kwalijk kan zeggen, dat »Gods Zoon in den schoot des Vaders was in het ontoegankelijk licht, waarvan de prachtigste avond een' flaauwen weerschijn vertoont" (bl. 123). Zelfs volgens de populaire voorstellingen van ons menschen, was Gods Zoon niet *in*, maar *boven* den Sterrenhemel. Onwillekeurig denkt men hier aan zeker beroemd dichtstuk. — Het tweede punt is een bewijs *e silentio.* Dr. VAN OOSTERZEE zegt: (bl. 125, 126) Neen, de sterren »verkondigen de waarheid *niet* die in CHRISTUS is, maar zelfs dat *zwijgen* is eene welsprekende verklaring, hoe heerlijk het licht is van het Evangelie des kruises; want — de avondhemel geeft ons *geene* vervulling van onze heiligste behoeften en wekt *dus* in ons het verlangen naar iets hoogers = het Evangelie!" Ik twijfel, of iemand zich met zulk redeneren zal te vrede stellen. Wat hier van den Sterrenhemel gezegd wordt, zou men ook op den oceaan, ja op de natuur in 't algemeen kunnen overbrengen. Het derde punt, dat de sterren getuigen van *de zaligheid*, die *Gods Zoon voor ons bereidt in den hemel*, schijnt wel een' vaster grond te verkrijgen door het gebruik, dat van de uitspraken des Heeren en der Apostelen gemaakt wordt, die op de sterren doelen, maar het heeft eigenlijk met het eerste hetzelfde gebrek. Dit gebrek is de verwisseling van den Sterrenhemel, bestaande uit eene ontelbare menigte van afzonderlijke bollen, met den hemel, als zetel van Gods majesteit en als verblijf der zaligen. Hieruit is het te verklaren, dat er gesproken wordt van »bewoners der lichtende bollen die *niet* weenen," (bl. 108) en dat wij menschen opgewekt worden, om op het voorbeeld der sterren te zien »die *niet* klagen, omdat zij misplaatst zijn" (bl. 120), en die gehoorzaam »volgen, hetzij God ze voert op eene baan, die van licht en hemelglans gloeit, hetzij Hij ze doet wandelen op paden,

omzwachteld in nacht en in schaduw."! (bl. 132.) Het gebruik, hiervan te maken, is geen ander, dan dat de sterren, gelijk de geheele natuur, voor ons een beeld en eene kenbron zijn van Gods heilig en volkomen welbehagen, daar zij van denzelfden God afkomstig zijn, die de Zedewet heeft gegeven, en door natuurdwang volbrengen, wat wij in vrijheid geroepen zijn te verrigten. Maar een beeld en eene kenbron van 's menschen toekomstige zaligheid zijn zij niet, dan voor zoo ver de natuur geene van hare behoeften onbevredigd laat en in dien zin zich in een volkomen wèl zijn verheugt. Bovendien, wat hier van den Sterrenhemel gezegd wordt, moet van elk gedeelte der natuur kunnen gelden; eene erkenning, waarin een JESAJA, gelijk mede de Schrijver van het boek JOB, in hunne natuurbeschouwingen ons op zoo treffende wijze voorgaan. En zou de Heer VAN OOSTERZEE geneigd zijn, om wat hij hier, met het oog op den Sterrenhemel zegt, ook bij de beschouwing van het water, van een paard, van den Leviathan, te verkondigen? Voor 't overige kan niemand meer dan ik gereed zijn, om te erkennen, dat ook deze preek bladzijden bevat, waarvan de lezing elk welgesteld hart moet roeren en verheffen, maar ik hou mij tevens verzekerd, en zou het door voorbeelden uit onze homiletische Letterkunde kunnen bevestigen, dat al dit schoone en treffelijke, met vermijding van het aangewezen gebrekkige, had kunnen bewaard worden.

Onze strijd op aarde, is het opschrift en de inhoud van de vijfde preek, volgens *Job* VII: 1ª. Men ziet, het is een zeer gewone tekst; ik kan er bijvoegen, dat de behandeling mede eenvoudig heeten mag. Na eene uitvoerige inleiding, ontleend aan de tegenstelling van de kalme stilte der Schepping, inzonderheid des Sterrenhemels, met de onrust, die deze aarde beroert, belooft VAN OOSTERZEE, zijne toehoorders I. op den strijd te wijzen, waarvan in den tekst gesproken wordt, II. hen met dien strijd te bevredigen, III. hen in dien strijd te besturen.

Het eerste deel, nagenoeg van dezelfde uitgebreidheid als de twee volgende te zamen, put in drie onderdeelen, welke weder in even zoo veel kleiner afdeelingen gesplitst

zijn, het geheele onderwerp uit. Dit deel komt mij voor, door al te groote uitvoerigheid de aandacht te vermoeijen. De mensch, zegt de prediker, heeft strijd *rondom zich* (niet *rond zich*, en te regt), strijd *binnen zich*, *strijd vóór zich*. Het tweede bevat desgelijks drie denkbeelden, waarvan de beide eerste als in éénen adem ontwikkeld worden, terwijl het derde wederom drie onderscheidene afdeelingen behelst. De figuurlijke taal, waarin deze drie laatste afdeelingen worden opgegeven, te weten: de strijd *is voor onze kracht berekend*, want 1) wij hebben een' magtigen *bondgenoot aan onze zijde* — 2) — een *onfeilbaar wapen in onze hand*, en 3) — eene *heerlijke kroon in het oog*, maakt zekerlijk den indruk, als of het drie onderscheidene denkbeelden zijn, doch wèl bezien komen alle op één denkbeeld neder, hetwelk in de tweede plaats ontwikkeld wordt. In het derde, of laatste deel worden de toehoorders opgewekt om te kampen, *met dankbaarheid voor hetgene zij onder dien strijd mogen genieten — met onderwerping bij hetgene zij in dien strijd moeten ontberen — met hope op hetgene zij na dien strijd mogen verwachten.* Bij dit slot zal de vraag aan menig' nadenkenden lezer zich opdringen: Mogt men die punten hier verwachten? Blijft de toehoorder er door bij het behandeld onderwerp bepaald, of wordt hij op iets gewezen, dat buiten den kring zijner beschouwingen ligt? Het is hier toch niet de vraag, wat wij *onder* dien strijd mogen genieten, wat wij er *bij* moeten missen en er *na* mogen verwachten, met één woord, het komt hier niet aan op hetgeen *buiten* dien strijd omloopt, schoon het in eenig verband daarmede kan gebragt worden, maar het is de strijd zelf, waaruit de lessen ter besturing van ons gedrag daarin moeten ontleend worden. Alleen de laatste gedachte, dat namelijk die strijd ons heiligt en ons alzoo in de hope der zaligheid bevestigt, schijnt mij toe hier te pas te komen, maar het is juist dit laatste punt, dat korter dan de beide voorgaande behandeld en met weinige woorden wordt afgedaan.

De preektrant van Dr. VAN OOSTERZEE onderscheidt zich, gelijk ik meen te hebben aangewezen, even zeer door

overvloed van denkbeelden, als door levendigheid en gloed van schildering. Zijn geest is echter te rijk, zijne verbeelding te magtig, dan dat hij ze altoos derwijze weet te bedwingen en te besturen, dat de juistheid van gedachte, de bepaaldheid van voorstelling en de naauwkeurigheid van uitdrukking daaronder niet wel eens lijden. De toehoorder wordt dikwijls verblind door de overgroote menigte van beelden, waarmede de prediker zijne tafereelen stoffeert, of begint te duizelen op de hoogte, waartoe hij hem opvoert. Tot het herhalen van deze opmerking geeft inzonderheid de zesde preek, naar vorm en inhoud, aanleiding. Het is toch niet een aardsch, maar een bovenaardsch, een hemelsch tafereel, dat zij ons ter beschouwing aanbiedt. Zij bepaalt ons bij eenen geloofsheld van het O. V., niet zoo als deze eens hierbeneden in 't vleesch levende, heeft gedacht en gevoeld, maar zij schildert hem, zoo als hij hierboven, ontdaan van het stoffelijk en sterfelijk gewaad, nu nog leeft, en zij leert ons, hoe en wat hij als een zalige, in den staat der verheerlijking, denkt en gevoelt.

De tekst is *Joh.* VIII: 56; de titel luidt: *Jezus' geboorte door een' Zalige gevierd*, of het min dichterlijke opschrift (bl. 176) *de blijdschap van den verheerlijkten Abraham over Jezus' verschijning op aarde* De preek wordt geopend door eene, wat sentimentele, inleiding over het belangrijke en prijselijke der vraag: »hoe mogen het mijne dooden thans wel hebben?" en de daaraan verwante: »vieren ook de ontslapen vromen het feest der verlossende liefde?" alsmede over het eigenaardige van die vragen ter voorbereiding der viering van JEZUS' geboorte, waarop de Gemeente gezegd wordt »het Engelenlied te zullen beluisteren, en waarop in den vollen zin des woords de hemel voor haar oog als op aarde zal nederdalen." Een noodzakelijk woord van tekstverklaring wijst het oogpunt aan, waaruit het gezegde des Heeren beschouwd wordt. Deze tekstverklaring, het is die van LÜCKE, regtvaardigt volkomen den titel der preek, en nogtans kan ik mij met de behandeling van den tekst niet vereenigen. Het komt mij namelijk in de eerste plaats voor, dat de gehcele strek-

king van deze leerrede de grenzen overschrijdt, welke den Evangelieprediker gesteld zijn. Hij wordt geroepen, de geloovigen des O. en N. V. in hunne grootheid ter navolging voor te stellen, welke zij hier op aarde hebben bereikt; hij mag, ja hij moet ook op het hooger leven wijzen, dat zij als loon voor hunne Godsvrucht hebben verworven; maar hier eindigt ook zijne taak. Hij heeft noch roeping, noch bevoegdheid, hen in dat leven derwijze te volgen, dat hij het onderneemt, hun binnenste voor ons te openen, om ons te doen zien, wat er bij hen in den hemel, bij het vernemen of het aanschouwen van belangrijke gebeurtenissen op aarde, omgaat. Vraagt men waarom? ik antwoord eenvoudig: omdat wij gevaar loopen om ons deerlijk te vergissen, en daarover met eenige zekerheid zeer weinig kunnen weten. Maar hoe nu gaat VAN OOSTERZEE hierin te werk? Hij stelt het feit in den hemel, waarop JEZUS doelt, met elk ander belangrijk en verblijdend voorval gelijk, dat in de geschiedenis van den genoemden Aartsvader op aarde voorkomt; ja al wat hij, althans in 't eerste deel der preek, ter verklaring bijbrengt van het tweede lid van den tekst, waarin hij spreekt over de hemelsche vreugde van ABRAHAM, geldt even zeer ter opheldering van het eerste lid, d. i. van diens aardsche vreugde. En is het reeds moeijelijk, het binnenste van een' onzer medemenschen, even als wij in dit stoffelijk ligchaam inwonende, in heilige oogenblikken te doorgronden: hoe oneindig moeijelijker, ja hoe onmogelijk wordt dit, als het eenen gezaligde betreft, wiens vleesch en bloed het Koningrijk Gods niet beërfd hebben, bij de aanbiddende beschouwing van het wonder der verlossing, in de komst van den Eeniggeboren des Vaders op aarde. Op hoe vele, en op welke veronderstellingen rust niet de geheele poging! Men behoeft, om er zich van te overtuigen, slechts de onderscheidene deelen en onderdeelen der preek na te gaan. De blijdschap van ABRAHAM wordt in I. voorgesteld als »regtmatig in hem, den geloofsheld des O. V." wanneer hij namelijk de verschijning van JEZUS beschouwde met het oog 1) op *God*, 2) op *zijne nakomelingschap* en 3) op *zich zelven*. In 1 laat VAN OOSTERZEE den ver-

heerlijkten Aartsvader dan ook redeneren, als of hij nog op aarde rondwandelde; in 2 wordt de eene veronderstelling op de andere gestapeld, waarvan reeds uitdrukkingen, als de volgende, ten bewijze kunnen strekken: »Wat dunkt u, zou ook ABRAHAM daar boven" enz. »Ik vermoed het," enz. »En zoo Engelen zich verblijden, wij gissen niet te stout" enz. »Ik verbeelde mij, dat hij" enz. »En als hij het dan vernam, hoe" enz.

Het tweede deel bevestigt mede mijne aanmerking op de strekking der preek. De blijdschap van ABRAHAM wordt daarin genoemd »merkwaardig voor de belijders (!) der Nieuwe Bedeeling" als bevattende 1) een' *waarborg der verhevenheid van den geboren Verlosser*, 2) *een zinnebeeld van het doel zijner verschijning op aarde* (t. w. groote blijdschap), en verspreidende 3) *een' lichtstraal over den hemel, dien zijne komst ons ontsloot.* Ook deze, al te figuurlijk gestelde, dispositie geeft te kennen, dat den prediker de vaste grond ontbreekt, en dat hij tot redeneringen de toevlugt moet nemen, die òf alleen bij gevolgtrekking gelden, zoo als 1 en 3 (welk laatste onderdeel niet minder dan drie afzonderlijke denkbeelden bevat) òf die wel eens in spelingen ontaarden, zoo als 2.

In het derde deel worden de lessen voorgedragen, welke de beschouwde blijdschap van den geloofsheld des O. V. geeft *tegen het naderend gedenkfeest, dat beider belangstelling opwekt.* Ik moet eerlijk bekennen, met het woord *beider* verlegen te zijn en niet te weten, waarop het ziet. Er gaat noch hier (bl. 192) noch bij de opgave der verdeeling (bl. 176), iets vooraf, waarmede men het in verband kan brengen; ik vermoed echter, dat de leden van »beide Bedeelingen" bedoeld worden. De lessen komen hierop neder: 1) Vieren wij het Kerstfeest met *dankbaarheid, voor zoo ver wij in zekeren zin boven Abraham zijn bevoorregt*, 2) met *hemelschen zin, omdat wij in zeker opzigt*, zoo wij beter gezind zijn, *met Abraham gelijk staan* en 3) in *eenvoudig en ootmoedig geloof, omdat wij nog ver beneden Abrahams tegenwoordig standpunt geplaatst zijn.* Gaarne erken ik, dat dit deel veel bevat, om den bidden-

den wensch van den Heer VAN OOSTERZEE te vervullen, dien hij vóór het opgeven der verdeeling, met terugwijzing op het verband van den tekst, maar juist daardoor zeer pretieus, ja geheel verkeerd, uitdrukt: De vrucht van onze beschouwing zij deze »dat wij *in ons hart* JEZUS *een gedenkteeken stichten*, duurzamer dan de steenen, die Hem dreigden, en dan de tempel, dien Hij ontweek; en *dat wij op die eerzuil schrijven:* »Hulde aan Hem, wiens geboorte de aarde verlost en den hemel verblijd heeft." De grond, waarop dit deel rust, is echter mede niet hecht. De prediker verandert namelijk van subject. De titel der preek wijst alleenlijk op ABRAHAM in den staat zijner verheerlijking, als het subject der geheele rede. Maar hoe is dan te verklaren en goed te maken, dat nu ook van de gezindheid en het gedrag des Aartsvaders, toen hij nog op aarde was, partij getrokken wordt? Onder de »homiletische zonden" is deze zekerlijk niet de minste.

Men ziet, deze leerrede hangt zamen met de belangrijke vraag voor de predikkunde: of ook de dingen der onzigtbare wereld op den kansel mogen behandeld en geschilderd worden? Het bovenstaande bevat mijns oordeels het antwoord, dat eene gezonde kritiek er op geeft. Voorts meen ik zelfs dáár eene hooge mate van sobriëteit wenschelijk te moeten achten, waar er overgangen zijn van het gebied der zigtbare wereld op dat der onzigtbare. De wijze, waarop b. v. KRUMMACHER de hemelvaart van ELIAS beschrijft (*Elias* 1846, bl. 423—425) hoe deze van de aarde op den wagen geheven wordt en van ster tot ster al hooger stijgt, tot dat hij den troon van God genaakt, is in mijn oog een meesterstuk van schildering, maar zij kan, als deel van eene preek, den toets der kritiek niet doorstaan. En die kritiek zou ongetwijfeld hetzelfde oordeel uitspreken, als iemand het waagstuk wilde bestaan, om hetgeen door den Evangelist (*Luk.* IX: 31) als een historisch feit berigt wordt, dat namelijk twee gezaligden, MOZES en ELIAS, hier op aarde, onzen Heer *zijnen uitgang aankondigden, dien Hij zoude volbrengen te Jeruzalem*, in bijzonderheden uit te leggen, of op hemelvaartsdag den verheerlijkten Verlosser te volgen boven

de wolke, die Hem voor de oogen der discipelen wegnam. De nog altoos eenige VAN DER PALM houdt zich bij het schilderen van deze en soortgelijke dingen, die niet door het ligchamelijk oog gezien worden, binnen de zoo natuurlijke grenzen, die ons door het vasthouden aan de geschiedkundige Openbaring worden voorgeschreven. In zijne leerrede over ABRAHAM's offerande (die even gevaarlijke als verleidelijke stof voor zoo menig' predikant, die er zijn fort van maakt, om op 't effect te schilderen!) zegt hij, na het treffende van dat voorval te hebben doen uitkomen: »Dergelijke hartstogtelijke schilderijen mogen den dichter geoorloofd zijn: het past den gewijden redenaar niet, het geheimzinnig stilzwijgen der heilige bladen door eene weelderige verbeelding aan te vullen." (Deel I. bl. 232. Eerste uitgave.) Dezelfde taal vernemen wij in eene zijner leerredenen over HENOCH's uiteinde (Vierde Zestal bl. 130) »Wat belet ons" zegt hij, »een glansrijke en juichende opvaart ons te vertegenwoordigen? Wat belet ons" enz.? »Niets, dan het stilzwijgen van Gods Woord, dat hier de eenige bron onzer kennis wezen kan!" Maar vraagt men: of het den prediker dan niet geoorloofd is, aan zijne verbeelding eenigzins toe te geven in 't verklaren van de algemeene bijbelsche uitdrukkingen, omtrent hetgeen in 't binnenste van bepaalde personen in bepaalde oogenblikken omging, zoo vindt men een voldoend antwoord in zijne schildering der gemoedsgesteldheid van HENOCH vóór en bij diens wegneming, op de volgende 132ste en 133ste bladzijde.

Er ligt mij echter nog eene andere bedenking op 't hart aangaande den grond, waarop deze leerrede rust. Men vergunne mij, dat ik ook hiervoor nog eenige ruimte vraag; het belang der predikkunde, dat zoo naauw verbonden is met het groote talent van eenen man, als Dr. VAN OOSTERZEE, spreke voor mij.

Is de verklaring juist, welke hier gevolgd wordt, dan moet de uitspraak van JEZUS uitsluitend bepaald worden tot de blijdschap van ABRAHAM over diens *geboorte*, zoo als ook het opschrift der preek aanwijst, ja, daar men thans

niet meer zoo naauwkeurig, als vroeger, tusschen de geboorte en de ontvangenis onderscheidt, is zelfs het woord *geboorte* alleen in zóó ver te regtvaardigen, als men de ontvangenis daarin begrijpt en eigenlijk alleen deze laatste, of liever het feit zelf der menschwording, de komst of de zending des Heeren, bedoelt. Daarentegen moet al wat tot het aardsche leven van JEZUS behoort sedert zijne geboorte, meer bepaald sedert het oogenblik van zijn verlaten van den hemel, of al wat na zijne menschwording is geschied, volstrekt uitgesloten worden. VAN OOSTERZEE echter, ingenomen met, en verleid door het idée, dat hij in zijne inleiding voordraagt, geeft aan zijne verklaring van het woord des Heeren eene uitbreiding, die, toegestemd zijnde, haar zelve zou omver werpen. De grond hiervan ligt niet alleen in het woord ἡμέρα, dat op bepaalde wijze van den geheelen tijd der verschijning van JEZUS, zelfs met insluiting van de παρουσία, *kan* gebruikt worden, maar *in* de *praeterita* εἶδε *hij heeft gezien*, en ἐχάρη *hij is verblijd geworden*, 'twelk de gedachte aan 'tgeen met JEZUS op aarde sedert zijne geboorte is voorgevallen, of nog op dat oogenblik voorviel, zoo weinig toelaat, dat het dezelve integendeel geheel buitensluit. Had JEZUS zich ABRAHAM voorgesteld als getuige van hetgeen thans geschiedde: Hij had dan voorzeker niet gezegd: »hij heeft hem gezien en is verblijd geworden," maar »hij ziet hem en verblijdt zich;" Hij zou althans dit laatste er bij gevoegd hebben. LÜCKE kan zich ook niet anders tegen OLSHAUSEN regtvaardigen, dan door zeer bepaald te zeggen: »εἶδε καὶ ἐχάρη *bezieht sich auf das Factum der Erscheinung, Sendung Christi, womit für Abraham der Tag Christi anbrach.*" En in dien zin, maar ook in dien zin alléén, welken echter ook LÜCKE niet vasthoudt, is die verklaring, naar ik meen, de ware te noemen. Maar wat doet nu Dr. VAN OOSTERZEE? Hij gaat zoo ver, van reeds te anticiperen op hetgeen op 't oogenblik, waarop deze woorden door JEZUS gesproken werden, nog niet eens geschied was, op het sterven namelijk van ABRAHAM's grooten zoon en op diens verheerlijking in den hemel. Was dan ABRAHAM ook een ziener

in de toekomst? Zoo ja, en is dit de zin van het woord ἔδε, dan kan het geheele gezegde ook wel betrekking hebben tot hetgeen hij profetisch heeft gezien, toen hij nog op aarde was. En dan valt weder de verklaring weg, die de prediker aanneemt.

De grond van de misvatting schijnt mij toe hierin te liggen, dat Dr. VAN OOSTERZEE, niet tevreden met het feit, in JEZUS' woorden begrepen, zoo als dit door Hem zelven bepaald en uitgesproken wordt, goedgevonden heeft, daaraan nog andere bepaalde feiten toe te voegen, of, zoo als ik heb aangetoond, de wijze *hoe* en het middel *waardoor* ABRAHAM dien dag heeft kunnen zien, uit zijne verbeelding aan te vullen. Waar toch is er blijk, dat ABRAHAM den dag van JEZUS gezien heeft doordat hij *getuige was* van, of *zag* wat hier *op aarde* voorviel? Hij was in den hemel, zegt VAN OOSTERZEE, gelijk ook LÜCKE zegt. Doch reeds dit, waar staat het in den Bijbel? LÜCKE beroept zich wel op LUKAS XVI: 19, en men is ook gewoon, de aldaar voorkomende gelijkenis van den rijken man en LAZARUS in den hemel te plaatsen, maar op welken grond? Beziet men dit tooneel meer van nabij, zoo komt men tot de overtuiging, dat het niet in den hemel, maar in de benedenwereld behoort, waarin twee groote afdeelingen zijn, door eene onoverkomelijke klove van elkander gescheiden. JEZUS zegt tot den berouwhebbenden moordenaar: »heden zult gij met mij in 't paradijs zijn!" maar moet men niet aan elk dezer woorden geweld doen, wanneer men de uitdrukking tot den *hemel* overbrengt, en niet tot het verblijf der gezaligden in de benedenwereld? Hoedanig was ook het geloof der oude Christenen? Zij stelden: Alle vrome afgestorvenen zijn tot de opstanding van CHRISTUS bewaard geweest in de benedenwereld, en eerst met den herrijzenden JEZUS zijn zij zelven opgestaan en in den hemel overgebragt. Ik heb niet noodig, op dit punt vooral Dr. VAN OOSTERZEE te verwijzen naar de geleerde en uitvoerige aanteekeningen van THILO op het *Evangelium Nicodemi*, hetwelk zelf in zijn tweede gedeelte geheel op dic onderstelling berust, daar de auteur op vernuftige wijze gebruik maakt van het ver-

haal, bij MATTHEUS te vinden aangaande de heiligen, die na JEZUS' dood opgestaan en aan velen verschenen zijn. Welk regt heeft men dan, om hier aan den *hemel* te denken? Volgens die onderstelling zou men veeleer moeten aannemen, dat aan ABRAHAM, als die een gestorvene was, niet gelijk een HENOCH en ELIAS, die levend in den hemel opgenomen waren, in de benedenwereld was geboodschapt, dat de vervulling van de belofte gekomen was. Zegt men echter: neen, JEZUS was ver van in die onderstelling te deelen, en deze plaats zelf is een bewijs, dat Hij zich ABRAHAM voorstelde als in den hemel; ABRAHAM heeft den dag des Heeren gezien, *omdat* hij in den hemel, en dus een levend getuige was van hetgeen geschiedde: het zij zoo, maar men strekke dan ook dit getuige zijn niet willekeurig uit buiten den kring van de plaats, waar men beweert, dat ABRAHAM zich bevond. Men zegge: ABRAHAM was in den hemel, en dus een getuige van hetgeen in den hemel voorviel, maar men voege er niet in éénen adem bij, even als of dit hetzelfde ware: hij aanschouwde dus wat op aarde geschiedde. Ja, men erkenne omgekeerd, dat de praeterita εἶδε en ἐχάρη een bewijs zijn, dat dit *zien* en dit *verblijd zijn* van den gezaligden ABRAHAM alleen is bepaald geweest tot het zien henengaan van CHRISTUS *uit* den hemel. Al wat VAN OOSTERZEE zegt over de kennis, welke de afgestorvenen dragen van hetgeen na hun sterven op aarde voorvalt, is niet alleen geheel willekeurig aangenomen, maar het is ook met die praeterita regtstreeks in strijd. Dit is te meer gevaarlijk, omdat men aan de Roomschen ziet, en aan hunne aanroeping der heiligen, wat er van komt, als men eens aan de zoo verleidelijke denkbeelden toegeeft: de afgestorvenen nemen niet alleen hunne bewustheid mede van 'tgeen op aarde is voorgevallen en waarvan zij getuigen geweest zijn, maar zij zijn ook voortdurende getuigen van 'tgeen na hun verscheiden voorvalt; zij kunnen zien en hooren wat de nog levenden denken en doen. De sprong van het eerste denkbeeld tot het tweede is ontzettend groot. Bij het eerste blijven de afgestorvenen eenvoudig menschen, levende, hunne bewustheid en hunne belang-

stelling behoudende, *menschen*: bij het andere worden zij der Goddelijke alomtegenwoordigheid en alwetendheid meer of min deelachtig, en althans den Engelen (ik zeg dit omdat LÜCKE zich op 1 *Petr.* I: 12 en *Lukas* II: 13 beroept!) doch reeds vóór den dag der opstanding, regtstreeks gelijk gemaakt. De Christenen zijn ongemerkt van het eene tot het andere overgegaan. Zij hebben daarop de invocatie der heiligen gegrond, dewijl zij de aanbeveling in de voorbede der martelaren en heiligen, bij derzelver sterven op aarde, langzamerhand en ongemerkt hebben overgebragt tot eene invocatie van de reeds gestorvene martelaren of heiligen, of tot eene recommandatie in de voorbede van hen, nadat deze reeds gestorven waren. Wij zien nog dagelijks, hoe de Roomsche Kerk deze overtuiging in praktijk brengt, en Dr. VAN OOSTERZEE zou, tegen zijnen wil, gevaar loopen, den voet op hetzelfde terrein te zetten. Doch dit is onvermijdelijk, wanneer men zich te veel door gevoel en verbeelding laat geleiden. Ook LÜCKE en DE WETTE hebben wel dezelfde voorstelling van de zaak, maar zij verklaren de geheele uitspraak des Heeren meer of min uit een bestaand volksbegrip, volgens 'twelk de afgestorvenen met de levenden gemeenschap bleven onderhouden, of zij zien daarin eene gevolgtrekking, door JEZUS gemaakt, geene gezaghebbende verzekering, aan welke op Zijn woord moet geloof geschonken worden; iets, waarin de Heer VAN OOSTERZEE hen niet zal willen navolgen. Voor 't overige spreke het gewigt der zaak nogmaals voor de uitvoerigheid van deze aanmerking.

De verdeeling der zevende preek, over 2 *Cor.* XII: 7—9 en ten opschrift dragende: *het onverhoorde gebed*, is waar, juist en zeer puntig; zelfs komt dat puntige wat sterk uit. »Vier zaken trekken onze aandacht. Wij zien I. Een' hoogbevoorregten PAULUS beproefd; II. Een' beproefden PAULUS op zijne bede teleurgesteld; III. Een' teleurgestelden PAULUS overvloedig gesterkt; IV. Een' gesterkten PAULUS in zijne zwakheden roemende." Het geheel bevat eene rijke en toch eenvoudige, maar indringende en stichtelijke ontwikkeling van deze bijzonderheden. Niemand zal het

stuk onvoldaan uit de hand leggen; mij komt het voor, boven al de reeds beoordeelde te staan. Bij allen lof op den gang en de uitwerking, veroorloof ik mij alleen de bescheidene vraag: of VAN OOSTERZEE in I. wel getrouw blijft aan den tekst? Er wordt daarin, zoo ik wèl zie, op ééne bepaalde beproeving gedoeld, terwijl allerlei beproevingen van PAULUS en van ons menschen in dit deel opgenomen worden. Juist dit, dat één bepaalde last, één gebrek, of ééne beproeving den Apostel, en ook soms een' iegelijk van ons, drukt en knelt, schijnt mij toe, het eigenaardige en kenmerkende van den tekst te wezen. Bij VAN OOSTERZEE staat het *onverhoorde gebed* alléén op den voorgrond: ik voor mij zou het met eene juiste opvatting der tekstwoorden meer overeenkomstig achten, dat in het opschrift zoowel als in de dispositie de *bepaalde eenheid* der beproeving duidelijk wierd uitgedrukt; met één woord, het denkbeeld van één bepaald gebrek, zwakheid, beproeving enz. bij PAULUS en bij ons moest in den geheelen loop der preek meer vastgehouden worden; de *inwendige* strijd, die toch hier bedoeld wordt, moest meer uitkomen.

Ik heb, na het herlezen van dezè rijke en toch eenvoudige preek, die zich mede door kortheid onderscheidt, bijna den moed niet, de min juiste en verkeerde uitdrukkingen en woorden op te teekenen, waardoor ook dit schoon opstel ontsierd wordt, maar getrouwheid aan den op mij genomen pligt, doet er mij enkele van aanstippen. Dr. VAN OOSTERZEE erkent zelf, dat een zeker gezegde al te pretieus is, en eigenlijk den toets niet kan doorstaan, maar gebruikt het toch, waar wij lezen (bl. 209), dat »de hoogste wijsheid eenig lood hangt aan de vleugels eener ziel, die zich anders het spoedigst zou ontplooijen, om heen te snellen naar den eeuwigen hemel." Op bl. 118 lezen wij de vreemde persoonsverbeelding: »ondankbaar zou de akker zijn, die aanstonds smachtte naar regen, nadat hij zoo even door overvloedigen daauw was besproeid!" De germanismus *eenmaal* voor *eens*, op bl. 201, is zinstorend; niet min hinderlijk is echter het veelvuldig gebruik van het woord *blik* voor *oog*, en van het leelijke *blikken*, zoo weinig voe-

gende bij afgewischte *tranen* (bl. 202). Op bl. 204 *baadt* zelfs een *verrukte blik zich* in de *stralen van het hemelsch licht!*

(*Het vervolg hierna.*)

Geschiedenis der Doopsgezinden in Holland, Zeeland, Utrecht en Gelderland. Van derzelver ontstaan tot op onzen tijd, uit oorspronkelijke stukken en echte berigten opgemaakt door S. BLAUPOT TEN CATE. *Iste Deel. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1847. *In gr.* 8*vo.* 400 *bl. f* 4-80.

De Heer BLAUPOT TEN CATE levert in dit boekdeel een nieuw bewijs van zijnen ijver in het opsporen van de Geschiedenis zijns Kerkgenootschaps, en zet de taak voort, die hij zichzelven heeft gesteld. Het komt ons voor, dat zijn arbeid gedurig bezwaarlijker wordt, en dat hij bij zichzelven niet zal kunnen ontkennen, dat de omstandigheden hem tot eene wijze van bewerking van zijn onderwerp hebben gebragt, welke hij onmogelijk geheel kan goedkeuren. Toen hij in zijn eerste stuk de provincie *Friesland* tot het voorwerp zijner onderzoekingen stelde, had hij, blijkens zijne eigene woorden, nog geen plan, om ook de overige provinciën aldus te behandelen. De ondervondene goedkeuring en de aansporing van anderen deden hem besluiten, om voort te gaan; hij leverde eene Geschiedenis der Doopsgezinden in *Groningen* en *Overijssel;* nu behandelt hij de nog overgeblevene gewesten van ons vaderland. Het natuurlijk gevolg van dezen gang der zaak is, dat de Schrijver van den eenen kant onmogelijk buiten herhalingen van het vroeger gezegde kan blijven, en van den anderen kant, naarmate hij verder voortgaat, toch geen volledig en op zichzelve staand werk meer kan geven, zoo hij niet op vele plaatsen zijne vorige schriften wil uitschrijven. De lezer, die met de voorgaande werken van den Heer BLAUPOT TEN CATE onbekend is, verlangt op menige plaats omtrent menige bijzonderheid meer te weten, dan hem hier

wordt medegedeeld. Hij heeft ook regt om dit te vorderen, omdat hem hier een afzonderlijk, op zichzelf staand werk wordt aangeboden. Is hij niet toegerust met de kennis van het voorgaande, dan kan hij zich niet wel eene duidelijke voorstelling der hier verhandelde zaken vormen, en zal menigmalen onvoldaan blijven. Wie daarentegen met het vroeger geschrevene bekend is, moet noodzakelijk op herhalingen stuiten, die niet te vermijden waren. Alles, wat over het ontstaan der Doopsgezinden wordt gezegd, is eigenlijk op iedere provincie van gelijke toepassing. Nadat in het eerste hoofdstuk van de *Geschiedenis der Doopsgezinden in Friesland* daarover uitvoerig was gehandeld, kon al, wat er in volgende werken over werd gezegd, slechts herhalingen of ten hoogste enkele nadere toelichting van de hoofdzaak wezen, waarbij de lezer tot dat vroegere moet terugkeeren; dat geldt ook van de aanraking tusschen de Doopsgezinden en de Wederdoopers; dat geldt van andere stukken, van vele der twisten en verdeeldheden, waarover de Schrijver reeds vroeger heeft gehandeld, en waarbij hij dus het oude moet herhalen, of zeer onvolledig zijn tegenwoordig onderwerp moet behandelen. Deze gebreken komen natuurlijk in dit nieuwste werk meer dan in de vroegere aan het licht, en wekken de spijt op, dat de afzonderlijke werken niet tot een geheel zijn verarbeid. Nu blijven het brokstukken, belangrijke brokstukken, die eenen lateren Geschiedschrijver der Doopsgezinden van onschatbaar nut zullen zijn, maar het werk zelf is geene eigenlijke Geschiedenis der Doopsgezinden. De Schrijver zelf heeft dat, dunkt ons, op vele plaatsen gevoeld; niet zelden toch vinden wij in dit deel dingen bijna met stilzwijgen voorbijgegaan, omdat hij, gelijk hij zegt, niet herhalen wil, wat anderen reeds vóór hem hebben behandeld. Bij het schrijven eener *Geschiedenis* komt, onzes oordeels, zulk een voorbijgaan om die reden niet te pas. De Geschiedschrijver moet de gebeurde zaken mededeelen; hij vindt ze bij dezen en genen misschien verstrooid opgeteekend; zijne taak is het, ze tot een geheel te brengen. De verzamelaar van losse stukken alleen, die geen doel heeft om een geheel

te leveren, maar die slechts eenen lateren Geschiedschrijver van dienst wil zijn, mag het bij anderen reeds vermelde ter zijde leggen.

Deze groote aanmerking betreft het geheele boek, en de Schrijver zal zich misschien daarmede verdedigen, dat als zijns ondanks zijn weg aldus was afgebakend, en dat hij, na de eerste schrede gedaan te hebben, wel aldus moest voortgaan. Wij moeten die verontschuldiging ten deele ook laten gelden, en nemen het boek dus gelijk het ons gegeven wordt. Niemand zal dan ook den rijkdom van belangrijke zaken ontkennen, die ook in dit deel weder worden geleverd, noch ook aan den Schrijver den lof onthouden, dien hij voor zijne ijverige opsporingen en ondersoekingen verdient. Wij willen een zeer kort overzigt van den inhoud laten volgen.

Het eerste Hoofdstuk behandelt *het tijdperk van oorsprong en wording*, en loopt tot 1581. In de eerste Afdeeling wordt over de *uitwendige opkomst en uitbreiding* gesproken. (Rec. belijdt, dat hij hier het woord *uitwendig* voor zeer overtollig houdt, en niet weet, wat hij van eene *inwendige* opkomst en uitbreiding zou moeten denken.) Gelijk overal, zoo zijn ook in de thans behandelde gewesten de berigten schaarsch; maar het blijkt toch duidelijk, dat ook hier vóór MENNO SIMONS Doopsgezinden werden gevonden. De martelaren, waarvan gesproken wordt, waren, blijkens hunne veroordeeling zelve, vreemd aan de oproerige gezindheden en bedoelingen der Wederdoopers, met wie men hen zoo gaarne verwarde. MENNO zelf en zijne geschriften hadden ook hier intusschen niet weinig invloed; en merkwaardig is de lijst van de plaatsen, waar LEENERT BOUWENS den doop heeft bediend; zij begint met het jaar 1551 en eindigt met 1578 of vroeger; daaruit blijkt, dat deze ijverige Doopsgezinde op 41 plaatsen van *Holland*, *Zeeland* en *Utrecht* 2097 personen heeft gedoopt. Een aanzienlijk aantal van deftige geslachten zijn ook reeds in die vroegste tijden uit *Antwerpen* en *Vlaanderen* herwaarts gevlugt, en daaronder vinden wij namen, die tot op onzen tijd onder de Doopsgezinden zijn in stand gebleven.

In de tweede afdeeling worden de *gevaren van buiten en ook binnen het Genootschap* aangewezen. In de eerste plaats worden de vervolgingen als zoodanig genoemd. Het is bekend, hoe zeer ook de Doopsgezinden daaraan hebben blootgestaan. Wel hielden zij zich zoo veel mogelijk schuil en waren elkander tot op de folterbank toe getrouw, maar zij konden toch niet altijd verborgen blijven, en de kerkelijke en wereldlijke magt ijverde met gelijk geweld tegen hen. Prins WILLEM I was reeds vóór zijnen overgang tot de Hervormde Kerk hun toegenegen en vond bij hen reeds vroegtijdig ondersteuning. Een ander gevaar was dat, waarmede de aanraking met de Wederdoopers hen bedreigde, die hen ook door rondgaande brieven zochten te belezen. Inwendige twisten en verdeeldheden waren niet minder verderfelijk, en ook dit tijdperk der geschiedenis levert daarvan vele proeven op. Met dat al waren die twisten dikwijls toch van dien aard, dat ook zij getuigden van den ijver ter bereiking van het schoone doel, dat de Doopsgezinden zich voorstelden, de gemeenschap der Christenen te vormen naar het voorschrift en het voorbeeld der Apostolische Kerk. Het waren niet zoozeer twisten over bespiegelende leerstukken, als wel over de praktijk; het morele beginsel stond doorgaans op den voorgrond. De ban, de herdoop, de buitentrouw en verschillende andere punten, daarmede in verband, de meerdere of mindere strengheid of rekkelijkheid in deze en dergelijke punten gaven dikwijls aanleiding tot twisten. Als in de derde Afdeeling over *het geloof en den wandel* wordt gesproken, komen deze onderwerpen natuurlijk breeder ter sprake; en wie slechts eenigzins onpartijdig denkt, dien kan het niet verwonderen, dat het oordeel over de oude Doopsgezinden ook hier gunstig uitvalt, en dat ook de getuigenissen van anderen met vertrouwen mogen worden ingeroepen, om hun zedelijk karakter af te schilderen.

In het tweede Hoofdstuk wordt het *tijdperk van verdere ontwikkeling* behandeld, dat van 1581 tot 1700 loopt. Dit Hoofdstuk vooral is rijk in belangrijke zaken; daar zijn ook hier wel onderscheidene punten, die als 't ware uit den

aard der zaak herhaling moeten zijn van dezelfde of soortgelijke onderwerpen, in vroegere werken besproken; maar er komt hier toch veel voor, dat meer uitsluitend op deze gewesten, vooral op *Holland*, betrekking heeft. In de eerste en tweede Afdeeling spreekt de Schrijver over de betrekking der Doopsgezinden tot den Staat en de heerschende Kerk; zij zijn hier altijd slechts eene gedulde gezindte, en daardoor afhankelijk van de meerdere of mindere verdraagzaamheid en billijkheid van regenten en kerkelijke besturen; doorgaans vinden zij meer steun bij de Staatslieden dan bij de Kerk. WILLEM I en MAURITS beide waren hun gunstig, en de strijd tusschen Remonstranten en Contraremonstranten had op hunnen toestand weinig invloed. Meer last hadden zij van de vrees voor het indringen van het Socianisme, dat niet zonder uitwerking op hen bleef. Dat zien wij vooral ook in de derde Afdeeling, waarin de wankeling en verandering van geest bij de Doopsgezinden in de XVIIde eeuw wordt geschetst. Er beginnen meer en meer vrijzinniger begrippen bij hen te heerschen; er geschieden pogingen, om Doopsgezinde en Remonstrantsche gemeenten te vereenigen. Wetenschappelijke kennis wordt algemeener; vooral de Geneeskunde wordt met gelukkig gevolg door velen beoefend. Er staan mannen onder hen op, die door hunne schriften naam maken en zich zelfs grooten roem verwerven. Maar met de vrijzinniger gevoelens sluipt er ook meerdere slapheid in; er wordt over verbastering der zeden geklaagd; de afzondering, waarin de Doopsgezinden vroeger leefden, begint te verminderen, en zij naderen de wereld meer en meer.

Die vrijzinniger begrippen hadden voor den inwendigen toestand des Genootschaps dit goede ten gevolge, dat er meer toenadering en vereeniging der verschillende partijen plaats had. De vierde en laatste Afdeeling in dit boekdeel levert daarvan vele proeven op. De gekozene wijze van behandeling komt, dunkt ons, in deze beide laatste Afdeelingen zeer in het licht. Bij het begin der vierde gaan wij in eens weder eene eeuw achterwaarts, wanneer over den toestand der inwendige hoofdpartijen zal worden gesproken;

en in de vorige Afdeeling moest reeds meermalen gewag worden gemaakt van dingen, die eerst hier breeder worden ontwikkelt. Rec. vreest, dat, wanneer in het volgende deel over afzonderlijke gemeenten zal worden gehandeld, even als dit bij vroegere werken is geschied, het den Schrijver op nieuw moeijelijk zal vallen zich voor herhalingen te bewaren; beter zal het ligt zijn (en misschien ligt dit ook in zijn plan) om daarin niet te treden. Buiten de geschiedenis der Doopsgezinden te *Amsterdam*, die hij, volgens een vroeger voorberigt, niet wilde opnemen, heeft hij zich toch ook hier reeds niet kunnen houden.

Achteraan volgt een zestal niet onbelangrijke bijlagen, waarvan zeker de eerste tegen Ds. TER HAAR niet de minst gewigtige is.

Uit deze korte opgave, die in geene bijzonderheden kon gaan, ziet men, dat ook dit deel weder zeer rijk is in belangrijke zaken. De aanmerkingen, die Rec. maakte, dingen daarop niets af; gedeeltelijk waren zij zeker zeer moeijelijk te ontgaan, gedeeltelijk misschien zou eene herziening, wanneer het geheele manuscript ware afgewerkt, de stoffe daartoe hebben kunnen wegnemen. Ook nu betuigen wij den Schrijver onzen dank voor het vele goede, dat hij heeft geleverd.

Wij zouden wel wenschen, dat hij op zijnen stijl wat naauwkeuriger toezag; en in de hoop, dat eenige aanwijzing, met betrekking tot dit punt, hem, bij het laten drukken van het volgende deel, opmerkzaam zal kunnen maken, laten wij een en ander van hetgeen wij al lezende opteekenden volgen. Bl. 4, »ofschoon wij tusschen 1530 —1536 wel *vaste* sporen vinden," enz. Is dat een goed epitheton? Bl. 5, »waaruit schijnt te blijken, dat daar reeds in die dagen vele Doopsgezinden *zullen* geweest zijn," voor *moeten;* bl. 19, »gemeentelijke vereenigingen *daarstellen;*" bl. 23, »zoodat de togten naar *Zeeland* hem misschien te *afhandig* zijn geweest; ib. »*want ook toch* in de zuidelijke gewesten is hij onderscheidene malen geweest." Welk eene constructie! Bl. 39, »dat zij onbehoorlijke vergaderingen hadden *gepleegd;*" bl. 67, »heb ik *mij ver-*

baasd;" ib. »geene gemeente, in welker boezem niet de *weerklank* wordt *gevoeld.*" Wordt *uitblinken*, gelijk bl. 74 geschiedt, te regt in eenen kwaden zin gebezigd? Bl. 97, »Zij *maakten* op de Doopsgezinden niet veel invloed." Kan de constructie verdedigd worden, bl. 100: »Te gevaarlijker werd die aanhang, omdat DAVID vrijheid gaf, *zich* uitwendig voor de menschen anders te gedragen, dan *zij in hun hart gevoelden?*". Buitendien is de laatste uitdrukking ongelukkig gekozen. Kan men, gelijk bl. 128 staat, eenen geest *blusschen?* Stellig af te keuren zijn volzinnen, als die op bladz. 189: »Niet allen, *hoewel* geenszins tot de Doopsgezinden behoorende, waren echter met zulk een' vijandigen geest bezield." Bl. 234, »eene *bedriegzuchtige* secte." Waarlijk geen fraai woord! Bl. 247, »het *waren* de Doopsgezinden, aan wie de lof gegeven *wordt*," enz. Wij willen deze aanmerkingen niet vermeerderen; de opgegevene mogen den Schrijver voor het vervolg tot waarschuwing dienen.

Op bl. 155 wordt Rec. in eene noot van dwaling beschuldigd wegens datgene, wat hij in dit Tijdschrift bij de beoordeeling van des Schrijvers *Geschiedenis der Doopsgezinden in Groningen*, Julij 1843, gezegd heeft ten aanzien van der Doopsgezinden beklag over de verpligting, om hun huwelijk in de Hervormde Kerk te laten afkondigen, en om daarvoor aan de Hervormde predikanten eenig geld te betalen. Hetgeen de Schrijver in die noot zegt, heeft Rec. geenszins van zijne dwaling overtuigd; hij gelooft niet, dat het huwelijk in dien tijd enkel als eene politieke zaak werd beschouwd; in allen gevalle waren Kerk en Staat zoo naauw vereenigd, dat de laatste in dit opzigt zich van de eerste als dienares bediende, en de afkondiging in de kerk dus ook met regt als wet eischen kon. Er lag dan ook niets onbillijks in, dat daarvoor iets werd betaald, niet omdat de Hervormde Kerk de heerschende was, maar omdat de Staat dat eischte. Er lag geen de minste gewetensdwang in; het behoorde onder de voorwaarden, waarop men geduld werd; dat die betaling niet aan het burgerlijke bestuur, maar aan het kerkelijke geschiedde, volgde natuurlijk uit de toenma-

lige betrekking van Kerk en Staat. Dat die betrekking niet de ware was, zal Rec. niet ontkennen; maar zij bestond; zij lag in den geest van den tijd; en zoo TEN CATE meermalen den geest des tijds inroept tot verontschuldiging b. v. van de twisten en scheuringen onder de Doopsgezinden, zoo mogen wij dien ook wel inroepen ter verdediging van deze betrekking tusschen Kerk en Staat, die daarbij als het natuurlijke gevolg van de wording der laatsten mag worden aangemerkt. Wij blijven er bij, dat wij het als een bewijs van gematigdheid in die dagen beschouwen, dat men den Doopsgezinden toestond hun huwelijk, dat toch ook een staatkundig belang had, door hunne leeraren te laten voltrekken, en alleen de afkondiging in de Hervormde Kerk en daarvoor eene kleine contributie vorderde, welke laatste, gelijk toen reeds is opgemerkt, waarschijnlijk ook door de Hervormden zelve werd betaald. De vraag van den Heer TEN CATE: „hij vooronderstelle eens het omgekeerde, dat de Hervormden daarvoor hadden moeten betalen aan Doopsgezinde leeraars, wat zou hij dan zeggen?" is de ongerijmdheid zelve; men zou dan eerst dezelfde betrekking tusschen het Doopsgezinde Kerkgenootschap en den Staat moeten vooronderstellen, als er tusschen dien Staat en de Hervormde Kerk bestond; want het is juist met het oog op die *bestaande* betrekking, die daarom niet goedgekeurd werd, dat de geheele zaak door Rec. werd beredeneerd, en zijns inziens beredeneerd moet worden, zoo men billijk zal zijn.

Nieuw statistisch-geneeskundig Jaarboekje voor het Koningrijk der Nederlanden, voor 1847. *Uitgegeven door Dr.* L. ALI COHEN. *Eerste Jaargang.* (*Met het Portret van Dr.* PL. JAC. VAN MAANEN.) *Te Gorinchem, bij* J. Noorduyn en Zoon. 1847. *In kl.* 8*vo. XII en* 148 *en CCCXXIV bl.* *f* 2-90.

Toen wij in 1846 het destijds in 't licht verschenen Geneeskundig Jaarboekje aankondigden, bevonden wij ons in de onaangename noodzakelijkheid, een ongunstig oordeel over

de wijze van bewerking uit te spreken, te onaangenaam, daar wij de uitgave van een zoodanig jaarboekje als eene wenschelijke zaak beschouwden. Des te meer verheugt het ons, dat de uitgevers zich door ons ongunstig oordeel en dat van anderen niet hebben laten afschrikken van de voortzetting hunner onderneming, maar dat zij de redactie in andere, voor deze taak beter berekende handen, hebben gesteld. Dr. L. ALI COHEN, wiens naam als Redacteur op den titel van dezen nieuwen jaargang vermeld staat, is te gunstig in de geneeskundige wereld, als ijverig verzamelaar en scherpzinnig en grondig onderzoeker, bekend, dan dat wij niet reeds van den aanvang af een' goeden dunk moesten opvatten van de wijze van bewerking van dezen nieuwen jaargang; en bij eene nadere inzage vonden wij ons in deze gunstige verwachting niet teleurgesteld. Ten einde eenen maatstaf ter beoordeeling van het hier geleverde te hebben, behoort men zich voor oogen te stellen, wat het eigenlijk doel van een jaarboekje is: dit doel is, volgens den Redacteur, niet zoo zeer de *wetenschap*, maar vooral het *leven*, d. i. het praktisch geneeskundig leven. Wij gelooven dat hij de zaak uit het regte oogpunt heeft beschouwd, en dat de redactie van de vorige jaarboekjes, juist omdat zij van dit doel geen helder inzigt had, een zeer onvolledig en oppervlakkig werk heeft geleverd. De wetenschap laat zich niet in een jaarboekje vertegenwoordigen; hiertoe worden tijdschriften of jaarboeken op eene grootere schaal vereischt. Een overzigt van den inhoud van dit boekje zal het doel van den Redacteur duidelijker in het licht stellen. Het is in drie hoofdafdeelingen gesplitst: I. statistisch gedeelte, II. stukken nopens ons land, die op het jaar 1846 en vroeger betrekking hebben, III. algemeen wetenschappelijk-practische mededeelingen. In het eerste gedeelte wordt het onderwijzend personeel der verschillende Hoogescholen en Athenaea (voor zoover de Geneeskunde betreft), der klinische Scholen en der Rijkskweekschool voor militaire geneeskundigen opgenoemd; de hoofdambtenaren voor de geneeskundige zaken, de Geneesheeren van het Koninklijke Huis, der Militaire Akademiën en eindelijk de leden der provinciale en plaatselijke geneeskundige Commissiën en de namen der geneeskunstoefenaren van elken rang en stand (ook de militaire geneeskundigen) vermeld; eenige algemeene overzigten besluiten dit gedeelte. Dit statistische deel bevat nagenoeg alles, wat men in hetzelve verlangen kan; alleen-

lijk hadden wij wel gewenscht, dat met een enkel woord melding ware gemaakt van de Veeärtsenijschool te *Utrecht:* de lijsten der geneeskunstoefenaren zijn zoo volledig als mogelijk is; en zoo er al hier en daar fouten in aanwezig zijn, ligt de schuld hier niet bij den Redacteur, maar bij de officiële stukken, welke hij heeft moeten raadplegen, en die niet altijd even naauwkeurig zijn. Zoo viel het b. v. Recensent in het oog, dat er namen van Doctoren op de lijsten voorkomen, van welke hij stellig weet, dat zij in 1846 niet meer praktiseerden; zulks is waarschijnlijk daaraan toe te schrijven, dat bij de geneeskundige Commissiën wel opgave gedaan wordt van de nieuwaangekomenen, maar niet van de zoodanigen, die door sterfgeval als anderszins niet meer tot het getal der practici behooren. — Het tweede gedeelte bevat 1°. meteorologische waarnemingen op verschillende plaatsen van ons land (bl. I—XVII); 2°. staat der gezondheid, koepok-inënting, geneeskundige dienst en krankzinnigen-gestichten in de onderscheidene provinciën van *Nederland* (bl. XIX—XXXVI); 3°. staat der bevolking in *Nederland;* overzigten en vergelijkingen van en tusschen de jaren 1844, 1845 en 1846 (bl. XLIII—LXIX); 4°. belangrijke gevallen van geboorte en sterfte in *Nederland* gedurende 1846 (bl. LXX—LXXIV); 5°. lijst van geneeskunstoefenaren, overleden in *Nederland*, gedurende 1846 en in het begin van 1847 (bl. LXXVI—LXXXVIII); 6°. berigten nopens epidemische ziekten, die in 1846 in ons land geheerscht hebben (bl. XCI—XCVIII); 7°. verslagen van en berigten nopens hospitalen, klinieken, krankzinnigengestichten enz., gedurende 1846, in ons vaderland (bl. XCIX —CIII); 8°. uittreksel uit het laatste officieel verslag nopens den staat der Hoogescholen in ons land, voor zooverre het geneeskundige betreft (bl. CIX—CXVII); 9°. lijst der promotiën tot Doctor in de Geneeskunde gedurende 1846 (bl. CXX —CXXIV); 10°. besluiten van het algemeen bestuur of van geneeskundige ligchamen (bl. CXXV—CXLI); 11°. belangrijke medico-forensische gevallen in *Nederland* in 1846 (bl. CXLII —CXLVI); 12°. overzigt van de verrigtingen van Natuur- en Geneeskundige Maatschappijen, geneeskundige vereenigingen enz. in *Nederland*, gedurende 1846 (bl. CXLIX—CLXXXIX); 13°. de voornaamste geneeskundige prijsvragen in het binnen- en buitenland uitgeschreven (bl. CXCI—CCX); 14°. lijst van de oorspronkelijke en vertaalde geneeskundige werken, die, behalve de akademische proefschriften, in 1846 in ons

vaderland verschenen zijn (bl. CCXII—CCXX); 15°. eerbewijzingen, benoemingen, eervol ontslag enz. in 1846 (bl. CCXXI—CCXXVI); 16°. vonnissen omtrent geneeskundige zaken in 1846 (bl. CCXXVII—CCXXXII); 17°. personalia van onderscheiden aard (bl. CCXXXIII—CCXXXVI). Uit deze inhoudsopgave blijkt, hoeveel er in dit jaarboekje is opgenomen, en hoe gunstig het in volledigheid bij zijne voorgangers afsteekt. Wij moeten den Redacteur den meestmogelijken lof toekennen wegens de zorgvuldigheid, waarmede hij alles, wat tot de medegedeelde rubrieken in betrekking staat, heeft bijeenverzameld. Het verwonderde ons eenigzins, dat, terwijl de meteorologische opgaven over 1846 vrij uitvoerig en volledig zijn, het verslag omtrent de epidemische constitutie van dit jaar kort en onvolledig is. 't Is waar, de bouwstoffen hiervoor waren schraal; maar de geachte Redacteur had toch, in plaats van naar de in eenige tijdschriften geplaatste verslagen te verwijzen, een kort uittreksel van dezelve kunnen leveren, gelijk hij zulks omtrent het verslag over de inwendige kliniek van de Klinische School te *Rotterdam* heeft gedaan; in allen gevalle hadden wij iets over de ziekten, welke in de stad zijner inwoning (*Groningen*) gedurende 1846 geheerscht hebben, mogen verwachten, daar wij niet inzien, welk belang het voor den geneeskundige hebben kan, te weten, hoedanig de thermometer- en barometerstand in eenige plaats, gedurende eenig jaar, is geweest, wanneer hij hierbij onkundig blijft omtrent de ziekten, welke op die plaats hebben geheerscht. De verslagen der Gedeputeerde Staten zijn in dit opzigt volstrekt onbruikbaar, vooreerst wegens hunne oppervlakkigheid en ten andere wegens hunne mindere naauwkeurigheid, hetgeen voorzeker ieder geneeskundige in zijnen kring het best kan nagaan. Bij de lijst van geneeskunstoefenaren, die in 1846 overleden zijn, worden van enkelen korte biographiën medegedeeld, welke intusschen nu en dan al zeer kort zijn, zooals b. v. die op p. LXXXII, welke ons aan het: »Hij leefde, nam een vrouw en stierf," deed denken. Indien er van een overigens achtingwaardig geneeskundige niet meer valt te zeggen, dan het hier medegedeelde, is wel de bloote vermelding van zijnen dood voldoende. —. In het derde gedeelte wordt eerst over algemeene geneeskundige aangelegenheden gehandeld (*pia desideria* van Dr. ISRAËLS); 2°. handel in diploma's van geneesheer, zooals die in *Duitschland* gedreven wordt; 3°.

hoe overal de kwaksalverij toeneemt; 4°. hervorming der ziekebussen te *Amsterdam*. Het spreekt van zelf, dat hier ruimschoots gelegenheid is, om onze in vele, zoo niet in alle, opzigten zoo gebrekkige Geneeskundige Staatsregeling aan te vallen, welke dan ook trouwens niet gespaard wordt; mogt het hier maar bij geene *pia desideria* blijven! — In de tweede plaats treft men hier eenige mededeelingen betreffende Staatsgeneeskunde aan. In de derde plaats mededeelingen uit het gebied der uitoefenende Geneeskunde. Zou hier een kort historisch overzigt van de *aetherisatie* en van den strijd over het nuttige en geoorloofde harer aanwending niet op zijne plaats zijn geweest? Indien toch eenige ontdekking op het gebied der practische Geneeskunde époque maakte, dan is het voorzeker deze, welke niet minder de aandacht der leeken dan der mannen van het vak heeft geboeid. — IV. Pharmaceutisch-chemische mededeelingen; V. verslag van de verdedigde medische dissertatiën in 1846 (alleen wat *Groningen* betreft); VI. statistische berigten van verschillenden aard, en VII. mededeelingen en berigten van onderscheiden aard. Onder deze laatste rubriek ontmoetten wij een paar oude bekenden, welke wij reeds elders in onze taal gedrukt hebben aangetroffen, en welke ons noch belangrijk noch ook zoo geestig voorkwamen, dat wij ze nog eens herdrukt wenschten.

Wij hebben zoo beknopt mogelijk den inhoud van het jaarboekje medegedeeld. Uit die mededeeling blijkt voldoende, hoe zeer het zich boven de voorgaande jaargangen onderscheidt. Onze aanmerkingen betroffen slechts bijzaken of liever bijzonderheden; op de algemeene strekking hebben wij geene aanmerking, en wij juichen de onderneming, zooals zij thans wordt uitgevoerd, van ganscher harte toe. Wij wenschen dan ook, dat niet alleen de uitgever door een ruim debiet worde in staat gesteld zijne onderneming geregeld voort te zetten, maar dat ook de Redacteur eene welwillende medewerking moge ondervinden bij de verschillende geneeskundige collegiën en autoriteiten, door welke alleen hij aan zijn jaarboekje de noodige volledigheid en naauwkeurigheid zal kunnen geven. Het portret van den Heer VAN HAANEN, hetwelk vóór den titel prijkt, is, voor zooverre Rec. zich herinneren kan, zeer goed gelijkend, en laat ook, wat de uitvoering betreft, niets te wenschen overig.

Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen, *door* Mr. J. C. DE JONGE. *Vijfde Deels*, *Iste Stuk. Van den Zeeslag van Doggersbank*, *A°.* 1781, *tot de Omwenteling van* 1795. *Te 's Gravenhage en te Amsterdam*, *bij* Gebr. van Cleef. *In gr.* 8*vo.* *XXXVIII en* 564 *bl.* *f* 4-75.

Moeijelijk en treurig is de taak, welke de Heer Archivarius DE JONGE, bij de bewerking van dit eerste stuk van het zesde deel zijner *Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen*, te vervullen had: want hij behandelt daarbij het voorgevallene sedert den zeeslag van *Doggersbank* in 1781 tot de omwenteling des jaars 1795. Wij behoeven niet te herinneren, hoe veel ontevredenheid en tweespalt er in die jaren bestaan heeft, en dat de grond daarvan hoofdzakelijk dáárin te zoeken is, dat niet weinigen in het denkbeeld verkeerden: hetzij gehechtheid aan het belang der *Britten*, hetzij onbekwaamheid en zorgeloosheid van den Stadhouder en zijne voornaamste vrienden, was of waren de oorzaak der onbegrijpelijke werkeloosheid van de zeemagt na den roemvollen strijd op *Doggersbank*, der nalatigheid in de zamenwerking met de Fransche vloot, en der menigvuldige verliezen, welke de Oost- en West-Indische Compagniën, ja de handel van *Nederland* in het algemeen, gedurende den oorlog met *Groot-brittanje*, moest lijden. Men weet, dat die verdeeldheden na den vrede met dat Rijk nog verder aanwakkerden. Hierbij ging het Zeewezen steeds meer en meerder te gronde. Echter telde de zeemagt, op het laatst van 1794 en in het begin van 1795, nog in werkelijke dienst:

1	schip	van 74	stukken.
7	schepen	van 64—68	stukken.
4	»	» 50—54	»
6	»	» 40	»
9	»	» 36	»
12	»	» 20—26	»
13	»	» 8—18	»

72 kanonneerbrikken, kanonneerbooten en sloepen, gewapende gaffels, hoekers en koffen, te zamen 124 schepen van oorlog en gewapende vaartuigen, behalve twee van 64 en één van 36 stukken, die niet toegerust en gewapend, en een van 74 benevens een van 64 stukken, die oud en onbruikbaar waren.

Schoon de geëerde Schrijver zoo veel mogelijk hen, die gedurende den Engelschen oorlog het beleid der zaken in handen hadden, en inzonderheid den Stadhouder, van de op hen gelegde blaam tracht te zuiveren, en inzonderheid het bewijs levert, zoo al niet van het doorzigt en den krijgshaftigen geest, dan toch ten minste van de vaderlandsliefde en goede trouw des Stadhouders, wil ook hij niet ontkennen, dat men in vele opzigten ijveriger en kloekmoediger had moeten handelen. En inderdaad, als men nagaat, hoe de Kaperkapiteins JARCY en LE TURCQ vaak zegevierend tegen de overmagt streden, hoe eene zwakkere magt bij *Doggersbank* de *Engelschen* had afgeweerd, en welk een geest onze zeelieden na dien eervollen strijd bezielde, dan moge men het al overdreven noemen, wanneer de toenmalige oppositie beweerde, dat onze vloot (omdat er geen bevel tot uitloopen was) zich door eene zwakkere magt in onze havens en zeegaten liet opsluiten, maar het Britsche eskader, hetwelk zich in 't voorjaar van 1782 op onze kusten vertoonde, en dertien linieschepen, waaronder twee driedekkers, benevens twee fregatten en zes kotters, sterk was, kon toch zoo geducht niet worden gerekend, om niet één poging ter verdrijving te wagen. Naauwelijks was dat eskader vertrokken, of het Nederlandsche eskader koos de zee, en bestond uit niet minder dan 33 schepen van oorlog, als een van 74, zes van 60 tot 68, negen van 54, twee van 40, zeven van 36, vier van 24 stukken, drie kotters en een uitlegger. Het gebied was opgedragen aan den Vice-Admiraal HARTSINCK, en onder hem aan de Vice-Admiralen LODEWIJK, Graaf van *Bijlandt* en den Schoutbijnacht VAN KINSBERGEN. Zes weken na dat uitloopen keerde de vloot terug, *zonder iets te hebben kunnen verrigten!* Zou dit wel zóó zijn afgeloopen, indien ZOUTMAN of KINSBERGEN, in plaats van HARTSINCK, het opperbevel had gevoerd? Ja, de *Post van den Nederrijn* is partijdig; maar heeft toch niet overal ongelijk. Bijna altijd ontkomen het de Engelsche koopvaarders en worden de onzen genomen. Bijna altijd komt onze vloot of te laat of te vroeg. Altijd ziet men er tegen op, om de pas herrijzende zeemagt van den Staat *aan de onzekere kans van een gevecht te wagen*, zonder dat iemand begrijpt, waar eene vloot of een leger toe dient, als men dergelijke kansen zoo zorgvuldig ontwijkt. De Stadhouder durfde niet veel, als Admiraal-Generaal, op zich nemen, als de voornaamste Zeeofficieren

er anders over dachten; maar het gedrag en de raadgevingen der Vice-Admiralen HARTSINCK en BIJLANDT zijn veelal onderling. HARTSINCK was ten minste geen man, in wien de ziel der DE RUYTERS, TROMPEN en EVERTSENS woonde. Op één punt schijnt ons niet slechts Prins WILLEM V, maar ook die van zijnen rade, volkomen te zijn geregtvaardigd, en alleen Graaf L. VAN BIJLANDT, uit het militaire oogpunt van subordinatie, geenszins uit dat van vaderlandsliefde en staatkunde, berispelijk te hebben gehandeld. Referent bedoelt de mislukte expeditie naar *Brest*. Men leze bijlage I, het advies van den Vice-Admiraal ZOUTMAN, waarbij hij dien togt ten sterkste afraadt, uit hoofde het dan beschikbaar blijvende deel der vloot veel te zwak was, daar juist onze grootste magt onder vreemd gezag zou gebragt zijn. »Les *Français* veulent la flotte," zeide te regt de Hertog van *Brunswijk*. En opmerkelijk is het, dat de Bataafsche Regering, in 1799, het insgelijks *onraadzaam* en *hoogstgevaarlijk* vond, een gedeelte van 's Lands vloot naar *Brest* te zenden. Men zie de aanteekening, bl. 137.

Met zoo veel leedwezen, als men den doorgaanden loop der zaken gedurende den Engelschen oorlog gadeslaat, met zoo veel genoegen staat men daarentegen stil bij het verhaal nopens de krijgsverrigtingen, door drie eskaders in *Nederlandsch Indië*, van 1783 tot 1795 bedreven, waarbij vooral de Kapitein-Kommandeur J. P. VAN BRAAM zich met roem overdekte.

Ook de eskaders in de Middellandsche zee, achtervolgelijk onder het opperbevel van den Vice-Admiraal VAN REYNST, den Schoutbijnacht VAN KINSBERGEN, en de Kapiteins MELVILL en J. BOOT, voorts onder den Kapitein SCHRUDER HARINGMAN, den Schoutbijnacht MULDER, den Vice-Admiraal W. VAN BRAAM, den Kapitein P. S. VAN BIJLANDT en nogmaals den Schoutbijnacht MELVILL, handhaafden bij de Barbarijsche Mogendheden, van 1783 tot 1795, waardiglijk de eer onzer vlag. In 1789 kruiste de Schoutbijnacht VAN KINSBERGEN met een ander eskader in de Noordzee, en een hulpeskader onder zijn bevel werd, in 1790, in de Engelsche havens met eene achting behandeld, die de Nederlandsche zeelieden en bodems sedert lang van de zijde der *Britten* niet hadden genoten. Vooral maakte VAN KINSBERGEN zich verdienstelijk bij de verdediging onzer stroomen tegen de aanrukkende *Franschen* in 1793 en vervolgens. De fabel, door THIERS, JOMINI en andere buitenlanders verhaald, dat

's Lands vloot bij *Texel* door Fransche hussaren en rijdende artillerie over het ijs genomen is, wordt zegevierend wederlegd. Al wat men verder vindt is jammer en ellende, b. v. de behandeling, den braven Luitenant-Amiraal VAN KINSBERGEN aangedaan. Ach! hoe magtig zou *Nederland* zijn gebleven, indien geene burgertwisten het ten verderve hadden gebragt! Doch dan moet men ook *van wederzijde* het beste zoeken.

Eene stem uit Oost-Indië. De discussiën over de zaak van den Hoogeerw. Bisschop GROOFF. *Per Overland-Mail uit Nederlandsch-Indië ontvangen ter verspreiding in het Vaderland. Te 's Gravenhage, bij* de Erven Doorman. 1846. *In gr.* 8*vo.* 15 *bl.* *f* : - 25.

Onschendbaarheid des Konings. Te 's Gravenhage, bij de Erven Doorman. 1847. *In gr.* 8*vo.* 27 *bl.* *f* : - 30.

Deze twee vlugschriften kondigen wij te zamen aan, omdat zij beide in den geest van het in werking zijnde regeringsstelsel zijn geschreven, beide in goeden stijl en met warmte zijn opgesteld.

De stem uit *Oost-Indië* beweert geenszins, dat de O. I. Regering wèl, d. i. verstandig en billijk, heeft gehandeld, met den Bisschop GROOFF en wie ook meer naar het Vaderland te zenden. Zij verdedigt slechts het beginsel der onbeperkte magt in de Koloniën. Ofschoon Referent zeer wel inziet, dat men de volkplantingen niet beheerschen kan op dezelfde wijze als het Moederland, kan hij tot nog toe in het uitsluitend *opperbestuur* des Konings geene magt zonder wettige grenzen zien. Om het misbruik, dat er van Art. 59 gemaakt wordt, schijnt hem de herziening van dat Artikel der Grondwet eene der meest noodige. De veiligheid van personen en eigendommen, de onafhankelijkheid der regtsmagt, de verantwoordelijkheid van de hooge ambtenaren behoorden verzekerd te zijn, al is het ook, dat de Gouverneur in rade, bij Besluit, zaken kon afdoen, waar men in *Nederland* eene wet toe zou behoeven. Ook konden de grenzen der magt van Gouverneur etc. bij de wet worden geregeld.

Het stukje: *de Onschendbaarheid des Konings*, bestrijdt de stelling, dat de Koninklijke onschendbaarheid uit de verantwoordelijkheid der Ministers in *Nederland* zou kunnen worden afgeleid, en beweert, dat de beoordeeling van Regeringsdaden vrij kan zijn, al zijn de Ministers niet, met uitsluiting van Z. M., verantwoordelijk voor elke daad van het koninklijk gezag. — De grondfout in het betoog is de verwarring tusschen *zedelijke* en *staatsregtelijke verantwoordelijkheid*. Voorzeker is de Koning *zedelijk* verantwoordelijk voor alles, waar hij toe besluit of medewerkt; maar die zedelijke verantwoordelijkheid ligt buiten het bereik der menschelijke beoordeeling. Wil iemand zich in dezen tot regter stellen, en b. v. beweren, dat de Koning moedwillig den Staat in het verderf stort, hij maakt zich dan strafbaar aan hoon en laster: want men *kan* den Koning beleedigen met woorden, gelijk men het zou kunnen doen door geweld tegen zijnen geheiligden persoon. Op zijne zedelijke verantwoordelijkheid benoemt en ontslaat de Koning de Ministers naar welgevallen. In zijne keus kan hij *dwalen*, maar *kwaaddoen* kan hij niet: want op die eenmaal benoemde Ministers drukt de *staatsregtelijke* verantwoordelijkheid, welke den Koning *onschendbaar* maakt. Daarom *moeten* alle besluiten des Konings van de onderteekening des Ministers, tot wiens departement zij behooren, naar art. 76 der Grondwet, voorzien zijn, of ze zijn geene besluiten van den constitutionélen Koning, en missen derhalve de verbindende kracht. Zijn ze van de medeönderteekening van eenig Minister voorzien, dan is deze daarvoor *staatsregtelijk* verantwoordelijk. En wat nu de Troonrede aangaat, buiten twijfel zegt de Koning niets, wat hij niet verkiest mede te deelen: maar de woorden van den Koning, hetzij hij zelf de Troonrede gesteld hebbe of niet, zijn te zijnen opzigte slechts vatbaar voor letterkundige beoordeeling, wat stijl en zamenhang betreft. Men kan den Koning dus óók wel beleedigen door eene scherpe critiek, terwijl dit echter slechts zelden aanleiding tot vervolging geven kan. Maar de zaken in de Troonrede medegedeeld, de beschouwingen van Staats- en Volkenregt, de aankondiging van het verder te volgen regeringsstelsel; dat alles ligt buiten den kring van des Konings verantwoordelijkheid, omdat het is van staatsregtelijken aard. Zedelijk moge ook deswege de Koning aan God en zijn ge-

weten verantwoording schuldig zijn, de Ministers, *door in dienst te blijven*, nemen de staatsregtelijke verantwoordelijkheid op zich, zoo wel de *parlementaire* in de Staten-Generaal, als de *judiciële* voor den Hoogen Raad, indien er, tot inroeping der laatste, immer te dezen termen mogten bestaan. Nooit is de Koning, hetzij *parlementair*, hetzij *judiciëel*, verantwoordelijk; en dit verheven zijn boven de staatsregtelijke verantwoordelijkheid noemen wij de *onschendbaarheid* des Konings volgens de wet.

***De Lijkzang van David op Saul en Jonathan in dezelfs dichterlijke waarde beschouwd, en met andere soortgelijke dichtstukken der oudheid vergeleken. Voor beschaafde Bijbellezers. Door* W. VERWEY, *Predikant te Winschoten. Nieuwe uitgaaf. Te Groningen, bij* P. van Zweeden. 1847. *In gr.* 8vo. *VIII en* 130 *bl. f* :-80.

Dit boekje heeft zijn bestaan te danken aan eene verhandeling, door den Eerw. VERWEY in 1825 geschreven, ter beantwoording der prijsvraag, destijds door de Godgeleerde faculteit te *Groningen* uitgeschreven: *Grammatice et critice explicetur Elegia Davidis in Saulum et Jonathanem*, 2 *Sam.* I: 17—27, *et cum aliorum Poëtarum, sive Hebraeorum, sive Gentilium Antiquiorum, Orientalium, Graecorum, Septentrionalium, in simili argumento versantium, poëmatibus comparetur.* De vermelde verhandeling des Heeren VERWEY miste de eer der bekrooning, maar werd desniettegenstaande door den Schrijver in 1834 uitgegeven, doch in een' anderen vorm en meer voor het dusgenoemd beschaafd publiek dan voor de geleerde wereld. De *nieuwe uitgaaf*, die thans voor ons ligt, schijnt ons toe te bestaan uit de oude van 1834 met een nieuw titelblad. Als lectuur voor beschaafde Bijbellezers kunnen wij dit boeksken met ruimte aanbevelen. Eerst wordt het lied van DAVID vertaald en de lezer doorgaans op gepaste wijze op deszelfs schoonheden opmerkzaam gemaakt; dan volgt eene vergelijking van dezen lijkzang met het gedicht op den dood van ABNER, met drie Arabische lijkdichten en één Perzisch, met ACHILLES' klagt over den dood van PATROCLUS bij HOMERUS, en met het Epitaphium van BION op ADONIS.

Uit Latijnsche dichters zijn ter vergelijking bijgebragt de vijfde Ecloga van VIRGILIUS, een paar fragmenten uit de Aeneïs, en de Elegie van OVIDIUS op den dood van TIBULLUS. Het best gelukt scheen ons toe de vergelijking met soortgelijke stukken van OSSIAN, die het laatste gedeelte van dit onderhoudend werkje uitmaakt. In de vertaling zijn wij het, op één enkele uitzondering na, met den Heer VERWEY eens. Die uitzondering bepaalt zich tot vs. 27, waar wij כְּלֵי מִלְחָמָה onmogelijk door krijgswapenen kunnen vertalen. Reeds *a priori* moet het ons onwaarschijnlijk voorkomen, hier in het referein het verlies der wapenen vermeld te vinden, daar het referein in vs. 19 en 25 de wapenen in het minste niet aanroert; bovendien wil het er bij ons niet in, dat een lied zoo vol van het reinste gevoel met de vermelding van *wapenen* zou eindigen. De overeenkomst met het referein in vs. 19 en 25 en de waardigheid van het lied zelf raden ons dus eene andere vertaling, zoo hiertoe grammatisch mogelijkheid bestaat. Die mogelijkheid wordt, naar onze meening, bewezen door JESAIA Cap. XIII: 5 en JEREMIA L: 25, waar כְּלֵי זַעְמוֹ wordt gebruikt van volken, die als werktuigen van Jehova's toorn tegen de Israëliten dienen. Door deze beide plaatsen voorgelicht, vertalen wij dus hier: omgekomen zijn de aanvoerders van den krijg. Reeds LUTHER vertaalde: *die Streitbaren*.

Bloemen en Vruchten geplukt door J. F. BOSDIJK. *Te Haarlem, bij* J. F. van Dobben. 1848. *In gr.* 8*vo.* 254 *bl.* *f* 2-40.

Wat beteekent dat: bloemen en vruchten *geplukt* door BOSDIJK? Is het eene verbloemde uitdrukking, waaronder het denkbeeld van *vertaald* ligt verborgen? Of hebben wij hier aan oorspronkelijke stukken te denken? De voorrede laat ons even wijs, ofschoon men toch daaruit zou opmaken, dat de Schrijver niet bij anderen te markt is geweest: »de verhalen," zegt hij, »dagteekenen van verschillende datums, even als zij ten gevolge van verschillende beweegoorzaken hun aanzijn erlangden." De inhoud en toon der verhalen intusschen schijnen ons zeer te pleiten voor het

gevoelen, dat onzen Duitschen naburen de eer (?) van deze stukken toekomt, en hier en daar kijkt een klein aapje uit de mouw, dat deze gissing nog meer versterkt, wanneer b. v. bl. 209 een meisje haren minnaar eene *struik* geeft, waar van een' bloemruiker wordt gesproken, en de Schrijver bij ongeluk zeker *Strauch* in plaats van *Strauss* heeft gelezen.

Doch wat hiervan zij, vertaald of oorspronkelijk, deze stukken hadden best ongedrukt kunnen blijven. Het eerste en grootste verhaal: *Episoden uit het leven eens Kunstenaars* schittert met de namen van de oude Italiaansche en Spaansche schilderschool en voert de eerste meesters vrij doelloos op, om eindelijk uit te gaan als een eindje nachtkaars. De volgende verhalen beteekenen nog minder. Van de meesten kunnen wij ons niet begrijpen, hoe men lust heeft gehad ze te schrijven; nog minder, hoe men lust kan hebben om ze te vertalen. Ook in trant van verhalen munten zij niet uit. Tot een proefje van den gezwollen stijl willen wij een klein staaltje uitschrijven, bl. 141: »Het aanlokkelijke en treffende voor eene moeder, een kind om zich heen dartelend te aanschouwen, dat door onschuldige en kunstelooze taal de eene of andere snaar van het gevoel aantast, heeft graden en tinten, waarin eene harmonie heerscht, gelijk aan de kleuren van den regenboog. Het moge schoon zijn, bliksems te zien gloeijen aan de bogen van het hemelgewelf, den oceaan, uit zijne diepe bedding opgewoeld, zijne bruisende golven naar omhoog te zien wentelen; maar veel schooner is de aanschouwing van het moederlijk geluk. Het gevoel moge opgewekt, geprikkeld en gespannen worden bij HOMERUS statig eikenbosch (?), bij het herscheppen van het woelige slagveld in eene woestenij door de krachtige hand van een God (?), werelden mogen zich voor ons oog ontsluiten bij de beschouwing der tafereelen, door het betooverende penseel eens schilders op het doek gebragt, wij mogen ACHILLES bewonderen op het oogenblik, dat hij, in toorn ontstoken, in den raad der vorsten zijn wapen uit de scheede rukt, of met welgevallen op de beroemde kunst*greep* van LAOCOÖN staren; — welke verrukking is levendiger en onuitputtelijker, dan de aanblik van eene moeder, die na folterende droefheid in de liefde

van een aanminnig telgje haren hemelwellust vindt." En dergelijke bombast vindt men hier meer.

Wij hopen, dat het publiek voor verhalen, in dergelijken toon opgesteld, geenen smaak heeft.

De Bloemlezing uit Nederlandsche Prozaschrijvers van E. C. VAN KAMPEN *verkort door* D. VERGENS. *Iste Stuk.* (*Van* SPIEGHEL *tot* WAGENAAR.) *Te Haarlem, bij de* Erven F. Bohn. 1847. *In kl.* 8*vo.* 92 *bl. f* : - 40.

Onder de talrijke geachte werken van onzen onvergetelijken VAN KAMPEN, die zoo veel tot uitbreiding van kennis onder alle standen der maatschappij toebrugt, bekleedt de *Bloemlezing uit Nederlandsche Prozaschrijvers*, ten jare 1834 in drie deelen uitgegeven, eene loffelijke plaats. Maar de kostbaarheid van dit uitgebreide werk verhinderde de algemeene invoering tot schoolgebruik, en dit deed den Uitgevers van dat werk op het leveren eener verkorte bearbeiding daarvan bedacht zijn, tot welke zij den Heer VERGENS uitnoodigden, die aan hunnen wensch gehoor gaf, en sich aanvankelijk van die taak zóó kweet, als men dit van eén' man van zoo geoefenden smaak en grondige kennis niet anders kon verwachten.

Even als VAN KAMPEN, doet VERGENS de Bloemlezing van eene Inleiding voorafgaan, die eene korte schets der geschiedenis van den Nederlandschen prozastijl bevat, en met opmerkingen aangaande zaken en personen doormengd is, welke haar, hoe beknopt ook, belangrijk maken. Daarop volgt de bloemlezing uit SPIEGHEL, COORNHERT, HOOFT, VONDEL, CATS, MONTANUS, SWINNAS, B. BRANDT, VAN HEIMSKERK, K. BRANDT, S. VAN RIDDERKERK, P. VLAMING, VAN EFFEN, O. ZWIER VAN HAREN, en WAGENAAR. Deze opgave toont aan, dat de Heer VERGENS in de keuze der Schrijvers, uit welke hij proeven van stijl levert, zijnen voorganger niet slaafs gevolgd heeft, en niet alleen, om wijze redenen, enkelen heeft achterwege gelaten, wier schriften, als van eene meer eenzijdige rigting, voor schoolgebruik minder geschikt zijn, maar ook proeven uit de schriften der

zoodanigen heeft gegeven, welke VAN KAMPEN met stilzwijgen voorbijgaat, zoo als MONTANUS en VAN HEEMSKERK. Ook vindt men hier fraaije stukken uit enkele Schrijvers, onder anderen uit HOOFT, die bij VAN KAMPEN niet gevonden worden. Over het algemeen is de gedane keuze zeer oordeelkundig, en de korte ophelderingen van verouderde woorden, onder den tekst geplaatst, verhoogen de waarde van het werkje.

Ref. wenscht en vertrouwt, dat men deze loffelijke poging van uitgevers en bewerker, om de kennis aan onze beste Prozaschrijvers, ook op de scholen, meer algemeen te maken, wèl zal doen slagen, door dit stukje, dat nog door twee andere gevolgd moet worden, tot dat oogmerk aan te koopen en te verspreiden. Ook aan bijzondere personen, door de kostbaarheid van het groote werk afgeschrikt, (ofschoon dit door deze verkorte bewerking niets van zijne oorspronkelijke waarde verliest) zullen deze met smaak bewerkte en keurig uitgevoerde stukjes eene even nuttige als onderhoudende lectuur opleveren.

De Vlieger. Nalatenschap van JEAN PAUL. *Uit het Hoogduitsch door Dr.* J. O. JOSSET. *Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1846. *In gr.* 8*vo.* 316 *bl. f* 3 - 40.

Egidius Zebedeus Fixlein. Naar het Hoogduitsch van JEAN PAUL (RICHTER). *Te Arnhem, bij* I. A. Nijhoff. *In gr.* 8*vo.* 176 *bl. f* 2 - :

Levana. Wenken voor de Opvoeding van Kinderen, voor Ouders en Jonggehuwden. Vrij gevolgd naar het Hoogduitsch van JEAN PAUL. *Te Amsterdam, bij* G. Portielje. *Post* 8*vo. X en* 114 *bl. f* 1 - 05.

Wij hebben vroeger ons oordeel meermalen uitgesproken, niet over de werken van JEAN PAUL, maar over het vertalen van deze. Wij zouden het met de *Duitschers* eens zijn, wanneer zij beweren, dat elke poging, om JEAN PAUL in eene andere taal over te brengen, moet mislukken. Hij is

zoo geheel en al eenig in zijne denk- en schrijfwijze, dat het onmogelijk is, hem volkomen in eene andere taal weder te geven. Zeker is het Hollandsch dan nog die taal, waarin dit het best kan geschieden; maar ons volkskarakter mist zoo volkomen al datgene, waardoor een JEAN PAUL zich onderscheidde, dat zijne taal onmogelijk in de onze weerklank kan vinden. Over het algemeen heeft onze wijze van zien en denken en spreken te veel positiefs, misschien te veel nuchters, dan dat onze taal zich zou kunnen voegen naar het zwevende en onbestemde, dat den Duitschen Schrijver eigen is. Wij bezitten er den smaak evenmin voor. Doorgaans hebben dan ook zij, die JEAN PAUL overbragten, het snoeimes ter dege moeten gebruiken, om hem toch zoo wat voor ons publiek te fatsoeneren. Wij zouden hem in het Duitsch hebben gelaten. Hij kan de lievelingsschrijver van ons publiek niet worden, en, om de waarheid te zeggen, het zou ons zeer bedroeven, indien hij het werd. Wij verheugen ons dus geenszins in dien stroom van vertalingen zijner werken, ofschoon ze door bekwame mannen zijn geleverd. Wij ontkennen niet het vele goede, de fraaije, belangrijke wenken, de schoone gedachten, de treffende beelden, den rijkdom van luim, overal te vinden; maar het gaat met zoo veel gepaard, wat de vertaler van den *Vlieger* zelf *tolles Zeug* noemt, dat wij bezwaarlijk in de lectuur op den duur genoegen kunnen smaken.

De Vlieger is eigenlijk de schriftelijke nalatenschap van den Schrijver, en eerst lang na zijnen dood in het licht gegeven. Het is een bont allerlei van den vreemdsten inhoud, wij behoeven niet te zeggen dikwijls vol geest, scherp, treffend en belangrijk, maar ook dikwijls bizar en voor ons althans onverstaanbaar; de vertaler zelf zegt er van: »hier een blad zwaar mediaan met allerlei heel aardige teekeningen, daar Chineesch vloeipapier met de barokste figuren, ginds weder een Jan de Wasscher in forma." Kiest er uit, lezers, wat u smaakt, en geeft in allen gevalle den vertaler lof, dat hij zich van zijne moeijelijke taak goed heeft gekweten.

Met meer genoegen las Rec. intusschen het tweede stukje: *Fixlein*. Men heeft daar eenen draad in handen, dien men kan vasthouden; het beeld van FIXLEIN en THIENNETTE blijft den lezer trouw voor oogen, boeit zijne belangstelling en

liefde, en doet hem gaarne voortlezen, al stuit hij ook soms op plaatsen, die hem vreemd en onverstaanbaar klinken, en al vindt hij niet altijd zijne moeite beloond, wanneer hij zich het hoofd heeft gebroken, om de eigenlijke gedachte te zoeken, die achter het bonte en zonderlinge kleed is verborgen.

Levana, eindelijk, is van een' geheel anderen aard. Daarin vindt men doorgaans verstaanbare taal, duidelijke en dikwijls belangrijke wenken en lessen voor de opvoeding. Het zijn de vruchten van eigene practische ondervinding, opgedaan in den tijd, toen de Schrijver, door behoefte gedwongen, zich met het onderwijs en de opvoeding van kinderen bezig hield. Gaarne bevelen wij dit lieve boekje in handen van velen. De vertaler heeft meer gedaan, dan vertalen. Hij heeft uitgelaten, veranderd, bijgevoegd; en, moge het daardoor van zijne oorspronkelijke gedaante wat hebben verloren, het heeft in bruikbaarheid voor ons publiek zeker gewonnen. Wij geven het onze goede wenschen mede!

Lotwisseling, of 10,000 *Pond Sterlings 's jaars. Een Roman van* SAMUEL WARREN, *Schrijver van het Dagboek eens Geneesheers. Naar het Engelsch. III Deelen. Te Deventer, bij* M. Ballot. 1847. *In gr.* 8*vo. Te zamen* 1521 *bl. f* 13-75.

Gelijk meestal met de Engelsche romans het geval is, kenmerkt zich dit werk door eene uitmuntende zedelijke strekking; terwijl het tevens niet ontbreekt aan die menschen- en wereldkennis, door welke de gewrochten der beste Engelsche romanschrijvers zich doorgaans aanbevelen. Eene zekere wijdloopigheid, om ze geene langdradigheid te noemen, wordt eenigzins opgewogen door de verdienste van eene zeer grondige behandeling der onderwerpen; terwijl de godsdienstige geest, die in het werk heerscht, op eene doeltreffende wijze waarheden verkondigt, die een groot gedeelte der gewone romanlezers anders niet veel hoort en leest. Moge ook de door ons bedoelde soort van lezers den raad van ARIOSTO opvolgen, aan zijne lezeressen gegeven, waar deze dichter de vrouwen wat streng hekelt, en daar,

waar de moraal wat te gestreng is en de toon wat heel godsdienstig, om eenige bladzijden ongelezen over te slaan, somtijds komt toch een veronachtzaamd of verachtelijk vertreden zaad nog op, en brengt eene heilzame vrucht voort; terwijl tevens het verhaal van dien aard is, dat zelfs lezers, die alleen naar aangenaam onderhoud haken, en gedreven worden door de prikkeling der begeerte, om met de eindelijke ontknooping bekend te worden, wanneer zij de lezing eenmaal aangevangen hebben, zich door het lijvige der drie boekdeelen niet zullen laten afschrikken om tot het einde toe voort te gaan. Van den roman zullen wij geen overzigt geven, ten einde den lezer het genoegen der trapsgewijze bevrediging van de nieuwsgierigheid onder het lezen van het werk zelf niet te ontnemen. De titel maakt bekend met het thema, als wij het zoo eens mogen noemen, *letwisseling*, daarin bestaande, dat iemand, die niets bezit, op het onverwachtst in het bezit geraakt van een vermogen, hetwelk hem 10,000 pond sterlings in het jaar oplevert; terwijl een ander, die zulk een vermogen van zijne jeugd af bezeten heeft, het even onverwacht verliest. De schildering van den invloed, dien zulk eene lotwisseling heeft op het karakter der daarin betrokkene personen, moet reeds uit haren aard belangrijk zijn.

Op ons algemeen oordeel over het werk willen wij nog een woord laten volgen over de Voorrede van den Hoogleeraar KEES. Deze verklaart daarin, dat men »omtrent de vertaling volkomen gerust zijn kan," en zegt zelfs: »Geloof mij op mijn woord, en anders, vergelijk den Engelschen tekst er mede, de vertaler heeft de hier eigenaardige moeijelijkheden zoo fiksch Hollandsch geschreven, en toch zoo getrouw overgezet, dat gij en ik er hem voor mogen danken." Ofschoon wij gaarne gelooven, dat de vertaler vele moeijelijkheden te overwinnen heeft gehad, durven wij toch met den lof, hem door den Hoogleeraar zoo onvoorwaardelijk gegeven, niet geheel instemmen. Want op vele plaatsen kwamen ons woorden voor, die ons niet gelukkig overgebragt of gekozen toeschenen. Wij spreken niet eens van *klerk*, voor *koster*, *knutteriger*, voor *aangenamer*, *overstraf*, voor *al te straf*, *taveernen*, voor *kroegen* of *herbergen*, *te moet*, voor *te gemoet*, *ader*, voor *ander*, en dergelijke. De vertaler kan — ofschoon wij het hem niet toestemmen — het gebruik dezer woorden voor naïver dan dat der thans meer gebruikelijke

gehouden hebben. Maar wij vonden ergens *pracht* (waarschijnlijk in het Engelsch *practiser*) voor een *bewerker*, misschien wel *arbeider*, *werkman*, »Een grijzen pracht gewaar wordende;" elders *onbeplogd land*, voor *weiland*, *ik een waag*, voor *ik waag*, *lotrendraaijen*, voor *misleiden*, en vele andere blijkbare verkeerdheden. Zeer goed zijn wij overtuigd, dat de Hoogleeraar MEES die vooral niet minder dan wij als de zoodanige kent en erkent; maar wij willen alleen ons leedwezen betuigen, èn daarover, dat hij, alvorens zoo onbepaald te prijzen, niet genoeg op deze bijzonderheden schijnt gelet te hebben, èn daarover, dat in de vertaling van een zoo goed werk zoo vele, dikwijls zeer hinderlijke, fouten zijn.

De Echo der beste buitenlandsche Schrijvers. N°. 1, 2, 3, 4, 7 en 8. Ook onder de titels:

De Ridder de Maison-Rouge, door A. DUMAS. *En: De Burgtvrouw de St. André, door* J. BRISSET. *Te Zaltbommel, bij* J. P. Crol. 1846. *In kl. 8vo. f* 3-60.

De uitgever had vóór eenigen tijd zijn voornemen te kennen gegeven, om, in geregelde jaargangen, eene reeks van verhalen in onze taal het licht te doen zien, onder den titel: *De Echo der beste buitenlandsche Schrijvers;* en het zijn de vier eerste nommers van deze aangekondigde *Echo*, in welke het op den tweeden titel genoemde voortbrengsel van den als romanschrijver zoo bekenden A. DUMAS volledig wordt geleverd. Indien er behoefte bestaat, om de romantische voortbrengselen der buitenlandsche drukpers ook in onze taal in een klein formaat te bezitten, dan zal voorzeker de uitgever zijn voordeel wel vinden bij deze onderneming.

Wat nu den roman zelven betreft, indien alles in dit verhaal verdichting ware, wij zouden zeggen: Wee den Schrijver, die zijn talent misbruikt, om zulk een gewrocht vol gruwelen, vol blijken van Godloochening, van Godversmading en tergering zamen te stellen, en zulk een tafereel op te hangen van spotten met alle zedelijke beginselen en van bloeddorstige geestdrijverij! Maar, behalve de romaneske lotgevallen der hoofdpersonen, is alles, wat er in voorkomt,

de voorstelling der naakte en daardoor afschu
waarheid aangaande de omstandigheden, die den
dood van *Frankrijks* Koningin in 1793 vergezeld heb
is het, als ziet en hoort men UGOLINO aan den sc
RUGGIERI (*) knagen. En levert nu zulk een v
de lezing belangwekkend en aangenaam onderhou
durven het niet ontkennen. Het woeden der zee in
den stormwind, het gewoel van den veldslag op e
stand gezien, kan een vreeselijk, maar tevens schoo
spel opleveren; zoo ook heeft het zijne eigenaardig
naamheid, de stormachtige en bloedige tooneelen uit
schiedenis in een' tijd van veiligheid te aanschouw
welk nut kan nu zulk een roman stichten? Wij antwo
zij kan overtuigen van de waarheid, welke reeds MACCHI
verkondigt, die, hoe ook dikwijls miskend en verke
grepen, in dezen een bevoegd oordeelaar is: *Non sie
che muova un' alterazione in una città, per credere
fermarla a sua posta, o regolarla a suo modo.* (†) W
de *Franschen* betreft, wij wenschen, dat de lezing van
roman moge medewerken om af te schrikken van de
ging der ligtzinnigheid van eene natie, omtrent welke,
tig jaren na de rampen en gruwelen van hare eerste om
teling, het volgende oordeel van eenen *Franschman* z
nog tegenwoordig niets anders dan treffende waarheid be
»Goddeloosheid bij de groote menigte, domme onverschil
heid bij een groot aantal, eenige geloovige zielen, maar
zaam en verspreid, het grove materialisme opentlijk, on
schaamd beleden, de Godsdienst van JEZUS CHRISTUS sma
lijk verworpen, hare Goddelijke sacramenten veracht, v
waarloosd, de dagen toegewijd aan den Heer op eene vree
lijke wijze verontreinigd door de beestachtigste uitspatting
het toomeloosste zedenbederf knagende aan alle standen
maatschappij en verslindende de jeugd en de kinderen,

(*) Het is bekend, dat DANTE, in zijne beschrijving
de Hel, UGOLINO laat knagen aan den schedel van den Aar
bisschop RUGGIERI, die hem en zijne kinderen had laten do
hongeren. DANTE, *Inferno, Canto XXXII, XXXIII.*

(†) Niemand verwekke eene verandering in den Staat,
de meening, dat hij dezelve kan doen ophouden naar zijn w
gevallen, of besturen op zijne wijze. *Istorie Fiorentine I*

om dit verschrikkelijke tafereel te voltooijen, de zelfmoord tot eene gewoonte geworden. En indien wij van de burgerlijke maatschappij nederdalen tot in het huisgezin, welk een bedroevend schouwspel! Huwelijkstrouw, gij roem en grondslag van het geluk der huisgezinnen, ach wat is er van u geworden? En gij, heilig uitvloeisel der Goddelijke magt, *ouderlijk gezag*, hetwelk zelfs de meest barbaarsche horden (*peuplades*) altijd hebben geëerbiedigd, welk spoor blijft er van u overig? Ouders zonder geloof hebben kinderen opgevoed zonder vrees en kennis van God, kinderen, die hen weldra hebben veracht, en die in hun gezag niets anders hebben gezien dan een onverdragelijk juk, hetwelk zij zich gehaast hebben te verbreken. — Het is duidelijk, dat wij, met betrekking tot de zedelijkheid, de barbaarschheid te gemoet snellen." (*) Na al dit aangemerkte zullen wij toch, zoo wij vertrouwen, niet behoeven te waarschuwen tegen het gevaar, om al te zeer bekoord te worden door den ligtzinnigen geest, die ook in dit Fransche voortbrengsel heerscht.

Aarzelden wij, bij de aankondiging van andere romans, niet, om, indien zij dit verdienden, te getuigen, dat zij, ofschoon met het kennelijk doel geschreven om de Roomsche Kerk ook door middel der Romantiek te verdedigen en aan te prijzen, meesterstukken in hunne soort waren, zoo veel te minder schromen wij nu het tegendeel te getuigen aangaande dezen roman van BRISSET. Wel is met veel bekwaamheid van de afwisselende gebeurtenissen, van de gruwelen der oorlogen tusschen de Roomschgezinden en Hugenoten in *Frankrijk* partij getrokken tot vervaardiging van een schrikwekkend drama; maar de hatelijke voorstelling, de miskenning van het Protestantismus, de grofste onwaarschijnlijkheden maken het werk zelfs ongeschikt om het reeds aangeduide doel te bereiken. Tot staving van dit ons oordeel slechts eene enkele proeve. De heldin des verhaals op den titel genoemd eene voortreffelijke vrouw, welke door het snood gedrag van hen, die het geloof der Roomsche Kerk verdedigden, uit dezelve was gegaan, sterft in wanhoop, omdat het eenvoudig Evangelie haar geen' troost in het stervens-

(*) *Impieté dans la masse etc.* Een ongenoemde, aangehaald bij H. GELZER, *die Straussische Zerwürfnisse in Zürich. Hamburg und Gotha*, 1843.

naar verschaft; terwijl integendeel de berouchte bijzit van FRANÇOIS II, DIANA DE POITIERS, door haren haat tegen het Protestantismus van alle smetten gereinigd, als eene Heilige ten hemel gaat!

Zij, die, door vroegere Nommers van betere gehalte misleid, zich ook deze latere Nommers van de *Echo* aanschaffen, zullen zich, naar ons oordeel, bitter teleurgesteld zien.

De Pleegdochter, of de Zegepraal der Kinderliefde. Te Amsterdam, bij D. H. Fikkert. *In kl.* 8*vo.* 100 *bl. f* :-85.

Gedurende den tijd der vervolgingen, die de Hervormden, na de herroeping van het Edict van *Nantes*, in *Frankrijk*, ondergingen, werd een zesjarig meisje van hare moeder, de weduwe van eenen Hugenootschen leeraar, met geweld gescheiden en in het huis van een' Roomschgezinden edelman opgenomen. Daar verwerft zij zich door hare goede hoedanigheden zoo zeer de liefde van de adellijke echtgenooten, dat deze, bij mangel aan eigene kinderen, het vreemde meisje als hare eigene dochter aannemen en met alle zorgvuldigheid laten opvoeden. Toen LOUIZE echter, na eene tienjarige scheiding, hare moeder, in armoedige omstandigheden, wedervond, offerde zij al hare schitterende uitzigten op, om haar lot aan dat van hare moeder en hare vervolgde geloofsgenooten te verbinden. Hare pleegouders, getroffen door hare kinderlijke trouw en liefde jegens hare moeder, vergeven haar de teleurstelling, die zij, door hen te verlaten, hen had doen ondervinden, en schenken aan haar en hare lotgenooten, in het naburige *Zwitserland*, eene veilige verblijfplaats en de middelen tot levensonderhoud. — Zietdaar de hoofdinhoud van dit werkje, hetwelk, door deszelfs levendigen toon en goeden geest, vooral voor jongelieden en eenvoudigen, geschikt is tot eene aangename en nuttige lectuur.

De Bruid van den Doode. Een Familietafereel uit den tijd van LODEWIJK XV. *Door* C. P. VAN DE VELDE. *Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1846. *In gr.* 8*vo.* 332 *bl. f* 3-:

Onder den Nederlandschen naam VAN DE VELDE zijn sedert eenige jaren onderscheidene romantische werken uit het Hoogduitsch in onze taal overgebragt. Is het thans aangekondigde werk ook van denzelfden vreemden oorsprong? De titel vermeldt het niet. Hoe dit zij, het werk beantwoordt niet aan de door den naam VAN DE VELDE opgewekte verwachting. Dat LODEWIJK XV een meisje zou hebben laten schaken, om haar in zijn zoogenaamd *Parc aux Cerfs* te plaatsen, is alles behalve onmogelijk; maar dat hij eene der aanzienlijkste Jonkvrouwen van *Frankrijk*, op een feest door hem te *Versailles* gegeven, door LOUVOIS eigenhandig zou hebben laten aanranden, dat daardoor eene vechtpartij zou ontstaan zijn, waarbij LOUVOIS een bloedneus, blaauwoog of iets dergelijks ontving, dit komt ons onwaarschijnlijk voor. Eene nuttige strekking hebben wij in het verhaal ook niet gevonden. Gelukkig echter dat het werk vrij is van de gewone stoffaadje van zulke soort van werken, en er geene wulpsche tafereelen der schandelijke zeden van het toenmalige Fransche Hof in voorkomen. Tot onschadelijk onderhoud en uitspanning, in zoo ver als eene ledige bezigheid onschadelijk kan zijn, is het werk niet ongeschikt.

Voor rijk en arm. Kinderversjes; door P. PARSON, *Predikant te Steenwijk. Met Plaatjes. Te Amsterdam, bij* J. H. en G. van Heteren. 1847. *In kl.* 8vo. 74 *bl.* f :-90.

»Niet juist het oordeel van mannen in het vak, maar dat »van eenvoudige kinderen, heeft mij, met bedachtzame voor»zigtigheid, tot de uitgave doen besluiten. Telkens, wan»neer ik in oogenblikken van verpoozing eenige stukjes had »neêrgeschreven, las ik ze hun voor: men verstond ze; »men wilde ze gaarne nog eens hooren, men verlangde naar »meer. Zeer hecht ik te dezen aanzien op (aan) het oor»deel van kinderen." Zoo schreef de dichter dezer kinderversjes vóór den inhoud van het bundeltje. Wij hebben, oms ons te overtuigen, denzelfden toetssteen gebruikt; en de waarde der versjes, die ongekunsteld, eenvoudig, indrukmakende waarheid en klimmende belangstelling wezen

moet, is ons desgelijks gebleken. Ref. heeft ze met genoegen gelezen. 't Is een bundeltje, geschikt voor kinderen van allerlei stand. De onderwerpen zijn zeer afwisselend, en geheel uit het dagelijksche leven, uit het kinderleven, gegrepen. De behandeling is ongedwongen, ongekunsteld; de versificatie vrij vloeijend en zangerig, zonder tot allerlei kunstjes van woordafknottingen of tal van *diminutiven* toevlugt te nemen. Hierin heeft de dichter zijnen voorganger VAN ALPHEN tot voorbeeld genomen, die nimmer zangerigheid en welluidendheid in zijne gedichtjes behoefde te brengen, door, als ware het, de taal geweld aan te doen; en moge het dan heeten: »dat is de kindertoon, zóó spreken de kinderen onder elkaâr," om in den kindertoon te dichten, behoeft men zulke hulpmiddelen niet bij de hand te nemen. Ref. vindt het boekje zeer aanbevelingwaardig. Het is moeijelijk, VAN ALPHEN in den kinderlijken toon, in den godsdienstigen geest, in de kennis van het kinderlijke hart, in de fijne opmerkingen uit de kinderlijke gedragingen, in de leerzame wenken voor kinderlijke vorming en opleiding te evenaren; en daarom zijn wij het eens met hetgeen een bevoegd beoordeelaar eens schreef: »VAN ALPHEN was de eerste, die dit *genre*, *qua genre*, bewerkte, of liever er de schepper van was; maar juist daarom zal niemand hem ligt te boven streven." Hoe het zij, wij hebben wel eens kindergedichtjes gelezen, die, schoon hoog opgevijzeld, de proef niet konden doorstaan van voor de kinderlijke bevatting en voor de gemakkelijkheid om ze in het geheugen te bewaren geschikt te zijn, en wij zijn van meening, dat deze versjes, bij de zedelijke en godsdienstige strekking, die op de vorming van het kinderlijk gemoed een' heilzamen indruk moet uitoefenen, deze eigenschappen meer dan andere bezitten.

Het boekje komme in vele kinderhanden, en de Eerw. PARSON smake de belooning, dat ook deze zijne poging ter aankweeking van zedelijkheid en deugd rijke vruchten drage!

De uitvoering van het boekje is net; de plaatjes zijn niet onbevallig.

d

BOEKBESCHOUWING.

Leerredenen van J. J. VAN OOSTERZEE, Theol. Dr. en Predikant te Rotterdam.

(Vervolg en slot van bl. 622.)

Sedert de laatste dertig jaren wordt het Evangelisch verhaal van de tempelreiniging (*Joh.* II: 13—18) menigmaal als tekst gebruikt op den gedenkdag der Kerkhervorming. Ook Dr. VAN OOSTERZEE heeft er zich van bediend in zijne achtste leerrede, den 2den November 1845, bij die gelegenheid uitgesproken. Doorgaans is die tekst alsdan voor den Spreker weinig meer dan eene aanleiding, of een zoogenoemd motto, om er gepaste herinneringen en opwekkingen aan te knoopen. Anders is 't bij den begaafden prediker, met wiens werk wij ons bezig houden. Hij blijft ook hier aan zijne loffelijke gewoonte getrouw, om den tekst zelven te behandelen, waardoor deze met het onderwerp één geheel uitmaakt.

De inleiding wekt de toehoorders zeer gepast op tot dankbaarheid voor de hemelsche hoede, waardoor het Godsgebouw, de Gemeente van CHRISTUS, onder zoo vele gevaren, tot op dezen dag is bewaard gebleven, en dus tot dankbaarheid voor den zegen der Kerkhervorming. »Een kort woord, tot opheldering van de tekstwoorden noodzakelijk, leidt de Gemeente in tot de beschouwing van *de geschiedenis der tempelreiniging als een zinnebeeld der gezegende Hervorming.*"

In deze opheldering van het tekstverhaal beschouwt VAN OOSTERZEE (bl. 228) de tempelreiniging, bij JOHANNES vermeld, als eene gebeurtenis, geheel afgescheiden van een gelijk voorval, bij de drie Synoptici (*Matth.* XXI: 12 en 13, *Mark.* XI: 15—17 en *Lukas* XIX: 45 en 46), nagenoeg met dezelfde woorden, opgeteekend. Hij motiveert ook deze

beschouwing eenigzins door te zeggen, dat »JOHANNES ons in den aanvang van 's Heeren openbaar leven verplaatst," en dat »de opmerking van dat tijdstip belangrijk is, omdat zij tot de zielkundige verklaring van JEZUS' gedrag ons dienen kan." Het is hier de plaats niet, om in eenig onderzoek te treden aangaande de belangrijke kritische quaestie, of er slechts ééne tempelreiniging in het leven onzes Heeren zij voorgekomen, dan of wij er eene herhaling van moeten aannemen? en indien men het eerste kieze, in welken tijd deze gebeurtenis moet gesteld worden, òf in 't begin, òf aan het einde van dat leven? VAN OOSTERZEE neemt, blijkens het bovenstaande, twee tempelreinigingen aan. Wat er ook tegen dit gevoelen, vooral op gronden, door den fijnen Schriftkenner en Schriftuitlegger BROES (*Maandschrift voor Christenen*, 1841, bladz. 133 en verv.) aangevoerd, moge pleiten: de prediker heeft volkomen vrijheid, het hier voor te staan en als bewezen aan te nemen, gelijk hij het ook in zijn *Leven van Jezus*, in het Inleidend Deel, als het zijne heeft voorgedragen. Het is echter eene geheel andere vraag: of hij, als voorstander van dit gevoelen, de vrijheid mag nemen, bij de behandeling van den tekst uit JOHANNES, trekken te ontleenen uit de verhalen der Synoptici, welke in het eerste verhaal niet voorkomen? Hij doet dit nogtans in I. 2, waar hij, ten einde gelegenheid te verkrijgen tot het invlechten van een geheel onderdeel over het zoogenoemde formeel beginsel der Hervorming, zich van woorden bedient, welke niet bij JOHANNES, maar in het synoptisch verhaal gevonden worden, en welke de Heer derhalve, volgens den prediker, op een' geheel anderen tijd moet hebben gesproken; ik bedoel de woorden: *daar staat geschreven!* Deze »homiletische zonde," want zóó meen ik alle soortgelijk gebruikmaken van vreemde teksten te moeten beschouwen, is alleen te verklaren uit de overdreven zucht, om het gekozen onderwerp in zijn geheel en zóó volledig te behandelen, dat er niets ongebruikt blijft liggen, wat er toe behoort, of er toe kan gebragt worden, schoon de gekozen tekst zulks niet altijd toelate.

Van dit streven geeft deze leerrede meer bewijzen, gelijk

een dogalag op de behandeling van tekst en stof aantoont. Het opschrift luidt: *de geschiedenis der tempelreiniging een zinnebeeld der gezegende Hervorming.* (bl. 228) Ik erken: liever had ik het woord *geschiedenis* hier niet gelezen, als in dezen zin misschien minder met het taalgebruik overeenkomstig, en althans als leidende tot verwarring. Bovendien is het vreemd, de eene geschiedenis een *zinnebeeld* eener andere te noemen, en van een *zinnebeeld* van *roepstemmen* te spreken. Van meer belang is echter de opmerking, dat onder de uitdrukking *geschiedenis der Hervorming*, in het Iste Deel, te veel begrepen wordt; namelijk 1) *het misbruik, door haar overwonnen*, 2) *het beginsel dat zij eerbiedigde*, 3) *den geest, dien zij openbaarde*, 4) *het onthaal, dat zij vond.* Deze vier bijzonderheden zijn op eene kunstige wijze aan den tekst geknoopt; maar zij liggen niet in den tekst. Ook stem ik gaarne toe, dat deze veelvoudigheid van punten rijkdom van gedachten en behoefte aan orde en strenge dispositie te kennen geeft. Dit behoort tot de groote individualiteit van VAN OOSTERZEE, alsmede tot het eigenaardige van zijne predikwijze; en in dien zin is dat eigenaardige eene wezentlijke deugd. Maar het is ook eene zeer gevaarlijke deugd, daar zij aan vele zware verzoekingen blootstaat, bovenal aan het verwarren van het gecoördineerde met het gesubordineerde. En ziet men scherp toe, zoo zal men bevinden, dat de genoemde punten, hoe schrander gevonden, niet eens noodig zijn, om de zaak, waarop het hier aankomt, voor te stellen, of om aan de toehoorders een duidelijk begrip te geven van den aard en het wezen der Kerkhervorming; de twee eerste zijn daartoe voldoende, ja eigenlijk is het geheele begrip alleen in het eerste vervat.

Veel beter, althans meer overeenkomstig met den tekst, is de ontwikkeling van het IIde en IIIde deel. De *heerlijkheid* der Hervorming wordt daarin gesteld, dat zij is 1) *eene herstelling der geestelijke vereering van God*, 2) *eene openbaring der grootheid van Christus*, 3) *de aanvang eener nieuwe ontwikkeling in het Godsrijk op aarde*, terwijl *de roepstemmen* der Hervorming hen 1)

die den tempel ontheiligden, tot boete, 2) *die den tempel op prijs stelden, tot ijver*, 3) *die den Heer des tempels erkenden, tot bestendige herdenking zijner daden* gezegd worden op te wekken. Hoe jammer, dat het ook in deze preek, bij zoo overvloedige blijken van meesterschap over de taal, niet aan verkeerde uitdrukkingen ontbreekt, die wel eens den zin storen, althans de zuiverheid van den stijl ontsieren!

Hooger meen ik de volgende negende leerrede te moeten stellen, welke, naar 1 *Cor.* XII: 4, de *verscheidenheid der Gaestesgaven in de Christelijke Gemeente* behandelt. Gepast en treffend, hoewel min precies gestileerd, is de inleiding, ontleend aan de tegenstelling van »het bedehuis des Heeren, waar de gemeente der levenden, en het stille verblijf des grafs, waar de gemeente der dooden vergadert," met «het menschelijk" en »het Christelijke leven," waar »de wet der verscheidenheid zich sterk doet gevoelen."

Uitnemend is de dispositie, die even zeer door eenvoudigheid uitmunt, als zij zich door juistheid aanbeveelt. De drie hoofddeelen geven, wat men hier zou wenschen te hooren. I. Die verscheidenheid der Geestes-gaven bestaat in de Christelijke wereld. II. Het is goed, dat zij bestaat. III. Het is nuttig (aan) haar bestaan herinnerd te worden. In der daad, deze drie punten omvatten het onderwerp, door den Apostel in den tekst vermeld, en door den Spreker ter behandeling aangekondigd, in zijn geheel, en wel met zoo veel juistheid en bepaaldheid, dat het niet wel mogelijk is er iets af te nemen, zonder de eenheid te verbreken, of er iets bij te voegen, zonder de gestelde grenzen te overschrijden. Zulk eene dispositie, hoe eenvoudig ze schijne en ook zij, kenmerkt den meester!

In het eerste deel slaat de prediker eenen blik 1) *op de Corinthische Gemeente*, 2) *op het Christendom van alle tijden* (juister bl. 264 *op de Christelijke wereld door alle tijden heen*) en 3) op *de ervaring onzer dagen*, ten bewijze, dat *het* genoemde *verschijnsel wezenlijk bestaat in de Christelijke wereld.* Ook hier erken ik met blijdschap den even helderen als juisten en diepen blik van den be-

kwamen man. Het eerste onderdeel inzonderheid mag in mijn oog een modèl van tekstverklaring genoemd worden. Het gedeelte van den Brief, waartoe de tekst behoort, bevat moeijelijke vraagpunten voor de exegese, en het is niet zoo gemakkelijk, als het misschien velen wel voorkomt, de zaak voor eene Christelijke Gemeente met vrucht te behandelen, zonder gevaar te loopen om tot onderzoekingen te vervallen, die geleerd zijn en nog meer schijnen, maar die niet stichten. VAN OOSTERZEE weet dit gevaar te vermijden. Hij maakt het zich niet gemakkelijk, door de zaak, waarop het aankomt, ter zijde te schuiven; hij maakt er zich ook niet af door eenige holle phrasen, waarmede zoo menig zoogenoemd geestelijk redenaar zijn gebrek aan kennis en grondigheid behendig weet te bedekken, terwijl hij den scherpzienden toehoorder onwillekeurig een' medelijdenden glimlach afperst, maar hij dringt door tot de zaak zelve en zegt er zoo veel van, maar ook niet meer noch minder, als eene gemengde schaar van Christenen noodig heeft, om ze in zoo ver te verstaan, dat zij den prediker met genoegen en stichting kan volgen, wanneer hij ze verder verklaart, ontwikkelt en toepast.

Niet minder voortreffelijk acht ik de behandeling en uitbreiding van het tweede hoofddeel. De bewijzen, voor het nuttige en heilzame der genoemde verscheidenheid bijgebragt, komen hierop neder, dat zij 1) *op zich zelve hoogstweldadig is voor de Gemeente van Christus*, omdat zij de *eenheid*, den *wasdom* en de *schoonheid* dier Gemeente bevordert; 2) *dat zij geheel overeenstemt met hetgene plaats heeft in andere deelen van Gods uitgestrekt gebied*, in de *natuur*, in de *menschheid* en in den *hemel;* en 3) dat *zij bevorderlijk wordt aan de heerlijkheid van den vader der geesten*, als een bewijs van *Gods vrije oppermagt*, *wijsheid* en *liefde*.

Het derde hoofddeel, de nuttigheid, dat die verscheidenheid der Gemeente herinnerd wordt, bestaat in opwekkingen tot hen 1) *die vele gaven ontvangen hebben*, om ze met naauwgezetheid te gebruiken, 2) *tot de minder bedeelden*, om hen tot tevredenheid te stemmen, en 3) *tot*

allen om naar de beste gaven te ijveren. Het is een kort, maar waardig slot van het geheel.

De meer kalme toon en de min weelderige stijl, die in deze leerrede heerschen, strekken haar in mijn oog tot niet geringe aanbeveling. Maar juist daarom doet het mij te meer leed, dat er enkele zinsneden in zijn, die mij minder juist gedacht en nog al zwellend van stijl en taal voorkomen. Zoo lees ik op bl. 272: »Nergens is door God *te veel onthouden*." De zin van dit gezegde, in tegenstelling met het voorgaande: »nergens is door God te weinig geschonken," is mij niet helder. Immers al wat *te veel* is, *moet* door God onthouden worden, want elk *te veel* is kwaad. De bedoeling zal geweest zijn: »te veel verleend." Op bl. 274 staat: »Waar gij de geschiedenis der oudheid ook opslaat, gij vindt Koninklijke geesten naast lage slavenzielen, scheppers onder God van denkbeelden, die het nageslacht verrukken, tegenover zwakhoofden, die hunne adelaars-*vlugt* met looden *schreden* trachten te *volgen*; ontdekkers van nieuwe werelden nabij ballasten der oude." Behalve dat de taal van deze periode de taal van eenen HELMERS en anderen herinnert, komen er bijzonderheden in voor, die ik aan God kwalijk meen te mogen toeschrijven. Eene »lage slavenziel" is toch nooit van God. Er zijn wel lage slavenzielen, maar niet dan door de menschelijke verkeerdheid; het is hiermede eveneens gelegen als met menschen, die »ballasten" zijn en het omgekeerde met hooghartigheid. En toch *niet gelijk de menschen zijn*, maar gelijk zij *door God* zijn, komt het gezegde in deze gansche preek te pas, opdat wij Gode niets ongerijmds toeschrijven. Heeft de zucht, om de zaak door voorbeelden op te helderen, den bekwamen man hier niet te ver gevoerd? Maar zou men bovendien ook eene zedelijke ongelijkheid bij de menschen moeten aannemen? Allen hebben in 't zedelijke gelijke krachten, te weten, in betrekking tot de wet Gods, omdat die voor allen één is. Te regt zegt VAN OOSTERZEE bl. 278, dat »God den aard der weldaden naar de mate der behoefte berekent." Maar zoo kan Hij ook niet iemand onthouden wat voor een' ieder'

behoefte is. En is het dan niet bedenkelijk, onder de voorbeelden, die op bl. 277 gebezigd worden, het nog niet kennen van CHRISTUS en het »kwijnen van millioenen in duisternis," te brengen? Hebben dan niet allen dezelfde behoefte aan CHRISTUS? Hoe kan men het onthouden daarvan *liefde* noemen? gelijk toch op bl. 279 enz. geschiedt. Wij kunnen er alleen van zeggen: wij begrijpen God niet! De prediker vergeet bovendien, dat de *tekst* alleen spreekt van »verschillende gaven van éénen Geest." Het *noodige* hebben dus allen, in onderscheidene wijzigingen van dit eenige noodige, zoodat het laatste nergens ontbreekt. Al dit verschil kan dus slechts niet wezentlijke dingen betreffen en niet verbonden zijn met het gemis van datgene, zonder 'twelk men rampzalig is.

De tiende leerrede, bewerkt volgens LUKAS XIX: 41, en tot opschrift dragende: JEZUS' *tranen over Jeruzalem*, wordt geopend door eene gepaste inleiding over de mengeling van goddelijke grootheid en menschelijke goedheid in het gansche karakter van onzen Heer, alsmede over het roerend en belangrijk verschijnsel, dat Hij tranen gestort heeft over eene zondige stad, door de beschouwing waarvan de prediker meer dan »eene oppervlakkige (!) aandoening" van medegevoel bij de toehoorders hoopt op te wekken. Bij den overgang spreekt hij aldus: »Gij zult als een Evangelie in het Evangelie vernemen, en den hoofdinhoud van onzen eenigen troost: *»de Zoon des menschen is gekomen om te zoeken en zalig te maken wat verloren was*," zult gij als zigtbaar zien uitgedrukt in dit enkele beeld (!): JEZUS *weenende aan Jeruzalem's poorte* (eene uitdrukking, zekerlijk meer poëtisch, maar minder juist, dan JEZUS *weenende over Jeruzalem*). Welaan, beschouwt met mij die tranen als I. *Jeruzalem's* schande; II. JEZUS' eer; III. onze vreugd."

Deze verdeeling draagt de blijken van eene, ik wil niet zeggen, overdrevene ingenomenheid met, en nog minder van een opzettelijk jagt maken op kortheid en puntigheid van denkbeelden en uitdrukkingen, maar zij getuigt nogtans van de zoo menigmaal opgemerkte behoefte en de daaruit

voortvloeijende zucht, om de gedachten in korte, veelbeteekenende woorden te kleeden. Op zich zelf is dit ook niet af te keuren, maar veeleer een sieraad, ja eene verdienste te noemen, en de Heer VAN OOSTERZEE bezit in 't vinden van zulke gedachten en woorden eene ongemeene vlugheid en vaardigheid; maar het is een gevaarlijk streven en kan zoo ligt verleiden, om de waarheid en juistheid van denkbeelden en uitdrukkingen aan sierlijkheid van stijl op te offeren. En het komt mij voor, dat de prediker aan dit gevaar ook hier niet is ontkomen. Het is toch ongetwijfeld zijne bedoeling, om JEZUS in diens tranen over Jeruzalem, juister, in het storten van die tranen, of nog duidelijker, in de gezindheden, welke die tranen voortbragten en zich daarin openbaarden, te doen kennen als den heiligen en barmhartigen vriend der menschen, maar niet, om het onverantwoordelijk gedrag van de stad Jeruzalem, of van hare bewoners, te doen uitkomen, om, en over wie, Hij die tranen stortte. En dit laatste is nogtans de inhoud en de strekking van het geheele eerste hoofddeel. Dit deel, 'twelk ons in die tranen *Jeruzalem's schande* voorstelt, omdat die stad 1) *den trouwsten arbeid verijdeld*, 2) *het snoodst ontwerp gesmeed*, 3) *de geduchtste straffen verdiend had*, is op zich zelf waar en treffend, maar als hoofddeel is het overtollig, ja stoort en verbreekt het de orde en eenheid. Vraagt men echter, of de denkbeelden, hier voorgedragen, bij de behandeling van dezen tekst niet te pas komen, ja of ze zelfs kunnen gemist worden? ik antwoord: neen, ze komen allezins te pas en zijn zelfs noodzakelijk tot een volledig begrip van de zaak, maar ik neem de vrijheid er bij te voegen, dat ze bij het eerste en tweede onderdeel van het tweede hoofddeel behooren, of liever, dat ze in dit gansche deel moesten worden ingeweven. Dáár toch worden de tranen, door JEZUS over Jeruzalem vergoten, voorgesteld als de eer van Hem, maar hoe kan dit beter, ja anders aangetoond worden, dan als men doet zien, dat het tranen waren, vergoten over eene stad, die den trouwsten arbeid had verijdeld, het snoodst ontwerp gesmeed en de geduchtste straffen had verdiend?

De prediker ontwijkt het gevaar wel eenigzins, door alles tot JEZUS terug te brengen, en het getuigt van zijnen rijken geest, wanneer hij zegt en aanwijst, dat »die tranen de tolken zijn 1°) eener menschelijkheid, door geen levenslang lijden verminderd; 2°) eener zondaarsliefde, door geen' blik op den doodsweg verkoeld; 3°) eener wetenschap, door geene bedriegelijke vertooning misleid; 4°) eener heiligheid, door geen' verkeerden hartstogt bezoedeld; maar dit deel zelf zal ieder' naauwlettenden lezer overtuigen, dat het eerste deel met het tweede één geheel uitmaakt, en dat VAN OOSTERZEE den voet wel eens van het eene gebied op het ander zet.

Het derde hoofddeel is ook geen noodzakelijk en integrerend bestanddeel van de dispositie, maar het is aan de twee voorafgaande deelen willekeurig gehecht. Dit schijnt mij toe, daaraan te moeten worden toegeschreven, dat het eigenlijke beginsel, waarvan de dispositie eener preek moet uitgaan, hier ontbreekt, althans niet zigtbaar is. De prediker moest echter wel van zelf tot dit deel gebragt worden, zoodra hij eens het middelpunt van den tekst, den *persoon* van JEZUS, had laten varen, en zijn oog op de *omstandigheden* gevestigd had. Ook kan ik mij verbeelden, dat de treffende tegenstelling der denkbeelden van *schande, eer* en *vreugde*, zoodra ze eens opgekomen waren, voor eenen man als VAN OOSTERZEE, verleidelijk wezen moest, te meer, daar het laatste denkbeeld hem als van zelf de stof voor een krachtig toepasselijk slot aanbood. Is echter dat slot: JEZUS' *droefheid onze vreugde*, in der daad krachtig en zóó gepast, dat het hier, en alleen hier, behoort? Die droefheid is, zoo lezen wij »ons een verblijdend bewijs, dat vooreerst *Jezus nog de zaligheid ook van den diepstgevallene zoekt.*" Men kan dit laten gelden, schoon alsdan het woord *waarborg* voor *bewijs* gepaster wezen zou. Het tweede is »dat *Hij waarlijk de onbepaaldste (!) hulde verdient.*" Maar dit geldt immers ook van JEZUS, weenende aan de poorte van Naïn en bij het graf van LAZARUS; het is dus te algemeen. Het derde luidt, dat *Hij zeker de tranen van al de zijnen zal droogen.* Hoe dit laatste punt

met tekst en onderwerp zamenhangt, is mij, ook bij het herlezen van hetgeen er over gezegd wordt, duister gebleven.

Uit alles meen ik het besluit te mogen opmaken, dat het tweede hoofddeel, waarin JEZUS, weenende over Jeruzalem, in zijne menschelijk-goddelijke grootheid wordt voorgesteld, het hart van de geheele preek uitmaakt, en dat dus ook het zoogenoemde *principium partitionis* van Hem, en van Hem alléén, had moeten ontleend worden. Deze bedenkingen, welke ik ter nadere beproeving bescheiden aanbied, betreffen het zamenstel der preek als een geheel beschouwd, en zouden, bijaldien ze gegrond zijn, haar zekerlijk als een architektonisch kunstwerk, doen in een storten. Maar terwijl de kritiek mij deze, ik gevoel het, harde, woorden in den mond legt, die ik liever niet had uitgesproken, voldoe ik tevens gaarne aan de aangename behoefte, om te verklaren, dat het stuk overrijk is aan oorspronkelijke en verrassende denkbeelden, waaraan zoo menige schitterende rede, helaas! arm is. Ik kan mij en de lezers het genoegen niet onthouden, eene enkele plaats ter proeve hier in te lasschen. Ze staat op bl. 301—303 en behoort tot I. 2. waar de tranen van JEZUS worden voorgesteld als de tolken eener *zondaarsliefde, door geen' blik op den doodsweg verkoeld.* »De liefde kan over geene zegepraal zich verheugen, die voor zoo veel bloeds wordt gekocht; de liefde kan het hart van de ongelukkigen nog niet aftrekken, die de handen tegen haar ophieven. Zijn Jeruzalems burgers JEZUS' vijanden, het zijn toch zijne volksgenooten; hebben zij Hem verworpen, des te ongelukkiger zijn zij; zijn zij verblind, des te meer regt hebben zij op zijn innig medelijden. Wie had lief gelijk JEZUS? — Hij gaat naar Jeruzalem. — En Hij heeft tranen, niet voor eigene smart, maar voor der vijanden jammer. Waar men Hem later zelven wil beklagen, als Hij in alle zijne deerniswaardigheid voorttreedt, kan Hij het antwoord doen hooren »weent niet over mij." Maar als men Hem met juichtoonen groet, als men palmen strooit voor zijne schreden, als men hosanna's voor Hem aanheft, neen, dan denkt Hij niet aan zijn' eigen' triomf, maar alleen aan der vijanden

zonde, en beweent eene verblinding, waarvan Hij als het eerste slagtoffer valt. Bijna veertig jaren zullen nog verloopen eer Jeruzalem verwoest wordt, over zes dagen reeds zal Hij zelf den doodsnik geven; maar het lot, dat Hem zelven zoo ontzettend nabij is, vergeet Hij voor het lot van zijn volk. Onverdiend zal Hij lijden, en Hij heeft geene tranen voor zijnen eigenen jammer; regtvaardige straf zal het vonnis van Israël wezen, en Hij beweent het, als ware het geene straf, maar eene ramp. T.! ons hart wordt brandende in ons, bij den aanblik eener liefde, die onze bevatting overtreft. Het is aandoenlijk, als onder het Oude Verbond JEREMIA, op Jeruzalems puinhoopen gezeten, de klagelijkste klagten ontboezemt over den val der rampzalige stad. Maar heeft men dien profeet ook miskend, men liet hem toch het leven behouden, en de val van de hoofdstad was geene straf van den hoon, die hem aangedaan was. JEZUS beweent Jeruzalem, terwijl het nog staat, Jeruzalem, waar Hij zelf zal gaan sterven, Jeruzalem, dat vallen zal, omdat het Hem heeft verworpen, en Hij doet het, zijn eigen graf reeds in 't verschiet, maar nog de teederste liefde in een hart, dat weldra zal breken. Voorwaar, Goddelijke Verlosser! luider dan feestgejuich en palmen getuigen die tranen van awe hemelsche grootheid, en al is ook de gedaante, waarin gij hier voor ons staat, voor een' aardschen Koning te schamel, en de stoet, die u omgeeft, voor een' Overwinnaar veel te gering, toch aanbidden wij u als den Koning des vredes, als den Overwinnaar van zonde en boosheid!" Doch de preek bevat zeer vele bladzijden, die voor de aangehaalde in schoonheid niet behoeven onder te doen. Waarom is die schoone stijl ook hier niet overal even juist en naauwkeurig!... Waarom b. v. dat telkens terugkeerende en toch onjuiste woord *aanblik?* Overal wordt het gelijk gesteld met een' *oogslag van ons zelven;* zoo als, bl. 300: »Aandoenlijke aanblik!" En toch, *aanblik* is *de blik van een' ander' op ons.*

Tot de meest schitterende preken van den geheelen bundel behoort ongetwijfeld de elfde, die tot tekst heeft 1 *Cor.* XV: 49 en tot opschrift: *de gezaligde Christen,*

een beelddrager van zijnen hemelschen Heer. Reeds de korte inleiding, welke de hoogte, waartoe de mensch kan opklimmen, tegenover de laagte stelt, waartoe hij kan zinken, draagt hiervan de blijken, en dezelfde plegtige toon, die hier aangeslagen wordt, klinkt, hoewel niet altoos even zuiver, door in het gansche stuk. Het is overrijk aan heerlijke schilderingen en treffende denkbeelden, zoo vele blijken van de groote gaven des Sprekers! Intusschen is het antwoord niet even voldoende, dat wij op de vraag naar juistheid van tekstverklaring, klaarheid van begrip en naauwkeurigheid van uitdrukking ontvangen. Reeds het thema wekt die vraag bij mij op. Want is dat thema in der daad juist? omvat het de wezentlijke bestanddeelen van het tekstwoord? en drukt het alles uit, wat ook den inhoud der preek uitmaakt? Beide bevatten niet alleen het beelddragen van den hemelschen Heer door den gezaligden Christen (het thema), maar even zeer het beelddragen van den aardschen door den mensch gedurende zijn verblijf hierbeneden (de tekst). En had alzoo dit laatste bestanddeel van tekst en preek niet ook noodwendig in het thema moeten opgenomen en uitgedrukt zijn?

Van meer belang is de opvatting van den tekst. Op haar rust de geheele dispositie der preek. I. Het eerste deel bevat den rijken *inhoud*, het tweede de hooge *belangrijkheid* van het denkbeeld, in den tekst gelegen. De prediker baant zich den weg voor de ontwikkeling van het eerste deel, door de volgende woorden, bl. 323: De voorafgaande redenering des Apostels »van vers 42 tot 44 heeft duidelijk doen zien, waarin de gelijkheid met ADAM bestaat, die wij hier openbaren. Wij dragen het beeld van den aardschen in *zonde*, *zwakheid* en *dood*. Wij zullen alzoo het beeld van den hemelschen dragen in *reinheid*, *luister* en *onverderfelijkheid*." Mij dunkt, dat de Heer VAN OOSTERZEE zich hier de zaak wat te ligt maakt, door zoo in 't algemeen, en tevens zoo stellig, over den zin der aangehaalde verzen te spreken. Het is althans mijns achtens zeer de vraag, of het wel waar is, dat de geheele redenering des Apostels ons grond geeft, om te stellen, dat

hij van vers 42 tot 44 iets meer bedoelt, dan den mensch *naar zijn ligchaam*. De prediker schijnt de waarheid van deze bedenking ook te hebben gevoeld, ja hij heeft ze zelfs uitgesproken. Immers op bl. 321, bij de aanwijzing van het verband der tekstwoorden, spreekt hij alleen van het »geestelijk *ligchaam* der opgewekten, in alles het tegenovergestelde van het brooze *werktuig*, waarvan hier op aarde de geest zich bediende." Naar mate hij echter het thema en de verdeeling meer nadert, waarvan ook het *zedelijke* een bestanddeel uitmaakt, laat hij deze opvatting meer varen. Aan het einde der bladzijde zegt hij »dat het naauwelijks aanwijzing behoeft, dat PAULUS hier van ADAMS toestand *na zijnen val* gewaagt;" in de volgende periode is er »geen twijfel aan, of de Apostel heeft hier *eerst en voornamelijk* (dus niet uitsluitend) het voortreffelijk ligchaam der opgewekten in het oog," terwijl wij eindelijk de algemeene opmerking lezen, dat »de scheiding tusschen ligchaam en ziel door den Apostel *niet zoo scherp* wordt volgehouden." Hierop volgen soortgelijke gezegden, die tot het besluit leiden: »Zoo aarzelen wij dan niet, aan den tekst het denkbeeld vast te hechten, dat de Christen daarboven *ook naar den geest* zijns gemoeds het beeld des Heeren dragen zal." Men ziet, al deze redeneringen moeten alleen dienen, om de opneming van het ethisch element, de zonde, in de preek voor te bereiden en te regtvaardigen.

Hoe weinig gegrond deze opvatting van de tekstwoorden is, blijkt echter reeds uit vers 45—47. Eene onpartijdige exegese schijnt mij althans te leeren, dat wij onder den *aardschen* mensch, waarvan PAULUS hier ter plaatse spreekt, den mensch op aarde hebben te verstaan »zoo als hij is door God die hem geschapen heeft." Is hij dus, gelijk de prediker zegt, *zondig*, *zwak* en den *dood* onderworpen, dan is 't God, die hem zóó gemaakt heeft. Men wordt, om dit dilemma te ontgaan, er van zelf toe gebragt, om al wat de Apostel hier zegt, regtstreeks en uitdrukkelijk te bepalen tot het *ligchaam*, d. i. tot het »zaad, dat gezaaid wordt," gelijk wij dit dan ook in den mensche JEZUS zien. Diens beeld zul-

len wij dus ook dragen, zoo als wij tot nu toe het beeld vertoonen van den eersten mensch, zoo als JEZUS zelf dat beeld op aarde ook droeg. Zoodra wij hier iets meer toelaten, dan wat betrekking heeft tot het ligchaam; zoodra wij in den kring van het denkbeeld, in den tekst vervat, mede het zedelijke opnemen, loopen wij gevaar, PAULUS tot den verkondiger der leer te maken: God heeft den mensch zondig *geschapen* en hem onrein *gemaakt*, om hem naderhand te verheerlijken. Gaarne laat ik aan den Heer VAN OOSTERZEE over, de gegrondheid van deze bedenking te beoordeelen en zijn werk er aan te toetsen.

Bij deze eerste opmerking meen ik eene tweede te moeten voegen; zij bestaat in de vraag: of de uitdrukking »het beeld dragen," waarvan de beteekenis eerst zeer ver wordt uitgestrekt, naderhand niet merkelijk beperkt en ingekort wordt? Of de gelijkheid, die in het eene deel eene volstrekte is, in een ander deel niet tot eene bloote gelijkvormigheid, tot een eeuwig naderen, met bijblijvende ongelijkheid en onvolkomenheid, zonder dat het bereiken zelfs mogelijk is, zamenkrimpt? Doch dit behoort welligt tot de geheele dogmatische voorstelling van den Heer VAN OOSTERZEE over den locus van de »zedelijke volkomenheid" over welke wij hier niet kunnen handelen.

Eindelijk meen ik nog dit te moeten vragen: Of niet ook de voorafgaande ongelijkheid, die in het eerste deel met scherpe trekken geteekend staat, toen daarin de gelijkheid tusschen den Christen *op aarde* en tusschen ADAM geschetst werd, later weder naauwer omschreven, of geheel weggenomen wordt, omdat de toepassing natuurlijk daarop moet neêrkomen, dat wij *eens* aan JEZUS *niet* gelijk zijn kunnen, wanneer wij niet reeds *hier* Hem gelijkvormig zijn? En is dit waar, zoo zou de grondslag van deze geheele preek wegvallen, daar de *gezaligde Christen*, die, bij tegenstelling van den *nog op aarde levende*, het subject van den beelddrager is, op die wijze in den persoon van den laatste overgaat, en de *toekomstige* gelijkheid in eene *reeds aanwezige* veranderd wordt. — Doch ook bij deze aanmerkingen meen ik aan dit stuk, wegens rijkdom van gansch

niet gewone denkbeelden en schoonheid van stijl, eene hooge waarde te moeten toekennen.

De twaalfde, of laatste, leerrede is door den Heer VAN OOSTERZEE gehouden bij zijn afscheid van de Gemeente te *Alkmaar*, waar hij, in den zeer korten tijd van dertien maanden, met ongemeenen zegen is werkzaam geweest. Hij zegt aangaande de opneming van dit stuk in zijnen bundel het navolgende: »Dat mijne afscheidsrede te *Alkmaar* den bundel besluit, was voor mijn hart eene behoefte, zij der Gemeente welgevallig, en vinde buiten haren omtrek welwillende verschooning." (Voorrede XII.)

Mag ik de werking van deze leerrede op de lezers naar den indruk beoordeelen, dien zij op mij gemaakt heeft, zoo zullen zij in de aangevoerde woorden de taal eener innemende bescheidenheid vinden, en de inroeping van »welwillende verschooning" gewisselijk overtollig achten. Zij zullen veeleer de taal, welke zij in deze gansche preek vernemen, en de gezindheden, welke zij er door leeren kennen, beschouwen en waarderen als de schoone getuigenissen van de hartelijke betrekking, die de genoemde Gemeente en haren vorigen Leeraar, tot eer van beiden, eens verbonden heeft. Bovendien geldt ook hier de opmerking, reeds bij de eerste preek, de intreerede te *Rotterdam*, door mij gemaakt, dat namelijk aankomende en jonge predikanten hier kunnen leeren, hoe men op een' waardigen toon voor de Gemeente over zich zelven kan spreken. Met één woord, ik heb deze rede met veel genoegen en stichting gelezen, en kan mij zeer goed verklaren, waarom de Gemeente te *Alkmaar* den druk er van gewenscht, en de Leeraar ze in zijnen bundel opgenomen heeft.

Gaarne zou ik hier een punctum zetten, en alzoo mijne uitvoerige beoordeeling met een woord besluiten, dat enkel lof behelst, zonder een onaangenaam: maar...! Doch de onverbiddelijke kritiek, in welker dienst ik mij eens begeven heb, laat mij zelfs hier geene rust en wijst mij op een en ander in diezelfde preek, dat ik niet mag voorbijzien. Het sta hier ten slotte.

De tekst is *Joh.* IV: 40^{b}: *En Hij bleef aldaar twee da-*

gen. Dit berigt is *op zich zelf* even min belangrijk genoeg, om er over te preken, d. i. om eene Christelijke Gemeente er door te stichten, als b. v. het verhaal van een' der andere Evangelisten: *En Hij ging wederom in de synagoge*, of: *Jezus vertrok met zijne discipelen naar de zee.* Het verband, waarin dit berigt voorkomt, verhoogt ook geenszins het belang er van, want het *alleen ware* verband, in de onmiddellijk voorafgaande woorden van vs. 40 gelegen, zegt ons niets meer, dan dat JEZUS aan de dringende bede der heilbegeerige inwoners van Sichar voldeed, door twee dagen in hun midden te blijven. Met het volgende 41 vers: *En daar geloofden er veel meer om zijns woords wil*, waarmede het berigt in de preek verbonden wordt, heeft het blijkbaar niets te doen. Er is in dit gansche verhaal van JOHANNES, met name van vers 39 tot vers 42, wel verband, doch dat ligt meer bepaald in vers 39 en 42. Daaruit blijkt, dat de Evangelist wil doen zien, dat de Samaritanen, na, *niet twee dagen*, maar na *zelven* JEZUS gehoord te hebben, *veel meer* geloofden *om zijns woords wil* (vs. 41), dan zij geloofd hadden *om het woord der vrouwe*, die, voorzeker in weinig oogenblikken, *getuigde: Hij heeft mij alles gezegd* enz. (vs. 39.) Het komt hier niet zoo zeer aan op den *tijd* van 's Heeren verblijf onder de Samaritanen, als wel op de *eigene* kennis met zijnen persoon, die zij gedurende zijn verblijf hadden verkregen, zoodat zij dan ook, na *zelven* Hem gehoord te hebben, tot de vrouwe zeiden: (vs. 42) *wij gelooven niet meer om uwe zeggens wil; want wij zelven hebben Hem gehoord en weten* enz. En wil men op de bepaling van het verblijf des Heeren tot *twee dagen* hechten, zoo zou ik met NEANDER (*Leben J. C.* bl. 307) eerder geneigd zijn te denken, dat de Evangelist er dit bijgevoegd heeft, om te kennen te geven, niet, dat JEZUS *slechts* twee dagen, maar omgekeerd, dat Hij *zelfs* twee dagen, wegens het groot belang der zaak, het vinden namelijk van zoo vele heilbegeerigen, aan het kleine Sichar heeft toegewijd.

Doch aangenomen, dat het veronderstelde verband en de daarop gebouwde uitlegging waar zijn: mag VAN OOSTER-

ZEE ook dan geacht worden, zijn voornemen te hebben vastgehouden, om *den zegen eener kortstondige Evangelieprediking* uit den tekst, in dat verband beschouwd, te ontwikkelen? Het komt mij voor, dat de bekwame man aan dat voornemen, om altijd over den tekst zelven te preken, nergens meer ontrouw geworden is, dan juist in deze leerrede. Vooreerst luidt de titel anders, dan het thema. (bl. 356) De eerste is: *de zegen eener kortstondige Evangelieprediking*; het ander *de zegen, dien ook eene kortstondige Evangelieprediking kan aanbrengen voor het Koningrijk der hemelen.* Men ziet, het woordje *ook* is in het thema er bijgevoegd, misschien wel zonder bepaalde bewustheid, maar toch met reden, wellig enkel door een zeker homiletisch instinct. Dat woord geeft intusschen aan het volgende *betoog* meer, ja alleen waarheid, terwijl de *tekst* het niet duldt, ja het *verband*, door den prediker aangenomen, het noodwendig tegenspreekt en stellig verwerpt. De tekst, in het aangenomen verband opgevat, en de titel der leerrede spreken van den zegen, dien — niet elke, niet eene gewone, veelmin eene langdurige, maar — eene *kortstondige* Evangeliepredikiking — niet *ook kan aanbrengen*, gelijk het thema zegt — maar *aanbrengt.* En wat nu is de strekking en de inhoud der gansche leerrede? De zegen van *elke*, om 't even, kortstondige of langdurige (het spreekt van zelf *goede*) Evangeliepredikiking! Er is in de geheele preek, als men het locale, temporele en personele afscheidt, nagenoeg geen woord, dat niet zou voegen in den mond van iederen Leeraar, die, na een verblijf van tien of twintig jaren in eene Gemeente, den zegen van zijne Evangeliebediening, bij zijn vertrek naar eene andere Gemeente, wilde gedenken. *Eens* heeft VAN OOSTERZEE gevoeld en uitgedrukt wat hij, volgens zijne opvatting van den tekst zoowel, als naar den titel en het thema van zijne afscheidsrede, *altijd* had moeten gevoelen en doen uitkomen; het is op bl. 379, waar hij zegt: »of hebben wij het nimmer ondervonden, dat soms kortstondige ontmoetingen een' schok gaven aan ons innerlijk leven, beslissend van kracht en blijvenden duur?" De bepaling van den zin der tekstwoorden zoowel, als de

behandeling van het onderwerp, schijnbaar volgens den tekst, zijn een waarschuwend bewijs, hoe de zucht naar puntige en frappante teksten, bij vooraf opgevatte denkbeelden, ook den meest bekwamen prediker wel eens van den regten weg kan doen afdwalen.

Ik eindig in de levendige bewustheid, dat ik door mijn uitvoerig schrijven over, en naar aanleiding van de genoemde Leerredenen, slechts eene poging heb willen doen ter bevordering van de edele wetenschap, die het Woord Gods naar eisch aan de Gemeente leert verkondigen. Moge die poging van eenig nut zijn voor aankomende en nog jeugdige Evangeliedienaars in ons midden! Op hen heb ik onder het schrijven steeds het oog gehad. Het voorbeeld van eenen VAN OOSTERZEE, met zijne groote deugden en kleine gebreken, kan voor hen gevaarlijk worden. Zij kunnen zoo ligt vergeten, dat hetgene bij hem het zuiver uitvloeisel is van eigene rijke individualiteit, bij hen een vreemd bestanddeel is en blijft. Zij zijn als individus naar geest en hart, en zelfs naar hun organen, verschillend georganiseerd, en zoo kan het eigenaardige van hem met hetgeen hen kenmerkt nimmer volkomen zamensmelten en een geheel uitmaken. Alle eigenlijke navolging van hem, gelijk van ieder' oorspronkelijk prediker, moet dus noodwendig op een nadoen uitloopen, en kan slechts een namaaksel voortbrengen, waaraan niet wij, maar een ander, ziel en leven heeft ingeblazen, indien er dit al in te bespeuren valt. Men vergaapt zich meer aan 'tgeen ons vreemd is, dan aan 'tgeen met ons eigen wezen overeenstemt, wanneer het ons maar treft en boeit. En van daar, dat ieder navolger gevaar loopt, niet datgene over te nemen wat door inwendige voortreffelijkheid uitmunt, als welke het kenmerk van eenvoudigheid draagt, maar wat hem het meest in 't oog valt, wat het meest schittert en dus tot het min volkomene in het kunstwerk behoort. De man, die in waarheid oorspronkelijk heeten mag, geeft door het nog overgebleven gebrekkige van zijn werk te kennen, dat hij zich zelven nog niet geheel meester is; de in-

wendige volkomenheid kan zich bij hem nog niet anders, dan in meer of min gebrekkige vormen openbaren, welke wel de zijne zijn, maar in weerwil van hem zelven. Doch dat ziet en begrijpt de navolger niet. Hij neemt den vorm voor het wezen; hij begint met dien vorm na te maken; hij zoekt daarin zijn fort en hij eindigt met daarin zijn fort te vinden en alle ziel en leven uit zijn werk te verdrijven. Hoe menigeen, helaas! kan de waarheid der woorden op zich toepassen, welke SCHILLER den jager tegen den navolger van WALLENSTEIN in den mond legt:

Wie er räuspert, und wie er spuckt,
Das habt ihr ihm glücklich abgeguckt;
Aber sein Genie, ich meine, sein Geist,
Sich nicht auf der Wachtparade weist.

Van deze overtuiging doordrongen, heb ik de vrijmoedigheid in mij gevoeld, om op het gebrekkige in 't werk van VAN OOSTERZEE te wijzen. Ik kon dit doen, zonder te vreezen, van miskenning zijner uitstekende verdiensten zelfs verdacht gehouden te worden, omdat ik dit gebrekkige als het nog onvolkomene van eene groote inwendige volkomenheid beschouw, en van ganscher harte wensch, dat hij niet stilsta, maar voortga, om het nog weerstrevig element in zich te overwinnen en alzoo zich een' volkomen, met de zaak geheel overeenkomstigen vorm te scheppen, of zich zelven als Evangeliepredikér tot zijne eigene werkelijke gestalte te ontwikkelen en als op te leiden.

Daarom heb ik ook den moed, ieder' jeugdigen Evangeliedienaar toe te roepen: Zoek u zelven bewust te worden, waartoe uwe individualiteit u voert, en leer toezien wat tot elk genre behoort! Tracht niet te worden wat gij naar de mate, doch vooral naar den aard der krachten, in u gelegd, niet worden kunt! Verloochen u zelven nooit, maar zoek door al uwe vorderingen, hetgeen gij zelf zijt en in u zelven bezit, te volmaken! Leer de eischen van wetenschap en kunst zuiver onderscheiden, en wacht u voor alle willekeurige vermenging! Zijt even zeer op uwe hoede tegen de zelfverblinding, die het gebrekkige goed

noemt, als tegen de toejuiching der menigte als beslissend voor de wezentlijke waardij van uw werk! Begin met u zelven te beproeven! Waardeer bovenal de hoogheid van uwe roeping, en houd onveranderd het oog op den Goddelijke als op uwen Meester! Dien Hem, niet u zelven, en wijd Hem uwe gaven, ze volmakende, verhoogende en ontwikkelende om Zijnenwille! Zoo zal er vastheid en eenheid komen in al uw werken voor het rijk van uwen Heer, en zal ook uwe verkondiging van het Evangelie der behoudenis bewijzen, dat gij, als zijn dienaar, niet staat in de dienst van de kunst, maar de kunst in uwe dienst hebt!

Een pilaar en vastigheid der waarheid. 1 *Timotheüs III:* 15e. *Gelegenheidsrede na vijfentwintigjarige Evangeliedienst, door* J. B. H. BRUINIER, *Predikant te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* H. Höveker. 1847. *In gr.* 8*vo.* 27 *bl.* f :-30.

Eene zonderlinge preek, zonderling in menig opzigt! Het onderwerp: *de gemeente des levenden Gods een pilaar en vastigheid der waarheid*, is even ongewoon als de wijze, waarop het behandeld wordt. Onder de *gemeente* wordt verstaan de groote vereeniging, die God, naar de verkiezing zijner genade, uit alle natiën, van alle landen en tijden, heeft vergaderd en in stand houdt, om Hem als den waren en levenden God te eeren, en zich onderling, als leden van één lichaam, liefde en trouw te bewijzen. In het paradijs werd zij reeds gegrondvest; in den aartsvaderlijken leeftijd begon zij zich te ontwikkelen; door alle tijden heen hield zij stand en breidde zich uit, en, vroeger tot een enkel volk bepaald, trad zij door CHRISTUS de geheele wereld in. Die gemeente, over den ganschen aardbodem verspreid, is een sterke steun, een verheven eerteeken en sieraad, de zekere bescherming der *waarheid*. Zij beschermt alle waarheid hoegenaamd; maar onder de voorwerpen, die de waarheid bevat, staat boven aan: de Schrift, door den Heiligen Geest ingegeven, de regtvaar-

diging des zondaars voor God door het geloof, Gods raadsbesluit van vóór de grondlegging der wereld in het bloed van CHRISTUS, als bron dier regtvaardiging, 's verlosten roeping, om den eenigen waarachtigen God te dienen in de personen van Vader, Zoon en Heiligen Geest, kennelijk onderscheiden, en even kennelijk dezelfden in wezen enz. Blijkens de geschiedenis heeft zij, ofschoon onzigtbaar verspreid onder alle uitwendige afdeelingen der kerk, die waarheid bewaard en beschermd. Zij gaat voort dat te doen door den schat van hare gewijde boeken, overgebragt in alle talen tot alle volken, door de prediking van het onfeilbare Woord, door de bediening van Doop en Avondmaal enz. Naarmate de zigtbare kerk, welken naam zij drage, door die inwendige bezield is, is zij lofwaardig. Onze Hervormde, die de kinderen overgeeft aan een onderwijs, dat noodzakelijk tot onverschilligheid omtrent alle Godsdienst leidt, die de vorming van hare eigene leeraars onverschillig aanziet, die dan ook proeven geeft van den beklagelijksten strijd, en waarin alle geloofsleeringen, met welke de eer van God en het heil van den zondaar staat of valt, door den een worden verkondigd en door den ander ontkend, dreigt eene afvallige te worden van het geloof, de liefde en den vrede, of zie althans toe, dat zij het niet worde! Is er, Gode zij dank, eenig nieuw leven ontwaakt, allen moeten terugkeeren tot de moeder, die zij verlaten hebben. En wat er ook gebeure, BRUINIER zal niet ophouden, de beschrevene waarheid tot het rigtsnoer te stellen van zijne prediking en van al zijn werk in en voor de gemeente. Hij kent geen' hooger graad van kennis en wetenschap, dan regtzinnigheid in de leere der ééne, heilige, algemeene kerk; geene reinere bron van heilrijke krachten, dan innige overeenstemming met haren geest in alle dingen; geen volmaakter werk, dan dat in volle gemeenschap met haar gewrocht wordt.

Zietdaar den inhoud dezer leerrede kortelijk opgegeven in hare meest karakteristieke bijzonderheden! Reeds als leerrede beantwoordt zij slechts ten deele aan hetgeen zij zijn moest, en wijkt in den vorm van den meer gewonen

preektrant verre af. Als gelegenheidsrede mist zij bijkans alles, wat men van haar verwachten mogt. Niet dan in het voorbijgaan wordt er van Gods goedertierenheid en trouwe gewag gemaakt, door den leeraar, gedurende de vijfentwintig jaren zijner Evangeliedienst ondervonden. Van de ervaring, die hij heeft opgedaan, wordt met geen enkel woord gesproken. Geen enkel hartelijk woord wordt er tot de gemeente gerigt, om haar dank te zeggen voor hare liefde. En het is, alsof de redenaar te *Amsterdam* alleen staat, zonder ambtgenooten aan zijne zijde. Het stuk schijnt er enkel op aangelegd, om eene *professio fidei* te zijn. Nu, dat oogmerk is volkomen gelukt. En nu het opstel, ofschoon niet voor de pers bestemd, is uitgegeven, kan iedereen oordeelen over de denkwijze en gevoelens van den Heer BRUINIER, en over zijne voornemens voor de toekomst.

Feestrede bij het vijftigjarig bestaan van het Nederlandsche Zendelinggenootschap, gehouden den 21 *Julij* 1847, *in de Groote Kerk te Rotterdam, door* P. H. HUGENHOLTZ, *Theol. Dr., Medebestuurder en Predikant te Rotterdam. Te Rotterdam, bij* M. Wijt en Zonen. 1847. *In gr.* 8*vo.* 39 *bl.* *f* :-35.

Wij behoeven deze Feestrede niet aan te prijzen. Bij de opentlijke voordragt door een koor van mannen ondersteund, heeft zij, zoo wij meenen, eene algemeene goedkeuring verworven. Zij munt, onzes inziens, uit door hare edele eenvoudigheid, gepaard aan hoogen ernst. Ook wordt er van de werkzaamheden en lotgevallen des Genootschaps gelukkig gebruik gemaakt, tot verhooging der feestvreugde. Het blijkt, dat de Redenaar zijn onderwerp volkomen meester was en, vervuld met den heiligen geest, uit het harte spreken kon. Hij wijst aan, hoe het vijftigjarig bestaan des Nederlandschen Zendelinggenootschaps ons eene opwekking brengt tot ootmoedige verheerlijking van God, en tot nieuwen ijver in het werk des Heeren. Die opwekking vond

weerklank in het hart der talrijk vergaderde menigte. Moge zij ook elders ingang vinden, nu zij, door den druk gemeen gemaakt, tot allen komt! De zaak des Genootschaps moet in ons Vaderland meer en meer de zaak der Gemeente worden. Breiden hare werkzaamheden zich uit, ook de bijval, dien zij geniet, moet van jaar tot jaar vermeerderen. Niemand, die den naam van CHRISTUS noemt, mag langer onverschillig zijn omtrent de uitbreiding van zijn gezegend Koningrijk op aarde. Wat wij daarvoor opofferen, keert met dubbele rente tot ons terug. En de Heer ziet op den arbeid, daaraan besteed, met hooge goedkeuring neder.

Het worde den waardigen HUGENHOLTZ nog vele jaren gegund, als Medebestuurder des Genootschaps, te ijveren voor de heilige zaak, die hij, openlijk opgetreden, met kracht en nadruk aan allen aanbeval!

Genees- en Heelkunde voor het Volk, met inachtneming van het tegenwoordig standpunt dier beide wetenschappen en der beschaving, door MATTHIAS MAYOR. *Volgens de Hoogduitsche met bijvoegsels en opheldering vermeerderde vertaling van* JACOB ROBERT STEIGER. *Te Utrecht, bij* C. van der Post, Jr. 1846. *In kl.* 8*vo. XVI en* 186 *bl. f* 1 - 50.

Recensent wil niet ontkennen, dat de titel van het aangekondigde werkje hem weinig uitgelokt zoude hebben, om er nader kennis mede te maken, indien niet de naam van den Hoogduitschen vertaler, JACOB ROBERT STEIGER, zijne nieuwsgierigheid eenigzins had geprikkeld. In het algemeen heeft Rec. weinig op met zoogenaamde populaire geneeskundige werkjes, welke niet zelden tot een gevaarlijk halfweten aanleiding geven; doch de omstandigheid, dat iemand, die in zijn vaderland als wetenschappelijk arts gunstig bekend staat en ook buiten hetzelve wegens zijne verlichte denkwijze wordt geroemd, en die bijkans het offer zijner vrijzinnige gevoelens was geworden, het werkje van MAYOR belangrijk genoeg heeft geacht, om het in de Hoogduitsche taal over te brengen, deed Rec. in dit werkje iets meer dan gewoons verwachten. Na derhalve de voorrede van den Nederduitschen vertaler doorgelezen te hebben, wendde hij zich begeerig naar die van

den oorspronkelijken Schrijver, ten einde hieruit ook eenigzins den geest van dezen te leeren kennen. Deze eerste kennismaking was niet bijzonder aangenaam. Dr. MAYOR vertoont zich in die voorrede als een man, die hoogelijk ingenomen is met zichzelven en met datgene, wat hij heeft uitgedacht, en die het der geneeskundige wereld niet vergeven kan, dat zij niet meer algemeen zijne voorslagen ter verbetering en vereenvoudiging heeft goedgekeurd. Deze ingenomenheid met zichzelven blijft hem ook in het werkje zelf bij, en hierdoor maakt de Schrijver zich niet zelden aan eenige overdrijving schuldig, en laat zich, wanneer een of ander punt zijnen wrevel gaande maakt, wel eens op bijwegen voeren, waardoor hij van zijn eigenlijk onderwerp afdwaalt. Zoo treft men een hoofdstuk aan *over rationele geneeswijzen*, waarin meer van de Jezuiten, dan van de geneeskunde gesproken wordt; en, wanneer de Schrijver spreekt over de ingebeelde kwalen der menschen (bl. 81), komt hij, men weet niet regt hoe, op de zucht, welke men tegenwoordig zoo vaak bij regtsgeleerden en geregtelijke geneeskundigen aantreft, om bij zware misdaden de oorzaak van het begane misdrijf in monomanie te zoeken; en van dit onderwerp brengt hij zijnen lezer weder evenzeer als bij verrassing op dat van de cellulaire gevangenissen, om ook hier de zijns inziens bestaande vooroordeelen en dwalingen te bestrijden. En toch kan Rec. de verzekering geven, dat hij het werkje over het geheel met genoegen doorgelezen heeft; dat hij zich meestal met de beschouwingen van den Schrijver volkomen kan vereenigen, en dat op die punten, waar deze zich aan overdrijving heeft schuldig gemaakt, de Hoogduitsche vertaler met teregtwijzende aanteekeningen tusschenbeiden is gekomen.

Na eenige algemeene beschouwingen over de volksgeneeskunde, waarbij de Schrijver steeds dit beginsel op den voorgrond stelt: *Indien men de geneeskunde aan het volk wil aanbevelen, moet zij hoofdzakelijk voorbehoedend en bijna uitsluitend negatief zijn*, geeft hij (bl. 20 en verv.) eenige zeer algemeene beschouwingen omtrent de leefwijze in gezonde dagen en bij beginnende ongesteldheid, waarmede ieder rationeel geneeskundige zich gaarne vereenigen zal, en welke men ook gerustelijk aan iederen leek kan voorhouden. In de volgende hoofdstukken wordt de lezer met eenige wijzen van behandeling bekend gemaakt, die men noodwendig ken-

nen moet: de *afwachtende of expectatieve methode*, de *ontstekingwerende geneeswijze*, de *ontlastende geneeswijze*, de *afleidende geneeswijze*, de *koudwatermethode*. Hetgene alhier voorkomt, verdient allezins behartiging, en de Schrijver bestrijdt hier zoowel de vooroordeelen, welke bij den leek tegen de eene geneeswijze (de onstekingwerende) bestaan, als vooringenomenheid met de andere (de ontlastende). Het hoofdstuk over de rationele geneeswijze heeft Dr. MAYOR er, naar het Rec. voorkomt, meer voor zijn eigen genoegen, dan ten nutte zijner lezers bijgevoegd. Na aldus eenige algemeene therapeutische regelen gegeven te hebben, waagt zich de Schrijver op een terrein, waarop zijne meeste voorgangers gestruikeld hebben; de behandeling van eenige belangrijke bekende ziekten; dus het speciële gedeelte der volksgeneeskunde. Er wordt hier over croup, beroerte, bloedophooping naar het hoofd, hersenwaterzucht bij kinderen, schijndood, onmagt, stuipen, aamborstigheid, keelontsteking, longontsteking, verkoudheid, roos, vergiftigingen, dronkenschap, buikpijn, ophooping van lucht in het darmkanaal, doorloop, lendenpijn, bloedspuwing, bloedbraking, neusbloeding, enz. in ruim 27 bladzijden gehandeld. Men zal den Schrijver dus wel niet kunnen verwijten, dat hij in te veel bijzonderheden is getreden; maar des te meer afkeuring verdient het, dat hij bij vele dezer ziekten nog al dikwijls den leek het aanwenden van eene actieve geneeswijze toestaat; zoodat de waarschuwing van Dr. STEIGER, om vooral de hulp van eenen geneesheer in te roepen, hier zelden ontijdig is tusschengevoegd: aan dezen heeft de lezer ook de meer volledige bewerking van het hoofdstuk over de vergiftigingen te danken, hetwelk voorzeker wel niet het minst grondige van dit gedeelte en ook voor den leek van het meeste gewigt is. Met bijzonder veel genoegen heeft Rec. het volgende hoofdstuk (*Nog eenige raadgevingen der volksgeneeskunde bij andere gewigtige omstandigheden*) gelezen, schoon de titel eenigzins onbepaald is. Er wordt hier dan ook over verschillende, niet altoos naauw zamenhangende onderwerpen gehandeld, welke echter elk op zich zelfs van veel belang zijn; onder anderen wordt hier ook over de pligten van de omstanders jegens den geneesheer gesproken, een punt, hetwelk, onzes inziens, in eene volksgeneeskunde evenzeer, ja meer op zijne plaats is, dan de opsomming van de verschillende middelen, welke bij de eene of andere ziekte worden vereischt. De Schrijver

schijnt hier dikwijls uit eigene, niet zeer aangename ondervinding geput te hebben, en hierdoor krijgt zijne voordragt iets piquants, waardoor de lezing boeit; men kan zich zoo duidelijk voorstellen, dat de zaken zoodanig, als hij ze verhaalt, gebeurd zijn. Een voorbeeld willen wij mededeelen: »De arts wordt in groote haast geroepen; hij laat alles liggen en ijlt naar zijnen lijder. Daar gekomen, wordt hij, in stede van geraadpleegd te worden over de bewuste ziekte, overstroomd met verwijtingen over zijn *verschrikkelijk lang uitblijven*. Onder zulk eene bittere verklaring gaat een geruime tijd verloren, totdat het geheele tooneel gesloten wordt met de volgende eindphrase: »Ik heb wel gemerkt, heer doctor, dat gij niet wilt komen, en gij u weinig aan mij gelegen laat liggen, en daarom heb ik maar om Dr. N. gezonden, dien ik op het oogenblik verwacht." Het laatste hoofdstuk van dit eerste gedeelte is niet minder in een werkje over de geneeskunde voor het volk op zijne plaats: het handelt over het gewigt der keuze van eenen arts; ook dit heeft Recensent met genoegen gelezen.

Het tweede gedeelte, hetwelk over de *volksheelkunde* handelt, maakt het kleinste gedeelte van hetzelve uit (bl. 116—186). En toch is het er verre van verwijderd, dat het daarom oppervlakkiger is bewerkt. De Schrijver zelf zegt in zijne voorrede: »Geheel anders is het met de volksheelkunde gelegen! Dat is eene andere zaak! Daar ben ik op mijn terrein!" Het was derhalve te verwachten, dat aan dit gedeelte bijzondere zorg zoude besteed worden. Recensent moet dan ook zeggen, dat hem in dit gedeelte het eigenlijk geneeskundige beter voldeed, dan in het eerste. De voorschriften, welke MAYOR achtereenvolgens geeft omtrent de aan te wenden middelen bij bloedverlies, omtrent de eerste hulp bij zware toevallen, bij verwondingen, bij beenbreuken, omtrent het vervoeren van zieken en verwonden, omtrent het uittrekken en verwijderen van vreemde ligchamen, zijn zoo eenvoudig en uit het dagelijksche leven genomen, en daarbij zoo geheel overeenkomstig de inspraak van het gezond verstand, zij bepalen zich zoozeer tot het volstrekt noodige, hetgeen *moet* geschieden, alvorens men de komst van den Heelmeester kan verwachten, dat men deze bladzijden gerust aan iederen leek in handen kan geven, zonder te vreezen, dat hij hierdoor tot een gevaarlijk halfweten zal geleid worden; en het ware te wenschen, dat

de hier gegevene regelen meer algemeen in acht wierden genomen, daar alsdan de Heelkundigen voorzeker minder zouden genoodzaakt zijn, de gevolgen van het verzuim of van het onverstand der omstanders uit den weg te ruimen. Indien men eene aanmerking op dit gedeelte wilde maken, het zou deze zijn, dat de Schrijver in zijnen ijver, om alles eenvoudig voor te stellen, de waarde der wetenschappelijke heelkunde wel eens wat laag stelt; wanneer hij b. v. de kunst, om eene slagader te onderbinden, genoegzaam gelijkstelt met het toebinden van worsten, dan vergeet hij, dat het toebinden zelf van eene slagader wel de minste kunst is, maar dat het opsporen van de slagadertakken, welke onderbonden moeten worden, de grootste moeijelijkheid oplevert, welke een leek nimmer overwinnen kan, omdat hem de noodige ontleedkundige kennis ontbreekt. Aan een zoodanig doordraven maakt MAYOR zich zeer dikwijls schuldig, en alleen het veelvuldig goede en praktische, hetwelk in zijne volksheelkunde voorkomt, doet ons dit gebrek in zijne wijze van voorstellen verschoonen. In hoeverre de Schrijver in dringende gevallen den leek vergunt eene aderlating te doen, kon Rec. uit den inhoud van het werkje van MAYOR niet regt opmaken; dikwijls hield hij het er voor, dat hij die vrijheid aan den leek toestond, daar er onder de middelen, welke vóór de komst van den Heelmeester mogen aangewend worden, meermalen ook de aderlating wordt genoemd. Het behoeft geen betoog, dat Rec. het op dit punt volstrekt niet met MAYOR eens was. Intusschen wordt in de zevende afdeeling (*Hoe sich de Volksheelkunde helpen kan in alle soodanige siekten, waar bloedontrekkingen dringend zijn aangewezen*) met geen woord van de aderlating gerept, en alleen van een eenvoudig middel, om de bloedige koppen te vervangen, en van de zoogenaamde *ventouses monstres* gesproken; zoodat Rec. niet regt weet, hoedanig hij den Schrijver op die andere plaatsen hebbe te verstaan. Het laatste hoofdstuk bevat eenige gevallen tot oefening, waarin de volksheelkunde hare toepassing vindt. Ten slotte moet Rec. verklaren, dat er in dit tweede gedeelte, over de volksheelkunde, vele dingen voorkomen, waarmede niet alleen de leek, maar ook de man van het vak zijn voordeel kan doen. — Indien Rec. aan het einde zijner aankondiging zijn oordeel over het geheele werkje zal uitspreken, dan gelooft hij, dat het daar, waar op aanmerkelijken afstand geen genees- of heelkundige te bekomen is,

met vrucht zal geraadpleegd worden, en dat er voor iederen leek veel uit te leeren is omtrent datgene, wat men bij zieken en gewonden heeft in acht te nemen, al moeten wij hem, vooral bij zieken, eene minder werkzame handelwijze veroorloven, dan MAYOR hem toestaat. — De vertaling is over 't algemeen goed geslaagd en laat zich vlocijend lezen; evenwel stootten wij toch op »eenen *volbloedigen* homoiopaath, en ook meermalen op eenige Germanismen in de constructie der volzinnen. — De uitvoering is goed.

Algemeene Ontleedkunde, of leer van de scheikundige en morphologische bestanddeelen van het menschelijk ligchaam. Door Dr. J. HENLE, Hoogleeraar in de Ontleedkunde enz. te Heidelberg. In het Nederduitsch overgebragt, onder medewerking van den Schrijver gedeeltelijk omgewerkt en met aanteekeningen voorzien, door Dr. C. R. HEYNSIUS, Stadsgeneesheer te Amsterdam. Met 5 Platen op staal gegraveerd. Te Amsterdam, bij H. Frijlink. 1846. *In gr. 8vo. 4 Afleveringen, 240 bl. Het geheele werk zal in 18 Afleveringen compleet zijn. Prijs van elke Aflevering en elke Staalplaat 60 Cts.*

Algemeene ontleedkunde, weefselleer, of hoe men haar anders noemen wil, is eene wel niet geheel nieuwe wetenschap, maar heeft zich echter, als afgescheiden vak der ontleedkunde, eerst in deze eeuw ontwikkeld. In de wetenschappen merkt men, bij den loop der tijden, juist het omgekeerde op van 'tgeen in de geschiedenis der Staten over 't algemeen plaats had. Vroeger bestond er eene menigte kleine koningrijkjes, die sedert lang in grootere rijken zijn zamengesmolten en op onze landkaarten niet meer worden aangetroffen. De volken neigen tot centralisatie, de wetenschappen tot verdeeling en splitsing. Sedert BICHAT, vóór omtrent eene halve eeuw, met zijne uitgebreide empirische kennis en met den blik van een' herschepper der wetenschap de weefsels rangschikte, is echter de algemeene ontleedkunde, vooral door de waarnemingen der laatste twintig jaren, geheel van gedaante veranderd; zij is grootendeels mikroskopische anatomie geworden. Onbegrijpelijk snel is de menigte van waar-

nemingen en daarop gebouwde leerstellingen aangegroeid; en, moge al eene volgende eeuw hier en daar veel als ballast wegwerpen, wat nu nog voor bijzonder gewigtig gehouden wordt, zij zal echter dankbaar de namen noemen van velen der hedendaagsche waarnemers, die met onafgebroken ijver de bouwstoffen verzameld hebben, waaruit langzamerhand mede het gebouw eenef nieuwe Biologie, (door het nageslacht?) kan worden opgetrokken. Wij rapen als aan een vreemd strand nu nog dikwerf slechts gerolde kiezels op; de eigenlijke geognosie van het binnenland, de zamenhang van deze steenen met elkander, is ons nog slechts gebrekkig bekend. Ik schrijf dit met eene innige overtuiging neder, omdat ik reeds eene andere periode der physiologische studie beleefd heb. Het was die der comparative ontleedkunde, die thans min of meer op den achtergrond gedrongen is. Veel daarvan is voor de Biologie van ondergeschikte waarde; maar JOH. MÜLLER en OWEN, die, om van geene anderen te gewagen, dit vak van studie nog thans zoo uitmuntend vertegenwoordigen, brengen het gelukkig met den tijdgeest in verband, en doen het eene, terwijl zij het andere niet nalaten. Het is ontegenzeggelijk thans eene periode van overgang. Staat het intusschen den beoefenaar der vergelijkende ontleedkunde niet meer vrij, aan deze beweging geheel vreemd te blijven, de beoefenaar der algemeene ontleedkunde behoort althans in deze mikroskopische onderzoekingen te huis te zijn; en, wanneer FLOURENS b. v. de ontleedkunde der weefsels nog behandelt in den smaak van BICHAT, door enkele maceratie zijn onderzoek toelichtende, dan geeft hij ons geene bijdragen tot de tegenwoordige maar tot eene verouderde wetenschap, die de tijdgenoot niet kan gebruiken. Hier te lande hebben wij onder de ontleedkundigen verschillende mannen, die met ijver voor deze fijnere algemeene ontleedkunde werkzaam zijn: het is onnoodig hier de namen van SCHROEDER VAN DER KOLK, SEBASTIAN, DONDERS, HOEK, en vooral van HARTING te noemen; maar een algemeen werk ontbrak nog, waarin de hoofdresultaten der verspreide waarnemingen (vooral Duitsche en Engelsche) verzameld waren. Zulk een werk is de vóór zes jaren uitgegevene *Allgemeine Anatomie* van HENLE; een man, die zelf evenzeer als eenig ander, ja zelfs veelligt meer dan eenig ander, tot deze wetenschap door zijn eigen onderzoek heeft bijgedragen. Over dit werk is in *Duitschland* slechts één stem; het is het

hoofdwerk voor algemeene Anatomie, 'twelk het beslt van andere bijkans ontbeerlijk maakt. Zulke boeken worden bij ons zelden vertaald; en wij gelooven dus ons publiek, zoo veel zulks noodig is, met de aankondiging en aanbeveling dezer vertaling eenen wezentlijken dienst te bewijzen.

Tot deze aanbeveling geeft ons reeds het oorspronkelijk werk zelf aanleiding (waaruit wij zoo veel onderrigt ontvingen en 'tgeen steeds, bij alwat tot onderzoek van algemeene ontleedkunde betrekking heeft, door ons nageslagen wordt); en ten andere ook de wijze, waarop de vertaling bewerkt is. De Vertaler heeft zijnen arbeid nog belangrijker gemaakt door de bijvoeging van aanteekeningen, meest op latere onderzoekingen betrekking hebbende, waarvan hij daarin een kort verslag geeft. Van eene dadelijke medewerking des Schrijvers echter, waarvan de titel en het voorberigt des Vertalers gewagen, zullen wij, zoo het schijnt, eerst bij de volgende stukken meer in 't oog loopende bewijzen te wachten hebben. De platen, die aan de vertaling tot nog toegevoegd zijn, beantwoorden zeer wèl aan de oorspronkelijke, zoo als wij althans uit enkele figuren, die wij opzettelijk en naauwgezet vergeleken hebben, ook van die, welke wij niet vergeleken, vertrouwen.

Rec. had begonnen eenige aanteekeningen te maken, om ze bij deze gelegenheid onder het oog des Vertalers te brengen; doch hij zag later van dezen min dankbaren arbeid af. Als minder goed Hollandsch beschouwt hij b. v. het woord *doormeting* (bl. 23) voor *middellijn* (*Durchmesser*) en bl. 54, reg. 2 en 1 v. o. »eene vloeistof, die zich in het scrotum van een' man *had laten vinden*" (*die sich im Scrotum eines Mannes vorgefunden hatte*). *Allerdings* is geenszins *allesins*, zoo als het op bl. 68 vertaald wordt. — Ontleede gist, bl. 27 r. 1, voor ontlede gist; bl. 22, reg. 12, 13: »het eene mengsel, terwijl het *ontleedt* wordt," voor *ontleed* wordt; bl. 36 »men *verdeeldt*" enz., — zijn zeker drukfouten, en drukfouten *opzoeken* is even dwaas, als het somtijds onmogelijk is ze niet te *vinden*. Wij willen den Vertaler doen opmerken, dat bl. 9 en 10 verscheidene planten- en dieren-namen met eene kleine initiale letter voor het *nomen genericum* geschreven zijn, *ficus elastica* b. v.; lager komt ergens *Agrion virgo* voor, en zoo te schrijven is ook de gewoonte, waarvan men niet zonder noodzaak moet afwijken. *Cysten* (*κυστις*) wordt bl. 8 *Kijsten* geschreven. De dubbele *i* voor een *upsilon* is niet goed te

keuren; ook hierin is de Vertaler inconsequent; want hij schrijft *oxyden* en *kristallen*. Op bl. 13 en elders staat O (voor *oxygenium*), even als een nul in de formule der atomistische zamenstelling, zoodat men b. v. 30 leest, in plaats van 3 O. Doch dit weinige in 't voorbijgaan.

Wij wenschen, dat het boek spoedig geheel voltooid moge zijn, en zullen dan nogmaals op hetzelve terugkomen.

J. v. D. H.

Theaetetus, of de opleiding tot de Wijsbegeerte. Uit het Grieksch van PLATO, *in het Hollandsch overgezet en met opheldernde en beoordeelende aanmerkingen voorzien, door Dr.* D. BURGER, JZ. *Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1847. *In gr.* 8*vo.* 223 *bl. f* 2 - 25.

Dr. BURGER zegt in het voorberigt, hoe het misschien sommigen heeft verwonderd, dat hij tegenwoordig zich alleen bij de beoefening der Grieksche wijsbegeerte bepaalt, en niet medestrijdt op het wijsgeerig-theologische slagveld. De redenen, die hij daarvoor opgeeft, komen Ref. zeer voldoende voor. Behalve door de belangrijkheid der Grieksche philosophie, die op zichzelve aantrekkelijk genoeg is om bij uitsluiting bestudeerd te worden, werd hij daartoe genoopt, vooreerst door zijn' afkeer van theologische twisten, die meest verbitteren en zelden verbeteren; en daar de Grieksche wijsbegeerte uit haren aard in dit opzigt meer onzijdig is, en haren beoefenaar niet meer, dan hij zelf verkiest, met theologische strijdpunten in aanraking brengt, had hij tevens de overtuiging, dat eene meer oplettende beschouwing dezer wijsbegeerte nog tegenwoordig van onberekenbaar nut is; eindelijk door zijn beroep, het geven van privaat onderwijs in de oude letteren, kon hij zijne neiging voor de wijsbegeerte voldoen, zonder zijn dagelijksch werk te benadeelen.

Aan de belangstelling van Dr. BURGER in de Grieksche philosophie zijn wij dus de vertaling van den *Phaedo*, en thans die van den *Theaetetus* van PLATO verschuldigd; en onze wijsgeerige letterkunde, die voorzeker niet zeer overvloedig voorzien is, werd daardoor met twee belangrijke geschriften verrijkt. De eerste Platonische zamenspraak, over de onsterfelijkheid der ziel handelende, en die met de schilderach-

tige voorstelling van de laatste oogenblikken en den dood van SOCRATES besluit, was niet geheel bij het beschaafd publiek onbekend. Met den *Theaetetus*, die over de wetenschap, de kennis en de opleiding tot de wijsbegeerte het gesprek laat voeren, was zulks voorzeker het geval niet. Dr. BURGER heeft dus door eene uitvoerige inleiding, door eene reeks van opheldérende en beoordeelende aanteekeningen al het zijne toegebragt, om deze meer moeijelijke Platonische dialoog voor hen verstaanbaar te maken, die in de schriften van PLATO en de geschiedenis der Grieksche wijsbegeerte niet genoegzaam zijn ingewijd. Zoo men door eene oplettende lezing van deze belangrijke zamenspraak, welke men als eene inleiding tot de meer wetenschappelijke Platonische gesprekken kan aanmerken, lust in eene degelijke en het verstand en de kennis opscherpende lectuur verkrijgt, zal men in staat gesteld worden en verlangen, om met nog ingewikkelder geschriften van den Atheenschen wijsgeer bekend te worden.

Wij wenschen voor de ontwikkeling van den lust tot de wijsgeerige studie onder onze landgenooten, dat Dr. BURGER aangemoedigd moge worden, om van tijd tot tijd met de vertaling van nog meerdere Platonische Zamenspraken te kunnen voortgaan, zoo als de *Protagoras*, de *Gorgias*, de *Phedrus*, het *Gastmaal* en andere, zoodat hij eindelijk zijne verdienstelijke pogingen eenmaal met de overbrenging van den *Timeus*, de *Republiek* en de *Wetten* zal kunnen bekroonen.

De studie der geschriften van PLATO heeft in onze eeuw zeer groote vorderingen gemaakt. De algemeene inleiding van de vertaling van SCHLEIERMACHER en de bijzondere inleidingen tot de verschillende Zamenspraken zijn hoogst belangrijk voor het regt verstand der werken van dien Wijsgeer, even zoo de *Argumens*, die voor sommige dialogen van de vertaling van COUSIN voorkomen. Verder zijn vooral in *Duitschland* vele afzonderlijke werken, dienstig voor de studie der Platonische wijsbegeerte, uitgekomen, zoo als: J. B. LICHTENSTÄDT, *Platons Lehren auf dem Gebiete der Naturforschung und der Heilkunde*, *Leipsig* 1826. *Die Platonische Aesthetik dargestellt von* ARNOLD RUGE, *Halle* 1832. A. KOPP, *Platons Erziehungslehre als Pädagogik für die Einzelnen und als Staatspädagogik*, *Minden und Leipsig* 1833. C. ACKERMANN, *Das Christliche im Plato und in der Plato-*

nische Philosophie, *Hamburg* 1835. F. C. BAUER, *Das Christliche des Platonismus, oder Socrates und Christus*, *Tubingen* 1837, en vooral de *Platonische Studien von* E. ZELLER, *Tubingen* 1839, met A. ARNOLD, *Platons Werke einzeln erklärt und in ihrem Zusammenhange dargestellt*, 2 *Theile*, *Berlin* 1835 en 1836, dat eene naauwkeurige verklaring en analyse van elke afzonderlijke zamenspraak geeft. Dit werk, dat slechts een gedeelte der Platonische schriften behandelt, schijnt niet voortgezet te zijn. Dr. BURGER heeft in zijn overzigt en beoordeeling der redekaveling, die zijne vertaling van den *Theaetetus* zoo doelmatig besluit, eenigzins in den geest van Dr. ARNOLD gewerkt; terwijl hij in zijnen arbeid met vrucht gebruik heeft gemaakt van het voortreffelijke werk van Dr. K. F. HERMANN, *Geschichte und System der Platonischen Philosophie*, *Heidelberg* 1838, en van hetgeen in het onschatbare *Handbuch der Geschichte der Griechisch-Römischen Philosophie*, *II Th.*, 2 *Abth.*, van Dr. BRANDIS voorkomt. Ref. zal, aan het einde zijner aankondiging, den wensch niet met veel woorden behoeven te herhalen, dat Dr. BURGER, in zijne zoo gelukkig aangevangen taak, om sommige werken van PLATO in onze taal over te brengen, met lust en ijver moge voortgaan; hij doet zulks echter met aandrang, omdat hij hierin den eenigen weg ziet, waardoor de kennis der Grieksche wijsbegeerte onder onze landgenooten meer algemeen, en de lust tot de philosophische studie meer kan aangewakkerd worden; terwijl alle pogingen, die hiertoe strekken kunnen, de onderwerpen van zijne levendigste belangstelling uitmaken, omdat eene echt wijsgeerige kennis alleen alle vooroordeel en dwaling in het gebied der wetenschap kan tegengaan en eindelijk doen verdwijnen.

J. A. BAKKER.

Gedenkwaardigheden uit de Geschiedenis van Gelderland, door onuitgegevene Oorkonden opgehelderd en bevestigd; door IS. AN. NIJHOFF. *IVde Deel.* ARNOLD VAN EGMOND, *Hertog van Gelre. Te Arnhem, bij* Is. An. Nijhoff. 1847. *In 4to. CXXXVI en* 518 *bl. f* 12-:

De langdurige en ongelukkige regering van ARNOLD VAN EGMOND (1423—1473) levert de grondstof op voor dit vierde

deel van des Heeren NIJHOFF's Geldersche Geschiedenissen. Deze halve eeuw van tweespalt, woeling en ramp wordt ons door hem afgeschetst op *zijne* wijze; dat is, die bijna geene stof tot bedenkingen van eenig gewigt overlaat. Even als in de vorige deelen, vinden wij hier een' zuiveren, vloeijenden stijl, met levendigheid en warmte, waar het onderwerp zulks toelaat. Niet alles toch, wat men hier aantreft, levert den Geschiedschrijver eene even behagelijke stof op. Die eindelooze woelingen, krakeelen en kleine gevechten, meest zonder ander resultaat dan vermeerdering van slagtoffers, zijn de onvermijdelijke klippen voor den Geschiedschrijver, die er zich doorheen worstelen moet, en tevreden mag zijn, zoo hij het voornaamste duidelijk en nog eenigzins onderhoudend heeft voorgesteld. Hierbij vergete men dan nog niet, dat, hetgeen in het oog van velen eenigzins klein en onbeduidend kan voorkomen, voor den bewoner van *Gelderlands* steden en dorpen, vooral voor zoo velen, die hier hunne voorouders soms zeer onverwacht op het tooneel zien verschijnen, juist van bijzonder belang zijn kan. Uit dit oogpunt reeds moet het gebruik, 'twelk NIJHOFF van zijnen diplomatischen schat gemaakt heeft, velen welkom zijn. Menige bijzonderheid toch wordt door hem geboekt uit stukken, die thans voor het eerst het licht zien.

Doch, al levert het eerste gedeelte van dit tijdvak eene min algemeen behagelijke stof op, wie zal dit beweren van het tweede gedeelte, ARNOLD's gevangenis en laatste levensjaren? Hier vinden wij gebeurtenissen, die in de hoogste mate onze belangstelling wekken, ja ons gevoel in beweging brengen. Een zwak en besluiteloos vader wordt door een' ontaarden zoon in het holst des nachts gevangen genomen, zes jaren lang op het slot te *Buren* gekerkerd gehouden, en tot afstand der regering gedwongen. Diezelfde zoon wordt op zijne beurt door KAREL VAN BOURGONDIË gevangen gezet. De Landsheer, in vrijheid gesteld, herroept zijnen afstand en bemagtigt *Grave*. Vruchteloos! De landzaat blijft den overweldiger getrouw. En nu verpandt de radelooze vader zijn Hertogdom en Graafschap aan den magtigen en stoutmoedigen *Bourgondiër*, en sterft kort daarna, diep vernederd en in een' aan hulpeloosheid en armoede grenzenden toestand! — Waarlijk eene echt historische *stof*! men zou bijna zeggen, een heerlijk *Cadre* voor een' Historischen Roman.

De hieraan toegewijde bladzijden (C—CXXXVI) zullen dan ook zeker door ieder met groot genoegen en belangstelling gelezen worden. NIJHOFF heeft hier, evenzeer als in het vorige deel bij de avontuurlijke regering van den echt ridderlijken WILLEM VAN GULIK, getoond, hoe zijne historiepen zich tot de hoogte van het onderwerp weet te verheffen. Zoo plaatsgebrek het niet verbood, zouden wij gaarne meer dan één proeve hiervan mededeelen: doch wij kunnen ons niet weêrhouden, als voorbeeld eener edele en eenvoudige en toch met sierlijkheid en warmte gepaarde voorstelling, hier het slot in te lasschen: »ARNOLD, naauwelijks van *Brugge*, de Bourgondische Hofplaats, te *Grave*, de eenige Geldersche stad, die hem veilig verblijf gunde, teruggekomen, werd door eene beroerte getroffen en overleed aldaar den 23 Februarij 1473. Zijn laatste wil, weinige dagen te voren opgeteekend, is de laatste getuige zijner vernedering. Over geene Erflanden heeft hij te beschikken, geen leenbezit laat hij achter, zelfs van strijdros, van kleinooden, van keten of halsband van edel metaal, van praalgewaad met bont of gouden borduursel geen woord in ARNOLD's testament. Wat hij heeft, is eene schuldvordering op den Hertog van *Bourgondië*, wegens hetgeen hij van den pandpenning nog niet genoten had, en daarnevens betwistbare aanspraak op de verbeurdverklaarde goederen van zijne voormalige onderzaten, van edele heeren en ridders, die zijne banier plagten te volgen, van zijne eigene gemalin. Daaruit wilde hij, dat 20,000 Rijnsche guldens aan zijne dochter, de Hertogin van *Beijeren*, en even zoo veel aan zijne nog ongehuwde dochter KATHARINA betaald zou worden: wat overbleef moest, zoo veel mogelijk, strekken tot voldoening zijner schuldeischers en tot belooning dergenen, die hem bijstonden in zijnen nood. In de kerk der eenige stad, waar hem tot zijnen dood toe nog eene schaduw van gebied was overgebleven, werd door een verheven grafgesteente de plaats aangewezen, waar zijn stoffelijk overschot was gelegd, en weinige woorden vermeldden zijnen naam en het jaar van zijn overlijden; en toen de tijd en schendende handen die tombe hadden vernield, is zij, in den aanvang dezer Eeuw, op hoog gezag door een aanzienlijk gedenkteeken met een weidsch opschrift vervangen. ARNOLD had bijna drieënzestig jaren geleefd, bijna vijftig den Hertogstitel gevoerd. Die vijftig jaren lang had hij met eene magtige tegenpartij een' zwaren kampstrijd

gevoerd. Zijne laatste handeling, ofschoon krachteloos en onwettig, was de zwaarste slag, welken hij ooit aan die partij toebragt; want zij ontrukte haar de zegepraal, welke zijn dood haar scheen te moeten verzekeren. Door die handeling had hij de vergrooting van het Huis van *Bourgondië* met *Gelderland* voorbereid. Daarom wordt hij door Bourgondische en Kleefsche Schrijvers, als vreedzaam, als zachtzinnig, als nederig, als wars van praalzucht, zelfs als godsdienstig en geletterd, geroemd. Maar de Geschiedenis, door onwraakbare getuigen gesteund, is dáár, om hem aan te klagen als een zwak Vorst, die gehoor weigerde aan billijke eischen, onbillijke niet wist te wederstaan; die naburige Vorsten tot wraak tartte, maar niet bestand was tegen hunnen aanval; die liever in bedekte lagen zijnen vijand verschalkte, dan opentlijk tegen hem in het strijdperk te treden; die, speelbal van trotsche gemalin, van onberaden zoon, van ijverzuchtige landzaten, rampspoedig als echtgenoot, als vader en als Vorst, eindigde, met het land, dat hem eens als Erfheer had gehuldigd, aan de willekeur van eenen buitenlandschen beheerscher over te laten."

De bij dit Deel bl. 1—518 gevoegde Verzameling van Oorkonden geeft weder een' schat van tot dusverre grootendeels onuitgegevene Charters, hier en daar, doch met wijze spaarzaamheid, met taal- en geschiedkundige aanmerkingen van den geleerden Uitgever opgehelderd. Wij vestigen de aandacht op de belangrijke aanteekening over den *Monfersander* (niet *Monferlander*) *berg*, bl. 55: over de ware beteekenis van het woord *Hueſthere*, *Hoofdheer*, bl. 89, 108 en 474; over den Vrijheidsbrief van KAREL *den Groote* van 853, naar aanleiding van een *Vidimus* daarvan van 21 Oct. 1456 in het *Geldersch Archief*, bl. 280; *S. Victors dagh ghehieten Zantgange*, bl. 298; *Moetsoen*, bl. 314; *omme ryd richten*, bl. 416 enz. enz.

De Heer NIJHOFF behandele de meer en meer rijke stof, die hem overblijft, op dezelfde gelukkige wijze, als waarop hij zich tot dusverre van zijne moeitevolle taak gekweten heeft.

Geschiedenis van den dertigjarigen Oorlog. Door JOHANN SPORSCHIL. *Uit het Duitsch vertaald door Dr.* J. J. KRIE-

REN. *II Deelen. Te Nijmegen, bij* C. A. Vieweg. 1845. *In gr.* 8*vo.* 755 *bl. f* 6-50.

Een hoogstbelangrijk tijdvak in de nieuwere geschiedenis wordt in deze beide boekdeelen behandeld. De naam van den Schrijver intusschen beloofde juist niet, dat men hier eene uitstekende en grondig bewerkte Geschiedenis had te wachten. Onze lezers zullen nog wel niet vergeten hebben, hoe SPORSCHIL's *Geschiedenis der Kruistogten* in N°. 2 en zijne *Geschiedenis der Katholieke Kerk* in N°. 3 van dezen jaargang zijn beoordeeld, en hoe daar met gronden en bewijzen is getoond, dat SPORSCHIL de man niet is, van wien men eene degelijke bewerking der Geschiedenis kan hopen. Sedert dien tijd heeft een ander onzer recenserende tijdschriften (*de Gids*) een zeer uitvoerig en van grondige kennis getuigend stuk geplaatst, waarin, bij aanleiding van SPORSCHIL's *Geschiedenis van den dertigjarigen Oorlog*, over dat onderwerp belangrijke beschouwingen worden medegedeeld, en tevens ten duidelijkste wordt aangetoond, hoe weinig het boek voldoet aan datgene, wat men tegenwoordig van eene dergelijke Geschiedenis eischen mag, en hoe onbevoegd SPORSCHIL moet worden gerekend, om zulk een werk zamen te stellen. Wij zouden overtolligen en ondankbaren arbeid verrigten, indien wij op nieuw het werk alzoo wilden toetsen. Noch door den vorm noch door den inhoud munt het uit; en de ongunstige beoordeelingen, die van de beide andere werken van SPORSCHIL in dit tijdschrift zijn geplaatst, zijn ook hier van toepassing. Vreemd is het, dat de bekwame vertaler uit den grooten voorraad van belangrijke historische werken juist dit ter bearbeiding heeft gekozen, terwijl er zoo vele andere zijn, die eene vertaling veel meer zouden verdienen. De uitgever heeft voor het overige voor eenen netten druk gezorgd.

Rhenen en omstreken. Door G. C. HAAKMAN. *Te Amersfoort, bij* W. J. van Bommel van Vloten. 1847. *In gr.* 8*vo.* 301 *bl. f* 3-60.

In een kort voorberigt maakt de Schrijver zijne lezers bekend met de redenen, die hem tot het opstellen van dit werk hebben doen besluiten, als daar zijn: minder alge-

meene bekendheid met genoemde stad en haren schoonen omtrek, en de zucht, om een en ander aan zijne landgenooten in de bijzonderheden te doen kennen. Vooraf gaat eene korte beschrijving der stad en de vermelding van hare voornaamste lotgevallen, die de Schrijver uit onderscheidene geschriften van vroegeren en lateren tijd in eene voegzame orde versamelde en hier en daar vermeerderde met hetgeen het stedelijk archief hem, vooral nopens het merkwaardig jaar 1672, als belangrijk of elders minder bekend aanbood. Bij wijze van aanhangsel vindt men achter het werk, van bl. 271 tot 300, de vermelding van eenige lotgevallen, betreffende het *Huis ter Horst*, onder *Rhenen* gelegen; terwijl men daarachter een' Latijnschen Aflaatbrief in steendruk vindt opgenomen, met eene Nederduitsche vertaling van dit stuk, op het Stadhuis te *Rhenen* onder de archiven bewaard.

Van bl. 131 tot 263 leidt de Schrijver, in een *aantal wandelingen*, den lezer rond in den bekoorlijken omtrek der stad en van de in hare nabijheid gelegene *Grebbe;* terwijl de gekozen vorm hem de welkome gelegenheid aanbiedt, om, in eene geregelde orde, de beminnaars van schoone natuurtooneelen met de nabijgelegene of meer verwijderde omstreken bekend te maken.

Referent heeft den Schrijver met genoegen op deze wandelingen vergezeld, en deze betuiging moge bij anderen tot aanbeveling verstrekken. Het beschrijven van natuurtooneelen, die in eene bepaalde ruimte vallen op te merken, geeft alligt, bij eenige uitbreiding, aan de beschrijving iets eentoonigs, en moeijelijk is het dit te ontwijken, omdat men gedurig dezelfde grondkleuren voor de schilderij, die men vervaardigen wil, aantreft. Hier dwalen wij rond langs eenen hooggelegen grond, elders dalen wij af naar lagere streken, en het geheele terrein biedt ons eene gedurige afwisseling van heuvelen en dalen aan, slechts nu en dan door een gezigt op den *Rijn*-stroom en de vruchtbare *Betuwe* afgewisseld. Intusschen leert men den Schrijver als een ijverig wandelaar kennen, geheel te huis op de plek, waar hij zich beweegt, en dat te huis zijn, die bekendheid met alles geeft aan zijne beschrijvingen de aangename tint der afwisseling, die, in plaats van te vermoeijen, onze aandacht beslendig bezig houdt.

Zedelijk erkent de Schrijver, die bereids den avond der

levens bereikt heeft, vroeger geheel aan den handel gewijd was, en onbekend is bij het letterlievend publiek; zijn verlangen, dat zijn arbeid met vriendelijke verschooning moge ontvangen worden. Uit dit oogpunt heeft dan ook Referent het aangeboden werk beschouwd; terwijl hij vermeent, aan hetzelve eene plaats nevens de werken van de Heeren NIJHOFF en CHRISTENHUIJSEN, waar deze Letterkundigen ons door de bekoorlijke streken van de Provinciën *Gelderland* en *Utrecht* hebben rondgeleid, te mogen aanwijzen.

Voor de inwoners van *Rhenen* maakte de Schrijver zich inzonderheid verdienstelijk, door het bijeenverzamelen der bijzonderheden van de geschiedenis der stad en haren omtrek, hier en daar, meestal in oude geschriften, verspreid, die slechts bij den oudheidskenner of den beoefenaar der vroegere geschiedenis van het Vaderland worden aangetroffen, maar overigens bij het publiek als minder bekend beschouwd mogen worden.

Eene gesteendrukte plaat, de stad *Rhenen*, van de oostzijde te zien, voorstellende, nevens het stedelijk wapen, op den titel, versieren dit werk. Het gezigt op de stad is door den Schrijver zelv' vervaardigd. — Druk en papier strekken den uitgever tot eer, en gewis zal niemand dit werk onvoldaan uit de hand leggen; vooral niet wanneer men prijs stelt op het schoone, dat de Natuur, ook in ons vaderland, aan hare vrienden en hoogschatters zoo ruimschoots te genieten geeft.

Brief van Dr. G. D. J. SCHOTEL *aan Prof.* G. W. VREEDE, *over eene beroemde Verzameling van Handschriften en Oudheden, welke in December* 1847 *te Amsterdam zal verkocht worden. Te 's Hertogenbosch, bij* Gebr. Muller. 1847. *In gr.* 8*vo.* 47 *bl.* f : - 75.

De geleerde SCHOTEL bezigt in dit werkje den briefstijl, om de wetenschappelijke wereld met eene verzameling handschriften en oudheden bekend te maken, die in den maand December openlijk in de hoofdstad zal verkocht worden. Wij gelooven niet, dat de familie, onder welke deze handschriften bewaard werden, iemand geschikter voor het in

orde brengen daarvan had kunnen vinden, dan den bij alle letter-, geschied- en oudheidkundigen met roem bekenden SCHOTEL. Zoodra wij vernamen, dat aan hem de vervaardiging van den Catalogus was opgedragen, koesterden wij reeds de hoop, vooraf het een en ander van zijne hand over dien schat te vernemen.

Die hoop is niet te leur gesteld; in den voor ons liggenden brief toch vinden wij een overzigt omtrent het belangrijkste, dat in die verzameling, de vrucht der studie van PANCRAS CASTRICONIUS, SCRIVERIUS, OUDENHOVEN, VAN LOON, VAN HUIDEN, VAN LEEUWEN, PARTS, en vooral van ALKEMADE en VAN DER SCHELLING, voorkomt. De Schrijver maakt ons opmerkzaam op den rijken voorraad van handschriften betreffende Godgeleerdheid (bl. 6), Geschiedenis der Vaderlandsche Kerk (bl. 7), Staatkunde en Regtsgeleerdheid (bl. 8), Algemeene en Nederlandsche Geschiedenis (bl. 10—20). Hij vermeldt verder de menigte onuitgegevene Stedenbeschrijvingen (bl. 21), de aanzienlijke verzameling afbeeldingen van vaderlandsche Sloten, Kasteelen, Burgen enz. (bl. 22), de handschriften betrekkelijk de vaderlandsche Abdijen, Kloosters, Kerken en andere gestichten (bl. 23—26), die over de Godin NEHALENNIA, over Wapen- en Geslachtkunde (bl. 27—31) en over Taal- en Letterkunde (bl. 31—33). Voorts vestigt de Schrijver onze aandacht op de belangrijke verzameling van Charters (bl. 34—39), van Brieven van beroemde Mannen (bl. 39—45) en van Oudheden, Zegels, zilveren en koperen Penningen enz. (bl. 45 en 46).

Om het drooge en eentoonige dezer opgave zooveel mogelijk weg te nemen, deelt de Schrijver nog eenige bijzonderheden mede, die gewis elken beoefenaar van letter- en geschiedkunde welkom zullen zijn, zoo als op de bijgevoegde plaat een paar proefjes van duivelbezweringen, die aan onzen SCHELTEMA onbekend waren; op bl. 17 eene *Missive met consideratien over het vergen van de verbreking van het eeuwig edict* van JAN DE WIT; op bl. 18 en 19 eenige bijzonderheden omtrent den moord der DE WITTEN, die elders niet zijn opgeteekend; bl. 32 en 33 een paar proeven van berijmde quitantiën van de Rederijkerskamers te *Noordwijk*, en eindelijk bl. 41 eenen Brief van O. CROMWELL en twee van LOUIS DE BOISOT, bl. 42—44.

Wij eindigen deze aankondiging, in de hoop dat zij iets moge bijdragen, om de belangrijke verzameling nader bekend te maken. Wij hopen met den Schrijver, dat die schat den vaderlandschen grond niet zal verlaten, en hem zeggen wij dank, dat hij ons vooraf het een en ander uit en over denzelven heeft medegedeeld.

Bedenkingen tegen art. 3 des vijfden titels van het bij de tweede Kamer der Staten Generaal aanhangig wetsontwerp, betrekkelijk het eerste boek van het Wetboek van Strafregt; door Dr. H. M. DUPARC. *Te Leeuwarden, bij* J. J. van Gelder. 1846. *In gr.* 8*vo.* 27 *bl.* *f* : - 30.

Behandeling van verschillende vraagstukken uit het Burgerlijk Wetboek. Te Sneek, bij van Druten en Bleeker. 1846. *In gr.* 8*vo.* 45 *bl.* *f* : - 50.

Dr. DUPARC verzet zich met regt tegen het stelsel, om hem, die in staat van dronkenschap een misdrijf pleegt, te straffen alsof hij gehandeld had met volle bewustheid. Het palliatief van het voorgestelde wetsartikel: »Indien echter het misdrijf is gepleegd in dronkenschap, door *dwang* of *misleiding*, *geheel* buiten de schuld van den dader van het misdrijf veroorzaakt, is hetzelve niet toerekenbaar, indien deze daardoor *geheel* van het gebruik zijner verstandelijke vermogens is beroofd geweest," schijnt hem, even als Referent, ongenoegzaam. Maar, schoon wij overigens Dr. DUPARC gelijk geven, meenen wij echter in dat ééne geval iemand voor de misdaad, in dronkenschap gepleegd, strafbaar te moeten rekenen, alsof hij het volle gebruik zijner zinnen had gehad, indien hij nuchter de misdaad beraamd heeft, en zich door sterken drank of dergelijke tot de volvoering heeft opgewonden. Art. 23 van het Crimineel Wetboek voor het Koningrijk *Holland* komt ons derhalve alsnog verkieselijk voor. Verder vereenigen wij ons met den wensch des Schrijvers, dat de dronkenschap zelve, wanneer zij niet door eigenlijken dwang of wezentlijke misleiding nopens den aard van den aangeboden drank ontstaan is, onder de misdrijven worde opgenomen.

Een ongenoemde geeft ons eene behandeling van verschillende, tot de uitoefening van het Notarisambt betrekkelijke, vraagstukken van het Burgerlijk Regt. In 't algemeen komen ons de adviezen gegrond voor. Alleen N°. XI (bl. 31—33) is of door Referent verkeerd begrepen, of schijnt hem art. 892 in verband met art. 888 B. W. geenszins met juistheid toe te passen. Immers als A. sterft met nalating, tot wettige erfgenamen, van B., zoon van een' overledenen oom, en van C., zoon, benevens D., kleinzoon van een' anderen overledenen oom, dan blijft het voor B. volmaakt onverschillig, of C. alleen, dan wel C. en D. te zamen in de regten van dien anderen oom treden. C. komt daarin als de eene zoon van dien anderen oom, D. als nagelaten kind van den tweeden zoon van dien anderen oom; D. krijgt dus even veel als zijn vader zou hebben ontvangen, even veel als C. geniet; C. en D. te zamen, als descendenten van dien anderen oom, even veel als B., eenig nagelaten kind, zonder afstammelingen van vooroverleden broeders en zusters, van den eersten oom. Doch de Schrijver schijnt aan B., C. en D. elk een derde te willen toeleggen, naar Referents overtuiging geheel tegen den wil des wetgevers en den aard der plaatsvervulling, die C. en D. te zamen gelijk stelt met B.

Fingal. Naar het Gaelisch van OSSIAN. *Voorafgegaan door een Onderzoek naar de Echtheid der Gedichten van* OSSIAN. *Door Dr.* J. P. AREND. *Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1845. *In gr.* 6*vo.* 207 *bl. f* 2-20.

Rec. kan zich met den titel van dit boek volstrekt niet vereenigen. Deze zou doen verwachten, dat de *Fingal* het hoofdonderwerp uitmaakte, en het tegendeel is waar. Het onderzoek naar de echtheid van de gedichten van OSSIAN vult 158 bladzijden, en de laatste 50 zijn aan eene vertaling van den *Fingal* gewijd. Men zou hieruit met regt mogen opmaken, dat het eerste het eigenlijke doel des Schrijvers is geweest, en dat de laatste met een of ander oogmerk, dat daarmede in verband staat, er is bijgevoegd. De titel zou het tegendeel doen verwachten.

Doch laat ons zien, wat ons hier wordt gegeven. Algemeen bekend is de strijd, die er van den eersten aanvang is gestreden over de echtheid der zangen van OSSIAN. Toen MACPHERSON zijne vertaling in het licht gaf, verhieven zich terstond stemmen, die beweerden, dat hij niet de vertaler, maar de vervaardiger zelf van deze stukken was, en na verloop van drie vierde van eene eeuw schijnt de zaak bij sommigen nog niet beslist. Het komt ons intusschen voor, dat hij, die thans nog aan de groote waarheid wil twijfelen, dat in de daad OSSIAN de dichter is van de stukken, die door MACPHERSON zijn medegedeeld, moedwillig de oogen moet sluiten voor de veelvuldige en overtuigende bewijzen, die voor ons liggen. In- en uitwendige getuigenissen beide pleiten voor de zaak met zoo veel kracht, dat men den thans nog twijfelende wel onvatbaar mag rekenen, om door eenige bewijsvoering tot zekerheid te worden gebragt. De Heer AREND heeft uitvoerig alles bijeengezameld, wat voor en tegen is gesproken; hij heeft de tegenbedenkingen trachten te ontzenuwen en de kracht der gunstige bewijsgronden in het licht gezet. Hij vangt zijn onderzoek aan met de *Letterkundige Geschiedenis der Gedichten van* OSSIAN. Alles, wat er over deze stukken bij de uitgave en later is te doen geweest, de aanvallen, die zij hebben moeten doorstaan, de verdediging, die hun is te beurt gevallen, worden met volledigheid medegedeeld, en de literatuur van dit onderwerp is blijkbaar den Heere AREND zeer goed bekend. Vreemd is het ons, dat de Schrijver altijd spreekt van PHILARÈTE CHARLES in plaats van CHASLES.

Van bl. 57 gaat de Schrijver thans over tot de behandeling van de in- en uitwendige bewijzen, die voor de echtheid pleiten; hierop volgt bl. 108 eene bestrijding van de gronden (in- en uitwendige), waarmede doorgaans de echtheid wordt aangetast. Rec. zal niet ontkennen, dat deze wijze van handelen de volledigheid bevordert. Maar iets anders is het, of zij niet dikwijls tot herhalingen noodzaakt en de lectuur onaangenamer maakt, dan noodig was. De tegenbedenkingen hadden dikwijls veel gevoegelijker plaats gevonden bij de behandeling der bewijzen voor de echtheid, en daardoor zou de indruk zeker niet verzwakt zijn. Nieuws heeft de Heer AREND weinig of niet in het midden gebragt;

het is eene vlijtige compilatie van hetgeen anderen gegeven hebben. Was die nog noodig? Wij gelooven het niet, en twijfelen, of zij ook wel algemeen belang zal inboezemen. Voor het algemeen is de zaak beslist, wanneer men zeggen kan: de stukken bestaan in het oorspronkelijke en zijn daarin uitgegeven; voor den geletterde is er niet genoegzaam nieuws in alles, wat hij hier vindt, om hem den in vele opzigten dwazen twist nog eens met genoegen te doen volgen, te meer, omdat veel, wat in der tijd als belangrijke en scherpzinnige bedenking werd aangevoerd, alle belang heeft verloren, sedert de oorspronkelijke uitgave hare houdbaarheid heeft doen vervallen. Wij willen daarom den arbeid van den Heer AREND niet miskennen, maar meenen toch, dat hij andere onderwerpen had kunnen kiezen, waaraan zijne moeite met vruchtbaarder gevolg had kunnen worden besteed.

Op dit eerste en uitvoerigste gedeelte volgt thans de vertaling van den *Fingal*. Deze heeft een bepaald doel. De Schrijver, namelijk, wil doen zien, op welke wijze MACPHERSON bij zijne bewerking van OSSIAN's gedichten heeft gehandeld. Eene vergelijking leert, dat hij dikwijls zeer vrij, dikwijls zeer onnaauwkeurig heeft vertaald, en dat de eenvoudigheid van het oorspronkelijke de niet zelden gezwollene overzetting menigmalen in wezentlijke schoonheid overtreft. Doch ook in dit gedeelte van zijnen arbeid kunnen wij niet volkomen instemmen met de wijze, waarop de Heer AREND hier is te werk gegaan. Terwijl wij in het eerste gedeelte eene noodelooze uitvoerigheid meenden te moeten afkeuren, moeten wij hier ons over het tegendeel beklagen. Het is er verre van daan, dat wij hier eene vertaling van den *Fingal* naar het *Gaelisch* zouden aantreffen; het is eene uitvoerige schets van het stuk, hier en daar met meer of min breede uittreksels. Rec. begrijpt niet, wat de Heer AREND zich hiermede heeft voorgesteld. Den *Fingal* in zijn geheel woordelijk uit het *Gaelisch* overgebragt, dat zou eene letterkundige belangrijkheid kunnen hebben; nu is het brokwerk, waaraan men niet veel heeft. De Schrijver had, ook al wilde hij zijn boekje niet dikker maken, door het bekorten van het voorstuk overvloedige ruimte kunnen winnen, om hier datgene te leveren, wat de titel uitdrukkelijk belooft.

Over het geheel loopt Rec. dus niet zeer hoog met dit

boekje. Het behelst te weinig nieuws, om belangrijk te mogen heeten, en is juist daar onvolledig, waar de aard der zake volledigheid wenschelijk had gemaakt. Naar ons inzien had de Schrijver gelukkiger keuze kunnen doen, toen hij besloot, om eene vrucht van zijne studiën aan te bieden aan den Rector en de leden van den Senaat der Hoogeschool te *Leyden*, (letterkundige faculteit) als een bewijs van zijne erkentelijkheid voor de eervolle onderscheiding, welke hij door zijne benoeming tot *philosophiae theoreticae Magister et literarum humanorum Doctor* van hen had ontvangen.

Louise Temple. Naar het Engelsch van Mrs. ELLIS, *Schrijfster van »Pligt en Roeping der Vrouw." Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1846. *In gr. 8vo.* 247 *bl. f* 2 - 40.

Wij vooronderstellen uit de letters, als initialen onder de Voorrede gesteld, dat de vertaling van dit werkje door den Heer ADAMA VAN SCHELTEMA, te *Hoorn*, bewerkt is. Over 't algemeen is zij vloeijend en gemakkelijk. Uit die hand ontvangt men altijd iets goeds, al is 't dan ook jammer, dat dezelfde vrucht niet aan vaderlandschen of eigen grond ontleend is. De Heer VAN SCHELTEMA beproeve zijne eigene krachten eens, daar hij, blijkens zijne vertalingen en keuze van uitheemsche geschriften, zoo goed de behoefte van onzen tijd begrijpt.

Bij de *Geertruida* van CATHARINE SINCLAIR moet *Louise Temple* van Mrs. ELLIS zeker achterstaan, vooral ook wat het Christelijk standpunt betreft; men mist 't hier. Voor 't overige is hier menige goede wenk gegeven voor opvoeding, bijzonder van een meisje; maar wij hebben er niet in gevonden, hetgeen de Vertaler in de Voorrede toch belooft, eene schets, dat het hoofddoel der opvoeding wezen moest, »onze kinderen te brengen tot CHRISTUS." Wij bedoelen daarmede niet zoo zeer een onderwijs in de Christelijke leer, vervat in de Heilige Schriften, een onderrigt in wandel en voorbeeld, door de ouders en onderwijzers zelve gegeven; maar eene aanwijzing, dat het Evangelie alleen alle mogelijke kennis, wetenschap en kunst eerst regt veredelt en haar die rigting geven kan, welke zich aan 's Christens hoogste le-

vensdoel vastknoopt. De Christelijke opvoeder ziet het in, en rigt er zich naar, bij het plan van zijne opvoeding, dat kunde, kennis en wetenschap, zonder den wortel des Evangelies, ligtelijk ontaarden, verkwijnen, ja ten verderve kunnen leiden. Ziedaar, wat wij voor ons de behoefte van onzen tijd noemen. En ziedaar wat wij hier veelal misten. Helaas? wij betreuren het, dat het Christendom, zoowel bij Opvoeding, als bij andere maatschappelijke belangen, b. v. de Staatkunde, het Armenwezen enz., nog zoo zeer miskend wordt in zijne algenoegzaamheid en veelzijdigheid, als de *zuurdeesem*, die *alles* doordringt. Het Christelijk element mag en moet van *niets* worden uitgesloten; bijzaak mag 't niet zijn, en inderdaad wordt het toch nog veel te algemeen slechts als *bijzaak* beschouwd. Aan beschaving, aan algemeene zedekunde, waarbij het Christelijk element niet wordt opgenomen, hebben wij niet genoeg. Neen! CHRISTUS en die gekruist, CHRISTUS overtuigende van zonde en den boetvaardige in genade zaligende, ziedaar iets meer, ziedaar het wezen, de kracht, het middenpunt des Evangelies, waarin wij zijn moeten en ons bewegen: CHRISTUS alles in allen! — Ziedaar ons gezigtspunt als Christenen. Het is het onze niet; het berust op de uitspraken der H. Schrift. —

Nogtans is er veel goeds in dezen Roman; veel goeds vooral ook aan 't slot: dat slot behelst inderdaad zoo veel uitstekends, dat men zich den aan de lezing besteden tijd en het gerekte in dezen *als* in vele Romans ligtelijk getroost, om tot dat slot te komen. — Voor 't overige prijzen wij dezen Roman met ruimte ter lezing aan. Ongedeerd en zelfs met veel vrucht zullen Ouders en Opvoeders hem lezen. Mrs. ELLIS als Auteur, ADAMA VAN SCHELTEMA als Vertaler, hebben een goed werk verrigt.

Enkele *stalen* willen wij aanvoeren. Voortreffelijk is de schets van 'tgeen men een *slecht humeur* noemt; wij ontleenen daaraan onder anderen het volgende:

»Zoo zitten daar zoo vele meisjes neder, gekweld door de kwaal, die den naam van kwaad humeur draagt; terwijl zij, door eene edele beweegkracht tot handelen gedreven, ligtelijk toonbeelden van zelfopofferenden ijver en tot onwaardeerbaren zegen voor anderen zouden geweest zijn."

»Al dat lastig argwanen en verdenken ontstemt zoo menig hoofd en hart: op de lijst der menschelijke ellenden beslaat het zeker de helft harer ruimte."

»Hij schilderde haar den toestand van een zondig hart, maar zonder er iets van die liefelijke en troostrijke vooruitzigten aan toe te voegen, welke zulke beschrijvingen altijd dienen te vergezellen, om niet geheel terug te stooten."

»Stille, troostvolle geloofsonderwerping verligt niet zelden het lijden van hen, die leeren willen als kinderen naar de stem des Hemelschen Vaders te luisteren, en wat nog wenschelijker is, zich daaraan volkomen te onderwerpen. In die oogenblikken, waarin het geslingerde hart rust op de rots, die de eeuwen verduurde en waar het alleen veilig is, gevoelt het zich verheven boven den aanval van de woelende golven eener onstuimige wereldzee. Hoe luider deze aanstormen tegen den grond van ons vertrouwen, hoe krachtiger wij niet alleen daarop leeren steunen, maar ook hoe inniger wij zijne vastheid en veiligheid in CHRISTUS leeren waarderen."

CANDIDUS.

De Graaf van Essex. Een geschiedkundige Roman door CH. WHITEHEAD. *Naar het Engelsch. II Deelen. Nieuwediep, bij* C. Bakker, Bz. *In gr.* 8*vo.* 301 *bl. f* 8-:

De geschiedenis van den beroemden gunsteling van Koningin ELIZABETH, wiens leven op zulk eene treurige wijze eindigde, en wiens dood de reeds hoogbejaarde Koningin nog zoo diep trof, levert geen ongeschikt onderwerp voor eenen historischen roman op; zijn dood werd ook meer dan eens tot de stof voor het treurspel gekozen. Het verhaal, dat ons in deze beide boekdeelen wordt aangeboden, is blijkbaar met kennis van zaken geschreven en levert eene onderhoudende leetuur op. Het behoort intusschen onder die soort van geschiedkundige romans, wier onderwerp ligt aan het gevaar blootstelt, om de geschiedenis zelve te veel op den voorgrond te stellen, en meer eene romantische geschiedenis dan een' geschiedkundigen roman te leveren. Dat is, dunkt ons, ook hier wat veel het geval. Over het algemeen komt ons dat minder verkieslijk voor; men verliest het voorbeeld van den eenigen meester WALTER SCOTT te veel uit het oog, die zich voor deze verwisseling van historie en roman uitstekend wist te wachten, en bij wien de geschiedenis hulpmiddel, niet doel was, gelijk het tegenwoordig wel eens schijnt te worden.

Aan dat euvel lijdt ook dit verhaal. Wij durven het voor 't overige wel aanbevelen aan hen, die niet vreemd zijn in dit gedeelte van *Engelands* geschiedenis, als een welgeschreven en goed bewerkt boek.

Romantische Tafereelen uit vroegeren tijd aan de Geschiedenis der Zaanlanden ontleend. Door J. KONIG, ISZ., JR. *II Deelen. Te Zaandijk, bij* J. Heynis, Tsz. *In gr.* 8*vo.* 656 *bl. f* 6-60.

Hoe deze beide deelen zoo lang zonder een woord van aankondiging zijn gebleven, weet Rec. niet te verklaren. Bij den stroom van dergelijke boeken waren ze hem door het hoofd gegaan. Ze verdienden dat stilzwijgen niet geheel. Wel onderscheiden zij zich niet door uitstekende hoedanigheden boven andere, maar zij mogen toch als tafereelen van vaderlandschen inhoud niet geheel verwerpelijk worden geacht. Zij behelzen drie verhalen. Het eerste deel is geheel gewijd aan den *Val van Zaanden*, een adellijk slot, waarvan geene sporen meer zijn te vinden, maar dat in oude stukken meermalen wordt genoemd en naar den kant van *Westzaan* schijnt te hebben gestaan. In het tweede deel vinden wij, onder den titel van *De Vrijbuiters*, episoden uit de jaren 1573–1575; en eindelijk een stukje, *Hendrik en Truitje*, dat ons verplaatst in den tijd, toen Czaar PETER *Zaandam* bezocht. Van deze drie verhalen behaagde Rec. het tweede het meest. Ook in het eerste is veel goeds; maar of de laatste novelle in de bijzonderheid van de schilderij op het zoogenoemde Hollandsche huis, een Hollandsch meisje voorstellende, genoegzame regtvaardiging vindt, daaraan zou Rec. nog al twijfelen; daarom beviel hem dit het minste, schoon het zich voor het overige wel lezen laat.

Schoon wat laat, willen wij dus het drietal Zaanlandsche verhalen nog een woord van niet ongunstige aankondiging toevoegen. Misschien lokt het dezen of genen nog uit, om ze in een verloren uurtje te lezen. Hij kan menig boek opnemen, wat hem minder voldaan zal laten.

N°. XII. *Boekbesch.* bl. 538, reg. 21, lese men BOYER COLLARD. En bl. 540, reg. 12 v. o. PRIES.

BOEKBESCHOUWING.

Nagelaten Leerredenen van J. L. NIJHOFF, *in leven Predikant te Gouda. Te Arnhem, bij* I. A. Nijhoff. 1845. *In gr.* 8*vo. XX en* 232 *bl. f* 3 - :

Deze leerredenen, door wijlen den waardigen Goudschen Predikant NIJHOFF nog bij zijn leven voor de drukpers bestemd, zijn door 's mans vriend BRAVE, Predikant te *Amsterdam*, uitgegeven met een eenvoudig voorberigt, waarin ook is opgenomen het woord, dat NIJHOFF zelf geschreven had, om deze proeven van zijnen kanselarbeid te vergezellen. Het heeft vooral betrekking op de treurige verdeeldheden en twisten in de Nederlandsche hervormde kerk en behelst eene hartelijke aanprijzing van den geest der liefde en des vredes, die, hoe eenvoudig ook, als het woord eens ontslapen Christenwijze, alle behartiging verdient.

De leerredenen, *negen* in getal, zijn grootstendeels uitgesproken bij gelegenheden; drie in omstandigheden, die den prediker zelven betroffen, als: bij zijn vijfentwintigjarig verblijf in de Goudsche gemeente, bij zijne intrede aldaar en tot afscheid te *Oosterbeek;* drie bij gelegenheden in de gemeente, eene bevestigings-, eene nieuwe- en eene oudejaarspreek; de drie overige zijn zoogenoemde vrije stoffen. Eigenlijke *beoordeeling* komt van deze voor de veelvuldige vrienden en betrekkingen van den ontslapen Schrijver niet te pas. Maar wij kunnen den weldadigen indruk niet verzwijgen, dien de lezing van deze preken op ons heeft gemaakt. De prediker verkondigt CHRISTUS JEZUS, niet zich zelven. Men krijgt den man lief, die met zoo beminnelijke eenvoudigheid, met zoo ongemaakte nederigheid, met zoo welmeenenden ernst, zoo gemakkelijk, zoo regt innemend spreekt. Meent gij hier te vinden dien schitterenden stijl, dien onuitputtelijken rijkdom van denkbeelden, of die gespierde deftigheid, in andere bundels aan te

treffen, gij zoekt te vergeefs. Er ligt over alles een waas van ongekunstelde eenvoudigheid; alles is even gepast, even *ad rem*, even zacht, even vriendelijk; eene stille beek, geen ruischende bergstroom; onderwijs en vermaning, die meer spreekt tot het gevoel, dan dat zij de verbeelding ontvlamt; het is — men vergunne ons deze uitdrukking — meer de klassische dan de romantische vorm. Eenvoudig, ongemaakt, nog eens, zoo teekent NIJHOFF zich zelven, gelijk hij in de bevestiging van eenen ambtgenoot hier den Evangeliedienaar teekent. Daarbij iets puntigs, iets geestigs, dat hij misschien zijnen voormaligen ambtgenoot KNOX gelukkig had afgezien. Tot eene kleine proeve daarvan de aanhef van eene toespraak op nieuwjaarsdag. De Spreker begint met eenen hartelijken zegenwensch op dien dag aan de gemeente, en besluit dien met te zeggen: »leeft lang, tot in hoogen ouderdom, ja blijft altijd leven, en sterft nimmer! — Wat vreemde, wat ongehoorde wensch, denkt menigeen uwer welligt! En nogtans, die wensch is immers de beste; wie zou de vervulling van denzelven niet begeeren? En — geloofd zij Gods liefde en ontferming jegens zijne zondige menschenkinderen! — zij het hun ook allen gezet te sterven: door zijne genade in CHRISTUS, zijnen lieven Zoon, behoeft het sterven hun geen sterven meer te zijn. Zij kunnen blijven leven. Mijn wensch kan vervuld worden. Toch! het staat aan u zelven. Hoort wat er geschreven staat: »die in den Zoon gelooft, heeft het eeuwige leven." — En dit is nu de tekst.

Wij schreven gaarne nog andere proeven af, en toonden van hartelijke welwillendheid, hooge ingenomenheid met en helder inzien in het Evangelie, fijne menschenkennis, bevallige ongemaaktheid de stalen voor het oog. Maar liever prijzen wij aan, die zelf te zoeken — neen! dat is het woord niet; ze vallen van zelf in het oog. *Decies repetita placebunt.*

Niet in de wetenschap, maar in het werkelijk leven is de bevrediging en zaliging der menschen te vinden. Eene

Leerrede over Joh. XIII: 17, *door* L. G. PAREAU, *Akademieprediker. Te Groningen, bij* A. Oomkens, Jz. 1846. *In gr.* 8*vo.* 32 *bl. f* :-30.

Hoe komt de mensch tot rust, tot vrede, tot verzoening met zich zelven? Dat is de groote levensvraag voor den denkenden geest. »Door de wijsbegeerte," verkondigde Prof. OPZOOMER in zijne veelbesprokene Inwijdingsredevoering. Wij willen, na alles, wat is gesproken en geschreven, daarover niet uitweiden. Maar dat door het uitspreken der stelling, dat de wijsbegeerte den mensch met zich zelven verzoent, te kort gedaan wordt aan het Goddelijke Christendom; dat, 't moge dan bedoeld zijn of niet, door dat verheffen der menschelijke wetenschap boven het Christelijke geloof, onzen Heere JEZUS CHRISTUS, gelijk de Hoogl. PAREAU zich uitdrukt, naar de kroone gestoken wordt; — dit lijdt ook bij ons geenen twijfel. En het is goed, dat de Goddelijke waardigheid van het Evangelie mannelijk gehandhaafd wordt tegenover menschelijke aanmatiging, door hen, die op de hoogte der zaak zijn, en wier roeping het is, de Christelijke wetenschap voor te staan. Daarom verblijdde het ons, dat de Groninger Hoogleeraar PAREAU zich opgewekt gevoeld heeft, om over deze belangrijke zaak tot de Christelijke gemeente te spreken. Dat is nu wel niet, en kan ook uit den aard der zaak niet zijn, een woord van onderwijs en stichting voor eenvoudigen; maar hij achtte het zijne roeping, ook voor mannen van wetenschap en beschaafde Christenen het Evangelie te prediken. Daaraan heeft de Hoogleeraar der Godgeleerdheid, de Akademieprediker wèl gedaan. Geroepen tot priester der wetenschap, moet hij de wetenschap onder de oogen zien, niet met zoetsappig geteem, of weeklagt over kerkgevaar, maar met mannelijke taal der innige overtuiging. Het is ook goed, dat zich die stem uit *Groningen* laat hooren, waar men, zoo durft de logen- en lastertaal zeggen, de eer van onzen Goddelijken Heiland en zijn Evangelie aanrandt met menschelijke, dusgenoemde wijsheid. En dat, zonder iemand onzer Godgeleerde Professoren, ook

te *Groningen*, te na te willen spreken, de Heer PAREAU allezins bevoegd is, om zijne stem te laten hooren, zal wel niemand betwijfelen, die, al ware het alleen uit 's mans *Moraal*, weet, dat hij, over wijsgeerig onderzoek sprekende, waarlijk geen veld betreedt, waarop hij den weg niet weet.

Zoo gepast dus zulk eene leerrede is voor persoon, tijd en plaats, zoo gepast is ook haar inhoud. Zij geeft aan de wetenschap hare regten, maar bedingt die ook voor het Evangelie. Zij betwist aan de wetenschap het regt niet der wijsgeerige waardering van het Christendom; maar dit betwist zij, dat de wetenschap zou zijn, wat de *Prediker* »des menschen al," en een oud leerboekje »onzen eenigen troost in leven en in sterven" noemt. Zij kant zich niet aan tegen de wijsbegeerte, maar tegen hare buitensporige aanmatigingen. *Eerst* wordt aangewezen, dat, is de wetenschap den mensch noodig, het toch het werkelijke leven is, waarin hij bevredigd en gezaligd moet worden, omdat niet alle wetenschap daartoe den mensch noodig is, — omdat dit alleen van die kennis kan gezegd worden, die het werkelijke leven betreft, en omdat *wel* dit werkelijke leven, maar *niet* kennen en weten het hoogste is in den mensch; »niet de kennis, maar de gezindheid en de wil en het daaruit ontspringend levensgedrag maakt den mensch goed, edel, rustig, zalig;" *daarna*, dat CHRISTUS den mensch juist en volkomen bevredigt in hetgeen hij voor het werkelijke leven behoeft, omdat Hij ons licht, onze vrede, onze kracht, ons voorbeeld, en onze voorganger ter zaligheid is; *eindelijk*, aangedrongen, dat wij uit dien hoofde onze zaligheid niet in het weten, maar in het werkelijke Christelijke leven te zoeken hebben.

Deze echt wijsgeerig-Christelijke, in vele opzigten uitmuntende Leerrede is ons niet alleen merkwaardig als handhaving van de eer des Christendoms, maar ook nog in een ander opzigt. Het Evangelie is eeuwig, en deszelfs waarheid onveranderlijk; maar het inzien in, en de voorstelling van die waarheid wijzigt zich naar alle tijden, denkwijzen en begrippen. In dat opzigt is juist het Christendom voor

alle tijden en volken geschikt, omdat het de bewonderingswaardigste geschiktheid heeft, om, bij eindelooze verscheidenheid van *vorm*, één te blijven in *wezen*. En wanneer men dan nu bespeurt, dat eene bepaalde voorstelling der Christelijke waarheid met het Evangelie in overeenstemming, en tevens geschikt is, om de aanmatigingen van heerschende begrippen in het wijsgeerige met gelukkig gevolg het hoofd te bieden; wanneer eene beschouwingswijze van het Evangelie, naar de ontwikkeling van den menschelijken geest berekend, de eer des Christendoms kan handhaven, en de vermetele verheffing van iets buiten dat Christendom, als des menschen hoogste goed, krachtig bestrijden; wanneer men ontwaart, dat die voorstelling van het Evangelie de wijsbegeerte des tijds vrijmoedig durft onder de oogen zien en op hare plaats zetten, terwijl eene andere haar ontwijkt en slechts de alarmklok kan trekken; — wat klaagt men dan die beschouwingswijze aan van onchristelijke rigting en van verkrachting der waarheid, die in CHRISTUS is; wat miskent men dan hare verdiensten; wat ijvert men dan tegen ontwikkeling? Waarlijk: ieder onbevooroordeelde leze slechts deze Leerrede, en zoo er een greintje waarheidszin en een vonkje van belangstelling in de eer van het Goddelijke Christendom in hem is, dan zal hij er zich over verblijden, dat in ons vaderland eene rigting zich ontwikkelt, die op de hoogte staat van den tijd, en eene onchristelijke wijsbegeerte op haar eigen veld terugwijst, wanneer zij de eer van onzen Goddelijken Meester te na komt, en hare hand afweert, wanneer zij die naar het heilige uitstrekt.

Jezus gelijkenis van het onkruid des akkers, Matth. XIII: 24 verv., als vooral bij de kerkelijke toestanden van den tegenwoordigen tijd te behartigen, voorgesteld in vier Predikatiën, door H. E. GRAVEMEIJER, *Herv. Predikant te Onstwedde. Te Winschoten, bij* H. V. Huisingh. 1846. *In gr.* 8*vo.* 94 *bl. f* :-80.

De Heer GRAVEMEIJER schijnt in zijne gemeente te moeten strijden met Separatisme, en ijvert daartegen met alle magt. Daartoe zijn ook deze leerredenen ingerigt en, uitgesproken zijnde, in het licht gezonden. Met hem gelooven wij, dat de leerzame gelijkenis van het onkruid des akkers — liever: *het onkruid onder de tarwe* — in onze dagen wel verdient behandeld en behartigd te worden. Maar wij betwijfelen het zeer, of het raadzaam is, haar bij de behandeling in vier afzonderlijke gedeelten te splitsen, gelijk hier geschiedt. Het regt verstand der gelijkenis wordt er niet door bevorderd; de indruk van hare voorstelling lijdt er onder, en noodelooze herhalingen zijn er het onvermijdelijk gevolg van. Dit geldt ook van deze Predikatiën, wier opschriften luiden: *de tarwe, het onkruid, laat zamen opwassen beide tot den oogst*, en *de oogst*. Zij hebben voor ons weinig aantrekkelijks, en munten, hoeveel goeds zij ook bevatten mogen, in niet één éénig opzigt uit. Zij zijn omslagtig, ingewikkeld, soms meer of minder duister. Ook de stijl heeft grove gebreken. Er komen hier en daar zonderlinge, platte, onhollandsche uitdrukkingen voor. Op den titel leest men reeds van *toestanden*. Van den Duivel wordt gezegd, dat hij *geen spook* is, *geen ondier met horens, staart en klauwen*, maar *een fijne, kloeke, hoogbegaafde geest*. Naar aanleiding van vs. 25 *en hij ging weg*, lezen wij aangaande hem, dat *hij in onze dagen zelfs uit de Schriftuur zoekt weg te komen, waartoe hem hulpvaardig de hand geboden wordt door zekere uitleggers, die op eene eigene wijze Gods woord opklaren, d. i. door hunne rede klenzen en verdunnen, die te veel verlicht zijn, dan dat zij den vorst der duisternis konden daar laten en die zijnen persoon gelijk nog andere bestaanlijkheden er weten uit te brengen als niet behoorende tot den reinen Schriftinhoud.* Zelfs wordt aan hen, die vreezen, dat zij, *door zich tot de bestaande hervormde kerk te houden*, gemeenschap hebben aan hare zonden, vrij ruw gevraagd: *zit de zonde er dan van buiten op als de schurft?* Wij willen niet het geringste afdingen

op den welmeenenden ijver van den Heer GRAVEMEIJER, maar verzoeken hem vriendelijk, om geene predikatiën meer in het licht te zenden, tenzij hij er betere hebbe, die den toets kunnen doorstaan. Zullen wij er bijvoegen, dat wij van een' man, die eerst in 1837 de Hoogeschool verlaten heeft, wat beters hadden mogen verwachten? Maar dan mogen wij het evenmin onvermeld laten, wat tot eenige verschooning strekken kan, dat hij de eerste jaren zijner bediening in *Oostvriesland* werkzaam is geweest.

Het Gedachtenismaal des Heeren. Avondmaalslektuur voor eenvoudigen in verschillende omstandigheden des levens, door A. B. VAN MEERTEN, *geb.* SCHILPEROORT. *Te Gouda, bij* G. B. van Goor. 1847. *In kl.* 8*vo.* 144 *bl. in carton f* 1-40.

Wij kunnen dit geschrift met vrijmoedigheid aanbevelen. Het bevat geene diepzinnige, afgetrokkene onderzoekingen, maar eenvoudige toespraken, soms door korte verhalen afgewisseld en vooral tot jonge menschen gerigt, om hun het Avondmaal in deszelfs hooge waarde te doen kennen en den invloed af te schetsen, dien het in verschillende omstandigheden des levens hebben kan en moet. Gezonde, echt Evangelische begrippen liggen daarbij ten grondslag. Er wordt ernstig aangedrongen, zoowel op de verpligting, die op allen rust, om aan die plegtigheid gedurig deel te nemen, als op de gemoedsstemming, die tot hare waardige viering vereischt wordt. De toon is aangenaam en regt hartelijk. De geklommen leeftijd der Schrijfster zet aan hare woorden het achtbaar gezag van den ouderdom bij. En indien dit geschrift *het laatste* mogt zijn, dat wij van hare hand ontvingen, wat zij zelve, blijkens de voorrede, waarschijnlijk acht, dan betuigen wij haar in dubbele mate onzen dank voor den arbeid, daaraan besteed. Te eerder houden wij daarom ook de klagt terug over zekere oppervlakkigheid, die er doorgaans in deze toespraken heerscht,

en die misschien het gevolg is van den toeleg, om bepaald *voor eenvoudigen*, zoo als de titel zegt, te schrijven. — De uitvoering verdient lof.

Kerkelijke Geschiedenis, Kerkelijke Statistiek en Godsdienstig leven der vereenigde Staten van Noord-Amerika. Door ROBERT BAIRD. *Naar de Hoogduitsche uitgave van Dr.* R. BRANDES, *bewerkt door* A. W. VAN DEN WORM, *Predikant te Driehuizen en Zuidschermer. Met eene Voorrede van Dr.* N. C. KIST, *Hoogleeraar te Leyden. Iste Deel. Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. 1846. *In gr.* 8*vo. XVI en* 401 *bl. f* 3-25.

Noord-Amerika is voorzeker het land, waarhenen sedert de laatste jaren de blikken van velen zich met de grootste belangstelling wenden, werwaarts duizenden jaarlijks uit *Europa* trekken, als naar het land van vrijheid, waar zij *hopen* hunne tijdelijke omstandigheden te verbeteren, een vaderland voor hunne kinderen in vruchtbare streken te vinden, zich met vrienden te vereenigen, welke vóór hen derwaarts waren getrokken, datgene te ontgaan, wat zij in *Europa* als onderdrukking van den burgerstand beschouwden, of algeheele vrijheid van Godsdienst te vinden. Dewijl het nu niet te loochenen valt, dat aldaar voor alle godsdienstige gezindheden eene vrijheid van belijdenis en uitoefening van Godsdienst bestaat, gelijk zij in die mate in de oude wereld nergens plaats heeft, is het in allen deele der moeite waardig, te onderzoeken, welke resultaten zulk eene gesteldheid van zaken in het godsdienstige ten gevolge heeft gehad. Te regt zegt daarom de Leidsche Hoogleeraar KIST, dat er behoefte was aan eene kerkelijke historie van *Noord-Amerika*. Daar nu de genoemde Hoogleeraar in de Voorrede voor het eerste deel van dit werk de verklaring aflegt, dat van het meer populaire en praktische standpunt, waarvan de Schrijver is uitgegaan, hij geacht mag worden aan deze belangrijke behoefte te hebben voldaan; dat het ons de Christelijke kerk van *Noord-Amerika* in deszelfs

eerste wording en latere inrigtingen geheel aanschouwelijk voorstelt, en ons duidelijk doet zien, dat hetgeen thans op het kerkelijk en godsdienstig gebied in *Noord-Amerika* voorvalt slechts het noodwendig uitvloeisel is der eigenaardige omstandigheden, onder welke het Evangelie van CHRISTUS zijne kracht en zijnen invloed in de Nieuwe Wereld ontwikkelt: wat blijft ons derhalve over, dan, bij de aankondiging van het werk, dit oordeel van eenen zoo bevoegden regter in dezen, als Professor KIST, ter kennisse van onze lezers te brengen, vóór dat zij het werk zelf zien, en terwijl het hen nog kan aanmoedigen om het te lezen? De inhoud van dit eerste deel wordt verdeeld in vier boeken. Het *eerste boek* behelst, onder den titel van *Voorloopige aanmerkingen*, eene algemeene beschrijving van *Noord-Amerika*, handelt over de oorspronkelijke bewoners van *Noord-Amerika;* de ontdekking van het tot de *Vereenigde Staten* behoorende deel van *Noord-Amerika;* eerste en vruchtelooze pogingen tot kolonisatie; de kolonisatie in de *Vereenigde Staten* tot stand gebragt. Kolonisatie van het buitenland. Geschiktheid van den Angelsaksischen stam tot kolonisatie. Het Noord-Amerikaansche volkskarakter. De koninklijke beschermingsbrieven. Over de beste wijze, om tot eene naauwkeurige kennis van het Amerikaansche volk, deszelfs regering en karakter, te geraken. Het eigendommelijke der godsdienstige instellingen in de *Vereenigde Staten.* Regeringsvorm der *Vereenigde Staten* van *Noord-Amerika.* Korte aardrijkskundige beschrijving der *Vereenigde Staten.* Beletselen voor de ontwikkeling van het kerkelijk vrijwilligheidsstelsel. De ongewone toestand, waarin de eerste kolonisten zich in hun nieuw vaderland verplaatst zagen. De slavenhandel. De aanhoudende verhuizingen uit vreemde landen. — Het *tweede boek* behandelt de volgende onderwerpen: Godsdienstig karakter der eerste kolonisten. De stichters van *Nieuw-Engeland.* De *Plymouth-kolonie, Massachusetts-baai, Connecticut, Rhode-Island, Nieuw-Hampshire* en *Maine.* Algemeene opmerkingen. De Zuidelijke Staten. *Nieuw-York. Nieuw-Jersey. Delaware. Pensylvanië.*

Landverhuizers uit *Wallis*. Landverhuizers uit *Schotland* en *Ierland*. Landverhuizers uit *Frankrijk*. Landverhuizers uit *Duitschland*. Landverhuizers uit *Polen*. Landverhuizers uit de dalen van *Piemont*. Overzigt van het behandelde. Betrekking tusschen Kerk en Staat in de Amerikaansche koloniën. De zuidelijke en middelste koloniën. Over den invloed der Eenheid van Kerk en Staat, zoo als dezelve vroeger in *Noord-Amerika* bestond. De zuidelijke en middelste Staten. Toestand van de Godsdienst gedurende het tijdvak der kolonisatie. Het *derde boek* handelt over het *tijdvak der nationale zelfstandigheid*. Invloed der omwenteling op de Godsdienst. Veranderingen door haar te weeg gebragt. De betrekking tusschen Kerk en Staat is niet door de opperste regering opgeheven; zij heeft als van zelve opgehouden te bestaan. Afscheiding tusschen Kerk en Staat in *Amerika*. Wanneer en hoe heeft dezelve plaats gehad? Invloed van de afscheiding van Kerk en Staat in de Staten, waar vroeger beide vereenigd waren. Over de vraag, of het Generaal-Gouvernement der *Vereenigde Staten* invloed uitoefent op de Kerk. Over de vraag, of de regering der *Vereenigde Staten* met regt ongeloovig (onchristelijk) of atheïstisch kan genaamd worden. De regering der *Vereenigde Staten* toont in hare handelingen, dat zij eene Christelijke regering is. De regeringen der onderscheidene Staten zijn in een' Christelijken geest georganiseerd. Over de vraag, in hoe verre de wetgeving der Staten het Christendom begunstigt. De wetgeving der Staten rust over het algemeen op godsdienstige grondslagen. Gevallen, in welke de wereldlijke magt het kerkelijk gebied betreedt. Overzigt van het behandelde. — Het *vierde boek* handelt over het vrijwilligheidsstelsel (volgens hetwelk niemand dan vrijwillig deel neemt aan, of geldelijk bijdraagt tot de uitoefening van eenige Godsdienst, terwijl de Staat alle Godsdiensten beschermt, maar er geene enkele door vrijdommen, voorregten of bijdragen uit 's lands schatkist ondersteunt). Het vrijwilligheidsstelsel in deszelfs aard en omvang. De oorsprong van het vrijwilligheidsstelsel moet afgeleid worden uit dat karakteristieke, dat het leven en

de zeden van de bevolking der *Vereenigde Staten* kenmerkt. Hoe de kerken in de steden en dorpen tot stand komen. Wijze, waarop de kerken in nieuw aangelegde koloniën gebouwd worden. Het inkomen der geestelijken. Wijze, waarop de geestelijken tot hun ambt voorbereid en als leeraars aangesteld worden. Het Amerikaansch inlandsch Zendelingsgenootschap. De Presbyteriaansche vereeniging voor inlandsche zendingen. Inlandsche zendingen der Episcopale, Baptistische en Hollandsche Hervormde kerken. Inlandsche zendingen der Methodisten. Invloed van het vrijwilligheidsstelsel op de opvoeding en het elementaire schoolwezen. Latijnsche scholen en Akademiën. Collegiën en Universiteiten. Zondagsscholen. De Amerikaansche Zondagsschoolvereeniging en andere genootschappen van dien aard. Bijbelklassen. Moedervereenigingen. Opvoedingsgenootschappen. Seminaria. Bijbelgenootschappen. Vereeniging tot uitgave en verspreiding van traktaten en andere schriften van godsdienstigen inhoud. De godsdienstige literatuur in de *Vereenigde Staten*. Pogingen ter bevordering van de geestelijke en stoffelijke welvaart der matrozen. Invloed van het vrijwilligheidsstelsel op de genezing van eenige maatschappelijke kwalen. Matigheidsgenootschappen. Het genootschap tot zedelijke verbetering der gevangenen. Eenige andere genootschappen. Invloed van het vrijwilligheidsstelsel op de inrigtingen van weldadigheid. Krankzinnigenhuizen. Doofstommen-instituten. Blinden-instituten. Eenige aanmerkingen, ten slotte, over het vrijwilligheidsstelsel.

Het is waar, wij ontvangen hier al weder slechts eene vertaling van eene vertaling. Maar de arbeid van den Vertaler bezit toch dat verdienstelijke, dat hij het werk, hetzij tot toelichting, hetzij tot teregtwijzing, met zeer goede aanmerkingen heeft verrijkt. Lang hebben wij gewacht naar het in 't licht verschijnen van het volgende deel, of deelen, om aan onze lezers een verslag van het geheele werk te kunnen geven. Waarschijnlijk is het inmiddels voorgevallen overlijden van den Eerw. Vertaler de reden, dat, voor zoo veel ons bekend is, nog geen tweede deel in 't licht ver-

schenen is, immers niet bij de Redactie van dit Tijdschrift is ingezonden. Naar wij, uit hetgeen door den ons anders geheel onbekenden Vertaler bij het werk gevoegd is, en over het geheel naar de loffelijke wijze, op welke hij zijne taak bewerkt heeft, kunnen oordeelen, houden wij het er voor, dat door zijnen vroegen dood een ijverig en veelbelovend geleerde aan zijnen aardschen werkkring ontrukt is. Welverdiende eer vergezelle zijne gedachtenis! En indien hij door den dood verhinderd is geworden den aangevangen en hier gedeeltelijk geleverden arbeid te volbrengen, wenschen wij, dat die arbeid door eene even bekwame hand op dezelfde wijze worde voleindigd en in het licht gegeven. Mogen wij door dit verslag en inhoudsopgave, die wij ons getroostten, hiertoe medegewerkt hebben, dan zullen wij meenen aan ons beschaafd en letterlievend publiek eene wezentlijke dienst te hebben bewezen.

Schetsen der Algemeene Geschiedenis. Naar het Hoogduitsch bewerkt door U. W. THODEN VAN VELZEN. *Iste Stuk. Te Leeuwarden, bij* J. W. Brouwer. 1846. *In gr.* 8*vo. VIII en* 258 *bl. f* 2-40.

Het werk, waarvan men hier het eerste gedeelte ontvangt, is eene gedeeltelijke vertaling en omwerking van de *Skizzen der Allgemeinen Geschichte* van H. C. DIPPOLD; in leven Professor der Geschiedenis te *Dantzig*, welke eene rij van Vooorlezingen bevatten, in 1811 in die stad gehouden, en die na zijnen dood in 1812 uitgegeven en in 1835 te *Berlijn* op nieuw herdrukt werden.

Deze Voorlezingen munten door rijkdom van zaken, door gloed van schildering en voorstelling, en door eigenaardigheid van opvatting en beschrijving uit; hetgeen den Heer THODEN VAN VELZEN aanspoorde, er eene vrije omwerking in onze taal van te leveren. Men vindt hierin dus soms iets minder, zoo als de breedvoerige schets van de Duitsche Historieschrijvers (voor onze landgenooten niet zoo belangrijk als de schets der Nederlandsche Geschiedschrij-

vers, die men hier en niet in het oorspronkelijke aantreft) merkelijk bekort is. Ook moest de vorm van het geschrift, zoo wat de verdeeling aangaat, als in andere bijzonderheden, eenige wijziging ondergaan, in doorloopende Verhandelingen verdeeld, en de Inleiding bijna geheel omgewerkt en als nieuw bijgevoegd worden.

De Voorlezingen van DIPPOLD bevelen zich door eene zaakrijke, maar tevens eenvoudige en verstaanbare voordragt aan, die dit werk als leesboek voor het beschaafd publiek, en vooral voor jonge lieden, die zich op de beoefening der Geschiedenis willen toeleggen, zeer geschikt maakt. Men vindt in de Inleiding het onderwerp der Geschiedenis, hare waarde, moeijelijkheid en wijze van behandeling, voorgesteld; terwijl het eerste Boek eerste Hoofdstuk eene verhandeling levert over de geschiedenis der *Egyptenaren*, *Hebreën*, *Feniciërs*, *Babyloniërs*, *Perzen*, *Grieken*, *Romeinen*, *Byzantijnen*, in de Middeleeuwen, bij de *Italianen*, *Spanjaarden*, *Engelschen*, *Franschen*, *Duitschers*, *Nederlanders*. Het tweede Hoofdstuk gaat over de wijze van beoefening, de hulpwetenschappen en de aardrijkskunde. Het tweede en derde Boek behandelen, in verschillende Hoofdstukken, de belangrijke vraagstukken over de oudheid van het menschelijk geslacht, en of het menschdom vooruitgaat of niet, en geven vervolgens de geschiedenis der oudste Staten van *Azië*, van *Egypte*, *Israël* en *Fenicië*. Diepzinnige en geleerde oudheidkundige onderzoekingen moet men hier niet verwachten, maar wel eene beknopte en duidelijke voorstelling der daadzaken, met gezonde aanmerkingen doorvlochten; terwijl de kritiek der verschillende Geschiedschrijvers van juiste letterkundige gezigtspunten voorzien is.

Ref. ziet met verlangen het vervolg van deze Schetsen der algemeene Geschiedenis te gemoet, die hij als een' geschikten leiddraad beschouwt, om verder tot eene nadere en meer wetenschappelijke beoefening der Historie over te gaan. De Heer THODEN VAN VELZEN heeft zich hier als een verdienstelijk bewerker doen kennen, waardoor hij zich boven het groot getal van gewone Vertalers verheven heeft.

Leven en bedrijf van eenige beroemde Staatsmannen uit onzen tijd; door CAPEFIGUE. *Uit het Fransch. Te Sneek, bij* van Druten en Bleeker. 1847. *In gr.* 8*vo.* 288 *bl. f* 2-80.

Er is zeker geen vruchtbaarder Geschiedschrijver in onze eeuw, dan de werkzame Fransche Auteur CAPEFIGUE. Sedert het jaar 1830 heeft hij meer dan een honderdtal boekdeelen over al de tijdvakken van *Frankrijk's* en *Europa's* geschiedenis der laatste zestig jaren uitgegeven. Zijne vlugge pen schijnt nimmer vermoeid te worden; maar, hoezeer zijne schriften veel belangrijks in inhoud en geestige vlugheid van stijl opleveren, dragen echter vele blijken van de haast, waarmede zij zijn zamengesteld.

Dit is echter op het werkje, dat wij aankondigen, niet toepasselijk. De levensberigten van den Vorst VAN METTERNICH, den Prins VAN TALLEYRAND, den Graaf POZZO DI BORGO, Lord CASTLEREAGH en den Vorst VAN HARDENBERGH, die men hier aantreft, zijn door CAPEFIGUE *con amore* bewerkt, en men vindt er vele wetenswaardige bijzonderheden in vermeld, vooral wat de regering en den val van NAPOLEON en de daarop gevolgde staatkundige Congressen aanbelangt, die de Schrijver door zijne betrekkingen tot het Fransche Ministerie van buitenlandsche zaken kon te weten komen.

De karakterschetsen van METTERNICH, POZZO DI BORGO, CASTLEREAGH en HARDENBERGH bevelen zich door eene onpartijdigheid aan, die men niet bij een' *Fransch-man* verwachten zou. Het leven van een zoo berucht en dubbelzinnig Staatsman als TALLEYRAND is daarentegen met eene zekere vooringenomenheid behandeld, die men wel uit het standpunt van CAPEFIGUE kan verklaren, maar die geenszins in alles onze toestemming kon wegdragen. Ofschoon wij aan TALLEYRAND geene bekwaamheden in de diplomatie kunnen ontzeggen, bezat hij meer looze geslepenheid dan groote talenten; vooral moest men bij hem geene vaste overtuiging, op echte politieke grondbeginselen

gevestigd, zoeken. Hij wist meesterlijk van de omstandigheden gebruik te maken, en op den geschikten tijd de personen en zaken, die hij zag te gronde gaan, voor anderen te verwisselen, die hij zag opkomen. Hij verliet NAPOLEON voor de BOURBONS, even als hij de *Republiek* voor BONAPARTE vaarwel zei, en de BOURBONS werden in 1830 even spoedig door hem vergeten, om zijne diensten aan LODEWIJK PHILIPS te wijden. Doch, om onpartijdig te blijven, kan men zijne verdienste tot het behoud van den algemeenen vrede na de Julij-revolutie niet ontkennen. Hoewel wij in het oordeel over TALLEYRAND met CAPEFIGUE in onderscheidene opzigten verschillen, moeten wij hem toch den lof geven, dat hij geen blind bewonderaar van dien sluwen diplomaat is, en vele bijdragen tot de juiste waardering van zijn karakter levert. — De vertaling kwam ons vloeijend voor, en de uitvoering doet de Uitgevers eer aan.

Het beeld van eene stille in den lande, of trekken uit het leven der weduwe van J. C. LAVATER; *door* G. GESSNER. *Tweede, vermeerderde druk, naar de laatste Hoogduitsche uitgave. Te Amsterdam, bij* W. Willems. 1845. *In gr.* 8*vo.* 145 *bl. f* 1-80.

Vóór verscheidene jaren werd dit werkje reeds uitgegeven en in onze taal overgezet. Het vond en verdiende een gunstig onthaal, en maakte grooten opgang. Dat er na zoo langen tijd een herdruk van noodig werd, bewijst dat het nog altijd gezocht wordt. Met één woord behoeven wij het slechts aan te kondigen. In vele Christelijke huisgezinnen vinde het een gunstig onthaal, en sluite zich aan andere loffelijke pogingen, om het Christelijke leven bij vrouwen en moeders te bevorderen!

De waarheid aangaande LUDOLF VAN DEN BERG. *Eene Bijdrage tot de geschiedenis van zijn geslacht en van*

zijnen tijd. Door *Mr.* R. W. TADAMA. *Te Arnhem, bij* I. A. Nijhoff. 1847. *In gr.* 8*vo.* 32 *bl.* *f* :-40.

Het is den geschiedkundigen bekend, dat de Heer TADAMA in de *Bijdragen van* NIJHOFF, D. V, bl. 1 en volg., een hoogst belangrijk verslag *over het Oud-Grafelijk-Bergsche Archief te 's Heerenberg* gegeven heeft; dat de Schrijver in dit verslag op bl. 8 gemeld heeft, dat LUDOLF VAN DEN BERG in 1499 ongehuwd is overleden; dat de Hooge Raad van Adel den Graaf ANTOINE MARIE PIERRE VAN BREDA als afstammeling van dien LUDOLF VAN DEN BERG in regte linie erkend heeft, en dat daarop de Heer R. A. BARON VAN HOËVELL NIJENHUIS den Heere TADAMA, in een werkje, ten titel voerende: LUDOLF *van 's Heerenberg, Heer van Hedel, en zijne Afstammelingen*, eene gewigtige onjuistheid in de genealogie der Heeren VAN DEN BERG heeft ten laste gelegd. TADAMA werd hierdoor genoodzaakt, andermaal de Archiven van het Graafschap *Berg* naauwkeurig te onderzoeken. Hij deelt het resultaat van dat onderzoek in de voor ons liggende bladen mede. Wij erkennen het, dat onderzoek was niet gemakkelijk; maar het stelde toch den Schrijver in staat, zijn vroeger geschrift, en het daarin geplaatste berigt, dat LUDOLF VAN DEN BERG niet gehuwd is geweest en geene wettige kinderen heeft nagelaten, niet alleen te handhaven, maar ook stellig te verzekeren, dat de beweerde afstamming der Heeren van *Breda* niet, of alleen door bastaardij van LUDOLF VAN DEN BERG, heeft plaats gehad. Wij zeggen den Schrijver dank voor zijnen in meer dan één opzigt belangrijken arbeid, en hopen hem nog vele malen op het uitgebreide veld der genealogische wetenschap in ons vaderland te ontmoeten.

Beknopt overzigt der Geschiedenis van ons Vaderland, van den vroegsten tijd tot op onze dagen, door J. KWANTES. *Derde, verbeterde en veel vermeerderde druk, door* D. W. BOSCH, DZ. *Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1847. *In gr.* 8*vo.* 128 *bl.* *f* :-60.

Het verschijnen van den derden druk van dit voor de jeugd bestemde, zeer nuttig en bruikbaar werkje, getuigt, dat het door het algemeen is goedgekeurd en geschikt bevonden om de jeugd met onze geschiedenis op eene gemakkelijke wijze bekend te maken. Wij achten het daarom onnoodig, in eenige nadere beschouwing van het werkje te treden; dit echter willen wij opmerken, dat deze derde druk op de hoogte der wetenschap staat, en boven den tweeden dat voor heeft, dat het verhaal der gebeurtenissen tot op onzen tijd is voortgezet, en door den tegenwoordigen bewerker hier en daar veranderingen en bijvoegingen zijn aangebragt, die noodig waren, en waarvoor de gebruikers van dit beknopt overzigt hem zeker dank zullen zeggen.

Het Beleg en de Moord van Oudewater in 1575. *Door* J. VAN DE CAPELLE. *Te Amsterdam, bij* G. Portielje. 1846. *In gr.* 8*vo.* 484 *bl. f* 5-20.

Was het ons vroeger aangenaam, »het beleg en de ver»dediging van *Haarlem* in 1572 en 73" van denzelfden Schrijver aan te kondigen, (zie *Vaderl. Letteroef.* 1845, bl. 79) niet minder genoegen doet het ons, thans bovengenoemd werk aan onze lezers bekend te maken, en zoo veel te meer, dewijl wij ook hier hetzelfde goedkeurend oordeel kunnen vellen, als van des Schrijvers vroeger uitgegeven werk.

Toen hij, eenigen tijd geleden, in sommige dagbladen aanvrage deed naar oude bescheiden, die eenige opheldering zouden kunnen geven omtrent het beleg en den moord van *Oudewater*, verheugden wij er ons reeds voorloopig in, dat een der belangrijkste voorvallen uit het roemrijkste tijdperk onzer geschiedenis op eene waardige wijze zou beschreven worden.

Die gekoesterde hoop is niet te leur gesteld. De geschiedenis tot in de kleinste bijzonderheden volgende, deelt ons de Schrijver het merkwaardig beleg, de roemvolle verdedi-

ging en den rampzaligen moord van *Oudewater* in romantische tafereelen mede.

Ieder, die dit werk leest en slechts eenige kennis heeft onzer geschiedenis, zal terstond bemerken, dat de Schrijver niet alleen de historische berigten uit onze beste geschiedschrijvers bijeengebragt heeft, maar ook dat hij, door het raadplegen van aan hem afgestane onbekende bronnen, de bijzonderheden van dat beleg naauwkeuriger heeft kunnen te boek stellen, dan tot nog toe het geval was. Men vergelijke slechts zijn verhaal met de voor zijnen tijd voldoende beschrijving van het beleg van *Oudewater*, hetwelk VAN KINSCHOT in zijne beschrijving dier stad, van bl. 165 —265 gegeven heeft. Inzonderheid waren ons welkom de tot hiertoe onbekende belangrijke mededeelingen omtrent den bevelhebber der stad, JAN PIETERSZOON VAN DER LEE; en daar wij er niet aan twijfelen, of de Schrijver heeft, bij het raadplegen der geschrevene bronnen over het beleg, veel gevonden, voor de geschiedenis van aanbelang, hetwelk niet geschikt was om in het romantische verhaal te worden opgenomen, zoo noodigen wij hem, in het belang der geschiedkundige wetenschap, uit, die berigten afzonderlijk uit te geven, gelijk hij vroeger zijne bijlagen en aanteekeningen betrekkelijk de geschiedenis van het beleg van *Haarlem* ons niet onthouden heeft.

Wat den vorm van het werk betreft, wij hebben er weinig op aan te merken, maar veel in te roemen; de door ons afgekeurde langwijligheid in des Schrijvers vroeger uitgegeven werk is hier veelal vermeden. De karakters van de meeste personen zijn goed geteekend en blijven zich tot aan het einde des verhaals volkomen gelijk. In één woord, dit werk, keurig van uitvoering, versierd met twee fraaije vignetten, worde niet alleen in onze leesgezelschappen gekocht en gelezen, maar neme ook eene waardige plaats in bij alles, wat over ons dierbaar vaderland en deszelfs geschiedenis geschreven is!

Verhandelingen in geleerde Genootschappen, van JONAS DANIËL MEIJER. *In II Bundels. Letter-, Oudheid-, Taal- en Geschiedkunde. Te 's Gravenhage, bij de* Gebr. Belinfante. 1844—46. *In gr.* 8*vo. LVI en* 703 *bl. f* 7-50.

Wel heeft de Heer A. D. MEIJER aan ons Volk en deszelfs Letterkunde eene dienst bewezen, door het uitgeven dezer beide bundels Verhandelingen van wijlen zijnen onvergetelijken Broeder. Het is waar, zijne Europesche vermaardheid heeft de in zijn Vaderland, althans bij deszelfs Hooge Regering, doorgaans miskende en voorbijgeziene J. D. MEIJER niet aan deze, hoofdzakelijk taalkundige Verhandelingen, maar aan zijnen regtsgeleerden arbeid en de daarin uitblinkende kennis te danken; maar het is tevens belangwekkend, gade te slaan, hoe de groote Regtsgeleerde ook op een ander wetenschappelijk grondgebied geen vreemdeling was, al treedt hij daar meer als liefhebber op, dan wel als meester in de kunst. Niet ten onregte schreef BILDERDIJK, in zijnen bij *fac simile* medegedeelden brief aan Prof. TYDEMAN: »*'t Methodique* eener zuivere wortelnasporing, waardoor men de »ware beteekenis vinden (en bewijzen) kan, hapert." Men bespeurt het alomme: de Schrijver kende onderscheidene talen; doch eene algemeene en wijsgeerige, tot de oudste wortelen doordringende, taalstudie was hem niet eigen. Echter, hoe veel goeds en waars levert hij in zijne menigvuldige hier voorkomende opmerkingen en wenken; hoe veel, waarmede men te allen tijde zijn voordeel kan doen, b. v. over de bastaardwoorden, over de namen der maanden! En hoe geheel is de Schrijver zijn onderwerp meester, als hij zich begeeft op het terrein, waar hij als Vorst den schepter wist te zwaaijen, b. v. in de Verhandeling over den regel, dat iedereen voor eerlijk wordt gehouden, tot dat het tegendeel is bewezen, en in de denkbeelden over de welsprekendheid der Nederlandsche Pleitzaal! Hoe vereenigen zich daarbij bespiegelende en ondervindelijke kennis met helderheid van oordeel en zuiverheid van smaak! Dat in elke Verhandeling de stijl voor het onderwerp gepast is, behoeft van geen geschrift van onzen MEIJER verzekerd te worden. De beide bundels mogen, bij de overige werken van den beroemden man, eene plaats vinden in de boekerij niet slechts

van elken Regtsgeleerde, maar ook van elken beminnaar van Nederlands taal en geschiedenis!

Binnen- en buitenlandsche Kolonisatie, in betrekking tot de Armoede; door G. G. HELDRING. *Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck 1846. *In gr.* 8*vo. VIII en* 128 *bl.* *f* 1-25.

Wat moet het zwaarste wegen? Of wat is de Nederlandsche burger verpligt aan zijn vaderland, zijn huisgezin en zich zelven, omtrent de Landverhuising. Uitgegeven tot nut en voorlichting van 't Algemeen. Te Deventer, bij A. ter Gunne. *In gr.* 8*vo.* 15 *bl.* *f* :-20.

De steeds werkzame, soms wel eens met het goede en ware een weinig dweepende, maar toch tevens daarvoor gloeijende en ijverende Predikant HELDRING levert ons hier weder een werkje, dat niet met de menigte vlugschriften van den dag moet gelijk gesteld worden: want het overtreft te niet slechts in uitvoerigheid, maar ook in rijkdom van zaken en diepte van onderzoek.

Allerlei soort van kolonisatie wordt door hem getoetst, en vooral *dat* beginsel aanbevolen: men vleije zich nooit, den stedeling of den bewoner van vette en vruchtbare gronden tot een geschikt ontginner van heiden of woeste streken te vormen. De kolonist moet, door zijne verplaatsing, in gemak en welvaart kunnen winnen.

Naar dezen regel spoort hij na, wat er te doen is met heidegronden; met ingedijkte polders, zoo aan zee, als in het Haarlemmermeer; met de te ontginnen gronden in de West- en in de Oost-Indiën. In de keerkringslanden beveelt hij vooral de zoogenaamde plateaux of bergvlakten aan, die, eenige duizende voeten boven het waterpas der zee zijnde gelegen, eene voor Europeanen gezonde luchtstreek zijn. Ernstig dringt hij ook aan op meerder begunstiging der uitbreiding van Christendom, beschaving en goede zeden. Dat hier en daar tegen hetgeen de Schrijver beweert bedenkingen zijn te maken, willen wij niet ontkennen; doch in zijn werk is zoo veel goeds en treffends, zoo veel, hetwelk klaarblijkelijk waar en gegrond is, dat

wij niet alleen vele lezers, maar vooral vele lezers onder hen, die in ons Land het beleid der zaken hebben, hem toewenschen. Mogt de hooge Regering toch acht geven op zoo veel welmeenende wenken!

Het andere hier aangekondigde stukje over de Landverhuizing is van eenen onbekende. Het is van mindere waarde. Er worden wel waarheden, maar niet zoo zeer de waarheid in gezegd: want de beschouwing is te eenzijdig. Voor sommigen kan zeker de verhuizing naar Noord-Amerika raadzaam zijn; doch dat zijn de zoodanigen, die in staat zijn aldaar zich voort te helpen. Niet ieders zaak is het, bosschen te rooijen en den grond tot vruchtdragende akkers te hervormen. En die heengaat, om er een ambacht uit te oefenen of eenig burgerlijk bedrijf ter hand te nemen, bedenke, dat hij er als vreemdeling komt en dat de concurrentie in alle vakken, ook daar te lande, vooral in de steden, groot is. Men raadplege den Heer HELDRING, en vrage zich af, of men wel geschikt kolonist is voor Noord-Amerika.

Intusschen lette het Bestuur er op, hoe men van alle zijden naar uitkomst zoekt, hoe de lagere standen behoeftig worden en de middelstand kwijnt. Ook de Staten-generaal en de Provinciale Staten mogen dit wel ter harte nemen; want zonder hen, kan de Regering, al wilde zij het beste, *niets*, omdat, gelijk de Schrijver zegt, bl. 7, de vertegenwoordiging beperkt is tot hen, die door eigenbelang gedwongen worden (men lese hiervoor liever, zich geregtigd achten) alle verandering te verhinderen. Wij voegen er bij: indien de aanzienlijken hun waar belang leeren kennen, zullen zij ophouden zich als een' scheidsmuur te stellen tusschen den Koning en zijn volk. Immers, indien er een onweder losbarstte, zij zelven zouden de eerste slagtoffers zijn.

De Landbouwkolonie te Mettray, (in Frankrijk), een voorbeeld voor Nederland. Geschetst door Mr. H. H. BAUMHAUER, *Advokaat te Utrecht. Voorafgegaan door eene Redevoering van* W. H. SURINGAR. *Met Platen en Bijlagen. Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1847. *In gr. 8vo. XXXII en* 151 *bl. en IX Tabellen. f* 2-80.

De Heer DEMETZ, Raadsheer aan het Koninklijk Geregtshof te *Parijs*, was ruimschoots met tijdelijke goederen gezegend. Velerlei verdriet en huiselijke rampen noopten hem, zijne ambtsbetrekking te laten varen. Hij reisde toen eerst met een' vriend naar *Amerika*, waar hij onderzoek deed naar de aldaar bestaande gevangenisstelsels; terwijl hij de slotsom zijner navorschingen in een belangrijk geschrift mededeelde. Op zijne terugreis kwam hij te *Hamburg*, en zijn bankier zegt hem: »Gij, die zoo veel belang stelt in »weldadige inrigtingen, gij moest het *Rauhe-Haus*, ter op»leiding van verwaarloosde kinderen, eens gaan zien." Hij doet het. Zijn besluit is genomen. Het *Rauhe-Haus* zal zijn modèl zijn, en zijn leven hoopt hij voortaan te wijden aan het heil en de teregtbrenging van verwaarloosde en misdadige knapen.

Naar *Frankrijk* teruggekeerd, roept hij de hulp van eenen edelen vriend in. 't Is de Graaf DE BRETIGNIÈRES. Deze had ten doel, een gesticht voor hoogbejaarden tot stand te brengen. DEMETZ zegt tot hem: »Sluit u aan mij aan. »Op den jeugdigen akker is er kans tot ruimeren oogst." De twee weldoeners der menschheid sluiten een edel en heilig verbond. Men wil eene Landbouwkolonie stichten, maar niet op onvruchtbaren bodem, die de ondernemers en kweekelingen ontmoedigt, die onberekenbare kosten vordert, en op miskenning en ontbinding uitloopt. Eene vruchtbare plek aan de oevers van de *Loire*, in eigendom aan den Graaf DE BRETIGNIÈRES toebehoorende, wordt door den waardigen bezitter kosteloos afgestaan.

Eene Landbouwkolonie te *Mettray* tot stand te brengen, is het doel. Om dat oogmerk te bereiken, voert men, in navolging van *Hamburg*, het familieleven in. Acht huizen worden gebouwd en door veertig kinderen wordt ieder huis betrokken. Een der jonge lieden wordt, bij stemming, tot oudsten broeder benoemd. Een ondermeester of *sous-chef* is het hoofd van het gezin. Een edele wedstrijd is er tusschen de acht familiën, om elkander voorbij te streven in hetgene goed en loffelijk is. Elk dier kinderen wordt naauwkeurig gadegeslagen. Dat toezigt wordt uitgeoefend door de geestelijken, de directeuren zelven, of de onderdirecteuren, zijnde dusgenaamde order- of werkmeesters.

Kleeding, ligging, voeding, huisraad zijn hoogst eenvoudig. Huis, school en kerk daartegen zijn met smaak ge-

bouwd, en het oog rust er op met welgevallen. Eene voortreffelijke gymnastische inrigting bevordert den welstand en de kracht des ligchaams. Onderwijs in toon- en zangkunst verheft er den geest. »O! wie in de kerk het koorgezang »en het gezang der kweekelingen hoorde, en het bedacht, »wie het waren, die hun lied aanhieven ter eere van God »en den Verlosser der wereld, hij veegde zich een' traan uit »het oog, en hoog en warm klopte hem het hart," zegt de Heer SURINGAR, die zelf de inrigting heeft bezocht, en in zijne redevoering: *Mijn bezoek te Mettray*, welke dit werk als inleiding voorafgaat, een bekoorlijk tafreel er van ophangt. Wie echter de inrigting in al hare bijzonderheden wil leeren kennen, lese het werk van Mr. BAUMHAUER zelf; en wij twijfelen niet, of hij zal ingelijks den wensch slaken, dat soortgelijk gesticht eenmaal onzen vaderlandschen bodem versiere.

Daadzaken betrekkelijk de Graanwet, en Aanteekeningen uit Statistiek en Geschiedenis, Graanbouw en Graanhandel betreffende. Te Groningen, bij C. M. van Bolhuis Hoitsema. 1847. *In gr. 8vo. 108 bl. f 2-25.*

De wederoprigting der Gilden, beschouwd als een krachtig middel tot bevestiging van het stoffelijk en zedelijk heil des volks, en tot vermindering der toenemende armoede; door H. H. DE GRAAFF. *Te Gorinchem, bij* H. Horneer. 1846. *In gr. 8vo. 96 bl. f :-90.*

Beide deze werkjes hebben eene strekking tot beperking der vrijheid van handel en nijverheid: wij voegen ze daarom bij onze aankondiging aaneen, ofschoon ze loopen over verschillende onderwerpen.

De Schrijver der *daadzaken betrekkelijk de Graanwet* wil onderscheid gemaakt hebben tusschen het wenschelijke van vrijen handel in 't algemeen en van den graanhandel in 't bijzonder. Den graanhandel alleen wil hij aan meerder toezigt onderwerpen; den landbouw wil hij, zoo het heet, beschermen. Zeer veel prijs stellen wij op het medegedeelde uit de geschiedenis, mitsgaders op de tabellen en bijlagen. Vele opmerkingen van den Schrijver zijn juist, onder anderen omtrent de overdreven begrippen, die men zich wel eens

maakt van ons vaderland, als te voren, door vrijheid van graanhandel, de korenschuur van Europa. Doch het geheel heeft op ons geenen anderen indruk gemaakt, dan de versterking in ons gevoelen, dat de prijzen der landerijen, en dien ten gevolge de pachten, bij ons te hoog zijn opgedreven. Zonder zulke onnatuurlijke opdrijving zou de landbouw geene beschermende regten behoeven. En als men geenszins in het belang van den landbouw, of eigenlijk van de voorname grondbezitters, maar uit dat van de massa der bevolking de zaak beschouwt, dan zou men alleen kunnen toegeven, dat, bij wege van uitzondering, voor een' korten tijd, de uitvoer van de noodzakelijkste levensbehoeften wel eens zou moeten verboden worden; doch zulk een tijdelijke maatregel, in eene buitengewone omstandigheid, is geheel iets anders, dan eene blijvende beperking van den graanhandel tot bescherming van den landbouw. Integendeel, die bescherming heeft de natuurlijke strekking, den uitvoer, als er goede vraag is, te begunstigen, en den invoer te belemmeren, opdat de landeigenaar zich verrijke ten koste van de beurs, zoo niet van het leven, der overige bevolking. Is daartegen invoer en uitvoer even vrij, dan stroomen de voortbrengselen van zelve dáárhenen, waar de meeste behoefte is, en de invoer doet de te hoog gestegene prijzen welhaast weder dalen. Eerst dan, wanneer blijkbaar alles wordt opgekocht en vervoerd, zou het noodig kunnen worden, voor korten tijd, den uitvoer te stremmen, tot voorkoming van onlusten en hongersnood.

Wat nu het stelsel van den Heer DE GRAAFF betreft nopens de *wederoprigting der Gilden*, gaarne wil Referent hem den lof toezwaaijen, zijn onderwerp wel te hebben doordacht en goed te hebben behandeld; doch, gelijk *hij* voorstelt, zoude het bestaan der gilden de persoonlijke nijverheid van hem, dien men eens weren wil, te veel in den weg staan. Waarom niet liever eene wederoprigting van gilden ten behoeve van hen, die zich daarbij verkiezen aan te melden, behoudens de vrijheid van een iegelijk, om tot uitoefening van eenig beroep patent te nemen, zonder zich als gildebroeder te laten inschrijven? Die zich dan van ambachtslieden wil bedienen, wier bekwaamheid getoetst is, hij wendt zich tot eenen ingeschrevene bij het gilde; en wie, op eigen gevaar, zich door een' ander wil laten helpen, hij behoudt er de vrijheid toe. Is er dan iemand, die zijne kennis op

eene andere wijze heeft opgedaan, dan aan de gilden aangenaam is, en die daarom, of omdat men geene meerdere concurrentie wil, door de broederschappen wordt teruggestooten; welnu! hij zal zijne geschiktheid voor het gekozene vak wel spoedig doen bemerken, en ook voor hem zal er brood en eer te winnen zijn.

Chillon, of de Protestanten in de XVIde Eeuw. Een geschiedkundige Roman door J. WILLYAMS. *II Deelen. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1847. *In gr. 8vo.* 628 *bl. f* 6-50.

Chillon is eene plek, in de geschiedenis, maar ook in de letterkunde beroemd geworden. *De Gevangene van Chillon* is de titel van een der dichtstukken van Lord BYRON, waarin hij al de kracht en somberheid van zijne poëzij heeft uitgestort, en het beeld van den eenzaam opgesloten gevangene heeft afgeteekend met al de huiveringwekkende ijselijkheid van diens toestand. Toen hij dat gedicht zamenstelde, was hem de werkelijke geschiedenis onbekend van een' beroemden gevangene, die daar jaren in den verschrikkelijksten kerker had doorgebragt, den edelen BONNIVARD, wiens redding het onderwerp uitmaakt van den roman, dien wij hier aankondigen. Hij behoorde onder de edelste mannen van zijnen tijd, die aan de zaak van *Genève* en hare hervorming de grootste diensten heeft bewezen. Het kasteel zijner gevangenschap wordt nog dagelijks door de vreemdelingen bezocht. »Het is een onderaardsch gewelf," verhaalt VAN SENDEN in zijne *Alpenrozen*, »dat rust op acht pilaren; in elken derzelven zijn ringen geslagen, ten einde de gevangenen er aan te sluiten. Met eenen beugel om het midden des lijfs werd BONNIVARD door eene keten aan eene dier zuilen gekluisterd. De zuil was het middelpunt, het einde van de keten het uiterste, tot hetwelk zijne beweging zich konde uitstrekken. In dien beperkten kring bewoog hij zich zeven jaren.... De sporen van de voetstappen des edelen, die ontelbare malen den kring van de keten rondom de zuil, aan welke hij gekluisterd was, drukten, liggen nog in den steenen vloer." Er zijn aan zijne gevangenschap nog andere verhalen en overleveringen verbonden, welke

de Schrijfster bij haar verblijf op de plaats zelve ijverig heeft verzameld, en waarvan zij bij het zamenstellen van haar verhaal heeft gebruik gemaakt.

Het is een tijdstip vol leven en beweging dat zij dus heeft gekozen, waarin de strijd tusschen de Hervorming en de Roomsche Kerk met de grootste hevigheid woedde. De historische gebeurtenissen zelve zijn belangwekkend en met de geschiedenis van *Chillon* en zijnen gevangene ten naauwste verbonden. De verdichting behoefde slechts weinig hare hand te leenen, om een boeijend tafereel te scheppen. »In zijne voornaamste trekken," zegt de Schrijfster, »in het karakter van zijne voornaamste handelende personen zoo wel, als in de buitenste omtrekken van hun leven, is het volgende verhaal zuiver historisch. En waar de geschiedenis zweeg, daar heeft de overlevering hare leemten aangevuld. Zoo heeft, om eene wat zonderlinge leenspreuk te besigen, de geschiedenis de schering, de overlevering den inslag geleverd, terwijl de verdichting er eenige schitterende draden en liefdeknoopen heeft ingeweven, om meerder sierand en zamenhang te geven aan het geheel."

Het is een boek, dat wij met volle ruimte onzen lezers durven aanbevelen, vooral ook aan dezulken, die smaak vinden in werken als *de Protestant* van Mrs. BRAY, *Marie Arnaud* en dergelijke. Wij ontvangen, dunkt ons, hier eenen eersteling, maar geschreven met bekwaamheid, met warme belangstelling, en in eenen regt goeden geest. Men zou hebben kunnen wenschen, dat de jonge COTTIER, met wien het verhaal aanvangt, de hoofdpersoon van den roman had kunnen blijven; daardoor zou het verhaal in eenheid hebben gewonnen. Maar de Schrijfster heeft hier van geschiedenis en overlevering niet willen afwijken, en daardoor haar verhaal, als kunstwerk beschouwd, benadeeld. Zij heeft dit vergoed, door andere, niet minder belangwekkende personen ten tooneele te voeren, ofschoon daardoor de belangstelling noodwendig wordt verdeeld. Dat is de groote fout van dezen roman, maar die door vele voortreffelijke eigenschappen wordt vergoed.

De vertaling is in goede handen gevallen, de uitvoering zeer goed, en zoo twijfelen wij niet, of dit boek zal vele lezers vinden, die wij het om zijnen geest en inhoud ook van harte toewenschen.

Godsdienstige en zedelijke Novellen van C. E. VAN KOETSVELD, *Predikant te Schoonhoven. Te Schoonhoven en 's Gravenhage, bij* S. E. van Nooten *en* K. Fuhri. 1847. *In gr.* 8*vo.* 310 *bl. f* 3-:

Onder bovenstaanden titel heeft de Schrijver een *seventiental* opstellen verzameld, die vroeger in Jaarboekjes enz. waren opgenomen. Ofschoon wij ze dus alleen hebben aan te kondigen, mogen wij er gerustelijk bijvoegen, dat ze door frischheid en levendigheid van teekening der herhaalde uitgave waardig zijn, en ongetwijfeld voor velen nieuw, die de b. v. in den *Almanak voor Dienstboden* geplaatste niet zullen gelezen hebben. Wij vernemen dan ook, dat het boek omtrent uitverkocht is; hetgeen ons trouwens niet verwondert bij den naam, dien zich in deze soort van verhalen de Schrijver heeft verworven, vooral door een in denzelfden smaak geschreven werk, zoo men algemeen wil van zijne hand afkomstig, en waarover de mantel van het *anonyme* naauwelijks meer vast te houden is. Wij hopen, dat inschikkelijkheid voor de aanzoeken der periodieke pers den geestigen en smaakvollen Schrijver niet zal verhinderen in het voltooijen van „een uitgebreid godsdienstig verhaal, waarin hij het piëtisme van onzen tijd in deszelfs diepliggende oorzaken en veelzijdige uitwerkselen schetsen wil," waarop het Voorberigt ons hoop geeft.

Novellen van EDUARD VON BULOW; *door* J. P. BOSBIJK. *Te Utrecht, bij* J. G. van Terveen en Zoon. 1847. *In gr.* 8*vo.* 274 *bl. f* 2-60.

Noch van den Schrijver, noch van den Vertaler vernemen wij een enkel woord, waardoor de een zijn werk, de ander zijne overzetting inleidt bij het publiek. Indien men dit niet noodig geoordeeld heeft, moet Rec. er in gemoede zijn zegel aan hangen. Want hij kan zich niet voorstellen, dat het oorspronkelijk of overgebragt uitgeven van een' bundel verhalen, als dit vijftal, door iets zou kunnen worden geregtvaardigd. Het eerste is een zeer gewoon verhaal, dat, als gewoonlijk, met een huwelijk eindigt, en waarin alleen de verstrooide nog eenige figuur maakt. Het tweede is eene

magtig overdrevene vertelling, vol onwaarschijnlijkheden, ook in het zedelijke karakter der personen; het vierde in den trant der allersentimenteelste verliefdheid, zoo als CAROLINE PICHLER eenige van hare kleine vertellingen, b. v. *das Bad*, heeft geschreven, overigens nog al niet kwaad; het vijfde een zamenraapsel van afschuwelijk- en onwaarschijnlijkheden. Het derde noemden wij niet: wanneer men de afgesletene gekheid van berggeesten en toovergodinnen en onderaardsche schatten — toestel uit den tijd en trant van CLAUREN — van deze vertelling aftrekt, is zij, en in vinding, en in grappige invallen, verreweg de beste. Het geheel mag voor een boeksken in leesgezelschap en leesbibliotheek nevens honderde soortgelijke passeren — of het de zaak van vertaler en uitgever ware, hunnen naam aan zulken onbeduidenden kost te leenen, dit moeten zij zelve weten. Van den eersten zijn wij van alles, goed en kwaad dooreen, van den laatsten doorgaans iets beters gewoon. Beide hebben evenwel het noodelooze en nutteloze werk, dat zij op zich namen, goed verrigt. Dat zegt: dat de vertaling niet kwaad en de uitvoering niet slordig is. 't Is met dat al jammer, *que le jeu ne vaut pas la chandelle.*

De drie Zustersteden. Vaderlandsche Trilogie door C. LEDEGANCK. *Gent, bij den uitgever* H. Hoste. *Rotter*[*dam*]-*dam, bij* Sijbrandi. 1846. *In gr.* 8*vo.* 38 *bl. f* :-60.

Op den 19 Maart dezes jaars leed de Vlaamsche letterkunde een groot verlies in den dood van den dichter dezer *Vaderlandsche Trilogie*, die te regt eene eerste plaats onder hare beoefenaars bekleedde. De drie dichtstukken alleen, die hier worden gevonden, zouden voldoende zijn om zijn regt op zulk eene eervolle plaats te bewijzen. Het zijn drie zangen, gewijd aan *Gent*, *Brugge* en *Antwerpen*, waarin de hartelijkste liefde voor zijn vaderland, de droefheid over verval, de hoop op betere dagen in schoone verzen zijn uitgedrukt. Ofschoon het hier drie Belgische steden geldt, wij hopen, dat de beminnaars der Nederduitsche poëzij, waaronder de Vlaamsche toch mede behoort, billijk genoeg zullen zijn, om aan deze drie lierzangen hunne belangstelling niet te weigeren. Wil men een paar coupletten ter proeve, wij nemen ze slechts uit den aanvang:

Gy zyt niet meer,
Gelyk weleer,
De trotsche wereldstad, die Koningen deed beven;
Gy zyt niet meer dat leeuwennest,
Dat wydgeducht gemeenebest,
Dat tot de volkren sprak, het hoofd fier opgeheven;
Niet meer de bakermat van Vlaendrens heldenmoed,
Niet meer de zetelplaets van weelde en overvloed.

De tyden vloôn,
Sints u een zoon,
De glorie zijner eeuw, een Keizer, werd geboren;
De tyden vloôn, sints hier ter steé,
Na lang en snerpend oorlogswee,
Het heilig vreêverbond van Neêrland werd bezworen.
O, wie geeft u terug uw telgen van weleer!
Of ziet het vaderland ooit zulke helden weer?

O neen, de roem
Is als een bloem,
Die nimmer weder bloeit, wanneer zy eens ontblaêrde;
En in zoo menig staetsorkaen,
Als over u is opgegaen,
Is de uwe neêrgestormd, en ligt verwelkt ter aerde.
Al wat gy nog behoudt van uwe aloude faem
En ongeschonden draegt, is uw aloude naem.

Wij willen niet meer uitschrijven, maar noodigen den beminnaars onzer poëzij uit, om zich dit kleine boeksken aan te schaffen. Zij zullen het zich niet beklagen.

Gedenkspreuken voor elken stand en leeftijd, ter bevordering van maatschappelijk geluk; door P. H. L. DONCKERMAN. *Te Utrecht, bij* van Paddenburg en Comp. 1847. *In* 12*mo. f* : - 30.

Tweeregelige rijmpjes, die meest allen dat karakteristieke missen, wat het uitsluitend kenmerk van *Spreuken* wezen moet. Er ontbreekt aan verre het grootste getal dat puntige en kernachtige, hetwelk zoo zeer een hoofdvereischte van dezen schrijf- of dichttrant is. Wij kunnen van deze Spreuken dus geene gunstige getuigenis afleggen: waar men

het boekje inziet, zal men het boven gezegde bewaarheid vinden.

Men oordeele. Wat wij ter proeve geven is een groep, ongezocht uit de 186 stuks gedaan.

47. *Wordt door u, voor loon of eer, een ambt bekleed,*
Zorg altòòs, dat ge uw verpligting niet vergeet.
85. *Doe kem, die over 't kwaad van zijnen leeftijd klaagt,*
Herdenken, wat d' historie vroeger al gewaagt.
87. *Vertel in 't bijzijn niet van kinders, wat ge al waagdet,*
Als knaap, en hoe gij dikwijls uwe meesters plaagdet.
83. *De liefde kan bij gramschap niet verblijven;*
Dus wacht u, man en vrouw, te zaam te kijven.
90. *Een wijf, dat sterken drank onwederstaanbaar mint,*
Is wel 't afschuwelijkst dier, dat men op aarde vindt.
133. *Stel niet uit, een zeldzaam ding te zien;*
Welligt kan 't later niet geschiên.

En zulke rijmen noemt men Gedenkspreuken!! Onze Lezers zullen er wel genoeg van hebben.

Wij maken de woorden des Schrijvers in zijn kort Voorberigt tot de onze: deze Gedenkspreuken bevatten geene nieuwe denkbeelden en kunnen op dichterlijke schoonheid niet de minste aanspraak maken.

Eenige Gedichtjes voor Kinderen, als een klein Geschenk. *Door* PETRONELLA MORNS. *Te Amsterdam, bij* A. B. Snakes. *In kl.* 8vo. 30 *bl.* *f* :-25.

Versjes voor Kinderen, om bij Verjaar- en Nieuwjaarsdagen en andere gelegenheden te gebruiken. Te Deventer, bij M. Ballot. *In kl.* 8vo. 94 *bl.* *f* :-35.

In den stroom der kindergedichtjes, die bij voortduring der Redactie blijft toevloeijen, waren deze versjes van de ontslapene Dichteresse, die zoo veel ten nutte der jeugd schreef, verloren gegaan, had niet de uitgever ons aan de aankondiging van het boekje herinnerd. Wij danken hem voor dien wenk, want, waarlijk, de stukjes, hier voorkomende, zijn lief en keurig bewerkt, en zullen, als een

klein geschenk, den kinderen, buiten twijfel, regt welkom wezen. Wij bevelen ze als zoodanig zeer aan.

Minder bevallen ons de gelegenheidsversjes. Vele zijn plat en stroef. Zoo wel die, welke uit eene vroegere verzameling, bij w. BRAVE te *Amsterdam* uitgegeven, hier voorkomen, als die, welke, als geheel nieuw, op den inhoud door een † zijn aangeduid, bevatten, bij zeer weinig poëzij, veel rijmelarij. De vervaardiger vooral der nieuwere stukjes schijnt zelfs, wat het werktuigelijke der kunst betreft, niet eens vast in de schoenen te staan. Wij vonden hiervan proeven in overvloed; en al zingt dan de auteur:

Lieve kleinen, da's gewis
In dit boekje kunt ge vinden
Versjes voor een grootpapa,
Voor een oom of tante beide
Neef of nicht, of grootmama.
Ja, ge moogt het vrij bekijken,
'k Weet ge zult er overvloed
Van geschikte versjes vinden,
En dat doet uw hartje goed.

Wij voor ons gelooven niet, dat zulke gelegenheidsversjes eenigen bijval zullen vinden. Aan personen in zoo veel verschillende graden van bloedverwantschap kinderlijke groeten en wenschen, in dichtmaat, te brengen, is niet gemakkelijk; en men heeft het boekje slechts op te slaan, om zich te overtuigen, dat de Schrijver voor zulk eene taak niet berekend is. Rijmelarij, onder meer andere, *ook* van de nieuwere stukjes, als:

'k Wou dat gij al praten kondt
Met uw lieven kleinen mond,
'k Leerde u dan spellen;
En als gij wat grooter bent
En al vlug de letters kent
Zal 'k u wat vertellen.

moest men niet in 't licht geven.

Het ééne noodige voor Dienstboden. Naar de derde Hoogduitsche uitgave van Dr. C. A. DAHN, *in leven Predikant te Stuttgard. Te Amsterdam, bij* C. F. Stemler. 1847. *In kl.* 8*vo.* 61 *bl.* *f* :-40.

In dit eenvoudige boekje worden dienstbaren naar hunne vatbaarheid en behoefte op Christelijken toon oplettend gemaakt op de voornaamste pligten, aan hunnen stand ver-

bonden. Dat geschiedt zeer gepast, niet in den vorm van kleine verhandelingen of vertoogen, maar in dien van dadelijke toespraken, die niet in het algemeene blijven hangen, maar b. v. bij het spreken over zuinigheid, zindelijkheid, trouw enz. tot bijzonderheden afdalen. De afzonderlijk achteraan gevoegde voorbeelden van brave dienstboden konden ook tusschen het andere zijn ingevlochten; de Bijbelsche zijn wel wat weinige.

Dit boekje behoort tot de zoodanige, van welke de verspreiding eene zeer nuttige daad is. Bij getallen tot minderen prijs verkrijgbaar gesteld, zelfs op minder papier, kan het, onder Gods zegen, veel nut stichten. Van alle dergelijke stukjes vreezen wij altijd maar, dat ze niet genoeg in de regte handen komen. Onze aanprijzende aankondiging bevordere zulks!

A bone to pick for the Rev. C. W. PAULI. *Snuifje, den Eerwaarden Heer* C. W. PAULI *aangeboden. Gedrukt voor rekening van den Schrijver. Tweede Druk. Te Amsterdam, bij* de Erve Wijsmuller EN ANDEREN. 1847. *In gr.* 8*vo.* 15 *bl. f* :-25.

Een allervinnigst pamflet, in het Engelsch en Nederduitsch tegenover elkander, niet alleen tegen den bekenden bekeerden prediker, die te Amsterdam zijn werk maakt van het bekeeren zijner voormalige Joodsche geloofsgenooten, maar ook vooral tegen het Christendom, waar de oude grieven van verdeeldheid onder de Christenen, zedeloosheid in hun midden en bekeeringen tot het Christendom uit verkeerde beweegredenen breed worden uitgemeten, met uitbundige lofspraak op de Joden. Wij gevoelen lust noch roeping, om den bevooroordeelden snuifmaler op zijne plaats te zetten ten aanzien eener Godsdienst, welker waarde hij om zich zou kunnen zien, indien het oog zijns geestes er vatbaar voor was. En voor zoo ver het de beschuldiging betreft, dat PAULI »niet gelooft hetgeen hij predikt, maar spreekt omdat hij er goed voor betaald wordt," die door »bittere vijandschap" gedreven wordt, die Christen geworden is »om den wijngaard met dikgezwollen druiventrossen," om een »prachtig heerenhuis met een goed inkomen," en wat dies meer zij — laten wij het over aan hem, dien het betreft, niet willende van eene bijzondere zaak eene algemeene maken. De vinnige Jood zal misschien wel *den tweeden druk* voor een bewijs van goedkeuring houden! Het moeit ons, dat de naam van een paar gunstig bekende boekwinkels op den titel van dit ellendige prulschrift staat.

REGISTER

VAN DE

BOEKBESCHOUWING.

A.

Aa, (*A. J. van der*) Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden. VIIIste Deel. N—O. Gorinch. bij *J. Noorduyn en Zoon.* 214

——— ——— IXde D. P—R. Bij dezelfden. 446

Aan welke personen is de Landverhuizing aan te bevelen? Zwijndrecht, bij *J. Boden.* 234

Ahrens, (*H.*) Grondbeginselen der Mensch- en Zielkunde, naar de leer van Dr. *K. C. F. Krause.* Iste D. Utr. bij *Kemink en Zoon.* 534

——— ——— (Vervolg en slot.) 580

Alethophilus. Een woord van herinnering, bemoediging en raad. Amst. bij *J. van der Hey en Zoon.* 459

Alison, (*A.*) Geschiedenis van het Spaansch Schiereiland. Iste D. Breda, bij *Broese en Comp.* 359

Almanak. (Nederlandsche Muzen-) XXIXste Jaar. Amst. bij *J. H. Laarman.* 38

——— (Christel. Volks-) IVde Jaar. Amst. bij *P. N. van Kampen.* 38

——— voor het Schoone en Goede. Amst. bij *G. J. A. Beijerinck.* 41

——— (Miniatuur-) Utr. bij *L. E. Bosch en Zoon.* 44

——— (Nederl. Volks-) Schoonh. bij *S. E. van Nooten.* 46

——— voor Hollandsche Blijgeestigen. Bij denzelfde. 47

Almanak tot gezellig onderhoud. IXde Jaar. Gorinch. bij *A. van der Mast.* 47

——— voor de Jeugd. Amst. bij *G. J. A. Beijerinck.* 48

——— in miniatuur voor Kinderen. Schoonh. bij *S. E. van Nooten.* 48

——— (Friesche Volks-) XIIde Jaar. Sneek, bij *van Druten en Bleeker.* 48

——— (Zeeuwsche Volks-) XIIde Jaar. Zierikz. bij *P. de Looze.* 239

Amshoff (*M. A.*) en *W. Muurling*, Bijdragen ter bevordering van het Christelijk leven. Jaarg. 1846. 1ste Stukje. Gron. bij *M. Smit.* 102

Andersen, (*H. O.*) De Improvisator. II Deelen. Schoonh. bij *S. E. van Nooten.* 377

Arend, (*J. P.*) Fingal. Amst. bij *J. van der Hey en Zoon.* 694

Asch van Wijck, (*H. M. A. J. van*) Geschiedkundige Beschouwing van het oude Handelsverkeer der Stad Utrecht. IVde Stuk. Utr. bij *L. E. Bosch en Zoon.* 437

Aurora. 's Hag. bij *K. Fuhri.* 42

B.

Biard, (*R.*) Kerkelijke Geschiedenis. Iste D. Schoonh. bij *S. E. van Nooten.*. 708

Baumhauer, (*M. M.*) De Landbouwkolonie te Mettray. Leeuw. bij *G. T. N. Suringar.* 721

Becker, (*K. F.*) Verhalen uit de oude Wereld. Iste D. Devent. bij *J. de Lange.* 549

Beets, (*N.*) De Christen bij en op het ziekbed. Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 56

Behandeling van verschillende vraagstukken uit het Burgerlijk Wetboek. Sneek, bij *van Druten en Bleeker.* 693

Bennett, (*J. R.*) De heete Hersenwaterzucht. Alkm. bij *H. J. van Vloten.* 433

Bergh, (*L. Ph. C. van den*) Proeve van een kritisch Woordenboek der Nederlandsche Mythologie. Utr. bij *L. E. Bosch. en Zoon.* 231

Berghege, Hz., (*A. R.*) *Abraham's* opvoeding tot Vader der Geloovigen. Rott. bij *van der Meer en Verbruggen.* 252

Best, (*P.*) Handboekje ten behoeve der groote Schoolkaart van Europa. Amst. bij *G. J. A. Beijerinck.* 580

Beijer, (*J. C.*) Leerboek der algemeene Aardrijksbeschrijving. Aflev. 3—6. 's Gravenh. en Amst. bij *de Gebr. van Cleef.* 392

Beijerman, (*H.*) *Oldenbarneveld*, de Staten van Holland en *Leycester*. Devent. bij *A. ter Gunne.* 540

——— ——— ——— (Vervolg en slot.) 587

Blanken, (*G. C. van Balen*) Leerredenen ten gebruike bij de Godsdienstoefeningen op Zijner Majesteits Schepen van Oorlog enz. II Deelen. Leyd. bij *D. J. Couvée.* 154

Blessington. (*Van*) *Meredith.* II Deelen. Arnh. bij *J. A. Nijhoff.* 277

Blikken in de Wereld. Amst. bij de Wed. *L. van Hulst en Zoon.* 327

Bosdijk, (*J. F.*) De Amsterd. Plantaadje. Amst. bij *Weytingh en van der Haart.* 420

——— ——— Bloemen en Vruchten. Haarl. bij *J. F. van Dobben.* 640

Boëseken, geb. *Peltenburg*, Anna van Lint enz. Doesb. bij *A. Mongers en Zoon.* 419

Bone to pick for the Rev. C. W. Pauli. (*A*) Amst. bij *de Erven Wijsmuller* en anderen. 732

Bouché, (*J. B.*) Christus en de Paus. 's Gravenh. bij *H. C. Susan, CHz.* 385

Bromminck, (*J.*) Anitta d' Ulloa enz. Dev. bij *A. ter Gunne.* 418

Bruin, (*S. de*) Groote Lotgevallen eener kleine Familie. Amst. bij *J. M. E. Meijer.* 191

Bruinier, (*J. B. H.*) Gelegenheidsrede na vijfentwintigjarige Evangeliedienst. Amst. bij *H. Höveker.* 672

Bruna, (*G.*) De groote Kerkhervormer *Maarten Luther.* Zwolle, bij *J. J. Tijl.* 3

Brunton, (*M.*) *Helena Percy.* II Deelen. Alkm. bij *H. J. van Vloten.* 376

Buddingh, (*S. A.*) Kerkelijke Toespraak. Ter Drukkerij van het Batav. Genootsch. 5

——— ——— Geschiedkundig Overzigt. Batavia. 439

——— ——— Kerkelijke rede. Bij denzelfde. 5

Bulow, (*E. von*) Novellen. Utr. bij *J. G. van Terveen en Zoon.* 727

Burger, Jr., (*D.*) Phaedo, of de onsterfelijkheid der Ziel. Amst. bij *P. N. van Kampen.* 74

Burger, Jr., (*D.*) Theaetetus, of de opleiding tot de Wijsbegeerte. Amst. bij denzelfde. 683

Burgerhoudt, (*H. J. E.*) De heerlijke kracht van het Evangelie. Schied. bij *J. de Munnik*. 251

Busch, (*D. W. H.*) De Vrouw uit een natuur-, ziekte- en geneeskundig oogpunt beschouwd. IIIde tot VIIIste D. Amst. bij *H. Frijlink*. 259

Buul, (*J. H. van*) *Petrus Tamburini*, het ware denkbeeld van den H. Stoel. Utr. bij *Kemink en Zoon*. 343

C.

Capefigue, Leven en bedrijf van eenige beroemde Staatsmannen. Sneek, bij *van Druten en Bleeker*. 714

Capelle, (*J. van de*) Het Beleg en de Moord van Oudewater in 1575. II Deelen. Amst. bij *G. Portielje*. 717

Cate, (*S. Blaupot ten*) Geschiedenis der Doopsgezinden in Holland, Zeeland, Utrecht en Gelderland. Iste D. Amst. bij *P. N. van Kampen*. 622

Charante, (*N. A. van*) Zes Kinderpreken. Schoonh. bij *S. E. van Nooten*. 206

Christemeijer, (*J. B.*) Schaduwbeelden. Utr. bij *L. E. Bosch en Zoon*. 238

Christen, (De) beschouwd in sommige van zijne betrekkingen tot de Kerk, de Maatschappij en het Huisgezin. Gron. bij *J. Oomkens, Jzoon*. 110

Christophilus, Nijmeg. bij *J. F. Thieme*. 36

Clarisse, (*J.*) Voor Jongelingen. Tweede Druk. Amst. bij *P. N. van Kampen*. 131

Clavel, (*F. F. B.*) Geschiedenis der Godsdiensten enz. II Deelen. Gouda, bij *G. B. van Goor*. 486

Cohen, (*L. Ali*) Nieuw statistisch-geneeskundig Jaarboekje voor het Koningrijk der Nederlanden, voor 1847. Gorinch. bij *J. Noorduyn en Zoon*. 629

Coquerel, (*C.*) De Kerken der Woestijn enz. IIde D. Gron. bij *M. Smit*. 471

Costa, (*I. da*) Bilderdijk's Epos. Leeuw. bij *G. T. N. Suringar*. 362

Cursus (De) van 1 Sept. 1845 tot 30 Junij 1846. Utr. bij *J G. van Terveen en Zoon*. 255

D.

Daadzaken betrekkelijk de Graanwet. Gron. bij *C. M. van Bolhuis Hoitsema.* 723

Dann, (*C. A.*) Het ééne noodige voor Dienstboden. Amst. bij *C. F. Stemler.* 731

Dassen, *J.H.zoon*, (*M.*) Handboek voor de Leer van de Krachten der Geneesmiddelen. II Deelen. Gron. bij *A. Oomkens*, *J.zoon.* 346

——————————— (Vervolg en slot.) 387

Dermout, (*J. I.*) Tiental Leerredenen. Dordr. bij *Blussé en van Braam.* 49

Dieckmann, (*C. H.*) Handleiding tot opwekking van het gevoel voor Schoonheid en Smaak. Gron. bij *J. Römelingh.* 130

Donckerman, (*F. H. L.*) Gedenkspreuken. Utr. bij *v. Paddenburg en Comp.* 729

Dornau, (*J.*) De donkere Rozen. II Deelen. Sneek, bij *van Druten en Bleeker.* 330

Duparc, (*H. M.*) Bedenkingen. Leeuw. bij *J. J. van Gelder.* 693

Duynhoven, (*T. van*) Een wandelend Christen, zoekende naar gronden van rust. 's Hertogenb. bij *Gebr. Muller.* 345

E.

Echo (De) der beste buitenlandsche Schrijvers. N°. 1, 2, 3, 4, 7 en 8. Zaltbommel, bij *J. P. Crol.* 647

Eekma, (*O. J.*) Amerika. Loevestein. Maastr. bij *W. J. van Haren Noman.* 191

Eichstorff, (*P. F. L. C. von*) Het Pinksterfeest. Nieuwed. bij *C. Bakker*, *Bz.* 501

Eikenhorst, (*L. van*) De Verborgenheden van Amsterdam. IV Deelen. Amst. bij *S. H. Spree.* 141

Eldik (*C. van*) en *S. J. Galama*, Nieuw practisch Tijdschrift voor 1847. Gorinch. bij *J. Noorduyn en Zoon.* 212

Eliza, de Vrouw, gelijk zij behoort te zijn. Gouda, bij *G. B. van Goor.* 379

Ellis, (*Mrs.*) *Louize Temple.* Amst. bij *P. N. van Kampen.* 697

Elst, (*Jeremias*) Zeven Klaagliederen. Haarl. bij *J. B. van Loghem*, *Jr.* 468

Engelen, (*A. W.*) Wandelingen door Gelderland enz. Gron. bij *W. van Boekeren.* 599

Etlar, (*Carit*) De twee Studenten. Amst. bij *Weytingh en van der Haart.* 465

F.

Flygare-Carlén, (*E.*) Wie is de Bruidegom? II Deelen. Haarl. bij *A. C. Kruseman.* 94

——— Paul Werning. Sneek, bij *van Druten en Bleeker.* 236

——— De Overburen. Nieuwed. bij *C. Bakker, Bz.* 237

Fraenkel, (*L.*) Beknopt Handboek der Natuurkunde van den Mensch. Utr. bij *J. G. van Terveen en Zoon.* 309

G.

Gallé, (*F. J.*) Vaderlijke Uitboezemingen. Amersf. bij *W. J. van Bommel van Vloten.* 504

Garnier, (*J.*) *Richard Cobden*, het Verbond en de Bondgenooten. Rotterd. bij *H. A. Kramers.* 451

Gasparin, (*A. de*) Het Huwelijk, beschouwd in het licht des Christendoms. III Deelen. 's Gravenh. bij *K. Fuhri.* 274

Gedichtjes, (Losse) door eenen Israëliet. Amst. bij *G. van Peursem.* 465

Graaff, (*M. H. de*) Landbouw, Fabrijkwezen en Koophandel in Nederland. Leeuw. bij *D. Meindersma, Wz.* 224

——— De wederoprigting der Gilden. Gorinch. bij *H. Horneer.* 723

Gravemeijer, (*H. E.*) Jezus gelijkenis van het onkruid des akkers. Winsch. bij *H. V. Huisingh.* 705

Grey, De Boezemvriendin. II Deelen. Amst. bij *de Wed. L. van Hulst en Zoon.* 189

Groot, (*P. Hofstede de*) Behoort de Staat het Christelijk beginsel in het lager Onderwijs te verwijderen of te behouden? Gron. bij *A. L. Scholtens.* 65

——— Het belang der Volksopvoeding. Gron. bij *J. Oomkens J. Zoon.* 66

——— Wenken over de eigene Studie. Gron. bij *C. M. van Bolhuis Hoitsema.* 66

——— *Jezus Christus*, de grond van de eenheid der Christelijke kerk. Gron. bij *M. Smit.* 102

——— Voorlezingen over de Ge-

schiedenis der Opvoeding des Menschdoms door God. Iste Stuk. Gron. bij *A. L. Scholtens.* 149

——————— De zending door de Gemeente, enz. Gron. bij *J. Oomkens J. Zoon.* 569

Groshans, (*G. Ph. F.*) Verslag over de inwendige Clieniek der Clinische School te Rotterdam. Amst. bij *J. H. en G. van Heteren.* 255

Gunnar, of de gevolgen van een' enkelen misstap. II Deelen. Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 374

H.

Haakman, (*G. C.*) Rhenen en omstreken. Amersf. bij *W. J. van Bommel van Vloten.* 689

Hagenbach, (*K. R.*) Het wezen en de geschiedenis der Hervorming. X Deelen, met een Aanhangsel. Rotterd. bij *van der Meer en Verbruggen.* 428

Hall, (*S. C.*) De Withemden. II Deelen, Amst. bij *P. N. van Kampen.* 510

Halmael, *Jr.* (*A. van*) *Henri Picard* of de Nederlandsche Zanger te Parijs. Leeuw. bij *G. T. N. Suringar.* 33

Hamelberg, (*H. A.*) Verzameling van stukken, ter vertaling in het Engelsch. III Stukken. Dordr. bij *H. Lagerwey.* 95

Hanke, *geb. Arndt.* (*H.*) De Pleegdochters. Zutph. bij *A. E. C. van Someren.* 283

Harting, (*P.*) Bijdragen tot de Geschiedenis der Mikroskoopen. Utr. bij *van Paddenburg en Comp.* 399

Hasebroek, (*J. P.*) Leerredenen. Breda, bij *Broese en Comp.* 285

——————— Vervolg en slot. 333

Haselhoff, (*H. W.*) De vernietigde Vloek. Leeuw. bij *L. Schierbeek.* 278

Hecker, (*W.*) Inleidingsrede over de ontwikkeling van den Geest. Gron. bij *M. van Bolhuis Hoitsema.* 440

Heldring, (*O. G.*) Binnen- en Buitenlandsche Kolonisatie. Amst. bij *G. J. A. Beijerinck.* 720

Hembyse en Willem van Oranje. IIde D. Utr. bij *L. E. Bosch en Zoon.* 460

Hengel, (*W. A. van*) Toespraak bij het graf van *Johannes Clarisse.* Leyd. bij *H. W. Hazenberg en Comp.* 33

Henle, (*J.*) Handboek der rationele Pathologie. Iste D. Utr. bij *J. G. van Terveen en Zoon.* 306

——————— Algem. Ontleedkunde. 1—4 Aflev. Amst. bij *H. Frijlink.* 680

Henoch, (*E.*) Klinische Ervaringen. Utr. bij *J. G. Terveen en Zoon.* 302

Herbert, *Esq.* (*H. Wm.*) *Olivier Cromwell.* II Deelen. Middelb. bij *J. C. en W. Altorffer.* 132
Herinneringen uit het leven van een' Hulpprediker. Amst. bij *J. C. Sepp en Zoon.* 184
Herlossohn, (*C.*) *Wallensteins* eerste liefde. II Deelen. Nieuwed. bij *C. Bakker.* 94
Hesse, (*F. J.*) Leerrede naar Rom. V: 3b—5. Leeuw. bij *L. Schierbeek.* 341
Het Christendom erkent geen bijgeloof. Rotterd. bij *H. T. Hendriksen.* 382
Het licht van het Evangelie. 's Gravenh. bij *A. Kloots en Comp.* 432
Heyningen, (*H. van*) De onfeilbaarheid der Apostelen. Utr. bij *W. H. van Heyningen.* 97
Hirschig, *Cz.* (*A.*) Eenige Vragen, Bedenkingen en Wenken, enz. Gouda, bij *G. B. van Goor.* 226
Hoëvell, (*W. R. van*) De Bijbel in Indië. Batavia, ter Drukkerij van het Bataviaasch Genootschap. 453
Hoeven, (*J. van der*) Redevoeringen en Verhandelingen. Amst. bij de *Wed. R. Stemvers.* 23
Hooijer, (*C.*) Kerkelijke Wetten voor de Hervormden in het Koningrijk der Nederlanden. Zalt-Bommel, bij *J. Noman en Zoon.* 297
——— ——— *Nicolaas Ruychaver.* II. Deelen. Amst. bij *Joh. van der Hey en Zoon.* 329
Honig, *Isz. Jr.* (*J.*) Romantische Tafereelen. II Deelen. Zaand. bij *J. Heynis.* 700
Hugenholtz, (*P. H.*) Feestrede bij het vijftigjarig bestaan van het Nederlandsche Zendelinggenootschap. Rotterd. bij *M. Wijt en Zoonen.* 674

I.

Ideler, (*K. W.*) Levensschetsen van merkwaardige Krankzinnigen. Amst. bij *S. J. Prins.* 499
Inrigting (De) voor Onderwijs; enz. 1846. N°. I. Amst. bij *M. Schooneveld en Zoon.* 401

J.

Jaarboekje (Zaanlandsch) VII Jaar. Zaand. bij *J. Heynis*, *Tz.* 48
——— voor de Stad en het Kanton Schiedam. Schied. bij *P. J. van Dijk.* 240
James, (*G. P. R.*) *Richard van Woodville*, of de Slag van Agrincourt. III Deelen. Haarl. bij *A. C. Kruseman.* 277
——— ——— De Sluiker. Amst. bij *D. H. Fikkert.* 511

Jentink, (*M. A.*) Proeve eener zielkundige verklaring van Jezus lijden. Leyd. bij de *Wed. D. du Saar.* 108
———— Brieven van Bato en Gruno. Leyd. bij *C. C. van der Hoek.* 478
Jonge, (*J. C. de*) Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen. VIde D. Iste St. 's Gravenh. en Amst. bij *Gebr. van Cleef.* 634

K.

Kate, (*J. J. L. ten*) Legenden en Mengelpoëzij. Monnikend. bij *J. L. van Marle.* 171
Keizer (De) Tching Tih en zijne Hovelingen. II Deelen. Amersf. bij *W. J. van Bommel van Vloten.* 509
Kemp, (*C. M. van der*) *Maurits van Nassau.* IIde D. Rotterd. bij *van der Meer en Verbruggen.* 216
Keppel, (*H.*) Togten naar Borneo van *Jacob Brooke.* II Deelen. Amst. bij *G. J. A. Beijerinck.* 372
Kern (De) des Bijbels, of de zakelijke inhoud van Gods woord. IIde Stukje. Amst. bij *C. J. Borleffs.* 211
Kern van Levenswijsheid, enz. Amst. bij *G. Portielje.* 456
Kerkelijke rede, gehouden ter plegtige inwijding van het Kerkgebouw te Buitenzorg. Batavia ter *Landsdrukkerij.* 5
Kerkvergadering (De) van Trente. Utr. bij *W. A. van Heyningen.* 106
Kist, (*N. C.*) Het Nederlandsche Bijbelgenootschap in 1846. Leid. bij *S. en J. Luchtmans.* 31
Kneppelhout, (*J.*) Verhalen. 's Gravenh. bij *J. L. van der Vliet.* 280
Knoop, (*W. J.*) Beschouwingen over Siborne's Geschiedenis van den Oorlog. Breda, bij *van Gulick en Hermans.* 128
Koetsveld, (*C. E. van*) De Oudejaarsavond. Tweede Druk. Schoonh. bij *S. E. van Nooten.* 210
———— De Vriend der Kranken. Amst. bij *Ipenbuur* en *van Seldam.* 210
———— Verkorte uitgave. Bij dezelfden. 211
———— Godsdienstige en Zedelijke Novellen. Schoonh. en 's Gravenh. bij *S. E. van Nooten en K. Fuhri.* 727
Koning, (*D. de*) Biddag—Kermis. Rotterd. bij *Mensing en van Westreenen.* 467
Koster, (*P.*) *Adolf van Meliskerke* bij het beleg van Middelburg. Amst. bij *C. F. Stemler.* 235
Kuranda, (*Ignaz*) België, sedert de omwenteling in 1830. II Deelen. Amst. bij *H. Frijlink.* 310

Kwantes, (*J.*) Beknopt overzigt, enz. Derde Druk. Amst. bij *J. C. van Kesteren.* 716

L.

Landverhuizing, (Over de) in 't algemeen en die naar de Nederlandsche Indiën in 't bijzonder. Devent. bij *A. ter Gunne.* 449

Lastdrager, (*A. J.*) Belegering en verdediging des Kasteels van Antwerpen. Amst. bij *G. J. A. Beijerinck.* 497

Lavater, (*J. C.*) Het beeld van eenen stille in den lande. Tweede Druk. Amst. bij *W. Willems.* 715

Ledeganck, (*C.*) De drie Zustersteden. Gent, bij *H. Hoste.* 728

Lennep, (*J. van*) Ruwaardes Geertruida. Amst. bij *P. Meijer Warnars.* 89

Leonhard, (*K. C. V. von*) Leiddraad tot onderrigt in de populaire Geologie, enz. Amst. bij *C. G. Sulpke.* 532

Levensverhaal van *Frederik Douglas* enz. Rotterd. bij *H. A. Kramers.* 455

Lever, (*C.*) Zonderlinge Lotgevallen en Ontmoetingen van *Charles O'Malley.* Amst. bij *H. Frijlink.* 187

——— — *O'Donohu.* II Deelen. Nieuwed. bij *C. Bakker, Bz.* 187

Limburg Brouwer, (*P. van*) Cesar en zijne Tijdgenooten. IV D. Gron. bij *W. van Boekeren.* 163

Levin, (*J.*) De Ziekten onzer Huisdieren. Zwolle, bij *J. J. Tijl.* 529

M.

Marryat, *Percival Keene.* II Deelen. Gron. bij *A. L. Scholtens.* 95

Mauvillon, (*F. W. von*) De Oppositie en hare organen. Gouda, bij *G. B. van Goor.* 495

Mayor, (*M.*) Genees en Heelkunde voor het Volk. Utr. bij *C. van der Post.* 675

Meerten, geb. *Schilperoort*, (*A. B. van*) Het gedachtenismaal des Heeren. Gouda, bij *G. B. van Goor.* 707

Merkwaardige Misdaden van vroeger en later tijd. Haarl. bij *A. C. Kruseman.* 500

Meyboom, (*L. S. P.*) Voorlezing, enz. Nijmeg. bij *D. J. Haspels.* 594

Meijer, (*J. D.*) Verhandelingen. II Deelen. 's Gravenh. bij *Gebr. Belinfante.* 719

Michelet, (*J.*) Over den Priester, de Vrouw en het Huisgezin. Amst. bij *D. H. Fikkert.* 206

Mock, (*J.*) De begrooting van Oorlog getoetst. Leid. bij *S. en J. Luchtmans.* 547

Moens, (*P.*) Eenige gedichtjes voor kinderen. Amst. bij *A. B. Saakes.* 730

Moll, (*W.*) Geschiedenis van het kerkelijke leven der Christenen gedurende de zes eerste eeuwen. Amst. bij *S. J. Prins.* 522

Moorrees, (*J. P. G.*) Landverhuizing uit een volkshuishoudkundig oogpunt beschouwd. Devent. bij *A. ter Gunne.* 449

Monod, (*A.*) Theodoor en Lucile. Amst. bij *S. J. Prins.* 506

N.

Nieuwenhuis, (*F. J. Domela*) Gebedenboekje voor Christenen. Utr. bij *W. H. van Heyningen.* 6

——————————— Oratio de varia mutatione. Traj. ad Rhenum apud *W. H. van Heynigen.* 106

——————————— Redevoering, vertaald door *J. Tideman.* Bij denzelfde. 107

Noordewier, (*M. J.*) Crito. Een dialoog van Plato. Gron. bij *J. B. Wolters.* 74

Nijhoff, (*Is. An.*) Gedenkwaardigheden uit de Geschiedenis van Gelderland. IV D. Arnh. bij *Is. An. Nijhoff.* 685

Nijhoff, (*J. L.*) Nagelaten Leerredenen. Arnh. bij *Is. An. Nijhoff.* 701

O.

Ons Dorp. Schetsen en Teekeningen door Th.... Gron. bij *A. L. Scholtens.* 138

Onschendbaarheid des Konings. 's Gravenh. bij *de Erven Doorman.* 637

Oosterzee, (*H. M. C. van*) Leerrede over Joh. VI: 5. 's Hertogenb. bij *Gebr. Muller.* 317

Oosterzee, (*J. J. van*) Leerredenen. Amst. bij *J. van der Hey en Zoon.* 513

——————————— (Vervolg.) 557

——————————— (Vervolg.) 605

——————————— (Vervolg en slot.) 653

Over Volksverhuizingen in het algemeen en over die naar Noord-Amerika in het bijzonder. Amst. bij *D. H. Fikkert.* 449

Overzigt der Landbouw-Scheikunde voor Nederlanders. Zwolle, bij *W. E. J. Tjeenk Willink.* 129

P.

Pajot, Over de uitwerking der inademing van Etherdampen. Arnh. bij *Is. An. Nijhoff.* 479

Palm, (*H. van der*) Verhandelingen, Redevoeringen en losse Geschriften. Vde D. Leeuw. bij *G. T. N. Suringar.* 351

Pape, (*C. W.*) Leerrede over Gen. XI: 8ª. Heusd. bij *A. F. G. de Pinéda.* 293

Pareau, (*L. G.*) Hermeneutica Codicis Sacri. Gron. apud *J. Oomkens, J. fil.* 421

Pareau, (*A. H.*) Een woord van Christelijke opwekking, enz. Nieuwe uitgave. Devent. bij *J. de Lange.* 572

———— Leerrede over Joh. XIII: 17. Gron. bij *J. Oomkens, Jz.* 703

Parson, (*P.*) Voor rijk en arm. Amst. bij *J. H. en G. van Heteren.* 651

Paul, (*Jean*) Zie opwaarts, om en in u! Gron. bij *W. van Boekeren.* 415

———— De Vlieger. Amst. bij *J. van der Hey en Zoon.* 643

———— *Levana.* Amst. bij *G. Portielje.* 643

———— *Egidius Zebedeus Fixlein.* Arnh. bij *I. A. Nijhoff.* 643

Pennink, (*J. J.*) Natuur- en zedekundige Gezondheidsleer voor den beschaafden stand. Devent. bij *A. ter Gunne.* 111

Pleegdochter, (De) of de Zegepraal der Kinderliefde. Amst. bij *D. H. Fikkert.* 650

Portielje, (*D. A.*) *en M. A. Vissering*, Geschiedenis der Tariefshervorming in *Engeland.* Amst. bij *P. N. van Kampen.* 265

Proponent, (De) of het leven van een' jeugdigen Godgeleerde. Gron. bij *M. Smit.* 182

Proeve van Onderzoek over het verschil tusschen den voormaligen en hedendaagschen vorm van Procederen. Amst. bij *Weytingh en van der Haart.* 481

Puchler Muskau, *Mehemed Ali* en deszelfs gebied. Amersf. bij *W. J. van Bommel van Vloten.* 355

R.

Ramaer. (*J. N.*) Voorlezing over den terugkeer der Krankzinnigheid. Rotterd. bij *H. A. Kramers.* 18

Rau, (*H.*) De Keizer en de Hofnar. III Deelen. Amst. bij *J. M. E. Meijer.* 418

Regtsgeding tegen *Christianus Gepkens*, enz. Bij dezelfden. 145

Regtsgeding tegen *Jan ter Linde*, enz. Arnh. bij *J. A. Doijer en G. van Eldik Thieme.* 442

Reudleur, (*R. T. F.*) Biddagsrede. 's Gravenh. bij *de Erven Doorman.* 570
Rhijn, (*L. J. van*) Aandenken aan zijne Land- en Geloofsgenooten. Rotterd. bij *van der Meer en Verbruggen.* 57
Ridder, (*J. Herman de*) De kerkelijke viering van een gedenkwaardigen dag, enz. Amst. bij *P. N. van Kampen.* 571
Röbbelen, (*A. H.*) Aanwijzing der voornaamste leefregels. 1e St. Leeuw. bij *J. J. van Gelder.* 111
Rosini, (*G.*) Graaf Ugolino della Gherardesca, enz. II Deelen. Devent. bij *M. Ballot.* 507
Rotteck, (*C. von*) Wereldgeschiedenis voor alle standen. II—IVde D. Gron. bij *J. Römelingh.* 397

S.

Schele, (*A. D. van Buren*) De Keizersdochter. Amst. bij *D. H. Fikkert.* 512
Scheltema, (*P.*) De Beurs van Amsterdam. Amst. bij *G. Portielje.* 320
——— Hendrik van Brederode te Amsterdam in 1567. Amst. bij *G. Portielje.* 360
Scheltema, (*C. S. Adama van*) Geertruida, of de liefde des Geloofs. II Deelen. Amst. bij *P. N. van Kampen.* 550
Schetsen uit de Kosterie te Kleihuizen. Amersf. bij *W. J. van Bommel van Vloten.* 185
Schlosser, (*P. C.*) Geschiedenis der achtiende eeuw. IX en Xde D. Gron. bij *W. van Boekeren.* 406
Schmidt, (*K. C. G.*) De Zegepraal des Christendoms. II Deelen. Utr. bij *J. G. van Terveen en Zoon.* 161
Scholten, (H.) *Oratio de pugna Theologiam. Lugdunum Batavorum* apud P. Engels. 469
Schotel, (*J. G. D.*) Floris I en II van Pallandt. Arnh. bij *Is. An. Nijhoff.* 318
——— (Brief van) aan Prof. *G. W. Vreede.* 's Hertogenb. bij *Gebr. Muller.* 691
Sealsfield, (*C.*) Het blanke meisje onder de roodhuiden. II Deelen. Amst. bij *J. D. Sijbrandi.* 602
Selberg, (*E.*) Reis naar het Eiland Java. Amst. bij *P. N. van Kampen.* 598
Senden, (*G. H. van*) Leerredenen over de Feeststoffen. Zwolle bij *J. J. Tijl.* 203
Schetsen der Algemeene Geschiedenis. Iste Stuk. Leeuw. bij *J. W. Brouwer.* 712
Spall, (*T. van*) De Mensch in de Wereld. Schoonh. bij *S. E. van Nooten.* 324

Spall, (*T. van*) Herinnering aan onze Christelijke belijdenis. Bij denzelfde. 433
Spitta, (*C. T. J.*) Bijbelsche Overdenkingen. Gron. bij *M. Smit.* 249
Sporschill, (*J.*) Geschiedenis der Kruistogten. II Deelen. Amst. bij *M. H. Binger.* 80
———— Geschiedenis der Katholieke Kerk. Iste Aflev. Amst. Bij denzelfde. 117
———— Geschiedenis van den dertigjagen Oorlog. II Deelen. Nijmeg. bij *C. A. Vieweg.* 688
Stem (Eene) uit Oost-Indië. 's Gravenh. bij *de Erven Doorman.* 637
Steinmetz, (*L. A. Schroeder*) Algemeene Grondbeginselen der Aardrijkskunde. Gron. bij *W. van Boekeren.* 578
Stephanische (De) Landverhuizing. Amst. bij *D. H. Fikkert.* 449
Sterk, (A. Elink) *Liberté du Commerce. La Haye*, chez W. P. van Stockum. 547
Storm, (*W.*) Bundel Leerredenen. Delft, bij *J E. Heringa.* 1
Sturler, (*W. L. de*) Redevoering over de luchtstreek van Java. Gron. bij *J. Oomkens, Jz.* 533
Superville, (*D. M. de*) Geschiedkundige Verhandelingen. Middelb. bij *J. C. en W. Altorffer.* 127
Swalue, (*E. B.*) De daden der Zeeuwen gedurende den opstand tegen Spanje. Amst. bij *P. N. van Kampen.* 25
Swiers, (*J. J.*) Het heil in Christus. Gron. bij *M. Smit.* 101
———— Waarom is de gekruisigde Christus zoo belangrijk voor zijne Gemeente? Gron. Bij denzelfde. 102
———— Eenvoudig onderwijs over den weg der zaligheid. Gron. Bij denzelfde. 386

T.

Tacitus, (*C.*) Boeksken van de Geleegenheit, Zeeden en Volken van Germanië. Leid. bij *P. Engels.* 486
Tadama, (*R. W.*) De waarheid aangaande Ludolf van den Berg. Arnh. bij *J. A. Nijhoff.* 715
Theden van Velzen, (*U. W.*) Uw koningrijk kome. Leeuw. bij *G. T. N. Suringar.* 6
———— Het leven en sterven van *R. Passchiers van Dijk.* Leeuw. bij *G. T. N. Suringar.* 180
———— Het Evangelie aan de dooden verkondigd? Nijmeg. bij *J. F. Thieme.* 193
———— Tafereelen uit de Openbaring van Johannes. Gron. bij *W. van Boekeren.* 377

Twee Brieven over Weldadigheid, enz. Sneek, bij *van Druten en Bleeker.* 273
Tijdschrift ter bevordering van Christelijken zin in Neêrland's Indië. Eerste Jaargang. I. Batavia *ter drukkerij van het Bataviaasch Genootschap.* 294

II. Aldaar. 452

U.

Uhlich, Zestal Leerredenen over het Koningrijk der Hemelen. Utr. bij *van Paddenburg en Comp.* 160
Ullman, (*C.*) Onpartijdige gedachten over de Duitsch-Katholieke beweging. Amst. bij *Weytingh en van der Haart.* 107
Uije Pieterse, (*Th. van*) Handleiding tot beoefening van het Notarisambt. Amst. bij *J. M. E. Meijer.* 399

V.

Veegens, (*D.*) De Bloemlezing uit Nederlandsche Prozaschrijvers. Iste Stuk, Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 642
Velde, (*C. F. van de*) De Bruid van den Doode. Amst. bij *J. C. van Kesteren.* 650
Veldwijk, (*H. J.*) Leerrede. Arnh. bij *W. van der Wiel.* 316
Verscheidenheden betrekkelijk booze kunsten en wetenschappen. Kamp. bij *K. van Hulst.* 448
Versjes voor Kinderen, enz. Dev. bij *M. Ballot.* 730
Vergeet mij niet. Amst. bij *Gebr. Diederichs.* 43
Verwey, (*W.*) De Lijkzang van David op Saul en Jonathan. Gron. bij *P. van Zweeden.* 639
Verzameling (Tweede) van Regtsgeleerde Adviezen. 's Gravenh. en Amst. bij *de Gebr. van Cleef.* 260
Veth, (*P. J.*) Beknopte Hebreeuwsche Spraakkunst. Amst. bij *A. W. Rietveld.* 441
Vinke, (G.) *Dissertatio theologica de Christi e cruce pendentis, enz. Trajecti ad Rhenum*, apud Kemink et filium. 241
Vinke, (H. E.) *Libri Symbolici Ecclesiae Reformatae Nederlandicae. Trajecti ad Rhenum* apud J. G. van Terveen en Zoon. 246
Vogt, (C.) Brieven over de Natuurkunde van den Mensch. IIde Stuk. Alkm. bij *H. J. van Vloten.* 68
Vries, *A. Z.* (*G. de*) De wetgevende magt der plaatselijke besturen. Haarl. bij *A. C. Kruseman.* 72
Vrolijke tooneelen uit het Leven van Heldewijs. Middelb. bij *E. Hendrikse.* 332

W.

Waal, (*Is. de*) Handleiding, enz. Middelb. bij *van Benthem en Jutting*. 6
Wat moet het zwaarste wegen? Devent. bij *A. ter Gunne*. 720
Warren, (*S.*) Lotwisseling, of 10,000 Pond Sterlings 's jaars. III Deelen. Devent. bij *M. Ballot*. 645
Waterman, (*J.*) Handboek der Bijbelsche Aardrijkskunde, enz. Kamp. bij *Geb. Fels*. 573
Waarschuwing, enz. Leid. bij *P. Engels*. 380
Wegwijzer en Raadgever voor Landverhuizers naar Noord-Amerika, Zwijnd. bij *J. Boden*. 234
Weil, (*G.*) Mohammed de Profeet. Amst. bij *J. M. E Meijer*. 413
Wetterberg, (*C. A.*) De Hulpprediker. Nieuwed. bij *C. Bakker, Bz.* 183
Whithead, (*Ch.*) De Graaf van Essex. II Deelen. Bij denzelfde. 699
Williams, (*J.*) Chillon. II Deelen. Gron. bij *W. van Boekeren*. 725
Wildenhahn, (*C. A.*) Spener te Dresden. II Deelen. Utr. bij *J. G. van Terveen en Zoon*. 277
Willkom, (*E.*). Een Keizer en zijn Veldheer. III Deelen. Haarl. bij *de Erven F. Bohn*. 601

Z.
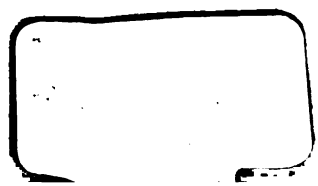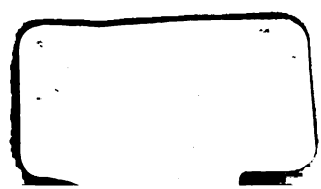
Zeemagt, (De) beschouwd in verband met de Oostindische Bezittingen van het Rijk. 's Gravenh. bij *de Erven Doorman*. 548
Zeggelen, (*W. J. van*) Lach en Luim. Haarl. bij *A. C. Kruseman*. 91
Zimmerman, (*J. M.*) De Menschenpokken. Alkm. bij *H. J. van Vloten*. 60
Zschokke, (*H.*) Groote Kleinigheden. Gron. bij *H. R. Roelfsema*. 378